УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА № 277

КРАТКА ИСТОРИЯ

НА

СЪВРЕМЕННИТѢ ПРАВОСЛАВНИ ЦЪРКВИ

(ИЕРУСАЛИМСКА, АНТИОХИЙСКА, АЛЕКСАНДРИЙСКА, ЦАРИГРАДСКА, КИПЪРСКА, СИНАЙСКА И ГРУЗИНСКА)

ТОМЪ ПЪРВИ

ОТЪ

ИВАНЪ СНѢГАРОВЪ

РѢДОВЕНЪ ПРОФЕСОРЪ

СОФИЯ
УНИВЕРСИТЕТСКА ПЕЧАТНИЦА
1944

Ф IV 1353 I

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА № 277

КРАТКА ИСТОРИЯ

НА

СЪВРЕМЕННИТЪ ПРАВОСЛАВНИ ЦЪРКВИ

(ЕРУСАЛИМСКА, АНТИОХИЙСКА, АЛЕКСАНДРИЙСКА, ЦАРИГРАДСКА, КИПЪРСКА, СИНАЙСКА И ГРУЗИНСКА)

ТОМЪ ПЪРВИ

ОТЪ

ИВАНЪ СНѢГАРОВЪ

РЕДОВЕНЪ ПРОФЕСОРЪ

Инв. № 11839/982

СОФИЯ
УНИВЕРСИТЕТСКА ПЕЧАТНИЦА
1944

ПРЕДГОВОРЪ

Отъ тритѣ предмети, които преподавамъ въ Богословския факултетъ (обща църковна история, българска църковна история и история на съвременнитѣ православни и славянски църкви) моитѣ студенти сѫ изпитвали най-голѣми трудности по третия предметъ. На изпититѣ мнозина сѫ се явявали недобре подготвени, нѣкои — дори безъ обща представа за отдѣлнитѣ помѣстни православни църкви. Естествено, показаниятъ слабъ успѣхъ много ги спъваше навреме да издържатъ изпита си по тоя предметъ, който е отъ групата на третия университетски изпитъ, и съ това да завършатъ по-рано курса на Богословския факултетъ.

Главната причина на това затруднение, несъмнено, бѣше това, че студентитѣ нѣмаха опредѣлено и пълно учебно пособие, по което да се готвятъ за изпитъ. Разбира се, това не значи, че, ако имаха на ржка учебникъ, всички щѣха да покажатъ добъръ успѣхъ. Но все пакъ, срещу моето недоволство отъ тѣхнитѣ недостатъчни познания, тѣ може би съ право ми представяха мнението си, че не би трѣбвало да измѣрвамъ съ голѣма строгость тѣхнитѣ отговори, понеже, поради малкото предвидени часове по история на съвременнитѣ православни и славянски църкви (две лекции седмично и то само въ единъ семестъръ), не съмъ могълъ да ги запозная съ повече помѣстни църкви, а системно учебно пособие не сѫществуваше на български езикъ. Донѣкѫде помагаше съчинението на руския професоръ Голубински „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей Болгарской, Сербской“ и пр., но то е вече библиографска рѣдкость, обхваща само нѣколко православни църкви (най-вече Българската) и е доста остарѣло.

Още отъ началото на моето преподаване, напълно влизахъ въ тежкото положение на моитѣ студенти, обаче никакъ не мислѣхъ да се заема да съставя толкозъ потрѣбното за тѣхъ учебно пособие, защото моето научно внимание бѣ насочено най-вече къмъ историята на Българската църква, която трѣбва да заема важно мѣсто между дисциплинитѣ на нашия Богословски факултетъ и съ широкото развитие на която би трѣбвало да се отличава това българско висше учебно заведение. Струваше ми се, че всички мои колеги и образованото общество гледатъ къмъ мене съ очакване да дамъ тласъкъ на българската църковна история. Но не само по тази причина се стремѣхъ да работя предимно въ тази область.

Още като студентъ въ Киевската духовна академия (1908—1912), твърде обикнахъ историята на българския народъ, особено неговата духовна и културна история. Следъ като завършихъ висшето си образование, въпрѣки неблагоприятнитѣ условия за научна работа (войнитѣ бѣха голѣма прѣчка), продължавахъ да работя въ тоя дѣлъ на родната наука. При това историята на Българската църква представя като че ли една грамадна р у д н и ц а, въ която трѣбва да се копае и разравя, да се търсятъ пръснатитѣ останки отъ нашето минало, да се откриватъ сталактизирани, тъй да се каже, прояви и белези (веществени или писмени) отъ мисъльта, бита и дейностьта на нашитѣ прадѣди. Тази огромна работа не може да се върши само отъ единъ или двама труженици, колкото трудолюбиви и да сж тѣ. Не се свършва тя и въ малъкъ срокъ, какъвто обикновено е кратковременниятъ животъ на единъ изследвачъ, особено на българския ученъ, който не намира насърдчително съчувствие и нуждната подкрепа въ ония висши срѣди, които сж призовани да покровителствуватъ науката. Не само това, но понѣкога и прѣчатъ за развоя на българската наука. Съ горчевина си спомнямъ, че тъкмо, когато нашиятъ Богословски факултетъ бѣ почналъ да цъвти, сериозно бѣ заплашенъ да бжде закритъ или пъкъ да бжде осакатенъ. Негови неприятели внушиха на единъ министъръ да съкрати важни катедри, между които и тази по църковна история подъ предлогъ, че въ Историко-филологическия факултетъ се изучава българска гражданска история, която засѣга и църковни събития...

Избранъ отъ колегитѣ си (факултетския съветъ и Академическия съветъ), за да се ровя въ тази мина, която наричамъ българска църковна история, азъ б ъ р з а х ъ да навлизамъ все по-дълбоко въ нея, да намѣря и извадя предъ очитѣ на българина все повече и повече ясни белези отъ старата ни духовна култура. Ето вече близу двадесеть години (1926—1944) бърже си изтекоха, навлѣзохъ въ бѣловласата си възрасть, но не съмъ доволенъ отъ това, което съмъ успѣлъ да направя, защото виждамъ че много малко отъ повръхностьта надолу въ рудника съмъ сполучилъ да слѣза и предстои да се разрива и издирва още твърде голѣма площь но, за съжаление, още нѣма млади сътрудници... Въ днешното меркантилно време кой би се отдалъ всецѣло на такава наука, която нѣма материална стойность?

Колкото и да бѣхъ заетъ съ българската църковна история, все пакъ, като преподаватель по обща църковна история и история на съвременнитѣ православни и славянски църкви, не можехъ да не спирамъ своето внимание и върху въпроси отъ тѣзи две дисциплини. Това ме потикваше да давамъ на своитѣ лекции по тѣзи предмети освѣтлително разширение, а връз-

китѣ между историята на Българската църква и тази на другитѣ православни църкви, особено негръцкитѣ, още повече засилваха моя интересъ къмъ тѣхното минало. Моитѣ студенти чувствуваха голѣма нужда отъ учебно ржководство. Това ме накара да се заема преди три години съ написването на настоящия трудъ. Той обхваща всички помѣстни православни църкви, именно въ първия томъ, който сега излиза отъ печатъ, давамъ кратки очерци за старитѣ православни църкви (четиритѣ източни патриаршии, Кипърска, Синайска и Грузинска), а въ втория томъ, който тепърва ще се напечати — очерци за учрежденитѣ презъ срѣднитѣ вѣкове и въ ново време автокефални и автономни църкви (Българска, Руска, Сръбска, Ромънска, Гръцка или Еладска, Полска, Албанска, Литовска, Латвийска, Естонска, Финландска и Чехословашка). Въ първия томъ се хвърля погледъ по отдѣлно върху цѣлия животъ на четиритѣ източни патриаршии, които заедно представятъ общия животъ на Православната църква, особено презъ периода на вселенскитѣ събори. Поради това тази книга ще може да служи на студентитѣ богослови и като едно отъ учебнитѣ пособия по обща църковна история. Искамъ да вѣрвамъ, че моята „Кратка история“ ще имъ даде ясна представа за особения строежъ на Православната църква. Докато Католишката църква е външно единна организация, само съ единъ върховенъ началникъ — римския епископъ (папата), Православната църква изглежда външно неединна, дори — споредъ инославнитѣ — външно разединена. Днесъ сѫществуватъ близу 20 отдѣлни помѣстни православни църкви, всѣка отъ които има свое особено началство и особенъ уставъ за своето управление. Едни отъ помѣстнитѣ църкви сѫ патриаршии, други — архиепископии, трети — митрополии, една е екзархия. Обаче това многообразие не е никакъвъ недостатъкъ на Православната църква, а е благодатно свойство, наследено прѣко отъ древната християнска църква (отъ I—IV в.), която сѫщо така била раздѣлена на много области, сир. помѣстни самостойни църкви — тъй, както отдѣлнитѣ семейства, образувани отъ синове и дъщери, сѫ природно богатство на единъ родъ. Чрезъ това свойство на Православната църква е запазена духовната свобода на всѣки православенъ народъ, и православната вѣра наистина оживотворява неговия духъ, подхранва и облагородява неговитѣ жизнени свойства, действува като двигатель на неговото културно развитие. Въ Православната църква всѣки народъ се чувствува, като цѣлость, свободенъ въ Христа и призванъ да бѫде деенъ строитель на Царството Божие по свой начинъ и методъ, съобразенъ съ неговитѣ особености. Като изучаваме живота на отдѣлнитѣ православни църкви, ние се убеждаваме, че тѣ сѫ майки и дъщери, които съставятъ единъ свещенъ родъ, защото ги съединява еднаква вѣра

въ Христа. Тѣхното многообразие е изразъ на органично единство. Тѣ заедно съставятъ една света, съборна, сир. вселенска, и апостолска Църква, защото изповѣдватъ едно и сѫщо догматическо учение, иматъ еднакво богослужение и действуватъ по едни и сѫщи основни закони — канонитѣ, съставени или утвърдени отъ вселенскитѣ събори.

Моятъ трудъ „Кратка история на съвременнитѣ православни църкви“ е написанъ въ твърде неспокойно време. Поради войната не единъ пѫть бивахъ принуденъ да прекѫсвамъ работата си. Напечатването на книгата сѫщо не вървѣше безъ спънка. Отъ бомбардировката надъ София на 10 януарий 1944 год. претърпѣ повреди и Университетската печатница. Работата ѝ спрѣ за нѣколко седмици. Отъ бомбардировката пъкъ надъ София на 30 мартъ с. год. печатницата доста се разнебити. Тогава билъ разпилѣнъ набранъ текстъ отъ този мой трудъ, загубили се сѫщо и нѣколко рѫкописни листа отъ очерка за Кипърската и Синайската архиепископия. Поради настаналото тежко положение въ София, не ми бѣше възможно да възстановя напълно изгубения текстъ.

Пишейки тази книга, имахъ за цель да дамъ на студентитѣ достѫпно учебно рѫководство, но въ сѫщото време, тъй да се каже, да ги освежа съ научень лѫчъ, да ги въведа малко въ научната работилница, та да възбудя у тѣхъ желание за историческо изследване. Поради туй къмъ всѣка глава прибавихъ обяснителни, критически и осведомителни бележки, въ които читательтъ ще се запознае и съ библиографията и съ нѣкои въпроси, по които има разномислие между историцитѣ. Нека призная, че софийскитѣ библиотеки не даватъ възможность да се напише обширенъ църковно-исторически трудъ само по изворитѣ, нито пъкъ можехъ да разполагамъ съ всички важни съчинения по разглежданитѣ отъ мене въпроси. Все пакъ гледахъ да не изпускамъ здравата основа на историческото знание — изворитѣ му. При такава подпора, използувахъ научнитѣ трудове на наши и чужди историографи.

Право се казва, че само оня, който не работи, не грѣши. Въ моя трудъ има непълноти, но нарочно изпустнахъ нѣкои подробности, за да не се увеличи размѣрътъ на книгата ми и главно за да се запази нейниятъ учебенъ характеръ. Този мой трудъ можеше да бѫде още по-кратъкъ, но се боехъ да не стане схематиченъ, а бихъ искалъ да бѫде приетъ и отъ външни читатели, които се интересуватъ отъ историята на християнската църква.

Колкото и внимателно да коригирахъ съчинението си, печатнитѣ грѣшки бѣха неизбѣжни. По-важнитѣ отъ тѣхъ, които съмъ забелязалъ, сѫ посочени въ края на книгата.

Въ втория томъ на тази „Кратка история“ давамъ твърде сбитъ очеркъ и за Българската църква, макаръ че нейната история съставя отдѣленъ учебенъ предметъ въ нашия Бо-

гословски факултетъ. Направихъ това, за да бжде моето описание закржглено и съответно на заглавието му „Кратка история на съвременнитѣ православни църкви“, въ които несъмнено влиза и Българската църква.

Този мой голѣмъ трудъ не би видѣлъ бѣлъ свѣтъ, ако Академическиятъ съветъ на Софийския университетъ „Св. Климентъ Охридски“ не бѣ погледналъ благосклонно на моята молба да се издаде като отдѣленъ № отъ серията „Университетска библиотека“. Чувствувамъ се длъженъ да му изкажа своята сърдечна благодарность за неговото съдействие да се отпечати това мое съчинение. Сжщо трѣбва да изкажа благодарность на моя колега г. проф. Наджаковъ, ржководитель на Университетската печатница, и на работния персоналъ при нея за грижливото набиране и навременното напечатване на тази моя книга.

с. Чурекъ, Новоселско.
Петровдень 1944 год.

ИВ. СНѢГАРОВЪ.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Иерусалимска патриаршия

Глава първа

Отъ апостолско време до издаването на миланския едиктъ (33—313)

Стр

1. Животътъ на Иерусалимската църква до разрушението на Иерусалимъ 1
2. Животътъ на Иерусалимската църква до второто разрушение на Иерусалимъ (къмъ 70—135) 7
3. Иерусал. църква отъ второто разрушение на Иерусалимъ до издаването на миланския едиктъ 12
4. Духовенъ животъ 17
5. Забележки 22

Глава втора

Иерусал. църква отъ издаването на миланския едиктъ до падането на Иерусалимъ подъ властьта на арабитѣ

1. До III вселенски съборъ (313—431) 33
2. Отъ III вселенски съборъ до арабското владичество 40
3. Вжтрешното състояние на Иерусал. църква 46
4. Забележки 52

Глава трета

Положението на Иерусал. църква отъ падането на Иерусалимъ подъ арабитѣ до завладяването му отъ турцитѣ (637—1517)

1. Арабско владичество 55
2. Кръстоносни походи 59
3. Иерусал. патриаршия и другитѣ помѣстни църкви 64
4. Църковна просвѣта 69
5. Забележки 71

Глава четвърта

Положението на Иерусал. църква следъ завладяването на Палестина отъ турцитѣ (1517—1918), до днешно време

1. Турци и християни 76
2. Борба за св. мѣста 78
3. Противъ вѣрскитѣ пропаганди 83
4. Сношения съ други православни църкви 85
5. Вжтрешното положение на Иерусал. патриаршия 87
6. Духовенъ животъ 92
7. Устройството на Иерусал. църква 97
8. Забележки 100

II Антиохийска патриаршия

Глава първа

Отъ основаването на Антиохийската църква до издаването на миланския едиктъ (къмъ 35—313)

1. Външното положение на Антиох. църква 103
2. Духовно състояние 110
3. Забележки 117

Глава втора

Отъ издаването на миланския едиктъ до падането на Антиохия подъ властьта на арабитѣ (313—638)

1. Триадологическа епоха 121
2. Христологическа епоха 130
3. Духовенъ животъ 142
4. Забележки 150

Глава трета

Отъ падането на Антиохия подъ властьта на арабитѣ до турското робство (638—1516)

1. Арабско владичество (630—969) 156
2. Смѣна на държавнитѣ власти 160
3. Антиохийската и Цариградската патриаршия 166
4. Църковна книжнина 170
5. Забележки 172

Глава четвърта

Отъ падането на Сирия подъ турцитѣ до днесъ

1. Турци и християни 176
2. Фенеръ и Антиохия 179
3. Антиохия и другитѣ православни църкви 184
4. Вѣрски пропаганди 187
5. Вжтрешното състояние на Антиохийската църква 193
6. Устройството на Антиох. църква 199
7. Забележки 203

III. Александрийска патриаршия

Глава първа

Отъ основаването на Александрийската църква до издаването на миланския едиктъ

1. Разпространение на християнството въ Египетъ 208
2. Ереси и разколи 213
3. Църковна просвѣта 219
4. Забележки 226

Глава втора

Отъ издаването на миланския едиктъ до завладяването на Александрия отъ арабитѣ

1. Арианството и борбата срещу него 232
2. Следъ втория вселенски съборъ 243
3. Несторианството 249
4. Монофизитство 255
5. Духовенъ животъ 268
6. Забележки 277

Глава трета

Александрийската църква подъ властьта на арабитѣ

1. Положението на православнитѣ християни 284
2. Отношенията между Алекс. патриаршия и другитѣ помѣстни църкви 289
3. Духовно състояние 298
4. Забележки 301

Глава четвърта

Отъ падането на Александрия подъ турцитѣ до днешно време (1517—1940)

1. Положението на християнитѣ 305
2. Сношения между Александрийската патриаршия и Цариградската 311
3. Отношенията между Алекс. патриаршия и други православни църкви и страни 320
4. Борба съ инославнитѣ пропаганди 328
5. Вжтрешното състояние на Алекс. църква 336
6. Забележки 349

IV. Цариградска патриаршия

Глава първа

Отъ основаването на християнска община въ Византия до I вселенски съборъ (I в. — 325)

1. Християнската църква въ Тракия, Мизия и Мала Азия презъ I—III в. 361
2. Вжтрешенъ животъ 366
3. Забележки 371

Глава втора

Цариградската църква презъ време на триадологическитѣ и христологическитѣ спорове (325—680)

1. Борба срещу арианството 375
2. Александрия и Цариградъ 383
3. Царигр. патриаршия следъ халкидонския съборъ (451—680): при императоритѣ Лъвъ I, Василискъ и Зенонъ; вѣрска дейность на Юстиниана Велики; православието следъ Юстиниана Велики 390
4. Монотелитство 397
5. Забележки 401

Глава трета

Царигр. патриаршия следъ христологическитѣ спорове

1. Иконоборство 407
2. Следъ възтържествуването на православието (842—1054) 417
3. Забележки 431

Глава четвърта

Отъ раздѣлението на църквитѣ до падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1054—1453)

1. Отношенията между византийскитѣ императори и Църквата . . 434
2. Отношенията между православни и латинци 441
3. Забележки 448

Глава пета

Вжтрешното състояние на Цариград. църква през византийския периодъ

1. Религиозно-нравственъ упадъкъ 450
2. Религиозно-нравствени личности. Монашество 454
3. Борба съ неправославни учения 456
4. Духовна просвѣта 461
5. Църковно устройство 476
6. Забележки 480

Глава шеста

Цариградската патриаршия подъ турска власть (отъ 1453 год. до днесъ)

1. Положението на Цариградската църква до XVIII в. 482
2. Положението на Цариградската църква отъ XIX до днесъ . . . 488
3. Забележки 497

Глава седма

Отношенията между Цариградската патриаршия и другитѣ християнски църкви въ турско време

1. Съ православнитѣ църкви 499
2. Съ Католишката църква 500
3. Съ протестантитѣ 504
4. Забележки 512

Глава осма

Вжтрешното състояние на Цариградската църква въ турско време

1. Религиозно-нравственъ животъ 516
2. Духовна просвѣта: училища и църковна книжнина 522
3. Устройство и управление 531
4. Забележки 539

V. Кипърска архиепископия

Глава първа

Отъ основаването на Кипърската църква до завладяването на о. Кипъръ отъ латинцитѣ (45—1191)

1. Християнската църква въ Кипъръ до III вселенски съборъ (45—431) 547
2. Отъ III вселенски съборъ до латинското владичество (431—1191) 550
3. Кипърската архиепископия въ живота на Вселенската църква . . 552

Глава втора

Кипъръ подъ латинска власть

1. Положението на Кипърската православна църква до времето на папа Александъръ IV (1191—1260) 555
2. Кипърската църква отъ издаването на папски уставъ за нея до края на латинското владичество (1260—1571) 558

Глава трета

Кипъръ подъ турско владичество (1571—1878)

1. Положението на Кипърската църква до XIX в. 563
2. Положението на Кипърсхата църква презъ XIX в. (до 1878 год.) 569
3. Духовенъ животъ на Кипърската архиепископия 573

Глава четвърта

Кипъръ подъ английска власть

1. Положението на Кипърската архиепископия 579
2. Вжтрешното състояние на Кипърската църква 583
3. Религиозни пропаганди и секти 585
4. Забележки 586

VI. Синайска архиепископия

1. Подъ византийско и арабско владичество 591
2. Подъ турско владичество 593
3. Вжтрешното състояние на Синайския манастиръ 601
4. Забележки 606

VII. Грузинска (Иверийска) църква

Положението на Грузинската църква до днешно време

1. Отъ основаването ѝ до XIII в. 609
2. Грузинската църква отъ XIII в. до присъединяването ѝ къмъ Руската църква (1801 год.) 614
3. Грузинската църква отъ присъединението на Грузия къмъ Русия до днешно време 620
4. Забележки 628

Показалецъ.

I. ИЕРУСАЛИМСКА ПАТРИАРШИЯ

ГЛАВА ПЪРВА

Отъ апостолско време до издаването на миланския едиктъ (33—313)

1. Животътъ на Иерусалимската църква до разрушението на Иерусалимъ (33—70)

а) **Основаване на Иерусалимската църква.** — Най-стара християнска църква е Иерусалимската. Нейното начало е и начало на християнската църква изобщо. Отъ нея се разпространило християнството въ свѣта, тя е обща майка на всички помѣстни християнски църкви. Тя е тѣсно свързана съ града Иерусалимъ, осветенъ отъ страданията, смъртьта, възкресението и възнесението на И. Христа. Въ Иерусалимъ апостолитѣ сж получили необикновени дарове на Св. Духъ, както имъ обещалъ тѣхниятъ Учитель на Тайната вечеря. Тамъ тѣ излѣзли за пръвъ пжть да проповѣдватъ за Христа разпнатия. Това станало на иудейския праздникъ Петдесетница въ 33 год. сл. Хр. Въ тоя день била образувана първата християнска община или църква (ἐκκλησία). Нейното ядро сжществувало и преди тоя моментъ въ лицето на 12-тѣ апостоли[1] и другитѣ Христови ученици — всичко около 120 души[2]. Въ първия день на апостолската проповѣдь повѣрвали въ И. Христа около 3000 д., а следъ нѣколко дни членоветѣ-мжже на Иерусалимската църква се увеличили до 5000 д.[3]. Новоповѣрвалитѣ били евреи и прозелити (бивши езичници, приели иудейската религия)[4]. Членоветѣ на Иерусалимската християнска община се различавали по говоримия си езикъ. Едни говорѣли „еврейски“ или по-точно арамейски (сродно съ сирийския езикъ наречие), а други — гръцки[5]. Първитѣ, наричани евреи, повечето били отъ Палестина, а вторитѣ — отъ други земи (Сирия, Месопотамия, Мала Азия, Египетъ, Римъ) и били наричани елинисти.

б) **Първоначално устройство на Иерусал. християнска община.** — Движени отъ духа Христовъ и ржководени отъ апостолитѣ, иерусалимскитѣ християни се чувствували като деца на единъ баща — Бога, като едно семейство, и се наричали помежду си братя. Тѣ били овладѣни отъ ревность да осжществятъ чрезъ своя животъ евангелския идеалъ за Божието царство. Всѣки е смѣталъ своя имотъ за притежание на

цѣлата християнска община. Мнозина доброволно продавали свои недвижими имоти (земи, кѫщи) и вржчвали на апостолитѣ добитата парична сума. Апостолитѣ отъ своя страна разпредѣляли даренията въ храна между беднитѣ християни „всѣкиму споредъ нуждата“, и никой не се намиралъ въ лишения[6]. Такъвъ пожертвуватель билъ и единъ левитъ, родомъ отъ о. Кипъръ, по име Иосия, нареченъ отъ апостолитѣ Варнава (синъ на утехата)[7], после ревностенъ разпространитель на Христовото учение. Съ тази своя дейность Иерусалимската християнска община дала образцовъ примѣръ на всички християнски църкви да се грижатъ за беднитѣ и да осѫществятъ истинско братство между своитѣ членове.

Обаче не всички иерусалимски християни били проникнати отъ самопожертвувателна любовь. Съпрузитѣ Анания и Сапфира сѫщо така продали нива, но тѣ дали за църквата само часть отъ получената сума и излъгали апостолитѣ, че подаряватъ цѣлата стойность на продадената си нива. Апостолъ Петъръ строго ги изобличилъ, като имъ изтъкналъ, че тѣ сѫ излъгали не човѣци, а Бога. Потресени отъ апостолското изобличение и двамата, единъ следъ другъ, паднали мъртви[8]. Освенъ това въ Иерус. християнска община не е изчезнало чувството на пренебрежение, което изобщо евреитѣ имали къмъ елиниститѣ (сир. тия, които говорѣли гръцки). Християнитѣ-елинисти взели да роптаятъ срещу християнитѣ-евреисти, че при разпредѣляне на всѣкидневнитѣ дажби не били приглеждани вдовицитѣ на елиниститѣ[9]. Поради това апостолитѣ възложили на седемь души, избрани отъ християнската община, да се грижатъ за правилното разпредѣление на храната. На гръцки тѣ били наричани διάκονοι, сир. служители. Ако се сѫди по тѣхнитѣ имена[10], тѣ сѫ били елинисти.

в) **Нови проповѣдници на Христовата вѣра** — Отъ тогава още повече се увеличавали Христовитѣ последователи въ Иерусалимъ, понеже дяконитѣ се занимавали не само съ храноразданане (διακονεῖν τραπέζαις, сир. да уреждатъ общитѣ трапези на Иерусалимската християнска община), но и проповѣдвали предъ иерусалимци (въ храма и синагогитѣ), както правѣли апостолитѣ. Отъ дяконитѣ особено се отличилъ Стефанъ. Заради своята изобличителна речь срещу еврейскитѣ старейшини и книжници той билъ убитъ съ камъни (около 35—37год.). Така Иерусалимската църква дала първия мжченикъ за Христовата вѣра.[11] Следъ смъртьта на дякона Стефана еврейскитѣ първенци тутакси подигнали голѣмо гонение срещу Иерус. църква. Апостолитѣ останали въ Иерусалимъ, но много други християни се разбѣгали въ Палестина и други съседни земи (Финикия, Кипъръ, Сирия), гдето проповѣдвали християнството (едни само на евреи, други пъкъ — и на езичници) и образували нови християнски църкви[12]. Въ

единъ самарийски градъ проповѣдвалъ дяконъ Филипъ и покръстилъ мѫже и жени, дори Симона Влъхва[13]. На пѫтя отъ Иерусалимъ за гр. Газа той покръстилъ единъ етиопски велможа-евнухъ, пазитель на съкровищата на етиопската царица Кандакия, който дотогава билъ прозелитъ[14]. Дяконъ Филипъ проповѣдвалъ и между жителитѣ по крайбрѣжието на Срѣдиземно море, отъ Азотъ до Кесария Палестинска[15].

г) **Грижи на Иерус. църква за другитѣ християнски общини.**—Новитѣ християнски общини въ Палестина и вънъ отъ нея били ржководени задружно отъ апостолитѣ. Въ Самария били изпратени апостолитѣ Петъръ и Иоанъ, за да утвърдятъ дѣлото на дякона Филипа. Тѣ възлагали ржце върху покръстенитѣ отъ Филипа и имъ предавали дароветѣ на Св. Духъ, т. е. извършвали тайнството миропомазание[16]. После ап. Петъръ самъ обиколилъ християнскитѣ общини край Срѣдиземно море (гр. Лида, Иопия, Кесария). Въ Кесария покръстилъ римския стотникъ Корнилий, богобоязливъ другородецъ, заедно съ цѣлия му домъ и близкитѣ му приятели[17]. Корнилий билъ първиятъ известенъ по име християнинъ-бившъ езичникъ[18]. Вестьта за покръстването на езичници смутила иерусалимскитѣ християни, понеже тѣ мислѣли, че необрѣзани не могатъ да влизатъ въ църквата Христова. Ап. Петъръ имъ обяснилъ, че по Божие указание покръстилъ Корнилия и близкитѣ му и че Духъ Свети слѣзълъ върху тѣхъ, както върху самитѣ апостоли. Иерусалимскитѣ християни се увѣрили, че не само обрѣзанитѣ (евреи и прозелити на правдата), но и езичницитѣ сѫ призвани да влѣзатъ въ Христовата църква[19].

Въ това време, три години следъ обръщането си къмъ Христа, новиятъ проповѣдникъ Христовъ Савелъ, нареченъ по-късно Павелъ, ще да е дошълъ отъ Дамаскъ въ Иерусалимъ, за да се види съ ап. Петра и да бѫде приетъ отъ Иерусалимската църква.[20] Иерусалимската църква се грижела и за църквитѣ вънъ отъ Палестина. Тя изпратила Варнава въ Антиохия, за да ржководи тамошната християнска община, съставена повече отъ бивши езичници.[21]

д) **Гонение противъ християнитѣ въ Иерусалимъ.**—Увеличението на християнитѣ въ Палестина твърде много безпокоило еврейскитѣ водачи, на които следъ убиването на дякона Стефана римската власть забранила да осѫжда нѣкого на смъртъ. Въ 41 год. сл. Хр. Иродъ Агрипа, внукъ на царь Ирода Велики, билъ поставенъ отъ римския императоръ за васаленъ владѣтель на цѣла Палестина.[22] Подбуденъ отъ евреитѣ, той подигналъ гонение срещу християнитѣ, главно срещу апостолитѣ (около 43 или 44 год.). Обезглавенъ билъ ап. Яковъ Зеведеевъ, по-старъ братъ

на Иоана Богослова. Ап. Петъръ билъ хвърленъ въ затвора и щѣлъ да бжде убитъ следъ еврейския праздникъ Пасха, но той успѣлъ да избѣга отъ затвора и временно напустналъ Иерусалимъ [23]. Другитѣ апостоли сжщо ще да се укрили вънъ отъ Иерусалимъ.

е) **Времененъ миръ за християнската църква.** — Наскоро умрѣлъ царь Иродъ Агрипа (44 год.) [24]. Цѣла Палестина била превърната въ римска провинция, която се управлявала отъ прокураторъ, както по-рано била управлявана областьта Иудея съ гр. Иерусалимъ (отъ 6 год. сл. Хр. до 41 год.). Евреитѣ не смѣели да вършатъ произволи надъ сънародницитѣ си християни. Отъ своя страна иерусалимскитѣ християни, изглежда, не предизвиквали иудеитѣ, като продължавали да изпълняватъ Моисеевия законъ и иудейскитѣ обичаи. Апостолитѣ и другитѣ Христови последователи ходѣли въ иерусалимския храмъ въ опредѣленитѣ за молитва часове, [25] въздържали се отъ храни, забранени отъ Моисеевия законъ, [26] давали обети и ги изпълнявили въ храма, [27] празднували сжботата и др. иудейски празници [28]. Небезпокоявана отъ гонения, Иерусалимската църква се засилила [29]. Приели християнството и фарисеи. [30] Тя обеднѣла презъ време на настжпилото безредие при императора Клавдий (41—54), обаче други християнски църкви (Антиохийска, въ Македония и Ахаия), насърдчавани отъ ап. Павла, ѝ се притекли на помощь съ парични дарения [31] и преодолѣла нищетата си.

ж) **Апостолски съборъ. Първиятъ иерусалимски епископъ.** — Следъ смъртьта на Ирода Агрипа ще да се върнали въ Иерусалимъ избѣгалитѣ апостоли. Петъръ пакъ действувалъ въ Иерусалимъ. Той заедно съ ап. Иоана и Якова братъ Господенъ били стълбоветѣ на Иерусалимската църква [32]. Петъръ и Яковъ ржководѣли апостолския съборъ, свиканъ въ Иерусалимъ около 50—52 год. [33] по въпроса, повдигнатъ отъ антиохийскитѣ християни, за значението на Моисеевия законъ. Нѣкои иерусалимски евреохристияни (предимно фарисеи) учели, че Моисеевиятъ законъ е задължителенъ за всички християни — евреи и бивши езичници [34]. Обаче апостолскиятъ съборъ освободилъ християнитѣ-бивши езичници отъ задължението да се обрѣзватъ и изобщо да пазятъ Моисеевия законъ [35] и съ това узаконилъ братското общение между християнитѣ отъ какъвто произходъ и да били. Навѣрно тогава апостолитѣ сж опредѣлили Павла да проповѣдва на необрѣзанитѣ (езичницитѣ и прозелититѣ на вратата), а ап. Петра — на обрѣзанитѣ (евреитѣ и прозелититѣ на правдата) [36]. Чрезъ апостолския съборъ Иерусалимската църква поставила и основата на общото църковно управление — съборното начало.

Следъ апостолския съборъ Петъръ и другитѣ апостоли се пръснали въ разни страни за проповѣдь[37]. Иерусалимската църква била ржководена вече само отъ Якова братъ Господенъ[38], когото старото църковно предание смѣта за пръвъ иерусалимски епископъ[39]. Подъ неговъ надзоръ се намирали и другитѣ християнски общини въ Палестина. Той никога не ще да е напускалъ Иерусалимъ. Може да се мисли, че и по-рано, когато апостолитѣ отсжтствували отъ Иерусалимъ, Яковъ билъ непосрѣденъ ржководитель или епископъ на Иерусалимската църква[40]. Въ негово време християнството имало голѣмъ успѣхъ между палестинскитѣ евреи. Много хиляди вѣрвали въ Христа[41].

Епископъ Яковъ билъ плamененъ проповѣдникъ на Христовото учение, но, назорей отъ детинство, той билъ твърде много привързанъ къмъ иудейството и своя народъ. Той влизалъ самъ въ храма, гдето на колѣне се молѣлъ Богу да прости грѣховетѣ на еврейския народъ[42]. Той билъ убеденъ, че Христовото учение не отмѣня Моисеевия законъ, а само го допълва. Епископъ Яковъ ревностно изпълнявалъ предписанията на иудейската религия. За добродетелитѣ му той билъ почитанъ отъ народа и го наричали праведенъ[43].

з) **Иерусалимскитѣ християни и иудейството.** — Такъвъ духъ владѣелъ въ цѣлата Иерусалимска църква и следъ апостолския съборъ[44]. Тя външно не се отдѣляла отъ еврейския народъ и представявала единъ видъ ново религиозно дружество или партия вжтре въ еврейското общество, наредъ съ фарисеи, садукеи, есеи, либертинци. Нейнитѣ членове продължавали да вѣрватъ, че евреитѣ, като богоизбранъ народъ, следъ като повѣрватъ въ Христа, сж предназначени да заематъ първенствено мѣсто въ Христовата църква и въ царството Христово. Изглежда, че иерусал. християни следѣли, какъ живѣели евреохристиянитѣ вънъ отъ Палестина. Следъ апостолския съборъ нѣкои отъ тѣхъ, навѣрно близки на епископа Якова, дошли въ Антиохия (Сирия) и смущавали тамошнитѣ християни, като ги убеждавали, че и тѣ, както иерус. християни, трѣбва да изпълняватъ изцѣло Моисеевия законъ[45]. Поради привързаностьта си къмъ отечествената религия, Иерусал. църква не е одобрявала учението на ап. Павла, че не е необходимо да се изпълнява Моисеевиятъ законъ отъ евреитѣ-християни. Когато ап. Павелъ посетилъ Иерусалимъ следъ третото си пжтешествие (58 или 59 год.), по искане на епископа Якова и презвитеритѣ, той трѣбвало да извърши въ храма иудейски очистителни обреди, за да видятъ иерусал. християни, че и той следва Моисеевия законъ, и чрезъ това да се убедятъ, че не е вѣрно това, що чули за него, именно, че той учелъ евреитѣ-християни да не обрѣзватъ децата си и изобщо да не изпълняватъ иудейскитѣ религиозни обичаи[46]. Евреитѣ[47]

смѣтнали обреднитѣ действия на ап. Павла за лицемѣрие, нахвърлили се върху него и насмалко щѣли да го убиятъ, ако не се намѣсѣла римската стража при храма. Ап. Павелъ билъ арестуванъ отъ римския комендантъ Лисий и следъ двегодишенъ затворъ въ Кесария билъ изпратенъ въ Римъ на сѫдъ предъ императора[48].

и) **Ново гонение срещу християнитѣ.** — Фанатици иудеи започнали да се отнасятъ съ омраза и къмъ иерусалимскитѣ християни въпрѣки тѣхното законничество, особено защото евреитѣ-християни не съчувствували на появилото се въ Палестина революционно движение (66—70 год.) противъ римското владичество и говорѣли, че то ще се свърши съ разгромъ на Иерусалимъ, както предсказалъ Христосъ (Мат. 24, Мар. 13, Лук. 21). Споредъ Евсевия Кесарийски, иерус. християни дори твърдѣли, че тѣхната църква има Божие откровение да напустнатъ Иерусалимъ преди войната между иудеи и римляни и да бѣгатъ къмъ гр. Пела[49] въ областьта Перея. Следъ смъртьта на римския прокураторъ Фестъ и преди да пристигне неговиятъ замѣстникъ Албинъ (къмъ 62—63 год.), първосвещеникътъ Ананъ се възползувалъ отъ временното отслабване на римската власть и подигналъ гонение срещу християнитѣ. Убити били съ камъне епископъ Яковъ и нѣкои други християни[50]. Ударътъ, нанесенъ на Иерус. църква, билъ твърде силенъ, макаръ че иерусалимскитѣ иудеи не посмѣли да го повторятъ[51].

к) **Раздоръ въ Иерусалимската църква.** — По въпроса за приемникъ на епископа Якова избухналъ раздоръ между иерусал. християни. Новиятъ иерусалимски епископъ Симеонъ, сѫщо така роднина (братовчедъ) на Иисуса Христа[52], не е билъ уважаванъ отъ всички иерусал. християни. За възстановяване на дисциплината въ Иерусал. църква ще да е било отправено до нея отъ Римъ посланието къмъ евреитѣ, приписвано отъ църквата на ап. Павла. Изтъквайки, че истински първосвещеникъ е Христосъ, чрезъ вѣрата въ Когото всички ще се спасятъ, авторътъ на посланието увещавалъ иерусал. християни да почитатъ своитѣ наставници и да имъ се покоряватъ. Не се знае по каква причина се образувала опозиция срещу еп. Симеона. Като се сѫди по сетнешнитѣ събития, може да се мисли, че между иерусал. християни имало разногласие по въпроса за Моисеевия законъ. Едни поддържали, както преди апостолския съборъ, че Моисеевиятъ законъ е задължителенъ за всички християни (евреи и бивши езичници) и, следователно, езичницитѣ, които приематъ християнството, трѣбва да бѫдатъ обрѣзани, както евреитѣ. Други пъкъ смѣтали, че Моисеевиятъ законъ е задължителенъ само за евреитѣ-християни, за да иматъ, като богоизбранъ на-

родъ, първо мѣсто въ християнската църква[53]. Можемъ да различаваме двѣ групи съ названията строги иудеисти (или иудействуващи) и умѣрени иудеисти. Първитѣ, навѣрно малцинство[54], ще да сж били противници на епископа Симеона като представитель на умѣренитѣ евреохристияни, какъвто билъ и предшественикътъ му Яковъ.

2. Животътъ на Иерусалимската църква до второто разрушение на Иерусалимъ (къмъ 70—135)

а) **Ново срѣдище на евреохристиянитѣ.** — Когато избухнало иудейското възстание (66—70), иерусалимскитѣ християни не дочакали обсадата на Иерусалимъ. Тѣ напустнали своевременно свещения градъ и се заселили отвждъ р. Йорданъ въ малкия гр. Пела, разположенъ въ областьта Перея[55], подвластна на Ирода Агрипа II (+100). Въ 70 год. Иерусалимъ билъ разрушенъ отъ римския пълководецъ Титъ и превърнатъ въ лагеръ на X римски легионъ. Следъ потушването на възстанието, евреитѣ пакъ почнали да се заселватъ на развалинитѣ му. Ще да се върнали и нѣкои отъ избѣгалитѣ въ Пела евреохристияни[56]. При все това Иерусалимската църква престанала да играе ржководна роля, ако и да я възглавявалъ достойниятъ епископъ Симеонъ и да имала, споредъ Евсевия Кесарсийски, десетки хиляди членове[57]. Изглежда, че главно срѣдище на палестинскитѣ евреохристияни е станалъ гр. Пела. Тамъ се развилъ духовенъ животъ въ ограниченъ размѣръ. Пела дала единъ християнски апологетъ — Аристонъ. Тамъ може би било написано на арамейски апокрифното „евангелие споредъ евреитѣ“ (κατὰ Ἑβραίους). Палестински евреохристианинъ билъ писательтъ Хегезипъ. Споредъ Юлия Африкански (+ около 240 год.), евреохристиянско срѣдище било създадено и въ гр. Kokhaba, отвждъ р. Йорданъ.

б) **Иерусалимски епископи.** — Споредъ старо църковно предание, еп. Симеонъ управлявалъ Иерусал. църква повече отъ 40 години, до 107 год., когато на възрасть около 120 години той билъ разпнатъ на кръстъ отъ езичницитѣ въ Иерусалимъ по обвинение (споредъ Хегезипа) на еретицитѣ, че билъ отъ Давидовия родъ и християнинъ[58]. Евсевий Кесарийски посочва 13 иерусалимски епископи, приемници на Симеона до второто разрушение на Иерусалимъ (135 год.): Юстъ, Закхей, Товия, Вениаминъ, Иоанъ, Матия, Филипъ, Сенека, Юстъ II, Левий, Ефрисъ (Ἐφρῆς), Иосифъ и Юда[59]. Всичкитѣ били евреи[60] и цѣлата тѣхна църква се състояла отъ евреи[61]. Евсевий Кесарийски увѣрява, че се ползувалъ отъ документи (ἐξ ἐγγράφων)[62], но все пакъ е съмнително, че въ продължение

на 28 години (107—135) се изредили 13 иерусал. епископи [63]. Всичкитѣ иерусалимски епископи до 135 год. били вѣрни служители Христови [64].

в) **Гонения.** — Следъ превземането на Иерусалимъ, импер. Веспасианъ заповѣдалъ да бѫдатъ търсени всички потомци на Давидовия родъ. Поради това евреитѣ претърпѣли голѣмо гонение. Евреохристиянитѣ въ Перея не ще да били засегнати, понеже тази область не се намирала непосрѣдно подъ римска власть. Импер. Домицианъ сѫщо се боялъ отъ Давидовитѣ потомци и заповѣдалъ да бѫдатъ унищожени [65], щомъ узналъ, че още имало потомци на Давидовия родъ и роднини на И. Христа [66]. По негова заповѣдь били доведени при него двама внуци на Юда братъ Господенъ. Като се увѣрилъ, че тѣ сѫ хора на черния трудъ, Домицианъ ги освободилъ [67]. Защо и епископъ Симеонъ не билъ подложенъ на това изпитание, не се знае. Хегезипъ твърди, че тѣзи Юдови потомци живѣли до времето на импер. Траянъ (98—117), когато иерусал. епископъ Симеонъ загиналъ [68].

г) **Разпадане на евреохристиянската църква.** — Нѣма известия, въ какви отношения се намирала Иерусалимската църква къмъ християнскитѣ църкви, съставени отъ бивши езичници. Хегезипъ я смѣталъ за напълно православна: нейнитѣ епископи пазѣли първоначалното предание и действували тъй, както законътъ (Моисеевъ), пророцитѣ и Христосъ учатъ. Сѫщо така и Евсевий Кесарийски билъ убеденъ, че Иерусал. църква останала православна и следъ първото разрушение на Иерусалимъ (70—135) [69]. Съ своя списъкъ на иерусалимскитѣ епископи-евреи той искалъ да посочи, че въ Иерусал. църква не се прекѫснало апостолското приемство презъ това смутно време.

При все това, обладани отъ иудейския номизъмъ (отъ идеята за задължителностьта на Моисеевия законъ) [70], евреохристиянскитѣ общини въ Палестина постепенно се отдалечавали отъ живо общение съ другитѣ християнски църкви или съ Съборната (καθολική) църква, както се наричала съвъкупностьта на всички правовѣрни църкви. Освенъ това въ тѣзи общини се появили неправилни учения, които съ течение на времето съвсемъ ги откѫснали отъ Вселенската църква. Най-напредъ Иерусалимската църква била отслабена отъ разколъ. Противницитѣ на епископа Симеона, както съобщава Хегезипъ, си избрали другъ епископъ, нѣкой си Тебутисъ (Θεβουθίς) [71], и съ това се отцепили отъ Симеоновата църква. Тѣхната община почнала да отстѫпва отъ апостолското предание. Не се знае точно въ коя година станало това разцепление, но не ще да е било дълго време следъ избирането на Симеона за епископъ. Отцепникътъ Тебутисъ, из-

глежда, се борѣлъ да подчини цѣлата евреохристианска църква, та Хегезипъ обвинява еретицитѣ (евреохристияни), че причинили мжченишката смърть на Симеона.

Следъ второто разрушение на Иерусалимъ (135 год.) (вж. подоле, стр. 12—13) за винаги престанала да сжществува еврейската християнска община (епископия) въ Иерусалимъ. Последниятъ иерусалимски епископъ-евреинъ Юда, ако не е пострадалъ при унищожението на Иерусалимъ, може би избѣгалъ въ нѣкой палестински градъ, откждето управлявалъ ония палестински евреохристиянски общини, които го признавали, сир. още сж били правовѣрни. Обаче следъ епископа Юда не се споменаватъ вече православни евреохристиански епископи въ Палестина. Нѣма известия, какъ се управлявали евреохристиянскитѣ общини на еп. Юда следъ неговата смърть. Въ половината на II в. имало християни, които се съмнявали въ православието на палестинскитѣ евреохристияни и отбѣгвали да влизатъ въ църковно общение съ тѣхъ. По поводъ на това Юстинъ мжченикъ, родомъ отъ Сихемъ (Самария), се опитвалъ да отстрани това подозрение. Той вѣрвалъ, че евреохристиянитѣ ще могатъ да се спасятъ, защото, ако и да сж привързани къмъ Моисеевия законъ, не претендиратъ да го налагатъ на другитѣ християни и приематъ Евангелието. Поради това той смѣталъ, че другитѣ християни трѣбвало да гледатъ на тѣхъ като на братя и да се намиратъ въ общение съ тѣхъ[72].

Скоро ще да се затвърдило въ цѣлата християнска църква убеждението, че евреохристиянитѣ въ Палестина не сж православни. По тази причина Симахъ[73], който превелъ Ветхия заветъ отъ еврейски на гръцки, е написалъ апология за своитѣ сънародници християни противъ нападкитѣ на християнитѣ — неевреи.

д) **Назаряни и евионити.** — Дветѣ групи евреохристияни (строги или крайни и умѣрени иудействуващи) били вече две различни религиозни общества. Църковнитѣ отци отъ II и III в. ги различавали по тѣхния възгледъ за И. Христа. Тѣ говорятъ вече за еретици евреохристияни[74], обаче доста време наричали и двата вида иудеисти съ общо име евионити[75]. Положително не се знае, какъ се наричали сами евреохристиянитѣ отъ двата клона. Презъ IV и V в.[76] двата вида иудействуващи сектанти били различавани подъ названия: назаряни и евионити. Може би самитѣ сектанти тогава така се наричали[77], макаръ че блажени Иеронимъ бъркалъ названията имъ. Назарянитѣ били разколници[78], а евионититѣ — еретици. Еднитѣ сж произлѣзли отъ православната (умѣрено иудействуваща) евреохристиянска църква, която постепенно (може би следъ второто разрушение на Иерусалимъ) се откжснала отъ Вселенската църква; дру-

гитѣ — по всѣка вѣроятность отъ общината на Тебутиса[79], която неизвестно точно кога се уклонила въ ересь[80]. Назарянитѣ вѣрвали, че И. Христосъ е роденъ свръхестествено отъ Дева Мария и е Синъ Божи[81] разпнатъ и възкръсналъ; възпоменавали възкресението Христово въ недѣлнитѣ дни, но пазѣли сжботата и други обредни предписания на Моисеевия законъ, които смѣтали за задължителни само за християнитѣ-евреи. Тѣ отхвърлили посланията на ап. Павла, като го наричали отстжпникъ отъ закона[82], не приемали каноничнитѣ евангелия, а употрѣбявали само тъй нареченото „евангелие споредъ евреитѣ“[83], написано на арамейски езикъ съ еврейска азбука. То въ сжщность представяло видоизмѣнено или допълнено съ предания[84] евангелие на Матея, което евреохристиянитѣ употрѣбявали въ неговия оригиналенъ текстъ (арамейски) преди да се отдѣлятъ отъ Църквата. Блажени Иеронимъ ги упрѣквалъ, че искали да бждатъ едновременно иудеи и християни, но не сж били нито иудеи, нито християни.

Евионититѣ отричали божеската природа на И. Христа. Тѣ вѣрвали, че Той е истинскиятъ Месия, но е роденъ по естественъ начинъ отъ Мария и Иосифа[85]. Изпълненъ съ Божия сила. Той дошълъ въ свѣта само, за да усъвършенствува Моисеевия законъ. Иисусъ станалъ Месия и Синъ Божи по възприемничество при кръщението Си, защото само Той единственъ отъ всички люде изпълнилъ закона. Той не е знаелъ за това Свое велико предназначение, преди да Му открие това пророкъ Илия въ лицето на Иоана Кръстителя. Въ противоположность на назарянитѣ тѣ учели, че Моисеевиятъ законъ е вѣченъ и задължителенъ за всички християни, сир. изпълнението на закона е първото условие за човѣшкото спасение. Евионититѣ отхвърляли съвсемъ ап. Павла и го смѣтали баща на всички ереси, тъждественъ съ Симона Влъхва. И тѣ имали свое евангелие наричано „евангелие на 12-тѣ апостоли“. То представяло още по-измѣнено евангелие на Матея[86]. Въ времето на Епифания Кипърски († 403) евионититѣ приемали отъ Ветхия Заветъ само Петокнижието и то въ измѣненъ видъ[87]. Тѣ водѣли изобщо строгъ животъ[88]. Въздържали се отъ ядене месо и всичко отъ животински произходъ (яйца, млѣко), може би отъ желание да подражаватъ на Якова Праведни. Въ времето на Епифания Кипърски имало евионити, които не признавали частната собственость. И тѣ строго пазѣли сжботата, имали синагоги съ богослужение подобно на иудейското, само че придружено съ тайнството Евхаристия, което извършвали съ опрѣсноци и само съ вода.

И назарянитѣ и евионититѣ били хилиасти: очаквали да дойде скоро Христосъ и да основе на земята Свое хилядогодишно царство.

Въ времето на блажени Иерионима и Епифания Кипърски назаряни и евионити били пръснати въ Източна Палестина (въ областьта на гр. Верея, Келесирия, Декаполъ, Ватанея). Евионити се срѣщали въ Сирия и Персия до края на IV в. Следъ това нѣма известия за тѣзи секти. Може би сѫществували до нашествието на арабитѣ въ Палестина (636 год.) и ще да били погълнати отъ мохамеданството.

е) **Самарянски гиостици.** — Още въ I в., подъ влияние на религиозния синкретизъмъ въ гръцко-римското общество, иудейско-християнски възгледи се смѣсвали съ езически религиозно-философски идеи. Въ първитѣ години на християнската църква Симонъ Влъхва, родомъ отъ самарийското градче Гиттонъ (Γίτθων), се занимавалъ съ магесничество въ Самария, като представялъ себе си за нѣкакъвъ „великъ човѣкъ". Самарянитѣ го слушали смаяни и го смѣтали за „велика сила Божия". Следъ като приелъ кръщение (стр. 3), той не се освободилъ отъ своята вѣра въ магията: предложилъ пари на апостолитѣ Петъръ и Иоанъ, за да дадатъ и нему власть да предава дароветѣ на Св. Духъ съ ржковъзлагане. Изобличенъ отъ ап. Петра, Симонъ ужъ се покаялъ,[89] но, изглежда, неискрено. По църковно предание,[90] Симонъ Влъхва се отдѣлилъ отъ Вселенската църква и започналъ да разпространява на Истокъ еретическо учение заедно съ една развалена жена по име Елена отъ гр. Тиръ. Споредъ Иринея Лионски, той се представялъ, че е въплотенъ Богъ, който се явилъ на самарянитѣ като Отецъ, на иудеитѣ като Синъ и на езичницитѣ като Св. Духъ. Другарката му Елена била въплощение на Божията мисъль (ἔννοια) и майка на ангелитѣ. Ангелитѣ сѫ творци на свѣта. Тѣ възстанали противъ майка си и я хвърлили отъ небето въ материята (земята). Тукъ тя се преселвала отъ едно тѣло въ друго, живѣла въ прекрасната Елена, жена на Менелая, и въ последно време влѣзла въ Елена, другарката на Симона Влъхва. Богъ слѣзълъ отъ небето, въплътявайки се въ Симона Влъхва, за да отведе на небето Божията мисъль (ἔννοια-та) въ лицето на Елена и да избави хората отъ игото на ангелитѣ. Хората ще се спасятъ, ако вѣрватъ въ него и сѫтницата му Елена. Той смѣталъ тѣлото на Христа за призрачно и отричалъ възкресението на тѣлата.

Симонъ Влъхва се явявалъ предтеча на гностицизма. Въ старо време християнитѣ го смѣтали за пръвъ еретикъ, баща на еретицитѣ.[91] Той ималъ доста последователи.[92] Споредъ Юстина Мжченикъ, въ негово време почти всички самаряни и нѣкои отъ други земи му се покланяли като на пръвъ Богъ.[93] Юстинъ Мжченикъ мислѣлъ, че и въ Римъ го почитали за Богъ, понеже между двата моста на р. Тибъръ имало статуя съ надписъ Simoni deo sancto. Въ действителность той погрѣшно прочелъ надписа, който гласѣлъ

Semoni Sanco deo Fidio sacrum, сир. статуята била посветена на сабинското божество Semo Sancus.[94] Въ времето на Оригена последователитѣ на Симона Влъхва били твърде намалѣли,[95] което се дължало и на това, че се разпаднали на разни секти.

Менандъръ, родомъ отъ самарийското градче Капаратея (Καπαρατταίας), разпространявалъ учение, подобно на ученията на учителя си Симонъ Влъхва, като вършелъ и магесничество. Той убеждавалъ, че които го последватъ, нѣма да умратъ. Менандъръ действувалъ и въ Антиохия. Въ време на Юстина Мжченикъ още имало малко негови последователи[96].

ж) **Евионитски гностици.** — Въ края на I в. е действувалъ въ Мала Азия голѣмиятъ еретикъ Керинтъ (Κήρινθος), евреинъ, родомъ отъ Александрия, гдето усвоилъ религиозната философия на Филона. По църковно предание, противъ него се борилъ самъ Иоанъ Богословъ въ Ефесъ[97]. Споредъ Иринея Лионски, Керинтъ отхвърлялъ евангелието на Иоана, навѣрно защото тамъ е ясно изразено ученията за божеската природа на И. Христа. Той по гностически начинъ раздѣлялъ И. Христа на две сжщества: 1) Иисусъ, който билъ простъ човѣкъ, роденъ естествено отъ Мария и Иосифа (евионитска идея), и 2) еонъ Христосъ, който слѣзълъ надъ Иисуса при кръщението му и чрезъ него открилъ на хората незнайния Отецъ. Разпнатъ билъ само Иисусъ, когото тогава Христосъ напустналъ и се върналъ на небето. Споредъ Епифания Кипърски, отъ керинтянитѣ едни вѣрвали, че Иисусъ ще възкръсне при общото възкресение, а други отричали всѣкакво възкресение. И Керинтъ учелъ, че Христосъ пакъ ще дойде и ще основе хилядогодишно царство, което си представялъ твърде чувствено.[98] И той, както евионититѣ, поддържалъ, че Моисеевиятъ законъ е задължителенъ за всички християни. Обаче въ отличие отъ евионититѣ и подъ влияние на гноостицизма, той не приемалъ библейското учение за сътворението на свѣта и учелъ, че материята е вѣчна и отъ нея единъ низшъ еонъ образувалъ свѣта.

Керинтъ се явилъ като родоначалникъ на третия видъ иудеистично християнство — евионитски гностицизъмъ, който се развилъ презъ II в. въ нѣколко вида: климентинци или псевдоклиментинци въ Сирия, елкесаити[99] край Мртво море и въ Вавилонъ, имперо-баптисти по сжщитѣ мѣста[100].

3. Иерусалимската църква отъ второто разрушение на Иерусалимъ до издаването на миланския едиктъ (135—313)

а) **Нова иерусилимска християнска община.** — Въпрѣки претърпѣнитѣ нещастия въ 70 год., палестинскитѣ евреи не се помирили съ римското владичество. При императора Траяна, отъ 114 год. тѣ пакъ започнали да се готвятъ за борба, а при

импер. Адриана въ 131 год. избухнало голѣмо възстание[101] подъ водителството на Баркохба (Синъ на звездата), който се обявилъ за Месия. И това еврейско възстание било жестоко потушено въ 135 год. Иерусалимъ пакъ билъ разрушенъ. Върху неговитѣ развалини импер. Адрианъ построилъ новъ градъ — римска колония и го нарекълъ съ своето фамилно име Aelia Capitolina[102]. На евреитѣ било забранено да се заселватъ тамъ, дори отдалече да го гледятъ[103]. На мѣстото на иерусалимския храмъ се издигалъ храмъ на Юпитера Капитолийски, на Лобното мѣсто — храмъ на Венера и надъ Христовия гробъ — статуя на Юпитера. Еврейската християнска община въ Иерусалимъ престанала да сѫществува. Обаче постепенно, покрай римскитѣ колонисти, въ новия градъ се заселвали християни-неевреи (предимно гърци или съ гръцка култура). Така се образувала нова християнска община, напълно свободна отъ иудейския номизъмъ на предишната иерусалимска християнска община. Тя действувала още презъ II в. начело съ епископи като Иерусалимска църква. За живота ѝ презъ II в. не се знае нищо, освенъ имената на нейни епископи[104].

б) **Бележити иерус. епископи.** — Въ края на II в. и въ началото на III в.[105] действувалъ въ Иерусалимъ епископъ Нарцисъ, който се славѣлъ съ своята светость и чудотворство. Той заедно съ Теофила Кесарийски и други палестински епископи се намѣсили въ спора за Пасхата, възбуденъ отъ римския епископъ Викторъ, и свидетелствувалъ, че обичаятъ да се празднува Пасхата въ недѣля е апостолско предание[106]. Трима души хвърлили върху него нѣкакви обвинения, като ги подкрепили съ клетва. Наистина, народътъ не вѣрвалъ на обвинителитѣ, знаейки добродетелния животъ на своя епископъ, но Нарцисъ доброволно напустналъ Иерусалимъ и много години се подвизавалъ въ пустинята, безъ да го знаелъ нѣкой, кѫде се намиралъ. Споредъ църковния обичай, съседнитѣ епископи избрали другъ иерусалимски епископъ по име Дий (Δῖος), който малко време управлявалъ и билъ замѣстенъ отъ Германионъ. Следъ епископа Гордъ, приемникъ на Германиона, въ Иерусалимъ внезапно се явилъ Нарцисъ. По молба на християнитѣ, пакъ взелъ иерусал. катедра, но поради дълбоката си старость (116. годишенъ) той не билъ въ състояние да извършва службата си. Затова, съ съгласието на околнитѣ епископи, християнитѣ принудили да поеме управлението на Иерусал. църква Александра, епископъ въ Кападокия, който тогава се намиралъ въ Иерусалимъ на поклонение. Следъ смъртьта на Нарциса, Александъръ останалъ на иерусал. катедра до смъртьта си (212—230).

Епископъ Александъръ, образованъ и ревнитель на вѣрата, е билъ единъ отъ виднитѣ иерусалимски иерарси,

Той подкрепялъ съ послания християнитѣ въ Антиохия и др. мѣста. Движенъ отъ своето ученолюбие, епископъ Александъръ съставилъ значителна библиотека въ Иерусалимъ. Отъ нея се ползували Оригенъ и Евсевий Кесарийски. Той високо ценѣлъ християнскитѣ учени. При него намѣрилъ радушенъ приемъ Климентъ Александрийски, който при гонението на Септимия Северъ (202) напустналъ Александрия и около 212 год. дошълъ въ Иерусалимъ. Еп. Александъръ билъ почитатель и на Оригена. При първото си пребивание въ Кесария Палестинска (може би къмъ 215—216 год.), Оригенъ държалъ екзегетични беседи въ църква не само въ Кесария Палестинска, но и въ Иерусалимъ. Александрийскиятъ епископъ Димитрий, съгласно съ обичая на своята църква, писмено осждилъ Оригена, че като мирянинъ се осмѣлилъ да проповѣдва въ църква въ присжтствието на епископа. Обаче Александъръ Иерусалимски и Теоктистъ Кесарийски не уважили протеста на Димитрия, понеже въ Палестина, по старъ обичай, и мирянинъ могълъ да проповѣдва въ църква съ позволението на епископа. Толкова сърдечна била дружбата между тѣзи епископи и Оригена, че на връщане отъ Гърция за Александрия (къмъ 230 г.), Оригенъ втори пжть посетилъ Кесария Палестинска, за да се види съ двамата си приятели епископи, които сега го ржкоположили за презвитеръ, навѣрно за да нѣма основание еп. Димитрий да отрича неговото право да проповѣдва въ църква. Обаче еп. Димитрий не е призналъ ржкоположението на Оригена и осждилъ Теоктиста Кесарийски и Александра Иерусалимски, загдето ржкоположили лице, което било отъ друга епархия и при това скопецъ. Палестинскитѣ епископи се оправдавали, че не знаели за физичния недостатъкъ на Оригена. Два александрийски събора, свикани отъ еп. Димитрия въ 231 и 232 (единиятъ отъ еп. Димитрия и презвитери а другиятъ отъ епископи) се занимали съ въпроса за Оригена. Той билъ лишенъ отъ учителската длъжность и изгоненъ отъ Александрия. Оригенъ се преселилъ въ Кесария Палестинска, гдето намѣрилъ братски подслонъ при епископитѣ Теоктистъ и Александъръ. Въ Кесария Палестинска той открилъ училище, подобно на александрийското. И тукъ, както въ Александрия, го слушали не само християни, но и езичници. Имало много ученици отъ други страни. Подъ влияние на неговитѣ уроци, двама братя отъ провинцията Понтъ — Теодоръ и Атинодоръ приели християнството и после станали епископи. Първиятъ билъ знаменитиятъ неокесарийски епископъ Григорий Чудотворецъ (около 240 — + около 270 год.). Оригеновъ ученикъ билъ и кесарийскиятъ презвитеръ Памфилъ (+309). Навѣрно, по предложение на своитѣ приятели епископи, Оригенъ билъ поканенъ отъ църковния съборъ, свиканъ въ Бостра презъ 244 год. противъ бостренския епископъ Берилъ (Beryllus), когото успѣлъ да убеди да се откаже отъ монархиянското си учение.

Въ Кесария и Иерусалимъ Оригенъ намѣрилъ добри условии и за книжовна работа[107]. Тамъ продължилъ, а може би и довършилъ своя огроменъ (50 свезки) библейско-критиченъ трудъ екзапли: неговиятъ ржкописъ дълго време билъ пазенъ въ Кесария и може би изчезналъ, когато арабитѣ унищожили кесарийската библиотека. Отъ тоя трудъ се ползували Памфилъ, Евсевий Кесарийски и др.

Следъ смъртьта на епископа Александъръ, презъ III в. и въ началото на IV в. на иерусал. катедра седѣли Мазаванъ (Μαζαβάνης), Именей, Завда (Ζαβδᾶς), който следъ кратко време умрѣлъ, и Ермонъ (Ἕρμων). Отъ тѣхъ е известенъ Именей съ своята борба срещу Павла Самосатски, съвмѣстно съ кесарийския епископъ Теотекънъ, Фирмилиана Кападокийски и др.[108].

в) **Мжченици.** — Гонението на импер. Максиминъ Тракиецъ (235—238) засегнало и Палестина. То е принудило Оригена да напустне Палестина, и той подирилъ убѣжище въ Кесария Кападокийска при епископа Фирмилианъ[109].

При гонението на импер. Декий Траянъ (249—251) пострадалъ иерусалимскиятъ епископъ Александъръ: сжденъ билъ въ Кесария Палестинска и хвърленъ въ затвора, гдето умрѣлъ отъ мжченията[110]. При гонението на импер. Валерианъ (253—260) въ 257—258 год. въ Кесария Палестинска били хвърлени на звѣроветѣ християнитѣ Прискъ, Малхъ и Александъръ, а римскиятъ офицеръ Маринъ билъ обезглавенъ. Въ сжщия градъ претърпѣла мжченишка смърть и една жена[111]

Както въ другитѣ области на римската империя, така и въ Палестина гонението на импер. Диоклетианъ въ 303—304 год. взело много християнски жертви. Въ 303 год. първиятъ мжченикъ билъ Прокопий, който билъ посѣченъ. Сжщо така били посѣчени Алфий и Закхей, следъ като били мжчени денонощно и не се отказали отъ вѣрата си, че признаватъ само Иисуса Христа за царь. Изтезавани били много първенци отъ палестинскитѣ църкви, които се намирали около Кесария. Дяконъ Романъ отъ Кесарийската епархия (παροικία) претърпѣлъ мжченическа смърть въ гр. Антиохия.

Въ 304 год. когато излѣзълъ императорски едиктъ за всеобщо гонение, Палестина дала още повече мжченици[112]. Следъ голѣми мжчения Тимотей, Агапий и Текла били хвърлени на звѣроветѣ въ гр. Газа. Насърдчени отъ тѣхния примѣръ, шестима младежи се явили предъ римския управитель Урбанъ и му заявили, че сж християни. Тѣ били хвърлени въ затвора. Следъ нѣколко дни сжщия подвигъ извършили други двама младежи (Агапий и Дионисий). Всичкитѣ осемь души били обезглавени въ единъ день въ Кесария Палестинска.

Лютиятъ гонитель на християнството кесарь Максиминъ Даза или Дая (305—† 313) свирепствувалъ и въ Палестина.

Въ 305/306 год. подигналъ всеобщо гонение, което Евсевий Кесарийски нарича второ (следъ гонението на Диоклетиана). Всички жители — мѫжетѣ съ женитѣ и децата си — трѣбвало да принесатъ жертви на идолитѣ. Тогава въ Кесария Палестинска билъ показанъ дивенъ примѣръ на жива вѣра въ единия Богъ. Такъвъ билъ мѫченикътъ Апфианъ, ненавършилъ още 20 годишната си възрасть, роденъ въ ликийския гр. Гага отъ богати родители и добилъ добро гръцко образование въ гр. Беритъ (Βηρυτὸν), днесъ Бейрутъ. Той тайно напустналъ родителитѣ си и дошълъ въ Кесария Палестинска, гдето заедно съ Евсевия (после кесарийски епископъ) слушалъ уроцитѣ на презвитера Памфилъ. Въ време на жертвоприношението, което трѣбвало да извършатъ всички държавни чиновници и гражданитѣ, той се спустналъ къмъ палестинския управитель Урбанъ и, безъ да го е било страхъ отъ войската, хваналъ го за дѣсната ржка и го задържалъ да извърши идолопоклонския обредъ, като го съветвалъ да се откаже отъ заблудата—да служи на идоли и демони вмѣсто на единия истински Богъ. Войницитѣ веднага се нахвърлили върху младежа и му нанесли по тѣлото много рани, но Апфианъ понесълъ мѫжествено болкитѣ. Хвърлили го въ затвора, гдето дене и ноще нозетѣ му били поставяни въ „изтезателно дърво“ (менгеме?) и после билъ заведенъ въ сѫда, гдето билъ принуждаванъ да принесе езическа жертва. И тукъ управителтъ Урбанъ го подложилъ на голѣми мѫчения. Дълбоки рани зѣели по гърдитѣ му, лицето му било обезобразено отъ рани до неузнаваемость. Освенъ това врѣзанитѣ му нозе полѣли съ зейтинъ (ἐλαίῳ) и ги запалили. Месото и коститѣ му горѣли като свѣщь. Въпрѣки това мѫченикътъ не се отрекълъ отъ Христа и билъ хвърленъ въ дълбочинитѣ на морето.

Следъ малко време билъ мѫченъ и братътъ на Апфиана Едесий, първенъ въ Палестина, а после въ Александрия, гдето сѫщо, както неговиятъ братъ, билъ хвърленъ въ морето по заповѣдь на египетския управитель. Въ 307 год., на Великдень, била хвърлена въ морето при Кесария Палестинска и 18-годишната девойка Теодосия отъ Тиръ. Въ сѫщата година билъ мѫченъ отъ Урбана презвитеръ Памфилъ, „найславенъ“ (споредъ Евсевия Кесарийски) отъ палестинскитѣ мѫченици поради своитѣ голѣми добродетели[113]. Памфилъ лежалъ две години въ затвора. Новиятъ палестински управитель Фирмилианъ го умъртвилъ следъ голѣми изтезания въ 309 година. Въ сѫщия день той предалъ на мѫченишка смърть още 11 християни (дяконъ Валисъ отъ Иерусал. църква, Порфирий, кападокийцитѣ Селевкъ, бившъ гонитель на християнитѣ, и Юлианъ). Много християнски изповѣдници се измѫчвали въ палестинскитѣ (при Φαινὼ) медни рудници и тамъ загивали. Въ единъ день презъ 311 год., по заповѣдь на Максимина, били обезглавени 40 християни. Заедно съ тѣхъ билъ погубенъ

въ дълбока старость епископъ Силванъ отъ Газа (ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος ὁρμώμενος)[114], който презъ цѣлото 8.-годишно гонение въ Палестина (303—311) е устоялъ на мжченията, за да стане, казва Евсевий Кесарийски, „последенъ печатъ на цѣлата борба въ Палестина“[115].

г) **Иерусалимъ и Кесария.**— Следъ превръщането на Иерусалимъ въ римски градъ Елия, политическото срѣдище на Палестина Кесария добило първенство и въ църковно отношение. По примѣра на епископитѣ въ други областни срѣдища, кесарийскийтъ епископъ станалъ митрополитъ на цѣла Палестина. Нему билъ подчиненъ елийскиятъ (иерусалимски) епископъ. При все това не е изчезнала идеята, че Иерусалимската църква е първа апостолска църква. Християнитѣ се отнасяли съ почитъ къмъ Иерусалимъ, свързанъ тѣсно съ образа и дѣлото на Спасителя. Заради св. мѣста, които пазѣла, Иерусалимската църква постепенно придобивала особено религиозно значение. Още въ началото на III в. ще да е имало обичай да отиватъ поклонници въ Иерусалимъ. Такъвъ поклонникъ билъ епископъ Александъръ отъ Кападокия (стр. 13). Климентъ Александрийски и Оригенъ сжщо ще да били движени отъ подобно благочестиво желание.

Поради това още презъ III в. иерусалимската катедра се издигнала по честь. Въ мѣстнитѣ църковни събори било давано на иерусалимския епископъ почетно положенне, което по право ималъ само кесарийскиятъ епископъ. Това се изразявало навѣрно въ съпредседателство на двамата. Евсевий Кесарийски съобщава, че въ единъ палестински съборъ свиканъ по спора за Пасхата (въ края на II в.), председателствували Теофилъ Кесарийски и Нарцисъ Иерусалимски[116]. Въ антиохийскитѣ събори отъ 264 и 269 год., свикани противъ Павла Самосатски, иерусал. епископъ Именей дори като че ли заемалъ по-високо мѣсто отъ кесарийския[117]. Самъ Евсевий Кесарийски придавалъ по-голѣмо значение на Иерусалимската църква, отколкото на Кесарийската. Въ своята Църковна история той нарича иерусал. катедра (въ негово време) апостолски престолъ[118]. Той се старае да даде пъленъ списъкъ на иерусалимскитѣ епископи отъ апостолско време до IV в., наредъ съ списъка на римскитѣ, антиохийскитѣ и александрийскитѣ епископи, очевидно съ цель да посочи приемството между апостолитѣ-основатели и епископитѣ на светия градъ.

3. Духовенъ животъ

а) **Религиозно-нравствено състояние** — Въ апостолско време Иерусалимската християнска община проявила възвишенъ животъ, поради който станала идеалъ на всички християнски църкви. Първитѣ иерусалимски християни дълбоко се вълнували отъ идеята за Божието царство и били негови вдъх-

новени строители (стр. 1—2). Тѣ следвали два евангелски принципа: искрено моление Богу и вѣра, придружена съ добри дѣла. Като се наричали помежду си братя, тѣ съставяли действително Христово братство, имали „едно сърдце и една душа“ (Деян. IV, 32), всички били „заедно“ (Деян. II, 44). Всѣки день ходѣли въ иерусалимския храмъ и се събирали въ отдѣлни кѫщи за мистично единение съ Христа, като извършвали тайнството Евхаристия, придружено съ поучения на апостолитѣ, пѣене псалми и молитви, и следъ това вечеряли общо (вечеря на любовьта, ἀγάπη). Тѣ чувствували такава взаимна братска любовь, че никой не е наричалъ свое нищо отъ имота си, всичко било смѣтано общо (Деян., IV, 32). Имотнитѣ се грижели за беднитѣ (стр. 2) и нѣмало никой отъ християнитѣ, който да се намира въ материална нужда (Деян. IV, 34) За своя високъ религиозно-нравственъ животъ тѣ били „обични на цѣлия народъ“ (Деян. II, 47). И между първитѣ иерусал. християни се случвали порочни прояви (стр. 2), но тѣзи сѣнки не могли да измѣнятъ общия свѣтълъ духъ на християнитѣ. Еврейскитѣ гонения не сломили тѣхната жива вѣра въ Христа, а напротивъ въпламенили християнитѣ, за да разнесатъ Христовото учение и вънъ отъ Палестина. Иерусалимската църква дала п ъ р в и т ѣ м ѫ ч е н и ц и за Христа (дяконъ Стефанъ и ап. Яковъ Зеведеевъ).

Следъ като апостолитѣ напустнали Иерусалимъ, тамошнитѣ християни, подъ рѫководството на епископа Я к о в а, продължавали да се отличаватъ съ благочестие. Еп. Я к о в ъ билъ голѣмъ молитвеникъ (стр. 5) и първиятъ християнски аскетъ. Споредъ съобщението на Хегезипа, той презъ цѣлия си животъ не е ялъ месо, нито е пилъ вино и сикера, не е стрижелъ косата си, не е употрѣблявалъ благовония и баня, носѣлъ само ленени дрехи. Затова само нему било позволено да влиза въ светилището на храма [119]. Въплощение на деятелна вѣра. Яковъ училъ, че вѣра безъ добри дѣла е мъртва (Як. II, 20) и своята вѣра въ Христа запечатилъ съ мѫченическа смъртъ (стр. 6).

Сѫщо и вториятъ иерус. епископъ, мѫченикъ С и м е о н ъ, ще да е билъ отъ сѫщия религиозенъ типъ. И другитѣ роднини на Христа, пострадали при импер. Т р а я н а, се стремѣли да живѣятъ по евангелския законъ. Нѣма сведения за обикновени членове на Иерусал. църква. Обаче иудейско-законническото настроение въ нея благоприятствувало да се развие о б р е д о л ю б и е у нѣкои нейни членове, а заедно съ това и стремежъ къмъ р а з е д и н е н и е. Тѣзи недѫзи разнебитили първата Иерусалимска църква (стр. 8—9).

Съвсемъ оскѫдни сѫ сведенията за религиозно-нравственото състояние на в т о р а т а И е р у с а л и м с к а (Е л и й с к а) ц ъ р к в а (стр. 12—13). Свѣтълъ образъ билъ иерусалимскиятъ епископъ Н а р ц и с ъ. Още въ времето на Евсевия Кесарийски иерусалимски християни, по предание на Нарцисови приемници, му приписвали чудотворна сила [120]. Нарцисъ водѣлъ строгъ животъ.

Той обичалъ да се предава на саморазмисъль и богомислие. Много години прекаралъ въ подвижничество въ пустинята [121] (стр. 13).

Неговиятъ приемникъ Александъръ билъ твърде религиозна личность. Той, като епископъ въ Кападокия, извършилъ трудно пѫтешествие въ Иерусалимъ, за да се поклони на св. мѣста. Отъ религиозно въодушевление той се съгласилъ да не се връща въ епархията си и да остане за иерусалимски епископъ (стр. 13) Александъръ ще да се отличавалъ и съ нравствени качества, та споредъ преданието той билъ избранъ отъ иерусалимскитѣ християни по откровение като предопредѣленъ отъ Бога. Той завършилъ своята вѣрна служба Богу съ мѫченически вѣнецъ.

Много палестински мѫченици въ началото на IV в. (стр. 15—16) свидетелствуватъ, че християнското общество, отъ което тѣ излѣзли, било проникнато отъ силна вѣра въ Христа и въоръжено съ нравствени сили да се бори срещу воинственото езичество.

б) **Църковна просвѣта.** — Въ Иерусалимъ богословското знание не се развивало самостойно, а подъ влиянието на александрийската и малоазийската богословска школа. Иерусалимската църква не е дала голѣми богослови, каквито се явили въ Александрия, Антиохия и др. мѣста. Това се дължало на обстоятелството, че евреохристиянската църква се отдѣлила отъ Вселенската църква, а образуваната следъ нея християнска община въ Иерусалимъ (Елия) била сравнително малка и не се намирала въ оживени връзки съ образователнитѣ и културни срѣдища на римската империя. Все пакъ и отъ Палестина сѫ излѣзи доста труженици въ църковната писменость (на гръцки езикъ).

1) Неизвестно лице съставило на гръцки езикъ литургия, която навѣрно още въ IV в. се извършвала въ Иерусалимъ и била приписвана на първия иерусал. епископъ Яковъ. Тя е първата известна християнска литургия. Употрѣбявала се и въ Сирия, Египетъ и дори въ Европа, докато не била измѣстена отъ Василиевата [122] и Златоустовата литургия. Въ Александрия тя била извършвана чакъ до XII в. Сега Яковата литургия се извършва въ Иерусалимъ и изобщо въ Палестина само веднажъ въ годината, на праздника на св. Яковъ братъ Господенъ (23 октомврий) [123], сѫщо и въ храма на Ризариевото духовно училище (семинария) въ Атина [124]. Въ днешния си видъ тази литургия съдържа части отъ разни времена.

2) Аристонъ, роденъ въ гр. Пела (область Перея), билъ единъ отъ първитѣ християнски апологети презъ II в. Нѣкои (Харнакъ) приематъ, че той билъ евреохристианинъ. Известно е съчинението му „Прение между Паписка и Ясона“, написано може би около 140 год. [125]

3) Юстинъ Мжченикъ Философъ, роденъ отъ езичници около 100 год. въ гр. Сихемъ (Самария), тогава римска колония Flavia Neapolis (сега Nablus)[126]. Тойималъ философско образование, билъ стоикъ. Недоволенъ отъ философскитѣ теории, Юстинъ, напжтенъ отъ единъ старецъ християнинъ, взелъ да чете внимателно пророческитѣ книги и апостолскитѣ съчинения. Подъ тѣхно влияние той приелъ християнството. Следъ това Юстинъ ходилъ да проповѣдва въ Мала Азия, Гърция и Римъ, гдето два пжти дошълъ и отворилъ християнско училище. Въ царуването на Маркъ Аврелия (161—180) Юстинъ билъ обезглавенъ (между 163 и 167 год.). Освенъ Мжченикъ, той е наричанъ и Философъ, понеже, следъ като станалъ християнинъ, пакъ носѣлъ философска тога. Юстинъ билъ бележитъ старохристиянски писатель. Той се отличилъ като пламененъ апологетъ на християнството. Известни сж две негови апологии: до импер. Антонинъ Пий (138—161) и римския сенатъ и до импер. Маркъ Аврелий[127]. Въ тѣхъ той доказва, че сж безосновни езическитѣ обвинения срещу християнитѣ. Апологетиченъ характеръ има и съчинението му „Разговоръ съ иудеина Трифонъ“[128]: доказва, че Ветхиятъ заветъ се изпълнилъ въ Новия заветъ. На Юстина били приписвани още две речи противъ елинитѣ и „За монархията на Бога“, но тѣзи съчинения не ще да били негови.[129]

Забележителенъ ученикъ на Юстина билъ Тацианъ, роденъ въ Асирия[130], написалъ Εὐαγγέλιον διὰ τεσσάρων, въ което предалъ съгласувано изложение на евангелскитѣ събития, по четиритѣ канонически евангелия. Тацианъ ималъ гръцко образование, но при все това не се знае положително, дали това съчинение било написано на гръцки или на сирийски, понеже то изцѣло не е запазено, а има само откжслеци (фрагменти) на двата езика. Скоро следъ смъртьта на Юстина, около 165 г. Тацианъ написалъ и една апология Противъ елинитѣ (Πρὸς Ἕλληνας). По-късно (около 172—173 год.) той отстжпилъ отъ православието, създалъ сектата енкратити (въздържатели).

4) Хегезипъ (Ἡγήσιππος, Hegesippus), християнинъ по народность евреинъ, може би отъ Палестина, се явява следъ половината на II в.[131]. Известно е неговото историографско съчинение Ὑπομνήματα τῆς Ἐκκλησίας (Паметници на Църквата) въ 5 книги, въ които дава сведения за Иерусалимската църква и изобличава ереситѣ отъ своето време, особено иудеиститѣ (цитува евангелието καθ' Ἑβραίους, сирийско евангелие и иудейското неписано предание). Това съчинение се загубило. Известни сж само цитати отъ него въ съчинения на сетнешни писатели (Евсевий Кесарийски).

5) Секстъ Юлий Африканецъ (Africanus) е поставенъ отъ нѣкои историци начело на сиро-палестинскитѣ църковни писатели, ако и да билъ родомъ отъ Северна Африка (Проконсулска или пъкъ отъ Ливия[132]), поради което е наричанъ

Африканецъ. Той, изглежда, билъ римски офицеръ и участвувалъ въ похода на импер. Септимий Северъ противъ озроинската държава (195 год.). Следъ това той отишълъ въ Александрия да слуша Херакла, учитель въ александрийското катихизическо училище. Юлий Африканецъ живѣелъ известно време въ палестинското селище Никополъ (древния Емаусъ, сега Amvâs, 6 часа далече отъ Иерусалимъ) и се явилъ предъ императора Александъръ Северъ (222—235), начело на една делегация, съ молба да издигне военния лагеръ Никополъ въ градъ (municipium). Той се познавалъ и съ Оригена, който около 240 год. му изпратилъ братолюбезно писмо (съ обръщение ἀγαπητὸς ἀδελφὸς)[133]. Може да се мисли, че Юлий Африканецъ сподѣлялъ нѣкои идеи на Оригена. Той билъ ученъ човѣкъ и се интересувалъ отъ историята и християнското богословие. Написалъ хронография (5 кн.), въ която излага общо и синхронистично историята на еврейския народъ, християнската църква и на езическитѣ народи отъ сътворението на свѣта до 221 год. (третата година отъ царуването на римския императоръ Елагабалъ, 218—222). Това съчинение е ценно особено съ хронологическитѣ си сведения. Авторътъ смѣталъ, че И. Христосъ се родилъ въ 5,500 год. Всѣка една книга на съчинението обхваща единъ периодъ[134]. Евсевий Кесарийски използувалъ хронографията на Юлия Африканецъ. Отъ нея сѫ запазени откѫслеци.

Споредъ Евсевия Кесарийски, Юлий Африканецъ написалъ още съчинението Κεστοί (Шевици), което по запазенитѣ откѫслеци представяло енциклопедия съ сведения по естествена история, медицина, земедѣлие, военно дѣло и пр. Отъ две негови писма (до Оригена и до нѣкой си Аристидъ) се вижда, че той се занимавалъ и съ критика на библейския текстъ. Въ първото писмо доказвалъ, че разказътъ за Сусана въ книгата на прор. Даниила не е автентиченъ, а въ второто отстранявалъ привидното противоречие между родословието у Матея и Лука чрезъ т. н. левиратски бракъ[135].

6) Памфилъ, родомъ отъ Беритъ, презвитеръ въ Кесария Палестинска и мѫченикъ († 309). Училъ се въ александрийското катихизическо училище при Оригеновия ученикъ Пиерий, отъ когото и усвоилъ голѣмата си почитъ къмъ Оригена. Той билъ заможенъ човѣкъ. Богатството си употрѣбявалъ за благотворителность и за уреждане на голѣма библиотека въ Кесария, гдето събралъ съчиненията на Оригена и др. църковни учители[136]. Възъ основа на Оригеновитѣ екзапли Памфилъ съставилъ своя рецензия на превода на 70-тѣ. Той написалъ въ затвора апология на Оригена въ 5 книги, отъ които само една е известна въ латински преводъ на Руфина Аквилейски[137].

Забележки

[1] Братята Андрей и Симонъ Петъръ, братята Яковъ Зеведеевъ и Иоанъ, Филипъ, Вартоломей, Матей, Тома, Яковъ Алфеевъ, Симонъ Кананитъ или Зилотъ, Юда Яковов (Левей-Тадей) и новоизбраниятъ Матия (Мат. 10, 2—4; Марк. 3, 16—18; Деян. 1, 13 и 26).

[2] „И въ тия дни стана Петъръ посрѣдъ ученицитѣ и рече (а бѣха се събрали около сто и двайсеть души): мѫже братя!" (Деян. 1, 15, 16).

[3] „И се присъединиха въ оня день около три хиляди души" (Деян., 2, 41). „А мнозина отъ ония, които слушаха словото, повѣрваха; и броятъ на мѫжетѣ стигна до петь хиляди" (Деян. 4, 4).

[4] На Петдесетница, когато апостолитѣ почнали да говорятъ „на други езици", това слушали „както иудеи, тъй и прозелити" (Деян., 2, 10). Несъмнено сѫщитѣ сѫ слушали и проповѣдьта на ап. Петра, следъ която се покръстили въ сѫщия день около 3000 д. (Деян., 2, 14—41). Прозелитъ билъ и дяконъ Николай (Деян 6, 5).

[5] „Въ тия дни, когато ученицитѣ се умножаваха, произлѣзе между елиниститѣ ропотъ противъ евреитѣ" (Деян. 6, 1).

[6] „продаваха имоти и стока и разподѣляха ги между всички, всѣкиму споредъ нуждата" (Деян. 2, 45); „Помежду имъ нѣмаше ни единъ, който да се нуждае; защото, които притежаваха земи или кѫщи, продаваха ги и донасяха цената на продаденото и слагаха предъ нозетѣ на апостолитѣ, и се раздаваше всѣкиму споредъ нуждата" (Деян. 4, 34—35).

[7] Деян. 4, 36—37.

[8] Деян. 5, 1—10.

[9] Деян. 6, I.

[10] Стефанъ, Филипъ, Прохоръ, Никаноръ, Тимонъ, Парменъ и Николай отъ Антиохия (Деян. 6, 5).

[11] Деян,, 6, 8—15; гл. 7.

[12] „Въ ония дни се дигна голѣмо гонение срещу църквата въ Иерусалимъ, и всички, освенъ апостолитѣ, се разпръснаха по странитѣ Иудейски и Самарийски" (Деян. 8, 1). „А ония, които се бѣха разпръснали отъ гонението, настанало при убиването на Стефана, стигнаха до Финикия, Кипъръ и Антиохия и никому не проповѣдваха словото, освенъ на иудеи. Имаше нѣкои отъ тѣхъ кипряни и киринейци, които, като влѣзоха въ Антиохия, говорѣха на елинитѣ и благовестѣха Господа Иисуса. И ржката Господня бѣше съ тѣхъ, та голѣмо множество повѣрваха и се обърнаха къмъ Господа" (Деян. 11, 19—21). За християнски общини въ други мѣста на Палестина дееписецътъ говори общо следъ обръщането на Савла (Павла): „А църквитѣ по цѣла Иудея, Галилея и Самария бѣха въ миръ, назидаваха се и ходѣха въ страхъ Господенъ; и съ утехата на Светаго духа се умножаваха" (Деян. 9, 31).

[13] Деян. 8, 5—13.

[14] Деян. 8, 26—39.

[15] „А Филипъ се отзова въ Азотъ и, презъ дето минаваше, благовестѣше по всички градове, докато стигна въ Кесария" (Деян. 8, 40).

[16] Деян. 8, 14—17.

[17] Деян. 9, 32—43; гл. 10.

[18] Споредъ проф. Посновъ, Корнилий билъ прозелитъ (История па християнската църква, София 1933, стр. 55). Други църковни историци го смѣтатъ за езичникъ (Фр. Кс. Функъ, Исторія христіанской церкви, руски преводъ на Л. В. Гидуляновъ, Москва 1911, стр. 22; Јевс. Поповић, Опћа црквена историја I, сръбски преводъ на дяконъ М. Стойковъ, Ср. Карловци 1912, стр. 173). Въ извора Корнилий е нареченъ „мѫжъ благочестивъ и богобоязливъ" (εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν), „той правѣше на народа много милостини и ви-

наги се молѣше Богу“ (Деян. 10, 2). Обаче цѣлото видение на ап. Петра (Деян. 10, 11—16) показва, че отъ гледище на евреитѣ Корнилий билъ нечистъ, сир. не изповѣдвалъ иудейската вѣра, Ап. Петъръ го смѣталъ за другоплеменникъ (ἀλλόφυλος), съ когото не било позволено на иудеинъ „да се събира или да се сближава“, но по Божие откровение не го смѣталъ за „мръсенъ или нечистъ“. (Деян., 10, 28). Придружавалитѣ ап. Петра се смаяли, „че и върху езичници (Корнилий и др.) се излѣ даротъ на Светаго Духа“ (Деян. 10, 45). Сѫщо и другитѣ апостоли смѣтали Корнилия и неговитѣ люде за езичници (Деян. 11, 1). Затова, когато ап. Петъръ се върналъ въ Иерусалимъ, „обрѣзанитѣ му натякваха“, че е „ходилъ при необрѣзани човѣци“ и „ялъ съ тѣхъ“ (Деян. 11, 2—3). Явно е, че Корнилий не билъ обрѣзанъ. Може би билъ прозелитъ на вратата, т. е. вѣрвалъ въ единия Богъ, изповѣдванъ отъ евреитѣ, но не изпълнявалъ иудейскитѣ обреди. Евсевий Кесарийски сѫщо смѣталъ Корнилия за пръвъ християнинъ отъ езичницитѣ: ἀλλὰ γὰρ τῆς χάριτος ἤδη τῆς θείας καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ χεομένης ἔθνη καὶ πρώτου μὲν κατὰ τὴν Παλαιστίνων Καισάρειαν Κορνηλίου σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ δι' ἐπιφανείας θειοτέρας ὑπουργίας τε Πέτρου τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καταδεξαμένου πλείστων τε... (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, II изд. на Ed. Schwartz, Leipzig 1914, II 3, 3).

[19] Деян. 11, 1—18.

[20] „Нито възлѣзохъ въ Иерусалимъ при ония, които преди мене бѣха апостоли, но отидохъ въ Арабия, и пакъ се върнахъ въ Дамаскъ. Отпосле, подиръ три години, възлѣзохъ въ Иерусалимъ да се видя съ Петра, и пресѣдѣхъ у него петнайсеть дена“ (Гал. 1, 17—18; срв. Деян. 9, 26—29).

[21] Деян. 11, 20—24.

[22] Въ 37 год. импер. Гай Калигула (37—41) му далъ тетрархията на Филипа (Гавланитида, Итурия, Авранитида, Трахонитида и Ватанея) и после въ 39 год. — тетрархията на Ирода Антипа (Перея и Галилея), а импер. Клавдий (41—54) — останалата часть отъ царството на Ирода Велики. Иродъ Агрипа (37—44) билъ наричанъ ц а р ь (Деян. 12, 1; Евсевий Кесарийски, п. съч., II, 4, 1: Γάϊος τὴν ἡγεμονίαν παραλαβὼν, αὐτίκα τῆς Ἰουδαίων ἀρχῆς Ἀγρίππᾳ τὸ διάδημα περιτίθησιν, βασιλέα καταστήσας αὐτὸν. . .)

[23] Деян. 12, 1—18.

[24] Деян. 12, 19—23. Възъ основа на Иосифа Флавия, Евсевий Кесарийски (п. съч., II 10, 9) съобщава, че Иродъ Агрипа умрѣлъ 54-годишенъ въ седмата година отъ царуването си, като царувалъ 4 години при импер. Гай Калигула и 3 години при импер. Клавдий, сир. царувалъ отъ 37—44 год.

[25] „И всѣки день единодушно престояваха въ храма“ (Деян. 2, 46). „Петъръ и Иоанъ заедно възлѣзваха въ храма въ деветия молитвенъ часъ“ (Деян. 3, 1). Вж. и Деян. 5, 42; 10, 9. Ап. Павелъ бързалъ „да се намѣри въ Иерусалимъ за деня Петдесетница“ (Деян. 20, 16).

[26] Деян. 10, 14.

[27] Деян, 21, 23—27.

[28] Деян. 2, 1; 18, 4: „И всѣка сѫбота той (Павелъ) говорѣше въ синагогата и убеждаваше иудеи и елини.“

[29] Следъ разказа си за Ирода Агрипа, дееписецътъ веднага казва: „А словото Божие растѣше и се разпространяваше“ (Деян. 12, 24).

[30] Деян. 15, 5: „Тогава станаха нѣкои отъ фарисейската ересь, които бѣха повѣрвали.“

[31] Деян, 11, 27—30; 24, 17: „Следъ много години — казва ап. Павелъ — дойдохъ да донеса на моя народъ милостиня и приноси“. Римл. 15, 25—26: „А сега отивамъ въ Иерусалимъ, за да послужа на светиитѣ, защото Македония и Ахаия благоволиха да направятъ нѣкое подаяние за беднитѣ светии въ Иерусалимъ“. Вж. и 2 Кор. 8, 4 и 20.

[32] Гал. 2, 9: „И, като узнаха за дадената на мене благодать, Иаковъ, Кифа и Иоанъ, смѣтани за стълбове, подадоха на мене и на Варнава ржка за общуване“ . . .

[33] Точната дата не може да се установи, понеже не знаемъ точно въ коя година билъ убитъ дяконъ Стефанъ и се обърналъ Савелъ. Ап. Павелъ съобщава, че три години следъ обръщането си отишълъ въ Иерусалимъ, за да се види съ Петра (Гал. 1, 18), и сетне следъ 14 години пакъ отишълъ въ

Иерусалимъ съ Варнава и Тита (Гал. 2, 1) като пратеникъ на Антиох. църква въ апостолския съборъ (Деян. 15, 2), сир. апостолскиятъ съборъ станалъ 17 години следъ обръщането на ап. Павла. Обаче не е ясно, дали ап. Павелъ смѣталъ 14 години отъ обръщането си или отъ първата си среща съ Петра въ Иерусалимъ.

[34] Деян. 15, 5.

[35] Деян. 15, 6—29.

[36] Гал. 2, 7—10. Срв. Евс. Кесарийски, п. съч., II 1, 3—4: предава съобщение на Климента Римски изъ съчинението му Ὑποτυπώσεις (VI кн.), че Петъръ, Яковъ (Праведни) и Иоанъ като че били предпочетени отъ Спасителя (ὡς ἂν καὶ ὑπο τοῦ σωτῆρος προτετιμημένους) и че следъ възкресението Си И. Христосъ предалъ знанието (παρέδωκεν τὴν γνῶσιν) на Якова Праведни, Иоана и Петра, този пъкъ го предалъ на другитѣ апостоли, а другитѣ апостоли — на седемдесетьтѣ ученици, единъ отъ които билъ Варнава.

[37] Вѣроятно скоро следъ апостолския съборъ, ап. Петъръ отишълъ въ Антиохия Сирийска (Гал. 2, 11). Като говори, че Кифа (Петъръ) и другитѣ апостоли водѣли съ себе си сестри жени (1 Кор. 9, 5), ап. Павелъ несъмнено ималъ предвидъ тѣхното пѫтуване за проповѣдь.

[38] При последното си посещение въ Иерусалимъ (въ 58 или 59 год.), ап. Павелъ намѣрилъ само Якова съ презвитери (Деян. 21, 18). Споредъ Евсевия Кесарийски, Яковъ билъ наричанъ братъ Господенъ, понеже и той билъ синъ на Иосифа (п. съч., II 1, 2).

[39] Хегезипъ (следъ половината на II в.) казва, че Яковъ приелъ църквата (Иерусалимска) следъ апостолитѣ (у Евс. Кесарийски, п. съч., II 23, 4: διαδέχεται τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου Ἰάκωβος). Евс. Кесарийски (п. съч., II 1, 2—3) пише: τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν Ἰάκωβον, ὃν καὶ δίκαιον ἐπίκλην οἱ πάλαι δι' ἀρετῆς ἐκάλουν προτερήματα, πρῶτον ἱστοροῦσιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγχειρισθῆναι θρόνον. Нему билъ повѣренъ иерусал. престолъ отъ апостолитѣ (с. съч., II 23, 1: ἐπὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ κυρίου τρέπονται ἀδελφόν, ᾧ πρὸς τῶν ἀποστόλων ὁ τῆς ἐπισκοπῆς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγχεχείριστο θρόνος). Сѫщо и III, 7, 8: Ἰάκωβός τε αὐτὸς ὁ τῆδε πρῶτος ἐπίσκοπος, τοῦ κυρίου χρηματίζων ἀδελφός. Вж. и заб. 40.

[40] Въ апостолския съборъ той ималъ ржководно влияние, както ап. Петъръ. Неговото предложение било прието отъ събора (Деян. 15, 20 и 29). Когато три години следъ обръщането си ап. Павелъ отишълъ въ Иерусалимъ (срв. тукъ, заб. 32), той не видѣлъ „другиго отъ апостолитѣ", „освенъ Якова брата Господенъ" (Гал. 1, 19). Споредъ Климента Римски, Петъръ, Яковъ (Зеведеевъ) и Иоанъ, колкото и да били предпочетени отъ Спасителя, не се борили за слава следъ възнесението на И. Христа, но избрали Якова Праведни за иерусалимски епископъ (у Евс. Кесарийски, п. съч., II 1, 3: ἀλλὰ Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ἐπίσκοπον τῶν Ἱεροσολύμων ἑλέσθαι). — Споредъ Евс. Кесарийски, Яковъ заелъ иерусал. епископски престолъ следъ възнесението на Христа: Ἰακώβου, τοῦ τὸν αὐτόθι τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον πρώτου μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν κεκληρωμένου, п. съч., III 5, 2).

[41] Когато ап. Павелъ дошълъ въ Иерусалимъ къмъ 58—59 год. (срв. тукъ заб. 38), иерусалимскитѣ християни му казали: „виждашъ, брате, колко десетки хиляди сѫ повѣрвалитѣ иудеи" (Деян. 2, 20). Хегезипъ съобщава, че чрезъ Якова повѣрвали мнозина отъ еврейскитѣ първенци (πολλῶν οὖν καὶ τῶν ἀρχόντων). Тревога (θόρυβος) обхванала еврейскитѣ книжници и фарисеи, че имало опасность цѣлиятъ народъ да повѣрва въ Христа (ὅτι κινδυνεύει πᾶς ὁ λαὸς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶν) (у Евс. Кесар., п. съч., II 23, 10).

[42] Иосифъ Флавий го нарича δικαιότατον (у Евс. Кесарийски, II 23, 20). Споредъ Хегезипа, Яковъ билъ наричанъ праведенъ отъ всички, отъ времето на И. Христа до негови дни (ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου Ἰάκωβος, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος ἀπὸ τῶν τοῦ κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν, у Евс. Кесар. II 23, 4). Наричанъ билъ още ограда на народа и просто справедливость, както пророцитѣ ужъ явявали за него (διά γέ τοι τὴν ὑπερβολὴν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐκαλεῖτο ὁ δίκαιος καὶ ὠβλίας, ὅ ἐστιν Ἑλληνιστὶ περιοχὴ τοῦ λαοῦ, καὶ δικαιοσύνη, ὡς οἱ προφῆται δηλοῦσιν περὶ αὐτοῦ, у Евс. Кесар., п. съч., II 23, 7). За съобщението на Евс. Кесар. вж. тукъ, заб. 39.

[43] Споредъ Хегезипа: καὶ μόνος εἰσήρχετο εἰς τὸν ναὸν ἠὑρίσκατό τε κείμενος ἐπὶ τοῖς γόνασιν καὶ αἰτούμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἄφεσιν (у Евс. Кесар. п. съч., II, 23, 6).

[44] Десеткитѣ хиляди повѣрвали иудеи (срв. заб. 41) всички били „ревнители на закона" (Деян. 21, 20).

[45] Тамъ, „преди да пристигнатъ нѣкои отъ Якова" (ἐλθεῖν τινὰς ἀπὸ Ἰακώβου), ап. Петъръ ялъ заедно съ християнитѣ — бивши езичници; но когато дошли тѣ, той почналъ да се спотайва и страни, като че се боялъ отъ обрѣзанитѣ (Гал. 2. 12). Не е ясно, тѣзи Яковови люде точно какво изискквали: дали всички християни трѣбвало да изпълняватъ Моисеевия законъ или само евреохристиянитѣ. Понеже, стѣснявайки се отъ тѣхъ, ап. Петъръ, Варнава и др. евреохристияни почнали да не ядатъ (на вечеритѣ на любовьта и евхаристията) заедно съ християнитѣ—бивши езичници (необрѣзани), то може да се мисли, че иерусал. пратеници действували само между евреохристиянитѣ, които убеждавали, че Моисеевиятъ закопъ остава задължителенъ за обрѣзанитѣ християни и поради това не трѣбва да се смѣсватъ съ необрѣзанитѣ християни (срв. L. Marchal, Dictionnaire de Théologie catholique т. VIII, ч. 2., ст. Judéo-chrétiens. col. 1693). Въ противовесъ на това и ап. Павелъ заявява въ сжщото си послание, че, „следъ като дойде вѣрата въ Христа, ние вече не сме подъ ржководство на възпитатель", сир. на закона (Гал. 3, 25) и че „нѣма вече иудеинъ, ни елинъ; нѣма робъ, ни свободникъ; нѣма мжжки полъ, ни женски, защото всички вие едно сте въ Христа Иисуса" (Гал. 3,28).

[46] Деян. 21. 20—27.

[47] Подбудители на народа били „асийскитѣ иудеи", сир. иудеи, дошли въ Иерусалимъ отъ провинцията Азия (Ефеската область) по случай иудейския праздникъ Петдесетница.

[48] Деян. 21, 27—40; гл. 22—26.

[49] Εκκλ. ἱστορία, III 5, 3.

[50] Евс. Кес., п. съч., II 23, 3—24. Споредъ Хегезипа, веднага следъ убийството на Якова, Веспасианъ обсадилъ Иерусалимъ (εὐθὺς Οὐεσπασιανὸς πολιορκεῖ αὐτούς, у Евс. Кесар., п. съч., II 23, 18). Това като че ли приема Евсевий Кесарийски (п. съч.. III 11: μετὰ τὴν Ἰακώβου μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐτίκα γενομένην ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ). Обаче Иосифъ Флавий ясно съобщава, че Яковъ билъ убитъ следъ смъртьта на прокуратора Фестъ и преди пристигането на замѣстника му Албинъ (цитатъ у Евс. Кесар., п. съч., II 23, 22—23), сир. къмъ 62—63 год.

[51] Иосифъ Флавий съобщава, че по-милостивитѣ иерусалимци (ὅσοι δὲ ἐδόκουν ἐπιεικέστατοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν εἶναι) и строги пазители на законитѣ тежко понесли това злодеяние на Анана. Тѣ тайно съобщили на царя (βασιλέα) за станалото, като го молили да заповѣда на Анана да не върши повече такива нѣща. Нѣкои отъ тѣхъ отишли да срѣщнатъ Албина, който пжтувалъ отъ Александрия, и му изтъкнали, че не е било позволено на Анана да издава присжди безъ негово знание (καὶ διδάσκουσιν ὡς οὐκ ἐξὸν ἦν Ἀνάνῳ χωρὶς αὐτοῦ γνώμης καθίσαι συνέδριον). Албинъ гнѣвно (μετ᾽ ὀργῆς) писалъ на Анана, като го заплашилъ, че ще му отнеме властьта. И затова царь Агрипа (II) го лишилъ отъ първосвещеничеството и поставилъ вмѣсто него Иисуса Дамея (цит. Евс. Кесар., п. съч., II 23, 23—24).

[52] Той билъ синъ на Клопа (τοῦ Κλωπᾶ) който билъ братъ на Иосифа (споредъ Хегезипа) (у Евс. Кес., п. съч., III 11 и IV 22, 4). Евс. Кесарийски отъждествява Симеоновия баща съ споменавания въ Евангелието Клωπᾶ (п. съч., III 32, 4: καὶ τῷ μνημονεύειν τὴν τῶν εὐαγγελίων γραφὴν Μαρίας τῆς τοῦ Κλωπᾶ; III 11). При свидетелството на Иосифа Флавий (срв. заб. 50) не може да се поддържа твърдението на Евс. Кесарийски, че Симеонъ билъ избранъ следъ превземането на Иерусалимъ (п. съч., III 11), Споредъ Евс. Кесарийски, апостолитѣ и ученицитѣ Христови, колкото били останали живи, се стекли отвсѣкжде и се събрали съ роднинитѣ на И. Христа, отъ които тогава имало още много, за да обсжждатъ заедно, кой е достоенъ да бжде приемникъ на Якова. Единодушно (ἀπὸ μιᾶς γνώμης) избрали Симеона.

[53] Тѣ правѣли това не по навикъ или само отъ любовь къмъ народностния битъ (твърденне въ Dict. de Théol. cath., п. ст.), но главно поради схващането, че еврейството е и религия, която тѣ като евреи били длъжни да почитатъ. Затова не може тѣ да бждатъ окачествени като християни-националисти.

[54] Срв. Функъ, п. съч., § 28, стр. 71.

[55] Евс. Кес., п. съч., III 5, 3: οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας κατά τινα χρησμὸν τοῖς αὐτόθι δοκίμοις δι' ἀποκαλύψεως ἐκδοθέντα πρὸ τοῦ πολέμου μεταναστῆναι τῆς πόλεως καὶ τινα τῆς Περαίας πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου, Πέλλαν αὐτὴν ὀνομάζουσιν, [ἐν ᾗ] τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ μετῳκισμένων, ὡς ἂν παντελῶς ἐπιλελοιπότων ἁγίων ἀνδρῶν αὐτήν τε τῶν Ἰουδαίων βασιλικὴν μητρόπολιν καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν γῆν.

[56] Робертсонъ твърди, че главната маса християни се върнали въ Иерусалимъ заедно съ епископа Симеона (Исторія христіанской церкви, т. I, прев. А. П. Лопухинъ, С. Петербургъ 1890, стр. 4). Обаче нѣма ясно указание за това. Обстоятелството, че по-сетне Перея била срѣдище на иудействуващитѣ християни, дава основание да се мисли, че по-голѣмата часть отъ изселенитѣ иерусал. християни останали въ Пела. Ако епископъ Симеонъ се върналъ въ Иерусалимъ, той, като Давидовъ потомъкъ, не би' избѣгналъ Веспасиановото гонение. Може би и еп. Симеонъ се премѣстилъ въ Иерусалимъ по-късно, когато тоя градъ билъ значително вече поправенъ и християнитѣ тамъ се увеличили. По мисъльта на Евсевия Кесарийски, еп. Симеонъ и приемницитѣ му седѣли въ Иерусалимъ. За него тѣ били епископи на църквата въ Иерусалимъ: ἐν ᾧ Σημεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, ὃν δεύτερον καταστῆναι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐπίσκοπον ἐδηλώσαμεν (п. съч., III 32, 1); сѫщо III 35 и IV 5, 1.

[57] Приемникътъ на Симеона еп. Юстъ билъ единъ отъ десеткитѣ хиляди обрѣзани, които вѣрвали въ Христа (п съч., III 35: ... Ἰοῦστος, μυρίων ὅσων ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν τηνικαῦτα πεπιστευκότων εἷς καὶ αὐτὸς ὤν, διαδέχεται).

[58] Съобщение на Хегезипа у Евс. Кесар., п. съч., III 32, 6.

[59] П. съч., III 35; IV 5, 30.

[60] П. съч., IV 5, 2: ὡς μέχρι τῆς κατὰ Ἀδριανὸν Ἰουδαίων πολιορκίας πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν αὐτόθι γεγόνασιν ἐπισκόπων διαδοχαί, οὓς πάντας Ἑβραίους φασὶν ὄντας ἀνέκαθεν. По-доле, с. съч., IV 5, 4: τοσοῦτοι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως ἐπίσκοποι ἀπὸ τῶν ἀποστόλων εἰς τὸν δηλούμενον διαγενόμενοι χρόνον, οἱ πάντες ἐκ περιτομῆς.

[61] Евс. Кесар., п. съч. IV 5, 2: συνεστάναι γὰρ αὐτοῖς (сир. иерусал. епископи) τότε τὴν πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐξ Ἑβραίων πιστῶν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὴν τότε διαρκεσάντων πολιορκίαν.

[62] П. съч., IV 5, 2: τοσοῦτον ἐξ ἐγγράφων παρείληφα.

[63] Евсевий Кесарийски казва, че никѫде не е намѣрилъ писмено, колко време управлявали иерусал. епископи, но предполага, че тѣ живѣли малко време (п. съч., IV 5, 1: κομιδῇ γὰρ οἶμαι βραχυβίους αὐτοὺς λόγος κατέχει γενέσθαι). F. Kattenbusch мисли, че Евсевий Кесарийски взелъ сведенията си за иерусалимскитѣ епископи направо отъ Иерусал. църква. Той смѣта за вѣроятно мнението на Schlätter (въ съчин. Die Kirche Jerusalems vom Jahre 70—130), че въ Евсевиевия списъкъ сѫ влѣзли не само епископи, а и по-виднитѣ иерус. презвитери (Realencyklopedie für protestantische Theologie und Kirche, т. VIII. стр. 697). Ако Евсевий Кесарийски се ползувалъ отъ документи, той едва ли би представилъ презвитери за епископи.

[64] Евс. Кесар., п. съч., IV 5, 2: τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι, ὥστ' ἤδη πρὸς τῶν τὰ τοιάδε ἐπικρίνειν δυνατῶν καὶ τῆς τῶν ἐπισκόπων λειτουργίας ἀξίους δοκιμασθῆναι.

[65] Евс. Кесар., п. съч., III 18, 19: Τοῦ δ' αὐτοῦ Δομετιανοῦ τοὺς ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάξαντος. За Веспасиановото гонение, вж. с. съч., III 12.

[66] Споредъ Евс. Кесар., това му съобщили еретици (п. съч., III 18, 19).

[67] Хегезипъ, отъ когото черпи сведения и Евсевий Кесарийски, разказва, че Домицианъ се страхувалъ отъ идването на Христа, както Иродъ (Велики), т. е. мислѣлъ, че царството Христово е земно. Питалъ доведенитѣ Юдови внуци, дали сѫ отъ Давидовия родъ. Тѣ признали своя произходъ (ὡμολόγησαν).

На неговия въпросъ колко имотъ или пари иматъ, тѣ отговорили, че двамата заедно притежаватъ само 9000 динарии, но не въ сребро, а въ оценка на земя отъ 39 уврати (πλέθρων), отъ които и данъци плащатъ и себе си прехранватъ. Следъ това тѣ показали ржцетѣ си, които съ своята грубость и мазоли свидетелствували за тѣхната бедность. Домицианъ ги запиталъ за Христа и царството Му, какво е то, кжде и кога ще се яви. Тѣ казали, че то не е свѣтско, нито земно, а небесно и ангелско, което ще настане при свършека на вѣка (τοῦ αἰῶνος), когато Христосъ ще дойде въ слава да сжди живитѣ и мъртвитѣ и всѣкиму ще въздаде споредъ дѣлата му (у Евс. Кесар., п. съч., III 20, 1—4).

[68] У Евс. Кесар., п. съч., III 20, 6—7; III, 32, 5—6.

[69] Вж. тукъ, заб. 64.

[70] И следъ разрушението на иерусалимския храмъ, палестинскитѣ евреохристияни, както тѣхнитѣ сънародници нехристияни (иудеи), продължавали да изпълняватъ Моисеевия законъ: обрѣзвали децата си, извършвали омивания и очищения, пазѣли сжботата и др. иудейски праздници. Тѣ ще да сж изгъквали своята еврейска народность и пазѣли еврейския характеръ на църквата си, та не допускали епископъ нееврейнъ и се запомнило, че всички тѣхни епископи отъ край време били все евреи (срв. тукъ, заб. 61).

[71] У Евс. Кесар., п. съч., IV 22, 5. Споредъ Хегезипа (п. м.), Тебутисъ билъ еретикъ. Понеже не билъ избранъ за епископъ вмѣсто Симеона, той почналъ да разпространява седемь ереси (ὑποφθείρειν ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων, ὧν καὶ αὐτὸς ἦν, ἐν τῷ λαῷ). Положително не се знае на каква почва избухналъ тоя разколъ, но като се вземе предвидъ това съобщение на Хегезипа, недоволнитѣ отъ еп. Симеона били крайни иудействуващи, въ противоположность на възглавяваната отъ еп. Симеона евреохристиянска община, която поддържала, че Моисеевиятъ законъ е задължителенъ само за евреохристиянитѣ. Хегезипъ свързва недоволството на Тебутиса, че не станалъ епископъ, съ епископството на Симеона (п. м.). Затова не може да се поддържа мнението на Гизелеръ, че Тебутисъ искалъ да стане епископъ следъ Симеона, сир. чакъ къмъ 107 год. (срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 41, заб. 2).

[72] Dialogus cum Triphone Judeo, у Migne Patrol. gr., t. VI. col. 576, 47.

[73] Евс. Кесарийски го нарича евионитъ (Ἐβιωναῖον τὸν Σύμμαχον γεγονέναι п. съч., VI 17).

[74] Юстинъ Мжченикъ нападалъ ония обрѣзани християни, които искали да наложатъ Моисеевия законъ и на християнитѣ нееврей. Той знаелъ, че сжществуватъ евреи, които признавали Иисуса за Христосъ (п. гл.) Иринеи Лионски говори за евионити (Ebionae), които учели за свръхестественото раждане на И. Христа и отхвърляли ап. Павла, като го наричали apostatam (отстжпникъ) (Contra haereses, l. V, c. 1, 3; l. I, c. XXVI, 2 у Migne, Patrol. gr., t. VII). Оригенъ различава два вида евионити (οἱ διττοὶ Ἐβιωναῖοι): едни приемали, че Иисусъ се родилъ отъ Дева, а други отхвърляли това и твърдѣли, че Той се родилъ, както другитѣ човѣци (Contra Celsum, l. V, c. LXI у Migne, Patrol. gr., t. XI). Сжщо и Евсевий Кесарийски говори за еретици евионити (п. съч., III 27; VI 17).

[75] Изтъквайки догматически различия между евионититѣ, Оригенъ не ги различава по названия (п. м.), а Евсевий Кесарийски ясно казва, че покрай евионититѣ, които смѣтатъ Христа само за човѣкъ, има и други съ сжщото название (ἄλλοι δὲ παρὰ τούτοις τῆς αὐτῆς ὄντες προσηγορίας), които не отричатъ, че И. Христосъ е роденъ отъ Дева и Св. Духъ (п. съч., III 27, 2—3).

[76] Епифаний Кипърски (Adversus haereses, l. I, c. XXIX—XXX, у Migne, Patrol. gr., t. XLI, col. 388, 405); блажени Иеронимъ (писмо 112, у Migne, Patrol. lat., t. XXII, ep. CXII, col. 924: Si hoc verum est, in Cerintho et Ebionis haeresim delabimur, qui credentes in Christo propter hoc solum a Patribus anathematizati sunt, quod Legis caeremonias Christi Evangelio miscuerunt . . . Usque hodie per totas Orientis Synagogas inter Judaeos haeresis ist, quae dicitur Minaeorum . . . quos vulgo Nazaraeos nuncupant, qui credant in Christum Filium Dei natum de virgine Maria, et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus est, et resurrexit, in quem et nos credimus: sed dum volunt et Judaei esse et Christianos, nec Judaei sunt, nec Christiani.

[77] Може да се мисли, че преди да се разцепятъ, евреохристиянитѣ сами се наричали назаряни, както неповѣрвалитѣ евреи наричали първитѣ християни (Деян. 24, 5), и после това название запазили само умѣренитѣ иудействуващи християни, Обаче още презъ II в. и двата вида иудействуващи християни били наричани евионити. Това название имали и въ първата четвърть на IV в. (срв. по-горе, заб. 75, съобщение на Евс. Кесарийски). Не може да се поддържа мнението на нѣкои древни писатели, че евионититѣ получили своето название отъ името на своя началникъ Евионъ. Исторически не е известно такова лице. По-приемливо е, че названието произлиза отъ еврейската дума ebion (ἐβιών), което значи бедень (срв. Евс. Кесар., п. съч., III 27, 6), понеже повечето отъ християнитѣ въ Палестина били изъ беднитѣ еврейски слоеве и се наричали „бедни духомъ“ съгласно съ нагорната проповѣдь. Затова отначало, както увѣрява Минуций Феликсъ, иудеитѣ наричали евионити всички християни. После, навѣрно когато евреохристиянитѣ взели да се отдалечаватъ отъ Вселенската църква, това название било употрѣбявано само за иудействуващитѣ християни, докато най-после то останало предимно за крайнитѣ иудействуващи християни поради това, че прекарвали въ доброволна бедность. Едва ли е приемливо обяснението на Евсевия Кесарийски, че евионититѣ добили това название поради бедностьта на тѣхната мисъль (τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν αὐτῶν), изобщо защото учението имъ за Христа било бедно и низко (πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας) (п. съч., III 27, 1 и 6). Приемайки това мнение, L. Marchal допуска и друга причина: бедността на Моисеевия законъ, на който евионититѣ възлагали надеждата си (Dict. de Theologie, т. VIII, ч. II, ст. Judéo-chrétiens, col. 1704). Това обяснение е още по-изкуствено. Външната бедность на евионититѣ могла да даде най-силенъ поводъ на християнитѣ, за да ги различавали съ това название.

[78] Епифаний Кипърски ги поставялъ между еретицитѣ, но изглежда, както самъ казва, той не знаелъ точно тѣхното учение за Христа (περὶ Χριστοῦ δὲ οὐκ οἶδα εἰπεῖν): дали Го смѣтали за обикновенъ човѣкъ, както учелъ Керинтъ, или за роденъ отъ Дева Мария и Св. Духъ. Назарянитѣ се различавали отъ евреитѣ по своята вѣра въ Христа, а отъ християнитѣ — по иудейскитѣ си обичаи (Adversus haereses, XXIX, у Migne Patrol. gr., t. 41, col. 401).

[79] Филаретъ Вафидисъ (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, I, Цариградъ, 1884, стр. 77), Робертсонъ (I, стр. 40), Функъ (п. съч., стр. 71—72) и др. поддържатъ гледището, че изобщо назарянитѣ произлѣзли отъ умѣренитѣ иудействуващи християни, а евионититѣ — отъ крайнитѣ иудействуващи християни. Дали имало умѣрени иудействуващи християни, които, както твърди Вафидисъ (п. м.), не се отцепили огъ общата църква, а се присъединили къмъ нея, особено следъ второто разрушение на Иерусалимъ (135), това не може да се установи. Сжщо не може да се поддържа гледището, че назарянитѣ и евионититѣ произлѣзли отъ общината на Тебутиса, която после се разцепила на две партии: умѣрени и строги иудеисти (Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 323). Умѣрени иудеисти, както видѣхме, били членоветѣ на Яково-Симеоновата църква, та по-вѣроятно е, че Тебутисъ възглавявалъ само строгитѣ иудеисти.

[80] Ако се вѣрва на Хегезипа (срв. тукъ, заб. 71), това станало още при Тебутиса, сир. въ времето на иерусал. епископъ Симеонъ (къмъ 63—107 г.).

[81] Споредъ Евсевия Кесарийски, тѣ изповѣдвали, че Христосъ е слово Божие и мждрость (καὶ οὗτοι προϋπάρχειν αὐτὸν θεὸν λόγον ὄντα καὶ σοφίαν ὁμολογοῦντες) (п. съч., III 27, 3).

[82] Евс. Кесар., п. съч., III 27, 4—5: οὗτοι δὲ τοῦ μὲν ἀποστόλου πάμπαν τὰς ἐπιστολὰς ἀρνητέας ἠγοῦντο εἶναι δεῖν, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου . . .

[83] Евс. Кесар., п. съч., III 27, 4: εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ καθ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον. За пръвъ пжть се споменава отъ Климента Александрийски въ съчинението Στρώματα. За произхода на това евангелие повече у Otto Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, B. I, Freiburg im Breisgau 1913, S. 513—517.

[84] Споредъ това евангелие голѣма роля играе Св. Духъ въ живота на И. Христа. При кръщението на И. Христа Св. Духъ (не Богъ Отецъ) го прогласилъ за Свой първороденъ Синъ. Духъ Свети го възкачилъ на висока пла-

нина — Таворъ. Съ цель да се изтъкне предимството на назарянската църква, въ евангелието се говори, че възкръсналиятъ Христосъ най-напредъ се явилъ на Якова братъ Господенъ. Въ „евангелието споредъ евреитѣ“ има повечецитати отъ Ветхия заветъ, отколкото въ евангелието на Матея. Изтъква се значението на Моисеевия законъ за нравственото усъвършенствуване на християнина. Нравственото учение на Христа е ригористично. Изобличенията на Христа срещу книжницитѣ и фарисеитѣ сж преувеличени. Споредъ Епифания Кипърски, въ негово време назарянитѣ били врагове на иудеитѣ: Πάνυ δέ οὗτοι ἐχθροί τοῖς Ἰουδαίοις ὑπάρχουσιν (Adversus haereses, у Migne Patr. gr., t. 41, col. 404 Θ).

[85] Евс. Кесар., п. съч., III 27, 1—2 и VI 17.

[86] Споредъ Епифания Кипърски (Adersus haereses, у Migne, Patrol. gr., t. 41, col. 428, IГ), то било изопачено (νενοθευμένῳ καὶ ἠκρωτηριασμένῳ). Изхвърлени били I и II глава на Матеевото енангелие (родословието и разказътъ за раждането на И. Христа), сжщо и разказътъ за детството му. Евангелието започвало направо съ кръщението на И. Христа съ думитѣ ἐγένετό τις ἀνὴρ ὀνόματι Ἰησοῦς. Въ него се осжждали кървавитѣ жертвоприношения. Този възгледъ ще да се установилъ по-късно следъ превръщането на Иерусалимъ въ езически градъ (135 год.), а може би и подъ влияние на есеитѣ около Мртво море, гдето сжщо били пръснати евионититѣ. Товаевангелие може да се смѣта като тенденциозна компилация на каноничнитѣ евангелия (Bardenhewer, п. съч., I, стр. 519).

[87] Евионититѣ смѣтали само Моисея за единственъ истински пророкъ. Християнството било възстановяване на истинското Моисеево учение. Петокнижието въ еврейската Библия не било съставено отъ самия Моисей, а отъ неговитѣ слушатели, които изопачили неговитѣ думи.

[88] Епифаний Кипърски виждалъ въ тѣхъ и порочни прояви: забранявали девството и въздържанието, макаръ че нѣкога девството било почитано у тѣзи еретици (п. съч., у Migne, Patrol. gr., t. 41, col. 408 B).

[89] Деян. 8, 9—10, 13, 18—24.

[90] Съобщава се отъ Юстина Мжченикъ, Иринея Лионски (срв. у Евс. Кесарийски, п. съч., II 13 и 14).

[91] Евсевий Кесарийски, п. съч. II, 13, 6: πάσης μὲν οὖν ἀρχηγὸν αἱρέσεως πρῶτον γενέσθαι τὸν Σίμωνα παρειλήφαμεν.

[92] Това ще да е било една отъ причинитѣ, за да се създаде предание, че ап. Петъръ е водѣлъ борба съ Симона Влъхва въ Римъ, Антиохия и други мѣста.

[93] У Евс. Кесар., п. съч., II 13, 4.

[94] Тая статуя била открита въ 1574 год.

[95] Оригенъ се съмнявалъ, дали имало въ цѣлия свѣтъ поне 30 привърженици на Симона Влъхва.

[96] У Евс. Кесар. п. съч., III 36, 3. Евсевий Кесарийски смѣталъ, че отъ Менандра произлѣзли две нови ереси: на Саторнина Антиохиецъ и Василида Александриецъ (п. съч., IV 7, 3).

[97] Споредъ Иринея Лионски, Поликарпъ Смирненски разказвалъ (ὡς ἐκ παραδόσεως Πολυκάρπου), че веднажъ Иоанъ Богословъ влѣзълъ въ една баня, за да се окжпе, и щомъ узналъ, че Керинтъ билъ вжтре, веднага станалъ отъ мѣстото си и избѣгалъ вънъ, като увещавалъ да сторятъ сжщото и придружавалитѣ го. „Да бѣгаме, — имъ казалъ той —, да не би да се събори банята, понеже вжтре е Керинтъ, врагътъ на истината“ (вж. у Евс. Кесар., п. съч., III 28, 6).

[98] Споредъ римския презвитеръ Гай (около 210 год.) и Дионисия Александрийски († 265), у Евс. Кесар., п. съч., III 28, 1—5.

[99] Климентинцитѣ имали пантеистична представа за свѣта, въкойто виждали тѣло Божие. Първото Божие откровение, затъмнено отъ грѣха, било възстановено чрезъ вехтозаветнитѣ патриарси, Моисея и Христа. Христовото учение е само възстановяване на чистото Моисеево учение. Лжливи пророци били Ева, Иоанъ Кръститель и Симонъ Влъхва. Климентинцитѣ препоржчвали въздържание отъ месо, раненъ бракъ и бедность.

Елкесаититѣ учели, че Христосъ е висшъ ангелъ или еонъ, който се явилъ въ видъ на човѣкъ първо въ Адама и въ последно време въ Иисуса. При молитва тѣ се обръщали къмъ слънцето и поради това се наричали още сампсеи (отъ евр. дума schemesch, слънце). Приемали Моисеевия законъ безъ кървави жертви, занимавали се съ магия и астрология. Елкесаити се срѣщали около Мрътво море чакъ въ края на IV в. После тѣ ще да се слѣли съ имперованаптиститѣ, които възприели и християнски елементи. Имперованаптиститѣ смѣтали за Месия Иоана Кръстителя, а не Иисуса. Затова били наричани и Иоанови ученици. Тѣ всѣки день или често се „кръщавали", поради което на гръцки ги наричали имперованаптисти. Презъ XVII в. католишки мисионери намѣрили тѣзи сектанти въ Вавилонъ и ги нарекли Иоанови християни или назареи, а сектантитѣ сами се наричали мандеи (покайници) или сабеи, сабии (кръщаващи се, сир. ваптисти) (срв. Поповић, п. съч., стр. 344—345).

[100] Хегезипъ поставя имперованаптиститѣ между еврейскитѣ сектанти есеи, садукеи, фарисеи и др. (у Евс. Кесар., п. съч., IV 22, 7).

[101] Споредъ Евс. Кесар., на 18 година отъ царуването на Адриана (п. съч., IV 6, 3).

[102] Сжщо тамъ, IV 6, 4: εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν Αἰλία προσαγορεύεται.

[103] Съобщение на апологета Аристонъ Пелеецъ: ὡς ἄν μηδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῶον ἔδαφος, ἐγκελευσαμένου (у Евс. Кесар. IV 6, 3).

[104] Първиятъ й епископъ се казвалъ Маркъ. Негови приемници били Касианъ, Пуплий, Максимъ, Юлианъ, Гай, Симахъ, Гай II, Юлианъ II, Капитонъ (Καπίτωνά τε), Валентъ, Долихианъ и Нарцисъ (Евс. Кесар., IV 6, 4; V 12, 2).

[105] По изложението на Евсевия Кесарийски, Нарцисъ се явява въ царуването на импер. Комодъ (180—202) (срв п. съч., V 10—12) и билъ съвременникъ на римския епископъ Викторъ (срв. с. съч., V 23).

[106] Както съобщава Евсевий Кесарийски, епископитѣ въ Палестина (Теофилъ Кесарийски, Нарцисъ Иерусалимски, Касий Тирски, Кларъ Птолемандски) се свикали на съборъ и отправили послание до другитѣ църкви, на които съобщили, че, по предание на апостолитѣ, празднуватъ Пасхата само въ недѣленъ день и че писмено се споразумяватъ съ Александрийската църква, за да празднуватъ въ единъ и сжщи день (п. съч., V 24, 2—3 и 25).

[107] За Нарциса, Александра, Оригена и др. срв. Евс. Кесар., п. съч., VI 8—11, 14, 15, 16—20, 23, 26—28, 32, 33, 37.

[108] С. съч., VI 39, 3; VII 14, 29 и 30.

[109] С. съч., VI 27.

[110] С. съч. VI 39 и 46, 4.

[111] С. съч., VII 12 и 15.

[112] Изобилни сведения намираме въ съчиненнето на Евсевия Кесарийски Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτηρησάντων (издадена отъ Ed. Schwarz заедно съ Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία на Евсевия Кесарийски).

[113] Πάμφιλος ἦν, τῶν καθ' ἡμᾶς μαρτύρων ἀνὴρ πάσης ἕνεκεν ἀρετῆς ἐπιδοξότατος (п. съч., 7, 4). Въ църк. си история (VIII 13, 6) Евсевий Кесарийски го нарича велика слава на Кесарийската епархия и най-дивенъ (καὶ τὸ μὲγα δὲ κλέος τῆς Καισαρέων παροικίας... μνημονευέσθω Πάμφιλος πρεσβύτερος, τῶν καθ' ἡμᾶς θαυμασιώτατος).

[114] Περὶ τῶν ἐν Παλαιστ. μαρτυρ 13, 4. Въ църк. си история (VIII 13, 5) Евс. Кесар. го нарича ἐπίσκοπος τῶν ἀμφὶ τὴν Γάζαν ἐκκλησιῶν. Вж. и VIII 6, 1.

[115] ὡς ἂν ὕστατον γένοιτο παντὸς τοῦ κατὰ Παλαιστίνην ἀγῶνος ἐπισφράγισμα (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστ. μαρτυρ., 13, 5).

[116] Ἐκκλ. Ἱστορ., V 23, 3: φέρεται δ' εἰς ἔτι νῦν τῶν κατὰ Παλαστίνην τηνικάδε συγκεκροτημένων γραφή, ὧν προυτέταχτο Θεόφιλος τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἐπίσκοπος καὶ Νάρκισσος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις. Когато говори за посланието на палестинскитѣ епископи до другитѣ църкви по сжщия въпросъ, Евсевий Кесарийски споменава най-напредъ Нарциса и следъ него Теофила (с. съч., V 25).

[117] Евс. Кесар., п. съч., VII 28, 1, гдето въ реда на членоветѣ на събора Именей е споменатъ предъ Теотекна Кесарийски: Τούτων οἱ μάλιστα διέπρεπον

... οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ἰουβέναιος, τῆς τε ὁμόρου ταύτης Καισαρείας Θεότεκνος. Въ посланието на втория антиохийски съборъ до Дионисия Римски, Максима Александрийски и цѣлата Вселенска (καθολικῇ) църква най-напредъ стои името на епископа Еленъ Тарски (председателъ вмѣсто починалия Фирмилианъ, епископъ на Кесария Кападокийска), втори е споменатъ Именей и четвърти Теотекънъ (с. съч., 30, 3). Срв. Hefele, Conciliengeschichte, I, II изд., стр. 136—138).

[118] П. съч., VII 32, 29: Ἕρμων ὕστατος τῶν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ τὸν εἰς νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον ἀποστολικὸν διαδέχεται θρόνον.

[119] οὗτος δὲ ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἅγιος ἦν, οἶνον καὶ σίκερα οὐκ ἔπιεν, οὐδὲ ἔμψυχον ἔφαγεν, ξυρὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οὐκ ἀνέβη, ἔλαιον οὐκ ἠλείφατο, καὶ βαλανείῳ οὐκ ἐχρήσατο. τούτῳ μόνῳ ἐξῆν εἰς τὰ ἅγια εἰσιέναι. οὐδὲ γὰρ ἐρεοῦν ἐφόρει, ἀλλὰ σινδόνας (Евс. Касар., п. съч., II 23, 5—6).

[120] Евс. Касар., п. съч., VI 9, 1: πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παράδοξα οἱ τῆς παροικίας πολῖται ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν κατὰ διαδοχὴν ἀδελφῶν τοῦ Ναρκίσσου μνημονεύουσιν. Между друго иерусалимци разказвали следното чудо. Веднажъ на пасхалното богослужение дяконитѣ останали безъ свѣтилници. Множеството богомолци взели да се безпокоятъ. Тогава Нарцисъ заповѣдалъ да му донесатъ вода, помолилъ се върху водата и заповѣдалъ да налѣятъ свѣтилницитѣ. Така превърналъ водата въ елей.

[121] С. съч., VI 9, 4 и 6.

[122] Тя е преработка на Якововатa литургия. Не е установено, точно кога се появила Яков. литургия, но пето-шестиятъ трулски съборъ (692) приелъ, че тя има апостолски произходъ (32 пр.). Яковититѣ я запазили на сирийски, следъ като се отцепили отъ Православната църква. Срв. статия на F. Cabrol въ Dictionnaire de Théologie catholique, т. IX, ч. I. кол. 816—818; ст. на H. Leclercq въ Dictionnaire d' archéologie chrétienne et de liturgie, т. VII, ч. II. кол. 2117).

[123] Тази литургия е издадена и отъ атинския архиепископъ Хрисостомъ (I изд. въ Иерусалимъ въ 1912 год. и II изд. въ Атина въ 1929 год.) подъ заглавие Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου.

[124] Събщение на архиепископа Хрисостомъ, п. съч., стр. 4.

[125] Bardenhewer, п. съч., I. 202.

[126] Сихемъ билъ разрушенъ отъ римлянитѣ презъ време на еврейското въстание (66—70 год.). После импер. Веспасианъ го възстановилъ, като го заселилъ съ римски и гръцки колонисти. Юстинъ Мжченикъ произлизалъ отъ такова заселено семейство (срв. Bandenhewer, Geschichte der altkirchl. Liter., I, стр. 207).

[127] Въ парижкия преписъ отъ 1364 год. тѣ носятъ заглавие: Ἀπολογία ὑπὲρ χριστιανῶν πρὸς τὴν Ῥωμαίων σύγκλητον и Ἀπολογία δευτέρα ὑπὲρ χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ. Споредъ Евсевия Кесарийски (п. съч., IV 12, 16 и 18, 1—6), първата била отправена до импер. Антонинъ Пий, неговитѣ синове и римския сенатъ, а втората — до имиер. Маркъ Аврелий и неговия съимператоръ Луций Верусъ. Срв. Bardenhewer, п. съч., I, стр. 231.

[128] Споредъ Bardenhewer (п. съч., I, стр. 209), то било написано презъ време на второто еврейско възстание (132—135).

[129] Самъ Евсевий Кесарийски посочва три съчинения на Юстина: Λόγος πρὸς Ἕλληνας, ἕτερον πρὸς Ἕλληνας... σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραφεν Ἔλεγχον и Περὶ θεοῦ μοναρχίας (Ἐκκλ. ἱστ., IV 18, 3—4). Срв. Bardenhewer, п. съч., стр. 231, 237.

[130] Той самъ казва въ апологията си, че се родилъ въ страната на асирийцитѣ, сир. въ Северна Месопотамия (източно отъ р. Тигъръ). Нѣкои църковни отци (Климентъ Александрийски, Епифаний Кипърски, Теодоритъ Кирски) го наричатъ сириецъ (ὁ Σύρος). Може би родителитѣ му били сирийци по езикъ (срв. Bardenhewer, п. съч. I, стр. 262—263).

[131] Не е опредѣлено времето, когато живѣлъ Хегезипъ. Самъ Евсевий Кесарийски нѣмалъ точни сведения, та го смѣталъ за съвременникъ на императоритѣ Адрианъ, Антонинъ Пий и Маркъ Аврелий. Навѣрно той мислѣлъ, че Хегезипъ живѣлъ въ времето на тѣзи императори. Срв. Bardenhewer, п. съч., I. стр. 389.

[132] Suidas го нарича философъ либиецъ (φιλόσοφος Λίβυς).

[133] Възъ основа на тоя изразъ не може да се мисли, че Юлий Африканецъ билъ презвитеръ, защото, както изтъква и Bardenhewer (п. съч., II 264), презвитеръ Оригенъ могълъ да нарече така и свой съмишленикъ или приятель мирянинъ.

[134] I книга обхваща времето отъ сътворението на свѣта до вавил. стълпотворение (1—2661), II кн. — до Моисея (2662—3707), III кн. — до I Олимпиада (3708—4727), IV кн. — до падането на персийското царство (4728—5172) и V кн. — отъ Александра Велики до третата година на импер. Елагабалъ (5172—5723).

[135] Вж. Евс. Кесарийски, VI 31, 1. Срв. Поповић, п. съч., I, стр. 404; Bardenhewer, п. съч., II, стр. 264, сл., гдето е използувано изследването на H. Gelzer, Sextus Julius Afrikanus und die byzantinische Chronographie (Leipzig 1888—1898).

[136] Евс. Кесар., п. съч., VI 32, 3.

[137] Още за църковнитѣ писатели, срв. Евс. Поповић, Опћа црквена историја, I, стр. 397 и 398, 411; Bardenhewer. п. съч., I, стр. 202—204, 206—209, 231, 237, 264, 271, 388—389; II, 287 сл.

ГЛАВА ВТОРА

Иерусалимската църква отъ издаването на миланския едиктъ до падането на Иерусалимъ подъ властьта на арабитѣ (313—637)

1. До III. вселенски съборъ (313—431)

а) **Увеличение на християнитѣ въ Палестина.** — Нѣма известия, доколко християнството било разпространено въ Палестина до издаването на миланския едиктъ. Християнското население въ тази область може да не е било значително, но все пакъ сравнително голѣмъ билъ броятъ на палестинскитѣ мѫченици въ началото на IV в. (стр. 15—17). Както въ другитѣ части на римската империя, така и въ Палестина, следъ издаването на миланския едиктъ, (главно следъ поражението надъ кесаря Максиминъ Даза, 30. IV. 313 год.), християнитѣ се увеличавали било по убеждение, било отъ користь — да се възползуватъ отъ привилегиитѣ, които импер. Константинъ Велики давалъ на църковния клиръ. Строени били нови християнски храмове, които били тържествено освещавани, свиквали се многолюдни църковни събори[1]. Въ анкирския съборъ (314—315 год.), свиканъ по въпроса за падналитѣ (lapsi) презъ време на гоненията, участвували и палестински епископи (Агрикола Кесарийски и Германъ Неаполски). Както по-рано, градоветѣ Кесария и Иерусалимъ били главни християнски срѣдища въ Палестина. Начело на тѣхнитѣ църкви стояли деятелни епископи като Евсевий Кесарийски († къмъ 340) и Макарий Иерусалимски († 333). Нѣмаме сведения за тѣхно мисионерство, но тѣ ще да сѫ проявявали своята пастирска ревность и въ разпространение на Христовата вѣра въ Палестина. При гонението на Ликиния (316—323) страдала и Палестина заедно съ другитѣ области въ източната половина на римската империя, обаче следъ окончателното поражение на Ликиния (323) настаналъ новъ подемъ на християнскитѣ църкви на Изтокъ, подъ покровителството на самодържавния римски владѣтель Константинъ Велики.

б) **Развитие на гр. Иерусалимъ.** — Живѣейки и на Изтокъ (Никомидия), а отъ 330 год. постоянно въ новата си столица Константинополъ (Цариградъ), Константинъ Велики се сближилъ съ по-първитѣ източни епископи и частно съ високообразования Евсевий Кесарийски, който могълъ да го запознае съ тривѣковната кървава история на

християнската църква. Религиозната свобода благоприятствувала да се засили поклонничеството въ Иерусалимъ. Самъ импер. Константинъ билъ проникнатъ отъ благоговѣйна почить къмъ св. Земя. Негово въжделение било гр. Елия да стане общохристиянско срѣдище и да си възвърне старото библейско име Иерусалимъ. Той желаелъ да се покръсти въ р. Йорданъ и затова отлагалъ покръстването си. Майка му Елена (приела християнството навѣрно около 313 год.) посетила Иерусалимъ и Витлеемъ, за да открие тамъ св. мѣста. Отъ 326 год. тя останала да живѣе въ Иерусалимъ, гдето и умрѣла около 330 год. По заповѣдь на импер. Константина, храмътъ на Венера, издигнатъ надъ Божия гробъ (стр. 13), билъ разрушенъ и на негово мѣсто била построена великолепна църква (ротонда), наречена Възкресение (Ἀνάστασις), и близу до нея на Голгота — църква (базилика), наричана Μαρτήριον. Съ срѣдства на Константина Велики майка му Елена построила църкви още на Витлеемската пещера, Елеонската планина и на мѣстото, гдето по предание се намиралъ Мамврийскиятъ дѫбъ. Преди да се започне постройката на новата църква Възкресение, всичката пръсть подъ храма на Венера била изхвърлена като осквернена[2].

При разкопкитѣ въ Голгота били намѣрени три кръста. Иерусалимскиятъ епископъ Макарий опредѣлилъ, кой отъ тѣхъ билъ кръстътъ на И. Христа[3]. Цѣлиятъ християнски свѣтъ повѣрвалъ, че билъ намѣренъ сѫщинскиятъ кръстъ, на който Христосъ билъ разпнатъ. Съ това още повече се увеличило значението на Иерусалимъ. Той скоро станалъ единъ отъ най-богатитѣ и голѣми градове на Изтокъ. Римското му име се забравило. Отъ разни християнски земи се стичали поклонници, които съ щедритѣ си дарове увеличавали благосъстоянието на Иерусалимската епископия. Презъ IV в. ходенето на поклонение въ св. Земя[4] се смѣтало за спасителенъ подвигъ. Вѣрвало се, че тамъ молитвитѣ сѫ особено благоприятни Богу. На връщане носѣли вода отъ р. Йорданъ, пръсть отъ гроба Господенъ или честно дърво (частица отъ св. кръстъ). Въ връзка съ поклонничеството се разпространилъ и обичаятъ богати християни да си строятъ гробници около Иерусалимъ (въ Кедронската долина и по склоноветѣ на Елеонската планина), за да чакатъ тамъ деня на страшния сѫдъ. Противъ увлѣчението отъ поклонничеството се опълчилъ св. Григорий Ниски съ особенъ трактатъ.[5] Сѫщо и блажени Иеронимъ, ако и да живѣелъ въ Витлеемъ, е предпазвалъ поклонницитѣ отъ самоизмама: убеждавалъ ги, че пѫтьтъ за небето е откритъ еднакво отъ Иерусалимъ и Британия, защото царството Божие е вѫтре въ насъ. Голѣмъ противникъ на това благочестиво увлѣчение билъ и Вигиланций (около 400 год.,) западенъ рационалистиченъ богословъ. Споредъ съобщението на блажени Иеронима, не е одобрявалъ, изглежда, тоя

видъ поклонничество и монахъ Иларионъ, който, ако и да живѣлъ 50 години въ Палестина, е посетилъ св. мѣста само веднажъ и то въ единъ день[6].

в) **I вселенски съборъ (325 год.) и Иерусалимската църква.** — Ако и да носѣлъ още официално езическото име Елия, Иерусалимъ къмъ 325 год. представялъ чаровно отражение на евангелския Иерусалимъ. Неговото издигане предъ очитѣ на християнския свѣтъ увеличавало значението на самата Иерусалимска църква. Това съзнавали и отцитѣ на I вселенски съборъ. Затова, занимавайки се съ устройството на главнитѣ митрополии на християнската църква, тоя съборъ потвърдилъ стария обичай да се дава на елийския (= иерусалимски) епископъ особена честь, като на митрополитъ, безъ да се нарушаватъ кириаршескитѣ права на кесарийския митрополитъ[7]. Въ съборното правило не е посоченъ поводътъ за това решение, но може да се мисли, че иерусалимскиятъ епископъ Макарий е проявявалъ стремежъ да бѫде напълно независимъ отъ кесарийския митрополитъ, а може би искалъ да заеме неговото положение. I вселенски съборъ не е намѣрилъ за необходимо да измѣни старата църковноадминистративна уредба въ Палестина, защото се съобразявалъ съ гражданскоадминистративното устройство. При все това съ VII-то си правило той призналъ почетното положение на иерусалимския епископъ[8] и му далъ потикъ да се стреми къмъ изравняване съ главнитѣ епископи въ римската империя (въ Римъ, Александрия, Антиохия, по-късно въ Цариградъ).

г) **Иерусалимската църква и арианството.** — Следъ като Арий билъ осѫденъ отъ александрийския съборъ (320 или 321 год.), той отишълъ въ Палестина и намѣрилъ убѣжище у Евсевия Кесарийски[9]. Оттукъ той заминалъ въ Никомидия при своя съученикъ епископъ Евсевий. Въ противоположность на своя началникъ, иерусалимскиятъ епископъ Макарий не съчувствувалъ на Ария[10]. Въ I вселенски съборъ той билъ единъ отъ най-виднитѣ православни епископи (наредъ съ Осия Кордубски, Александъръ Александрийски и Евстатий Антиохийски).[11] Евсевий Кесарийски предложилъ на събора свой символъ на вѣрата, който, споредъ неговото увѣрение, той е приелъ отъ предшественицитѣ си епископи[12]. Не може да се докаже, че той представилъ официаленъ символъ на Кесарийската църква, но, по желание на Константина Велики, неговото изповѣдание легнало въ основата на никейския символъ[13]. Съ това Палестина услужила, I вселенски съборъ да завърши своето дѣло съ победа надъ Ариевото учение.

Въ борбата следъ I вселенски съборъ Евсевий Кесарийски се проявилъ като противникъ на никейския символъ (противъ термина ὁμοούσιος) и на Атанасия Велики, но Иеру-

салимската църква останала отбранителна база на православието. Ако и външно зависима отъ Кесарийската църква, тя вече се чувствувала достатъчно свободна, за да не върви въ пълно съгласие съ нейнитѣ епископи. Тя не изпъквала въ борбата, както напр. Александрийската и Антиохийската. Затова арианитѣ не повели борба срещу иерусалимския епископъ Макарий, както срещу голѣмитѣ защитници на никейския символъ Атанасий Велики, Евстатий Антиохийски, Маркелъ Анкирски и др. Сѫщо и Евсевий Кесарийски не е влѣзълъ въ остъръ споръ съ иерусалимския епископъ, както напр. съ Евстатия Антиохийски, когото обвинявалъ въ савелианство [14].

Приемникътъ на иерус. епископъ Макарий († 333) Максимъ († 349), страдалецъ за вѣрата (изгубилъ едното си око при езическитѣ гонения), отначало се държалъ колебливо въ борбата на арианитѣ срещу Атанасия Велики. Той билъ единъ отъ виднитѣ православни епископи въ тирския съборъ (335), но при все това се съгласилъ съ решението на събора, Атанасий да бѫде сваленъ отъ катедрата. Сигурно и той (заедно съ епископитѣ отъ тирския съборъ) участвувалъ въ освещението на новата църква Възкресение въ Иерусалимъ, сѫщо и въ свикания въ това време иерусалимски съборъ, който приелъ тържествено Ария въ църковно общение и възбудилъ процесъ срещу другия главенъ противникъ на арианството, Маркелъ Анкирски. Изглежда, че Максимъ Иерусалимски се съобразявалъ съ църковната политика на Константина Велики. Следъ смъртьта на последния († 337) той взелъ да отбѣгва отъ арианитѣ. Той отказалъ да участвува въ антиохийския съборъ (341), въ който имало и ариани начело съ Евсевия Никомидийски (сега цариградски), понеже, (споредъ Сократа и Созомена) се разкайвалъ, че преди петь години (въ тирския съборъ) се съгласилъ да бѫде сваленъ Атанасий Велики. Въ сердикския съборъ (343) участвували православни епископи и отъ Палестина, гдето Атанасий ималъ много почитатели, макаръ че първенствениятъ палестински епископъ Акакий Кесарийски билъ близъкъ сѫратникъ на арианския вождъ Евсевий Никомидийски. Сѫщиятъ съборъ оправдалъ епископа на Газа (въ Палестина) Асклепъ, сваленъ отъ евсевианитѣ на единъ антиохийски съборъ [15]. Следъ сердикския съборъ, съ позволението на императора Констанций, Атанасий се върналъ да заеме александрийската катедра и се отбилъ въ Иерусалимъ. Максимъ Иерусалимски свикалъ съборъ, който приелъ Атанасия въ църковно общение. Освенъ това Максимъ поставялъ епископи, пренебрегвайки митрополитскитѣ права на кесарийския епископъ. Направено му било мъмрене [16], обаче неговиятъ стремежъ за главенство въ Палестина не е изчезналъ и се подхранвалъ отъ противоположнитѣ догматически възгледи на иерусалимския епископъ и кесарийския митрополитъ.

Приемникътъ на Максима, Кирилъ (350—387), бележитъ богословъ, е влѣзълъ въ явна борба съ кесарийския митрополитъ Акакий, който отначало билъ строгъ арианинъ, а после застаналъ начело на арианитѣ омии, наричани и по негово име акакиани. Арианитѣ три пѫти свалили Кирила отъ катедрата, която била заемана все отъ ариански епископи — Евтихий (357—359) и Ерений (Erenius, 360—361). Следъ третото си изгонване, което траяло 11 години (367—378), Кирилъ пакъ се върналъ на катедрата си и продължилъ борбата си срещу арианитѣ. Той взелъ живо участие въ II вселенски съборъ и като че ли заемалъ по-голѣмо мѣсто отъ кесарийския митрополитъ Таласий. Съборътъ се отнесълъ съ голѣма почить къмъ Иерусалимската църква, която наричалъ майка на всички църкви.

д) **Споръ̀тъ за Оригена.** — Презъ време на арианскитѣ смутове мнозина православни смѣтали Оригена за родоначалникъ на субординациански ереси и частно на арианството, тъй като Оригенъ училъ, че Синъ е подчиненъ на Отца, като Θεὸς къмъ Αὐτόθεος. Неговото влияние се затвърдило и въ Палестина още презъ III в. (срв. тукъ стр. 14). Почитатели на Оригена станали и западнитѣ християнски учени Руфинъ Аквилейски и блажени Иеронимъ, които дълго време живѣли въ Палестина. Може да се каже, че общитѣ духовни интереси и високата почить къмъ Оригена ги сближили твърде много, тѣ били близки приятели. Въ 393 год. отъ Западъ дошълъ въ Иерусалимъ единъ поклонникъ по име Атербий, който изказалъ своето очудване, че Оригенъ се ползувалъ въ Иерусалимъ съ висока почить, когато на Западъ го смѣтали за еретикъ. Той обвинилъ въ оригенизъмъ Руфина Аквилейски и неговия приятель Иеронимъ. Руфинъ не искалъ да се срѣща съ Атербия и не излизалъ отъ кѫщи, докато Атербий не заминалъ отъ Иерусалимъ. Иеронимъ пъкъ се смутилъ отъ обвинението и отрекълъ да е оригенистъ, твърдейки, че е челъ Оригена отъ любознателность — тъй, както четѣлъ и съчинения на еретици.

Епифаний Кипърски[17] (367—403) сѫщо смѣталъ Оригена за еретикъ. Отъ скитски монаси (въ египетската Скитска пустиня) той се научилъ, че Оригеновата ересь се шири въ Палестина и отишълъ въ Иерусалимъ, ако и да билъ на възрасть повече отъ 80 години. Въ една проповѣдь въ църквата Възкресение Епифаний нападналъ привърженицитѣ на Оригена и косвено иерусалимския епископъ Иоанъ, който присѫтствувалъ на проповѣдьта. Споредъ блаж. Иеронима, епископъ Иоанъ изразилъ недоволството си отъ словото на Епифания съ погледи и жестове, дори изпратилъ своя архидяконъ да помоли проповѣдника-гостенинъ да не говори по тоя предметъ. Въ друго богослужение епископъ

Иоанъ проповѣдвалъ противъ антропорфизма на египетскитѣ монаси отъ Скитската пустиня. Следъ него държалъ проповѣдь и Епифаний. Той анатемосалъ антропоморфизма и молилъ Иоана да анатемоса оригенизма. Избухналъ остъръ споръ между двамата (394 год.). Епифаний, недоволенъ, напустналъ Иерусалимъ и отишълъ въ Витлеемъ. Тукъ той писалъ на монаситѣ въ Иеронимовия манастиръ (въ Витлеемъ) да прекжснатъ общението си съ своя епископъ (Иоанъ Иерусалимски), а въ Елєфтерополската епархия ржкоположилъ насила брата на блаж. Иеронима Павлиниянъ за дяконъ и презвитеръ, за да извършва богослужение за витлеемскитѣ монаси. Епископъ Иоанъ силно протестиралъ противъ намѣсата на Епифания въ неговата епархия. Въ новия споръ между двамата иерарси пакъ билъ поставенъ въпросътъ за Оригена. Намѣсили се Иеронимъ противъ Оригена, а Руфинъ за Оригена. Изложени били Оригеновитѣ заблуди въ 8 глави (неправилно учение за Божиитѣ лица, предсжществуване на душитѣ, спасение на дявола и злитѣ духове, учение за възкресението на мъртвитѣ, за състоянието на човѣка до и следъ грѣхопадението, своеобразно тълкуване на Св. Писание). Иеронимъ ожесточено нападналъ Руфина и епископа Иоана, когото упрѣквалъ, че вмѣсто да разглежда въпроса за учението, все се спиралъ на въпроса за ржкоположението на Павлиниана и отговорилъ само на 3 отъ 8-тѣ обвинения срещу Оригена. Опитали се да помирятъ дветѣ страни управителътъ на Палестина Архелай и Теофилъ Александрийски, тогава сжщо оригенистъ и гонитель на антропоморфизма въ Египетъ. Най-после въ 397 год., когато Руфинъ щѣлъ да замине въ Римъ, той и Иеронимъ тържествено се помирили въ олтара на иерусал. църква Възкресение. Обаче споръ̀тъ между тѣхъ се подновилъ въ Римъ въ твърде остра и оскърбителна форма. Това направило лошо впечатление на блаж. Августина. Въ едно писмо до Иеронима той изказалъ своята скръбь, че на стари години се каратъ двама стари приятели, прочути по своята ученость и благочестие. При все това Иеронимъ не престаналъ да ненавижда Руфина дори следъ смъртьта му. Наричалъ го между друго скорпионъ и многоглава хидра, която престанала да съска срещу него.[18]

е) **Пелагианството.** — Въ началото на V в. Иерусалимската църква се намѣсила и въ пелагианския споръ (за първородния грѣхъ и благодатьта Божия). Въ 412 год. Пелагий дошелъ отъ Картагенъ въ Палестина, очевидно съ надежда да намѣри тукъ привърженици на своето учение. Сприятелилъ се съ блаж. Иеронима, който обаче после, като разбралъ учението му, се опълчилъ срещу него. Пелагий билъ добре гледанъ отъ иерусалимския епископъ Иоанъ, който го ценѣлъ за неговата ученость. Въ Иерусалимъ дошълъ противникътъ на Пелагия,

испанскиятъ презвитеръ Павелъ Орозий (латински църковенъ историкъ), изпратенъ отъ блажени Августина да предпази блаж. Иеронима и др. отъ учението на Пелагия. Въ м. юлий 415 год. епископъ Иоанъ свикалъ въ Иерусалимъ епархийски съборъ. Още при откриването на събора Павелъ Орозий обвинилъ Пелагия въ ересь, като съобщилъ решението на картагенския съборъ отъ 412 год. срещу Пелагиевия другарь Целестий, посочилъ съчинението на Августина De natura et gratia противъ пелагианството и прочелъ едно писмо на Августина относно учението на пелагианитѣ. По заповѣдь на еп. Иоана, въ събора се явилъ и Пелагий. Председателтъ еп. Иоанъ се отнесълъ дружелюбиво къмъ него: позволилъ му да седне, макаръ че Пелагий билъ простъ монахъ. Пелагий изложилъ на гръцки учението си съ православни изрази, и съборътъ не се решилъ да го обяви за еретикъ [19]. Еп. Иоанъ приелъ предложението на Павла Орозия да се отнесе дѣлото на Пелагия предъ римския епископъ, но заповѣдалъ на Пелагия да не проповѣдва своитѣ възгледи и на неговитѣ противници да не му правятъ пакость.

Въ края на 415 год. въ Палестина дошли двама изгонени отъ катедритѣ си галски епископи Heros Арелатски (гр. Arles) и Лазаръ Екски (Aix, на гръцки Ἀκυϊσγράνης). И тѣ, може би въ съгласие съ блаж. Иеронима, обвинили Пелагия въ ересь предъ кесарийския митрополитъ Евлогий, който презъ декември с. год. свикалъ палестински съборъ отъ 14 епископи въ гр. Диосполъ (Лида). Участвувалъ и иерусалимскиятъ епископъ Иоанъ. Обвинителитѣ не се явили въ събора (единиятъ заболѣлъ, а другиятъ не се явилъ, за да гледа болния си другарь). Павелъ Орозий пъкъ вече билъ заминалъ. И тукъ Пелагий не е открилъ своето неправилно учение, дори се отказвалъ отъ нѣкои приписвани нему мнения и се присъединилъ къмъ анатемата на картагенския съборъ отъ 412 год. срещу учението на Целестия. Поради това и тоя съборъ не е осждилъ Пелагия. Недоволенъ отъ това поведение на събора, блаж. Иеронимъ го нарекълъ „жалъкъ съборъ“. Пелагий отдавалъ голѣмо значение на изказаното отъ тоя съборъ мнение: привеждалъ го за доказателство въ писмата си и въ съчинението си „За свободата на волята“. Палестинскитѣ епископи не се отклонили отъ своето убеждение дори и следъ издаването на Августиновото съчинение De gestis Pelagii (За дѣлата на Пелагия), въ което се изтъква, че източнитѣ епископи били излъгани отъ Пелагия, както и следъ повторното осжждане на пелагианството въ съборитѣ, свикани въ 416 год. въ Картагенъ и Милева. Благосклонното отнасяне на Изтокъ къмъ пелагианството наложило да се занимае съ това учение III вселенски съборъ, който го осждилъ.

2. Отъ III вселенски съборъ до арабското владичество

а) **Издигане на иерусалимската катедра.** — Следъ II вселенски съборъ може да се е засилило тежнението на иерусалимския епископъ да стане независимъ, но по време на оригенистическия и пелагианския споръ той още оставалъ формално подведомственъ на кесарийския митрополитъ. Така, въ 395 год. Иоанъ Кесарийски взелъ отъ иерусалимския клиръ презвитера Порфирий, за да го постави епископъ на гр. Газа. Въ диосполския съборъ (415 год.) председатель билъ кесарийскиятъ митрополитъ Евлогий, а Иоанъ Иерусалимски заемалъ второ мѣсто между епископитѣ. Политическото положение на Иерусалимъ[20] съвсемъ не е благоприятствувало за възвишението на неговия епископъ[21]. При все това Ювеналъ* Иерусалимски (419—458), енергиченъ и амбициозенъ, успѣлъ да засѣнчи кесарийския митрополитъ презъ време на борбата срещу несторианството, като застаналъ на страната на Кирила Александрийски. Той се явилъ на III вселенски съборъ (431) като водачъ на палестинскитѣ епископи (кесарийскиятъ митрополитъ не се явилъ) и заелъ първо мѣсто следъ Кирила Александрийски. Тукъ, надѣвайки се на подкрепа отъ страна на Кирила Александрийски, се опиталъ да бѫде признатъ отъ събора за независимъ не само отъ кесарийския митрополитъ, но и отъ антиохийския архиепископъ (= патриархъ), подъ чиято върховна власть по канонитѣ се намирала цѣла Палестина. При това той предявилъ искане да му се даде юрисдикция не само надъ цѣла Палестина, но и надъ Финикия и Арабия, които сѫщо влизали въ диоцеза на Антиохийската църква, като си послужилъ съ фалшиви документи. Съ други думи, той искалъ да бѫде признатъ за патриархъ, основавайки се вѣроятно главно на това, че Иерусалимската църква е апостолска и въ апостолско време ржководѣла християнскитѣ общини въ Палестина и други съседни области. Но Кирилъ Александрийски, ако и да билъ свързанъ тѣсно съ Ювенала въ борбата срещу Нестория и антиохийцитѣ, решително се противопоставилъ на неговия опитъ. По-късно, уведоменъ за това отъ Кирила, папа Лъвъ I (440—461) сѫщо не одобрилъ властолюбивия стремежъ на Ювенала въ едно свое писмо до антиохийския архиепископъ. Ювеналъ се обърналъ съ молба къмъ импер. Теодосий II, който безъ да обръща внимание на мнението на първитѣ епископи — александрийския и римския, съ едиктъ подчинилъ на иерусалимския престолъ реченитѣ три области. Антиохийскиятъ архиепископъ протестиралъ, понеже диоцезътъ му се намалявалъ, но безъ сполука.

Ювеналъ взелъ живо участие и въ монофизитския споръ. Въ съгласие съ политиката на своя покровитель Теодо-

---

* Наричанъ е и Ювеналий (Ἰουβενάλιος).

сий II, той билъ единъ отъ най-деятелнитѣ членове на т. н. разбойнически съборъ (449), на който заемалъ по честь по-горно мѣсто отъ антиохийския и цариградския архиепископъ. Поради това неговото положение било твърде опасно въ IV вселенски съборъ (451). Отначало (въ I-то заседание) той седѣлъ между привърженицитѣ на Диоскора (до самия него), но скоро разбралъ опасностьта. Той и другитѣ палестински епископи признали царигр. архиепископъ Флавианъ за православенъ, напустнали мѣстата си отъ Диоскорова страна и минали на другата страна, гдето седѣли Диоскоровитѣ противници. При все това, следъ като се установило, че Флавианъ Цариградски и др. били неправедливо осѫдени отъ разбойническия съборъ, императорскитѣ комисари поискали да бѫдатъ низвергнати както Диоскоръ, тъй и Ювеналъ и др. 4-ма главатари на разбойническия съборъ. По енергичното застѫпничество на илирийскитѣ епископи, съборътъ (IV засед.) опростилъ Ювенала и другаритѣ му и ги допустналъ да заседаватъ.

Максимъ Антиохийски използувалъ случая пакъ да оспори ведомството на Ювенала Иерусалимски. Двамата се обърнали къмъ императора Маркианъ (450—457) да разгледа спора имъ, но императорътъ възложилъ на своитѣ комисари въ IV вселенски съборъ да приключатъ съ тоя въпросъ. Двамата архиепископи влѣзли въ взаимни преговори и постигнали споródба, споредъ която антиохийскиятъ архиепископъ взималъ Финикия и Арабия, а иерусалимскиятъ — само тритѣ Палестини, сир. цѣла Палестина. По искане на императорскитѣ комисари, Максимъ и Ювеналъ съобщили това споразумение на събора който единодушно го потвърдилъ (VII и VIII засед.)[22]. Иерусалимъ придобилъ значение на едно отъ главнитѣ църковни срѣдища въ империята. На V вселенски съборъ иерусалимскиятъ архиепископъ билъ признатъ за патриархъ, пети по редъ (следъ римския, цариградския, александрийския и антиохийския). Неговиятъ диоцезъ граничелъ на северъ съ Ливанъ, на западъ съ Срѣдиземно море, Египетъ и Хероополитския заливъ (sinus Heroopolites), на югъ съ Синай и Арабския заливъ (sinus Arabicus), на истокъ съ пустинна Арабия (Arabia deserta) и Еланитския заливъ (sinus Aelanites). Съобразно съ тритѣ провинции, на които била раздѣлена Палестина, Иерусалимската патриаршия имала три митрополии съ много подведомствени епископии: въ гр. Кесария за Палестина I, въ гр. Скитополъ (Бетсамъ) за Палестина II, въ гр. Петра — за Палестина III[23].

б) **Иерусал. църква и монофизитството.** — Халкидонскиятъ (IV вселенски) съборъ точно опредѣлилъ догматическото учение за И. Христа-Богочовѣка, но не е победилъ монофизитството. Голѣми вълнения избухнали най-напредъ въ Палестина. Още преди да се закрие IV вселенски съборъ, единъ членъ отъ свитата на Ювенала Иерусалимски, монахъ

Теодосий, разпаленъ монофизитъ, се върналъ въ Палестина и увѣрявалъ тамошнитѣ монаси, че халкидонскиятъ съборъ измѣнилъ истинската вѣра и потвърдилъ несторианската ересь, и че Ювеналъ сторилъ сѫщото за земни блага. Почти всички палестински монаси (тѣ сѫ били повече отъ 10,000 д.) не търпѣли да се говори за две природи въ И. Христа дори въ евтихиански смисълъ (човѣшката природа била погълната отъ божеската). Тѣ вѣрвали твърдо, че И. Христосъ има просто една природа, (висша) безъ да могатъ да си обяснятъ, какъ божеството и човѣчеството станали една природа.

Когато Ювеналъ се върналъ въ Иерусалимъ, монаситѣ настоявали той да отхвърли съ анатема вѣроопредѣлението на халкидонския съборъ, но Ювеналъ отказалъ. На монаситѣ съчувствувала Евдокия, вдовицата на императора Теодосий II, която тогава живѣела въ Иерусалимъ. Тѣ се разбунтували, свалили Ювенала, който сполучилъ да избѣга въ Цариградъ, и вмѣсто него поставили своя водачъ, монаха Теодосий (452—453). Бунтовницитѣ отворили затворитѣ въ Иерусалимъ и пустнали затворницитѣ, които заедно съ монаситѣ още по-вече увеличили смута. Изгорили нѣколко кѫщи и убили много видни диофизити (привърженици на халкидонския съборъ). Монофизититѣ нахлули и въ други градове на Палестина и свалили православнитѣ епископи, нѣкои отъ които дори били убити. Следъ 18 месеци (въ 453 год.) войскитѣ на импер. Маркианъ потушили възстанието. Теодосий избѣгалъ въ Синайската планина, а Ювеналъ и другитѣ изгонени епископи били възстановени на катедритѣ си. Императоръ Маркианъ наказалъ главнитѣ виновници на смута. За да успокои палестинскитѣ монаси, той имъ отправилъ послание, въ което разяснилъ вѣроопредѣлението на халкидонския съборъ. Въ 454 год. Ювеналъ Иерусалимски свикалъ въ Иерусалимъ помѣстенъ съборъ, който приелъ вѣроучението на халкидонския съборъ.

Палестина била изложена на монофизитска опасность още и при узурпатора Василискъ (476—477). Той заповѣдалъ съ едиктъ, всички епископи да анатемосатъ посланието на папа Лъвъ Велики до цариградския архиепископъ Флавианъ и „нововъведенията“ на халкидонския съборъ. На тая заповѣдь се подчинили и палестинскитѣ епископи заедно съ епископитѣ на Александрийския и Антиохийския диоцезъ (около 500 д.), въ противоположность на цариградския патриархъ Акакий, който отказалъ да подпише исканата анатема. Обаче изглежда, че това отстѫпление било само отъ страхъ. Скоро Иерусалимската църква се присъединила къмъ енотикона на императоръ Зенона отъ 482 год. Поради това презъ време на Акакиевата схизма (484—519) сѫщо и тя не се намирала въ общение съ Римската църква. Но въ тоя промежутъкъ тя се борила енергично срещу монофизит-

ството, което било силно въ съседнитѣ области Египетъ и Сирия. Свикани били мѣстни събори срещу монофизитството (въ 512 год. отъ патр. Илия, въ 518 год. отъ патр. Иоанъ III). Вториятъ съборъ, подобно на цариградския отъ с. год., обявилъ вѣроопредѣленията на 4-тѣ вселенски събори за божествени и внесълъ тия събори въ диптихитѣ, Къмъ 513 год. монофизитскиятъ императоръ Анастасий I (491—518) изгонилъ отъ катедрата иерус. патриархъ Илия (494—516 или 517), понеже отказалъ да признае за православенъ монофизитския патриархъ въ Антиохия Северъ, но въ защита на пострадалитѣ православни епископи въ 514 год. възстаналъ военачалникътъ Виталианъ (вж. очерка за Царигр. патриаршия). Патр. Илия († 518) не можалъ да види вдигането на Акакиевата схизма. Все пакъ на Западъ се отнесли съ почитъ къмъ неговата паметъ: споменава се въ римския мартирологъ на 4 юлий.

Следъ помирението на Източната църква съ Римската (519 год.), иерусалимскитѣ патриарси не престанали да бдятъ, за да запазятъ своята църква отъ монофизитството. Съ тая цель въ Иерусалимъ билъ свиканъ съборъ въ 536 год.[24] (отъ патр. Петъръ I) и въ 553 год. за приемане решението на V всел. съборъ за тритѣ глави. Иерусалимскиятъ патриархъ Евстохий не участвувалъ лично въ V всел. съборъ, но изпратилъ свои представители. Единъ отъ палестинскитѣ епископи, Александъръ Авилски, не подписалъ опредѣленията на V всел. съборъ и затова билъ сваленъ отъ катедрата[25].

Въ борбата срещу монофизитството въ Палестина съдействували и тогавашнитѣ ржководители на палестинското монашество Евтимий Велики, Сава Освещени и Теодосий Киновиархъ. Тѣ разяснявали на заблуденитѣ монаси, че халкидонското вѣроучение не е несториянство. Сава Освещени се застжпилъ за иерусалим. патриархъ Илия предъ импер. Анастасий съ писмо, въ което го увѣрявалъ, че палестинскитѣ християни отхвърлятъ Несториевото раздѣление и следватъ ученията на Православната църква. Въ 530 год. той молилъ и Юстиниана Велики да изкорени напълно ереситѣ и частно несториянството. Изобщо въ Палестина монофизитската ересь не могла да се закрепи, докато въ съседнитѣ диоцези Антиохийски и Александрийски тя увлѣкла много християни, които се отцепили отъ Православната църква и образували отдѣлни сравнително голѣми еретически общини — Яковитска и Коптска (вж. очерцитѣ за Антиох. и Алекс. патриаршия).

в) **Оригенистически разпри.** — Около 520 год. въ Иерусалимската църква пакъ избухнали разпри за Оригена, сега между монаситѣ. Тѣзи спорове ще да се пренесли въ Палестина отъ египетскитѣ манастири (нитрийски и скитски), гдето сжществували въ края на IV в., а не сж били продължение на препирнитѣ за Оригена между Иоана Иерусалимски и Епи-

фания Кипърски, когато палестинскитѣ монаси, съ изключение на ученитѣ латинци Руфинъ и Иеронимъ, още не проявявали интересъ къмъ тоя въпросъ. Особено остри били препирнитѣ за Оригена между монаситѣ на манастиритѣ Стара лавра и Нова лавра, основани отъ св. Сава Освещени. Главенъ предметъ на спора било учението на Оригена за предсѫществуването на душитѣ и за възстановяването на всичко (ἀποκατάστασις τῶν πάντων). Едни поддържали, че това учение е православно, други пъкъ го смѣтали за ересь, като противоречиво на църковното учение. Докато св. Сава билъ живъ, той съ своя авторитетъ възпиралъ да взиматъ спороветѣ лошъ край, но следъ смъртьта му († 532) караницитѣ толкова се усилили, че монаситѣ оригенисти разрушили Новата лавра. Оригенизмътъ билъ разпространенъ между палестинскитѣ монаси отъ двама учени монаси Домицианъ и Теодоръ Аскида, които спечелили благоволението на импер. Юстиниана и въ 537 год. били поставени за митрополити (първиятъ въ Анкира, вториятъ въ Кесария Кападокийска). Подкрепени отъ тѣхъ оригениститѣ добили надмощие въ лавритѣ и изгонили противницитѣ си, т. н. савваити. Шестима отъ изгоненитѣ монаси се явили при антиохийския патриархъ Ефремъ, който съ съборно послание отъ 542 год. предалъ на анатема учението на Оригена. Отъ своя страна оригениститѣ въ Палестина заставили иерусал. патриархъ Петъръ да изхвърли името на патр. Ефрема отъ диптихитѣ.

Спорътъ за Оригена се пренесълъ и въ Цариградъ, когато тукъ дошли иерусалимски монаси съ извлѣчения отъ Оригеновитѣ съчинения[26] и, подкрепени отъ царигр. патриархъ Мина, действували предъ импер. Юстиниана да осѫди Оригена. Строгитѣ православни смѣтали Оригена за родоначалникъ на монофизитството толкозъ повече, защото монофизититѣ, въ полемиката си съ православнитѣ, привеждали основания и отъ съчиненията на Оригена. Импер. Юстинианъ Велики билъ упрѣкванъ, че поддържа монофизитството и неговия изворъ — оригенизма. Това обвинение и изстѫпленията на палестинскитѣ монаси го накарали да осѫди учението на Оригена съ указъ отъ 543 год. Въ сѫщата година мѣстенъ съборъ, свиканъ отъ цариградския патриархъ Мина, обявилъ за еретически 15 точки отъ Оригеновото учение. V вселенски съборъ (553 год.), на който присѫтствували трима палестински епископи, обявилъ Оригена за еретикъ и частно осѫдилъ възгледитѣ, изказвани отъ палестинскитѣ монаси въ защита на Оригеновото учение за предсѫществуването и възстановяването. При все това въ Палестина още имало оригенисти. Иерусал. патриархъ Евстохий билъ подозрѣнъ въ оригенизъмъ и въ 563 год. билъ изгоненъ отъ престола. По сѫщата причина и неговиятъ съперникъ Макарий билъ сваленъ, но успѣлъ да отстрани съмнението, че е оригенистъ, и билъ

възстановенъ на иерусал. престолъ, на който останалъ до смъртьта си (574). Църковниятъ миръ въ Иерусалимъ билъ напълно възстановенъ отъ приемника на Юстиниана Велики, Юстинъ II (565—578).

г) **Нашествие на перситѣ.** — Отъ VII в. за Иерусалимската църква започнали нови по-тежки бедствия, които не престанали до най-ново време. Въ 614 год. персийскиятъ царь Хозрой, подпомогнатъ отъ 26,000 евреи събрани отъ разни страни, завладѣлъ Иерусалимъ и го опустошилъ. Разрушени били църкви и манастири (много пострадалъ храмътъ Възкресение), разграбени били скѫпоценности, събрани отъ дарения на поклонници въ течение на три вѣка. Отъ християнитѣ мнозина избѣгали въ Египетъ, други били избити (по предание 90,000 д.), трети били пленени. Евреитѣ излѣли сега всичката си злоба: нарочно откупвали християни, за да ги избиятъ. Перситѣ взели въ пленъ и иерусалимския патриархъ Захария († 631 или 633) и задигнали най-ценната иерусалимска светиня — кръста Христовъ.

Въ отсѫтствие на Захария Иерусалимската църква била управлявана отъ мѣстопазитель, игумена на Теодосиевия манастиръ Модестъ. Той се грижелъ да възстанови нѣкои храмове и манастири, събиралъ помощи за обеднѣлото християнско население въ Палестина. Особена милость проявилъ александрийскиятъ патриархъ Иоанъ Милостиви. Той изкупвалъ пленници, радушно приемалъ палестинскитѣ бѣжанци и изпращалъ щедри пожертвования въ Иерусалимъ.

Въ 628 год. импер. Ираклий (610—641) освободилъ Иерусалимъ отъ персийското иго. По силата на сключения договоръ перситѣ върнали всички пленници и кръста Христовъ. Патр. Захария отново заелъ иерусалимския престолъ. Въ 629 год. импер. Ираклий занесълъ кръста въ църквата на св. Гробъ. Това събитие било придружено съ голѣмо религиозно тържество. Установенъ билъ за споменъ новъ праздникъ Въздвижение на кръста (Кръстовдень, 14 септемврий). Ираклий възобновилъ указа на импер. Адриана противъ евреитѣ, на които се забранявало да се приближаватъ на 3 мили до Иерусалимъ.

д) **Патриархъ Софроний и монотелитството.** — Въпрѣки претърпѣнитѣ нещастия, Иерусалимската църква още имала сили, за да стои на стража на православието. Учениятъ иерусалимски монахъ Софроний решително се опълчилъ срещу опита на александрийския патриархъ Киръ (отъ 630 г.), бившъ епископъ на Phasis въ Колхида (Сев. Мала Азия), да привлѣче монофизититѣ въ Православната църква съ неправилното учение, че И. Христосъ, имайки две природи, ималъ само една воля — божеска. Въ 633 год. той отишълъ нарочно въ Александрия и на колѣне молилъ патр. Кира да не разпростра-

нява такова учение, което стои близко до монофизиството. Киръ го отправилъ до цариградския патриархъ Сергий, който обаче заповѣдалъ на Софрония да не говори по тоя въпросъ. Докато билъ монахъ, Софроний мълчалъ. Скоро билъ избранъ за иерусалимски патриархъ вмѣсто починалия Захария. Въ 634 година той отправилъ послание до всички патриарси и епископи, на които, съобщавайки за встжпването си на иерусал. престолъ, изложилъ своя възгледъ, че И. Христосъ има две природи и две воли (божеска и човѣшка), и че учението за една воля или енергия е ересь. Той предвиждалъ опасността отъ монотелитството. Затова той изпратилъ въ Римъ дорския епископъ Стефанъ, за да убеди папата да поведе борба срещу новата ересь. Преди да замине еп. Стефанъ за Римъ, Софроний го завелъ на Голгота и тукъ, напомвайки му за Страшния сждъ, му внушилъ да действува енергично: „Помни — казалъ му патриархътъ —, че ти ще дадешъ отговоръ предъ Разпнатия на това мѣсто, когато Той ще дойде втори пжть да сжди живитѣ и мъртвитѣ". Следъ смъртьта на Софрония († 638, споредъ други † 644 год.) монотелитскиятъ споръ продължилъ въ Византия още нѣколко десетилѣтия поради явната склонность на визан. императори Ираклий и Константъ (641—668) къмъ монотелитството. Обаче ясното учение на патр. Софрония намѣрило нови бранители като Максимъ Изповѣдникъ и папа Мартинъ I (649—653, † 655), докато VI вселенски съборъ (680 год.) го възприелъ и осждилъ монотелитството като ересь.

3. Вжтрешното състояние на Иерусалимската църква

а) **Религиозно-нравствено състояние.** — Нѣма достатъчни сведения за духовния животъ въ Палестина. Презъ тоя периодъ тя се смѣтала за света земя и привличала много поклонници отъ други християнски земи. Презъ IV в. Иерусалимската църква била украсявана отъ ревностни борци за вѣрата. Такива били нейнитѣ епископи Макарий и Кирилъ, които Православната църква почита за светии. По-късно я прославили нейнитѣ патриарси-светители Илия (стр. 43) и Софроний.

Иерусалимската църква развивала благотворителна дейность. Още презъ IV в. били открити странопримницы, особено за поклонницитѣ. При Иерусалим. патриаршия имало болница (въ първитѣ десетилѣтия на VII в.)[27]. Високо билъ почитанъ праздникътъ „Въздвижение на кръста" (14 септемврий). Въ тоя день тържествено билъ изнасянъ Христовиятъ кръстъ за всенародно поклонение[28].

Палестина привличала християни отъ други страни не само за поклонение, а и за монашеско подвижничество. Тамъ монашеството минало отъ Египетъ и се развило твърде

много въ двата вида: отшелническо (анахоретско) и общежително (киновийно). Още въ първата половина на IV в. Иларионъ (291—371), ученикъ на св. Антония Велики († 355), се преселилъ въ пустинята близо до гр. Газа. Около него скоро се образувала голѣма монашеска община. Иларионъ прекаралъ петдесеть години подвижнически животъ. Негови ученици се подвизавали въ Ветилъ и Гераръ. Голѣмъ подвижникъ билъ Харитонъ Изповѣдникъ, който основалъ нѣколко лаври въ Палестина (IV в.). Въ времето на Василия Велики († 379) въ Палестина имало много манастири. Императоръ Валентъ (364—378) преследвалъ палестинскитѣ монаси заради православнитѣ имъ убеждения, но следъ него монашеството още повече се засилило. Мария Египтянка, която 17 години била блудница въ Александрия, веднажъ на 29-годишна възрасть отъ любопитство се присъединила къмъ група египетски поклонници за Иерусалимъ. Тукъ въ нея станалъ нравственъ преломъ: сърдечно се разкаяла и 48 години се подвизавала въ пустинята отвѫдъ р. Йорданъ. Православната църква посвещава на нейната паметь петата недѣля на великия постъ. Въ самия градъ Иерусалимъ било поставено началото на светогробското братство. Кирилъ Иерусалимски († 386) споменава за „отредъ монашествуващи“ (τάγμα μοναζόντων).

Въ Палестина идвали за подвижничество и отъ Западна Европа. Следъ смъртьта на папа Дамасъ († 385), въ Витлеемъ се заселилъ презвитеръ Иеронимъ, нареченъ отъ църквата Блажени. Той построилъ мѫжки манастиръ до Витлеемската пещера (стр. 38) и тукъ живѣлъ до смъртьта си († 420), като прекарвалъ въ монашески подвизи, обучаване на младежьта и книжовна дейность. Иеронимъ построилъ въ Витлеемъ и странопримница, която не давала подслонъ на еретици. Заедно съ Иеронима дошли въ Палестина и две благочестиви римлянки Павла (Paula) и дъщеря ѝ (девица) Евстохия, които се намирали подъ негово духовно рѫководство още, когато живѣлъ въ Римъ (382—385), като секретарь на папа Дамасъ. Въ Витлеемъ Павла построила три манастира за жени и 1 за мѫже, подпомагала много отшелници и отшелнички. Тя се подвизавала въ Витлеемъ до смъртьта си въ 404 год. Нейното дѣло продължила Евстохия, която умрѣла сѫщо въ Витлеемъ въ 419 год. Светитѣ мѣста привлѣкли и другъ бележитъ латински писатель, Руфина Аквилейски. Той се сближилъ съ иерусалимския епископъ Иоанъ, който въ 390 год. го рѫкоположилъ за презвитеръ. Насърдчена отъ Руфина, римлянката Мелания построила манастиръ на Елеонската планина [29].

И въ Палестина се явили подражатели на месопотамскитѣ подвижници, наричани по гръцки воски (пасещи). Тѣ живѣели въ горитѣ или пустинитѣ безъ всѣкакъвъ покривъ, ходѣли почти голи при горещини или студъ, хранѣли сѧ съ треви и корени, докато изгубѣли всѣкакъвъ човѣшки образъ [30].

Презъ V и VI в. палестинскитѣ монаси били голѣмо множенство. Къмъ срѣдата на V в. имало до 10,000 монаси (стр. 42). Следъ като се заселила въ Иерусалимъ (между 425 и 450 год.), императрица Евдокия насърдчавала монашеството (стр. 42). Сѫщо така и нейната внучка Евдокия се заселила въ Иерусалимъ, гдето и умрѣла. Юстинианъ Велики (527—565) възобновилъ десетина манастири въ Палестина (Иерусалимъ и околноститѣ му, въ Витлеемъ, Иерихонъ и др. мѣста). Само въ Иудея имало около 130 манастири. Поради многото си манастири иудейската пустиня се наричала пустиня на св. Градъ (Иерусалимъ). Прочути палестински подвижиици били Евтимий Велики отъ Мелитинъ (†473), Сава Освещени отъ Кападокия (439—532) и Теодосий Киновиархъ сѫщо отъ Кападокия (†525). Лаврата на св. Сава Освещени, построена на дѣсния брѣгъ на потока Кедронъ, станала найважно монашеско срѣдище въ Палестина. Голѣмъ подвижникъ билъ и иерусалимскиятъ патриархъ Илия (въ началото на VI в.). Той не пиелъ вино нито когато билъ монахъ, нито следъ като станалъ патриархъ[31].

Палестинскитѣ монаси оказвали голѣмо нравствено влияние на околното население съ своя постнически животъ и благотворителна дейность. Нѣкои отъ тѣхъ отивали да проповѣдватъ между номадитѣ-араби въ пустинята. Въ това отношение се отличилъ св. Евтимий Велики. Едно покръстено арабско племе образувало селище съ свой епископъ около неговия манастиръ. Презъ време на христологическитѣ спорове споменатитѣ трима велики подвижници ратували за поражение на ереситѣ. Името на св. Сава Освещени е свързано съ т. н. иерусалимски монашески уставъ, който станалъ образецъ за сетнешнитѣ манастирски църкви.

б) **Църковна просвѣта.** — Отъ IV в. Иерусалимската църква взимала по-дейно участие въ развоя на духовната книжнина. Тя не проявила самостойна богословска мисъль, а се намирала подъ влиянието на александрийската и отчасть на антиохийската школа. Манастиритѣ на св. Сава Освещени и Теодосия били просвѣтни огнища. Тамъ се пишели повести за голѣмитѣ подвижници, назидателни поучения и пр. Отъ Палестина излѣзли нѣколко видни църковни писатели.

1. Евсевий, роденъ вѣроятно въ Палестина около 265 год., епископъ на Кесария Палестинска (около 314 — † около 340), билъ ученикъ на презвитера Памфилъ, когото смѣталъ за свой духовенъ баща, и поради това се наричалъ Παμφίλου (Памфиловъ). Той билъ голѣмъ книголюбецъ и заедно съ Памфила обогатилъ кесарийската библиотека. Поради високата си ученость Евсевий спечелилъ довѣрието на Константина Велики иималъ силно влияние върху църковния животъ. Ако и да подписалъ никейския символъ, той билъ привърженикъ на

полуарианството. Като писатель е забележителенъ главно съ своитѣ църковноисторически трудове, които му даватъ право да го наричаме баща на църковната история. Важни исторически извори сѫ съчиненията му Църковна история (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) въ 10 кн., Животътъ на Константина Велики, Похвално слово за сѫщия императоръ, За палестинскитѣ мѫченици (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων). Въ съчинението Църковна история авторътъ описва живота на християнската църква до 324 год. и има за цель главно да покаже апостолското приемство на епископството въ най-важнитѣ помѣстни църкви. Известна е и негова Хроника въ две книги, въ които се посочватъ датитѣ на най-важнитѣ събития отъ Библията и отъ историята на езическитѣ народи (асирийци халдейци, египтяни, гърци и римляни). Отъ гръцкия текстъ на хрониката дошли до насъ само откѫслеци. По-пълна, но въ преработенъ видъ тя се запазила въ латинския преводъ на блажени Иеронима и въ арменски преводъ.

Евсевий помагалъ на Памфила да напише апологията за Оригена и следъ смъртьта на Памфила добавилъ къмъ нея още една книга. Той проявилъ богословската си ученость въ редъ апологетични, екзегетични и догматически съчинения. Ценни сѫ трудоветѣ му Евангелско предуготовление Εὐαγγελικὴ προπαρασκεὐη) и Евангелско доказване (Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις), които, посветени на лаодикийския арианъски епископъ Теодотъ, въ сѫщность съставятъ две части на едно цѣло, насочено противъ езичницитѣ и иудеитѣ.

2) Кирилъ, роденъ въ 315 год. въ Палестина (въ Иерусалимъ или въ друго мѣсто), иерусалимски епископъ (351 — † 386). Преди да заеме иерусал. катедра, той билъ дяконъ и отъ 345 год. — презвитеръ въ Иерусалимъ. Отначало Кирилъ не билъ строго православенъ, (не приемалъ, както и полуарианитѣ, термина ὁμοούσιος въ никейския символъ), но иначе той отхвърлялъ арианското учение и поради това билъ три пѫти свалянъ и заточаванъ (стр. 37). Известни сѫ неговитѣ 23 катихизически слова (κατηχήσεις), които презъ 347 или 348 год. произнесълъ въ иерусалимския храмъ „Възкресение“ като презвитеръ предъ оглашени и новопокръстени. 18 отъ тѣхъ се наричатъ огласителни, понеже сѫ отправени къмъ просвѣщаванитѣ или подготвянитѣ за кръщение (κατηχήσεις φωτιζομένων), а 5 — тайноводни (κατηχήσεις μυσταγωγικαὶ), понеже новопокръстенитѣ били въвеждани въ тайнитѣ на вѣрата. Въ огласителнитѣ поучения се изясняватъ християнскитѣ догмати по реда въ символа на вѣрата, употрѣбяванъ въ Иерусал. църква, а въ тайноводнитѣ — тайнствата кръщение, миропомазание и причащение. Тѣзи поучения сѫ важни не само, защото ни представятъ църковното учение и църковнитѣ обреди, свързани съ тайнствата, въ времето на Кирила Иерусалимски, но и защото въ тѣхъ достѫпно сѫ изяснени християнскитѣ

догмати. Поради това тѣ рано сж били преведени на старобългарски езикъ. Въ поученията на Кирила Иерусалимски е представена въ кратъкъ видъ т. н. Яковова литургия и отъ тая редакция после ще да произлѣзла литургията на яковититѣ (сирийскитѣ монифизити).

3) Исихий, иерусалимски презвитеръ (около 412 год., † 434 или 451), написалъ църковна история. Известни сж и екзегетични съчинения подъ негово име, но нѣкои изследвачи приписватъ часть отъ тѣхъ на едноименен писатель отъ покъсно време. Кирилъ Скитополски нарича Исихия „учитель на Църквата", „богословъ". Православната църква го почита за светия.

4) Кирилъ Скитополски се подвизавалъ презъ VI в. въ палестински манастири. Нѣкои го наричатъ „Плутархъ на гръцката християнска литература" заради съчинението „Монашески истории" (Μοναχικῶν ἱστοριῶν), което замислилъ, но не можалъ да довърши. Известни сж само осемь жития на познати нему голѣми подвижници Евтимий Велики, Сава Освещени и др.

5) Леонтий Византиецъ отъ Цариградъ, монахъ въ палестинския манастиръ Св. Сава Освещени, писалъ (въ първата половина на VI в.) противъ несторианци и монофизити и противъ монофизитския водачъ Северъ. Въ полемиката си той използувалъ Аристотелевата философия.

6) Иоанъ Мосхъ (Μόσχος), иерусалимски монахъ[32] († 619), написалъ съчинение Λειμωνάριον ἢ Νέος παράδεισος (Цвѣтно поле или Новъ рай, на латински Pratum spirituale, сир. Духовна ливада). Книгата съдържа животописи и разкази за чудесата на прочути аскети, съ които авторътъ ималъ случай да се запознае при посещенията си въ сирийскитѣ, египетскитѣ и др. монастири.[33] Това съчинение било преведено на старобългарски.

7) Софроний, иерусалимски патриархъ (634—638), родомъ отъ Дамаскъ, ученикъ на Иоана Мосхъ. Той се отличилъ като дълбокъ богословъ въ съборното си послание, което отправилъ до всички патриарси и епископи противъ монотелитството[34] (стр. 46). Софроний съставилъ изящни слова за разни голѣми праздници[35], църковни пѣсни и елегични стихове (Ἀνακρεωντεία) за Иерусалимъ и други свети мѣста въ връзка съ господскитѣ и богородичнитѣ праздници. На Софрония Иерусалимски се приписвалъ триодътъ, който обаче билъ съставенъ по-късно отъ цариградския иеромонахъ Иосифъ Химнографъ († 883). Нѣкои църковни историци смѣтатъ съчинението Λειμωνάριον за общо дѣло на Иоана Мосхъ и Софрония[36].

8) Монахъ Антиохъ се подвизавалъ въ манастира Св. Сава Освещени, (въ I-та четвърть на VII в.) и оставилъ съчинение Пандекта на Св. Писание (Πανδέκτης τῆς ἁγίας γραφῆς). То представява съкратено изложение на ученията на Св. Писание и църковнитѣ отци (до VI в.) по нравствени и вѣрски въпроси,

съ огледъ къмъ монашеския животъ. Творение на монахъ Антиоха е великопостната молитва „И даждь намъ, Владыко, на сонъ грядущимъ“ [37].

Съ Палестина сж свързани и бележити западни богослови, които се подвизавали въ палестински манастири. Блажени Иеронимъ отъ Стридонъ (Далмация) дълго време живѣлъ въ своя манастиръ въ Витлеемъ (386 — † 420). Тукъ отворилъ училище, съставилъ си библиотека отъ старитѣ езически и християнски писатели и развилъ обширна книжовна дейность; превелъ на латински много съчинения на гръцки църковни писатели, поправилъ латинския преводъ на Ветхия заветъ по превода на 70-тѣ, даденъ въ екзаплитѣ на Оригена, и после превелъ Ветхия заветъ направо отъ еврейския текстъ. Иеронимовиятъ преводъ, нареченъ Bibliotheca sacra, постепенно измѣстилъ въ Западната църква стария латински преводъ Itala и придобилъ названието Vulgata. Въ Витлеемъ писалъ тълкования на нѣкои книги отъ Св. Писание.

Руфинъ Аквилейски († около 410) сжщо доста време пребивавалъ въ Иерусалимъ (378—397). Иерусалимскиятъ епископъ Иоанъ го ржкоположилъ за презвитеръ. Руфинъ взелъ участие въ спора за Оригена (стр. 38).

Иоанъ Касианъ († около 435), сжщо латински писатель и голѣмъ галски подвижникъ, получилъ първоначалното си образование въ витлеемския манастиръ, гдето въ ранни години приелъ монашество. Той отхвърлилъ ученията на блажени Августина († 430) за предопредѣлението (praedestinatio) и развилъ полупелагианско учение въ съчинението си Collationes patrum (Събрания на отцитѣ).

Забележки

[1] Евс. Кес., п. съч., X 3, 1. Вж. тамъ (X, 4) и слово (πανηγυρικὸς) на тирския епископъ Павлинъ при построяване на новъ храмъ въ Тиръ (Финикия).

[2] За тия постройки съобщава Евсевий Кесарийски въ De Vita Constantini, l. III, c. 25—43. у Migne, Patrol. gr., t. XX. Срв. E. Weigand, Zwei neue Hypothesen über die konstantinischen Bauten am heiligen Grabe in Ierusalem, въ Byzantinische Zeitschrift, B. 40, 1 (1940), S. 78—88.

[3] Споредъ Руфина Аквилейски (това се повтаря отъ църк. историци Сократъ, Созоменъ, Теодоритъ), по предложение на еп. Макарий, била донесена една жена, която се намирала на смъртно легло. Следъ усърдни молитви, за да се открие истинскиятъ Христовъ кръстъ, поставени били на болната намѣренитѣ кръстове единъ следъ другъ. Щомъ поставили третия кръстъ, тя веднага оздравѣла. Макарий дигналъ високо намѣрения кръстъ на Христа, за да го види народътъ и му се поклони. Въ тоя разказъ може да има нѣщо легендарно, но трѣбва да се приеме, че се вѣрвало, че Христовиятъ кръстъ билъ намѣренъ въ времето на Константина Велики. За това съобщава още Кирилъ Иерусалимски въ едно свое писмо отъ 350 год. до импер. Констанций (Migne, Patr. gr., t. XXXIII, col. 1168 Г). Срв. Louis Bréhier, L' Eglise et l'Orient du moyen âge. Les croisades, II ed., Paris 1907, p. 5—6

[4] Къмъ 333 год. единъ аквитанецъ, който посетилъ Палестина, споменава много библейски и евангелски мѣста (Соломоновитѣ цистерни, ангелския камъкъ, кжщата на Каяфа, Пилатовата претория, смоковницата на Закхея и др.) (Bréhier, п. съч., 5—6).

[5] Григорий Нисски казва, че и той отишълъ на поклонение въ св. мѣста, но тоя подвигъ не е придалъ нищо на вѣрата му въ рождението, възкресението и възнесението на И. Христа. Напротивъ, разпустнатиятъ животъ на тамошнитѣ жители го увѣрили, че въ тия мѣста не може да има особена благодать, и се научилъ да цени повече отколкото преди религията на своята Кападокия (Migne, Patrol. gr., t. 46, ep. II, col. 1012).

[6] Вж. повече у Робертсонъ, п. съч., I, стр. 333—335.

[7] VII правило: Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μητροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.

[8] По никой начинъ не може да се поддържа мнението, че никейскиятъ съборъ поставилъ иерусалимския епископъ по честь непосрѣдно следъ тримата първи Митрополити (= патриарси) въ Църквата—римски, александрийски и антиохийски, чиито права узаконява съ VI прав. Ако било така, съборътъ не би предписалъ изрично да се запази „собственото достоинство" на митрополита (кесарийски). Очевидно иерусалимскиятъ епископъ не е билъ поставенъ вънъ отъ ведомството на кесарийския митрополитъ. Както обяснилъ още Beveridge, никейскиятъ съборъ далъ на иерусал. епископъ най-близкия рангъ следъ кесарийския митрополитъ, както въ Англиканската църква лондонскиятъ епископъ винаги стои по рангъ следъ висшия началникъ — кентерберийския архиепископъ (у Hefele, п. съч., I, стр. 405—406). Съ други думи, иерусал. епископъ билъ признатъ за митрополитъ по честь, но не и по власть. Като такъвъ той, както и по-рано, въ Палестина заемалъ първо мѣсто следъ кесарийския митрополитъ или второ мѣсто между палестинскитѣ епископи и билъ съуправитель на кесарийския митрополитъ.

[9] Въ писмото си, което Арий изпратилъ отъ Палестина до Евсевия Никомидийски, своя покровитель, той твърди, че казаниятъ александрийски съборъ анатемосалъ и Евсевия Кесарийски, Павлина Тирски и др. източни епископи, понеже учели, че Отецъ сжществува преди Сина (у Теодорита, Ἐκκλ. Ἱστορία I, 5; срв. Hefele, п. съч., I стр. 268—273).

[10] Въ сѫщото писмо Арий казва, че Макарий, както и други двама източни епископи, не били анатемосани отъ александр. съборъ, понеже ужъ наричали Сина συναγέννητον (нероденъ, както Отецъ).

[11] По западно предание, Осия Кордубски, Макарий Иерусалимски и двамата папски легати Викторъ и Винценций изпратили отъ името на I всел. съборъ послание до римския епископъ Силвестъръ съ молба да свика въ Римъ съборъ, който да потвърди решенията на събора (срв. Hefele, п. съч., стр. 438).

[12] Неговиятъ символъ се намира въ писмото му, което отправилъ до своята епархия (вж. Атанасиевото послание за решението на никейския съборъ, Patrol. gr., t. XXV, col. 428—429, 3; у Теодорита, п. съч. I, 12, Migne, Patrol., gr., t. LXXXII).

[13] Никейскиятъ символъ и Евсевиевиятъ се различаватъ не само съ думата ὁμοούσιος, която Константинъ Велики предложилъ да се добави къмъ Евсевиевия символъ, но и съ други важни изрази: τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ вм. τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον; τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ, τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς вм. υἱὸν μονογενῆ, πρωτότοκον πάσης κτίσεως πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννημένον; γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα..., δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐν γῇ вм. δι' οὗ καταγένατο τὰ πάντα. Все пакъ най-важна разлика е ὁμοούσιος и ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς. Другитѣ добавки сѫ пояснения и подчертаване на мисли въ Евсевиевия символъ. Вж. двата символа у Посновъ, Ист. на Христ. църква, стр. 355—356.

[14] Поради тази разпра, въ 330 год. въ Антиохия билъ свиканъ голѣмъ съборъ, който свалилъ Евстатия (срв. Hefele, п. съч., стр. 450—452).

[15] Освенъ епископъ Асклепъ, въ сердикския съборъ участвували още епископъ Арий (Arius, споредъ други Макарий) отъ Палестина и епископъ Астерий отъ Арабия, които се отдѣлили отъ евсевианигѣ. Поради това импер. Констанций ги свалилъ отъ катедритѣ и ги заточилъ заедно съ Луция Адрианополски (Одрински) и Диодора Тенедоски. Въ своята енциклика отцепническиятъ евсевиански съборъ, свиканъ въ Филипополъ (Пловдивъ) въ 343 год., обвинявалъ епископа Асклепъ, че разрушилъ олтаръ и предизвикалъ много смутове. Следъ антиохийския съборъ отъ 344 год. билъ освободенъ и Асклепъ Газски (Hefele, п. съч., I, 545, 553, 608, 615, 625, 632).

[16] Това съобщава Сократъ (Ἐκκλ. ἱστορία, II, 24, Patrol. gr., t. LXVII).

[17] Той билъ епископъ на гр. Констанция, по-рано наричанъ Саламинъ, и митрополитъ на о. Кипъръ.

[18] По-подробно вж. у Робертсонъ, п. съч., I, стр. 348—352.

[19] Робертсонъ мисли, че разследването се затруднявало съ това, че Павелъ Орозий не говорѣлъ гръцки, членоветѣ на събора не разбирали латински, а преводачътъ билъ неспособенъ или недобросъвѣстенъ (п. съч., стр. 388). Въ действителность, както Пелагий излагалъ своето учение, не само тоя съборъ, но и вториятъ палестински съборъ (415 год.) не е могълъ да намѣри достатъчно основание, за да го осжди.

[20] Иерусалимъ не билъ политическо срѣдище не само на цѣла Палестина, но нито на една отъ провинциитѣ, на които била раздѣлена Палестина още при импер. Валентъ (364—378). Провинциитѣ били наричани: I Палестина (часть отъ Галилея, Самария, Иудея и Идумея) съ главенъ градъ Кесария, II Палестина (по-голѣмата часть отъ Галилея и почти цѣлата задйорданска земя) съ гл. градъ Скитополъ и III Палестина (цѣлото пространство отъ Мъртво море до Синайския полуостровъ) съ гл. градъ Петра.

[21] Въ своето епархийско устройство Църквата следвала гражданското административно устройство. Правило било, политическото срѣдище на една провинция (гр. ἐπαρχία) да бжде и църковно срѣдище или митрополия (μητρόπολις) на сѫщата провинция. Това било потвърдено отъ IV всел. съборъ (прав. 17) и VI всел. съборъ (прав. 38).

[22] Подробно изложение у Hefele, п. съч., II, стр. 369, 379, 426 сл.

[23] Подъ кесарийския митрополитъ имало 29 епископи (споредъ другъ списъкъ 35), подъ скитополския — 14 (17) епископи, подъ митрополита на гр. Петра — 13 (23) епископи. Изобщо Иерус. патриаршия имала повече отъ 50 епархии.

[24] Въ тоя съборъ участвували 49 епископи отъ Иерусал. диоцезъ и билъ свиканъ по поводъ на едикта на импер. Юстинианъ Велики отъ 6. VIII. 536 г. противъ монофизититѣ цариградския патриархъ Антимъ, антиохийския патриархъ Северъ, Петръръ Апамейски. Иерусал. съборъ потвърдилъ решението на царигр. съборъ, председателствуванъ отъ царигр. патриархъ Мина, за свалянето на Антима Цариградски (Hefele, п. съч., II, стр. 773).

[25] Hefele, п. съч., II, стр. 903; Болотовъ, Лекціи по исторіи древней церквъ, IV, стр. 427. Представители на иерус. патриархъ били епископитѣ Стефанъ Рафийски, Георгий Тиверіадски и Дамянъ Созузски (Созитански) (Mansi, Sacrorum conciliorum omnium... collectio, IX, col. 173, 178, 191, 346, 389).

[26] Споредъ нѣкои извори, тѣзи монаси били изпратени отъ иерус. патриархъ Петъръ съ обвинително писмо до императора противъ Оригеновото учение (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 786).

[27] Това съобщава Иоанъ Мосхъ въ съчинението си Λειμονάριον гл. XLII (Migne, Patrol. gr., t. 87, 3).

[28] Мислѣше се, че тоя праздникъ билъ установенъ за споменъ на връщането на кръста отъ импер. Ираклий въ Иерусалимъ (629 год.), но повѣрно е, че тоя праздникъ билъ установенъ още презъ IV в. следъ намирането на кръста. Въ края на VI в. въ Западната църква имало праздникъ за споменъ на намирането на кръста. Не би било възможно да не се възпоменава това събитие и на Изтокъ. Срв. Bréhier, п. съч., стр. 7; Јевс. Поповић, Опћа црквена историја, I, стр. 660.

[29] За блаж. Иеронима и др. вж. повече у Робертсонъ, п. съч., I, стр. 303—311; Bardenhewer, п. съч., III, § 42.

[30] Съобщение на Созомена IV, 33 и Евагрия, I, 21. Срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 319. Въ съчинението си Λειμονάριον (гл. XIX) Иоанъ Мосхъ разказва за авва Илия ὁ βοσκὸς, който седѣлъ въ пещера въ йорданската страна (Migne, Patrol. gr., t. 87, 3, col. 2865).

[31] Това разказалъ авва Полихроний на Иоана Мосхъ (Λειμονάριον, гл. XXXV, у Migne, Patrol. gr., t. 87, col. 2684—2685).

[32] Наричанъ билъ още Εὐχρατᾶς. Той се подвизавалъ въ разни мѣста (киновия на св. Теодосия, Иерусалимъ, въ йорданската пустиня и въ Новата лавра на св. Сава) и достигналъ манастирската длъжность χανονάρχης.

[33] Споредъ патр. Фотий, Иоанъ Мосхъ написалъ това съчинение за своя ученикъ Софроний (после иерус. патриархъ) (Migne, Patrol. gr., t. 87, 3).

[34] Срв. Μεγάλη Ἑλλ. Ἐγκυκλ., ст. на архиеп. Хрисостомъ, стр. 894.

[35] То е адресувано само до царигр. патриархъ Сергий (Migne, Patrol. gr., t. 87, 3, стр. 3147—3148), но се отнася до всички църкви. Софроний анатемосвалъ монофизитскитѣ водачи Тимотей Елуръ, Петъръ Монгъ и Акакий Цариградски, които приели енотикона на Зенона (с. т., стр. 3191).

[36] Рождество Христово, Благовещение, Сретение Господне, Въздвижение на кръста (ὕψωσιν), Кръстопоклонна недѣля, за ангелитѣ-пазители, св. Иоанъ Предтеча, св. Петъръ и Павелъ, за възобновяването на иерусал. храмъ св. Възкресение.

[37] Запазенитѣ съчинения на посоченитѣ писатели сж издадени отъ абата Migne въ Patrol. graeca, т. 19—24,33, 86, 87. Съчиненията на Евсевия Кесарийски сж издадени отдѣлно отъ Берлинската академия на наукитѣ въ 1902—6 год. Църковната история на Евсевия Кесарийски е преведена на руски и издадена отъ Петерб. дух. академия въ 1848—49 год. Епископъ Гавриилъ я превелъ отъ руски на сръбски езикъ, а архим. Теодосий Мраовичъ я издалъ (Бѣлградъ 1871). Сжщо и съчиненията на Кирила Иерусалимски сж преведени на руски езикъ отъ Московската духовна академия (второ издание въ 1893 год.).

ГЛАВА ТРЕТА

Положението на Иерусалимската църква отъ падането на Иерусалимъ подъ арабитѣ до завладяването му отъ турцитѣ (637—1517)

1. Арабско владичество (637—1077)

а) **При халифитѣ отъ VII—IX в.** — Следъ освобождението си отъ персийско иго (614—629), Иерусалимъ се радвалъ само десетина години на свободенъ животъ. Следъ битката съ византийскитѣ войски при р. Ярмукъ (20. VII. 636 г.) арабитѣ си отворили свободенъ пѫть за Сирия и Палестина. Въ 637 год. арабскиятъ халифъ Омаръ превзелъ светия градъ следъ продължителна обсада. Въ арабскитѣ хроники се съобщава, че Иерусалимъ се предалъ, следъ като самъ Омаръ сключилъ договоръ съ пратеницитѣ на иерусалимскитѣ граждани. Халифътъ влѣзълъ въ Иерусалимъ, тържествено посрещнатъ отъ иерусалимския патриархъ Софроний (634—638), комуто далъ грамота за неговитѣ правдини. Договорътъ е известенъ въ преписи и въ нѣколко редакции. Съдържа цѣлъ редъ твърде тежки условия за християнитѣ[1]. Това не хармонира съ известието, че Иерусалимъ се предалъ при договорни условия. Затова трѣбва да се мисли, че т. н. договоръ на Омара е компилация отъ предписания на сетнешни халифи. Александрийскиятъ патриархъ Евтихий, арабски писатель († 940), съобщава, че Омаръ, следъ като си избралъ мѣсто за джамия, далъ на иерусал. патриархъ Софроний грамота, съ която обещавалъ, че въ Иерусалимъ не ще бѫде построена друга джамия[2]. Въ действителность и тая грамота била съставена по-късно, но въ разказа на Евтихия все се отразило предание, че отначало арабитѣ се отнесли вѣротърпимо къмъ християнитѣ[3]. За това говори и фактътъ, че християни заемали държавни служби въ арабската държава, напр. св. Иоанъ Дамаскинъ († около 754 г.).

При все това положението на християнитѣ било тежко. Мѫжетѣ трѣбвало да плащатъ, освенъ старитѣ налози върху имотното състояние, необичаенъ до тогава данъкъ харачъ като откупъ за живота или за правото да живѣятъ въ мухамеданска земя. Халифътъ Омаръ построилъ джамия[4] на мѣстото, гдето нѣкога билъ издигнатъ Соломоновиятъ храмъ, като емблема на пълната победа на исляма. Единъ отъ неговитѣ приемници Абдъ-елъ-Меликъ вече възнамѣрявалъ да превърне Иерусалимъ въ главно срѣдище на мухамеданството[5].

Отъ негово време сѫ великолепнитѣ постройки Харамъ-ес-Шерифъ (Свещено мѣсто) на площада на Соломоновия храмъ. Така наричали мухамеданитѣ още гроба на Мухамеда въ Медина и джамията съ каабето въ Мека. Иерусалимъ станалъ трети (следъ Мека и Медина) свещенъ градъ на мухамеданитѣ. Арабитѣ наричали Иерусалимъ Бетъ-елъ-Мукаддасъ, Бетъ-елъ-Макдисъ (свето мѣсто или мѣсто на светостьта), накратко елъ-Кудсъ (светинята). За построяването на Харамъ-елъ-Шерифъ* арабитѣ задигнали материалитѣ на разрушенитѣ християнски църкви въ Иерусалимъ, Иерихонъ и др. околни градове. Православнитѣ, както въ Сирия и Египетъ, били повече притѣснявани, отколкото еретицитѣ, понеже завоевателитѣ се съмнявали, че тѣ съчувствуватъ на Византия, къмъ която еретицитѣ били неприязнено настроени.

Следъ смъртьта на Софрония иерусалимскиятъ престолъ нѣколко десетилѣтия не билъ попълванъ. Иерусал. църква била управлявана отъ мѣстопазители (дорски епископъ Стефанъ, филаделфийски епископъ Иоанъ, презвитеръ Теодоръ). Едвамъ въ 705 год. билъ избранъ за иерусалимски патриархъ Иоанъ V (†735?). Около 680 год. мухамеданитѣ почнали дори да гонятъ християнитѣ отъ Иерусалимъ. Халифъ Омаръ II (711—720) не е зачиталъ правдинитѣ, дадени на християнитѣ отъ неговия предходникъ Омаръ I. Въ срѣдата на VIII в. иерусал. управитель Абдаллахъ заповѣдалъ да не се поставятъ кръстове на улицитѣ и по кѫщитѣ, наложилъ харачъ и на монаситѣ, заграбилъ свещенитѣ сѫдове на св. Гробъ и др. църкви, като продалъ часть отъ тѣхъ на евреитѣ. Въ 784 год. иерусал. патриархъ Илия II (†около 800 год.) билъ изгоненъ отъ Иерусалимъ и писалъ на VII вселенски съборъ, че поради плачевното положение на неговата църква не може да участвува въ събора. Тежко било положението и при знаменития халифъ Харунъ-алъ-Рашидъ (786—809). Той заповѣдалъ да се разрушаватъ християнскитѣ храмове, преследвани били и поклонницитѣ отъ Западъ. Веднажъ разбойници влѣзли въ голѣмия манастиръ Св. Сава Освещени, запалили монашескитѣ келии и изклали много монаси.

Все пакъ, въ сравнение съ сетнешното положение, подъ властьта на халифитѣ Омаяди въ Дамаскъ и отчасти на халифитѣ Абасиди[6] въ Багдатъ Иерусалимската църква, може да се каже, се ползувала съ относителна вѣротърпимость и можала да се поокопити. Въ края на VII в. имало вече поклонници за св. мѣста, идвали и отъ Западна Европа. Франкскитѣ владѣтели се стремили да облекчатъ положението на християнитѣ на Изтокъ. Въ 762 год. Пипинъ Кѫси изпратилъ въ Багдатъ посланикъ, който се върналъ придруженъ отъ пратеници на халифа, обаче не се знае предметътъ на

---

* Главни постройки били джамиитѣ Елъ-Акса и Куполъ на скалата (Куббетъ-есъ-Сакра).

преговоритѣ. При халифа Харунъ-алъ-Рашидъ били установени връзки между франкската държава и Иерусалимъ. Въ 797 год. Карлъ Велики изпратилъ посолство въ Багдатъ, за да склони халифа да признае франкския (германски) императоръ за покровитель на християнитѣ въ Палестина. Следъ две години той изпратилъ свещеника Захария съ мисия при иерусалимскиятъ патриархъ. Харунъ-алъ-Рашидъ удовлетворилъ желанието на Карла Велики. Чрезъ иерусалимския патриархъ му съобщилъ, че му подарява св. Гробъ за негова собственость, и чрезъ двама палестински монаси тържествено му били предадени ключоветѣ на св. Гробъ и знамето на Иерусалимъ (800 г.)[7]. Карлъ Велики построилъ въ Иерусалимъ странноприемница за западнитѣ поклонници, сѫщо и базилика съ библиотека, като имъ обезпечилъ срѣдства за издръжка[8]. Тогава въ Иерусалимъ се увеличили латинскитѣ монаси, за които биль построенъ отдѣленъ манастиръ на Елеонската планина.

б) **При халифитѣ отъ IX в. до селджушкото нашествие.** Следъ Харунъ-алъ-Рашида положението на християнитѣ въ Палестина се влошило. Църквитѣ били застрашени да се срутятъ, понеже не се позволявало да бѫдатъ поправяни. Куполътъ на иерусал. храмъ Възкресение щѣлъ да падне, ако патр. Тома въ 815 год. не се осмѣлилъ да го поправи съ паричната помощь на единъ богатъ египетски християнинъ по име Макаръ. Мухамеданитѣ, както съобщава алекс. патриархъ Евтихий, обвинили патриарха Тома, че искалъ да възвиси християнството съ това, че направилъ по-голѣмъ куполъ отъ предишния и по-високъ отъ джамията Куполъ на скалата. Патр. Тома и много християни били затворени въ тъмница и насилвани да дадатъ парични откупи, за да бѫдатъ освободени. Въ началото на IX в. въ Палестина било подигнато гонение срещу християнитѣ, мнозина отъ които избѣгали въ Кипъръ и Цариградъ. Силни гонения избухвали и после при халифитѣ Мутаваккилъ (847—861), Мунтасиръ (861—862) и Мутазъ (866—869). Презъ време на тия гонения християнитѣ билп масово избивани, разграбвали имотитѣ имъ, обирали църквитѣ и ги разрушавали. Въ грабежитѣ, споредъ арабския хронистъ Яхя Антиохийски, по-голѣма ревность проявявали евреитѣ. Въ тия гонения мнозина отпадали отъ християнската вѣра и приемали мухамеданството, за да запазятъ живота и имота си.

Сѫщо и презъ X в. имало мухамедански изстжпления. Въ 936 год. мухамеданитѣ подпалили иерус. храмъ Възкресение, но християнитѣ скоро забелязали пожара и го потушили. Изгорѣла само западната часть на храма. Повредата била поправена съ голѣми мѫки и много пари. Обаче следъ двадесетина години (966 или 969 год.), поради военнитѣ походи на импер. Никифоръ Фока (963—969), арабитѣ пакъ подпалили тая църква. Куполътъ ѝ се срутилъ. Иерус. патриархъ

Иоанъ VII (964—†969) се скрилъ въ цистерната подъ храма. Събралата се мухамеданска тълпа го умъртвила и изгорила тѣлото му при стълбата въ двора на църквата. Сѫщо и други църкви пострадали.

При халифитѣ Фатимиди[9] положението на християнитѣ станало нетърпимо. Тия халифи не зачитали наредбитѣ на предишнитѣ халифи въ полза на християнитѣ. Най-жестокъ гонитель на християнството билъ Алъ-Хакимъ (996 — къмъ 1022 или 1005 къмъ 1022). По природа жестокъ, той силно мразѣлъ християнитѣ. Споредъ Яхя Антиохийски, длъжностнитѣ лица-християни (писари, бирници и лѣкари) се явявали при него боси, като непрекѫснато цѣлували земята и плачели. Той издалъ много строги закони срещу християнитѣ и евреитѣ. Нѣкои отъ тѣзи негови предписания влѣзли въ т. н. договоръ на Омара. Чиновницитѣ християни трѣбвало да бѫдатъ замѣнени съ мухамедани. Подъ предлогъ че трѣбва да се отчетатъ, тѣ били насилвани да дадатъ пари, мѫчили ги и дори ги обесвали. Християнитѣ трѣбвало да живѣятъ въ отдѣлни квартали и да се отличаватъ отъ мухамеданитѣ по облѣкло. Забранено имъ било да яздятъ на коне съ украшения, да държатъ слуги мухамедани, да правятъ обичайното църковно шествие на Връбница и изобщо всѣкакви църковни шествия по улицитѣ. Завещанитѣ на манастиритѣ имоти били отнемани. Разрушавани били похубавитѣ църкви. Робитѣ и разни скитници разравяли християнскитѣ гробове, разположени около църквитѣ, и изхвърляли на кучетата коститѣ и тѣлата. Въ 1009 год. Алъ-Хакимъ подигналъ люто гонение срещу християнитѣ и го прекратилъ чакъ въ 1020 год. по негова заповѣдь (до сирийския управитель Ярукъ) мухамеданитѣ разрушили иерусалим. храмъ Възкресение и разграбили всичкитѣ му имоти и утвари (28. IX. 1009 год.). Гонительтъ се мѫчелъ да не остави никаква следа отъ Божия гробъ, но можалъ да разруши само горната му часть (покрива съ свода и часть отъ стенитѣ на околната пещера). Въ сѫщото време били разрушени и други църкви въ Иерусалимъ и манастири.

Алъ-Хакимъ се явявалъ като новъ Неронъ за християнитѣ въ Египетъ, Сирия и Палестина. Мнозина избѣгали въ византийски предѣли, но и мнозина приели мухамеданството. Избѣгалъ и иерусалимскиятъ патриархъ Орестъ (984—1012). Алъ-Хакимъ не позволявалъ да се избере другъ патриархъ.

Иерусалимската църква могла да се окопити отъ претърпѣнитѣ бедствия само съ помощьта на Византия. Единъ арабски шеихъ на име Алъ-Муфараджъ възстаналъ срещу Алъ-Хакима и му отнелъ Иерусалимъ и Сирия (1012 год.). Желаейки да се сближи съ Византия, той позволилъ на християнитѣ да възстановятъ св. Гробъ и да си избератъ новъ иерусалимски патриархъ (следъ 8. годишно вдовство на иерусал. престолъ). И Алъ-Хакимъ, следъ като потушилъ това въз-

стание, се показалъ благосклоненъ къмъ новия иерусалимски патриархъ Теофилъ (1020—1022), дори го изпратилъ за посрѣдникъ по сключване договоръ съ Византия. Следъ смъртьта на Теофила, сжщиятъ халифъ спомогналъ на своя придворенъ служитель (дърводѣлецъ) свещеникъ Никифоръ* да стане иерусалимски патриархъ (1022—1027) и го натоварилъ да продължи преговоритѣ съ Византия. При това следъ смъртьта на Алъ-Хакима арабската държава била силно застрашена отъ турцитѣ селджуци. Разстроена била държавната хазна, положението на която много зависѣло отъ благосъстоянието на християнитѣ и евреитѣ, понеже тѣ държали търговията. Поради това халифъ Алъ-Захиръ, синъ и приемникъ на Алъ-Хакима, се обявилъ противъ насилственото помухамеданчване и издалъ указъ за вѣротърпимость. Въ 1027 год. той сключилъ първия договоръ съ Византия. Тя се съгласила, името на халифа да се споменава въ джамиитѣ на византийска територия и да се издигне една джамия въ Цариградъ, а халифъ Алъ-Захиръ позволилъ да бжде възстановенъ иерусалимскиятъ храмъ Възкресение и да се върнатъ въ старата си вѣра всички християни, които били насила обърнати въ мухамедани. Много такива люде се обявили открито за християни. Следъ това византийско-арабскитѣ отношения пакъ се влошавали, но и се подобрявали при сжщитѣ условия. Договорътъ билъ възобновенъ отъ императора Михаилъ IV Пафлагонски (1034—1041)[10]. Въ 1048 год. иерусакимскиятъ храмъ Възкресение билъ възстановенъ напълно по стария си планъ съ материалната помощь на византийския императоръ Константинъ Мономахъ (1042—1054). Цѣлата църква била украсена съ мраморъ, рѣзба и живопись. Руският поклонникъ Даниилъ (въ началото на XII в.) видѣлъ въ нея и мозаични изображения. Заедно съ това християнскиятъ кварталъ въ Иерусалимъ билъ ограденъ съ яки стени.

2. Кръстоносни походи

а) **Иерусалимско латинско кралство.** — Въ 1077 год. Иерусалимъ падналъ подъ властьта на турското племе селджуци. Тѣ били още по-свирепи отъ арабитѣ. Втурвали се въ църквитѣ и манастиритѣ, разграбвали свещенитѣ сждове и имуществото имъ, изгаряли тѣхнитѣ здания, убивали християни, безчестили женитѣ имъ. Тогава ще да се загубили много ржкописи отъ библиотекитѣ на Иерусалимската патриаршия. Поклонничеството въ св. мѣста станало невъзможно, застрашено било сжществуването на гроба Господенъ. На мухамеданитѣ редовно билъ плащанъ голѣмъ данъкъ, само и само да запазятъ църквата на св. Гробъ. Западна Европа

* Той попадналъ у арабитѣ като пленникъ отъ византийска область.

почнала да се вълнува отъ известията за тѣхнитѣ жестокости. Подъ влияние на проповѣдьта на Петра Пустинника се появило силно движение за освобождение на Палестина отъ мухамеданитѣ. Така започнали кръстоноснитѣ походи. На 17 юний 1099 год. около 40—50000 д. кръстоносна войска се явила предъ Иерусалимъ откъмъ Елеонската планина. Всички околности на Иерусалимъ чакъ до Иерихонъ, съ рѣдки изключения, представявали пусти мѣста. Единъ отшелникъ отъ Елеонската планина посочилъ на кръстоносцитѣ удобно мѣсто за главно нападение на Иерусалимъ, като устроилъ кръстна обиколка на цѣлата войска около иерусал. стени. На 15 юлий 1099 год. кръстоносцитѣ влѣзли въ Иерусалимъ и избили масово мухамеданитѣ. Тукъ било основано Иерусалимско латинско кралство, чийто пръвъ краль билъ Готфридъ Булонски. То обхващало Палестина и часть отъ Сирия (съ Антиохия, Триполи, Едеса)*.

б) **Латинци и православни.** — Положението на православнитѣ християни не се подобрило. Дори може да се каже, че тѣ се почувствували по-угнетени, отколкото при последнитѣ арабски халифи. Латинското духовенство, опрѣно на свѣтската власть, се заело да покатоличи св. мѣста и православното население. Иерусалимскиятъ патриархъ Симеонъ II (1084?—1099) избѣгалъ въ Кипъръ, гдето и умрѣлъ. Вмѣсто него веднага билъ поставенъ латински патриархъ съ ведомство надъ Палестина и Кипъръ. Православнитѣ епископи били замѣствани съ латински. Латински епископи действували въ нѣколко градове (Тиръ, Кесария, Витлеемъ, Назаретъ, Петра). Полатинчването обхванало дори малкитѣ градове. На православнитѣ били оставени най-беднитѣ църкви и манастири, но и въ тѣхъ се втурвали латинци, грабѣли светинитѣ имъ (особено мощитѣ), оскърбявали свещеницитѣ и монаситѣ. Въ разни мѣста били издигнати латински манастири, създадени били духовно-военни ордени. Между 1140 и 1165 год. латинцитѣ преустроили иерусалимския храмъ на гроба Господенъ, при който образували латинско монашеско братство.

Въпрѣки латинския гнетъ, православното население не промѣняло лесно вѣрата си. Подкрепяно отъ Византия, то бранѣло своитѣ права върху св. мѣста. Още въ началото на XII в. православнитѣ владѣели часть отъ иерусалимския храмъ Възкресение и на опредѣлено мѣсто при св. Гробъ извършвали богослужение[11]. Православнитѣ монаси задържали и нѣкои манастири въ Иерусалимъ, Витлеемъ и при р. Йорданъ. Следъ патр. Симеона II пакъ имало православни иерусалимски патриарси, но тѣ били поста-

* Владѣната отъ иерусал. краль часть отъ Сирия била раздѣлена на три васални нему държавици: антиохийско княжество, триполийско графство и едеско графство.

вяни отъ Византия и живѣели въ Цариградъ, понеже латинската власть не ги допускала въ Иерусалимъ. При все това православното население въ Палестина ги признавало за свои духовни началници, духовенството ги споменавало въ време на богослужение [12]. Православнитѣ туземци (сирийци) вече говорѣли арабски, както въ Сирия и Египетъ (кръстоносцитѣ ги наричали suriani, сир. сирийци) и слушали богослужението на гръцки езикъ, но въпрѣки това тѣ били привързани къмъ гръцката Иерусалимска патриаршия и имали своя (енорийска) църква Св. Яковъ, построена още въ арабско време. Православното монашеско братство при св. Гробъ управлявало Иерусалимската патриаршия и пазѣло св. мѣста отъ името на отсѫтствувалия патриархъ [13].

Императоръ Мануилъ Комнинъ (1143—1180) нанесълъ поражение на кръстоносцитѣ въ Антиохия и по силата на сключения договоръ, иерусалимскиятъ латински краль призналъ правото на византийския императоръ да назначава православнитѣ иерусалимски патриарси. Латинцитѣ признали за законенъ новоизбрания иерусалимски патриархъ Иоанъ Меркуропуло (явява се въ 1157 год.), но при все това латинцитѣ и нему не сѫ позволявали да пребивава въ Иерусалимъ. Сѫщо и приемницитѣ му не били допускани въ Иерусалимъ. Патриархъ Леонтий (къмъ 1174—† 1184 или 1185) отишълъ въ Иерусалимъ, но латинцитѣ не му позволили да служи въ храма Възкресение и се върналъ въ Цариградъ.

Императоръ Мануилъ Комнинъ се погрижилъ да засили поне външно Иерусалимската църква съ материални пожертвования и храмостроителство (облѣкълъ съ злато св. Гробъ, украсилъ храма при Витлеемската пещера, възобновилъ манастиритѣ Св. Иванъ Предтеча на р. Йорданъ и Св. Илия). Обаче той не можалъ да спре латинскитѣ притѣснения надъ православнитѣ въ Палестина, чиито страдания се увеличавали и отъ честитѣ опустошителни войни между кръстоносци и мухамедани. Затова духовенство и народъ ненавиждали латинската власть и предпочитали предишното арабско владичество.

3. Подъ властьта на египетскитѣ султани (селджуци и мамелюци) (1187—1517)

а) **Гонение противъ латинцитѣ.** — На 2 октомврий 1187 год. Иерусалимъ билъ превзетъ отъ египетския султанъ Саладинъ (или Салахединъ), основатель на селджушката династия Еюбиди въ Египетъ (отъ 1171 год.). Той постепенно подчинилъ Палестина и часть отъ Сирия. Положението на православното население сравнително се подобрило. Саладинъ силно мразѣлъ латинцитѣ. Той имъ забранилъ да живѣятъ въ Иерусалимъ, разрушилъ тѣхнитѣ църковни сгради (източ-

ната часть на иерусалимската църква Възкресение и др.) и превърналъ въ джамия зданието на латинската патриаршия. Латинскиятъ иерусалимски патриархъ Хераклий (Heraclius) избѣгалъ заедно съ последнитѣ части на франкската войска и се установилъ въ Антиохия (Сирия), а отъ 1191 год. — въ Saint-Jean d'Acre (Птолемаида), новата столица на иерусалимското кралство. Следъ смъртьта на Саладина († 1193) държавата била раздѣлена между многобройнитѣ му синове. Избухнала гражданска война между мухамеданскитѣ князе. Кръстоносцитѣ се опитвали да си върнатъ нѣкои земи. Въ 1229 год. египетскиятъ султанъ Малекъ-елъ-Камилъ предалъ Иерусалимъ на германския императоръ Фридрихъ II при условие, че не ще бждатъ възстановени крепостнитѣ му стени. Кръстоносцитѣ обаче не спазили това условие. Подбудено отъ египетския султанъ, грабителското племе ховарезмийци* отъ Северна Сирия се втурнало въ Иерусалимъ и избило много християни (1243 год.). Иерусалимъ пакъ падналъ подъ властьта на египетския султанъ. Когато мамелюцитѣ** въ Египетъ отнели властьта отъ селджушката династия Еюбиди (1254 год.), тѣ завзели Иерусалимъ и се прострѣли въ Сирия, а въ 1291 год. отнели отъ кръстоносцитѣ Saint-Jean d'Acre и съ това окончателно ги изгонили отъ Сирия и Палестина. Латинскиятъ иерусалимски патриархъ избѣгалъ въ Кипъръ, гдето стоялъ докато латинцитѣ не изгубили и това владение (вж. очерка за Кипърската църква).

б) **Византия и египетскитѣ султани.** — Скоро следъ като султанъ Саладинъ завладѣлъ Иерусалимъ, импер. Исаакъ II Ангелъ (1185—1195) изпратилъ до него посланици да го поздравятъ отъ негово име и да го молятъ да не посѣга на иерусалимския храмъ Възкресение. Саладинъ върналъ на православнитѣ нѣкои отъ църквитѣ и манастиритѣ, които латинцитѣ имъ били отнели, и призналъ правото на иерусалимския патриархъ да владѣе иерусалимския храмъ Възкресение и др. християнски светини въ Палестина. Оттогава иерусалимскитѣ патриарси пакъ седѣли въ Иерусалимъ. Тѣ били подкрепяни съ щедри дарения отъ византийскитѣ императори, трапезундския дворъ, както и отъ поклонници. Въ времето на сръбския краль Стефанъ Милутинъ (1282—1321) въ Иерусалимъ билъ уреденъ и сръбски манастиръ „Св. Архангели", който чрезъ монаситѣ си привличалъ дарения за Иерусалимската патриаршия и отъ Сърбия.

Отъ друга страна обаче Иерусал. патриаршия била ощетена. Заради получената грузинска военна помощь, Саладинъ далъ на грузинскитѣ монаси ключоветѣ на иерусал.

---

* Тѣ били сродни съ селджуцитѣ.
** Сжщо родствени на селджуцитѣ.

храмъ Възкресение и чрезъ тѣхъ събиралъ новъ данъкъ за влизане въ тоя храмъ. Отъгава се затвърдилъ обичаятъ да иматъ опредѣлено мѣсто въ тоя храмъ и други християнски народи, когато по-рано тѣ могли да извършватъ въ него отдѣлно богослужение само съ позволението на иерусал. патриархъ. Освенъ това и Саладинъ не могълъ да гледа спокойно тържественитѣ религиозни служби на християнитѣ. Като видѣлъ много огньове (отъ свѣщитѣ) на пасхалното богослужение въ храма Възкресение, той заповѣдалъ да бѫдатъ затворени съ камъни всичкитѣ прозорци на храма.

Приемницитѣ на Саладина се отнасяли сравнително вѣротърпимо къмъ православнитѣ. Тѣ потвърждавали съ грамоти правото на иерусал. патриархъ да владѣе св. мѣста и да се грижи за тѣхъ, макаръ че францисканскитѣ монаси почнали да оспорватъ правото на гърцитѣ да владѣятъ св. мѣста. Съ грамотата си отъ 1437—38 год. султанъ Мелекъ-Есрефъ призналъ правото на иерусал. патриархъ Теофилъ свободно да отваря и затваря вратитѣ на иерусал. храмъ Възкресение. Това право се потвърждавало и въ бератитѣ на други египетски султани (до 1517 год.). Тѣ поддържали такава политика отъ желание да се намиратъ въ добри отношения съ Византия, та свободно да търгуватъ по Дарданелитѣ, Босфора и Черно море и да събиратъ черкези за египетската войска. Поради това египетскитѣ султани не се противѣли на намѣсата на византийскитѣ императори при поставяне на иерусалимски патриарси. Характеренъ е следниятъ случай. Избухнала борба между иерусалимския патриархъ Лазаръ и Герасима, който искалъ да му отнеме престола. Обаче султанъ Малекъ-Насиръ (1293—1341) изгонилъ смутителя и известилъ за това визант. императоръ Андроникъ III Палеологъ (1328—1341). Въпрѣки предупреждението на султана, Герасимъ намѣрилъ подкрепа въ Византия. Съ съдействието на цариградския патриархъ Иоанъ XIV, той билъ поставенъ за иерусалимски патриархъ, а Лазаръ — свраленъ. Новиятъ византийски императоръ Иоанъ Кантакузинъ (1347—1355) взелъ подъ своя закрила изгонения патриархъ Лазаръ. По негова молба отъ 1348 год., султанъ Хайреднинъ, синъ на Малекъ-Насиръ, възстановилъ Лазара на иерусалимския патриаршески престолъ и отговорилъ на византийския императоръ съ приятелско писмо, съ което го призналъ за покровитель на православнитѣ християни на всѣкѫде[14]. Освенъ това Хайреднинъ заповѣдалъ да не бѫдатъ притѣснявани поклонницитѣ въ св. мѣста.

Въпрѣки покровителството на Византия, положението на иерусалимскитѣ патриарси зависѣло отъ волята на египетскитѣ султани, които, както по-рано арабскитѣ халифи, се отнасяли изобщо по-благосклонно къмъ християнитѣ еретици (несториани и яковити въ Сирия, копти въ Египетъ), отколкото

къмъ православнитѣ. Нѣкои иерусалимски патриарси били преследвани (Софроний III отъ 1236—1254 год. и Лазаръ били хвърлени въ затворъ). Сѫщо и египетскитѣ султани не позволявали да се строятъ нови църкви и манастири. Християнитѣ могли само да възобновяватъ старитѣ църкви и манастири.

Съ засилването на Турция, особено следъ падането на Цариградъ (1453), положението на палестинскитѣ християни дори се влошило, понеже нѣмало вече византийски императори, които да ги по кровителствуватъ. Освенъ това самитѣ палестински християни давали поводъ да бѫдатъ подозирани въ връзки съ турскитѣ султани, които застрашавали египетската държава. Иерусал. патриархъ Атанасий III (1452—1460) искалъ предварително да си обезпечи благосклонностьта на турския султанъ Мухамедъ II. Въ 1458 год. той нарочно отишелъ въ Цариградъ и тайно се явилъ при султана, комуто представилъ грамота на Омара и други арабски халифи за правата на иерусалимския патриархъ. Султанъ Мухамедъ II му далъ хатишерифъ, съ който потвърждавалъ правото му да владѣе св. мѣста. Като узналъ за това, египетскиятъ султанъ почналъ да гони православнитѣ. Разрушени били много църкви въ Иерусалимъ и други градове. Султанътъ още по-рано искалъ да събори до основи иерусалимския храмъ Възкресение, който билъ повреденъ отъ земетръсъ, но, по молба на патриарха Иоакимъ, се отказалъ отъ това намѣрение и позволилъ да бѫде поправенъ храмътъ срещу голѣмъ откупъ (6000 венециански жълтици). На християнитѣ били наложени тежки данъци. Приходитѣ на Иерусалимската патриаршия намалѣли. За откупа, даденъ на султана за храма Възкресение, били заложени много църковни сѫдове. Патриаршията нѣмала срѣдства да поправи храма. Затова патр. Иоакимъ, въпрѣки своята старость, се видѣлъ принуденъ да тръгне за Русия да събира милостиня, но въ Кафа се разболѣлъ и умрѣлъ. Неговиятъ великъ протосингелъ Иосифъ, избранъ за митрополитъ на Кесария Филипова, донесълъ просителната му грамота въ Москва, въ отговоръ на която московскиятъ митрополитъ Теодосий издалъ послание отъ 1464 год. до Новгородъ и Псковъ да дадатъ на Иосифа милостиня за Божия гробъ[15]. Иерусалимскитѣ патриарси Григорий II (1459) и Доротей II били принудени да изкарватъ прехраната си съ рѫченъ трудъ. Църквитѣ толкова обеднѣли, че си служили съ платнени одежди и желѣзни сѫдове. Изобщо влошеното положение на Иерусалимската църква насърдчило католицитѣ да действуватъ по-смѣло въ Палестина.

3. Иерусалимската патриаршия и другитѣ помѣстни църкви

а) **Презъ време на арабското владичество.** — Предишнитѣ оживени сношения между Иерусалимъ и Византия не били позволявани отъ мухамеданската власть. Затруднени били сношенията и между тритѣ патриаршии, които се нами-

рали въ арабската държава. Но въпрѣки притѣсненията и гоненията на арабитѣ, Иерусалимската църква не преставала да се грижи да запази иерархичното си приемство и православната вѣра, както и да поддържа общение съ другитѣ православни църкви. Ако и да не могла да има редовни сношения съ Цариградската църква, тя участвувала въ догматическитѣ спорове, които вълнували Византия. Въ VI. вселенски съборъ (680/681 год.) присѫтствувалъ неинъ представитель — мѣстопазителтъ й презвитеръ Теодоръ, който билъ ревностенъ защитникъ на православното учение. Иерусалимската патриаршия водила енергична борба и срещу иконоборството. Знаменитиятъ защитникъ на иконопочитанието Иоанъ Дамаскинъ се подвизавалъ въ лаврата на Св. Сава Освещени[16]. Въ негово лице Иерусал. църква наистина пръскала лѫчи на православната вѣра изъ цѣлия гръцки изтокъ[17] (стр. 69). Неинъ представитель участвувалъ въ VII вселенски съборъ.

Презъ време на борбата на цариградския патр. Фотий съ Римъ (857—869) Иерусалимската патриаршия не стояла на страна. Нейни представители имало въ цариградскитѣ събори — въ 867 год. противъ папа Николая I[18], въ 869/870 год. противъ патр. Фотия[19] и въ 879/880 год. за канонично възстановяване патриаршеското достоинство на патр. Фотия[20]. Българскиятъ църковенъ въпросъ билъ разрешенъ въ Цариградъ (4 мартъ 870 год.) съ живото участие на представителя на иерусалимския патриархъ Теодосий (съвмѣстно съ представителитѣ на другитѣ източни патриарси) въ смисълъ, че България трѣбва да бѫде подъ ведомството на цариградския патриархъ[21]. Въ отношенията си къмъ Фотия иерусалимскиятъ патриархъ се ржководѣлъ отъ политиката на византийския императоръ Василий I. Щомъ Фотий повторно заелъ цариградския престолъ (877) по искане на импер. Василия, източнитѣ патриарси му дали своята подкрепа, преди още да се свика цариградскиятъ съборъ въ 879 год. Въ Иерусалимъ билъ свиканъ съборъ, въ който участвували тримата източни патриарси, и на тоя съборъ билъ признатъ Фотий за действителенъ цариградски патриархъ, като му изпратили послание. Името на патр. Фотия било внесено въ диптихитѣ на Иерусалимската църква[22] (вж. и очерцитѣ за Антиох. и Александр. патриаршия). Освенъ това тѣ се обърнали съ послания до папа Иоана VIII да признае и той Фотия, за да се омиротвори Цариград. църква[23]. На цариградския съборъ отъ 879 год. било заявено отъ името на новоизбрания иерусалимски патриархъ Илия, че той, както и предходницитѣ му, не е признавалъ решенията противъ Фотия и анатемосва източнитѣ представители въ събора отъ 869 год., като ги смѣта за „сарацински мѣстопазители“. Сѫщо и иерусалимскиятъ представитель Илия, нареченъ отъ своя патриархъ Стълпникъ, отъ своя страна отхвърлилъ събора отъ 869 год., като „сборище“, гдето пра-

тении на сарацинитѣ били възведени въ достоинство на сѫдии и законодатели. Възъ основа на тѣзи заяви, тоя съборъ обявилъ иерусалимския и антиохийския представитель въ царигр. съборъ отъ 869 год. за самозванци и слуги на сарацинитѣ. Въ сѫщия съборъ папскитѣ легати предложили да се реши занапредъ да не се избиратъ направо миряни за епископи, както станало съ Фотия. Противъ това предложение първи се изказали представителитѣ на източнитѣ патриаршии. Тѣ изтъкнали, че въ тѣхнитѣ църкви било прието да се избиратъ за епископи безразлично миряни, монаси или клирици, като се гледало главно на душевнитѣ качества на избираемитѣ. Съборътъ отхвърлилъ предложението на папскитѣ легати[24].

Споръ̀тъ за IV бракъ на византийския императоръ Лъвъ VI Мѫдри (886—912) станалъ известенъ и въ Иерусалимъ. За разрешение на тоя споръ, въ 905 год. Лъвъ VI поканилъ на съборъ и източнитѣ патриарси. Явилъ се представитель на иерусалимския патриархъ за събора, който се свикалъ въ 907 год.

Поддържайки тѣсни връзки съ Цариградската патриаршия, Иерусалимската патриаршия се присъединила къмъ настаналото въ 1054 год. раздѣление (схизма) между Римската и Цариградската църква. Когато се подобрявали арабско-византийскитѣ политически отношения, нѣкои иерус. патриарси служели за посрѣдници при водене политически преговори (стр. 59) и идвали въ Цариградъ, гдето участвували въ църковни събори[25] и дори изпълнявали държавни поржчения[26].

б) **Презъ време на латинското и мамелюшкото владичество.** — Понеже латинската власть не позволявала да пребивава православенъ патриархъ въ Иерусалимъ, поставянитѣ отъ Византия иерусалимски патриарси живѣели въ Цариградъ, гдето имъ билъ опредѣленъ единъ манастиръ (въ квартала „τὰ Στείρου“). Трѣбва да се мисли, че византийскитѣ императори ги избирали предимно изъ клира на Цариградската църква, както правѣли и при избора на охридски архиепископи. Тия иерусалимски патриарси ще да били гърци или лица съ гръцко образование и византийски духъ[27]. Свободни отъ прѣко ржководство на Иерусал. патриаршия, тѣ взимали участие въ работитѣ на византийската държава и Цариградската патриаршия[28], както предишнитѣ иерусал. патриарси, когато пребивавали въ Цариградъ. Изобщо, сѫществувайки само поради покровителството на Византия, Иерусалимската патриаршия се намирала презъ цѣлото това време въ голѣма зависимость не само отъ визант. императоръ, но и отъ Цариградската патриаршия.

Сѫщо и въ мамелюшко време византийскитѣ императори продължавали да избиратъ и назначаватъ иерусалимскитѣ патриарси[29]; действували предъ египетскитѣ султани за въдво-

ряването имъ въ Иерусалимъ; давали имъ подслонъ въ Цариградъ, когато било нуждно да дойдатъ въ тоя градъ. Тая намѣса на визант. императори станала вече обичай, който и султанитѣ търпѣли, дори зачитали. Поради това при църковни смутове претендентитѣ за иерусалимския престолъ търсѣли подкрепата на визант. императори[30] (стр. 63).

Иерусалимскитѣ патриарси отъ своя страна сѫщо, както охридскитѣ архиепископи, поставяли гърци за епископи въ Палестина[31]. Нѣма ясни сведения, какъ се отнасяло православното сирийско население къмъ гръцкитѣ си архиереи. Презъ XII в. то говорѣло арабски и не разбирало богослужението, извършвано на гръцки езикъ (стр. 61 и 75). Иерус. патр. Григорий II Βρουλλᾶς държалъ престола (между 1300 и 1330 год.), заплашвайки съ църковно отлѫчване, а приемникътъ му Лазаръ (1334—1376) отначало търсѣлъ опора въ паството си, когато Герасимъ се опитвалъ да му отнеме престола (стр. 63). Вижда се, че въ първата половина на XIV в. въ Иерусалимската църква имало раздори, които може би се предизвиквали не само отъ службогонството на отдѣлни лица, но и отъ негодуване на народа.

в) **Иерусалимъ и Римъ.** — Поклонницитѣ, които въ византийско време идвали отъ Западъ, не само подпомагали материално Иерусалимската църква, но и усилвали връзкитѣ ѝ съ Римската църква. Тѣ предавали на западното общество (устно или съ свои пѫтописи) своя религиозенъ възторгъ отъ св. Земя. Папа Григорий Велики (590—604) живо се интересувалъ отъ нея и натоварилъ абата Пробъ да отиде въ Иерусалимъ и построи тамъ страноприемница за поклонницитѣ (600 год.)[32]. Следъ падането на Иерусалимъ подъ арабитѣ, затруднени били сношенията между него и Римъ. При все това Римската църква влизала въ връзки съ мѣстопазителитѣ на Иерусалимската патриаршия, като имъ давала титлата папски викарии. Презъ VII в. поклонницитѣ отъ Западъ значително намалѣли, но все пакъ дори англосакси предприемали дълго и опасно пѫтешествие за Божи гробъ[33]. Карлъ Велики засилилъ връзкитѣ между Западъ и Иерусалимъ (стр. 57). Съ своитѣ голѣми дарения той затвърдилъ благочестивия обичай да се събиратъ и изпращатъ парични помощи на Божия гробъ. Франкскиятъ императоръ Людовикъ Благочестиви (814—840) водѣлъ преписка съ иерусалимския патриархъ и наложилъ данъкъ въ полза на св. Земя. Въ това отношение и Римската църква не стояла на страна (въ 879 год. папа Иоанъ VII изпратилъ милостиня чрезъ тримата иерусалимски монаси, които дошли въ Римъ). Въ Западна Европа цѣли имения били подарявани на палестинскитѣ манастири[34] и идвали иерусалимски монаси да събиратъ доходитѣ. Въ началото на XI в. св. Гробъ владѣелъ много земи въ Италия и Южна Франция.

Насърдчени отъ тая благосклонность, нѣкои иерусалимски патриарси изпращали свои люде да събиратъ милостиня въ Западна Европа. Отъ X в. западнитѣ поклонници почнали да се увеличаватъ. Нѣкои пѫтували въ Иерусалимъ по нѣколко пѫти, а въ края на X в. идвали поклонници дори отъ Скандинавия и Исландия [35]. Обаче гонението на халифа Алъ-Хакимъ (отъ 1009 — къмъ 1020, вж. стр. 58) прекратило оживенитѣ сношения между Западъ и Иерусалимската църква, която отъ 1054 год. и не влизала въ общение съ Римската църква (стр. 66). Подъ властьта на кръстоносцитѣ отношенията между двете църкви били явно враждебни.

г) **Иерусалимската патриаршия и униатската политика на Византия.** — Зависейки материално отъ византийскитѣ императори, Иерусалимската църква участвувала понѣкога въ тѣхнитѣ униатски опити. Напр. патриархъ Григорий I (1259—1283) билъ противникъ на латинството по време на лионския съборъ (1274 год.), обаче неговиятъ приемникъ Атанасий II, който пребивавалъ въ Цариградъ презъ време на преговоритѣ следъ лионския съборъ, действувалъ за унията. Споменатиятъ патриархъ Лазаръ сѫщо ще да е съчувствувалъ на унията. Папа Урбанъ V въ 1367 г. го похвалилъ, загдетоималъ намѣрение да влѣзе въ уния съ Римъ.

Въ флорентийския съборъ (1439 год.) иерусал. патриархъ Иоакимъ (1431—1449) не изпратилъ отдѣлни представители, но опълномощилъ да го представляватъ митрополититѣ Маркъ Ефески и Доситей Монемвасийски. Единиятъ билъ решителенъ противникъ на унията, но другиятъ подписалъ акта за унията отъ желание да угоди на импер. Иоанъ VIII Палеологъ. Когато узналъ за това, иерусал. патриархъ Иоакимъ отхвърлилъ всичко, що било направено отъ негово име въ флорентийския съборъ. Въ 1443 год. той дори свикалъ съборъ въ Иерусалимъ съ участието на александрийския патриархъ Филотей, антиохийския патриархъ Доротей, епископи и клирици отъ Иерусалимския диоцезъ. Съборътъ отхвърлилъ унията. Патр. Иоакимъ прекѫсналъ общението си съ цариградския патриархъ Митрофанъ и, въ съгласие съ александрийския и антиохийския патриархъ, заплашилъ визант. императоръ съ отлѫчване, ако въведе унията. Сѫщо и приемникътъ на патр. Иоакима Теофанъ билъ борецъ за православието. Въ 1450 год. той участвувалъ въ цариградския съборъ, който отхвърлилъ флорентийската уния и свалилъ цариградския патриархъ-униатъ Григорий III Мама (1445—1450).

Въ края на XV в., поради мухамеданскитѣ преследвания, иерусалимскитѣ патриарси Авраамъ, Яковъ III и Маркъ III правѣли опити да се сближатъ съ Римъ, за да добиятъ покровителството на папата и на западнитѣ държави. Обаче тѣ не намирали съчувствие въ клира и паството. Поради

римофилството имъ тѣхнитѣ имена не били вписани въ официалния списъкъ на иерусалимскитѣ патриарси. Обаче следъ тѣзи патриарси Иерусалимската църква е вървѣла неотстжпно съ Цариградскста патриаршия, която постепенно придобила голѣмо влияние въ нейния животъ.

4. Църковна просвѣта

Силно угнетявана отъ мухамедани и латинци, Иерусал. патриаршия, както и съседнитѣ помѣстни църкви, постепенно упадала въ просвѣтно отношение. Вниманието на нейнитѣ ржководители било насочено главно въ борбата за нейното сжществуване и изобщо за запазване на православието въ Палестина. Никой отъ приемницитѣ на патриарха Софроний (634—638) нѣмалъ неговата ученость и писателски даръ. Въ първитѣ вѣкове на арабското владичество нѣкои палестински манастири (главно Св. Сава Освещени) все още поддържали добитата въ византийско време любовь къмъ образованието. За това свидетелствуватъ и старитѣ ржкописни книги (гръцки и арабски), които се пазятъ въ библиотеката на Иерусалимската патриаршия. Презъ VIII в. Иерусалимската църква била вдъхновявана отъ знаменития богословъ Иоанъ Дамаскинъ. Той се родилъ въ Дамаскъ и тукъ дълго време билъ на държавна служба съ арабския прѣкоръ Мансуръ. Отъ Дамаскъ той се опълчилъ срещу иконоборскитѣ закони на византийския императоръ Лъвъ Исаврисцъ (717—741). После Иоанъ Дамаскинъ изгубилъ довѣрието на арабския халифъ, заминалъ въ Иерусалимъ и постжпилъ въ манастира Св. Сава Освещени, гдето се подвизавалъ до смъртьта си (къмъ 754 год.). Той билъ красноречивъ, поради което билъ наричанъ Златоструй (χρυσορρόας). Плодъ на неговата ревностна борба за иконопочитанието сж три апологетични слова (Λόγοι ἀπολογητικοί), въ които съ силна логика оправдава обичая да се почитатъ иконитѣ. Най-ценно богословско съчинение на Иоана Дамаскина е Точно изложение на православната вѣра. (Ἀκριβὴς ἔκδοσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως) въ 4 книги, гдето, възъ основа на ученията на църковнитѣ отци, за пръвъ пжть системно е изложено ученията на Православната църква. Това съчинение било високо ценено като догматическо ржководство въ Източната и Западната църква. Неговиятъ авторъ е смѣтанъ за великъ църковенъ учитель. Иоанъ Екзархъ, съвременникъ на царь Симеона (893—927), превелъ часть отъ тоя Дамаскиновъ трудъ (48 глави) на старобългарски езикъ подъ заглавие Небеса. Иоанъ Дамаскинъ написалъ и много богослужебни пѣсни за разни праздници и допълнилъ богослужебната книга Октоихъ (осмогласникъ). По-рано се мислѣше, че той съставилъ осемтѣ гласа на византийското църковно пѣние, но това не може да се поддържа.

Въ манастира Св. Сава Освещени се подвизавалъ и Козма Сладкопѣвецъ (ὁ Μελῳδός), побратимъ и съученикъ на Иоанъ Дамаскина и после (отъ 743 год.) маюмски епископъ (въ Финикия). Както показва презимето му, той писалъ хубави църковни пѣсни. Презъ първата половина на IX в. въ сѫщия манастиръ имало образовани мѫже гърци. Михаилъ Синкелъ преподавалъ тамъ на младитѣ монаси тогавашнитѣ науки (граматика, философия, поезия). По-късно той станалъ игуменъ на цариградския манастиръ Хора, гдето и умрѣлъ († 845). Негови ученици били голѣмитѣ църковни пѣснописци, братята Теодоръ и Теофанъ, наречени Начертани (Γραπτοί). Тѣ били презвитери въ иерусалимския храмъ Възкресение и после заминали въ Цариградъ, гдето въ времето на императора Теофилъ (829—842) се борѣли за иконопочитанието (вж. очерка за Царигр. патриаршия).

Иерусалимскиятъ патриархъ Иоанъ VIII (споменава се въ 1106 или 1107 год.), бившъ тирски митрополитъ, водилъ препирни съ латинцитѣ въ Иерусалимъ. Известно е негово „слово за опрѣсноцитѣ“, написано „споредъ прението, що ималъ съ нѣкой латински философъ“[36].

Иерусал. патриархъ Григорий I (1259—1283) написалъ съчинение противъ униатскитѣ възгледи на царигр. патриархъ Иоанъ Векъ. По негова поржка, то било предадено навѣрно на арабски езикъ отъ Георги Мосхамбаръ, „учитель на евангелието“ (при Иерусал. патриаршия?).

Относителната вѣротърпимость, която сѫществувала подъ властьта на египетскитѣ султани, позволявала на монаситѣ грузинци въ Иерусалимъ да събиратъ гръцки ржкописи и да ги превеждатъ на родния си езикъ. Това се вижда отъ ржкописитѣ (кожени и книжни) въ библиотеката на манастира Св. Кръстъ, който тогава, както и други монастири, билъ заеманъ отъ монаси грузинци[37].

Забележки

[1] Християнитѣ били длъжни : 1) да не строятъ нови църкви и манастири и да не възстановяватъ разрушенитѣ църкви ; 2) да държатъ всичкитѣ църкви отворени ; 3) да приематъ и хранятъ три денонощия проходящитѣ мухамедани, 4) да не проповѣдватъ своята вѣра ; 5) да не прѣчатъ, християни да приематъ мухамеданството ; 6) да оказватъ уважение на мухамеданитѣ — да ставатъ отъ мѣстата си, когато мухамедани искатъ да седнатъ ; 7) да не носятъ мухамеданско облѣкло ; 8) да не употрѣбяватъ изрази и прозвища на мухамеданитѣ ; 9) да не яздятъ оседлани коне (могли да яздятъ само магарета и мулета и то седнали отъ страни) ; 10) да не носятъ никакво оржжие ; 11) да не поставятъ арабски надписи на пръстенитѣ си ; 12) да не продаватъ вино открито ; 13) да остригватъ главитѣ си отпредъ ; 14) да не промѣнятъ никжде облѣклото си и да се препасватъ съ пояси ; 15) да не носятъ по улицитѣ кръстове, свещени книги, икони, палмови клончета, нито огньове (свѣщи) изъ мухамеданскитѣ квартали ; 16) църковното клепало да не бие силно ; 17) да не взиматъ мухамедани за слуги ; 18) да не заглеждатъ въ мухамед. кжщи ; 19) да не строятъ кжщи по-високи отъ мухамеданскитѣ ; 20) да не порицаватъ Корана, Мухамеда и мухамеданската вѣра ; 21) да не встжпватъ въ бракъ съ мухамеданки ; 22) да допускатъ да се заселватъ мухамедани въ християнски селища ; 23) да не държатъ свини открито ; 24) да не свидетелствуватъ въ сжда срещу мухамедани.

[2] Като влѣзълъ въ Иерусалимъ — разказва патр. Евтихий — Омаръ седналъ въ двора на църквата Възкресение. Когато дошло време за молитва, той рекълъ на иерусал. патриархъ Софроний, че иска да се помоли. Патриархътъ му казалъ : „Повелителю на вѣрващитѣ, помоли се на това мѣсто, гдето се намирашъ". Омаръ му отговорилъ : „тукъ не ще се моля". Тогава патриархътъ го завелъ въ църквата на Константина (Велики) и му поставилъ рогозка посрѣдъ църквата, обаче Омаръ му казалъ : „не, и тукъ не ще се моля". Омаръ излѣзълъ на лествицата, която се намирала при тази църква на източната ѝ страна, и тукъ се помолилъ. Следъ това той седналъ и обяснилъ на патриарха, че не се помолилъ вжтре въ тази църква, защото, ако извършелъ това, мухамеданитѣ биха отнели тази църква, казвайки : „тукъ се помоли Омаръ". Следъ това Омаръ казалъ на патриарха : „дай ми мѣсто, на което азъ ще построя джамия". Патриархътъ му посочилъ скалата, „на която Богъ говорилъ съ Якова" и се намиралъ храмътъ на израилтянитѣ. „Азъ ще ти посоча — казалъ му патр. Софроний — съ условие, че ти ще ми напишешъ грамота за това, че въ Иерусалимъ не ще бжде построена друга джамия, освенъ тази единствена". И Омаръ му далъ такава грамота. Патр. Софроний взелъ Омара за ржката и го довелъ на това мѣсто, което било натрупано съ купища сметь, хвърляна отъ християнитѣ още отъ времето на Елена и Константина. Омаръ взелъ полата на дрехата си, напълнилъ я съ сметь и я изхвърлилъ въ долината Джехеннаму (геена Ениомова). Когато мухамеданитѣ видѣли, че Омаръ носи сметь, всички почнали да пренасятъ сметьта съ ржце, съ дрехитѣ си, на щитове, въ кошове. Мѣстото било очистено и Асъ-Сакра (скалата) вече се виждала. Нѣкой отъ мухамеданитѣ казалъ : „Ние ще построимъ джамия тъй, че Асъ-Сакра да бжде нейна кибла" (сир. да остане отъ тази страна, накждето се обръщатъ мухамеданитѣ при молитва) (Н. Кондаковъ, Иерусалимъ христіанскій, въ Православная богословская энциклопедія, VI, кол. 497—500).

[3] Мухамедъ не билъ настроенъ тъй враждебно къмъ християнитѣ, както къмъ езичницитѣ. Той смѣталъ иудейството и християнството за богооткровени религии, но несъвършени. Признавалъ, че между ония, „които получили Писанията" (евреи и християни), все има нѣкои справедливи и пра-

ведни люде (Коранъ, бълг. преводъ, стр. 92). Мухамедъ вѣрвалъ въ свръхестественото раждане на И. Христа отъ Дева Мария (вж. Коранъ, гл. Семейството на Имрана, стр. 85). Той решително отричалъ, че Христосъ е Синъ Божи и Богъ (Коранъ, стр. 135), но Го признавалъ за „Божи апостолъ"; за слово Божие, което Богъ вложилъ въ Мария; „духъ, който произхожда" отъ Бога (Коранъ, гл. Жени, стр. 122). Коранътъ поставя християнството по-горе отъ иудейството. Иудеитѣ и идолопоклонницитѣ — казва се тамъ — сж най-голѣмитѣ противници на мухамеданството, а християнитѣ сж наклонни да свързватъ приятелство съ „истинскитѣ вѣрващи" (мухамеданитѣ) (Коранъ, стр. 135—136).

При такъвъ възгледъ на Корана, отначало християнитѣ и евреитѣ били търпѣни въ самата Арабия като поданици, които били длъжни да плащатъ данъци. Обаче мухамеданитѣ, смѣтайки своята вѣра за единствено съвършена религия, били насърдчавани отъ Корана да я наложатъ на цѣлия свѣтъ. Коранътъ обявява свещена война на невѣрницитѣ, и смъртьта за „Божията религия" е голѣма добродетель (Коранъ, стр. 36, 37—38, 193). Наистина Коранътъ предписва, мухамеданитѣ да се биятъ съ невѣрницитѣ, докато ги принудятъ да платягъ данъкъ като подчинени и ги унизятъ, (стр. 193); а следъ като невѣрницитѣ се предадатъ, тѣ да бждатъ освободени срещу откупъ (стр. 437). Коранътъ предвижда дори пощка на онія невѣрници, които не оказватъ съпротива (стр. 186), но тоя modus vivendi зависѣлъ отъ личното разбиране и настроение на мухамѐданскитѣ управители. Нѣмало никаква религиозна пръчка, за да се подигнатъ гонения срещу „невѣрницитѣ". Още Омаръ изгонилъ евреитѣ отъ Арабия, а християнитѣ (главно еретицитѣ) се изгубили въ мухамеданството.

[4] Има мнение, че т. н. Омарова джамия не била построена отъ Омара, а отъ Абдъ-елъ-Малика въ 691 или между 687 и 691 год. (Кондаковъ, п. съч., стр. 551; Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie, VII, 2, col. 2350—2351).

[5] Отначало и Мухамедъ, искайки да подчертае, че възстановява Авраамовата религия, предписалъ на последователитѣ си да се молятъ обърнати къмъ Иерусалимъ, т. е. го смѣталъ за свещенъ градъ.

[6] Тѣзи династии се наричатъ по имената на своитѣ родоначалници — Омея и Абасъ.

[7] Това тържество станало въ Римъ, гдето се намиралъ Карлъ Велики. Презъ 801 год при него дошли посланици, направо изпратени отъ халифа Харунъ-алъ-Рашидъ, за да потвърдятъ официално даденото му право на покровителство (протекторатъ) надъ св. Земя. Въ 802 год. Карлъ Велики изпратилъ нови посланици до Харунъ-алъ-Рашида, който отправилъ нови пратеници съ голѣми дарове (Bréhier, п. съч., стр. 25—26).

[8] Дадени му били доходитѣ на 12 mansiones (станции по пжтнитѣ съобщения), ниви, лозя и градини въ Иосафатовата долина (с. съч., стр. 27).

[9] Тѣ произлизали отъ Фатиме, дъщеря на Мухамеда. Въ тѣхния халифатъ влизали Египетъ, Северна Африка и Сирия.

[10] Споредъ арабския хронистъ Алъ-Асиръ (продължитель на Яхя), въ 1038 год. халифътъ, господарь на Египетъ, Мустансиръ-Билахъ сключилъ миръ съ визант. императоръ при две условия: византийцитѣ да освободятъ 5,000 пленици мухамедани, а халифътъ да позволи възстановяването на „Камаме" (храма Възкресение) (у М. К. Καραπιπέρη, Ὁ Ἑλληνορθόδοξος χαρακτὴρ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων διὰ μέσων τῶν αἰώνων, въ сп. Θεολογία, т. XVI, Атина, стр. 157—158). Едва ли може да се поддържа мнението на Карапипери, че, при сключване на мира, визант. императоръ поставилъ условията, той да назначава иерусалимския патриархъ и да възстанови иерусал. храмъ поради това, че ги схващалъ „като право на визант. държава" (ὡς δικαίωμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους) „съгласно свойството на императора" като установитель (κανονιστοῦ) на външния редъ или като епископъ на външнитѣ работи, както опредѣлялъ Константинъ Велики (п. сп., стр. 157). Това била обикновена отстжпка на арабитѣ по силата на простото житейско правило „Do ut des".

[11] Това се вижда отъ съобщението на руския поклонникъ игуменъ Даниилъ, който посетилъ Иерусалимъ къмъ 1115—1116 год. Срв. Правосл. богосл. энциклопедія, V, кол. 913; Καραπιπέρη, п. сп., стр. 243.

[12] Въ иерусалимски уставъ за Страстната седмица отъ 27. II. 1122 год. се споменава въ молитвитѣ иерусал. патриархъ Николай (Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, II, стр. 26; срв. V. Grumel, La chronologie des patriarches de Jérusalem sous les Comnènes, въ Сборникъ въ паметь на проф. Петъръ Никовъ, София 1939, стр. 112).

[13] Въ споменатия уставъ има бележка, въ която се казва, че Георги, великъ скевофилаксъ и хартофилаксъ на Светогробското братство, „управлява като архонтъ сакелий и сѫдия (κριτὴς) на града“ (у Καραπιπέρη, п. сп., стр. 242).

[14] Това писмо отъ 15 шабанъ 750 год. (мухам.) е помѣстено въ историята на Иоанъ Кантикузина (бонско изд. IV кн., стр. 94—99). Султанъ Хайреднинъ нарича визант. императоръ Иоанъ Кантакузинъ основа на вѣрата и на ученията на християнитѣ, непоколебимъ стълбъ на всички кръстени, защитникъ (τοῦ βοηθοῦ) на догмитѣ Христови, царь на гърцитѣ (елинитѣ), българитѣ, власитѣ, руситѣ, аланитѣ и пр. (срв. у Καραπιπέρη, п. сп., стр. 329—330).

[15] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 5—12.

[16] По клевета на византийския императоръ-иконоборецъ Лъвъ Исаврисцъ, арабскиятъ халифъ въ Дамаскъ наказалъ Иоанъ Дамаскина, като му била отсѣчена дѣсната ржка. Халифътъ съзналъ грѣшката си, но Иоанъ Дамаскинъ напустналъ Дамаскъ и станалъ монахъ въ иерусалимския манастиръ Св. Сава Освещени. Отначало тукъ монаситѣ се отнасяли къмъ него съ пренебрежение, подложенъ билъ на различни унизителни изпитания, които търпеливо понесълъ, и после дори добилъ презвитерски чинъ (споредъ неговото житие, написано презъ X. в.).

[17] Срв. E. Amann, Jérusalem, въ Dict. de Théol. cath., т. VIII. ч. I, кол. 1000.

[18] Деянията на тоя съборъ били изгорени на цариградския съборъ отъ 869 год. противъ патр. Фотий. Затова нѣкои стари писатели, врагове на патр. Фотий (Анастасий Библиотекарь, Никита Пафлагонски) твърдятъ, че въ царигр. съборъ отъ 867 год. присѫтствували лъжливи пълномощници на източнитѣ патриарси. Това твърдение се дължи на тѣхното старание да докажатъ, че въ съборнитѣ деяния много подписи били написани отъ самия Фотий. Обаче запазено е посланието на патр. Фотий отъ 867 год. до източнитѣ патриарси, които канилъ да изпратятъ свои пълномощници на събора, за да се разгледатъ заблудитѣ на Римската църква и намѣсата ѝ въ Цариградския диоцезъ, частно въ България. Може да се мисли, че източнитѣ патриарси се отзовали на Фотиевата покана (ср. А. П. Лебедевъ, Исторія раздѣленія церквей въ IX, X и XI вѣкахъ, II изд., Спб, 1905, стр. 108).

[19] Въ тоя съборъ участвувалъ иерусалимския сингелъ презвитеръ Илия като представитель на иерусал. патриархъ Теодосий. Той билъ изпратенъ въ Цариградъ дълго време преди събора, по заповѣдь на емира Ахмедъ, за да действува заедно съ тирския митрополитъ Тома — мѣстопазитель на антиохийския престолъ за освобождението на плененитѣ сарацини. Презвитеръ Илия донесълъ на царигр. патриархъ Игнатий поздравително писмо на иерусал. патриархъ Теодосий въ отговоръ на писмото, съ което Игнатий го уведомявалъ за своето повторно възкачване на царигр. престолъ. Презв. Илия донесълъ на Игнатия и подаръци отъ иерус. патриархъ Теодосий (митра, омофоръ, богослужебна одежда, която по предание принадлежала на първия иерусал. епископъ Яковъ, и сребърна чаша съ изображения изъ ризницата на храма Възкресение). Лебедевъ мисли, че поради тоя подаръкъ патр. Игнатий високо почиталъ паметьта на Якова братъ Господенъ (п. съч., стр. 250). Презв. Илия нѣмалъ нарочно пълномощие да представява своя патриархъ въ събора отъ 869 год., но по заповѣдь на импер. Василий I той, както и тирскиятъ митрополитъ Тома, били приети въ събора като законни представители на своитѣ патриаршии. За удостовѣрение на своята самоличность презвитеръ Илия представилъ на събора казаното писмо на Теодосия и една записка, въ която той и Тома Тирски излагали своето мнение по Фотиевия въпросъ — въ полза на Игнатия. Тѣ съставили тази записка по искане на импер. Василий, за да ги пустнѣлъ да се върнатъ въ отечеството си (у Лебедевъ, п. съч., стр. 139).

Патр. Фотий не признавалъ презв. Илия и Тома Тирски за законни представители, смѣталъ ги за пратеници на „нечестивитѣ измаилтяни". И Лебедевъ ги смѣта за самозвани пълномощници (п. съч., стр, 140—141). Това гледище било усвоено отъ царигр. съборъ въ 879 г. (срв. по-доле). Обаче въ писмото на иерус. патриархъ Теодосий до Игнатия се казва, че презв. Илия трѣбва да застжпва своя патриархъ при решаване на въпроситѣ. Не сж посочени тия въпроси, но се подразбира, че презв. Илия ималъ общо пълномощие да замѣства своя патриархъ при разглеждане на църковни въпроси въ Цариградъ.

[20] Представитель на иерусал. патриархъ билъ презвитеръ Илия (различенъ отъ презвитера Илия въ събора отъ 869 год.), който билъ нарочно изпратенъ съ надлежно пълномощно, за да участвува въ събора (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 239).

[21] Споредъ E. Amann (Dict. de Théol. cath., т. VIII, ч. II, стр. 100), поведението на иерусал. патриархъ по Фотиевия въпросъ било нерешително и това се дължало на нерешителностьта (indécisions) на Римската курия. Това мнение не може да се поддържа. Вѣроятното участие на иерусал. представитель въ царигр. съборъ отъ 867 год. и общото пълномощие, което, както видѣхме, иерусал. патриархъ Теодосий далъ на сингела си презвитеръ Илия, сж факти, които показватъ, че Иерусал. патриаршия се съобразявала съ политиката на визант. императоръ, а не съ тежненията на Римъ (срв. Лебедевъ, стр. 143, заб. 1). По силата на това иерусал. представитель (презвитеръ Илия) открито взелъ страната на Царигр. патриаршия, когато се разглеждалъ българскиятъ църковенъ въпросъ, въпрѣки противодействието и заплахитѣ на папскитѣ представители (подробности вж. у Лебедевъ, п. съч., стр. 161—162 и 167 ; В. Н. Златарски, История на българската държава, I, 2, стр. 132—139 ; моя статия Учредяване на Бълг. православна църква, Македоски прегледъ, год. VIII, кн. 1, стр.17—27).

[22] Съобщение на патр. Фотия въ царигр. съборъ отъ 879 год. и въ писмото на алекс. патриархъ Михаилъ II до Фотия. Сжщото заявилъ и презвитеръ Илия.

[23] Съобщение на папския легатъ кардиналъ Петъръ въ сжщия съборъ.

[24] Подробни сведения за дейната защита на Иерус. патриаршия въ тоя съборъ въ полза на Фотия вж. у Лебедевъ, п. съч., стр. 248 сл.

[25] Патр. Симеонъ II († 1099) взелъ участие въ събора, свиканъ отъ царигр. патриархъ Николай по въпроса за съединението на църквитѣ (срв. Καραπιπέρη, п. сп., стр. 159). — Не е известно точно, кога Симеонъ заелъ иерусалимския престолъ. Не може да се поддържа датата 1084—1106 год., посочена отъ атинския архиепископъ Хрисостомъ въ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Иерусалимъ и Александрия 1910 год. (това съчинение не ми бѣ достжпно). По тоя въпросъ вж. Grumel, п. ст., стр. 110.

[26] Патр. Евтимий I билъ довѣрено лице на визант. императоръ Алексий I Комнинъ (1084—1118), който го изпратилъ да сключи миръ съ франкския завоеватель на Солунъ Роджеръ (Καραπιπέρη, п. сп., стр. 158). Изглежда, че той билъ близъкъ приятель на византийския пълководецъ Григорий Пакурианъ. Това личи отъ факта, че Евтимий, очевидно по негова молба, потвърдилъ съ подписа си устава на Бачковския манастиръ отъ 1083 год.

[27] Споръ се води, какви сж били иерусал. патриарси по народность презъ време на арабското владичество. Не може да се приеме, че тѣ били все гърци, както се мжчи да ни убеди М. К. Καραπιπέρη, п. ст., въ сп. Θεολογία, т. XVI), но за нѣкои иерусалимски патриарси има белези, че били гърци или съ гръцко образование (Орестъ, Иоаникий I — свѣтски Иоанъ Κυριανίτης, Евтимий I, Симеонъ II). Презъ време на латинското владичество визант. императори биха предпочитали иерарси съ византийска култура (Иоанъ VIII, Иоанъ Меркуропуло, Никифоръ II, Лѣонтий Лакедемонецъ). Архиеп. Хрисостомъ като че смѣта, че патр. Леонтий билъ струмишки епископъ, преди да заеме иерусал. престолъ (Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, т. XII, стр. 895). Не ми е известно на какво се основава той. Допустимо е, че въ времето на импер. Мануилъ Комнинъ (1143—1180) сжществувалъ струмишкиятъ манастиръ Св. Леонтий, но, споредъ житието на иерусал. патриархъ Леонтий, когато този дошълъ въ Цариградъ (около 1172 год.) по дѣла на своя манастиръ въ Патмосъ, импер.

Мануилъ Комнинъ го намѣрилъ достоенъ да бѫде епископъ. Току що умрѣлъ митрополитътъ на Русия, и Леонтий билъ поставенъ на негово мѣсто, но той не приелъ това назначение, сѫщо отказалъ да бѫде и кипърски архиепископъ. Следъ малко време иерусал. престолъ билъ опразденъ и тогава Леонтий го заелъ (у Grumel, п. ст., стр. 113—114).

[28] Патр. Николай участвувалъ въ царигр. съборъ отъ 26. I. 1156 год. свиканъ за изяснение на литургичния текстъ Σὺ εἶ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος (Ты еси приносяй и приносимый); Иоанъ — въ царигр. съборъ отъ май 1157 год.; Никифоръ — въ съборитѣ отъ 1166 и 1170 год. свикани досежно евангелския текстъ „Отецъ е по-голѣмъ отъ Мене“ (Иоанъ, 10, 29) и въ събора отъ 1173 год. (срв. Grumel, п. ст., стр. 112—113).

[29] Муравьевъ твърди, че, следъ като Саладинъ завзелъ Иерусалимъ, повече отъ триста години патриарси-араби владѣли св. Гробъ и направили помежду си заветъ да не допускатъ гърци до епископство. Чакъ въ началото на турското владичество, въ 1543 год. гъркътъ Германъ завзелъ иерусал. престолъ (Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 56—57). Обаче, ако е вѣрно, че и при мамелюцитѣ визант. императори се ползували съ правото да поставятъ иерусалимскитѣ патриарси, трѣбва да се допуска, че иерусал. престолъ билъ заеманъ и отъ гърци или погърчени (Доситей I, Маркъ Катафлоръ, Атанасий II, който дошълъ ἐκ δυσμῶν) (срв. Καραπιπέρη, п. сп., стр. 324 сл.).

[30] Въ края на XII в. или началото на XIII в. Григорий Βρυλλᾶς, „епископъ“ на Кесария Филипова (Палестина) дошълъ въ Цариградъ и съобщилъ на визант. императоръ (Андроникъ II Палеологъ) и царигр. патриархъ неблагоприятни за иерус. патриархъ Атанасий нѣща. И визант. императоръ изпратилъ заедно съ Врулась свои посланици, за да разследватъ слуховетѣ срещу иерусал. патриархъ Атанасий и възкачилъ на иерус. престолъ Григория Врула (G. Pachymeres, Historia, бонско изд. II, стр. 615—616).

Сѫщо и патр. Лазаръ потърсилъ защита въ Цариградъ, когато монахъ Герасимъ му отнелъ престола (стр. 63).

[31] Споменатиятъ кесарийски митрополитъ Григорий Βρυλλᾶς билъ, споредъ Пахимера, ἐκ Ῥωμαίων. Vitry (1240 г.) съобщава, че сирийцитѣ не се подчинявали на латинскитѣ епископи, понеже си имали епископи гърци, на които се подчинявали „отъ сърдце“. Богослужението се извършвало на гръцки. Сѫщиятъ Vitry казва, че мирянитѣ (сирийцитѣ), знаейки само сарацински езикъ, не разбирали четенето въ свещенодействията, когато гърцитѣ разбирали своитѣ свещеници (Καραπιπέρη, п. ст., стр. 326).

[32] Bréhier, п. съч., стр. 15—16.

[33] Въ 670 год. Arculf (може би епископъ) обиколилъ Палестина и пребивавалъ нѣколко пѫти въ Иерусалимъ. На поклонение отивали англосакси и шотландци. Въ 722 год. англосаксътъ Willibald тръгналъ съ другари отъ Италия съ египетски корабъ и пристигналъ въ Сирия, но въ гр. Емеса тѣ били затворени по обвинение въ шпионство. Единъ ренегатъ испанецъ ги спасилъ и въ 724 год. пристигнали въ Иерусалимъ (с. съч., стр. 21).

[34] Такова дарение направилъ тосканскиятъ маркизъ Hugue (993 год.), дукътъ на Нормандия Ричардъ II (с. съч., стр. 30).

[35] Костанцкиятъ епископъ св. Конрадъ (къмъ 920 год.) три пѫти пѫтувалъ за св. мѣста; единъ абатъ отишълъ въ Иерусалимъ да вземе свещени останки за своя манастиръ. Поклонницитѣ отъ Западъ пѫтували сравнително безъ прѣчки при условие, че се подчинявали на мѣстнитѣ закони и плащали такси за влизане въ всѣки градъ (п. съч., стр. 29—34).

[36] у Grumel, п. ст., стр. 111.

За другитѣ сведения въ тази глава срв. Bréhier, п. съч., стр. 17 сл.; статии на свещеникъ А. Глаголевъ, Іерусалимъ (библейскій), на И. Соколовъ, Іерусалимская церковь, и на Н. Кондаковъ подъ заглавие „Иерусалимъ христіанскій, историческій очеркъ и памятники“ въ Правосл. богосл. энциклопедія, т. VI, Петербургъ, кол. 443 сл. и 483 сл.; статия на Г. А. Ἀρβανιτάκης за Иерусалимъ въ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, т. XII; сѫщо статия на атинския архиепископъ Хрисостомъ за Иерусал. църква въ сѫщата енциклопедия; статия на E. Amann въ Dictionnaire de Théologie catholique, т. VIII, кол. 997 сл.

[37] Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, III, статия на архим. Кирилъ Атанасиади за библиотекитѣ на Иерус. патриаршия, стр. 280.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Положението на Иерусалимската църква следъ завладяването на Палестина отъ турцитѣ (1517—1918), до днешно време

1. Турци и християни

а) **Правно положение.** — Въ 1517 год. турскиятъ султанъ Селимъ I (1512—1520) отнелъ Палестина отъ мамелюцитѣ, Той призналлъ сѫществуването на Иерусалимската патриаршия за законна наредъ съ другитѣ автокефални православни църкви въ турската империя. Иерусалимскиятъ патриархъ Доротей[1] му представилъ хатишерифа, който султанъ Мухамедъ II далъ на Доротеевия предшественикъ Атанасий III, и получилъ новъ султански актъ, съ който се потвърждавали правата му. И следъ това иерусалимскитѣ патриарси били утвърждавани отъ султанитѣ съ укази (фермани, берати) като религиозни началници на православното население въ Палестина съ сѫщитѣ права, каквито се давали на другитѣ патриарси: да поставятъ и сѫдятъ епископитѣ и др. клирици; да управляватъ храмоветѣ, манастиритѣ и тѣхнитѣ имоти; да разглеждатъ и граждански дѣла (брачни и наследствени) на своето паство. Признавало се и особеното право на иерусилимския патриархъ да владѣе светинитѣ въ Иерусалимъ и другаде въ Палестина. Иерусал. патриарси били отговорни предъ турската власть за поведението на подведомствения имъ клиръ и народъ. Сѫщо и турскитѣ султани не позволявали да се строятъ нови църкви и манастири. Християнитѣ имали право само да ги възобновяватъ по стария планъ.

б) **Данъци и насилия.** — Обаче, както и въ другитѣ турски области, законнитѣ права на християнитѣ и Иерусал. църква не били спазвани. Турскитѣ султани сѫщо налагали на християнитѣ харачъ и др. данъци, които съ течение на времето се увеличавали. Иерусал. патриарси, както и другитѣ църковни началници въ Турция, плащали на султана даждия (първенъ може би само пешкешъ за берата, а после и харачъ за подведомственитѣ имъ епархии). Както другаде въ Турция, тъй и въ Палестина мухамеданитѣ презирали християнитѣ, като ги наричали рая (подчинени), гяури (невѣрници). Вършени били насилия надъ християни, за да приематъ мухамеданството. Иерусал. църква дала много нови мѫченици Дори въ първата поло-

вина на XIX в., когато Русия застанала решително като покровителка на православнитѣ християни въ Турция, продължавали турскитѣ произволи. Данъчното бреме на Иерусалимската патриаршия било просто непоносимо. Тя трѣбвало да внася всѣка година грамадна сума на палестинския паша за правовладение на св. мѣста, сѫщо така и на иерусалимския кадия. Освенъ това тя харчела голѣми суми за подаръци на чиновницитѣ и влиятелнитѣ мухамедански семейства (срв. стр. 88). Плащала и произволни глоби (джереме) за дребни опущения (сбиване на поклонници, поправка на манастирски покривъ или прозорецъ). Турскитѣ власти взимали разни такси отъ поклонницитѣ (за слизане въ Яфа, за входъ въ иерусал. светини, за отиване ни р. Йорданъ). Нашествието на французитѣ въ Палестина (въ началото на XIX в.) се отразило зле на Иерусал. патриаршия. Озлобени, мухамеданитѣ отмъщавали на християнитѣ: разграбвали църквитѣ и манастиритѣ, налагали имъ произволни данъци, затваряли християни и вършели убийства. Особено се влошило положението на Иерусал. патриаршия презъ време на гръцкото възстание (1821). Палестинскиятъ паша Абдаллахъ затворилъ епископи и монаси, наложилъ на патриаршията голѣма контрибуция, ограбилъ и разрушилъ два манастира (1 православенъ и 1 католишки) на планината Кармилъ и после ги разрушилъ, понеже ужъ християнитѣ възнамѣрявали да ги обърнатъ въ крепости. Гонението срещу православнитѣ се прекратило следъ Одринския миръ (1829). Въ своитѣ административни преобразования и по внушение на Русия, султанъ Махмудъ II обърналъ внимание и на Палестина. За да се изплати дългътъ на Светогробското братство (Иерусал. патриаршия) въ 10 години, той издалъ ферманъ, по силата на който заемодавцитѣ могли да получаватъ само $^1/_{10}$ часть отъ заемитѣ си, безъ да взиматъ лихва. Освенъ това той подарилъ за тая цель на светогробската каса 500,000 гр., които обаче иерусал. патриархъ Атанасий IV скоро ги внесълъ обратно въ султанската хазна, като изказалъ на султана своята благодарность за щедрия даръ и го увѣрилъ, че неговото внимание къмъ Иерусал. църква струва повече отъ милиони. Пообузданъ билъ фанатизмътъ на мухамеданитѣ, и турскитѣ власти почнали да се отнасятъ по-внимателно къмъ оплакванията на Иерусал. патриаршия.

По-добри дни настанали отъ 1833 год., когато Палестина паднала подъ властьта на египетския хедивъ Мехмедъ Али и неговия синъ Ибрахимъ. Новитѣ владѣтели дали религиозна свобода на християнитѣ, строго наказвали безчинницитѣ. Ибрахимъ паша дори освободилъ поклонницитѣ отъ всѣкакви такси и православното духовенство отъ налози[2]. Палестина се радвала на спокоенъ животъ, обаче само за нѣколко години. Въ 1841 год. тя пакъ станала турска провинция и отново била изложена на насилия и грабежи. Особено презъ

време на кримската война (1853—1856) Иерусал. църква се намирала въ тревожно положение. Турцитѣ често нападали християнитѣ, вършели грабежи и убийства. Въ юний 1860 год. 5000 бедуини нападнали гр. Тивериада и го разграбили. Останалото живо население се разбѣгало. Бедуинитѣ заплашили Назаретъ и др. градове, но населението имъ оказало противодействие и тѣ се оттеглили отвждъ р. Йорданъ. Въ гр. Филаделфия мухамеданитѣ се подиграли съ мрътвото тѣло на мѣстния архиепископъ Иоаникий при погребалното шествие (плували върху покойника, кръста и евангелието, дори единъ мухамеданинъ излѣлъ върху умрѣлия сждъ съ нечистотии). Безчинницитѣ не били наказани. Едвамъ въ края на XIX в., съ подкрепата на Русия, сравнително се подобрило външното положение на Иерусалимската патриаршия. Презъ време на първата всеобща война (1914—1918) турцитѣ изобщо се държали вѣротърпимо къмъ християнитѣ, но, поради народностнитѣ ежби въ Иерусалимската църква, отстранили въ гр. Дамаскъ (Сирия) нейния патриархъ Дамянъ и Синода й (6. XI. 1917). Тогава за военни цели билъ направенъ хубавъ пжть отъ Иерусалимъ за р. Йорданъ и желѣзенъ мостъ надъ сжщата рѣка. На 9. XII. 1917 год. англійскиятъ генералъ Allenby влѣзълъ въ Иерусалимъ. Той завзелъ цѣла Палестина, която, по решение на Обществото на народитѣ, станала протекторатъ на Англия (1922). Споредъ декларацията на Балфура отъ 2. XI. 1917 год., Палестина трѣбвало да стане пакъ еврейска земя. Съ позволението на Англия много евреи се преселили въ Палестина (около 100,000 д. до 1926 год.), но мѣстното арабско (мухамеданско) население повело въоржжена борба срещу евреитѣ, която продължава и до днесъ. Християнитѣ въ Палестина стоятъ на страна отъ тази борба, но Иерусалимската патриаршия изгуби предишната материална подкрепа на Русия, която отъ защитница на православието се превърна въ ратникъ на атеизма.

2. Борба за св. мѣста

а) **Презъ XVI в.** — Старата гръцко-латинска вражда въ Палестина се засилила. Презъ XVI и XVII в., францисканскиятъ орденъ построилъ много манастири и приюти въ Иерусалимъ и около него, като между тѣзи постройки прокаралъ т. н. Via dolorosa (страдаленъ пжть на Спасителя). Иерусалимскиятъ патриархъ Доротей отстжпилъ на католицитѣ Сионския храмъ, но турцитѣ обърнали тази църква въ джамия (1523) и поради това султанъ Сулейманъ Великолепни отказалъ да я върне на латинскитѣ монаси, както го молилъ французкиятъ краль Францискъ I (1515—1547). Католицитѣ взели подъ наемъ манастира Св. Иванъ Предтеча и следъ малко време го обявили за свое притежание, дори се домогвали да завладѣятъ

храма Възкресение и други християнски светини. Оттогава православни и католици започнали да водятъ помежду си борба за св. мѣста. Тя продължила нѣколко вѣка и се водила главно между православното Светогробско братство (начело съ иерусалимския патриархъ) и францисканскитѣ монаси. Наймалкитѣ поправки въ сградитѣ на св. мѣста не минавали безъ крамоли и прѣчки. Честото продължително отсѫтствие на иерусалимскитѣ патриарси и подкупностьта на турската власть били благоприятни условия, за да се разгорещява тая кощунствена борба. Почти всички иерусалимски патриарси имали за главна грижа да отбраняватъ св. мѣста отъ инославни покушения. При патриарха Германъ II (1543—1579) католицитѣ се възползували отъ пребиваването му въ Цариградъ и почнали да извършватъ богослужение въ храма Възкресение (първенъ на поставения отъ тѣхъ дървенъ престолъ, а после го замѣнили съ металически престолъ). Когато се върналъ въ Иерусалимъ, патриархъ Германъ ги изгонилъ отъ храма по силата на султански ферманъ, съ който се забранявало да се прѣчи на „румскитѣ“ (гръцки, православни) монаси да се ползуватъ отъ мѣстата, които имъ принадлежали. Следъ това французкиятъ посланикъ се опиталъ да подкупи турската власть съ 6000 гр., за да даде на католицитѣ Голгота и Витлеемската пещера (т. е. църквитѣ въ тѣзи мѣста), но патр. Софроний (1579—1608) далъ 12,000 гр. и взелъ султански ферманъ, съ който се обявявало, че Голгота е собственость на „румитѣ“ (православнитѣ).

б) **Презъ XVII и XVIII в.** — Иерусалимскиятъ патриархъ Теофанъ (1608— 1645), приемникъ на Софрония, сѫщо така водилъ енергична борба срещу католицитѣ за Голгота и Витлеемската пещера. Французкиятъ посланикъ de Césy добилъ султански ферманъ, съ който се признавало на латинскитѣ монаси право да владѣятъ Витлеемската пещера, а съ нова заповѣдь отъ 1625 год. тия монаси били настанени и въ св. Гробъ. По клевети на католицитѣ, патриархъ Теофанъ билъ затворенъ[2] и дори осѫденъ на смъртъ, но успѣлъ да избѣга въ Цариградъ. Божигробскиятъ въпросъ толкова се изострилъ, че французкиятъ посланикъ Marcheville заплашвалъ, че ще се прекѫснатъ дипломатическитѣ отношения между Франция и Турция. При все това, подкрепенъ отъ царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ (задъ него стояли английскиятъ и холандскиятъ посланикъ), патриархъ Теофанъ сполучилъ да обезсили султанскитѣ предписания, издадени въ полза на католицитѣ. Султанъ Мурадъ IV (1623—1640) съ ферманъ отъ 1634 год. признавалъ правото на гърцитѣ (православнитѣ) да владѣятъ св. мѣста и заповѣдвалъ да имъ бѫдатъ върнати завзетитѣ отъ католицитѣ светини (Голгота, Витлеемската пещера, градината задъ тая църква и южния дворъ). Обаче опасността

не била предотвратена. Католицитѣ съчинили фермань, ужъ издаденъ отъ султанъ Сулеймана Великолепни (1520—1566), и срещу голѣмъ подкупъ добили право да владѣятъ всички светини. Следъ една година било открито, че реченията ферманъ билъ фалшифъ[3], и всички светини били върнати на Иерусал. патриаршия. Поради новитѣ опити на католицитѣ, нейнитѣ права били потвърдени нѣколко пѫти после въ времето на иерусал. патриархъ Теофанъ (1637, 1639, 1644 год.). Въ негово време и арменцитѣ се явили като претенденти на св. мѣста. Въ отсѫтствие на патр. Теофана, тѣ отнели манастири отъ грузинцитѣ и абисинцитѣ, опитали се да отнематъ и Витлеемската пещера[4]. По тоя поводъ иерус. патриархъ Паисий (1645—1660) ходилъ въ Цариградъ и съ помощьта на великия драгоманъ при Високата Порта Панайотаки Никосиу († 1673), издействувалъ ферманъ противъ домогванията на арменцитѣ, но при все това оттогава останалъ въ тѣхни ржце голѣмиятъ манастиръ Св. Яковъ. При това по тѣхни клевети патр. Паисий билъ хвърленъ въ затвора въ Цариградъ.

Следъ смъртьта ни Паисия († 2. XII. 1660, на връщане въ Иерусалимъ), мѣстопазителтъ Лаврентий позволилъ на католицитѣ да обновятъ помѣщението на св. Камъкъ (въ храма Възкресение, надъ св. Гробъ), обаче следъ това тѣ го обявили за свое мѣсто. Сѫщиятъ имъ разрешилъ да извършватъ църковно шествие на Цвѣтница следъ православнитѣ рано сутриньта, но следъ малко тѣ взели позволение отъ турската власть да извършватъ този обредъ при изгрѣвъ слънце. Освенъ това тѣ поставили жертвеникъ предъ вратата на Кувуклия (гроба Господенъ) и почнали да извършватъ литургия. Новиятъ иерусалимски патриархъ Нектарий (1661—1669), като се върналъ отъ Влашко (1665 год.), се снабдилъ въ Цариградъ съ официални турски документи, съ които се признавало правото на православнитѣ да владѣятъ св. мѣста, но и католицитѣ издействували съ пари предписания въ своя полза. Нектариевиятъ приемникъ Доситей (1669—1707) трѣбвало да води усилена борба, за да спаси светинитѣ. Въ 1673 год. въ Иерусалимъ дошълъ французкиятъ посланикъ de Nointel. По тоя случай католицитѣ искали да украсятъ св. Гробъ, но православнитѣ не имъ позволили и произлѣзло сбиване, въ което православнитѣ дали жертви (3. III. 1674 год.). Католицитѣ щѣли да турятъ ржка върху Витлеемската пещера и камъка, на който по предание билъ битъ Христосъ. Щомъ се научилъ за това, патриархъ Доситей напустналъ Бѣлградъ гдето се намиралъ за да събира милостиня, и въ Одринъ издействувалъ отъ султана Мухамедъ IV фермань, съ който се потвърждавали правата на православнитѣ (1675 год.) За тая цель той похарчилъ 40,000 гр. Следъ две години Доситей издействувалъ срещу нови разходи (15,000 гр.), забрана да извършватъ католицитѣ каквото и да било църковно шествие

въ Иерусалимъ, а въ 1688 година и султанъ Сулейманъ II потвърдилъ съ ферманъ правата на православнитѣ надъ св. мѣста. Но на следната година (1689) католицитѣ сполучили да отнематъ нѣкои светини (половината отъ северната часть на Голгота, Гетсимания, Витлеемъ) и въ 1695 год. добили султански актъ, съ който тѣ ставали собственици на светинитѣ. Францисканцитѣ отъ Иерусалимъ молили австрийския императоръ да се впише въ Карловичкия договоръ отъ 1699 год., че тѣ сж единствени обладатели на св. мѣста, обаче влашкиятъ князъ Александъръ Маврокордато осуетилъ тѣхния опитъ. Патриархъ Доситей се обърналъ съ молба и до руския царь Петъръ Велики да осигури владѣтелското право на Иерусалимската патриаршия върху светитѣ мѣста чрезъ руско-турския договоръ отъ 1700 год.

По-нататъкъ католицитѣ се опитвали съвсемъ да изгонятъ гърцитѣ отъ иерусалимскитѣ светини, но при патриарха Партений (1737—1766) православнитѣ напълно си възвърнали св. мѣста (по силата на султанска заповѣдъ отъ 1757 год.). Божигробското монашеско братство било преустроено и засилено. При все това Партениевитѣ приемници Ефремъ II (1766—1771) и Софроний VI (1771—1775) трѣбвало още да водятъ борба срешу католицитѣ за св. мѣста.

в) **Презъ XIX в.** — Въ началото на XIX в. особено се изострила враждата между православни и арменци за св. мѣста. На 30. IX. 1808 год. изгорѣлъ иерусалимскиятъ храмъ Възкресение. Гърцитѣ обвинили арменцитѣ, че причинили пожара, ужъ съ цель да го възобновятъ на свои срѣдства и по тоя начинъ да го обявятъ за свое владение. Тогавашниятъ иерусалимски патриархъ Антимъ току що преди смъртьта си († 10. XI. 1808) издействувалъ отъ султана Махмудъ II бератъ, съ който се възстановявали правата на Иерусалимската църква върху всичкитѣ св. мѣста, посочени въ бератитѣ на предишнитѣ султани. Арменцитѣ, подпомагани отъ католицитѣ, прѣчили да се възстанови храмътъ отъ гърцитѣ[5], но най-после съ позволение на турската власть иерусалимскиятъ патриархъ Поликарпъ възобновилъ храма Възкресение и го осветилъ (13. IX. 1810 год.), обаче крамолитѣ за св. мѣста не престанали. Католицитѣ завели дѣло въ сжда срещу гърцитѣ, подкупили сждиитѣ и извадили изпълнителенъ листъ да завзематъ храма. Тѣ влѣзли насила въ св. Гробъ, изхвърлили отъ тамъ гръцкитѣ богослужебни книги и поставили стражарь. Борбата продължила и по-нататъкъ (1811, 1815, 1817 год.) съ ржчни схватки и влачене по турскитѣ сждилища. Въ 1835 год. арменцитѣ се снабдили съ султански ферманъ, по силата на който отнели отъ гърцитѣ нѣкои светини въ Иерусалимъ. По молба на иерусал. патриархъ Атанасий IV (1827—1844) се намѣсила Русия. Вследствие на това султанътъ съ новъ

ферманъ върналъ на гърцитѣ всички отнети мѣста и потвърдилъ старитѣ имъ права върху тѣхъ, както и правото да поправятъ свещенитѣ сгради.

При иерусалимския патриархъ Кирилъ II (1845—1872) въпросътъ за св. мѣста добилъ твърде опасна форма и международенъ характеръ. Арменци и католици успѣли да взематъ отдѣлни мѣста въ храма. Католицитѣ действували да отнематъ ключоветѣ на Витлеемската пещера. Въ 1847 год. станали сблъсквания между православното и католишкото духовенство. Въ разпрата се намѣсили Русия и Франция. Французкиятъ императоръ Наполеонъ III поискалъ отъ Високата Порта да даде на католицитѣ витлеемската църква св. Богородица съ пещерата въ нея и други светини въ Иерусалимъ. Въ 1850 год. В. Порта назначила смѣсена комисия (французи и свои представители — турци и гърци) да разреши въпроса. Комисията се произнесла въ полза на католицитѣ. По настояване на руския императоръ Николай I, султанъ Абдулъ Меджидъ съ ферманъ отъ 30. I. 1852 год. потвърдилъ правата на православнитѣ върху св. мѣста. Обаче, поради протеста на френския посланикъ Лавалетъ и интригитѣ на англійския посланикъ Стратфордъ Редклифъ, на 8. II. с. г. султанътъ издалъ другъ ферманъ, съ който заповѣдалъ да се предадатъ на католицитѣ ключоветѣ на тритѣ главни входове на витлеемската църква Св. Мария. Рускиятъ посланикъ въ Цариградъ князъ Меншиковъ поискалъ отъ В. Порта съ другъ ферманъ точно да опредѣли правото на православнитѣ да владѣятъ св. мѣста и да възобновятъ купола на гроба Господенъ, а сѫщо така да сключи договоръ, съ който да се обезпечатъ правата на Православната църква въ турската държава. Подъ влияние на западноевропейскитѣ сили, Турция не приела рускитѣ искания. Тоя отказъ станалъ поводъ да избухне кримската война, която временно подбила влиянието на Русия въ Близкия истокъ. По силата на Парижкия договоръ (1856 год.) християнитѣ въ Близкия истокъ били поставени подъ общото покровителство на европейскитѣ велики сили. Въ св. мѣста билъ запазенъ предишниятъ редъ. Гърци, арменци и католици имали свои отдѣлни църкви въ храма Възкресение, обаче съ засилването на католишката пропаганда се изостряла борбата за св. мѣста. Кървави схватки ставали въ самитѣ светини (въ витлеемската църква на 18. III. 1891 год., въ храма Възкресение на 10. X. 1893 год., въ Витлеемската пещера на 25. III. 1904 год.).

Следъ първата всеобща война (1914—1918) католицитѣ пакъ се опитали да отнематъ правата на гърцитѣ. Въ 1927 год. падналъ голѣмиятъ куполъ на храма Възкресение и тѣ настоявали да го възобновятъ. Обаче англійската власть въ Палестина решила куполътъ да бѫде възобновенъ подъ неинъ надзоръ отъ светогробското братство (сир. отъ гърцитѣ).

3. Противъ вѣрскитѣ пропаганди

а) **Католишка пропаганда.** — Трудно било за Иерусалимската патриаршия да се бори съ лошитѣ външни условия (турски безчиния, вѣрски пропаганди и нѣмотия), но при все това и въ най-тежкитѣ години тя държала високо знамето на православието. Голѣма била опасностьта, св. мѣста да бѫдатъ окончателно завладѣни отъ инославни. Съ своята преданость къмъ Православната църква иерусал. патриарси, подпомагани усърдно отъ Светогробското братство, устояли на ударитѣ и запазили християнскитѣ светини. Това е ценна заслуга на Иерусал. църква къмъ цѣлия православенъ свѣтъ.

Въ съгласие съ Цариградската църква, Иерусал. патриаршия не е приела Григорианския календаръ, въведенъ отъ папа Григорий XIII на 5/15. X. 1582 год. Иерусал. патриархъ Софроний участвувалъ въ цариградския съборъ, свиканъ въ 1587 год. противъ тоя календаръ. Изобщо иерусалимскитѣ патриарси водѣли енергична борба срещу инославнитѣ пропаганди. Тѣ отправяли послания до паството си, като го увещавали да пази православната си вѣра. Патр. Хрисантъ (1707—1732) осѫдилъ заблудитѣ, изказани въ едно съчинение, което било написано на арабски езикъ отъ католишкия сидонски архиепископъ. Той се обърналъ къмъ папа Инокентий XIII съ молба да прекрати похода на католишкитѣ мисионери въ една православна земя — Палестина.

Съ хатихумаюна на султана Абдулъ Меджидъ отъ 1856 год. се давала религиозна свобода и нѣкои граждански правдини на християнитѣ. При все това Иерусалимската патриаршия пакъ трѣбвало да води борба не само, за да запази св. мѣста, но и православната вѣра на паството си. Католишката пропаганда се засилила въ Палестина. Въ 1846 год. въ Иерусалимъ била основана католишка патриаршия. Първиятъ иерусалимски католишки патриархъ Иосифъ Валерга († 1872) на първо време не разполагалъ съ много срѣдства и съ достатъчно сътрудници. Францисканцитѣ не искали да му се подчиняватъ. Той се обърналъ съ позивъ къмъ католишкия свѣтъ. Монашески ордени и мисионерски дружества му се притекли на помощь. Наредъ съ францисканцитѣ, въ Палестина вече действували доминиканци (отъ 1889 год.) и асомпсионисти (отъ 1894 год.). Католишкиятъ патриархъ получавалъ голѣми парични дарения. При приемницитѣ на Иосифа Валерга (Викентий Бранко † 1889 год. и Людовикъ Пиави † 1904) католишката пропаганда действувала още по-енергично чрезъ своитѣ манастири, църкви, училища, благотворителни учреждения[6]. Сѫщо и въ Палестина, както въ други мѣста на Изтокъ, тя печелѣла прозелити чрезъ унията. Въ края на XIX вѣкъ тамъ имало повече отъ 13000 униати. Въ 1893 год. въ Иерусалимъ билъ свиканъ евхаристиенъ

конгресъ, който посочилъ нови срѣдства за разпространение на унията между православното население. Споредъ официални католишки сведения, презъ 1922 год. въ Палестина имало до 25,000 католици и униати (мелхити и маронити)[7].

б) **Протестантство.** — Презъ XVI в. германски протестантски богослови правѣли опити да се сближатъ съ Православната църква (вж. очерка за Цариград. патриаршия). Както тогавашнитѣ цариградски патриарси, така и иерусалимскитѣ не се подавали на това изкушение. Тѣ ревностно действували да отстранятъ разпространяваното отъ иезуититѣ подозрение, че Православната църква се заразила отъ протестантството. Патриархъ Теофанъ (стр. 79) свикалъ въ 1638 год. съборъ, който предалъ на анатема бившия цариградски патриархъ Кирилъ Лукарисъ, обвиненъ въ калвинизъмъ*. Обаче, следъ мжченическата смъртъ на тоя патриархъ († 1638), патр. Теофанъ се убедилъ, че женевското изповѣдание не е негово дѣло, и въ яшкия съборъ отъ 1643 год. защищавалъ православието на Кирила Лукарисъ. Иерусал. патриархъ Нектарий (1661—1669) се присъединилъ къмъ приетото отъ яшкия съборъ вѣроизповѣдание на киевския митрополитъ Петъръ Могила противъ лютеранството и калвинството. Иерус. патриархъ Доситей (стр. 80) сжщо ревностно се борилъ противъ протестантското влияние въ Православната църква. Понеже и следъ яшкия съборъ калвиниститѣ продължавали да поддържатъ, че женевското изповѣдание изразява учението на Православната църква, въ 1672 год. той свикалъ въ Витлеемъ съборъ, известенъ като иерусалимски съборъ, който решително отхвърлилъ женевското изповѣдание. Възъ основа на Могиловото вѣроизповѣдание съборътъ съставилъ ново изповѣдание на вѣрата, известно подъ името Доситеево или Иерусалимско изповѣдание на вѣрата. То се състои отъ исторически уводъ, въ който се изтъква, че Православната църква не приема женевското изповѣдание. Ако то било съставено наистина отъ Кирила Лукарисъ, той изразилъ само своето мнение, а не и вѣроучението на Православната църква. Следъ историческия уводъ следва православното вѣроучение въ 17 глави, съответно на точкитѣ въ приписваното на Кирила Лукарисъ изповѣдание. Това учение — завършва съборниятъ актъ — се поддържа не само отъ Православната църква, но и отъ отдѣленитѣ отъ нея Несторианска и Яковитска църква. Това съгласие е признакъ за древностьта и истинностьта на православното учение.

Иерусалимското изповѣдание представява пълно изложение на православното учение по въпроситѣ, подигнати отъ протестантитѣ. Затова то било прието

* Това било по поводъ на издаденото въ Женева „Изповѣдание на вѣрата" (1629 год.), написано ужъ отъ цариградския патриархъ Кирилъ Лукарисъ.

отъ всички помѣстни православни църкви. Въ 1723 год. източнитѣ патриарси (между тѣхъ и иерусалимскиятъ Хрисантъ) предложили на Англиканската църква това изповѣдание като необходимо условие за единение съ Православната църква[8].

Протестантската пропаганда въ Палестина се засилила презъ първата половина на XIX в. Въ 1841 год. пруския кралъ Фридрихъ Вилхелмъ IV сключилъ съ Англия договоръ, по силата на който въ Иерусалимъ била открита протестантска епископия подъ покровителството на двѣтѣ държави, но подъ главното ржководство на кентерберийския архиепископъ. Въ 1886 год. тоя договоръ билъ отмѣненъ и епископията станала чисто англиканска. Въ Палестина дошли много протестантски мисионери отъ Англия, Швейцария и Съединенитѣ щати. Идвали и англикански епископи (Александеръ, Гобаръ), учени (лайпцигскиятъ професоръ-евреистъ Gustav Dalman), лѣкари, инженери. Протестантскитѣ нѣмски колонии въ Палестина били добри бази за разпространение на протестантството. Въ Англия и Германия били основани особени дружества за Палестина. Подпомагана отъ тѣзи и други протестантски дружества, пропагандата открила въ Палестина (главно въ Иерусалимъ) училища, болници, амбулатории, станоприемници, приюти. Въ края на XIX в. въ Палестина имало до 4000 д. протестанти.

Въ Иерусалимъ сж представени и други християнски изповѣдания. Арменогригорианцитѣ иматъ патриархъ, зависимъ отъ общия арменски католикосъ; арменцитѣ униати — епископъ, подведомственъ на униатския патриархъ въ Цариградъ. Грькомелхититѣ униати (християни съ арабски езикъ и византийски обредъ) се управляватъ отъ викарий на грькомелхитския униатски патриархъ въ Антиохия и иматъ духовна семинария; маронититѣ униати — отъ викарий на маронитския униатски патриархъ въ Ливанъ. Яковититѣ иматъ единъ епископъ, подчиненъ на антиохийския монофизитски патриархъ, и въ църквата на св. Гробъ притежаватъ единъ параклисъ, наричанъ гробъ на св. Иосифа Аримателски. Сирийцитѣ униати (сир. яковити-униати) се управляватъ отъ викарий на сирокатолическия патриархъ въ Антиохия. Коптитѣ иматъ единъ епископъ, който сжщевременно управлява тѣхния манастиръ (до св. Гробъ), и олтаръ въ храма Възкресение. Халдеитѣ униати (несториани униати) се управляватъ отъ викарий на вавилонския патриархъ.

4. Сношения съ други православни църкви*

а) **Съ Цариг. патриаршия.** — Принудени отъ финансови затруднения (стр. 88) да посещаватъ други земи, иерусалимскитѣ патриарси влизали въ по-тѣсенъ допиръ, отколкото преди, съ

* Вж. съответно въ очерцитѣ за Антиох., Алекс., Цариг. и др. църкви.

тамошнитѣ автокефални православни църкви. Тѣ се намирали въ близки връзки най-вече съ Цариградската патриаршия, защото мнозина отъ тѣхъ, както и други източни патриарси, дълго време пребивавали въ Цариградъ и оттукъ отбранявали правата си върху св. мѣста. Когато пристигали въ Цариградъ, тѣ били посрѣщани въ патриаршията съ особена тържественость. Клирицитѣ, облѣчени въ свещенически одежди, съ евангелия, свѣщи, кадилници и пѣвци, причаквали патриарха-гостенинъ при вратитѣ на патриаршията. Следъ това иерусал. патриархъ влизалъ въ патриаршеския храмъ, цѣлувалъ иконитѣ и благославялъ народа. Излизайки на двора, той билъ посрѣщанъ отъ цариградския патриархъ съ жезълъ и мантия, придруженъ отъ архиереитѣ си.

Когато пребивавалъ въ Цариградъ, иерусалимскитѣ патриарси взимали участие въ мѣстнитѣ събори, свиквани отъ Цариградската патриаршия за изборъ на новъ патриархъ и др. нейни важни въпроси. Отъ своя страна Цариградската патриаршия услужвала на иерусалимскитѣ патриарси било съ парични помощи, било съ своето влияние предъ Високата Порта и мѣродавни турски чиновници. Това взаимообщение постепенно поставило Иерусал. църква въ зависимость отъ Цариградската патриаршия, която взела да поставя иерусалимскитѣ патриарси подъ предлогъ, че като вселенска имала дългъ да се грижи и за другитѣ православни църкви[9]. Още презъ XVII в. станало обичай да бѫдатъ избирани иерусал. патриарси въ Цариградъ. Следъ смъртьта на иерус. патр. Атанасий IV († 1844) Фенеръ енергично се възпротивилъ да заеме иерус. престолъ таворскиятъ архиепископъ Иеротей, за когото патр. Атанасий IV оставилъ завещание да бѫде неговъ приемникъ. Голѣма борба избухнала между Светогробското братство и Цариг. патриаршия, която действувала предъ В. Порта да постави свой кандидатъ на иерус. престолъ. Обаче, по намѣса на руския посланикъ въ Цариградъ, изборътъ за новъ нерусалимски патриархъ билъ извършенъ въ Иерусалимъ, избранъ билъ лидскиятъ митрополитъ Кирилъ. Закрепнала финансово, Иерусалим. църква не отстѫпила вече това свое законно право, ако и да не стояли фенерскитѣ кръгове равнодушни при избори на нейни патриарси.

б) **Съ Руската и др. църкви.** — Сношенията на иерусалпатриарси съ Русия били полезни и за руския народъ. Иерусалимскиятъ патриархъ участвувалъ въ цариградския съборъ, който призналъ за канонично учредяването на Московската патриаршия (1592 год.). Въ знакъ на признателность руския царь Теодоръ обсипалъ съ дарове св. Гробъ и други светини въ Палестина. Иерусалимскитѣ патриарси внушавали на рускитѣ царе идеята, че Русия е призвана да освободи православния Изтокъ отъ турското иго и да наследи Византия. Тѣ давали ценни сведения на руското правителство за поло-

жението въ Турция. Спечелили довѣрието на рускитѣ царе тѣ взимали участие въ разрешението на въпроситѣ, които, вълнували Руската църква и се явявали като духовни ржководители на Русия. Когато рускиятъ царь Алексей Михаиловичъ (1645—1676) решилъ да основе въ Москва училище, той поржчалъ на иерусалимския патриархъ Паисий, който тогава дошълъ въ Русия, да намѣри благочестивъ учитель. Иерусал. патр. Доситей се погрижилъ за уреждане на славяногръцко-латинска академия въ Москва: изпратилъ за учители братята Лихуди и следилъ тѣхната преподавателска дейность. Сѫщиятъ патриархъ полагалъ всички усилия, за да предпази Русия отъ западноевропейското културно и религиозно влияние (вж. очерка за Руската църква).

Когато въ Руската църква се развила висока богословска мисъль, тя станала попечителка на Иерусал. църква чрезъ своята палестинска мисия и чрезъ Правосл. палестинско общество (дружество) въ Русия и съ това многократно се отплатила за услугитѣ на иерусал. патриарси въ предишно време (вж. стр. 89—90).

Иерусалимската патриаршия оказвала духовно влияние на Молдавската и Унгровлашката църква чрезъ игумснитѣ на своитѣ т. н. преклонени манастири, а сѫщо така и чрезъ своитѣ патриарси, които посещавали дунавскитѣ княжества (Теофанъ, Паисий, Доситей).

Иерусал. патриаршия се намирала въ връзки и съ Охридската архиепископия. И тя, както другитѣ източни патриарси, подкрепила охридския архиепископъ Прохоръ въ борбата му срещу смедеревския митрополитъ Павелъ, който се опитвалъ да възстанови Сръбската патриаршия. Светогробски монаси идвали да събиратъ милостиня въ Охридския диоцезъ. Благочестиви люде отъ Охридския диоцезъ ходили на поклонение въ св. Земя. Много поклонници имало и отъ Търновската и др. български епархии.

Презъ време на българо-гръцката църковна разпра, иерусалимскиятъ патриархъ Кирилъ II (1845—1872) се отнасялъ съчувствено къмъ българитѣ и напустналъ цариградския съборъ, който провъзгласилъ Българската църква за схизматична (1872). Неговиятъ приемникъ Иеротей (1876—† 1882) призналъ схизмата, но паството му (арабско) възнегодувало отъ това негово поведение. Патриархъ Дамянъ (1897—1931) се отнасяше благожелателно къмъ българския народъ и прие да бѫде посрѣдникъ за помирение на Цариградската и Българската църква[10].

5. Вѫтрешното положение на Иерусалимската патриаршия

а) **Разстроени финанси и дългове.** — Освенъ държавнитѣ данъци, Иерусал. патриаршия трѣбвало да посрѣща и голѣмитѣ разходи за отбрана на св. мѣста. Католици и арменци пилѣели много пари, за да спечелятъ поддръжката на турското

правителство. Съ сѫщитѣ срѣдства трѣбвало да си служатъ и иерусалимскитѣ патриарси, за да отбиятъ домогванията на инославнитѣ или за да си върнатъ това, що тѣ успѣвали да имъ отнематъ[11]. За всѣки султански ферманъ въ полза на православнитѣ, патриаршията трѣбвало да разходва пари, освенъ за такси, още за подкупи и подаръци, давани на турскитѣ голѣмци, които действували за издаване на фермана. Неизбѣжно било да се води борбата за св. мѣста чрезъ наддаване на подкупи (вж. очерка за Цариград. патриаршия). Вследствие на това Иерусалимската патриаршия се обременявала съ много дългове[12], за изплащането на които заемодавцитѣ понѣкога намирали съдействие въ турската власть. Напр. султанъ Ибрахимъ (1640—1649 год.) заплашилъ иерусалимския патриархъ Теофанъ да изплати лихвитѣ на заемодавцитѣ.

Още въ началото на борбата за св. мѣста Иерусалимската патриаршия се нуждаела отъ срѣдства за сѫществуване и за поддържане на светинитѣ. Скоро следъ като заелъ престола, иерусал. патриархъ Германъ II предприелъ обиколка въ Задйорданската область, за да събира милостиня отъ тамошното православно население. Той изпращалъ божигробски монаси въ Русия съ сѫщата цель. Оттогава били възобновени сношенията между Иерусалимската църква и Русия. Нѣкои иерусалимски патриарси (Теофанъ, Паисий) и тѣхни митрополити отивали за милостиня въ Русия и дунавскитѣ княжества Влашко и Молдавия. Православнитѣ владѣтели се отзовавали съ щедри пожертвования. По молба на иерусал. патриархъ Теофанъ, молдавскиятъ князъ Василий (1634—1654) изплатилъ дълговетѣ на Божигробското братство, което, благодарение на това, можало да откупи имоти на монаситѣ сърби, които ги били оставили на мухамедани. Рускиятъ царь Петъръ Велики (1689—1725) възложилъ на руския Синодъ да се погрижи за материалното подпомагане на православнитѣ църкви въ Турция. Въ 1735 год. били предвидени за тая цель 5000 рубли годишно, отъ които 100 рубли помощь само за Иерусал. патриаршия. Въ Влашко пъкъ и Молдавия имало цѣли манастири, „преклонени“ или подчинени на св. Гробъ и управлявани отъ светогробски монаси.

Финансовото положение на Иерусал. патриаршия се влошило съ възобновяването на храма Възкресение (стр. 81). Архитектътъ Комнинъ отъ о. Митилини работилъ безплатно, но при все това били похарчени грамадни суми (отъ пожертвования и заеми) не само за постройката, но и за подкупи на турскитѣ властници (въ връзка съ противодействието на арменци и католици, стр. 81—82). Много пари стрували и новитѣ църковни сгради, които Иерусал. патриаршия издигнала въ Витлеемъ. Тя изпаднала въ голѣми дългове[13], особено презъ време на гръцкото възстание (1821 год.), понеже нѣмало поклонници. Тя била принудена да продава златни и сребърни

украшения и сждове, за да изплаща тежкитѣ лихви. Тя твърде обеднѣла: архиереитѣ и монаситѣ на Светогробското братство търпѣли голѣми лишения (ходѣли окжсани, цѣла година се хранѣли сь хлѣбъ и маслини). Никой вече не давалъ на патриаршията пари на заемъ, дори срещу 25—30% годишна лихва. Заемодавцитѣ ѝ (мухамедани, арменци, евреи) искали, нейнитѣ сгради да се обявятъ на публична продажба за изплащане на дълговетѣ ѝ. Патр. Поликарпъ молилъ съ послания руския св. Синодъ да му помогне. Русия му отпустнала 25,000 рубли, отстжпени били на Иерусал. патриаршия новопостроениятъ гръцки манастиръ въ Таганрогъ и църквата „Апостолъ Филипъ", а освенъ това пратеницитѣ на Поликарпа получили разрешение да събиратъ милостиня нѣколко години по редъ въ цѣла Русия.

б) **Подобрение на материалното положение.** — Следъ Одринския миръ (1829 год.) финанситѣ на Иерусал. патриаршия постепенно почнали да се подобряватъ. Поклонницитѣ се увеличавали, дълговетѣ ѝ понамалѣли (по заповѣдь на султана Махмудъ II, стр. 77), данъчното бреме ставало поносимо, особено при управлението на египетския хедивъ (стр. 77). Иерусалимскитѣ патриарси поставяли светогробци съ титла протосингели въ нѣкои православни срѣдища на Турция, за да събиратъ помощи. Такива били назначавани и въ българскитѣ земи (архимандритъ х. Павелъ Божигробски въ Солунъ)[14]. Въ всички православни страни се събирали помощи за Иерусал. патриаршия. Сърбия внесла повече отъ 10,000 жълтици, сжщо и австрийскитѣ сърби — около 80,000 рубли, но, както и по-рано, най-голѣма подкрепа давала Русия. Таворскиятъ архиепископъ Иеротей, изпратенъ въ Русия отъ иерусалимския патриархъ Атанасий IV (1827—1844), събралъ въ течение на петь години надъ 300,000 рубли[15]. По молба на сжщия патриархъ Атанасий, въ всички руски църкви се събирали съ дискосъ доброволни подаяния за Иерусал. църква, на която събранитѣ суми всѣка година се изпращали въ Иерусалимъ. Вь 1843 год. руското правителство изпратило въ Палестина учения архимандритъ (после епископъ) Порфирий Успенски, за да проучи нуждитѣ на Иерусал. патриаршия. По негоро предложение, въ Иерусалимъ била учредена Руска духовна мисия, начело на която стояли последователно архим. Порфирий Успенски, мелитополскиятъ епископъ Кирилъ (1858—1894), архимандритъ Рафаилъ (1894—1899), Александъръ (после викарий-тверски епископъ) Леонидъ.

Въ помощь на Иерусал. Патриаршия се явило и Православното палестинско общество, основано въ Русия презъ 1882 год. и ржководено отъ великия князъ Сергий Александровичъ († 3. II. 1905). Между друго то откри-

вало поклоннически домове въ Палестина и уреждало поклоннически пѫтувания. Съ това се увеличавали рускитѣ поклонници, които обогатявали светогробската каса съ даренията си. Рускитѣ помощи донѣкѫде поправяли загубитѣ, които Иерусал. църква понесла, следъ като въ 1864 год. ромънското правителство отнело имотитѣ на преклоненитѣ манастири въ Ромъния (вж. очерка за Ромънската църква).

в) **Араби и гърци.** — Презъ втората половина на XIX в. Иерусалимската църква била смущавана отъ вѫтрешни раздори, които отслабвали влиянието на нейнитѣ рѫководители върху паството. Още въ старо време православното население въ Палестина се състояло отъ араби (поарабени сирийци) и гърци. Арабитѣ били мнозинство, но църковното управление се намирало въ гръцки рѫце. Въ иерусалимскитѣ църкви се служело на гръцки езикъ. Още въ XII—XIII в. се явявали разногласия между монаситѣ гърци и сирийци (араби) въ манастира Св. Сава Освещени при избори на игумени. Затова въ устава на манастира било внесено предписание за напредъ да не се поставя сириецъ за игуменъ, икономъ и на други длъжности въ манастира[16]. Въ мамелюшко време ще да е имало и патриарсиараби. Нѣкои манастири въ Иерусалимъ и около него били завладѣни отъ монаси грузинци. Въ самото Светогробско братство се увеличавали монаситѣ араби[17]. При все това гръцкиятъ характеръ на повечето иерусал. манастири не се измѣнилъ. Въ турско време гърцитѣ скоро пакъ добили пълно надмощие въ управлението на Иерусал. църква. Следъ Доротея (стр. 76) всички иерусал. патриарси ще да сѫ били гърци или погърчени. Патр. Германъ (1543—1579) опредѣлилъ да бѫдатъ поставяни само гърци за епископи и още въ негово време ще да е билъ погърченъ цѣлиятъ висшъ клиръ. Арабитѣ не само не били допускани до епископство, но не били приемани дори за монаси въ Светогробското братство. Къмъ половината на XIX в. вече явно сѫществували неприязнени отношения между араби и гърци. Патр. Кирилъ II спечелилъ любовьта на арабското си паство съ своята просвѣтна и храмостроителна дейность. Затова православнитѣ араби твърде се наскърбили, когато въ 1872 год. той билъ принуденъ да се откаже отъ престола. Тѣ не признавали неговия приемникъ Прокопий (1873—1875) и настоявали да бѫде възстановенъ Кирилъ на иерусал. престолъ съ просби до В. Порта и цариград. патриархъ. Срещу Прокопия се обявили и нѣкои членове на неговия Синодъ. Следъ безуспѣшна борба Прокопий се отказалъ отъ престола. Неговиятъ приемникъ Иеротей (1876—1882) още повече раздухалъ арабско-гръцката вражда, загдето, въ противоположность на патр. Кирила II, призналъ цариградския съборъ отъ 1872 год. противъ Бълг. църква (стр. 87) и отхвърлилъ искането на православнитѣ араби да иматъ свои представители въ управ-

лението на Иерусал. патриаршия. Следващитѣ патриарси се отнасяли по-внимателно къмъ нуждитѣ на арабското си паство, правѣли му нѣкои отстжпки (приемани били и арабски деца въ патриаршескитѣ училища), но арабскиятъ църковенъ въпросъ не престаналъ да смущава Иерусал. патриаршия, защото висшиятъ клиръ продължавалъ да бжде гръцки, а араби били поставяни само за енорийски свещеници.

Православнитѣ араби търпѣли гръцкото господство сжщо и при султана Абдулъ Хамидъ (1876—1909), но следъ младотурската революция (юлий 1908 год.) тѣ отново започнали борба за равенство съ гърцитѣ въ църковното управление. Иерусал. патриаршия упорито поддържала стария редъ. Арабитѣ отнимали църкви и манастири, станали кръвопролитни сблъсквания. Намѣсила се В· Порта. Тя позволила да се образува Смѣсенъ съветъ при Иерусал. патриаршия (1910 год.) и издала правилникъ за нейното управление (20. I. 1912 год.). Обаче Смѣсениятъ съвсемъ не могълъ да действува редовно поради прѣчки отъ гръцка страна.

Светогробското (или Божигробско) монашеско братство имало голѣмо влияние върху живота на Иерусалимската патриаршия. Споредъ неговия уставъ отъ 1875 год., потвърденъ отъ султана Абдулъ Азисъ, то имало право да владѣе имотитѣ на Божи гробъ и патриаршията и да избира иерусалимския патриархъ и епархийскитѣ архиереи. Обаче и то се разяждало отъ вжтрешни ежби, които спъвали дейностьта на патриарха Никодимъ (1883—1890) и дори го накарали да напустне престола. Неговиятъ приемникъ Герасимъ (1891—1897) заздравилъ финанситѣ на братството и успѣлъ донѣкжде да го омиротвори, но после арабско-гръцката църковна разпра го раздѣлила на две партии. Мнозинството било за гръцкото господство, а малцинството било склонно да се направятъ отстжпки на арабитѣ. Патриархъ Дамянъ сжшо искалъ да се спогодятъ гърци и араби, но неговиятъ Синодъ се противѣлъ.

Следъ като Англия завзела Палестина (стр. 78), тя се заела да разреши арабско-гръцката разпра. Палестинското правителство възложило на двама души (Bertram и Young) да изучатъ въпроса. Въ своя докладъ (обнародванъ въ Оксфордъ 1926 год.) тѣ признали арабскитѣ искания за законни и представили на английското правителство проектъ за уреждане на разпрата. Поради силното противодействие на гръцката партия, проектътъ не билъ приложенъ.

Следъ смъртьта на патриарха Дамянъ († 14. VIII. 1931) борбата между гърци и араби се изострила поради въпроса за изборъ на новъ патриархъ. Еднитѣ искали да се извърши изборъ по устава отъ 1875 год., т. е. само отъ Светогробското братство, а другитѣ — по проекта на Bertram—Young. Въ Лондонъ билъ изработенъ новъ уставъ на Иерусал. патриаршия

(1934 год.), обаче арабитѣ го отхвърлили, понеже твърде приличалъ на устава отъ 1875 год. Английскиятъ комисаръ въ Палестина наредилъ да се произведе изборъ за патриархъ по тоя уставъ, но изпълнителниятъ комитетъ на арабската партия решилъ, православнитѣ араби да не участвуватъ въ тоя изборъ. Гърцитѣ избрали за иерусалимски патриархъ йорданския митрополитъ Тимотей, гръкъ отъ о. Самосъ (юлий 1935 год.). Арабитѣ обявили избора за невалиденъ. Английскиятъ върховенъ комисаръ напраздно се мжчилъ да спогоди гърци и араби. И дветѣ страни не били доволни отъ английския компромисенъ проекто-декретъ отъ 1938 год. за устройството и управлението на Иерусал. патриаршия.

6. Духовенъ животъ

а) **Религиозно състояние.** — Палестинското православно население, било изложено на опасноститѣ отъ мухамеданското влияние. Нѣкои християни могли да приематъ мухамеданството за лични облаги, други пъкъ — по насилие. Православното население намалявало и се увеличавало мухамеданското население. Въ 1837 год. въ Палестина имало до 22,000 православни. Следъ това тѣхниятъ брой почналъ да се увеличава, но все си останали слабо малцинство (къмъ 1850 год. достигнали до 25,000, а къмъ 1891 год. — 27,575 д.). На това малко православно паство се крепѣла Иерусалимската патриаршия. То било привързано къмъ църквата и духовенството, но неговата набожность била повече външна. Обредовѣрието му се придружавало съ суевѣрия. Руски поклонници оставали поразени отъ небрежното отнасяне на клирици и народъ къмъ храмоветѣ и богослужението. Храмоветѣ тънѣли въ нечистота. Арсений Сухановъ (XVII в.) видѣлъ, че на Рождество Христово богомолцитѣ нощували въ витлеемския храмъ, тукъ готвѣли ястия и се хранѣли. Говорейки за църквата въ с. Яфа (до Назаретъ), еп. Порфирий Успенски казва: „Порази ни не толкова необикновената оскждность на църквата, колкото нечистотата". На престола той видѣлъ толкова прахъ, сметь и разлѣтъ зейтинъ, че се изумилъ и заплакалъ. Дори въ ново време, по думитѣ на Н. Кондаковъ, поклонникътъ въ самия храмъ Възкресение вижда навсѣкжде „мерзость запустѣнія, царуваща въ светото мѣсто", навсѣкжде вижда запустение, беднотия, смрадъ, зловоние и пълна немара къмъ светинята. Въ време на богослужение богомолцитѣ не пазѣли тишина и духовнитѣ лица не служели съ нуждното благоговение.

Отдавна Палестина престанала да се слави съ голѣми подвижници. Въ турско време тамъ се запазили доста манастири, но монаситѣ почнали да се увличатъ отъ идиоритмения животъ, който въ началото на XVI в. проникналъ най-напредъ въ Атонъ. Презъ XVI вѣкъ иерусал. патриархъ

Софроний и александрийскиятъ Силвестъръ се опълчили срещу тоя видъ монашество, който, споредъ тѣхъ, водѣлъ къмъ свѣтски животъ. Софроний Иерусалимски дори виждалъ въ идиоритмената система влияние на еретицитѣ лампетиани (Λαμπετιανῶν).

Презъ XIX в. въ повечето мжжки манастири нѣмало монашески братства. Тѣ приличали по-скоро на страноприемници за поклонници. Въ манастира живѣелъ само игуменътъ-светогробецъ, който се занимавалъ съ стопанството му и могълъ да търгува съ манастира си. Нѣкои такива игумени давали своя манастиръ подъ наемъ дори на свѣтско лице, което пъкъ отъ своя страна правѣло всичко, за да добие по-голѣмъ доходъ. Нѣкои люде си направили доходенъ занаятъ отъ това прекупничество.

Ако и да била бедна Иерусал. патриаршия, грижейки се да подигне религиозния животъ на своето паство, тя се стремила да увеличи църквитѣ и манастиритѣ съ пожертвования на клира и народа. Патриархъ Антимъ (1788—1808) проявилъ усърдно храмостроителство (възобновилъ манастиритѣ Св. Екатерина и Св. Евтимий, украсилъ църквата Св. Константинъ и Елена, съдействувалъ за възобновяване на Сайданайския манастиръ въ Сирия). Патр. Поликарпъ (1808—1827) отправилъ позивъ до православнитѣ да помогнатъ за възобновяване на изгорѣлия иерусалимски храмъ Възкресение. Полученитѣ парични дарения го насърдчили да започне грамадната постройка; не се спрѣлъ да направи и дългове, съзнавайки, че тоя храмъ е велика християнска светиня. Иерус. храмъ билъ възобновенъ подъ безплатното ржководство на архитекта Комнинъ отъ о. Митилини (стр. 88). Затова нѣкои справедливо виждали въ това дѣло „чудо на вѣрата на гърцитѣ“[18] (православнитѣ). Иерусалимскитѣ светини после (1837 год.) пострадали отъ земетресение, но скоро били поправени съ народни парични помощи. Много църкви били възобновени отъ патр. Кирилъ II (1845—1872). Сжщо и неговитѣ приемници (Никодимъ[19], Герасимъ, Дамянъ) развивали храмостроителна дейность. Въ 1898 г. Иерусал. патриаршия купила отъ едно бедуинско племе мѣстото съ развалинитѣ на древния манастиръ Св. Теодосий Киновиархъ (въ иудейската пустиня, близу до Иерусалимъ), съ намѣрение да възобнови тая обитель. Нѣкои епархийски архиереи подражавали на своитѣ патриарси. Йорданскиятъ архиепископъ възстановилъ на свои срѣдства манастира Възнесение близу до Елеонската планина, таворскиятъ архиепископъ Спиридонъ (после антиохийски патриархъ) — таворския манастиръ Преображение.

Къмъ 1900 год. имало до 100 православни храмове (енорийски и манастирски), но въ много арабски села тѣ били твърде бедни. Въ сжщото време въ самата епархия на патриарха (Иерусалимъ и околностьта му) имало до двадесеть

манастири[20]. Най-значителенъ е Светогробскиятъ манастиръ, който се състои отъ много жилища и църкви, „има изгледъ на неголѣмо градче съ улици дворове и градини“[21]. Въ неговата ограда се намиратъ: Иерусалимската патриаршия (съ жилища за патриарха и членоветѣ на Синода), Светогробското братство, светинитѣ Голгота, св. Гробъ и храмътъ Възкресение, сѫщо и две по-малки църкви Св. Константинъ и Елена и Св. Текла. Монаситѣ на манастира съставятъ Светогробското братство, което има игуменъ и други длъжностни лица. Къмъ 1900 год. братството имало около 40 монаси. Тѣсно свързано съ Иерусалимската патриаршия, Светогробското братство играело мѣродавна роля въ нейния животъ. То понѣкога придобивало такава сила, че сваляло и качвало иерусал. патриарси (стр. 86, 91). Понеже въ Иерусалимъ нѣмало енорийски храмове, трѣбитѣ на православното население се извършвали въ тамошнитѣ манастири.

Около 4 клм. далече отъ Иерусалимъ се издига манастирътъ „Св. Кръстъ“, гдето се помѣщава богословското училище. По предание тукъ растѣло дървото на кръста Христовъ. Въ началото на XIX в. този манастиръ билъ грузински (срв. стр. 80). На 20 клм. отъ Иерусалимъ, при потока Кедронъ, се намира старата лавра Св. Сава Освещени, въ която въ края на XIX в. се подвизавали около 40 монаси (гърци, руси и българи). На пѫть за Витлеемъ се издига манастирътъ Св. пророкъ Илия, който въ края на XIX в. билъ запустѣлъ. Манастиритѣ Св. Георги въ Яфа и Рамле сѫ страноприемници за поклонницитѣ, пѫтуващи отъ Яфа за Иерусалимъ. Близу до Елеонската планина се издига манастирътъ Възнесение (стр. 93).

Въ другитѣ епархии по-важни манастири сѫ: Витлеемскиятъ, построенъ надъ пещерата на рождението Христово, Св. Герасимъ близу до Мъртво море, Св. Иоакимъ близу до рѣка Йорданъ, Св. Иванъ Предтеча или Пресвета Троица на брѣга на рѣка Йорданъ, гдето по предание станало кръщението на И. Христа, Таворски „Преображение Господне“.

б) **Духовна просвѣта.** — Лошитѣ политико-стопански условия твърде много прѣчили на Иерусалимската патриаршия да развие висока духовна просвѣта. Още следъ падането си подъ арабско владичество тя била постоянно заета съ непосилна борба за своето сѫществуване. Затова не се повторилъ вече умственията ѝ подемъ презъ IV—VII в. Следъ Иоана Дамаскина († около 754 год.), който отъ манастира Св. Сава Освещени пръскалъ лѫчи на християнско знание изъ цѣла Палестина, сякашъ духовенъ мракъ се надвесилъ надъ майката-Църква.

Турското владичество обединило всички източни патриаршии въ една държава и съ това спомогнало да се намиратъ въ по-тѣсно общение. Цариградската църква, колкото и да била угнетена отъ турцитѣ, запазила донѣкждe византийската образованость и понѣкога давала ученолюбиви люде. Отъ нея се подхранвалъ поривъ за просвѣта и въ Иерусалимската църква. Иерусал. патриархъ Германъ II почналъ да събира ржкописни и печатни книги. Неговиятъ примѣръ следвали и приемницитѣ му, които дори откупували ржкописи отъ мухамеданитѣ. Така били образувани библиотеки съ стотици ценни стари книги въ Иерусалимската патриаршия и светогробския метохъ въ Цариградъ[22]. Голѣмиятъ ревнитель на народното образование Манолаки Касториецъ (Καστοριανὸς) подарилъ на св. Гробъ каменната си кжща въ Цариградъ (Фенеръ), и съ това обезпечилъ на светогробския метохъ здраво книгопазилище. Голѣмъ книгосъбирачъ билъ иерусал. патр. Доситей (1669—1707)[23]. Той построилъ въ Цариградъ за светогробския метохъ ново по-обширно каменно здание, гдето всички книги били наредени съ надписи. За библиотеката на метоха се грижелъ и Доситеевиятъ приемникъ Хрисантъ[24].

На иерусалимския престолъ нерѣдко седѣли образовани за своето време патриарси. Преди да станатъ патриарси, едни отъ тѣхъ били писатели, други пъкъ — учители[25]. Обаче и въ Палестина, както навсѣкждe въ Турция, народното образование било твърде слабо. Тукъ-тамъ въ манастири и църкви имало келийни училища. Споредъ свидетелството на Порфирия Успенски, въ 40-тѣ години на XIX в. пастири и паство тънѣли въ невежество. Селскитѣ свещеници нѣмали вѣрни познания за Бога и Църквата. Не сжществувало нито едно училище за подготвяне на свещеници. Иерусал. патриархъ Атанасий IV (1827—1844) отворилъ народни училища въ нѣкои главни палестински градове (Иерусалимъ, Витлеемъ, Яфа, Назаретъ, Птолемаида). Той изпращалъ младежи да се учатъ въ Атина, и Германия, назначилъ особенъ иерокириксъ (проповѣдникъ) въ Иерусалимъ. Патр. Кирилъ II (1845—1872) отворилъ нови народни училища и богословско училище въ манастира Св. Кръстъ (1853 год.). По нѣмане срѣдства богословското училище нѣколко пжти било затваряно. Първиятъ му схолархъ (ректоръ) архим. Дионисий Клеопа отъ Цариградъ добилъ висшето си образование въ Атина и Германия на срѣдства на патриархъ Кирила.

При патриархъ Никодима (1883—1890) народнитѣ училища се увеличили отъ 49 до 150. Неговиятъ приемникъ Герасимъ (1891—1897) отново открилъ богословското училище (9. IX. 1893 год.) и подобрилъ вжтрешната му уредба, а при патр. Дамяна (1897—1931) то станало седмокласно учи-

лище, както богословското училище на о. Халки. Повечето възпитаници били расофорни монаси. Тѣ давали обещание, че, следъ като свършатъ ученията си, ще служатъ вѣрно на Православната църква. Свършилитѣ богословското училище достигали и архиерейски чинъ. Патр. Дамянъ открилъ въ Иерусаламъ и свещеническо училище (Ἱερατικὴ σχολή), което подготвяло ученици за богословското училище.

За разпространение на народното образование въ Палестина много е работило руското Православно палестинско общество (стр. 87). То давало материална помощь на старитѣ училища, открити отъ Иерусал. патриаршия, и откривало нови добре уредени основни училища[26]. Въ 1900 год. то имало 23 мжжки и девически училища (повечето въ селата) съ около 1000 православни ученици. Две отъ тѣхъ (1 мжжко въ Назаретъ и 1 девическо въ Бетъ-Джалъ, на 10 клм. отъ Иерусалимъ) подготвяли учители за селскитѣ училища. Въ тѣзи две училища се обръщало особено внимание на педагогиката, дидактиката и руски езикъ.

в) **Църковна книжнина.** — Въ турско време Иерусалимската църква не е дала значителни богослови, каквито се явявали въ Цариградската църква, но и тя обогатила гръцката църковна книжнина съ църковноисторически и полемически съчинения. Иерусалимскитѣ патриарси Нектарий († 1676), Доситей († 1707) и Хрисантъ († 1732) сж едни отъ видните гръцки църковни писатели въ турско време.

Нектарий писалъ противъ папското главенство.

Доситей сжщо полемизиралъ съ католици и протестанти. По-ввжни негови трудове сж: 1) Изповѣдание на православната вѣра, прието отъ иерусал. съборъ въ 1672 год., 2) Енхиридионъ (противъ калвиниститѣ), 3) За иерусалимскитѣ патриарси (Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων), издадено въ Букурещъ въ 1715 год. и пълно съ сведения за Иерусал. църква.

Ценни ржкописни съчинения на Доситея сж: Νομικὴ συναγωγὴ (сборникъ отъ документи) и Ἱστορία περὶ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ.

Хрисантъ написалъ съчинение подъ заглавие Συνταγμάτιον, въ което дава сведения за устройството на помѣстнитѣ православни църкви, между които и Охридската.

Книжовно съживление се забелязва отъ втората половина на XIX вѣкъ, следъ откриването на богословското училище и печатница въ Иерус. патриаршия. Главенъ предметъ на иерусалимскитѣ писатели била историята на Иерусал. патриаршия. Това се дължало на борбата съ инославнитѣ за св. мѣста. Иеродяконъ Григорий Палама написалъ история на св. гр. Иерусалимъ (Ἱεροσολυμίας ἤτοι ἐπίτομος ἱστορία τῆς ἁγίας πόλεως Ἱεροσολύμων ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἕως τῶν νεωτάτων χρό-

νων), издадено въ Иерусалимъ 1864 год.; монахъ Прокопий Назианзинъ Арабоглу, драгоманъ на Иерус. патриаршия, — история на палестинскитѣ светини и стихотворенъ разказъ за пожара въ иерусал. храмъ Възкресение презъ 1808 г.; монахъ Неофитъ Кипърски — история на Иерус. църква отъ 1821 до 1841 г., разказъ за пожара въ храма Възкресение отъ 1808 г. и за палестинскитѣ светини; архим. Дионисий Клеопа († 1861) — тълкование на псалмитѣ, православно догматическо богословие, история на палестинскитѣ манастири и св. мѣста.

Отъ 1904 год. Иерусал. патриаршия почнала да издава богословско списание „Νέα Σιὼν“ (Новъ Сионъ), начело съ схоларха на богословското училище „Св. Кръстъ“ архим. Хрисостомъ Пападопуло (после атински архиепископъ).

7. Устройство на Иерусалимската църква

а) **Изборъ на патриархъ.** — Следъ отпадането на Римската църква, иерусалимскиятъ патриархъ заелъ четвърто мѣсто между православнитѣ патриарси. Титулуванъ е блаженейши, блаженство (μακαριώτατος, μακαριότης). Той се нарича „патриархъ на св. градъ Иерусалимъ и цѣла Палестина“ [27] или само „патриархъ на св. градъ Иерусалимъ“, „патриархъ иерусалимски“ [28]). Когато Цариградската патриаршия поставяла иерусалимскитѣ патриарси (стр. 86), тѣ били избирани въ Цариградъ отъ съборъ, въ който участвували цариградскиятъ патриархъ като председатель, подведомствени нему архиереи, светогробци и иерусалимскитѣ първенци, които тогава се намирали въ Цариградъ. Въ изборния протоколъ се представяло, че изборътъ билъ извършенъ по молба на тия представители на Иерусал. църква. Понѣкога въ изборитѣ взимали участие влашкиятъ и молдавскиятъ князъ [29]. Ако избранiятъ за иерусал. патриархъ не билъ епископъ, той билъ ржкополаганъ отъ пълномощникъ на царигр. патриархъ [30].

Въ ново време Синодътъ на Иерусал. патриаршия, съставенъ отъ всичкитѣ ѝ архиереи и архимандрититѣ на Светогробското братство, избиралъ мѣстопазитель на опразднения патриаршески престолъ и представялъ на турското правителство списъкъ отъ 12 кандидати. Следъ връщането на списъка, Синодътъ избиралъ съ тайно гласоподаване единъ отъ одобренитѣ кандидати въ храма Възкресение. Преди гласуването единъ отъ архиереитѣ прочиталъ султанското ираде (позволително) за изборъ на патриархъ първенъ на гръцки, после на арабски. Новиятъ патриархъ се представялъ на султана, за да получи берать. Правилникътъ отъ 1934 год. (стр. 91) предвиждалъ изборно църковно събрание, въ което имали право да участвуватъ и представители (12) на православнитѣ араби. Понеже последнитѣ се въздържали отъ уча-

стие въ избора на новъ патриархъ, изборното събрание се състояло само отъ гърци (47 д.) — всички отъ Светогробското братство. То избрало осемь кандидати и списъкътъ съ тѣхнитѣ имена билъ изпратенъ въ Лондонъ за утвърждение отъ министра на колониитѣ, който го върналъ безъ измѣнение. Сжщото събрание избрало отъ тоя списъкъ трима души. Отъ тѣхъ Синодътъ избралъ едного (йорданския архиепископъ Тимотей), който получилъ вишегласие въ изборното събрание.

Когато иерусал. патриаси живѣели въ Цариградъ или въ други страни, тѣ имали въ Иерусалимъ свои намѣстници (епитропи), които били синодни членове и въ действителность ржководѣли непосрѣдствено Иерусалимската църква заедно съ Синода и Светогробското братство. Отъ втората половина на XIX в., когато иерусал. патриарси почнали да живѣятъ въ Иерусалимъ, тѣ имали въ Цариградъ свой представитель (епитропъ), чрезъ когото се сношавали съ В. Порта и царигр. патриархъ.

И въ Иерусал. патриаршия има сжщо такива длъжности, както въ Цариградската и другитѣ патриаршии (икономъ, севофилаксъ, драгоманъ, великъ архидяконъ).

б) **Епархиитѣ** на Иерусал. патриаршия значително намалѣли още презъ арабското владичество. Въ 1838 год. имало 13 епархии (безъ патриаршеската), въ 1879 год. — 10, а въ края на XIX в. — 15 епархии, отъ които 6 митрополии (Петроаравийска, Птолемаидска, Филаделфийска, Назаретска, Тивериадска и Витлеемска) и 9 архиепископии (Лидска, Севастийска, Таворска, Йорданска, Кириакополска, Пелска, Иераполска, Диокесарйска и Неаполска)[31]. По размѣръ епархиитѣ сж малки. Нѣкои отъ тѣхъ съвпадатъ съ околията на катедралния градъ. Нѣма точни сведения за количеството на православното население въ Палестина, но не ще да е повече отъ 30,000 д., повечето отъ които сж араби[32].

в) **Издръжка на клира.** — Иерусал. патриаршия има доходи главно отъ имотитѣ на св. Гробъ[33] (подарени, купени или използувани при опредѣлени условия). Управлението имъ е повѣрено на монаситѣ, които живѣятъ въ метоситѣ, уредени при именията. Тѣзи монаси сж длъжни всѣка година да внасятъ опредѣлена сума въ патриаршията. Освенъ това тя получава наеми отъ своитѣ здания въ Иерусалимъ и отъ манастирскитѣ келии, давани на поклонници. Тя има значителни приходи отъ поклонницитѣ (дарения за св. Гробъ, такси за посещения въ светитѣ мѣста и манастиритѣ). До руската революция (1917 год.) Иерусал. патриаршия получавала доходи отъ дветѣ си нодвория въ Русия (Москва и Таганрогъ) и отъ светогробскитѣ имения въ Бесарабия и Грузия, сжщо и парични помощи, събирани въ църквитѣ въ Русия нарочно за св. Земя.

Презъ първата половина на XIX в. епархийскитѣ архиереи нѣмали опредѣлени епархийски приходи. Живѣейки повече въ Иерусал. патриаршия, тѣ получавали отъ нея храна и по едно расо въ годината, като членове на Светогробското братство. Тѣ имали случайни приходи отъ трѣби и литургии, които извършвали по искане на поклонницитѣ, като се редували. Намѣстницитѣ на патриарха опредѣляли кому отъ архиереитѣ билъ редътъ да извършва частната църковна служба. За литургия се плащало не по-малко отъ 20 гр. На нѣкои епархийски архиереи иерусал. патриархъ давалъ за прехрана доходитѣ на нѣкой манастиръ посещаванъ отъ поклонницитѣ. Изобщо почти всѣки архиерей събиралъ до 6000 гроша годишно.

Презъ втората половина на XIX в., когато започнали да живѣятъ въ епархиитѣ си, архиереитѣ получавали освенъ парична помощь отъ патриаршията, още вноски отъ енорийското духовенство и народа, отъ църквитѣ и манастиритѣ въ епархиитѣ имъ.

Енорийскитѣ свещеници живѣели отъ доброволнитѣ пожертвувания на християнитѣ (за трѣби и др. църковни служби), като се занимавали съ земедѣлие и градинарство [34].

Забележки

[1] Не се знае точно, Доротей колко време билъ иерусал. патриархъ. Рускиятъ църковенъ историкъ И. Соколовъ поставя неговото управление отъ 1493—1543 год., но самъ прави уговорка, че за тоя патриархъ се знае само това, че действувалъ въ 1517 год. (Православная богословская энциклопедія, т. VI, стр. 388). Гръцки историци отнасятъ началото на Доротеевото управление къмъ 1505 год. (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., IX, стр. 616). Трѣбва да се отбележи, че въ нѣкои документи между 1530 и 1541 год. се явяватъ други иерусал. патриарси: Иосифъ се споменава въ славянския преводъ на посланието, косто царигр. патриархъ Иеремия I изпратилъ въ 1530 г. противъ Павла Смедеревски, и Кирилъ въ решението на охридския съборъ отъ 1541 год. противъ сжщия митрополитъ (вж. Ив. Снѣгаровъ, Исторія на Охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, стр. 20—21, заб. 3, и 25.

[2] Патр. Теофанъ писалъ на руския царь Михаилъ Теодоровичъ следното: въ Божия градъ търпятъ много насилия, той билъ затварянъ безъ вина отъ иноплеменници еретици, зломишлени люде искали да го изгонятъ отъ св. Гробъ — Лобното мѣсто, но той не ще даде на нечестивитѣ да го изгонятъ (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 30—31).

[3] По молба на французския краль Франциск I, султанъ Сулейманъ Великолепни позволилъ на францисканцитѣ да иматъ свои църкви изобщо въ турската империя, но не имъ предалъ светинитѣ въ Иерусалимъ (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., статия на архиеп. Хрисостомъ, стр. 896).

[4] Съ писмо отъ 15. IX. 1625 год. до руския царь той се оплаквалъ, че много притѣснения му правятъ арменцитѣ и католицитѣ, които иматъ голѣми богатства и искатъ да отнематъ св. мѣста, а въ писмото си отъ 25. I. 1634 год. уведомилъ руския царь и московския патриархъ Филаретъ, че дошълъ въ Цариградъ, понеже ималъ разпра съ нѣмцитѣ католици за Витлеемската пещера и похарчилъ много пари. Въ 1637 год. въ Москва дошълъ иерусалимски игуменъ, който донесълъ писма на иерусал. патриархъ за руския царь и московския патриархъ. Иерусал. патриархъ се оплаквалъ, че Църквата била обиждана отъ арменцитѣ и други народи и съ пари успѣли да добиятъ отъ турцитѣ „всички поклоннически мѣста“ (Муравьевъ, п. съч., II, стр. 39, 156, 189).

[5] Арменцитѣ искали сами да възобновятъ храма или да построятъ поне нѣкои негови части, но гърцитѣ не били съгласни

[6] Къмъ 1900 год. католицитѣ имали въ Палестина 29 манастири, до 62 храма, надъ 90 училища (71 низши, 21 срѣдни и 2 висши), 29 филантропични учреждения, около 20 и др. религиозни дружества.

[7] Съобщава Amann, п. ст., кол. 1009.

[8] Вж. Καλ. Δελικάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, III, стр. 237—240.

[9] Въ едно синодно решение на Царигр. патриаршия отъ 1713 год. досежно издръжката на александрийския патриархъ Козма се казва, че вселенскиятъ патриархъ е общъ покровитель, духовенъ отецъ и управитель на православното изпълнение (τὸν κατὰ καιροὺς Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ὡς κοινὸν προστάτην καὶ πνευματικὸν πατέρα καὶ διοικητὴν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος) (Ἀρχιμ. Καλ. Δελικάνη, Ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου, Цариградъ 1904, стр. 16). Въ синоденъ актъ отъ 1766 год. за Алепската митрополия се изтъква, че отъ край време вселенскиятъ престолъ има привилегия да промишлява за всѣка епархия (κατὰ τὸ ἀνέκαθεν προνόμιον τοῦ ἁγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὅστις ἐἴωθεν ὅλαις φροντίσι καὶ προνοητικοῖς ἐπισκέψεσι χεῖρα βοηθείας ὀρέγειν, προνοεῖσθαι τε καὶ περιποιῆσθαι τὰς βοηθείας δεομένας ἑκασταχοῦ ἐπαρχίας καὶ παροικίας — п. сб., стр. 210). Сжщо и въ из-

борния актъ за иерусал. патриархъ Хрисантъ отъ 1707 год. се посочва горниятъ мотивъ, като се смѣта това попечителство и за дългъ на царигр. патриархъ (с. сб., стр. 465—466).

[10] Въ Видинъ се говори, че патр. Дамянъ билъ отъ български произходъ (произлизалъ отъ Видинско отъ бълг. семейство, което въ 1861 год. се изселило въ Русия) (вж. Д. Цухлевъ, История на града Видинъ и неговата область, София 1932, стр. 414). Обаче гръцкиятъ ученъ М. Гедеонъ съобщава, че патр. Дамянъ билъ родомъ отъ о. Самосъ, (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., VIII, стр. 849).

[11] Въ 1637 год. двама старци отъ витлеемския манастиръ съобщили въ Москва, че французитѣ държали Витлеемъ 120 години (?), но православнитѣ събрали помощи и освободили светинята съ много трудъ отъ тѣхната власть, като задлъжнѣли и похарчили повече отъ 60,000 ефимки (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 198—199).

[12] Къмъ 1625 год. иерусал. патриархъ Теофанъ писалъ на руския царь, че дълговетѣ на великата църква св. Гробъ (Възкресение) и на Иерусал. патриаршия достигнали до 15,000 жълтици. Поради това Иерусал. църква изпаднала въ голѣма бѣднотия (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 31).

[13] Надъ два милиона рубли (Исторія христіанской церкви XIX вѣка, т. II, кн. I, изд. Лопухина, Петроградъ 1901, стр. 270). Споредъ архиепис. Хрисостомъ, 30 милиона гроша (п. ст., стр. 896).

[14] Въ 1809 год. божигробскиятъ протосингелъ Иеремия действувалъ въ Сервийско-Кожанската епархия (Югозападна Македония) и ималъ срѣдства да поржча на единъ монахъ въ манастира Св. Сава Освещени да му препише църковна книга (Ἐκκλησιαστικὸς φάρος, т. 38, ч. III, Александрия 1939, стр. 350—351, № 126).

[15] Съобщение у Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 272.

[16] У Καραπιπέρη, п. сп., стр. 335.

[17] Тогава ще да се приготовлявали църковни ржкописи на арабски езикъ, много отъ които се пазятъ въ Иерусал. патриаршия (срв. Καραπιπέρη, п. сп., стр. 54).

[18] Срв. п. ст. на архиеп. Хрисостомъ, стр. 896.

[19] Той възобновилъ манастиритѣ св. Георги въ Рамле и Яфа, Св. Иоакимъ до р. Иорданъ; благоустроилъ манастира Св. Герасимъ близу до Мъртво море.

[20] Мжжки: Светогробски, Св. Аврамий, Св. Иванъ Предтеча, Св. Никола, Св. Теодоровци, Св. Димитрий, Св. Георги и др.; женски: Св. Василий, Св. Мелания или Голѣма Панагия, Св. Богородица или Малка Панагия, Св. Евтимий Велики, Св. Екатерина (Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 282—283).

[21] У Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 282.

[22] Иерусал. патриарси прибирали библиотекитѣ на обеднѣлитѣ княжески семейства въ Влашко и Молдавия и на други тамошни учени, сжщо и книгитѣ на починалитѣ игумени на светогробскитѣ манастири въ дунавскитѣ княжества. Вж. А. Παπαδοπούλου — Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, статия на архим. Кирилъ Атанасиади за библиотекитѣ на Иерусал. патриаршия, стр. 278 сл.

[23] Той намѣрилъ гръцки пергаментенъ ржкописъ отъ XVII в. съ надпись Σειρὰ Ἰὼβ въ Мелнишката митрополия. Кодексътъ по-рано принадлежалъ на Роженския манастиръ (μονῆς τῆς Ῥοζινῆς). Патр. Доситей взелъ ржкописа, за да бжде вѣченъ имотъ на св. Живоносенъ гробъ (негова бележка отъ 24. VI. 1674 год. въ ржкописа). Книгата съдържа тълкование на книга Иовъ и е изпъстрена съ много миниатюри, повечето отъ които сж повредени (Παπαδ. — Κεραμ., п. сб., III, стр. 15—18).

[24] П. ст. на архим. Кирилъ Атанасиади (стр. 284—285). Библиотеката на Божигробския метохъ въ Цариградъ не можала да се запази. Мнозина, които я посещавали, задигали нейни ржкописи. Къмъ 1897 год. въ Парижката народна библиотека имало надъ 50 ржкописи (кожени и хартийни), взети отъ библиотеката на Божигробския метохъ (п. ст., стр. 285, заб. 1).

[25] Презъ XVII и XVIII в. Теофанъ, Мелетий, Партений, Ефремъ, Софроний, Герасимъ.

[26] Споредъ отчета на Палестинското общество за 1903/4 год., то имало 87 училища въ Палестина и Сирия съ 10,225 ученици.

[27] Въ писмо отъ 1710 год. цариг. патриархъ се обърналъ къмъ иерус. патриархъ Хрисантъ: Μακαριώτατε καὶ ἁγιώτατε Πατριάρχα τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης κ. Χρύσανθε (Δελικάνη, п. сб., стр. 404).

[28] † Ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης πρῶην Παρθένιος (негова оставка отъ 1766 год., Δελικ., п. сб., стр. 495); сжщо така Атанасий въ 1827 год. (п. сб., стр. 523), Кирилъ Иерусалимски (подъ неговъ портретъ у Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 274).

[29] Иерус. патриархъ Нектарий билъ избранъ въ 1661 год. отъ съборъ (Σύνοδος), свиканъ въ Цариград. патриаршия (ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον) въ присжтствието на „вселенския" патриархъ Партений, Иоана Василия войвода и Иона Гика войвода, подчиненитѣ на „вселенския" престолъ митрополити заедно съ иеромонаситѣ, игуменитѣ и официалитѣ на иерус. престолъ (τοῦ Θρόνου ἐκείνου), „честнѣшитѣ и словеснѣшитѣ" клирици на Великата църква (Цариград), първенцитѣ на града Иерусалимъ (καὶ τῶν εὐγενεστάτων καὶ χρησιμωτάτων Ἀρχόντων τῆς Πολιτείας) и други видни християни и представители на иерус. престолъ (καὶ ἄλλων χρησίμων χριστιανῶν τοῦ Θρόνου ἐκείνου καὶ Ἐπιτρόπων) (Δελικάνη, п. сб., стр. 362—363). Сжщо и въ посланието на речения цариградски патриархъ Партений IV до подведомственитѣ на иерус. престолъ митрополити, клирици и паство досежно този изборъ (с. сб., стр. 364).

[30] Иерусал. патриархъ Паисий (1645 1660), избранъ въ Цариградъ, билъ ржкоположенъ въ Яшъ, гдето пребивавалъ по управлението на божигробскитѣ имоти, отъ патриаршеския екзархъ Дионисий Ларискиски (с. сб, стр. 362, заб.). Иерус. патриархъ Нектарий, игуменъ на Синайския манастиръ до избора си, билъ ржкоположенъ отъ пловдивския митрополитъ Гавриилъ, изпратенъ въ Иерусалимъ като представитель (ἐπίτροπον) на цариградския патриархъ (п. сб., стр. 365—366 и 367—368).

[31] Споредъ Јевс. Поповић, 4 митрополита и 11 архиепископи (п. съч., II, стр. 731).

[32] Въ 1891 год., по руски сведения, имало 27,575 д. (Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 290). Други ги наброяватъ до 25—26,000 д. (срв. Поповић, п. съч., II, стр. 721).

[33] Тя имала имоти (сгради, земи, градини) въ Палестина, въ Смирна, Кидония, Цариградъ, островитѣ Хиосъ, Кипъръ и Критъ, въ Гърция, Бесарабия, Грузия (Лопухинъ, п. изд., II, I, стр. 280).

[34] За другитѣ сведения въ тази глава срв. п. ст. на И. Соколовъ и Кондаковъ въ Прав. богосл. енцикл., VI; Лопухинъ, п. изд., II, I, гл. VIII, стр. 262 сл.; п. ст. на архиеп. Хрисостомъ въ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., XII; п. ст. на Е. Amann въ Dict. de Théol. cath., VIII; Lexikon für Theologie und Kirche, II изд. 1935, V, VII и др. s. v.; Ив. Марковски, Върху нѣкои невѣрни представи за Палестина и светитѣ мѣста въ нея, Годишникъ на Богосл. факултетъ, София, т. XI; Ив. Снѣгаровъ, Отношенията между Българската църква и другитѣ православни църкви следъ провъзгласяването на хизмата, въ „Църковенъ архивъ", кн. III—V, София 1929, стр. 7—10; Протопр. Ст. Цанковъ, Българската православна църква отъ освобождението до настояще време, въ Годишникъ на Богосл. ф-тъ, София 1939, т. XVI, стр. 175—180.

II. АНТИОХИЙСКА ПАТРИАРШИЯ

ГЛАВА ПЪРВА

Отъ основаването на Антиохийската църква до издаването на миланския едиктъ (къмъ 35—313)

1. Външното положение на Антиох. църква

а) **Християнска община въ Антиохия.** — Втора по древность християнска църква е Антиохийската патриаршия. Нейното срѣдище Антиохия[1] било главенъ градъ на Сирия. Въ римската империя Антиохия станала трети градъ (следъ Римъ и Александрия) по голѣмина и културно значение[2]. Между Антиохия и Палестина имало оживени търговски сношения, които благоприятствували за взаимни идейни влияния. Еврейското население въ Антиохия, както въ всички римски градове, се намирало въ стопански връзки съ съгражданитѣ си езичници и привличало къмъ своята вѣра ония отъ тѣхъ, които жадували за по-високъ духовенъ животъ. Тамъ имало прозелити. Антиохийски евреи и прозелити ще да сж слушали проповѣдьта на ап. Петра въ Иерусалимъ на Петдесетница[3]. Отъ повѣрвалитѣ въ тоя день около 3000 души не е известно да е билъ нѣкой отъ Антиохия, но единъ отъ седемтѣ иерусалимски дякони Николай билъ прозелитъ отъ Антиохия. (Деян. 6, 5). Въ другия сирийски градъ Дамаскъ ще да е имало християни и преди убийството на дякона Стефана (около 35—37), та гонительтъ Савелъ се отправилъ въ тоя градъ нарочно да залавя християнитѣ и да ги довежда вързани въ Иерусалимъ[4]. Тамошниятъ християнинъ Анания покръстилъ Савла, който веднага почналъ ревностно „да проповѣдва въ синагогитѣ за Иисуса, че Той е Синъ Божи и Христосъ“ (Деян. 9, 20, 22). Евреитѣ се наговорили да го убиятъ, като дене и ноще пазѣли градскитѣ порти, за да не избѣга отъ Дамаскъ. Обаче християнитѣ въ тоя градъ му помогнали да избѣга ноще презъ градскитѣ стени[5]. Следъ като престоялъ въ Арабия, Савелъ пакъ се върналъ въ Дамаскъ и три години следъ своето обръщане дошълъ въ Иерусалимъ[6]. Нѣма съмнение, че отъ Савловата проповѣдь се увеличила християнската община въ Дамаскъ.

Следъ убийството на дякона Стефана нѣкои отъ разбѣгалитѣ се иерусалимски християни дошли въ Антиохия и

проповѣдвали на евреитѣ[7] (срв. стр. 2). После тукъ дошли християни отъ Кипъръ и Киринея, които проповѣдвали и на езичницитѣ[8] и обърнали „голѣмо множество“ къмъ Христа (Деян. 11, 21). Образуваната християнска община въ Антиохия се състояла отъ евреи и бивши езичници. Като узнали за това, апостолитѣ изпратили отъ Иерусалимъ въ Антиохия Варнава да управлява Антиохийската църква[9] (стр. 3). Той взелъ съ себе си Савла[10]. Двамата проповѣдвали тамъ цѣла година и, изглежда, християнитѣ се увеличили[11]. Повѣрвалитѣ въ Христа изповѣдвали открито своята вѣра и първенъ тѣ били наречени християни[12]. Тѣхниятъ духовенъ животъ потиквалъ и други дейни членове на Иерусалимската църква да посетятъ Антиохия, за да засилятъ връзкитѣ между двете църкви. Дошли пророци отъ Иерусалимъ. Единъ отъ тѣхъ по име Агавъ предсказалъ, че навсѣкѫде ще настане голѣмъ гладъ. И наистина това бедствие станало въ царуването на импер. Клавдий (41—54), около 45 год. Особено страдала Палестина. Антиохийскитѣ християни изпратили на Иерусалимската църква парична помощь чрезъ Варнава и Савла, които, следъ като изпълнили поржчката, се върнали въ Антиохия заедно съ Иоана Марка, племенникъ на Варнава[13]. Така и Антиохийската църква се развивала подъ ржководството на харизматични лица пророци и учители: Варнава и Савелъ, Симеонъ Нигеръ, Луций Киринеецъ, Манаилъ, съученикъ на Ирода Четверовластникъ (Антипа † 37). Харизматичнитѣ служители на Антиохийската църква, следъ като постили, посветили Варнава и Савла съ молитва и възлагане на ржце върху тѣхъ за проповѣдници между езичницитѣ (Деян. 13, 1—3). Оттогава (около 45—46 год.) Антиохия станала отправно мѣсто за мисионерскитѣ пжтешествия на Варнава (2) и Павла (3). На връщане отъ всѣко свое пжтуване ап. Павелъ се отбивалъ въ Антиохия, за да настави християнитѣ и да ги утвърди въ вѣрата, разказвайки имъ за постигнатитѣ успѣхи[14].

Отъ Антиохия и Дамаскъ християнството се разпространявало и въ други градове на Сирия.

б) **Раздоръ въ Антиохия.** — Навѣрно и антиохийскитѣ християни отъ еврейска народность, както иерусалимскитѣ, изпълнявали и Моисеевия законъ, но дълго време тѣ живѣели въ миръ съ своитѣ едновѣрци-бивши езичници, които следвали само евангелския законъ. Обаче, следъ като Павелъ и Варнава се върнали отъ първото си пжтешествие въ Антиохия, дошли нѣкои иерусалимски християни, които учели, че християнитѣ-бивши езичници не могатъ да се спасятъ, ако не се обрѣжатъ. Въ Антиохийската църква избухналъ остъръ споръ главно между Павла и Варнава отъ една страна и иерусалимскитѣ иудеисти. Понеже не могли да дойдатъ до помирение, антиохийскитѣ християни изпратили въ Иерусалимъ Павла,

Варнава, Тита и др., за да бѫде разрешенъ подигнатиятъ въпросъ отъ майката-църква. Апостолскиятъ съборъ (около 50—52 год.) съобщилъ своето решение съ послание „до братята отъ езичницитѣ въ Антиохия, Сирия и Киликия", като изпратилъ въ Антиохия, заедно съ Варнава и Павла, двама свои нарочни пратеници: Юда Варсава и Сила, за да обяснятъ и устно на християнитѣ апостолското решение. Антиохийскитѣ християни се зарадвали, когато прочели апостолското послание. Отъ своя страна Юда и Сила, които били и пророци, съ дълга речь ги увещали и умиротворили Антиохийската църква. Следъ като прекаралъ нѣколко време, Юда се върналъ въ Иерусалимъ, а Сила останалъ въ Антиохия като близъкъ сътрудникъ на ап. Павла (Деян. 15, 1—34).

Следъ апостолския съборъ нѣкои иерусалимски християни пакъ се опитали да смущаватъ Антиохийската църква. Дори ап. Петъръ, който тогава билъ въ Антиохия, и Варнава почнали да отбѣгватъ отъ общи трапези съ християнитѣ-бивши езичници. Тѣхния примѣръ следвали и други иудеохристияни. Това поведение водѣло явно къмъ разцепление на храстиянския свѣтъ. Заради това ап. Павелъ изобличилъ ап. Петра предъ всички и го обвинилъ въ лицемѣрие[15] (срав. стр. 4, 5, 15).

в) **Предание за ап. Петра.** — Съ каква цель дошелъ ап. Петъръ въ Антиохия, не се посочва въ апостолскитѣ послания. Навѣрно той искалъ съ своето лично присѫтствие и проповѣдь да засили развитието на Антиохийската църква. Фактътъ, че Павелъ публично го укорилъ, показва, че Петъръ не е заемалъ началствено положение въ Антиохийската църква. Колко време е престоялъ Петъръ въ Антиохия, не е известно. Изобщо въ апостолскитѣ послания нѣма други вести за негова дейность въ Антиохия. При все това се създало църковно предание, че ап. Петъръ основалъ Антиохийската църква и билъ първиятъ ѝ епископъ[16]. Споредъ по-късно западно църковно предание[17], следъ своята обиколка въ Самария и Кесария Палестинска, Петъръ дошълъ въ Антиохия, основалъ Антиохийската църква и билъ неинъ епископъ 7 години. Оттамъ около 42 год. той се върналъ въ Иерусалимъ. Царь Иродъ Агрипа го хвърлилъ въ затвора, но по чудесенъ начинъ (около 44 год.) се освободилъ отъ тъмницата (Деян. 12, 1—17) и заминалъ за Римъ, гдето билъ епископъ 25 години. По-старото предание ще да се образувало възъ основа на Павловото съобщение за посещението на ап. Петра въ Антиохия (Гал. II, 11—15), обаче то не е достовѣрно, понеже Антиохийската църква била основана много години преди апостолския съборъ, следъ който ап. Петъръ дошълъ въ Антиохия. Не знаемъ до това време, кой билъ антиохийски епископъ и дали изобщо било поставяно такова служебно лице. Като първи ржководители на Антиохийската християнска община били Варнава и Павелъ.

Положително не се знае, кои били тѣхни замѣстници, когато тѣ отсѫтствували отъ Антиохия. При първото имъ мисионерско пѫтешествие (около 45—46 год.) Антиохийската църква ще да била управлявана отъ нейнитѣ харизматици Симеонъ Нигеръ, Луций, Манаилъ и др., които се споменаватъ въ Деяния апостолски (XIII, 1) между нейнитѣ пророци и учители. Следъ апостолския съборъ Варнава и Павелъ пакъ напустнали Антиохия за второ мисионерско пѫтешествие (първиятъ съ Иоана Марка за о. Кипъръ, вториятъ съ Сила за Мала Азия) (Деян. XV, 36—41). Ако приемемъ, че ап. Павелъ се видѣлъ съ ап. Петра въ Антиохия преди второто си пѫтешествие, може да се мисли, че следъ неговото заминаване Петъръ е останалъ още нѣкое врѣме въ Антиохия. Но и въ такъвъ случай той не е действувалъ като епископъ на тамошната църква, а като висшъ харизматиченъ рѫководитель, както въ Иерусалимъ и подобно на Варнава и Павла[18]. Трѣбва да се отбележи, че ап. Павелъ завършилъ второто си пѫтешествие (около 54—55 год.) въ Антиохия. Тукъ той престоялъ „нѣколко време“ и предприелъ (около 55—56 год. третото си пѫтешествие (за Мала Азия, Македония и Гърция) (Деян. 18, 22). Ако Петъръ билъ формално епископъ на Антиохийската църква, Павелъ не би се бавилъ тамъ, очевидно не само за да си отпочине[19], а и за да укрепи църквата и да ѝ даде отчетъ за своето дѣло. Той се смѣталъ за членъ и служитель на Антиохийската църква, понеже тя опредѣлила него и Варнава за мисионери между езичницитѣ[20], за каквито после го признали и апостолитѣ Петъръ, Иоанъ и Яковъ, стълбоветѣ на Иерусалимската църква (Гал. 2, 7—9). Поради такива тѣсни връзки между ап. Павла и Антиохийската църква има основание да се предполага, че ап. Павелъ, а не Петъръ поставилъ първия антиохийски епископъ, както той правѣлъ и въ други църкви (поставилъ Тимотея въ Ефесъ, Тита въ Критъ). Съобщението на Евсевия Кесарийски (Църк. ист. III 36, 1 — вж. тукъ забел. 16) не може да се тълкува въ смисълъ, че ап. Петъръ билъ първията антиохийски епископъ, защото Евсевий Кесарийски въ сѫщата книга (III 22) ясно казва, че пръвъ антиохийски епископъ билъ Еводий[21]. Не е ясно, дали Еводий билъ поставенъ отъ ап. Петра, но и да се разбира въ този смисълъ съобщението на Евсевия Кесарийски за ап. Петра[22], то е негово мнение, а не известие, извлѣчено отъ достовѣренъ изворъ.

Още по-малко заслужава довѣрие по-късното предание. Въпрѣки съобщението на ап. Павла (Гал. II, 1—3 и 11—14), то отнася посещението на ап. Петра въ Антиохия много години преди апостолския съборъ. Ако се вѣрва на това предание, би трѣбвало да се допустне невѣроятното, че ап. Петъръ дошелъ отъ Римъ въ Иерусалимъ къмъ времето, когато билъ свиканъ апостолскиятъ съборъ, взелъ участие въ него (Деян. XV, 7) и после пакъ се върналъ въ Римъ.

г) **Издигане на антиохийската катедра.** — Както и за другитѣ апостолски църкви, твърде оскждни сж сведенията за епископитѣ на Антиохийската църква. Евсевий Кесарийски посочва 19 антиохийски епископи [23]. Най-бележитъ билъ вториятъ антиохийски епископъ Игнатий, нареченъ Богоносецъ. Той билъ съвременникъ на иерусалимския епископъ Симеонъ (стр. 7) и може би апостолски ученикъ. Отъ неговитѣ послания се вижда, че въ негово време (въ началото на II в.) епископската власть като църковноправна норма била затвърдена въ Антиохийската църква. Изглежда, че антиохийскиятъ епископъ вече ималъ почетно положение между другитѣ епископи въ Сирия [24]. Въ края на II в. той билъ единъ отъ първитѣ епископи на Изтокъ. Епископъ Серапионъ ще да е свикалъ въ Антиохия съборъ отъ епископи противъ монтанството. Неговото послание до Карикъ и Понтий за тази „ересь“ било подписано отъ много епископи на различни мѣста [25]. Сжщиятъ Серапионъ посетилъ християнската община въ гр. Rhossos (Киликия), за да тури край на вѣрски разномислия въ нея [26]. По едеско предание той ржкоположилъ третия епископъ на гр. Едеса по име Palout [27]. Презъ III в. антиохийскиятъ епископъ ще даималъ митрополитска власть. Отъ 4. правило на I вселенски съборъ е явно, че преди него сжществували вече митрополити, които били началници на епископитѣ въ една область (въ римска провинция) [28]. Въ 5. правило на сжщия съборъ се сочи, че епископитѣ въ всѣка една область образували едно църковно-административно цѣло или помѣстна църква, която се управлявала отъ областни събори [29], несъмнено подъ председателството на митрополита. Въ 6. правило на тоя съборъ се посочватъ и поименно такива голѣми църкви (Александрийска, Римска и Антиохийска), като се изтъква, че този редъ билъ старъ обичай [30]. Върху кои мѣста дотогава ималъ ведомство антиохийскиятъ митрополитъ, въ 6. правило не е посочено, но се разбирала преди всичко областьта Сирия, чиято митрополия била Антиохия. Поради апостолския си произходъ и политическо-културното значение на Антиохия, тази църква се издигнала въ християнския свѣтъ още преди I вселенски съборъ, който я смѣталъ за трета по рангъ следъ Римската и Александрийската [31]. Не е известно каква мисионерска дейность развила тя следъ апостолитѣ, кои християнски общини въ Азия били нейни рожби, но Антиохийската църква била смѣтана за майка на църквитѣ въ римския диозезъ Oriens (Изтокъ). Доста рано християнството ще да е проникнало въ Месопотамия [32], именно въ Осроинската държава. Нейниятъ царь Авгаръ VIII Варъ Маану (189—216) билъ християнинъ. Главниятъ й градъ Едеса още тогава станалъ огнище на християнската вѣра. Въ 228 година тукъ се издигалъ хубавъ християнски храмъ.

д) **Гонения.** — Нѣмаме сведения за отношенията на езичницитѣ къмъ християнитѣ въ Антиохия презъ I в. Въ края на I в. имало гонение въ Мала Азия срещу Христовитѣ последователи. Ап. Иоанъ билъ изпратенъ на заточение въ о. Патмосъ (Откр. I, 9). Той видѣлъ „подъ жертвеника душитѣ на закланитѣ за словото Божие и за свидетелството, що имаха“ (Откр. VI, 9). Въ Пергамъ билъ убитъ за Христовата вѣра Антипа (Откр. II, 13). Може да се мисли, че въ това време християнитѣ не били оставяни спокойни и въ Сирия. При императора Траянъ (98—117) било подигнато гонение въ Антиохия и пострадалъ самиятъ епископъ Игнатий Богоносецъ. Той билъ изпратенъ въ Римъ да бѫде хвърленъ на звѣроветѣ въ амфитеатра[33]. Ако и да пѫтувалъ подъ строга стража отъ 10 войници презъ Мала Азия (Антиохия—Смирна Троада), Игнатий билъ радушно посрѣщанъ отъ тамошнитѣ християни, които поучавалъ да пазятъ апостолското предание и да отбѣгватъ отъ ереси. Подъ тежестьта на оковитѣ той отправилъ отъ Смирна и Троада пастирски послания до нѣколко църкви (стр. 114). Отъ Троада той пѫтувалъ за Римъ презъ Балканския полуостровъ (по Via Egnatia — презъ Неаполъ, Солунъ, Хераклия, Лихнида, Дирахиумъ). Не се знае точната година на неговата смъртъ (може би между 104 и 116 год.). Паметьта му се чествува на 20 декемврий н. ст.

Гонението въ Антиохия се прекратило скоро следъ откарването на Игнатия. За това той се научилъ още, когато билъ въ Троада.

При Септимия Северъ Сирия страдала отъ притѣсненията на бунтовника Pescennius Niger, който опустошилъ Антиохия. Следъ като Септимий Северъ разбилъ Niger'а, Антиохия отново се издигнала, но християнитѣ били подложени на гонение, въ което се отличилъ като изповѣдникъ антиохийскиятъ епископъ Асклипиадъ, приемникъ на Серапиона. Хвърленията въ затвора иерусалимски епископъ Александъръ (стр. 19) отправилъ ободрително писмо до Антиохийската църква. Той чувствувалъ леки своитѣ окови, като чулъ, че и нейниятъ достоенъ епископъ търпи страдания за вѣрата[34].

Възвишениятъ животъ на антиохийскитѣ християни привличалъ вниманието и на високопоставени езичници. Юлия Мамея, майка на римския императоръ Александъръ Северъ (222—235), размѣнявала писма съ християнски учени, особено съ Оригена. Въ 218 год. тя дори повикала Оригена въ Антиохия да беседва съ него по религиозни въпроси. Оригенъ прекаралъ при нея доста време, занимавайки се съ своитѣ обичайни занятия (учителство и писателство)[35]. Своето благоразположение къмъ християнитѣ тя предала на сина си. Отъ почитъ къмъ Христа той написалъ на стенитѣ въ своя дворецъ Неговитѣ думи: „Което искате другитѣ да ви правятъ, правете и вие сѫщото тѣмъ“ (Мат. 7, 12), дори поставилъ статуя на Христа между домашнитѣ си богове.

Въ началото на IV вѣкъ за импер. Филипъ Арабинъ (244—249) сѫществувало предание, че билъ по убеждение християнинъ. Веднажъ на Великдень отишълъ въ Антиохия въ християнската църква, желаейки да присѫтствува на пасхалното богослужение заедно съ другитѣ християни, обаче епископътъ (Вавила) не му позволилъ да стои между вѣрнитѣ и го допустналъ да бѫде между каещитѣ се за своитѣ грѣхове. Императорътъ се подчинилъ съ страхъ Божи[36].

Радвайки се на религиозна свобода при императоритѣ Александъръ Северъ и Филипъ Арабинъ, Антиохийската църква закрепнала и ще да се увеличили нейнитѣ членове. Обаче гонението на императора Декий Траянъ (249—251) чувствително я засегнало. Загиналъ епископътъ ѝ Вавила[37] (238—251), въ паметь на когото антиохийскитѣ християни издигнали църква.

Презъ време на Валериановото гонение (257—258) изповѣдникъ билъ дяконъ Евсевий, който следъ малко станалъ епископъ на Лаодикия въ Сирия (Евс. Кес., п. съч., VII 11, 26).

При палмирскитѣ владѣтели Оденатъ (261—267) и жена му Зиновия (267—272) Антиохийската църква пакъ се ползувала съ свободно развитие. Нейниятъ епископъ Павелъ Самосатски дори заемалъ държавна служба при царица Зиновия съ голѣма заплата — 200,000 сестерции, поради което билъ наричанъ съ прозвището Ducenarius. Сѫщо и импер. Аврелианъ (270—275), следъ като унищожилъ Палмирското царство, се отнесълъ търпимо къмъ антиохийскитѣ християни. Това негово поведение ги подбудило въ 272 год. да се обърнатъ къмъ него да разреши спора на новия имъ епископъ Домънъ съ свалениия антиохийски епископъ Павелъ Самосатски (стр. 112—113), който не искалъ да напустне епископския домъ. Импер. Аврелианъ приелъ да разгледа молбата и решилъ да се даде епископскиятъ домъ на оня епископъ, когото признаятъ за законенъ римскиятъ епископъ и другитѣ епископи въ Италия. Тѣзи епископи се изказали въ полза на Домна, и Павелъ Самосатски билъ отстраненъ отъ епископския домъ[38].

Антиохийскитѣ християни дали много жертви при гоненията на импер. Диоклетианъ (отъ 303—305 г.) и кесаря Максиминъ Даза (отъ 305 — 30. IV. 313 год.), чиято столица била Антиохия[39]. Шесть месеци следъ вѣротърпимия указъ на източния императоръ Галерий отъ 311 год., Максиминъ Даза издалъ указъ за гонение срещу християнитѣ ужъ по молба на Антиохия и други градове. Указътъ написанъ на медни плочи, билъ обнародванъ въ всѣки градъ. Въ него Максиминъ изтъквалъ, че „възвишениятъ великъ Зевсъ“ иска да се отдава достойно поклонение на „безсмъртнитѣ богове“. Обаче скоро, следъ като започнало гонението, въ владенията на Максимина настанали гладъ и моръ. Освенъ това противъ Максимина възстанали арменцитѣ. Въ време на глада и мора християнитѣ проявили голѣма любовь къмъ ближнитѣ: раздавали

хлѣбъ на гладнитѣ, прислужвали на болнитѣ, грижели се за погребението на умрѣлитѣ, които били изоставени отъ близкитѣ си.

Въ Антиохия ревностенъ гонитель на християнитѣ билъ тамошният управитель Теотекънъ (Θεότεχνος). Тогава въ училищата били въведени като учебници апокрифнитѣ Деяния на Пилата, пълни съ хули за И. Христа. Въ Дамаскъ леки жени били принуждавани да признаятъ писмено, че ужъ участвували въ блудодеяния на християнитѣ. Споредъ описанието на Евсевия Кесарийски, антиохийскитѣ християни били подлагани на жестоки изтезания. Мжчели ги съ огънь, горѣли дѣсната ржка на нѣкои християни, които отказвали да принасятъ идолски жертви. За да избѣгнатъ мжченията, нѣкои християни предпочитали да се хвърлятъ отъ високитѣ си домове. Женитѣ били излагани на позорни насилия. Една богата и благородна жена съ дъщеритѣ си девици се хвърлила въ близката рѣка (Оронтъ), за да избѣгне безчестието. Други девици, красиви и благородни, се хвърлили въ морето. Антиохийскиятъ епископъ (Кирилъ?) билъ хвърленъ въ морскитѣ дълбочини, отличният лѣкарь въ Антиохия Зиновий умрѣлъ отъ ранитѣ въ гърдитѣ си. Мжченическа смъртъ претърпѣли още ученият и добродетеленъ презвитеръ Лукианъ, тирскиятъ епископъ Тиранионъ, епископътъ на Елиса Силванъ (хвърленъ билъ на звѣроветѣ заедно съ други мжченици въ сжщия градъ), сидонскиятъ пресвитеръ Зиновий[40].

2. Духовно състояние

а) **Ереси и разколи.** — Сирия била повече смущавана отъ ереси, отколкото Палестина. Това се дължало на обстоятелството, че тая область се намирала въ по-голѣмо съприкосновение съ гръцката философия и източнитѣ религии (главно Зороастрова). Още презъ I в. сл. Хр. Сирия станала люлка на гностически секти. Тамъ разпространявали учението си Симонъ Влъхва съ спжтницата си Елена отъ Тиръ и неговиятъ ученикъ Менандъръ (стр. 11—12). Презъ II в. въ Сирия се развилъ т. н. сирийски гностицизъмъ, споредъ който материята е вѣчно творческо зло начало, царство на сатаната, и И. Христосъ ималъ призрачно тѣло. Този рѣзко дуалистиченъ гностицизъмъ е изразенъ въ учението на антиохиеца Сатурнинъ (или Сатурнилъ) и на офититѣ. Сатурнинъ проповѣдвалъ въ Сирия въ времето на императора Адрианъ (117—138). Споредъ него, отъ Бога, наричанъ „Непознатъ Отецъ", произтекълъ духовниятъ свѣтъ, а видимиятъ свѣтъ билъ образуванъ изъ материята отъ седемь низши еони (духове), управители на планетитѣ и възглавявани отъ еврейския богъ Яхве. Човѣцитѣ по своята природа се дѣлятъ на два рода: духовни (πνευματικοί) и веществени (материални) (ὑλικοί) или

добри и зли. Еднитѣ били образувани отъ низшитѣ духове и отначало тѣ били духовно и тѣлесно слаби, та не могли да ходятъ прави и пълзѣли по земята, както червеитѣ. Обаче Богъ се съжалилъ надъ тѣхъ и имъ далъ жизнена искра (σπινθήρ). Другиятъ родъ човѣци били образувани отъ сатаната изъ материята (ὕλη) въ противовесъ на духовнитѣ люде. Вещественитѣ люде подъ началството на сатаната водѣли борба срещу духовнитѣ и ги угнетявали. Еврейскиятъ богъ, главенъ свѣтообразуватель (димиургъ), се мжчелъ да унищожи властьта на сатаната въ свѣта, но не е сполучилъ. Богъ изпратилъ на помощь на духовнитѣ люде спаситель, именно своя най-близъкъ еонъ Разумъ (Νοῦς, съответенъ на Λόγος), който се явилъ въ привидно човѣшко тѣло. Той научилъ духовнитѣ люде, че обладаването на висше знание (γνῶσις) и подвижническиятъ животъ (ἄσκησις) сж срѣдства за тѣхното спасение. Сатурнинъ забранявалъ брака и яденето на месо. Неговата ересь не се разпространила вънъ отъ Сирия и не сжществувала дълго време.

Офититѣ почитали Едемовата змия (ὄφις) като висше сжщество, което дало истинско знание на Адама и Ева. Този змиепоклонски свѣтогледъ ще да се сложилъ подъ влияние не само на библейския разказъ (Бит. 3), а и на езическата сирохалдейска митология, въ която змията играе роля. Ипполитъ Римски описва офититѣ подъ името наасени (отъ еврейското название naas, змия). Тѣ смѣтали змията за добъръ еонъ, за сила на Адама Кадмонъ или на небесния човѣкъ (Христосъ), а ненавиждали еврейския богъ Яхве. Имало офити, наричани каинити, които учели, че змията е небесна или Божия мждрость (σοφία) и Каинъ билъ първиятъ великъ духовенъ човѣкъ (пневматикъ), понеже повелъ борба срещу еврейския богъ. Тази борба завършилъ Юда Искариотъ съ предаването на Месия, изпратенъ отъ еврейския богъ. Той е последенъ великъ служитель на змията.

Ириней Лионски описва офити, които сподѣляли и възгледи на александрийския гностикъ Валентинъ. Този видъ офити ще да се явилъ по-късно отъ наасенитѣ на Ипполита Римски.

Сирийски гностикъ билъ и Кердонъ (Κέρδων), който проповѣдвалъ къмъ 130 год. въ Римъ учение, подобно на Сатурниновото. Неговъ ученикъ билъ бележитиятъ умѣренъ гностикъ Маркионъ отъ Синопъ († между 220 и 240 год.). Изглежда, че въ Роската община било разпространено апокрифното евангелие на ап. Петра, въ което се прокарвали докетски възгледи. Антиохийскиятъ епископъ Серапионъ се борѣлъ да запази тамошнитѣ християни отъ еретически (Маркионски) увлѣчения (Евс. Кес., п. съч., VI 12).

На Истокъ действувалъ още Тацианъ, ученикъ на Юстина Мжченикъ. Той билъ голѣмъ християнски апологетъ,

но после (следъ 170 год.) се подалъ на валентинското учение и основалъ секта на енкратити (въздържатели) или идропарастати (срв. стр. 20). Тѣ не употрѣбявали вино дори въ тайнството евхаристия и проповѣдвали безбрачие. Сжщо и сирийскиятъ християнски поетъ Вардесанъ (Βαρδησάνης) въ Едеса се повлиялъ отъ валентинството, но билъ голѣмъ противникъ на маркионизма. Той печелѣлъ въ Сирия последователи особено съ религиознитѣ пѣсни, които съставяли на сирийски езикъ той и неговиятъ синъ Хармоний. Вардесанъ написалъ на сирийски съчинение „За сждбата“ (Περὶ εἱμαρμένης) (по поводъ на гонението противъ християнитѣ и го адресувалъ до импер. Антонинъ), сжщо и полемични съчинения срещу Маркиона и други ересоучители. Нѣкои отъ неговитѣ книги били преведени на гръцки езикъ[41].

Презъ III в. въ Източна Месопотамия (Вавилонъ) действували евионитски гностици (елкесаити) (стр. 12). Сжщо и Манесъ († 272), най-напредъ тамъ разпространявалъ своето учение (манихейство)[42].

Антиохийскиятъ епископъ Павелъ Самосатски (260—269) билъ главенъ представитель на динамичната монархианска ересь (антитринитарство). Споредъ него, Логосъ (Синъ) не е отдѣлно Божие лице, а безлична сила на Бога Отца. Въ тоя смисълъ Логосъ е единосжщенъ на Отца (ὁμοούσιος τῷ πατρί), сир. Богъ е единоличенъ, той е само Отецъ. И. Христосъ не е Богочовѣкъ, Той билъ обикновенъ човѣкъ, ако и роденъ по чудесенъ начинъ отъ Дева. Въ Христа е живѣелъ Логосъ (Божиятъ разумъ), но не като сжщество, а като свойство или сила (οὐκ οὐσιωδῶς ἀλλὰ κατὰ ποιότητα). Постоянно проникайки въ И. Христа, тази Божия сила го осветила и направила достоенъ да носи Божие име[43].

Изглежда, че ересьта на Павла Самосатски смущавала не само Сирия, а и съседнитѣ области (Палестина, Мала Азия). Между 264 и 269 год. въ Антиохия били свикани три събора противъ тоя ересоучитель. Въ първия съборъ участвували много епископи отъ Азия. Споменаватъ се Фирмилианъ Кесарийски (въ Кападокия), Григорий Неокесарийски Чудотворецъ и братъ му Атинодоръ отъ Понтъ, Еленъ Тарски, Николай Иконийски, Именей Иерусалимски, Теотекънъ Кесарийски (въ Палестина), Максимъ Бостренски. Поканенъ билъ и Дионисий Александрийски, обаче не можалъ да дойде на събора, понеже билъ старъ и боленъ. Споредъ Евсевия Кесарийски, той изпратилъ до Антиохийската църква послание, въ което нито единъ пжть не е удостоилъ съ поздравъ Павла Самосатски. Председатель на събора билъ Фирмилианъ Кесарийски, който иначе уважавалъ Павла Самосатски за неговата висока ученость. Въ тоя съборъ красноречивиятъ еретикъ успѣлъ да прикрие убежденията си и да увѣри епископитѣ, че той билъ и е правовѣренъ. Очевидно той продъл-

жавалъ да разпространява своитѣ възгледи. Затова на втория съборъ, председателствуванъ пакъ отъ Фирмилиана Кесарийски, било осѫдено учението на Павла Самосатски който привидно се отказалъ отъ своята ересь и не билъ наказанъ отъ събора. Понеже Павелъ Самосатски пакъ разпространявалъ своето учение, епископитѣ на съседнитѣ църкви се свикали трети пѫть на съборъ (въ края на 269 год.). На пѫть за Антиохия Фирмилианъ Кесарийски умрѣлъ въ Тарсъ (Киликия). Въ събора участвували много епископи, презвитери и дякони. Съборътъ избралъ прочутия риторъ Малхионъ, презвитеръ въ Антиохия, да спори съ Павла Самосатски. Той оборилъ неговитѣ твърдения. Съборътъ свалилъ еретика отъ катедрата и го отлѫчилъ отъ църквата като „отпадналъ въ нечестивата ересь на Артема“. Павелъ Самосатски билъ обвиненъ още, че водѣлъ нехристиянски животъ. Натрупалъ голѣми богатства съ измама (взималъ пари за съдействие при сѫдебни процеси и нищо не правѣлъ въ полза на просителя), заемалъ свѣтска длъжность, обичалъ да бѫде наричанъ повече ducenarius отколкото епископъ, държалъ се гордо, винаги излизалъ съ голѣма прислуга (свита), въ църквата си издигналъ високъ престолъ и театралничелъ, удрялъ се въ гърдитѣ и тропалъ съ крака, преследвалъ ония, които не изказвали съ викове и рѫкоплѣскания своето одобрение на неговитѣ проповѣди. Заедно съ назначенитѣ отъ него ласкатели се изказвалъ пренебрежително за умрѣли велики църковни учители, а себе си хвалѣлъ; изхвърлилъ псалмитѣ за Христа, понеже били отъ новъ произходъ; позволявалъ презъ време на пасхалното богослужение жени да пѣятъ псалми въ негова честь и негови привърженици (презвитери и епископи) да го възхваляватъ въ проповѣди; отричалъ, че Синъ Божи е слѣзълъ отъ небето, но допускалъ неговитѣ хвалители да го наричатъ ангелъ, слѣзълъ отъ небето; приемалъ въ своя домъ да живѣятъ млади жени (γυναῖκες συνείσακτοι, по латински feminae subintroductae) и позволявалъ сѫщото на своитѣ клирици.

Съборътъ съобщилъ своето решение съ послание до Дионисия Римски, Максима Александрийски и всички други епископи на Вселенската църква, като ги уведомилъ, че могатъ да си размѣнятъ „общителни писма“ съ новоизбрания антиохийски епископъ Домънъ[44].

И антиохийскиятъ епископъ Фабий († 258), предшественикъ на Павла Самосатски, временно се отклонилъ отъ Вселенската църква, поддържалъ римския разколникъ Новацианъ (или Новатъ)[45]. Римскиятъ епископъ Корнилий (251—† 252 или 253) и Дионисий Александрийски се стараели съ послания да го убедятъ да не подкрепва новацианството. Дори съседнитѣ епископи (Еленъ Тарски, Теоктистъ Кесарийски въ Палестиина, Фирмилианъ Кесарийски въ Кападокия) възнамѣрявали да свикатъ съборъ въ Антиохия противъ та-

мошнитѣ поддръжници на новацианския разколъ. Тѣ поканили и Дионисия Александрийски[46]. При антиохийския епископъ Димитриан, непосрѣденъ приемникъ на Фабия, новоцианството нѣмало привърженици въ Антиохия, както и въ други мѣста на Изтокъ[47].

Квартодецимани (такива, които празднували Пасхата на 14 нисанъ) имало не само въ римската провинция Азия (Ефеско-Смирненската область), а и въ Сирия и Месопотамия. Споредъ Евсевия Кесарийски, още въ края на II в. билъ свиканъ съборъ въ месопотамския край Ὀσροηνὴ по въпроса за Пасхата[48], но, изглежда, че и презъ III в., квартодециманството не е било премахнато отъ Сирия и Месопотамия, щомъ по време на I вселенски съборъ тѣзи области не сѫ били смѣтани за мѣста на западната пасхална практика (празднуване въ недѣля)[49].

б) **Църковна книжнина.** — Антиохийската църква проявила по-голѣма просвѣтна и книжовна дейность, отколкото Иерусалимската, обаче по-слаба отколкото Александрийската. Нейниятъ първоустроитель Павелъ билъ единъ отъ първитѣ християнски писатели. Не сѫ известни негови съчинения, написани въ Антиохия, но неговиятъ навикъ да проповѣдва и писмено се предалъ като духовна потрѣбность на образованитѣ антиохийски християни. Вториятъ антиохийски епископъ Игнатий напълно следвалъ писателския методъ на ап. Павла — въ видъ на послания да разяснява апостолското учение. Известни сѫ седемь негови послания, които написалъ на пѫть за Римъ. Отъ гр. Смирна той отправилъ по едно послание до ефесяни, магнезийци, тралийци и римляни, а отъ Троада — до филаделфийци, смирненци и до смирненския епископъ Поликарпъ[50]. Въ посланията си до малоазийскитѣ църкви той имъ изказалъ своята благодарность, загдето тѣхни представители го посрещнали въ Смирна. Авторътъ предпазвалъ християнитѣ отъ докетизма и доказвалъ, че И. Христосъималъ истинска човѣшка плъть и действително възкръсналъ тѣлесно. Въ тайнството евхаристия ние се приобщаваме съ тѣлото и кръвьта Христови. Игнатий увещавалъ малоазийскитѣ църкви да почитатъ клира, а особено епископа, безъ знанието на когото да не правятъ нищо. Въ посланието си къмъ римлянитѣ той ги моли да не действуватъ за неговото освобождение, а да се погрижатъ за неговата осиротѣла църква.

Презъ II в. било необходимо да се отбранява предъ гонителитѣ езичници правото на религиозна свобода съ апологии. Антиохийската църква се отзовала на тази нужда. Епископътъ ѝ Теофилъ (169—† следъ 180) написалъ три книги до Автолика — езичникъ, който осмивалъ християнството. Авторътъ, който по-рано самъ билъ езичникъ, се стреми да убеди Автолика, че езичеството е лъжа и езическитѣ обвинения противъ християнитѣ (за Тиестови вечери

и Едипови смѣшения) сѫ измислици. Той говори за триединенъ Богъ и пръвъ употрѣбява названието Τριάς (Троица). Св. книги на християнитѣ сѫ по-древни отъ гръцкитѣ литературни произведения и ги превъзхождатъ съ своитѣ идеи[51]. Евсевий Кесарийски[52] съобщава и друго съчинение подъ заглавие Πρὸς τὴν αἵρεσιν Ἑρμογένους (За ересьта на Хермогена), въ която привежда свидетелства отъ книгата на ап. Иоана „Откровение". Теофилъ написалъ още катихизични книги и слово противъ Маркиона. Съчиненията на еп. Теофила се отличаватъ съ хубавия си стилъ.

Антиохийскиятъ епископъ Серапионъ сѫщо билъ писатель. Въ времето на Евсевия Кесарийски († къмъ 340) се споменавали негови слова за аскетизма[53], но до него дошли само слова до Домна (Πρὸς Δόμνον), отпадналъ въ иудейство при гонение (на Септимия Севера?); слово за евангелието на Петра (Περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου), което Евс. Кесарийски смѣта за апокрифно[54]; писмо до „църковнитѣ мѫже Понтий и Карикъ" (Πρὸς Πόντιον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιαστικὰς ἄνδρας) и др. писма до разни лица.

Презъ втората половина на III в. въ Антиохия почнала да се развива и богословската наука. Антиохийскитѣ презвитери Доротей и Лукианъ († 312) създали особена богословска школа, която се отличавала съ своето науч̀но (историко-граматическо) изучаване на св. Писание, въ противоположность на александрийската школа, която се увличала отъ алегоричното тълкуване. Споредъ Евсевия Кесарийски (п. съч., VII 32, 2—3), Доротей, евнухъ отъ рождение, въ времето на антиох. епископъ Кирилъ (280—303), билъ ученъ човѣкъ, знаелъ еврейски езикъ и благодарение на това могълъ да изучава еврейскитѣ Писания. Лукианъ Антиохийски изправилъ текста на 70-тѣ тълковници[55], и тая редакция била употрѣбявана презъ IV в. не само въ Антиохийската църква, а и въ Мала-Азия и Тракия. Неговото учение не е известно, понеже не сѫ запазени негови догматически съчинения. Знае се, че той билъ привърженикъ на Павла Самосатски, следъ осѫждането на когото (269 год.) и той дълго време (до 303 год.) стоялъ отлѫченъ отъ църквата. Когато отново билъ приетъ въ църковно общение, той пакъ не ще да е поддържалъ напълно църковното учение за Св. Троица и частно за Сина Божия, а ще да го разяснявалъ съ теорията за субординацията, т. е. съ идеята за неравенството на Сина съ Отца. Евсевий Никомидийски билъ ученикъ на Лукиана. Арий смѣталъ Евсевия Никомидийски за свой съученикъ при Лукиана, наричалъ го Συλλουκιανιστὴς. Александъръ Александрийски виждалъ Лукиановo влияние въ учението на Ария, когото смѣталъ за Лукиановъ ученикъ. Епифаний Кипърски сѫщо така намиралъ връзка между арианитѣ и Лукиановата школа. Изглежда, че Лукиановото

учение било доста разпространено въ Мала-Азия, та споредъ Ария много епископи въ Азия мислѣли като него, че Синъ не е равенъ съ Отца. Анатолий, епископъ на Лаодикия (въ Сирия), родомъ александриецъ, билъ ученъ и многознаещъ (πολυμαθείς). На Евсевия Кесарийски (VII 32, 6 сл.) били известни много негови съчинения, едно отъ които било за опредѣляне Пасхата [56]. Нѣкои учени мислятъ, че цѣнниятъ старохристиянски църковноправенъ паметникъ Διδασκαλία των ἀποστόλων билъ съставенъ въ Сирия презъ втората половина на III в. До насъ сж дошли само откжслеци отъ гръцкия текстъ, който напълно е известенъ по сирийски преводъ. Съчинението съдържа наставления и предписания за клирицитѣ и мирянитѣ [57].

Освенъ гръцка книжнина, презъ IV в. въ Сирия се развила и църковна книжнина на сирийски езикъ [58]. Появилъ се сирийски преводъ на Библията, известенъ подъ името Пешито. Известна била и сирийска литургия, която, споредъ нѣкои изследвачи, послужила за образецъ на други видове литургии (александрийска, византийска, римска, галиканска).

Забележки

[1] Антиохия (Ἀντιόχεια) била основана отъ македоно-сирийския царь Селевкъ Никаторъ вѣроятно въ 300 год. пр. Хр., въ паметь на баща си Антиохъ. Градътъ билъ разположенъ при р. Оронтъ, недалече отъ Срѣдиземно море. Днесъ е малъкъ градъ, наричанъ отъ мухамеданитѣ Антакие, съ 20—30,000 жители, между които православнитѣ сѫ малцинство. При Юстиниана Велики Антиохия твърде много пострадала отъ силни земетресения (526, 528 и 539 год.), а особено отъ нашествието на перситѣ въ 540 год. Юстинианъ Велики я възобновилъ. Оттогава тя била наричана съ епитетъ Θεούπολις (Божи градъ). Срв. статия на атинския архиепископъ Хрисостомъ Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας въ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, т. IV, стр. 899.

[2] Смѣта се, че презъ IV в. Антиохия имала 500,000 ж.

[3] Въ тоя день „и жители на Месопотамия“ слушали апостолитѣ, когато говорѣли „на други езици“ (Деян. 2, 9).

[4] „А Савелъ... дойде при първосвещеника, та измоли отъ него писма за Дамаскъ до синагогитѣ, щото, които намѣри да следватъ това учение, мѫже и жени, вързани да ги доведе въ Иерусалимъ“ (Деян. 9, 1—2). Преди да пристигне Павелъ въ Дамаскъ, тукъ „имаше единъ ученикъ на име Анания“ (Деян. 9, 10). Следъ покръстването си „преседѣ Савелъ нѣколко дни съ ученицитѣ въ Дамаскъ“ (Деян. 9, 19).

[5] „Ала ученицитѣ взеха го ноще, туриха го въ кошница и спустнаха по стената“ (Деян. 9, 25).

[6] „А когато Богъ... благоволи да открие въ мене Своя Синъ..., азъ веднага се не съветвахъ съ плътъ и кръвь, нито възлѣзохъ въ Иерусалимъ, но отидохъ въ Арабия, и пакъ се върнахъ въ Дамаскъ. Отпосле, подиръ три години, възлѣзохъ въ Иерусалимъ да се видя съ Петра, и преседѣхъ у него петнайсеть дена“ (Гал. 1, 15—18). Нѣкои погрѣшно мислятъ, че Савелъ се върналъ отъ Арабия въ Дамаскъ следъ три години и заминалъ за Иерусалимъ (Фр. Кс. Функъ, Исторія христіанской церкви, стр. 23, § 9). Споръ може да става само, откога Савелъ смѣталъ тритѣ години: отъ обръщането си или отъ връщането си въ Дамаскъ. Срв. стр. 3 и 23, заб. 20 и 33.

[7] „А ония, които се бѣха разпръснали отъ гонението, настанало при убиването на Стефана, стигнаха до Финикия, Кипъръ и Антиохия, и никому не проповѣдваха словото, освенъ на иудеи“ (Деян. 11, 19). Срв. стр. 2 и 22, забележка 12.

[8] „Имаше нѣкои отъ тѣхъ кипряни и киринейци, които, като влѣзоха въ Антиохия, говорѣха на елинитѣ и благовестѣха Господа Иисуса“ (Деян. 11, 20).

[9] „Дойде слухъ за това до иерусалимската църква, и изпратиха Варнава да отиде въ Антиохия“ (Деян. 11, 22).

[10] Тогава Савелъ се намиралъ въ родния си градъ Тарсъ (Деян. 11, 25).

[11] Дееписецътъ казва, че „въ църква“ тѣ „поучаваха доста народъ“ (Деян. 11, 26).

[12] „и първомъ въ Антиохия ученицитѣ бидоха наречени християни“ (Деян. 11, 26).

[13] Деян., 11, 27—30; 12, 25.

[14] „а оттамъ (връщайки се отъ първото си пѫтешествие) отплуваха (Павелъ и Варнава) за Антиохия, отгдето бѣха предадени на Божията благовесть за дѣлото, което и свършиха. Като пристигнаха и събраха църквата, разказаха всичко, каквото Богъ бѣ сторилъ съ тѣхъ и какъ Той отвори вратата на вѣрата за езичницитѣ. И тамъ стояха не малко време съ ученицитѣ“ (Деян. 14, 26—27). И при второто си пѫтешествие той се върналъ въ Антиохия и престоялъ „нѣколко време“ (Деян. 18, 22—23).

[15] „А когато дойде Петъръ въ Антиохия, азъ му се лично опрѣхъ, защото се бѣ изложилъ на осѫждане. Понеже, преди да пристигнатъ нѣкои отъ Иакова, той ядѣше заедно съ езичницитѣ; а когато тѣ дойдоха, почна да се спотаява и да страни, като се боеше отъ обрѣзанитѣ. Заедно съ него лицемѣрѣха и другитѣ иудеи, тъй че дори и Варнава се увлѣче отъ лицемѣрието имъ. Но, когато видѣхъ, че тѣ не постѫпватъ право по евангелската истина, казахъ на Петра предъ всички: ако ти, бидейки иудеинъ, живѣешъ по езически, а не по иудейски, защо карашъ езичницитѣ да живѣятъ по иудейски“ (Гал. 2, 11—14).

[16] Това предание като че ли усвоилъ Евсевий Кесарийски: Ἰγνάτιος, τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν Πέτρου διαδοχῆς δεύτερος τὴν ἐπισκοπὴν κεκληρωμένος (Ἐκκλ. ἱστ. III 36, 2—3), но въ сѫщото си съчинение по-рано той брои Еводия за пръвъ антиохийски епископъ (вж. тукъ забел. 21).

[17] То намѣрило мѣсто въ съчинението на блаж. Иеронима De viris illustribus (Migne, Patr. lat., t. XXIII, col. 637); сѫщо и въ т. н. Либериевъ списъкъ на папитѣ.

[18] Споредъ схващането на Евсевия Кесарийски, Павелъ и Петъръ действували като общи ржководители и въ Римъ. Затова той броилъ римскитѣ епископи следъ Петра, а не заедно съ Петра: ἐν τούτῳ δὲ Ῥωμαίων εἰς ἔτι Κλήμης ἡγεῖτο, τρίτον καὶ αὐτὸς ἐπέχων τῶν τῇδε μετὰ Παῦλόν τε καὶ Πέτρον ἐπισκοπευσάντων βαθμόν. Λίνος γε ὁ πρῶτος ἦν καὶ μετ' αὐτὸν Ἀνέγκλητος (п. съч., III, 21).

[19] Срв. Јевс. Поповић, Опћа црквена историја I, стр. 181.

[20] Срв. тукъ, стр. 104.

[21] Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Εὐοδίου πρώτου καταστάντος δεύτερος ἐν τοῖς δηλουμένοις Ἰγνάτιος ἐγνωρίζετο.

[22] Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 224.

[23] Еводий, Игнатий, Иросъ (Ἥρως), Корнилий, Еросъ (р. п. Ἔρωτος), Теофилъ, Максиминъ, Серапионъ, Асклипиадъ, Филитъ (въ времето на импер. Алекс. Северъ), Зевенъ (Ζέβεννος), Вавила († 250), Фабий, Димитрианъ, Павелъ Самосатски, Домънъ, Тимей (Τίμαιος), Кирилъ, Тиранъ (Τύραννος), при когото вързлувало гонението на Църквата; (καθ' ὃν ἤκμασεν ἡ τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκία) (Евс. Кес., п. съч., III 22 и 36^{2} и ^{20}; IV 20; V 19; VI $11^{4\ 5}$, 12, 21^{2}, 23^{3}, 29^{4}, 39^{4}, 41^{1}, 42^{3}, 43^{22}, 44^{1}, 46^{4}; VII 27; 30^{17}, 32^{2-4}).

[24] Въ посланието си до римлянитѣ Игнатий Богоносецъ се нарича епископъ на Сирия.

[25] Евс. Кесарийски, п. съч., V 19,3: ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τοῦ Σεραπίωνος ἐπιστολῇ καὶ ὑποσημειώσεις φέρονται διαφόρων ἐπισκόπων... Посоченъ е Елий Публий Юлий, дебелтски епископъ (въ Тракия), който свидетелствувалъ, че Σωτᾶς, анхиалски епископъ, искалъ да изгони „демона“ отъ Прискила (с. съч., V 19^{3}).

[26] Евс. Кесар., съч., VI 12, 2—6.

[27] Срв. Dictionnaire de Théologie catholique, I, ст. „Antioche“.

[28] Това правило изисква, единъ епископъ да бѫде поставенъ отъ всички епископи на областьта (ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ), а ако това е мѫчно да стане поради наложителна нужда или поради далечния пѫть, то трѣбва поне трима епископи да се събератъ и съ пълното съгласие на отсѫтствующитѣ епископи да ржположатъ избрания. Обаче извършеното трѣбва да се потвърди отъ митрополита на съответната область (τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ). Въ 6. правило се казва, че безъ съгласието на митрополита не може нѣкой да бѫде епископъ.

[29] ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν δὶς τοῦ ἔτους συνόδους γίνεσθαι, ἵνα κοινῇ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο.

[30] Τὰ ἀρχαῖα ἔτη κρατείτω τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λυβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν, ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις.

[31] Срв. 6. прав. на I всел. съборъ.

[32] Въ своята Църковна история (I 13) Евсевий Кесарийски помѣстилъ въ гръцки преводъ писмо на едеския царь Авгаръ Ухама до И. Христа и

отговора на И. Христа до него. Тѣ били написани на сирийски езикъ и се намирали въ архивитѣ на Едеса. Авгаръ страдалъ отъ тежка болесть, чулъ за чудесата на И. Христа и го молилъ да му изпрати писмо и да го излѣкува отъ болестьта. Авгаръ изпратилъ писмото си въ Иерусалимъ чрезъ бързоходеца Анания. И. Христосъ му отговорилъ, че следъ Своето възнесение ще му изпрати единъ отъ ученицитѣ Си да го изцѣри.

Къмъ сжщитѣ (апокрифни) писма, по увѣрението на Евсевия Кесарийски, било добавено предание на сирийски, че следъ възнесението на И. Христа ап. Юда, нареченъ и Тома (Ἰούδας ὁ καὶ Θωμᾶς), изпратилъ въ Едеса Тадея, единъ отъ 70-тѣ Иисусови ученици, който почналъ да изцѣрява всѣкакви болести и неджзи. Като чулъ това, Авгаръ си рекълъ, че той е обещаниятъ отъ И. Христа ученикъ. Поканилъ Тадея въ двореца си. Щомъ го видѣлъ, Авгаръ се изпълнилъ съ вѣра въ Христа и въ своето въодушевление казалъ на Тадея, че, ако не били римлянитѣ, би предприелъ походъ да изсѣче евреитѣ, които разпнали И. Христа. Тадей сложилъ ржката си върху Авгара, който тутакси се почувствувалъ здравъ. Тадей изцѣрилъ и Авда (вѣроятно всможа) отъ подагра и много други негови съграждани. Авгаръ пожелалъ да му разкаже за живота на И. Христа. Тадей проповѣдвалъ на другия день предъ всички граждани. Следъ проповѣдьта му Авгаръ заповѣдалъ да му дадатъ злато и сребро, но Тадей не приелъ, като казалъ: „Ако нашето оставихме, какъ ще взсмемъ чуждото“.

[33] Евс. Кесарийски, п. съч., III 36, 3: λόγος δ' ἔχει τοῦτον ἀπὸ Συρίας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἀναπεμφθέντα, θηρίων γενέσθαι βορὰν τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἕνεκεν· За това, че му предстояло да бжде разкжсанъ отъ звѣроветѣ въ Римъ, самъ Игнатий говори въ посланието си къмъ римлянитѣ, предъ които изказвалъ своята готовность да претърпи огънь и кръвь, разкжсване отъ звѣрове и др. мжчения, стига само да придобие Христа (Евс. Кесар., п. съч. III 36, 9).

[34] „Ἀλέξανδρος, δοῦλος καὶ δεσμὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ ἐν κυρίῳ χαίρειν· ἐλαφρά μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ ὁ κύριος ἐποίησεν, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρκτῆς πυθομένῳ τῆς ἁγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδειότατον κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχειρισμένον“ (Евс. Кес., п. съч., VI 11, 5).

[35] Евс. Кес., п. съч., V 20, 3—4.

[36] Евс. Кес., п. съч., VI 34. Срв. Робертсонъ, Исторія христіанской церкви, т. I, стр. 87. Нѣкои се съмняватъ въ това предание (срв. Ἀρχιεπ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, въ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ., IV, п. ст., стр. 898).

[37] Евс. Кес., п. съч., VI 39.

[38] Евс. Кес., п. съч., VII 30, 18—19.

[39] Отъ 305 год. Максиминъ управлявалъ Сирия и Египетъ.

[40] Евс. Кес., п. съч., VIII 12 и 13; IX, 2—7.

[41] Евс. Кес., п. съч., IV 29[3—4] и 30. Споредъ Евс. Кесарийски, Вардесанъ се отказалъ отъ валентинската ересь, щомъ разбралъ нейнитѣ митични черти (μυθοποιίας).

[42] Срв. Hefele, Conciliengeschichte, I, стр. 135—136. Споредъ Теодорита Кирски, Павелъ Самосатски ужъ искалъ да угоди на своята покровителка, царица Зиновия, която имала иудейски възгледи. Това приема и Хефеле, но едва ли може да се обясни цѣла богословска система само като плодъ на любоугодничество.

[43] Евс. Кес., п. съч., VII, 27[1—2], 28—30[1—19]. Адресътъ на съборното послание: Διονυσίῳ καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, Ἕλενος καὶ Ὑμέναιος, καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος и др. (VII, 30, 2). Въ антиохийския съборъ отъ 358 год. полуарианитѣ твърдѣли, че антиохийскиятъ съборъ противъ Павла Самосатски отхвърлилъ думата ὁμοούσιος. Дали наистина Павелъ Самосатски употрѣбявалъ този терминъ, нѣма указание въ съборното послание. Атанасий Велики приемалъ, че Павелъ Самосатски си служилъ съ тази дума като доказателство ad absurdum, именно въ следния силогизъмъ: Ако Христосъ не е обожественъ човѣкъ, то той е ὁμοούσιος съ Отца, но тогава трѣбва да приемемъ, че има три οὐσίαι или че Божията οὐσία е раздѣлена на три части. Сжщо така разсжждавали и арианитѣ: отхвърляли

думата ὁμοούσιος, понеже означавала носитель на часть отъ Божията οὐσία. — Споредъ Епифания Кипърски, Павелъ Самосатски употрѣбилъ термина ὁμοούσιος не като полемично срѣдство, а като догматъ въ смисълъ, че Синъ не е различна отъ Отца ипостась, а свойство (разумъ) на Божието сѫщество, както разумътъ е свойство на човѣка. Това обяснение е по-приемливо (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 140—141).

[44] Споредъ единъ документъ, Архелай, епископъ на Кашара въ Месопотамия, ималъ религиозенъ споръ съ еретика Манесъ (Hefele, Conciliengesch., I, стр. 143).

[45] Евс. Кесарийски го нарича Νοουάτος.

[46] Евс. Кес., п. съч., VI 43^{1-5}, 44^{1}, 46^{3}.

[47] С. съч., VII 5, 1—2.

[48] С. съч., V 23, 4; срв. Hefele, п. съч., стр. 101.

[49] Hefele, п. съч., стр. 100.

[50] Въ посланието си до Ефеската църква Игнатий споменава нейния „пастирь“ (епископъ) Онисимъ, въ посланието си до Магнезийската църква — Дамасъ, до Тралийската — нейния началникъ“ (ἄρχοντα) Поливий (Евс. Кесар., п. съч., III 36, 5).

[51] П. съч, IV 24, 1.

[52] Bardenhewer мисли, че Теофилъ приелъ християнството възрастенъ и че изобщо сѫчинението му до Автолика било плодъ на негово дълго обмисляне и изучаване на пророческитѣ книги. Споредъ него третата книга отъ тоя трудъ ше да се явила въ 181/182 год. (п. съч., I, стр. 307).

[53] Τοῦ μὲν οὖν Σεραπίωνος τῆς περὶ λόγους ἀσκήσεως καὶ ἄλλα μὲν εἰκὸς σῴζεσθαι παρ' ἑτέροις ὑπομνήματα (Евс. Кес., п. съч., VI 12, 1).

[54] τὰ δέ ὀνόματι αὐτῶν (на Петра и др. апостоли) ψευδεπίγραφα ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα (п. съч., VI 12, 3).

[55] Евс. Кесарийски, смѣтайки презв. Лукиана за добродетеленъ мѫжъ (ἀνὴρ τὰ πάντα ἄριστος βίῳ τε ἐγκρατεῖ), очертава неговата ученость само съ думитѣ: καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν συγκεχροτημένος (IX 6, 3).

[56] Вж. у Евс. Кесар. VII 32, 14—19 подъ заглавие: Ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα Ἀνατολίου κανόνων.

[57] Срв. Bardenhewer, п. съч., II, § 69, 70 и 74.

[58] Срв. тукъ, стр. 112 за книжовната дейность на еретика Вардесанъ.

ГЛАВА ВТОРА

Отъ издаването на миланския едиктъ до падането на Антиохия подъ властьта на арабитѣ (313—638)

1. Триадологична епоха

а) **Борба срещу езичеството и арианството.** — Още преди Диоклетиановото гонение Сирия била една отъ онія области, въ които имало доста християни. Ако антиохийскиятъ епископъ Павелъ Самосатски билъ и държавенъ сановникъ и свободно били свиквани църковни събори въ Антиохия дори противъ речения епископъ, покровителствуванъ отъ владѣтелката Зинаида (стр. 113), то антиохийското християнско население тогава трѣбва да представяло внушителна сила. Къмъ 311 год. ще да е имало значителни християнски общини и въ другитѣ градове на Сирия, та затова указътъ на кесаря Максиминъ Даза за гонение на християнитѣ билъ обнародванъ въ всѣки градъ[1]. Голѣмото количество християни въ неговитѣ владения (частно Сирия) го принудило, следъ като Ликиний му нанесълъ поражение, да признае безплодната си борба срещу християнството и да даде пълна вѣротърпимость на християнитѣ[2].

Следъ издаването на миланския едиктъ (юний 313 год.) Антиохийската църква се радвала на свобода. Ликиний отишълъ въ Антиохия и наказалъ съ смъртъ антиохийския управитель-християногонитель Теотекънъ и други негови сратници[3]. Нови християнски храмове ще да били построени не само въ Тиръ (Финикия), а и въ други мѣста. Обаче скоро пакъ се влошило положението на християнитѣ въ източнитѣ области. Тамошниятъ императоръ Ликиний, враждувайки (отъ 316 год.) съ Константина Велики за първенство, нѣмалъ довѣрие въ хрисниянитѣ, покровителствувани отъ Константина Велики и почналъ да ги угнетява. Той отстранилъ християнитѣ отъ своя дворъ и заповѣдалъ да се лишаватъ войницитѣ отъ военень чинъ, ако не принесатъ жертва на боговетѣ; на хвърленитѣ въ тъмницитѣ християни да не се дава храна, нито помощь на заразенитѣ отъ чума (λιμῷ) затворници, заплашвайки съ затворъ онія, които биха имъ оказали милость[4]. Разрушени били църкви, пострадали и епископи[5]. Въ 320 год. Ликиний заповѣдаль всички войници да бждатъ заставени да принесатъ жертви на боговетѣ. Тогава пострадали т. н. 40 мжченици въ Севастия (Малка Армения). Ликиний тъкмѣлъ да издаде указъ за общо гонение на хри-

стиянитѣ[6], но въ 323 год. Константинъ Велики го победилъ и лишилъ отъ престола, а следъ една година Ликиний билъ убитъ отъ войската въ Солунъ[7]. Въ 323 или 324 год. единодържавниятъ владѣтель Константинъ съ указъ възстановилъ правата на Християнската църква и съветвалъ своитѣ поданици езичници да приематъ християнството. Покровителството на императора насърдчавало сирийскитѣ епископи да засилятъ християнската проповѣдь между езическото население въ Сирия и съседнитѣ и области. Низибийскиятъ епископъ Яковъ, нареченъ Велики († 338), проповѣдвалъ въ Южна (персийска) Месопотамия.

Още отъ 320—321 год. Египетъ билъ смущаванъ отъ учението на Ария. Ако и да се смѣталъ Арий за последователь на Лукиана Антиохийски (стр. 115)[8], той не е потърсилъ прибѣжище въ Антиохия, понеже очевидно тогава Антиохийската църква твърдо поддържала традиционното църковно учение за Сина Божия. Нейниятъ епископъ Филогоний билъ единъ отъ тримата източни епископи, които, споредъ Ария, александрийскиятъ епископъ Александъръ не е анатемосалъ заедно съ Ария и привърженицитѣ му въ александрийския съборъ отъ 320—321 год.[9]. Въ действителность епископъ Александъръ едва ли е засегналъ поименно източнитѣ епископи, но съобщението на Ария е указание, че, следъ като той билъ изгоненъ отъ Александрия, не е намѣрилъ съчувствие у антиохийския епископъ Филогоний. Отрицателно се държалъ къмъ Ариевото учение и антиохийскиятъ епископъ Евстатий[10]. Въ I вселенски съборъ той заемалъ едно отъ първитѣ мѣста (може би билъ членъ на председателството на събора)[11] и се отличилъ като ревностенъ борецъ срещу Ария.

б) **Ариански влияния въ Антиохия.** — Въ борбата на арианитѣ противъ никейския символъ (по-вѣрно срещу термина ὁμοούσιος) Антиохия играела голѣма роля. И следъ като Константинъ Велики освободилъ Ария отъ заточение (327), Евстатий Антиохийски продължавалъ решително да брани никейския символъ. Той не влизалъ въ църковно общение съ арианитѣ и писалъ съчинения въ защита на ὁμοούσιος въ никейския символъ и влѣзълъ въ остъръ споръ съ Евсевия Кесарийски, когото обвинявалъ, че не е останалъ вѣренъ на никейския символъ. Понеже Евстатий не различавалъ строго οὐσία отъ ὑπόστασις (сѫщность отъ ипостасъ), Евсевий Кесарийски го обвинилъ въ савелианство (сир. ужъ сливалъ Сина съ Отца). По поводъ на тоя споръ въ 330 год. билъ свиканъ въ Антиохия голѣмъ съборъ, въ който участвували много епископи, противници на ὁμοούσιος (Евсевий Кесарийски, Евсевий Никомидийски, Теогнисъ Никейски, Патрофилъ Скитски). Въ събора особено се опълчилъ срещу Евстатия Антиохийски епископътъ на Верия (въ Сирия) Киръ,

който сѫщо го обвинилъ въ савелианство. Споредъ църковния историкъ Теодоритъ Кирски, евсевианитѣ (привърженицитѣ на Евсевия Никомидийски) накарали една блудница да обвини Евстатия, че е баща на нейното дете, но тя не е могла да представи нито единъ свидетель и по-късно била установена нейната лъжа[12]. Споредъ Атанасия Велики, Евстатий Антиохийски билъ обвиненъ още, че тежко обидилъ майката-императрица (Елена), като я обвинилъ въ блудство. Не може да се установи, кое отъ тѣзи три обвинения било действително поддържано отъ събора, но Евстатий Антиохийски билъ свраленъ отъ катедрата и заточенъ отъ Константина Велики въ Илирия, кѫдето много негови клирици доброволно го придружили отъ силна привързаность къмъ него. На антиохийската катедра билъ поставенъ Евлалий, очевидно противникъ на Евстатия, обаче той скоро умрѣлъ. Въ Антиохия следъ заточването на Евстатия избухнали силни разпри между евсевиани[13] и никейци. Поради това Евсевий Кесарийски отклонилъ поканата да приеме овдовѣлата антиохийска катедра, за което императорътъ го похвалилъ. Следъ известно време за антиохийски епископъ билъ поставенъ пакъ арианинъ. Привърженицитѣ на Евстатия образували отдѣлна християнска община, която не влизала въ общение съ арианитѣ. Тѣ били малцинство, и Антиохия станала важно срѣдище на противоникейцитѣ, подкрепяни отъ импер. Констанций (337—361), който често пребивавалъ въ тоя градъ. Въ 341 год. трѣбвало да бѫде осветена т. н. златна църква въ Антиохия, започната отъ Константина Велики и довършена отъ неговия синъ Констанций. По тоя случай въ Антиохия се събрали 97 източни епископи[14], отъ които 40 д. били евсевиани. Следъ освещението на храма, на което присѫтствувалъ и импер. Констанций, епископитѣ се свикали въ сѫщия градъ на съборъ[15], известенъ подъ названието „съборъ на освещението“ (ἐν ἐγκαινίοις). Тѣ съставили 25 правила, които цѣлата църква ги приела[16]. Сѫщиятъ съборъ се занималъ съ въпроса за Атанасия Велики и съ никейския символъ. Изглежда, че евсевианитѣ надделѣли въ събора и, насърдчени отъ присѫтствието на импер. Констанций, потвърдили свалянето на Атанасий Александрийски възъ основа на 12. правило на сѫщия съборъ и поставили за александрийски епископъ Григория отъ Кападокия. Антиохийскиятъ съборъ ще да е работилъ продължително съ прекѫсване. Така той изработилъ четири сходни вѣроопредѣления или символи[17], съ цель да бѫде отмѣненъ никейскиятъ символъ. Въ тѣхъ не е употрѣбена думата ὁμοούσιος. Въ първия символъ епископитѣ-съставители казватъ, че тѣ не сѫ никакви привърженици на Ария, защото не е възможно епископи да сѫ привърженици на единъ презвитеръ. Тѣ иматъ само една вѣра, именно тая, която отначало приели по предание. Ако не се взима предъ видъ, че нѣма думата ὁμοούσιος,

тоя символъ е напълно православенъ [18]. Вториятъ символъ е насоченъ противъ учението на Маркела Анкирски, обвиняванъ въ савелианство, и срещу крайноститѣ на арианството. Осжжда се всѣки, който казва, че било време, когато Синъ не е сжществувалъ, или че Синъ е сътворенъ отъ Отца. Тоя символъ се приписвалъ на антиохийския мжченикъ Лукианъ. Той е най-важното вѣроопредѣление на тоя антиохийски съборъ и е известенъ подъ названието „символъ на освещението". Третиятъ символъ билъ предложенъ на събора отъ тианския епископъ Теофроний. По съдържание не се отличава отъ първия и явно анатемосва антитринитаритѣ, именно Маркела Анкирски, Савелия и Павла Самосатски, както и тѣхнитѣ привърженици.

Следъ нѣколко месеци с. год. въ Антиохия станало ново събрание на източни епископи [19], които съставили друго (четвърто) вѣроизповѣдание, като отхвърлили решително Ариевото учение за тварностьта на Сина [20]. Делегация отъ четирма епископи [21] занесли това вѣроизповѣдание на западния императоръ Констансъ въ Галия [22], но тѣ не могли да го спечелятъ на своя страна. Дори трирскиятъ епископъ Максиминъ не влизалъ въ църковно общение съ тѣхъ, очевидно понеже ги смѣталъ за неправославни, като противници на никейския символъ.

Следъ това Антиохия все повече се свързвала съ арианството и частно съ борбата срещу Атанасия Александрийски. Единъ отъ водителитѣ на евсевианитѣ въ сердикския съборъ (343) билъ антиохийскиятъ епископъ Стефанъ. Въ 344 год. въ Антиохия пристигнали епископитѣ Винценций Капуйски и Ефратъ Кьолнски, изпратени отъ сердикския съборъ да издействуватъ отъ импер. Констанция позволение да се върне Атанасий въ Александрия. Антиох. епископъ Стефанъ (по разказа на Атанасия Александрийски) се опиталъ съ безчестно срѣдство [23] да осуети тѣхната мисия. По заповѣдь да импер. Констанция, въ сжщата година билъ свиканъ въ Антиохия съборъ, който свалилъ Стефана отъ катедрата и поставилъ вмѣсто него антиохийскиятъ клирикъ Леонтий Кастратъ (скопецъ) [24], сжщо евсевианинъ. И тоя съборъ съставилъ ново вѣроизповѣдание, наречено макростихъ (μακρόστιχος) поради своята обширность. Тая формула почти повтаря четвъртия антиохийски символъ отъ 341 год. [25], но съ по-подробни обяснения (противъ ариани, савелиани, Маркела Анкирски, неговия ученикъ Фотинъ Сирмийски и Атанасия Александрийски) и съ полуарианския изразъ „Синъ е подобенъ на Отца въ всичко" (κατὰ πάντα ὅμοιος). Четирма епископи, пратеници на събора, занесли това вѣроопредѣление на медиоланския съборъ, свиканъ въ 345 год. противъ Фотина Сирмийски, обаче западнитѣ епископи не ги приели съ довѣрие [26].

По настояване на брата си Констансъ, източният императоръ Констанций поканилъ Атанасия да се върне на катедрата си (следъ смъртьта на александрийския епископъ арианинъ Григорий въ 345 год.). На пѫть за Александрия (346) Атанасий се спрѣлъ въ Антиохия, гдето се видѣлъ съ импер. Констанций. Православнитѣ въ Антиохия нѣмали нито една църква. Затова, когато императоръть поискалъ отъ Атанасия да отстѫпи една църква вь Александрия на арианитѣ, той се съгласилъ при условие, че и неговитѣ привърженици въ Антиохия ще иматъ свой храмъ. Обаче арианитѣ не се съгласили да направятъ такава отстѫпка, понеже православието имало доста привърженици между мирянитѣ въ Антиохия. Атанасий не влѣзълъ въ църковно общение съ антиохийския епископъ Леонтий и се черкувалъ у евстатианитѣ въ една частна кѫща. Епископъ Леонтий се стараелъ да не раздухва религиознитѣ спорове и да държи въ църковно единение православни и ариани[27]. Следъ смъртьта му († 357) антиох. катедра била завзета отъ дотогавашния германикийски епископъ Евдоксий, близъкъ човѣкъ на императора Констанций, Той се отнасялъ благосклонно къмъ Аеция, водителя на новата арианска партия аномии или аномиани[28]. Евдоксий далъ повечето църковни длъжности на негови ученици. Антиохийскиятъ съборъ отъ 358 год., председателствуванъ отъ Евдоксия, отхвърлилъ не само никейския терминъ ὁμοούσιος (единосѫщенъ), но и полуарианския (ὁμοιούσιος), подтвърждавайки вѣроизповѣдната формула на втория сирмийски съборъ отъ 357 год. Освенъ това съборътъ отправилъ благодарствено писмо до главнитѣ епископи въ сирмийския съборъ Урзакий Сингидунски, Валентъ Мурзийски и Германиний Сирмийски, че тѣ върнали западнитѣ епископи въ правата вѣра. Полуарианитѣ се смутили. По покана на Георгия Лаодикийски, въ 358 год. преди Великдень тѣ се свикали на съборъ въ Анкира и отхвърлили второто сирмийско вѣроизповѣдание и аномианството. Неговото вѣроизложение било занесено отъ трима епископи на импер. Констанция въ Сирмиумъ. Тукъ вече се намиралъ единъ усърденъ привърженикъ на Аеция — антиохийскиятъ пресвитеръ Асфалий, който издействувалъ отъ императора грамота въ полза на аномианството. Обаче Констанций, който повече клонѣлъ къмъ полуарианството, одобрилъ анкирското изповѣдание и взелъ назадъ писмото си отъ Асфалия, като издалъ другъ указъ до антиохийци противъ аномианството. При все това Евдоксий Антиохийски продължавалъ да поддържа строгото арианство. Въ селевкийския съборъ (септември 359)[29] той билъ единъ отъ главнитѣ членове аномиани[30]. Както съобщава Иларий Пиктавийски, който участвувалъ въ тоя съборъ, тукъ била прочетена часть отъ негова проповѣдь[31], която поради хулния си характеръ предизвикала общо негодувание.

Мнозинството отъ събора потвърдило антиохийския „символъ на освещението“ отъ 341 год., но Евдоксий се присъединилъ къмъ вѣроизповѣданието на Акакия Кесарийски, сир. къмъ новообразуваната арианска партия омиани (акакиани). Въ селевкийския съборъ били изнесени тѫжби срешу Евдоксия, Акакия и др. тѣсни съмишленици, обаче тѣ не се отзовали на двукратната покана да отговорятъ на обвиненията и затова съборътъ ги обявилъ за свалени. Това решение било съобщено за знание на тѣхнитѣ епархии. Вмѣсто Евдоксия билъ опредѣленъ за антиохийски епископъ антиохийскиятъ презвитеръ Аниянъ, който и билъ рѫкоположенъ въ Селевкия. Свалените епископи не само не отдавали никакво значение на тая присѫда, но заминали въ Цариградъ да спечелятъ на своя страна импер. Констанция. Тамъ пристигнали и 10 представители на мнозинството отъ селевкийския съборъ и предали на императора вѣроизложение на Евдоксия, който обаче отрекълъ да е негово и посочилъ Аеция за съставителъ на документа. Предъ опасността да бѫде заточенъ, Евдоксий се принудилъ да анатемоса това хулно съчинение, което приписалъ на Аеция. Той действувалъ заедно съ Акакия Кесарийски въ рѫководения отъ последния цариградски съборъ (360), който потвърдилъ омианския символъ на никийския съборъ (гр. Ники въ Тракия) отъ октомврий 359 год.[32] и лишилъ Аеция отъ дяконски чинъ[33], както и мнозина полуариански епископи отъ катедритѣ имъ. На опразднената цариградска катедра (сваленъ билъ еп. Македоний) билъ премѣстенъ Евдоксий (27. I. 360).

в) **Мелетиански разколъ.** — По нареждане на импер. Констанций, въ 361 год. билъ свиканъ малъкъ съборъ въ Антиохия, за да избере новъ епархийски епископъ вмѣсто премѣстения Евдоксий. Избранъ билъ Мелетий, дотогава севастийски епископъ (въ Армения). Избирателитѣ го смѣтали за свой съмишленикъ, но скоро той почналъ да проповѣдва за единосѫщието на Сина и Отца. Затова, следъ 30 дни отъ възкачването му на катедрата, той билъ сваленъ и заточенъ отъ импер. Констанций. Приемникътъ му Евзой († 376) билъ явенъ арианинъ[34]. Той ще да е покръстилъ импер. Констанция малко преди смъртьта му (3. XI. 361). Следъ отстранението на Мелетия неговитѣ привърженици, православни, образували отдѣлна община, която не влизала въ общение съ епископа Евзой. При императора Юлианъ Отстѫпникъ (361—363) еп. Мелетий се върналъ въ Антиохия и застаналъ начело на тая община. Обаче евстатианитѣ не признавали Мелетия за православенъ епископъ, понеже билъ поставенъ отъ ариани и привържениците му били кръстени еретически. Така въ Антиохия сѫществували две православни общини наредъ съ арианската. Александрийскиятъ съборъ отъ 362 год. изпратилъ въ

Антиохия двама епископи (Евсевий Верцелски и Астерий Петрански), за да отстранятъ тамошния разколъ. Преди тѣхъ обаче въ Антиохия дошълъ епископъ Люциферъ Каларски (Calaris въ о. Сардиния)[35] и ржкоположилъ за епископъ на евстатианитѣ тѣхния презвитеръ Павлинъ. Съ това се задълбочилъ антиохийскиятъ разколъ, който внесълъ разединение между другитѣ църкви. Александрия и Римъ признавали Павлина, макаръ и да ималъ малко паство, а източнитѣ епископи — Мелетия. Евстатианитѣ поддържали привидно идейно различие отъ мелетианитѣ. Тѣ разбирали термина ὑπόστασις въ смисълъ на οὐσία (сжщность), а мелетианитѣ — въ смисълъ на личность. Следъ дълги усилия шестима видни антиохийски клирици, достоизбираеми за епископски чинъ, се съгласили, щото следъ смъртьта на Мелетия или Павлина да не се избира новъ епископъ вмѣсто умрѣлия, а живиятъ епископъ да бжде признатъ за единственъ православенъ антиохийски епископъ. Обаче следъ смъртьта на Мелетия († 381) това съглашение не е било осжществено. Съ тоя въпросъ се занимавалъ II вселенски съборъ. Царигр. епископъ Григорий Назианзинъ (Богословъ), председатель на събора, настоявалъ да се приложи антиохийската спогодба, обаче другитѣ епископи (отъ Мала Азия и Сирия) не искали да признаятъ Павлина, понеже билъ ржкоположенъ отъ латински епископъ. Тѣ поставили за приемникъ на Мелетия антиохийския презвитеръ Флавианъ, единъ отъ шестимата клирици, които сключили споменатата спогодба. Сжщо така и следъ смъртьта на Павлина († 388) привърженицитѣ му не признали Флавиана, а си избрали другъ епископъ — Евагрия. Едвамъ следъ смъртьта на Евагрия († 392) епископъ Флавианъ сполучилъ да наложи да не се избира неговъ приемникъ. Въ 398 год. Флавианъ билъ признатъ отъ Римъ за законенъ антиохийски епископъ (при посрѣдничеството на Иоана Златоуста и Теофила Александрийски), като внесълъ въ църковнитѣ диптихи имената на Павлина и Евагрия. При все това евстатиани имало до 415 год., когато антиохийскиятъ епископъ Александъръ успѣлъ да ги присъедини къмъ своето паство.

г) **Мелетий — поборникъ на православието.** — Мелетий се отличавалъ съ своя благочестивъ животъ. Поради това той билъ високо почитанъ отъ паството си, и църквата го причислила къмъ лика на светиитѣ. Противницитѣ му никога не го обвинили въ нѣкакво безнравственo деяние, както обикновено ставало съ други епископи презъ време на арианския смутъ. Споредъ Теодорита Кирски, импер. Теодосий Велики (379—395) хранѣлъ голѣма почить къмъ Мелетия[36]. Съ своя авторитетъ той затвърдилъ православието въ Антиохия. Страданията му за никейската вѣра само усилвали неговото влияние.

Антиохийскиятъ съборъ отъ 361 год. (сѫщиятъ съборъ, който свалилъ Мелетия) съставилъ аномиански символъ, споредъ който Синъ е сътворенъ отъ нищо и не е подобенъ на Отца нито по сѫщность, нито по воля[37]. Това било временно надмощие на строгото арианство. Импер. Юлианъ Отстжпникъ освободилъ и Мелетия заедно съ много други заточени отъ импер. Констанция епископи. Обаче не се сбжднала надеждата на Юлиана, християнството да отслабне отъ разпри между неговитѣ представители. Той продължително време пребивавалъ въ Антиохия (отъ края на юний 362 — 5. III. 363), готвейки се за походъ срещу Персия, но и тукъ не намѣрилъ широко съчувствие въ своя стремежъ да съживи езическата религия. Антиохийци дори осмивали неговата небрежна външность (рошава брада) съ обреднитѣ му странности. Импер. Юлианъ възстановилъ храма на Аполона въ Дафни (при Антиохия) на мѣстото на църквата Св. Вавила и изхвърлилъ отъ тамъ мощитѣ на тоя голѣмъ антиохийски мжченикъ (стр. 109). Обаче езичеството вече било на издъхване, и християнството, въпрѣки еретическитѣ смутове, ставало господствена вѣра въ Антиохия. Епископъ Мелетий билъ нравствена сила, която осуетила Юлиановия опитъ.

Приемникътъ на Юлиана Йовианъ (363—364) билъ привърженикъ на никейската вѣра и изказалъ желание да престанатъ раздоритѣ въ Църквата. Въ 363 год., когато той дошълъ въ Антиохия следъ безуспѣшенъ походъ срещу перситѣ, епископъ Мелетий се погрижилъ да привлѣче арианитѣ. Въ сѫщата година той, Акакий Кесарийски и други 25 епископи се свикали въ Антиохия на съборъ, на който приели и подписали никейския символъ. Наистина, тѣ разбирали ὁμοούσιος малко въ полуариански смисълъ[38] и поради това нѣкои подозрѣли Мелетия въ двусмислие, обаче Мелетий не престаналъ да се бори срещу арианството. Въ 367 год. императоръ Валентъ (364—378) заточилъ и него между другитѣ православни епископи[39]. Той преследвалъ и православното населенне въ Антиохия[40]. При все това Антиохийската православна църква устояла и на тая буря. Приемникътъ на Валента Грацианъ (375—383) освободилъ всички заточени епископи, като далъ религиозна свобода на всички свои поданици, съ изключение на манихеитѣ, фотинианитѣ и евномианитѣ. Скоро (следъ като епископъ Мелетий се върналъ отъ заточение (септември 378 год.) 146 източни (православни) епископи се свикали на съборъ въ Антиохия, за да отстранятъ разкола между тамошнитѣ православни, а сѫщо така да съкрушатъ арианството. Съборътъ потвърдилъ вѣроопредѣлението на римския съборъ отъ 369 год.[41], споредъ което Отецъ и Синъ сж отъ една сѫщность (unius substantiae), сѫщо и Св. Духъ.

Нѣма сведения за отношението на еп. Мелетия къмъ аполинарианитѣ[42], които въ негово време имали свой епископъ въ Антиохия[43]. Съ негово съдействие се затвърдило православието въ Цариградъ, следъ като билъ отстраненъ тамошниятъ епископъ Демофилъ (ноември 380 год.). Съ тази цель той пристигналъ въ Цариградъ малко преди свикването на II вселенски съборъ и тържествено поставилъ Григория Назианзинъ на царигр. катедра. Мелетий билъ председатель на II вселенски съборъ[44], който осждилъ, освенъ разнитѣ арианси и др. секти[45], още и аполинарианитѣ (τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν). Още въ първитѣ заседания на събора Мелетий умрѣлъ и билъ погребанъ съ необикновени почести. Въ своята надгробна речь Григорий Ниски възхвалилъ подвизитѣ му за вѣрата и го нарекълъ светецъ. Вториятъ вселенски съборъ[46] закрепилъ дѣлото на Мелетия: съ своето 5. правило[47] опредѣлилъ, че приема въ църковно общение ония антиохийци, които изповѣдватъ, че Отецъ, Синъ и Св. Духъ иматъ едно божество, съгласно съ вѣроопредѣлението на папа Дамасъ и неговия съборъ отъ 369 год., прието отъ антиохийския съборъ въ 378 год. подъ председателството на Мелетия Антиохийски.

д) **Антиохия — православно срѣдище.** — Следъ смъртьта на епископа Мелетий († 381) антиохийскиятъ разколъ не престаналъ, но Антиохийската църква вече нѣколко десетилѣтия не била силно смущавана отъ еретически вълнения. Тя здраво държала никео-цариградския символъ. Аполинарий Лаодикийски не се отказалъ отъ своето учение. Дори блажени Иеронимъ го слушалъ въ Антиохия (384 год.), но нѣмалъ успѣхъ. Нѣма съмнение, че строгитѣ закони на импер. Тедосий Велики срещу еретицитѣ съдействували за умиротворение на Християнската църква, но необходима била и ревностна дейность на нейнитѣ пастири. Вдъхновениятъ проповѣдникъ презвитеръ Иоанъ Златоустъ е стоялъ десетина години (386—397) въ родния си градъ Антиохия на стража на православната вѣра. Сжщо и неговиятъ началникъ епископъ Флавианъ ималъ апостолски духъ. Въ 387 год., поради нѣкакъвъ държавевъ налогъ, антиохийското население се възбунтувало, изгорило нѣколко кжщи и счупило статуитѣ на императора Теодосий Велики, покойната му любима жена и други негови близки. Антиохийскитѣ граждани очаквали тежко наказание. Епископъ Флавианъ, ако и да билъ въ преклонна възрасть, заминалъ въ Цариградъ, начело на антиохийско пратеничество, да моли оскърбения императоръ за милость и издействувалъ прошка.

Въ борбата на Теофила Антиохийски срещу Иоана Златоуста (вж. Алекс. църква) участвували нѣкои сирийски епископи (Северианъ Габалски, Акакий Верийски), обаче Антиохия ще да се отнасяла съчувствено къмъ своя бележитъ синъ. Следъ страдалческата му смърть (14. IX. 407) антиохий-

скиятъ епископъ Александъръ пръвъ се заелъ, Иоанъ Златоустъ да бжде признатъ отъ цѣлата Източна църква за православенъ и внесълъ името му въ църковнитѣ диптихи. Неговия примѣръ последвали други епископи, дори и цариградскиятъ архиепископъ Антимъ (417 год.).

Пелагианскиятъ споръ, който нѣколко години безпокоелъ Иерусалимската църква, билъ пренесенъ, изглежда, и въ Сирия. Теодоръ Мопсуетски далъ подслонъ на пелагианския водитель Юлианъ, епископъ въ Екланъ (близу до гр. Беневенто, Северна Италия), който билъ сваленъ отъ папа Зосимъ (418 год.) и изгоненъ отъ Италия. Обаче киликийския съборъ въ 423 год. осждилъ пелагианското учение, като главенъ обвинитель на пелагианитѣ билъ сжщиятъ Теодоръ Мопсуетски.

Въ Ефратската область имало доста маркионити и др. сектанти, но срещу тѣхъ енергично се борѣлъ кирскиятъ епископъ Теодоритъ.

2. Христологическа епоха

а) **Несторианство.** — Презъ първата половина на V в. Сирийската църква се славѣла съ трима свои дълбокомислени богослови — епископитѣ Диодоръ Тарски, Теодоръ Мопсуетски и Теодоритъ Кирски. Тѣ били върли противници на арианството и аполинарианството. За тѣхъ И. Христосъ билъ Богочовѣкъ. Още Аполинарий Лаодикийски поставилъ важенъ христологически въпросъ: по какъвъ начинъ сж съединени дветѣ природи (божеска и човѣшка) въ И. Христа. Въ стремежа си да запазятъ църковното учение, че Христосъ е съвършенъ Богъ и съвършенъ човѣкъ, тѣзи сирийски мислители дошли до извода, че съединението на дветѣ природи въ И. Христа не е „физично“ (органично)[48], а „относително“ (σχετικῆ) сир. външно; тѣ само се допрѣли една до друга; Богъ не се въплътилъ, а само възприелъ отдѣленъ човѣкъ и се свързалъ съ него, само се вселилъ въ Иисуса и живѣлъ въ Него като въ храмъ, като Му съдействувалъ да се усъвършенствува нравствено и да се обожести. Поради това не е правилно Дева Мария да се нарича Богородица (θεοτόκος).

Това богословие било усвоено отъ даровития антиохийски презвитеръ Несторий, родомъ отъ Германикия (Сирия). И той, както Иоанъ Златоустъ, билъ красноречивъ проповѣдникъ, обичалъ науката и монашеския животъ (като презвитеръ живѣлъ въ манастира Св. Евпрепий до стенитѣ на гр. Антиохия). Поради тѣзи качества императоръ Теодосий II Млади го избралъ за цариградски епископъ вмѣсто починалия Сисиний († 25. XII. 427). Несторий неохотно приелъ новата отговорна длъжность. Щомъ встжпилъ на цариградската катедра (10. IV. 428), той се проявилъ като ревностенъ гонитель

на еретицитѣ[49]. Обаче скоро самъ изпадналъ въ ересь, наричайки Дева Мария не Богородица (θεοτόκος), а Богоприемница (θεοδόχος) и Христородица. Главниятъ му противникъ Кирилъ Александрийски се опитвалъ съ писма да привлѣче на своя страна Иоана Антиохийски, Акакия Верийски (110 годишенъ) и др. източни епископи. Иоанъ Антиохийски, предупреденъ и отъ папа Целестина, се опиталъ да потуши спора. Въ отговора си до Кирила Александрийски той не вдобрявалъ термина на Нестория за Дева Мария, но молѣлъ да не се отива до църковенъ разривъ. Иоанъ писалъ и на Нестория, като го съветвалъ да не настоява за тая дума. Несторий му заявилъ, че, държейки се за ученията на църковнитѣ отци, може да употрѣбява думата Богородица въ известенъ смисълъ. Следъ това увѣрение Иоанъ Антиохийски се надѣвалъ, че споветѣ ще престанатъ. Но 12-тѣ анатематизми на Кирила Александрийски осуетили тази надежда. Иоанъ Антиохийски виждалъ въ тѣхъ аполинарианство. Сирийскитѣ епископи Андрей Самосатски и Теодоритъ Кирски явно подкрепили Нестория, като съ отдѣлни трактати подложили на остра критика 12-тѣ анатематизми на Кирила Александрийски. За вселенския съборъ, свиканъ въ Ефесъ (7. VI. 431) по дѣлото на Нестория, заминалъ и антиохийскиятъ епископъ Иоанъ съ много свои епископи, но, докато пристигналъ въ Ефесъ[50], Несторий билъ осѫденъ отъ събора подъ рѫководството на Кирила Александрийски и Мемнона Ефески. Това станало причина, Иоанъ Антиохийски да се опълчи срещу Кирила и неговитѣ привърженици. Съставениятъ отъ него отдѣленъ съборъ отъ 43 епископи (14 сирийски и 29 отъ Мала Азия) обявилъ Кириловитѣ анатематизми за еретически, а самия Кирилъ и Мемнона за низвергнати и останалитѣ 200 епископи за отлѫчени, ако не отхвърлѣли анатемитѣ срещу Нестория. Отъ своя страна и Кирилъ и неговиятъ съборъ обявили Иоана Антиохийски за отлѫченъ, ако не отмѣнѣлъ своитѣ присѫди. Въпрѣки всички усилия, сирийскитѣ епископи не могли да спасятъ Нестория, който билъ отстраненъ отъ катедрата и се отдалечилъ въ антиохийския манастиръ Св. Евпрепий. На връщане отъ Ефесъ, тѣ се свикали два пѫти на съборъ (въ Тарсъ и Антиохия) и повторили предишнитѣ си присѫди, заявявайки, че тѣ никога не ще признаятъ низвержението на Нестория и, държейки се за никейския символъ, не ще приематъ египетскитѣ анатематизми. Тѣ не признавали и новия царигр. архнепископъ Максимианъ, поставенъ отъ привърженици на Кирила. Теодоритъ Кирски, Андрей Самосатски и др., борейки се срещу Кирила съ съчинения, се намиралѝ въ преписка съ привържениците на Нестория. Църковното разцепление се прекратило скоро. По заповѣдь на императора, Иоанъ Антиохийски и Кирилъ Александрийски влѣзли въ преговори за помирение[51].

Първиятъ предложилъ шесть помирителни условия, по-важни отъ които били[52]: да не се засѣга въпросътъ за Нестория, Кирилъ да се откаже отъ своитѣ анатематизми и да признае никейския символъ за достатъчно правило на вѣрата. Кирилъ не се отказвалъ отъ анатематизмитѣ си; смѣталъ, че никейскиятъ символъ е достатъченъ, но не изключва тълкувания въ ония точки, които може да се претълкуватъ неправилно отъ еретицитѣ; най-после изисквалъ, източнитѣ епископи да признаятъ низвержението на Нестория и поставянето на Максимиана. Все пакъ насърдченъ отъ писмото на Кирила до Акакия Верийски (то било смѣтано отъ Теодорита Кирски за православно), Иоанъ Антиохийски, въ съгласие съ повечето свои епископи, изпратилъ емеския епископъ Павелъ да продължи преговоритѣ за съединение. Иоанъ осждилъ Нестория и призналъ цариградския архиепископъ Максимианъ за законенъ, а Кирилъ подписалъ вѣроизложението, което Иоанъ му представилъ съ посланието си до него[53], именно като го повторилъ въ своето помирително послание до Иоана Антиохийски. Така се постигнало съединението между Антиохия и Александрия въ м. априлъ 433 год. Това събитие е известно подъ название антиохийска уния, която била призната отъ папа Сикстъ III.

Обаче нѣкои източни епископи не одобрили това помирение. Престарѣлиятъ и почитанъ иераполски митроп. Александъръ не признавалъ Кирила за правоглавенъ. Теодоритъ Кирски (прѣко подчиненъ на иераполския митрополитъ) решително поддържалъ, че трѣбва да се отквърлятъ анатематизмитѣ на Кирила, и не признавалъ присждата срещу Несторъ, заявявайки, че по-скоро е готовъ да му отсѣкатъ дветѣ ржце, отколкото да анатемоса Нестория[54]. Иоанъ Антиохийски, като висшъ началникъ (патриархъ), си позволилъ да постави нѣколко епископи въ Ефратската провинция, подчинена прѣко на иераполския митрополитъ Александъръ. Това се смѣтнало за втурване въ чужда епархия. Нѣколко провинции (митрополии) отъ Антиохийския диоцезъ прекжснали общението си съ Иоана Антиохийски. Намѣсила се гражданската власть. Заточенъ билъ Александъръ Иераполски, изгонени били отъ катедритѣ си и други епископи — противници на антиохийската уния. Теодоритъ Кирски решилъ да се оттегли въ манастиръ, но, по настойчивата молба на паството си, Иоанъ Антиохийски го оставилъ на катедрата му, безъ да го принуждава да осжди Нестория.

Иоанъ Антиохийски бдѣлъ и за дейността на Нестория. Уведоменъ отъ него, че Несторий още поддържалъ своето учение и отвръщалъ мнозина отъ вѣрата, въ 435 год. импер. Теодосий II издалъ указъ да бждатъ изгорени всички съчинения на Нестория и да не се позволяватъ събрания на неговитѣ последователи, които да са наричатъ симониани

(по името на Симона Влъхва). Несторий билъ изпратенъ на заточение въ гр. Петра (Арабия) и после въ единъ египетски оазисъ, гдето и умрѣлъ.

Между източнитѣ епископи избухнали спорове и заради Диодора Тарски и Теодора Мопсуетски († 428), чиито съчинения били усърдно разпространявани отъ Несториевитѣ привърженици въ сирийски, арменски и персийски преводъ. Началникътъ на едеското училище Ива, после едески епископъ (436—457), билъ единъ отъ поклонницитѣ на Теодора Мопсуетски и превеждалъ съчиненията му на сирийски езикъ. Едеският епископъ Рабула († 435), подъ грижитѣ на когото се намирало това училище, гледалъ благосклонно на дѣлото на Ива и въ III вселенски съборъ се явилъ заедно съ Иоана Антиохийски. Обаче после той станалъ ревностенъ привърженикъ на Кирила Александрийски. Понеже Несториевитѣ привърженици се позовавали на авторитета на Теодора Мопсуетски, въ 432 год., Рабула произнесълъ въ църква анатема срещу него и унищожавалъ съчиненията му. Той преследвалъ дори Ива, който по убеждение не билъ несторианинъ, но защищавалъ Нестория и отхвърлялъ присѫдата на III. вселенски съборъ (това се вижда отъ писмото му до Марисъ, епископъ въ Персия). Рабула изтъквалъ предъ Кирила, че Теодоръ Мопсуетски билъ баща на несторианскитѣ заблуди. Той внушавалъ и на арменскитѣ епископи да не приематъ съчиненията на Теодора Мопсуетски като еретически. Единъ отъ тѣхъ, Акакий Мелитински, явно поддържалъ тоя възгледъ. Запитанъ отъ арменскитѣ епископи, царигр. архиепископъ Прокълъ отправилъ до тѣхъ послание (Τόμος πρὸς ἀρμενίους περὶ πίστεως), което било подписано отъ Кирила Александрийски и Иоана Антиохийски. Въ посланието било изложено православното учение и се опровергавали възгледитѣ въ приложенитѣ къмъ посланието извадки изъ съчиненията на Теодора Мопсуетски, чието име обаче не се споменавало. Прокълъ предлагалъ да бѫдатъ осѫдени тѣзи изрази отъ всички епископи. Когато се узнало, че посланието е насочено срещу Теодора Мопсуетски, свиканъ билъ въ Антиохия съборъ, който одобрилъ вѣроизложението на Прокла, но отказалъ да осѫди посоченитѣ въ Прокловото послание извадки изъ Теодоровитѣ съчинения. Съборътъ се обърналъ съ молба до императора Теодосий II да не се осѫжда единъ толкова заслужилъ на Църквата епископъ, особено защото той си послужилъ съ приведенитѣ изрази въ полемика съ арианитѣ и евномианитѣ. Отъ Иерусалимъ се оплакали на Кирила Александрийски, че съчиненията на Теодора Мопсуетски много се разпространявали между източнитѣ епископи. Разтревоженъ отъ това известие, той писалъ на Иоана Антиохийски да вземе мѣрки срещу това зло. Обаче Иоанъ Антиохийски отбилъ внушението на Кирила, като го убеж-

давалъ, че и въ неговитѣ съчинения, както и въ тия на Прокла може да се намѣрятъ изрази, подобни на Теодоровитѣ. Най-после съ указъ, издаденъ на името на Иоана Антиохийски, императоръ Теодосий II забранилъ да се осѫждатъ лица, заслужили на Църквата и умрѣли въ общение съ нея. Прокълъ и Кирилъ прекратили борбата си противъ Теодора Мопсуетски[55].

Несторианството не е изчезнало съвсемъ. Гр. Едеса (въ Източна Месопотания) станалъ негово срѣдище. Едеското богословско училище подъ ржководството на Ива, било въ услуга на несторианството. Едескиятъ епископъ Рабула го закрилъ, следъ като започналъ борба срещу Теодора Мопсуетски, но приемникътъ му Ива (436—457) го открилъ и то сѫществувало до 489 год., когато импер. Зенонъ го закрилъ за винаги. Люлка на несторианството станала Персия, която давала прибѣжище на несторианитѣ, виждайки въ тѣхъ неприятели на византийската държава. Низибийскиятъ епископъ Тома Варсума (453—489) билъ ревностенъ разпространитель на несторианството въ Персия. Въ 499 год. билъ свиканъ съборъ въ гр. Селевкия-Ктезифонъ (Персия). Той провъзгласилъ формалното отдѣляне на несторианитѣ отъ Православната църква. Образувана била отдѣлна Несторианска църква начело съ патриархъ въ Селевкия-Ктезифонъ. Отъ Персия несторианството проникнало въ Индия, гдето несторианитѣ се наричатъ Томини християни, въ Арабия, Китай и между монголитѣ.

б) **Монофизитство.** — Сирия станала поприще на още по-опасна ересь — монофизитството. Следъ антиохийската уния не престанали подозренията между сирийци и александрийци, Имало сирийски епископи (Теодоритъ Кирски, Ива Едески), които формално били православни, но не осѫдили Нестория. Монаситѣ въ Сирия и Египетъ силно ненавиждали несторианството. Съ такива монаси водѣлъ преписка приемникътъ на Кирила Александрийски Диоскоръ (444—451). Той не билъ доволенъ отъ антиохийския епископъ Домънъ (441—449), понеже подписалъ едно послание на Прокла Цариградски отъ 447 год. и съ това ужъ призналъ върховната власть на цариградския архиепископъ надъ Сирия. Диоскоръ обвинилъ Теодоритъ Кирски въ несторианство[56] и го предалъ на анатема. По негово донесение, на Теодорита Кирски било предписано съ императорски указъ да не излиза отъ епархията си. Сѫщо и Ива Едески билъ обвиненъ отъ монаситѣ, но не му били наложени ограничения. Изобщо източнитѣ епископи, подозирани въ несторианство, изпращали свои делегати до императора, за да го увѣрятъ въ своето православие. И Домънъ Антиохийски билъ подозиранъ въ съчувствие къмъ несторианитѣ, понеже поставилъ за тирски митрополитъ Иринея, приятель на Нестория и двубрачникъ. Ако и да

било признато това ржкоположение отъ цариградския архиепископъ Прокълъ, по заповѣдь на импер. Теодосия въ 448 г. Арсений билъ низвергнатъ и изгоненъ въ родното си мѣсто.

Когато Домънъ Антиохийски узналъ за неправилното учение на цариградския архиепископъ Евтихий (или Евтихъ), той около 448 г. обвинилъ Евтихия въ аполинарианство и съобщилъ за това на императора Теодосий. Не се знае, дали имало нѣкакви последствия отъ тази постжпка на Домна. Затова обикновено се приема, че Евтихий за пръвъ пжть билъ обвиненъ въ ересь отъ дорилейския епископъ Евсевий въ помѣстния цариградски съборъ (σύνοδος ἐνδημοῦσα) отъ 448 год.[57]. Все пакъ, поради обвинението на Домна, Евтихий, следъ като билъ осжденъ отъ речения съборъ, се обърналъ за защита само къмъ римския, александрийския и иерусалимския епископъ. Ефеският съборъ (разбойнически), свиканъ въ 449 год. подъ председителството на Диоскора Александрийски, внесълъ голѣмо възбуждение въ Сирия. Източнитѣ епископи, които били подозирани въ несторианство, нѣмали право на гласъ. На Теодорита Кирски било забранено да се яви въ събора, ако всички членове на събора не пожелаятъ да присжтствува той; обаче на Варсума, игуменъ на единъ сирийски манастиръ, било позволено да дойде въ събора начело на множество монаси съ право да заседава и гласува наравно съ епископитѣ.

Опасявайки се да не би тоя съборъ да потвърди анатематизмитѣ на Кирила Александрийски и съ това да възтържествува монофизитството, Теодоритъ Кирски предупредилъ своя висшъ началникъ, Домна Антиохийски, да внимава при избора на епископитѣ, съ които ще се яви въ събора. Диоскоръ явно показалъ своето неразположение къмъ Домна Антиохийски. Въ събора Домънъ седѣлъ на 4. мѣсто следъ Ювенала Иерусалимски, който още билъ зависимъ отъ антиохийския иерархъ. Малодушниятъ Домънъ се съгласилъ съ Диоскора да осжди Флавиана Цариградски и Евсевия Дорилейски, но при все това и той билъ низвергнатъ три дена следъ осжждането на Флавиана, понеже отказалъ да приеме 12-тѣ анатематизми на Кирила Александрийски. Теодоритъ Кирски и Ива Едески били задочно осждени сжщо като несториани. Импер. Теодосий потвърдилъ решенията на събора. Домънъ Антиохийски се оттеглилъ въ манастира и не се опитвалъ да си върне катедрата, макаръ че папа Лъвъ Велики обявилъ Диоскоровия съборъ за разбойнически (latrocinium) и съборно призналъ Теодорита Кирски за православенъ. На негово мѣсто билъ поставенъ Максимъ отъ цариградския архиепископъ Анатолий, а не отъ епископитѣ на Антиохийския диоцезъ, както изисквали канонитѣ. Сирия помогнала на Диоскора и чрезъ Варсума, който се отличилъ въ събора като побойникъ.

Новиятъ императоръ Маркианъ (450—457) решилъ да свика новъ вселенски съборъ, за да се омиротвори Църквата. Въ началото на 451 год. той освободилъ заточенитѣ отъ Теодосия епископи, но тѣхното възстановяване на катедритѣ предоставилъ на вселенския съборъ. Анатолий, бившъ дяконъ на Диоскора и ржкоположенъ отъ него за цариградски архиепископъ, се отметналъ отъ своя покровитель и подкрепилъ политиката на Маркиана. Сжщо и Максимъ Антиохийски, изглежда, скоро се приспособилъ къмъ новитѣ условия. Въ халкидонския (IV вселенски) съборъ (451) той заемалъ законното си мѣсто (следъ римскитѣ легати и цариградския епископъ) откъмъ страната на противницитѣ на Диоскора и подписалъ присждата срещу него[58]. По искане на императорскитѣ пълномощници (комисари), Теодоритъ Кирски билъ допустнатъ да участвува въ събора, въпрѣки силнитѣ протести на Диоскоровата партия (египетски, палестински и илирийски епископи). Антиох. архиепископъ Максимъ свидетелствувалъ за православието на Теодорита Кирски. Следъ като подписали вѣроопредѣлението на халкидонския съборъ и анатемосали Нестория, Теодоритъ Кирски и Ива Едески били възстановенн на катедритѣ си.

г) **Следъ халкидонския съборъ.** — Ако и да било осждено отъ IV вселенски съборъ и отъ най-виднитѣ сирийски епископи, монофизитството намѣрило въ Сирия по-добра почва, отколкото несторианството. Прославениятъ въ разбойническия съборъ Варсума работилъ още деветь години и оставилъ доста ученици, които подготвяли победата на монофизитството въ страната. Въ 468 год. въ Антиохия дошълъ единъ разпаленъ монофизитъ, монахъ Петъръ, нареченъ Γναφεὺς (Fullo, сир. тепавичаръ) поради своя занаятъ въ манастира на акимититѣ (Халкидонска епархия). Като спечелилъ благоволението на сирийския управителъ Зенонъ (после визант. императоръ), той се сближилъ съ аполинарианитѣ въ Антиохия и създалъ силна партия срещу антиохийския патриархъ Мартирий. Отъ страхъ или по друга причина Мартирий напустналъ катедрата си (471) и я заелъ Петъръ Гнафевсъ. Той прибавилъ къмъ трисветата пѣсень думитѣ „разпнатъ за насъ“ (σταυρωθέντα ὑπὲρ ἡμῶν), съ цель да затвърди монофизитството въ Сирия. Импер. Лъвъ I (457—474) го изгонилъ отъ катедрата, но въ 476 год. узурпаторътъ Василискъ, покровителъ на монофизититѣ, го възстановилъ на антиох. катедра. И Петъръ Гнафевсъ, заедно съ други източни епископи (около 500 д.), подписалъ указа (Ἐγκύκλιον, сир. енциклика, окржжно), съ който импер. Василискъ искалъ, всички епископи да анатемосатъ посланието на папа Лъвъ Велики и „нововъведенията“ на халкидонския съборъ (стр. 42). При импер. Зенонъ (477—491) Петъръ Гнафевсъ билъ сваленъ отъ катедрата, но пакъ билъ

възвърнатъ на нея, следъ като приелъ енотикона на Зенона отъ 482 год. по примѣра на алекс. патриархъ Петъръ Монгъ. Възъ основа на енотикона той обединилъ повечето монофизити съ православнитѣ, като свалилъ епископитѣ противници на съединението. Презъ време на т. н. Акакиева схизма (484—519) Римъ не се намиралъ въ общение съ Антиох. църква, както и съ другитѣ източни патриаршии. За Римската църква Петъръ Гнафевсъ билъ главна причина, за да настане разривъ между нея и царигр. патриархъ Акакий[55].

Антиох. катедра била заемана и отъ православни, но тѣ не успѣвали да потушатъ монофизитското движение. Патр. Флавианъ (въ началото на VI в.) отъ привърженикъ на енотикона станалъ защитникъ на халкидонския съборъ. Филоксенъ (или Ксенай) Иераполски, строгъ монофизитъ, възбудилъ народа противъ него[59]. Поради станалитѣ кръвопролития, Флавианъ билъ заточенъ, макаръ и да се застжпили за него антиохийскитѣ граждани (511)[60]. Неговиятъ приемникъ Северъ (Σεῦῆρος) билъ ревностенъ монофизитъ, какъвто се проявилъ още по-рано въ Цариградъ като монахъ. Той въвелъ въ Цариградъ да се пѣе трисветата пѣсень съ антиохийската добавка „разпнатъ за насъ“. Съ това тамъ се усилила враж. дата между православни и монофизити въ времето на патр. Македоний II (496—511) и особено при неговия приемникъ монофизитъ Тимотей (511—518). Като антиохийски патриархъ (512—518, † 538) Северъ билъ единъ отъ най-виднитѣ монофизитски водачи и писатели. Неговитѣ последователи съставяли монофизитска секта и се наричали по негово име северяни. Той отхвърлялъ не само халкидонския съборъ, но и Зеноновия енотиконъ, понеже въ него халкидонскиятъ съборъ не се анатемосвалъ. На подбивъ той наричалъ тоя указъ διαιρετικὸν и κενωτικὸν (разединително, опустошително послание). При все това Северъ билъ умѣренъ монофизитъ, поддържалъ учението на Кирила Александрийски признавалъ въ Христа две природи — сътворена и несътворена, но съчетани въ една сложна природа (φύσις σύνθετος), въ една въплътена природа на Бога Слово (μία φύσις τοῦ Θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη). Споредъ Севера дветѣ природи, отъ които се съставилъ И. Христосъ, станали следъ съединението си една ипостасъ (ὑπόστασις), една личность (πρόσωπον). Поради това само теоретически (μόνῃ θεωρίᾳ τῇ φαντασίᾳ νοῦ) може да се мислятъ две природи въ И. Христа, но въ действителность тѣ сж една. Да се различаватъ две природи, значи да се допускатъ две ипостаси или две лица въ И. Христа. Северъ отхвърлялъ халкидонския съборъ, понеже билъ отстжпилъ отъ Кириловото учение и опредѣлилъ, че И. Христосъ е „въ две природи“ (ἐν δύο φύσει), а не „отъ две природи“ (ἐκ δύο φύσεων), както училъ Кирилъ[61].

Скоро следъ възцаряването на Юстина I (518—527), Северъ и другие пископи монофизити били свалени, а Фи-

локсенъ Иераполски билъ изпратенъ на заточение. Северъ избѣгалъ въ Александрия, гдето неговитѣ привърженици били наричани и фтартолатри (поради учението му, че тѣлото Христово било тленно) (вж. очерка за Алекс. църква). Следъ бѣгството на Севера православието пакъ било възстановено въ Антиохия и изобщо въ Сирия. Антиох. патриархъ Павелъ, наричанъ отъ монофизититѣ „иудеинъ", принуждавалъ монофизититѣ да се върнатъ въ Правосл. църква. Юстинианъ Велики (527—565), православенъ и съ високо богословско образование, отначало сѫщо както Юстинъ I, преследвалъ монофизититѣ особено въ Сирия. Той забранилъ на епископитѣ монофизити да ржкополагатъ нови иерархически лица, съ цель да останатъ монофизититѣ безъ клиръ и да се обрѫщатъ за религиознитѣ си нужди къмъ православното духовенство. Тази цель обаче не била постигната. Телскиятъ епископъ Иоанъ избѣгалъ въ Персия и ржкополагалъ духовни лица за Сирия. Едвамъ въ 537 год., когато перситѣ го предали на византийскитѣ власти, той билъ заточенъ въ единъ антиохийски манастиръ, гдето скоро умрѣлъ († 6. II. 538), но монофизититѣ, покровителствувани отъ императрица Теодора (Юстинианова жена), се засилили въ Цариградъ. Виждайки, че насилията само затвърдявали религиозното раздѣление, Юстинианъ Велики взелъ да действува по миренъ начинъ да привлѣче монофизититѣ къмъ Правосл. църква. Той позволилъ на изгоненитѣ духовни лица монофизити да се върнатъ въ своитѣ предишни мѣста и канѣлъ при себе си нѣкои монофитски епископи, между които и бившия антиохийски патриархъ Северъ. Въ 535 год. Северъ дошълъ въ Цариградъ.

Срещу монофизитската опасность въ Цариградъ енергично се борилъ антиохийскиятъ патриархъ Ефремъ (526—545), като убеждавалъ новия папа Агапитъ (535—† 536) да отиде самъ въ Цариградъ, за да спаси православието. Северъ билъ анатемосанъ отъ цариградския съборъ, свиканъ въ 536 год. Патр. Ефремъ обикалялъ изъ Сирия, за да я очисти отъ монофизитството. Той билъ добъръ полемистъ, караллъ по-виднитѣ монофизити да водятъ публични прения съ православнитѣ, но не можалъ да изкорени монофизитството. Подкрепени отъ цариградскитѣ монофизити и единъ арабски князъ[62], монаситѣ Теодоръ и Яковъ Барадай станали епископи — единиятъ въ Бостра, другиятъ въ Едеса (542 или 543 год.). Особено деятеленъ билъ Яковъ Барадай. Облѣченъ въ дрипи[63], той постоянно пѫтувалъ въ Сирия и Месопотамия, подигалъ духа на монофизититѣ и устройвалъ отдѣлни монофизитски общини, като ржкополагалъ за тѣхъ епископи и свещеници. Въ течение на 33 години (542—† 578) той създалъ голѣма и добре уредена монофизитска църква, чийто началникъ се наричалъ антиохийски патриархъ. По името на своя възродитель, монофизититѣ въ Сирии и Месопотамия взели да се наричатъ яковити[64].

По народность тѣ били главно сирийци и отчасти араби (въ Източна Месопотамия).

За дейностьта на Якова Барадай благоприятствували новитѣ богословски спорове (за Оригена и тритѣ глави), които отвличали вниманието и на антиохийския патриархъ Ефремъ. Той взелъ подъ своя защита палестинскитѣ монаси противооригенисти. Въ 542 год. той свикалъ въ Антиохия мѣстенъ съборъ, който осждилъ Оригеновото учение. Поради това иерусалимскиятъ патриархъ Петъръ, по искане на оригениститѣ въ Палестина, изхвърлилъ името му отъ църковнитѣ диптихи. Патриархъ Ефремъ отказалъ да подпише указа на Юстиниана Велики отъ 544 год. противъ тритѣ глави, като изтъквалъ, че тоя указъ не само не ще постигне съединение между монофизити и православни, но ще внесе раздоръ въ самата Православна църква. Обаче, заплашенъ съ лишение отъ катедрата и съ заточение, той най-после подписалъ указа, както сторили Мина Царигр., Петъръ Иерус., Зоилъ Алекс. и др.[65]. Юстинианъ билъ подпомогнатъ и отъ мѣстния съборъ, който се свикалъ въ 550 год. въ градъ Мопсуестия (Киликия) и се изказалъ, че Теодоръ Мопсуетски (единъ отъ тритѣ глави) не билъ споменаванъ въ църковнитѣ диптихи.

Ефремовиятъ приемникъ Домънъ († 559) взелъ живо участие въ петия вселенски съборъ (553). Той билъ членъ на делегацията, която отъ името на събора нѣколко пъти поканила папа Вигилия (той се намиралъ въ Цариградъ) да дойде въ събора. Изглежда, че и подведомственитѣ му епископи, които участвували въ събора, не противодействували за осждането на тритѣ глави[66].

Всички тѣзи мѣрки на Юстиниана не постигнали своята цель — присъединение на монофизитѣ къмъ Правосл. църква. Въ края на живота си той се опиталъ още веднажъ съ сжщата цель: съ указъ отъ януарий 565 год. обявилъ автартодокетското учение (на монофизита Юлианъ Халикарнаски) за православно. Заедно съ царигр. патриархъ Евтихий възстаналъ срещу тоя указъ и антиохийскиятъ патриархъ Анастасий, подкрепенъ отъ повечето източни епископи. Той доказвалъ възъ основа на Св. Писание, че тѣлото на И. Христа било подобно на нашето тѣло. Анастасий трѣбвало да напустне престола си, приготвилъ прощално писмо до своето паство, но импер. Юстинианъ скоро умрѣлъ и наказанието не било приложено. Обаче Юстиниановиятъ приемникъ Юстинъ II (565—578) изпратилъ на заточение патр. Анастасия (570), неизвестно по каква причина, но навѣрно защото се противѣлъ на неговата политика да съедини монофизитѣ съ Правосл. църква. Непостигналъ никакъвъ успѣхъ, въ шестата година отъ царуването си импер. Юстинъ почналъ да притѣснява монофизититѣ.

Юстиновиятъ приемникъ Тиверий II (578—582) не правѣлъ опити за съединение на монофизити съ Прав. църква и предоставилъ на църковната власть да води борба срещу монофизитството. Импер. Маврикий (582—602) се интересувалъ отъ монофизитския въпросъ, но, въ противоположность на предходницитѣ си, не обръщалъ внимание на монофизитството въ Сирия, а поради връзкитѣ си съ Армения действувалъ да свърже религиозно арменцитѣ съ Византия. Импер. Ираклий (610—641) правѣлъ опити въ сжщата насока и за тази цель прибѣгналъ къмъ монотелитската теория.

Въ 614 год. персийскиятъ царь Хозрой покорилъ Сирия. Много нейни жители били избити и отведени въ пленъ. Антиохийската патриаршия била разстроена. Монофизитскиятъ патриархъ Атанасий заграбилъ нейния упразденъ престолъ (къмъ 620 год,). Следъ като импер. Ираклий освободилъ Сирия отъ персийското иго, той поискалъ да привлѣче и тамошнитѣ монофити чрезъ монотелитското учение. За такава дейность той добилъ насърдчение отъ постигнатия успѣхъ въ Армения. Пребивавайки въ Месопотамия, Ираклий се опиталъ да спечели на своя страна едеския епископъ Исаия, който билъ монофизитъ, и заелъ тая катедра презъ време на персийското владичество. На Рождество Христово (630 год.) той присжтствувалъ въ храма, гдето служилъ Исаия, и пожелалъ да се причасти, обаче епископътъ му съобщилъ отъ църковната катедра, че ще му даде причастие само, ако отхвърли халкидонския съборъ. Императорътъ обърналъ гръбъ на епископа и напустналъ църквата. Следъ богослужението тая църква била отнета отъ ржцетѣ на монофизититѣ и предадена на православнитѣ. Следъ това импер. Ираклий посетилъ гр. Иераполъ (Сирия), гдето го посрещналъ монофизитскиятъ патриархъ Атанасий заедно съ 10—12 свои епископи (631). Въ разговоръ съ тѣхъ той обещалъ на Атанасия, че ще го признае за антиохийски патриархъ, ако приеме православието. Атанасий и епископитѣ му представили свое вѣроизложение, което обаче отричало халкидонския съборъ. Следъ тази несполука импер. Ираклий забранилъ на монофизити да заематъ висши държавни длъжности. Патр. Атанасий билъ анатемосанъ отъ иерусалимския патриархъ Софроний съ съборно послание отъ 634 год. Въпрѣки това импер. Ираклий оставилъ Атанасия на престола, надѣвайки се да го склони да приеме монотелитството. И наистина, по-късно Сирия станала главна пазителка на монотелитството (вж. по-доле).

3. Духовенъ животъ

а) **Религиозно-нравствено състояние.** — Поради оскждни сведения не може да се даде ясна представа за религиозно-нравствения животъ въ Антиохийската църква презъ цѣлия периодъ. Като едно отъ най-голѣмитѣ културни срѣдища, Анти-

охия приличала по нрави на Александрия и Римъ. По силата на императорскитѣ закони, още въ IV в. християнството било господствена религия въ Антиохия[67]. Поради това Юлианъ Отстжпникъ претърпѣлъ горчиво разочарование въ тоя градъ (стр. 128). При все това антиохийскитѣ християни лесно не се отказвали отъ езическитѣ си нрави. Тѣ били привикнали съ развлѣченията, които давали театърътъ и циркътъ. Християнки се занимавали съ магия и гадателство. И християнитѣ, както езичницитѣ, били овладѣвани отъ жажда за богатство и охоленъ животъ. При това и иудейството оказвало влияние. Нѣкои християни въ Антиохия посещавали иудейскитѣ синагоги, викали въ кжщи евреи да имъ лѣкуватъ болни. Иоанъ Златоустъ, като антиохийски презвитеръ (386—397), се стремилъ съ своитѣ проповѣди да отвлѣче народа отъ противохристиянски зрелища и да развие въ него християнски животъ. Случката съ кьолнския епископъ въ 344 год. (стр. 124) показва, че въ Антиохия била търпима проституцията. Антиохийското население било буйно и склонно къмъ метежи. То не било свободно отъ религиозенъ фанатизъмъ, който билъ една отъ причинитѣ за отцепването на евстатиани, несториани и монофизити.

Въ времето на Иоана Златоуста въ Антиохия още имало πρωτοπασχῖται, които не се подчинявали на решението на I вселенски съборъ за Пасхата и я празднували пакъ заедно съ иудеитѣ. Тоя разколнически обичай билъ поддържанъ и въ времето на Теодорита Кирски (V в.).

Но и въ тази съ голѣми недостатъци срѣда възсиявали добродетелни личности, които съ своя примѣръ подбуждали и други люде къмъ висшъ нравственъ животъ. Антиохийскитѣ епископи Евстатий и Мелетий презъ IV в., Ефремъ и Анастасий I презъ VI в. били украсени съ ореола на светость. Низибийскиятъ епископъ Яковъ Велики (309 — † 338) се славѣлъ като чудотворецъ, дори му била приписвана сила да възкръсява мъртви. Апамейскиятъ епископъ св. Маркелъ пострадалъ за Христа (убили го езичницитѣ въ 390 год., понеже, съгласно едикта на Теодосия Велики, разрушилъ езически храмъ). Иоанъ Златоустъ произлизалъ отъ твърде благочестиво семейство. Майка му Антуса развила въ него самоотверженъ пастирски духъ. Ако и да билъ ученикъ на блестящия езически риторъ Ливаний, той запазилъ християнската си вѣра и я възпламенилъ, вдъхновяванъ отъ майка си. Неговата чувствителна съвѣсть го принудила да напустне адвокатството и да се предаде всецѣло на служба Богу.

Отъ благочестиво християнско семейство ще да произлѣзълъ и другиятъ знаменитъ антиохиецъ, Теодоритъ Кирски. Може би въ богословскитѣ си възгледи да се отклонилъ малко отъ православното учение, обаче той билъ твърде добросъвѣстенъ и разбиралъ християнството като самоотвержена

служба на ближния. Теодоритъ билъ отдаденъ всецѣло на Божието дѣло не само съ своя дълбокъ умъ, но и съ сърдцето си. Докато живѣлъ въ Антиохия, той раздалъ часть отъ имота си на беднитѣ. Като епископъ на гр. Киръ (Ефратска область), той билъ образцовъ пастирь. Всичкитѣ си приходи употрѣбявалъ за благосъстоянието на паството си: построилъ мостове и бани, направилъ водопроводъ въ гр. Киръ, канѣлъ лица вещи въ медицината и други общественополезни занятия да се заселватъ въ гр. Киръ. Излагайки живота си на опасность, Теодоритъ се борѣлъ срещу маркионити и др. еретици, каквито имало въ епархията му. Съ своята самоотвержена дейность той придобилъ такова влияние върху своя клиръ, че въ продължение на 25 години нито единъ неговъ клирикъ не се явилъ предъ гражданското сѫдилище.

Антиох. патриархъ Григорий (570—596) проявилъ голѣма ревность за разпространение на християнството между съседнитѣ арабски племена. Подъ негово въздействие приело християнството племето Naḥaman, което дотогава принасяло и човѣшки жертви (около 592 год.)[68].

За развитъ християнски духъ въ Антиохия показва фактътъ, че и тамъ се е усъвършенствувало християнското богослужение. Антиохийската църква високо почитала паметьта на ап. Павла и установила особенъ праздникъ въ негова честь (преди 1 януарий)[69]. Най-напредъ въ Антиохия се явилъ праздникъ на св. Дева Мария[70]. Праздникътъ Рождество Христово (25 декемврий), пренесенъ отъ Западъ на Истокъ, билъ въведенъ най-рано въ Антиохия (около 376 год.)[71]. Презъ IV в. въ Антиохийската църква се появили два богослужебни обичаи, които скоро се разпространили и въ други църкви: всѣкидневна служба на аскетитѣ и девицитѣ (въведена била къмъ 350 год. отъ антиох. епископъ Леонтий) и антифонното пѣние[72].

б) **Монашество.** — Девството било разпространено между сирийскитѣ християни още презъ III в. Въ времето на Павла Самосатски то придобило извратенъ видъ (стр. 113), но при все това презъ IV в. още се почиталъ подвигътъ на девственицитѣ, както се вижда отъ факта, че въ антиохийскитѣ храмове била въведена особена тѣхна служба. Рано презъ IV в. въ Сирия се появило монашеството, може би подъ влияние на египетскитѣ подвижници. Преди да стане епископъ (до 309 год.), Яковъ Низибийски прекарвалъ отшелнически животъ въ кюрдскитѣ планини заедно съ подвижника Авгинъ или Евгенъ (Евгений), който билъ родомъ отъ Египетъ. Евгенъ († 336) най-напредъ се подвизавалъ въ манастира на Пахомия Велики въ Тавена. Оттамъ заминалъ въ Месопотамия и основалъ манастиръ въ пещера на планината Iola, на югъ отъ Низибия, откѫдето монашеството се разпространило въ Персия. Голѣмъ

подвижникъ билъ ученикътъ на Якова Низибийски св. Ефремъ Сиринъ. Отшелникъ въ младинитѣ си, той не престаналъ да бѫде аскетъ и, когато се установилъ като учитель въ Низибия и Едеса. Съ своя аскетиченъ животъ Ефремъ издигналъ твърде много монашеството въ Месопотамия. Презъ втората половина на IV в. Сирия се славѣла съ своитѣ подвижници. Затова св. Василий Велики смѣтналъ за нуждно да се запознае съ тѣхния животъ и съ уредбата на сирийскитѣ манастири.

Гонението на импер. Валентъ противъ монаситѣ (373) не е отслабило монашеството въ Сирия. Прочулъ се антиохийскиятъ подвижникъ св. Афраатъ, родомъ отъ Персия. Той посочвалъ на императора неговитѣ грѣшки. Научилъ малко гръцки езикъ, Афраатъ проповѣдвалъ, ималъ много слушатели (войници, чиновници, занаятчии) и отговарялъ на тѣхнитѣ въпроси съ притчи. Не приемалъ подаръци, освенъ хлѣбъ отъ единъ свой приятель. Донесена му била персийска туника за споменъ отъ отечеството му, но той не я приелъ, за да нѣмалъ две туники и да не се съблазни да захвърли старата си туника[73].

Поради това, че сирийското монашество стояло на голѣма висота, младиятъ Иоанъ Златоустъ закопнѣлъ за подвижнически животъ и напустналъ доходното си свѣтско занятие (адвокатство). Поради горещитѣ молби на майка си, той отложилъ намѣрението си да стане монахъ, но следъ смъртьта ѝ го изпълнилъ. Иоанъ е живѣлъ четири години въ единъ манастиръ близу до Антиохия и две години прекаралъ като отшелникъ въ една пещера. Сѫщо така и Несторий се подвизавалъ въ манастиръ до Антиохия, преди да стане цариградски архиепископъ (стр. 130).

Сирийското монашество привлѣкло и блажения Иероним. Въ 374 год. той се отдалечилъ въ една сирийска пустиня и три години се предавалъ на самобичуване. Борейки се съ своята буйна чувствителность чрезъ постъ и молитва, тукъ Иероним почналъ да учи еврейски езикъ, за да проникне въ библейския текстъ и главно да бѫде постоянно заетъ съ работа[74].

Въ предѣлитѣ на Антиох. църква се появили и особени видове подвижничество. Т. н. воски (βοσκοί, пасещи, хранѣли се съ трева), виждаме най-напредъ въ Месопотамия, откѫдето този видъ подвижничество се разпространило въ Палестина. (стр. 47). Сѫщо и стълпничеството е рожба на сирийското монашество. Първиятъ известенъ стълпникъ билъ Симеонъ (V в.), родомъ отъ пограничната область между Сирия и Киликия. Когато билъ малъкъ, той пасѣлъ овцетѣ на баща си. На 14. годишна възрасть Симеонъ постѫпилъ въ манастиръ, гдето прекаралъ деветь години въ тежки подвизи. После се уединилъ на 80 клм. далече отъ Антиохия. Недоволенъ отъ това отшелничество, следъ десеть години си построилъ въ пустинята стълпъ и се помѣстилъ на върха му, широкъ

около единъ метъръ. Симеонъ не останалъ дълго време на тоя стълпъ, но си издигалъ все по-високи стълпове, последниятъ отъ които билъ високъ 40 лакти. Така той прекаралъ 38 години, като на шията си носѣлъ желѣзна верига. Той често се молѣлъ и правѣлъ низки поклони. Единъ зрителъ изброилъ веднажъ 1244 поклони и после не можалъ вече да ги брои. Самеонъ се хранѣлъ само веднажъ въ седмицата. Хората виждали въ него въплътенъ ангелъ и му приписвали даръ на пророчество и чудотворство. Славата на необикновения отшелникъ се разнесла въ близки и далечни страни. Поклонници се стичали да го видятъ отъ Персия, Етиопия, Испания, Галия и Британия. Още когато Симеонъ Стълпникъ билъ живъ, въ Римъ правѣли негови изображения, които християнитѣ употрѣбявали съ вѣра, че тѣ изгонватъ злото. Сжщо и импер. Теодосий II Млади (408—450) много го почиталъ, молилъ го да съдействува за отстранение на раздора между Иоана Антиохийски и Кирила Александрийски. Почитали го и околнитѣ арабски племена, нѣкои отъ които приели християнството подъ влияние на неговия животъ и словата му. Симеонъ умрѣлъ въ 460 год. на 72 годишна възрасть. Тѣлото му било пренесено въ Антиохия. Той ималъ много подражатели въ Сирия. Около неговия стълпъ, на планината 1 день далече отъ Антиохия, билъ издигнатъ манастиръ*тъ* Св. Симеонъ Стълпникъ (Deir Seman), който билъ голѣма светиня за християнитѣ въ Сирия. Неговъ последователь билъ Даниилъ Стълпникъ отъ Месопотамия, който се подвизавалъ 33 години (461—494) въ Тракия, 6—7 клм. на северъ отъ Цариградъ. Презъ V в., както съобщава Теодоритъ Кирски, имало и мълчалници (σιωπῶντες) или исихасти (ἡσυχασταί), които избѣгвали да говорятъ, ἀκοίμητοι (неспящи).

в) **Църковна книжнина.** — Антиохия почнала да изпъква като важно духовно-просвѣтно срѣдище, което съперничело на Александрия. Логическото богословие, известно подъ названието антиохийска школа, достигнало своя разцвѣтъ, особено въ връзка съ христологическитѣ въпроси. Неговитѣ представители поставили библейската екзегетика на научна основа и се опитали да направятъ разбираеми основитѣ на християнската вѣра. Тия тѣхни усилия довели богословската мисъль къмъ крайни изводи (несторианство), но при все това заслугата имъ е голѣма за изяснение на църковното учение за личностьта на Спасителя. Безъ свѣтлината на антиохийската школа не би било винаги ползотворно умозрителното александрийско богословие[75].

Презъ IV—V в. Антиохийската църква дала знаменити гръцки писатели, чиито съчинения иматъ ржководно значение въ богословската наука и принадлежатъ къмъ класическата църковна книжнина. Отъ втората половина на V в. антиохийската

богословска школа почнала да запада главно поради монофизитството въ Сирия.

1) Евстатий, антиохийски епископъ (324—330), роденъ въ Сида (Памфилия), се отличилъ като изповѣдникъ на Христовата вѣра презъ време на римското гонение въ началото на IV в. Следъ първия вселенски съборъ той водѣлъ писмена полемика съ арианитѣ и главно съ Евсевия Кесарийски въ защита на термина ὁμοούσιος (единосѫщенъ) въ никейския символъ (стр. 122). Навѣрно той умрѣлъ наскоро следъ своето отстранение отъ катедрата[76]. Сѫществува съчинението му „Критика срещу Оригена относно чревогадателството“ (Κατὰ Ὠριγένους εἰς τὸ τῆς ἐγγαστριμύθου θεώρημα διαγνωστικὸς, вж. у Migne, Patr. gr., t. 18). Отъ другитѣ му трудове (догматически, екзегетични, беседи) се запазили само откѫслеци.

2) Аполинарий, лаодикийски епископъ въ Сирия (362 —† около 392), роденъ въ сѫщия градъ, билъ голѣмъ църковенъ писатель. Той енергично се борилъ срещу арианството, както Атанасий Велики, съ когото билъ близъкъ приятель. При Юлиана Отстѫпникъ (361—363) Аполинарий ревностно защищавалъ християнството. За да обезсили забраната на импер. Юлиана да се изучаватъ класическитѣ писатели отъ християнскитѣ младежи, той изложилъ новозаветния материалъ въ форма, подобна на Платоновитѣ диалози, а баща му презвитеръ Аполинарий предалъ Петокнижието и ветхозаветнитѣ исторически книги въ епично-драматична форма. Обаче въ борбата си противъ арианството той после (отъ 362 год.) почналъ да учи неправилно за човѣшката природа на И. Христа и създалъ ново еретическо учение — аполинарианство, осѫдено отъ II. всел. съборъ (стр. 129). Аполинарий написалъ много съчинения (екзегетични, апологетични срещу неоплотоника Порфирий и импер. Юлианъ Отстѫпникъ, догматически), но тѣ се загубили.

3) Диодоръ, роденъ въ Антиохия, антиохийски презвитеръ и учитель (360—378), после епископъ на гр. Тарсъ въ Киликия (378—† къмъ 394), е участвувалъ въ II. вселенски съборъ и презъ цѣлия си животъ се ползувалъ съ добро име. Когато се появило несторианството, Диодоръ Тарски билъ нападанъ отъ противницитѣ на Нестории, понеже въ неговитѣ богословски съчинения се съдържали мисли, отъ които се развило Несториевото учение (стр. 130). Повечето отъ неговитѣ догматически, екзегетични, апологетични и полемични съчинения (окопо 60) сѫ загубени. Проницателенъ тълкуватель на св. Писание, Диодоръ Тарски билъ голѣмъ противникъ на александрийската ерминевтика, както се вижда отъ съчинението му Τίς διαφορὰ θεωρίας καὶ ἀλληγορίας (Каква е разликата между теорията и алегорията). Диодоръ писалъ за Св. Духъ и противъ синусиаститѣ (συνουσιαστὰς) (тѣзи, които смѣсвали сѫщноститѣ въ И. Христа, сир. аполинарианитѣ)[77].

4) Иоанъ Златоустъ, роденъ въ Антиохия около 344 или 347 год. отъ благородни родители. Баща му Секундъ, офицеръ въ Сирия, умрѣлъ скоро следъ раждането му. Възпитала го набожната му майка Антуса (стр. 143). Той най-напредъ училъ философия, риторика и право съ намѣрение да стане адвокатъ. Единъ отъ учителитѣ му билъ прочутиятъ езически риторъ Ливаний. Двадесетгодишенъ, той станалъ адвокатъ, но скоро напустналъ това занятие, приелъ кръщение отъ Мелетия Антиохийски (около 369 год.) и започналъ да учи богословие у архимандрита Диодоръ (после тарски епископъ). Скоро (около 373 год.) той неочаквано билъ избранъ за епископъ, но не е приелъ тази честь и избѣгалъ въ антиохийската планина, гдето водилъ строгъ подвижнически животъ. Въ 381 год. Иоанъ билъ ржкоположенъ въ Антиохия за дяконъ, а въ 386 год. — за презвитеръ. Той се прочулъ като блестящъ проповѣдникъ и вещъ тълкователь на св. Писание. Въ 397 год. императоръ Аркадий го избралъ за цариградски архиепископъ вмѣсто починалия Нектарий († 27. IX. 397), обаче императрица Евдоксия намразила Иоана Златоуста. Въ борбата срещу него взелъ енергично участие Теофилъ Александрийски. Въ 403 год. го свалили отъ катедрата, а въ 404 год. го заточили първенъ въ гр. Кукузъ (Мала Армения) и после въ Питий (Pityus, въ Колхида, на източния черноморски брѣгъ). На пжть за новото мѣсто той умрѣлъ (14. IX. 417) въ гр. Комана (Понтъ) съ последни думи „Слава Богу за всичко, аминъ“,

Иоанъ Златоустъ е единъ отъ най-великитѣ църковни учители и, безъ съмнение, най-великиятъ християнски ораторъ. Поради това заслужено билъ нареченъ Χρυσόστομος (Златоустъ). Тоя епитетъ се употрѣбявалъ още въ VI в. Поголѣмата часть отъ неговитѣ съчинения сж екзегетични беседи (ὁμιλίαι) върху св. Писание. Повечето отъ тѣхъ били произнесени въ Антиохия (386—397). Иоанъ Златоустъ ималъ св. Писание за основа на своето проповѣдничество. Неговитѣ слушатели трѣбвало да знаятъ, какъ учи словото Божие. Затова той се стремѣлъ въ проповѣдитѣ си най-вече да издигне нравствено своето паство, да го направи действително Христово общество. Иоанъ Златоустъ бичувалъ пороцитѣ, които разяждали съвременницитѣ му, смѣло и внушително, но и съ бащинска загриженость, която трогвала сърдцата. Много въпроси на християнската етика сж разяснени отъ Иоана Златоуста твърде убедително. Като тълкователь на св. Писание той е вѣренъ ржководитель и на днешния екзегетъ, особено съ ясното разкритие на учението на ап. Павла.

Въ нѣколко догматическо-полемични съчинения[78] Иоанъ Златоустъ разяснилъ основни християнски догмати безъ метафизични спекулации. Твърде ценно е неговото съчинение въ 6 книги „За свещенството“ (Περὶ ἱερωσύνης). То е ненадминатъ трактатъ за сжщностьта на свещеническото служение. Иоанъ

Златоустъ оставилъ много писма (238), които сѫщо така сѫ творби на неговото дълбокомислие и красноречие[79]. Най-после той увѣковѣчилъ името си съ своята литургия, която е приета отъ цѣлата Православна църква.

5. Теодоръ, роденъ въ Антиохия, мопсуетски епископъ (392—† 428) билъ ученикъ на Диодора Тарски. Петиятъ вселенски съборъ го осѫдилъ като несторианинъ (стр. 139). При все той билъ бележитъ богословъ и затвърдилъ екзегетичния методъ (историко-граматиченъ) на антиохийската школа. Несторианитѣ и до днесъ го смѣтатъ за най-авторитетенъ тълкователь на св. Писание. Отъ многобройнитѣ му екзегетични трудове се запазило донѣкѫде тълкованието върху дванадесеттѣ малки пророци. Теодоръ писалъ още „За св Духъ“, „За въплъщението“, „Противъ магията“, „Противъ Евномия“, „За Аполинария и неговата ересь“, „Противъ алегориститѣ“ или (по друго означение) „За алегорията и историята противъ Оригена — до Кердона“, но отъ тѣхъ и др. негови съчинения сѫ дошли до насъ само откѫслеци въ гръцки текстъ или въ латински и сирийски преводъ[80].

6. Теодоритъ, епископъ на гр. Киръ (Κύρρος, Cyrus Cyrrhus, въ Иераполската митрополийска область), се родилъ около 393 год. въ Антиохия (Сирия) отъ заможни родители и се училъ въ тамошнитѣ манастирски училища. Къмъ 423 год., когато живѣлъ въ манастиръ близу до Антиохия, той билъ избранъ въпрѣки волята си за кирски епископъ. Въ своята епархия Теодоритъ водилъ силна борба противъ езичеството, иудейството и разни ереси (маркионство, арианство). Той изхвърлилъ отъ църквитѣ повече отъ 200 екземпляри на Тациановия „Диатесаронъ“ и ги замѣнилъ съ четиритѣ канонични евангелия. Горещъ защитникъ на Нестория, той се борилъ решително срещу монофизитството. Разбойническиятъ съборъ (449) го низвергналъ, но IV вселенски съборъ го възстановилъ въ епископския му чинъ, следъ като Теодоритъ осѫдилъ Нестория. Обаче следъ смъртьта му († 458) V вселенски съборъ осѫдилъ нѣкои негови съчинения като еретични (стр. 139).

Теодоритъ Кирски билъ единъ отъ най-ученитѣ християни презъ V в. Като богословъ той съперничелъ на Кирила Александрийски. Повечето отъ съчиненията му били екзегетични, въ които успѣшно прилагалъ антиохийскиятъ методъ. Той билъ изобщо знаменитъ екзегетъ. Запазени сѫ тълкованията му на псалмитѣ, Пѣсень на пѣснитѣ, пророцитѣ и посланията на ап. Павла.

Теодоритъ заема важно мѣсто въ християнската книжнина и като църковенъ историкъ съ трудоветѣ си: 1) Боголюбива история (Φιλόθεος ἱστορία ἢ ἀσκητικὴ πολιτεία), въ която е изобразенъ животътъ на 30 голѣми подвижници отъ източната римска империя; 2) Църковна история, въ която описва (не безъ грѣшки) живота на Християнската

църква за „105 години“ (323—428); Кратъкъ очеркъ на еретическитѣ басни (Αἱρετικῆς κακομυθείας ἐπιτομή), гдето се даватъ сведения за еретицитѣ отъ Симеона Влъхва до Евтихия, основатель на монофизитството.

Теодоритъ билъ силенъ апологетъ, както се вижда отъ съчинението му Лѣкуване на елинскитѣ неджзи или Познаване на евангелската истина чрезъ елинската философия (Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ ἢ εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις), гдето защищава християнството отъ нападкитѣ на езическитѣ философи и чрезъ сравнение доказва неговото превъзходство надъ езическитѣ религии. Водейки борба срещу учението на Кирила Александрийски и монофизитството, Теодоритъ се проявилъ като отличенъ полемистъ въ редъ трудове: Опровержение на 12-тѣ анатематизми, Просякъ или многоликъ (Ἐρανιστὴς ἤτοι πολύμορφος) срещу монофизитството и др. Твърде ценни сж и неговитѣ писма (известни сж 229)[81].

7. Полихроний († 431), епископъ на Апамея (Ἀπαμεία) и братъ на Теодора Мопсуетски, по богословска насока принадлежалъ къмъ антиохийската школа. Запазени сж откжслеци отъ негови екзегетични трудове върху кн. Иовъ, Даниилъ, Иезекиилъ.

8. Захария, риторъ въ Беритъ (днесъ Бейрутъ) и Цариградъ и после митилински епископъ, (презъ I. половина на V в.) написалъ Църковна история за времето отъ 450—491 год. Съчинението е запазено въ сирийски преводъ.

9. Евагрий Схоластикъ, адвокатъ въ Антиохия, (въ края на VI в.), сжщо така съставилъ Църковна история, въ която продължилъ църковно-историческитѣ трудове отъ V в. до 595.

Презъ IV и V в. се развила църковна книжнина и на сирийски езикъ, главно въ Месопотамия. Известенъ е сирийскиятъ писатель Афраатъ, епископъ въ Персия (може би въ Мосулъ) и нареченъ за своята ученость „персийски мждрецъ“. Неговитѣ родители били езичници. Следъ като приелъ християнството, Афраатъ станалъ монахъ, после билъ ржкоположенъ за епископъ и въ това качество отправилъ писмо до клира въ Селевкия-Ктезифонъ (Персия). Известни сж негови 23 беседи и писма. Деветь отъ беседитѣ сж насочени противъ иудеитѣ, които били покровителствувани отъ персийския царь Сапоръ II (особено поради войната съ римската империя). До най-ново време негови трудове били смѣсвани съ съчинения на неговия съвременникъ Яковъ Низибийски († 338). Въ Афраатовитѣ съчинения нѣма отзвукъ отъ борбата срещу арианството, ако и да били написани въ това време (беседитѣ му между 336 и 345 год.).

Ефремъ Сиринъ билъ най-даровитиятъ и най-плодовитиятъ сирийски писателъ. Той основалъ особена сирийска

богословска школа съ срѣдище първенъ въ Низибия, а после (следъ завладяването на Низибия отъ перситѣ въ 363 год.) — въ Едеса (Месопотамия). Презъ V в. едеската школа попаднала подъ влиянието на несторианството и поради това била закрита въ 485 год. Ефремъ Сиринъ се родилъ около 306 год. въ Низибия вѣроятно отъ родители християни и билъ ученикъ на низибийския епископъ Яковъ († 338), който споредъ късно известие ужъ го взелъ съ себе си въ I вселенски съборъ. Той билъ ржкоположенъ въ Низибия за дяконъ. За неговото християнско учителство има повече и поточни сведения, следъ като се установилъ въ Едеса (по силата на персийско-римския договоръ отъ 363 год. Низибия минала подъ персийска власть и жителитѣ ѝ християни се изселили въ римска територия), Не се знае точно кога Ефремъ умрѣлъ (между 373 и 379 год.)[82].

Ефремъ Сиринъ стоялъ на стража на Църквата, бранилъ я отъ ереситѣ. Плодъ на тази му ревность били много догматическо-полемични съчинения противъ еретицитѣ (вардесанци, маркиониги, манихеи, ариани). Той билъ особено силенъ като екзегетъ;ималъ за цель да установи действителния смисълъ на текста, като не отричалъ възможностьта да има и тайноводни образи. Неговитѣ проповѣди, наричани на гръцки παραινέσεις (paraineses въ латинско издание), сж наставления за висшия духовенъ животъ. Най-после Ефремъ си изплелъ неувехваемъ вѣнецъ съ своето вдъхновено поетическо творчество. Повечето трудове той написалъ въ стихове (творби за четене — мемре и творби за пѣене — мадрашъ). Обаче Ефремъ не билъ само стихотворецъ, а истински поетъ и лирикъ или, както го наричали несториани и яковити, „пророкъ на сирийцитѣ“, „цитра на Св. Духъ“. Неговитѣ духовни пѣсни, особено 85-тѣ погребални пѣсни (νεκρώσιμα), винаги ще трогватъ християнската душа. Както съобщава блаж. Иеронимъ, негови творения били четени въ нѣкои църкви всенародно следъ книгитѣ на Св. Писание. Нѣкои отъ неговитѣ химни и молитви вече сж влѣзли въ богослужението на Християнската църква. По увѣрението на църковния историкъ Созоменъ, творения на Ефремъ Сирина били преведени на гръцки още, когато той билъ живъ. Въ V в. негови съчинения се явили и въ арменски преводъ, следъ това — на латински, коптски, арабски и етиопски. Ефремовитѣ паренези били преведени на старобългарски[83].

Следъ Ефремъ Сирина сирийската църковна поезия била обогатена съ стихотворнитѣ трудове на Кирилона, (въ края на IV в.), антиохийския презвитеръ Исаакъ Велики († около 460 год.), Бале (Balæus, † къмъ втората половина на V в.), Яковъ Саругски монофизитъ, († 521)[84].

Забележки

[1] Въ своя указъ противъ християнитѣ Максиминъ казвалъ, че, като дошълъ въ Никомидия, узналъ, че въ тѣзи мѣста имало множество люде (ἄνδρας), които били християни (Евс. Кес., п. съч., IX 9).

[2] Вж. Евс. Кес., п. съч., IX 10, гдето е предаденъ въ гръцки преводъ благоприятниятъ за християнството законъ на Максимина.

[3] Евс. Кес., IX 11.

[4] Следъ падането на Максимина разказва Евс. Кесарийски — словото Христово се разпространяваше чрезъ възобновяването на църквитѣ отъ основи (τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως ἐκ θεμελίων... ἠγείρετο ὅ τε τοῦ Χριστοῦ λόγος) (п. съч., IX 11[1]; вж. и кн. X 4, речьта на тирския епископъ Павлинъ по случай построяването на църква: Πανυγηρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ Παυλίνου Τυρίων ἐπισκόπῳ προσπεφωνημένος).

[5] Евс. Кес., п. съч., X 8, 9—17.

[6] С. тамъ, X 8, 18 19.

[7] Евс. Кесарийски казва, че Ликиний претърпѣлъ сѫщитѣ страдания, които видѣлъ съ собственитѣ си очи у старитѣ нечестиви тирани (п. съч., X 9, 5).

[8] Не може да се поддържа, че Ариевата ересь произлѣзла по-скоро отъ Антиохийската църква, както твърди Робертсонъ (п. съч., I, стр. 184). Нѣма белези, че Павелъ Самосатски й оказалъ „силно и продължително влияние". Самъ Робертсонъ приема (с. стр.), че Лукианъ Антиохийски, чрезъ когото може да се вижда антиохийско влияние у Ария, взелъ страната на Павла Самосатски по-скоро отъ съчувствие къмъ неговия характеръ, отколкото отъ съчувствие къмъ неговитѣ мнения.

[9] Срв. Hefele, п. съч., I, стр. 273.

[10] Едва ли може да се поддържа, че въ 324 год. билъ свиканъ съборъ противъ учението на Ария. Оспорва се достовѣрностьта на приписваното на тоя съборъ послание „до Александра, епископъ на Новия Римъ". Гр. Византия още не е билъ станалъ напълно столица на римския императоръ. Идеята за Константинополъ като Новъ Римъ могла да се яви само следъ 330 год., когато Константинъ Велики премѣстилъ столицата си въ Византия. Тоя анахронизъмъ дава основание да се мисли, че посланието е послешно съчинение. Срв. М. Посновъ, История на християнската църква, стр. 348—349.

[11] Споредъ Теодорита, въ събора до импер. Константина седѣлъ Евстатий Антиохийски, който и му държалъ приветствена речь. Споредъ Созомена, тая честь се паднала на Евсевия Кесарийски, а споредъ Теодора Мопсуетски — на Александра Александрийски. Срв. Hefele, п. съч., I, стр. 301, заб. 1. Нѣкои историци приематъ, че председатель на събора билъ Осия Кордубски, близъкъ човѣкъ на Константина Велики. Това разногласие ще да се дължи на обстоятелството, че тѣзи епископи сж играели главна роля въ събора. Въ действителность ржководитель на събора билъ самъ импер. Константинъ.

[12] Срв. Hefele, п. съч., I, стр. 451—452.

[13] Привърженици на Евсевия Никомидийски, единъ отъ главнитѣ идеолози на арианството.

[14] По-видни епископи били Плакетъ (Flacillus) Антиохийски, който навѣрно заемалъ първо мѣсто, Евсевий Никомидийски, сега вече константинополски, Акакий Кесарийски (Палестина), Патрофилъ Скитополски, Теодоръ Хераклийски (Тракия), Дианий Кесарийски (Кападокия), Георгий Лаодикийски (Сирия).

[15] Това станало въ петата година следъ смъртьта на импер. Константина Велики, преди 1. IX. 341 год. и следъ 22 май с. год. (срв. Hefele п. съч., I, стр. 502—503).

[16] Халкидонскиятъ (IV вселенски) съборъ ги цитувалъ като „правила на св. Отци". Високо ги почитали папитѣ Иоанъ III (560—573), Захария (741—752), Лъвъ IV (847—855), Св. Иларий Пиктавийски, съвременникъ на събора, го нарича Synodus Sanctorum (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 505).

[17] Нѣкои църковни историци ги наричатъ антиохийски формули на вѣрата

[18] Епископитѣ казватъ: „Вѣрваме въ единородния Синъ Богъ, Който сѫществува преди всички вѣкове и е заедно съ Отца, Който Го произвелъ; чрезъ Когото е станало всичко видимо и невидимо; Който въ последнитѣ дни, по благоволение на Отца, слѣзълъ и станалъ плътъ отъ Дева и изпълнилъ цѣлата воля на Отца. Той пострадалъ, възкръсналъ и пакъ ще дойде да сѫди живитѣ и мъртвитѣ и ще бѫде царь и Богъ въ вѣки. Вѣрваме и въ Св. Духъ. Вѣрваме сѫщо въ възкресението на плътьта и въ вѣчния животъ".

[19] Това събрание може да се смѣта като продължение на антиохийския съборъ отъ май—юний 341 год., а не като другъ антиох. съборъ (срв. Посновъ, п. съч., стр. 366), понеже не е известно друго негово деяние (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 527; Робертсонъ, п. съч. I, стр. 203).

[20] „Но ония, които казватъ, че Синъ е отъ небитие (ἐξ οὐκ ὄντων) или отъ друга ипостась (ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως), а не отъ Бога и че било нѣкога време, когато (Синъ) не е билъ (ἦν ποτε χρόνος ὅτε οὐκ ἦν) — такива Съборната църква смѣта за отчуждени". Такава анатема има и въ никейския символъ: Τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ κτιστόν ἢ τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

Правилно мисли Хефеле (I, 528—529), че четиритѣ антиохийски изповѣдания не сѫ нито ариански, нито напълно православни. Предложени отъ евсевианитѣ, другитѣ епископи въ антиохийския съборъ ги приели, понеже не виждали нищо еретическо, и, въ желанието си да се постигне помирение, не настоявали за никейския символъ, сир. за термина ὁμοούσιος. Дали евсевианитѣ искали съ тѣзи примирителни формули да измамятъ християнския свѣтъ, както мислѣлъ Атанасий Александрийски, трудно е да се каже.

[21] Нарцисъ Неронийски, Марий (Maris) Халкидонски, Теодоръ Хераклийски (въ Тракия) и Маркъ Аретузски (въ Сирия).

[22] Той искалъ да знае, на какво основание били свалени Атанасий Александрийски и Павелъ Цариградски (споредъ Сократа, Ἐκκλ. ἱστ., II, 18, у Migne, Patr. gr., t. 62, col. 221).

[23] Въ странноприемницата, гдето живѣели двамата епископи, била доведена една млада блудница подъ предлогъ, че единъ току що пристигналъ младъ пѫтникъ я искалъ. Една нощь тя влѣзла въ стаята, гдето спалъ старият кьолнски епископъ Ефратъ. Епископътъ запиталъ, кой е влѣзълъ. Като чулъ женски гласъ и нейниятъ отговоръ, той помислилъ, че дяволътъ е дошълъ. Блудницата пъкъ се смаяла, като видѣла стареца и при това епископъ. Двамата взели да плачатъ, прислугата се разтичала и цѣлата работа се разкрила.

[24] Като клирикъ въ Антиохия, той прибралъ у дома си една жена като духовна сестра (συνείσακτος, subintroducta). За да не възбуди съмнение, той се скопилъ. Евстатий Антиохийски го низвергналъ, но изглежда после евсевианитѣ му възстановили чина (Hefele, п. съч., I, стр. 377).

[25] Поради това нѣкои считатъ IV антиох. символъ за макростихъ (Робертсонъ, п. съч., I, стр. 203), обаче Атанасий Александрийски ясно казва, че антиохийскиятъ съборъ, който изработилъ макростиха, се свикалъ три години следъ антиох. съборъ на освещението (отъ 341 г.) (Migne, Patr., gr., t. 26, col. 728, De Synodis, c. 26).

[26] Споредъ едно писмо на папа Либерий (352—366), въ Медиоланъ (Милано) на четирмата евсевиански пратеници било предложено да анатемосатъ Ариевото учение, както сторили въ сѫщия съборъ арианитѣ Валентъ Мурзийски и Урзакий Сингидунски, низвергнати отъ сердикския съборъ. Евсевианитѣ отказали да сторятъ това (у Hefele, п. съч., I, 637). Непонятно е, защо била искана подобна анатема, когато въ донесеното отъ тѣхъ вѣроизложение било осѫждано Ариевото учение. Сѫщо необяснимо е, защо тѣзи епископи отказали да дадатъ още единъ пѫть увѣрение, щомъ поддържали антиохийската формула-макростихъ.

[27] Споредъ Созомена (Ἐκκλ. Ἱστορία, III, 20 ; у Migne, Patrol. gr., t. 67, col. 1101), той пѣелъ славословието неясно и тихо до онази часть, която приемали и ариани, и православни. Той предвиждалъ, че следъ смъртьта му ще настанатъ смутове, и казвалъ, посочвайки на бѣлитѣ си коси : „когато този снѣгъ се стопи, ще има много каль“. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 214.

[28] Аеций училъ въ Александрия медицина и Аристотелевата философия. Въ арианскитѣ спорове се отличилъ като диалектикъ. Въ 350 год. той билъ ржкоположенъ за дяконъ отъ антиохийския епископъ Леонтий, който му далъ и учителска длъжность. Навѣрно още като дяконъ въ Антиохия, Аеций спорилъ съ виднитѣ евсевиани Василий Анкирски и Евстатий Севастийски. По тѣхна клевета кесарь Галъ щѣлъ да го накаже съ смъртъ, ако не се застжпѣлъ еп. Леонтий. Аеций дотолкова спечелилъ довѣрието на Гала, че му повѣрилъ да бжде учитель на по-малкия му братъ Юлианъ (Отстжпникъ). Обаче, поради недоволството на повечето антиохийски християни, Леонтий го низложилъ. Аеций се установилъ въ Александрия. Тукъ се училъ при него кападокиецътъ Евномий, който станалъ неговъ горещъ привържениктъ и далъ името си на тѣхната религиозна партия. Аеций училъ, че Синъ като тварь е неподобенъ (ἀνόμοιος) на Отца нито по сжщность, нито по воля. Аномианитѣ били наричани етерусиасти и ексуконтиани, понеже учели, че Синъ е отъ друга сжщность (ἑτέρας οὐσίας) и е създаденъ отъ нищо (ἐξ οὐκ ὄντων). Аеций умрѣлъ въ 370 г. въ Цариградъ.

[29] Въ тоя съборъ участвували само източни епископи (около 160 д.). Съборътъ билъ свиканъ като източенъ клонъ на единъ вселенски съборъ, чийто западенъ клонъ билъ смѣтанъ съборътъ въ Arimīnum (сега Римини) отъ май с. год. съ около 450 западни епископи.

[30] Негови сподвижници били Акакий Кесарийски, Георги Александрийски, Ураний Тирски. Броятъ на аномианитѣ въ тоя съборъ не е установенъ (у Сократа 34, у Епифания 43, а у Илария Пиктавийски 19) (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 712, заб. 4). Акакий Кесарийски явно отстжпилъ отъ аномнаиството съ прочетеното въ тоя съборъ вѣроизповѣдание, споредъ което Синъ не е ἀνόμοιος, но ὅμοιος (подобенъ) на Отца (по воля). Съ това той създалъ нова партия — омиани, срѣдна между полуариани и аномиани. По негово име омианитѣ се наричали и акакиани.

[31] Въ проповѣдьта се казвало, че „Богъ никога не е билъ Отецъ, тъй като Той нѣмалъ никакъвъ Синъ. Ако Той ималъ Синъ, Той би трѣбвало да има и жена“ (у Hefele, I, стр. 714).

[32] Въ тоя символъ се отхвърлятъ терминитѣ ὁμοούσιος и ὁμοιούσιος, както изобщо и οὐσία, като небиблейски думи, а се приема само това, че Синътъ е подобенъ (ὅμοιος) на Отца.

[33] Импер. Констанций заточилъ Аеция въ Мопсуестия (Киликия), а после въ Амблада (Писидия), но и тамъ Аеций разпространявалъ своето учение.

[34] Като дяконъ въ Александрия той билъ единъ отъ ревностнитѣ последователи на Ария, заедно съ когото билъ отлжченъ отъ църквата. Когато Арий билъ освободенъ отъ заточение (327 или 328 год.), той се явилъ при импер. Константина заедно съ дякона Евзой, и тѣ му представили изповѣдание, което убедило императора въ тѣхното православие.

[35] Той, както и Евсевий Верцелски се връщали отъ Тиваида, гдето били заточени отъ импер. Констанций. Когато пристигнали въ Александрия, Атанасий ги поканилъ да участвуватъ въ свикания отъ него съборъ. Останалъ само Евсевий, а Люциферъ заминалъ въ Антиохия, за да премахне мелетианския разколъ (Сократъ, п. съч., III, 5—6, у Migne, Patrol. gr, t. 67, col. 388—389).

[36] Теодоритъ Кирски разказва, че имп. Теодосий, още като генералъ на имп. Грациана, веднажъ сънувалъ, че Мелетий му подавалъ императорска мантия и корона. Недълго следъ това Теодосий наистина станалъ императоръ. Когато пристигналитѣ за II всел. съборъ епископи посетили императора, той изрично имъ забранилъ да му представятъ Мелетия. Съ това той искалъ да опита, дали самъ ще го познае. Теодосий веднага позналъ Мелетия. Пристжпилъ къмъ него съ страхопочитание, цѣлувалъ му очитѣ, гърдитѣ, главата и ржцетѣ, и му разказалъ чудния си сънъ (Ἐκκλ. Ἱστορία, V, 7, у Migne, Patrol. gr., t. 82, col. 1208).

[37] Споредъ Атанасия Велики, това билъ 11. символъ, съставенъ поради разногласията между арианитѣ.

[38] Въ смисълъ „роденъ отъ сѫщностьта на Отца и подобенъ на Отца по сѫщность".

[39] Това станало по силата на неговия указъ отъ 367 год. да напустнатъ катедритѣ си всички епископи, които били изгонени отъ импер. Констанций и после върнати отъ Юлиана (вж. Сократъ, п. съч., IV, 2 и Созоменъ, п. съч., VI, 18, у Migne, Patrol. gr., t. 67, col. 465, 1336). Епископъ Павлинъ не подпадалъ подъ тоя законъ.

[40] Църк. историци Сократъ (IV, 2) и Созоменъ (VI, 18) съобщаватъ, че по негова заповѣдь били удавени много православни въ антиохийската рѣка Оронтъ. За гонението на импер. Валентъ вж. и Теодоритъ, Ἐκκλ. ἱστορία, IV, 12, у Migne, Patrol. gr., t. 82, col. 1148.

[41] Сѫщиятъ съборъ анатемосалъ арианина Авксентий Медиолански.

[42] Аполинарий, епископъ на Лаодикия въ Сирия (362— † около 392), приятель на Атанасия Велики, училъ, че И. Христосъ ималъ непълна човѣшка природа, възприелъ тѣло и животна душа (ψυχή), но не и разумна душа (νοῦς). Въ него човѣшкиятъ νοῦς билъ замѣненъ отъ божествения Логосъ.

[43] Римскиятъ съборъ отъ 376 год., подъ председателството на папа Дамасъ, низвергналъ Аполинария и неговитѣ ученици Тимотей и Виталий (Hefele, п. съч., I, 742).

[44] Очевидно не е точно съобщението на Созомена (Ἐκκλ. ἱστ., VII, 7), че въ тоя съборъ председателството водилъ Тимотей Александрийски заедно съ Мелетия Антиохийски и Кирила Иерусалимски. Въ началото на събора Тимотей още не билъ пристигналъ. Мелетий билъ първенственъ иерархъ между всичкитѣ съборни членове до идването на Тимотея Александрийски. Затова трѣбва да се приеме, че той билъ първиятъ председатель на II всел. съборъ (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 5—6; В. Болотовъ, Лекціи по исторіи древней церкви, IV, стр. 108).

[45] Евномиани или аномиани, ариани или евдоксианн, полуариани или пневматомахи (духоборци), савелиани, маркелиани, фотиниани (1 пр., вж. и VII пр.).

[46] Тоя съборъ се състоялъ отъ източни епископи. На Западъ дълго време не го признавали за вселенски, особено поради продължаването на мелетианския разколъ и поради 3. правило, съ което се възвишавала цариградската катедра. Въ VI в. римскитѣ папи (Вигилий, Пелагий II) вече сѫ го смѣтали за вселенски.

[47] Вж. изяснение на това малко неясно правило у Hefele, п. съч., II, стр. 21. Той предполага, че това правило принадлежи на помѣстния цариградски съборъ отъ 382 год., а не на II вселенски съборъ. Това мнение търпи критика, но дори да го приемемъ, трѣбва да се изтъкне, че цариградскиятъ съборъ отъ 382 год. въ действителность билъ продължение на II всел. съборъ (почти сѫщитѣ епископи действували въ единия и въ другия съборъ).

[48] Въ противовесъ на Аполинариевото учение за μία φύσις τοῦ Θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη. Тази формула употрѣбявалъ и Кирилъ Александрийски, смѣтайки я за мисъль на Атанасия Александрийски.

[49] Споредъ Сократа (п. съч., VII, 29, у Migne, Patrol. gr., t. 67, col. 804), още въ първата си проповѣдь той се обърналъ къмъ импер. Теодосия II Млади съ думитѣ: „Дай ми, царю, земя чиста отъ еретици и въ замѣна азъ ще ти дамъ небето; помогни ми срещу еретицитѣ, и азъ ще ти помогна срещу перситѣ" (Συγκάθελέ μοι τοὺς ἑρετικούς, κἀγὼ συγκαθελῶ σοι τοὺς Πέρσας). Вж. повече въ очерка за Цариград. патриаршия.

[50] Иоанъ пристигналъ късно отъ Антиохия, понеже въ Сирия настаналъ гладъ, поради който имало опасность отъ народно възстание. Освенъ това пѫтищата били развалени окъ проливни дъждове.

[51] По искане на императора, за помирението работилъ стариятъ общо уважаванъ Акакий Верийски (въ Сирия). Императорскиятъ посрѣдникъ Аристолай открилъ преговоритѣ, като занесълъ въ Александрия антиохийскитѣ условия и писмо на Акакия Верийски до Кирила Александрийски. Противници на помирението били епископитѣ Александъръ Иераполски, Максиминъ Аназарбски, Еладий Тарски.

[52] Условията били изработени въ съвещание на Иоана Антиохийски и главнитѣ му епископи Александъръ Иераполски, Акакий Верийски, Макарий Лаодикийски, Андрей Самосатски и Теодоритъ Кирски (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 253).

[53] Това вѣроизложение било изработено още въ Ефесъ (431 год.) отъ източнитѣ епископи начело съ Иоана Антиохийски, които го предложили на императора, за да го увѣрятъ въ своето православие. Нѣкои смѣтатъ, че Теодоритъ Кирски съставилъ това антиохийско изповѣдание, но, както Болотовъ изтъква (п. съч., IV, стр. 224, заб. 1), той не го смѣталъ за свое произведение, нито неговитѣ съвременици го приписвали нему.

[54] Освенъ сирийски епископи, противници на антиохийската уния имало и въ други диоцези (Юлианъ Сердикски, Василий Лариски, Максиминъ Димитриадски въ Тесалия, Теосевий Хиоски, Доротей Маркианополски). Hefele, п. съч., II, стр. 284.

[55] Повече по тоя въпросъ вж. у Hefele, п. съч., II, стр. 285 287; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 427—428; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 231—236.

[56] Поканенъ отъ антиохийския патриархъ Домнъ, Теодоритъ Кирски прекарвалъ често по нѣколко седмици въ Антиохия, държалъ проповѣди. Нѣкои слушатели намѣрили несториански мисли въ една негова проповѣдь и съобщили за това на Диоскора.

[57] Hefele, п. съч., II стр. 319; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 245. Робертсонъ (п. съч., I, стр. 430) мисли, че на Домновото писмо не било отдадено нуждното внимание.

[58] Максимъ билъ признаванъ и отъ Римъ. Въ X заседание на IV вселенски съборъ папскитѣ легати изказали своето желание, незаконното събрание на Диоскора (= разбойническия съборъ) да не се нарича съборъ и да не се чете нищо отъ неговитѣ деяния, съ изключение поставянето на Максима за антиохийски патриархъ. Въ сѫщото заседание Максимъ предложилъ на събора да се дава издръжка отъ църковнитѣ срѣдства на неговия предходникъ Домнъ. Римскитѣ легати, както и другитѣ епископи, го похвалили за проявената добра воля и одобрили предложението му (Hefele, п. съч., II, стр. 489—490).

[59] Той пръвъ употрѣбилъ формулата μία φύσις σύνθετος, μία φύσις διττή (една сложна природа, една двойствена природа) (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 536).

[60] Срв. Hefele, п. съч, II, стр. 569; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 478.

[61] Вж. повече за Севера у Болотовъ, п. съч., IV, стр. 336 сл.

[62] Монофизитството и несторианството засегнало и християнитѣ араби номади въ Месопотами. Вождътъ на Гасанидитѣ Al-Harith (Ἀρέθας), съвременникъ на Юстиниана Велики, и неговиятъ приемникъ Al-Mundhir подкрепяли монофизитството. Яковъ Барадай и Иоанъ, епископъ на Телла (Константина), сѫ работѣли между арабитѣ (Θεολογία, т. XVI, Атина 1938, стр. 85—86, рецензия на архиеп. Хрисостомъ).

[63] Отъ това и добилъ прѣкора си Барадай (Дрипльо).

[64] Срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 451—452.

[65] Срв. Hefele, п. съч., II, стр. 785—786 и 812—813.

[66] Срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 427.

[67] Юлианъ Отстѫпникъ признавалъ, че християнитѣ били мнозинство въ Антиохия. Иоанъ Златоустъ пъкъ се оплаквалъ, че само половината отъ жителитѣ на Антиохия били християни, сир. около 200,000 д. (срв. Μεγάλη Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεία, т. IV, стр. 868).

[68] Θεολογία, т. XVI, стр. 85.

[69] За такъвъ праздникъ споменава Иоанъ Златоустъ. Въ октоиха, приписванъ на антиохийския патриархъ Северъ (монофизитъ), има пѣсни (последование) за ап. Павла непосрѣдно следъ пѣснитѣ за св. първомѫченикъ Стефанъ и св. апостоли, сир. праздникътъ, на ап. Павла билъ на 28 декември (срв. Посновъ, История на христ. църква, стр. 511—512).

[70] Несторианитѣ чествували Дева Мария въ първия петъкъ следъ Богоявление, а яковититѣ, споредъ единъ тѣхенъ календаръ отъ 675 год., — на 26 декември и на 15 януарий (у коптитѣ на 16 януарий). Несъмнено, тѣзи еретици сѫ наследили обичая за богородиченъ праздникъ отъ Православната църква, отъ която се отцепили (срв. Посновъ, п. съч., стр. 514)

[71] Една проповѣдь на Иоана Златоуста, произнесена въ 386 год. въ Антиохия носи заглавие: Слово за праздника Рождество на нашия Спаситель И. Христа, преди нѣколко години пренесенъ отъ Западъ (Migne, Patrol. gr., t. 49, c. 351—352), а въ текста се казва, че тоя праздникъ билъ въведенъ въ Антиохия, преди не повече отъ 10 години.

[72] Срв. Dictionnaire de Théologie catholique, t. I, 2, col. 1402. Споредъ Сократа (п. съч., VI, 8), антифонитѣ били въведени още отъ Игнатия Богоносецъ, но по-вѣрно ще да е съобщението на Теодорита Кирски, че антифонитѣ се дължатъ на антиохийския епископъ Флавианъ и Диодора Тарски, които изобщо въвели въ гръцкото богослужене на своитѣ епархии това, що било вече въ употрѣба у сирийцитѣ (срв. Посновъ, п. съч., стр. 516).

[73] Срв. Посновъ, п. съч., стр., 545. За св. Афраата въ Dictionnaire d'histoire et géographie écclesiastiques, t. III, col. 936. Нѣкои мислятъ, че предтеча на монашеството въ Месопотамия е персийскиятъ епископъ Афраатъ (между 336 и 345 год.), понеже въ съчиненията си говори за „синове на Завета", които може би представяли преходна стадия отъ първобитния християнски аскетизъмъ къмъ монашеския аскетизъмъ (Ἀρχιεπ. Χρυσοστ., п. ст., въ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., IV, стр. 898). Созоменъ споменава подвижника Аонъ (Ἀώνης) като насадитель на монашеството въ Сирия. Нѣкои историци го отъждествяватъ съ Авгинъ, сѫществуването на когото обаче други отричатъ (срв. с. тамъ).

[74] Срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 317.

[75] Болотовъ право казва: „Антіохійская школа была носительницею такой истины, такой идеи, безъ разкрытія которой христіанское богословствованіе было бы неполнымъ и незаконченнымъ (п. съч., IV, стр. 231).

[76] Bardenhewer допуска това изобщо преди 337 год. (п. съч., III, II изд., стр. 231).

[77] Съчиненията на Диодора Тарски у Migne, Patr. gr., t. 33.

[78] Разсѫждение противъ иудеитѣ и еретицитѣ, 12 слова противъ аномиитѣ или за непостижимото.

[79] Съчиненията му у Migne, Patr. gr., t. 47—64; въ руски преводъ въ 6 тома, издадени отъ Петерб. дух. академия. Вж. беседи на И. Златоуста, преведени на български отъ проф. Хр. Гяуровъ и издадени отъ Съюза на свещеническитѣ братства въ България. Срв. Поповић, п. съч., II, стр. 616—619; Bardenhewer, п. съч., III, стр. 324 сл.

[80] Съчиненията му вж. у Migne, Patr. gr., t. 66. Срв. Bardenhewer, п. съч., III, II изд., стр. 312 сл.

[81] У Migne, Patr, gr., t. 80—84. Обстойно изследване е трудътъ (2 т.) на проф. Н. Н. Глубоковскій, Блаженный Ѳеодоритъ, епископъ Кирскій, Москва 1890. Срв. за Теодорита и другитѣ посочени писатели Bardenhewer, п. съч., IV, гл. II.

[82] Bardenhewer смѣта, че Ефремъ умрѣлъ въ м. юний 373 год. и вѣроятно на 9 юний (п. съч., IV, стр. 352). Поради това той не признава за автентично приписваното на Ефрема похвално слово (Enkomium) за Василия Велики, което било написано следъ смъртьта на св. Василия († 1. I. 379). Други обаче (срв. Поповић, п. съч., I, стр. 611), изглежда, не сѫ увѣрени въ това мнение и допущатъ неопредѣления промежутъкъ 373—379 год.

[83] Въ 1353 год. въ Лесновския манастиръ била преписана, вѣроятно отъ българския книжовникъ Станиславъ, кънга глѣмаа сты҃ѧ ҆Ефрѣмь (вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 163, 28). Съчиненията на Ефрема Сиринъ били издадени отъ Assemani, сирийски католикъ, въ 1732—46 год.; отдѣлно стихове отъ Bickell въ 1866 год. подъ заглавие Carmina Nisibena; пѣсни и слова отъ Lamy въ 4 т. отъ 1882—1902 год.; въ руски преводъ отъ Московската духовна академия въ 8 т., въ 1895—1896 год. Добро пособие е съчинението на П. Смирновъ, Проповѣди Ефрема Сирина, Кіевъ 1895. За Афраата срв. Ἀρχιεπ. Χρυσοστ., п. ст., въ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., IV, 898.

[84] За тия сирийски писатели вж. подробно у Bardenhewer, п. съч., IV, § 70 и 71. Срв. за Ефрема Сиринъ и Г. В. Флоровскій, Восточные Отцы IV-го вѣка, Парижъ 1931, стр. 227—233; Dict. de Théol. catholique, VIII, кол. 8—10 и 300 сл.

ГЛАВА ТРЕТА

Отъ падането на Антиохия подъ властьта на арабитѣ до турското робство (638—1516)

1. Арабско владичество (638—969)

а) **Положението на християнитѣ.** — Въ началото на VII в. Сирия и Месопотамия били религиозно отчуждени отъ Византия. Това може би благоприятствувало, тѣзи области да бѫдатъ откѫснати и политически отъ византийската империя. На 13 юлий 633 год. арабитѣ завзели гр. Дамаскъ, а въ 638 год. — Антиохия. Скоро, още при халифа Омаръ I (634—643), цѣла Сирия станала арабско владение. И въ Сирия християнитѣ били поставени въ сѫщитѣ стѣснителни условия, както въ Палестина. Много градове били разграбени отъ алчнитѣ за плячка нашественици. При нашествията на арабитѣ християннтѣ отъ страхъ бѣгали и така се опразвали цѣли квартали въ голѣмитѣ градове. Въ Бейрутъ се заселили персийци на мѣстото на бѣжанцитѣ[1]. Следъ настаняването на арабскитѣ власти, християнитѣ трѣбвало да плащатъ данъци, които ставали все по-тежки, и да доставятъ храни за арабската войска[2]. Позволявало се да се изповѣдва християнската вѣра, но безъ да бѫдатъ дразнени мухамеданитѣ съ религиозни шествия, камбани и хубави църкви. Арабскитѣ власти изобщо поддържали да има рѣзка разлика между мухамедани и „невѣрници", както между господари и слуги (рая).

При все това известно време (при династията Омаяди) арабитѣ се отнасяли вѣротърпимо и благожелателно къмъ християнитѣ. Въ 643 год. въ Дамаскъ още били ковани монети съ образа на византийския императоръ Константъ II (641—668). Иновѣрнитѣ религиозни общини (християнски и еврейски) се ползували съ самоуправление, тѣхнитѣ началници били и сѫдии по дѣла на подведомственитѣ си едновѣрци. Първитѣ халифи запазили византийскитѣ чиновници. Християни били приемани на служби дори въ двореца. Akhtal билъ придворенъ пѣвецъ въ Дамаскъ (при халифа Йезидъ, † 683). Сергий Мансуръ (православенъ)[3] билъ придворенъ съветникъ на халифа Абдъ-алъ-Маликъ* (685—705). Сѫщо и Иоанъ Дамаскинъ заемалъ висока държавна длъжность въ Дамаскъ, преди да вземе участие въ борбата за иконопочитанието

* По друго произношение Абдъ-елъ-Меликъ (стр. 55).

(стр. 69 и 73 заб. 16). Финансовитѣ служби, които били доста доходни, се намирали въ ржцетѣ на християни. Въ Сирия и Месепотамия имало и много лѣкари християни. Прочути лѣкари излизали отъ несторианското училище въ гр. Gonday-Sâbur (Персия). Повечето придворни лѣкари били възпитаници на това училище. Тѣ имали голѣми доходи[4]. Чакъ презъ X в. (при халифъ Мутадидъ) почнали да се явяватъ и мухамедани лѣкари (араби и перси), но въ медицината пакъ имали предимство християнитѣ и евреитѣ. Сжщо така търговията и занаятитѣ били държани отъ немухамедани (предимно християни).

Положението на християнитѣ взело да се влошава отъ края на VII в. поради враждебнитѣ отношения между Византия и арабитѣ. Халифитѣ искали да замѣстятъ византийската култура съ арабска. Абдъ-алъ-Маликъ заповѣдалъ да се преведе на арабски кадастърътъ на Сирия, а Валидъ I (705—715) забранилъ употрѣбата на гръцкия езикъ въ финансовото управление. Въ Сирия гърцитѣ постепенно намалявали и гръцгиятъ езикъ изчезвалъ. Въ 692 год. халифъ Абдъ-алъ-Маликъ издалъ указъ, съ който наложилъ новъ данъкъ върху имотитѣ на християнитѣ. Споредъ арабския хронистъ Дионисий Телъ-Махре, тоя законъ билъ изворъ на всички злини, претърпѣни отъ християнитѣ.

Приемницитѣ на Абдъ-алъ-Маликъ (Валидъ I, Омаръ II) усилили притѣсненията надъ християнитѣ, по внушение на единъ евреинъ. Халифъ Йезидъ II (724—743) издалъ указъ противъ иконитѣ, но въ сжщата година умрѣлъ. Тежки наказания били налагани за изобличаване на мухамеданската вѣра (митрополитътъ на Дамаскъ Петъръ билъ наказанъ съ отсичане на кракъ и заточенъ, маюмскиятъ епископъ Петъръ билъ заточенъ).

При халифитѣ Абасиди християнитѣ били още повече преследвани. Абу Жафаръ-алъ-Мансуръ (754—775) удвоилъ данъцитѣ на християнитѣ, обложилъ съ данъци дори християнскитѣ подвижници и църковнитѣ утвари, заповѣдалъ да се свалятъ кръстоветѣ отъ църквитѣ, да не се извършва богослужение ноще, християнитѣ да си бръснатъ брадата въ знакъ, че сж роби, и да носятъ дълги коси ($1^1/_2$ лактъ). Мухамедъ-алъ-Махди (775—785) подигналъ сжщинско гонение въ гр. Хомсъ, който далъ много мжченици. Едно яковитско племе около Алепъ (5000 д. само мжже) било насила помухамеданено. Тоя халифъ заповѣдалъ да бждатъ разрушени всички църкви, които били построени презъ време на арабското владичество. Тази заповѣдь била после подновявана много пжти. Знаменитиятъ халифъ Харунъ-алъ-Рашидъ (786—809) може да е смекчилъ своята политика къмъ християнитѣ, следъ като Карлъ Велики отъ 797 год. влѣзълъ въ преговори съ него за съюзъ срещу Византия (стр. 57). Обаче халифъ Алъ-Мамунъ

(813—833) предприелъ общо гонение срещу християнитѣ въ Сирия и Палестина. Тогава много християни избѣгали въ Кипъръ и въ визант. империя. Халифъ Мутаваккилъ (847—861) сѫщо издалъ твърде стѣснителни заповѣди срещу християнитѣ и евреитѣ.

При нѣкои Абасиди (напр. Мухтади-Биллахъ, 908—932) християнитѣ се радвали на относително спокойствие [7]. Изобщо тѣхното положение се подобрило, следъ като отслабнала властьта на халифитѣ въ Сирия. Това насърдчило цариградския патриархъ Теофилактъ (928—931) да отправи послание до антиохийския и александрийския патриархъ да го споменаватъ въ молитвитѣ си, което било забранено още въ времето на Омаядитѣ. Източнитѣ патриарси се съгласили.

Еретицитѣ (несториани, яковити, монотелити), преследвани въ византийско време, се държали изобщо благосклонно къмъ новитѣ завоеватели. Поради това арабскитѣ власти имали по-голѣмо довѣрие къмъ тѣхъ, отколкото къмъ православнитѣ. Тѣ подозирали православнитѣ си поданици въ връзки съ Византия и затова ги наричали мелкити или мелхити, сир. царски люде, привърженици на визант. императоръ. Несторианскиятъ католикосъ (патриархъ) въ Багдатъ придобилъ такова влияние предъ халифитѣ, че нѣкои отъ тѣхъ го смѣтали за духовенъ началникъ и на яковититѣ и на православнитѣ жители въ арабската държава. По поводъ на това, че антиохийскиятъ патриархъ Илия (къмъ 907 год.) се опиталъ да възстанови ведомството си въ Селевкия-Ктезифонъ (Персия), несторианскиятъ католикосъ Аврамий издействувалъ отъ халифа предписание, съ което забранявалъ да има православенъ митрополитъ въ Багдатъ. Дълго време антиохийскитѣ патриарси (Македоний, Макарий) не били допускани въ Антиохия и живѣели въ Цариградъ, а на яковитския патриархъ Илия било позволено отъ халифа Йезидъ II да влѣзе тържествено въ Антиохия и да освети тамъ монофизитска църква, сѫщо и да построи друга църква въ едно съседно село. При това, слелъ смъртьта на антиохийския патриархъ Георги II (къмъ 702 год.), антиохийскиятъ престолъ стоялъ празенъ четиридесеть години. Едвамъ въ 742 год., поради противодействието на сирийскитѣ православни срещу иконоборца импер. Лъвъ Исаврецъ, арабскиятъ халифъ имъ позволилъ да си избератъ патриархъ (антиохийски). Сега халифитѣ почнали да се мѣсятъ въ изборитѣ за антиохийски патриархъ, като се стремили да издигатъ довѣрени лица [5]. Тѣ ги използували въ борбата си срещу Византия [6] и не ги оставяли спокойно да управляватъ църковнитѣ работи. Халифъ Валидъ II (743—744) не билъ доволенъ отъ патр. Стефанъ III и го наказалъ съ отсичане на езика. Патр. Теодоритъ (преди 787 год.) билъ изпратенъ на заточение поради сношенията си съ византийски кръгове [7]. Намѣсата на арабската власть въ патриаршескитѣ избори благо-

приятствувала да избухва борба между кандидатитѣ, всѣки отъ които си ималъ привърженици. По избора за приемникъ на патр. Иовъ († 844 или 845) се образували две партии: едната поддържала митрополита на Дамаскъ Николай, другата Евстатия, който служилъ у тирския митрополитъ Василий и още нѣмалъ свещенически чинъ, но билъ подкрепянъ отъ антиохийския клиръ. Митр. Николай надвилъ и влѣзълъ въ Антиохия, обаче привържениците на Евстатия не го признавали. Сирийскиятъ емиръ Абу Саидъ взелъ пари отъ двѣтѣ страни, и църквитѣ въ Антиохия били раздѣлени между двѣтѣ партии. Тоя разколъ обхванал̀ъ и други градове (Калиникосъ, днесъ Ракка, недалечъ отъ Едеса)[8]. Евстатий ще да потърсилъ подкрепата на цариградския патриархъ Фотий (857—867), та този го поканилъ като антиохийски патриархъ да дойде въ Цариградъ[9].

б) **Поарабяване на Сирия.** — Вследствие на арабскитѣ притѣснения и изтрѣбления паството на Антиохийската патриаршия доста намалѣло[10]. Арабитѣ взимали като плячка сѫщо и живи хора, които превръщали въ роби. Тѣзи роби приемали мухамеданството и усвоявали арабския езикъ. Нѣкои християни доброволно ставали мухамедани за материални облаги[11]. Голѣма часть отъ християнитѣ араби-номади въ Сирия и Месопотамия била насилствено помухамеданена. Така се увеличавало арабското или по-точно арабоезичното население въ тѣзи области, както и въ Палестина, Египетъ и др. мѣста. Голѣмо мухамеданско население се струпало въ градоветѣ. Стариятъ Дамаскъ придобилъ арабски видъ, следъ като станалъ столица на халифа Моавия (661—680), основатель на династията Омаяди. Отначало арабитѣ отнели едната половина на църквата Св. Иванъ Предтеча въ Дамаскъ[12], но халифъ Валидъ I (705—715) отнелъ цѣлата църква и издигналъ вмѣсто нея величествена джамия, наричана Омаядова джамия, прочута по цѣлия Изтокъ съ своята художественость. После тя била украсена отъ халифа Омаръ II съ мозайка на златна основа. Следъ джамиитѣ въ Мека, Медина и Иерусалимъ, Омаядовата джамия е четвърта светиня на цѣлия мухамедански свѣтъ.

При династията на Абасидитѣ (отъ втората половина на VIII в.) се развило друго голѣмо мухамеданско срѣдище — Багдатъ въ Месопотамия (построенъ билъ отъ халифа Абу Жафаръ-алъ-Мансуръ). Отъ тая нова столица на арабската държава мухамеданската религия се разпространявала нѣколко вѣка въ Азия и Африка.

Освенъ по количество, паството на Антиохийската църква се измѣнявало и по езикъ. Колкото и да бдѣли халифитѣ да не отслабва битовото различие между мухамедани и друговѣрци, неизбѣжно било взаимното имъ влияние, особено въ

градоветѣ. Тукъ тѣ се намирали въ постоянни стопански сношения, ако и да живѣели въ отдѣлни квартали. Немухамеданитѣ почнали да се подаватъ на арабско влияние до такава степень, че се обличали както мухамеданитѣ, усвоявали арабски обичаи и навици, дори започнали да забравятъ родния си езикъ и говорѣли арабски. Това поарабяване било смѣтано понѣкога за държавна опасность, понеже се увеличавали християнитѣ араби. Затова халифъ Абдъ-алъ-Маликъ изгонилъ християнитѣ и перситѣ отъ държавнитѣ длъжности. Той се опиталъ да ги замѣсти съ араби, обаче между тѣхъ нѣмало много годни за такива чиновници. Затова християнитѣ и перситѣ скоро пакъ били допустнати да заематъ държавни служби, като въ държавнитѣ канцеларии трѣбвало да се употрѣбява само арабскиятъ езикъ и писмо. Халифъ Омаръ II, фанатикъ и съ устремъ да подражава на Омара I, сѫщо така изгонилъ християнитѣ отъ всички обществени длъжности, дори забранилъ на немухамеданитѣ да продаватъ земи на мухамедани[13]. Харунъ-алъ-Рашидъ въ 807 год. заповѣдалъ, християнитѣ и евреитѣ да не носятъ сѫщото облѣкло, както мухамеданитѣ. Моктадиръ повторилъ тая заповѣдъ, като забранилъ другoвѣрцитѣ да бѫдатъ лѣкари или сарафи.

Тѣзи мѣрки не спрѣли започнатото езиково народностно измѣнение. Въ течение на два вѣка арабскиятъ езикъ добилъ господство въ цѣлия халифатъ, станалъ общъ книженъ езикъ, на който другoвѣрцитѣ превеждали ценни съчинения отъ своя езикъ (гръцки, сирийски, персийски). Християнскитѣ писатели пишели на арабски езикъ, който влѣзълъ въ употрѣба и въ канцелариитѣ на Антиохийската патриаршия и нейнитѣ епархии. Сирийското имъ паство, говорейки арабски, почнало да се съзнава за арабско и по родъ. Сирийскиятъ езикъ се запазилъ само въ нѣкои уединени мѣста (Малула до Дамаскъ, несторианитѣ въ Кюрдистанъ) и като свещенъ езикъ въ богослужението на мелхититѣ, сир. православнитѣ сирийци[14]

2. Смѣна на държавнитѣ власти

а) **Антиохия отново подъ византийска власть.** — Арабската държава почнала да се разлага още при халифа Йездъ III, при когото започнали граждански войни (744 год.). Новата арабска династия Абасиди наново издигнала халифата, особено при халифа Харунъ-алъ-Рашидъ (768—809), но следъ смъртьта на халифа Алъ-Мамунъ (813—833) се образували въ разни мѣста отдѣлни арабски държави, които враждували помежду си. Византия се стремила да отнеме отъ арабитѣ старитѣ си области. Въ 837 год. войски на импер. Теофила нахлули въ Северна Сирия и Месопотамия, превзели градоветѣ Самосатъ и Собатра. На 29 октомврий 969 год. византийцитѣ завладѣли Антиохия и я държали до 1084 год., обаче въ

Дамаскъ и др. сирийски градове се затвърдила енергичната египетско-арабска династия Фатимиди. Византия малко време владѣла гр. Алепъ (древна Верия), който станалъ столица на друга арабска държава. Въ 1032 год. византийскиятъ военачалникъ Георги Маниаки превзелъ месопотамския гр. Едеса. Тукъ той намѣрилъ апокрифното писмо на И. Христа до едеския царь Авгаръ и го изпратилъ въ Цариградъ, гдето било прието по тържественъ начинъ.

Честитѣ войни на Византия съ арабитѣ заради Сирия влошавали положението на православното население въ владѣнитѣ отъ арабитѣ мѣста. Следъ смъртьта на патриарха Теохаритъ († 948), антиохийскиятъ престолъ оставалъ празенъ 12 години, навѣрно поради войнитѣ на Византия съ арабитѣ. Въ 969 год. единъ сарацински емиръ убилъ съ копие антиохийския патриархъ Христофоръ. Гонението на халифа Алъ-Хакимъ (996—къмъ 1022) засегнало и християнитѣ въ Сирия. Подобрило се положението имъ, следъ като импер. Романъ III Аргиръ (1028—1034) сключилъ договоръ съ арабитѣ (срв. стр. 59).

При новото византийско владичество (969—1084) Антиохийската патриаршия се намирала въ пълна зависимость отъ византийскитѣ императори. Тѣ назначавали антиохийскитѣ патриарси, като ги избирали предимно изъ византийския клиръ. Тоя редъ въвелъ импер. Иоанъ Цимисхи. Скоро следъ убийството на антиох. патриархъ Христофоръ, той поставилъ вмѣсто него единъ монахъ отъ византийска область по име Теодоръ, който билъ ржкоположенъ отъ цариградския патриархъ Полиевктъ (януарий 970 год.). Отъ своя страна нѣкои антиохийски патриарси взимали участие въ политическия животъ на Византия. По съветъ напр. на споменатия Теодоръ (970—976), импер. Иоанъ Цимисхи преселилъ павликянитѣ отъ Сирия въ Тракия (Пловдивско), за да ги отдѣли отъ сарацинитѣ, съ които влизали въ съюзъ противъ Византия. По време на възстанието на Варда Склиръ, импер. Василий II (976—1025) го помолилъ да дойде по-скоро въ Цариградъ, за да разбере какви сѫ чувствата на антиохийското население. Предоставилъ му бързъ държавенъ корабъ, но по пѫтя Теодоръ се разболѣлъ и слѣзълъ въ Тарсъ, гдето умрѣлъ. Приемникътъ му Агапий (978—996) се намѣсилъ въ бунта на Варда Фока. Поради това импер. Василий II го свалилъ и заточилъ въ Цариградъ. Патр. Теодосий III Хрисовергъ въ 1057 год. се намиралъ въ Цариградъ и участвувалъ въ прогласяването на Исаакъ Комнина за императоръ. На 25 декемврий 1161 год. импер. Мануилъ Комнинъ встѫпилъ въ втори бракъ съ княгиня Мария, дъщеря на антиохийския (латински) князъ Раймундъ. Тоя политически бракъ билъ одобренъ и отъ антиохийския патриархъ Атанасий, като присѫтствувалъ на тържествената вѣнчавка на императора въ цариградската църква Св. София.

Освенъ въ външна зависимость, Антиохийската патриаршия подпаднала и подъ византийското културно влияние. Гръцкото население, разрѣдено въ арабско време, взело да се увеличава въ Антиохия и др. крайбрѣжни градове. Антиохийскитѣ патриарси гърци се грижели да поставятъ гърци люде или съ гръцко образование за митрополити и епископи. Гръцкиятъ езикъ не е могълъ да изтика отъ богослужението сирийския езикъ, но старинятъ богослужебенъ редъ на Антиохийската църква постепенно билъ замѣстванъ съ византийския (цариградския). Византийскитѣ богослужебни книги били превеждани на сирийски езикъ за нуждитѣ на чисто сирийското население. Така се създала сирийска редакция на старитѣ византийски богослужебни книги[15]. Стариятъ антиохийски обредъ е запазенъ въ сѫществените си части у яковититѣ и отчасть у маронититѣ, които, следъ като се отдѣлили отъ Православославната църква, извършвали богослужението само на сирийски езикъ.

Подъ крилото на визант. императори, които били строго православни, Антиохийската патриаршия могла да си пооблекчи грижитѣ, които старитѣ еретически общини ѝ създавали. Още въ началото на визант. владичество Сирия била очистена отъ павликянитѣ (стр. 161). Импер. Романъ III Аргиръ насилвалъ яковититѣ презъ време на похода си въ Сирия (1030 год.). Тѣхниятъ патриархъ Иоанъ VIII баръ Абдунъ билъ докаранъ въ Цариградъ заедно съ много свои епископи и тукъ го принуждавали да води прения по вѣрски въпроси съ цариградския патриархъ Алексий Студитъ и антиохийския патриархъ Николай II (1025—1030), който тогава се намиралъ въ византийската столица. Понеже яковитскиятъ патриархъ отказалъ да стори това, той билъ заточенъ нѣкѫде въ България. Оттогава яковитскитѣ патриарси напустнали Антиохия и живѣели въ мухамеданскитѣ владения въ Сирия.

Намирайки се подъ византийска власть, антиохийската область избѣгнала жестокото гонение на египетския халифъ Алъ-Хакимъ (996—къмъ 1022). Сѫщо и оная часть на Сирия, която владѣела емиритѣ на Дамаскъ, била запазена отъ гнѣва на гонителя, понеже тѣзи емири били повече или по-малко противъ династията Фатимиди.

б) **Подъ властьта на турцитѣ селджуци.** — Въ 1084 год. Антиохия била завзета отъ турското племе селджуци, които още отъ 1055 год. владѣели Месопотамия съ Багдатъ. Тѣ постепенно покорили цѣла Сирия, като основали отдѣлни княжества въ Антиохия, Дамаскъ, Алепъ. Отъ Антиохия селджуцитѣ простреѣли властьта си въ Смирна, Хиосъ, Лесбосъ, Самосъ, Родосъ (1092) Новитѣ мухамедански нашественици по нравъ били по-сурови, отколкото арабитѣ. Нѣма ясни

сведения за тѣхнитѣ опустошения въ Сирия. Знае се, че тѣ разрушили църквата Св. Василий въ Кесария Кападокийска и осквернили гроба на речения светецъ. Подобни безчестия ще да сж извършили и въ християнскитѣ селища на Сирия. Антиохийскиятъ монахъ Никонъ Черногорецъ (Μαυροορίτης), съвременникъ на селджушкото владичество, съобщава, че тогава Антиохийската църква нѣмала патриархъ, но не посочва причината за това. Изглежда, че и нѣкои епархийски архиереи, за по-голѣма сигурность, живѣели въ Антиохия, откждето като Синодъ се грижели за управлението на своята патриаршия[16]. Сжщиятъ Никонъ ни увѣрява, че, следъ като селджуцитѣ се затвърдили въ Антиохия, настаналъ миръ, който давалъ възможность на речения монахъ да се подвизава въ манастира (ту въ Роидийския, ту въ манастира Св. Симеонъ Стълпникъ)[17]. Изобщо селджуцитѣ не ще да гонѣли системно християнитѣ заради тѣхната вѣра, но животътъ и имотътъ имъ не билъ сигуренъ, Насилията на селджуцитѣ принуждавали нѣкои монаси да бѣгатъ въ по-защитени манастири[18].

в) **Подъ властьта на кръстоносцитѣ** (1098—1268). — Първиятъ кръстоносенъ походъ, вдъхновяванъ отъ Петра Пустинника, по-рано трѣбвало да унищожи владичеството на селджуцитѣ въ Мала Азия, Сирия и Месопотамия, за да освободи Иерусалимъ. Презъ лѣтото на 1097 год. Балдуинъ Фландърски превзелъ цѣлата Ефратска область съ гр. Едеса и основалъ тукъ първото латинско княжество на Изтокъ. На 3 юний 1098 год. кръстоносцитѣ завладѣли Антиохия следъ осеммесечна обсада, но още на другия день тѣ били обсадени отъ мосулския емиръ Kebûrg съ голѣма войска. Пръснала се мълва, че въ антиохийската църква Св. ап. Петъръ се намѣрило копието, съ което билъ прободенъ И. Христосъ. Отъ това съобщение много се повдигналъ духътъ на обсаденитѣ кръстоносци. Следъ нѣколкодневенъ пость и моление, на 28 юний 1098 год. кръстоносцитѣ и всички боеспособни антиохийски жители, подъ водителството на Боемунда, разбили мухамеданскитѣ пълчища. Латинцитѣ станали пълни господари на Антиохия, както и на всички други области, които завладѣли, въпрѣки обещанието си, дадено на визант. императоръ Алексий I Комнинъ (1084—1118), че ще му предадатъ освободенитѣ земи. Въ Антиохия било създадено латинско княжество.

Както въ Палестина, така и въ Сирия Православната църква била преследвана. Изобщо тя била поставена въ полошо положение, отколкото подъ властьта на мухамеданитѣ. Кръстоносцитѣ съобщили на папа Урбана II, че И. Христосъ е предалъ цѣла Сирия на „римската вѣра“, и го поканили да дойде, за да подчини „схизматицитѣ“ на Римската църква. Понеже новитѣ завоеватели налагали своитѣ църковни обичаи,

православниятъ антиохийски патриархъ Иоанъ V Окситъ (1089—1100) следъ две години се принудилъ да напустне престола си и заминалъ въ Цариградъ. Неговото мѣсто заелъ католикъ-латинецъ — Бернардъ отъ Валенция (1100—1132). Така била създадена латинска патриаршия въ Антиохия. Първиятъ антиохийски князъ Боемундъ не само не отстжпвалъ Антиохия на Византия, но и предприелъ отъ Италия воененъ походъ срещу нея. При Драчъ той билъ разбитъ отъ византийскитѣ войски и приелъ наложения му договоръ (1108), по силата на който той ставалъ подчиненъ на византийския императоръ владѣтель на Антиохия. Въ сжщия договоръ се опредѣляло за напредъ антиохийскиятъ патриархъ да бжде православенъ и да се избира изъ срѣдата на цариградския клиръ[12]. Обаче Боемундъ скоро умрѣлъ († 1111). Неговиятъ приемникъ Танкредъ не признавалъ договора и управлявалъ Антиохия независимо отъ Византия. Визант. императоръ Алексий Комнинъ, заетъ съ чести войни срещу селджуцитѣ въ Мала Азия не могълъ да му наложи своитѣ искания. Въ Антиохия действували латински патриарси, а въ Цариградъ живѣели православнитѣ антиохийски патриарси, които били избирани отъ византийския императоръ и цариградския патриархъ измежду клирицитѣ на Цариградската патриаршия. Нѣкои отъ антиохийскитѣ патриарси, които пребивавали въ Цариградъ, ржкополагали митрополити и ги изпращали въ епархиитѣ на Антиох. църква. Въ Цариградъ живѣелъ и антиохийскиятъ патриархъ Теодоръ Валсамонъ (между 1185 и 1191—1203). Когато отношенията между Византия и франкитѣ се подобрявали, позволявало се да пребивава православенъ патриархъ въ Антиохия, но това било временна придобивка[19]. Антиохийскиятъ патриархъ Давидъ се видѣлъ принуденъ да приеме унията съ Римъ, за да се установи въ Антиохия (1242). По време на монголското нашествие въ Сирия (1258—1260) франкскиятъ князъ на Антиохия се обявилъ васалъ на монголския ханъ Хулагу и възстановилъ православната патриаршия въ Антиохия. Въ 1260 год. православниятъ патриархъ Евтимий I (преди 1258—1273), до тогава често отлжчванъ отъ латинския патриархъ и изгонванъ отъ антиохийскитѣ князе, седналъ на антиохийския престолъ, но следъ три години билъ принуденъ да напустне Антиохия.

Ако и да оставало безъ върховни ржководители, православното население въ Сирия (гърци въ крайбрѣжието и сироараби въ вжтрешностьта) пазѣло своята вѣра и не се подавало на латинското влияние. Както свидетелствуватъ латински лѣтописци[20], православнитѣ сирийци само привидно, отъ страхъ, се подчинявали на латинскитѣ епископи и не се бояли отъ тѣхнитѣ анатеми, понеже смѣтали латинцитѣ за

отлѫчени отъ църквата. Въ действителность тѣ признавали „гръцкитѣ“ (православни) епископи, каквито, изглежда, франкитѣ допускали да има въ нѣкои мѣста.

г) **Подъ властьта на мамелюцитѣ.** — Още презъ втората половина на XII в. латинското владичество въ Сирия почнало да отслабва. Въ 1146 год. мосулскиятъ султанъ Нурединъ превзелъ гр. Едеса. Това предизвикало втория кръстоносенъ походъ (1147—1149) подъ водителството на германския императоръ Конрадъ III и франкския краль Людовикъ VII, но мухамеданскитѣ нашествия въ Сирия не сѫ били спрѣни. Въ 1154 год. Нурединъ превзелъ Дамаскъ и заплашилъ Антиохия. Следъ като завладѣлъ Иерусалимъ (1187), египетскиятъ султанъ Саладинъ завзелъ почти цѣла Сирия. Въ латински ржце оставали градоветѣ Тиръ, Антиохия, Триполи.

Около 1244 год. Антиохия била заплашена отъ монголитѣ. Въ тѣхни ржце паднали Багдатъ (1258), Алепъ и Дамаскъ (1260). Подъ върховната власть на ханъ Хулагу било антиохийското княжество (стр. 164). Монголитѣ, като езичници, били вѣротърпими къмъ християнитѣ. Ханъ Хулагу имъ отстѫпилъ джамии въ Багдатъ, за да ги обърнатъ въ църкви. Неговиятъ намѣстникъ въ Сирия Китбога билъ християнинъ (несторианинъ). Тогава антиохийскиятъ патриархъ Евтимий I сполучилъ да влѣзе въ Антиохия (стр. 164). Обаче скоро (следъ битката презъ септ. 1260 год.) монголитѣ били изгонени изъ Сирия отъ египетския султанъ Bibars el Bondokbar (1260—1277), който въ 1268 год. превзелъ и Антиохия. 8000 д. мѫже, жени и деца отъ Антиохия били пленени и продадени като роби въ египетскитѣ тържища. Много жители били избити[22], между тѣхъ и латинскиятъ антиохийски патриархъ (последенъ) Христианъ († 19. V. 1268). Антиохия почнала да упада и се превърнала въ малъкъ градъ, какъвто останалъ и до днесъ. Антиохийскиятъ князъ Боемундъ VI сключилъ миръ съ султана (май 1268 год.). Въ латински ржце оставали още крайбрѣжнитѣ крепости (Триполи, Saint Jean d'Acre, Тиръ, Сидонъ), но на 28. V. 1291 год. мамелюцитѣ завзели главната латинска крепость въ Сирия Saint Jean d'Acre (древна Птолемаида), а презъ юлий с. год. — и последнитѣ латински владения въ Азия (Кайфа, Тиръ, Сидонъ, Бейрутъ)[21].

Мамелюшката власть прекратила вѣрското потисничество на латинцитѣ въ Сирия. Папитѣ продължавали да назначаватъ антиохийски патриарси, но тѣ били такива само по име и живѣели повече въ Римъ. Християнитѣ сега се намирали почти въ сѫщото положение, въ каквото били подъ властьта на арабитѣ. Тѣхното богослужение било търпѣно при ограничителни условия. Забранена била всѣкаква вѣрска пропаганда на християнитѣ. И въ Сирия, както въ Палестина, православнитѣ

общини се посъживили. Временно сътресение за Антиох. църква било нашествиото на монголския ханъ Тамерланъ въ Сирия (1400—1401), особено десетдневното клане, извършено по негова заповѣдь въ Дамаскъ. Антиох. патриархъ Михаилъ II се спасилъ, като избѣгалъ въ Кипъръ.

Антиохийскитѣ патриарси били туземци и се избирали отъ епископитѣ на своя диоцезъ. Тѣ живѣели въ Сирия въ разни мѣста[23], докато презъ XV в. се установили окончателно въ Дамаскъ[24].

Както въ арабско време, така и подъ властьта на мамелюцитѣ избухвали борби за патриаршеския престолъ. Следъ смъртьта на патр. Арсения (между 1285 и 1290 год.) православнитѣ въ областьта Киликия, която се намирала подъ властьта на арменския царь, искали за патриархъ помпеополския епископъ Дионисий, а православнитѣ въ Сирия — тирския митрополитъ Кирилъ. Надделѣли сирийцитѣ, но, види се за удовлетворение на киликийци, следъ смъртьта на патр. Кирилъ II († може би до 1308 год.), Дионисий Помпеополски билъ поставенъ за антиохийски патриархъ. По-късно митрополитътъ на Дамаскъ Пахомий отнелъ престола отъ антиохийския патриархъ Игнатий, който билъ принуденъ да избѣга въ Кипъръ (преди 1359 год.). Понеже Игнатий билъ варлаамитъ, Пахомий се обявилъ за привърженикъ на Григория Палама, и цариградскиятъ патриархъ Калистъ, единъ отъ водачитѣ на паламититѣ, го признавалъ за законенъ антиохийски патриархъ[25]. Въ връзка съ борбата противъ Пахомия, тирскиятъ митрополитъ Арсений разпространявалъ въ Цариградъ слухъ, че на единъ пѫть били избрани трима антиохийски патриарси. За опровержение на тоя слухъ Пахомий и десеттѣ негови епископи изпратили на царигр. патриархъ Филотей (1362—1376) писмо съ преписъ отъ изборния актъ за Пахомия. Нѣколко пѫти свалянъ отъ престола, Пахомий намиралъ възможность пакъ да го заеме и последниятъ пѫть го задържалъ до смъртьта си († 19. XII. 1386).

Случвало се, патриаршескиятъ престолъ да бѫде заетъ отъ епископъ, избранъ само отъ народа въ Дамаскъ. Така билъ избранъ патр. Михаилъ III[26] въ 1451 год. Предъ свършения фактъ епископитѣ потвърдили избора му.

Всички такива нередовни случки не би били възможни безъ съдействието на гражданскитѣ власти. Съ помощьта на мѣстния емиръ германикополскиятъ епископъ (въ Исаврия) отнелъ две катедри въ Памфилия[27].

3. Антиохийската и Цариградската патриаршия

а) **Презъ VII—VIII в.** — Презъ цѣлия този периодъ Антиохийската патриаршия се стремѣла да подържа тѣсни сношения съ Царигр. църква, която, радвайки се на държавно

покровителство, могла да развива по-високъ духовенъ животъ, отколкото другитѣ източни патриаршии. Вѣрската политика на импер. Ираклия (610—641) и на неговия приемникъ Константъ II (641—668) намѣрила благоприятенъ отзвукъ въ Сирия. Антиохийскитѣ патриарси отъ VII в. Македоний, Георги и Макарий били монотелити. Макарий билъ единъ отъ главнитѣ защитници на монотелитството въ VI вселенски съборъ (680—681). Той доказвалъ съ множество цитати отъ съчиненията на църковнитѣ отци, че И. Христосъ има една богомѫжна (θεανδρική) воля и дейность. Съборътъ установилъ, че приведенитѣ отъ него свидетелства не сѫ достовѣрни. Поради решителното му упорство Макарий билъ отлѫченъ отъ църквата като еретикъ. Вмѣсто него, съ съгласието на импер. Константинъ Погонатъ (668—685), сирийскитѣ епископи, членове на събора, избрали въ Цариградъ Теофана, православенъ по убеждение, който участвувалъ като антиохийски патриархъ въ XIV заседание на сѫщия съборъ (5. IV. 681). Теофановиятъ пъкъ приемникъ Георги II, бившъ игуменъ на св. Гробъ (Иерусалимъ), взелъ участие въ петошестия трулски съборъ (692).

Обаче съ свалянето на Макария не се изкоренило монотелитството въ Сирия. Монотелититѣ се отцепили отъ православнитѣ и яковититѣ, образували друга църква съ висшъ началникъ, титулуванъ антиохийски патриархъ. Неговото седалище било въ манастира Св. Маронъ[28] (въ Ливанъ), който станалъ главно огнище на тази ересь. По името на тоя манастиръ монотелититѣ били наричани маронити. Подъ влияние на кръстоносцитѣ, маронититѣ почнали да приематъ уния съ римската църква (отъ 1182 год.), но и като униати тѣ продължавали да се наричатъ маронити.

Антиохийската патриаршия се явила въ защита на иконопочитанието. Иоанъ Дамаскинъ († къмъ 754), още като чиновникъ на арабския халифъ въ Дамаскъ, рѣзко осѫдилъ иконоборството на византийския императоръ Лъвъ Исаврiецъ. Антиохийскиятъ патриархъ Теодоритъ (стр. 158) сѫщо бранилъ иконопочитанието. Той осѫдилъ иконобореца Козма, епифанийски епископъ. Въ VII вселенски съборъ (787) участвувалъ презвитеръ и синкелъ Иоанъ като представителъ на антиохийския патриархъ Теодоритъ.

б) **Презъ IX—XI в.** — Антиохийската църква взела участие и въ борбата между цариградскитѣ патриарси Игнатий и Фотий. Въ цариградския съборъ отъ 869 год. тя била представена отъ тирския митрополитъ и мѣстопазитель на антиох. престолъ Тома, който подписалъ съборната присѫда срещу Фотия[29]. Той взелъ участие и въ извънредното събрание, което подъ председателството на имп. Василия разрешило българския църковенъ въпросъ. Когато импер. Василий Македонецъ възстановилъ Фотия на патриаршеския престолъ, антиохийскиятъ

патриархъ Теодосий, заедно съ иерусалимския и александрийския патриархъ, действувалъ предъ папата да признае възстановяването на Фотия (стр. 65). Освенъ това той изпратилъ послание на Фотия, комуто съобщавалъ, че тримата източни патриарси и сега и по-рано го признавали за патриархъ и че тирскиятъ митрополитъ Тома се разкайвалъ за участието си въ събора отъ 869 год. и молѣлъ да бѫде простенъ. Въ цариградския съборъ отъ 879 год. антиох. патриархъ Теодосий билъ представенъ отъ нему подведомствения мартирополски архиепископъ Василий който билъ приетъ отъ Фотия въ събора (той пристигналъ чакъ на четвъртото му заседание) съ сѫщия церемониалъ, както папскитѣ легати. Въ пълномощието, което далъ на Василия, патр. Теодосий казвалъ, че повече отъ двадесеть години всичкитѣ епископи и презвитери на Антиохийската църква признавали Фотия за патриархъ и смѣтали противницитѣ на Фотия за врагове на църковния редъ. Дветѣ послания на Теодосия, както и посланията на александрийския и иерусалимския патриархъ, били прочетени въ събора и придружени съ възхвала за Фотия[39]. Сѫщо и Василий Мартирополски, както другитѣ двама източни представители, приелъ предложението на папскитѣ легати да се смѣта за унищожено всичко, извършено противъ Фотия въ римския съборъ при папа Адриана и въ цариградския съборъ отъ 869 год., като заявилъ, че и антиохийскиятъ патриархъ Теодосий отхвърлилъ цариградския съборъ противъ Фотия и предалъ на анатема всички, които наричали това сборище съборъ. Той енергично подкрепилъ 1. правило на събора, съ което се давало право на Фотия да налага безапелационни наказания на архиереи, свещеници и миряни въ всѣка епархия[31].

Презъ време на раздора съ цариградския питриархъ Николй Мистикъ, импер. Лъвъ VI Мѫдри (886—912) поканилъ и антиохийския патриархъ Симеонъ да дойде въ Цариградъ, за да разгледа заедно съ папскитѣ легати и другитѣ патриарси въпроса за неговия IV бракъ, който не билъ позволяванъ отъ цариградския патриархъ Николай Мистикъ.

Антиох. патриархъ Петъръ III (1052—1057) взелъ живо участие въ разгорещената разпра между Цариградската църква и Римската въ навечерието на тѣхното раздѣление. Той се стараелъ да предотврати разцеплението. Съ тая цель, щомъ заелъ антиох. престолъ, той изпратилъ общително писмо на папа Лъвъ IX, като изложилъ и своето изповѣдание на вѣрата. Папата го сърадвалъ съ писмо отъ априлъ 1053 год. и му обещалъ своята подкрепа въ защита на Антиохийската църква. Следъ малко време патриархъ Петъръ размѣнилъ писма съ патриарха (католишки) въ Градо (Северна Италия) Доминикъ. Той не оправдавалъ западнитѣ обредни обичаи (безквасенъ евхаристиенъ хлѣбъ и др.), но не ги смѣталъ за достатъчна причина за раздѣление и молилъ Доминика да действува предъ

папата за помирение съ цариградския патриархъ. Патр. Петъръ писалъ и на царигр. патриархъ Михаилъ Керуларий въ сжщия смисълъ, дори го укорявалъ, че прибързалъ да изхвърли името на папа Лъвъ IX отъ църковнитѣ диптихи. Той не сподѣлялъ римския възгледъ за папското главенство и поддържалъ византийската теория за пентархията. Петимата патриарси (римски, цариградски, александр., антиох. и иерусал.) сж петтѣ чувства на тѣлото на Църквата. Както надъ петтѣ чувства нѣма друго по-горно чувство, така и надъ петимата патриарси не може да има другъ патриархъ. Неговиятъ приемникъ Теодосий призналъ раздѣлението на църквитѣ. Оттогава и Антиохийската патриаршия не се намира въ общение съ Римската църква.

в) **Презъ XII—XIII в.** — Антиохийскитѣ патриарси, които пребивавали въ Цариградъ, още повече участвували въ живота на Царигр. църква. Въ 1134 год. Иоанъ VI Аплухеръ (1106 — следъ 1134) билъ кандидатъ за цариградски патриархъ вмѣсто починалия Иоанъ IX Агапитъ (1111—1134), но билъ отхвърленъ, понеже се смѣтнало, че е неудобно да заеме царигр. престолъ лице, което 28 години билъ антиохийски патриархъ, безъ да встжпи въ Антиохия. Въ 1159 год. Сотирихъ Пантевгенъ, образованъ клирикъ на цариградския храмъ Св. София, билъ избранъ за антиохийски патриархъ, но въ 1157 год. билъ осжденъ отъ цариградския съборъ поради неправилно учение за евхаристийната жертва (вж. очерка за Царигр. патриаршия). Теодоръ Валсамонъ билъ тъй тѣсно свързанъ съ Царигр. църква, че въ действителность принадлежалъ къмъ нейнитѣ канонисти и дейци. Антиох. патриархъ Симеонъ, следъ като се установилъ въ Никея, ревностно сътрудничилъ на никейския патриархъ Германъ II (1222—1240). Той взелъ участие въ събора, който билъ свиканъ отъ никейския императоръ Иоанъ Ватаци относно унията съ Римъ и се изказалъ противъ нея (24. IV. 1234); сжщо и въ събора, който билъ свиканъ въ Лампсакъ и провъзгласилъ Търновската църква за патриаршия. Той ще да е билъ оня антиохийски патриархъ, който посрѣдничилъ въ преговоритѣ между Никея и арменския царь Hethoum I (1216—1270) за съединение на Арменската и Православната църква.

Избѣгалиятъ отъ Антиохия патр. Евтимий (стр. 164) дошълъ въ Цариградъ. Царигр. патриархъ Арсений Авторианъ (1255—1260, 1261—1267) не го приемалъ въ църковно общение подъ предлогъ, че влизалъ въ общение съ арменцитѣ въ Киликия. Поради това Евтимий се намѣсилъ въ борбата на импер. Михаилъ Палеологъ противъ Арсения (участвувалъ въ царигр. съборъ отъ 1267 год. противъ Арсения и гласувалъ за неговото низвергване).

Евтимиевиятъ приемникъ Теодосий IV Принцъ (Πρίγκιφ)[32] (1275—1283), ако и даималъ латинско потекло, още като цариградски монахъ не одобрявалъ дейностьта на импер. Михаилъ Палеологъ да сключи уния съ Римската църква. Обаче, следъ като станалъ антиохийски патриархъ, той, пребивавайки въ Цариградъ, като че одобрилъ лионската уния (1274). Поради това, когато отъ 1282 год. (при импер. Андроникъ II Палеологъ) въ Цариградъ започнало противоуниатско движение, Теодосий си далъ оставката и заминалъ въ Сирия подъ латинска власть[33].

г) **Презъ XIV—XV в.** — Антиохийската патриаршия взела участие и въ острата борба въ Византия между варлаамити и паламити. Учението на Варлаама било осждено отъ антиохийския патриархъ (може би Софроний) въ царигр. съборъ отъ 1341 год. Обаче неговиятъ приемникъ Игнатий II билъ привърженикъ на Варлаама: осждилъ паламита Исидоръ Монемвасийски, който после (отъ 1347 год.) билъ цариградски патриархъ. Въ Сирия имало и други привърженици на варлаамитството. Затова въ 1360 год. царигр. патриархъ Калистъ изпратилъ по едно послание до антиохийския патриархъ (Пахомий?) и подведомственитѣ му епископи, на които съобщавалъ решението на царигр. съборъ отъ 1351 год. противъ Варлаама и се оплаквалъ, че нѣкои Варлаамови привърженици още смущавали Църквата и че между тѣхъ билъ и тирскиятъ митрополитъ Арсений. Изглежда, че Антиох. църква била очистена отъ варлаамитството. Тирскиятъ митрополитъ Арсений се принудилъ да потърси материалната подкрепа на Царигр. патриаршия, а антиох. патриархъ Михаилъ II въ 1395 год. изпратилъ въ Цариградъ свое вѣроизповѣдание въ паламитски духъ[34].

Антиохийската църква взела участие въ флорентийския съборъ (1438—1439). Нейниятъ патриархъ Доротей опълномощилъ киевския митрополитъ Исидоръ и ефеския митрополитъ Маркъ Евгеникъ да го представятъ въ тоя съборъ. Исидоръ подписалъ унията, но патр. Доротей отхърлилъ флорентийската уния въ иерусалимския съборъ, въ който участвували още иерусалимскиятъ патриархъ Иоакимъ (стр. 68) и александрийскиятъ Филотей (1443 год.)[35]. Заедно съ сжщитѣ патриарси Доротей участвувалъ и въ царигр. съборъ, свиканъ въ 1450 год. противъ унията и царигр. патриархъ униатъ Григорий Мама[36].

4. Църковна книжнина

Презъ тоя периодъ Антиохийската църква не е могла да развие голѣма просвѣтна дейность. Борбата за сжществуване ѝ отнимала най-много сили. За да запазѣла паството си отъ мухамеданството и католичеството, тя трѣбвало да му въздей-

ствува по-скоро съ примѣра на своя клиръ, отколкото съ богословски съчинения. Живѣейки въ постояненъ страхъ за живота си, по-образованитѣ клирици и монаси не могли да се вдълбочаватъ въ тайнитѣ на вѣрата. За упадъка на сирийската книжнина влияела и промѣната на говоримия езикъ (стр. 160). Сирийскиятъ езикъ се запазилъ почти само въ богослужението. Трѣбвало да се пише на новия народенъ езикъ — арабски, но не било лесно да се нагоди тоя свещенъ езикъ на мухамеданството къмъ християнскитѣ понятия и термини. Порано въ Сирия се развила богата богословска книжнина на гръцки езикъ, но следъ арабското завоевание, въ течение на около два вѣка, и този езикъ билъ изтиканъ отъ арабския. Говорѣлъ се почти само отъ търговцитѣ гърци, които идвали въ Сирия отвънъ[37]. Презъ време на второто византийско владичество (969—1084) гръцкиятъ езикъ пакъ придобилъ обществено и църковно значение въ Антиохия, обаче не се появила голѣма гръцка книжнина.

Най-бележитъ гръцки църковенъ писатель въ Сирия билъ Иоанъ Дамаскинъ († къмъ 754 год.). Той ще да се занимавалъ съ книжовна дейность въ Дамаскъ още, когато билъ на служба при арабския халифъ. Оттамъ се борилъ писмено срещу указитѣ на византийския императоръ Лъвъ Исаврииецъ противъ иконитѣ и поради това билъ отстраненъ отъ държавна служба (стр. 69).

Неговиятъ ученикъ Теодоръ Абукара (или Абу-Корра), харански епископъ (въ Месопотамия) († I четвърть на IX в.), знаелъ гръцки и арабски и писалъ полемични съчинения противъ иудеи, сарацини, несториани, яковити и др. Противъ сарацинитѣ писалъ и Вартоломей Едесянинъ (навѣрно презъ IX в.).

Антиохийскиятъ патриархъ Петъръ III оставилъ ценни послания за латинскитѣ различия (стр. 168)[38]. Едно житие на св. Иоанъ Дамаскина се приписва на Иоана IV, гръкъ по народность.

Арабската църковна книжнина почнала да се развива презъ X в. Предимно били превеждани гръцки съчинения на арабски. Авраамъ Протоспатарий, който живѣелъ може би презъ време на визант. владичество въ Антиохия, превелъ 52 слова на Ефремъ Сирина. Най-много преводи далъ Абдаллахъ ибнъ-елъ Фади (XI в.). Архимандритъ Антоний, игуменъ на манастира Св. Симеонъ Стълпникъ (преди 1251 год.), превелъ проповѣди и съчинения на Иоанъ Дамаскина; антиохийскиятъ свещеникъ Константинъ (може би въ началото на XIV в.) — нѣколко беседи на Иоанъ Златоуста.

Явявали се и самостойни богословски трудове. Монахъ Георги отъ манастира Св. Симеонъ написалъ прение съ трима мухамедани (1107 год.), Сидонскиятъ епископъ Boulos (Павелъ) алъ-Рахибъ (въ края на XIII и въ началото на XIV в.) съставилъ богословски трактати. Антиох. патриархъ Михаилъ II написалъ хроника за своитѣ предходници по мухамеданското лѣтоброение (1404 год.)[39].

Забележки

[1] Така билъ опустошенъ крайефратскиятъ градъ Нуга, населенъ съ миого християни и столица на християнски арабски князе, които владѣели областьта Вавилония като васали на персийскитѣ царе. Единъ арабски воененъ поискалъ като свой дѣлъ отъ военната плячка дъщерята на единъ благородникъ отъ гр. Нуга. Той се съгласилъ да освободи пленницата срещу откупъ 1,000 дирхами.

[2] Още Омаръ I опредѣлилъ всички възрастни немухамедани да платятъ данъкъ на глава (джизие), именно по 4 динари въ странитѣ, гдето господствувала златната стойность (Сирия и Египетъ), или по 40 дирхами въ странитѣ съ сребърна стойность (Месопотамия, Източна Арабия, Персия). Динаръть (динарий) билъ римско-византийска златна монета, а дирхамъть (драхма) персийска сребърна монета отъ времето на Сасанидитѣ. Въ времето на халифа Омаръ I единъ динаръ се равнявалъ на 10 дирхами, а 1 дирхамъ — приблизително на 1 франкъ. После 12 и 15 дирхами се равнявали на 1 динаръ, чиято стойность възлизала на 13 фр. Халифъ Омаръ II изисквалъ да се събира тоя данъкъ отъ християнскитѣ общини, дори отъ умрѣлитѣ имъ членове.

Споредъ нареждането на Омара I, покореното население въ Сирия и Месопотамия трѣбвало да дава за издръжка на арабската войска две модии (шиника) пшеница, три мѣри зейтинъ, мазнини и медъ (A. Kremer, Kulturgeschichte des Orientes unter den Chalifen, I, Wien 1875, стр. 15, 60, 63, 73, 177). Върху плещитѣ на немухамеданитѣ падала и тежестьта на военно-социалната система, която установилъ все Омаръ I. Следъ като завладѣлъ Ефратската область (Вавилония), тоя халифъ забранилъ на арабитѣ да притежаватъ земи въ покоренитѣ области и да се занимаватъ съ земедѣлие. Споредъ неговия възгледъ, мухамеданитѣ имали само едно предназначение — да бждатъ войници. Освенъ $^4/_5$ отъ военната плячка ($^1/_5$ взималъ халифътъ), Омаръ опредѣлилъ годишно пособие за всички арабски племена, които имали заслуги въ войнитѣ. При халифа Валидъ I (705—715) до 45,000 д. въ Дамаскъ получавали годишно пособие отъ държавата. После халифъ Османъ замѣнилъ тази издръжка съ ленната система (с. съч., стр. 71, 77, 109, 125).

[3] Хронистътъ Теофанъ го нарича най-християнски: Σέργιος ὁ τοῦ Μανσοὺρ ἀνὴρ χριστιανικώτατος (Chronographia, ed. Bonae, I, стр. 559). Сергий, синъ на Мансуръ, се казвалъ и началникътъ на финанситѣ при халифа Моавия. Нѣкои мислятъ, че тѣ били едно и сжщо лице. Сжщо и Иоанъ Дамаскинъималъ прѣкора Мансуръ и поради това обикновено се мисли, че той ще да билъ синъ на Сергия Мансуръ, съветника на халифа Абдъ-алъ-Маликъ (срв. Dictionnaire d'histoire et géographie écclesiastiqes, I, col. 1321. ст. Arabie).

[4] Напр. несторианинътъ Габрилъ ибнъ Bachtyshy, лѣкарь на халифа Харунъ-алъ-Рашидъ, ималъ месечна заплата 10,000 дирхами или годишно 120,000 дирх., дажба въ натура 60,000 годишно, добавка 50,000 дирх. и скжпо облѣкло. Изобщо тоя лѣкарь получавалъ годишно до 280,000 дирх. или близу толкова франка. Той ималъ голѣми доходи и отъ своитѣ имоти (Kremer, п. съч., II, стр. 179—181).

[5] Напр. патр. Стефанъ III (742—744), бившъ сирийски монахъ, билъ близъкъ на халифа Хишамъ. Неговиятъ приемникъ Теофилактъ, бившъ свещеникъ въ Едеса, билъ избранъ съ съгласието на халифа Мерванъ II.

[6] Алъ-Мамунъ принудилъ антиох. патриархъ Иовъ да короняса за императоръ бунтовника Тома, който възстаналъ срещу визант. императоръ Михаилъ II (820—829) и съставилъ войска въ Сирия. После въ 838 год. халифъ алъ Мутасемъ, който обсадилъ гр. Аморіумъ, довелъ съ себе си сж-

щия патриархъ, за да убеждава жителитѣ на тоя градъ да се подчинятъ на арабитѣ. Обсаденитѣ обаче посрещнали патриарха съ камъни (срв. статия на C. Karalewskij, ст. „Antioche“ въ Dictionnaire d'histoire et géographie écclesiastiques, III, кол. 599).

[7] Той билъ синъ на визант. управитель въ Мала Армения.

[8] Споредъ хрониста Михаилъ Сириецъ (срв. Karalewskij, п. ст., кол. 600).

[9] Писмото не е датувано (Migne, Patr. gr., т. 102, кол. 821—823). Дали противникътъ на Евстатия Николай билъ сѫщо така противникъ и на Фотия, както допуска Karalewskij, това не може да се твърди, понеже не се знае, дали Николай билъ живъ, когато патр. Фотий отправилъ посланието си до Евстатия. Наистина хронистътъ Евтихий Александрийски съобщава, че Николай билъ антиохийски патриархъ 23 години (847—870), но, както изтъква и Karalewskij, (п. ст., 600), не може да му се вѣрва относно датитѣ на антиох. патриарси.

[10] Матей Едески съобщава, че едескитѣ християни много се радвали, когато тѣхниятъ градъ падналъ въ византийски ржце (вж. по-доле, стр. 160), понеже арабитѣ не преставали да безпокоятъ „гърцитѣ“ по пѫтя отъ Самосатъ за Едеса и изклали безбройно число „гърци“ (Schumberger, L'epopée byzantine, III, стр. 118).

[11] Халифъ Омаръ II издалъ законъ, споредъ който всѣки християнинъ, който приеме мухамеданството, не ще плаща вече данъцитѣ джизие и харачъ (пóглавенъ и поземенъ) (Kremer, п. съч., I, стр. 177).

[12] Построяването на тази църква се приписва на импер. Аркадий (395—408).

[13] При нарушение на тоя законъ, покупната стойность на имота се внасяла въ държавната хазна като глоба (Kremer, п. съч., I, стр. 176).

[14] За други сведения въ тоя очеркъ срв. Kremer, п. съч., II, стр. 167—168, 172—178, 179—185; Karalewskij, п. ст.

[15] Споредъ Karalewskij (п. ст., кол. 691), византинизацията на антиохийската литургия се завършила въ края на XIII в. Известни сѫ до 190 мелхитски (сироправославни) литургийни ржкописи на сирийски езикъ отъ IX в. до 1655 год.

[16] Съ писмо на тия архиереи билъ назначенъ Никонъ Черногорецъ за свещеноучитель въ Антиохия. Архиереитѣ, които пребивавали въ Антиохия (заедно съ по-първитѣ тамошни клирици и игумена на манастира Св. Симеонъ), писмено съобщили на иерусалимския патриархъ Евтимий I (до 1084 год.), че арменскитѣ монаси, наричани джати (Τζάτοι), преселени отъ антиохийския манастиръ Св. Симеонъ въ Палестина, били православни и го молили да ги вземе подъ свое покровителство (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Σελτζουκιδῶν, сп. Θεολογία, т. XVI, Атина 1938, стр. 101).

[17] Въ писмото си до своя ученикъ Герасимъ, игуменъ въ Иерусалимъ, Никонъ казва, че Богъ му далъ пъленъ покой (καὶ τὴν πᾶσαν ἀνάπαυσίν μου) въ Роидийския манастиръ поради молитвитѣ на св. Богородица и въ манастира на св. Симеонъ Чудотворецъ поради молитвитѣ на сѫщия светецъ, та понѣкога тамъ, понѣкога тукъ седи и почива (καὶ ποτὲ μὲν ἐκεῖ, ποτὲ δὲ ὧδε κάθημαι καὶ ἀναπαύομαι, с. ст., стр. 100).

[18] Поради селджушкитѣ нашествия, арменскитѣ монаси джати се разпръснали отъ Месопотамия и дошли въ сирийскитѣ манастири Св. Симеонъ и Св. Богородица (Роидийски), гдето се подвизавали заедно съ Никона Черногорецъ. Навѣрно, следъ завладяването на Антиохия отъ селджуцитѣ, тѣ се преселили въ Палестина (с. ст., стр. 100).

[19] Визант. императоръ Иоанъ Комнинъ (1118—1143) завзелъ областьта Киликия и наложилъ на латинския князъ въ Антиохия да признае неговата върховна власть. Императорътъ влѣзълъ въ Антиохия, посрещнатъ отъ антиох. патриархъ и клира съ псалмопѣния. Той отишълъ въ храма, гдето билъ извършенъ молебенъ, а после се настанилъ въ двореца.

Визант. хронистъ Иоанъ Кинама съобщава, че импер. Мануилъ Комнинъ (1143—1180) принудилъ антиохийския князъ Реналдъ да приеме между друго и искането му да се изпраща отъ Византия патриархъ въ Антиохия.

„споредъ стария обичай". Презъ априлъ 1159 год. той влѣзълъ тържествено въ Антиохия, придруженъ отъ франкскитѣ князе и посрещнатъ въ катедралната църква Св. ап. Петъръ отъ православния антиохийски патриархъ Атанасий I, който отишълъ въ Антиохия преди него.

По-късно и антиохийскиятъ патриархъ Симеонъ (преди 1206 — следъ 1235) се установилъ въ Антиохия съ позволението на антиохийския князъ Боемундъ IV. Антиохийскиятъ латински патриархъ Петъръ Angouleme отлъчилъ Боемунда отъ църквата, дори предизвикалъ смутъ въ Антиохия съ подкрепата на арменския царь Лъвъ III. Обаче Босмундъ потушилъ бунта и хвърлилъ патр. Петра въ затвора, гдето умрѣлъ († 8. VII. 1208). Срещу патриарха Симеонъ се опълчилъ папа Инокентий III (1198—1215), който заплашилъ антиох. жители съ отлъчване отъ църквата, ако не изгонятъ „схизматичния" патриархъ Симеонъ. Въ 1214 год. Симеонъ избѣгалъ въ Никея, гдето и умрѣлъ (срв. (Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. ст., стр. 110, 115—116, 200; Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ., IV, п. ст., стр. 901).

[20] Латинскиятъ епископъ въ Птолемаида Яковъ de Vitriano и венецианецътъ Маринъ Сануто Торсела (с. ст., стр. 113—114).

[21] За другитѣ сведения срв. Brélier, п. съч., стр. 109, 111, 116, 211, 230, 232; Χρυσ. Παπαδ., п. ст., стр. 116, 202; Karalewskij, п. ст.

[22] Избити били около 17,000 жители и отведени въ плѣнъ надъ 100,000 (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεία, IV, стр. 901).

[23] Антиох. патриарси отначало (въ XIII в.) ще да пребивали въ Киликия, която била подъ властьта на арменския царь. Тамъ въ 1260 год. потърсилъ прибѣжище патр. Евтимий I, но по неизвестни причини си навлѣкълъ омразата на арменския царь и билъ изгоненъ. Патр. Арсений (около 1283—1289), избранъ отъ клира на Антиох. църква, вѣроятно сжщо така действувалъ въ Киликия, та въ Цариградъ обвинили и него, както Евтимия, че билъ въ общение съ Арменската църква, и изхвърлили името му отъ църковнитѣ диптихи (споредъ Г. Пахимеръ, Historia, vol. II, ed. Bonnae, p. 56; срв. Χρυσ. Παπαδ., п. ст., стр. 203—206).

[24] Ако се сжди отъ факта, че антиох. патриархъ Михаилъ II избѣгалъ отъ Дамаскъ, когато монголитѣ нахлули въ Сирия (1400 год.), трѣбва да се мисли, че неговото седалище вече било въ този градъ. Karalewskij смѣта за вѣроятно, че още патр. Пахомий I (въ втората половина на XIV в.) окончателно пренесълъ патриаршеското седалище въ Дамаскъ (п. ст., кол. 631), обаче нѣма ясни указания за това.

[25] Въ 1361 год. той му отправилъ писмо като на антиохийски патриархъ (Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, I, стр. 412—413).

[26] Дотогава се ккзвалъ Маркъ и билъ епископъ на Saïdanáyâ.

[27] Вж. повече у Karalewskij, п. ст., кол. 621, 629—631.

[28] Подвижникътъ св. Маронъ живѣелъ въ края на IV в. и въ първата половина на V в. После на неговия гробъ билъ издигнатъ манастиръ.

[29] Той нѣмалъ писмено пълномощие на своя Синодъ, а билъ изпратенъ въ Цариградъ заедно съ презвитера Илия отъ иерусалимския патриархъ Теодосий, по заповѣдь на мѣстния емиръ Ахмедъ, за да издействуватъ освобождение на пленницитѣ сарацини (стр. 73, заб. 19). Митр. Тома не говорѣлъ свободно гръцки (сир. билъ сириецъ) и отъ негово име отговарялъ иерусал. представитель презвитеръ Илия (А. П. Лебедевъ, Исторія раздѣленія церквей, стр. 139 сл.).

[30] Сжщо и алекс. патриархъ Михаилъ увѣрявалъ Фотия въ своето послание, че тирскиятъ митр. Тома се разкаялъ за своя грѣхъ (с. съч., стр. 262).

[31] Трѣбва да се съгласимъ съ Лебедевъ, че това правило било временна църковна мѣрка, свързана съ патриаршеството на Фотия, и затова не може да се тълкува като узаконение на върховна власть на царигр. патриархъ въ Източната църква. — Повече за антиох. патриарси и Фотия вж. Лебедевъ, п. съч., стр. 250, 263, 274—277, 282, 287—291.

[32] Така билъ наричанъ, защото произлизалъ отъ владѣтелския родъ въ Ахаия Villehardouin. Следъ като станалъ православенъ, Теодосий се подвизавалъ въ манастира въ Черна гора (Сирия), а следъ завладяването на Цариградъ отъ Михаила Палеологъ (1261 год.) той станалъ игуменъ на царигр. мана-

стиръ Пантократоръ и после се премѣстилъ като простъ монахъ въ царигр. манастиръ τῶν Ὁδηγῶν, който принадлежалъ на Антиох. патриаршия (Χρυσ. Παπαδ., п. сп., стр. 205).

[33] Сведения за антиох. патриарси Евтимий, Теодосий и Арсений дава хронистътъ Г. Пахимеръ въ своята история (I и II). Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. сп. стр. 203—206. Karalewskij, п. ст., кол. 619—621. Архиеп. Хрисостомъ представя патр. Теодосия за неизмѣненъ противоуниатъ. Той заминалъ отъ Цариградъ въ Сирия още въ времето на Михаила Палеологъ, понеже не билъ съгласенъ съ неговия униатски планъ. Обаче какъ било възможно единъ явенъ противникъ на лионската уния да дири убѣжище при сирийскитѣ латински владѣтели. — За църковнитѣ византийско-арменски преговори вж. статия на Robert Devreesse въ сборника Atti del V Congreso internationale di studi bizantini, I, Roma 1939.

[34] Miklosisch et Müller, Acta Patr. Const., I, стр. 407—411; II, стр. 248—249.

[35] Решението на тоя съборъ е обнародвано у L. Allatius, De Ecclesiae Orientalis et Occidentalis perpetua consensione, I, 1648, col. 938—942.

[36] Karalewskij, както и други, се съмнява да е станалъ въ 1450 год. съборъ въ Цариградъ съ участието на източнитѣ патриарси, понеже обнародванитѣ отъ Доситея Иерусалимски актове въ Τόμος καταλλαγῆς (Яшъ 1692) били съчинени отъ Георгия Коресий въ началото на XVII в. (п. ст., 632). Но това е мнение, което не е общоприето. Той се опитва да представи за склонни къмъ унията нѣкои отъ приемницитѣ на Доротея. Главна роля игралъ Моисей Giblet отъ французки произходъ, титулуванъ архидяконъ антиохийски, агентъ на папа Каликстъ III, който тъкмѣлъ кръстоносенъ походъ за освобождението на Палестина. Въ 1456 год. той направилъ предложение за уния на антиох. патриархъ Михаилъ III, спечелилъ билъ за унията епифанийския митрополитъ Иоакимъ и сполучилъ да убеди антиохийския патриархъ Маркъ III, братъ и приемникъ на Михаила III, да изпрати писмо отъ 1. IV. 1457 г. на папа Каликстъ III. Сжщо и патр. Иоакимъ II, бившъ епифанийски митрополитъ, съобщилъ на папа Пий II за своя изборъ съ писмо отъ 20. VI. 1458 год. По неговъ примѣръ и иерусал. патриархъ Иоакимъ писалъ на папата на 1. VII. 1459 г. Моисей Giblet склонилъ трите източни патриарси да отправятъ писмо отъ 20. V. 1459 год. до християнскитѣ князе въ Европа, за да ги подбудятъ къмъ кръстоносенъ походъ. Моисей заминалъ въ Римъ и на 21. IV. 1460 год. подписалъ актъ за унията отъ името на трите източни патриарси (п. ст., 633—634).

Цѣлото това изложение буди съмнение само по себе си, защото източнитѣ патриарси сж представени за твърде наивни, а сжщо така и папата, който смѣталъ подписа на своя агентъ за равностоенъ съ подписитѣ на източнитѣ патриарси. При това още въ XVI в., както съобщава Karalewskij, пазителтъ на ватиканскитѣ архиви Confalonieri изказалъ съмнение въ автентичността на документитѣ по тоя въпросъ. Споредъ Karalewskij, неговото съмнение не е основателно (col. 634), но не обосновава твърдението си. Вѣрното е, че флорентийскиятъ съборъ не билъ гледанъ добре въ Сирия. Дори да приемемъ, че антиох. патриархъ Иоакимъ II (преди 20. VI. 1458 — следъ I. VI. 1459) приелъ унията, тя ще да е била само негово тайно дѣло съ политическа цель и не е оставила никакви следи въ Антиох. църква. Единъ отъ приемницитѣ му Доротей II ще да взелъ участие въ 1484 год. въ цариградския съборъ, който осждилъ флорентийския съборъ и решилъ, миналитѣ въ православие католици да бждатъ само миропомазвани (актътъ на тоя съборъ у Рали и Потли, Σύνταγμα τῶν . . . κανόνων, т. V, Атина 1855, стр. 143—147; срв. Karalewskij, п. ст., кол. 634).

[37] Срв. Karalewskij, п. ст., кол. 588.

[38] Съчиненията на посоченитѣ писатели вж. у Migne, Patr. gr., t. 94—97, 104, 120.

[39] Karalewskij, п. ст., кол. 621—622, гдето сж посочени и главнитѣ пособия върху арабската богословска книжнина. За патриархъ Михаила вж. кол. 631.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Отъ падането на Сирия подъ турцитѣ до днесъ

1. Турци и християни

а) **Презъ XVI—XVII в.** — Въ 1516 год. турскиятъ султанъ Селимъ I (1512—1520) разбилъ стария мамелюшки султанъ Кянсу и завладѣлъ Сирия и Египетъ, следъ което се провъзгласилъ за халифъ (намѣстникъ на Мухамеда). Неговиятъ синъ султанъ Сулеймань I (1520—1566) раздѣлилъ Сирия на три пашалъци (Дамаскъ, Триполи и Алепъ), които сѫществували до създаването на виляети (въ срѣдата на XIX в.). Въ 1660 год. билъ образуванъ новъ пашаклъкъ Сайда, за да държи въ подчинение ливанското население, което още подъ властьта на мамелюцитѣ било полунезависимо. Антиохийската патриаршия се намирала въ прѣка зависимость отъ пашата на Дамаскъ, а митрополититѣ ѝ, които се намирали въ другитѣ пашалъци, чувствували тежестьта на тамошнитѣ паши. Тя, както и другитѣ автокефални православни църкви, запазила своята вѫтрешна автономия, каквато имала подъ властьта на арабитѣ и мамелюцитѣ. Антиохийскиятъ патриархъ се явявалъ духовенъ и граждански началникъ на сирийското православно население. Той билъ утвърждаванъ отъ султана, като му давалъ берать, въ който се посочвали неговитѣ права и задължения. Обаче Антиохийската патриаршия била поставена въ сѫщото лошо положение, въ което се намирали другитѣ православни църкви. И тя била длъжна да плаща данъци (пешкешъ и харачъ), каквито не е давала преди турското владичество. И нейното паство, както всички християни, било обременявано съ данъци. Особено го ужасявалъ кръвниятъ данъкъ. Сирийскитѣ паши, стремейки се да забогатѣятъ, изнудвали населението. То страдало и отъ взаимни кръвопролитни крамоли, които продължавали до началото на XIX в. Несъмнено пашитѣ гледали добре да използуватъ изборитѣ на патриарси и митрополити, за да увеличатъ доходитѣ си. Сѫщото правили и тѣхнитѣ помощници. Данъцитѣ били събирани съ всичката строгость. Патр. Атанасий III Даббасъ (1612—1620) билъ хвърленъ въ затвора въ Дамаскъ, понеже отказалъ да плати харачъ. Когато Сирия паднала подъ турска власть, предишната вѣротърпимость на турцитѣ вече била изчезнала. Султанъ Селимъ I билъ фанатикъ мухамеданинъ, издалъ заповѣдь да се разрушатъ всички църкви и дори искалъ да потурчи всички християни. И сирий-

скитѣ християни дали мѫченици за Христовата вѣра. Въ Сирия, както въ другитѣ турски области, за всѣка поправка на църква или манастиръ трѣбвало да се извади илямъ, сир. сѫдебно удостовѣрение за необходимостьта на поправката. Колко прѣчели турцитѣ да се строятъ нови църкви, това се вижда отъ следния фактъ. Въ Антиохия нѣмало църква още отъ разрушението ѝ (1268). По поржка на антиохийския патриархъ Антемий (1791—1813), единъ християнинъ по име Абу Саба издействувалъ ферманъ за тази цель и почналъ да строи храмъ, обаче антиохийскиятъ мюфтия го обвинилъ, че издигналъ крепость, а не църква. Абу Саба билъ обесенъ заедно съ клира на църквата.

б) **Презъ XIX—XX в.** — Тежко било положението на сирийскитѣ християни и презъ XIX в. При нашествието на Наполеона Бонапартъ въ Сирия християнитѣ претърпѣли много бедствия. Презъ време на гръцкото възстание (1821) тѣ живѣели въ страхъ и трепетъ. Въ Дамаскъ мухамеданското население кипѣло отъ ярость срещу християнитѣ. Антиох. патриархъ Методий билъ затворенъ. Турскитѣ чиновници подбуждали мѣстния паша да го обеси, както станало съ царигр. патриархъ Григорий V (априлъ 1821), и да наложи на християнитѣ обезщетение. Пашата не се съгласилъ, но мухамеданитѣ възнегодували и се отдали на грабежи и насилия надъ християнското население въ Сирия. Тогава билъ разграбенъ голѣмиятъ манастиръ Баламандъ въ Ливанъ, и монаситѣ му се разбѣгали.

Християнитѣ въ Сирия почувствували временно облекчение подъ властьта на египетския хедивъ Мехмедъ Али и неговия синъ Ибрахимъ. Тѣ дали свобода на вѣрата. Християнитѣ добили правото да възобновятъ старитѣ си църкви и манастири и да строятъ нови, безъ да се снабдяватъ, както по-рано, съ илямъ или да се иска позволение отъ административната власть. Ибрахимъ освободилъ манастиритѣ отъ данъци. На християнитѣ било разрешено да носятъ бѣли чалми (по източния обичай) и разноцвѣтни дрехи и да се разхождатъ на коне въ Дамаскъ. За да обезпечи редовното събиране на данъцитѣ, Ибрахимъ назначилъ християнинъ съ титла бей за ржководитель на финанситѣ въ цѣла Сирия. Той строго наказвалъ злосторницитѣ мухамедани. Въ Дамаскъ на единъ дервишъ били ударени сто тояги по петитѣ, понеже хвърлилъ каль върху главата на единъ християнинъ, който носѣлъ бѣла чалма. Усмирени били и друзитѣ въ Ливанъ. Изобщо стопанскиятъ животъ на Сирия се подигналъ.

Въ 1839 год. султанъ Махмудъ II отворилъ война на Мехмедъ Али, победилъ го, и въ 1841 год., съ съгласието на великитѣ сили, Сирия била върната на Турция. Положението на християнитѣ пакъ се влошило. Ако и да билъ издаденъ

гюлханскиятъ хатишерифъ (1839 год.), мухамеданскитѣ грабежи и безчестия не спирали, християнитѣ пакъ не били приемани за свидетели въ сѫдилищата, не били свободни да яздятъ на конь, да носятъ свѣтло облѣкло. Въ гр. Триполи дори не се позволявало на християнитѣ да носятъ на ржце мъртъвцитѣ, а трѣбвало да ги пренасятъ на магарета, търпѣйки ругатнитѣ на мухамеданската тълпа.

Воплитѣ на сирийскитѣ християни подбуждали представителитѣ на Русия и др. европейски държави да действуватъ предъ Високата порта да обуздае мухамеданското население въ Сирия. При все това фанатичнитѣ друзи въ Ливанъ не преставали да угнетяватъ околнитѣ християни (униати-маронити). Въ 1860 г., придружени отъ турска войска и мухамеданска тълпа, тѣ предприели изтребителенъ походъ срещу християнитѣ въ Сирия. Избити били много маронити и православни въ Сидонъ, Рашей (близу до Бейрутъ) и др. градове. Манастиритѣ около Сидонъ били разграбени и изгорени, много монаси и монахини загинали. Въ нѣкои мѣста християнитѣ се отбранявали съ оржжие и следъ предаването си били избивани (въ гр. Хасбей били избити повече отъ 4000 души християни мжже, жени и деца). Яростьта на мухамеданитѣ се излѣла и върху християнитѣ въ Дамаскъ, 12 денонощия бушувалъ пожаръ въ християнската часть на града. Унищожени били почти всички християнски кжщи, които преди това били разграбени отъ мухамеданитѣ. Църквитѣ и патриаршескиятъ домъ сжщо били разграбени и разрушени, изчезнала библиотеката на патриаршията съ около 1000 стари ржкописи и книги. Изобщо патриаршията имала загуби около $2^1/_2$ милиона зл. лв. Мухамеданската тълпа въ Дамаскъ не се задоволила съ това, а и избивала християнитѣ. Въ първитѣ дни били убити до 5000 д. безъ разлика на звание, полъ и възрасть. Много жени и моми били отвлѣчени въ турскитѣ хареми. Около 200 д. били насилени да приематъ мухамеданството. Мухамеданитѣ свирепствували въ Сирия цѣлъ месецъ (24 май до края на юний). Избити били до 17,000 мжже, посѣчени 7000 жени и изгорени около 10,000 деца. Страшното клане въ Сирия силно развълнувало християнския свѣтъ. Съ съгласието на великитѣ сили, на 24. VIII. 1860 год. французки войски слѣзли въ Бейрутъ и завзели Сирия въ течение на една година. Въ 1864 год. Ливанъ добилъ автономия съ управитель християнинъ, назначаванъ отъ В. порта съ съгласието на великитѣ сили, а другата часть на Сирия останала пакъ подъ прѣкото управление на турцитѣ. Този редъ траялъ до края на първата всеобща война. Турското правителство платило на Антиохийската патриаршия обезщетение 65,000 л. т. за причиненитѣ й вещественi загуби. В. порта повече отколкото преди бдѣла върху държането на мухамеданското население, за да не предизвика нова намѣса на великитѣ сили, между които особено се застжпвала Русия за правата на

Антиохийската патриаршия. При все това омразата на мухамеданитѣ къмъ християнитѣ не била потушена. Мухамеданинътъ все е смѣталъ християнина „гяуринъ“ (невѣрникъ). Въ Ливанъ, ако и рѣдко, мухамеданитѣ пакъ вършели изстѫпления надъ християнитѣ. При това християнското население нѣмало пълна свобода да си строи църкви. Турската власть позволявала да се поправятъ или възобновяватъ стари църкви, но въ предишния имъ видъ и размѣръ.

За да получели разрешение за постройка на нова църква, християнитѣ по-рано си уреждали молитвенъ домъ (параклисъ) и, следъ изтичане срока на давность, действували за ферманъ да издигнатъ църква на мѣстото на параклиса. Всички тѣзи спънки се дължали както на турския фанатизъмъ, така и на обстоятелството, че позволителнитѣ за строене църкви доставяли приходи на държавата и нейнитѣ чиновници. Дори и следъ провъзгласяването на турската конституция (10 юлий 1908), имало мухамедански насилия и явни беззакония на властьта[1].

Презъ време на всеобщата война (1914—1918) Антиохийската патриаршия била финансово зле, понеже спрѣла редовната руска помощь за нейната издръжка[2]. Иначе турското правителство не е промѣнило правното ѝ положение, не е взело нѣкакви ограничителни мѣрки спрямо патриарха и архиереитѣ му заради тѣхното русофилство. Само бейрутскиятъ митрополитъ Герасимъ Мазарра билъ отстраненъ въ манастира Balamand за известно време поради спрѣчкване съ сирийския валия.

Следъ всеобщата война Сирия падна подъ властьта на Франция. Католишкото влияние, естествено, се засилило, но иначе френската власть не посегнала върху правата на Антиохийската патриаршия, дори я подпомагала материално[3].

2. Фенеръ и Антиохия

а) **Намѣса на Цариград. патриаршия.** — Следъ падането на Сирия подъ турска власть, връзкитѣ между Цариградската и Антиохийската патриаршия ставали все по-тѣсни. Антиохийскитѣ патриарси често отивали въ Цариградъ. Цариград. патриаршия ги канѣла да участвуватъ въ нейния Синодъ по важни църковни въпроси. Така се отварялъ пѫть да прониква фенерското влияние въ Сирия. Обаче тукъ гърцизмътъ не могълъ да напредне така бързе, както въ Палестина и Египетъ. Мѣстното негръцко население бранѣло своя езикъ. При все това тежкитѣ политически условия принуждавали Антиох. патриаршия да се обръща къмъ цариград. патриархъ за застѫпничество предъ В. порта и султана. Това подбуждало Цариград. патриаршия да се мѣси въ живота на Антиох. църква, особено въ изборитѣ на патриарси. Тя почнала да проявява такъвъ стремежъ най-вече презъ втората половина на XVII в., когато достатъчно възмогнала.

Почвата за външна намѣса била подготвена по-рано поради разстройството на Антиох. патриаршия. Още презъ XVI вѣкъ подкупничеството на турскитѣ властници благоприятствувало да се добиватъ катедри по незаконенъ пжть. Службогонцитѣ действували да спечелятъ повече привърженици срѣдъ клира и народа и съ това ги раздѣляли на партии. Споредъ лѣтописеца дяконъ Павелъ отъ Алепъ, въ 1538/39 год. сжществувало „голѣмо разцепление между християнскитѣ общини“ въ Сирия. Въ половината на XVI в. въ продължение на седемь години имало двама антиохийски патриарси — законенъ Иоакимъ IV и неговъ противникъ Макарий II. Тоя разколъ престаналъ, следъ като Макарий се помирилъ съ Иоакима преди смъртьта си.

Приемникътъ на Иоакима IV, Михаилъ VII, не билъ по-щастливъ. Противницитѣ му го наклеветили предъ пашата въ Дамаскъ (чрезъ подкупенъ лъжесвидетель). Не можейки да издържи борбата, патриархъ Михаилъ напустналъ Дамаскъ и се прибралъ въ родното си мѣсто Хама (Епифания). Православнитѣ въ Дамаскъ избрали другъ патриархъ (триполийския митрополитъ Доротей подъ име Иоакимъ, преди 25. V. 1581 год.). Патр. Михаилъ ги отлжчилъ отъ църквата и помолилъ за съдействие цариградския патриархъ Иеремия II, който призналъ правото му да бжде антиохийски патриархъ, но после, поради увеличенитѣ смутове въ Антиох. църква, го съветвалъ да напустне престола. Патр. Михаилъ се установилъ въ Алепъ, гдето и умрѣлъ († 25. XII. 1592). Тѣзи смутове разслабвали Антиохийската патриаршия не само духовно, а и финансово. Патриарситѣ били принудени да правятъ много разходи, за да запазятъ властьта си. Споредъ единъ документъ отъ 1585/86 год., при патр. Михаила VII, Антиох. патриаршия задлъжнѣла съ 8000 жълтици, които трѣбвало да изплаща неговийтъ съперникъ Иоикимъ V.

Такива именно крамоли за патриаршеския престолъ ставали и по-късно. Царигр. патриаршия ги използувала, за да затвърди своето влияние въ Антиох. църква. Може да се каже, че поводъ за това дали самитѣ сирийци. Въ 1620 год. дамасчани се обърнали къмъ царигр. патриархъ Тимотей II да се погрижи за замѣстникъ на тѣхния патриархъ Атанасий II (1612—1620), който билъ хвърленъ въ затвора отъ мѣстния паша. Фенеръ поставилъ за антиохийски патриархъ брата на Атанасия, Кирилъ IV, обаче триполийци си избрали за патриархъ сидонския митрополитъ Игнатий (III, 1620 — къмъ 1634). Въ течение на седемь години двамата патриарси се преследвали, докато въ 1627 год. се свикалъ съборъ, който свалилъ Кирила, понеже не билъ избранъ съ съгласието на паството си.

По-късно избухвали нови раздори, при които сирийцитѣ пакъ се обръщали къмъ Фенеръ. Антиохийскиятъ патриархъ Макарий III се забавилъ въ Русия (вж. по-долу) и, когато се

върналъ въ Дамаскъ, неговиятъ престолъ билъ заетъ отъ хомския митрополитъ Атанасий. Патр. Макарий свикалъ съборъ, който свалилъ съперника му (25. VIII. 1660). Следъ смъртьта на Макария противницитѣ му поставили Неофита Хиотинъ, митрополитъ на Хомсъ (Емеса), за управляващъ Антиох. патриаршия и се тъкмѣли да изпратятъ при цариградския патриархъ достойно лице (навѣрно сжщия Неофитъ), за да го постави за антиохийски патриархъ[4]. Обаче единъ внукъ на Макария по име Константинъ, 15—20 годишенъ, подкупилъ пашата на Дамаскъ, кехаята и кадията[5], и се прогласилъ за антиохийски патриархъ съ име Кирилъ (V). Безъ да е билъ ржкоположенъ за епископъ, той отишълъ въ катедралата и накаралъ свещеницитѣ да го облѣкатъ въ мантия и да пѣятъ „Достойно есть“, качилъ се на патриаршеския престолъ и благословилъ народа. Следъ това трима митрополити го ржкоположили (2. VII. 1672), обаче другитѣ митрополити отъ Антиохийския диоцезъ се събрали въ Бейрутъ и отправили молба до цариградския патриархъ (28. VIII. 1672)[6] да отстрани Кирила. Въ м. ноември с. год. Синодътъ на Царигр. патриаршия, подъ председателството на своя патриархъ Дионисий IV Муселимъ и съ съгласието на Доситея Иерусалимски, низвергналъ Кирила, понеже нѣмалъ каноничната възрасть и си послужилъ съ свѣтската власть. Синодътъ избралъ за антиохийски патриархъ Неофита Хомски[7]. Борбата между двамата съперници продължила до 1682 год., когато Неофитъ, обремененъ отъ дългове, отстжпилъ престола на Кирила, като въ замѣна получилъ пожизнено Лаодикийската епархия. Кирилъ V трѣбвало да се бори съ другъ претендентъ — иеромонахъ Прокопий Даббасъ отъ палестинския манастиръ Св. Сава. Съ помощьта на вуйча си шивачъ, Прокопий издействувалъ въ Цариградъ ферманъ, съ който му се давало право да владѣе Антиохийската патриаршия. И той си намѣрилъ трима владици, които го ржкоположили въ архиерейски чинъ и го обявили за патриархъ подъ име Атанасий (III) (25. VI. 1685). При наличностьта на двама патриарси (Кирилъ и Атанасий), настанали голѣми смутове. Единиятъ и другиятъ си служили съ разни срѣдства. Атанасий дори прибѣгналъ къмъ съдействието на католишката пропаганда, която признала сана му (16. VI. 1687). Изглежда, че Кирилъ ималъ по-здрава опора, та Атанасий се помирилъ съ него, като се задоволилъ да управлява до животъ Алепската епархия (1694 или 1698 год.). Обаче следъ смъртьта на Кирила V († 3. I. 1720) Атанасий отново заелъ престола съ помощьта на цариградския патриархъ Иеремия III, който въ 1720 год. отправилъ послание до православното население въ Сирия да признаватъ Атанасия за законенъ антиохийски патриархъ[8]. Той осуетилъ опита на Евтимия Саифъ да отнеме антиохийския престолъ, ако и да го поддържалъ пашата на Дамаскъ Отманъ Таукъ (1722—1724).

б) **Погърчване на Антиохийската патриаршия.** — Следъ смъртьта на Атанасия III († 13. VII. 1724) Цариградската патриаршия здраво сложила ржка върху Антиох. църква. Клирицитѣ и първенцитѣ въ Дамаскъ побързали да избератъ за патриархъ свой човѣкъ — свещеника Серафимъ Тънъсъ, който скоро следъ това билъ ржкоположенъ въ архиерейски чинъ подъ име Кирилъ (VI) и на 19. IX. 1724 год. се възкачилъ на антиох. престолъ. Обаче въ сжщото време (27. IX. 1724) Цариградската патриаршия поставила за антиохийски патриархъ 28-годишния киприецъ Силвестъръ, бившъ протосингелъ на антиох. патриархъ Атанасий III, като му издействувала султански бератъ и низвергнала Серафима-Кирила VI[9]. Султанъ Ахмедъ III далъ право на Силвестра да владѣе всичкитѣ епархии на Антиох. църква и да арестува Кирила VI и главнитѣ му поддръжници. Въ м. януарий 1725 г. Кирилъ намѣрилъ прибѣжище въ Ливанъ[10]. Съ Силвестра започнала редицата антиохийски патриарси гърци. Тѣ били поставяни отъ Цариград. патриаршия подъ предлогъ, че Антиох. църква се намирала въ опасность отъ католицитѣ[11]. Тя ги избирала предимно изъ своята иерархия. Въ избора формално участвували александрийскиятъ и иерусалимскиятъ патриархъ, ако се случели въ Цариградъ. Понѣкога Цариград. патриаршия поставяла и митрополити въ нѣкои епархии на Антиох. патриаршия (Алепъ, Амида)[12], като подъ разни предлози и си присъединявала Алепската епархия (два пжти — въ 1757 и 1812 год.)[13] (стр. 191). Тя се бъркала дори въ самата административна дейность на антиохийския патриархъ[14]. Изобщо автокефалията на Антиохийската църква често изглеждала призрачна и народностниятъ ѝ видъ се измѣнялъ[15]. Патриарситѣ и митрополититѣ гърци въвеждали гръцкия езикъ въ своитѣ канцеларии и църкви. Тѣ не знаели арабския езикъ, на който говорѣло мнозинството на тѣхното паство, не се грижели достатъчно за неговото духовно развитие и гледали главно да си осигурятъ добри доходи. По такъвъ начинъ Антиохийската църква подпаднала подъ гръцко духовно влияние.

в) **Борба противъ гърцизма.** — Презъ втората половина на XIX в. сирийското православно население почнало да се пробужда. Недоволството му отъ гръцкото духовенство се усилвало. Следъ смъртьта на антиохийския патриархъ Иеротей († 1885) то силно се раздвижило, за да добие патриархъ отъ своя родъ, но турското правителство подозирало руско влияние въ това движение за църковна независимость. За антиохийски патриархъ билъ поставенъ пакъ гръкъ — скитополскиятъ (въ Палестина) митрополитъ Герасимъ отъ Пелопонесъ (1885-1891). Сжщо и приемникътъ му Спиридонъ (1891-1897), таворски архиепископъ, билъ гръкъ отъ Кипъръ. За да задоволятъ паството си, и единиятъ и другиятъ антиохийски па-

триархъ ржкоположили сироараби за архиереи, които не закъснѣли да станатъ водачи на църковно-освободителното движение въ Сирия. Въ м. декември 1897 год. патр. Спиридонъ билъ сваленъ насила[16]. При избора на неговъ приемникъ избухнала остра борба между гръцката и арабската партия, която искала новиятъ патриархъ да бѫде сироарабинъ и да бѫде избранъ свободно изъ срѣдата на сирийскитѣ архиереи, безъ намѣсата на Цариград. патриаршия[17]. Гръцкитѣ владици били поддържани отъ цариградския, иерусалимския и александрийския патриархъ, а архиереитѣ сироараби — отъ православното население и дори отъ турското правителство. Омразата на народа къмъ гърцитѣ се увеличила. На Велики четвъртъкъ (2. IV. 1898) църковната служба въ патриаршеската църква въ Дамаскъ била прекѫсвана отъ бурни викове, а на Велики петъкъ при опѣлото станало сбиване, понеже се пѣело на гръцки по настояване на мѣстопазителя тарско-аданския митрополитъ Германъ, грькъ по народность[18]. На 1 май 1898 год. осемь епархийски архиереи свалили Германа и поставили за мѣстопазитель на антиох. престолъ лаодикийския митрополитъ Мелетий отъ сироарабска народность. Едвамъ следъ две години отъ свалянето на Спиридона, по нареждане на турското правителство, билъ извършенъ изборъ на антиохийски патриархъ по стария редъ, т. е. направо отъ архиереитѣ на Антиохийската църква (15. IV. 1899). Избранъ билъ мѣстопазителтъ на антиох. престолъ Мелетий (1899—1906). Отъ тогава Антиохийската патриаршия е свободна отъ гръцкото духовно иго и може да се каже, че тя е автокефална арабска църква по иерархия и паство.

Новиятъ патриархъ, по обичая, уведомилъ автокефалнитѣ православни църкви за своя изборъ, обаче цариградскиятъ патриархъ не му отговорилъ. Не го признали и другитѣ гръцки православни църкви (Алекс., Иерус., Кипърска и Елад-ска). Така се породила негласна схизма между Антиохийската църква и гръцкия православенъ свѣтъ. Почти всички митрополити гърци въ Антиохийския диоцезъ напустнали епархиитѣ си и се прибрали при Цариград. патриаршия. После александрийскиятъ патриархъ Фотий имъ далъ катедри въ своя диоцезъ. Това улеснило патриарха Мелетий да постави вмѣсто тѣхъ митрополити сироараби. Съвмѣстно съ тъй подновената иерархия, той започналъ съ голѣмо усърдие да благоустройва Антиохийската църква. Съ цель да се спре всѣкаква външна намѣса въ нейното управление, въ 1900 год. билъ изработенъ „Уставъ на Православната антиохийска патриаршия“, съ който патр. Мелетий възстановилъ съборното начало въ църковното управление. Обаче тоя уставъ влѣзълъ въ сила чакъ следъ смъртьта на патр. Мелетий, следъ като митрополититѣ на Антиох. църква го прегледали, измѣнили и подписали (31. V. 1906). Антиох.

патриаршия била управлявана по този уставъ при Мелетиевия приемникъ Григорий IV (по-друго броене Григорий III, отъ 5. VI. 1906), сѫщо сироарабинъ и образованъ иерархъ.

Патр. Григорий, подобно на своя предходникъ, изпратилъ общителни писма до Цариградската и другитѣ гръцки православни църкви, но и нему не сѫ отговорили. Чакъ въ м. ноември 1908 год., вследствие на младотурския отоманизирващъ натискъ надъ християнитѣ, започнало сближение между Царигр. и Антиох. патриаршия. Презъ юлий-августъ 1909 год. било възстановено общението между двете църкви, а заедно съ това и съ другитѣ гръцки православни църкви. Насърдчено отъ тоя обратъ, православното население (неарабско) въ Тарско-Аданската и Ерзерумската епархия поискало архиереи, които да знаятъ гръцки. Свиканиятъ въ 1910 год. отъ патр. Григорий IV архиерейски съборъ се занималъ между друго и съ тоя въпросъ, но не го решилъ. Още сѫ били прѣсни споменитѣ отъ гръцката опасность. Тя се показала презъ 1913 год. Православнитѣ въ Дамаскъ силно възнегодували отъ намѣрението на своята патриаршия да вземе всичкитѣ манастирски приходи за издръжка на училищата и се обърнали за намѣса къмъ Цариградската патриаршия, която, съгласно съ тѣхната воля, не е одобрила тоя проектъ.

Въпрѣки описанитѣ търкания съ Царигр. патриаршия, антиох. патриарси Мелетий и Григорий взимали миро отъ нея.

3. Антиохия и другитѣ православни църкви

а) **Съ Охридската църква.** — Антиох. патриаршия влизала въ връзки не само съ Царигр. патриаршия, а и съ други помѣстни православни църкви. Чести били сношенията ѝ съ съседнитѣ патриаршии Иерусалимска и Александрийска. Антиохийски патриарси взели участие въ борбата на охридския архиепископъ Прохоръ срещу отцепника Павелъ Смедеревски[19] (1530—1541), както и въ борбата на архиереи отъ Охридския диоцезъ срещу похитителя на охридския престолъ Теофанъ презъ 1676 год.

б) **Съ Русия.** — Въ сравнение съ другитѣ православни църкви въ Турция, отъ Сирия излизали по-малко висши клирици да ходятъ въ чужбина за милостиня. Това се дължало най-вече на отдалечеността на Сирия. При все това, поради лошото материално положение на Антиох. патриаршия, и нейни предстоятели се принуждавали да странствуватъ въ тогавашнитѣ православни държави, за да събиратъ парични помощи. Заедно съ това антиох. патриарси оказвали своето влияние върху тамошнитѣ църковни работи. Къмъ срѣдата на XVI в. доста били развити сношенията на Русия съ източнитѣ православни църкви. Въ Москва знаели за положението

на Антиохийската църква и високо я почитали, макаръ че дотогава никой антиохийски патриархъ още не се билъ обръщалъ къмъ Русия. Въ началото на 1558 год. синайски монаси занесли на руския царь Иванъ Грозни писмена молба на александрийския патриархъ Иоакимъ, за да помогне на бедствувалия Синайски манастиръ. Тѣ му разказали между друго и за тежкото положение на Антиохийската патриаршия. Затова рускиятъ царь изпратилъ щедра помощь и на антиох. патриархъ Иоакимъ IV, като го молилъ да го споменава въ своитѣ молитви и да го уведоми за получаването на дара. Въ трогателния си отговоръ антиох. патриархъ Иоакимъ увѣрявалъ руския царь, че той винаги споменава въ молитвитѣ си него и неговитѣ деца като благодетель на църквитѣ, похвала на иноцитѣ и архиереитѣ и като света издънка на благочестивъ коренъ. Изказвайки желание да го види лично, той го молѣлъ да подпомогне манастира Св. Богородица (близу до Дамаскъ), гдето нѣкога пребивавалъ ап. Павелъ и се пазѣлъ изписаниятъ отъ еванг. Лука образъ на св. Богородица, а сѫщо така да не забравя лаврата Св. Сава (въ Палестина) и Синайската обитель, понеже тѣ сиятъ като звезди и тамъ усърдно се молятъ за руския царь. За благословение патриархътъ му изпратилъ свещени ценности (мощи на великомѫченика Яковъ Персийски, зѫбъ на мѫченица Анастасия и миро отъ чудотворната икона на св. Богородица).

Сѫщиятъ патриархъ Иоакимъ (заедно съ Силвестра Александрийски) участвувалъ въ посрѣщането на руския царски пратеникъ Борисъ Благой въ Цариградъ отъ тогавашния царигр. патриархъ Теолиптъ (23. IV. 1585). Голѣмитѣ дългове на Антиох. патриаршия принудили патр. Иоакима да не се връща отъ Цариградъ, а въпрѣки старостьта си заминалъ въ Русия, обнадежденъ отъ голѣмата щедрость на нейния царь. Той се спрѣлъ въ Лъвовъ, гдето (споредъ единъ актъ отъ 1. I. 1586 год.) се намѣсилъ въ тамошнитѣ църковни работи и повдигналъ живота на Лъвовското православно братство (вж. очерка за Руската църква). По увѣрение на дякона Павелъ Алепски, изображението на патр. Иоакима се пазѣло въ Киево-печерската лавра. Презъ май 1586 год. патр. Иоакимъ пристигналъ въ руския пограниченъ градъ Черниговъ, като още по пѫтя изпратилъ на руския царь прочувствено послание, въ което молилъ да го приеме, защото поелъ тоя далеченъ пѫть, съ съгласието на царигр. и александр. патриархъ, единствено съ цель да види руския царь. Той билъ приетъ радушно и съ високи почести отъ руския царь Теодоръ Ивановичъ, комуто предалъ послание на царигр. патриархъ Теолиптъ и мощи. Теолиптовото послание, подписано и отъ александрийския патриархъ Силвестъръ, било окржжно до всички православни християни, на които патр. Теолиптъ препоржчвалъ носителя на тоя документъ — Иоакима Антиохийски и имъ внушавалъ да му дадатъ помощи,

за да изплати дълга на своята църква отъ 8000 жълтици. По поржка на царя, неговиятъ шурей Борисъ Годуновъ (после царь) говорилъ съ патр. Иоакима по въпроса за учредяване на патриаршия въ Москва. Патриархътъ намѣрилъ за основателно, могжщото руско царство да си има патриархъ, и обещалъ да се съветва съ другитѣ патриарси, за да се вземе съборно решение. Обсипанъ съ много дарове (вещи и пари), Иоакимъ напустналъ Москва (11 авг. 1586) и презъ гр. Черниговъ се върналъ въ Цариградъ [20]. Той подписалъ посланието на цариградския съборъ отъ май 1590 год. за признаването на Московската патриаршия (1589) [21]. Антиохийскиятъ патриархъ (навѣрно Иоакимъ VI Зиаде, а не Иоакимъ V, който билъ убитъ на 7. X. 1592 год.) опълномощилъ александрийския патриархъ Мелетий Пигасъ да го представлява въ цариградския съборъ отъ февр. 1593 за повторното признаване на Московската патриаршия. По случай учредяването на Московската патриаршия, въ 1593 год. рускиятъ царь изпратилъ и на антиохийския патриархъ щедра милостиня [22], за която антиох. патриархъ Иоакимъ VI и подведомственитѣ му архиереи благодарили на руския царь Теодоръ [23] (съ писмо отъ 18. IV. 1594 год.).

Другъ антиохийски патриархъ, койтоималъ тѣсни връзки съ Русия, билъ Макарий III. Въ 1653 год., придруженъ отъ сина си архидяконъ Павелъ отъ Алепъ, заминалъ въ Галацъ и Молдавия, гдето посещавалъ манастиритѣ и събралъ доста пари. Презъ Киевъ и Путивль той дошелъ въ Москва. Добре приетъ отъ царь Алексея Михаиловичъ (1645—1676) и отъ патр. Никона (1652—1658), той прекаралъ въ Русия доста време. Следъ като се върналъ въ Дамаскъ, Макарий можалъ съ събранитѣ пари да изплати харача, да разхубави патриаршията и да издържа беднитѣ, когато веднажъ настаналъ гладъ въ Сирия.

Въ 1666 год. Макавий повторно дошелъ въ Москва по покана на руския царь Алексей Михаиловичъ, за да разгледа дѣлото на патр. Никона. Той участвувалъ въ московския съборъ отъ 1667 год. противъ Никона. Сжщо и тоя пжть той стоялъ продължително (до къмъ 1669 год.) въ Москва, види се въ връзка съ уредбата на Руската църква.

Въ противоположность на Макария, антиох. патриархъ Даниилъ отъ о. Хиосъ (1767—1791), движенъ отъ алчность, се отзовалъ на молбата на старообредцитѣ да имъ ржкоположи епископъ, при условие да му платятъ 2000 жълтици. Понеже тѣ му дали 1000 ж., той възвелъ тѣхния кандидатъ Иосифъ само въ архимандритски чинъ.

Презъ XIX в., увлѣчена въ борба съ Турция, Русия живо се интересувала отъ Сирия и все повече засилвала връзкитѣ си съ Антиохийската патриаршия, която все очаквала отъ нея парична помощь [24]. Тя помогнала на патр. Иеротея (1850—1885) да подигне донѣкжде живота на своята църква. Антиох.

патриаршия получавала доходи отъ своитѣ манастирски имоти въ Бесарабия и отъ подворието си въ Москва. Русия съчувствувала на църковно-националното движение въ Сирия. Руското православно палестинско дружество действувало и въ Сирия като просвѣтна сила и двигателка на народностния духъ на православното сироарабско население [25]. Съ това Антиох. патриаршия още повече се сближила съ Русия. Първиятъ народенъ антиохийски патриархъ Мелетий (1899—1906) горещо обичалъ Русия и се спиралъ на нейното покровителство. Неговиятъ приемникъ Григорий IV сподѣлялъ сжщитѣ чувства къмъ Русия. За да се засили руското духовно влияние, въ 1912 год. той отстжпилъ манастира Св. Илия на руски монаси отъ Атонъ. Въ 1913 год. патр. Григорий заминалъ въ Русия, за да участвува въ тържествата по случай тристагодишнината на Романовата династия (1613—1913).

За братскитѣ отношения между Антиохийската и Руската църква съдействували и младитѣ сирийци, възпитаници на руски духовни семинарии и академии. Единъ отъ тѣхъ билъ селевкийскиятъ митрополитъ Герасимъ Яредъ († 1899), възпитаникъ на Петроградската духовна академия и известно време неинъ частенъ доцентъ.

в) **Влашко и Молдава.** — Антиохия поддържала връзки и съ дунавскитѣ княжества. Патр. Атанасий III Даббасъ, преди да стане архиерей, билъ проповѣдникъ въ Букурещъ при князъ Константина Басараба Бранковану. Въ 1700 год., финансово стѣсненъ, той пакъ дошелъ въ Влашко, гдето сжщиятъ князъ му оказалъ щедро покровителство, особено по напечатването на богослужебни книги. Въ Влашко патр. Атанасий се снабдилъ съ печатарски материали, които занесълъ въ Алепъ (1704 год.), и тукъ напечаталъ други свои трудове. Сжщо и приемникътъ му Силвестъръ (1724—1766), нуждаейки се отъ срѣдства за борба срещу католишката пропаганда, се снабдилъ съ препоржително послание на царигр. патриархъ отъ 1736 год. и два пжти се обръщалъ къмъ влашкитѣ князе. Константинъ Бранковану поклонилъ на Антиох. патриаршия Ботошенския манастиръ Св. Спиридонъ Стари (до Букурещъ).

Следъ обединението на дунавскитѣ княжества въ една ронънска държава (1861), връзкитѣ имъ съ Антиохийската и другитѣ източни патриаршии отслабнали, понеже държавата отнела тѣхнитѣ т. н. преклонени манастири.

4. Вѣрски пропаганди

а) **Католишка.** — Насърдчена отъ успѣхитѣ си между сирийскитѣ еретици (маронити, несториани и яковити), католишката пропаганда залѣгала да привлѣче къмъ Римъ и Антиох.

патриаршия. Въ 1582 год. папа Григорий XIII ржкоположилъ малтенския свещеникъ Леонардъ Абелъ за епископъ съ титла Сидонски и го изпратилъ въ Сирия. Леонардъ действувалъ четири години (1583—1587) главно въ гр. Алепъ. Той се срещналъ съ антиох. патриархъ Иоакимъ V и му предложилъ да поднови флорентийската уния и да приеме григорианския календаръ. Патриархътъ му отговорилъ, че не знае нищо за такава уния и не може да реши нищо безъ съвещание съ другитѣ патриарси.

Презъ XVII в., както и въ други източни страни, католишката пропаганда усилено действувала между православнитѣ въ Сирия за уния съ Римската църква. Започнало сближение между нѣкои православни архиереи и Римъ. Въ 1631 год. антиох. патриархъ Игнатий III, намирайки се въ материална нужда, поискалъ помощь отъ конгрегацията на катол. пропаганда, която обаче му поставила като първо условие да приеме унията (стр. 180.) Въ връзка съ преглеждането на арабскитѣ свещени книги, алепскиятъ архиепископъ Мелетий Карми поискалъ отъ Римъ гръцки книги и за това въ 1621 г. изпратилъ тамъ единъ свой дяконъ. Неговиятъ архидяконъ Михаилъ преподавалъ арабски на новитѣ католишки мисионери. Митр. Мелетий се сближилъ съ католишкия мисионеръ Иеронимъ Queyrot и, когато въ 1634 год. станалъ антиохийски патриархъ подъ име Евтимий II, той му позволилъ да проповѣдва въ Дамаскъ. Той дори изпратилъ своя свещеникъ Пахомий въ Римъ да моли за съединение. Конгрегацията на пропагандата дала на Пахомия вѣроизповѣдание, което трѣбвало да бѫде подписано отъ патриарха. Обаче унията не била сключена, понеже патриархътъ напустналъ престола. Приемникътъ му Евтимий III Хиотинъ (1634—1647) не се подавалъ на католишкитѣ внушения. Мисионерътъ Queyrot действувалъ въ Дамаскъ до смъртьта си († 8. IX. 1653) и, изглежда, спечелилъ доста привърженици на унията[26]. Навѣрно подъ тѣхенъ натискъ, антиох. патриархъ Макарий въ 1662 год. писалъ въ Римъ съ обещание да изпрати своето изповѣдание на вѣрата и въ 1664 год. го изпратилъ на папата, обаче и сега уния не била сключена. Въ 1670—1671 год. католишката пропаганда го смѣтала за таенъ католикъ, но това е съмнително: когато билъ въ Малорусия, патр. Макарий се борилъ противъ униатското движение въ тази страна и въ Москва се ползувалъ съ голѣма почить (стр. 186).

Сѫщо и антиох. противопатриархъ Атанасий III Даббасъ се свързалъ съ католишката пропаганда съ користна цель. Тя му признала патриаршеското достоинство, но той не оправдалъ нейнитѣ надежди. Помирението му съ законния антиохийски патриархъ Кирилъ (стр. 181) не било одобрено отъ папа Инокентий XII, който го увещавалъ да се върне на патриаршеския престолъ.

Отъ края на XVII в. католишката пропаганда почнала да има по-голѣми успѣхи. Следъ като бившиятъ антиох. патриархъ Атанасий III получилъ алепската катедра (стр. 181), алепскиятъ архиепископъ Григорий потърсилъ подкрепа въ католишката пропаганда и въ 1698 год. изпратилъ въ Римъ католишко изповѣдание на вѣрата. Имало и други архиереи, спечелени отъ католишката пропаганда[27]. Особено се отличилъ като ревнитель за унията тирскиятъ митрополитъ Евтимий Саифъ (1683—† 1722), племенникъ на антиох. патриархъ Евтимий II Кармн и възпитаникъ на католишкия мисионеръ Queyrot. Въ 1684 год. и той далъ католишко изповѣдание на вѣрата. Въ неговата епархия имало много „католици“ и се надѣвалъ да обърне още 13,000 д. Той искалъ да действува въ планинитѣ на северъ отъ Триполи, дори въ Палестина и Грузия. Униатското движение засегнало и манастира Балаамандъ (до Триполи). Въ 1697 год. деветь монаси напустнали тоя манастиръ и основали новъ манастиръ въ Ливанъ (до с. Шуеръ), гдето се развила т. н. шуеритска конгрегация. Въ 1708 год. митрополитъ Евтимий Саифъ започналъ да строи манастира Св. Спаситель, близу до гр. Сидонъ. Тукъ се образувала втора конгрегация.

Католишката пропаганда изпращала млади сирийци да се учатъ въ Римъ, за да се подготвятъ за мисионери. Най-ревностенъ отъ тѣхъ се показалъ Серафимъ Тънъсъ, племенникъ на митрополита Евтимий Саифъ, който и го ржкоположилъ за свещеникъ (1711 год.). Той разпространявалъ католичеството въ Аккарската епархия, която тогава била подъ ведомството на иерусал. патриархъ.

Разтревоженъ отъ успѣхитѣ на катол. пропаганда, антиох. патриархъ Кирилъ V заплашилъ съ низвержение всички свещеници, които приели унията. Въ противовесъ на това митрополитъ Евтимий Саифъ билъ назначенъ за администраторъ на всички католици мелхити (сирийци) въ ония мѣста на Сирия, гдето нѣмало католишки епископи. Обаче по-късно самъ патр. Кирилъ V подпадналъ подъ влиянието на френския консулъ Poullard. Въ 1716 год. той изпратилъ въ Римъ католишко изповѣдание на вѣрата чрезъ мисионера Серафимъ Тънъсъ, но конгрегацията на пропагандата се съмнявала въ неговата искреность и отлагала да признае явно неговото патриаршеско достоинство, ако и да била решена за това (9. V. 1718).

Погърчването на Антиох. патриаршия (стр. 182) било спънка за народностното развитие на сироарабското ѝ паство, но отъ друга страна то било полезно въ борбата ѝ съ католишката пропаганда. Цариградскитѣ патриарси се явили решителни бранители на нейното православие. Патриархъ Иеремия III низвергналъ главния папски деятель, тирско-сидонския митрополитъ Евтимий (Саифъ) и осждилъ неговитѣ съчинения (1718 год.)[28], а следъ нѣколко години (1724 год.) по-

бързалъ да постави на овдовѣлия антиохийски престолъ свой иерархъ (бившия драмски митрополитъ Иоакимъ, сетне вмѣсто него Силвестра) (стр. 182) именно подъ предлогъ, че повечето отъ християнитѣ въ Сирия „се заразили отъ латинското зломислие“ [29]. Въ 1722 год. въ Цариградъ билъ свиканъ мѣстенъ съборъ, който издалъ упѫтвания за сирийскитѣ християни противъ католишката пропаганда [30]. Следъ това патр. Иеремия III съ синодно послание обявилъ на клира и паството въ Антиохийския диоцезъ, че архиереитѣ Гавриилъ, нареченъ Ибни-Финанъ, Серафимъ Алепски [31] и Неофитъ Бейрутски, сѫ низвергнати и отлѫчени отъ християнското общество „като латиномислящи и инославни“ (ὡς λατινόφρονας καὶ ἑτεροδόξους) и увещавалъ християнитѣ да пазятъ православната си вѣра, като се подчиняватъ на своя патриархъ Атанасий III [32].

Още първиятъ антиохийски патриархъ-гръкъ Силвестъръ спрѣлъ униатското движение. Католишкиятъ мисионеръ Серафимъ Тънъсъ, избранъ за антиох. патриархъ подъ име Кирилъ (VI), билъ обезвреденъ (въ 1724 год. цариградскиятъ патриархъ Иеремия III низвергналъ него и привърженицитѣ му духовни лица и аформесалъ сътрудницитѣ му миряни) [33] (стр. 182). Въ това отношение съдействувало и турското правителство, което въ 1732 год. забранило на православнитѣ да приематъ католичеството, защото виждало въ него разпространитель на влиянието на Франция. Патриархъ Силвестъръ отправилъ послание до нѣкои митрополити, клира и народа да се противопоставятъ на католишката пропаганда (1734 год.) [34]. Православнитѣ завзели католишкитѣ църкви. Алепскиятъ митрополитъ Герасимъ, крепитель на катол. пропаганда, билъ изгоненъ отъ катедрата и заточенъ [35]. Обаче въ Ливанъ, гдето властьта на турския султанъ не била затвърдена, католишката пропаганда могла да се закрепи. Тя похарчила много пари, за да издействува бератъ за Серафима-Кирила. Френскиятъ и австрийскиятъ посланикъ правѣли постѫпки предъ В. Порта, но не сполучили. Въпрѣки това въ 1730 год. папа Бенедиктъ XIII поставилъ Серафима, Кирила за патриархъ на сирийскитѣ католици (униати)-а въ 1744 год. му изпратилъ палиумъ, съгласно съ обичая отъ времето на кръстоносцитѣ. Съ това била основана Антиохийска униатско-мелхитска патриаршия [36], която се смѣтала за тъждествена съ старохристиянската Антиох. патриаршия. Подъ нейно ведомство се намирали сироарабитѣ, които отъ православни (мелхити) станали униати, въ Сирия и (отъ 1772 год.) въ Палестина и Египетъ. Главно срѣдище на католишката пропаганда билъ гр. Алепъ. Голѣма борба се водила за неговата митрополитска катедра. Алепскиятъ митрополитъ-униатъ Максимъ Хакимъ, избранъ отъ мѣстнитѣ униати, преследвалъ православнитѣ свещеници, като ги низвергналъ. Намѣсила се Цариградската патриаршия,

възстановила тия свещеници въ тѣхния чинъ и поставила за алепски митрополитъ Софрония (дотогава птолемаидски митрополитъ), който обаче поради насилия на униятитѣ се отказалъ отъ катедрата. Максимъ пакъ заелъ алепската митрополия. Като видѣлъ, че не е въ състояние да я освободи отъ униатитѣ, антиохийскиятъ патриархъ Силвестъръ отстжпилъ Алепската епархия на Цариград. патриаршия, която успѣла да отстрани Максима отъ Алепъ и поставила тамъ православенъ митрополитъ (Филимонъ, въ 1757 год.)[37].

Антиохийскиятъ патриархъ Силвестъръ, който по-рано билъ избѣгалъ въ Цариградъ поради гонението на алепскитѣ униати, се върналъ въ 1757 год. въ Дамаскъ, гдето до смъртьта си († 1766) водилъ енергична борба срещу католишката пропаганда, която открила училища и разпространявала книги на арабски езикъ. Сжщо и патр. Силвестъръ основалъ училища (въ Алепъ и Триполи, гдето преподавалъ Яковъ Патмиецъ), издавалъ книги на арабски езикъ. Навѣрно по негова молба, въ 1759 год. цариг. патриархъ Серафимъ II обявилъ Кирила, приемникъ на униатския водитель Серафимъ, за лишенъ отъ всѣкакъвь духовенъ чинъ[38].

Приемницитѣ на Силвестра продължили борбата срещу католишката пропаганда. Патр. Серафимъ Византиецъ (ὁ Βυζάντιος, 1813—1823) похарчилъ много пари за фермани противъ католишкитѣ претенции и обременилъ съ голѣми дългове патриаршията и четиритѣ ѝ ставропигиални манастири. Неговиятъ приемникъ Методий Наксиецъ (ὁ Νάξιος, 1823—1850) се мжчилъ да отслаби влиянието на католика-мелхитъ Жанъ бей Бахри предъ тогавашния владѣтель на Сирия Мехмедъ Али (египетски хадивъ) и въ 1846 год. сполучилъ да върне въ православието католишкия митрополитъ въ Диарбекиръ (Амида) Макарий заедно съ паството му[39]. Въ 1860 год. хиляди униати отъ Сирия и Египетъ се върнали въ Православната църква[40]. Униатското духовенство носѣло сжщо такова облѣкло, каквото и православното духовенство, и извършвало богослужението на арабски езикъ, както и православното. Понеже униатитѣ съблазнявали съ това православнитѣ, Антиохийската патриаршия, подкрепена отъ Цариградската, настоявала предъ В. порта да наложи на униатскитѣ духовни лица да промѣнятъ калимавката си. Обаче униатитѣ твърдѣли, че тѣхнитѣ свещеници носятъ сжщата калимавка още „отъ рождество Христово“[41]. Въ 1847 год. излѣзълъ ферманъ, съ който се заповѣдвало, униатитѣ клирици да носятъ „шестожгълни калимавки“ по образеца, даденъ отъ Цариг. патриаршия[42], но ферманътъ не билъ изпълненъ. Изобщо Католишката църква заела твърдо мѣсто въ Сирия. Поради това и турското пртвителство, което дълго време не признавало униатската Антиохийска църква, въ 1857 год. дало ферманъ на нейния патриархъ Максимъ Mazloum, когото признала за патриархъ на Антиохия и Але-

ксандрия, т. е. на униатитѣ мелкити въ Сирия и Египетъ. Въ 1894 год. на антиохийския униатско-мелхитски патриархъ били подчинени и мелхититѣ униати въ другитѣ области на турската империя, въ Европа, Америка и Австралия. Седалище на патриарха е Дамаскъ. Следъ всеобщата война той ималъ паство около 165,000 д. въ 12 епархии [43]. Униатството проникнало дори въ далечния и беденъ Хауранъ. Изобщо най-много католици (отъ източенъ и западенъ обредъ) има въ Захле, Алепъ, (повечето отъ жителитѣ му), Бейрутъ, Дамаскъ, Сидонъ и др. градове [44]. Тѣ иматъ добре уредени манастири и поддържатъ доста училища. Отъ 1910 год. издавали църковно списание „Радость".

Презъ XVIII в. въ Сирия се образувала отдѣлна Сирийска униатска църква или просто Сирийска църква (отъ яковити-униати) начело съ патриархъ, съ около 30,000 д. паство (следъ първата всеобща война).

Въ Сирия сжществува и отдѣлна Католишка църква отъ западенъ произходъ (латинска) съ срѣдища Бейрутъ, Дамаскъ и Алепъ. Нейното начало било поставено още въ 1762 год., когато папата назначилъ апостолически викарий въ Алепъ за Сирия, Кипъръ, Египетъ и Арабия. После отъ тоя викариатъ били отдѣлени Египетъ и Арабия (1838), а следъ това — Палестина (основана била отдѣлна патриаршия въ Иерусалимъ), Финикия и Кипъръ (1848). Алепскиятъ апостолически викариатъ се управлява главно отъ францисканци.

Въ Ливанъ били открити много френски училища. Иезуититѣ поддържали въ Бейрутъ духовна семинария, университетъ (френски) съ медицински факултетъ, печатница.

Католишката пропаганда имала успѣхъ и между еретицитѣ монотелити (маронити) и несториани (халдеи). Презъ XVI в. Маронитската патриаршия станала напълно униатска. Въ 1584 год. папа Григорий XIII открилъ въ Римъ отдѣлна маронитска колегия, която сжществува и днесъ. Седалището на маронитския патриархъ е Ливанъ. Той се титулува „патриархъ на Антиохия и цѣлия Изтокъ", смѣта се за приемникъ на ап. Петра. Подъ негово ведомство се намиратъ и маронититѣ въ Кипъръ и Египетъ, гдето има по еднн епископъ. Къмъ 1930 год, имало маронити надъ 30,000 д. въ Сирия и около 15,000 въ Египетъ и Кипъръ.

Вследствие на гоненията, на които несторианитѣ били подложени отъ страна на кюрдитѣ и турцитѣ, часть отъ тѣхъ приела унията. Начело на униатската Халдейска църква стои патриархътъ на Вавилонъ съ паство около 100,000 д. (къмъ 1930 год.).

Освенъ тѣзи неправославни църкви, има чисто Несторианска или Халдейска църква съ около 150,000 д. (въ Кюрдистанъ, Персия, около Батумъ въ Кавказъ). Тѣ били повече, но намалѣли отъ кръвопролитнитѣ гонения на околнитѣ мухамедани (перси, кюрди и турци). Седалище на халдейския „ка-

толикосъ“ е гр. Мосулъ. Въ богослужението се употрѣбява стариятъ хилдейски езикъ, като апостолътъ и евангелието се четатъ на народния езикъ,

Монофизититѣ, наричани яковити (около 100,000 д.) сѫщо иматъ патриархъ, който се смѣта за наследникъ на ап. Петра и обикновено (отъ 876 год.) приема името Игнатий въ честь на св. Игнатия Богоносецъ. Седалището на патриарха е въ манастиря (Deir Zapharan, 4 клм. отъ Mardin). Той се титулува „патриархъ на Антиохия и цѣлата околность“. Богослужението се извършва на сирийски езикъ.

б) **Протестантство.** — Още презъ XVII в. протестантската пропаганда правѣла опити въ Сирия. Нейната системна дейность почнала въ 1822 год., когато презвитерианска мисия отъ Нію-Йоркъ се установила на о. Малта съ планъ да действува и на Изтокъ. Въ 1833 год. тя основала свой клонъ въ Бейрутъ и въ 1844 год. тукъ премѣстила своята арабска печатница. Между 1860 и 1865 год. била напечатана Библията въ арабски преводъ, направенъ отъ маронита Бутросъ Бостани и мелхита Насифъ Язи. Както и другаде, протестантскитѣ дейци издавали религиозни и полемични книги, отваряли училища и благотворителни заведения, Въ Бейрутъ има протестански университетъ (съ медицински и богословски факултетъ) и печатница при него. Въ 1913 год. протестантитѣ притежавали въ Дамаскъ една болница и нѣколко училища (мѫжки и девически).

Срещу протестантската пропаганда се борѣли и православни и католици. При все това презъ време на всеобщата война тя имала значителенъ успѣхъ между бедното население на Ливанъ, защото си служела и съ парични помощи и била поддържана отъ завърналитѣ се отъ Америка сироараби [45].

5. Вѫтрешното състояние на Антиохийската църква

а) **Религиозно-нравствено състояние.** — Православното сирийско население изобщо било твърде привързано къмъ старитѣ си религиозни обичаи и вѣрвания. Затова то не е изчезнало, ако и да се намирало близо 12 вѣка подъ мухамеданско и 170 години подъ латинско владичество. Въ турско време католишката пропаганда трѣбвало да работи нѣколко вѣка, за да отнеме часть отъ паството на Антиохийската патриаршия. За тази цель й благоприятствували тежкото турско робство, голѣмата бедность на сирийското население, неговото невежество и службогонскитѣ ежби между антиохийскитѣ патриарси.

Както всички други православни народи въ Турция, и сирийцитѣ не проявявали творчески религиозенъ животъ поради непоносимия политически и стопански гнетъ. Тѣхната голѣма набожность се свеждала по-скоро къмъ обредовѣрие,

но все пакъ тя извирала и се поддържала отъ искрена вѣра въ И. Христа. Къмъ края на XIX в. въ Сирия имало енорийски църкви дори въ най-малкитѣ села. Тогава се наброявали до 400 църкви, отъ които само градскитѣ били горе-доле благоустроени, а останалитѣ били твърде бедни (безъ икони и най-необходимитѣ богослужебни предмети), но въпрѣки това тамъ стояли свещеници, които извършвали религиознитѣ трѣби на мѣстното население. Самитѣ енорийски свещеници били сѫщински народни служители и по външно положение подобни на пастиритѣ презъ първитѣ християнски вѣкове. Тѣ не проповѣдвали съ слово, понеже нѣмали нуждното образование, а въздействували съ своя благочестивъ животъ. Енориашитѣ избирали за свой свещеникъ нѣкой отъ своитѣ съселяни или съграждани, който билъ грамотенъ, честенъ, жененъ и вече възрастенъ, добре възпиталъ децата си и добре управлявалъ своя домъ. Енорийскиятъ свещеникъ не очаквалъ пълна издръжка отъ паството си. Той си изкарвалъ прехраната отъ своя рѫченъ трудъ (земедѣлие или занаятъ). Споредъ единъ наблюдатель, въ ново време образованитѣ православни сирийци виждатъ въ своята религия емблема на своята народность, но народътъ си живѣе съ своята проста вѣра, и идеята за унията нѣма изгледи за успѣхъ[46]. Тѣ се отличаватъ съ развито съзнание за служба на ближния. Въ Сирия има доста благотворителни учреждения, поддържани отъ доброволни пожертвования и рѫководени само отъ миряни.

Въ първитѣ десетилѣтия на XVIII в., изглежда подъ влияние на католишката пропаганда въ Сирия, имало православни, които не спазвали строго нѣкои пости (особено петровия) и забранениятъ отъ Православната църква бракове (IV бракъ, между роднини). Дори антиохийскиятъ патриархъ Атанасий III (при първото си патриаршество) позволилъ да се яде риба въ срѣда и петъкъ презъ петровия постъ, като го опредѣлилъ да бѫде 12 дни. Той поискалъ отъ Цариградската патриаршия да одобри съ синодно опредѣление (συνοδικὸν τόμον καὶ διορισμὸν) такова снизхождение както за поста, така и за браковетѣ, понеже — изтъквалъ той — неговитѣ християни се оплакватъ отъ дългитѣ пости и отъ трудностьта да намѣрятъ лица за встѫпване въ бракъ и молятъ да се женятъ за роднини[47]. Цариградския патриархъ Кирилъ IV му отговорилъ (съ писмо отъ 1711 год.), че той не може да измѣня това, що Църквата установила. „Икономия и снизхождение“ (Οἰκονομίαν καὶ συγκατάβασιν) може да се допуска само въ крайна нужда, когато благочестието не се уврежда и за да се избѣгне поголѣмо злло[48]. По-късно съ пастирското си послание отъ 1724 год. противъ тримата униатски водачи (стр. 190), царигр. патриархъ Иеремия III увещавалъ православното население въ Сирия, между друго, и да пази напълно установенитѣ отъ църквата пости (четиридесетница, коледенъ, богородиченъ и

петровъ), а да не ги прекарва само съ седемдневенъ постъ, още и да отбѣгва отъ четвъртия бракъ и други забранени отъ „свещенитѣ закони на Църквата“ [49].

Още въ старо време сирийскитѣ християни, отдавайки се на своя избухливъ темпераментъ, се увличали въ партизанство. Несторианскитѣ и монофизитскитѣ борби свидетелствуватъ за това. Тоя неджгъ разяждалъ сирийското православно общество и въ турско време. То било привързано къмъ църковния животъ, но често не влагало разумъ въ своята ревность за неговата уредба. Въ изборитѣ на патриарси, както видѣхме, за користни цели се пораждали крамоли, които не само външно раздѣляли православнитѣ, но и отслабвали почитьта имъ къмъ иерархията. Користолюбието понизявало вѣроизповѣдното съзнание на нѣкои иерарси, и тѣ се подавали на влиянието на католишката пропаганда. Противницитѣ прибѣгвали и до безнравствени действия (подкупи, лъжесвидетелство напр. срещу патр. Михаилъ VII) и се борѣли за явно противоканонично дѣло (напр. поставяне на младежа Кирилъ за патриархъ). За антиохийския патриархъ Герасимъ (1885—1891), гръкъ отъ Пелопонесъ, се съобщава, че заелъ иерусалимския престолъ, като си послужилъ съ доносъ противъ иерусал. патриархъ Никодимъ (представилъ го за руски агентъ), а като напустналъ Дамаскъ (1891 год.) задигналъ всички по-хубави мебели на патриаршията [50].

Партизанството се пренасяло и въ самитѣ енории. Презъ XIX в. въ енориитѣ се образували не рѣдко партии при изборъ на свещеникъ или пъкъ по случайни причини. Енорийскиятъ свещеникъ билъ изложенъ на прищѣвкитѣ на своитѣ енориаши. Ако една партия била недоволна отъ него, тя действувала да го замѣни съ другъ или пъкъ прекжсвала всѣкакви сношения съ него и си избирала другъ свещеникъ, като посещавала църквата само, когато нейниятъ избраникъ извършвалъ богослужението, и канѣла само него за частни трѣби. Тѣзи енорийски ежби се подклаждали и отъ католишката пропаганда, за да разнебити православнитѣ.

Въ Сирия монашеството твърде упаднало. Когато заелъ антиох. престолъ, патр. Иеротей (1850—1885) намѣрилъ манастиритѣ разграбени и обременени съ дългове. Тѣ много пострадали при кървавитѣ смутове презъ 1860 год. (стр. 178). Съ полученото отъ турската държава обезщетение патр. Иеротей възобновилъ нѣкои манастири. Къмъ 1890 год. манастиритѣ били въ по-добро положение, отколкото преди първата всеобща война (1914—1918). Имали повече монаси, имоти и приходи. Следъ тази война въ Антиох. диоцезъ имало около 17 манастири съ малко монаси (въ повечето само игуменъ и неговъ помощникъ). По-значителни сж петтѣ ставропигиални манастири: 1) Баламандъ (или Белементъ) Успение Богородично близо до Триполи, възобновенъ следъ гръцкото възстание (1821 год.) отъ антиох. патриархъ Методий, но-

следъ нещастието въ 1860 год. не можалъ да си върне предишното благосъстояние; 2) Св. великомжченикъ Георги, наричанъ Хумайра, на голѣмия пжть между Алепъ и Триполи, старъ манастиръ и обновенъ въ 1837/38 год.; 3) Св. прор. Илия, наричанъ Шуая, въ Ливанъ близу до Бейрутъ, малъкъ и беденъ манастиръ, отстжпенъ на руски монаси (стр. 187); 4) Сайданая Рождество Богородично (девически) на северъ отъ Дамаскъ, по предание построенъ отъ Юстиниана Велики въ 546 год., се слави съ постническия животъ на монахинитѣ и съ чудотворна икона на Св. Богородица (стр. 185), притежава и библиотека съ повече отъ 200 богословски книги на арабски езикъ (къмъ 1900 год.); 5) Св. Текла северно отъ Дамаскъ до селото Малула, 4 ч. далечъ отъ Сайданая, всрѣдъ живописна природа, известенъ още въ византийско време, но къмъ 1900 год. ималъ само десетина монаси.

Повечето отъ епархийскитѣ манастири сж твърде бедни съ по двама до петима монаси. Отъ тѣхъ 5 се намиратъ въ Бейрутската епархия, 4 — въ Триполийската (тѣ иматъ сравнително голѣми имоти) и 2—3 — въ Аккарската.

б) **Просвѣта.** — Преди XIX в. грижитѣ за училищно образование били слаби. Както и другаде въ Турция, грамотность се добивала въ манастиритѣ и енорийскитѣ църкви. Дори въ края на XIX в. свещеници съ системно образование (близко до срѣдно) имало само въ градоветѣ на Сирия. Повечето свещеници, знаейки арабското четмо и писмо, притежавали само необходимитѣ познания за извършване на богослужението. Въ първата половина на XIX в. имало православни народни (арабски) училища въ по-голѣмитѣ градове (Бейрутъ, Дамаскъ). Отъ смутоветѣ въ 1860 год. пострадали и православнитѣ училища, но после били възстановени. Броятъ имъ значително се увеличилъ, особено следъ премахването на гръцката иерархия. Въ 1893 год. въ цѣлия Антиохийски диоцезъ имало 106 първоначални народни училища въ градове и села, подъ ведомството на патриаршията или на митрополиитѣ, но по-добре били уредени само тия въ Дамаскъ, Бейрутъ, Триполи и Лаодикия.

Нуждата отъ просвѣтено духовенство се чувствувала още при патр. Методий (1823—1850), скоро следъ гръцкото възстание. Въ манастира Баламандъ игуменътъ му Атанасий (1830—1842) открилъ училище за монаси-туземци, на които учители отъ Триполи и Дамаскъ преподавали арабски и гръцки езикъ, църковно пѣние и богословие. Самъ игуменътъ всѣки день следъ богослужението имъ четѣлъ на арабски езикъ св. Писание и творенията на църковнитѣ отци и изяснявалъ църковното учение. Това училище просжществувало, докато Атанасий билъ въ тоя манастиръ. Чакъ въ 1885 год. бейрутскиятъ митрополитъ Гавриилъ

открилъ въ Бейрутъ духовно училище „Три светители“ и го издържалъ съ собственитѣ си срѣдства, но то не било достатъчно за Антиох. църква. Нейниятъ уставъ отъ 1900 год. предвиждалъ да има по единъ проповѣдникъ и едно духовно училище въ всѣка епархия и една духовна семинария за цѣлия диоцезъ. Въ сжщата година антиох. патриархъ Мелетий открилъ духовна семинария въ манастира Баламандъ съ шестгодишенъ курсъ, но къмъ 1913 год. тя била трикласна и по програма съответствувала на духовнитѣ училища въ Русия. Свършилитѣ това училище продължавали образованието си въ гръцкото богословско училище на о. Халки (до Цариградъ) и въ рускитѣ духовни семинарии.

Църквата полагала грижи и за свѣтското срѣдно образование. Още въ 1881 год. триполийскиятъ митрополитъ Софроний основалъ мжжко училище съ пансионъ въ Кяфтунския манастиръ Св. Богородица, близу до Триполи. По уредба то съответствувало на прогимназия. Закрито въ 1889 год., то било открито отново въ 1896 год. отъ триполийския митрополитъ Григорий, който го развилъ по програма въ гимназия съ обучение на арабски и френски езикъ.

Добре уредени училища били VII-класната гимназия съ пансионъ въ гр. Хомсъ и V-класната гимназия въ манастира Св. Иванъ Кръститель въ Ливанъ. Първата била открита отъ емеския (хомски) митрополитъ Атанасий въ 1910 год., а втората — отъ ливанския митрополитъ Павелъ въ 1911 год. Сжществували и други учебни заведения, издържани отъ благотворителни дружества и частни лица: женски институтъ въ Бейрутъ, женски приютъ въ Хомсъ (отъ 1904 год.), православенъ пансионъ (отъ 1910 год.) въ ливанското село Мухайдасатъ, училище на патр. Григорий IV въ Антиохия. Основани били тукъ-тамъ и дружества съ цель да разпространяватъ духовна просвѣта между народа. Най-дейно било „Бейрутското православно катихизично дружество“, което действувало главно между многобройното работническо население въ Бейрутъ съ народни училища и вечерни курсове.

Очевидна била голѣмата пожертвователность на нѣкои сирийски иерарси за народната просвѣта, но все пакъ училищата били малко, особено девическитѣ. Руското православно палестинско общество твърде спомогнало за подигането на учебното дѣло въ Сирия. По молба на антиохийския патриархъ Спиридонъ (1891—1897) и нѣкои негови митрополити, въ 1895 год. то взело подъ свое ведомство 22 училища (6 градски и 16 селски). Православното палестинско общество помогнало на триполийския митрополитъ Григорий да благоустрои Кяфтунското класно училище. Въ 1900 год. то имало вече въ Сирия 47 първоначални училища (мжжки, девически и смѣсени)

съ около 8000 туземни деца, а къмъ 1914 год. — 77 училища (едноκласни и двукласни), отъ които 5 само въ Бейрутъ, съ около 9000 ученици [51].

в) **Църковна книжнина.** — Говоримиятъ арабски езикъ постепенно почналъ да прониква и въ богослужението на Антиохийската църква, докато съвсемъ измѣстилъ стария богослужебенъ езикъ — сирийски. Смѣта се, че презъ втората половина на XVII в. надделѣлъ арабскиятъ езикъ въ богослужението. На сирийски езикъ се служело до началото на XIX в. само въ нѣкои села на Дамаскъ, гдето и днесъ още говорятъ на развалено сирийско наречие. Тази промѣна налагала да бѫдатъ преведени сирийскитѣ богослужебни книги на арабски езикъ. Главни преводачи били алепскитѣ архиепископи, после антиохийски патриарси Мелетий Карми или като патриархъ Евтимий II (май 1634 — декември с. год.) и Макарий III Заимъ (1647—1672). Тѣ сѫщо така и сѫ прегледали преведенитѣ по-рано книги и се опитвали да напечататъ главнитѣ богослужебни книги. Рецензията на Мелетия Карми станала основа на употрѣбяванитѣ днесъ арабски богослужебни книги въ тритѣ източни патриаршии. Съ материалната подкрепа на своя покровитель влашкия войвода Константинъ Басараба Бранковану, бившиятъ антиохийски патриархъ Атанасий III Даббасъ (1685—1694, 1720—1724) напечаталъ въ 1701 год. Служебникъ (Λειτουργικὸν) съ арабски текстъ по рецензията на Мелетия Карми и съ гръцки текстъ по венецианското му издание отъ 1663 год. Това е първата печатна православна богослужебна книга на арабски езикъ.

Ако и да била Антиох. патриаршия въ упадъкъ, нейни клирици живо се интересували отъ нейното минало. Отъ историографска склонность митрополитъ Иса (II половина на XVI в.) описалъ въ стихове на простъ арабски езикъ пѫтешествието, което антиохийскиятъ патриархъ Иоакимъ заедно съ него направилъ въ Влашко и Западна Украйна. Преписъ отъ неговия трудъ се намира въ Парижката народна библиотека. Сѫщо и архидяконъ Павелъ отъ Алепъ, който придружавалъ баща си — антиохийския патриархъ Макарий III Заимъ въ Влашко, Молдавия и Русия (1653—1661), описалъ това пѫтешествие съ голѣми и интересни подробности за видено и чуто въ тѣзи земи. Въ своя пѫтеписъ той прави и кратъкъ биографски очеркъ за Макария. Съчинението му изцѣло било издадено въ руски преводъ отъ православния сириецъ Георги Муркосъ въ „Путешествіе антіохийскаго патріарха Макарія въ Россію въ половинѣ XVII вѣка“ (Москва 1896—1900).

Антиохийскиятъ патриархъ Атанасий III написалъ въ 1702 год. на гръцки История на антиохийскитѣ патриарси по свои спомени, по хроникитѣ на Евтихия Александрийски и Яхия и пѫтеписа на архидякона Павелъ. Между

1745 и 1750 год. сирокатолическиятъ свещеникъ Иоанъ Ajjaimi съставилъ въ Парижъ на арабски съчинение Тактиконъ, което, може да се каже, е извлѣчение отъ книгата на Le Quien Oriens Christianus (Парижъ 1740). То се ползува на Истокъ съ голѣма известность. Рускиятъ ученъ Порфирий Успенски издалъ часть отъ това съчинение въ руски преводъ въ Труды Кіевской духовной Академіи, 1875 год.

Къмъ 1767 год. православниятъ свещеникъ Михаилъ Braïk написалъ на арабски История на антиохийскитѣ патриарси до негово време, но некритично и не взелъ предъ видъ предишнитѣ трудове на Le Quien и Ajjaimi. Това съчинение било напечатано въ Каиро въ 1900 год., а по-рано излѣзло въ руски преводъ на Порфирия Успенски въ Труды Кіевской духовной академіи, 1874 год.

Арабската православна книжнина се обогатила въ ново време. При Бейрутската митрополия имало арабска печатница Св. Георги, която отъ 1842—1844 год. издала богослужебнитѣ книги Псалтиръ и Служебникъ въ нѣколко хиляди екземпляри. Бейрутското православно катихизично училище издавало на арабски езикъ популярно религиозно списание „Елъ-Гадие“ (Подаръкъ), което се борѣло сѫщевременно противъ католишката и протестантската пропаганда. Когато се възкачилъ на престола патриархъ Григорий IV (5. VI. 1906), излизали други две духовни списания „Алъ-Махаббе“ (Милосърдие) и „Алъ-Манаратъ“ (Фаръ). Още като иеродяконъ на бейрутския митрополитъ Гавриилъ (отъ 1879 год.), Григорий билъ постояненъ сътрудникъ на сп. „Елъ-Гадие“. Когато станалъ патриархъ, той открилъ при патриаршията печатница, която издавала общодостѫпни религиозно-нравствени книги и брошури, а въ 1909 год. основалъ богословско списание „Алъ-Наматъ“ (Духовна благодать), въ което се помѣствали и наредбитѣ на висшата църковна власть [52].

Още презъ време на всеобщата война Антиохийската патриаршия се лишила отъ ценната помощь на руското православно Палестинско общество, тъй като турското правителство закрило всички негови учреждения, а руската революция разтурила и самото руско Палестинско общество. Сега Антиохийската църква е оставена сама да се бори съ народното невежество и съ пропагандитѣ.

6. Устройство на Антиохийската църква

а) **Общъ исторически прегледъ.** — Въ днешно време Антиохийскатата патриаршия по величина представя само жалка останка отъ древната Антиохийска църква. Ереситѣ (монофизитство и монотелитство) и католишката пропаганда я раздробили на нѣколко враждебни помежду си части и Сирия наистина изглежда като религиозна мозайка [53].

Още преди IV в. антиохийскиятъ епископъ почналъ да се издига по честь и власть въ Сирия. I вселенски съборъ потвърдилъ властьта, която тойималъ по старъ обичай надъ цѣлата область, както имали александрийскиятъ епископъ надъ Египетъ, Либия и Пентаполъ, римскиятъ надъ своята область (Италия) и др. висши епископи или митрополити (стр. 107). Споредъ 2. правило на втория вселенски съборъ, диоцезътъ на антиохийския епископъ съвпадалъ съ римския граждански диоцезъ Изтокъ (Oriens), който обхващалъ 15 граждански провинции (ἐπαρχίαι): Сирия I, Сирия II (Salutaris), Финикия I, Финикия II (Ливанска), Киликия I, Киликия II, Исаврия, Осроина (Osrhoëna, Ὀσροηνή), Месопотамия, Ефратската область (Euphratensis), Палестина I, Палестина II, Палестина III (Salutaris), Арабия и Кипъръ, Ако и да не знаемъ дали къмъ 325 год. диоцезътъ Oriens ималъ тъкмо тѣзи 15 провинции, не може да се отрече, че антиохийскиятъ епископъ и тогава притежавалъ върховна властъ надъ много провинции, които имали митрополити, както напр. Палестина съ митрополитъ въ Кесария. Изобщо въ края на VI в. диоцезътъ на антиохийския епископъ, наричанъ отъ V в. патриархъ, се простиралъ отъ планина Таурусъ (на северъ) до Египетъ. Подъ негова юрисдикция били още Грузия и Селевкийско-Ктезифонската митрополия въ Персия навѣрно поради това, че тамъ било разпространено християнството отъ сирийци. Обаче III вселенски съборъ (431) отнелъ о. Кипъръ отъ Антиох. църква и призналъ неговата църква за самостойна, а IV всел. съборъ — я лишилъ отъ Палестина, която подчинили на иерусалимския престолъ (стр. 40 и 41). Персийската църква, която още презъ IV в. била автономна, въ 424 год. се провъзгласила за независима начело съ католикосъ (патриархъ) въ Селевкия-Ктезифонъ, за да не бѫде подозиранъ отъ персийскитѣ царе, че се намира въ връзки съ византийската империя. Тя съвсемъ се отдѣлила отъ Антиохия въ края на V в., като станала несторианска. Въ края на VI в. или преди да падне подъ арабска власть, Антиохийската патриаршия имала подъ свое ведомство 11 провинции[54] или митрополии съ 136 епископии (въ Сирия и Месопотамия). Тя смѣтала до ново време и Грузия (Иверия) за часть отъ своя диоцезъ, макаръ че Грузинската църква, възглавявана отъ католикосъ (патриархъ) действувала самостойно. Антиох. патриархъ Михаилъ IV (1470—1484) заминалъ въ Грузия и ѝ поставилъ новъ католикосъ (Иоакимъ). По-късно (1648 год.) патр. Макарий III изпратилъ въ Грузия свой екзархъ и при второто си пѫтешествие за Русия се спрѣлъ тамъ, по всѣка вѣроятность, да уреди църковнитѣ работи (вж. очерка за Груз. църква).

Въ арабско време Антиох. диоцезъ се стѣснилъ откъмъ изтокъ. Антиох. патриархъ Илия (907—934) открилъ отдѣлна епархия — Иринополска за православнитѣ въ арабската столица Багдатъ, но нейниятъ кириархъ (католикосъ) не преби-

вавалъ въ Багдатъ, понеже халифътъ не му позволявалъ и почти цѣлото християнско население било несторианско. Презъ XI в. въ Персия имало подчиненъ на антиох. патриархъ католикосъ на Ромагири (Ρωμαγύρις, името на гръцкия кварталъ въ гр. Нишабуръ, столица на Хорасанъ).

Въ турско време броятъ на епархиитѣ се мѣнявалъ. Презъ XVII в. Антиох. патриаршия имала 10 епархии начело съ митрополити, които нѣмали подведомствени епископи (Алепъ, Лаодикия, Триполи, Бейрутъ, Панаяда, Тиръ и Сидонъ, Аккаръ, Аркадия, Sedvajia, Ерзерумъ или Теодосиополъ). Сѫщо и презъ XIX в. тѣхниятъ брой не билъ еднакъвъ (въ 1860 год. — 10, въ 1879 год. — 12, въ 1896 год. — 13). Преди първата всеобща война и следъ нея Антиох. патриаршия имала 15 епархии (съ патриаршеската) безъ епископии, повечето отъ които се намиратъ на северъ отъ Бейрутъ: 1) Дамасковска, 2) Тирско-Сидонска, 3) Бейрутска, 4) Селевкийска (съ седалище порано въ Малула, а после въ Захле на Ливанъ), 5) Триполийска, 6) Аккарска (или Аркадийска) съ седалища въ Аккаръ, 7) Емеска съ седалище Хомсъ (древна Емеса), 8) Апамейска* или Епифанийска съ седалище Хама (Епифания), 9) Лаодикийска съ седалище Латтакие (ст. Лаодикия), 10) Алепска, 11) Киликийска или Тарско-Аданска съ главно седалище Мерсина, 12) Диарбекирска, 13) Ливанска или Батрунско-Джебаилска (открита въ 1901 год. и отдѣлена отъ Бейрутската митрополия) съ седалище с. Алъ-Хедасъ, 14) Хауранска или Бостренска, открита въ 1908 год., 15) Ерзерумска или Теодосиополска (въ Южна Армения, вм. старата епархия на Дара). Началницитѣ на епархиитѣ (безъ патриаршеската) се наричатъ митрополити. Въ 1896 год. имало двама митрополити безъ действителни епархии — едески и иринополски, които живѣели въ Дамаскъ като викарии на патриарха, но къмъ 1914 год. тѣ не сѫществували[55].

Колко православно население имало въ Антиохийския диоцезъ, не може да се каже точно, понеже нѣмало редовно преброяване. Споредъ съобщението на Руското православно палестинско общество отъ 1897 год., тогава имало близу 356,000 д. православни (въ 30 града и 181 села), а по съобщение на антиохийския патриархъ Григорий IV — до 400,000 д. въ 1913 год.[56]. Най-много православни има въ епархиитѣ Бейрутска, Триполийска, Дамасковска и Тирско-Сидонска. Въ Америка живѣятъ още 30,000 православни сирийци, които обаче се намиратъ подъ ведомството на руския северноамерикански архиепископъ. Отъ 1904 год. за тѣхъ имало единъ епископъ викарий (Рафаелъ Hawaniini), който презъ първата всеобща война умрѣлъ[57]. Почти всичкото православно население говори арабски. Само въ Тарско-Аданската и Ерзерумската епархия православнитѣ християни говорятъ турски (караманлии) или гръцки; сѫщо и въ Диарбекиръ — арабски и гръцки.

---

* По названието на древния градъ Apamea, Ἀπάμεια, днесъ село.

б) **Управителни органи.** — Начело на Антиохийската църква стои патриархъ, чието седалище е гр. Дамаскъ. Въ Антиохия има свой намѣстникъ. Той се титулува: „Патриархъ на великия Божи градъ Антиохия и цѣлия Изтокъ (на гръцки: πατριάρχης τῆς μεγάλης Θεουπόλεως Ἀντιοχείας καὶ πάσης Ἀνατολῆς). Подведомственитѣ му употрѣбяватъ за него и по-величествена титла: „Блаженейши и светейши патриархъ на великия Божи градъ Антиохия, Сирия, Арабия, Киликия, Иверия, Месопотамия и на цѣлия Изтокъ, отецъ на отцитѣ, пастирь на пастиритѣ, архиерей на архиереитѣ". Патриархътъ е наричанъ и „тринадесети отъ апостолитѣ" като указание на апостолския произходъ на Антиох. църква и на нейната апостолска дейность въ древно време. Споредъ устава отъ 1900 год., патриархътъ е „висшиятъ началникъ" на Антиохийската църква. Следъ опразването на патриаршеския престолъ се избира единъ отъ епархийскитѣ архиереи за мѣстопазитель. Той свиква църковнонароденъ съборъ, съставенъ отъ епархийскитѣ архиереи, намѣстницитѣ на патриарха въ Дамаскъ и Антиохия, представители на православното население въ Дамаскъ и Антиохия. Съ тайно гласуване се съставя списъкъ на достоизбираемитѣ и се изпраща на В. порта за утвърждение. Следъ връщането на списъка, съборътъ избира съ тайно гласуване трима отъ утвърденитѣ кандидати, и отъ тия трима епархийскитѣ архиереи избиратъ отдѣлно едного за патриархъ въ патриаршеския храмъ. Следъ като бѫде утвърденъ отъ султана съ берать, новиятъ патриархъ бива тържествено интронизуванъ и следъ това отправя послание до клира и народа, както и общителни писма до другитѣ автокефални православни църкви.

Споредъ сѫщия уставъ, патриархътъ управлява съвмѣстно съ Синодъ и Смѣсенъ съветъ[58], обаче, поради недостатъчнитѣ срѣдства на патриаршията, тѣзи управителни тѣла не били уредени[59]. При патриаршията има Духовенъ сѫдъ, който разглежда брачнитѣ дѣла на патриаршеската епархия. Той се състои отъ председатель (патриархътъ) и 4 члена — свещеници отъ Дамаскъ, които се назначаватъ отъ патриарха и изпълняватъ безплатно тая служба.

Главни длъжностни лица въ патриаршията сѫ: патриаршески епитропъ, сир. намѣстникъ (въ Дамаскъ и Антиохия), протосингелъ и архидяконъ. Нѣкои заслужили свещеници носятъ титлата (офикия) екзархъ или икономъ.

Епархийскитѣ архиереи се избиратъ почти, както въ Българската православна църква. Епархийскитѣ избиратели, подъ председателството на патриаршеския намѣстникъ, избиратъ трима кандидати, отъ които всичкитѣ епархийски архиереи (Св. Синодъ) избиратъ едного съ тайно гласуване. При всѣка митрополия има Духовенъ сѫдъ (отъ митрополита и четирма свещеници) и Смѣсенъ съветъ (отъ митрополита и четирма миряни). Най-близки помощници на митрополита сѫ протосингелътъ и архидяконътъ.

Енорийскитѣ свещеници, по стария обичай, се избиратъ отъ паството, но епархийскиятъ архиерей може и самъ да назначи енорийски свещеници тамъ, гдето намѣри за нуждно. Епархийскиятъ свещеникъ се издържа отъ трѣбнитѣ такси и отъ сборъ въ храмоветѣ презъ време на богослужение. Въ селата свещеницитѣ получаватъ отъ енориашитѣ си и селско-стопански произведения (жито, масло, вълна, плодове). Градскитѣ енорийски свещеници получаватъ и месечно пособие (къмъ 1914 год. отъ 20 до 80 фр.), което се дава отъ енориашитѣ като църковенъ налогъ на всѣко семейство. Понеже енорийскитѣ доходи не сж достатъчни, то селскитѣ свещеници се занимаватъ съ стопанство или съ занаятитѣ, които знаели преди ржкополагането си. Въ нѣкои мѣста (Хауранъ) свещеницитѣ не се отличаватъ по облѣкло отъ енориашитѣ си. Само дървениятъ кръстъ на гърдитѣ имъ показва, че сж духовни лица [60].

Забележки

[1] Характеренъ е следниятъ случай, станалъ въ м. мартъ 1910 година. Въ града Азъ-Забеданъ (близу до Дамаскъ) мухамеданитѣ не позволявали на православнитѣ да окачатъ камбана на църквата си, макаръ че маронитската църква въ сжщия градъ имала неголѣма камбана. Епархийскиятъ (селевкийски) митрополитъ Германъ веднажъ заявилъ въ мѣстния административенъ съветъ (идаре меджлиси), че очаквалъ руски гости и ще ги посрещне съ биене на новата камбана. Това твърде много възбудило мухамеданитѣ. Тѣ почнали да оскърбяватъ християнитѣ на улицата, дори да ги биятъ. Една ноищ тѣ унищожили 15 плодни градини на християни. Имало опасность да стане клане. Затова била изпратена войска въ Азъ-Забеданъ. Турското правителство обаче обвинило митрополита Германъ, че предизвикалъ размирицитѣ, и му забранило да посещава епархията си, дори изтъквало предъ антиох. патриархъ, че заслужава да бжде сваленъ отъ катедрата. Около две години митрополитъ Германъ не е могълъ да види паството си въ Азъ-Забеданъ, въпрѣки постжпкитѣ на влиятелни лица да бжде оправданъ (проф. И. И. Соколовъ, Антіохійская церковь, С. Петербургъ 1914, стр. 7—8).

[2] Не сж известни точно приходитѣ на Антиох. патриаршия, но по руски сведения отъ 1899 год. тѣ възлизали на 66,000 фр. (или лв.).

[3] Karalewskij, п. ст., кол. 687.

[4] μετὰ καὶ τὸν αὐτοῦ (Макария) θάνατον ἐσυνάχθη πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Χριστιανῶν καὶ εὗρηκεν εὔλογον νὰ φέρουν τὸν Χάμας μητροπολίτην νὰ ἐπιτροπεύῃ εἰς τὸν πατριαρκικὸν θρόνον, ἕως οὗ νὰ στείλωμεν ἄνθρωπον πρὸς τὴν ὑμῶν Παναγιώτητα, νὰ ἐκλέξετε αὐτοῦ ἄνθρωπον φοβούμενον τὸν Θεὸν νὰ μᾶς τὸν ἐκάμετε Πατριάρχην... (Ἀρχιμ. Καλλ. Δελικάνη, Ἐκκλησιαστικὰ Ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου, стр. 156).

[5] На пашата далъ 3,000 гр. и на другитѣ двама 3,000 гр. (καὶ ἐπροηπάντησε τὸν ῥηθέντα πασᾶ καὶ ἔταξε του τρεῖς χιλιάδας γρόσια διὰ νὰ τὸν κάμῃ Πατριάρχην καὶ ἔδωσε καὶ ἄλλαις τρεῖς χιλιάδας γρόσια τοῦ καϊχαιὰ καὶ τοῦ καντί) (Δελικ., п. сб., стр. 156).

[6] Молбата била написана на арабски. Гръцкиятъ й преводъ е издаденъ отъ Деликани, п. сб., стр. 155—159. Въ това писмо сж описани действията на Кирила V.

[7] Δελικάνη, п. сб., стр. 159—164, синодно решение отъ м. ноември 1672 год. и стр. 165—166, изборенъ актъ за Неофита Емески (Хомски).

[8] Δελιχάνη, п. сб., стр. 172—177.

[9] Δελιχάνη, п. сб., стр. 642—646, актъ отъ декемврий 1724 год.

[10] Въ акта отъ 1759 год. за низвергването на лъжепатриарха Кирилъ, съмишленикъ на Серафима-Кирила, царигр. патриархъ Серафимъ II говори, че последниятъ билъ изгоненъ съ свои привърженици: καὶ τοῦ θρόνου ἐξωστρακίσθη, καὶ ὑπερόριος ἐγένετο μετὰ καὶ ἄλλων ὁπαδῶν αὐτοῦ (Δελιχάνη, п. сб., стр. 204).

[11] Вж. изборенъ актъ за антиох. патриархъ Иоакимъ, бившъ драмски митрополитъ, вмѣсто починалия Атанасий († 1724), у Δελιχάνη, п. сб., стр. 186—187. Документътъ не е датуванъ. Издателтъ го отнесълъ къмъ 1732—33 год., при второто патриаршество на Иеремия III, обаче, както самъ поправя грѣшката си, изборътъ станалъ веднага следъ смъртьта на патр. Атанасий. Тоя изборъ билъ оставенъ безъ действие, понеже за приемникъ на Атанасия билъ избранъ неговиятъ протосингелъ Силвестъръ, съгласно съ завещанието му (с. сб., стр. 668—669).

[12] Δελιχάνη, п. сб., стр. 189—190, изборенъ актъ за алепски митрополитъ отъ времето на царигр. патриархъ Паисий II (1726—32, 1740 42, 1751—52); стр. 281—282, изборенъ актъ за амидски (диарбекирски) митрополитъ отъ 1846 год.; стр. 253—254 изборенъ актъ за титуляренъ палмирски епископъ.

[13] Царигр. патриаршия държала тази епархия подъ своя власть отъ 1757 до 1766 год., когато я върнала на поставения отъ нея новъ антиохийски патриархъ Филимонъ. Въ 1792 год. царигр. патриархъ Неофитъ синодно потвърдилъ, че тая епархия ще принадлежи за вѣчни времена на антиох. престолъ, но въ 1812 год. Царигр. патриаршия пакъ я подчинила по молба на алепскитѣ православни (Δελιχάνη, п. сб., стр. 217—219, 226—232).

[14] Царигр. патриархъ Антимъ VI изпратилъ напжтствени послания отъ 1846 год. до новопоставения амидски митрополитъ Макарий и паството му (Δελιχάνη, п. сб., стр. 287—288 и 289—290). Макарий билъ униатъ и се върналъ въ православието.

[15] Униатскиятъ митрополитъ Евтимий Саифъ съобщава въ писмо отъ 1712 год., че тогава отъ двадесетината архиереи на Антиох. патриаршия петима били гърци — всички отъ Кипъръ, а останалитѣ — туземци (Karalewskij, п. ст., кол. 646).

[16] Обвиненъ билъ, че не изпълнилъ обещанието, което далъ при заемане на престола: да отвори духовно училище въ Дамаскъ и да го издържа съ свои срѣдства, да се грижи за повдигане на православнитѣ училища, да открие болница (Исторія христіанской церкви XIX в., II, 1, изд. Лопухина, стр. 244; Karalewskij, п. ст., kol. 674).

[17] Тоя въпросъ билъ решенъ отъ архиерейското събрание въ Дамаскъ (15—27. III. 1898 год.). Четирма архиереи, отъ които трима били гърци, поддържали, че може да се вписватъ духовни лица отъ други диоцези въ списъка на достоизбираемитѣ, а останалитѣ осемь (отъ тѣхъ 7 туземни и 1 — аккарскиятъ — гръкъ) били противъ (Karalewskij, п. ст., кол. 674—675). Натегнато е обяснението на Karalewskij, че аккарскиятъ митрополитъ билъ спеченъ съ подаръцитѣ, които щѣлъ да получи отъ Русия. И у насъ пловдивскиятъ митрополитъ Паисий билъ гръкъ, но тръгналъ съ българския народъ отъ високо пастирско съзнание, а не отъ изгледи за материални блага.

[18] Мѣстопазителтъ Германъ запѣлъ на гръцки Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ (Жизнь во гробѣ) и дѣсниятъ хоръ отговорилъ на сжщия езикъ. Обаче хомскиятъ митрополитъ Атанасий, който служелъ съ него, прекжсналъ пѣнето и поискалъ да се пѣе на арабски. Това предизвикало сбиване, и турската полиция възстановила реда (Karalewskij, п. ст., кол. 675).

[19] Срв. Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, стр. 20—21, 25.

[20] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ, I, стр. 95, 96, 101—103, 148—149, 169—179.

[21] С. съч., стр. 237. [22] С. съч., стр. 277.

[23] Срв. Karalewskij, п. ст., кол. 651.

[23] Помощьта, която Русия давала на сирийското православно население се окачествява отъ атинския архиепископъ Хрисостомъ като р у с к а п р о-

паганда, която започналъ Порфирий Успенски, щомъ встжпилъ въ Сирия (23. X. 1843 год.). Той именно билъ възбудилъ „арабски въпросъ", съ цель да отнематъ руситѣ отъ гръцки ржце Антиохийската и Иерусалимската патриаршия (п. ст., стр. 904). Обаче тая „руска пропаганда" съвсемъ се различавала отъ гръцката пропаганда, която, както и въ балканскитѣ турски области, преследваше една цель: да погърчи инородното население.

[24] Антиох. патриархъ (Методий) изпратилъ на цариградския патриархъ преписъ отъ хрисовулъ (руски), съ който се отпускали 100 рубли годишно на антиох. престолъ. Царигр. патриархъ Константий I направилъ постжпки за тая сума, но нѣмало отговоръ. Затова въ 1834 год. той писалъ на антиох. патриархъ да му изпрати преписъ отъ хрисовула, потвърденъ отъ руското консулство въ Яфа, но при това му съобщава, че прегледалъ единъ бележникъ, въ който били записани даренията на руската държава за различни манастири и др., но не намѣрилъ, че и антиохийскиятъ престолъ получавалъ годишна помощь (ἐτήσιον), а само за манастира Успение Богородично въ Ливанъ били записани 35 рубли годишно (Δελικάνη, п. сб., стр. 252). Трѣбва да се мисли, че по-рано антиох. патриарси получавали парично пособие отъ Русия, та патр. Методий действувалъ да го възстанови. — Ливанскиятъ манастиръ Успение Богородично ще да е единъ и сжщъ съ манастира Пелеμέντι (Balamand), макаръ че патр. Константий ги смѣта за различни (казва, че въ споменатия бележникъ не се говорѣло за руска помощь за втория манастиръ, който, споредъ антиох. патриархъ Методий, ималъ хрисовулъ, но го изгубилъ).

[25] Неговиятъ замѣстникъ Иосифъ Бесонъ увеличилъ броя на униатитѣ до 7,000 д. (Karalewskij, п. ст., кол. 643).

[26] Баалбексиятъ епископъ Партений и бейрутскиятъ митрополитъ Силвестъръ Дахънъ въ 1701 год. (Karalewskij, п. ст., кол. 645).

[27] Δελικάνη, п. сб., стр. 638—641. Тая присжда била подписана и отъ иерусалимския патриархъ Хрисантъ.

[28] С. сб., стр. 183—188 и 668—669. За успѣха на катол. пропаганда: διὰ τὴν πλεονάσασαν ἤδη καὶ σχεδὸν τὸ πλεῖστον τῶν ἐκεῖ ἰδιωτῶν καὶ ἀρχόντων διαφθείρασαν λατινικὴν κακοδοξίαν (стр. 187—188).

[29] За такова съчинение (ἐκκλησιαστικὸν ἡμῶν σύγγραμμα), изпратено въ Антиохия, се говори въ споменаваното по-доле пастирско послание на цариградския патр. Иеремия III противъ Гавриила, Серафимъ Алепски и Неофита Бейрутски (Δελικάνη, п. сб., стр. ιέ заб. 1, 171 и 667).

[30] Въ акта е нареченъ племенникъ на покойния тирски митрополитъ, сжщо латиномислящъ (Евтимий Саифъ).

[31] Δελικάνη, п. сб., стр. 166—171 (погрѣшно приписано на царигр. патриархъ Калиникъ II) и стр. 666—667, гдето издателтъ посочва, че това послание било издадено презъ априлъ 1724 год. отъ царигр. патриархъ Иеремия III.

[32] Δελικάνη, п. сб., стр. 642—646. Отъ своя страна го низвергналъ и иерусалимскиятъ патриархъ Хрисантъ въ Смирна на 25. II. 1725 год. (Δελικάνη, п. сб., стр. 647—650).

[33] Срв. Δελικάνη, п. сб., стр. ιέ заб. 1. Посланието било отправено до митрополититѣ на Месопотамия, Теодосиополъ (Ерзерумъ) и Акискъ.

[34] Δελικάνη, п. сб., стр. 189—190.

[35] Нарича се и гръко-мелхитска патриаршия (Karalewskij, Patriarcat gréco-melkite d'Antioche; архиеп. Хрисостомъ: τὸ οὐνιτικὸν Πατριαρχεῖον τῶν Ἑλλήνων Μελχιτῶν). Нейнитѣ пасоми сж наричани и католици мелхити (κατολίκους Μελχίτας у Δελικάνη, п. сб., стр. 322, сжщо въ гръцкия преводъ на султанския ферманъ отъ 1847 год., с. сб., стр. 114); римокатолици мелхити (въ сжщия ферманъ, стр. 115) или общо римокатолици отъ Сирия (οἱ Ρωμαιοκατόλικοι Συρίας напр. въ такрира на царигр. патриархъ Антимъ V, Δελικάνη, п. сб., стр. 261).

[36] С. сб., стр. 195—200, послание на царигр. патриархъ Кирилъ V отъ 1750 год. до клира и народа на Алепската митрополия за премѣстването на Софрония отъ Птолемаида въ Алепъ; стр. 200—202, изборенъ актъ за Филимона, дотогава протосингелъ на Деркоската митрополия.

[37] Δελικάνη, п. сб., стр. 202—206.
[38] С. сб., стр. 273—278, 283—287, 289—291.
[39] С. сб., стр. 322—327.
[40] С. сб., 265.
[41] С. сб., стр. 114. Документи по тоя въпросъ вж. с. сб., 113—115, 261—268, 297—298.
[42] Архиеп. Хрисостомъ, п. ст. въ Μεγ. Ἐγκυκλ., стр. 905. Споредъ Karalewskij, (п. ст., кол. 678), къмъ 1907 год. имало 133,831 д. съ 238 църкви и 346 свещеници въ 13 епархии (Тиръ, Аккаръ, Сидонъ, Панеасъ, Триполи, Алепъ, Босра, Дамаскъ, Baalbek, Ябрудъ, Захле, Хомсъ, Бейрутъ).
[43] Къмъ 1907 год. въ Дамаскъ имало 10,835 католици (Karalewskij, п. ст., кол. 678), а споредъ проф. Соколовъ, къмъ 1914 год. — 18,000 католици, повечето отъ които били „грькомелкити", сир. бивши православни, приели униата (п. съч., стр. 40 и 87). Да не би Соколовъ да има грѣшка. Католишкото население въ Дамаскъ едва ли могло да се увеличи толкова много. Сѫщо и за Бейрутъ: 12,000 къмъ 1907 год., до 40 000 къмъ 1914 год. (Соколовъ, п. съч., стр. 50). Може да е вѣрна цифрата за Захле: 32,383 д. къмъ 1914 год. (с. съч., стр, 51) срещу 29,400 д. къмъ 1907 год. (Karalewskij, п. ст., кол. 678). Тукъ не се смѣтатъ маронититѣ-униати, които живѣятъ въ Ливанъ и съставятъ отдѣлна религиозна община.
Трѣбва да се отбележи, че статистическитѣ сведения за населението въ разнитѣ турски области сѫ само приблизителни, понеже нѣмаше редовно и правилно преброяване.
[44] За тѣзи и др. сведения срв. Karalewskij, п. ст.; Соколовъ, п, съч.; Ἀρχιεπ. Χρυσοστόμου, п. ст.
[45] Това признава Karalewskij. Той обвинява католишката иерархия, че не отдава нуждното внимание на унията, а се стреми да наложи направо латинския обредъ. Това, споредъ него, е погрѣшенъ пѫть (п. ст., кол. 689).
[46] Исторія христ. църкви въ XIX вѣкъ, II, 1, изд. Лопухина, стр. 254—261; Соколовъ, п. съч., стр. 79—86.
[47] ... στενοχωρούμενοι οἱ αὐτόθι Χριστιανοὶ ἀπὸ τὴν ἔνδειαν τῶν βρωμάτων καὶ τὴν πολλὴν ξηροφαγίαν ζητοῦν νὰ γίνῃ εἰς αὐτοὺς συγκατάβασις τῆς νηστείας. Ἔτι δὲ στενοχωροῦνται καὶ εἰς τὰ Συνοικέσια μὴ εὑρίσκοντες πρόσωπα νὰ ἐκτελέσουν τὰ γαμικὰ αὐτῶν συναλλάγματα καὶ ζητοῦσι καὶ εἰς τοῦτο συγκατάβασιν διὰ νὰ συναλλάσσωνται μὲ συγγενικὰ πρόσωπα (Δελικάνη, п. сб., стр. 177).
[48] С. сб., стр. 177—178.
[49] С. сб., стр. 170. Срв. Αρχιεπ. Χρυσοστ., п. ст., стр. 907.
[50] Karalewskij, п. ст., кол. 673 (по полемични съчинения на сироараби). У Лопухина обаче (п. изд., II, 1, стр. 244) Герасимъ е представенъ като деятеленъ антиох. патриархъ: „грижелъ се да се снабдятъ селскитѣ църкви съ необходимата утварь, умножилъ училищата и подобрилъ тѣхното положение, обърналъ внимание на църковната проповѣдь". Впрочемъ това не прѣчело той да прояви и посоченитѣ недостатъци.
[51] Исторія христ. църкви въ XIX в., II, 1. изд. Лопухина, стр. 254—261; Соколовъ, п. съч., стр. 79—86.
[52] Сведения въ п. съч. (заб. 43) и Karalewskij, п. ст., кол. 697—698.
[53] Χρυσοστ., п. ст., стр. 904. Сѫщиятъ изтъква съ скрьбь, че сега въ Сирия има шесть „патриарси на Антиохия и Изтокъ" (стр. 905).
[54] Сирия съ Антиохия, Финикия I съ Тиръ, Финикия II съ Дамаскъ, Арабия съ Бостра, Киликия I съ Тарсъ, Киликия II съ Аназарба, Сирия II съ Апамея, Ефратъ съ Иераполъ (сега Мабугъ), Осроина съ Едеса, Месопотамия съ Амида (днесъ Диарбекиръ), Исаврия съ Селевкия (тоя списъкъ на епархии е даденъ у Le Quien, Oriens Christianus, Paris 1740. Срв. статия на Vailhé въ Dictionnaire de Théologie catholique, I, II, кол. 1410; Αρχιεπ. Χρυσ., п. ст., стр. 897). Karalewskij се основава на единъ списъкъ на епархии, отнасянъ къмъ времето на антиох. патриархъ Анастасий I Синаитъ (559—570 и 593—† 598). Споредъ тоя списъкъ Антиох. патриаршия имала: 12 митрополии (безъ Антиох. епархия) съ 119 подведомствени епископии (посоченитѣ митрополийски срѣдища, Сергиополъ и Дара); петъ т. н. автокефални митрополии, т. е. безъ епископии: въ Беритъ (днесъ Бейрутъ), Емеса (днесъ

Хомсъ), Лаодикия (дн. Латтакие), Самосатъ и Киръ; седемь архиепископии: Верия (днесъ Алепъ), Халкисъ, Селевкия Пиерийска, Аназарба, Палтосъ (днесъ Белде), Габала, Лаодикия, която станала „автокефална" митрополия при Юстиниана Велики; две самостойни епископии Salamias и Barcusos. Обаче изглежда, че тоя списъкъ ще да е отъ по-късно време. Ако билъ съставенъ презъ VI в., гр. Дара би се наричалъ Теодосиополъ (днесъ Ерзерумъ). Vailhé го отнася къмъ XI в. (п. ст., кол. 1411).

[55] П. изд. на Лопухинъ, стр. 252—253; Ἀρχιεπ. Χρυσοστόμου, п. ст., стр. 904. — Karalewskij (п. ст., кол. 684) посочва малко измѣнено разпредѣление на епархиитѣ. Не е ясно, дали то е саанало следъ първата всеобща война. Действителни епархии сж само 10: Дамасковска съ епископия Захле, Тирско-Сидонска съ епископии Джебаилъ-Батрунъ, Триполи и Аккаръ, Тарска, Апамейска (Епифанийска), Лаодикийска и Алепска (споредъ автора, архиепископия). Къмъ тѣхъ прибавя 2 титулярни епархии: Едеска и Иринополска (Багдатска).

[56] Въ п. изд. на Лопухинъ (стр. 261): въ 1860 год. около 66,000, въ 1893 год. около 200,000, въ края на XIX в. до 250,000 д. Споредъ архиепископъ Хрисостомъ, около 300,000 д. (п. ст., стр. 904). Обаче Karalewskij твърде намалилъ количеството на православнитѣ: 198,840 д. съ 500 духовни лица (архиереи, монаси, свещеници) и 366 църкви (п. ст., кол. 685). Колко неустановени сж статистическитѣ сведения за Сирия се вижда отъ това, че въ две френски книги отъ 1912 год. се посочва различенъ брой православни въ Сирия: 200,000 и 300,000 (Соколовъ, п. съч., стр. 91, заб. 1). Все трѣбва да се мисли, както приема и проф. Соколовъ, че съобщението на патриархъ Григорий IV е по-близко до истината.

[57] Karalewskij, п. ст., стр. 686.

[58] Предвиждалъ се Синодъ на Антиохийската църква, съставенъ отъ всичкитѣ епархийски архиереи и свикванъ на всѣки две години. Въ него участвуватъ и двамата викарии на антнох. патриархъ, ако сж епископи, съ съвещателенъ гласъ. Изпълнителни органи сж постоянниятъ Синодъ и Смѣсениятъ съветъ. Първиятъ се състои отъ двама митрополити съ епархии и двамата епископи — викарии на патриарха. Митрополититѣ се подновяватъ всѣка година и се извикватъ по реда на епархиитѣ имъ, които сж раздѣлени на разреди. Смѣсениятъ съветъ се състои отъ четирмата синодни членове и осемь миряни (3 отъ Дамаскъ, 1 отъ Антиохия, 4 отъ другитѣ епархии) (Karalewskij, п. ст., стр. 687—688, Χρυσοστ., п. ст., стр. 904).

[59] Χρυσοστ., п. ст., стр. 904; проф. А. Лотоцький, Автокефалія, II, Нарис исторіі автокефальних церков, Варшава 1938, стр. 23.

[60] Сведенията сж взети изъ п. съч. на Соколовъ и Karalewskij.

III. АЛЕКСАНДРИЙСКА ПАТРИАРШИЯ

ГЛАВА ПЪРВА

Отъ основаването на Александрийската църква до издаването на миланския едиктъ (62—313)

1. Разпространение на християнството въ Египетъ

а) **Иудейството въ Египетъ.** — Още въ време на фараонитѣ Египетъ се намиралъ въ търговски и културни връзки съ Палестина. Презъ VI в. пр. Хр. тамъ имало еврейски колонии. Тѣ се образували главно отъ бѣжанцитѣ презъ време на асирийското и вавилонското владичество въ Палестина. Много евреи отъ Палестина се изселили въ Египетъ при царуването на Птолемеитѣ[1]. Така египетскиятъ царь Птолемей I Сотиръ (303—283), воювайки срещу Сирия, взелъ много пленници отъ Иудея и Самария и ги заселилъ въ Египетъ, главно въ Александрия, като имъ далъ пълна религиозна свобода (въ противовесъ на Селевкидитѣ, владѣтели на Сирия). Следъ като сжщиятъ подчинилъ Палестина подъ своя власть, много палестински евреи доброволно се преселили въ Египетъ, който почналъ да изглежда като втора еврейска земя[2]. Отъ петтѣ части въ Александрия две били населени отъ евреи и затова се наричали иудейски. Не малко евреи били пръснати и въ другитѣ части на града[3] Еврейскиятъ първосвещеникъ Ониий IV, изгоненъ отъ Макавеитѣ изъ Иерусалимъ (160 год. пр. Хр.), намѣрилъ прибѣжище въ Египетъ, гдето издействувалъ отъ египетския царь позволение да издигне иудейски храмъ въ Леонтополъ, не далечъ отъ Мемфисъ. Ако и да се ползували съ вжтрешно самоуправление, александрийскитѣ евреи постепенно се подали на гръцкото културно влияние, което господсвувало въ Александрия, забравили своя езикъ и почнали да говорятъ гръцки, обаче не забравяли своята вѣра. Поради това при египетския царь Пролемей II Филаделфъ (286—246) св. Писание (Ветхиятъ заветъ) било преведено на гръцки отъ 72 преводачи въ Александрия. За александрийскитѣ евреи тоя преводъ билъ твърде важно събитие, което всѣка година възпоменавали съ особенъ праздникъ[4]. Преводътъ на 70-тѣ откривалъ иудейското богопознание предъ гръцкия свѣтъ. Съ това благоприятствувалъ да се увеличаватъ прозелититѣ въ Египетъ[5]. Освенъ това чрезъ превода на 70-тѣ се затвърдило

александрийското гръцко наречие, известно подъ названието κοινὴ διάλεκτος, който после станалъ органъ на първитѣ Христови проповѣдници между езичницитѣ. Въ Египетъ прозелититѣ, подготвени отъ синкретичната религиозна философия на еврейския ученъ-елинистъ Филонъ, се приближавали къмъ християнството, тѣ станали благоприятна срѣда за развитието на Християнската църква въ Египетъ.

б) **Проникване на християнството въ Африка.** — Когато на Петдесетница 33 год. апостолитѣ започнали да проповѣдватъ на различни езици въ Иерусалимъ, тѣ били слушани и отъ жители (иудеи и прозелити) на Египетъ и Либия (Деян. 2, 10), но не е известно, дали нѣкои отъ тѣхъ повѣрвали въ Христа и се покръстили (срв. Деян., 2, 41)[6]. Първиятъ известенъ християнинъ отъ Африка билъ единъ етиопянинъ скопецъ, сановникъ на етиопската царица Кандакия, който билъ дошълъ въ Иерусалимъ на поклонение и на връщане, по пѫтя отъ Иерусалимъ за Газа, билъ покръстенъ отъ дякона Филипа (Деян. 8, 26—39, срв. стр. 3). Обаче той не ще да е станалъ проповѣдникъ на християнството въ своето отечество. Най-напредъ била основана християнска църква въ Александрия, главния градъ на Египетъ и срѣдище на гръцкия умственъ животъ[7]. Положително се знае[8], че тя сѫществувала презъ II в. Споредъ старо църковно предание, тя била основана отъ евангелиста Марка[9], когото ап. Петъръ изпратилъ да проповѣдва въ Египетъ. Споредъ по-късно предание, изразено въ разказъ за мѫченичеството на Марка (Μαρτύριον), евангелистъ Маркъ по-рано проповѣдвалъ въ Киринаика или Пентаполъ и после отъ тамъ дошълъ въ Александрия. Поради възбуждението на александрийскитѣ езичници, еванг. Маркъ се видѣлъ принуденъ да се оттегли временно въ Пентаполъ. Следъ нѣколко време той пакъ се върналъ въ Александрия, гдето намѣрилъ увеличена християнската община съ църква въ крайморския кварталъ Вуколионъ (Βουκολίων). На 3 априлъ Великдень, когато Маркъ служелъ въ църква, езичницитѣ се втурнали въ църквата, извлѣкли го отъ тамъ и го хвърлили въ затвора, гдето на другия день умрѣлъ. Християнитѣ го погребали и по-късно на неговия гробъ билъ издигнатъ храмъ въ негова честь[10]. Първоначално паметьта му се честувала на 16 нисанъ (втория день Пасха), а после когато Пасха се празднувала все въ недѣля, праздникътъ на еванг. Марка билъ все на втория день Великдень (Свѣтли понедѣлникъ), когато александрийскиятъ патриархъ извършвалъ литургия въ храма Св. Маркъ. Подъ влияние на идеята, че въ пасхалнитѣ дни не трѣбва да се празднува паметьта на мѫченици, праздникътъ на св. Марка билъ пренесенъ на 25 априлъ, както е и днесъ.

Въ Египетъ християнството най-напредъ проникнало между евреи и гърци. Имената на александрийскитѣ епископи отъ

II и III в. не сж египетски. Обаче християнството не е закъснѣло да проникне и между старитѣ жители — египтянитѣ или коптитѣ. Презъ III в. Тиваида, гжсто населена съ египтяни, дала ревностни християни като Павелъ Тивейски. Въ началото на IV в. въ нейния главенъ градъ Ликополъ имало епископъ. Преди IV в. християнски общини действували въ градоветѣ Антиоя (Ἀντιόχη), Хермуполъ, Нилополъ, Латополъ и др.[11].

Въ края на II в. християнството било затвърдено и въ съседната на Египетъ область Либия[12]. Може да се мисли, че и въ областьта Пентаполъ или Киринаика рано се разпространила новата вѣра. Въ евангелието на Марка се посочва, че Симонъ Киринеецъ билъ баща на Александра и Руфа (15, 21), навѣрно защото последниятъ билъ познатъ на читателитѣ християни[13].

Александрийски проповѣдници ще да сж отивали и въ други съседни страни. Евсевий Кесарийски съобщава, че александрийскиятъ учитель Пантенъ (въ края на II в.) проповѣдвалъ християнството въ Индия[14], подъ която трѣбва да се разбира не сжщинска Индия, а Южна или Щастлива Арабия, (сега Йеменъ). Тамъ той намѣрилъ евангелието на Матея на еврейски езикъ, което занесълъ тамъ апостолъ Вартоломей (Натанаилъ)[15].

в) **Александрийски епископи.** — Следъ смъртьта на евангелиста Марка, до къмъ края на II в. нѣма ясни известия за живота на Александрийската църква. Знаятъ се само имената на александрийскитѣ епископи. Пръвъ приемникъ на Марка билъ Аниянъ, който ще да билъ поставенъ за епископъ отъ самия Маркъ[16] въ 61 год. и управлявалъ 22 години до смъртьта си († 82). Следъ Аниана александрийски епископи били: Авилий, (83—95), Кердонъ (96—106), Примъ (Πρῖμος), (106—118), Юстъ (118—129), Евменъ (Εὐμένης), (129—141), Маркъ (II) (142—152), Келадионъ, (152—166), Агрипинъ (166—178), Юлианъ (178—189), Димитрий (189 —† 8. X. 232[17]), Иракълъ (Ἡρακλᾶς) (232—248), Дионисий (248—264), Максимъ (265—282), Теона (282—300), Петъръ (300—311), Ахилъ (Ἀχιλλᾶς) (312—333), Александъръ (313—328). Отъ тѣхъ по-забележителни били Димитрий, Иракълъ, Дионисий, Петъръ и Александъръ. Въ тѣхно време Александрйската църква значително се издигнала въ Североизточна Африка, станала ржководителка или митрополия на всички християнски общини въ Египетъ и съседнитѣ области Пентаполъ, Либия и Етиопия (Абисиния въ началото на IV в., когато приела християнството). Това се дължало както на политическото и културно значение на Александрия, тъй и на факта, че отъ тоя градъ се разпространявало християнството навжтре въ Египетъ и другитѣ области[18] и тукъ християнската просвѣта достигнала високо развитие

Въ тѣзи области всѣка нова християнска община била уреждана отъ александрийския епископъ, който ѝ поставялъ отдѣленъ епископъ. По силата на това се установилъ обичаятъ, александрийскиятъ епископъ да ржкополага не само епископитѣ на главнитѣ градове въ областитѣ, сир. митрополититѣ, но и епископитѣ на всѣки градъ отъ неговия диоцесъ. Не е известно, отъ кога александрийскиятъ епископъ придобилъ власть надъ всички епископи въ Египетъ, Пентаполъ, Либия но за I вселенски съборъ това вече било старъ обичай[19].

г) **Гонения и мжченици.** — Нѣма известия за гоненията на християнитѣ въ Египетъ следъ евангелиста Марка до началото на III в. Въ 202 год. импер. Септимий Северъ (193—211) забранилъ да се приема иудейството и християнството, заплашвайки съ тежки наказания. Подигнатото гонение обхванало и александрийскитѣ християни. Въ Александрия пострадали Леонидъ, баща на Оригена, девицата Потамиена заедно съ майка си Марцела. Ликторътъ Василидъ който водилъ Погамиена на смърть, повѣрвалъ въ Христа, следъ като видѣлъ безстрашния подвигъ на мжченицата, и билъ посѣченъ[20], Евсевий Кесарийски посочва нѣколко Оригенови ученици, които приели мжченически вѣнецъ (Плутархъ, двама души по име Серинъ, Ираклидъ още оглашенъ, Ἥρων току-що покръстенъ)[21].

При импер. Филипъ Арабинъ (244—249) Църквата се радвала изобщо на миренъ животъ, но въ последната година отъ царуването му езичницитѣ въ Александрия, подбудени отъ единъ поетъ-гадатель, почнали да избиватъ християнитѣ. Единъ християнинъ старецъ по име Митра билъ убитъ съ камъне отъ тълпата. Християнката Коинта била сжщо убита съ камъне, следъ като я влачили гола изъ улицитѣ и я били съ камшици. Старата девственица Аполония била подложена на ужасни страдания: изкъртили ѝ всичкитѣ зжби и я завели вънъ отъ града, гдето наклали огънь, за да я изгорятъ. Аполония не се отрекла отъ вѣрата си и сама се хвърлила въ кладата, въ която и изгорѣла. Серапионъ, следъ като му били строшени всички крайници, билъ хвърленъ отъ горницата и убитъ. Това гонение престанало вследствие на възстанието, което избухнало въ Александрия, навѣрно въ връзка съ убийството на имп. Филипъ Арабинъ.

Скоро започнало още по-страшно гонене, подигнато отъ новия императоръ Декий Траянъ (249—251). Много александрийски християни отпаднали отъ вѣрата (едни преди да бждатъ подложени на мжчения, други следъ голѣми изтезания), но и мнозина останали твърди въ вѣрата. Египетскиятъ управитель Савинъ измислялъ различни наказания. Нѣкои били изгорени живи, други хвърляли въ гореща варь, трети били обезглавени. Единъ християнинъ билъ подложенъ на различни мжчения, но не се отрекълъ отъ Христа. По заповѣдь на управи-

теля намазали тѣлото му съ медъ и го оставили да го хапятъ мухитѣ. Претърпѣли мжченическа смърть и жени християнки (Меркурия, Дионисия). Мжчено било и 15-годишното момче Диоскоръ, но не се отказало отъ вѣрата си. Не го умъртвили понеже билъ малолѣтенъ. Четирма войници християни (Амонъ, Зегионъ, Птолемей и Ингенъ), заедно съ стареца Теофанъ, насърдчавали въ сждилището единъ християнинъ, който билъ готовъ да се отрече отъ вѣрата си, да стои твърдо въ вѣрата си. Когато въ сжда забелязали това тѣхно поведение и искали да ги заловятъ, войницитѣ се спустнали къмъ управителя Савинъ, викайки, че и тѣ сж християни. Затова и тѣ били наказани съ смърть. Единъ войникъ (Βησσῆς) билъ обезглавенъ, понеже не позволявалъ на езичницитѣ да оскърбяватъ християнитѣ. Тогава и Оригенъ билъ заловенъ въ Кесария Палестинска и хвърленъ въ затвора на гр. Тиръ, гдето умрѣлъ отъ страдания въ 254 год.

Много християни пострадали и въ други мѣста на Египетъ. Езичницитѣ ги убивали и безъ сждъ. Нѣкои християни избѣгали въ планинитѣ и пустинитѣ и тамъ загинали отъ гладъ, болести, звѣрове, разбойници. Така загиналъ въ Арабия престарѣлиятъ нилополски епископъ Херимонъ (Χαιρήμων) заедно съ жена си. Мнозина отъ избѣгалитѣ християни били заловени отъ сарацинитѣ и обърнати въ роби[22]. Нѣкои успѣли да се спасятъ съ много пари[23]. При това гонение избѣгалъ въ пустинята и 23-годишниятъ Павелъ Тивейски, бждещиятъ основатель на отшелническото монашество, понеже единъ неговъ роднина щѣлъ да го издаде на римската власть, че е християнинъ, за да наследи имота му. Сжщо и александрийскиятъ епископъ Дионисий смѣтналъ за благоразумно да се отдалечи временно отъ Александрия. Придружили го петима презвитери. Обаче още въ първия день вечерьта римски войници го открили и го отвели въ едно близко село. Селяни отъ друго село[24], щомъ чули за случилото се нещастие съ Дионисия, бързо презъ нощьта се втурнали съ викове, за да освободятъ Дионисия. Войницитѣ отъ страхъ се разбѣгали, и Дионисий помислилъ, че сж разбойници. Той билъ облѣченъ само въ хитонъ и имъ предложилъ да вематъ останалитѣ му дрехи. Селянитѣ му заповѣдали бърже да тръгне съ тѣхъ, но Дионисий ги молѣлъ да го напустнатъ. Селянитѣ насила го извлѣкли отъ помѣщението, качили го на магаре и го отвели въ друго мѣсто[25]. Дионисий се криелъ въ Либия, докле траяло гонението. Оттамъ той ржководѣлъ съ писма Александрийската църква, за която въ негово отсжтствие се грижели нѣколко презвитери и дякони. Единъ отъ тѣзи александрийски дякони по име Евсевий проявилъ голѣма самоотверженость: посещавалъ християнитѣ, събиралъ тѣлата на мжченицитѣ.

Гонението, което импер. Валерианъ (258—260) заповѣдалъ въ 257 год., засегнало сжщо така и Египетъ. Подбу-

дитель на това гонение билъ главниятъ египетски гадатель Макрианъ[26]. Дионисий Александрийски билъ заточенъ въ затънтеното мѣсто Кефро въ Либия, но после билъ премѣстенъ въ друго пустинно мѣсто, понеже въ Кефро той успѣлъ да създаде християнска община[27]. Дионисий прекаралъ въ заточение до пленяването на Валериана отъ перситѣ въ 260 год. Новиятъ императоръ Галиенъ (260—268) отмѣнилъ указитѣ на баща си Валерианъ противъ християнитѣ и съ писмо до Дионисия Александрийски и други епископи въ Египетъ имъ съобщилъ, че връща на християнитѣ всичкитѣ църкви и гробища и имъ позволява да извършватъ богослужение[28].

Презъ време на гонението, подигнато отъ Диоклетиана и приемницитѣ му (303—311) сѫщо и Александрийската църква дала много мѫченици. Поради това въ Египетъ Диоклетиановата ера била наричана „време на мѫченицитѣ“ (χρόνοι ἀπὸ τῶν μαρτύρων). На страшни мѫчения били подлагани християнитѣ въ Тиваида[29]. Тамошниятъ управитель Арианъ осѫдилъ на смъртъ 546 християни, които Пахомий Велики преди това обърналъ къмъ Христа. По негова заповѣдь мѫжъ и жена (Тимотей и Лавра) били разпнати на кръстъ единъ срещу другъ и следъ деветь дни висене на кръста умрѣли въ единъ и сѫщъ день. Много египетски християни били изпращани въ Палестина, Финикия и др. мѣста, кѫдето претърпявали мѫченическа смъртъ[30].

По-видни мѫченици сѫ: Екатерина, девица отъ царски произходъ, обезглавена вънъ отъ Александрия; александрийскиятъ епископъ Петъръ († 26. XI. 311), лѣкаритѣ Киръ и Иоанъ, считани за чудотворци (януарий 312); презвитеръ Пиерий, управитель на катихизичното училище въ Александрия, и братъ му Исидоръ, на името на които после билъ издигнатъ голѣмъ храмъ въ Александрия[31].

2. Ереси и разколи

а) **Гностици.** — Изглежда, че християнството още презъ I в. проникнало и между образованитѣ александрийски жители. Нѣкои отъ тѣхъ обаче не могли да се задоволятъ съ простото вѣроучение, което предавала Християнската църква, а чувствували умствена потрѣбность да го свържатъ съ своитѣ стари религиозно-философски идеи и да създадатъ на християнска основа особено религиознофилософско знание (γνῶσις), езическо-християнско богопознание. Особено ги измѫчвалъ въпросътъ „откѫде иде злото“. (πόθεν τὸ κακὸν). Църковното учение за грѣхопадението не имъ било ясно и дори ги смущавало, понеже имъ се струвало, че първопричината на злото е Богъ. Опити за създаване езическо-християнска религия били правени още презъ I в., но стройни системи били построени презъ II в. и главно въ Александрия. Тамъ се оформило голѣмото ерети-

ческо движение, наричано гностицизъмъ, който силно застрашавалъ Християнската църква. Докато сирийскиятъ гностицизъмъ билъ свързанъ съ сиро-халдейската или персийската религия[32], александрийскиятъ гностицизъмъ билъ повлиянъ отъ гръцката, предимно Платоновата, философия. Поради това той се нарича елинистиченъ. Сирийскитѣ гностици смѣтали материята за жива, самодейна сила, а александрийскитѣ — за недейно начало, почти за небитие (μὴ ὄν). Най-видни гностически учители били александрийцитѣ Василидъ и Валентинъ. Василидъ действувалъ въ Александрия между 120—140 год. Той написалъ особено евангелие и тълкование на това евангелие въ 24 книги, гдето изложилъ и своето учение[33].

Иринеи Лионски († 202) и Ипполитъ Римски († 235) излагатъ нееднакво учението на Василида, поради което нѣкои мислятъ, че той съставилъ две системи и едната е преработка на другата.

Споредъ Иринея Лионски, Василидъ училъ, че отъ Неродения Отецъ (Богъ) изтекли (еманирали) 365 духовни свѣтове или царства едно следъ друго. Тѣ образували 365 небеса. Най-доле стои небето съ нашитѣ планети, което управляватъ седемь духове начело съ Иехова. Тѣзи духове създали земята и човѣшкия родъ. Тѣ измѫчвали людетѣ. И нероденият Отецъ отъ милость къмъ човѣчеството изпратилъ на земята своя най-горенъ Синъ, еона Умъ (Νοῦς = Логосъ или Христосъ) въ призрачно тѣло. Христосъ спасилъ свѣта само съ Своето учение и се върналъ при Отца Си. Евреитѣ искали да Го разпнатъ, но въ действителность разпнали Симона Киринееца.

По изложението на Ипполита Римски, Василидовата система има еволюционенъ характеръ. Въ основата на всичко лежи Неизреченото битие (τὸ ἀῤῥητον), Богъ, който не е (ὁ Θεὸς οὐκ ὤν), т. е. неопредѣляемиятъ Богъ. Той създалъ отъ нищо семе на свѣта (παγσπερμία τοῦ κόσμου). Отъ това семе, както пиле отъ яйце, се образувалъ висшнятъ свѣтъ (τὰ ὑπερκόσμια), а отъ тоя свѣтъ — ефирнятъ или звезднятъ свѣтъ и земята. Отъ сѫщото свѣтовно семе произлѣзли два еона — владѣтели на свѣта, великъ архонтъ и малъкъ архонтъ. Единятъ и другиятъ архонтъ създали свое небе — Огдоада или небето на осемь еони и Евдомада или небето на седемь еони, което е небето на планетитѣ. Огдоадата е най-горното небе отъ 365-тѣ небеса, които съставятъ ефирния или звездния свѣтъ; а евдомадата е най-долното небе отъ тѣзи 365 небеса. Великиятъ архонтъ отначало се смѣталъ за върховенъ Богъ, докато синътъ на истинския Богъ еонътъ Разумъ (Νοῦς) или Христосъ, не го довелъ да познае истинския върховенъ Богъ. Така, двата духовни свѣта Огдоада и Евдомада чрезъ Христа дошли до ясно богопознание. Човѣчеството дълго време смѣтало за Богъ малкия архонтъ, който се открилъ на свѣта чрезъ Моисея. Духовнитѣ люде били освободени отъ тази заблуда отъ човѣка Иисусъ, роденъ отъ Дева Мария чрезъ Св. Духъ. Той билъ опредѣленъ при кръщението си въ р. Иорданъ да научи хората на истинско богопознание. Неговата смъртъ нѣма спасително значение.

Единъ отъ най-виднитѣ Василидови ученици билъ неговиятъ синъ Исидоръ, който написалъ между друго и етически съчинения (ἠθικὰ). Нравственото учение на Василида било строго, но по-късно негови привърженици измѣнили учението му и водили безнравственъ животъ.

Валентинъ отначало действувалъ въ Александрия, но около 140 год. се явилъ въ Римъ. Тукъ той искалъ да стане епископъ, но не сполучилъ и билъ отлѫченъ отъ църквата за-

ради еретическото си учение. Валентинъ умрѣлъ въ 160—161 год. (въ Римъ или Кипъръ). Неговата система, доколкото е известна по ученията на неговитѣ ученици, е по-сложна и по-фантастична отъ Василидовата. Дуализмътъ ѝ е по-слабъ. Тя е построена върху понятието за бракосъчетани (συζυγίαι) мжжки и женски еони.

Споредъ ученията на Валентиновия ученикъ Птоломей, върховна брачна двойка сж Праотецъ (Προπάτωρ), наричанъ още Бездна (Βυθός) и Мисъль (Ἔννοια) или Мълчание (Σιγή). Тази двойка родила втората брачна двойка: Божия Разумъ (Νοῦς), наричанъ и просто Единороденъ (Μονογενής), и Истина (Ἀλήθεια). Така една отъ друга се родили брачнитѣ двойки: Слово (Λόγος) и Животъ (Ζωή), Човѣкъ (Ἄνθρωπος) и Църква (Ἐκκλησία). Тѣзи четири брачни двойки съставяли една Огдоада (осморка) въ духовното царство. Освенъ това Логосъ и Зои родили още 5 брачни двойки еони, които съставяли Декада (десетица); а Антропосъ и Църква — 6 двойки еони или една Додекада. Всички тия 30 висши сжщества, раздѣлени на 15 брачни двойки, образуватъ заедно плирома или царството на свѣтлината, духовното царство. Негово найнизше сжщество е женскиятъ еонъ Мждрость (Σοφία). Тя била обзета отъ силно желание да се съедини съ Отца и съ това паднала въ грѣхъ. Ще рече, първиятъ грѣхъ билъ извършенъ още въ духовното царство. Еонътъ Мждрость родилъ недоносче = Низша мждрость (κάτω Σοφία) или Ахамотъ по еврейски. Нарушеното отъ Мждростьта единство въ плиромата било възстановено отъ новата двойка еони Христосъ и Руахъ (еврейското име на Св. Духъ). Мждростьта отново била съединена съ своя предишенъ съпругъ еонъ Воля (Θελητός). Обаче нейната рожба Ахамотъ била изхвърлена отъ плиромата. Въ своята радость, че единството въ плиромата било възстановено, нейнитѣ 30 еони произвели еона Иисусъ или Спаситель (Σωτήρ) съ множество ангели — негови слуги, като му възложили да спаси блуждаещата въ Хаоса Ахамотъ. Отъ своя страна Ахамотъ вдъхнала животъ въ Хаоса и се съединена съ него, родила два сина — Дѣсенъ, който седи отдѣсно на нея, и Лѣви, който седи отлѣво на нея. Дѣсниятъ синъ е психиченъ димиургъ и вседържитель (παντοκράτωρ). Той образувалъ видимия свѣтъ, владѣтель на който е Лѣвиятъ Синъ (κοσμοκράτωρ), тъждественъ съ сатаната. Еонътъ Иисусъ се съединилъ съ Месия, когото Димиургъ изпратилъ на своя народъ — евреитѣ да ги избави отъ владичеството на сатаната. Той открилъ истинския гносисъ (знание) на духовнитѣ люде (пневматицитѣ), т. е. ги довелъ до съзнание на своя висшъ произходъ. Само тѣ ще се върнатъ въ плиромата, т. е. ще се спасятъ. Душевнитѣ люде (психицитѣ) заедно съ димиурга ще могатъ да достигнатъ известно блаженство, като стоятъ до границитѣ на плиромата съ помощьта на вѣрата (πίστις). Материалнитѣ пъкъ люде (ὑλικοί) заедно съ сатаната и материята ще бждатъ унищожени отъ огънь.

Валентинъ ималъ много ученици (споменатиятъ Птоломей, Секундъ, Маркъ, Ираклионъ), които не запазили безъ измѣнение ученията на своя учитель. Сжществували две валентински школи — източна и италийска, които се отличавали въ нѣкои подробности на ученията си. Валентински възгледи били усвоени и отъ сирийскитѣ гностици офити.

Виденъ александрийски гностикъ билъ Карпократъ, действувалъ въ първата половина на II в.

Споредъ него, Богъ е първобитно единство (μονάς), отъ което излиза и се връща всичко духовно, сжщо и човѣшкитѣ души. Свѣтътъ е създание на низши еони (духове), които прѣчатъ на излѣзлитѣ отъ Бога души да се върнатъ при Него. Човѣцитѣ трѣбва да се стремятъ чрезъ гносиса да се

издигнатъ до Бога - Монада. Които не дойдатъ до това съзнание, тѣхнитѣ души ще се преселятъ въ нови тѣла. Иисусъ ни посочилъ пѫтя на нашето спасение, именно да си спомняме за нашия небесенъ произходъ и да отбѣгваме отъ Димиурга. Преди Иисуса такъвъ примѣръ ни дали Орфей, Питагоръ, Платонъ, Аристотелъ. Ще се спасимъ чрезъ вѣра и любовь. Дѣлата нѣматъ значение. Нравственията законъ е товаръ, поставенъ на свѣта отъ Димиурга, и неговото изпълнение не ще ни ползува. Нѣма основание да се различаватъ добродетели и пороци.

Картократянитѣ водѣли разпустнатъ животъ. Карпократовиятъ синъ Епифаний дори училъ женитѣ да бѫдатъ общи. Той умрѣлъ 17. годишенъ отъ развратъ. На о. Кефалония (Ионийско море), родно мѣсто на майка му, неговитѣ привърженици му издигнали храмъ.

Картократянитѣ употрѣбявали изображението на Христа наредъ съ изображенията на гръцкитѣ философи Питагоръ, Платонъ, Аристотелъ и др.

б) **Савелианство.** — Въ срѣдата на III в. Александрийската църква била смущавана отъ патрипасианската ересь на Савелия. Приема се, че Савелий билъ родомъ отъ Либия (Северна Африка). Около 215 год. той разпространявалъ учението си въ Римъ, гдето имало патрипасианска община. Противъ тази ересь енергично се борилъ Иполитъ Римски, който въ полемиката си изпадналъ въ ересь, учейки, че Синъ е подчиненъ на Отца. Папа Калистъ отлѫчилъ Савелия отъ църквата. При все това къмъ 257 год. учението му твърде много се разпространило въ либийския Пентаполъ (Киринаика), сир. въ Александрийския диоцезъ[34]. Дионисий Александрийски (248—264) се заелъ да изкорени ересьта. Нарочно писалъ писма противъ нея до нѣкои епископи въ Пентаполъ[35]. Обаче и той, както Иполитъ Римски, допустналъ субординационенъ възгледъ за Сина. Римскиятъ епископъ Дионисий явно го обвинилъ въ ересь, понеже твърдѣлъ, че Синъ се различава отъ Отца тъй, както творението отъ Твореца[36]. По поводъ на това Дионисий Александрийски написалъ съчинение „Изобличение и защита“ (Ἔλεγχος καὶ ἀπολογία), въ което отхвърлилъ римското обвинение и доказвалъ, че Синъ е вѣченъ, както Отецъ, и има Своето битие отъ Отца[37].

Савелий доразвилъ учението на своитѣ предходници — модалисти Праксей и Ноетъ (Νοητὸς). Затова модалистичната монархианска ересь се нарича обикновено савелианство. Савелий училъ, че Богъ е безмълвно единство (μονὰς), и въ Него нѣма различие. Той само се открива на свѣта като Троиченъ (Τριὰς), по три начина или въ три лица (πρόσωπα). Най-напредъ Богъ се открилъ като Отецъ въ сътворението на свѣта и въ синайското законодателство, после като Синъ въ изкуплението и като Св. Духъ. Следъ тѣзи три прояви Богъ пакъ се скрива въ Себе си, става просто единство безъ вѫтрешни различия. Отецъ, споредъ Савелия, може да се нарече

υἱοπάτωρ (Отецъ, който е и Синъ). Употрѣбявайки термина лица (πρόσωπα), Савелий заблуждавалъ много християни, че той учи съгласно съ апостолското учение за равенството на тритѣ Божии лица. Савелианството сѫществувало и презъ IV в., а по-късно неговитѣ основни мисли се поддържали отъ други ереси.

в) **Хилиазъмъ.** — Още Оригенъ се опълчилъ срещу ученията за хилядогодишното земно Христово царство. Противници били и неговитѣ приемници въ александрийското катихизично училище. При все това хилиазмътъ ималъ привърженици и въ Египетъ, главно въ областьта Арсиноя (Ἀρσινόη). Арсинойскиятъ епископъ Непотъ (около половината на III в.) станалъ тѣхенъ водитель. Той написалъ въ защита на хилиазма съчинение „Изобличение на алегориститѣ“ (Ἔλεγχος τῶν Ἀλληγοριστῶν). Непотъ ималъ предъ видъ ученитѣ отъ александрийското катихизично училище, понеже въ борбата срещу хилиазма тѣ тълкували алегорично ония мѣста отъ св. Писание, особено Апокалипсиса (гл. 20—21), които хилиаститѣ разбирали буквално и привеждали въ подкрепа на своя възгледъ. Както свидетелствува Дионисий Александрийски, епископъ Непотъ се отличавалъ съ своята преданость къмъ християнската вѣра; съставилъ много духовни пѣснопѣния, които се пѣели съ наслада отъ християнитѣ въ Египетъ. Съчинението на Непота упражнило голѣмо влияние. Нѣкои „учители“ възприели неговитѣ идеи и ги разпространявали между проститѣ християни. Следъ смъртьта на Непота хилиаститѣ се отдѣлили отъ църквата. Тогавашниятъ александрийски епископъ Дионисий написалъ съчинение „За обещанията“ (Περὶ ἐπαγγελιῶν), въ което отхвърлялъ хилиастичното вѣрване и доказвалъ, че свещената книга Апокалипсисъ била съставена не отъ евангелиста Иоана, а отъ другъ Иоанъ, светия и боговдъхновенъ човѣкъ. Той смѣтналъ за необходимо да действува лично въ Арсиноя, за да премахне заблудата. Той свикалъ на събрание презвитеритѣ и учителитѣ отъ селищата въ Арсинойската область. Предъ тѣхъ и въ присѫтствието на други християни Дионисий водилъ три дена състезание съ водителя на хилиаститѣ презвитеръ Коракионъ. Хилиаститѣ прѐдставяли съчинението на Непота като „нѣкакво орѫжие и необорима стена“. Дионисий основно го разкритикувалъ и разрешилъ всѣки въпросъ и недоумение на хилиаститѣ, които най-после се отказали отъ заблудата си[38].

г) **По въпроса за отпадналитѣ.** — Презъ време на Декиевото гонение много християни сѫ отпаднали отъ вѣрата. И въ Египетъ, както въ други страни, се подигналъ въпросъ за приемането имъ въ църквата. Християнски изповѣдници, по старъ обичай, имъ давали опростителни писма (libelli pacis),

възъ основа на които отпадналитѣ искали да бѫдатъ пріети въ църковно общение. Изглежда, че Дионисий Александрийски се отнасялъ снизходително къмъ разкаялитѣ се грѣшници подобно на римския епископъ Корнилий (251—253). Той разрешилъ на презвитеритѣ да прощаватъ ония отпаднали отъ вѣрата, които се намирали на смъртно легло[39]. Ако такъвъ грѣшникъ останѣлъ живъ, следъ като църквата го простила, той трѣбвало да се смири и покае за грѣховетѣ си. Ако пъкъ откажелъ да стори това, той подлежалъ на „второ отлѫчване“ отъ църквата[40]. Изобщо Дионисий Александрийски държалъ много за покаянието на съгрѣшилитѣ, както се вижда отъ писмата му по тоя въпросъ[41].

Вѣренъ на този възгледъ, Дионисий Александрийски осѫдилъ новацианството въ Римъ. Той признаялъ за законенъ римски епископъ Корнилия (251—253) и увещавалъ противоепископа Новацианъ да прекрати разкола[42] Дионисий убеждавалъ антиохийския епископъ Фабий да не поддържа новацианството. Той ще да е предпазвалъ и малоазийскитѣ християни отъ този разколъ. Новацианитѣ въ Мала Азия скоро се съединили съ Вселенската църква. Дионисий Александрийски съ радость уведомилъ за това събитие римския епископъ Стефанъ (254—257), като го увѣрилъ, че всички епископи на Изтокъ сѫ единомислени и живѣятъ помежду си въ миръ[43].

д) **За еретическото кръщене.** — Въ времето на Климента Александрийски Александрийската църква като че ли смѣтала еретическото кръщение за недействително[44]. Дионисий Александрийски пъкъ, по примѣра на своя предшественикъ Ираклъ, приемалъ безъ прекръщаване ония еретици, които по-рано били православни и отново се връщали въ православната църква[45]. Както съобщава самъ, той не е прекръстилъ единъ старъ християнинъ, който често билъ причащаванъ отъ него и веднажъ му открилъ съ болка, че билъ кръстенъ отъ еретици и молѣлъ да бѫде кръстенъ православно. Дионисий дори не е възложилъ рѫцетѣ си върху тоя християнинъ, както се практикувало въ Римската църква[46]. Изобщо Дионисий признавалъ всѣко кръщение, извършено въ името на Св. Троица. Трѣбвало да се прекръщаватъ само ония еретици, които не били кръстени съ тази формула. Това начало било възприето отъ цѣлата Вселенска църква[47]. Римскиятъ епископъ Стефанъ прекѫсналъ общението си съ Киприана Картагенски, Елена Тарски, Фирмилиана Кападокийски и др. източни епископи, които, съгласно съ решенията на мѣстнитѣ си събори, следвали практиката да прекръщаватъ еретицитѣ. Обаче Дионисий Александрийски се намѣсилъ въ тая разпра съ цель да омиротвори църквата. Той рѣзко осѫдилъ поведението на римския епископъ Стефанъ, безъ да одобрявалъ напълно практиката на Картагенската църква[48].

Мелитиански разколъ. Изглежда, че този разколъ се появилъ около 306 год. въ връзка съ въпроса за отпадналитѣ при Диоклетиановото гонение. Причинитель на разкола билъ ликополскиятъ епископъ Мелитий (Μελίτιος, Μελήτιος)[49]. Въ 305 год. между другитѣ християни били хвърлени въ затвора и четирма египетски епископи. Петъръ Александрийски (300—311) потърсилъ убѣжище вънъ отъ Александрия. Въ това време Мелитий Ликополски отишълъ въ Александрия и си присвоилъ митрополитски права, като поставялъ свещеници въ епархии, които тогава били лишени отъ епископитѣ си. Затворенитѣ епископи съ общо писмо протестирали срещу тѣзи незаконни действия на Мелития. Петъръ Александрийски свикалъ помѣстенъ съборъ, който низвергналъ Мелития заради много негови беззакония и дори за принасяне жертва на идоли[50]. Оттогава Мелитий открито се опълчилъ срещу Петра Александрийски, дори добилъ привърженици и образувалъ отдѣлна християнска община[51]. За да се отличава отъ Александрийската църква, той не приелъ дисциплинарнитѣ правила на Петра Александрийски за приемане на отпадналитѣ[52] и поддържалъ противно становище[53]. Мелитий се отнасялъ враждебно и къмъ приемницитѣ на Петра — Ахилъ и Александъръ, противъ когото мелитианитѣ действували заедно съ арианитѣ.

3. Църковна просвѣта

а) **Катихизично училище.** — Александрийската църква създала първото богословско училище, което било наричано катихизично (κατηχητικὴ σχολή). По стари предания, началото му било поставено отъ евангелиста Марка. Открито било за практически нужди на църквата — да запознае оглашенитѣ съ християнската вѣра. Презъ II половина на II в. александрийското катихизично училище вече сѫществувало като голѣмо научно огнище. Въ противовесъ на еретическия гностицизъмъ неговитѣ представители се стремили да построятъ цѣлостно християнско знание (γνώσις), изложено въ философска форма. Първиятъ известенъ учитель въ това училище билъ Пантенъ. Родомъ отъ Сицилия, той първенъ билъ стоически философъ. Следъ като приелъ християнството, той около 180 год. станалъ ржководитель на александрийското катихизично училище, въ което приемалъ и езичници за слушатели. Пантенъ се отличавалъ съ апостолски духъ. Около 190 год. той отишълъ да проповѣдва християнството въ Южна Арабия, гдето намѣрилъ Матеевото евангелие на еврейски (стр. 210). Той се върналъ въ Александрия, гдето умрѣлъ около 200 год. Не сѫ останали никакви негови съчинения[54]. Като учитель Пантенъ изглежда, повече се занимавалъ съ тълкуване на св. Писание. Това било въ съгласие съ прѣкото предназначение на училището — да даде на оглашенитѣ знания за християнската вѣра. Климентъ

Александрийски го нарича „Сицилийска пчела“, което може да указва както на неговото преподавателско изкуство, така и на това, че той събиралъ отъ гръцкитѣ философи всички по-хубави мисли въ подкрепа на Христовото учение.

б) **Александрийски богослови.** — Александрийското катихизично училище било издигнато отъ неговитѣ учители-управители Климентъ и Оригенъ. Климентъ Александрийски (пълното му име Титъ Флавий Климентъ) се родилъ навѣрно въ Атина около 150 год. И той първенъ билъ езичникъ. Изучилъ основно гръцката литература и философия, Климентъ пѫтувалъ въ разни страни (Италия, Сирия, Палестина и Египетъ), за да слуша нѣкои прочути учители. Въ Александрия станалъ ученикъ на Пантена и неговъ помощникъ (около 190 год.), а после (следъ като Пантенъ напустналъ Александрия) — управитель на алекс. катихизично училище (около 190—202 год.). Въ Александрия билъ ржкоположенъ за презвитеръ. Поради гонението на импер. Септимий Северъ, въ 202 год. Климентъ напустналъ Александрия, прекаралъ известно време въ Кападокия при своя приятель епископъ Александъръ, като и тамъ преподавалъ християнското учение. Той умрѣлъ около 215 год.[55].

Климентъ Александрийски привличалъ за слушатели не само християни, но и езичници — отъ низшитѣ съсловия и аристократи, мѫже и жени. Дори и езически философи отивали да слушатъ неговитѣ уроци, въ които той се стараелъ да изясни учението на християнската религия като висша философия, като единственъ истински гносисъ (знание за свѣта и човѣка). Той постепенно приближавалъ слушателитѣ си къмъ Христа и ги запознавалъ съ Неговата мѫдрость. Цельта му била да просвѣти и научи християнитѣ така, че тѣхната вѣра да бѫде вече здравъ философски мирогледъ, та тѣ да не бѫдатъ само вѣрващи, но и „гностици“, сир. обладатели на истинско знание за Бога. Ако се сѫди по неговата трилогия, той ще да е поддържалъ тристепенна дидактическа система: 1) възбуждалъ у слушателитѣ вѣра въ Христа, 2) наставявалъ повѣрвалитѣ и 3) разкривалъ философски Христовото учение.

До насъ сѫ дошли четири съчинения на Климента Александрийски: Λόγος Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας (Подбудително слово къмъ елинитѣ), Παιδαγωγὸς (Педагогъ), Στρώματα или Στρωματεῖς (Постилки) и Кой богатъ ще се спаси? Първитѣ три съчинения сѫ тъй тѣсно свързани, че представляватъ едно цѣло — трилогия. Въ първото съчинение авторътъ изтъква превъзходството на християнството надъ езическата философия. Въ „Педагогъ“ той представя Христа за истински ржководитель (възпитатель) на свѣта. „Стромата“ е опитъ да бѫде изяснено и приложено Христовото учение като истинска философия, но това съчинение е по-скоро сборъ отъ материали изъ съчиненията на разни автори (гръцки поети и философи, православни

и гностически богослови, апокрифи). „Стромата“ не е завършена часть, а само „предговоръ и уводъ на тази часть“, като по развитието на богословската система би носила заглавие Διδάσκαλος (Учитель) (Bardenhewer, п. съч. II, 53). Въ „Кой богатъ ще се спаси?“ Климентъ доказва, че богатството не е вредно само по себе, а начинътъ, по който го употрѣбяваме, може да бѫде вреденъ. Климентъ изяснявалъ и св. Писание, както се вижда отъ дошлитѣ до насъ откѫси отъ неговото съчинение Ὑποτυπώσεις (Чертици)[56]. Ако и да бранилъ православното учение, той не можалъ да се предпази отъ неправославни мисли.

Оригенъ, ученикъ на Климента Александрийски, превъзхождалъ своя учитель по дълбочина на ума, изобщо билъ най-великиятъ богословъ въ древностьта. Той се родилъ въ Александрия въ 185 год. отъ родители християни. Баща му Леонидъ пострадалъ мѫченически въ 202 год. при гонението на импер. Септимий Северъ (стр. 211). Оригенъ, тогава 17-годишенъ, го насърдчавалъ да не се отрече отъ вѣрата, дори искалъ да умре заедно съ баща си и едвамъ го спрѣла майка му, като скрила дрехитѣ му[57]. Следъ като Климентъ напустналъ Александрия, Оригенъ билъ назначенъ за учитель-управитель на тамошното катихизично ущилище.

Въ 211—212 год. Оригенъ посетилъ Римъ, „за да види най-старата Римска църква“. Скоро той се върналъ въ Александрия и продължилъ учителството си. Въ александрийското катихизично училище, изглежда, учебнитѣ предмети били раздѣлени на три вида: общи науки, преподавани и въ езическитѣ училища[58], философия и мѫдрость (σοφία), сир. богословие. Отъ всички философи предпочитанъ билъ Платонъ. Всички тѣзи науки трѣбвало да преподава Оригенъ заедно съ своя помощникъ Иракълъ. За да се усъвършенствува въ философията, той, когато билъ учитель, посещавалъ уроцитѣ на неоплатоническия философъ Амоний Сакасъ. Научилъ и еврейски езикъ, за да се ползува направо отъ еврейския текстъ на св. Писание и за да провѣрява гръцкитѣ му преводи[59].

Оригенъ преподавалъ безплатно отъ сутринь до вечерь. Неговата висока ученость привличала много слушатели — християни и езичници, мѫже и жени. Той водѣлъ строгъ аскетиченъ животъ. Съ това силно влияелъ на ученицитѣ си. Нѣкио отъ тѣхъ станали християнски мѫченици, а богатиятъ Амвросий, бившъ последователь на гностика Валентинъ, поелъ на свои разноски издаването на Оригеновитѣ съчинения[60]. За да отстрани всѣкакви подозрения, Оригенъ се самоскопилъ, разбирайки буквално думитѣ на Христа, че има и скопци заради Царството небесно (Мат. 19, 12). После Оригенъ осѫждалъ тая своя постѫпка, противна на думитѣ на ап. Павла: „буквата убива, духътъ животвори“ (II Кор. 3, 6). Славата на Оригена се носѣла и вънъ отъ Александрия. Къмъ 215 год. го

повикалъ единъ князъ въ Арабия, за да го настави въ християнството. За сѫщата цель Юлия Мамея, майка на бѫдещия римски императоръ Александъръ Северъ (222—235), го поканила въ Антиохия (стр. 108). По-късно около (230 год.) той билъ повиканъ въ Гърция, за да разреши единъ църковенъ споръ. Минавайки презъ Палестина, той спрѣлъ въ Кесария Палестинска и билъ рѫкоположенъ за презвитеръ отъ приятелитѣ си епископитѣ Теоктистъ Кесарийски и Александъръ Иерусалимски. Рѫкоположението му не било признато отъ александрийския епископъ Димитрий (стр. 14). Оригенъ се принудилъ да се установи въ Кесария Палестинска, гдето отворилъ катихизично училище. Въ 244 год. той участвувалъ въ църковния съборъ въ Бостра (Арабия) и успѣлъ да отвърне тамошния епископъ Берилъ отъ монархианската ересь (стр. 14). После той пакъ ходилъ въ Арабия, гдето оборилъ тнетопсихитското или ипнопсихитското учение. Съ него водѣли преписка римскиятъ императоръ Филипъ Арабинъ (244—249) и жена му Севера. Гонението на импер. Декий Траяни (249—251) го заварило въ Тиръ, гдето вѣроятно и умрѣлъ въ 254 год. на 70-годишна възрасть вследствие на претърпѣнитѣ мѫки въ затвора (стр. 212). По-късно въ Тиръ посочвали неговия гробъ [61].

Оригенъ билъ най-плодовитиятъ църковенъ писатель презъ първитѣ вѣкове на християнството, (споредъ Епифания Кипърски, Оригенъ написалъ 6000 книги, а споредъ Руфина Аквилейски — 2000). Той могълъ да издаде толкова много съчинения, защото не ги писалъ самъ, а диктувалъ на бързописци (повече отъ седемь ταχυγράφοι споредъ Евсевия Кесарийски) и следъ това стенограмитѣ били предавани съ обикновено писмо отъ множество книгописци (βιβλιογράφοι), и краснописци (срв. Bardenhewer, п. съч., II, 88—99). Заради своята неуморна книжовна дейность Оригенъ билъ наричанъ Ἀδαμάντιος καὶ χαλκέντερος (твърдъ като диамантъ и съ медна утроба). Повечето ото съчиненията му сѫ екзегетични (тълкования на тъмни мѣста отъ св. Писание, беседи). Той различавалъ три смисъла (буквaленъ, нравственъ и тайнственъ), като давалъ предимство на алегоричното тълкуване. Важенъ неговъ трудъ сѫ екзаплитѣ (ἑξαπλᾶ), въ които е издаденъ критично преводътъ на 70-тѣ чрезъ сравнителна съпоставка съ еврейския текстъ и съ сетнешнитѣ гръцки преводи, главно на Акила, Симаха и Теодотиона [62]. Всѣки отъ тѣзи шестъ текста билъ поставеиъ въ отдѣлна колона, именно еврейски текстъ съ еврейско писмо, еврейски текстъ съ гръцко писмо, преводъ на Акила, преводъ на Симаха преводъ на 70-тѣ и преводъ на Теодотиона. После неизвестни учени съставяли сѫщо такива библейско-критични издания съ 8 и 9 колони (октапли, енеапли) или съ 4 колони (тетрапли). Тоя библейско-критиченъ трудъ, работенъ много години (споредъ мнението на нѣкои учени 27 години),ималъ голѣмо значение.

Сетнешни издатели (Памфилъ, Евсевий Кесарийски) поправяли по него текста на 70-тѣ. Отъ тоя трудъ сѫ запазени само откѫслеци.

Нэй-ценно е догматическото съчинение на Оригена Περὶ ἀρχῶν (За началата) въ четири книги. Главно съ тоя трудъ той се явява баща на богословската наука. За пръвъ пѫть християнското вѣроучение било изложено като научна система. Оригенъ се намиралъ подъ голѣмото влияние на Платоновата философия и допустналъ неправославни мисли (отъ вѣчность сѫществуватъ свѣтове, предсѫществуване и преселение на душитѣ, пъкълътъ ще бѫде временно мѫчилище, сатаната сѫщо ще се върне при Бога въ последния моментъ, наричанъ отъ Оригена ἀποκατάστασις τῶν πάντων, сир. възстановяване на всичко въ първоначалното състояние, Синъ Божи е подчиненъ на Отца) (срв. стр. 44).

По молба на приятеля си Амвросий, Оригенъ написалъ апологетическо съчинение въ 8 книги Противъ Целза, въ което обстойно опровергава Целзовото съчинение Λόγος ἀληθὴς (Истинско слово) противъ християнството. Известни сѫ още съчиненията му За молитвата, гдето разяснява Господнята молитва, Увещание за мѫченичество и едно писмо до Юлий Африканеца, гдето доказва, че разказътъ за Сусана въ книгата на прор. Даниила е автентиченъ (стъ. 21). Евсевий Кесарийски съобщава, че Оригенъ написалъ съчинение Στρωματεῖς, въ 8 книги, но то се загубило.

Следъ като Оригенъ билъ отстраненъ отъ катихизичното училище (231), александрийскиятъ епископъ Димитрий (189—232) назначилъ неговия помощникъ Иракълъ (Ἡρακλᾶς) за учитель и управитель на училището, но следъ смъртьта на Димитрия († 8. X. 232) Иракълъ билъ избранъ за неговъ приемникъ [63]. Преди да постѫпи въ александрийското катихизично училище, Иракълъ следвалъ въ училището на неоплатоника Амоний Сакасъ петь години преди Оригена. Именно въ това училище Оригенъ го намѣрилъ заедно съ брата му Плутархъ (после мѫченикъ) и ги привлѣкълъ въ своето училище, като следъ известно време взелъ Иракла за помощникъ-учитель [64]. Философски образованъ, Иракълъ се отличилъ като катихизаторъ. Юлий Африканецъ чулъ за неговитѣ дарби и дошълъ въ Александрия да слуша уроцитѣ му [65]. Като александрийски епископъ, Иракълъ не се отнасялъ дружелюбно къмъ Оригена, осѫденъ отъ епископа Димитрия. Когато Оригенъ се върналъ въ Александрия, той не го приелъ, дори свалилъ тмуйския епископъ Амоний, понеже позволилъ на Оригена да проповѣдва. Дионисий Александрийски споменава за едно опредѣление (τύπος) на епископа Иракълъ относно приемането на еретици въ Православната църква.

Приемникъ на Иракла и въ катихизичното училище (232—247) и на александрийската катедра (248— † 265) билъ

Дионисий, нареченъ Велики още отъ Евсевия Кесарийски заради усърдната му архипастирска дейность. Нѣма сведения за неговата дейность преди да стане ученикъ на Оригена. Той се родилъ навѣрно въ Александрия къмъ 195 год. отъ богати родители езичници[66], които му дали високо гръцко образование[67]. Преди да приеме християнството Дионисий билъ риторъ. Той билъ единъ отъ отличнитѣ ученици на Оригена[68]. Споменаватъ се много негови съчинения, но сж запазени само откжслеци. Още като управитель на александрийското катихизично училище той написалъ въ видъ на писма съчинение „За природата“ (Περὶ φύσεως), посветено „На детето Тимотей“ (Τῷ Τιμοθέῳ τῷ παιδί). Отъ запазенитѣ части на това съчинение се вижда, че авторътъ опровергавалъ материалистическитѣ теории на Епикура, Демокрита и др. за произхода на свѣта. И Дионисий тълкувалъ св. Писание алегорично, но изглежда, не отивалъ до крайность. Отъ екзегетичнитѣ му трудове до насъ дошълъ само единъ откжслекъ съ надписъ „Διονυσίου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῶν κατ' Ὠριγένους“, гдето се обяснява, че библейскиятъ рай се намиралъ на земята, а не на небото[69]. Важно съчинение на Дионисия било „Ἔλεγχος καὶ ἀπολογία“ (Опровержение и защита) въ 4 книги, гдето излага своята вѣра въ Триединния Богъ (стр. 216).

Дионисий Александрийски написалъ и много писма по богословски въпроси (противъ новацианството, савелианството)[70]. До насъ дошло едно Дионисиево писмо до епископа Василидъ, което съдържа църковни правила[71]. То се помѣства въ каноническитѣ сборници на Православната църква като правила на Дионисия Велики.

Следъ Дионисия александрийското катахизично училище било управлявано последователно отъ презвитера Пиерий и Теогноста[72]. Тѣ били и писатели, но не сж запазени съчиненията имъ. Пиерий водѣлъ крайно простъ животъ, отдаденъ билъ всецѣло на своитѣ философски и богословски занимания[73]. Той се отличавалъ и като проповѣдникъ. Не се знае, дали Пиерий билъ непосрѣдственъ ученикъ на Оригена, но поддържалъ негови възгледи (неправилно учение за Св. Духъ, предсжществуване на душитѣ) и тълкувалъ алегорично св. Писание[74]. Затова го наричали „Младиятъ Оригенъ“ (Origenus junior)[75]. Пиерий предалъ своята преданость къмъ Оригена на ученика си Памфилъ, кесарийски презвитеръ.

Теогностъ приелъ ржководството на катихизичното училище може би въ 282 год. Цариградскиятъ патриархъ Фотий дава сведения за неговото съчинение Ὑποτυπώσεις въ 7 книги, гдето прокарвалъ възгледа на Оригена за Сина и Св. Духъ. Споредъ Теогноста, Синъ ималъ подобието на Отца по сжщность (ἔχων τὴν ὁμοιότητα τοῦ πατρὸς κατὰ τὴν οὐσίαν), сир. Тегностъ далъ основа на полуарианството отъ IV в.[76].

Ревностенъ привърженикъ на Оригена билъ сѫщо и Иеракъ или Ираксъ (Ἱέρακας, Ἱέραξ), който около 300 год. живѣлъ въ гр. Леонтополъ (при делтата на р. Нилъ), предавайки се на крайни подвизи. Той написалъ екзегетични книги и нови псалми, но сподѣлялъ нецърковни възгледи (отхвърлялъ брака като зло, отъждествявалъ Св. Духъ съ Мелхиседека, отричалъ тѣлесното възкресение и спасението на умрѣлитѣ младенци)[77]. Епифаний Кипърски изобличава иеракититѣ като еретици. Иеракъ пишелъ на гръцки и коптски. Всичкитѣ му съчинения сѫ загубени.

Въ катихизичното училище работилъ и презвитеръ Ахилъ (Ἀχιλλᾶς), после александрийски епископъ (312—313), като помощникъ на Пиерия. Той билъ вещъ въ философията и образецъ на евангелски животъ[78].

в) **Противници на Оригеновото богословие.** — Не само александрийскитѣ епископи Димитрий и Иракълъ се опълчили противъ Оригена главно по канонически причини, но и египетски учени. Голѣмъ противникъ на Оригена билъ неговиятъ съвременникъ Непотъ, арсинойски епископъ. За да защити хилиазма, той написалъ съчинение „Изобличение на алегориститѣ“ (Ἔλεγχος Ἀλληγοριστῶν), насочено противъ Оригеновия екзегетиченъ методъ.

Александрийскиятъ епископъ Петъръ (300—311) сѫщо отхвърлялъ крайнитѣ Оригенови възгледи (предсѫществуване на душитѣ, субординация на Сина). Известни сѫ откѫслеци отъ съчиненията му „За Божеството“ (Περὶ θεότητος), „За идването на нашия Спаситель“, „За душата“, „За покаянието“ (запазени сѫ 15 правила въ гръцки ръкописи)[79].

г) **Коптска книжнина.** — Въ времето на Птолемеитѣ гръцкиятъ езикъ много се разпространилъ въ Египетъ, но римското владичество поотслабило елинизацията. Християнството благоприятствувало да се засили гръцкото влияние между египтянитѣ или коптитѣ. На първо време тѣ си служели съ гръцки църковни книги, обаче не ги разбирали. Когато се увеличили християнитѣ копти, явило се движение да се създаде книжнина на коптски езикъ. Старото египетско (иероглифско) писмо било забравено, както и старият египетски езикъ. Християнитѣ копти почнали да пишатъ съ гръцка азбука. За особенитѣ звукове на коптския езикъ били взети букви изъ старото египетско писмо (въ папируситѣ). Коптското писмо най-напредъ се явило въ Тиваида (Горни Египетъ), гдето имало най-много копти християни. Тиваидското коптско наречие е известно подъ название саидско (отъ арабската дума саидъ, горна земя). Първитѣ писмени паметници съ това писмо се явяватъ следъ гонението на импер. Декий Траянъ (249—251). Св. Писание било преведено на коптски езикъ. Въ края

на III в. сѫществували два коптски превода на Библията: единъ на тиваидско (саидско) наречие и другъ на долноегипетско или мемфиско наречие. По-късно се явилъ преводъ на Библията и на срѣдноегипетско или басмурско наречие. Трѣбва да се отбележи, че въ коптскитѣ преводи сѫ останали непреведени много гръцки думи и изрази. Много богослужебни молитви и пѣсни се четатъ и пѣятъ на гръцки (Κύριε ἐλέησον, στάθητε μετὰ φόβου Θεοῦ, ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, ἅγιος ὁ θεὸς ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς и др.). Това се обяснява не само съобстоятелството, че коптскиятъ езикъ билъ необработенъ и неразвитъ, но и поради силното литургично влияние на Александрийската църква, подъ ржководството на която коптитѣ се намирали нѣколко вѣка. Ако и да се отдѣлили коптитѣ отъ нея още въ края на V в., и днесъ въ коптскитѣ църкви се слушатъ гръцки пѣсни и молитви. При все това гръцкото влияние било само външно. Имало видни християни, които не знаели гръцки езикъ. Мѫченикъ Исаакъ († 304) отговорилъ на сѫдията чрезъ преводачъ. Подвижницитѣ копти Антоний Велики, Пахомий Велики, Иоанъ отъ Ликополъ (†395), Пименъ Велики († около 450) говорѣли само коптски езикъ. Въ разбойническия съборъ (449) арсинойскиятъ епископъ Калосиръ говорѣлъ чрезъ преводачъ[80].

Забележки

[1] Владѣтелска династия на Египетъ следъ смъртьта на Александра Велики. Основана била отъ Птолемея I Сотиръ (305—283).

[2] Това съобщава Иосифъ Флавий въ съчиненията си, Иудейска археология, XII, 1, 25; Противъ Апиона, I, 22; II, 4 (изд. на В. Диндорфъ, Парижъ 1865).

[3] Това съобщава Филонъ въ съчинението си Εἰς Φλάκκον § 6: Πέντε μοῖραι τῆς πόλεώς εἰσιν, ἐπώνυμοι τῶν πρώτων στοιχείων τῆς ἐγγραμμάτου φωνῆς· τούτων δύο Ἰουδαϊκαὶ λέγονται, διὰ τὸ πλείστους Ἰουδαίους ἐν ταύταις κατοικεῖν. Οἰκοῦσι δὲ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις οὐκ ὀλίγοι σποράδες. Смѣта се, че въ Александрия имало около 100,000 евреи, които съставяли 1/3 отъ свободното му население (Александрия имала 600,000 гр., отъ които половината били роби) (срв. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Александрия 1935, стр. 28).

[4] Съобщение на Филона въ съчинението му Βίος Μωϋσέως Β, § 7.

[5] Споредъ Филона въ негово време († 50—60 сл. Хр.) въ Александрия не само евреи, но и много другоевѣрци участвували въ праздника за споменъ на превода на 70-тѣ (Βίος Μωϋσέως). Филоновитѣ сведения заемамъ отъ посочения трудъ на архиеп. Хрисостомъ, стр. 26, 28, 31, 41.

[6] Въ Иерусалимъ имало представители на синагогитѣ въ Александрия и Киринея (Деян. 6, 9). Киринеецъ билъ Луций, единъ отъ първитѣ проповѣдници на християнството въ Антиохия (Деян. 11, 20; 13, 1).

[7] Александрия била основана отъ македонския царь Александъръ Велики († 323). Отъ всичкитѣ градове, които той основалъ най-голѣма културна роля въ свѣта е играла египетската столица, както при Птолемеитѣ, така и въ римско време. Тя замѣстила гр. Атина. Има видни гръцки поети и писатели отъ александрийската епоха (Теокритъ, Аполоний, Калимахъ, Полибий, Диодоръ, Страбонъ, Плутархъ). Александрия е дала и много гръцки учени, които развили различни науки (Ипархъ, Анолоний, Птолемей — астро-

номия, Евклидъ — геометрия, Архимедъ — механика, Еросистратъ — медицина, Теофрастъ — физиология).

[8] Съобщава го Евсевий Кесарийски: Τοῦτον δέ (Μάρκον) πρῶτόν φασιν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου στειλάμενον, τὸ εὐαγγέλιον, ὅ δὴ καὶ συνεγράψατο, κυρῶξαι, ἐκκλησίας τε πρῶτον ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας συστήσασθαι (Ἐκκλ. ἱστορία, II 16).

[9] Ако го отъждествимъ съ Иоана Марка, спжтника на Варнава и Павла (Деян. 12, 25), той билъ евреинъ отъ Левитово колѣно, синъ на Мария, въ чийто домъ въ Иерусалимъ ставали молитвенитѣ събрания на първитѣ християни (Деян. 12, 12). Срв. Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 50—54.

[10] Тоя паметникъ е издаденъ отъ Migne, Patrol. gr., т. 115, кол. 165 сл. Срв. Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 55—66: приема мнението на проф. Болотовъ, че Маркъ пострадалъ въ 63 год. Μαρτύριον (разказъ за мжченичеството) билъ съставенъ отъ александриецъ по мѣстни предания. Споредъ него Маркъ билъ родомъ отъ Киринаика (Κυρηναϊκὴ).

[11] A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentum, in den ersten drei Jahrhunderten, II, IV изд., Лайпцигъ 1924, стр. 715—717.

[12] За това съобщаватъ Ириней Лионски и Тертулианъ.

[13] Срв. Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 159.

[14] Ἐκκλ. ἱστ., V 10: μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς; по-доле: ὧν (проповѣдницитѣ) εἷς γενόμενος καὶ ὁ Πάνταινος καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται.

[15] Въ старо време понѣкога сж отъждествявали индийцитѣ съ етиопцитѣ. Въ предания отъ V в. етиопскиятъ велможа отъ Деян. ап. е наричанъ индиецъ. Сжщо и първиятъ епископъ на Етиопия Фрументий въ преданието се нарича „епископъ на индийцитѣ". Поради това и архиеп. Хрис. Пападопуло мисли, че Евс. Кесарийски разбиралъ подъ Ἰνδοὺς етиопцитѣ на Абисиния (п. съч., стр. 161). Обаче Евс. Кесарийски поставя земята на „индийцитѣ" на изтокъ, а Абисиния лежи на югъ отъ Александрия. Пантенъ билъ обхванатъ отъ такава ревность за словото Божие, че се проявилъ като проповѣдникъ на Христовото евангелие между източнитѣ народи, като се отправилъ чакъ въ земята на индийцитѣ (ὡς καὶ κήρυκα τοῦ κατὰ Χριστὸν εὐαγγελίου τοῖς ἐπ' ἀνατολῆς ἔθνεσιν ἀναδειχθῆναι, μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς, Ἐκκλ. ἱστ., V 10, 2).

[16] Споредъ Евс. Кесарийски, Анианъ наследилъ евангелиста Марка презъ осмата година отъ царуването на Нерона (54—68): Νέρωνος δὲ ὄγδοον ἄγοντος τῆς βασιλείας ἔτος, πρῶτος μετὰ Μάρκον τὸν εὐαγγελιστὴν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας Ἀννιανὸς τὴν λειτουργείαν διαδέχεται (Ἐκκλ. Ἱστ., II 24). Евс. Кесарийски (п. съч., III 14) поставя смъртьта на Аниана въ четвъртата година отъ царуването на импер. Домицианъ (81—96), но, изглежда, той невѣрно е пресмѣтналъ тази дата. Осмата година отъ Нероновото царуване се падало на 61 год. Анианъ умрѣлъ, когато ималъ 22 години управление (ὁ πρῶτος Ἀννιανὸς δύο πρὸς τοῖς εἴκοσι ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ, Евс. Кесар., п. съч., III 14), сир. въ 82. год.

Споредъ Μαρτύριον'а на еванг. Марка, преди да стане епископъ, Анианъ се занимавалъ съ кърпене на обуша въ Александрия. Еванг. Маркъ му обяснилъ Христовата вѣра и Анианъ повѣрвалъ заедно съ цѣлия си домъ. Когато Маркъ се отдалечилъ въ Киринаика, той предварително ржкоположилъ Аниана за александрийски епископъ, трима презвитери, седемь дякони и други 11 клирици.

[17] Евс. Кесар., п. съч., III 14 и 21; IV 1, 4, 11, 19—20; V 9; VI 32. За Кердона Евсевий казва (III 21.), че той наследилъ Авилия въ първата година отъ царуването на имп. Траяна (98—117) (οὗ δὴ πρῶτον ἔτος ἦν ἐν ᾧ τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίας Ἀβίλιον δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσιν ἡγησάμενον διαδέχεται Κέρδων). И тукъ има грѣшка: 13-та година отъ Авилиевото управление се пада на 94 или 95 год.

За списъка на алекс. епископи срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 66; проф. М. Посновъ, История на християнската църква, София 1933, стр. 123.

[18] Климентъ Александрийски казва, че Христовото учение не останало въ Иудея, а се разпръснало ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, πείθων Ἕλλήνων τε ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, κατὰ ἔθνος καὶ κώμην καὶ πόλιν πᾶσαν (Stromata VI, 17, у

Migne, Patrol. gr, t. IX, col. 400). Той ще да ималъ предъ видъ разпространението на християнството и отъ Александрия навжтре въ Африка между негрѣцкото население.

[19] Прав. VI: Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν. Хефеле мисли, че преди I вселенски съборъ гражданскитѣ провинции, отъ които се състоялъ Александрийскиятъ диоцезъ (Египетъ въ тѣсенъ смисълъ на думата, Тиваида или Горни Египетъ, Либия и Пентаполъ), още не образували една църковна область съ единственъ митрополитъ — александр. епископъ, но имало отдѣлни църковни провинции съ свои митрополити, отъ които александрийскиятъ епископъ ималъ висша власть надъ цѣлия диоцезъ (Conciliengeschichte, I, S. 390—393). Като оставимъ приведенитѣ отъ него факти следъ I всел. съборъ, може да се вземе предъ видъ само общото църковно правило, изразено въ 4 прав. на I всел. съборъ, споредъ което всѣка провинция (ἐπαρχία) трѣбвало да има митрополитъ. Следов., и провинциитѣ Либия, Пентаполъ и Тиваида имали собствени митрополити както е било и въ V в. (съ писмо отъ 30 мартъ 449 год. импер. Теодосий II поканилъ Диоскора Александрийски да дойде на съборъ съ дессттѣ митрополити отъ своя диоцезъ). Но не се зине, дали преди I всел. съборъ това правило било напълно прилагано отъ Александр. църква, чийто епископъ, както видѣхме, ималъ особено предимство, непритежавано отъ другитѣ висши митрополити (патриарси, екзарси) — да ржкополага и епископитѣ на другитѣ провинции отъ своя диоцезъ, което споредъ църковния редъ било право на провинциалнитѣ митрополити. Хефеле сочи за доказателство още факта, че Епифаний Кипърски нарича Мелития (Μελήτιος) Ликополски (въ Горни Египетъ или Тиваида) архиепископъ. Ако Мелитий билъ митрополитъ, сир. духовенъ ничалникъ на провинцията Тиваида, то Епифаний би трѣбвало да го нарече митрополитъ — титла, която се употрѣбявала още въ IV в. за главния епископъ на една провинция (вж. 4 и 6 пр. на I всел. съборъ), а не архиепископъ — титла употрѣбявана въ негово време за висши митрополити Напр. Епифаний Кипърски нарича Александр. църква архиепископия. Мелитий мислѣлъ, че заема първо мѣсто въ Горни Египетъ и второ мѣсто следъ Петра Александрийски въ архиепископията (δευτερεύων τῷ Πέτρῳ κατὰ τὴν ἀρχιεπισκοπήν) (Adv. haereses у Migne, Patrol. gr., t. 42, col. 185 A). Не може да се отрече, че Мелитий се обхваналлъ отъ такава властническа мисъль поради това, че Ликополъ билъ главенъ градъ на провинцията Тиваида, но не се знае дали е ималъ митрополитски права надъ нея.

[20] Евс. Кес., Ἐκκλ. ἱστ., VI 5. [21] п. съч., VI 4.

[22] За тѣзи и др. мжченици разказва Дионисий Александрийски въ писмото си до Фабия Антиохийски (у Евс. Кес., Ἐκκλ. ἱστ., VI 41).

[23] Сведения въ житието на св. Павелъ Тивейски, написано отъ блаж. Иеронима. Срв. Χρυσ. Παπαδοπ., п. съч., стр. 100.

[24] Нѣкои църковни историци мислятъ, че тѣзи спасители на Дионисия били езичници и отъ това правятъ заключение, че въ това време селянитѣ въ Египетъ не били фанатични противници на християнството. Въ извора не е посочено, че сж били езичници. Тѣ се вдигнали отъ сватбено веселие да спасяватъ Дионисия. Понеже гонението противъ християнитѣ въ Александрия вече започнало, то може да се мисли, че християни не биха се веселили въ такова страшно време.

[25] За тоя случай разказва самъ Дионисий Александрийски въ писмото си до епископа Германъ, предадено отъ Евс. Кесарийски въ своята Ἐκκλ. ἱστορία, VI 40.

[26] Това съобщава Дионисий Александрийски въ писмото си до Ерманона (у Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστορ., VII 10, сл: παρέπεισεν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος).

[27] За страданията си той разказва въ свое писмо (у Евс. Кес., Ἐκκλ. ἱστ. VI 40, VII 11.

[28] За миренъ животъ при Галиена говори Дионисий Александрийски въ писмо до египетскитѣ епископи у Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστ. VII 23.

[29] Споредъ Евсевия Кесарийски, нѣма думи да се опишатъ тѣхнитѣ мжки: Πάντα δ' ὑπεραίρει λόγον καὶ ἂς ὑπέμειναν αἰκίας καὶ ἀλγηδόνας οἱ κατὰ Θηβαΐδα μάρτυρες. Тѣлата на мжжетѣ били дупчени, а женитѣ голи били обесвани за единия кракъ и съ главата надолу. Други пъкъ, вързани за краката, висѣли на клонитѣ на дърветата. Въ единъ день били убивани 10, надъ 20, 30, 60 и 100 д., като били посичани или живи изгаряни (Ἐκκλ. ἱστ., VIII 9).

[30] Въ Тиръ египетски християни били хвърляни на звѣроветѣ и после обезглавявани, а тѣлата имъ хвърляли въ морето (Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστ., VIII 7). Александр. църква изпратила нѣколко християни въ Киликия, за да ободряватъ тамошнитѣ изповѣдници. Всички били умъртвени (1 изгорили живъ, а другитѣ обезглавили). Вж. Евс. Кесар., Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, 10, 1. Четирма египетски епископи били изгорени живи въ Фено (Φαινὼ), Палестина, гдето били изпратени да работятъ въ рудницитѣ (с. тамъ, 13, 2—7). Тмуйскиятъ епископъ Филей (Φιλέας) не отстжпилъ отъ вѣрата, макаръ че при сжденето му неговитѣ близки, (братъ, жена и др. роднини) сж го молили да се откаже отъ Христа заради децата си, цѣлувайки ржцетѣ и краката му. Той билъ обезглавенъ заедно съ Филоромъ, който го защитилъ (Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστορ., VIII 9 и 10).

[31] За Петра Алекс. у Евс. Кес., п. съч., VIII 13. За другитѣ срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 147—148, гдето сж посочени и много други египетски мжченици.

[32] Евс. Кес., Ἐκκλ. ἱστ., IV 7.

[33] Сведения за тѣзи гностически ереси даватъ Ириней Лионски въ съчинението си Κατὰ αἱρέσεων I, Иполитъ римски въ Φιλοσοφούμενα VII. За Епифана говори и Климентъ Александрийски въ Στρωματεῖς III.

[34] Въ писмото си отъ 257 год. до римския епископъ Ксистъ II, Дионисий Александрийски говори за това: περὶ γὰρ τοῦ νῦν κινηθέντος τῇ Πτολεμαΐδῃ τῆς Πενταπόλεως δόγματος (у Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστ., VII 6).

[35] Аморъ, епископъ въ Верника, Телесфоръ, Ефраноръ, Евпоръ (Евс. Кесар., п. съч., VII 261).

[36] Писмо на Атанасия Александрийски за никейския (I всел.) съборъ (Migne, Patrol. gr., т. 25, 416).

[37] У Евсев. Кесар. Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ I. 7, с. 19 (Migne Patrol. gr., т. XXI).

[38] За всичко това съобщава Евс. Кесарийски, Ἐκκλ. ἱστορ. VII 24 и 25.

[39] Нѣма негово формално предписание за отпадналитѣ, но този неговъ възгледъ се прозира отъ писмото му до Фабия Антиохийски, гдето разказва и за опрощаването на грѣшника старецъ Серапионъ. Той падналъ тежко боленъ и помолилъ дъщеря си да извика по-скоро единъ презвитеръ, за да го причасти. Момичето отишло нощe при презвитера, но и той билъ боленъ. Имало заповѣдь на Дионисия Александрийски да бждатъ опрощавани напускащитѣ живота, ако молятъ за прошка и особено ако по-рано сж молили за сжщото. Възъ основа на това презвитерътъ далъ на момичето часть отъ евхаристийнитѣ дарове, за да постави въ устата на стареца. Щомъ се причастилъ, болниятъ издъхналъ (у Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστορ. VII 44).

[40] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 108.

[41] Той писалъ послания съ такова съдържание до християнитѣ въ Египетъ, до своето паство въ Александрия, ермополския епископъ Колонъ, християнитѣ въ Лаодикия, християнитѣ въ Армения, римския епископъ Корнилий (Евс. Кесар. п. съч., VI 46).

[42] У Евс. Кесар., п. съч. VI 45.

[43] С. тамъ, VII 5, 1—2. Посочва по-виднитѣ епископи Димитрианъ Антиохийски, Теоктистъ Кесарийски, Мазаванъ Елийски и др., както и източнитѣ земи дветѣ Сирии, Арабия, Месопотамия, Понтъ и Витиния.

[44] Споредъ Климента Александрийски, „τὸ βαπτισμα τὸ αἱρετικὸν, οὐκ οἰκεῖον καὶ γνήσιον ὕδωρ λογιζομένη (Στρωματεῖς 1. I, с XIX, Migne Patrol. gr., t. VIII. col. 813).

[45] У Евс. Кесар. Ἐκκλ. ἱστ., VII 7, 4, откжслекъ отъ писмо на Дионисия до римския презвитеръ Филимонъ.

[46] Негово писмо до римския епископъ Ксистъ (257—258) у Евс. Кес., п. съч. VII 9, 1—5.

[47] Мнението на Дионисия е изказано въ откъслекъ отъ негово писмо, запазенъ на сирийски езикъ, съ съмнителенъ надписъ „До Стефана и Дионисия римски". Споредъ Василия Велики, Дионисий Алекс. признавалъ кръщението на монтаниститѣ, но Василий Велики смѣталъ това гледище за погрѣшно (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 115—116).

[48] Негово писмо до Ксиста Римски, у Евс. Кес., п. съч., VII 5, 3—5 и VII 7, 5.

[49] Името Μελίτιος произлиза отъ египетската дума μελιτ (вм. μμεριτ, μενριτ), която значи л ю б и м ъ. Това име не трѣбва да се смѣсва съ гръцкото име Μελέτιος (отъ думата μελέτη = занимание) (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 151, заб. 2).

[50] Съобщение на Атанасия Александрийски въ Ἀπολογία κατὰ Ἀρειανῶν 59, у Migne, patr. gr., т. 25, кол. 356.

[51] Споредъ Епифания Кипърски, Мелитий наричалъ своята община въ Александрия „църква на мъчениците" (Κατὰ αἱρέσεις 68, у Migne, Patr. gr., т. 42, 188).

[52] Следъ отказа на Диоклетиана отъ престола, понамалѣло гонението срещу християнитѣ. Въ 306 год. Петъръ Александрийски отправилъ послание до своитѣ епископи „За покаянието", като опредѣлялъ епитимнитѣ за различнитѣ видове отпаднали (поради непоносими изтезания, затворъ, отъ страхъ) (Migne Patr. gr., т. 18, 467—468).

[53] Споредъ Атанасия Александрийски, Мелитий Ликополски държалъ за снизходително отнасяне къмъ отпадналитѣ, а Петъръ Александрийски ги подлагалъ на строги църковни наказания (п. съч.). Епифаний Кипърски ги представя въ обратенъ видъ: Мелитий билъ за строгость, а Петъръ — за снизхождение (Κατὰ αἱρέσ. 68, у Migne Patr. gr., т. 42, 188). Повечето учени смѣтатъ за по-вѣрни сведенията на Атанасия Александрийски (срв. Hefele, Conciliengeschichte I, стр. 343—353; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 154—155).

[54] Bardenhewer представя, че Пантенъ се установилъ въ Александрия като ржководитель на огласителното училище късно, следъ като се върналъ отъ мисионерското си пжтешествие (п. съч., II, стр. 38). Обаче по-вѣроятно е, че той отишълъ въ Арабия отъ Александрия (срв. Поповић, п. съч., I, стр. 400).

[55] Евсевий Кесарийси казва, че П а н т е н ъ писалъ съчинения за „божественитѣ догмати" (Ἐκκλ. ἱστ., V 10, 4), обаче неговиятъ ученикъ К л и м е н т ъ Александрийски не споменава за никакви негови съчинения (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 71). Църк. историкъ отъ VI в. Филипъ Сидски твърди, че Пантенъ билъ родомъ отъ Атина, но това не може да се поддържа (срв. Barderhewer, п. съч., II, стр. 38).

[56] У Евс. Кес., Ἐκκλ. ἱστ., VI 11 и 14.

[57] С. тамъ VI 13 и 14. [57] С. тамъ VI 2, 1—6.

[58] Граматика, диалектика, риторика, музика, геометрия, естествена история, физика, астрономия.

[59] Евс. Кесар. Ἐκκλ. ἱστ., VI 16 и 19, 6—7. [60] С. тамъ, VI 18.

[61] Barderhewer, п. съч. II, стр. 111.

[62] Критичното издаване се състояло въ това, че Оригенъ съ знаци означавалъ различията между текстоветѣ, безъ да поправя текста на 70-тѣ.

[63] Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστ., VI 26.

[64] С. тамъ, VI 19, 12—14.

[65] С. тамъ VI 3, 2; VI 15; VI 31, 2.

[66] Въ т. н. Източна хроника (Chronicon Orientale) отъ XIII в. Дионисий е нареченъ Sabaita, сир. произхождалъ отъ племото сабаити въ Щастлива Арабия (Йеменъ). Нѣкои изследвачи приематъ, че той билъ родомъ отъ гр. Саба въ Щастлива Арабия (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 88—89).

[67] Въ съчинението му има указание, че той добре познавалъ гръцкитѣ поети (цитува стихове отъ Изиода, Омира), историка Тукидидъ, философитѣ Платонъ, Аристотелъ, Питагоръ, Ираклитъ, Демокритъ, Епикуръ, стоицитѣ (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 89—90).

[68] Блажени Иеронимъ го нарича Origenis valde insignissimus auditor (De viris illustribus, c. 69).

[69] Тоя откѫслекъ е запазенъ въ съчинението на Анастасия Синаитъ Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων, (Migne Patr. gr., т. 89, 311—312; срв. Χρυσ. Παπαδ.. п. съч., стр. 93—94)

[70] Евс. Кесарийски е далъ извадки отъ тѣхъ въ своята Ἐκκλ. ἱστορία VI и VII.

[71] Това каноническо писмо е преведено на сръбски отъ задърския епископъ Никодимъ Милашъ (Правила православне цркве съ тумачењима, Нови Сад 1896, II, стр. 303—308).

[72] Bardenhewer смѣта за „твърде вѣроятно", че Теогность билъ предходникъ на Пиерия (п. съч., II, 230—231, въпрѣки съобщението на Филипа Сидски. Той се основава (п. съч., II, 234) на твърдението на Евсевия Кесарийски, че Пиерий билъ презвитеръ въ Александрия подъ ведомството на епископа Теона (281 † 282—300).

[73] Евс. Кесар. Ἐκκλ. ἱστ. VIII 32, 26—27.

[74] Съобщава царигр. патриархъ Фотий въ Βιβλιοθ. Ἀναγν. 119.

[75] Блажени Иеронимъ въ De viris Illustribus, 76.

[76] Срв. Bardenhewer, п. съч., II, 233; Посновъ, п. съч., стр. 195.

[77] Епифаний Кипърски въ Κατὰ αἱρέσ. 67, у Migne, Patr. gr., т. 42, 988; срв. Bardenhewer, п. съч., II, стр. 251—252.

[78] Евс. Кесар., Ἐκκλ. ἱστ. VII 32, 30.

[79] Биографски вести у Евс. Кекар., Ἐκκλ. ἱστ., VII 32, 71. Съчиненията му у Migne, Part. gr., т. 18; срв. Bardenhewer, п. съч., II, стр. 242—243.

[80] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 157 и 158.

ГЛАВА ВТОРА

Отъ издаването на миланския едиктъ до завладяването на Александрия отъ арабитѣ (313—641)

1. Арианството и борбата срещу него

а) **Арий и Александъръ Александрийски.** — Следъ издаването на Миланския едиктъ, Александрийската църква малко време живѣла спокойно. Противохристиянската политика на Ликиния засегнала и Египетъ, обаче безуспѣшни били последнитѣ удари на езичеството. Въ сѫщото време Алекс. църква била изправена предъ голѣмъ вѫтрешенъ смутъ, причиненъ отъ нова ересь — арианството. Оригеновото учение за Сина Божи, както видѣхме, било възприето отъ нѣкои негови ученици[1]. И въ началото на IV в. то ще да е било поддържано отъ образовани александрийски християни. Противодействието на Петра Александрийски не е отстранило влиянието на Оригена. При това учението на Лукиана Антиохийски († 312) за неравенството на Сина съ Отца подкрепяло Оригеновото учение за субординация въ Св. Троица. Единъ отъ ученицитѣ на Лукиана Антиохийски или неговъ последователъ билъ александрийскиятъ презвитеръ Арий (Ἄρειος)[2], роденъ вѣроятно въ Либия[3] къмъ срѣдата на III в. Не се знае кога влѣзълъ въ александрийския клиръ, но въ времето на борбата между Петра Александрийски и Мелития Ликополски Арий билъ вече въ Александрия и защищавалъ Мелития по въпроса за отпадналитѣ. Той скоро миналъ на страната на Петра, който го ѫ̀ркоположилъ за дяконъ, но не одобрявалъ строгитѣ мѣрки на епископъ Петра срещу мелитианитѣ. Поради това и той билъ лишенъ отъ църковно общение. Приемникътъ на Петра Ахилъ отново го приелъ въ общение съ църквата и дори го ѫ̀ркоположилъ за презвитеръ, Следъ смъртьта на Ахила, двамата видни александрийски презвитери Арий[4] и Александъръ били кандидати за александрийската катедра, обаче мнозинството избрало Александра[5]. Оттогава, споредъ блаж. Теодорита, Арий намразилъ епископъ Александра, „търсилъ предлози за крамола и борба“[6]. Епископъ Александъръ го ценѣлъ заради неговото високо образование и ревностна пастирска дейность. Той му възложилъ да тълкува св. Писание предъ александрийскитѣ християни. Арий привличалъ въ църквата си[7] много слушатели съ своето красноречие, дълбокитѣ си мисли и строгия си животъ. Той билъ високъ, сухъ и изглеждалъ като подвижникъ.

Неговитѣ енориаши били толкова привързани къмъ своя презвитеръ, че се наричали по неговото име ариани. Кога точно започналъ да проповѣдва еретически мисли, не се знае. Навѣрно той дълго време прокарвалъ неправославни мнения въ тълкованията си на св. Писание. Къмъ 318 год. се явили голѣми прения между александрийскитѣ презвитери поради възгледа на Ария, че Синъ Божи е творение. Отначало александрийскиятъ епископъ Александъръ не повѣрвалъ, че толкова уважаваниятъ презвитеръ Арий е противникъ на църковното учение. Той свикналъ презвитеритѣ на събрания, за да се разясни учението за Сина Божи. Въ едно събрание Александъръ се изказалъ, че Богъ е „Троица въ единица". Арий го обвинилъ въ савелианство и заявилъ ясно, че Синъ Божи е тварь [8]. Епископъ Александъръ му наложилъ запрещение [9]. Обаче Арий почналъ открито да разпространява учението си и въ кратко време привлѣкълъ на своя страна двама епископи (Секундъ Птолемаидски и Теона Мармарикски) нѣколко презвитери и дякони [10]. По-сетне тойималъ на своя страна $^1/_3$ отъ клира на епископа Александра или $^1/_2$ отъ клира въ самия гр. Александрия [11]. Учението намирало пріемъ повече между християнитѣ гърци [12]. Арий разпространявалъ ересьта си и чрезъ пѣсни на приятни напѣви за моряци, воденичари и пѫтешественици. Арий се заелъ да намѣри привърженици и въ други области. За тая цель той писмено съобщилъ своето учение на нѣкои епископи въ Азия и ги молилъ да се застѫпятъ за него предъ еп. Александра. Мнозина писали на еп. Александра въ защита на Ария. Най-голѣмъ неговъ защитникъ станалъ никомидийскиятъ епископъ Евсевий, твърде влиятеленъ въ императорския дворъ (той билъ роднина на импер. Константинъ Велики и сестра му Констанция, жена на тогавашния източенъ императоръ Ликиний) [13]. Епископъ Александъръ се противопоставилъ решително срещу нараставото влияние на Ария. Въ 320 или 321 год. той свикалъ въ Александрия съборъ отъ около 100 епископи (отъ Египетъ и Либия). Съборътъ отлѫчилъ отъ църквата Ария и привърженицитѣ му (епископитѣ Секундъ Птолемаидски и Теона Мармарикски, 6 презвитери, 6 дякони) [14]. Съ окрѫжно послание до всички църкви той изложилъ учението на Ария, като разяснилъ и църковното учение, споредъ което Синъ е съвѣченъ на Отца. Той изтъкналъ, че да се говори, че било време, когато Синъ не е билъ, това значи да признаваме Бога за „неразумно и немѫдро" сѫщество (ἄλογον καὶ ἄσοφον) [15].

Изгоненъ отъ Александрия, Ариий заминалъ въ Палестина. Оттукъ изпратилъ писмо до Евсевия Никомидийски, комуто се оплакалъ, че несправедливо го преследвалъ епископъ Александъръ. Скоро следъ това Арий отишълъ въ Никомидия при своя покровитель. Тукъ той съставилъ съчинението си, озаглавено Θάλεια (Пиршество), въ което изложилъ своето

учение, изглежда, въ проза и въ стихове. Тази книга била почитана отъ арианитѣ като нова Библия. Въ Витиния билъ свиканъ съборъ, председателствуванъ вѣроятно отъ Евсевия Никомидийски. Съборътъ оправдалъ Ария и изпратилъ до всички епископи послание, въ което изложилъ Ариевото учение и молилъ да поддържатъ Ария[16]. Може би въ противовесъ на това послание, еп. Александъръ отправилъ сѫщо до всички епископи послание, наречено τόμος (опредѣление) съ молба да го подпишатъ и да не приематъ въ църковно общение никой арианинъ[17].

Въ Египетъ, изглежда, арианитѣ имали подкрепата на римската власть[18]. Както съобщава самъ еп. Александъръ, въ Александрия тѣ се събирали въ нѣколко църкви и говорѣли клевети противъ И. Христа и еп. Александра. Тѣ насъсквали езичницитѣ противъ православнитѣ, като си служели и съ писмени оплаквания на развратни жени. Възползуванъ отъ арианския смутъ въ Александрийската църква, нейниятъ презвитеръ Колутъ сѫщо се отдѣлилъ отъ своя епископъ и образувалъ своя отдѣлна християнска община въ Александрия, като ржкополагалъ презвитери. Между това, може би при гонението на Ликиния, насочено главно срещу епископитѣ (322—323 год.), Арий се върналъ въ Александрия заедно съ другитѣ александрийски клирици, негови съмишленици[19].

б) **I вселенски съборъ.** — Войната между императоритѣ Ликиний и Константинъ (323) се свършила съ установяване на пълно единодържавие въ римската империя. Константинъ се премѣстилъ въ Никодимия. Той билъ изненаданъ отъ голѣмитѣ религиозни разпри между християнитѣ. Въ градове и села се препирали по въпроса за Сина Божи. Въ езическитѣ театри християнитѣ били осмивани заради тѣзи препирни. Константинъ Велики решилъ да възстанови мира и единството на Църквата. Отначало той мислѣлъ, че се спори за маловажни нѣща и съ писмо поканилъ еп. Александра и Ария да се помирятъ, тъй като тѣ се препиратъ „не за нѣкакво главно учение въ закона“ (св. Писание) и „не за нѣщо ново въ богословието“. Императоръ̀тъ имъ препоржчалъ да вематъ предъ видъ философитѣ отъ нѣкоя школа, които, ако и да сж на различни мнения, живѣятъ въ миръ. Недостойно е за свещеници да смущаватъ народа съ въпроси, които не се предписватъ „отъ закона“. Писмото на Константина занесълъ въ Александрия неговиятъ близъкъ съветникъ кордубскятъ (въ Испания) епископъ Осия, който страдалъ за Христовата вѣра при Диоклетиановото гонение. Осия не сполучилъ да помири Александра и Ария, и, изглежда, се убедилъ, че разпрата не е за маловаженъ въпросъ. а за сѫщностьта на християнската вѣра. Може би по неговъ съветъ, Константинъ Велики решилъ да свика вселенски съборъ, който трѣбвало да разреши

и въпроса за празднуването на Пасхата. Най-напредъ той опредѣлилъ да стане съборътъ въ гр. Анкира, но после избралъ гр. Никея въ Витиния като мѣсто, гдето по-лесно могли да се събератъ епископитѣ на цѣлата Християнска църква. Въ м. май 325 год. се свикалъ първиятъ вселенски съборъ, въ който участвували около 318 епископи[20]. Само отъ Египетъ и Либия имало 19 епископи начело съ Александра Александрийски, който довелъ като свой секретарь дякона си Атанасий. По заповѣдь на императора присѫтствувалъ и Арий. Още въ предсъборнитѣ съвещания (20 или 22 май до 13—14 юний) се опредѣлили като съмишленици на Ария 22 епископи начело съ Евсевия Никомидийски. Ариевото учение било решително отхвърлено. На 19 юний 325 год. членоветѣ на събора подписали изработения отъ него символъ на вѣрата. Арий и двамата му стари привърженици, епископитѣ Секундъ Птолемаидски и Теона Мармарикски, отказали да подпишатъ символа на вѣрата. Тѣ били изпратени на заточение въ Илирия. Другитѣ поддръжници на Ария — Евсевий Никомидийски, Теогнисъ Никейски и Марисъ Халкидонски подписали символа на вѣрата, но не и анатемата на събора срещу арианството.

Вселенскиятъ съборъ се занималъ и съ мелитианския разколъ въ Александрийската църква (стр. 219). На Мелития било позволено да стои само въ Ликополъ безъ право да управлява Ликополската епархия и да ржкополага. Сѫщо и ржкоположенитѣ отъ Мелития епископи (29 д.) запазили своя чинъ, но трѣбвало да бѫдатъ утвърдени чрезъ ржковъзлагане (отъ алекс. епископъ); признато имъ било второ мѣсто следъ каноничнитѣ епископи, но нѣмали право да участвуватъ въ изборитѣ на епископи. Следъ смъртьта на нѣкой канониченъ епископъ, неговото мѣсто могло да се заеме отъ нѣкой бившъ мелитиански епископъ, ако бѫдѣлъ избранъ отъ народа и одобренъ отъ александрийския епископъ. Обаче Мелитий билъ лишенъ отъ това право.

Мелитианскиятъ разколъ билъ отстраненъ само временно. Следъ смъртьта на епископъ Александра, Мелитий, подкрепенъ отъ Евсевия Никомидийски, не е стоялъ постоянно въ Ликополъ и заедно съ своитѣ привърженици сътрудничилъ на арианитѣ, макаръ че въ I вселенски съборъ мелитианскитѣ епископи били противъ арианитѣ. Неговъ приемникъ въ ликополската епархия билъ неговиятъ приятель Иоанъ, който въ 335 год. билъ признатъ отъ евсевианитѣ въ тирския съборъ, но импер. Константинъ го изпратилъ на заточение. Видни мелитиани били епископъ Арсений, комуто Атанасий Велики ужъ отсѣкълъ едната ржка; пелусийскиятъ епископъ Калиникъ, голѣмъ противникъ на Атанасия Велики въ сердикския съборъ; пустинникътъ Пафнутий (различенъ билъ отъ епископа Пафнутий въ I всел. съборъ), презвитеръ Исхира (Ἰσχύρας,

Ischyras), сѫщо неприятель на Атанасия. Мелитианската секта сѫществувала въ Египетъ чакъ въ половината на V в. Следъ това ще да е изчезнала [21].

Навѣрно мелитианскиятъ разколъ далъ поводъ на I вселенски съборъ да потвърди съ 6. правило най-напредъ властьта на александрийския епископъ надъ епископитѣ въ областитѣ Египетъ, Либия и Пентаполъ [22].

Първиятъ вселенски съборъ възложилъ на александрийския епископъ да съобщава за всѣка година деномесечието за празднуване на Пасхата, съгласно съ приетото отъ събора правило, споредъ което всички християни трѣбва да празднуватъ Пасхата отдѣлно отъ евреитѣ и въ единъ и сѫщъ день (недѣля), следъ 14 нисанъ. Съборътъ съобщилъ това свое решение съ послание до епископитѣ на Александрийската църква [23]. Въ това послание александрийскиятъ епископъ е нареченъ „господарь“ (κύριος). Може би той заемалъ председателско мѣсто въ събора. Александр. църква опредѣляла Пасхата, като взимала предъ видъ две условия: 21 мартъ за день на пролѣтното равноденствие и първото пълнолуние следъ пролѣтното равноденствие. Обаче Римската църква поставяла пролѣтното равноденствие на 18 мартъ. Затова пакъ не се съвпадала източната (александрийската) и римската Пасха. Още въ 326 год., както и въ 330, 333, 340, 343 год. въ Римъ и Александрия празднували Пасхата въ различни дни. Сердикскиятъ съборъ (343) се опиталъ да премахне това различие, като решилъ Александрийската и Римската църква, по взаимно съгласие, да опредѣлятъ деня на Пасхата за 50 години. Но едновременното празднуване не е траяло за дълго време. Известно е, че въ 350, 360 и 368 год. въ Римъ и Александрия пакъ не сѫ я празднували въ единъ и сѫщъ день [24].

в) **Атанасий и Арий.**—Още като дяконъ Атанасий се отличилъ съ своята ревность за православието. Въ I вселенски съборъ билъ „най-силниятъ борецъ срещу арианитѣ“ [25]. Съ своята диалектика поразявалъ арианитѣ. Следъ смъртьта на епископъ Александра († 17. IV. 328), за неговъ приемникъ билъ ржкоположенъ Атанасий (8. VI. 328), едвамъ тридесетгодишенъ, по желанието на починалия епископъ и по избора на клира и народа. Епископъ Атанасий си поставилъ за жизнена задача да брани никейския символъ, въ който най-добре е изразено учението на Църквата за Богочовѣка И. Христа. Той застаналъ начело на борбата срещу арианството. Поради това Григорий Богословъ съ основание казвалъ, че Атанасий станалъ епископъ на цѣлата Християнска църква [26]. Къмъ 330 год. Атанасий поставилъ младия проповѣдникъ въ Етиопия (Абисиния) Фрументий за епископъ на сѫщата областъ и съ това спечелилъ новъ крепитель на православието. Следъ като арианитѣ сполучили да отстранятъ стария защитникъ на никейския символъ

Евстатий Антиохийски (стр. 123), тѣ начело съ Евсевия Никомидийски подели решителна борба срещу Атанасия Александрийски. Евсевий Никомидийски му предложилъ да приеме Ария въ църковно общение, но Атанасий отказалъ. Това дало поводъ на арианитѣ да започнатъ нападението си срещу Атанасия. Константинъ Велики му предписалъ да приеме Ария въ общение, като го заплашилъ съ низвержение и заточение, обаче Атанасий останалъ твърдъ въ своето решение. Атанасий убедилъ импер. Константина, че не може да приеме еретикъ въ църковно общение. Импер. Констинтинъ смѣталъ да предостави на църковенъ съборъ да разгледа въпроса за Ария. Ариани и мелитиани се сдружили [27] и обвинили Атанасий, че неправилно е заелъ александрийската катедра. Трима мелитиански духовни лица се оплакали предъ импер. Константина въ Никомидия, че Атанасий наложилъ на египтянитѣ данъкъ въ ленени платове за църковна употрѣба, безъ знанието на гражданската власть. Обаче двама александрийси презвитери (Апись и Макарий), които въ сѫщото време се намирали въ Никомидия, опровергали предъ императора донесението на мелитианитѣ, Импер. Константинъ повикалъ Атанасия при себе си въ Никомидия. По съвета на Евсевия Никомидийски, обвинителитѣ останали тамъ да го чакатъ. Когато пристигналъ при императора (331), еп. Атанасий билъ обвиненъ отъ сѫщитѣ мелитиани въ две нѣща: 1) неговиятъ презвитеръ Макарий (сѫщиятъ, който опровергалъ първото обвинение) счупилъ св. чаша на мелитианския презвитеръ Исхира въ време на литургия, ударилъ го и съборилъ св. трапеза; 2) Атанасий изпратилъ на бунтовника Филоменъ сандъче съ злато. Атанасий доказалъ лъжливостьта на тѣзи обвинения, като изтъкналъ частно за Исхира, че той не билъ действителенъ презвитеръ. Въ Никомидия Атанасий ще да билъ подъ полицейски надзоръ [28], но най-после импер. Константинъ го пустналъ да се върне въ Александрия съ нуждната почить, като изпратилъ послание до александрийцитѣ, които увещавалъ да живѣятъ въ единомислие, осѫждалъ мелитианитѣ, а Атанасия наричалъ Божи човѣкъ (ἄνθρωπος Θεοῦ). Преди да замине, въ 332 год. Атанасий изпратилъ ново пасхално послание до своето паство.

Обаче мелитианитѣ измислили ново обвинение. Атанасий ужъ убилъ мелитианския епископъ Арсений Ипселски и употрѣбявалъ дѣсната му рѫка, за да прави магия. Показвали и откѫснатата рѫка на Арсения. Импер. Константинъ натоварилъ своя племенникъ антиохийския цензоръ Далматий, да изследва това обвинение. Въ 334 год. евсевианитѣ свикали съборъ въ Кесария Палестинска. Поканенъ билъ и Атанасий, но отказалъ да се яви, като писалъ на императора, че и това обвинение е измислица. По искане на евсевианитѣ, импер. Константинъ наредилъ да се свика съборъ въ Тиръ (Фиинкия) въ 335 год. Атанасий се явилъ съ 48 епископи. Председа-

тельтъ на събора Евсевий Кесарийски се отнесълъ къмъ него като къмъ подсѫдимъ. Атанасий явно изобличилъ обвинителитѣ, като представилъ въ събора живъ епископъ Арсения съ здрави рѫце [29]. Съборътъ обаче поддържалъ обвинението на Исхира и низвергналъ Атанасия, дори му забранилъ да се върне въ Александрия. Мелитианскитѣ епископи били приети въ църковно общение и обвинителътъ презвитеръ Исхира билъ рѫкоположенъ за епископъ. Преди да произнесе съборътъ своята присѫда, Атанасий напустналъ Тиръ и се явилъ при императора въ Цариградъ (30. X. 335), за да протестира противъ тирския съборъ, но импер. Константинъ потвърдилъ съборното решение, дори изпратилъ Атанасия на заточение въ Триръ (Галия) поради ново обвинение на евсевианитѣ, че той ужъ искалъ да спре да се изпраща жито отъ Египетъ въ Цариградъ. По заповѣдь на императора, отъ Тиръ всички епископи заминали въ Иерусалимъ за да осветятъ новопостроения отъ него храмъ „Възкресение“. Тукъ евсевианитѣ решили, Арий и неговитѣ другари да бѫдатъ приети въ църковно общение, и осѫдили третия виденъ защитникъ на никейското учение Маркелъ Анкирски, който протестиралъ противъ осѫждането на Атанасия и отказалъ да вземе участие въ иерусалимския съборъ.

Следъ заточението на Атанасия, противницитѣ му действували да се избере новъ александрийски епископъ, обаче импер. Константинъ не позволилъ това, имайки може би намѣрение пакъ да върне Атанасия на катедрата му. При все това Арий заминалъ въ Александрия, за да бѫде тържествено приетъ въ църковно общение. Народътъ обаче възнегодувалъ, и импер. Константинъ го извикалъ въ Цариградъ. Арий се заклелъ предъ императора, че неговата вѣра е истинска. По настояване на арианитѣ, импер. Константинъ заповѣдалъ на царигр. епископъ Александъръ да приеме Ария въ църковно общение, но въ навечерието на уречения день (336 год.) Арий внезапно умрѣлъ, когато отишълъ по естествена нужда. Импер. Константинъ смѣтналъ, че Арий билъ наистина еретикъ и че го постигнала такава смърть, понеже е далъ лъжлива клетва [30]. Внезапната смъртъ на Ария поразила и арианитѣ. Мнозина отъ тѣхъ, по увѣрението на Атанасия, се върнали въ православието, а по-упоритѣ ариани обяснявали, че Арий билъ умъртвенъ съ магично действие на враговетѣ му. Нѣкои мислили, че той умрѣлъ отъ преголѣма радость, понеже постигналъ победа [31].

г) **Нови страдания на Атанасия за никейската вѣра.** — Константинъ Велики искалъ да върне Атанасия отъ заточение, но скоро умрѣлъ († 21. V. 337 год.) [28]. Неговиятъ синъ Константинъ, западенъ императоръ, освободилъ Атанасия и другитѣ заточени православни епископи, но покровителству-

вани отъ източния импер. Констанций арианитѣ пакъ започнали да преследватъ Атанасия. Въ 340 год. той билъ сваленъ отъ императора и замѣстенъ отъ арианина Григорий Кападокиецъ. Атанасий избѣгалъ въ Римъ, гдето намѣрилъ радушенъ приемъ у тамошния епископъ Юлий. По покана на западния императоръ Констансъ, Атанасий взелъ участие въ сердикския съборъ (343). Тукъ той билъ оправданъ възъ основа на свидетелствата на много египетски епископи, които били дошли въ Сердика, обаче арианскитѣ епископи, които напустнали Сердика и съставили отдѣленъ съборъ, въ Филипополъ (Пловдивъ) отново осждили Атанасия. Издаденъ билъ и императорски указъ, съ който било забранено на оправданитѣ отъ сердикския съборъ епископи да се върнатъ въ градоветѣ си. Поради това Атанасий се върналъ на Западъ (въ 344 год. отправилъ пасхално писмо отъ Наисъ, днешния Нишъ, а къмъ Великдень билъ въ Аквилея). Следъ смъртьта на александрийския епископъ Григорий Кападокиецъ, императоръ Констанций, по настояване на брата си Констансъ, позволилъ на Атанасия да се върне въ Александрия. На пѫть за Александрия Атанасий ималъ свиждане съ импер. Констанций въ Антиохия (346). Следъ пристигането си въ Александрия, той свикалъ тукъ съборъ, който потвърдилъ решенията на сердикския съборъ. Обаче следъ убийството на западния императоръ Констансъ, арианитѣ не го оставили спокоенъ. Въ 350 год. той писалъ защита за себе си противъ тѣхнитѣ обвинения, а въ 353 год. изпратилъ до импер. Констанций делегация, за да опровергае всичкитѣ ариански клевети. Импер. Констанций напълно сподѣлялъ възгледа на арианитѣ, че трѣбва да се обезсили Атанасий. Той наложилъ на медиоланския съборъ да осжди Атанасия (355). На 9. II. 356 год., презъ време на вечерно богослужение, войници се втурнали въ църквата Св. Теона, за да заловятъ Атанасия, но нѣкои клирици и монаси въ бъркотията го извлѣкли отъ храма. Атанасий се укривалъ въ пустинята. Арианинътъ Георги Кападокиецъ билъ поставенъ чрезъ военна сила за александрийски епископъ. Той почналъ да преследва православнитѣ. Народътъ възстаналъ срещу натрапника (2. X. 358) и го изгонилъ. Епископъ Георги се опиталъ отново да заеме катедрата, но тълпата го убила. Отъ пустинята Атанасий ржководилъ паството си съ писма, докато новиятъ императоръ Юлианъ Отстжпникъ (361—363) позволилъ да се върнатъ на катедритѣ си Атанасий и другитѣ заточени епископи (февр. 362).

д) **Възходъ на православието.** — Първата грижа на Атанасия била да утвърди никейската вѣра въ Източната църква. Арианството вече било на разпадане. Гонитбитѣ между разнитѣ видове ариани (омиусиани, аномиани, омиани) давали възможность на православнитѣ (омоусианитѣ) да подематъ силна

борба срещу тази ересь. Въ 362 год. Атанасий свикалъ въ Александрия мѣстенъ съборъ (отъ 21 епископи), който се явява начало на победното шествие на православието. Той решилъ да бждатъ приети въ църквата арианскитѣ водители като прости миряни, а всички други, които сж поддържали еретицитѣ безъ да бждатъ сами ариани, запазвали своя чинъ при условие, че еднитѣ и другитѣ ще предадатъ на анатема арианската ересь и ще приематъ никейската вѣра. Това решение било прието въ Римъ и цѣлия Западъ.

Сжщиятъ съборъ изяснилъ църковното учение за Св. Духъ като равна съ Отца и Сина ипостась (противъ духоборцитѣ) и се занималъ съ догматическитѣ термини οὐσία и ὑπόστασις. Нѣкои не различавали тѣхното значение и ги разбирали въ смисълъ на латинската дума substantia. Поради това ония, които учели за три ипостаси (οὐσίαι) въ Бога, били подозирани въ арианство или въ трибожие, а ония, които говорѣли, че Богъ е една ипостась (= οὐσία) — въ монархианство. Евстатианитѣ въ Антиохия се отдѣлили отъ антиохийския епископъ Мелетий и поради това, че тѣ смѣтали двата термина за равнозначни, а Мелетий ги разбиралъ въ различенъ смисълъ (стр. 127). Имало и такива богослови, които разбирали οὐσία и ὑπόστασις не въ смисълъ на сжщность (substantia), а въ смисълъ на лично различие между Отца, Сина и Св. Духъ. Въ александр. съборъ тия, които говорѣли за три ипостаси или за една ипостась, се убедили, че вѣрватъ еднакво, и анатемосали Ария, Савелия, Павла Самосатски и др. Съборътъ опредѣлилъ да се вѣрва въ „една света и съвършена Троица, познаваема въ Отца Сина и Св. Духъ“.

Александрийскиятъ съборъ осждилъ и ученията на Аполинария, като изяснилъ, че Богъ Слово станалъ истински човѣкъ, взелъ не само човѣшка плъть, но и човѣшка душа. За да отстрани мелетианския разколъ въ Антиохия, той изпратилъ свое послание до антиохийцитѣ, известно подъ заглавие „Τόμος πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς“ [32].

Като освободилъ всички заточени епископи, импер. Юлианъ Отстжпникъ очаквалъ да се разпадне Християнската църква отъ раздори. Възродителната дейность на Атанасия прѣчела на неговия стремежъ да засили езичеството. Затова следъ нѣколко месеци (24. X. 362) излѣзла заповѣдь да бжде заточенъ Атанасий, но въ сжщия день той избѣгалъ и, преследванъ по р. Нилъ, успѣлъ да се укрие между аскетитѣ въ Тиваида.

Следъ смъртьта на Юлиана (26. VI. 363) Атанасий пакъ се върналъ въ Александрия, понеже новиятъ императоръ Йовианъ (363—364) го поканилъ писмено да заеме катедрата си. Атанасий отправилъ до Йовиана „послание за вѣрата“ (ἐπιστολὴ περὶ πίστεως), въ което го убеждавалъ, че единствената истинска вѣра е изложена въ никейския символъ. Обаче прием-

никътъ на Йовиана Валентъ (364—378), арианинъ, подновилъ гонението противъ православнитѣ. Въ 365 год. той издалъ заповѣдь да бждатъ пакъ заточени всички епископи, които при Констанция и Юлиана били отстранени. Атанасий се видѣлъ принуденъ да се укрива нѣколко месеца въ едно предградие на Александрия, докато, поради силното негодуване на александрийскитѣ православни, импер. Валентъ позволилъ на Атанасия да се върне на катедрата си (1. II. 366) и го оставилъ спокоенъ до смъртьта му († 373). Атанасий и сега не престаналъ да се бори срещу арианството. Въ 369 год. свикалъ въ Александрия съборъ, отъ чието име отправилъ съборно послание „Противъ арианитѣ до епископитѣ въ Африка“, увещавайки ги да пазятъ неизмѣнно никейския символъ на вѣрата [32].

Атанасий Велики действително билъ стълпъ на православието, гръмотводъ, който запазилъ никейската вѣра неразрушима отъ всичкитѣ ариански бури.

е) **Пълно поражение на арианството, II вселенски съборъ.** — Импер. Валентъ напусто се мжчелъ да засили арианството. Следъ смъртьта на Атанасия, намирайки се подъ негова защита, арианитѣ въ Александрия изгонили законния епископъ Петъръ II (373—381), мжжъ добродетеленъ, и поставили вмѣсто него съмишленика си Луций. Римскиятъ епископъ Дамасъ далъ прибѣжище на отстранения александрийски епископъ Петъръ. Подигнато било гонение противъ православнитѣ. 19 презвитери и дякони (нѣкои вече минали 80-годишна възрасть) били насилвани да приематъ арианството и заточени въ езическия градъ Илиополъ (Финикия). Други 11 епископи били заточени въ Диокесария Палестинска. Подлагани били на страшни мжчения и миряни, дори деца, нѣкои отъ които умирали. Езичницитѣ въ Александрия се осмѣлили да осквернятъ православния храмъ „Св. Теона“, заловили посветени Богу девици, разкарвали ги голи изъ града, и много души отъ тѣхъ убили съ тояги [34].

Следъ смъртьта на Валента арианитѣ завинаги изгубили своето влияние въ Александрия, както и другаде. Луций билъ изгоненъ, и Петъръ билъ възстановенъ на александрийската катедра. Новиятъ източенъ императоръ Теодосий Велики (379—395) заповѣдалъ на всички свои поданици съ едиктъ отъ 28. II. 380 год. да вѣрватъ въ триединия Богъ (Una deitas et tres personae) точно, както учатъ римскиятъ папа Дамасъ и александрийскиятъ епископъ Петъръ. Тѣзи, които изповѣдвали тази вѣра, били смѣтани за православни (καθολικοί), а противницитѣ й — за еретици (αἱρετικοί). Съ законъ отъ януарий 381 год. Теодосий предписалъ, всички църкви да се предадатъ на православнитѣ, и забранилъ събрания на еретици. Особенъ чиновникъ билъ изпратенъ въ провинциитѣ да следи за изпълнението на тоя законъ. За да

даде църковна санкция на гонението на еретицитѣ, въ м. май 381 год. импер. Теодосий свикалъ вселенски съборъ въ Цариградъ. Тоя втори по редъ вселенски съборъ потвърдилъ никейския символъ („вѣрата на 318-тѣ отци въ Никея“) и го допълнилъ съ учението за Св. Духъ, Вселенската църква и вѣчния животъ. Съборътъ осждилъ всички видове ереси: евномиани или аномии, ариани или евдоксиани[35], полуариани или духоборци, савелиани, маркелиани, фотиниани, аполинариани (прав. 1). Той потвърдилъ върховната власть на александрийския епископъ въ Египетъ, както и на другитѣ диоцезни църковни началници (прав. 2). Въ него дейно участвувалъ александрийскиятъ епископъ Тимотей (381—385), приемникъ на Петра и неговъ братъ. Той билъ ревностенъ борецъ за православието, както неговиятъ учитель Атанасий. Въ събора Тимотей се опълчилъ противъ епископа Григорий Назианзинъ (Богословъ), току що поставенъ официално отъ сжщия съборъ за цариградски епископъ. Още неговиятъ предходникъ Петъръ известно време не билъ въ добри отношения съ Григория поради Максимъ Циника, който билъ отъ Александрия. Когато Григорий действувалъ въ Цариградъ противъ арианитѣ, Максимъ Циникъ дошълъ въ Цариградъ и спечелилъ довѣрието на Григория, понеже се представялъ за изповѣдникъ и ревностенъ защитникъ на никейската вѣра. Григорий го взелъ въ кжщи и заедно се хранѣли, дори веднажъ държалъ похвално слово за него. Обаче скоро Максимъ си създалъ въ Цариградъ партия, чрезъ която се домогвалъ за цариградската катедра. Петъръ Александрийски го подкрепялъ. Египетски епископи, които дошли по работа въ Цариградъ, ржкоположили Максима за епископъ[36], но народътъ го изгонилъ. Максимъ избѣгалъ въ Солунъ при импер. Теодосий, който обаче не го приелъ. Той билъ поддържанъ още отъ римския епископъ Дамасъ и Амвросия Медиоланси, но при все това не успѣлъ да вземе царигр. катедра.

Въ втория вселенски съборъ Тимотей Александрийски съ своитѣ епископи пристигналъ, следъ като Флавианъ билъ поставенъ за антиохийски епископъ вмѣсто починалия Мелетий. Египетскитѣ епископи се почувствували оскърбени, загдето на време не били повикани на събора. Тѣ, както и западнитѣ епископи, поддържали противоепископа Павлинъ въ Антиохия. Недоволни отъ съборното решение на антиохийския въпросъ, тѣ поискали да свалятъ Григория Богослова отъ царигр. катедра и да поставятъ вмѣсто него Максимъ Циника подъ предлогъ, че Григорий билъ премѣстенъ отъ друга епархия, което каноницитѣ забранявали. Вследствие на това Григорий доброволно напусналъ катедрата. Вселенскиятъ съборъ обявилъ Максимъ Циника за недействителенъ епископъ, сжщо и извършенитѣ отъ него ржкоположения[37].

Въпрѣки борбата на Тимотея противъ Григория Богословъ импер. Теодосий смѣталъ александр. епископъ за православенъ и досточтимъ иерархъ.

2) Следъ втория вселенски съборъ

а) **Борба срещу езичеството въ Александрия.** — Теодосий Велики издалъ строги закони срещу езичеството, но при все това то още е сѫществувало въ Египетъ, (главно между гърцитѣ), както и другаде. По искане на александрийския епископъ Теофилъ, импер. Теодосий (може би въ 389 год.) е заповѣдалъ храмътъ на бога Дионисъ въ Александрия да бѫде превърнатъ въ християнски храмъ. По внушение на Теофила, намѣренитѣ срамни символи отъ Дионисовия култъ били носени изъ града за осмиване на езическата вѣра. Оскърбени отъ това, езичницитѣ възстанали, убили доста християни и се затворили въ храма на Сераписа, въ чийто дворъ имало много просторни здания. Оттукъ тѣ сегизъ-тогизъ излизали, убивали християни, взимали много пленници и ги подлагали на жестоки изтезания, за да ги принудятъ да принесатъ жертви на идолитѣ. Имало и разпнати християни. Въ това гонение участвували съ оръжие дори образовани езичници (книжовници и философи). Лексикографътъ Еладий, жрецъ на Зевса, убилъ деветь християни. Изстѫпленията продължили нѣколко дни. Нападателитѣ, насърдчавани отъ философа Олимпий, не напустнали храма въпрѣки увещанията на властьта, докато импер. Теодосий не ги простилъ. Той смѣталъ, че убититѣ християни сѫ мѫченици и тѣхнитѣ убийци не трѣбва да бѫдатъ умъртвени, а да имъ се въздействува съ милостиво отнасяне да приематъ християнството. Обаче въ сѫщото време импер. Теодосий заповѣдалъ да бѫдатъ разрушени всички езически храмове въ Александрия. Голѣма ревность проявилъ епископъ Теофилъ за изпълнение на тоя императорски едиктъ. Най-напредъ той започналъ съ Сераписовия храмъ (наричанъ билъ Серапионъ). Езичницитѣ смѣтали Сераписа за покровитель на Александрия. Неговиятъ грамаденъ дървенъ идолъ въ храма билъ позлатенъ и украсенъ съ скѫпоценни камъни. Езичницитѣ вѣрвали, че, ако бѫде нанесено оскърбление на тоя идолъ, то ще се разрушатъ небето и земята. Дори и зрителитѣ християни били обзети отъ тревога, когато Теофилъ застаналъ предъ идола и по негова заповѣдь единъ войникъ ударилъ съ брадва върху идола. Идолътъ безнаказано билъ разрушенъ. Отъ главата му изкочили множество плъхове, което било посрещнато съ смѣхъ отъ тълпата. За присмѣхъ на езичницитѣ главата на идола била носена изъ града. После цѣлиятъ идолъ билъ изгоренъ въ амфитеатра. Храмътъ на Сераписа билъ разрушенъ и на негово мѣсто била построена църква. Запазени били само зданията въ Серапиона. Разрушени били и други езически храмове въ Алексан-

дрия и други градове въ Египетъ. Статуитѣ били изгаряни или разтопявани. Разрушението на Сераписовия храмъ силно смутило александрийскитѣ езичници. Прорицателтъ Антоний въ гр. Канопъ или Кановъ (сега Абукиръ) предсказвалъ, че следъ разрушението на Сераписовия идолъ ще настжпи краятъ на езическата религия и дори на свѣта. Нѣкои езичници очаквали въ сжщата година, че Сераписъ ще отмъсти съ суша или съ наводнение на Нилъ, но нито едното, нито другото не е станало. Поради дълбоко разочарование отъ езичеството, много езичници приели християнството, дори жреци, които взели да тълкуватъ нѣкои кръстовидни иероглифни надписи, открити въ Сераписовия храмъ, въ смисълъ на пълно господство на Христовия кръстъ въ свѣта.

Приемникътъ на Теофила и неговъ племенникъ Кирилъ продължилъ борбата противъ езичеството съ сжщата ревность. Не било свободно отъ езически суевѣрия и християнското население. Селото Менути[39] (близу до Александрия) се славѣло съ своитѣ прорицатели, при които отивали разни люде, за да узнаятъ бждещето си. Съ цель да отслаби това идолопоклонско гнѣздо, епископъ Кирилъ тържествено пренесълъ мощитѣ на нѣкои александрийски мжченици[40] въ тамошната църква „Св.Евангелисти", построена отъ неговия предшественикъ Теофилъ. Народътъ вѣрвалъ въ чудодейностьта на тия мощи (особено на мжченицитѣ Киръ и Иоанъ), и тази църква станала голѣма християнска светиня, която привличала поклонници отъ цѣлия Египетъ и отъ други страни. Постепенно капището на мѣстната богиня Кира (Κυρὰ) запустѣло.

Кирилъ Александрийски обърналъ внимание и на влиянието, което неоплатоническата философия още оказвала на образованитѣ александрийци. Въ Александрия видна представителка на неоплатонизма била Ипатия. Тя имала много слушатели. Неинъ ученикъ билъ птолемаидскиятъ епископъ Синесий, който толкова я почиталъ, че не давалъ да подлагатъ на критика нейнитѣ съчинения[41]. Почитатель на Ипатия билъ и александрийскиятъ епархъ (управитель) Орестъ, когото поради това народътъ подозиралъ въ идолопоклонство. Нѣкои нитрийски монаси веднажъ дошли при Ореста и направо го нарекли идолопоклонецъ. Орестъ ги увѣрилъ, че е християнинъ, кръстенъ отъ цариградския архиепископъ Атикъ (406—425). При все това единъ монахъ на име Амоний го ударилъ съ камъкъ въ главата. Амоний билъ заловенъ и отъ мжченията умрѣлъ. Кирилъ Александрийски го обявилъ за мжченикъ. Отъ това още повече се усилила омразата на Ореста къмъ Кирила Християнското население било на страната на своя епископъ. То мислѣло, че философката Ипатия, която често посещавала Ореста, го насъсквала срещу Кирила. Единъ день презъ четиридесетницата (м. мартъ) 415 или 416 год. тълпа буйни александрийци начело съ че-

теца Петъръ нападнали Ипатия въ дома й и я убили, разсѣкли тѣлото й и изгорили частитѣ. За това страшно убийство били хвърлени много укори върху Кирила Александрийски[42], чиято вина обаче не се доказала.

б) **Борба срещу иудейството.** — Въ времето на Кирила Александрийски (412—444) въ Александрия имало около 40,000 евреи. Тѣ често оскърбявали християнитѣ безъ да бѫдатъ наказвани отъ александрийския управитель Орестъ. Въ проповѣдитѣ си Кирилъ Александрийски нападалъ евреитѣ, представялъ ги за по-лоши отъ езичницитѣ. Особено той се опълчилъ срещу иудейската дързость, следъ като импер. Теодосий II въ 415 год. позволилъ на евреитѣ да иматъ слуги християни, което по-рано строго се забранявало. Въ тази година станало голѣмо сблъскване между евреи и християни по следния поводъ. За да угоди на евреитѣ, александрийскиятъ управитель Орестъ опредѣлилъ театралнитѣ представления да стават въ сѫбота. Обикновено той съобщавалъ държавнитѣ разпоредби въ театра, гдето идвалъ да ги чуе и представитель на александрийския епископъ. Така билъ обявенъ и рескриптъ на Теодосия II. Въ театра присѫтствувалъ и учителтъ Иеракъ, който билъ възторженъ почитатель на Кирила Александрийски. Той пръвъ въвелъ обичая да се ръкоплѣска, когато Кирилъ проповѣдвалъ. Щомъ го видѣли евреитѣ, почнали да викатъ, че той дошълъ нарочно, за да разбунтува народа. По заповѣдь на Ореста, Иеракъ билъ арестуванъ и битъ. Кирилъ повикалъ иудейскитѣ водители и ги заплашилъ съ тежки последствия, ако не престанатъ да обиждатъ християнитѣ. Обаче евреитѣ насърдчени отъ покровителството на Ореста, една нощь сѫ дали тревога, че гори църквата „Св. Александъръ“. Затичали се християнитѣ да угасятъ пожара, но евреитѣ ги убивали отъ засада. Още Теофилъ Александрийски (385—412) добилъ право отъ римския императоръ да се грижи за обществения редъ въ Александрия. По силата на това право, което се зловидѣло на Ореста, александр. епископъ Кирилъ устроилъ открито гонение срещу евреитѣ. Придруженъ отъ множество християни, той завзелъ еврейскитѣ синагоги и ги обърналъ въ църкви, изгонилъ всички евреи отъ Александрия и отнелъ имотитѣ имъ. Управителтъ Орестъ се оплакалъ на императора, но и Кирилъ поискалъ, Орестъ да бѫде смѣненъ. Оттогава отношенията между двамата се влошили. Кирилъ Александрийски се опитвалъ да се разбере съ Ореста, дори веднажъ се явилъ при него съ евангелие въ ръце и му предложилъ да се помирятъ, обаче Орестъ все отказвалъ. Народътъ, както видѣхме, смѣталъ Ипатия за вдъхновителка на Ореста[43].

в) **Срещу новацианитѣ.** — Голѣмиятъ ревнитель на православието, Кирилъ Александрийски, още щомъ заелъ катедрата, се устремилъ да очисти диоцеза си отъ неправовѣрни гнѣзда. Въ Александрия имало малко последователи на Маркиона, Павла Самосатски, Ария и др. еретици, както се вижда отъ неговитѣ проповѣди. По-опасни били новацианитѣ, които въ Александрия имали своя община съ епископъ и не се отличавали отъ Православната църква по вѣроучение, а само по строгия си животъ и църковната дисциплина (не търпѣли грѣшници въ своята срѣда). Кирилъ затворилъ църквитѣ на новацианитѣ, отнелъ утвaритѣ и лишилъ тѣхния епископъ Теопемптъ отъ всичко, що ималъ — сѫщо както постѫпилъ папа Целестинъ съ новацианитѣ въ Римъ[44]. За такова гонение Кирилъ ще да намиралъ основание въ законитѣ на импер. Теодосия Велики противъ еретицитѣ, а папа Целестинъ — и въ закона на импер. Хонорий, който задължавалъ епископитѣ да прилагатъ законитѣ срещу еретицитѣ, като при нужда имъ позволявалъ да си служатъ и съ войска.

г) **Оригенизъмъ.** — Още въ времето на Атанасия Велики нѣкои ариани се опитвали да докажатъ, че тѣхното учение произлиза отъ учението на великия древенъ богословъ Оригенъ. Поради идеята на Оригена за субординация въ Божието сѫщество, нѣкои православни богослови, особено на Западъ[45], смѣтали самия Оригенъ за родоначалникъ на арианството и други ереси (стр. 37). Едни отъ най-голѣмитѣ противници на Оригена били Маркелъ Анкирски и бележитиятъ ересиологъ Епифаний Кипърски (367—403). Обаче Атанасий Велики, голѣмъ почитатель на Оригена, отхвърлялъ да има връзка между оригенизма и арианството. Навѣрно и неговиятъ ученикъ Тимотей Александрийски сподѣлялъ уважението му къмъ Оригена. Сѫщо и Теофилъ Александрийски билъ възпитанъ въ тоя духъ. Той посрѣдничелъ за помирението на блажени Иеронима и Руфина Аквилейски, които се скарали поради това, че се обвинявали въ оригенизъмъ (стр. 37—38). Въ Египетъ нитрийскитѣ монаси усърдно чели Оригеновитѣ съчинения, но тамъ имало и противници на Оригена. Пахомий Велики, основатель на киновийното монашество, смѣталъ Оригена за най-опасенъ съблазнитель, чието учение може да доведе човѣка до гибель[46]. Противъ Оригена билъ епископъ Павелъ, който затова билъ сваленъ отъ Теофила Александрийски. Сѫщо така и въ Скитската пустиня (Египетъ) имало много монаси противооригенисти, но тѣ изпадали въ крайность, като си представяли Бога въ тѣлесенъ видъ (антропоморфно). Въ пасхалното си послание отъ 399 год. Теофилъ Александрийски рѣзко осѫдилъ тия християни, които си представяли Бога като човѣкъ. Голѣма

тълпа монаси съ жезли заобиколили Александрия и искали обяснения отъ Теофила. Епископътъ ги успокоилъ, като имъ казалъ, че въ тѣхъ той вижда Божието лице. Той осѫдилъ Оригена и почналъ да гони нитрийскитѣ монаси, особено знаменититѣ четирма братя, наречени Дълги братя (ἀδελφοὶ μακροί). Въ 401 год. Теофилъ свикалъ съборъ, на който насилвалъ съ бой едного отъ Дългитѣ братя на име Амоний да произнесе анатема срещу Оригена. Ако и да не се постигнало съгласие да се отхвърлятъ всички Оригенови съчинения, съборътъ осѫдилъ нитрийскитѣ монаси като оригенисти и магесници. По искане на Теофила, войска и монаси противооригенисти се втурнали въ Нитрия, гдето извършили много насилия надъ монаситѣ, изгорили келии и книги, дори убили нѣкои монаси. Изгонени били около 300 монаси. Дългитѣ братя заедно съ други 80 д. избѣгали въ Палестина, но Теофилъ и тамъ не ги оставилъ спокойни. Заедно съ други 50 монаси тѣ дошли въ Цариградъ. Отъ нѣкои алекс. презвитери, които тогава били въ Цариградъ, Иоанъ Златоустъ разбралъ, че изгонениτѣ монаси невинно страдатъ, и имъ далъ подслонъ, дори се застѫпилъ за тѣхъ съ писмо предъ Теофила Александрийски, но не ги приемалъ въ църковно общение, за да не оскърбиалександрийския епископъ, който изобщо не билъ добре разположенъ къмъ него[47]. Буйниятъ и властолюбивъ Теофилъ рѣзко укорилъ Иоана Златоуста, че съ своята постѫпка нарушилъ 5. правило на I вселенски съборъ. Той изпратилъ въ Цариградъ нѣколко монаси, които обвинили Иоана Златоуста предъ импер. Аркадий, че подкрепялъ еретици. Обаче гражданската власть установила, че Теофиловитѣ пратеници сѫ лъжесвидетели и затова тѣ били хвърлени въ затвора. Дългитѣ братя подали молба за защита до императрица Евдоксия. По нейно искане, Теофилъ билъ извиканъ на сѫдъ въ Цариградъ. Той се заелъ да спечели привърженици ужъ за борба противъ оригенизма. Блажени Иеронимъ станалъ неговъ почитатель, като превелъ на латински три негови пасхални послания противъ Оригена, както и хулителното му съчинение срещу „оригениста“ Иоанъ Златоустъ. Теофилъ писалъ и на Епифания Кипърски, когото по-рано смѣталъ за еретикъ, да действува, за да бѫде осѫденъ оригенизмътъ въ Цариградъ и въ други мѣста. Епифаний Кипърски свикалъ съборъ отъ подведомственитѣ си епископи и осѫдилъ Оригеновитѣ съчинения, като помолилъ и Иоана Златоуста да стори сѫщото. Цариградскиятъ архиепископъ не се отзовалъ на молбата му. Затова Епифаний, ако и твърде старъ (надъ 90 години), заминалъ въ Цариградъ и почналъ да действува като въ своя епархия: ръкоположилъ единъ дяконъ и отказалъ да влѣзе въ общение съ Златоуста, ако не осѫди Оригена и не изгони Дългитѣ братя. Иоанъ Златоустъ му изтъкналъ, че за тия въпроси се свиква съборъ, но Епифаний,

разочарованъ [48], побързалъ да се върне въ Кипъръ и скоро (може би по пѫтя) умрѣлъ.

Следъ това въ 403 год. въ Цариградъ пристигналъ Теофилъ заедно съ много египетски епископи. Настаненъ въ единъ дворецъ край града, той можалъ чрезъ подкупъ да се сближи съ влиятелни противници на Иоана Златоуста, съ които не влизалъ въ общение. Той успѣлъ да освободи затворенитѣ свои монаси. Ако и да билъ поддържанъ отъ импер. Аркадий, Златоустъ не се решавалъ да сѫди Теофила, смѣтайки, че не е негово право да разглежда престѫпления, извършени въ друга епархия. Въ това време Теофилъ спечелилъ привърженици между епископитѣ, които дошли въ Цариградъ за събора. Неочаквано Иоанъ Златоустъ билъ поканенъ отъ Теофила да се яви въ събора при Дѫба въ Халкидонъ (днесъ Кадикьой на Босфора), за да отговори на множеството обвинения. Председатель на събора, свиканъ въ 403 год., билъ ираклийскиятъ митрополитъ Павелъ, който не ще да билъ доволенъ отъ издигането на цариградския епископъ, по-рано подчиненъ на неговата катедра. Иоанъ Златоустъ билъ готовъ да се яви въ събора, ако и да го смѣталъ за незаконенъ, но при условие да не бѫдатъ допустнати за негови сѫдии явнитѣ му врагове Теофилъ Александрийски, Акакий Верийски (въ Сирия), Антиохъ и Севериан. Следъ трикратна призовка, съборътъ лишилъ отъ санъ Златоуста и дори го обвинилъ въ държавна измѣна, загдето оскърбилъ Величеството (causa majestatis). По заповѣдь на императора, Иоанъ Златоустъ билъ изпратенъ на заточение оттатъкъ Босфора. Народътъ въ Цариградъ се развълнувалъ и станало земетресение. Изплашена отъ това, императрица Евдоксия скоро върнала Златоуста. Тълпата викала, че Теофилъ трѣбва да бѫде хвърленъ въ Босфора. Имало и сбиване между населението и Теофиловитѣ матроси. Поради това Теофилъ избѣгалъ, както направили и другитѣ епископи — негови сподвижници. Златоустъ уприличилъ нашествието на Теофила въ Царигр. църква съ отнимането и връщането на Авраамовата жена отъ египетския царь. Още въ сѫщата година положението на Иоана Златоуста пакъ се влошило, но Теофилъ не посмѣлъ да се яви начело въ новия съборъ, който билъ свиканъ въ началото на 404 год. и повторно осѫдилъ Иоана Златоуста. Той изпратилъ въ събора нѣколко млади египетски монаси, на които порѫчалъ да действуватъ за осѫждането на Иоана Златоуста възъ основа на 1. правило на антиохийския съборъ [49]. Освенъ това следъ заточването на Златоуста, той написалъ противъ него едно съчинение, въ което го наричалъ нехристианинъ, Валтасаръ, хулителъ на Христа [50]. Теофилъ умрѣлъ непомиренъ съ Иоана Златоуста, сѫщо и съ Римската църква, която поради гонитбата му срещу Иоана Златоуста прекѫснала общението си съ Александр. църква. Дори и неговиятъ приемникъ Кирилъ (412—444)ималъ лошо мнение за Иоана Златоуста.

Той укорилъ съ послание цариградския архиепископъ Атикъ, загдето въ 417 год. внесълъ името на Златоуста въ диптихитѣ [51]. Може да се мисли, че и Кирилъ Александрийски най-после вписалъ името на Иоана Златоуста въ диптихитѣ, както сторили всички други църкви [52].

з) **Пелагианство.** — Тази ересь не е намѣрила приемъ въ Египетъ. Кирилъ Александрийски поддържалъ църковното учение за първородния грѣхъ, но изглежда, че не билъ запознатъ добре съ учението на Пелагия, та приелъ въ църковно общение неговия ученикъ Валерий и дори го ржкоположилъ за презвитеръ. Може би му повлияли благоприятнитѣ решения на двата палестински събора отъ 415 год. за Пелагия. Следъ като кремонскиятъ епископъ Евсевий му изяснилъ действителното пелагианско учение, Кирилъ прекжсналъ всѣкакво общение съ пелагианитѣ и по неговъ починъ тѣ били осждени въ III вселенски съборъ.

Въ връзка съ пелагианството се възстановили прекжснатитѣ сношения между Римската и Александрийската църква. Още Теофилъ Александрийски се мжчелъ да влѣзе въ общение съ папа Инокентия I (402—417), при посрѣдничеството на единъ картагенски съборъ, но не е успѣлъ. Пръвъ папа Зосимъ (417—418) възстановилъ каноническитѣ връзки между двете църкви, като изпратилъ и на Кирила Александрийски своето окржжно посление отъ 418 год. срещу пелагианитѣ. Навѣрно това е станало, следъ като Кирилъ вписалъ името на Иоана Златоуста въ диптихитѣ.

3. Несторианството

а) **Кирилъ Александрийски и Несторий.** — Най-голѣмъ и непримиримъ противникъ на Несторий (428—431) билъ александрийскиятъ епископъ Кирилъ. Дали той се движелъ не само отъ идейни подбуди, но и отъ неразположение къмъ Несторий като антиохиецъ, това не може да се докаже. Нѣма сведения за неприязнени отношения между Кирила и антиохийския епископъ преди III вселенски съборъ. Споменътъ за борбата на Теофила Александрийски противъ Иоана Златоуста, не ще да е действувалъ на Кирила, следъ като той вписалъ въ диптихитѣ името на тоя царигр. архиепископъ. Трѣбва да се приеме, че той фанатично се борилъ противъ Нестория, понеже билъ дълбоко убеденъ, че несторианското учение е ересь [53]. По природа Кирилъ билъ раздразнителенъ, както и Теофилъ, увличалъ се въ препирнитѣ. Рѣзъкъ въ възраженията и, въ омразата си къмъ идейния противникъ, той си позволявалъ осждителни срѣдства (интриги, подкупи). Поради това въ полемиката си съ Несторий той изпадалъ въ неправилни твърдения и посѣлъ семе на новата по-страшна ересь — монофизитството. Подчертавайки божеската природа на И. Христа, той като че ли умалявалъ

Неговата човѣшка природа и я представялъ почти само като свойство на Спасителя[54]. Както Атанасий Велики си поставилъ за жизнена задача да унищожи арианството, така и Кирилъ се борилъ съ всички свои сили срещу Нестория и ученията му и не се успокоилъ, докато не сразилъ тази ересь.

За ученията на Нестория Кирилъ Александрийски се научилъ отъ проповѣдитѣ му, които били изпратени въ Римъ и Александрия отъ самия Несторий или отъ други лица. Дотогава Кирилъ ималъ добри чувства къмъ Нестория. Щомъ получилъ общителнитѣ му писма (κοινωνικὰ γράμματα), той му изказалъ своята радость като на свой братъ и съслужитель. Пръвъ пѫть Кирилъ оборилъ възгледа на Нестория, безъ да съобщава името му, въ едно свое слово, произнесено въ м. февруарий 429 год. Доказвалъ, че дветѣ природи въ И. Христа сѫ съединени „физично“ (φυσικὴ ἕνωσις), подъ което разбиралъ органично единство, и наричалъ Дева Мария Богородица.

Изглежда, че Несторий или негови хора сѫ създали единъ видъ пропаганда. Несториевитѣ проповѣди проникнали и между египетскитѣ монаси. Това накарало Кирила да отправи до своитѣ монаси дълго послание, съ което ги предпазвалъ отъ мнението, че Дева Мария не трѣбва да се нарича Богородица. Той ги убеждавалъ, че Дева Мария наистина е Богородица, защото роденията отъ нея И. Христосъ е Богъ, и изтъкналъ, че ако това не е истина, напраздна е нашата вѣра. Това послание скоро било донесено въ Цариградъ. Ако и да не се споменавало името му, Несторий побързалъ въ една проповѣдь да обори ученията ва Кирила, твърдейки, че Богъ нито се родилъ, нито е страдалъ. Освенъ това, по негова поржка, презвитеръ Фотий написалъ опровержение на Кириловото послание. Несторий изпратилъ това опровержение и своята проповѣдь въ Египетъ, като представялъ Кирила и съмишленицитѣ му, че намаляватъ божеството на И. Христа и обожествяватъ човѣчеството му[55]. Въ тая проповѣдь Несторий твърдѣлъ, че е страдало тѣлото на И. Христа, а не Богъ Слово. Започнала остра препирня съ послания между Кирила и Несторя. Въ посланието си отъ 429 год. (юлий или августъ)[56] Кирилъ, заявявайки, че е готовъ да претърпи за вѣрата дори смърть, съветвалъ Нестория да нарича Дева Мария Богородица (Θεοτόκος), защото съ своитѣ проповѣди, разпространени на Истокъ и на Западъ, той предизвикалъ „свѣтовенъ смутъ“ (σκάνδαλον οἰκουμενικὸν). Несторий не отстѫпвалъ отъ своя възгледъ и не се боялъ отъ борбата на Кирила Александрийски, понеже опора му билъ импер. Теодосий II. Той се отнесълъ благосклонно къмъ ония александрийци, които, осѫдени отъ Кирила, избѣгали въ Цариградъ и разпространявали клевети срещу него. Въ 430 год. (между 26 януарий и 24 февруарий) Кирилъ отправилъ до Нестория второ послание, започващо съ думата „Ката-

φλυαροῦσι“ (Клеветятъ ме). Поради своето вѣроучително съдържание то е известно подъ названието „догматическо послание“. Поддържайки, че трѣбва да се следва учението на църковнитѣ отци, Кирилъ изяснява догмата въ никейския символъ за въплощението на Сина Божия и термина Θεοτόκος, употрѣбяванъ отъ църковнитѣ отци за Дева Мария. Споредъ Кирила, при въплощението Си Богъ Слово не си измѣнилъ природата. Дева Мария трѣбва да се нарича Богородица не, защото Богъ Слово добилъ отъ нея Своята природа (божеството си), но защото отъ нея се родило тѣлото съ разумна душа, съ което Богъ Слово се съединилъ ипостасно. Поради това се казва, че Той станалъ плътъ.

Въ сѫщото време Кирилъ писалъ на александрийскитѣ клирици, които се намирали въ Цариградъ (може би като негови апокрисиарии), въ отговоръ на тѣхенъ докладъ. Тѣ му съобщили, че презвитеръ Анастасий, довѣрено лице на Нестория, желаелъ миръ между църквитѣ и приемалъ Кириловото послание до египетскитѣ монаси, въ което се казвало, че въ никейския (I всел.) съборъ не е било употрѣбено наименованието „Богородица“. Кирилъ обяснилъ, че това се дължело на обстоятелството, че тогава не билъ подигнатъ подобенъ въпросъ, обаче тоя терминъ се подразбира въ никейския символъ. Отхвърляйки израза на Нестория „Богоприемница“ (Θεοδόχον) за Дева Мария (стр. 131), Кирилъ внушилъ на своитѣ клирици да водятъ борба срещу новата ересь и, ако трѣбва, да подадатъ просба и до императора. Той щѣлъ да изпрати въ Цариградъ други благоговѣйни и разумни лица — епископи и монаси „и не ще си даде сънь на очитѣ си и дрѣмка на клепкитѣ си и почивка на слѣпитѣ си очи, докато не спечели борбата за спасението на всички“.

Отговоръ̀тъ на Нестория до Кирила отъ 15 юний 430 год. изострилъ борбата. Той се представялъ обиденъ отъ Кирила[57] и му приписвалъ еретическа мисъль, че страдало божеството въ И. Христа (теопасхизъмъ). Цитувайки изрази отъ символа на вѣрата и много текстове отъ св. Писание, Несторий твърдѣлъ, че Дева Мария за точность трѣбва да се нарича Христородица (Χριστοτόκος), а не Богородица (Θεοτόκος), защото дветѣ природи въ И. Христа били раздѣлени, като човѣшкитѣ Му дѣла се опредѣляли само отъ неговата човѣшка природа, а божественитѣ Му дѣла — само отъ божеството Му.

При това презвитеръ Анастасий почналъ да проповѣдва въ Цариградъ, че Дева Мария трѣбва да се нарича човѣкородица (ἀνθρωποτόκος), а маркианополскиятъ епископъ Доротей анатемосалъ въ църква предъ Нестория всѣки, който нарича дева Мария Богородица. Богомолцитѣ напустнали храма, но Несторий не само не осѫдилъ Доротея, а и го допустналъ да се причасти. Отъ тогава започнало народно движение въ Цариградъ срещу Нестория. Народътъ не посещавалъ храмо-

ветѣ. Това подбудило Кирила да привлѣче и други епископи въ борбата срещу Нестория. Той писалъ на верийския (алепски) епископъ Акакий, който го съветвалъ да действува, колкото се може, примирително, понеже споръ се отнася по-скоро за думи, а не за действителна ересь. Несторий билъ поддържанъ отъ императорския дворъ. Поради това Кирилъ изпратилъ на импер. Теодосий II трактатъ отъ 45 глави подъ заглавие „За правата вѣра въ Господа нашъ Иисуса Христа“. Подобни догматически изложения отправилъ и до императрицитѣ Евдокия (съпруга на Теодосия II) и Пулхерия (негова сестра) и до другитѣ му две сестри. Кирилъ спечелилъ всецѣло на своя страна папа Целестина, комуто въ м. априлъ 430 год. изпратилъ послание съ преписи отъ проповѣдитѣ на Нестория. Папа Целестинъ свикалъ въ Римъ съборъ, който осѫдилъ Несториевото учение (11. VIII. 430 год.) и възложилъ на Кирила да приложи решението на тоя съборъ, като обяви отлѫчването на Нестория, ако той не осѫди своето учение и не обещае, че ще учи съгласно съ ученията на Римската и Александрийската църква и цѣлото християнство. Папа Целестинъ сѫщевременно изпратилъ чрезъ Кирила послания до първитѣ епископи на Изтокъ и въ Македония[58] и до Нестория, когото заплашилъ съ отлѫчване отъ църквата, ако въ десетдневенъ срокъ не се откаже отъ своето еретическо учение. Сѫщо така и Кирилъ свикалъ въ Александрия съборъ (окт. 430 год.) и отправилъ трето послание до Нестория, известно подъ названието „12 анатематизми“[59]. Той го предупредилъ, че ще бѫде отлѫченъ отъ църквата, ако въ десетдневенъ срокъ писмено и съ клетва не заяви, че анатемосва досегашното си учение и занапредъ ще учи така, както учатъ всички западни и източни епископи. Несторий трѣбвало да подпише и 12-тѣ анатематизми, съ които завършвало съборното послание на Кирила.

Несторий останалъ непоклатимъ въ своя възгледъ. На 6. дек. 430 год. той заявилъ предъ народа въ църквата Св. София, че е подигнато „египетско гонение“ срещу него, както по-рано срещу антиохийскитѣ епископи Мелетий и Флавианъ и срещу цариградскитѣ епископи Нектарий и Иоанъ Златоустъ. На Кириловото писмо Несторий отговорилъ сѫщо съ 12 анатематизми. То било разкритикувано отъ сирийскитѣ епископи Андрей Самосатски и Теодоритъ Кирски, които съ това дали голѣма нравствена подкрепа на Нестория. Антиохийскиятъ епископъ Иоанъ, който по-рано писалъ на Нестория, да употрѣбява термина „Богородица“, сега се усъмнилъ въ правовѣрието на Кирила. Кирилъ билъ обвиненъ, че сподѣлялъ аполинарианската ересь (стр. 131).

б) **III вселенски съборъ.** — Преди да получи Несторий анатематизмитѣ на Кирила, на 19 ноември 430 год. импер. Теодосий II заедно съ западния императоръ Валентинианъ III издалъ указъ за свикване вселенски съборъ въ Ефесъ на Петдесетница (7 юний) 431 год. Съборътъ трѣбвало да има ограниченъ брой членове. Поканени били да дойдатъ митрополититѣ съ по-способнитѣ си епископи. Това искали както Несторий, така и осѫденитѣ отъ него цариградски монаси съ писмена молба до императора. Импер. Теодосий ималъ за цель да оправдае Нестория и злопостави Кирила. Това се вижда отъ неговото писмо до самия Кирилъ, когото обвинилъ, че нарушава църковния миръ. Теодосий II билъ особено недоволенъ, че Кирилъ се осмѣлилъ да пише на императрицитѣ Пулхерия и Евдокия и съ това внесълъ разединение въ царския домъ. Преди да се реши да участвува въ събора, Кирилъ запиталъ папа Целестина дали поддържа предишното си решение противъ Нестория. Следъ като получилъ утвърдителенъ отговоръ (7. VI. 431 год.), той пристигналъ въ Ефесъ заедно съ 40 и повече свои епископи нѣколко дни преди Петдесетница. Несториевитѣ привърженици го обвинили, че, въпрѣки предписанието на императора, довелъ не само много епископи, а и много параволани, което, както после се установило, не било вѣрно. Сѫщо така и Кириловиятъ съмишленикъ, ефескиятъ епископъ Мемнонъ, се явилъ съ много епископи (въ I. заседание 23 отъ Азийския диоцезъ и други 6 епископи отъ Памфилия). Съборътъ не билъ открить на Петдесетница, понеже не сѫ били пристигнали още много митрополити. Ювеналъ Иерусалимски и Флавианъ Солунски дошли нѣколко дни следъ Петдесетница, а сирийскитѣ епископи начело съ Иоана Антиохийски закъснѣли още повече. Двама сирийски митрополити (Александъръ Апамейски и Александъръ Иераполски), които пристигнали въ Ефесъ по-рано, предали на Кирила Александрийски, че Иоанъ Антиохийски казалъ, съборътъ да започне работата си, ако той закъснѣе. Въ императорския едиктъ не било казано, кой ще открие събора и кой ще бѫде неговъ председатель. Императорътъ не щѣлъ да присѫтствува на събора. Неговиятъ представитель Кандидианъ (comes domesticorum, началникъ на императорската свита) билъ натоваренъ да пази само външния редъ въ събора, безъ да се бърка въ неговата работа. Кирилъ Александрийски, въ съгласие съ Мемнона Ефески и други свои съмишленици, взелъ ролята на ржководитель и свикалъ събора на 22 юний 431 год. въ ефеската съборна църква Св. Богородица. Въ началото присѫтствували 154 епископи, а въ края на заседанието станали 198 д. Всички били спечелени отъ Кирила. Поканенъ билъ да дойде въ събора и Несторий съ своитѣ епископи, но отказалъ да се яви, както и Теодоритъ Кирски, който тогава се намиралъ въ Ефесъ. Кандидианъ,

заедно съ епископитѣ Несториеви привърженици, протестиралъ противъ откриването на събора и поискалъ да се почака още четири дни, но това не било прието. По настояване на епископитѣ, той прочелъ въ събора императорския едиктъ (sacra imperatoria) за откриването на събора и си отишълъ. Съборътъ започналъ работата си подъ председателството на Кирила, който замѣствалъ и папа Целестина. Несторий билъ три пѫти поканенъ да дойде въ събора. Понеже не се явилъ, дѣлото му било разгледано въ негово отсѫтствие. Прочетени били второто послание на Кирила до Нестория и отговора на последния до Кирила, извадки отъ Несториевитѣ проповѣди и посланието на Кирила съ 12-тѣ анатематизми. Нѣкои отъ епископитѣ увѣрявали, че Несторий още продължава да учи неправославно. Въ сѫщия день съборътъ единодушно, безъ много разисквания, низвергналъ Нестория. Присѫдата гласѣла: „Самъ Господь Иисусъ Христосъ, Когото Несторий хулилъ, го лишава чрезъ настоящия светейши съборъ отъ епископско и свещеническо достоинство“ [60]. Това решение било разгласено вечерьта по тъмно въ града чрезъ глашатаи [61]. Народътъ въ Ефесъ изразилъ своята голѣма радость съ факелно шествие. Още на другия день Кандидианъ съобщилъ на импер. Теодосия съборното решение и забранилъ да се разгласява повече присѫдата срещу Нестория и да се сношаватъ епископитѣ съ Цариградъ. Той дори обявилъ съборната присѫда за недействителна, понеже само часть отъ законнитѣ членове на събора я произнесли, преди да пристигнатъ Иоанъ Антиохийски и папскитѣ легати. Несторий сѫщо се оплакалъ предъ императора и го молилъ, неговото дѣло да се разгледа отъ новъ съборъ, въ който да участвуватъ само митрополититѣ и по двама епископи отъ всѣка провинция. Несториевото писмо било подписано и отъ 10 други епископи [62]. Обаче сѫщо и Кирилъ Александрийски побързалъ да изпрати послание въ Цариградъ до своитѣ съмишленици и др. [63]. Импер. Теодосий съ едиктъ отъ 29 юний с. год. не е признаълъ съборната присѫда срещу Нестория и предписалъ да се разгледа въпросътъ заедно съ Иоана Антиохийски. Той не знаелъ, че Иоанъ Антиохийски билъ вече пристигналъ въ Ефесъ на 26 юний и че въ сѫщия день образувалъ свой отдѣленъ съборъ (т. н. conciliabulum) [64], който низвергналъ Кирила Александрийски и Мемнона Ефески, загдето осѫдили Нестория, „безъ сѫдъ и безъ следствие“ (стр. 131). Поради това разцепление не могло да се изпълни предписанието на императора. Кирилъ и неговитѣ привърженици отговорили на императора съ послание отъ 1 юлий с. год., че тѣхното решение е правилно и законно, понеже го гласували повече отъ 200 епископи изъ цѣлата вселена, следъ като се убедили, че Несторий учи противно на св. Писание и на никейссия символъ.

Следъ пристигането на папскитѣ легати (двама епископи и единъ презвитеръ), Кирилъ продължилъ заседанията на събора. Папскитѣ представители приели съборното решение противъ Нестория. Въ IV заседание (16 юлий), подъ председателството на Ювенала Иерусалимски, съборътъ призналъ за недействително осѫждането на Кирила и Мемнона отъ „отстѫпническия“ съборъ. Иоанъ Антиохийски и неговитѣ поддръжници (35 епископи)[65] били поканени три пѫти да се явятъ въ събора, за да разгледатъ появилитѣ се недоразумения, обаче тѣ дори не отговорили. Въ V заседание (17 юлий) съборътъ ги лишилъ отъ църковно общение и ги заплашилъ съ низвержение, ако не се разкаятъ. Това решение било съобщено на императора. Архим. Далматий, който 48 години не е излизалъ отъ своя манастиръ, се опиталъ да склони императора да потвърди присѫдата срещу Нестория. Начело на голѣмо шествие отъ монаси и народъ, той отишълъ въ двореца и билъ приетъ отъ императора, който се съгласилъ да изслуша ефескитѣ епископи. Отъ страна на Кириловия съборъ се явили двама епископи, а отъ страна на „отстѫпническия“ съборъ — сановникътъ (комитъ) Ириней. Най-после импер. Теодосий тръгналъ по срѣдния пѫть: издалъ указъ, съ който обявилъ за низвергнати не само Нестория, но и неговитѣ сѫдници Кирила и Мемнона. Неговиятъ пратеникъ комитъ Иоанъ[66] предварително арестувалъ въ Ефесъ и тримата епископи, въпрѣки силнитѣ протести отъ членоветѣ на Кириловия съборъ, и следъ това прочелъ императорския указъ предъ отцитѣ на двата събора. Комитъ Иоанъ не сполучилъ да помири дветѣ страни. Сѫщо безуспѣшни били и преговоритѣ на императора съ представителитѣ на дветѣ партии (по 8 д.) въ Халкидонъ, Импер. Теодосий освободилъ Кирила и Мемнона, като ги призналъ за законни епископи. Кирилъ и Иоанъ Антиохийски се върнали непомирени въ своитѣ епархии, докато, по силното настояване на импер. Теодосия, въ 433 год. тѣ сключили т. н. антиохийска уния (стр. 132).

4. Монофизитство

а) **Разбойнически съборъ.**—Арианството и несторианството били поразени отъ Александрийската църква, но следъ смъртьта на Кирила тя станала люлка на друга по-силна и по-опасна ересь — монофизитството, срещу което църква и държава се борили повече отъ два вѣка (448—680). Начело на това движение застаналъ Кириловиятъ приемникъ Диоскоръ (444—451). Преди да бѫде избранъ за александрийски епископъ, Диоскоръ билъ архидяконъ на Кирила. Придружавалъ го въ III вселенски съборъ и одобрявалъ напълно неговата остра борба срещу Нестория. Диоскоръ свеждалъ цѣлата христология на Кирила къмъ формулата, употрѣбена отъ Кирила,

μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη (т. е. И. Христосъ е една въплотена природа на Бога Слово). Обаче той не одобрявалъ антиохийската уния, сключена отъ Кирила. Монофизитски мислящи имало и въ египетскитѣ манастири, както изобщо между монаситѣ въ Цариградъ и др. мѣста. Щомъ заелъ александрийската катедра, Диоскоръ обвинилъ предходника си Кирилъ, че изхарчилъ църковнитѣ срѣдства въ борбата противъ Нестория. Поради това той отнелъ оставения отъ Кирила имотъ и доставялъ съ тия срѣдства евтинъ хлѣбъ на беднитѣ въ Александрия. Освенъ това отстранилъ нѣкои Кирилови роднини и приятели отъ александрийския клиръ[67]. Диоскоръ билъ властолюбивъ човѣкъ[68] и не признавалъ високото положение, което II вселенски съборъ опредѣлилъ на цариградския епископъ. Все го смѣталъ за подчиненъ на ираклийския митрополитъ, както билъ по-рано. Той нито веднажъ не е писалъ на цариградския архиепископъ Флавианъ и силно упрѣкналъ антиохийския епископъ Домънъ, загдето подписалъ послание на цариградския архиепископъ Прокълъ. Диоскоръ повелъ борба и срещу Теодорита Кирски, когото смѣталъ за несторианинъ (стр. 134); сѫщо и противъ Иринея Тирски, личенъ приятель на Нестория[69]. Може би Диоскоръ би се ограничилъ съ борба срещу несторианствуващитѣ и не би създалъ особено монофизитско движение, ако, по обвинение на дорилейския епископъ Евсевий, не билъ осѫденъ въ Цариградъ стариятъ архимандритъ Евтихъ поради монофизитския му възгледъ. Диоскоръ не призналъ осѫждането на Евтиха и взелъ присърдце неговото дѣло. Той подкрепилъ неговата молба до императора да се разгледа дѣлото му отъ вселенски съборъ. На 30 мартъ 449 год. Теодосий II издалъ указъ за новъ вселенски съборъ въ Ефесъ на 1 августъ с. г., съ цель да бѫдатъ унищожени последнитѣ останки на несторианството. За председатель назначилъ Диоскора, като му поржчалъ (съ особено писмо отъ 15. V. 449 год.) да приеме любезно архимандрита Варсума, когото поканилъ да участвува съ право на гласъ въ събора като представитель на монаситѣ въ Сирия. Освенъ това Теодосий съ едиктъ до Диоскора забранилъ Теодоритъ Кирски да участвува въ събора, преди да бѫде повиканъ отъ сѫщия съборъ поради това, че той е писалъ противъ Кирила (стр. 131).

Диоскоръ пристигналъ въ Ефесъ своевременно съ 23 свои епископи и много параволани. Варсума се явилъ сѫщо съ много монаси. За свои помощници или съпредседатели Диоскоръ поставилъ Ювенала Иерусалимски и други по-първи епископи[70]. Събрали се въ Ефесъ 138 епископи. Съборътъ билъ открить на 8 августъ 449 год. (вм. на 1 с. м.) въ сѫщата църква Св. Богородица, гдето заседавалъ III вселенски съборъ. По искане на Диоскора, храмътъ билъ пазенъ отъ войска. Самиятъ представитель на императора комитъ Елпидий билъ на страната на

Евтиха. Той не допустналъ Евсевия Дорилейски въ събора и настоялъ да се разгледа, дали била справедлива присѫдата противъ Евтиха. Диоскоръ подкрепилъ Евтиха въ желанието му да не се чете посланието на папа Лъвъ I до събора. Още въ първото заседание съборътъ намѣрилъ учението на Евтиха за православно и билъ възстановенъ въ свещеническия си чинъ. Когато били четени деянията на цариградския съборъ отъ 448 год., който осѫдилъ Евтиха, присѫтствувалитѣ монаси и войници, щомъ чуели израза „две природи", викали: „Сѣчете на две ония, които казватъ две природи ... Който казва две природи, той е Несторий". Противъ Евсевия Дорилейски викали да бѫде изгоренъ живъ. Диоскоръ запиталъ отцитѣ, дали приематъ, че Словото има две природи следъ въплъщението Си. Последвалъ викъ: „Анатема на този, който казва това!" Вѣроизложението, което далъ Евтихъ въ събора, било одобрено съ общъ викъ: „Анатема, ако нѣкой казва две!" (природи).

Следъ това Диоскоръ подготвилъ членоветѣ на събора за осѫждане на Флавиана. Прочетено било седмо правило на III всел. съборъ, което забранява да се измѣнява никейскиятъ символъ на вѣрата. Споредъ обяснението на Диоскора, подлежи на осѫждане всѣки, който не смѣта за достатъчно вѣроучение никейския символъ и „мѫдърствува, или въвежда ново, или изследва". Това значело, че Диоскоръ отричалъ умствената потрѣбность отъ все по-голѣмо разяснение на вѣрскитѣ въпроси, сир. нуждата отъ развитие на богословската наука[69]. Неговото обяснение било прието единодушно отъ цѣлия съборъ съ похвални възгласи: „Диоскоръ е великъ стражъ на вѣрата! Това сѫ думи на Св. Духъ. Ти си стражъ на правилата". По предложение на Диоскора, съборътъ лишилъ отъ санъ цариградския архиепископъ Флавианъ и Евсевия Дорилейски, обвинени, че тѣ измѣнили никейския символъ и смутили църквата съ нови изследвания на вѣрата. Не подействували на Диоскора нито протестътъ на Флавиана и папския легатъ дяконъ Иларъ, (Ἴλαρος, Hilarus)*, нито застѫпничеството на нѣколцина епископи, които прегърнали колѣната му и го молѣли да не осѫжда Флавиана. Разгнѣвенъ, Диоскоръ станалъ отъ стола си и извикалъ: „Вие бунтъ ли дигате срещу мене? Кѫде е стражата? (ποῦ εἰσιν οἱ κόμητες)". Въ църквата се втурнали много войници. Нѣкои отъ епископитѣ се изплашили и се скрили подъ столоветѣ. Флавианъ насмалко щѣлъ да пострада, ако клирици не го отвели на страна[70]. По настояване на Диоскора, въ сѫщия день всички епископи (135) подписали присѫдата срещу Флавиана и Евсевия. Папскитѣ легати напустнали събора, безъ да подпишатъ решението му.

Кой знае защо съборътъ ималъ второто си заседание следъ три седмици, на 20 августъ. Тогава той низвергналъ Ива

* После станалъ римски папа (461—468).

Едески, Теодорита Кирски и дори антиохийския епископъ Домънъ, който, ако и да подписалъ присждата срещу Флавиана, билъ подозрѣнъ въ несторианство, понеже билъ близъкъ съ Ива и Теодорита.

Импер. Теодосий II потвърдилъ решенията на тоя съборъ, заточилъ Флавиана и другитѣ осждени епископи. Увѣренъ, че несторианството било изкоренено, той взелъ писмено обещание отъ епископитѣ, че занапредъ не ще спорятъ по вѣрата. Обаче папа Лъвъ I Велики, по решение на римския съборъ, отхвърлилъ постановленията на Диоскоровия съборъ и го нарекълъ разбойнически (latrocinium Ephesinum). Това предизвикало Диоскора да анатемоса папата и да иска отъ импер. Теодосия II неговото заточение. Диоскоръ успѣлъ да постави на цариг. престолъ свой човѣкъ — Анатолия вмѣсто Флавиана [71].

б) **IV вселенски съборъ.** — Осжденитѣ епископи Флавианъ, Евсевий и Теодоритъ се обърнали съ молба до папата да действува за тѣхното оправдаване и да се свика новъ вселенски съборъ въ защита на православието. Папа Лъвъ I Велики се опиталъ да въздействува на Теодосия II чрезъ западния императоръ Валентинианъ III, обаче Теодосий оставалъ подъ влиянието на Диоскора. Скоро той внезапно умрѣлъ (падналъ отъ конь). Императрица Пулхерия, която наследила престола, и нейниятъ съпругъ Маркианъ били противници на монофизитството. Тя пренесла въ Цариградъ съ голѣма почить тленнитѣ останки на починалия въ заточение Флавианъ Цариградски, смѣтанъ за „мжченикъ на вѣрата“. Диоскоръ проявилъ по нѣкакъвъ начинъ недоволството си отъ тая промѣна [72]. Цариг. архиепископъ Анатолий (449—458) действувалъ противъ неговитѣ разбирания. Въ мѣстенъ съборъ (σύνοδος ἐνδημοῦσα) той осждилъ наново Евтиха (ноември 450) и подписалъ догматическото послание на папа Лъва Велики, адресирано до Флавиана. За нуждата отъ новъ вселенски съборъ говорѣли мнозина на Изтокъ. Папа Лъвъ отначало не сподѣлялъ това мнение и смѣталъ, че за да се възстанови църковниятъ миръ, ще бжде достатъчно, ако се изхвърлятъ отъ църковнитѣ диптихи имената на Диоскора, Ювенала Иерусалимски и Евстатия Беритски (= Бейрутски). Обаче импер. Маркианъ съ указъ отъ 17 май 451 год. предписалъ да се свика вселенски съборъ на 1 септември с. год., въ Никея съ задача да изложи ясно истинската вѣра, та въ бждеще да нѣма вече никакво съмнение и разединение. Поради нашествието на хунитѣ, налагало се императорътъ да не бжде далече отъ Цариградъ. Затова по негово желание съборътъ билъ откритъ въ Халкидонъ (срещу Цариградъ, при Босфора), въ църквата Св. Ефимия, на 8 октомврий 451 год. Обикновено се приема, че Диоскоръ предвиждалъ лошия си край и неохотно заминалъ не „за събора“,

а „за война“, както той казвалъ. Въ течение на две години той изгубилъ влиянието си и между египетскитѣ епископи. Императорскиятъ едиктъ не ограничавалъ числото на епископитѣ, които биха придружили своитѣ архиепископи. Отъ 100 и повече епископи, подведомствени на Александрийската църква, само 19 д. пожелали да придружаватъ своя началникъ Диоскоръ и отъ тѣхъ само 13 д. му останали вѣрни. Въ храма, гдето се свикалъ съборътъ, Диоскоръ и неговитѣ привърженици (египетскитѣ епископи, палестинскитѣ епископи начело съ Ювенала Иерусалимски и илирийскитѣ епископи начело съ ираклийския Квинтилъ отъ Първа Македония — представитель на солунския епископъ Анастасий) заели лѣвото крило, а противницитѣ му начело съ папскитѣ легати и Анатолия Цариградски — дѣсното крило. Още въ първото заседание на събора папскитѣ легати заявили, че тѣ иматъ поржка отъ папа Лъва, „глава на всички църкви“, Диоскоръ да не заседава въ събора. Иначе тѣ ще си отидатъ. Папскитѣ легати смѣтали Диоскора виновенъ, че превишилъ властьта си и свикалъ съборъ (разбойнически) безъ позволението на папата, „което никога не се случвало, нито ще се случи“. Въ действителность Диоскоровиятъ съборъ билъ свиканъ съ съгласието на папа Лъва, но папскитѣ легати изтъкнали, че Диоскоръ билъ длъженъ да отговаря за деянията на ефеския съборъ, а едно и сжщо лице не може да бжде едновременно ответникъ и сждия. Затова, по заповѣдь на императорскитѣ представители, Диоскоръ седналъ въ срѣдата на храма като подсждимъ. Първиятъ обвинитель билъ Евсевий Дорилейски, осжденъ отъ разбойническия съборъ. Императорскитѣ представители допустнали Теодорита Кирски въ събора, въпрѣки силнитѣ протести на Диоскора и неговитѣ привърженици (египетскитѣ, палестинскитѣ и илирийскитѣ епископи). Въ отговоръ на тѣзи протести източнитѣ епископи викали: „Вънъ убиецътъ! Кой не знае дѣлата на разбойническия съборъ!“ Съ прекжсване виковетѣ продължили до мръкване. Въ своя защита Диоскоръ изтъквалъ, че действувалъ съгласно съ волята на императора Теодосий II и не самолично, а заедно съ Ювенала Иерусалимски, Таласия Кесарийски и въ съгласие съ цѣлия съборъ, който подписалъ съборнитѣ решения. Източнитѣ епископи (между тѣхъ и Стефанъ Ефески), които участвували въ разбойническия съборъ, твърдѣли, че тѣ се подписали на бѣла хартия, насилени отъ секретаритѣ на Диоскора. Следъ като било прочетено вѣроизложението на Флавиана Цариградски, императорскитѣ представители запитали събора, дали то е православно. Всички епископи се изказали, че то е православно и съгласно съ ученията на Кирила Александрийски. Това заявили и палестинскитѣ, илирийскитѣ и четирма египетски епископи, които начело съ Ювенала Иерусалимски оставили Диоскора и се присъединили на другата страна, при неговитѣ сждници (стр. 41).

Обаче Диоскоръ продължавалъ да се защищава, поддържайки мнението, че мнозина отъ неговитѣ противници сж несториани. Съборътъ билъ убеденъ, че Флавианъ, Евсевий Дорилейски и други сж несправедливо осждени. Императорскитѣ представители изтъкнали, че поради това сжщото наказание би трѣбвало да се наложи на Диоскора и на неговитѣ главни сподвижници Ювеналъ Иерусалимски, Таласий Кесарийски, Евсевий Беритски и Василий Селевкийски. Тѣзи епископи били поставени подъ арестъ като подсждими. Докато източнитѣ епископи одобрили тази мѣрка, илирийскитѣ епископи безуспѣшно се опитали да спасятъ Диоскора, като намирали и себе си виновни „Всички ние сгрѣшихме — казвали тѣ — всички молимъ за прошка."

Въ третото заседание на събора (13 октомврий) Диоскоръ трѣбвало да отговаря и на нѣколцина александрийци (дяконитѣ Теодоръ и Исхирионъ и презвитеръ Атанасий — племенникъ на Кирила Александрийски, мирянинътъ Софроний), които се оплакали отъ негови злочинства, извършени надъ тѣхъ. Диоскоръ три пжти билъ призованъ да се яви въ събора, но все отказвалъ. И съборътъ го низвергналъ задочно за непослушание, а не за ересь, нито заради деянията му въ разбойническия съборъ[73]. Другитѣ арестувани епископи били помилвани и допустнати да заседаватъ въ събора (IV засед.). Импер. Маркианъ поддържалъ осжждането на Диоскора и го заточилъ въ Гангра (Пафлагония)[74], гдето и умрѣлъ († 4. IX. 454).

По-нататъкъ съборътъ продължилъ своята догматическа дейность, имайки за ржководство никео-цариградския символъ, посланията на Кирила Александрийски (Καταφλυαροῦσι и Εὐφραινέσθωσαν) и посланието на папа Лъва до Флавиана. Докато палестинскитѣ и илирийскитѣ епископи (главно никополскиятъ епископъ Атикъ) изказали съмнение, че посланието на папа Лъва до Флавиана е напълно православно, вѣроучението на Кирила било признато за православно отъ всички епископи[75]. Съмнението на илирийскитѣ епископи било отстранено чрезъ сравнение съ Кириловото учение. Само египетскитѣ епископи отказали да подпишатъ посланието на папа Лъва. Следъ осжждането на Диоскора тѣ всички (сжщо и ония, които отначало оставили Диоскора) не посещавали заседанията на събора. Тринадесеттѣ египетски епископи дали на събора свое вѣроизложение. Тѣ изповѣдвали вѣроучението, изложено отъ никейския съборъ, Атанасия и Кирила, анатемосвали Нестория и всѣка ересь, но не споменавали Евтиха. По настояване на събора, египетскитѣ епископи осждили Евтиха, но не подписали посланието на папа Лъва подъ предлогъ, че още нѣма александрийски архиепископъ, безъ съгласието на когото тѣ не могатъ да сторятъ това. Тѣ привеждали за оправдание, че по старъ обичай епископитѣ на Александрийския диоцезъ трѣбва да следватъ мнението на главния епископъ — александрийския (прав. VI на I всел. съборъ). Въ действителность тѣ продъл-

жавали да се съмняватъ, че посланието на папа Лъва I е напълно съгласно съ ученията на Кирила Александрийски. Заплашени отъ събора съ низвержение като неправославни, тѣ най-после се съгласили, съборътъ да избере александрийски архиепископъ и тѣ да изпълнятъ това, което той имъ каже. Сѫщо и царигр. архиепископъ Анатолий, бившъ александрийски клирикъ, свидетелствувалъ, че въ Египетъ сѫществува обичай, всички епископи да сѫ послушни на александрийския архиепископъ. По предложение на импер. представитель, съборътъ решилъ, 13-тѣ египетски епископи да чакатъ въ Цариградъ, докато бѫде ржкоположенъ новъ александрийски архиепископъ, но при все това следъ свършването на събора (1. XI. 451) египетскитѣ епископи се върнали въ епархиитѣ си, безъ да подпишатъ посланието на Лъва.

в) **Утвърждение на монофизитството въ Египетъ, Нубия и Абисиния.** — Православната александрийска мисъль била свѣтилникъ на вѣрата и въ IV вселенски съборъ, както въ I и III всел. съборъ, обаче Диоскоръ разстроилъ Александрийската църква, та следъ IV вселенски съборъ тя престанала вече да бѫде най-учена църква (φιλοσοφικωτάτη) и учителка на вселената. Импер. Маркианъ позволилъ на заточения Диоскоръ да приема свободно посетители отъ Египетъ и да бѫде въ преписка съ тамошнитѣ монаси. Така неговото религиозно влияние въ Египетъ се затвърдило. Привърженицитѣ му се увеличавали и образували силна партия вѫтре въ Александрийската църква. Монофизитството намирало приемъ особено между коптитѣ, понеже тѣ високо почитали Кирила Александрийски и били убедени, че халкидонскиятъ съборъ се отклонилъ отъ неговото учение. Новиятъ александрийски архиепископъ Протерий (452—457) билъ православенъ, приелъ символа на II вселенски съборъ. Диоскоровата партия начело съ презвитера Тимотей Елуръ (Котка) и дякона Петъръ Монгъ не го признавали за законенъ епископъ. На страната на Протерия били малко епископи. Подкрепяла го гражданската власть, която заплашила противницитѣ му съ конфискация на имотитѣ имъ и съ заточение (28. VII. 452). Въ Александрия дошла и войска отъ 2000 д., за да осуети борбата на монофизититѣ.

Следъ смъртьта на заточения Диоскоръ, монофизититѣ въ Египетъ засилили борбата си срещу Протерия, противъ когото били и нѣкои православни. И въ Александрия, както въ Иерусалимъ, монаситѣ взимали най-живо участие въ монофизитското движение. Тѣ разгласявали, че халкидонскиятъ съборъ измѣнилъ вѣрата. Следъ смъртьта на импер. Маркианъ († между 26 ян. и 7 февр. 457) монофизититѣ избрали за александрийски архиепископъ Тимотей Елура (Αἴλουρος, мартъ 457 год.) и отстранили Протерия отъ катедрата, обаче войската изгонила Тимотея отъ Александрия. На 28 мартъ 457 год. моно-

фити се втурнали въ александрийската катедрала и убили Протерия въ баптистерия, гдето се скрилъ. Тълпата изгорила тѣлото му на иподрома. Оттогава се открила дълбока пропасть между монофизититѣ (главно копти) и православнитѣ (предимно гърци). Тимотей Елуръ завзелъ алекс. катедра. Той веднага свикалъ въ Александрия съборъ, който анатемосалъ халкидонския съборъ, папа Лъва и Анатолия Цариградски. Освенъ това той изгонилъ православнитѣ (диофизититѣ) епископи и ги замѣстилъ съ свои привърженици. Пострадалитѣ потърсили защитата на новия византийски императоръ Лъвъ I (457—474), но сѫщо и Тимотей Елуръ съ своитѣ епископи се обърналъ къмъ него, за да го утвърди въ новата му длъжность. Щомъ се научилъ за убийството на Протерия, импер. Лъвъ заповѣдалъ да бѫдатъ най-строго наказани виновнитѣ и съ енциклика поканилъ всички епископи въ империята да си изкажатъ мнението за халкидонския съборъ и за Тимотей Елура. Почти всички епископи (1600 д.) се изказали за халкидонския съборъ и противъ Тимотей Елура като недостоенъ не само за епископски чинъ, но и за името християнинъ. Въ края на 460 год. Тимотей Елуръ билъ заточенъ първенъ въ Гангра, после въ Херсонъ. Вмѣсто него билъ поставенъ Тимотей II Салофакиолъ, наричанъ още Мѫдри (460—482), който съ кроткитѣ си обноски[76] успѣлъ да възстанови мира въ Александрийската църква, но не и да помири монофизититѣ съ православнитѣ. Отъ мѣстозаточението си Тимотей Елуръ продължавалъ да пише противъ халкидонския съборъ, като отхвърлялъ сѫщо и ученията на евтихианитѣ[77]. Когато императорската власть била завзета отъ Зенона (474—475), Тимотей Елуръ билъ освободенъ отъ заточение и дошълъ въ Цариградъ. По негово внушение узурпаторътъ Василискъ издалъ въ 476 год. енциклика противъ халкидонския съборъ и я изпратилъ до всички епископи да я подпишатъ (стр. 42 и 136). По заповѣдь на Василиска, Тимотей Салофакиолъ билъ отстраненъ отъ катедрата и пакъ я заелъ Тимотей Елуръ. Следъ като наново заелъ престола, импер. Зенонъ (476—491) не е възстановилъ Тимотей Салофакиола на катедрата, както го молили православнитѣ отъ Александрия. Напротивъ, следъ смъртьта на Тимотей Елура († 31. VII. 477) монофизититѣ поставили на негово мѣсто дотогавашния александрийски архидяконъ Петъръ Монгъ, но и православнитѣ успѣли да освободятъ отъ заточение Тимотей Салофакиола, който се върналъ въ Александрия. Скоро следъ това Петъръ Монгъ билъ заточенъ въ Евхаитъ. За приемникъ на починалия Тимотей Салофакиолъ († 482) билъ избранъ отъ александрийски съборъ презвитеръ Иоанъ Талай (Ταλάϊας), икономъ на александрийския храмъ Св. Иванъ Предтеча. Обаче Иоанъ Талай не билъ гледанъ добре отъ импер. Зенона, понеже билъ нарушилъ клетвеното обеща-

ние, което му далъ въ Цариградъ, че не ще се стреми да получи александрийската кетедра. Сжщо и царигр. патриархъ Акакий не признавалъ избора му, понеже не получилъ отъ него обичайното известително послание. Петъръ Монгъ ималъ приятели въ Цариградъ, които действували предъ импер. Зенона да го върне на катедрата като много по-способенъ отъ Иоанъ Талая да умиротвори Александрийската църква. Той се върналъ въ Александрия, а Иоанъ Талай избѣгалъ въ Римъ. Импер. Зенонъ отправилъ своя енотиконъ отъ 484 год. именно до Петъръ Монга, който подписалъ тоя документъ и приелъ въ църковно общение „протерианитѣ". Обаче желаното църковно съединение не се постигнало. Колкото и двулично да действувалъ Петъръ Монгъ, строгитѣ монофизити (диоскорианитѣ) го осжждали, че приелъ въ общение протерианитѣ и искали явно да осжди халкидонския съборъ. За да умири недоволнитѣ монаси, той се изказалъ предъ тѣхъ противъ халкидонския съборъ, но тѣ заедно съ десетина епископи искали да отхвърли и енотикона. Сжщо и православнитѣ не били доволни отъ Петъръ Монга, понеже поддържалъ енотикона и особено защото отстранилъ останкитѣ на Тимотей Салофакиола отъ патриаршескитѣ гробове. Разцеплението се усилило, когато по заповѣдь на импер. Зенона започнало гонение срещу всѣки противникъ на енотикона.

Римскитѣ папи Симплиций (468—483) и Феликсъ III (483—493) се застжпили за изгонения Иоанъ Талай. Импер. Зенонъ и царигр. патриархъ Акакий силно защищавали Петъръ Монга, но при все това папа Феликсъ III го осждилъ съборно като еретикъ (484 год.), понеже се намиралъ въ общение съ антиохийския патриархъ-монофизитъ Петъръ Гнафевсъ (Тепавичарь), и прекжсналъ общение съ Акакия, понеже билъ въ общение съ Петъръ Монга.

Презъ време на т. н. акакианска схизма (484—519) Александрийската църква се клатушкала между православието и монофизитството. Нѣколко приемници на Петъръ Монга († 489 или 490) били все монофизити[78]. Единъ отъ тѣхъ Иоанъ Никеотъ си служелъ дори съ пари, за да затвърди монофизитството и действувалъ съ явни монофизити (Северъ Антиохийски, Филоксенъ Иераполски)[79].

Диоскоръ II, племенникъ на Тимотей Елура, заелъ катедрата съ военна сила, която потушила съ кръвопролитие народния протестъ[80]. Въ това време въ Египетъ се явилъ образованиятъ сириецъ Иоанъ (после ефески епископъ), който написалъ история на монофизитството. Деенъ ратникъ за утвърждение на монофизитството въ Египетъ билъ и бившиятъ антиохийски патриархъ Северъ, който следъ възцаряването на православния Юстинъ I (518—527) избѣгалъ въ Александрия и ходилъ отъ градъ въ градъ да разпространява своето учение. (стр. 139). Неговъ вѣренъ последователь билъ александрийскиятъ

патриархъ Теодосий (535—536). Двамата станали родоначалници на отдѣлна монофитска (яковитска) църква[81]. Теодосий далъ тайно позволение на Якова Барадай да поставя презвитери и епископи въ Сирия. Съ негово съгласие египетски епископи ржкоположили предложенитѣ отъ Якова лица (Кононъ за тарски епископъ и Евгений за селевкийски). Въ Цариградъ, подкрепяни отъ императрица Теодора — съпруга на Юстиниана Велики, тѣ спечелили на своя страна и царигр. патриархъ Антимъ. Импер. Юстинианъ Велики често разисквалъ съ Теодосия, както и съ други монофизити, по вѣрски въпроси (частно за халкидонския съборъ). Понеже Теодосий решително отказалъ да признае IV вселенски съборъ, импер. Юстинианъ го заточилъ въ Деркосъ (близу до Цариградъ) заедно съ негови привърженици-епископи и монаси отъ, Египетъ (около 300 д.). После, по настояване на Теодора, го премѣстилъ близу до Цариградъ, а импер. Юстинъ II го освободилъ отъ заточение, но следъ нѣколко дни Теодосий умрѣлъ († 567).

Вмѣсто заточения Теодосий, импер. Юстинианъ Велики поставилъ за александрийски патриархъ единъ египетски монахъ на име Павелъ, ржкоположенъ отъ царигр. патриархъ Мина (536—552). Ако и да билъ голѣмъ привърженикъ на халкидонския съборъ, Павелъ не оправдалъ надеждитѣ на импер. Юстиниана — да възстанови църковния миръ въ Египетъ. Отъ страхъ да не бѫде убитъ, както Протерий, той почналъ да прави отстѫпки на монофизититѣ: извършилъ панихида за покойния антиохийски патриархъ Северъ, сѫщо и за александрийския патриархъ Диоскоръ II. Обвиненъ въ убийството на единъ дяконъ, по настояване на императрица Теодора, въ 542 год. патриархъ Павелъ билъ низвергнатъ отъ съборъ въ Газа (Палестина), (участвували антиохийскиятъ патриархъ Ефремъ и иерусалимскиятъ Петъръ).

Новиятъ александрийски патриархъ Зоилъ (542—551) билъ твърдъ въ православието. Подписалъ решението на царигр. съборъ отъ 543 год. противъ Оригена, но не и вѣропроповѣдния указъ на Юстиниана отъ 551 г. противъ „тритѣ глави“. Затова билъ низвергнатъ. Приемникътъ му Аполинарий (551—569) следвалъ църковната политика на Юстиниана Велики: участвувалъ въ V вселенски съборъ (553) и подписалъ решението му противъ „тритѣ глави“. Православнитѣ александрийски патриарси[82] се стремѣли да привлѣкатъ монофититѣ въ Православната църква, обаче монофизитството вече станало национално изповѣдание на коптитѣ и не било възможно да се предотврати образуването на отдѣлна Коптска църква съ началникъ, титулуванъ александрийски патриархъ. Това станало въ 576 год., когато билъ избранъ първиятъ отдѣленъ патриархъ на египетскитѣ монофизити Петъръ († 578), който ржкоположилъ наведнажъ 60 епископи за отдѣлни епархии[83].

Освенъ въ Египетъ, монофизитството се разпространило въ съседнитѣ области Етиопия (Абисиния) и Нубия. Етиопцитѣ били християни още отъ IV в. и се намирали подъ духовната власть на александрийския епископъ. Презъ време на монофизитскитѣ борби тѣ се чувствували по-близки съ коптитѣ, отколкото съ гърцитѣ, които изобщо поддържали вѣрата на халкидонския съборъ. Поради това, когато Александрийската църква се разцепила, етиопцитѣ признали монофизитския (коптския) александрийски патриархъ, подъ чиято духовна власть сѫ и до днесъ.

Нубия била населена отъ разни племена, които въ времето на Юстиниана Велики още били езичници[84]. Тамъ проповѣдвалъ християнството монофизитъ — свещеникъ Юлианъ. Той се явилъ при господаря на племето набатеи (или набати) Силко съ писма и дарове на императрица Теодора (жената на Юстиниана Велики) и го убедилъ да приеме християнството. Въ Нубия действували и православни проповѣдници, подкрепяни отъ Юстиниана Велики, но Силко ги изгонилъ по внушение на свещеника Юлианъ. Първитѣ епископи въ Нубия (Теодоръ Филски и Лонгинъ)[85] продължили мисионерското дѣло на Юлиана. По заповѣдь на Юстиниана Велики, военачалникътъ Нарзесъ разрушилъ езическитѣ светилища въ нубийския градъ Филе и съ това се улеснила дейностьта на епископа Теодоръ. Лонгинъ пъкъ успѣлъ да покръсти племето алодеи (Ἀλοδαίοι или Ἀλοδοί), което живѣело до границитѣ на Етиопия[86]. После приело християнството и племето блеми подъ влияние на набатеитѣ, чийто владѣтель Силко често воювалъ съ тѣхъ. Просвѣтена отъ монофизити, Нубия сѫщо така се присъеднила къмъ Коптската църква[87].

г) **Монофизитски секти.** — Монофизититѣ въ Египетъ се разпаднали на нѣколко секти. Отцепенитѣ отъ Петъръ Монга останали безъ свещенство, следъ като измрѣли тѣхнитѣ презвитери. Поради това тѣ били наречени акефали (ἀκέφαλοι), сир. безглавни. За кръщение тѣ употрѣбявали богоявленска вода, а за причастие — запазени отъ много години евхаристийни вещества. Причащавали се само веднажъ въ годината на Великдень, като взимали по малка частица. Отъ акефалитѣ покъсно се отдѣлила секта на антропоморфити (вѣрвали, че Богъ има човѣшки образъ). Различавани били още партии варсанофити (по името на водача имъ Варсанофий), исаинити (по името на епископа Исаия, когото, споредъ едно известие, египетскитѣ монофизити, противници на Петъръ Монга, избрали за александрийски архиепископъ)[88]. Часть отъ акефалитѣ се присъединила къмъ Александрийската църква при нейния патриархъ Диоскоръ II (516—517).

Въ Александрия изникналъ остръ споръ между монофизитскитѣ водачи Северъ Антиохийски и Юлианъ Халикарнаски епископъ, дали тѣлото Христово е тленно или нетленно. Единъ египетски монахъ ги запиталъ по тоя въпросъ. Северъ отговорилъ, че тѣлото Христово е тленно, а Юлианъ твърдѣлъ че то е нетленно. И двамата имали привърженици въ Александрия. Еднитѣ (северянитѣ) били наричани фтартолатри (φθαρτολάτραι), а другитѣ (юлианиститѣ) — автартодокети ἀφθαρτοδοκῆται)[89]. Дветѣ страни водѣли бурни препирни и дошли до църковно разцепление (стр. 138). Следъ смъртьта на александрийския патриархъ Тимотей IV, въ 535 год. северянитѣ избрали за неговъ приемникъ Теодосия[90], а юлианиститѣ — Гаяна. Голѣма часть отъ клира, както и гражданската власть поддържали Теодосия, но народътъ и монаситѣ признавали Гаяна и по негово име се създала партия гаянити. Следъ нѣколко месеци Гаянъ билъ заточенъ въ Сардиния, но привържениците му продължавали да противодействуватъ на Теодосия, който поради това напустналъ Александрия (ноември 536 г.) и заминалъ въ Цариградъ, гдето заедно съ Севера Антиохийски действувалъ за възтържествуване на монофизитството (стр. 137 и 264).

Александрийскиятъ патриархъ Теодосий се борилъ и противъ новоизникналата монофизитска секта тритеизъмъ (трибожие), която се отцепила отъ северянитѣ. Главенъ теоретикъ на тази секта билъ александрийскиятъ граматикъ Иоанъ Филопонъ, последователь на Аристотеля[91]. Тритеиститѣ изхождали отъ гледището, че не сѫществува безлична природа (οὐκ ἔστι φύσις ἀνυπόστατος) и отъждествявали φύσις и ὑπόστασις (природа и ипостась, личность). Тѣ отхвърляли православното учение за две естества на И. Христа, понеже това значело да се поддържа еретическото учение, че Той има две лица. Тритеиститѣ мислѣли за логично, че тритѣ ипостаси (три лица) въ Св. Троица сѫ три естества (φύσεις) или три сѫщности (οὐσίαι).

д) **Монотелитство.**—Може да се каже, че монофизитството е станало господствено вѣроизповѣдание въ Египетъ. Презъ кратковременното владичество на перситѣ (619—627) християнитѣ въ Египетъ били гонени и избивани, но при все това монофизититѣ останали голѣмо мнозинство. Поради това и импер. Ираклий (610—641) взелъ да поддържа монотелитското учение като срѣдство за съединение на монофизититѣ съ Православната църква. Той не е успѣлъ да постигне тази цель, понеже срещналъ противодействие отъ страна на православнитѣ богослови. Още александрийскитѣ патриарси Евлогий и Иоанъ Милостиви се борѣли съ съчинения противъ това учение, което се появило и между александрийскитѣ монофизити. Иоанъ Милостиви дори се тъкмѣлъ да низвергне цариградския патриархъ Сергий. Персийското робство

попрѣчило да се води енергична борба противъ монотелитската ересь. Обаче нейнитѣ привърженици въ Египетъ се увеличили особено при александрийския патриархъ Киръ (631—641). Още като фазиски митрополитъ (Фазисъ, сега гр. Поти въ Западенъ Кавказъ), Киръ се сближилъ съ импер. Ираклий и следъ малко колебание приелъ монотелитската теория на цариградския патриархъ Сергий, съ цель да присъедини къмъ Православната църква арменцитѣ, които станали монофизити (противохалкидонци) по-скоро по недоразумение. Той билъ премѣстенъ на александрийския престолъ отъ импер. Ираклий съ надежда, че ще работи за уния между египетскитѣ монофизити. И, наистина, той ималъ успѣхъ. На 3 юний 632 или 633 год. голѣма часть отъ монофизититѣ въ Египетъ и Либия (клирици, сановници и народъ) се присъединили къмъ Православната църква, като подписали изработеното отъ Кира вѣроопредѣление за една „богомжжна енергия“ (θεανδρικὴ ἐνέργεια) въ И. Христа. Въ своята радость Киръ нарекълъ тоя день праздникъ, въ който взели участие и небеснитѣ чинове. Цариг. патриархъ Сергий побързалъ да съобщи на папа Хонорий (625—638) за придобивката на Кира. Сжщо и монофизититѣ смѣтали унията за своя голѣма победа. Тѣ казвали: „Не ние влѣзохме въ общение съ Халкидонъ (православнитѣ), а Халкидонъ — съ насъ“. Обаче православнитѣ на подбивъ наричали тази уния „написана съ вода“ (ὑδροβαφὴς). Най-силенъ противникъ на монѳтелитството билъ монахъ Софроний отъ Дамаскъ, после иерусалимски патриархъ (стр. 45—46). Той съ сълзи на очи молилъ патр. Кира да не поддържа учение, което възстановява аполинарианската ересь. Вѣренъ на своя покровитель Ираклий, Киръ подписалъ неговия монотелитски „ектесисъ“ (ἔκθεσις τῆς πίστεως) отъ 638 год. и изказалъ благодарность на цариградския патриархъ Сергий за обнародването на това вѣроизложение. Въпрѣки енергичнитѣ усилия на Кира, повечето монофизити въ Египетъ не приели унията[92] и продължавали да враждуватъ съ православнитѣ, безъ да съзнаватъ, че надъ Египетъ вече надвиснала арабската опасность. Киръ се опиталъ да я отстрани, като предложилъ да плаща на халифа Омаръ ежегоденъ данъкъ и да му даде за жена дъщерята на импер. Ираклий, безъ съгласието на последния. Ираклий го повикалъ въ Цариградъ за обяснение. Киръ пакъ билъ върнатъ въ Александрия, но тя била вече обсадена отъ арабитѣ. Киръ умрѣлъ († 22. IV. 643 г.), безъ да постигне въжделението си — замѣна на монфизитството съ монотелитство. И дветѣ ереси останали да сжществуватъ. Киръ, както и други монотелитски водачи (Сергий, Пиръ), билъ анатемосанъ отъ VI вселенски съборъ (680—681), на който Александрийската патриаршия била представяна отъ своя презвитеръ Петъръ.

5. Духовенъ животъ

а) **Религиозно-нравствено състояние.** — Презъ тоя периодъ християнството било господствена вѣра и въ Египетъ, както въ другитѣ области на Римската империя. Догматическитѣ разпри увличали и клира и народа, усилвали тѣхното религиозно настроение; но отъ друга страна тѣ били религиозни раздори, които развивали у християнитѣ фанатизъмъ и други низки пориви. Александрийци били буйни, непокорни и наклонни къмъ бунтове. Жертва на тѣхната нетърпимость станала прочутата философка Ипатия, а по-късно и александрийскиятъ архиепископъ Протерий. Дори видни александрийски архиепископи (Теофилъ, Кирилъ, Диоскоръ) имали крамолнически нравъ. Ожесточеното гонение срещу Иоана Златоуста не би било възможно, ако Теофилъ Александрийски залѣгалъ да придобие навикъ на самообладание и християнско миролюбие. Кирилъ ималъ по-благороденъ характеръ, но не и воля да избѣгва свадитѣ. Диоскоръ пъкъ открито разпалвалъ фанатизма на тълпата.

Обаче и презъ това бурно време Александр. църква проявила сравнително високъ религиозенъ животъ. Украсила се съ нови знаменити светии (Атанасий Велики, Евлогий, Иоанъ Милостиви)[93]. Църквата признала за светия сжщо и Кирила Александрийски скоро следъ смъртьта му заради неговата неуморна борба за православната вѣра[94]. Градъ Александрия се покрилъ съ много християнски храмове[95]. Най-хубавъ билъ храмътъ Кесарионъ (Κεσάρειον), издигнатъ при главното александрийско пристанище. Построенъ отъ египетската царица Клеопатра, той билъ обърнатъ въ християнски храмъ отъ Константина Велики и била посветена на св. архангелъ Михаила. Въ 912 год. тоя храмъ изгорѣлъ. Александр. епископъ Теофилъ обърналъ въ църква езическия храмъ Серапионъ и тукъ пренесълъ мощитѣ на св. Ивана Кръстителя (27. V. 398 год.). Сжщиятъ Теофилъ построилъ и други храмове (Св. Богородица, Прор. Илия и Елисей, Св. Козма и Дамянъ). Свещено мѣсто, което събирало много поклонници, била църквата Св. Мина, сега въ развалини. Тя била построена по предание отъ Константина Велики на гроба на тоя мжченикъ въ Мареотида. Мѣстнитѣ бедуини наричатъ това мѣсто „Кармъ абу Мина“. Сжщо такава светиня била църквата Св. Киръ и Иоанъ въ Канопъ (днесъ Абукиръ).

Александрийскитѣ християни имали обичай да се причащаватъ всѣка сжбота вечерь, следъ като вечеряли (вѣроятно по подражание на Тайната вечеря). Въ Картагенъ така се причащавали на Велики четвъртъкъ (41 пр. на картаг. съборъ отъ 397 год.), но пето-шестиятъ трулски съборъ (692) забранилъ тоя обичай (29 пр.).

Въ Египетъ се развило църковното пѣние. Презъ IV в. александрийскитѣ християни пѣели мелодични тропари и ан-

тифони. Арий разпространявалъ духовни пѣсни (стр. 233). Египетскитѣ монаси се противопоставяли на пѣнието въ църковното богослужение, но при все това тѣ не могли да спратъ неговото усъвършенствуване. Презъ IV в. богослужението добило по-сложенъ видъ. Тмуитскиятъ епископъ Серапионъ, съратникъ на Атанасия Велики, съставилъ нови литургийни молитви, които заедно съ старитѣ подобни молитви били събрани, може би отъ него, въ единъ сборникъ, нареченъ Εὐχολόγιον (Молитвословъ)[96]. Презъ V в. била съставена особена литургия, приписвана на евангелиста Марка[97]. Тя била употрѣбявана дълги вѣкове въ Александрийската църква, докато презъ XII в. и тамъ надделѣли общоприетитѣ православни литургии на Василия Велики и Иоанъ Златоуста.

Александр. църква установила и нѣкои празднци, които после станали общоправославни (въ 430—432 год. св. Архангелъ Михаилъ на 8 ноември, Усѣкновение на св. Иванъ Предтеча на 29 августъ — въ противовесъ на весело празднуваната египетска година). Дълго време, въ противовесъ на голѣмия езически праздникъ на Озириса, Александрийската църква празднувала Богоявление (Θεοφάνεια, сир. Рождество Христово и Кръщение Христово) на 8 ноември, вмѣсто на 6 януарий, както било другаде на Изтокъ. Чакъ къмъ 430—432 г. и въ нея се затвърдилъ западниятъ обичай да се празднува само Рождество Христово на 25 декември, а Богоявление (Кръщение Господне) билъ премѣстенъ на 6 януарий, както приели и другитѣ източни църкви. Постътъ четиридесетница билъ спазванъ въ Александрийската църква още презъ IV в.[98].

Александр. църква запазила стария езически праздникъ въ честь на р. Нилъ, като го превърнала въ освещение на водитѣ на р. Нилъ. Съ пѣснопѣния и молитви александрийскиятъ патриархъ хвърлялъ кръста въ р. Нилъ и поръсвалъ народа съ тъй осветената вода. Това свещенодействие замѣнило старитѣ жертвоприношения, които езичницитѣ правѣли всѣка година въ началото на ноември, когато Нилъ започвалъ да прииждa. Въ една стара църковна служба за тоя праздникъ е прокарана народната (езическа) представа за р. Нилъ като нѣкакво живо сѫщество. Следъ молитвитѣ на свещенослужителитѣ, богомолцитѣ казвали: „Горе, Ниле, по промишление и заповѣдь на Бога“, т. е. се молѣли на р. Нилъ да излѣе благотворнитѣ си води[99].

б) **Монашеството въ Египетъ.**—Александрийската църква, която презъ първитѣ вѣкове дала множество мѫченици и била вселенска крепость на апостолската вѣра, се украсявала и отъ велики подвижници. Египетъ билъ люлка на християнското монашество. Тамъ то добило своитѣ главни форми — отшелническо и киновийно.

Въ времето на Оригена въ Александрия имало девственици. Презъ време на Декиевото гонение много християни избѣгали въ пустинята. Единъ отъ тѣхъ билъ Павелъ Тивейски[100], който се предалъ на отшелнически животъ. Той е първиятъ християнски отшелникъ. Подвизавалъ се отъ 23-годишна възрасть до смъртьта си († 358). На неговия примѣръ взели да подражаватъ и други християни-бѣгълци.

Отъ египетскитѣ подвижници, съвременници на Павла Тивейски, най-много се прославилъ Антоний Велики[101] който пръвъ уредилъ монашеското подвижничество и затова се явява баща на монашеството. Той билъ египтянинъ (коптъ). Родилъ се около 251 год. отъ родители християни въ с. Кома, близу до гр. Ираклеополъ (сега Ахна) въ Срѣдни Египетъ. Антоний не билъ образованъ, гръцки не знаелъ[102], но дълбоко познавалъ св. Писание отъ внимателно слушане въ църква. Още отъ детинство той не билъ общителенъ. Преди да навърши 20-годишна възрасть, родителитѣ му умрѣли и останалъ само съ сестра си. Като чулъ веднажъ въ църква евангелския разказъ за богатия юноша, той толкова се трогналъ, че тутакси подарилъ недвижимия си имотъ на съседитѣ си, продалъ движимитѣ си имоти и полученитѣ пари раздалъ на беднитѣ, като задържалъ малка часть отъ тѣхъ за издръжката на сестра си. Другъ пѫть Антоний чулъ въ църква евангелското четиво съ думитѣ „не се грижете за утрешния день“. И тази заповѣдь изпълнилъ буквално: раздалъ на беднитѣ и останалитѣ си пари, сестра си повѣрилъ на благочестиви жени а той се предалъ на аскетиченъ животъ. Антоний прекаралъ 15 години въ подвижничество до населени мѣста (предъ вратата на кѫщата си, въ околностьта на гр. Ираклеополъ и въ гробъ). Занимавалъ се съ рѫчна работа (плелъ кошници) и спестенитѣ пари раздавалъ на беднитѣ. Молѣлъ се често и понѣкога цѣла нощь прекарвалъ въ молитвено бдение. Хранѣлъ се само съ хлѣбъ и соль, веднажъ въ день следъ залѣзъ слънце, а често не ялъ по два и четири дни. Отъ 285 год. Антоний се отдалечилъ въ пустинното мѣсто Писпиръ, отвѫдъ дѣсния брѣгъ на р. Нилъ[103], и тукъ прекаралъ 20 години въ постоянни молитви, строгъ постъ и въ борба съ земнитѣ изкушения, които си представялъ за нападения на демонитѣ. Антоний носѣлъ само една кожена дреха и никога не си омивалъ тѣлото, нито краката. Той се прочулъ съ своето подвижничество, Около 305 год. много люде почнали да се събиратъ при него и се подвизавали подъ негово рѫководство въ отдѣлни келии. Така се появили пръвитѣ манастири.

Презъ време на гонението на Максиминъ Даза (311) Антоний се явилъ въ Александрия заедно съ нѣколко свои сподвижници и насърдчавалъ затворенитѣ християни да изтърпятъ мѫченията. Той не се боялъ отъ мѫченическата смъртъ, но не го постигнала. Антоний се върналъ въ пусти-

нята Писпиръ. Последвали го много нови подражатели отъ различно обществено положение. Желаейки да бѫде въ пълно осамотение, той се отдалечилъ въ друго пустинно мѣсто къмъ Червено море. Пребивавалъ въ планинска пещера, гдето имало вода и нѣколко финикови дървета. Хранѣлъ се съфурми, добивалъ и жито отъ незначителната годна земя, която обработвалъ. Но и тукъ го намирали негови почитатели. Той често билъ умоляванъ да се застѫпи за угнетенитѣ и се виждалъ принуденъ да отиде между хората, за да ги помири. Антоний навестявалъ и монаситѣ въ Писпиръ, но все гледалъ бърже да се върне въ отшелническото си мѣсто, смѣтайки, че „монахъ безъ уединение е сѫщо, като риба безъ вода". Константинъ Велики високо го почиталъ и съ писмо го канѣлъ въ двореца си.

Антоний Велики и неговитѣ ученици взели участие въ борбата срещу арианството. Той съветвалъ Константина Велики да освободи Атанасия Александрийски отъ заточение и въ 338 год. втори пѫть се явилъ въ Александрия, за да помогне на Атанасия да утвърди православието. Тогава, подъ негово влияние, много езичници приели християнството.

Антоний Велики умрѣлъ на възрасть 105 години въ 356 год. и билъ погребанъ въ неизвестно мѣсто, както поржчалъ на двамата си ученици-служители, за да не бѫде балсамирано тѣлото му споредъ египетски обичай и да стане предметъ на поклонение. По предание въ времето на Юстиниана Велики (527—565) неговитѣ мощи били открити и пренесени въ Виена.

Монашескитѣ селища, ржководени отъ Антония, не били подчинени на формални правила. Антоний не е съставилъ правилата, които му се приписватъ. Монаситѣ живѣели самотно, отдѣлени едни отъ други. Всѣки свободно водѣлъ отшелнически животъ. Нѣмали общо богослужение. Нѣкои сѫ подражавали въ храната си на Антония, но други яли месо и риба. Антоний ималъ доста ученици, мнозина отъ които станали епископи. Ревностни ученици на Антония били Иларионъ, който основалъ монашеството въ Палестина (стр. 47) и Амонъ или Амунъ, († 350—355), основатель на монашеството въ Нитрия (на югъ отъ Александрия). Руфинъ Аквилейски смѣталъ за Антониевъ ученикъ и Макария Велики или Египтянинъ († 390), подъ чието ржководство се развило голѣмо монашеско общество въ пустинята Скитъ (Σκῆτης въ Долни Египетъ, къмъ границитѣ на Либия). И тѣхнитѣ монаси живѣели въ отдѣлни келии. Такива монаси се съединявали въ общини, които се наричали лаври (λαῦραι). Въ сѫбота и недѣля тѣ се събирали за общо богослужение. Въ края на IV в. имало около 5000 монаси въ Нитрия[104].

Почти въ сѫщото време се прославилъ, другъ по-младъ египетски подвижникъ Пахомий, родомъ сѫщо отъ Тиваида,

Той билъ първиятъ устроитель на киновийното монашество. Пахомий се родилъ въ 292 г. отъ родители езичници. Като войникъ, той ималъ случай да види, какъ християнитѣ се жертвували за своята вѣра. Следъ като въ 314 год. билъ освободенъ отъ военната служба, Пахомий не се върналъ въ родното си мѣсто. Покръстилъ се и отишълъ въ пустинята при отшелника Палемонъ. Следъ седемь години подвижничество Пахомий се премѣстилъ на друго мѣсто[105], гдето основалъ манастиръ за общъ монашески животъ. Около Пахомия се събрали много монаси. Наблизу били основани нови манастири. До смъртьта на Пахомия († 9. V. 346) неговото общество наброявало 3000 монаси въ осемь манастири. Само въ главния манастиръ имало 1400 монаси. Тѣ живѣели споредъ общия редъ (уставъ), записанъ отъ Пахомия[106]. Всѣки манастиръ се управлявалъ отъ свой игуменъ, наричанъ авва (отецъ), а общъ игуменъ на всички манастири билъ Пахомий, комуто два пѫти въ годината отдѣлнитѣ игумени правѣли докладъ. Монаситѣ живѣели по трима въ келия. Тѣ безусловно се подчинявали на игумена. Раздѣлени били на 24 степени, които били наричани по названията на гръцкитѣ букви. Имуществото било общо. Дисциплинарно прѣстѫпление било да говори нѣкой за свой имотъ. Монаситѣ заедно се хранѣли при пълна тишина и съ покривала на лицата си. Тѣ се молѣли нѣколко пѫти на день, постѣли два пѫти въ седмицата и се причащавали въ сѫбота и недѣля. Тѣ носѣли особено облѣкло, главно кожухъ по подражание на прор. Илия. Свободното време прекарвали въ рѫченъ трудъ (земедѣлие, плетене кошници). Своитѣ произведения и издѣлия продавали въ Александрия, като отъ полученитѣ суми отдѣляли и за обществена благотворителность.

Нови монаси били приемани следъ дълго изпитание. Едно отъ първитѣ условия било монахътъ да се научи на четмо, понеже всички монаси били длъжни да четатъ св. Писание.

Приемникътъ на Пахомия и неговъ любимъ ученикъ Теодоръ затвърдилъ киновийното монашество. Той основалъ три нови мѫжки манастири и единъ девически. Повечето монаси били копти[107]. За монаситѣ гърци имало отдѣлно помѣщение въ единъ отъ Пахомиевитѣ манастири.

Голѣми египетски подвижници били още Исидоръ Пелусиотъ († около 440); Макарий Александриецъ или Млади, родомъ отъ Александрия († къмъ 394); Схенутисъ голѣмо влияние върху коптитѣ, които го смѣтали за пророкъ. Въ края на IV в. се прочули четирмата нитрийски подвижници Дълги братя Диоскоръ, Амоний, Евсевий и Евтимий (стр. 247). Теофилъ Александрийски насила поставилъ Диоскора за ермуполски епископъ, а другитѣ двама назначилъ за икономи, обаче тѣ не могли да търпятъ финансовитѣ сдѣлки на Теофила и се върнали въ пустинята.

Славата на египетскитѣ отшелници се носѣла и въ Западна Европа. Набожни мѫже (Иеронимъ, Руфинъ) и жени (Мелания, Силвания, Есперия), въпрѣки трудноститѣ и опасноститѣ, посещавали египетскитѣ манастири.

в) **Църковни писатели.** — До IV вселенски съборъ (451), поради високата си просвѣта, Александрийската църква имала рѫководно влияние въ догматическитѣ препирни. Тя била смѣтана за носителка на християнската мѫдрость. Нейната богословска школа достигнала пъленъ разцвѣтъ. Тя поддържала предишната умозрителна насока и представлявала рѣзка противоположность на антиохийската богословска школа, особено въ христологията. Стремейки се да дадатъ достѫпно за разума вѣрознание, антиохийскитѣ богослови обръщали внимание главно на човѣшката природа на И. Христа и нѣкои отъ тѣхъ изпадали въ рационалистични възгледи (арианство и несторианство). Александрийскитѣ богослови, напротивъ, повече се занимавали съ божествената природа на Спасителя, органично съединена съ неговата човѣшка природа, и увлѣчени въ диалектичнитѣ препирни, нѣкои отъ тѣхъ минали въ ирационаленъ или мистиченъ погледъ (монофизитство).

По-видни александрийски богослови били:

1. Атанасий Велики, александрийски епископъ, роденъ въ Александрия въ 295 год. и умрѣлъ въ сѫщия градъ въ 373 год. Той билъ най-силниятъ борецъ срещу арианството. Още като александрийски дяконъ, Атанасий се отличилъ съ своята диалектика, богословскитѣ знания и ораторска дарба. Въ I вселенски съборъ той билъ единъ отъ главнитѣ изобличители на Ария. Неговото 45-годишно светителство (328—373) било непрекѫсната борба за поразяване на арианството. Петь пѫти билъ изпращанъ на заточение и около 20 години прекаралъ въ изгнание, но останалъ непоколебимъ и заслужено е наричанъ баща на православието (стр.241). Атанасий се борилъ съ слово и перо. Писалъ е апологетични, догматическо-полемични, екзегетични и др. съчинения. Негово важно съчинение сѫ Четири слова противъ арианитѣ[110], преведени на старобългарски отъ епископъ Константина. На Атанасия Велики билъ приписванъ символъ на вѣрата (т. н. Атанасиевъ символъ), който въ действителность билъ съставенъ отъ нѣкой западенъ богословъ въ края на V в. или въ началото на VI в. Сѫщо не е негово дѣло съчинението „За въплощението противъ Аполинария".

Атанасий написалъ ценно житие на св. Антония Велики († 356), когото високо почиталъ. То било преведено на старобългарски отъ презвитеръ Иоана, по поржка на българския (охридски) архиепископъ Иоанъ (1018—къмъ 1037). Важни извори за историята на арианството сѫ Атанасиевитѣ съчинения: Посланае за решенията на никейския съборъ, История на арианитѣ до монаситѣ.

Атанасий билъ почитатель на Оригена, чието влияние се отразило върху първитѣ му апологетични съчинения („Слово противъ елинитѣ“, „За въплощението на словото“), обаче той възприелъ и богословскитѣ възгледи на Иринея Лионски. Въпросътъ за спасението на човѣка заема главно мѣсто въ неговото учение, И Христосъ е изкупитель, понеже въ него сѫ съединени божествена и човѣшка природа.

2. Дидимъ Слѣпи, роденъ около 308 год. въ Александрия и умрѣлъ около 392 год.. Ако и да ослѣпѣлъ на 4—5 годишна възрасть [111], той станалъ бележитъ богословъ. Дидимъ билъ дълги години управитель на александрийското катихизично училище, гдето му били ученици блаж. Иеронимъ и Руфинъ Аквилейски. Дидимъ сѫщо билъ почитатель на Оригена и поддържалъ нѣкои негови неправославни възгледи (предсѫществуванс на душитѣ и апокатастасисъ), поради които V вселенски съборъ осѫдилъ и него като еретикъ. Запазени сѫ догматическитѣ му съчинения за Св. Троица, за Св. Духъ (въ латинския преводъ на Иеронима) и Противъ манихеитѣ. Дидимъ писалъ и тълкования на св. Писание (въ алегориченъ смисълъ), но отъ тѣхъ сѫ запазени само откѫслеци.

3. Макарий Велики († 390), съвременникъ на Дидима, прочутъ подвижникъ въ пустинята Скитъ (Египетъ). Той се нарича още и Макарий Египтянинъ или Стари за отличие отъ другия прочутъ египетски подвижникъ Макарий Александриецъ или Млади (стр. 272). До насъ сѫ дошли подъ негово име 50 беседи за духовния животъ (ὁμιλίαι πευματικαί), Поради тѣхъ той е смѣтанъ за баща на мистичното богословие. което се опира главно на религиозния опитъ, а не на умозрението. Тѣзи беседи сѫ аскетични поучения, съставени въ видъ на въпроси и отговори до игумена Симонъ и монаситѣ му. Съмнително е самъ Макарий да е далъ тоя видъ на беседитѣ, но все пакъ тѣ изразяватъ негово учение. Известни сѫ и „апофтегми“ на Макария, събрани наедно отъ негови ученици [112].

4. Евагрий Понтикъ, родомъ отъ Понтъ, египетски подвижникъ († 399) и виденъ аскетически писатель съ оригеновски идеи, поради които билъ осѫденъ отъ V, VI, и VII всел. съборъ, Най-важно негово съчнинение било „Възразитель“ (Ἀντιρρητικὸς) въ 8 книги съ нравоучително съдържание. Запазенъ е само откѫслекъ отъ него подъ заглавие „За осемтѣ сѫждения до Анатолия“ (Περὶ τῶν ὀκτὼ λογισμῶν πρὸς Ἀνατόλιον), насочени противъ осемтѣ главни грѣхове (чревоугодие, блудъ, сребролюбие, скрѣбь, гнѣвъ, безгрижие — ἀκηδία, пустославие и гордость). Известни сѫ откѫслеци и отъ съчинението му „Монахъ или за практическия животъ“ което се състояло отъ сто глави. Евагрий написалъ още съчинения, „Прогностически (или Гностически) проблеми“ въ 100 гл. и „Гностикъ“ въ 50 гл., но не се запазили. Поради тѣзи съчинеиия той може да бѫде смѣтанъ като пръвъ християнски гномологъ (Bardenhewer, п. съч., III, 97).

5. Синесий, птолемаидски епископъ († къмъ 414 год.). Роденъ въ Кирина* (въ Пентаполъ или Киринаика)** отъ родители езичници, той получилъ първоначално образование въ родното си мѣсто, после слушалъ философката Ипатия въ Александрия и станалъ неинъ възторженъ почитатель (стр. 244). Вѣроятно подъ влияние на жена си — християнка отъ Александрия, той приелъ християнството. Съотечественицитѣ му го избрали за птолемаидски епископъ (митрополитъ на Пентаполъ), но Синесий не искалъ да се отдѣли отъ жената и децата си и не билъ съгласенъ съ нѣкои християнски догмати. При все това александрийскиятъ епископъ Теофилъ го ржкоположилъ за епископъ (411) заради неговия добродетеленъ животъ. Като епископъ, Синесий се борилъ противъ евномианитѣ, но не се отказвалъ отъ неоплатоническата философия. Синесий оставилъ слова, химни и писма. Запазенитѣ негови десеть химни сѫ съставени по образци на старогръцката поезия и въ нѣкои отъ тѣхъ сѫ прокарани неоплатонически идеи. Писмата му (155) написани между 399 и 413 год. сѫ богатъ исторически изворъ за положението на Пентаполъ, нападанъ отъ варвари[113].

6. Исидоръ Пелусиотъ, роденъ около 360 год. въ Александрия и умрѣлъ около 435 год. Отначало той билъ учитель по риторика, но скоро станалъ монахъ въ единъ манастиръ близу до гр. Пелусий (Πηλούσιον, Pelusium) въ Долни Египетъ и после игуменъ на сѫщия манастиръ. Той се прочулъ съ своята ученость и строго подвижничество (хранѣлъ се само съ корени и треви, обличалъ се въ коравъ кожухъ). Смѣтанъ билъ „правило на свещеническия и подвижническия животъ“. Християни отъ разни мѣста се отнасяли къмъ него за съветъ. Исидоръ живо се интересувалъ отъ живота на Църквата. Той смѣло изобличилъ Кирила Александрийски, загдето поеѣлъ буйна борба срещу Нестория. Съветвалъ го да се бори за истината спокойно, безъ омраза. Исидоръ порицавалъ и сановници (придворния евнухъ Форисманий, пелусийския управитель Кириний). Импер. Теодосия II съветвалъ да не оставя III всел. съборъ на свои сановници, а лично да го ржководи.

Исидоръ писалъ главно писма. Едни отъ тѣхъ иматъ екзетическо-догматическо съдържание, но повечето описватъ съвременни недостатъци. Запазени сѫ 2012 негови писма, които се отличаватъ съ хубавия си стилъ и ясни и възвишени мисли. Въ тълкуването на св. Писание той се намиралъ подъ влияние на Иоана Златоуста. Това служи за основание на нѣкои да го мислятъ, че Исидоръ билъ неговъ ученикъ.

7. Кирилъ Александрийски, наричанъ още Велики заради неговата ревностна борба за православието[114], се родилъ

---

* По друго произношение Кирена (Κυρήνη, Cyrena).
** По друго произношение Киренаика (Cyrenaïca).

въ Александрия около 375 год. отъ богати родители и билъ племенникъ[115] на александрийския епископъ Теофилъ, къмъ когото билъ много привързанъ (поставялъ го между великитѣ църковни отци Атанасий, Василий и Григорий). Кирилъ се училъ само въ Александрия (главно въ катихизичното училище)[116]. Подъ ржководството на Теофила, той напредвалъ въ клирическото си служение. Кирилъ придружавалъ Теофила въ събора противъ Иоана Златоуста (навѣрно като дяконъ или презвитеръ) (403) Следъ смъртьта на Теофила († 15. X. 412) Кирилъ билъ избранъ за александрийски епископъ и управлявалъ Алекс. църква 32 години, до смъртьта си въ 444 год. Неуморимъ борецъ за православието, Кирилъ билъ и плодовитъ църковенъ писатель. Той билъ последниятъ знаменитъ богословъ на Александрийската църква. Намиралъ се подъ научното влияние на Дидима и особено на Атанасия Велики, сѫщо билъ добре запознатъ съ съчиненията на каподокийскитѣ богослови Василий Велики, Григорий Богословъ и Григорий Ниски. Подъ тѣхно влияние той различавалъ догматическитѣ термини οὐσία и ὑπόστασις, които Атанасий смѣталъ за еднозначни. Много съчинения на Кирила сѫ догматическо-полемични срещу арианството, несторианството и др. еретици. Най-важно отъ тѣхъ е трактатътъ за Св. Троица, гдето доказва единосѫщието на тритѣ Божии лица[117]. Повечето полемични съчинения сѫ опровержение на Несториевото учение. Въ тѣхъ той се стреми да изясни и утвърди църковното учение за единството на личностьта на И. Христа, съгласно съ формулата, погрѣшно приписвана на Атанасия Велики, μία φύσις τοῦ Θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη (една въплътена природа на Бога слово). По-важни отъ тѣзи съчинения сѫ 1. За правата вѣра въ И. Христа, отправено до импер. Теодосий II; 2. Петь книги противъ злодумствата на Нестория (Κατὰ τῶν τοῦ Νεστορίου δυσφημιῶν πεντάβιβλος ἀντίῤῥησις); 3. Послание съ 12 анатематизми противъ Нестория, което заедно съ третото Кирилово послание до Иоана Антиохийски били смѣтани за правило на вѣрата въ III и IV всел. съборъ. Кирилъ оставилъ още апологии (една противъ Юлианъ Отстѫпника), екзегетични трудове и беседи. Вѣренъ на своята школа, той билъ склоненъ къмъ алегорично тълкуване на св. Писание.

Следъ Кирила Александрийски въ Египетъ настаналъ голѣмъ упадъкъ на богословската мисъль. Разпритѣ между монофизититѣ благоприятствували да се развие богословието на монофизитска почва. Александрийскиятъ философъ или граматикъ Иоанъ Филопонъ († около 560), бившъ неоплатоникъ, се опиталъ да свърже философията на Аристотеля съ християнското богословие, за да изясни главно монофизитския възгледъ за И. Христа, но падналъ въ тритеизъмъ (стр. 266).

Отъ православнитѣ писатели трѣбва да се спомене александрийскиятъ патриархъ Евлогий (581—607), който написалъ

5 книги противъ новацианитѣ, две книги противъ монофизититѣ Тимотей Елуръ и Северъ Антиохийски.

Въ началото на V в. александрийскитѣ монаси Панодоръ и Аниан̀ъ писали хроники, които обаче не сѫ запазени[118]. Къмъ александрийскитѣ християнски писатели можемъ да отнесемъ и Козма Индикоплевстъ (Ἰνδικοπλεύστης), който получилъ своето прозвище, понеже като александрийски търговецъ предприемалъ морски пѫтешествия въ Арабия и Източна Африка съ насока къмъ Индия. Козма напустналъ търговията и станалъ монахъ въ Синайския монастиръ, гдето се предалъ на книжовна работа, именно описалъ земитѣ, които посетилъ. Запазено е само съчинението му „Християнска топография“ (12 слова или книги), написано около 544 или 547 год.[119]. Тази книга ще да съставлява часть отъ загубена обща география или космография. Авторътъ ималъ за цель да опровергае Птолемеевия възгледъ, че земята е сферична, и да убеди читателя, че земята има форма на четверо̀гъленъ дискъ. Той сподѣлялъ и други наивни възгледи (ангелитѣ движатъ звездитѣ, и пребиваватъ подъ небесната твърдь), заради които царигр. патриархъ Фотий I не давалъ научна стойность на съчиненията му. Неизвестно кога този трудъ билъ преведенъ на старобългарски.

Забележки

[1] Хефеле казва, че, освенъ епископъ Петъръ, противници на Оригеновия възгледъ за субординация били още Теогностъ и Пиерий (п. съч., I, 260), но отъ посоченитѣ тѣхни мисли се вижда, че и тѣзи александрийски учители не сѫ били свободни отъ тоя възгледъ.

[2] Следъ Ария неговитѣ последователи ревностно се стремили да доказватъ, че тѣхното учение произлизало отъ ученията на Оригена. Понеже Атанасий Велики почиталъ Оригена, той опровергавалъ това твърдение на арианитѣ (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 260).

[3] Споредъ Епифания Кипърски (Κατὰ αἱρέσεων, 69, 1, у Migne, Patr. gr., t. XLII, col. 201). Има мнение, че Арий билъ родомъ отъ Александрия.

[4] Нѣкои мислятъ, че той билъ предстоятель на александрийския храмъ Св. Маркъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 166—167).

[5] Споредъ арианина Филосторгий, повечето избиратели ужъ гласували за Ария, но той се отказалъ въ полза на Александра (Ἐκκλ. ἱστορία I, 3, у Migne, Patr. gr., t. LXV, col. 461).

[6] Ἐκκλ. ἱστ., 1, 2, у Migne, Patr. gr., t. LXXXII.

[7] Тя се наричала вавкалийска. Споредъ архиеп. Хрисостомъ, Βαυκαλία било изопачение на старото име на мѣстото, гдето се намирала църквата на Ария — Βουκολία (п. съч., стр. 167).

[8] „Ако Отецъ е родилъ Сина — казалъ той —, то Роденията има начало на своето битие и, следователно, имало моментъ, когато Той не е билъ (ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν). Отъ това следва сѫщо, че Синъ има битието си отъ нищо (ἐξ οὐκ ὄντων ἔχει τὴν ὑπόστασιν).

[9] Не е ясно, въ какво се състояло това запрещение: дали му забранилъ само да проповѣдва (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 168) или изобщо да извършва богослужение.

[10] Александръ Александрийски посочва двамата епископи, двама презвитери, 9 дякони и други двама души, чийто чинъ не е означенъ (вж. не-

гови послания у Сократа, Ἐκκλ. ἱστορία, I, 6, Migne, Patr. gr., t. LXVII, col. 45; Теодоритъ, Ἐκκλ. ἱστορία, I, 3, у Migne, Patr. gr., t. LXXXII, col. 889, 909), Споредъ Епифания Кипърски, Ария поддържали 7 презвитери, 12 дякони и 700 девици (Κατὰ αἱρέσεων, 69, 3), у Migne, Patr. gr., t. XLIII, col. 208.

[11] Въ цѣлата епископия имало 45 презвитери и 56 дякони. Отъ тѣхъ 26 презвитери и 44 дякони останали вѣрни на Александра, останалитѣ били ариани. Само въ Александрия съ еп. Александра били 17 презвитери и 24 дякони (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 169).

[12] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 169; Посновъ, п. съч., стр. 347.

[13] Ария поддържали още Евсевий Кесарийски, Теодотъ Лаодикийски, Атанасий Аназарбски, Григорий Беритски и Аеций Лидски (или Диосполски). Сжщо и Павлинъ Тирски сподѣлялъ сжщия възгледъ за Сина, но не се обявилъ още за Ария и поради това Евсевий Никомидийски го упрѣквалъ (Теодоритъ, п. съч., I, 5. Срв. Hefele, п. съч., I стр. 267).

[14] Споредъ Ария, отлжчени били и много азийски епископи като Евсевий Кесарийски, Теодотъ Лаодикийски, Павлинъ Тирски и др. (негово писмо до Евсевия Никомидийски у Теодорита, п. съч., I, 4, у Migne, Patr. gr., t. LXXXII). Това съобщение едва ли е вѣрно (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 268 и 273).

[15] У Сократа, Ἐκκλ. ἱστορία I, 6 Migne, Patr. gr., LXVII.

[16] За това съобщаватъ Созоменъ, Ἐκκλ. ἱστορία I, 15 и Теодоритъ, п. съч., I, 3 Migne. Patr. gr., t. LXVII и LXXXII.

[17] Това послание е дадено отъ Теодорита (п. съч., I, 4 у Migne, Patr. gr., t. LXXXII. Срв. Hefele, п. съч., I, стр. 271—272; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 175.

[18] Египетъ още се намиралъ подъ властьта на Ликиния.

[19] Созоменъ (Ἐκκλ. ἱστορία I, 15), съобщава, че по молба на Ария епископитѣ Павлинъ Тирски, Евсевий Кесарийски и Патрофилъ Скитополски свикали палестински съборъ, който позволилъ на Ариевитѣ привърженици да си извършватъ свое богослужение въ Александрия, но като признаватъ еп. Александра за свой началникъ. Споредъ Епифания Кипърски, (Κατὰ αἱρέσεων, Migne, Patr. gr., т. XLII, col. 213), Арий и другитѣ александрийски клирици изпратили общо писмо до еп. Александра, къмъ когото се обърнали съ почить: „До блажения папа и нашъ епископъ Александъръ".

[20] Това число съобщава Атанасий Александрийски, който участвувалъ въ събора. Въ другитѣ извори се посочватъ различни числа: повече отъ 250 у Евсевия Кесарийски, 300 у Созомена.

[21] Теодоритъ Кирски последенъ споменава за мелитиани (монаси). Тѣ били възприели суевѣрия, сжщо и иудейския обичай омиване (срв. Hefele, п. съч., стр. 356).

[22] Τὰ ἀρχαῖα ἤθη κρατείτω τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν...

[23] У Сократа, Ἐκκλ. ἱστ., I, 9, Migne, Patr. gr., t. LXVII.

[24] Така въ Александрия Пасха се празднувала въ 350 год. на 8 априлъ, въ 360 год. на 23 с. м., въ 368 год. на 20 с. м., въ 387 год. на 25 с. м.; въ Римъ — съответно на 15 априлъ, 19 мартъ, 23 с. м. и 21 с. м. Вж. повече за това Hefele, п. съч., I, стр. 333—336 и 607.

[25] Сократъ, п. съч., I, 8, у Migne, Patrol. gr., t. LXVII.

[26] Migne, Patr. gr., t. XXXVI, 9, 10, речь на св. Григория Богослова.

[27] Атанасий явно посочва, че Евсевий Никомидийски се сдружилъ съ мелитианитѣ, за да го изгони отъ катедрата (Апология срещу арианитѣ, гл. 60, у Migne, Patr. gr., t. XXV). Той ги поканилъ писмено да направятъ обвинения срещу Атанасия.

[28] Указание за това има въ третото пасхално послание на Атанасия, написано преди Пасхата въ 331 год. (Hefele, п. съч., стр. 457).

[29] Съчинитель на тази клевета билъ главниятъ [мелитиански епископъ Иоанъ Архафъ. Арсений се съгласилъ да се скрие за пари. Когато се узнало, че той е скритъ въ египетския манастиръ Птеменцирцисъ, монаситѣ го отвели на лодка по-далече. Когато се свикалъ съборътъ въ Тиръ, Арсений тайно заминалъ въ този градъ отъ любопитство да види, какъ ще се раз-

виятъ работитѣ въ събора. Но той билъ арестуванъ отъ управителя Архелай. Отначало Арсений не искалъ да признае, кой е, но тирскиятъ епископъ Павелъ го позналъ. Архелай веднага съобщилъ на Атанасия (Сократъ, п. съч., I, 29, у Migne, Patr. gr., t. LXVII).

Споредъ Руфина Аквилейски и Теодорита, Атанасий билъ обвиненъ, че ноще нападналъ една жена и я обезчестилъ. Обаче Атанасий и Сократъ не говорятъ нищо за това, а и Созоменъ предава обвинението, види се, по Руфина съ забележка, че въ актоветѣ на събора нѣма нито дума за това. Филосторгий пъкъ представя, че Атанасий подбудилъ една мома да се оплаче предъ събора, че Евсевий (Кесарийски) я обезчестилъ (срв. у Hefele, п. съч., стр. 466).

[30] Сократъ дори казва, че импер. Константинъ смѣталъ внезапната смъртъ на Ария за потвърждение на никейския символъ (п. съч., I, 38, у Migne, Patr. gr., t. LXVII). Споредъ Атанасия, когато импер. Константинъ заклелъ Ария, той му казалъ: „Ако твоята вѣра е права, то ти добре си се заклелъ; но ако тя е безбожна, Богъ да те сѫди заради твоята клетва“ (Писмо за смъртьта на Ария до Серапиона, у Migne, Patr. gr., t. XXV).

[31] II. писмо на Атанасия.

[32] Въ това послание сѫ изложени решенията на александрийския съборъ отъ 362 год.

[33] Migne, Patrol. gr., t. XXVI , 1029. Срв. Hefele, п. съч, стр. 727—730; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 195—199.

[34] Послания на Петра Александрийски до всички епископи (Migne, Patr. gr., t. XXXIII, 1275). Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 205—206.

[35] Ариани, които съставяли отдѣлно крило подъ водителството на бившия цариградски епископъ Евдоксий и се смѣтали за поддръжници на сѫщинското Ариево учение.

[36] Погрѣшно е твърдението на Теодорита, че Максимъ билъ ржкоположенъ отъ Тимотея Александрийски (Ἐκκλ. ἱστ., I, 8). Срв. Hefele, п. съч., стр. 2 и 7, заб. 1; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 208.

[37] ... ὥστε μήτε τὸν Μάξιμον ἐπίσκοπον ἢ γενέσθαι ἢ εἶναι, μήτε τοὺς παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ κλήρου, πάντων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀχυρωθέντων (прав. 4).

[38] Въ своя едиктъ отъ 30. VII. 381 год. за втория вселенски съборъ и въ едикта си отъ 28. XII. 384 год. за разглеждане на църковнитѣ дѣла отъ църковнитѣ сѫдилища.

[39] Навѣрно по името на египетския богъ Ме́нути или Менутѝ.

[40] Киръ и Иоанъ, девицитѣ Теоктиста, Теодота, Евдоксия и майка имъ Атанасия. Тѣ пострадали при гонението на Диоклетиана.

[41] Синесий я наричалъ „почтенейша (σεβασμιωτάτην) учителка, блажена госпожа, майка и сестра“ (негово писмо у Migne, Patr. gr., t. LXVI, col. 1533).

[42] Така разказва църковниятъ историкъ Сократъ (Ἐκκλ. ἱστ., VI, 15, у Migne, Patr. gr., t. LXVII). Вж. у Χρυσ. Παπαδ., п. съч. 281 сл., подробенъ разборъ за обвинението, хвърляно върху Кирила.

[43] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 277—278, 288.

[44] Сократъ, п. съч., VI, 7 и 11, у Migne, п. т.

[45] Напр. въ 394 год. западниятъ поклонникъ Атербий осѫдилъ Иеронима и Руфина Аквилейски въ Иерусалимъ за тѣхното уважение къмъ Оригена, за когото билъ слушалъ, че билъ еретикъ (срв. Робертсонъ, Исторія христіанской церкви, I, стр. 346—347; проф. В. Болотовъ, Лекціи по исторіи древней церкви, IV, стр. 157); тукъ, стр. 37.

[46] Житие на св. Пахомия, гл. 27, у Migne, Patr. lat., t. LXXIII, col. 247.

[47] Следъ смъртьта на царигр. архиепископъ Нектарий († 397) Теофилъ билъ поканенъ да участвува въ ржкоположението на императорския избраникъ презвитеръ Иоанъ Златоустъ за цариградски архиепископъ, но той не се отзовалъ на поканата, понеже искалъ да постави на царигр. катедра нѣкого отъ своя клиръ. Заплашенъ отъ евнуха Евтропий, влиятеленъ съветникъ на импер. Аркадий, той ржкоположилъ Иоана Златоуста (26. II. 398) (срв. Робертсонъ, п. съч., стр. 354).

[48] Заминавайки отъ Цариградъ, той казалъ: „Оставамъ ви столицата, двореца и лицемѣрието“.

[49] Споредъ това правило, ако единъ осѫденъ епископъ си възвърне катедрата чрезъ гражданската власть, той се лишава за винаги отъ правото да заеме епископска катедра.

[50] Иоанъ Златоустъ ужъ казвалъ, че Христосъ се молилъ Богу, но не билъ чутъ, понеже не знаелъ, какъ да се моли.

[51] „Ако Иоанъ — писалъ Кирилъ — е въ епископството, то защо Юда да не е съ апостолитѣ? Ако има мѣсто за Юда, то кѫде е мѣстото за Матея“ (разбира предшественика си Теофилъ). Вж. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 175.

[52] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 297.

[53] Срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 180.

[54] Срв. Болотовъ, п, съч., IV, стр. 188.

[55] Посланието е адресирано: Πρὸς τοὺς διὰ τὴν συνάφειαν ἢ τὴν θεότητα τοῦ Μονογενοῦς σμικροῦντας ἢ ἀποθεοῦντας τὴν ἀνθρωπότητα.

[56] Посланието започва съ думитѣ: Ἄνδρες αἰδέσιμοι (почтени мѫже).

[57] Той започналъ съ израза: Τὰς μὲν καθ' ἡμῶν ὕβρεις... (оскърбленията, нанесени намъ...).

[58] Иоанъ Антиохийски, Ювеналъ Иерусалимски, Руфъ Солунски и Флавианъ Филипийски. — Кирилъ действувалъ като независимъ иерархъ, а не като простъ пълномощникъ на папа Целестина (срв. Χρυστ. Παπαδ., п. съч., стр. 329).

[59] То започва съ думата „Τοῦ Σωτῆρος“ (на Спасителя) и се състои отъ две части. Въ първата часть Кирилъ обстойно излага учението за И. Христа, а втората съдържа 12 предложения, които завършватъ съ анатемосване на Несториевитѣ заблуди.

[60] Ὁ βλασφημηθεὶς τοίνυν παρ' αὐτοῦ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὥρισε διὰ τῆς παρούσης ἁγιωτάτης συνόδου ἀλλότριον εἶναι τὸν αὐτὸν Νεστόριον τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ παντὸς συλλόγου ἱερατικοῦ. Основания за тая присѫда били: 1) отказътъ на Нестория да дойде въ събора, 2) неговото нечестиво (δυσσεβῶς) учение, изложено въ неговитѣ послания и проповѣди, 3) църковнитѣ правила и 4) посланието на папа Целестина.

[61] Споредъ коптския преводъ на деянията на III вселенски съборъ, присѫдата за Нестория била поставена на вратата на Несториевото жилище (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 349, заб. 4).

[62] Фритила Ираклийски (въ Тракия), Еладий Тарски, Дексианъ Селевкийски, Имерий Никомидийски, Алексиндъръ Апамейски, Евтерий Тиански, Василий Тесалийски, Максимъ Аназарбски, Александъръ Иераполски и Доротей Маркианополски (въ Мизия). Споредъ Болотовъ, Несториевото послание било подписано отъ 15 митрополити (п. съч., 208), което не ще да е вѣрно (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 191; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 351).

[63] Двама епископи (навѣрно египетски) Комарий и Потамонъ (Hefele, п. съч., II, стр. 189). Архиеп. Хрисостомъ ги смѣта за представители на Кирила Александрийски въ Цариградъ (п. съч., стр. 349). Писмото било отправено и до презвитеритѣ Тимотей и Евлогий. Занесълъ го единъ просякъ, който го скрилъ въ кухата си тояга.

[64] Въ тоя съборъ участвували 43 митрополити и епископи (толкова лица подписали решението на отцепническия съборъ). Той се наричалъ „св. съборъ на източния диоцезъ (разбирали Сирия) и епархиитѣ Витиния, Писидия, Пафлагония, Кападокия Втора, Европа, Родопа, Тесалия и Дакия“ (у Болотовъ, п. съч., IV, стр. 208). Отъ Балк. полуостровъ били маркианополскиятъ митрополитъ Доротей, тесалийскиятъ митрополитъ Василий, ираклийскиятъ митрополитъ Фритила, Яковъ Доростолски, Маркианъ Абритски, Юлианъ Лариски (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 195).

[65] Вѣроятно нѣкои отъ 43-тѣ митрополити и епископи, които съставили съборчето на Иоана Антиохийски, понеже минали на страната на Кирила (срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 208).

[66] Той билъ comes sacrarum largitionum, единъ видъ министъръ на финанситѣ (Болотовъ, п. съч., IV, 213).

[67] Срв. Hefele, п. съч. II, стр. 314; А. Т. Лебедевъ, Вселенскіе соборы IV и V вѣковъ, II изд. Сергіевъ Посадъ 1896, стр. 212—219; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 377—380. Споредъ Болотовъ, това правѣлъ Диоскоръ не отъ недоволство отъ Кирила. Напротивъ, Диоскоръ застаналъ начело на своитѣ почитатели и „искалъ честно и страшно да държи за църковната слава на своя предшественикъ и за авторитета на неговото име". Не той гонѣлъ Кириловитѣ роднини, а Кирилови врагове подавали предъ префекта жалби срещу неговитѣ роднини. Диоскоръ не могълъ да направи нищо въ тѣхна защита, понеже не било позволено да се апелира противъ рещенията на префекта по-рано отъ две години следъ смъртьта му или следъ неговата оставка. Именно тази бездейность на Диоскора била смѣтана за гонение (п. съч., IV, стр. 241). Обаче, както се вижда отъ деянията на IV всел. съборъ, роднини на Кирила и негови близки клирици обвинявали Диоскора, че съ свои действия имъ пакостилъ, напр. ги лишилъ отъ клирическото достоинство, отнелъ имъ имоти.

[68] Той обичалъ да се титулува „владика на вселената" (δεσπότης τῆς οἰκουμένης), „вселенски архиепископъ" (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 381),

[69] Срв. тукъ, Ист. на Антиох. църква, стр. 134.

[70] Таласий Кесарийски, Василий Селевкийски, Евстатий Беритски и Евсевий Анкирски.

[71] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 218.

[72] Не може да се поддържа съобщението на Евагрия (Ἐκκλ. ἱστ., II, 20) и Теофана (Chronographia, ed. Bonnae, p. 154), че Диоскоръ нанесълъ на Флавиана силенъ побой, и той умрѣлъ на третия день (срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 258). Флавианъ умрѣлъ по-късно въ изгнание (срв. Hefele, п. съч., II, 386, 3).

[73] Споредъ Теодора Четецъ, Диоскоръ дори ржкоположилъ Анатолия (Migne, Patr. gr., t. LXXXVI, 217—220). Това не ще да е вѣрно (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 397).

[74] Въ IV всел. съборъ единъ отъ обвинителитѣ му Софроний казвалъ, че ужъ Диоскоръ се опиталъ да попрѣчи да стане обичайното провъзгласяване на новия императоръ (то ставало съ тържествено носене на императорския образъ, украсенъ съ лавровъ вѣнецъ) (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 398, 1). Срв. Балотовъ, п. съч., IV, стр. 281 и 296, гдето се казва, че Диоскоръ се опиталъ да повдигне Александрия противъ импер. Маркианъ.

[75] Срв. Hefele, п. съч., II, 451; Болотовъ, п. съч., 285 и 318; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 408.

[76] Неговитѣ последователи го почитали за голѣмъ мжченикъ на вѣрата. Споредъ етиопско предание, възпроизведено въ църковна пѣсень, въ единъ споръ съ Диоскора императрица Пулхерия, не можейки да го убеди, му ударила толкова силна плесница, че му откжснала косми отъ брадата и счупила два зжба. Диоскоръ изпратилъ космитѣ и зжбитѣ на своитѣ приятели въ Александрия, като имъ писалъ, че „това е плодътъ на вѣрата" (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 403).

[77] Възъ основа на тоя фактъ, Болотовъ заключава: „По такъвъ начинъ александрийскиятъ епископъ се явява по-високъ авторитетъ, отколкото римскиятъ епископъ, и такъвъ той билъ въ сжщность за всичкитѣ отци на събора" (п. съч., IV, стр. 287). И Лебедевъ не приема твърдението на нѣкои историци, че халкидонското вѣроизложение било съставено подъ силното и изключително влияние на посланието на папа Лъва. Антиох. уния (предимно изповѣданието на Иоана Антиохийски) „е оказало влияние не само върху характера, но и на буквата на вѣроопредѣлението" (п. съч., стр. 267). Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 410: Кирилъ билъ авторитетъ за халкидонския съборъ.

[78] Неговитѣ клирици не били доволни отъ мекото му държане къмъ монофизититѣ, но той не смѣталъ гонението за полезно срѣдство. Когато монофизити го срѣщали на улицата, тѣ викали: „Ако и да нѣмаме църковно общение съ тебе, но ние тѣ обичаме" (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 328).

[79] Евтихъ учелъ, че тѣлото на И. Христа не е било единосжщно на нашето тѣло, а Тимотей Елуръ твърдѣлъ, че И. Христосъ е единосжщенъ намъ, но тѣлото, което Той взелъ отъ Дева Мария, не е човѣшко естество (φύσις), нито човѣшка сжщность (οὐσία), защото И. Хр. се родилъ свръхестествено (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 430—431).

[80] Атанасий Килитъ († 17. IX. 496), Иоанъ Имула (до 29. IV. 505), Иоанъ Никеотъ, наричанъ още Ἐγκλειστος (до 22. V. 516), Диоскоръ II, наричанъ Малки или Нови († 14. X. 517), Тимотей IV († 7. II. 535).

[81] Филоксенъ или Ксенай Иераполски се борѣлъ срещу Флавиана Антиохийски. Както по-горе се посочи (стр. 137), той пръвъ въвелъ въ употрѣба формулата μία φύσις σύνθετος, μία φύσις διττὴ (една сложна природа, една двойствена природа) (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 385—386).

[82] Споредъ Теофана (Chronographia, ed. Bonnae, 250), по заповѣдь на александрийския военачалникъ Акакий, войската се нахвърлила срещу смутителитѣ и избила 30,000 д. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр, 441.

[83] Срв. Болотовъ, п. съч., стр. 336 и 442.

[84] Иоанъ II (569—579), Евлогий (581—607), Теодоръ Скривонъ (607—609), Иоанъ Милостиви (610—619).

[85] Най-напредъ въ 576 год. билъ ржкоположенъ Теодоръ отъ епископа въ Нубия Лонгинъ и двама яковитски епископи, изпратени до речения Лонгинъ, но народътъ не го приелъ и билъ избранъ Петъръ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 454—455).

[86] Въ съчинението си „Персийска война" (ed. Bonnae I, 102, 104) Прокопий споменава две племена блеми (Βλέμμυες) и набати (Νοβάται) въ земята, която се простирала на 30 дни пѫть отъ гр. Аксомида (ἐκ δὲ τῆς Ἀξώμιδος πόλεως) до визант. граници на Египетъ. Тѣ почитали Изида, Озириса и др. богове, а блемитѣ принасяли и човѣшки жертви на слънцето.

[87] Лонгинъ първенъ действувалъ като екзархъ на александрийския патриархъ Теодосий I между езичницитѣ въ Нубия, които не е засѣгала дейността на филския епископъ Теодоръ. После (567 год.) той билъ ржкоположенъ за епископъ въ Нубия и въ 575 год. дошълъ въ Египетъ, гдето взелъ участие въ устройството на Монофизитската (Коптската) църква (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 465).

[88] Въ съгласие съ L. Duchesne, архиеп. Хрисостомъ (п. съч., стр. 465 и 476) твърди, че алодеитѣ навѣрно получили името си отъ града Олоа (Ὀλόα) при дѣсния брѣгъ на р. Нилъ, нѣколко клм. надъ Хартумъ, при древния Мерои. Гр. Олоа сѫществувалъ до XV в. като столица на християнска алодейска държава. Открити били негови развалини.

[89] Въ Нубия сѫ открити повече гръцки надгробни надписи отъ VII—VIII в., отколкото коптски. Очевидно гръцкиятъ езикъ още ималъ надмощие въ Нубийската църква. Въ единъ гръцки надписъ набатскиятъ владѣтель Силко разказва за войнитѣ си съ езическото племе блеми и се титулува: Σιλκὼ Βασιλίσκος Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч,. стр. 467, заб. 2).

Нѣкои историци мислятъ, че по това време въ Египетъ и съседнитѣ области имало 5—6 милиона монофизити и 300,000 православни (Hefele, п. съч., III, стр. 119; Лебедевъ, п. съч., стр. 67; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 468).

[90] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 434 и 439.

[91] Съ такива епитети се наричали едни други; сѫщо и съ епитетитѣ ктистолатри (= φθαρτολάτραι) и актисти (= ἀφθαρτοδοκῆται).

[92] Споредъ древния александрийски обичай, Теодосий поставилъ на главата си ржката на мъртвия Тимотей (IV) на шията си нѣкаква покривка, която ужъ принадлежала на еван. Марка (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 446).

[93] Начело на тая секта стояли северянитѣ тарскиятъ митрополитъ Кононъ и селевкийскиятъ (въ Исаврия) митрополитъ Евгений (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 352; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 447).

[94] Болотовъ, п. съч., IV, стр. 452—453, 458, 462; Лебедевъ, п. съч., стр. 77—79; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 468—471.

[95] Паметьта на св. Атанасия се празднува на 18 януарий, на св. Евлогия — 13 февруарий, на св. Иоана Милостиви — на 12 ноември.

[96] Православната църква чествува паметьта му на 9 юний, сѫщо и на 18 януарий заедно съ Атанасия Велики; Коптската църква — на 28 юний, а Римската — на 28 януарий. Иоанъ Дамаскинъ му написалъ пѣсни.

[97] Епифаний Кипърски († 403) споменава десетина църкви въ Александрия (Κατὰ αἱρέσεων, 69, 2, у Migne, Patr. gr., t. LXII.

[98] Намира се въ пергаментенъ кодексъ отъ X—XI в. въ атонската лавра Св. Атанасий.

[99] По коптско предание, Кирилъ Александрийски окончателно оформилъ тази литургия.

[100] Атанасий Велики споменава за тоя постъ въ посланието си отъ 340 год. до Серапиона Тмуитски.

[101] Повече за това вж. у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 486 сл.

[102] Негово житие отъ блаж. Иеронима, Migne, Patr. lat., t. XXIII.

[103] Негово житие отъ Атанасия Александрийски, Migne, Patr. gr., t. XXVI.

[104] Въ житието му се казва: Γράμματα μαθεῖν οὐκ ἠνέσχετο. Μὴ μαθόντες — казва Антоний за себе си — ἡμεῖς γράμματα, πιστεύομεν εἰς τὸν Θεόν. Възъ основа на тѣзи изрази може да се мисли, че Антоний не е билъ дори грамотенъ човѣкъ, не знаелъ да чете и коптско писмо (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 212). Затова неприемливо е твърдението на Робертсонъ, че Антоний „се училъ да чете и пише на своя роденъ езикъ (п. съч., стр. 295).

[105] На това мѣсто сега се намира Деръ-елъ-Меймунъ, при дѣсния брѣгъ на р. Нилъ, между Атфихъ и Бени Суефъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 213).

[106] Споредъ Созомена, Ἐκκλ. ἱστ., IV, 31, у Migne, Patr. gr., t. LXVII.

[107] Едни наричатъ това мѣсто островъ Тавена на р. Нилъ (Ταβέννη νῆσφ), други — с. Тавенисъ (Ταβεννήσφ) (срв. Робертсонъ, п. съч., стр., 298, заб. 4; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 222).

[108] Пахомиевитѣ правила (194) сж известни само въ латинския преводъ на блаж. Иеронима. Паладий Еленополски отъ IV—V в. съобщава предание, споредъ което Пахомий получилъ отъ ангелъ правилата, написани на медна плоча (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 226).

[109] Споредъ Иеронима, въ негово време имало до 50,000 монаси, но това е преувеличение. Созоменъ ги изчислява на 7,000 д., а Касианъ и Паладий — на 5,000 д. (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 227; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 298).

[110] Има съмнение, че четвъртата речь или книга не е Атанасиево съчинение (срв. Bardenhewer, п. съч., III, стр. 54).

[111] Споредъ блаж. Иеронимъ, Дидимъ ослѣпѣлъ на петгодишна възрасть, а споредъ Паладия (въ Historia Lausiaca) — на 4-годишна възрасть. Тѣ не сж съгласни и за датата на Дидимовата смъртъ: единиятъ я поставя въ 392 год., другиятъ — въ 398 год. Срв. Bardenhewer, п. съч., III, стр. 105.

[112] Срв. Bardenhewer, п. съч., III, стр. 87—91; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 260.

[113] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 263; Функъ, п. съч., стр. 197—198; Bardenhewer, п. съч., III, стр. 110.

Съчиненията на Синесия сж издадени отъ Migne, Patr. gr., t. LXVI, col. 1052—1615.

[114] Кирилъ Александрийски билъ почитанъ и съ други епитети приживе и следъ смъртьта си. Неговиятъ сратникъ папа Целестинъ (422—432) го наричалъ „добъръ защитникъ на православната вѣра“, най-изпитанъ свещеникъ“, „апостолски мжжъ“; папа Агатонъ — „защитникъ на истината“ (въ писмото си отъ 680 год. до импер. Константинъ Погонатъ); Евлогий Александрийски (въ края на VI в.) — „пазитель на точностьта“; Анастасий Синаитъ (въ края на VI в.) — „печатъ на отцитѣ“ (вж. у Bardenhewer, п. съч., IV, стр. 32—33).

[115] Не е известно дали отъ сестра или братъ на Теофила, както твърди Никифоръ Калистъ.

[116] Има мнение, че Кирилъ училъ още въ Атина и Иерусалимъ, но въ раннитѣ му съчинения нѣма указание, че посетилъ Палестина, и изобщо той не обичалъ езическата философия. Заблужденията на Оригена, споредъ него, се дължали на това, че той не мислѣлъ като християнинъ, а се влияелъ отъ елинитѣ (Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 265; Bardenhewer, п. съч., IV, стр. 31).

[117] Пълното заглавие на това съчинение е: Βιβλος τῶν θησαυρῶν περὶ ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος; на латински: Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate. Вж. съчиненията на Кирила Александрийски у Migne, Patr. gr. t. LXXIII.

[118] Срв. Bardenhewer, п. съч., IV, стр. 91—93.

[119] Срв. Функъ, п. съч., стр. 204; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 460.

Поправка. Числата на забележкитѣ отъ стр. 257—272 да се четатъ съ две единици по-горе: 71, 72, 73, 74 и т. н. вм. 69, 70, 71, 72 и пр.

ГЛАВА ТРЕТА

Александрийската църква подъ властьта на арабитѣ (638—1517)

1. Положението на православнитѣ християни

а) **При Омаядитѣ.** — На 22 декември 640 год. арабитѣ превзели гр. Александрия следъ четиримесечна обсада и следъ това цѣлия Египетъ. Както въ Сирия, тѣ били подпомогнати отъ монофизититѣ копти, които се надѣвали, че при новитѣ господари ще престанатъ гоненията за вѣрата имъ. Отначало наистина арабитѣ се отнасяли благосклонно къмъ коптитѣ, които постепенно почнали да приематъ тѣхния езикъ, сир. да се поарабяватъ. Коптскиятъ патриархъ Вениаминъ († 3. I. 662) получилъ отъ арабския владѣтель писмено позволение да посещава свободно своитѣ общини въ Египетъ.

Обаче за православнитѣ християни, наричани румъ (гърци) или още мелхити (царски. т. е. едновѣрци на визант. императоръ), настанали твърде тежки дни. Александрийскиятъ патриархъ Петъръ III (642—651) напустналъ Египетъ и заминалъ въ Цариградъ. Следъ смъртьта му († 651), дълго време (близу 85 години) не билъ избиранъ новъ патриархъ Александрийската църква била управлявана отъ мѣстопазители (презвитери или епископи). Въ първитѣ времена на арабското владичество имало само двама православни епископи въ цѣлия Египетъ. Православнитѣ били принудени да се обърнатъ къмъ тирския митрополитъ, за да имъ ржкоположи новъ епископъ[1]. При това коптитѣ имъ отнели много църкви[2].

Все пакъ и въ Египетъ православни християни успѣвали да заематъ държавни длъжности. По тѣхна молба египетскиятъ управитель Абдъ-алъ-Азисъ, братъ на халифа Абдъ-алъ-Маликъ (685—705), издалъ позволение да бжде построена малка църква Св. Георги. Той позволилъ и на своя секретарь коптъ на име Атанасий да издигне два християнски храма въ столицата му Фостатъ. Но сжщиятъ Абдъ-алъ-Азисъ промѣнилъ своето поведение къмъ християнитѣ, следъ като братътъ на византийския императоръ Тиверий II (698—705) разбилъ арабитѣ въ Азия. Въ 704 год. той заповѣдалъ да бждатъ унищожени всички християнски кръстове и да се поставятъ по вратитѣ на християнскитѣ църкви надписи: „Мухамедъ е великъ пратеникъ на Бога“, „Богъ нито ражда, нито се ражда“. Монаситѣ били обложени съ тежки данъци и се

принудили да се разбѣгатъ въ други области. Абдъ-алъ-Азисъ влѣзълъ въ църквата въ Хелуанъ и плюлъ върху иконата на св. Богородица съ Младенеца Иисусъ. Мухамеданитѣ разрушили близо до сетнешния Каиро храма Св. Богородица, който въ 718 год. билъ възобновенъ отъ коптитѣ.

Византийскиятъ императоръ Лъвъ III Исавриецъ (716—741) подобрилъ отношенията си съ арабитѣ. По негово застжпничество било позволено на православнитѣ въ Египетъ да иматъ свой патриархъ. Избранъ билъ (вѣроятно въ 727 год.) за александрийски патриархъ Козма I (†767), когото импер. Лъвъ изпратилъ съ дарове при арабския халифъ Хишамъ (724—743) да го моли да върне на православнитѣ заграбенитѣ отъ коптитѣ църкви. Патр. Козма сполучилъ да отнеме отъ коптитѣ патриаршеската катедрала въ Александрия, а въ 749—750 год. издействувалъ отъ халифа указъ да се предадатъ на православнитѣ всички църкви, владѣни отъ коптитѣ, и частно прочутата църква Св. Мина въ Мареотида. Обаче коптскиятъ патриархъ Хаилъ (743—766) оспорилъ искането му и убедилъ египетския управитель, че църквата Св. Мина била основана отъ александрийския патриархъ Тимотей Елуръ, за законенъ приемникъ на когото се смѣталъ той. Междуособицитѣ на арабитѣ, настанали следъ смъртьта на халифа Хишамъ, възбудили у християнитѣ надежди за освобождение. Последниятъ халифъ отъ династията на Омаядитѣ Мерванъ (744—750) избѣгалъ отъ Дамаскъ въ Египетъ (751), обаче копти и православни се сближили и дигнали възстание въ Тиваида начело съ своитѣ патриарси Хаилъ и Козма. Патриарситѣ паднали въ пленъ и възстаницитѣ признали властьта на новата династия Абасиди.

б) **При Абасидитѣ.** — Първиятъ халифъ отъ тая династия Абулъ-Абасъ-Шефахъ (750—754) се отнасялъ благосклонно къмъ християнитѣ въ Египетъ, понеже тѣ помогнали на неговия военачалникъ Абдулахъ да победи противника му Мерванъ. Завоевательтъ на Египетъ Абдулахъ позволилъ на християнитѣ да носятъ кръстове на дрехитѣ си и да изпишатъ кръстове на кжщитѣ си, освободилъ ги отъ всѣкакъвъ данъкъ. Обаче скоро той подигналъ гонение срещу християнитѣ ужъ по поводъ на това, че поради молението на християнитѣ водитѣ на Нилъ придошли, а следъ молението на мухамеданитѣ тѣ намалѣли. Много християни били убити, дори приели мухамеданството. На християнското население, което останало, били наложени тежки данъци.

И християнитѣ въ Египетъ били засегнати отъ гонението на халифа Харунъ-алъ-Рашидъ (797) Разрушени били много църкви въ Египетъ, както въ Сирия и Палестина. Обаче александрийскиятъ патриархъ Политианъ (768—813) не е претърпѣлъ никакво насилие, понеже излѣку-

валъ въ Багдатъ една отъ женитѣ на халифа. Харунъ-алъ-Рашидъ дори предписалъ на египетския управитель да предаде на патр. Политианъ нѣкои църкви, които държали коптитѣ.

При нѣкои отъ приемницитѣ на Харунъ-алъ-Рашида положението на християнитѣ донѣкъде се подобрявало. Александрийскиятъ патриархъ Евстатий (813—817) издействувалъ позволение да построи новъ храмъ Св. Апостоли. Халифъ Алъ-Мамунъ (813—833) позволилъ на своитѣ чиновници християни да построятъ църквата Св. Мария въ египетската столица, близу до неговия дворецъ.

Малко време се радвали християнитѣ на миренъ животъ. Настжпило общото гонение, подигнато срещу християнитѣ отъ халифа Джафаръ-алъ-Мутавакилъ (847—861). Много манастири въ Египетъ били разрушени. Монаситѣ били подлагани на различни изтезания. Гонението продължило и при приемника на Мутавакила, Алъ-Мустаинъ (862—866). Египетскиятъ управитель наложилъ голѣми данъци на манастиритѣ, които много страдали и отъ разбойнически чети презъ време на арабскитѣ междуособици.

Пооблекчило се положението на християнитѣ при халифа Алъ-Мутазъ (866—869), който възъ основа на Корана освободилъ монаситѣ отъ държавни данъци, обаче при новия халифъ Алъ-Мутамидъ (870—872) пакъ се влошило положението на християнитѣ. Египетскиятъ управитель Ахмедъ Тулунъ, турчинъ по произходъ, наложилъ тежки данъци на монаситѣ. Александрийскиятъ патриархъ Михаилъ II билъ принуденъ да продаде манастирски имоти, за да изплати искането отъ него даждие. По това време християнитѣ въ Египетъ плащали годишно по 1, 2 или 3 жълтици. Който не могълъ да плати данъка си, той билъ хвърлянъ въ затвора, гдето билъ обреченъ на смърть, ако добри християни не дадѣли достатъченъ откупъ[3].

Александрийскиятъ патриархъ Евтихий (933—940) се намиралъ въ враждебни отношения съ коптитѣ. Освенъ това той предизвикалъ раздори между самитѣ православии, мнозина отъ които начело съ танеския епископъ Михаилъ не го признавали за патриархъ. Евтихиевитѣ привърженици и неговитѣ противници се обръщали за съдействие до гражданскитѣ власти, които използували ежбитѣ имъ, за да отнематъ църквитѣ имъ[4]. Още повече се отекчило положението на Александрийската църква при александрийския патриархъ Иовъ (954—†960), поради победитѣ на византийския военачалникъ Никифоръ Фока (императоръ отъ 963—969) въ Сирия (960) и Критъ (961). Мухамеданитѣ въ египетската столица Фостатъ ограбили и осквернили църкви, нападали и християни, на които отнимали дрехитѣ. Поради това гонение патриаршес-

киятъ престолъ е вдовствувалъ нѣколко години до юний-юлий 963 г., когато билъ избранъ за патриархъ Илия, бившъ игуменъ на скита Св. Харитонъ.

в) **При Фатимидитѣ.** — Северна Африка била владѣна отъ династията на Фатимидитѣ (срв. стр. 161). Въ 968 год. подъ нейна власть паднали Александрия и други египетски градове. Военачалникътъ-завоеватель Елъ-Катибъ-еръ-Руми[5] основалъ гр. Каиро (на арабски Мисръ-ел-Каирахъ), който станалъ столица на Фатимидитѣ. Отначало новитѣ арабски владѣтели били сравнително вѣротърпими. Въ Каиро пребивавалъ александрийскиятъ патриархъ; образуванъ билъ отдѣленъ кварталъ на православни християни (наричанъ билъ Хартъ-еръ-Румъ), гдето били построени и православни храмове (Св. Теодоръ). Съ голѣмо благоволение се ползувалъ мемфискиятъ митрополитъ Арсений, както и неговиятъ братъ иерусалимскиятъ патриархъ Орестъ (984—1005), при халифа Алъ-Азисъ Биллахъ (975—996), чиято жена Мария била тѣхна роднина (сестра?)[6]. Следъ смъртьта на александрийския патриархъ Илия († 12. V. 1000), халифъ Алъ-Хакимъ (996—1021 или 1022) наложилъ за неговъ приемникъ своя вуйчо митрополитъ Арсений (1000—1010). Новиятъ патриархъ свободно обикалялъ своя диоцезъ и отнелъ нѣколко църкви отъ коптитѣ, между тѣхъ и църквата до Каиро Св. Богородица, която станала патриаршески храмъ.

При все това мухамеданскиятъ фанатизъмъ сегизъ-тогизъ избухвалъ. На 9 май 996 год. изгорѣла току-що стъкмената арабска флота. Мухамеданитѣ, подозирайки като подпалвачи търговцитѣ отъ Амалфа (Италия), се нахвърлили върху християнитѣ въ Каиро и отнели църквата Св. Михаилъ. Общото гонение, подигнато отъ халифа Алъ-Хакимъ, обхванало и Египетъ. Както съобщава Яхия, мелхититѣ (православнитѣ) въ Каиро били изгонени отъ тѣхния кварталъ и кжщитѣ имъ били разрушени. Мухамеданитѣ разграбили и разрушили църквитѣ въ Каиро и др. мѣста. Мухамеданитѣ разравяли християнскитѣ гробове и хвърляли на кучетата тѣлата на умрѣлитѣ. По заповѣдь на Алъ-Хакима, на 18 априлъ 1010 год. билъ разрушенъ голѣмиятъ православенъ манастиръ „Св. Арсений“, възобновенъ отъ александрийския патриахъ Арсений. Той се намиралъ не далечъ отъ Каиро. На 7 юлий с. г. билъ убитъ патриархъ Арсений. Неговиятъ приемникъ Теофилъ II[7] (1010—1020) не можалъ да седи въ Каиро и заминалъ за Цариградъ, понеже гонението противъ християнитѣ продължавало. Съ позволението на Алъ-Хакима отъ 1013 год. много християни отъ Египетъ, както и отъ Сирия, се изселили съ семействата си въ градове, които се намирали подъ византийска власть. Той позволилъ дори на слугитѣ си християни и помухамеданени да се преселятъ въ византийски предѣли. Обаче неочаквано

въ 1015 год. Алъ-Хакимъ заповѣдалъ, всички християни, които още не сѫ се изселили, да приематъ мухамеданството Непостояненъ въ решенията си, въ 1017 год. пъкъ той обявилъ. че пакъ дава на християнитѣ религиозна свобода, която може би щѣлъ да отнеме, ако не билъ отровенъ отъ сестра си Салекъ Мелукъ. Неговиятъ приемникъ Алъ-Захиръ (1021—1035) напълно прекратилъ гонението противъ християнитѣ (стр 59). Александрийската църква се посъвзела. Нѣкои разрушени храмове били възстановени. Свободно се извършвали богослужебнитѣ шествия на Великдень отъ Каиро къмъ извънградскитѣ църкви. Имало и придворни служители християни които доста влияели при избора на новъ александрийски патриархъ. При коптския патриархъ Христодулъ (1047—1077) Каиро станалъ официално седалище на коптскитѣ патриарси. Вразумени отъ гоненията, копти и православни се стремѣли да живѣятъ въ миръ. Въ 1057 год. тѣ платили по половина хвърления имъ особенъ държавенъ данъкъ. Може да се каже, че презъ времето, когато везири на халифитѣ били арменци християни (1074—1137), положението на Православната и Коптската църква въ Египетъ било подобрено. Фанатизмътъ на мухамеданитѣ избухвалъ по-често, когато кръстоносцитѣ почнали да предприематъ походи срещу Египетъ, докато султанъ Саладинъ (1171—1193) завзелъ Сирия и Палестина. (стр. 61 и 165).

г) **Подъ властьта на мамелюцитѣ.** — При тѣзи египетски владѣтели положението на Александрийската църква много зависѣло отъ действията на кръстоносцитѣ и политиката на Византия къмъ арабската държава. Въ 1218 год. кръстоносцитѣ завзели следъ дълга обсада египетския градъ Дамиетъ, а арабитѣ разрушили църквата Св. Маркъ при Александрия, за да не послужи за крепость на кръстоносцитѣ. Теглилата на християнитѣ били голѣми. Когато въ 1221 год. кръстоносцитѣ се принудили да напустнатъ Дамиетъ, александрийскиятъ патриархъ Николай молилъ кръстоносцитѣ да завзематъ Александрия по море. Той описалъ страданията на християнитѣ съ писмо до папа Хонорий III (1216—1227). Забранено било да се възобновяватъ разрушенитѣ християнски храмове. Всички православни християни отъ 14-годишна възрасть нагоре били длъжни да плащатъ опредѣленъ данъкъ (харачъ?). Налагани имъ били разни тегоби. При обсадата на Дамиетъ арабитѣ разрушили 150 християнски църкви въ Египетъ. Още повече се влошило положението на християнитѣ поради новитѣ кръстоносни походи. Въ 1248 год. френскиятъ краль Св. Людовикъ (1226—1270) превзелъ Дамиетъ, но билъ плененъ отъ арабитѣ и можалъ да се освободи съ много дарове. Православното население въ Египетъ твърде намалѣло. Въ това време то било 24 пѫти по-малко отъ коптитѣ, около 90,000 д.[8].

Вжтрешнитѣ смутове, отъ които страдалъ Египетъ при мамелюцитѣ бахаристи[9] (отъ 1250 год.), се отразявали зле и върху Александрийската патриаршия. Нейниятъ патриархъ Атанасий II (1276 — къмъ 1316) билъ принуденъ да избѣга въ Цариградъ (1278)[10]. Въ 1308 год. византийскиятъ императоръ Андроникъ II Палеологъ му заповѣдалъ да замине въ епархията си, но патр. Атанасий не смѣелъ да се върне въ Египетъ и се отправилъ за о. Критъ, гдето навѣрно и умрѣлъ (въ Синайския метохъ).

Презъ XIV в. много християни въ Египетъ (особено копти) били принудени да приематъ мухамеданството. Въ Калювъ въ единъ день се отрекли отъ вѣрата си 460 християни. Много църкви били разрушени. Въ 1349 год. византийскиятъ императоръ Иоанъ Кантакузинъ изпратилъ нарочна делегация до египетския султанъ, за да подобри положението на християнитѣ. Той издействувалъ да бжде възстановена старата църква „Св. Георги“ въ Каиро. Но после египетскиятъ управитель Шейхунъ подигналъ гонение противъ православнитѣ християни (мелхити). Коптитѣ не били смущавани. Благодарение на това иерусалимскиятъ патриархъ Лазаръ, който билъ изгоненъ отъ Иерусалимъ, намѣрилъ прибѣжище у коптския патриархъ (срв. стр. 63). Султанътъ спрѣлъ гонението, но заповѣдалъ християнитѣ да носятъ облѣкло различно отъ онова на мухамеданитѣ и ги лишилъ отъ всѣкакви политически права. Скоро следъ това, пакъ било подигнато силно гонение срещу християнитѣ, понеже въ 1365 год. кипърскиятъ (латински) краль Петъръ I Lusignan (1358—1369) нападналъ Александрия.

При тѣзи гонения Александрийската църква още повечѣ се разстроила. Патриарситѣ ѝ пребивавали повече въ Цариградъ. Поради намалението на православнитѣ жители въ Египетъ, намалѣли и египетскитѣ архиереи. Навѣрно по тази причина въ края на XIV в., следъ овдовяването на александрийския престолъ, александрийци поискали, новиятъ имъ патриархъ да бжде избранъ въ Цариградъ измежду тамошнитѣ клирици[11]. Вѣроятно отъ тогава византийскитѣ императори взели да назначаватъ и александрийскитѣ патриарси, както другитѣ източни патриарси.

Гоненията не престанали и презъ XV в., изобщо до падането на мамелюшкото владичество. Тогава претърпѣли мжченическа смъртъ двама православни — Гавриилъ и Кремидолъ, чиито мощи се пазятъ въ православнитѣ църкви въ Каиро.

2. Отношенията между Александрийската патриаршия и другитѣ помѣстни църкви

а) **Александрия и Византия.** — Следъ падането на Египетъ подъ властьта на арабитѣ, влиянието на Византия не се прекратило въ Александрийската църква. Александрийскитѣ

патриарси Киръ (631—641) и Петъръ (642—651) били монотелити съгласно съ църковната политика на византийскитѣ императори Ираклий (610—641) и Константъ (641—668). Обаче монотелитството, както и въ Цариградъ, не е хванало коренъ въ Египетъ (стр. 267). Представителтъ на Александрийската патриаршия презвитеръ Петъръ осѫдилъ това учение въ VI вселенски съборъ (680—681). Александрийската църква взела участие и въ пето-шестия трулски съборъ (691—692) чрезъ свой епископъ на име Петъръ[12] (може би единъ и сѫщъ съ презвитера Петра). Иконоборството срещнало силенъ отпоръ и въ Египетъ. Александрийскиятъ патриархъ Козма (727—768) участвувалъ въ иерусалимския съборъ отъ 745 год. противъ тази ересь и нейния привърженикъ епифанийския епископъ Козма, съвмѣстно съ иерусалимския патриархъ Теодоръ (745—770) и антиохийския Теодоръ (751—773). Неговиятъ приемникъ Политианъ (768—813) продължилъ борбата срещу иконоборството. Деянията на VII вселенски съборъ (787 год.) били подписани отъ презвитеръ Тома, игуменъ на монастира Св. Арсений, като замѣстникъ на александрийския, антиохийския и иерусалимския престолъ[13]. И следъ VII вселенски съборъ Александрийската патриаршия, подобно на съседнитѣ патриаршии, бдѣла за православието[14]. Поради това голѣмиятъ поборникъ на иконопочитанието Теодоръ Студитъ († 826) писалъ и на александрийския патриархъ да осѫди гонителитѣ иконоборци[15]. Христофоръ Александрийски взелъ участие въ иерусалимския съборъ, свиканъ въ 836 год. отъ Василия Иерусалимски (820—838) противъ иконоборството. Той подписалъ общо послание, подписано и отъ Иова Антиохийски и Василия Иерусалимски, до византийския императоръ иконоборецъ Теофилъ, когото убеждавалъ да възстанови иконопочитанието (срв. стр. 65 и 167)[16].

Александрийската патриаршия била държана въ течение по въпроса за цариградския патриархъ Фотий (858—867, 878—886) и обикновено се съобразявала съ волята на византийския императоръ, отъ когото очаквала материална подкрепа[17]. Не е известно, дали александрийски представитель участвувалъ въ цариградския съборъ отъ 867 год. противъ папа Николая I[18], но и александрийскиятъ патриархъ билъ поканенъ отъ патр. Фотия да изпрати представитель въ тоя съборъ[19]. По покана на царигр. патриархъ Игнатий (867—878), александрийскиятъ патриархъ Михаилъ I (860—870) изпратилъ свой представитель — архидяконъ Иосифа въ цариградския съборъ противъ Фотия отъ 869 год. Неговиятъ представитель, който пристигналъ късно, донесълъ послание на своя патриархъ до визант. императоръ Василий I. Въ това послание, прочетено въ събора (IX засед., 12. II. 870 год.), патриархъ Михаилъ не изказвалъ опредѣлено мнение по Фотиевия въпросъ, като се извинявалъ, че поради отдалеченостьта на Александрия отъ

Цариградъ не билъ осведоменъ добре по тоя църковенъ въпросъ. Споредъ него, императорътъ, като върховенъ глава и учитель и заобиколенъ отъ толкова много епископи и др. духовни лица, по-добре отъ всички знае, какво трѣбва да се направи за благото на Църквата. При все това той посочилъ за примѣръ това, че въ Иерусалимъ старият епископъ Нарцисъ (въ края на II и въ началото на III в.) управлявалъ своята църква съвмѣстно съ епископа Александъръ (стр. 13). Патриархъ Михаилъ не правилъ изводъ, но се разбирало, че той искалъ да се разреши и цариградскиятъ въпросъ по тоя начинъ — Игнатий и Фотий да бѫдатъ съпатриарси. Обаче неговиятъ представитель Иосифъ още въ сѫщото заседание ясно се изказалъ устно и писмено за присѫдата на събора противъ Фотия[20].

Подхвърлената отъ патриархъ Михаила мисъль, че и Игнатий и Фотий сѫ достойни патриарси, не е останала безъ въздействие. Импер. Василий освободилъ Фотия отъ заточение, далъ му за жилище магнаурския дворецъ въ Цариградъ и му повѣрилъ възпитанието на своитѣ деца. Той мислѣлъ, какъ да възстанови Фотия на патриаршеския престолъ. Това и направилъ на третия день следъ смъртьта на Игнатия, на 23. X. 878 год. Императорътъ и Фотий поканили сѫщо и александрийския патриархъ да участвува въ цариградския съборъ, който щѣлъ да бѫде свиканъ въ 879 год., за да утвърди патриаршеското достоинство на Фотия. Александрийскиятъ патриархъ Михаилъ II (870—903) предварително свикалъ въ Александрия съборъ, който призналъ Фотия за законенъ цариградски патриархъ. Неговъ представитель въ цариградския съборъ билъ презвитеръ Козма, който знаелъ различни езици и умѣелъ да пази „царски тайни“[21]. Той донесълъ две писма на своя патриархъ — до императора Василий и Фотия. Когато Козма се явилъ въ събора (II засед., 17. XI. 879 г.), посланията на патр. Михаила били прочетени въ събора. Въ тѣзи писма патр. Михаилъ възторжено възхвалялъ Фотия, смѣталъ го, че билъ предизбранъ отъ Бога за архипастирь още въ майчината си утроба, и заявявалъ, че който не е въ общение съ Фотия и не го приема за патриархъ, той е отлѫченъ отъ Св. Троица, като съучастникъ съ богоубийцитѣ. Следвайки своя предшественикъ Михаилъ I, той увѣрявалъ Фотия, че въ всичко е съгласенъ съ него, и внесълъ името му въ диптихитѣ за вѣчно споменаване. Освенъ това патриархъ Михаилъ II смѣталъ за самозванци представителитѣ на тримата източни патриарси въ царигр. съборъ отъ 869 год. Александрийскиятъ представитель Иосифъ билъ дори анатемосанъ отъ предишния александрийски патриархъ Михаилъ I, загдето излъгалъ императора, че билъ неговъ архидяконъ. Иосифъ и иерусалимскиятъ представитель презвитеръ Илия вече били умрѣли, но, споредъ патр. Михаила II, тѣхната смърть била Божие наказание, понеже не се разкаяли за прегрѣшението си.

Антиохийскиятъ представитель, тирскиятъ митрополитъ Тома, се разкаялъ и молилъ да бѫде простенъ. Патр. Михаилъ му оказалъ милость и молилъ патр. Фотия сѫщо да прости митр. Тома (стр. 168). Посланията на патр. Михаила II [22] направили добро впечатление на членоветѣ на събора. Следъ като било прочетено посланието му до императора, съборътъ извикалъ: „Ние знаемъ, че източнитѣ престоли (патриаршии) никога не се отдѣляли отъ общение съ светейшия патриархъ Фотий". Не се вижда да се проявилъ александрийскиятъ апокрисиарий въ съборнитѣ заседания, както напр. иерусалимскиятъ презвитеръ Илия, но той добре изпълнилъ възложената му задача. Въ подписа си въ деянията на събора той заявилъ, че признава „светейшия архиерей Божи" Фотия за „законенъ и каноиченъ" (ἔννομον καὶ κεκανονισμένον) патриархъ, както го приели покойниятъ александрийски патриархъ Михаилъ I и единоименниятъ му приемникъ и другитѣ архиерейки престоли, и анатемосва ония, който не признаватъ Фотия или се осмѣляватъ да се отцепятъ отъ него.

При конфликта си съ цариградския патриархъ Николай Мистикъ (901—907 и 912—925), императоръ Лъвъ VI (886—912) се обърналъ и къмъ другитѣ патриарси (стр. 66 и 168). Въ 905 год. той ги поканилъ да дойдатъ на събора, който трѣбвало да му разреши да встѫпи въ IV бракъ (съ Зоя). Въпросътъ билъ решенъ отъ папскитѣ легати въ 907 год., преди да се състои съборътъ, като Николай Мистикъ билъ сваленъ и пратенъ на заточение. Изглежда, че сношенията съ източнитѣ патриаршии били прекѫснати, та въ 938 год. патриархъ Теофилактъ (933—956) писалъ на източнитѣ патриарси да възстановятъ сношенията си съ Цариградската църква и взаимно да се споменаватъ въ богослужението.

Не е известно, какво участие е взелъ александрийскиятъ патриархъ въ разпрата между царигр. патриархъ Михаилъ Керуларий (1043—1059) и папа Лъвъ IX (1048—1054), която завършила съ раздѣление на църквитѣ на 16. VII. 1054 год. Папа Лъвъ IX обвинявалъ цариградския патриархъ, че искалъ да подчини александрийския и антиохийския патриархъ [23]. Въ действителность това било само подозрение, основано на факта, че източнитѣ патриаршии се намирали въ тежко положение и нѣкои тѣхни началници намирали прибѣжище въ Цариградъ. Михаилъ Керуларий уведомилъ за раздѣлението на църквитѣ александрийския и иерусалимския патриархъ съ послания, които имъ изпратилъ чрезъ антиохийския патриархъ Петъръ [24]. Александрийската църква сѫщо, както другитѣ източни църкви, признала Римската църква за схизматична.

Александрийскитѣ патриарси, които пребивавали въ Цариградъ, взимали участие въ цариградскитѣ църковни събори, свиквани по разни църковни въпроси [25]. Софроний III (1137—1171) присѫтствувалъ, заедно съ цариградския Лука Хрисо-

вертъ (1156—1169) и антиохийския Атанасий (1156—1170), на вѣнчавката на императора Мануилъ Комнинъ (1143—1180) съ дъщерята на антиохийския латински князъ Раймундъ (25. XII. 1161). Презъ време на латинското владичество въ Цариградъ (1204—1261) не се прекжснали връзкитѣ между Александрийската и Никейската патриаршия. Александрийскиятъ патриархъ Николай I (1210—1243) се отзовалъ на молбата на императора Иоанъ Ватаци (1222—1254) да се признае Търновската патриаршия (1235). Патриархъ Николай II (1263—1282) билъ изпращанъ отъ императора Михаилъ Палеологъ (1259—1282) съ политическа цель при египетския султанъ. Той взелъ участие въ въпроса за цариградския патриархъ Арсений, но не призналъ присжда̀та на цариградския съборъ отъ 30. V. 1261 год. срещу сжщия Арсений[26].

Приемникътъ на Николая II, Атанасий II (1276—къмъ 1316) взималъ живо участие въ църковнитѣ работи на Византия, следъ като избѣгалъ въ Цариградъ (стр. 289). За да угоди на могжщия императоръ Михаилъ Палеологъ, той одобрилъ сключената отъ него лионска уния съ Римъ (1274) и се намиралъ въ общение съ цариградския патриархъ униатъ Иоанъ Векъ (1275—† 1282). Когато пъкъ новиятъ императоръ Андроникъ II Палеологъ (1282—1328) свалилъ отъ престола патр. Иоанъ Векъ, Атанасий председателствувалъ цариградския съборъ, който отхвърлилъ лионската уния (30. XII. 1282), обаче той не одобрявалъ мѣркитѣ на новия цариградски патриархъ Григорий II Кипрянинъ (1283—1289) противъ латиномислящитѣ: не взелъ участие въ събора, свиканъ отъ тоя патриархъ противъ тѣхъ, и не подписалъ неговото решение противъ Иоанъ Века, ако и да било утвърдено отъ императора. Той смѣталъ, че мнението на Иоанъ Века за Filioque е нововъведение, но желаелъ да има миръ въ църквата и не виждалъ, че заточението на Иоанъ Века допринася за постигане на тая цель. Импер. Андроникъ II Палеологъ все още покровителствувалъ патриархъ Атанасия. Той искалъ да се ожени за дъщерята на арменския царь Лъвъ III Багратидъ и изпратилъ първенъ патр. Атанасия да уреди тоя въпросъ. Патр. Атанасий не билъ въ добри отношения съ бившия цариградски патриархъ Атанасий (1289—1293), като при неговото първо патриаршество дори билъ заточенъ въ Родосъ. Поради това той се стремилъ да отклони императора Андроникъ II Палеологъ отъ решението му да го възстанови на катедрата. Обаче императорътъ не приелъ неговия съветъ, и бившиятъ цариградски патриархъ Атанасий заелъ втори пжть цариградската катедра. Атанасий Александрийски отказалъ да споменава името му. Цариградскиятъ патриархъ не смѣелъ явно да му отговори съ сжщата мѣрка, но отбѣгвалъ да служи въ църква дори на голѣми праздници, за да не спомене името на своя противникъ. Това

продължило близу четири години, докато най-после въ 1308 год. импер. Андроникъ II Палеологъ заповѣдалъ на Атанасия Александрийски да замине въ епархията си[27] (стр. 298).

Презъ XIV и XV в. Александрийската църква поддържала тѣсни връзки съ Цариг. патриаршия. Тѣхнитѣ патриарси, по старъ обичай, взаимно се уведомявали за своя изборъ съ т. н. мирни послания (εἰρηνικὰ γράμματα). Александрийски патриарси били канени и идвали въ Цариградъ да участвуватъ въ разрешението на общоцърковни въпроси[28].

Въ флорентийския съборъ (1439) александр. патриархъ Филотей (1435—1459) не изпратилъ особенъ представитель, но опълномощилъ да го представляватъ ираклийскиятъ митрополитъ Антоний и императорскиятъ изповѣдникъ Григорий Мама. Той не призналъ флорентийската уния. Заедно съ другитѣ източни патриарси той писалъ на импер. Иоанъ Палеологъ противъ унията и въ 1443 год. участвувалъ въ иерусалимския съборъ, който обявилъ унията за недействителна (стр. 68). Сѫщо и неговиятъ приемникъ Маркъ VI (1459—1484) решително отхвърлялъ флорентийската уния (стр. 298). Ефескиятъ митрополитъ Даниилъ билъ неговъ представителъ въ голѣмия цариградски съборъ, който осѫдилъ флорентийския съборъ (1484).

б) **Сношения съ други църкви.** — Александрийската патриаршия имала по-тѣсни връзки съ дветѣ съседни патриаршии — Иерусалимска и Антиохийска, особено когато и тритѣ църкви влизали въ една и сѫща арабска държава. Александрийскиятъ патриархъ Козма I (727—къмъ 768) билъ подпомогнатъ отъ антиохийския патриархъ Теофилактъ (749—751), когато действувалъ въ Дамаскъ (въ 749 или 750 год.) предъ халифа Хишамъ да му се дадатъ старитѣ права на александрийския престолъ и да му се върнатъ отнетитѣ отъ коптитѣ църкви (стр. 285). По време на иконоборството въ Византия, сѫщиятъ Козма се борилъ за иконопочитанието задружно съ другитѣ източни патриирси, взелъ участие въ иерусалимския съборъ противъ иконоборството (22. V. 745) (стр. 290). Презвитеръ Тома, игуменъ на египетския манастиръ св. Арсений, билъ общъ представитель на Александрийската, Антиохийската и Иерусалимската патриаршия (срв. стр. 65). Тритѣ източни патриаршии сѫ водили обща борба срещу иконоборството и следъ VII вселенски съборъ. Въ събора, свиканъ въ Иерусалимъ въ 836 год., участвували александрийскиятъ патриархъ Христофоръ (817—843), антиохийскиятъ Иовъ (813—814) и иерусалимскиятъ Василий (820—838) (стр. 290).

Въ 879 год. източнитѣ патриарси, изглежда, предварително се споразумѣли по въпроса за цариградския патриархъ Фотий. Затова александрийскиятъ патриархъ Михаилъ II посрѣдни-

чилъ да бѫде простенъ тирскиятъ митрополитъ Тома, който билъ антиохийски представителъ въ събора противъ Фотия отъ 869—870 год. (стр. 292).

Поради тѣзи връзки александрийски патриарси ставали и лица отъ другитѣ източни диоцези. Маюмскиятъ епископъ Иоанъ билъ премѣстенъ въ Александрия, по искане на византийския императоръ Василий I (867—886). Навѣрно той е единъ и сѫщъ съ александрийския патриархъ Михаилъ II (870—903)[29]. Неговиятъ приемникъ Христодулъ (907—932) билъ родомъ отъ Алепъ и билъ ржкоположенъ въ Иерусалимъ, но православнитѣ въ Александрия държали за каноничния редъ и не го приели, докато той не се съгласилъ да бѫде още еднажъ ржкоположенъ въ Александрия[30]. При все това александрийскиятъ патриархъ Исаакъ (941—954), бившъ синайски монахъ отъ Мисиса (Мопсуестия въ Сирия) и избранъ отъ александрийския клиръ, билъ ржкоположенъ въ Иерусалимъ[31]. Покъсно александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ I (1487—1567), родомъ отъ Атина, монахъ на палестинския манастиръ Св. Сава Освещени, билъ ржкоположенъ въ Дамаскъ отъ антиохийския патриархъ Доротей II (1484—1523)[32]. Това отклонение се налагало, види се, понеже въ това време въ Египетъ нѣмало достатъчно епископи.

Близкитѣ отношения между тритѣ източни патриаршии и тѣхната обща участь подбудила александрийския патриархъ Евтихий (933—940) да даде сведения въ своята хроника за антиохийскитѣ и иерусалимскитѣ патриарси. Случайно недоразумение билъ отказътъ на александрийския патриархъ Илия (963—1000) да признае за законенъ новия антиохийски патриархъ Агапий. Следъ като Агапий обяснилъ, че по законенъ пѫть билъ премѣстенъ отъ алепската катедра на антиохийския престолъ[33], патр. Илия навѣрно е влѣзълъ въ общение съ него.

Когато Каиро билъ столица на арабскитѣ владѣтели (при Фатимидитѣ и мамелюцитѣ), иерусалимски патриарси отивали тамъ да защищаватъ правата на своя престолъ и търсѣли, естествено, застѫпничеството на александрийскитѣ патриарси. Нѣкои отъ тия иерусалимски патриарси умрѣли въ Каиро и тукъ били погребани[34]. За приемникъ на иерусалимския патриархъ Иосифъ билъ поставенъ отъ Каиро египетскиятъ клирикъ Орестъ, братъ на мемфиския (каирски) митрополитъ Арсений[35] и на Мария, жена на халифа Алъ-Азисъ (975—996) (стр. 58). Докато Орестъ се бавилъ въ Цариградъ (1000—1004) като посланикъ на халифа Алъ-Хакимъ, Иерусалимската патриаршия била управлявана отъ неговия братъ, александрийския патриархъ Арсений (1000—1010), когото поради това нѣкои го смѣтали погрѣшно и за иерусалимски патриархъ. Арсений разрешилъ спора за Пасхата, който въ 1007 год. смущавалъ православнитѣ въ Иерусалимъ[36].

Изглежда, че антиохийскиятъ патриархъ Петъръ (1053—1057) държалъ въ течение иерусалимския и александрийския патриархъ по разпрата между цариградския патриархъ Михаилъ Керуларий и папа Лъвъ IX. Михаилъ Керуларий имъ изпратилъ чрезъ него послания, съ които имъ съобщавалъ за станалото раздѣление на църквитѣ (стр. 292). Александрийскиятъ патриархъ Маркъ III (1180—1209) ще да е дружелъ въ Цариградъ съ антиохийския патриархъ Теодоръ Валсамонъ (1185/1191—1203), къмъ когото отправилъ послание съ 66 канонически-литургически въпроси. Презъ XIV в. александрийскиятъ патриархъ Григорий[37] се погрижилъ съ послание (въ ямбични стихове) да вразуми епископъ Теодора въ Месопотамия, понеже не пазѣлъ голѣмитѣ праздници и постъ въ срѣда и петъкъ[38]. Тогава избухналъ териториаленъ споръ между Александрийската и Иерусалимската патриаршия. Алекс. патриархъ Григорий II, движенъ отъ миролюбие, съ писмо до иерусалимския патриархъ Иоакимъ се отказалъ отъ спорнитѣ мѣста (епархиитѣ на Петра и Газа и Синайския манастиръ), но при все това приемницитѣ му продължавали да ржкополагатъ синайскитѣ епископи, докато къмъ 1483—84 год. александр. патриархъ Маркъ VI призналъ правото на иерусал. патриархъ върху Синайския манастиръ-архиепископия.

При пребиваването си въ Цариградъ източнитѣ патриарси, имайки еднаква тежка участь, още повече се сближавали и съвмѣстно се грижели отдалече за своитѣ църкви. Цариградския патриархъ Филотей (1364—1374) въ едно писмо съобщава, че александрийскиятъ и иерусалимскиятъ патриархъ, които пребивавали въ Цариградъ и заедно размишлявали по въпроса за съединението на църквитѣ, щѣли да пишатъ по тоя въпросъ на подведомственитѣ си епископи и събори[39]. Дветѣ църкви действували задружно противъ флорентийската уния (1439) (стр. 68 и 180).

в) **Православни и копти.** — Както видѣхме, арабитѣ отначало се отнасяли по-добре къмъ коптитѣ, отколкото къмъ православнитѣ. Много църкви били завзети отъ коптитѣ. Поради това се явявали раздори между православни и копти. Още алекс. патриархъ Козма I (727—768) се опиталъ да отслаби влиянието на коптския патриархъ и да отнеме отъ него нѣкои църкви (особено прочутата църква Св. Мина), но не е успѣлъ. При възстанието си противъ арабската власть къмъ 751 год., православни и копти се сближили (стр. 285), но скоро, следъ като престанало общото гонение, старитѣ имъ ежби се възобновили. При все това нѣкои алекс. патриарси се стремили да поддържатъ мирни отношения съ коптитѣ. Политианъ (768—813), заедно съ иерусал. патриархъ Илия II (770—779) и маюмкия епископъ Козма, успѣлъ да умиротвори коптитѣ, които се раздирали отъ междуособици и убили своя съна-

родникъ пазитель на съкровището на египетския управитель. Сѫщо и патр. Софроний I (841—860) билъ въ приятелски отношения съ коптския патриархъ Иосифъ.

Поарабяването на християнското население въ Египетъ (IX в.) не е притѫпила религиозната омраза между копти и православни. Арабскиятъ езикъ станалъ у коптитѣ не само говоримъ, но и богослужебенъ, какъвто у православнитѣ се запазилъ гръцкиятъ езикъ. Това външно различие благоприятствувало да се развие и национална вражда между копти и православни. Александрийскиятъ патриархъ Евтихий (933—940), ако и да пишелъ съчинения на арабски езикъ, действувалъ противъ Коптската църква презъ цѣлото си управление. Единъ отъ приемницитѣ му Илия (963—1000) се съмнявалъ, дали яковити (копти), които се връщали въ православието, могли да бѫдатъ приемани въ клира.

Коптската църква тънѣла въ невежество. Църковнитѣ длъжности били заемани чрезъ симония и смутове. Дори коптски патриарси неправилно учели за таинството изповѣдь[40]. Александрийската църква, ако и да имала сравнително малко членове, бдѣла да не се загнѣздятъ у коптитѣ други неправославни идеи. Тя отбивала домогванията на католицитѣ не само между православнитѣ, но и между коптитѣ. Доминиканецътъ Филипъ, който въ 1237 год. дошълъ въ Египетъ, съобщилъ че коптскиятъ патриархъ Кирилъ III (1235—1243) желаелъ да се съедини съ Римската църква, но гърцитѣ (= православнитѣ) се противопоставяли[41].

г) **Александрия и Римъ.** — Арабитѣ откѫснали християнския Изтокъ както отъ Византия, така и отъ Западна Европа. Затова сношенията между Александрийската и Римската църква били твърде рѣдки. Иконоборството обединило източнитѣ патриарси и римския папа за обща борба срещу византийскитѣ императори Лъвъ Исаврiецъ и Константинъ Копронимъ. Александрийскиятъ патриархъ Козма I (727—768) подписалъ посланието на иерусалимския патриархъ Теодоръ до папа Павелъ (757—767). Изобщо той поддържалъ писмени сношения съ тоя папа. Въ 995 год. алекс. патриархъ Илия и антиох. патриархъ Агапий изпратили общо послание до папа Иоана XV (985—986), когото питали, дали е позволено, яковити, приели православието, да се допускатъ въ клира и да се освещаватъ само покривкитѣ на св. трапеза въ яковитскитѣ храмове.

Презъ време на кръстоноснитѣ походи католичеството правѣло усилия да свие гнѣздо и въ Египетъ. Отъ 1167 год. започналъ да се образува латински кварталъ въ Александрия. Следъ като кръстоносцитѣ превзели египетската крепость Дамиетъ (1218), тамъ билъ поставенъ латински епископъ, подчиненъ на иерусалимския (латински) патриархъ. Папа Инокентий III (1198—1216) се опиталъ да привлѣче

къмъ уния александрийския патриархъ Николай I (1216—1243). Той му позволилъ да ржкоположи за презвитеръ единъ латински дяконъ, който да обслужва пленницитѣ латинци въ Египетъ, и го поканилъ въ латеранския съборъ (1215), който щѣлъ да се занимае и съ въпроса за освобождение на св. мѣста. Патр. Николай изпратилъ дяконъ Германа за свой представитель въ тоя съборъ. Обаче той едва ли ималъ сериозно намѣрение да стане униатъ. Това се вижда отъ съобщението на доминиканеца монахъ Филипъ, че гърцитѣ (= православнитѣ) прѣчели на коптския патриархъ Кирилъ да се съедини съ Римската църква (стр. 297). Сжщо и александр. патриархъ Атанасий II (1276—къмъ 1316) по политически съображения подкрепилъ царигр. патриархъ-униятъ Иоанъ Векъ (стр. 293). Следъ като напустналъ Цариградъ въ 1308 г. (стр. 289 и 294) той слѣзълъ въ Еврипъ на о. Евбея, венецианско владение. Тукъ насмалко щѣли да го изгорятъ живъ латинскитѣ монаси минорити, които искали да имъ даде католишко изповѣдание. Въ Тива билъ хвърленъ въ затвора, откждето билъ освободенъ благодарение на медицинската помощь, която далъ на болния латински владѣтель (атински графъ Гвидонъ II Деларъ). Александр. патриархъ Филотей (1435—1439), както видѣхме, се отнесълъ отрицателно къмъ флорентийската уния (стр. 294). Папа Евгений (1431—1447) му съобщилъ официално за станалата уния, но патр. Филотей не ще да му отговорилъ[42]. Неговиятъ приемникъ Маркъ VI (1459—1484) държалъ сжщото поведение. Той дори работилъ за изкоренение на католичеството въ други страни. Въ 1467 год. изпратилъ въ Критъ двама монаси Сава и Михаилъ съ послание противъ флорентийската уния и изобщо противъ католичеството. Патр. Маркъ заплашвалъ съ анатема всички, които признавали флорентийския съборъ. Тия монаси после отишли въ Сирия (може би били изгонени отъ Критъ) и оттамъ изпращали писма до православнитѣ въ Критъ противъ латинцитѣ. Александр. църква приела решението на царигр. съборъ отъ 1484 год. противъ флорентийския съборъ и неговото постановление католици да се приематъ въ Православната църква чрезъ мирипомазване (ср. стр. 175).

д) **Духовно състояние.** — Поради тежкитѣ политико-социални условия, въ Александрийската църква настаналъ голѣмъ църковенъ упадъкъ. При мухамеданскитѣ гонения били унищожени библиотекитѣ въ разрушенитѣ църкви и манастири. Монаситѣ намалѣли[43]. Живѣейки въ постояненъ страхъ, тѣ не могли да се отдадатъ на усилена духовна дейность; напускали манастиритѣ, гдето били постригани, и търсѣли подслонъ въ други манастири. Сжщо и епископитѣ намалѣли, понеже православното население твърде орѣдѣло (стр. 288). Обстоятелството, че старото християнско население въ Египетъ взело да забравя родния си езикъ, прѣчело за неговото духовно развитие, поне докато се завършилъ тоя процесъ презъ IX в.

Православнитѣ пазѣли старитѣ църковни обичаи (обществени моления съ постоянно пѣене на „Господи помилуй“ (Κύριε ἐλέησον), когато спадали водитѣ на р. Нилъ). Въ Александрия редовно се извършвала т. н. литургия на ап. Якова и еванг. Марка, докато Златоустовата литургия била въведена въ Египетъ отъ александрийския патриархъ Маркъ III (1180—1209), който предварително поискалъ мнението на Теодоръ Валсамона относно александрийското богослужение[44]. Отъ въпроситѣ му до Валсамона се вижда, че въ негово време въ Александрия се употрѣбявали за четене и нѣкакви апокрифни книги и че клирици се занимавали съ лихварство, лѣчителство, астрология. Тогава въ Египетъ имало православни гърци, сирийци и отъ друга народность, обаче Александр. патриаршия не позволявала да се извършва богослужението на другъ езикъ, освенъ на гръцки. Изглежда, че тѣзи православни искали да се молятъ на родния си езикъ, та поради това патр. Маркъ запиталъ Валсамона, дали може да се позволи това.

Тежкитѣ политически условия въ Египетъ понѣкога сближавали християнитѣ отъ различни вѣроизповѣдания, дори влизали въ религиозно общение. Нѣкои еретици (арменци, яковити, несториани, монотелити) дори приемали православието. Имало случаи, когато православни клирици извършвали свещенодействия заедно съ клирици яковити или несториани въ еретическа или православна църква; допускали еретикъ да бѫде възприемникъ (кръстникъ) на православно дете и обратно; давали причастие на еретици, извършвали помени за умрѣли инославни. Пленници католици присѫтствували на богослужението въ православнитѣ храмове и искали да се причащаватъ отъ православни свещеници.

По старъ обичай въ Александрийската църква умрѣлитѣ духовни лица (свещеници и архиереи) били миропомазвани и следъ това погребвани[45]. Както и въ други православни страни, мъртвитѣ били погребвани въ църковнитѣ дворове. Християнитѣ държали приетитѣ въ Православната църква пости, но постѣли, както въ старо време, като яли веднажъ въ деня. Сѫществувалъ обичай да се причащаватъ всѣки день монаси и клирици, дори и миряни, които не се намирали подъ епитимия. Прието било монаситѣ (въ свещенъ чинъ или не) да се изповѣдватъ. Поставяни били и брачни свещеници да изповѣдватъ.

Сѫществували смѣсени бракове: православни се женѣли за мухамедани или за еретици. Поради това, че православното население въ Египетъ било малобройно, патр. Маркъ III искалъ да знае, дали се позволява по нужда бракъ въ VI степень. Навѣрно въ негово време били сключвани такива бракове. Въ селата свещеници благославяли и трети бракове[46]. Имало и незаконни съжителства (съ наложници).

Православниятъ народъ въ Египетъ държалъ за своето древно право да избира дяконитѣ, свещеницитѣ и архиереитѣ,

но ставали и отклонения отъ стария канониченъ редъ. Архидяконитѣ заемали важно положение въ Алекс. църква. Поддържало се, че не може да се ржкополагатъ дякони безъ тѣхно съгласие. Въ нѣкои епархии избранитѣ за клирици пренебрегвали своитѣ епископи и били ржкополагани отъ епископи на други епархии. Въ единъ египетски манастиръ нѣкой четецъ (анагностъ), натоваренъ отъ игумена да управлява манастирскитѣ имоти, претендиралъ да бжде смѣтанъ за по-горенъ отъ свещеницитѣ и други клирици и въ свещенодействията да бжде споменаванъ следъ игумена. Патр. Маркъ III не се решавалъ да го вразуми и питалъ Теодора Валсамона, дали е добре да се разправя съ него за това своеволие [47].

Трѣбва да се отбележи, че въпрѣки голѣмитѣ страдания и разорения, Александрийската църква продържавала да свѣти срѣдъ буйния мухамедански свѣтъ. Християнитѣ изобщо били привързани къмъ своята вѣра и я бранили до крайна възможность. Православни християнки, женени за мухамедани или инославни, не се подавали на религиозното влияние на своитѣ мжже и отивали да се причащаватъ въ православни храмове [48]. Известно е, че единъ православенъ, плененъ отъ мухамеданитѣ, билъ насилствено обрѣзанъ, но той тайно се молѣлъ Богу заедно съ своитѣ едновѣрци [49]. При тия опасни времена сжществували и девически монастири, чиито игуменки се грижели да се извършва тайнството изповѣдь за монахинитѣ. Желанието на православнитѣ да се причащаватъ всѣки день, несъмнено, се дължало на тѣхното силно вѣрско съзнание.

б) **Писатели.** — Почти непрекжснатата борба за самозапазване не позволявала да се развива църковната книжнина. Презъ цѣлия периодъ не се появилъ нито единъ значителенъ египетски богословъ. Споменава се като писатель Теофилъ (или Теофилактъ), православенъ епископъ въ Александрия при завладяването на Египетъ отъ арабитѣ. Патр. Политианъ (768—813), изглежда, билъ просвѣтенъ човѣкъ, познавалъ тогавашната медицина (стр. 285), но не е оставилъ съчинения. Патр. Христофоръ (817—841) написалъ беседа „Душеполезно утешение“ (Παραίνεσις ψυχωφελῆς). Това е единственото съчинение на гръцки езикъ, което е известно следъ падането на Александрия подъ арабитѣ. Авторътъ бичува сребролюбието: изобразява, какъ единъ сребролюбецъ изгубилъ за пари всичко, дори душата си [50]. Патр. Евтихий (933—940) билъ плодовитъ арабски писатель. Той се родилъ въ гр. Фостатъ (Египетъ) въ 877 год. и се наричалъ по арабски Саидъ ибнъ Батрикъ. Преди да стане патриархъ, Евтихий билъ лѣкарь. Писалъ все на арабски езикъ медицински, богословски и исторически съчинения. Най-важна е хрониката му, озаглавена на арабски „Назъмъ алъ Джавахири“ (Сборникъ на скжпоценни камъни). Авторътъ я посветилъ на брата си Иса Ибнъ Ба-

трикъ. Хрониката му обхваща времето отъ сътворението на свѣта до 937 год., когато съчинението ще да било завършено. Хрониката на Евтихия представява единъ отъ главнитѣ извори за живота на Александрийската патриаршия презъ първитѣ вѣкове на арабското владичество, но въ нея сж вплетени и много недостовѣрни известия. Даннитѣ не сж винаги точни (Оригенъ е смѣтанъ за епископъ отъ Юстиниановo време, иконоборството започва отъ импер. Теофилъ)[51]. Хрониката на Евтихия, както и другитѣ му съчинения (Лѣчебна книга, Разговоръ между християнинъ и невѣрникъ, За поститѣ и Пасхата) свидетелствуватъ, че негръцкото православно население въ Египетъ презъ X в. вече говорѣло арабски. Това съчинение изобщо е ценен паметникъ на арабската християнска литература.

По подражание на Евтихия, коптскиятъ епископъ Севиръ Мукафа (около 975 год.) написалъ на арабски история на Коптската църква и очеркъ за първитѣ четири вселенски събори.

Сжществува съчинение за богомилитѣ и тѣхния началникъ Василий. Приписва се на александрийския патриархъ Евлогий III, който действувалъ може би презъ XI—XII в.[52]. Споменава се лѣкарь и граматикъ Кирилъ[53], но не сж известни негови съчинения. Просвѣтенъ иерархъ билъ александрийскиятъ патриархъ Маркъ III, но се знаятъ само 66 негови литургически и канонически въпроси, отправени до антиохийския патр. Теодоръ Валсамонъ (стр. 296, 299 и 300). Алекс. патриархъ Атанасий II (1276 — къмъ 1316)ималъ лѣчителски познания (стр. 298), и писалъ противъ латинцитѣ. Пентаполскиятъ митрополитъ Гавриилъ се интересувалъ отъ богословската наука, както се вижда отъ въпроситѣ (догматически, екзегетични и литургични), които отправилъ до солунския митрополитъ Симеонъ. Може би било написано житие за новитѣ египетски мжченици Гавриилъ и Кремидолъ, ако се сжди по това, че по-късно либийскиятъ митрополитъ и после александрийски патриархъ Теофилъ (1805—1825) написалъ похвално слово за тѣхъ[54].

Забележки

[1] По съобщение на александрийския патриархъ Евтихий отъ X в.

[2] Споредъ патриархъ Евтихия, въ Александрия православнитѣ държали само една църква (Св. Сава), всички други църкви били завзети отъ коптитѣ.

[3] Съобщение на западния монахъ Бернардъ, който около 870 год. посетилъ Близкия изтокъ (Migne, Pati. lat., t. 121, col. 369).

Колко тежко било полежението на Александрийскат патриаршия, можемъ да сждимъ отъ посланието па алекс. патриархъ Михаилъ II отъ 879 год. до цариградския патриархъ Фотий: християнитѣ се чувствували като въ ада, ни живи, ни мъртви (... τῷ πλείστῳ μέρει τὸν ἅδην οἰκοῦμεν, ζῶντες ὡς οἱ νεκροί, διὰ τὴν τῆς τυραννίδος ἐπικράτειαν).

[4] Съобщение на антиохийския хронистъ Яхия († 1066). Срв. Χρυσ. Παπαδ. п. съч., стр. 529—530.

[5] Както показва името му, той билъ по-рано християнинъ. Като пленникъ билъ продаденъ въ Тунисъ и постепенно се издигналъ въ двора на Фатимидитѣ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 535).

[6] Споредъ Яхия, Орестъ билъ вуйчо на дъщерята на халифа Алъ-Азисъ Биллахъ.

[7] Нѣкои го наричатъ Филотей.

[8] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 562.

[9] Тая династия дошла следъ мамелюшката династия Е ю п и д и (1171—1249) и произхождала отъ турски родъ, който се упражнявалъ въ военното изкуство на нилския островъ, наричанъ Бахаръ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 563 и 565).

[10] Съобщение на Г. Пахимеръ, Ἱστορία, I, ed. Bonnae, p. 429.

[11] Консулътъ на кипърскитѣ търговци въ Александрия Петъръ Созоменъ изказалъ такава молба до цариградския патриархъ А н т о н и й IV (1389—1390, 1391—1397), представяйки, че това било и желание на египетския султанъ (вж. писмо на сѫщия патриархъ до Доротея Иерусалимски у Miklosich et Müller, Acta Patriarcatus Constantinopolitani, II, стр. 273).

[12] Въ деянията на събора се подписалъ „Πέτρος ἀναξιος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας μεγαλουπόλεως". Навѣрно той билъ мѣстоблюститель на патриаршеския престолъ (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 501).

[13] Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, t. XII, 1119: Θωμᾶς... ἐπέχων τὸν τόπον τῶν ἁγίων ἀποστολικῶν θρόνων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων. Тома после станалъ солунски митрополитъ.

[14] Цариград. патриархъ Ф о т и й чулъ, че въ Александрийската църква нѣкои не смѣтали събора отъ 787 год. противъ иконоборството за VII по редъ вселенски съборъ, както било прието въ другитѣ църкви, макаръ и да приемали решенията на тоя съборъ. (Фотиево послание отъ 867 год. до източнитѣ патриарси, у Migne, patr. gr., t. 102, 721). Въ цариград. съборъ отъ 879 год. Фотий направилъ предложение да се обяви съборътъ отъ 787 год. за VII вселенски съборъ (Лебедевъ, Исторія раздѣленія церквей въ IX, X и XI вѣкахъ, стр. 281).

[15] Migne, Patr., t. XCIX, col. 1156—1160, описание на иконоборството отъ Теодоръ Студита.

[16] Migne, Patr. gr., t. XCV, col. 343—346.

[17] Въ посланието си отъ 879 год. до импер. Василий I александрийскиятъ патриархъ Михаилъ II го молилъ да изпрати, чрезъ неговия апокрисиарий Козма помощь „за тѣзи свети мѣста", както правѣли и предишнитѣ императори (... δέσποτα, ὅτι εἰ κλίνοι Κύριος Θεὸς τὴν ἁγίαν σου ψυχὴν καὶ θελήσειάς τινα εὐλογίαν ποιῆσαι εἰς τοὺς ἁγίους τόπους τούτους, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ βασιλεῖς).

[18] Hergenröther мисли, че не участвували представители на източнитѣ патриарси (Photius, Patriarch von Constantinopel. Seine Leben, seine Schriften und das griechische Schisma, I, стр. 649). Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 107—108).

[19] Това окржжно послание се запазило само въ преписъ на екземпляра, адресуванъ до алекс. патриархъ.

[20] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 190—191.

[21] Така го препоржчва сѫщиятъ патриархъ въ посланието си отъ 879 год. до импер. Василий I.

[22] Mansi, п. сб., т. XVII. Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 260—262; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 522—525.

[23] Ch. Will, Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae seculi XI compositi exstant. Leipzig u. Marburg 1861, S. 90.

[24] Вж. писмото на Петра Антиохийски до Михаила Керулария (Will, стр. 212—213).

[25] Патриархъ Сава участвувалъ въ събора отъ 1117 год. противъ никейския митрополитъ Евстратий.

[26] Г. Пахимеръ, п. съч., I, 272.

[27] За дейността на Атанасия Александрийски разказва неговиятъ приятель Георги Пахимеръ въ своята Ἱστορία, п. изд., I, стр. 313, 428—429; II, стр. 25, 55, 97, 203—204, 349, 409—410 и др. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 566—574.

[28] Александрийскиятъ патриархъ Григорий II (1316—1354) билъ поканенъ отъ царигр. патриархъ Иоанъ XIII (1316—1320), по заповѣдь на императора Андроникъ II Палеологъ, който поискалъ позволение за това отъ египетския султанъ. Патр. Григорий II пребивавалъ въ Цариградъ около 1349 год., когато Иоанъ Кантакузинъ отправилъ посолство до египетския султанъ (срв стр. 63). Патр. Нифонъ (1366—1385) сѫщо билъ въ Цариградъ и взималъ участие въ борбата срещу варламитството.

[29] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 516: епископъ Иоанъ се преименувалъ Михаилъ въ честь на предшественика си Михаилъ I (860—870).

[30] Съобщение на Христодуловия приемникъ Евтихий (933—940) въ хрониката му.

[31] Споредъ Яхия, въ Иерусалимъ дошли епископи отъ Египетъ, и иерусалимскиятъ патриархъ Христодулъ ибнъ Михранъ заедно съ тѣхъ ржкоположилъ Иоана въ храма Възкресение (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 531).

[32] Γεωρ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, стр. 131.

[33] Споредъ стария църковенъ обичай, Агапий, следъ като билъ избранъ за патриархъ (978 год.), изпратилъ мирно писмо (εἰρηνικὴ ἐπιστολὴ) на Илия Александрийски, молейки го да впише името му въ диптихитѣ на своята църква и да го споменава въ молитвитѣ си. Обаче патриархъ Илия го укорилъ, че, противно на канонитѣ, се премѣстилъ отъ Алепъ въ Антиохия. Свещенството прилича на брака. Епископътъ се вѣнчава за своята църква и, ако заеме друга катедра, той върши блудство. Агапий приличалъ на човѣкъ, който напустналъ жена си и встжпилъ въ бракъ съ майка ѝ. Освенъ това, споредъ патр. Илия, свещенството прилича на строя у ангелитѣ и звездитѣ, никоя отъ които не заема мѣстото на друга звезда. Патр. Илия поискалъ отъ Агапия да му представи писмено изложение на антиохийския клиръ и първенцитѣ за причинитѣ, които наложили неговото премѣстване въ Антиохия. Въ случая патр. Илия следвалъ обичая въ Александрийската църква да не се мѣстятъ епископитѣ. За александрийски патриарси били избирани обикновено презвитери. Патр. Агапий отговорилъ на патр. Илия съ дълго послание, въ което пакъ го молилъ да бѫде приетъ въ общение. Той отказалъ да му изпрати писмено изложение на антиохийцитѣ, но го увѣрявалъ, че билъ премѣстенъ въ Антиохия по единодушното решение на епископитѣ отъ Антиохийския диоцезъ и съ съгласието на народа. Посочилъ му много примѣри за мѣстенето на епископи и доказвалъ, че свещенството не може да се уподоби на брака, нито на звездния строй. Въ такъвъ случай, следъ смъртьта на единъ епископъ, не ще може да бѫде избранъ неговиятъ братъ, защото е забраненъ бракътъ съ братовата жена. При това въ единъ градъ не би могло да има последователно повече отъ двама или най-вече трима епископи, защото четвъртиятъ бракъ се забранява. Ако свещенството се смѣта подобно на ангелския и звездния строй, то не би трѣбвало да се позволява повишението на клирицитѣ: четецътъ да стане иподяконъ, иподяконътъ — дяконъ, дяконътъ — презвитеръ, презвитеръть — епископъ (съобщение на Яхия).

[34] Иерусалимскиятъ патриархъ Иоанъ VII (964—969) отишълъ въ Каиро да се оплаче отъ произволитѣ на палестинския управитель, но, като се върналъ въ Иерусалимъ, той билъ убитъ въ храма Възкресение, който билъ разрушенъ отъ мухамеданитѣ (стр. 58). Непосрѣдниятъ му приемникъ Христодулъ билъ въ Каиро, за да иска позволение за възобновяване на разрушения храмъ Възкресение, но умрѣлъ тамъ и билъ погребанъ въ тамошната църква Св. Теодоръ. Сѫщо патр. Иосифъ (980—984) умрѣлъ въ Каиро, гдето ходилъ по дѣла на своята църква (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 535—536).

[35] Той после станалъ александрийски патриархъ. Срв. по-горе, стр. 295.

[36] Споредъ Яхия, въ тази година въ Иерусалимъ мислѣли, че трѣбва да се празднува Пасха на 13 априлъ, а въ Александрия — на 6 априлъ. Следъ писменото обяснение на патр. Арсения, и въ Иерусалимъ отпразднували Пасхата на 6 априлъ (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 538).

[37] Известни сж Григорий II (1316—1354) и Григорий III (1354—1366) (срв Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 575).

[38] Господски, богородични, празницитѣ на апостолитѣ и на Иоана Предтеча (Ἐκκλ. φάρος, т. 26, Александрия 1927, стр. 97—99).

[39] Miklosich et Müller, Acta Patr. Const., I, 491.

[40] Презъ XI в. се разпространявало въ Коптската църква мнението, че излишна е устната изповѣдь предъ духовника. Необходимо е само въ началото на литургията да се запали темянъ и въ този моментъ всѣки отъ вѣрващитѣ да си изповѣдва грѣховетѣ тайно въ себе си. Следъ такава изповѣдь Богъ дава пълно опрощение.

[41] Всички тия сведения сж дадени у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 510,

[42] Приписва му се ответно послание до папа Евгения, но то е фалшиво (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 581).

[43] Сръбскиятъ архиепископъ Сава (1219—1236) намѣрилъ въ Либия, Тиваида и Скитъ манастири съ по двама-трима монаси.

[44] Патриархъ Маркъ, когато отишълъ въ Цариградъ, не искалъ да извърши Златоустовата литургия въ църквата Св. София, а обичайната александрийска литургия на евангелиста Марка. Обаче не му позолили, и той обещалъ да извършва Златоустовата литургия (п. съч. стр. 555).

[45] Александрийскиятъ патриархъ Маркъ съобщилъ на Валсамона въ своя 25 въпросъ: „ἀρχαῖον ἔθος εἰς τὴν τῶν Ἀλεξανδρέων ἐκράτησε χώραν τοὺς τελευτῶντας ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς δι' ἁγίου μύρου χρίεσθαι καὶ ἐνταφιάζεσθαι".

[46] Патриархъ Маркъ попиталъ Валсамона, дали трѣбва да се накаже селскиятъ свещеникъ, който извършилъ трети бракъ.

[47] Ἐρωτῶ τοίνυν μαθεῖν εἰ καλῶς περὶ τούτου φιλονεικεῖ.

[48] Патриархъ Маркъ питалъ Валсамона, дали е позволено на такива жени да се приобщаватъ съ св. тайни.

[49] Сжщиятъ съобщилъ тоя случай на Валсамона и пита какво да прави.

[50] Migne, Patr. gr., t. C., col. 1216—1232.

[51] Евтихиевата хроника била издавана нѣколко пжти. Пръвъ я издалъ E. Pockockius въ 1658—1659 год. съ латински преводъ, преиздаденъ отъ Migne въ Patr. gr., t. CXI, 889—1232. Критично и цѣлостно издание на Евтихиевата хроника се намира въ Corpus scriptorum christianorum orientalium т. VII, Бейрутъ 1908. Сжщо я издалъ безъ преводъ L. Cheikho, Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales, Парижъ 1906—1909.

[52] Споредъ нѣкои учени, такъвъ патриархъ не е сжществувалъ. Неизвестниятъ авторъ употрѣбилъ името на известния александрийски патриархъ Евлогий (581—688), за да даде по-голѣма тежесть на своето съчинение. Обаче съставителтъ едва ли би прибѣгналъ до такава измислица за ересиархъ, който не е сжществувалъ въ времето на патр. Евлогия (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 551).

[53] Не е сигурно да е билъ александрийски патриархъ, както нѣкои автори (Le Quien) го посочватъ.

[54] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 592, заб. 2.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Отъ падането на Александрия подъ турцитѣ до днешно време (1517—1940)

1. Положението на християнитѣ

а) **Подъ турскитѣ султани (1517—1832).** — Въ 1517 год. Египетъ билъ завладѣнъ отъ турския султанъ Селимъ I (1512—1520). Жителитѣ на Каиро били подложени на сѣчь. Загинали и християни. Следъ като се затвърдила турската власть въ Египетъ, положението на християнитѣ значително се подобрило. Султанъ Селимъ ще да е потвърдилъ съ указъ (ферманъ или бератъ) правата на александрийския патриархъ Иоакимъ (1487—1567), както се отнесълъ и къмъ иерусалимския патриархъ Доротей (стр. 76). Известни сж само берати на александрийски патриарси отъ XVIII в.[1] Ако се сѫди по тѣхъ, александрийскиятъ православенъ патриархъ билъ смѣтанъ за патриархъ на гърцитѣ (румъ патрикъ) въ Александрия и Египетъ[2]. Той ималъ сѫщата църковна и гражданска власть, каквато и началницитѣ на другитѣ автокефални църкви въ Турция. Александр. патриаршия имала пълна автономия. Отъ турско гледище патриархътъ билъ неинъ висшъ началникъ, комуто трѣбвало да бѫдатъ покорни митрополити, епископи, свещеници и миряни. Той назначавалъ и отстранявалъ митрополититѣ и епископитѣ свободно безъ ничия намѣса[3]; подъ негова власть били всички църкви и манастири въ неговия диоцезъ, и никой не могълъ да ги отнеме отъ него безъ хатишерифъ (султанска заповѣдь). Патриархътъ ималъ право да поправя църквитѣ съ позволение на властьта и свободно да владѣе тѣхнитѣ имоти. Турскитѣ власти не могли да претърсватъ църквитѣ и манастиритѣ безъ султанско нареждане. Забранено било да се бърка въ браковетѣ и бракоразводитѣ другъ, освенъ патриархътъ, митрополититѣ и тѣхнитѣ намѣстници. Патриархътъ ималъ право да владѣе завещани и подарени имоти на митрополити, клирици и мирски лица, безъ опредѣление на турския сѫдъ, а само възъ основа на показанията на православни свидетели; да наказва безпрепятствено духовни лица за престѫпления съ отстранение отъ длъжностьта имъ и съ низвержение; да поставя други вмѣсто наказанитѣ; да наказва свободно свещеници, които благославятъ непозволени бракове; да отлѫчва отъ църквата миряни. Тѫжби противъ патриарха, митрополититѣ му и неговитѣ намѣстници трѣбвало

да бѫдатъ разглеждани само въ Цариградъ отъ султанския диванъ[4]. Турскитѣ власти не трѣбвало да прѣчатъ на клирицитѣ да извършватъ богослужението. При обиколка изъ епархиитѣ, патриархътъ и неговитѣ люде могли да носятъ оръжие за предпазване отъ злодейци. Забранявало се на турскитѣ власти да турятъ ржка на имуществата на починали клирици; да принуждаватъ свещеници да погребватъ лица, умрѣли въ незаконенъ бракъ, или да благославятъ незаконни бракове. Освободени били отъ мито и др. данъци всички продукти, които патриархътъ събиралъ по старъ обичай отъ християнитѣ. Патриархътъ ималъ право да разрешава спорове между православни, сѫщо и да носи безпрепятствено жезълъ или бастунъ (τὸ χαζράνι).

На първо време алекс. патриархъ Иоакимъ могълъ свободно да се движи изъ своя диоцезъ и вънъ отъ него (Синай, Иерусалимъ), построилъ нови църкви въ Египетъ, дори отнелъ отъ коптитѣ една църква, която отново осветилъ. Обаче мухамеданскитѣ насилия постепенно се увеличавали и въ Египетъ, както въ другитѣ турски провинции. Страданията на Синайския манастиръ въ времето на султанъ Селима I ще да засегнали и египетскитѣ манастири. Александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ се оплакалъ съ писмо отъ 1533 год. на руския великъ князъ Василий отъ насилията на мухамеданитѣ. Тѣ зле сѫ изтезавали и посѣкли иконома на Алекс. патриаршия; щѣли да разрушатъ една православна църква, ако нѣкои заможни православни християни не имъ дали откупъ[5]. Въ посланието си отъ 1557 год. до руския царь Иванъ Грозни сѫщиятъ патриархъ писалъ: „Нашата кръвь се пролива тукъ съ убийствена ярость и злитѣ звѣрове се насищатъ съ тази кръвь“[6]. Въ Александрия евреи го наклеветили предъ турския паша, но патриархъ Иоакимъ успѣлъ да се оправдае[7].

Ако толкова тежко било положението на Алекс. патриаршия при султана Сулейманъ Великолепни (1520—1565), то при приемницитѣ му още повече се влошило, особено поради войнитѣ на Турция съ западноевропейскитѣ държави. Въ 1571 год. турската флота била разбита отъ съединенитѣ флоти на Венеция, Италия и папа Пий V (1566—1572). Това поражение възбудило фанатизма на мухамеданитѣ въ Египетъ и изглежда, че много християни пострадали[8]. Може би по тая причина александрийскиятъ патриархъ Силвестъръ (1569—1590) напустналъ Александрия и дълго време пребивавалъ въ Цариградъ, като Алекс. патриаршия била управлявана отъ неговия протосингелъ Мелетий Пигасъ.

Дълговетѣ на патриаршията се увеличавали. Това принуждавало алекс. патриарси да се обръщатъ за милостиня къмъ рускитѣ царе. Силвестровиятъ приемникъ Мелетий Пигасъ (1590—1601) полагалъ голѣми усилия да подигне своята църква, която имала малобройно паство и недостатъченъ

клиръ, но тежки дългове. Султанътъ издалъ заповѣдь да не се изискватъ отъ Мелетия чуждитѣ дългове, но финансовото положение на Алекс. патриаршия не се поправило. Египетскиятъ управитель му поискалъ 3000 жълтици пешкешъ, както плащалъ всѣки новъ цариградски патриархъ на султана. Понеже Мелетий отказалъ да плати тая сума, турскитѣ голѣмци нахлули въ патриаршеския храмъ и щѣли да го разграбятъ, ако Мелетий не имъ далъ голѣмъ откупъ. Обремененъ отъ дългове, патр. Мелетий изпратилъ свои клирици въ Критъ, до руския царь Теодоръ и грузинския царь Александъръ.

Сѫщо и приемникътъ му Кирилъ Лукарисъ (1601—1620) и др. се борѣли да облекчатъ своята патриаршия отъ голѣмитѣ дългове. Патр. Партений I (1677—1688) два пѫти напустналъ Египетъ и странствувалъ да събира парична помощь, понеже мухамеданитѣ искали все пари, а Алекс. църква, споредъ думитѣ му, била „най-бедна“ (πτωχοτάτη). Въ началото на XVIII в. патриаршескиятъ домъ въ Каиро билъ готовъ да се събори. Патр. Самуилъ Капасули (1710—1723) заложилъ всичкитѣ приходи на патриаршията за петь години, за да се снабди съ срѣдства за поправяне на това здание. Той нѣмалъ срѣдства за своята издръжка, а по обичая трѣбвало да даде пешкешъ на новия управитель, който щѣлъ да дойде въ Египетъ. Затова още въ първата година на своето управление той мислѣлъ да отиде въ Цариградъ и въ други страни, за да събира милостиня. Задържанъ отъ борбата си срещу претендента Козма (вж. по-доле), патр. Самуилъ заминалъ за Цариградъ въ 1714 год., следъ като заложилъ на заемодавцитѣ църквата Св. Никола въ Каиро и тамошни християни му станали поръчители. Въ странствуването си той останалъ безъ всѣкакви срѣдства и се принудилъ да заложи дори архиерейското си облачение въ родното си мѣсто о. Хиосъ (1718).

Въ тежко материално положение се намиралъ и алекс. патриархъ Козма III (1737—1746)[9]. Неговиятъ приемникъ Матей Псалтъ (1746—1766, †1775) намѣрилъ Алекс. църква въ голѣмо безредие. Църквитѣ били на срутване, а александрийскиятъ престолъ — претоваренъ отъ голѣми дългове. Редовнитѣ му приходи били твърде малки. Патр. Матей билъ приетъ благосклонно отъ египетския управитель[10]. Той се заелъ енергично да изплати дълга на патриаршията и да увеличи приходитѣ ѝ, обаче се увлѣкълъ въ поправяне на нѣкои църкви и съ това още повече увеличилъ дълговетѣ на патриаршията. Споредъ турския обичай, патр. Матей трѣбвало да иска новъ бератъ отъ новия султанъ Османъ III (1754—1757) и за тая цель платилъ 3700 гр. пешкешъ. При това дошълъ новъ управитель на Египетъ, който искалъ да разруши поправенитѣ отъ патр. Матея църкви въ Александрия и Ῥαχίπιον (Rosette. Rosetta, ар. Рошидъ). Патриархътъ го отклонилъ отъ това намѣрение, следъ като му далъ много пари, които взелъ на заемъ. Въ едно

писмо отъ 1760 год. до гръцката община въ Венеция той представя Алекс. патриаршия за крайно бедна. Не можейки да поправи финанситѣ ѝ, патр. Матей заминалъ въ Цариградъ и въ 1766 год. се отказалъ отъ алекс. престолъ, въпрѣки молбитѣ на паството му да се върне въ Египетъ.

Православното население въ Египетъ, което твърде обеднѣло, съ голѣма скръбь виждало, че Алекс. патриаршия вървѣла къмъ изчезване[11]. Скоро, следъ като заелъ престола, патр. Киприанъ (1766—1783), приемникъ на Матея, намѣрилъ за нуждно съ послание[12] да увѣри и успокои паството си, че нѣма да изчезне Алекс. патриаршия. Обаче и той дълго време живѣлъ въ Цариградъ, а не въ Александрия, очевидно понеже не билъ въ състояние да посрѣща дълговетѣ на своя престолъ. Още съ встжпването си на престола приемникътъ му Герасимъ III (1783—1788) трѣбвало да посрѣща нови дългове и тежести, които го довеждали въ отчаяние особено поради това, че православното население било малобройно и бедно[13].

Походътъ на Наполеонъ Бонапарта въ Египетъ (1798—1801)[14] причинилъ голѣми бедствия на Алекс. патриаршия. Патр. Партений (1788—1804) билъ насилванъ отъ французитѣ да имъ даде пари като данъкъ, поради което протестиралъ предъ френския военачалникъ Мену (съ писмо отъ септ. 1800 год.). Следъ оттеглянето на френскитѣ войски, мухамеданитѣ отмъщавали на мѣстнитѣ християни. Патриархъ Партений се принудилъ да напустне Каиро и потърсилъ убѣжище въ Розета[15], като скрилъ ценнитѣ вещи и книги на патриаршията[16]. Въ края на 1804 год. той напустналъ Египетъ[17] и останалъ въ Родосъ, гдето скоро умрѣлъ въ сжщата година.

Сжщо и Партениевиятъ приемникъ и племенникъ Теофилъ III (1805—1825) билъ изложенъ на голѣми теглила, поради дълговетѣ на Алекс. патриаршия и общата бедность на паството си[18]. Поради болесть той напустналъ Египетъ и живѣлъ въ родното си мѣсто о. Патмосъ, откждето управлявалъ Алекс. църква[19]. Християнитѣ и египетскиятъ хедивъ Мехмедъ Али паша го канѣли да се върне въ Египетъ, но той билъ замѣсенъ въ гръцкото възстание и, по искане на турското правителство, билъ отстраненъ отъ алекс. престолъ (1825).

Следъ гръцкото възстание (1821) материалното положение на Алекс. патриаршия още повече се влошило, защото нейнитѣ имения въ Влашко и Молдавия били отнети. Новиятъ ѝ патриархъ Иеротей (1825—1845) приелъ тази длъжность по принуда на султана (заплашенъ билъ съ заточение) и още въ 1826 год. оплаквалъ своята патриаршия, която нѣкога се славѣла съ мждрость и богатство, а сега имала малко бедни християни и представлявала жалка картина (ἐλεεινὸν θέαμα). Въ 1827 год. султанъ Махмудъ II върналъ на източнитѣ патриаршии отнетитѣ имъ имоти въ дунавскитѣ княжества, но

въ 1831 год. тамъ се явилъ споръ за управлението на т. н. преклонени манастири, и източнитѣ патриаршии не получавали нуждитѣ приходи.

б) **Подъ властьта на египетскитѣ хедиви и крале.** — Въ началото на XIX в. нови политически промѣни станали въ Египетъ. Следъ изгонването на френскитѣ войски, мамелюцитѣ се опитали да възстановятъ своята (арабска) държава, но новиятъ турски военачалникъ Мехмедъ Али паша, по произходъ албанецъ отъ гр. Кавала (Македония), успѣлъ да се яви въ Египетъ начело на 3000 д. войска и да закрепи властьта на султана, който отъ благодарность го назначилъ за управитель (хедивъ) на цѣлия Египетъ. Въ 1807 год. той изгонилъ англичанитѣ отъ Александрия, която владѣли шесть месеци, а въ 1811 год. били избити по-виднитѣ мамелюци презъ време на угощението, което Мехмедъ Али имъ далъ въ крепостьта на Каиро. Мехмедъ Али се грижелъ да подигне земедѣлието и търговията въ Египетъ. Памукътъ билъ добре обработванъ. Търговията съ памукъ била развивана особено отъ гърцитѣ. Съ това почнала да се увеличава гръцката колѫония въ Александрия. Най-много заселници идвали отъ Епиръ. Обаче въ 1821 год. гърцитѣ почнали да бѣгатъ отъ Александрия, тъй като Мехмедъ Али паша взелъ участие въ потушаването на гръцкото възстание и гледалъ съ недовѣрие на гърцитѣ[20]. Политиката на Мехмедъ Али паша се промѣнила, следъ като той се провъзгласилъ, за самостоенъ господаръ на Египетъ. Въ 1832 год. той започналъ война противъ султана за независимость. Неговиятъ синъ Ибра́химъ завзелъ Палестина и Сирия. На християнитѣ дали религиозна свобода, но това облекчение било кратковременно — до 1841 год., когато съ съдействието на нѣкои европейски държави, султанътъ възстановилъ своята власть върху Египетъ[21] (стр. 77 и 177). При това независимото управление на Египетъ било въ действителность време на военни приготовления и действия[22], които се отразили зле и на християнитѣ. Нуждаейки се отъ пари, Мехмедъ Али паша обявилъ цѣлата земя въ Египетъ за държавна собственость, т. е. за своя, и въвелъ държавенъ монополъ за всички земедѣлски произведения. По тоя начинъ той натрупалъ голѣми богатства, а населението, особено земедѣлското, обеднявало. Въ 1835 год. въ Египетъ се появила чума, отъ която много пострадали и главнитѣ градове Каиро и Александрия[23].

Все пакъ сега Алекс. патриаршия се намирала въ по-добро външно положение. Гръцката колония въ Александрия се увеличавала и станала нейна главна опора. Приемницитѣ на Мехмедъ Али оставали вѣрни на султана, и Египетъ, несмущаванъ отъ войни, се подигналъ стопански. При хедива Абасъ паша (1850—1853) били прокарани желѣзни пѫтища въ Египетъ. Въ 1859 год. започнало прокопаването на Суец-

кия каналъ, който въ 1865 год. билъ открытъ за параходи. Голѣмъ напредъкъ направилъ Египетъ при хедива Измаилъ паша, който сѫщо, както Мехмедъ Али се стремилъ да бѫде независимъ владѣтель. Въ 1866 год. той прокаралъ административни реформи, които давали и на християнитѣ участие въ управлението на страната. Въ негово време билъ открытъ пѫть за Суданъ, гдето въ 1874 год. хедивъ Измаилъ основалъ града Хартумъ.

При тѣзи управители се подобрило донѣкѫде положението на християнитѣ. Благосъстоянието на Египетъ привличало все повече европейски колонисти. Основани били нови гръцки православни общини. Голѣмо премеждие преживѣла Александрийскатата църква при хедива Тевфикъ паша, синъ на Измаила, при когото се засилилъ египетскиятъ национализъмъ. Египетски офицери начело съ Араби паша основали национална партия съ девизъ „Египетъ за египтянитѣ“. На 11 юний 1882 год. привърженици на Араби паша подигнали гонение противъ европейцитѣ съ лозунгъ „Смъртъ на християнитѣ!“. Александр. патриархъ Софроний избѣгалъ отъ Египетъ почти съ цѣлия си клиръ. Сѫщото направили и инославнитѣ духовни лица, съ изключение на коптския клиръ. Избити били доста християни въ Александрия. Турция не могла да възстанови реда. Това дало поводъ на Англия да окупира Египетъ, което тя отдавна имала намѣрение да стори. Оттогава до днесъ тя не е оттеглила своитѣ войски отъ Египетъ.

Английската окупация спрѣла мухамеданскитѣ произволи. Алекс. църква могла да се развива сравнително спокойно. Богослужението се извършвало свободно. Православнитѣ могли да строятъ църкви, да си иматъ училища, благотворителни заведения и гробища. Православното духовенство било освободено отъ данъци. Египетскиятъ хедивъ дори имъ далъ право да пѫтуватъ безплатно по ж. п. линия отъ Александрия до Каиро. Изобщо Алекс. патриаршия се намирала въ по-добро външно положение, отколкото помѣстнитѣ православни църкви въ Турция [24]. Когато Египетъ станалъ кралство (1922), Алекс. патриаршия трѣбвало да бѫде призната отъ новата държава. Египетското правителство съчувствувало на православнитѣ араби, които искали, както въ Сирия и Палестина, да има и араби епископи въ Египетъ. Правителството настоявало да му се представя за одобрение списъкъ на кандидатитѣ за патриаршеския престолъ и изобщо то искало да прилага сѫщата власть, която по-рано имала В. Порта надъ Александр. патриаршия. Александрийскиятъ патриархъ Мелетий Метаксасъ (1926—1933) билъ избранъ, следъ като египетското правителство върнало представения му списъкъ на достоизбираемитѣ, като зачертало нѣкои имена. Все поради арабския въпросъ, патриархъ Мелетий, който още на 13. VI. 1926 год. заелъ алекс. престолъ, билъ признатъ отъ египетското прави-

телство късно, чакъ на 8. XII. 1927 год. излѣзълъ надлежниятъ кралски указъ. По сѫщата причина египетското правителство отлагало да утвърди изработения отъ патр. Мелетия проектоустав на Александр. църква. Сега тя се намира вече въ правилни отношения съ държавата, която не ѝ дава никакви срѣдства за издръжка, но и не ѝ прѣчи да се развива свободно. Преодолѣла дванадесетвѣковни страдания, Александрийската патриаршия, колкото и умалена, е една отъ крепоститѣ на Православната църква.

2. Сношения между Александрийската патриаршия и Цариградската

а) **Взаимно сътрудничество презъ XVI и XVII в.** — Въ турско време и алекс. патриарси, както другитѣ източни патриарси, се намирали въ тѣсни връзки съ Царигр. патриаршия. Мнозина отъ тѣхъ били родомъ отъ епархии на Царигр. патриаршия или дори нейни бивши клирици[25]. Още патр. Йоакимъ I (1487—1567) защитилъ правата на царигр. патриархъ Иеремия I (1522—1545), като въ 1526 год. участвувалъ въ иерусалимския съборъ, който осѫдилъ грабителя на царигр. патриаршески престолъ, созоагатополския митрополитъ Йоаникий[26]. Алекс. патриарси, които пребивавали въ Цариградъ, вземали дейно участие въ Синода на Царигр. патриаршия по важни църковни въпроси, дори въ избори на царигр. патриарси[27]. Въ 1574 год. алекс. патриархъ Силвестъръ (1569—1590), по поржка на царигр. патр. Иеремия II, отишълъ въ Св. Гора и уредилъ нѣкои различия между тамошнитѣ манастири (възстановилъ киновийния животъ въ лаврата Св. Атанасий и манастира Ватопедъ, съставилъ строги предписания). Патр. Иеремия II потвърдилъ Силвестровитѣ наредби съ синодни послания, подписани отъ Силвестра. Презъ време на петгодишното си отсѫтствие отъ Александрия (1574—1579), патр. Силвестъръ уредилъ и други монастири въ Царигр. диоцезъ (о. Патмосъ, Митилини). Неговиятъ протосингелъ архимандритъ Мелетий Пигасъ, пребивавайки въ Цариградъ (1585—1588), успѣлъ да освободи отъ заточение царигр. патриархъ Иеремия II съ съдействието на френския посланикъ Gormigny (1586). Тамъ той проповѣдвалъ въ храмоветѣ. Въ една проповѣдь изливалъ своята скръбь за патриаршеския храмъ въ Цариградъ „Всеблажена“, превърнатъ въ 1586 год. отъ турцитѣ въ джамия. Той ходилъ да проповѣдва и въ други мѣста на Царигр. диоцезъ (Тракия и Мала Азия). Може би поради тази привързаность на Мелетия Пигасъ къмъ Царигр. църква, патр. Иеремия II му се сърдилъ, че неговото възвеждане за александрийски патриархъ (1590—1601) не е станало въ Цариградъ, т. е. искалъ той да го ржкоположи, а не антиохийскиятъ патриархъ (стр. 320). Патриархъ Мелетий Пигасъ отхвър-

лилъ това искане и дори не одобрилъ начина, по който патр. Иеремия II основалъ Московската патриаршия[28], но при все това участвувалъ въ свикания презъ 1593 год. цариградски съборъ, който призналъ Московската патриаршия. Изобщо Мелетий Пигасъ живо се интересувалъ отъ живота на Цариградската патриаршия, съ цель да ѝ бѫде полезенъ съ своя авторитетъ и широки богословски познания[29]. Два пѫти билъ избиранъ за цариградски патриархъ, но той не желаелъ да напустне своето паство, което високо го почитало. Излѣзла султанска заповѣдь за премѣстването му на царигр. престолъ, но Мелетий пакъ не приелъ да остави алекс. катедра, а управлявалъ Царигр. църква като неинъ ἐπιτηρητὴς (управляющъ, мѣстопазитель) до мартъ 1598 год. Въ тази длъжность Мелетий развилъ полезна дейность: често проповѣдвалъ въ Цариградъ, построилъ здание на патриаршията (въ манастира Св. Димитъръ, въ квартала Балатъ), намалилъ дълговетѣ ѝ въпрѣки опасността да бѫде осѫденъ на смърть по интриги на евреи заемодавци, борѣлъ се срещу симонията, грижелъ се за монашеския животъ въ Атонъ, издалъ особени наредби за манастира Св. Иванъ Богословъ на о. Патмосъ.

Тѣсното сътрудничество съ Царигр. църква било продължено съ голѣмо усърдие отъ Мелетиевия приемникъ Кирилъ Лукарисъ (1601—1620), сѫщо така високообразованъ и знаменитъ православенъ иерархъ. По необходимость рѫкоположилъ новъ кипърски архиепископъ (Христодулъ 1606—1638), патр. Кирилъ смѣтналъ за нуждно съ послание да оправдае това свое деяние предъ Царигр. патриаршия. Кой знае защо, цариградскитѣ патриарси Рафаилъ II (1603—1707) и Неофитъ II (1607—1612) не го уведомили за своя изборъ съ обичайно мирно послание, но Кирилъ, скѫпейки за връзкитѣ си съ Царигр. църква, имъ направилъ бележка за това опущение. Патр. Кирилъ се явилъ въ Цариградъ (въ 1612 или 1615 год.) и намѣрилъ подкрепа у царигр. патриархъ по синайския въпросъ. И той, както Мелетий Пигасъ, често проповѣдвалъ въ Цариградъ, когато пребивавалъ тамъ. Цариграждани го обикнали и ценѣли като голѣмъ борецъ за православието. Затова следъ смъртьта на цариградския патриархъ Тимотей II (1617—1620), Кирилъ Лукарисъ билъ избранъ за неговъ приемникъ отъ цариградски съборъ, съставенъ отъ 28 епархийски архиереи (4. XI. 1620). Неговото патриаршество въ Цариградъ съставя важна епоха въ историята на Царигр. църква (вж. очерка за Царигр. патриаршия)[30].

Александрийскитѣ патриарси Герасимъ I Спарталиотъ (1620—1636) и Митрофанъ Критопулъ (1636—1639) били сподвижници на царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ. Сѫщо така и тѣ пребивавали въ Цариградъ и участвували въ свиквани тамъ църковни събори[31]. Герасимъ билъ избранъ за александрийски патриархъ въ Цариградъ отъ събора

на 25 архиереи, подведомствени на цариградския патриархъ, по покана на последния[32]. Митрофанъ отначало се борѣлъ противъ новия цариградски патриархъ Кирилъ Контарисъ (1638—1639), който заелъ престола съ помощьта на турската власть. Ако и заплашванъ отъ Кирилъ Контариса, той отказвалъ да служи въ църква заедно съ него. Обаче следъ мѫченическата смъртъ на патр. Кирилъ Лукарисъ († юний 1638 год.), Митрофанъ, както и иерусалимскиятъ патриархъ Теофанъ, сѫ признали Кирилъ Контариса и, може би отъ страхъ да не бѫдатъ смѣтани за протестанти, участвували въ цариградския съборъ, който на 24. IX. 1637 год. осѫдилъ Кирилъ Лукариса като съставитель на калвинистично изповѣдание.

б) **Посѣгателство на царигриградскитѣ патриарси презъ XVII и XIX в.** — По синайския въпросъ се появили търкания между алекс. патриархъ Иоаникий (1645—1657) и царигр. патриархъ Иоаникий II (при второто му патриаршество, 1650—1651 год.). Заплашенъ отъ молдавския князъ Василий Лупу съ заточение, царигр. патриархъ Иоаникий II съ синодно решение отъ 1651 год., позволилъ на синайскитѣ монаси да извършватъ литургия въ своя метохъ въ Каиро, което имъ било забранено съ предишни решения на източнитѣ патриарси. Обаче алекс. патриархъ Иоаникий отхвърлилъ това решение. Новиятъ царигр. патриархъ Паисий (1651—1651) му съчувствувалъ и ужъ писалъ на синайцитѣ „да отбѣгватъ отъ бередици“[33], но синайскиятъ въпросъ останалъ да тревожи Алекс. патриаршия и да бѫде използуванъ отъ Царигр. патриаршия за влияние. Първо покушение върху независимостьта на Алекс. църква извършилъ царигр. патриархъ Партений IV. Щомъ станалъ втори пѫть цариградски патриархъ (въ ноември 1665 год.), той лишилъ отъ престола александр. патриархъ Паисий (1657—1677) подъ предлогъ, че доста време отсѫтствувалъ отъ своя престоленъ градъ и ходилъ въ чужбина при владѣтели, противници на турското царство, та съ това поставялъ въ опасность цариградския патриархъ[34]. Освенъ това патр. Партений избралъ родоския митрополитъ Иоакимъ за александрийски патриархъ, обаче православното население въ Египетъ не приело натрапника. По застѫпничеството на руския царь Алексей, султанъ Мухамедъ IV съ хатитерифъ позволилъ на Паисия Александрийски и Макария Антиохийски (двамата се намирали въ Русия) да се върнатъ и заематъ катедритѣ си (срв. стр. 186).

Следъ като се върналъ въ Каиро, патр. Паисий поддържалъ добри отношения съ Царигр. църква. Въ 1672 год. той подписалъ „Съборния отговоръ“ (Ἀπόκρισις συνοδική) до филелинитѣ въ Англия. Кой знае защо, патр. Паисий самъ подбудилъ Царигр. патриаршия да стане настойница на Александрийската патриаршия. Поради старость той

се отказалъ отъ престола и помолилъ Цариград. патриаршия да избере неговъ приемникъ. На 24. X. 1677 год. тя избрала за алекс. патриархъ управителя на Божигробския метохъ въ Цариградъ, назаретския митрополитъ Прохоръ, който се преименувалъ Партений (1677—1688). Оттогава Цариградската патриаршия вече смѣтала за обичай да поставя александрийскитѣ патриарси, които, както и за другитѣ източни патриаршески престоли, избирала предимно изъ своитѣ архиереи.

Алекс. патриархъ Герасимъ II Παλλαδᾶς (1688—1710) се отказалъ отъ престола въ полза на либийския митрополитъ Самуилъ Капасули (1710—1723), съ одобрение на свиканото отъ него събрание на клирици и миряни въ Каиро. Самуилъ встжпилъ на престола (22. I. 1710), обаче Александрийската църква преживѣла голѣмъ смутъ поради намѣсата на Фенеръ. Докато Самуилъ да издействува султански бератъ, въ Египетъ дошло известие, че пристига новъ алекс. патриархъ — Козма Византиецъ, бившъ клавдиополски митрополитъ, който билъ избранъ отъ Цариград. патриаршия ужъ съ съгласието на бившия алекс. патриархъ Герасимъ иималъ султански бератъ[35]. Бившиятъ патриархъ Герасимъ увѣрилъ египетския управитель, че Самуилъ е законенъ патриархъ, и съ окржжно послание (ноември 1710) отхвърлилъ Козма. При все това Козма, поддържанъ отъ великия драгоманинъ при В. Порта Александъръ Маврокордато († 1709) и други първенци въ Цариградъ, дошълъ въ Александрия (12. VIII. 1711), представилъ берата си на пашата и съ подкупи се опиталъ да се настани въ манастира Св. Сава. Обаче християнитѣ не го приели нито тукъ, нито въ Розета и Каиро, гдето се принудилъ да се крие предрешенъ въ една мухамеданска кжща. Египетскиятъ паша призналъ Самуила за законенъ патриархъ, а Козма се видѣлъ принуденъ да се върне въ Цариградъ. Борбата била продължена отъ новоизбрания цариградски патриархъ Кирилъ (отъ 4. XII. 1711 год.). Той извергналъ Самуила и правѣлъ постжпки предъ султана да издаде заповѣдь, за да бжде възведенъ Козма на алекс. престолъ. Освенъ това Цариг. патриаршия решила да отпуска 1000 гр. годишно за издръжката на Козма, докато той заеме алекс. престолъ[36]. Дори иерусалимскиятъ патр. Хрисантъ призналъ Самуила за низвергнатъ и споменавалъ въ диптихитѣ Козма като алекс. патриархъ.

Първенци отъ кожухарския еснафъ въ Цариградъ и др. лица посрѣдничели да се спогодятъ Самуилъ и Козма, който билъ склоненъ да се откаже отъ алекс. престолъ, ако получелъ пари, за да изплати направения дългъ. Въ м. януарий 1713 год. цариградскиятъ патриархъ Киприанъ (приемникъ на Кирила) обявилъ низвержението на Самуила за противоканонично[37], и Самуилъ се снабдилъ съ султански бератъ[38]. Козма после станалъ цариг. патриархъ (1714—1716) и приелъ

любезно бившия си съперникъ Самуилъ, дори му обещалъ всѣко съдействие за изплащане на дълговетѣ му. Сжщо и патриарситѣ Иеремия III Цариградски и Хрисантъ Иерусалимски се отнесли съчувствено къмъ обеднѣлия Самуилъ[39]. Въ 1718 год. патр. Самуилъ подписалъ заедно съ тѣхъ отговора на Православната църква до английскитѣ сектанти некълнещи се[40].

Следъ смъртьта на патр. Самуила († 1723) Александрийската църква, финансово слаба, паднала съвсемъ подъ гоподството на Цариг р. патриаршия. До къмъ половината на XIX в. нейнитѣ патриарси били избирани въ Цариградъ[41] отъ Синода на Цариг. патриаршия, безъ нѣкаква съпротива на Алекс. църква. Въ изборитѣ се мѣсили, разбира се, и влиятелни фанариоти[42]. Цариг. патриаршия дори сваляла александрийски патриарси, безъ да пита тѣхния клиръ и паство (напр. Теофилъ въ 1825 год.)[43]. Случвало се, цариг. патриархъ и да ржкоположи митрополитъ за епархия въ Египетъ (въ 1788 год. протосингела си Партений за пелусийски митрополитъ и после го премѣстилъ на алекс. престолъ)[44]. Сега Цариг. патриаршия, смѣтайки се за „обща майка", наистина е станала ржководителка на източнитѣ църкви[45], и общението между тѣхнитѣ патриарси се усилило. Въпрѣки голѣмата бедность на своето паство, алекс. патриархъ Козма II (1723—1736) го поканилъ (съ послание отъ 1733 г.) да подкрепи Халкинския манастиръ Св. Богородица въ Галата[46]. Алекс. патриархъ Матей Псалтъ (1746—1766), пребивавайки често въ Цариградъ, поддържалъ възгледа на цариг. патриархъ Кирилъ V, че е необходимо католицитѣ да се прекръщаватъ (въ 1754—1756 год.). При все това той се застжпилъ за бившия цариградски патриархъ Калиникъ III (1757 год.), противникъ на прекръщаването, да бжде освободенъ отъ заточението му въ Синайския манастиръ[47]. Алекс. патриархъ Иеротей I ревностно сътрудничелъ на цариг. патриархъ Григорий VI въ борбата му срещу католишката и протестантската пропаганда. Съ съгласието на тримата източни патриарси, въ 1836 г. патр. Григорий VI издалъ енциклика противъ протестантската пропаганда и въ 1839 год. енциклика противъ папата. Патр. Иеротей приелъ решението на цариг. и иерус. патриархъ отъ 1844 год. да плаща годишно 250 гр. за издръжка на православенъ епископъ въ Алепъ (Сирия), ако и да се намирала Алекс. църква въ голѣма материална нужда[48]. Цариг. патр. Григорий VI поискалъ мнението и на александр. патриархъ Иеротей I, преди да издаде своето постановление (τόμος) за браковетѣ отъ 1839 год.[49].

в) **Борба за независимость.** — Следъ смъртьта на патр. Иеротея I († 8. IX. 1845) египетското православно население (главно засилената материално грѣцка община въ Александрия) почнало да води борба срещу намѣсата на Цариградската патриаршия въ живота на Александрийската църква.

Православнитѣ въ Египетъ избрали за александрийски патриархъ архимандрита Иеротей, клирикъ на Александр. патриаршия, когото покойниятъ патр. Иеротей посочилъ за свой приемникъ [50]. Цариградската патриаршия обаче поставила кюстендилския митрополитъ Артемий за александрийски патриархъ (септ. 1845) и съ синодно послание отъ 25 с. м. убеждавала настоятелитѣ на Александр. гръцка община, че, поради липса на епископи въ Египетъ, още отъ старо време и по право на царигр. престолъ александрийскитѣ патриарси винаги сж били избирани отъ Синода на Царигр. патриаршия [51]. Православнитѣ въ Египетъ, поддържани отъ хедива Мехмедъ Али, не приемали Артемия, който чакалъ въ Цариградъ уреждането на разпрата. Тѣ изпратили на новия цариградски патриархъ Антимъ VI (1845—1848) заявление съ 450 подписи, като го молили да не имъ натрапва Артемия, а да признае тѣхния избранникъ, когото покойниятъ имъ патриархъ Иеротей I назначилъ за свой приемникъ, опирайки се на вѣковнитѣ права на независимия александрийски престолъ [52] и съ съгласието на клира и народа. Тъй като и египетскиятъ хедивъ билъ противъ Артемия, Царигр. патриаршия го поканила да се откаже отъ престола. Следъ двегодишно номинално патриаршество (1845—1847), Артемий подалъ писмена оставка (30. I. 1847) и пакъ билъ назначенъ за кюстендилски митрополитъ. Обаче Цариградската патриаршия все не се отказала отъ намѣса въ Алекс. църква. Нейниятъ Синодъ избралъ архимандрита Иеротей за титуляренъ епископъ на несжществувалата тогава Либийска митрополия [53], и тритѣ източни патриаршии изпратили въ Каиро по единъ епископъ [54], за да ржкоположатъ избранника и да извършатъ каноническия му изборъ за александр. патриархъ. Това било извършено на 20. IV. 1847 год. [55] Новиятъ александрийски патриархъ Иеротей II, по обичая, изпратилъ общителни послания до другитѣ патриарси, които внесли името му въ диптихитѣ си, за да го споменаватъ въ свещенодействията си [56]. Царигр. патриархъ се съвещавалъ съ него по общи църковни въпроси. Иеротей участвувалъ заедно съ другитѣ източни патриарси въ църковния съборъ отъ 1849 год. по въпроса за клетвата, подигнатъ отъ Фармакиди въ Гърция (вж. очерка за Гръцката църква)[57]. Сжщиятъ патриархъ се присъединилъ къмъ решението на Царигр. патриаршия да признае Гръцката (Елладската) църква за автокефална (1850) [58].

Патр. Иеротей често боледувалъ и затова възнамѣрявалъ да посочи за свой приемникъ либийския митрополитъ Атанасий, но, изглежда, царигр. патриархъ Кирилъ VII (1855—1860) го отклонилъ, отъ това намѣрение подъ предлогъ, че канонитѣ не позволяватъ на епископа да поставя своя приемникъ. Следъ смъртьта на Иеротея († 1. I. 1858) Цариг. патриаршия пакъ възстановила стария изборенъ редъ съ малка отстжпка: клиръть и народътъ на Александрия и Каиро посочили

нѣколко кандидати, отъ които синодътъ на Царигр. патриаршия избрала за алекс. патриархъ солунския митрополитъ Калиникъ (1858—1861)[59]. Новиятъ александрийски патриархъ заминалъ за Каиро, следъ като билъ предупреденъ отъ цариградския патриархъ да напустне по-скоро Солунъ[60]. Съ писмо отъ 13. XI. 1858 год. царигр. патриархъ Кирилъ VII поискалъ и отъ тримата източни патриарси по двама представители (1 мирско и 1 духохно лице) за народния съборъ, който билъ свиканъ въ Цариградъ да въведе преобразования въ устройството и управлението на Православната църква (3. X. 1858—6. II. 1860). Обаче Калиникъ, както и другитѣ източни патриарси, не изпратили представители подъ предлогъ, че въ Египетъ нѣмало подходни за това лица[61]. Презъ августъ 1859 год. Калиникъ неочакванодошълъ въ Цариградъ ужъ по здравни причини и билъ приетъ да участвува въ народния съборъ, като председателствувалъ нѣколко заседания. Той се тъкмѣлъ да стане цариградски патриархъ (вмѣсто подалия оставка Кирилъ VII). Макаръ и да не сполучилъ, Калиникъ вече не се върналъ въ Египетъ и на 24. V. 1861 год. подалъ писмено оставката си на Царигр. патриаршия, на която и възложилъ да избере неговъ приемникъ въ съразмишление съ самия него[62].

г) **Смутове въ Алекс. църква.** — Щомъ патр. Калиникъ се отказалъ отъ александрийския престолъ, една часть отъ православното население въ Египетъ избрала за патриархъ неговия намѣстникъ (ἐπίτροπος) архимандритъ Евгений, бившъ братъ на Ксиропотамския манастиръ въ Атонъ, а друга часть — синайския архиепископъ Кирилъ. Поради това раздѣление гръцкитѣ общини въ Александрия и Каиро се обърнали къмъ цариградския патриархъ, който поставилъ за александрийски патриархъ кизичкия митрополитъ Яковъ (1861—1865) отъ о. Патмосъ, въ съгласие съ бившия алекс. патриархъ Калиникъ и другитѣ двама източни патриарси[63]. Обаче патр. Яковъ II не можалъ да умири Алекс. църква. Противъ него действувалъ архим. Евгений съ привърженицитѣ си. Патр. Яковъ възбудилъ недоволство и въ реченитѣ гръцки общини, понеже искалъ да отнеме самоуправлението на Александрийската община. Привърженицитѣ на Якова и противницитѣ му въ разправиитѣ си идвали до сбиване. Трѣбвало да се намѣси гражданската власть и гръцкиятъ консулъ. Въ 1863 год. Яковъ призналъ устава и самоуправлението на Александрийската община[64].

Тая борба усилила волята на клира и народа да брани независимостьта на Александрийската патриаршия. Скоро следъ внезапната смъртъ на нейния патриархъ Яковъ († 4. XII. 1865), на 4. I. 1866 год. въ Каиро било свикано събрание въ съставъ отъ двама епархийски архиереи, подведомствени на Александр. църква (пентаполския и пелусиотския), 27 клирици и около 17 представители на православнитѣ общини. Това събрание изра-

ботило първия уставъ на Алекс. патриаршия, за която се предвиждало синодно управление, избрало пентаполския митрополитъ Хрисантъ за мѣстопазитель на овдовѣлия александрийски престолъ и, по предложение на последния, следъ надлежното свещенодействие провъзгласило за александрийски патриархъ тиваидския митрополитъ Никаноръ, който тогава се намиралъ въ Москва. Веднага било съобщено за избора на египетския хедивъ, за да издействува бератъ отъ султана. Новиятъ патриархъ (1866—1869) подписалъ изработения отъ църковнонародния съборъ уставъ, но срещналъ голѣмо противодействие отъ страна на архим. Евгения, който предизвикалъ голѣмъ раздоръ въ Алекс. църква и силна намѣса на Фенеръ. Тая борба се развила въ следния видъ. Поради старость и болезненость патр. Никаноръ решилъ да постави за свой помощникъ съ титла „мѣстопазитель“ (τοποτηρητὴς) тиваидския митрополитъ Мелетий. Обаче около 30 д. миряни и нѣкои клирици се свикали на събрание въ Каиро и провъзгласили Евгения за намѣстникъ (ἐπίτροπος) и приемникъ на Никанора, когото обявили за боленъ и неспособенъ да управлява църквата (дек. 1866). Египетскиятъ хедивъ билъ на тѣхна страна. Евгений и избирателитѣ му се обърнали до цариградския патриархъ съ молба да одобри извършеното отъ тѣхъ. Царигр. патриархъ изпратилъ въ Египетъ свой екзархъ да разследва работата и, въз основа на неговия докладъ, призналъ Евгения за намѣстникъ и приемникъ на Никанора [65]. Евгений билъ поддържанъ отъ хедива Измаилъ паша и отъ православната община въ Александрия, която още по-рано била недоволна отъ Никанора, понеже поставилъ митрополити безъ участието на народа. При все това Никаноръ отхвърлилъ Евгения. Подкрепили го трима митрополити, доста клирици и миряни, сѫщо антиохийскиятъ и иерусалимскиятъ патриархъ. Никаноръ назначилъ за свой намѣстникъ и приемникъ архимандрита Нилъ отъ атонския манастиръ Есфигменъ и съ окржжно послание (8. V. 1867) обявилъ на клира и народа за това назначение, като укорилъ Цариградската патриаршия, че се мѣси въ работитѣ на чужда църква. Пламнала остра борба между двете партии, на които били раздѣлени клиръ и народъ. Евгений, придруженъ отъ войници, насила влѣзълъ въ патриаршията въ Каиро и на другия день Никаноръ избѣгалъ въ Александрия. Мѣстенъ съборъ, свиканъ близу до Александрия въ църквата Св. Стефанъ (24. VII. 1867), подъ председателството на Никанора [66], низвергналъ Евгения. Следъ обстойно обсѫждане сѫщиятъ съборъ се изказалъ, че Александрийската църква е автокефална и цариградскиятъ патриархъ нѣма право да се мѣси въ нейнитѣ работи, нито има нѣкакво предимство надъ другитѣ патриарси. Затова намѣсата на Цариградската патриаршия е противоканонична. Патр. Никаноръ обявилъ низвержението на Евгения съ окржжно послание до

клира и народа, сѫщо и до антиохийския и иерусалимския патриархъ и чуждитѣ консули въ Александрия. Обаче Евгений издалъ (въ видъ на послание до клира и народа въ Александрия), съчинението си „Унищожение на низвержението“ (Ἀναίρεσις τῆς καθαιρέσεως). Сѫщо и царигр. патриархъ Григорий VI съ синодно послание отъ 4. VIII. 1867 год.[67] обявилъ Никаноровия съборъ за противенъ на канонитѣ, които повелявали единъ презвитеръ да бѫде сѫденъ поне отъ шестима епископи. Обаче антиохийскиятъ патриархъ Иеротей и иерусалимскиятъ патриархъ Кирилъ признали низвержението на Евгения за законно. Сѫщото сторили Кипърската, Руската и Гръцката църква. Отговоритъ на двамата източни патриарси смутилъ привърженицитѣ на Евгения (двама митрополити и 26 клирици и миряни). Тѣ молили царигр. патриархъ да свика общъ съборъ въ съгласие съ антиох. и иерус. патриархъ и да покани Никанора да даде обяснение за своитѣ дѣла. Но Царигр. патриаршия, по натискъ на руския посланикъ графъ Игнатиевъ, предписала на Евгения да дойде въ Цариградъ, като подаде оставка отъ длъжностьта си. На 6. VI. 1868 год. патр. Никаноръ, който дотогава живѣелъ въ частна кѫща, влѣзълъ тържествено въ патриаршията въ Александрия и после въ Каиро, гдето билъ приетъ отъ египетския хедивъ съ голѣми почести. Съ Никанора се помирили двамат-митрополити, поддръжници на Евгения, Амфилохий Пелусийска и Спиридонъ Киринski, като признали архим. Нила за негови намѣстникъ и приемникъ. На 19 мартъ 1869 год. архим. Нилъ билъ рѫкоположенъ за пентаполски митрополитъ. Никаноръ писъ мено се отказалъ отъ престола, и архим. Нилъ билъ избранъ-за александрийски патриархъ (21, III. 1869), но привържениците на Евгения не го признали. Пакъ избухналъ голѣмъ смутъ. Царигр. патриархъ Григорий VI заповѣдалъ на Нила, като на атонски монахъ, да се откаже отъ патриаршеския престолъ и да напустне Египетъ, обаче Нилъ решително отказалъ да послуша царигр. патриархъ толкозъ повече, че антиохийскиятъ патриархъ Иеротей и иерусалимскиятъ Кирилъ признали избора му за законенъ[68]. Царигр. патриаршия низвергнала Нила. Реченитѣ двама източни патриарси продължавали да го признаватъ за законенъ александрийски патриархъ, обаче противницитѣ на Нила въ Египетъ се увеличили. Най-напредъ го напустнали митрополититѣ Амфилохий Пелусийски и Спиридонъ Киринski. Неговитѣ окрѫжни послания били кѫсани въ църквитѣ. Противницитѣ не му позволили да извърши погребението на бившия патриархъ Никаноръ († 25. VII. 1869). Както се изразилъ графъ Игнатиевъ, Александрийската патриаршия станала играчка на човѣшкитѣ страсти, предметъ на присмѣхъ отъ инославнитѣ и срамъ за православието[69].

По заповѣдь на египетския хедивъ, най-после билъ произведенъ новъ изборъ за патриархъ, но едни пакъ гласували за

Нила, а други за деркоския митрополитъ Неофитъ. Гръцкитѣ общини въ Александрия и Каиро молили цариг. патриархъ да ходатайствува предъ В. Порта да признае Неофита за алекс. патриархъ или пъкъ той да избере другъ, ако Неофитъ откаже да приеме алекс. престолъ. Деркоскиятъ митрополитъ Неофитъ не приелъ да бѫде алекс. патриархъ. Затова на 30. V. 1870 г. Цариг. патриаршия избрала вмѣсто него бившия цариградски патриархъ Софроний[70], комуто В. Порта издала бератъ. Тържественото му провъзгласяване за александрийски патриархъ било извършено въ Цариградъ въ патриаршеския храмъ. Патр. Софроний IV (1870—1899) сполучилъ донѣкѫде да умиротвори Александрийската църква. Той се опитвалъ да затвърди нейната автокефалия, но и поддържалъ дружелюбни отношения съ Цариградската патриаршия. Софроний взелъ живо участие въ цариградския съборъ, който обявилъ Българската църква за схизматична (1872), и изобщо заедно съ своя клиръ билъ въ услуга на гърцизма.

Приемницитѣ на Софрония Фотий (1900—1925) и Мелетий Метаксасъ (1926—1933)[71] сѫщо не били членове на александрийската иерархия до заемането на престола, но пъкъ били избрани отъ клира и народа на Алекс. църква, безъ явна намѣса на Цариг. патриаршия. Преди да заеме престола днешниятъ александрийски патриархъ Николай билъ подведомственъ на Алекс. патриаршия митрополитъ и билъ избранъ сѫщо свободно отъ представители на нейния клиръ и народъ.

3. Отношенията на Александрийската патриаршия съ други православни църкви и страни

а) **Съ другитѣ източни патриаршии.** — И въ турско време Александрийската църква продължавала да поддържа тѣсни връзки съ Антиохийската и Иерусалимската патриаршии, заедно съ които цѣли вѣкове преди това страдала и се борѣла да запази православната вѣра въ Египетъ. Общо взето, тѣ взаимно се уважавали, честно си сътрудничели и услужвали, безъ да правятъ опити да използуватъ тежкото положение на своята сестра и да посегнатъ на автокефалното ѝ достоинство. Александрийскитѣ патриарси ходѣли въ Иерусалимъ и се грижели за св. мѣста. Напр., при едно свое посещение, патр. Кирилъ Лукарисъ далъ съветъ да не се украсява св. Гробъ съ мраморни плочи, а да се остави така, както е билъ въ видъ на пещера.

Александрийската църква нѣмала достатъчно епископи. Затова понѣкога клирици на Иерусалимската или Антиохийската църква били избирани отъ египетското православно население за александрийски патриарси. Нѣкои отъ тѣхъ дори били ржкополагани въ Иерусалимъ или Дамаскъ[72] или пъкъ въ Каиро отъ съседнитѣ патриарси (Мелетий Пигасъ отъ антиохийския

патриархъ Иоакимъ на 5. VIII. 1590 год.). Въ нѣкои избори на александрийски патриархъ, извършени въ Цариградъ, участвували и другитѣ източни патриарси. Сѫщо така и александрийски патриарси участвували въ избори на антиохийски и иерусалимски патриархъ[73]. Александрийскитѣ патриарси се съвещавали по общи църковни въпроси съ своитѣ събратя въ Иерусалимъ и Дамаскъ, като понѣкога се свиквали на съборъ въ Иерусалимъ. Когато надделявало влиянието на Цариградската патриаршия на Изтокъ, тая хармония се нарушавала, но въ ново време, когато Александрийската църква противодействувала срещу домогванията на Фенеръ, Иерусалимъ и Дамаскъ ѝ давали ценна подкрепа. Изобщо може да се каже, че Антиохийската и Иерусалимската патриаршия иматъ голѣма заслуга за запазването на Александрийската църква, която понѣкога представявала само сѣнка и могла лесно да бѫде заличена отъ вълнитѣ на монофизитството (Коптската църква) и мухамеданството.

б) **Съ Синайския манастирь - архиепископия.** — Синайскиятъ въпросъ понѣкога създавалъ търкания между Александрийската и Иерусалимската патриаршия. Синайскиятъ монастиръ трѣбвало да бѫде подъ върховната власть на иерусалимския патриархъ, обаче още въ XIV в. синайски игумени-епископи били рѫкополагани отъ александрийския патриархъ. Такива случаи имало и презъ XV в. Нѣкои александрийски патриарси[74] се отказвали писмено отъ власть надъ Синайския манастиръ, като го оставяли на иерусалимския патриархъ. При все това въ 1592 год. александрийскиятъ патриархъ Мелетий Пигасъ искалъ да постави свой човѣкъ за синайски епископъ и упрѣкналъ иерусалимския патриархъ Германъ (съ писмо отъ априлъ 1595 год.), че поддържалъ Лаврентия, който билъ неправилно и за пари рѫкоположенъ за синайски епископъ[75].

Въ края на XVI в. се изострили отношенията между Александрийската патриаршия и Синайския манастиръ и се уредили едвамъ въ наши дни. Причина за тази разпра билъ не стремежътъ на Александрийската патриаршия да подчини Синайския манастиръ, а стремежътъ на синайскитѣ архиепископи да бѫдатъ независими отъ кириаршеството имъ въ синайския метохъ въ Каиро (вж. за това въ очерка за Синайската ар хиепископия).

в) **Съ други автокефални църкви въ Турция.** — Александрийскитѣ патриарси, грижейки се за православието, се стремѣли да помогнатъ на съседната Кипърска архиепископия, когато се измѫчвала отъ раздори. Напр. патр. Мелетий Пигасъ се намѣсилъ да я умиротвори вследствие на разногласията, произлѣзли въ 1592 год. между клира и народа при избора на новъ кипърски архиепископъ (следъ смъртьта на архиепископъ Тимотея). Като мѣстопазитель на цариградския престолъ, той изпратилъ въ Кипъръ свои екзарси, които въ 1598 год. заедно съ кипърскитѣ епископи свикали съборъ и низвергнали кипър-

ския архиепископъ Атанасий поради неговитѣ беззакония. Мелетий защитилъ независимостьта на Кипърската архиепископия, която, следъ осѫждането на Атанасия, антиохийскиятъ патриархъ Иоакимъ искалъ да подчини, и укорилъ тоя патриархъ за неговото домогване. Сѫщо и приемникътъ му Кирилъ Лукарисъ бдѣлъ за Кипърската църква. Поканенъ отъ кипърци, той престоялъ въ Кипъръ доста време (1605 и 1606 год.) и успѣлъ да възстанови мира въ Кипърската църква, смущавана отъ низвергнатия архиепископъ Атанасий. Тамъ той ржкоположилъ избрания за кипърски архиепископъ Христодулъ (1606—1638). Тѣсни връзки съ Кипъръ поддържалъ, изглежда, и патр. Герасимъ I Спарталиотъ (1620—1636). Въ 1633 год. му билъ подаренъ единъ манастиръ въ Китийската епархия (после този манастиръ се отдѣлилъ отъ Александрийската патриаршия)[76].

Нѣкои александрийски патриарси проявявали грижа и за далечната Охридска архиепископия-патриаршия. Къмъ 1530 год. патриархъ Иоакимъ чулъ, че смедеревскиятъ митрополитъ Павелъ и костурскиятъ митрополитъ смущавали Охридската църква и съ послания до охридския архиепископъ Прохоръ рѣзко осѫдилъ размирницитѣ. Въ 1585 год. охридскиятъ архиепископъ Гавриилъ заседавалъ заедно съ александрийския патриархъ Силвестъръ и антиохийския патриархъ Иоакимъ въ цариградския съборъ противъ цариградския патриархъ Пахомий II Патестъ. Александрийскиятъ патр. Кирилъ Лукарисъ, изглежда, високо почиталъ знаменития охридски архиепископъ Теофилактъ. Това личи отъ факта, че той подарилъ на ржкоположения отъ него дяконъ Евгений Иоанули тълкованието на Евангелието отъ Теофилакта[77]. Александрийскиятъ патриархъ Партений I (1678—1688) въ 1680 год. далъ въ Букурещъ препоржчителна грамота на бившия охридски архиепископъ Мелетий, за да събира милостиня. Нарича го „блаженейши и словеснейши бившъ охридски архиепископъ“ (μακαριώτατος καὶ λογιώτατος πρώην Ἀχριδῶν ἀρχιεπίσκοπος)[78]. Указание за връзки между Александрийската и Охридската църква е още и фактътъ, че костурскиятъ митрополитъ Герасимъ Παλλαδᾶς билъ избранъ за александрийски патриархъ (1688—1710).

Презъ време на църковната борба александрийски патриарси взимали участие въ цариградскитѣ събори и държали страната на гърцитѣ (Калиникъ въ 1859—1860 год., Яковъ II, Софроний въ 1872 год.). И патр. Нилъ (стр. 318) отначало не съчувствувллъ на българитѣ и затова противъ него билъ руский консулъ въ Александрия. По-късно, когато дошълъ въ Цариградъ, той влѣзълъ въ връзки съ графъ Игнатиевъ и му помагалъ въ усилията да се разреши бълг. църк. въпросъ. Следъ провъзгласявието на схизмата, Александрийската патриаршия не е въ общение съ Българската православната църква.

г) **Съ Русия.** — Както другитѣ патриаршии, така и Александрийската гледала на Русия като на покровителка на православнитѣ народи. И нейнитѣ отношения съ Русия се опредѣляли главно отъ финансовитѣ ѝ нужди. Още патр. Иоакимъ I изпращалъ свои клирици въ Москва съ молби до рускитѣ царе за парична помощь (въ 1533, 1557, 1561 год.)[79]. По примѣра на царигр. и иерусал. патриархъ, сѫщиятъ въ 1543 год. ходатайствувалъ предъ руския царь Иванъ Грозни да освободи затворения въ Москва гръцки учитель Максимъ Грѣкъ[80]. Царь Иванъ Грозни хранѣлъ висока почитъ къмъ патр. Иоакима, смѣталъ го за светия заради неговитѣ добродетели[81]. Въ 1559 год. царскиятъ пратеникъ Василий Позняковъ донесълъ щедра помощь на сѫщия патриархъ, който отъ благодарность се молѣлъ за руския царь въ време на литургия и изказалъ надежда, че Русия ще освободи християнитѣ отъ мухамеданското иго[82]. По-късно царь Иванъ Грозни почелъ и Иоакимовиятъ приемникъ Силвестъръ съ париченъ даръ (150 рубли),[83] като обещалъ да му изпрати после повече, щомъ се извести, че получилъ тая милостиня. Известявайки царя за полученото дарение, патр. Силвестъръ съ послание го утешавалъ поради смъртьта на сина му Иванъ (убитъ билъ отъ баща си)[84]. Той се стремѣлъ да спечели щедростьта и на новия руски царь Теодоръ Ивановичъ, комуто пожелавалъ да наследи царството на Константина Велики[85]. Рускиятъ поклонникъ Трифонъ Коробейниковъ (отъ 1593—1596 год.), на връщане отъ Палестина, посетилъ Египетъ и предалъ на патр. Силвестра парична помощь на руския царь „за споменъ на триблажения князъ Иванъ".

Мелетий Пигасъ пръвъ се погрижилъ и за религиозното развитие на Русия. Още като протосингелъ на Алекс. патриаршия, той действувалъ да предпази руситѣ отъ латинско влияние. Въ Русия изпратилъ съчинението си „Православенъ християнинъ" (Кирилъ Лукарисъ го издалъ после въ 1596 год. въ Вилна), сѫщо и съчинението си „Στρωματεὺς" до руския царь (въ 1585 год.) Рускиятъ царь търсѣлъ образованъ православенъ, който познавалъ латинския езикъ, за да му преведе изпратеното въ Москва отъ Римъ съчинение за флорентийския съборъ. Мелетий приелъ да замине въ Русия, но го задържали въ Цариградъ. Любовьта си къмъ Русия той изразявалъ и като александрийски патриархъ (1590—1601). Следъ като билъ рѫкоположенъ за патриархъ, той извършилъ литургия въ Синайския манастиръ и се молилъ за руския царь. Въ едно писмо до него той го увѣрявалъ, че „Източната църква и четиритѣ патриаршии го иматъ като другъ Константинъ Велики и въ своитѣ нужди гледатъ, следъ Бога, само на него". Мелетий съставилъ решението на цариградския съборъ отъ 1593 год. за признаването на Московската патриаршия и по тоя случай изпратилъ свои писма до руския

царь и московския патриархъ, комуто изпратилъ като даръ жезъла на алекс. патриархъ Иоакимъ I. Униатското движение въ Югозападна Русия (подъ полска власть) много е тревожило патр. Мелетия. Не можейки лично да се отзове на позива отъ руситѣ, той изпратилъ синкела си Кирилъ Лукарисъ да се бори срещу католишката пропаганда заедно съ пратеника на Царигр. патриаршия архим. Никифоръ. Двамата пратеници участвували въ брестъ-литовския съборъ (отъ 1596 год.), но поради гонението, подигнато следъ провъгласяването на унията, Кирилъ Лукарисъ избѣгалъ въ Лъвовъ, а Никифоръ билъ заловенъ и хвърленъ въ затвора, гдето умрѣлъ.

Мелетий Пигасъ залѣгалъ съ послания да насърдчава православнитѣ въ Полша и тамъ пакъ изпратилъ Кирилъ Лукариса, който подъ негово ржководство засилилъ православието въ Югозападна Русия, особено въ Лъвовъ (1599).

Като александрийски патриархъ (1601—1620), Кирилъ Лукарисъ не престаналъ да се грижи за православната църква въ Полша. Той съ писмо съобщилъ за своя изборъ на голѣмия православенъ борецъ князъ Константинъ Острожки и му далъ упѫтвания, какъ да води борбата противъ католицитѣ. Въ 1614 год., когато се намиралъ въ Влашко, патр. Кирилъ отправилъ послание до православнитѣ въ Лъвовъ, за да пазятъ завещаното имъ отъ бащитѣ църковно пѣние[86]. И той се обръщалъ къмъ руския царь за парична помощь[87]. Сѫщо и Кириловитѣ приемници поддържали сношения съ Русия за нейното духовно упѫтване, но повече за изпросване милостиня[88]. Въ 1651 год. Арсений Сухановъ посетилъ Египетъ и въ разговоритѣ си съ александрийския патриархъ Иоаникий билъ освѣтленъ по литургически и канонически въпроси.

По покана на руския царь Алексей (1645—1676), заминалъ въ Москва и александрийскиятъ патриархъ Паисий (1657—1677) за разрешение на Никоновия въпросъ. Той пристигналъ въ Москва заедно съ антиохийския патриархъ Макарий III (стр. 186), следъ дълго пѫтуване презъ Кавказъ и Волга (2. XI. 1666). Двамата патриарси, приети съ почести отъ руския царь Алексей, участвували въ московския съборъ (1666—67), който низвергналъ московския патриархъ Никонъ. Поради тази услуга рускиятъ царь действувалъ енергично да бѫдатъ тѣ възстановени на катедритѣ си: съ писмо молилъ иерусал. патриархъ Нектарий (1661—1667) да се застѫпи за тѣхъ и въ 1667 год. изпратилъ послание съ сѫщата цель до турския султанъ Мухамедъ IV (срв. стр. 186). Той далъ на патр. Паисия дарение отъ 3,000 гр. и грамоти, съ които позволявалъ на манастиритѣ Св. Сава (въ Александрия) и Св. Георги (въ Каиро) да събиратъ милостиня въ Русия. Следъ като се върналъ въ Каиро (22. III. 1670), Паисий изказалъ на руския царь надеждата на паството си, че той ще подкрепи „цѣлия клетъ гръцки народъ“ (ἅπαν τὸ ἐλεεινότατον γένος τῶν Ῥωμαίων).

Алекс. патр. Партений (1677—1688), надѣвайки се да получи щедра помощь, както предшественикътъ му Паисий, охотно се отзовалъ на молбата отъ Москва да прости бившия московски патриархъ Никонъ. Неговиятъ архидяконъ Симеонъ Капасули (после алекс. патриархъ Самуилъ) занесълъ въ Москва опростително писмо на източнитѣ патриарси (1682). Съ руски парични помощи патр. Партений поправилъ манастира Св. Сава въ Александрия (1684)[89].

По позивъ на алекс. патриархъ Герасимъ II (1688—1710)[90] Петъръ Велики изпратилъ 500 рубли на двата манастира Св. Сава и Св. Георги. Тая негова отзивчивость ще да насърдчила православнитѣ въ Каиро да му пишатъ за тежкото положение на Алекс. патриаршия (1714), а сѫщо и алекс. патриархъ Самуилъ Капасули да го моли съ трогателно писмо отъ 1717 год. да изплати дълговетѣ на неговия престолъ. Вследствие на честитѣ молби отъ Алекс. църква, въ 1736 год. рускиятъ Св. Синодъ уведомилъ нейния патриархъ Козма II, че всѣки четири години ще се изпращатъ на Алекс. патриаршия по 500 рубли помощь[91]. Алекс. патр. Матей благодарилъ писмено на руския Синодъ, че му били изпратени обичайнитѣ, а сѫщо и извънредни дарения (1758), После (1763 год.) той отправилъ писмо до руската императрица Екатерина II и престолонаследника ѝ Павелъ, на които описвалъ тежкото материално положение на своята патриаршия Неговиятъ пратеникъ архим. Мелетий успѣлъ да му донесе 1000 рубли помощь.

Сѫщо и презъ XIX в. продължилъ притокътъ на руски помощи. Самъ царь Николай I (1825—1855) подарилъ голѣма сума по поводъ на позива отъ алекс. патриархъ Иеротей I (1825—1845)[92]. Усърденъ ходатай предъ рускитѣ власти за Алекс. патриаршия билъ архим. Порфирий Успенски, който се намиралъ въ приятелски отношения съ патриарситѣ Иеротей I и Иеротей II (1847—1858). По негово настояване било разрешено на тиваидския митрополитъ Никаноръ да престои 15 години (1851—1866) въ Русия, за да събира милостиня. Московскиятъ митрополитъ Филаретъ и царското семейство почитали Никанора заради благочестивия му животъ. Рускиятъ синодъ му отстѫпилъ една църква въ Москва и мѣсто, гдето той построилъ метохъ на Алекс. патриаршия[93]. Тоя метохъ доставялъ доста приходи. Митр. Никаноръ предалъ на новия алекс. патриархъ Калиникъ (1858—1861) до 50,000 рубли[94].

И следъ това Алекс. патриаршия получавала доста дарения отъ Русия, особено отъ императоритѣ Александъръ II, Александъръ III и Николай II, които много почитали алекс. патриархъ Софроний IV (1870—1899). Редовно ѝ било изпращано държавното пособие[95]. Презъ XIX в. Русия подкрепвала Алекс. църква и въ борбата ѝ съ католишката пропаганда (стр. 335) както и въ усилията ѝ да се освободи отъ фенерското настойничество (при патр. Никанора, стр. 319).

д) **Съ дунавскитѣ княжества.** — Алекс. патриарси, които пребивавали въ Цариградъ, не рѣдко отивали и въ дунавскитѣ княжества, за да събиратъ помощи. Населението било твърде набожно и хранѣло голѣма почить къмъ източнитѣ патриаршии. Алекс. църква сѫщо така придобила тамъ имоти чрезъ дарения, но по-малко отъ другитѣ източни патриаршии[96]. Алекс. патриархъ Мелетий Пигасъ се борѣлъ срещу латинската пропаганда въ Молдавия. Приемникътъ му Кирилъ Лукарисъ, следъ като се отказалъ да управлява Царигр. патриаршия (1612), избѣгалъ въ Влашко и три години пребивавалъ въ разни градове (Яшъ въ 1613, Търговище въ 1614—1615 год., Букурещъ), гдето проповѣдвалъ и бранѣлъ православието. Отъ Влашко той бдѣлъ и за православнитѣ въ Лъвовъ (стр. 324). Сѫщо и патр. Митрофанъ Критопулъ (1636—1639) пребивавалъ въ Влашко, гдето и умрѣлъ († априлъ или май 1639). Приемникътъ му Никифоръ[97] (1639—1645) билъ възпитатель-духовникъ въ молдавския княжески дворъ, преди да заеме алекс. престолъ, и билъ избранъ за алекс. патриархъ по искане на молдавския князъ. Обаче голѣмитѣ материални нужди го накарали да напустне Египетъ (1641) и пакъ намѣрилъ приемъ въ Молдавия, както и въ Влашко, гдето умрѣлъ († априлъ 1645). Новиятъ алекс. патриархъ Иоаникий (1645—1657) скоро заминалъ въ Молдавия при князъ Василия Лупу, когото осведомилъ по синайския въпросъ. Убеденъ още отъ патр. Никифора, князъ Василий поддържалъ каноническитѣ права на алекс. престолъ по тоя въпросъ, и патр. Иоаникий го склонилъ да действува за официалното отмѣняване на предишното несправедливо решение[98]. Обаче следъ нѣколко години князъ Василий пакъ взелъ да поддържа синайцитѣ въ тази разпра и се отнесълъ грубо къмъ алекс. патриархъ Иоаникий, който поради икономическата зависимость на Алекс. патриаршия отъ дунавскитѣ княжества не се осмѣлилъ да укори оскърбителя.

Алекс. патр. Партений (1678—1688), още като иерусалимски клирикъ, е живѣлъ въ Влашко на служба въ нѣкой отъ Божигробскитѣ манастири и метоси. Затова, следъ като заелъ алекс. престолъ, той търсѣлъ прибѣжище въ Влашко и Молдавия, колчемъ се намѣрѣлъ въ голѣма финансова нужда (1679, 1683). Въ Галацъ той ржкоположилъ за иеродяконъ Симеона Капасули (после алекс. патриархъ) (9. XI. 1679), а въ Яшъ провъзгласилъ, (съ официално писмо отъ 15. I. 1680 год.), за „учитель на Евангелието“ Захария, който после станалъ визенски митрополитъ.

Приемницитѣ на Партения сѫщо посещавали дунавскитѣ княжества. Нѣкои отъ тѣхъ сж служили тамъ, преди да заематъ алекс. престолъ. Самуилъ Капасули (1716—1723), като протосингелъ на Алекс. патриаршия (1687—1692), се намиралъ въ приятелски връзки съ влашкия князъ Константинъ Басараба,

комуто посветилъ свои стихове (ἡρωελεγεία). Обремененъ отъ дългове поради борбата му съ Козма (стр. 314), той ходилъ въ Букурещъ и Яшъ (1715), прекаралъ тамъ две години и билъ щедро подпомогнатъ отъ тамошнитѣ владѣтели. Още въ времето на алекс. патриархъ Герасимъ (1688—1710) влашкиятъ князъ Константинъ Басараба подарилъ съ хрисовулъ на Алекс. патриаршия манастира Златари (Св. Богородица) въ Букурещъ[99], а молдавскиятъ князъ Николай Маврокордато съ хрисовулъ отъ 1715 год. — манастира Ханку съ недвижимитѣ му имоти.

Сѫщо и алекс. патриархъ Матей Псалтъ (1746—1766)ималъ близки връзки съ княжескитѣ дворове въ Влашко и Молдавия. Като игуменъ на манастира Златари, той станалъ изповѣдникъ на молдавския князъ Константинъ Ник. Маврокордато, който съ хрисовулъ отъ 1743 год. опредѣлилъ, всѣка година да се даватъ на Алекс. патриаршия по 200 гр. за издръжка на училище въ Александрия. По настояване на сѫщия владѣтель, митрополитъ Матей Псалтъ билъ избранъ за алекс. патриархъ отъ Царигр. патриаршия, и каноническото му възвеждане било извършено въ Букурещъ, по поржка на царигр. патриархъ, отъ унгровлашкия митрополитъ Неофитъ заедно съ пребивавалитѣ тамъ архиереи (1. IX. 1746). Патр. Матей официално съобщилъ за своя изборъ на влашкия и молдавския князъ. Неговиятъ покровитель князъ Константинъ Маврокордато му отговорилъ съ сърдечно писмо, въ което му изказвалъ своето „особено синовно благоговение и любовь“. По молба на Матея, новиятъ молдавски князъ Скарлатъ Григориу Гика възобновилъ годишния даръ 200 гр. и освободилъ отъ данъци манастира Ханку. Патр. Матей се намиралъ въ приятелски отношения и съ новия влашки князъ Константинъ Михаилъ Раковица[100].

Въ отношенията между Алекс. църква и дунавскитѣ княжества настѫпила промѣна следъ 1821 год., когато тѣ почнали да се упривляватъ пакъ отъ князе ромъни. Следъ като тѣхниятъ суверенъ, турскиятъ султанъ, върналъ на източнитѣ патриаршии имотитѣ имъ въ Влашко и Молдавия (стр. 308), въ 1831 год. се появила разпра между влахо-молдавскитѣ власти и т. н. преклонени манастири. Образувана била смѣсена комисия (отъ представители на княжествата и източнитѣ патриаршии), за да управлява тѣзи имоти, обаче не се постигнало споразумение. И Алекс. патриаршия, както другитѣ патриаршии, гледала да не изпустне управлението на своитѣ манастири. Патр. Иеротей II (1847—1858) изпратилъ въ Влашко свой митрополитъ да ги надзирава. Въ 1855 год. дунавскитѣ княжества искали отъ преклоненитѣ манастири да внасятъ въ държавното съкровище $^1/_4$ отъ приходитѣ си. Патриарситѣ отказали, но въ 1862 год. ромънскиятъ князъ Александъръ Куза имъ отнелъ всичкитѣ имоти (вж. очерка за Ромънската

църква). Алекс. патриархъ Яковъ, обремененъ отъ дългове, заминалъ въ Цариградъ да действува за отмѣна на ромънската мѣрка, но не постигналъ нищо. После патр. Софроний, заедно съ другитѣ източни патриарси, подалъ писмена тѫжба до Берлинския конгресъ (1878 год.), но представителитѣ на великитѣ сили не намѣрили за нуждно да се занимаятъ съ тоя въпросъ. Въ 1885 год. сѫщиятъ алекс. патриархъ отнесълъ въпроса въ съвета на Юридическия факултетъ на Берлинския университетъ [101]. Берлинскитѣ професори отговорили, че собственици на преклоненитѣ имоти въ Ромъния трѣбва да бѫдатъ източнитѣ патриарси [102], обаче тѣхната присѫда не измѣнила фактичното положение, което било съгласно съ принципа „Beati possidentes".

4) Борба съ инославнитѣ пропаганди

а) **Съ католишката пропаганда.** — Александрийската църква, колкото и да бедствувала, намирала въ себе си сили да се бори срещу неправославнитѣ учения. Въ арабско време католичеството не можало да свие гнѣздо въ Египетъ. Турската империя обаче влѣзла въ дипломатически сношения съ западноевропейскитѣ държави. Съ това се отварялъ пѫть за действия на католишки или протестантски дейци въ Близкия изтокъ. Още въ 1516 год. Римъ изпратилъ въ Египетъ двама иезуити при коптския патриархъ Гавриилъ, но нѣмали никакъвъ успѣхъ нито между коптитѣ, нито между православнитѣ [103]. Александрийскитѣ патриарси бдѣли и за другитѣ православни църкви. Стариятъ патриархъ Иоакимъ заедно съ иерусалимския Германъ осѫдилъ кесарийския митрополитъ Митрофанъ (после царигр. патриархъ), който отишълъ въ Римъ и действувалъ за уния ужъ отъ името на своя началникъ, цариградския патриархъ Иоасафъ (1555—1565). Александрийскиятъ патриархъ Мелетий Пигасъ спечелилъ слава като ревностенъ борецъ срещу католишката пропаганда, която въ негово време се засилила въ православнитѣ страни. Още като учитель въ родното си мѣсто Хандаки (Критъ) той се борилъ срещу опититѣ на католишкото духовенство да покатоличи православното население въ острова, владѣнъ отъ Венеция. Борба водилъ съ слово и перо. Още въ първитѣ си съчинения той отхвърлилъ папското главенство и Filioque. Мелетий водилъ препирни съ латинци въ Палестина и Египетъ. Мѫчелъ се да отклони своя приятель Максимъ Маргуний отъ латинофилството му, като въ свои писма до него оборвалъ решенията на флорентийския съборъ. Въ цариградския съборъ, който отхвърлилъ григорианския календаръ, участвувалъ и александрийскиятъ патриархъ Силвестъръ (1585). Мелетий Пигасъ, тогава неговъ протосингелъ, се опиталъ научно да докаже, че тоя календаръ е противъ църковнитѣ правила за

празднуване на Пасхата (7 ап., правила на I всел. съборъ, 1 пр. на антиох. съборъ). Като патриархъ, отъ ревность за православието, той прострѣлъ борбата си срещу католишката опасность въ Критъ, Хиосъ, дори въ Украйна (стр. 324). Той залѣгалъ да обезсили дейностьта на иезуититѣ между коптитѣ и абисинцитѣ. Следъ като коптскиятъ патриархъ Гавриилъ станалъ униатъ, Мелетий се стремилъ да използува настаналия между коптитѣ смутъ, особено поради григорианския календаръ, за да създаде сближение на копти и православни. Доста копти се черкували въ православнитѣ църкви. Мелетий Пигасъ убедилъ коптския патриархъ Гавриилъ и неговия хорепископъ Петъръ да се откажатъ отъ унията и съ окржжно послание отъ 18. XII. 1594 год. съобщилъ на коптитѣ за този успѣхъ. Много копти и нѣкои абисинци изказали предъ него желание да се присъединятъ къмъ Православната църква. Това насърдчило Мелетия и въ 1595 год. поканилъ писмено абисинския царь Сагадъ I (1563—1597) да се съедини съ Православната църква, но нѣмалъ успѣхъ, може би поради пустнатата отъ иезуититѣ мълва, че самъ Мелетий Пигасъ приелъ унията.

Патр. Кирилъ Лукарисъ се отличилъ въ борбата срещу католишката пропаганда още, когато действувалъ въ Украйна, като пратеникъ на Мелетия Пигасъ въ 1593—1596 и 1599 год. И той се борилъ съ слово и перо много по-рѣзко, отколкото Пигасъ (стр. 324). Щомъ заелъ александрийския престолъ, Кирилъ свикалъ въ Каиро мѣстенъ съборъ противъ католишката пропаганда, която подбуждала коптитѣ противъ православната патриаршия въ Каиро. Сжщо и въ Цариградъ той наложилъ епитимия на ония гръцки клирици, които работѣли за уния. Въ 1615 год. той издалъ окржжно послание противъ католикофилитѣ гърци — възпитаници на римското училище Св. Атанасий. Не забравилъ своя дългъ да закрепи православието въ Украйна и да отбие латинското влияние въ Влашко. Когато заелъ царигр. престолъ, Кирилъ съвсемъ разстроилъ плановетѣ на иезуититѣ, които затова люто го мразѣли.

Кириловиятъ приемникъ Митрофанъ Критопулъ сжщо билъ непримиримъ неприятель на папизма. Католишкитѣ агенти го смѣтали за приятель на калвиниститѣ. Следъ неговата смъртъ австрийскиятъ посланикъ въ Цариградъ Шмидтъ обещалъ на свещеника Николай Кларозанъ да действува, за да бжде избранъ за александрийски патриархъ, ако даде католишко изповѣдание на вѣрата. Свещеникъ Николай не му далъ искания документъ, но го увѣрилъ, че храни почить къмъ папата. Следъ като станалъ алекс. патриархъ съ име Никифоръ (16. V. 1639), той посетилъ католишкия представитель въ Цариградъ. Шмидтъ се надѣвалъ, че новиятъ алекс. патриархъ ще действува, за уния съ Римъ, както цариградскиятъ Кирилъ Контарисъ, обаче се излъгалъ. Патр. Никифоръ

и близкитѣ му приемници били бранители на православието. Види се въ противовесъ на Католишката църква, патр. Герасимъ II Палада (1688—1710) внесълъ промѣна въ чина на тайнството евхаристия (произнасялъ тайно думитѣ „Пріимите ядите“, а думитѣ „и сотвори сей хлѣбъ“ — съ високъ гласъ), но упрѣкнатъ отъ царигр. патриархъ Гавриилъ III (въ 1702 год.), Герасимъ отмѣнилъ това нововъведение[104].

Обаче Герасимовиятъ приемникъ Самуилъ Капасули, въ борбата си срещу съперника си Козма (стр. 314), потърсилъ съдействие у католицитѣ и въ 1712 год. подписалъ католишко изповѣдание, което било изпратено на папа Климентъ XI (1700—1720). Папата утвърдилъ Самуила за алекс. патриархъ, изпратилъ му палиумъ и го препоржчалъ на нѣкои западни католишки владѣтели (австрийския императоръ Карлъ VI, френския краль Людовикъ XV и венецианската република). Обаче Самуилъ не получилъ очакваната помощь и прекжсналъ каквито и да били отношения съ Римъ. Затова на Изтокъ той не билъ обвиняванъ въ униатство.

Въ времето на патр. Матей Псалтъ (1746—1766) католишки монаси разпространявали въ Египетъ съчинения противъ православието, но ги оборилъ ученията лѣкарь-философъ Евстратий Аргенти. Сжщиятъ патриархъ не признавалъ смѣсенитѣ бракове, главно съ цель да отбие катол. влияние. Подкрепянъ отъ руския посланикъ въ Цариградъ Алексий Обрѣзковъ, той енергично се борилъ предъ турското правителство да не признава католишкия епископъ, когото униатскиятъ патриархъ въ Антиохия ржкоположилъ и изпратилъ въ Египетъ. Патр. Матей подписалъ каноническото предписание на царигр. патриархъ Кирилъ V отъ 1756 год. за прекръщаване на инославнитѣ (католицитѣ).

Презъ XVIII в. самото турско правителство вече взело да ограничава католишката пропаганда. Въ берата на александр. патриархъ Герасимъ III (1783—1788) се забранявало на раята да приема вѣрата на „френцитѣ“ (τῶν Φράγκων) и се предписвало да бждатъ преследвани ония, които подбуждали гръцката (= православната) рая къмъ католишката вѣра и изпращали православни деца въ мѣста на турскитѣ неприятели. Забранявало се на католишкитѣ свещеници и монаси да влизатъ преоблѣчени въ гръцки църкви и кжщи.

При все това катол. пропаганда въ Сирия е тревожила и Алекс. църква. Опасността идѣла отъ това, че униатскитѣ клирици се обличали, както православнитѣ. Вследствие на постжпкитѣ на православнитѣ въ Турция, въ 1838 год. излѣзла султанска заповѣдь да се промѣни облѣклото на униатското духовенство. Противопапската енциклика отъ 1839 год. била издадена отъ името на четирмата патриарси. За противодействие на катол. прапаганда въ Сирия алекс. патриархъ Иеротей I (1825—1845), заедно съ другитѣ патриарси, взелъ

участие въ издъжката на православенъ епископъ въ гр. Алепъ, който билъ срѣдище на тази пропаганда [105].

Изобщо може да се каже, че катол. пропаганда нѣмала нѣкакъвъ успѣхъ между православнитѣ въ Египетъ. По-голѣмъ успѣхъ имала между коптитѣ (монофизити). Презъ XVIII в. коптскиятъ епископъ Атанасий въ Йерусалимъ приелъ католичеството и билъ назначенъ за апостолически викарий. Въ 1895 год. папа Лъвъ XIII образувалъ въ Египетъ коптски католишки епархии, а въ 1900 год. назначилъ дотогавашния викарий Кирилъ-Макарий за патриархъ на коптитѣ-католици, но неговиятъ приемникъ билъ нареченъ само апостолически управитель. Къмъ 1935 год. имало до 70 свещеници коптокатолици, нѣкои отъ които били женени. Въ коптокатолишкитѣ храмове се употрѣбява коптскиятъ езикъ.

Въ Египетъ (главно Александрия) имало (къмъ 1935 год.) около 60,000 католици френци, италианци и др., управлявани отъ апостолически викарий въ Александрия. Въ Египетъ има доста католишки училища.

б) **Протестантството.**—Още презъ XVI в. протестанти търсѣли да влѣзатъ въ връзка и съ представители на Алекс. патриаршия. Стефанъ Герлахъ се запознalъ въ Цариградъ съ алекс. патриархъ Силвестъръ и добилъ добри впечатления отъ него. Мелетий Пигасъ се отнасялъ благосклонно къмъ протестантството. Отначало дори смѣталъ, че е възможно съединението на православни и протестанти, както копнѣели протестантскитѣ богослови въ Витенбергъ и Тюбингенъ. Въ 1581 год. Саломонъ Schweiger се видѣлъ съ Мелетия Пигасъ въ Александрия и получилъ отъ него препоржчително писмо до иерусалимския патриархъ Софроний. И други протестанти посетили Мелетия. Знаейки разположението му къмъ протестантството, тюбингенскиятъ професоръ по гръцки езикъ Мартинъ Crusius († 1607) го молилъ съ писмо отъ 1582 г. да му даде сведения за положението на християнитѣ въ Египетъ и Азия, за да ги помѣсти въ съчинението си Turcograecia. Съ друго писмо отъ 1583 год. сжщиятъ му изпратилъ свои съчинения съ молба да ги прегледа и да му ги върне по-скоро чрезъ френския консулъ въ Александрия. Мелетий получилъ и съчинението на Калвина Institutiones. Въ писмата си до протестантскитѣ богослови той не пропускалъ да опровергае протестантскитѣ заблуди. Напр. въ отговора си отъ 1583 год. до Мартинъ Крузия той отхвърлялъ мнението, че изразътъ„ отъ Сина“ е еднакъвъ по смисълъ съ израза „чрезъ Сина“. Като мѣстопазитель на царигр. престолъ (1597—1598), Мелетий Пигасъ ималъ възможность да разшири връзкитѣ си съ видни протестанти, чието влияние се усилвало въ Цариградъ подъ покровителството на Англия и Холандия, които тогава се намирали въ приятелски отношения съ Турция. Английскиятъ

посланикъ въ Цариградъ Едуардъ Буртонъ (отъ 1587 г.) билъ личенъ приятель на Мелетия Пигасъ. Протестантски богослови (Георги Dousa, Иосифъ Скалигеръ и др.) защищавали Мелетия отъ обвиненията на иезуититѣ. Благосклонното отнасяне на Мелетия къмъ протестантството насърдчило протестантитѣ въ Полша (Югозападна Русия) да искатъ да се съединятъ съ Православната църква. Съвещанието, свикано на 24. V. 1599 год. между протестанти и православни, по починъ на Константина Острожки, решило да се иска съгласието на източнитѣ патриарси. Въ 1600 г., Мелетий Пигасъ отговорилъ, че съединението на протестанти и православни е желателно, но има сѫществени различия въ ученията на еднитѣ и другитѣ. Затова съединението не може да стане, докато протестантитѣ не приематъ изцѣло ученията на Православната църква, но при все това дотогава могатъ да сѫществуватъ между тѣхъ приятелски отношения.

Съобразно съ тѣзи упѫтвания трѣбвало да действува въ Полша и неговиятъ пълномощникъ Кирилъ Лукарисъ, който сѫщо билъ благоразположенъ къмъ протестантитѣ. При пребиваванто си въ Цариградъ като александрийски патриархъ (1611), Кирилъ Лукарисъ се запозналъ съ тамошния английски и холандски посланикъ. Въ борбата си противъ католичеството той влѣзълъ въ твърде тѣсни връзки съ протестантитѣ, та още въ 1613—1615 год. въ Влашко бившиятъ цариградски патриархъ Неофитъ го обвинилъ, че е лютеранинъ. При все това той продължавалъ да засилва сношенията си съ протестантитѣ, понеже билъ убеденъ, че съ тѣхна помощь ще може да запази Православната църква отъ напастьта на католишката пропаганда. Той се намиралъ въ приятелски отношения съ кентерберийския архиепископъ Abbot, по чието предложение въ 1616 год. изпратилъ своя клирикъ Митрофанъ Критопулъ (после алекс. патриархъ) да се учи въ Англия. Въ знакъ на любовь къмъ Англия Кирилъ Лукарисъ подарилъ на английския краль Яковъ I (1603—1625) александрийския кодексъ на св. Писание и на кентерберийския архиепископъ Laud ржкописъ съ Петокнижието на арабски езикъ. Като цариградски патриархъ, Кирилъ Лукарисъ още повече чувствувалъ нуждата отъ покровителството на протестантскитѣ държави въ изостренатa си борба срещу католицитѣ. При все това той билъ решителенъ противникъ на инославнитѣ пропаганди. Още като александр. патриархъ, въ 1620 год. той изпратилъ своя протосингелъ Иосифъ въ Полша да предпази тамошнитѣ православни отъ „лютеранството“. Сѫщо и въ Цариградъ той не гледалъ благосклонно на опита на Антония Leger[106] да привлѣче гърцитѣ къмъ калвинството (1628), но въпрѣки това Антоний Leger използувалъ близкитѣ си отношения съ него и издалъ калвинско изповѣдание, ужъ съставено отъ патр. Кирила.

Антоний Leger се опиталъ да привлѣче къмъ своя планъ сѫщо и александрийския патриархъ Герасимъ I Спарталиотъ (1620—1636), но получилъ пълненъ отказъ[107]. При всетова калвинското изповѣдание на Кирилъ Лукариса (въ първотоси издание) е представено, че е издадено отъ името и съ съгласието на александрийския и иерусалимския патриархъ.

Герасимовиятъ приемникъ Митрофанъ Критопулъ (1636—1639), следъ като завършилъ образованието си въ Оксфордъ и Лондонъ, обиколилъ много протестантски градове въ Германия и Швейцария. Споредъ австрийския посланикъ въ Цариградъ Schmidt, той билъ единствената надежда на калвинистите на Истокъ следъ смъртьта на Кирилъ Лукариса. Обаче, както видѣхме, Митрофанъ Критопулъ билъ предпазливъ и осѫдилъ Кирилъ Лукариса като съставитель на калвинското изповѣдание.

Протестантитѣ нѣмали успѣхъ въ Египетъ и следъ смъртьта на Митрофанъ Критопула. Споредъ Лъвъ Алация, холандски калвинисти, търговци въ Александрия, предложили на александрийския учитель-свещеникъ Николай Курсула, да го подкрепятъ, за да бѫде избранъ за алекс. патриархъ, ако приеме калвинското учение, но той отхвърлилъ предложението имъ. Алекс. Църква, както и другитѣ патриаршии, поддържали сѫщото гледище и за англиканитѣ. Патриархъ Паисий подписалъ съборния отговоръ отъ 1672 г. до филелинитѣ въ Англия относно учението на Правосл. църква.

Финансовитѣ нужди карали нѣкои александрийски патриарси да се обръщатъ за материална помощь и до западни владѣтели. Съ тази цель патр. Самуилъ Капасули въ 1712 год. изпратилъ тиваидския митрополитъ Арсений при английската кралица Ана Стюартъ (1702—1714). Това пратеничество дало поводъ да започне между английскитѣ сектанти некълнещи се движение за съединение съ Правосл. църква. Въ 1722 год. патр. Самуилъ подписалъ отговора на Източноправославната църква по тоя въпросъ. Отъ своя страна митрополитъ Арсений действувалъ да бѫде построенъ православенъ храмъ въ Лондонъ, но това се постигнало по-късно. По молба на увеличената гръцка община въ Лондонъ, въ 1764 год. алекс. патриархъ Матей й позволилъ да си построи православенъ храмъ и обещалъ да й изпрати духовно лице. Сѫщиятъ патриархъ билъ толкова благоразположенъ къмъ Англия, че въ 1759 год. писмено молилъ английския консулъ въ Алжиръ да вземе подъ своя защита православния храмъ въ Алжиръ и да пази всичкитѣ му утвари, книги, икони и др. вещи[108].

Връзкитѣ между Алекс. патриаршия и Англия се засилили, следъ като Египетъ станалъ английски протекторатъ (1882). Патриарситѣ Фотий († 1925) и Мелетий Метаксасъ взимали лично участие въ събранията и конференциитѣ на т. н. ику-

мическо движение, ржководено отъ протестантскитѣ църкви (главно Англиканската), но и тѣ се борѣли срещу религиознитѣ пропаганди. Мелетий дори афоресалъ нѣкои гърци протестанти. Изобщо броятъ на протестантитѣ въ Египетъ е незначителенъ. Безуспѣшни били опититѣ на протестантскитѣ мисионери между коптитѣ (отъ 1854 год.) и между мухамеданитѣ.

в) **Копти-монофизити.**—Турскитѣ насилия засѣгали изобщо всички християнски църкви. Поради това старата вражда между копти и православни поотслабнала. Александрийски патриарси полагали грижи за съединението на коптитѣ съ Православната църква. Когато коптскиятъ патриархъ Гавриилъ призналъ главенството на папата, много копти и нѣкои абисинци, както видѣхме, искали да се присъединятъ къмъ Православната църква. Александр. патриархъ Мелетий Пигасъ взелъ поводъ отъ това и съ писмо отъ 1595 год. поканилъ абисинския царь Сагадъ I (1563—1597) да се съедини съ Православната църква. Опитътъ му билъ несполучливъ (стр. 329).

Презъ XVIII в. алекс. патриархъ Матей направилъ усилия да разпространи православието въ Абисиния, гдето имало доста гърци на държавна служба и дори единъ отъ тѣхъ билъ пръвъ министъръ. Може би подъ тѣхно влияние, въ 1750 год. абисинскиятъ царь Иисусъ II (1729—1755) изпратилъ на патриархъ Матея писмо, въ което изказалъ желанието си, да посети Иерусалимъ и да види съединени Православната и Абисинската църква. Сжщевременно той го молилъ да му изпрати опитенъ духовникъ. Сжщо и майката на негуса Марта писала на патр. Матея да изпрати въ Абисиния единъ свещеникъ, дърводѣлци, златари и „постановленията (κανονισμοὺς) на Константина Велики“ (Деянията на седемтѣ вселенски събори). Отъ Цариградъ патр. Матей се обърналъ съ молба до руската императрица Елисавета (1741—1761) да го подкрепи за утвърждение на православието въ Абисиния, като ѝ припомнилъ, че още Петъръ Велики, въ времето на алекс. патриархъ Козма, мислѣлъ за подобно начинание. Молбата му подкрепилъ рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Обрѣзковъ съ докладъ отъ 1751 год. Руското правителство отнесло въпроса въ руския Синодъ, който обаче не отдалъ голѣмо значение на искането на патр. Матея: своя отговоръ съобщилъ чакъ следъ 16 години (11. I. 1768 год.). Патр. Матей предложилъ на известния гръцки ученъ Кесарий Дапонте да отиде въ Абисиния, но той отказалъ. Следъ това патр. Матей изпратилъ въ Абисиния иеромонахъ Стефана и лѣкаря-философъ Николай Сисиний отъ Пелопонесъ. Скоро обаче абисинскиятъ царь умрѣлъ, сжщо и Николай Сисиний. Иеромонахъ Стефанъ открилъ училище, дори мислѣлъ да основе църква, но изобщо голѣмата цель на Матея не била постигната.

Въ срѣдата на XIX в. пакъ сѫществувало движение за съединение на коптитѣ съ православнитѣ. То било подпомагано отъ архим. Порфирий Успенски. Въ 1861 год. той представилъ проектъ на оберпрокурора въ руския Синодъ А. Толстой, а по-късно развивалъ идеята за съединение на абисинцитѣ съ Руската църква, което щѣло да потикне и коптитѣ къмъ сѫщото. Александр. патриархъ Калиникъ (1858—1861) билъ привърженикъ на съединението и дори билъ готовъ да отстѫпи престола си на коптския патриархъ Кирилъ, ако последниятъ приемѣлъ православното учение. На плана на Успенски се противопоставилъ мелитополскиятъ епископъ (руски) Кирилъ, който пребивавалъ въ Иерусалимъ[109]. Въ 1861 год. умрѣлъ коптскиятъ патриархъ Кирилъ и си далъ оставката алекс. патриархъ Калиникъ. Съ това копти и православни пакъ останали раздѣлени.

Къмъ 1935 год. имало около 1 милионъ копти (монофизити) съ около 900 д. енорийски клиръ и 470 храмове. Тѣхниятъ патриархъ пребивавалъ въ Каиро (още отъ XI в.) и се титулува „Светейши Отецъ, патриархъ на Александрия, цѣлия Египетъ, Нубия, Етиопия, Пентаполъ и всѣка страна, евангелизирана отъ св. Марка“. Коптскиятъ патриархъ билъ избиранъ измежду манастирскитѣ игумени, но въ 1928 год., по случай избора на новъ патриархъ, било постановено, само архиереитѣ да бѫдатъ кандидати за патриархъ и изборътъ, споредъ кралския указъ, да става отъ църковно-народенъ съборъ (архиереи, игумени, членоветѣ на Централния народенъ съветъ и 48 посочени първенци). Коптската патриаршия има 14 епархии (заедно съ Каирската, която е патриаршеска). Отъ тѣхъ 11 сѫ митрополии и 2 епископии. Първиятъ митрополитъ седи въ Иерусалимъ или въ Яфа и управлява Иерусалимската коптска община и часть отъ Египетъ. Подъ ведомството на коптския патриархъ се намира и Абисинската църква, началникътъ на която се нарича абуна.

г) **Други вѣроизповѣдания.** — Независими отъ Коптската църква сѫ арменскитѣ религиозни общини въ Каиро и Александрия (къмъ 1935 год. около 5000 д.). Отъ 1850 год. ги управлява единъ арменски епископъ, назначаванъ отъ цариградския арменогригориански патриархъ. Седалището му е Каиро.

Въ Египетъ има и малко маронити (къмъ 1935 год. 2—3000)[110]. По-голѣмата часть отъ населението на Египетъ е мухамеданско и самата държава е мухамеданоарабска. Нейниятъ краль се смѣта за халифъ (духовенъ началникъ на всички мухамедани въ свѣта). Християнското население въ Египетъ представлява малцинство, което, раздробено на нѣколко изповѣдания, тѫжно напомня за нѣкогашното древно величие на Египетъ. Съ своето малобройно паство Александрийската патриаршия въ действителность е малъкъ оазисъ, гдето витае духътъ на древната християнска църква. Съ това тя е мѣродавенъ членъ на Вселенската църква.

4. Вѫтрешно състояние

а) **Религиозно-нравственъ животъ.** — Александр. църква била украсена отъ голѣмъ Христовъ изповѣдникъ, стария патриархъ Иоакимъ. Предъ неговото страдалчество се прекланялъ дори жестокиятъ руски царь Иванъ Грозни (стр. 323). Бившъ синайски монахъ, той често пребивавалъ въ Синайския манастиръ, гдето въ 1529 год. построилъ съ свои срѣдства храма Св. Михаилъ. И въ Египетъ патр. Иоакимъ построилъ храмове. Живѣлъ до дълбока старость (119 години) той излѫчвалъ сияние на библейски патриархъ. Неговиятъ черепъ се пази като светиня въ утваропазилището (σκευοφυλάκιον) на Александрийската патриаршия въ Каиро. Неговиятъ жезълъ билъ изпратенъ по-късно въ Русия като скѫпоцененъ даръ (стр. 324).

Приемникътъ на Иоакима, патр. Силвестъръ, бившъ манастирски игуменъ въ Критъ, се грижелъ за подигането на монашеството[111]. Сѫщо и Мелетий Пигасъ действувалъ въ тази насока. Той организиралъ въ братство малкото монаси и иеродякони въ манастира Св. Сава въ Александрия, гдето устроилъ и училище. Той изпращалъ до манастиритѣ писмени наставления, въ които посочвалъ длъжноститѣ на монаситѣ и укорявалъ небрежнитѣ монаси[112]. Синайскитѣ монаси се обидили и му отговорили съ нападки, та Мелетий трѣбвало да ги успокои, че той има предъ видъ изобщо недостойния монахъ, а не синайскитѣ монаси или други нѣкои лица.

Кирилъ Лукарисъ се отличавалъ, освенъ като ревнитель за православната вѣра, още съ своята мѫдрость и добродетеленъ животъ[113]. Той добилъ мѫченически вѣнецъ заради истината Христова. Сѫщо и патр. Герасимъ I Спарталиотъ се славѣлъ между съвременицитѣ си съ своята мѫдрость и добродетели. А пъкъ Герасимъ II Палада на старость се отказалъ отъ престола и преживѣлъ последнитѣ си години богоугодно въ атонския манастиръ Ватопедъ († ян. 1714). Патр. Козма III (1737—1746) билъ наричанъ καλοκάγαθος заради своя добродетеленъ животъ. Отъ любовъ къмъ ближнитѣ либийскиятъ митрополитъ Самуилъ Капасули (после алекс. патриархъ) взелъ пари (3000 гр.) съ лихва, за да откупи 11 православни християни (свещеникъ съ семейството му и др.), пленени отъ алжирски разбойници (къмъ 1701 год.). Сѫщо и патр. Иеротей I (1825—1845) откупилъ много пленници-гърци, които се продавали по египетскитѣ пазари (по 20—80 гр.) и ги връщалъ въ отечеството имъ.

Въ диоцеза на Алекс. църква е имало съвсемъ малко храмове. Въпрѣки голѣмата ѝ бедность, нейнитѣ патриарси се грижели за нейното външно благоустройство — да запазятъ старитѣ храмове и да ги увеличатъ като срѣдища на енории[114]. Отъ време на време били поправяни манастиритѣ Св. Сава въ Алексан-

дрия и Св. Георги въ Каиро, който билъ и приютъ-болница за бедни и стари. Съ строителна ревность се отличавали патриарситѣ Матей I Псалтъ (1746—1766)[115] и Иеротей I (1825—1845)[116]. При патр. Иеротей II (1847—1858) билъ поствоенъ голѣмиятъ храмъ Благовещение въ Александрия за около 1 мил. фр. (до тогава въ Александрия имало само единъ храмъ — въ патриаршеския манастиръ Св. Сава). Сѫщиятъ патриархъ купилъ мѣсто и го подарилъ на храма. Патр. Софроний (1870—1899) умѣло използувалъ увеличенитѣ доходи на патриаршията за издигане нова църква и за тѣхното благолепие. Поправени били основно манастиритѣ Св. Георги и Св. Сава. Приемницитѣ на Софрония обръщали голѣмо внимание на благотворителното дѣло. Къмъ 1935 год. въ областьта на Алекс. патриаршия имало нѣколко сиропиталища, две болници, 1 старопиталище. Патр. Мелетий построилъ патриаршеския домъ въ Каиро.

Външнитѣ парични помощи (отъ Русия, Влашко, венецианската гръцка община) сѫ били значителна подкрепа за църковно-строителни предприятия, но и паството, колкото и да било малобройно и бедно, отдѣляло отъ залъка си за нуждитѣ на църквата. Паството било религиозно. Християнитѣ се причащавали четири пѫти въ годината. Въ църква, презъ време на богусложение, народътъ вземалъ участие въ пѣнието (пѣели Господи помилуй, подай Господи, херувимската пѣсень)[117]. Т. н. синайски въпросъ се дължелъ и на обстоятелството, че синайскиятъ метохъ въ Каиро лишавалъ патриаршеския храмъ въ Каиро отъ приноситѣ на богомолцитѣ (стр. 321). Знаятъ се и щедри пожертвователи[118]. На каирския манастиръ Св. Георги били подарени кѫщи, отъ които получавалъ наеми за издръжка на приютенитѣ тамъ бедни и неджгави. Търговцитѣ въ Каиро, Пелусия и Розета помагали парично на патр. Матея за негови строителни почини. Презъ XVIII в. (въ времето на патр. Матея) православнитѣ въ Тунисъ всѣка година давали на Алекс. патриаршия петдесеть гроша или 200 оки зейтинъ за манастира Св. Сава въ Александрия. Първомайсторитѣ на еснафитѣ въ Александрия приели предложението на Матея да внасятъ всѣка сѫбота съ отдѣлна кутия милостиня за беднитѣ. Въ общо събрание на 17. XI. 1817 год. гърцитѣ въ Александрия решили да построятъ болница при манастира Св. Сава съ помощи на патриаршията и частни лица. Патр. Иеротей I похарчилъ 100,000 гр. за посоченитѣ постройки и часть отъ тѣзи пари били подарени отъ гърци. Патр. Иеротей II не би могълъ да подигне църковния животъ, ако не билъ голѣмиятъ даритель Михаилъ Тосица (Τοσίτσας), председатель (до 1854 год.) на Александрийската гръцка община, която го обявила за голѣмъ благодетель (подарилъ голѣмо мѣсто и на нѣколко пѫти голѣми парични суми за новия храмъ „Благовещение“, подарилъ грамадно мѣсто на гръцката

болница, построилъ три здания за училищата на гръцката община въ Александрия). По неговитѣ стѫпки вървѣлъ Георги Аверовъ, председатель (отъ 1885 год.) на Алекс. гръцка община и общъ гръцки благодетель. Въ 1888 год., по неговъ починъ и съ неговата щедра помощь, билъ изплатенъ цѣлиятъ грамаденъ дългъ (20,000 англ. лири) на Алекс. гръцка община [119]. Съ свои срѣдства той построилъ Аверовата гимназия и Аверовото девическо училище (παρθεναγωγεῖον), завещалъ на Алекс. гръцка община голѣмо имение (на стойность 100,000 л.) въ Долни Египетъ.

Въ 1882 год. Алекс. гръцка община успѣла да построи нова болница (въ градината на старата болница). При патр. Софрония, съ срѣдства на православнитѣ, Александрия била украсена и съ други храмове. Новитѣ православни общини въ Кафъръ-елъ-Заятъ, Портъ-Саидъ и др. сѫщо сѫ издигнали църкви. Изобщо благотворителниятъ духъ на православното общество билъ силенъ. Дори и женитѣ проявявали съревнование съ мѫжетѣ въ обществената благотворителность. Въ 1929 год. александрийски гъркини основали детски ясли.

б) **Отношения между паство и патриарси.** — Православното население въ Египетъ се състояло отъ гърци и араби. То било твърде набожно и милѣело за своята патриаршия. Александрийскитѣ патриарси, гърци по народность, гледали да сплотятъ малкото си паство около своя престолъ. По важни въпроси тѣ взимали предвидъ мнението на клира и народа. Патр. Герасимъ II Палада (1688—1710) свикалъ събрание на клирици и миряни и имъ обявилъ, че се отказва отъ престола. Това събрание провъзгласило за неговъ приемникъ либийския митрополитъ Самуилъ Капасули (стр. 314). Въ 1758 год. патр. Матей I, съ съгласието на своето паство, издалъ заповѣдь, православнитѣ да не отиватъ да се сѫдятъ въ турскитѣ сѫдилища, а да се обръщатъ къмъ църковната власть за разрешение на свои спорове. Патр. Киприанъ (1766—1783) назначилъ шестима настоятели (епитропи) на патриаршеския храмъ въ Каиро и имъ възложилъ да разглеждатъ граждански дѣла на православнитѣ и да се грижатъ за новооснованото училище. За да не бѫдатъ смѣтани за натрапници, александрийскитѣ патриарси допускали въ църквитѣ и арабския езикъ [120]. Изглежда, че православнитѣ гърци и араби живѣели въ съгласие. Занаятчиитѣ отъ дветѣ народности съставяли общи еснафи. Въ 1635 година патр. Митрофанъ Кратопулъ потвърдилъ устава (καταστατικὸν) на „братството“ на православнитѣ златари въ Каиро (60 д., отъ които 40 били гърци и останалитѣ — араби).

Православното население ценѣло пастирскитѣ грижи на патриарситѣ си и се отнасяло съ довѣрие къмъ тѣхъ [121]. Обаче то негодувало, когато патриарситѣ дълго време отсѫтствували

отъ Египетъ. Така било съ патр. Киприана. Понеже нѣмало въ Египетъ другъ архиерей, освенъ патриарха, то нѣмало кой да ржкоположи нови свещеници вмѣсто починалитѣ. Затова християнитѣ молили патр. Киприана или да дойде въ Египетъ, или да позволи на синайския архиепископъ да ржкополага клирици, или пъкъ да ржкоположи епископъ, който да го замѣства въ негово отсжтствие. Патриархътъ отстжпилъ, като ржкоположилъ своя намѣстникъ въ Дамиетъ Мисаилъ за либийски митрополитъ. Презъ XIX в., когато се засилили православнитѣ общини въ Египетъ (главно Александрия), алекс. патриарси трѣбвало още повече да се вслушватъ въ гласа на паството. Следниятъ случай показва, колко Алекс. патриаршия пазѣла връзкитѣ си съ първенцитѣ на православното общество. Царигр. патриаршия осждила брака между роднини отъ VI ст., племенници на гръцкия консулъ въ Александрия Михаилъ Тосица, като наложила църковно наказание не само на встжпилитѣ въ тоя бракъ, но и на тѣхнитѣ роднини. Обаче поради голѣмитѣ дарения, които Михаилъ Тосица направилъ на църквата (стр. 337), алекс. патриархъ Иеротей I (1825—1845), заедно съ антиохийския и иерусалимския патриархъ, се застжпилъ за него, и Царигр. патриаршия простила незаконно встжпилитѣ въ брака и роднинитѣ имъ. Сжщиятъ патриархъ насърдчавалъ православнитѣ гърци въ Александрия да си уредятъ дейна община. Въ 1843 год. за пръвъ пжть билъ съставенъ уставъ (κανονισμὸς) на Александрийската община, за настоятелство на която били избрани гръцкиятъ консулъ Михаилъ Тосица, белгийскиятъ консулъ Стефанъ Цициния (Τζιτζίνιας) и шведско-норвежкиятъ консулъ Иоанъ Анастаси — първиятъ за председатель, а другитѣ за негови помощници (ἐπίτροποι). Записанитѣ за членове на общината (отначало 30 д.) се задължили редовно да внасятъ парични помощи. Още въ 1844 год. общината, по предложение на Михаилъ Тосица и съ благословението на патр. Иеротей I, замислила да построи новия храмъ „Благовещение“.

Плодъ на сговоръ между патриарха Иеротей I и паството му било решението му да опредѣли за свой приемникъ почитания отъ православното население архим. Иеротей, клирикъ на Алекс. църква, съ цель да запази напълно автокефалностьта ѝ (стр. 316). Само така, подъ покровителството на патр. Иеротея, Алекс. община могла да се бори съ Царигр. патриаршия и да ѝ наложи да признае за алекс. патриархъ народния избраникъ Иеротей II (стр. 316). Сжщо и тоя патриархъ, за да избѣгне външна намѣса и раздори въ Алекс. църква, посочилъ за свой приемникъ либийския митрополитъ Атанасий. Обаче възмогнала достатъчно, Александрийската гръцка община се стремила да вземе дейно участие въ управлението на Александрийската патриаршия. Поради това се появилъ раздоръ между нея и патр. Иеротея II. Тя, както и Каирската православна община, му заявили, че ще приематъ Атанасия при условие, че патр.

Иеротей се съгласи да бѫде преустроено управлението на патриаршията. Иеротей отхвърлилъ това искане. Опрѣнъ на недоволнитѣ гърци отъ настоятелството на Алекс. община, той поискалъ намѣсата на египетския хедивъ, но видниятъ александриецъ Иоанъ Анастаси успѣлъ да помири патриарха съ Алекс. община (въ съгласие съ внушението отъ Цариградъ, патр. Иеротей да не опредѣля своя приемникъ и да не дава права на мирянитѣ).

Александрийската гръцка община се смѣтала за самоуправляема[122]. Алекс. патриархъ Яковъ въ 1862 год. се опиталъ да я подчини, но срещналъ голѣмо противодействие. Въ Александрия се образували две партии (за патриарха и противъ него), които идвали до сбиване. По настояване на гръцкия консулъ въ Александрия Константинъ Ватикиотъ, патр. Яковъ се отказалъ отъ намѣрението си и съ официаленъ актъ отъ 18. II. 1863 год. призналъ самостойностьта на Алекс. община. Съ това още повече се усилилъ стремежътъ на Алекс. община да участвува въ управлението на патриаршията. Православнитѣ общини въ другитѣ градове (Каиро, Портъ-Саидъ, Суецъ) сѫщо сподѣляли това желание. Каирското църковно-народно събрание, свикано на 4. I. 1866 год. за изборъ на новъ патриархъ (стр. 318), изработило най-напредъ уставъ (κανονισμὸς) за управлението на патриаршията. По-късно въ тоя уставъ било добавено условието, че въ бѫдеще никой не може да бѫде признатъ за патриархъ, ако не подпише устава. Православнитѣ общини се запазвали като самоуправляеми единици. Патриархътъ нѣмалъ право да се мѣси въ избора на настоятелитѣ на общинитѣ и въ тѣхната стопанска дейность. Привилегированото положение на гръцкитѣ общини въ Египетъ се дължало и на обстоятелството, че тѣ били смѣтани за гръцкоподанни, когато алекс. патриархъ билъ турски поданикъ (назначаванъ билъ съ бератъ на турския султанъ, стр. 305).

Алекс. община бдѣла за точното прилагане на патриаршеския уставъ. Тя протестирала (съ писмо отъ 2. VII. 1866 год.), загдето патр. Никаноръ поставилъ нови митрополити и съставилъ Синодъ безъ участието на народа. Недоволството отъ Никанора се усилило особено, когато срещу него се опълчилъ архим. Евгений Ксиропотамски, който намѣрилъ поддръжка въ Александрийската и Каирската община. Въ Алекс. църква настанало разцепление, което нѣколко години смущавало и предизвикало намѣсата на египетския хедивъ и Царигр. патриаршия (стр. 318—320).

Патр. Софроний (1870—1899) се сближилъ съ клира и народа. Съ съгласието на православнитѣ общини, въ 1874 год. той съставилъ новъ уставъ (κανονισμὸς), въ който изборнитѣ права на народа били добре застѫпени. Обаче сега въ Алекс. църква изникналъ арабскиятъ въпросъ. Православнитѣ араби искали да участвуватъ съ свои представители въ избора

на александрийски патриархъ и да иматъ архиереи отъ своя езикъ. Египетското правителство поддържало тѣзи искания и затова не утвърдило устава на патр. Софрония. При избора на Софрониевия приемникъ Фотий била постигната спогодба, споредъ която арабитѣ имали 18 избиратели. Обаче при избора на Фотиевия приемникъ (1926) не било дадено на арабитѣ това право и тѣ отказали да вематъ участие въ избора. Новиятъ патриархъ Мелетий Метаксасъ представилъ на египетското правителство „Органиченъ законъ на гръцкоправославната Александрийска патриаршия", въ който не зачелъ исканията на православнитѣ араби. Египетското правителство настоявало, поне половината отъ мирскитѣ избиратели да бѫдатъ представители на туземцитѣ православни. За да осуети това искане, въ 1932 год. Мелетий издалъ наредба за изборъ на патриархъ безъ участието на народа. Православнитѣ общини били силно недоволни и дори свикали за тая цель конгресъ въ Александрия. Затова въ 1934 год. патриархътъ и Синодътъ измѣнили наредбата, като допустнали участието на мирски избиратели, обаче безъ разлика на народность, сир. арабскитѣ искания пакъ били пренебрегнати.

Православнитѣ общини обхващали гърци и араби и се наричали гръцкоегипетски, но арабското движение предизвикало тѣхното раздѣление по народность. Въ единъ и сѫщи градъ (въ Александрия въ 1887 год., въ Каиро въ 1930 год.) се образували „гръцка община" и „сирийскоправославна община". Съ това още повече се увеличила враждата между гърци и араби. Безуспѣшни били опититѣ на патр. Мелетия да обедини православнитѣ общини. За да бѫде напълно свободна отъ патриаршията, въ 1933 год. Александрийската гръцка община приела новъ уставъ, споредъ който нейнитѣ членове могатъ да бѫдатъ само гръцки поданици безъ разлика на вѣроизповѣдание (дотогава за членове се приемали само православни гърци отъ различно поданство). Алекс. патриаршия порицала това нововъведение и настоявала за предишния съставъ на общината, т. е. дао бхваща всички православни гърци отъ всѣкакво поданство, но не и инославнитѣ гърци[123].

в) **Духовна просвѣта.**—Въ сравнение съ Антиох. и Иерус. патриаршия, Алекс. църква проявила изобщо по-голѣма просвѣтна дейность. Мнозина отъ алекс. патриарси били образовани люде. Нѣкои отъ тѣхъ (Мелетий Пигасъ, Кирилъ Лукарисъ) имали значение на всеправославни учители. Имало и образовани монаси, които знаели гръцки и арабски. Александрийскитѣ патриарси смѣтали за свой дългъ да поучаватъ паството си. Още въ време на патр. Иоакима († 1567) въ Каиро се проповѣдвало при всѣка литургия и то не повече отъ единъ часъ[124]. Нѣкои патриарси проповѣдвали и на арабски, очевидно за да просвѣтятъ православнитѣ араби, а сѫщо и да привлѣкатъ коптитѣ къмъ православието (стр. 334).

Като протосингелъ на Алекс. патриаршия, Мелетий Пигасъ отворилъ училище въ алекс. манастиръ Св. Сава [125], гдето отначало самъ преподавалъ. Мелетий изпращалъ младежи да се учатъ въ други страни. Кирилъ Лукарисъ изпратилъ младия атонски монахъ Митрофанъ Критопулъ отъ гр. Беръ (Македония) да продължи образованието си въ Оксфордъ и Лондонъ (1617). Не е известно, докога сѫществувало основаното отъ Мелетия Пигасъ училище. Въ 1743 год. молдавскиятъ князъ Константинъ Маврокордато се погрижилъ да се открие училище въ Александрия (стр. 327). Неговиятъ приятель патр. Матей (1746—1766) се намиралъ въ тѣсни връзки съ учени гърци като Яковъ Патмиецъ (Πάτμιος) (учитель въ Патмоското училище и после въ Иерусалимъ), лѣкаря-философъ Евстратий Аргенти (германски възпитаникъ), Кесарий Дапонте. За да предпази паството си отъ католишката пропаганда, патр. Матей, още въ началото на своето управление. назначилъ особенъ учитель да обяснява църковното учение на арабски и гръцки и отдѣленъ възпитатель за децата. Той привлѣкълъ да служи въ Александрия младия ученъ Киприанъ, ученикъ на Евгения Вулгарисъ и учитель въ патриаршеската „академия“ въ Цариградъ. Като алекс. патриархъ (1766—1783), Киприанъ открилъ гръцко училище въ Каиро, като опредѣлилъ часть отъ църковнитѣ приходи за издръжка на учителя и шестима ученици. Той открилъ и други (низши) училища (още 2 въ Каиро, 1 въ Розета) съ по единъ учитель. Отначало нѣкои каирски клирици (дори самиятъ намѣстникъ на патриарха) се опълчили противъ тѣзи училища и се опитвали да възбудятъ народа противъ учителя иеромонахъ Герасимъ отъ Корфу. Главното каирско училилище сѫществувало съ сѫщия учитель и при Киприановия приемникъ Герасимъ III (1783—1788), който, споредъ гръцкия писатель Сергий Макрей, билъ много ученъ (πολυμαθέστατος). Ученикъ на иером. Герасима билъ бележитятъ гръцки учитель Константинъ Вардалахъ отъ Каиро.

При ученолюбивия патриархъ Партений (1788—1805), въ каирското училище преподавалъ неговиятъ племенникъ архимандритъ Теофилъ отъ о. Патмосъ. После, като александрийски патриархъ (1805—1825), Теофилъ проявилъ още поголѣмо усърдие за народното образование. Въ 1812 година назначилъ трима учители въ Каиро (по единъ въ три квартала). При все това Теофиловиятъ приемникъ Иеротей I (1825—1845) се ужасилъ отъ мрака на невежеството, който намѣрилъ въ Алекс. църква. Изглежда, учебното дѣло се разстроило следъ гръцкото възстание (1821). Нѣмало никакво училище нито въ Каиро, нито въ Дамиетъ и Розета. Патр. Иеротей се обърналъ съ трогателенъ позивъ къмъ нѣколцина богати гърци да му помогнатъ да уреди едно училище (1826). По-късно той поискалъ помощь отъ руския Синодъ и др. лица въ Ру-

сия, за да основе гръцко-арабско училище, каквото н открилъ въ 1842 год. въ Каиро. То почнало да напредва едвамъ отъ 1852 год. при своя директоръ архимандритъ Никифоръ Глика, бившъ учитель въ Халкинското богословско училище. Каирската община събрала отъ дарения около 200,000 гр. за издръжка на училището. Имало надежда то да стане главно учебно заведение въ цѣлия Египетъ, но, поради разногласия между патриарха Иеротей II и училищнитѣ настоятели, отличниятъ учитель Никифоръ Глика напустналъ Каиро (1856).

Въ 1861 год. въ Каиро било открито друго мжжко училище, наречено Абетско по името на основателитѣ му братя Рафаилъ и Анания Абетъ. Споредъ завещанието на основателитѣ, училището се намирало подъ покровителството на Русия и се управлявало отъ осмочленно настоятелство (синайския архиепископъ, единъ синайски братъ, единъ членъ на фамилията Абетъ и др. петь души). По-късно Абетското училище се развило въ пълна гръцко-арабска гимназия.

При патр. Софрония (1870—1899) просвѣтното дѣло още повече се развило. Основани били образователни дружества (σύλλογοι), които издавали списания[126]. Патриархъ Мелетий (1926—† 1935) се заелъ да подигне образованието на клира. Той основалъ въ гр. Илиополъ духовно училище (ἱεροδιδασκαλεῖον), което въ 1932 год. дало първитѣ възпитаници. То било уредено, както духовнитѣ училища въ Гърция. Давало духовно и педагогическо образование. Завършилитѣ неговия курсъ били назначавани за народни учители, преди да достигнатъ каноничната възрасть за ржкоположение.

Алекс. патриаршия издавала научно списание Ἐκκλησιαστικὸς φάρος (Църковенъ фаръ, отъ 1908 год.), популярно сп. Πάνταινος (Пантенъ) и омилетично Θεῖον κήρυγμα (Божествена проповѣдь) Тя има своя печатница. Нейното дѣло се подпомага отъ религиозни дружества (главно въ Александрия и Каиро), нѣкои отъ които издаватъ списания.

При патр. Мелетия се подигнало и народното образование. Всѣка община издържала църква и училища. Къмъ 1935 год. въ Египетъ имало осемдесетъ гръцки училища съ 520 учители и 14,900 ученици и 3 арабски училища (по едно въ Александрия и Каиро и арабски отдѣлъ въ Абетската гимназия) съ 28 учители и 500 ученици, отъ които 200 д. били инославни. Много гръцки деца следвали въ чужди училища[127].

Отъ ученолюбие били полагани грижи за библиотеката на Алекс. патриаршия[128]. Много книги били донесени отъ александрийския патриархъ Митрофанъ Критопулъ[129] (1636—1639). Алекс. патриархъ Партений II съставилъ въ 1796 год. описъ на патриаршеската библиотека, която тогава имала 2164 книги (1877 печатни и 287 ржкописи). Когато въ 1804 год. избѣгалъ отъ Каиро (стр. 308), той прибралъ книгитѣ въ скривалище[130]. Въ времето на патр. Иеротей II библио-

тата била пренесена въ новия патриаршески домъ въ Каиро. Къмъ 1935 год. тя имала 492 ржкописни кодекси (сборници) и 1650 тома старопечатни книги[131].

Александр. църква изобщо не е дала значителна богословска книжнина. Борбата за сжществуване не позволявала за усилени книжовни занимания. Все пакъ нѣкои нейни образовани дейци сж оставили богословски трудове.

1) Най-виденъ отъ тѣхъ билъ Мелетий Пигасъ, роденъ въ 1549 год. въ Хандаки (о. Критъ). Той добилъ висше образование въ Венеция и Падуа, гдето усволъ твърде добре латинския езикъ. Следъ като учителствувалъ въ родното си мѣсто, Мелетий отишълъ въ Синайския манастиръ. Въ Иерусалимъ той се срещналъ съ алекс. патриархъ Силвестъръ, който го познавалъ още въ Критъ и го склонилъ да му стане протосингелъ. Следъ смъртьта на Силвестра, Мелетий заелъ алекс. престолъ, който държалъ до смъртьта си († 13. IX. 1601).

За нуждитѣ на училището въ александрийския манастиръ Св. Сава Мелетий Пигасъ написалъ учебно пособие подъ заглавие „Στιχιώσεις“, раздѣлено на три части: граматика, диалектика и риторика. Въ връзка съ протестантството Мелетий съставилъ ржководство „Ὀρθόδοξος χριστιανὸς“ (Православенъ християнинъ), гдето въ диалогична форма се разглеждатъ вѣрски въпроси. Важно е Мелетиевото съчинение „Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα“ (За властьта на папата), посветено на александрийския патриархъ Силвестъръ. Догматическо-канонически трактатъ представява съчинението му „Περὶ Ἐκκλησίας Στρωματεὺς δεύτερος“ (разглежда идеята за църквата, църковно служение, управление и цель на Църквата). Въ 1585 г. Мелетий го изпратилъ въ Москва (стр. 323).

Мелетий билъ и голѣмъ проповѣдникъ, говорѣлъ на на достжпенъ езикъ. Известенъ е сборникъ на негови проповѣди, озаглавенъ „Περίοδος εὐαγγελικὴ“ (Евангелски периодъ). Ценни сж и неговитѣ писма до гръцкитѣ учени Максимъ Маргуний и Гавриилъ Севиръ, до Мартина Crusius и др. протестантски богослови.

2) Кирилъ Лукарисъ, роденъ въ Критъ въ 1573 г., се училъ въ Венеция и Падуа, гдето усвоилъ италянския и латинския езикъ. Патр. Мелетий Пигасъ го ржкоположилъ за дяконъ и свещеникъ (1593 год.) и го изпратилъ въ Полша въ помощь на православнитѣ малоруси. Въ 1601 год. Кирилъ се възкачилъ на алекс. престолъ вмѣсто умрѣлия Мелетий Пигасъ, а въ 1620 год. билъ избранъ за цариградски патриархъ и въ 1638 год. билъ хвърленъ въ морето по иезуитски клевети. Кирилъ билъ красноречивъ проповѣдникъ. Смѣталъ за своя главна длъжность да проповѣдва словото Божие. Презъ октомврий 1611 год. той говорилъ въ Каиро по четири пжти въ недѣлни дни. Запазени сж надъ сто негови проповѣди, произнесени въ разни градове (Яшъ, Търговище, Букурещъ, Калиполи, Кипъръ, Александрия, Цариградъ и най-много въ Каиро).

Той написалъ две полемични съчинения: противъ главенството на папата и противъ иезуититѣ (въ видъ на диалогъ). Съ цель да отвърне гърцитѣ отъ католишкитѣ съблазни, Кирилъ остро нападналъ папата (тогава Павелъ V, 1605—1621), нарекълъ го „Сарданапалъ и другъ Елиогабалъ". Ценень исторически изворъ сж неговитѣ писма до Мелетия Пигасъ, кентерберийския архиепископъ Abbot и др. лица.

3) Герасимъ Спарталиотъ, александр. патриархъ (1620—1636), родомъ отъ Критъ, ималъ философско и богословско образование, знаелъ старогръцки, латински, еврейски и арабски. Въ Каирската патриаршеска библиотека сж запазени негови проповѣди на старогръцки езикъ. Той обичалъ да цитува изъ проповѣдитѣ на католишки богослови, подъ влияние на които приемалъ непорочното зачатие на св. Богородица. Неговитѣ проповѣди били превеждани на арабски отъ неговия архидяконъ Иоаникий, който после, като алекс. патриархъ (1645—1657), обичалъ да проповѣдва повече на арабски.

4) Герасимъ Палада отъ Критъ получилъ образованието си въ Корфу и Венеция, учителствувалъ въ Пелопонесъ и Епиръ, заемалъ костурската катедра и въ 1688 год. билъ избранъ за александрийски патриархъ, какъвто останалъ до 1710 год., когато въ дълбока старость се оттеглилъ въ Атонъ (стр. 314). И той билъ усърденъ проповѣдникъ. Въ Каирската патриаршеска библиотека е запазенъ сборникъ съ негови проповѣди. Известенъ е и неговъ трактатъ по краснорѣчие подъ заглавие Ἔκθεσις τῆς ἁπάσης ῥητορικῆς τέχνης. Съчиненията на патр. Герасима били ценени и въ Иерусалимъ: въ тамошната патриаршеска библиотека се намиратъ преписи отъ тѣхъ.

5) Евстратий Аргенти отъ о. Хиосъ училъ медицина въ Хале (Саксония) и около 1748 год. дошълъ въ Египетъ, гдето водилъ прения съ двама католишки монаси (стр. 330) и въ 1759 год. въ Каиро написалъ полемично съчинение „Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων" (Сборникъ противъ безквасницитѣ). Въ Каиро Аргенти написалъ очеркъ за католишката пропаганда на Истокъ. Патр. Матей Псалтъ изпратилъ това съчинение въ Русия.

Запазени сж слово за изповѣдьта отъ алекс. патриархъ Партений II и проповѣди на патр. Теофила, който въ 1801 г. написалъ и похвално слово за руския царь Павелъ I (вж. и стр. 301).

Въ ново време книжовни сили били събрани около изданията на Алекс. патриаршия.

г) **Църковно устройство.**—Поради голѣмото намаление на православното население въ Египетъ[132], Алекс. църква дълго време имала само единъ архиерей — патриархътъ. По тази причина алекс. патриарси били ржкополагани отъ външни архиереи[133]. преди още да падне Алекс. църква подъ влияние на Царигр, патриаршия (стр. 313), и за александрийски патриарси били

избирани дори лица въ презвитерски чинъ [134] и иноземци. Презъ XVII и XVIII в. тамъ понѣкога се явявали епархийски архиереи (митрополити), и въ султанскитѣ берати се говорѣло за епископи, но въ действителность тѣ били по-скоро само титуляри [135], колкото да поддържатъ споменъ за нѣкои стари епархии (Либийска, Тиваидска, Пентаполска, Пелусийска). Александрийскиятъ патриархъ управлявалъ самолично (безъ Синодъ) или пъкъ, когато отсѫтствувалъ, чрезъ свой намѣстникъ. Той седѣлъ въ Каиро, седалището на египетския паша. Ако и даималъ малко паство, той продължавалъ да употрѣбява древната величествена титла „Папа и патриархъ на Александрия и цѣлия Египетъ и сѫдия на вселената“ [136] и носѣлъ тиара вм. корона [137]. Сѫщо и въ ново време алекс. патриархъ носѣлъ такава титла [138] и, когато извършвалъ литургия, употрѣбявалъ два епитрахила и две митри (едната обикновена, а другата въ видъ на висока скуфа отъ червено кадифе съ нашити златни херувими) [139].

Опити за устройството на Алекс. патриаршия били наложени отъ засиленитѣ гръцки общини въ Египетъ (стр. 315). Въ времето на патр. Яковъ (1861—1865), освенъ тиваидски митрополитъ (пребивавалъ въ Москва), имало още двама митрополити — пентаполски и пелусийски, които, изглежда, пребивавали въ Египетъ. Приемникътъ на Якова, Никаноръ, билъ избранъ въ 1866 год. по новъ начинъ. Въ Каиро билъ свиканъ църковно-народенъ съборъ, съставенъ отъ двамата митрополити, които се намирали въ Египетъ, отъ клирици, представители на православнитѣ общини и първенци (стр. 318). Съборътъ най-напредъ избралъ мѣстопазитель (τοποτηρητὴς) на алекс. престолъ — пентаполския митрополитъ. Следъ надлежна молитва мѣстопазителтъ посочилъ достойния за патриархъ (тиваидския митрополитъ Никаноръ). Съборътъ прогласилъ посоченото лице за алекс. патриархъ съ общъ викъ „да живѣе“ и веднага уведомилъ египетския хедивъ за извършения изборъ съ молба да се издаде султански бератъ за новия патриархъ. Споредъ изработения отъ сѫщия съборъ уставъ (κανονισμὸς), александрийскиятъ патриархъ се избиралъ отъ клира и народа на Алекс. църква. Тя се управлява отъ патриарха заедно съ Синодъ, съставенъ отъ четирма клирици на алекс. престолъ. Епархийскиятъ архиерей се избира отъ православнитѣ общини въ епархията и се утвърждава отъ Синода. Дѣла, засѣгащи алекс. престолъ, се решаватъ отъ събранието, съставено отъ синоднитѣ членове и настоятелитѣ (ἐπίτροποι) на православнитѣ общини, подъ председателството на патриарха. Печатътъ на патриаршията се състои отъ петь части, всѣка една отъ които се пази отъ патриарха и синоднитѣ членове. Всѣка година патриаршията дава отчетъ за своята стопанска дейность предъ настоятелитѣ на православнитѣ общини. Забранено е на патриарха да се мѣси въ избора на общинскитѣ настоятели и въ тѣхната стопанска дейность, която се намира

подъ общия надзоръ на патриарха, Синода и общинскитѣ настоятели. Наследникъ на имотитѣ на патриарха е самиятъ александрийски престолъ.

Патриархъ Никаноръ (1866—1869) съставилъ Синодъ, но пренебрегналъ участието на народа при поставяне на митрополити. Тогава Александр. църква имала нѣколко епархийски архиереи съ титла митрополити (либийски, тиваидски, пелусийски, киренски, триполийски). Поради смутоветѣ уставътъ отъ 1866 г. не билъ приложенъ при избора на новъ патриархъ — Софроний IV (1870—1899). Сжщо и изработениятъ отъ патр. Софрония уставъ (1874 год.) не билъ приложенъ, понеже египетското правителство не го утвърдило. Споредъ тоя уставъ, алекс. патриархъ се избира отъ съборъ, въ който участвуватъ: 1) представители на православнитѣ общини, 2) първомайсторитѣ на признатитѣ еснафи въ Александрия и Каиро, 3) представители на лѣкаритѣ и адвокатитѣ въ сжщитѣ градове.

Въ 1899 год., следъ смъртьта на патр. Софроний, била изработена наредба за изборъ на алекс. патриархъ (Κανονιστικὸν διάγραμμα περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας). Споредъ нея патриархътъ се избира отъ клира и народа (представители на общинитѣ и професиитѣ). Изборътъ на новъ патриархъ (Фотий) билъ извършенъ споредъ тази наредба (въ м. дек. 1899 и ян. 1900 год.), ако и да не била утвърдена отъ държавната власть. Съборъ отъ 151 духовни и мирски представители се свикалъ въ храма на алекс. манастиръ Св. Сава и, подъ председателството на мѣстопазителя, избралъ съ гласуване нѣколко кандидати (между тѣхъ архиереи отъ други диоцези и великия архидяконъ на Алекс. патриаршия). Списъкъ съ тѣхнитѣ имена билъ представенъ на египетското правителство за одобрение. Следъ връщането на списъка, съборътъ въ второ заседание (сега ималъ 169 представители на общинитѣ и професиитѣ) избралъ съ вишегласие (159 гл.) едного отъ одобренитѣ отъ правителството кандидати (назаретския митрополитъ Фотий). За станалия съборъ било съобщено на египетското правителство, за да издействува бератъ отъ турския султанъ. Султанскиятъ бератъ билъ изпратенъ, по стария обичай, на Цариградската патриаршия, която го препратила на новия алекс. патриархъ. Тържествената интронизация на патр. Фотий станала не въ Каиро, а въ Александрия, въ новия храмъ Благовещение.

По сжщия начинъ билъ извършенъ въ 1926 год. и изборътъ на Фотиевия приемникъ, Мелетий Метаксасъ[140]. Само че поради пълното освобождение на Египетъ отъ властьта на турския султанъ, той възседналъ на алекс. престолъ веднага, щомъ получилъ известие за избора (13. VI. 1926), безъ да чака да бжде официално признатъ отъ египетското кралско правителство. Надлеженъ кралски указъ излѣзълъ следъ повече отъ година (стр. 311).

Сѫщо и патр. Мелетий се занималъ съ устройството на Алекс. патриаршия. Следъ като пропадналъ неговиятъ опитъ да има утвърденъ отъ държавата законъ за Алекс. патриаршия (стр. 311), той се заелъ да я устрои възъ основа на църковнитѣ правила и конституцията на египетското кралство (членоветѣ, които давали религиозна свобода). Съ наредба (Διάταξις) отъ 13. XI. 1931 год. било напълно уредено синодното управление на Александ. църква. Св. Синодъ се състои отъ патриарха и всичкитѣ митрополити въ Александрийския диоцезъ. Патриархътъ ржководи Алекс. църква „по наредби и решения на Синода", и „патриаршескиятъ Синодъ" действува само подъ председателството на патриарха. Св. Синодъ се свиква два пѫти въ годината. Участието на архиереитѣ въ неговитѣ заседания е задължително. Епархийскитѣ архиереи споменаватъ името на патриарха въ време на богослужение. Отдѣлно отъ Синода действуватъ Патриаршески сѫдъ и Патриаршески стопански съветъ.

Съ друга наредба (Διάταξις) отъ 1934 год. билъ опредѣленъ начинътъ за изборъ на патриархъ. Алекс. патриархъ се избира отъ съборъ, който се състои: 1) отъ архиереитѣ на алекс. престолъ; 2) отъ 36 презвитери на Алекс. архиепископия (епархията на патриарха), великия архидяконъ на Александрийската патриаршия и предстоятелитѣ-чредници на храмоветѣ отъ всѣка, митрополия; 3) отъ мирски представители на общинитѣ, църковния народъ и благодетелитѣ на патриаршията. Право за участие се дава при условие да се плаща на патриаршията не по-малко отъ 30 гр. даждие. Съборътъ съставя списъка (каталогъ) на достоизбираемитѣ, отъ които архиереитѣ могатъ да бѫдатъ и отъ чужди диоцези. Въ второто заседание съборътъ избира отъ тоя списъкъ трима кандидати, отъ които Св. Синодъ избира съ вишегласие патриарха и го провъзгласява за приемникъ на престола на св. Марка. Св. Синодъ трѣбва да се състои най-малко отъ 7 митрополити. Той се попълва до числото 7 съ по единъ архиерей на патриаршиитѣ Цариградска, Антиохийска и Иерусалимска, Еладската и Кипърската църква. Патриархътъ се титлува: „Папа и патриархъ на Александрия, Либия, Пентаполъ, Етиопия и цѣла Африка".

Още при патр. Фотия били увеличени епархиитѣ на Алекс. патриаршия[141]. Патр. Мелетий унищожилъ Мемфиската епархия (нейниятъ катедраленъ градъ Илиополъ съставя по-скоро кварталъ на Каиро) и вмѣсто нея открилъ ермополската епархия. Освенъ това той учредилъ още две нови епархии за православнитѣ гръцки колонии въ Африка: Иоанополска и Картагенска. Съ особена наредба за избора на митрополититѣ (отъ 16. XI. 1931 год.) били опредѣлени следнитѣ деветь митрополии, подведомствени на алекс. престолъ: Триполийска съ катедра въ Триполи, Леонтополска съ кат. въ Загазикъ, Пелусийска съ катедра въ Портъ-Саидъ,

Ермополска съ кат. въ Танта, Птолемаидска съ кат. въ Миния, Аксомска съ кат. въ Адисъ-Абеба (Абисиния), Иоанополска съ кат. въ Йоханесбургъ, Нубийска съ кат. въ Хартумъ, Картагенска съ кат. въ Тунисъ.

Споредъ тая наредба, народътъ не участвува въ избора на митрополититѣ. Отъ списъка на достоизбираемитѣ патриархътъ избира трима кандидати и отъ тѣхъ Синодътъ избира едного за митрополитъ. Патриархътъ управлява овдовѣлитѣ митрополии непосрѣдствено или пъкъ чрезъ нѣкой отъ съседнитѣ митрополити. Сжщо така той управлява и епархиитѣ, чиито митрополити се намиратъ подъ възбрана. Овдовѣлата катедра трѣбва да бжде попълнена не по-късно отъ шесть месеци. Починътъ за изборъ на новъ митрополитъ принадлежи на патриарха.

Патр. Мелетий издалъ наредби и за клира[142]. Споредъ тѣхъ, никой не може да бжде ржкоположенъ или причисленъ къмъ клира на Алекс. църква, ако не е свършилъ богословско или свещеническо училище. Въ 1932 год. Алекс. църква имала 107 клирици, отъ които 30 д. съ богословско образование и близу толкова завършили свещеническо училище или гимназия. Въ Алекс. диоцезъ имало около 30 църкви и петь манастири, два отъ които нѣмали монаси (Св. Сава въ Александрия, Св. Георги и Св. Никола въ Каиро, Св. Никола въ Розета и Св. Никола въ Дамиетъ)[143]. Въ Александрия патриаршията се помѣщава въ манастира Св. Сава, а въ Каиро — въ манастира Св. Никола. Къмъ 1935 год. въ Египетъ имало около, 120,000 д. православни, отъ които 88% говорѣли гръцки, 10% арабски, 2% руски, ромънски и др езици. Повечето отъ арабитѣ били египетски поданици, отъ гърцитѣ 1/4 — гръцки, а останалитѣ имали различно поданство[144].

Забележки

[1] Матей Псалтъ (1746—1766), Герасимъ III (1783—1788).

[2] Въ берата на Герасима III въ началото се казва: Ὁ πατριάρχης τῶν Ῥωμαίων τῆς πόλεως (гръцки преводъ у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 594, заб. 4). Него трѣбвало да признаватъ за свой патриархъ, ὅλοι οἱ κατοικοῦντες καὶ εὑρισκόμενοι Ῥωμαῖοι εἰς τοὺς τόπους . . .

[3] Οἱ . . . μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι . . . νὰ διορίζονται καὶ νὰ ἐξώνωνται ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον, μηδενὸς ἄλλου ἀναμιγνυομένου εἰς τὸν διορισμὸν καὶ ἔξωσιν τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων (п. бератъ).

[4] ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ μου διβανίου ἐνώπιον τῶν μεγάλων μου βεζυράδων καὶ καζασκέριδων.

[5] . . . зловѣрные Арапляне, немилостивые къ намъ до конца, тощатся истребить св. Церковь Божію. Кромѣ иныхъ нуждъ, которыми озлобляютъ насъ непрестанно, грѣхъ ради нашихъ, ничто иное не предстоитъ намъ ежедневно, какъ бѣды и кручины и распаляющееся гоненіе и ежечасныя угрозы смерти. Честнаго мужа нашего экономa, зло мучивши, предали мечу и грозятъ сотворить пустымъ и раззоритъ храмъ Божій . . . (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 40—41).

[6] С. съч., стр. 92.

[7] Синайски старци въ Москва разказвали, че клеветницитѣ евреи, по заповѣдь на пашата, му дали да изпие отрова, но патр. Иоакимъ останалъ невредимъ. На този разказъ повѣрвалъ рускиятъ царь Иванъ Грозни, (п. съч., 93—95; вж. по-долу, заб. 81).

За страданията на Алекс. църква се говори и въ второто послание на патр. Иоакима до руския царь Иванъ Грозни (с. съч. стр. 101—102).

[8] Алекс. патриархъ Мелетий Пигасъ (1590—1601) говори, че, както му съобщилъ нѣкой си старецъ на име Иоакимъ, езицитѣ на 30,000 гърци въ Египетъ били отсѣчени въ единъ день само, защото говорѣли гръцки. Заповѣдано било да се изгорятъ гръцкитѣ книги и забранено било да се говори на гръцки (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 615).

[9] Атанасий Ипсиланти, който посетилъ Египетъ въ 1744 год., съобщава, че намѣрилъ патр. Козма въ голѣма бедность. Той едвамъ „преживѣвалъ поради мѫчнопоносимия (δυσοάστακτον) дългъ" на патриаршията, чиито приходи не стигали нито за изплащане лихвитѣ на заемитѣ. Патриаршескитѣ здания (кѫщи, дюкяни и др. сгради) били застрашени да се съборятъ (цитатъ у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 752).

[10] Споредъ описанието на Атанасия Ипсиланти, патр. Матей билъ приетъ отъ египетския управитель Рахипъ паша, както никой отъ предшественицитѣ му. По-рано новиятъ патриархъ влизалъ въ патриаршията, възсѣдналъ на магаре, а на Матея билъ даденъ хубавъ конь (атъ) и тържествено съпроводенъ до патриаршията отъ стража на пашата (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 759).

[11] . . . εἰς τοῦτον τὸν πτωχότατον καὶ τὰ λοίσθια πνέοντα ἁγιώτατον θρόνον (п. съч., стр. 772). Въ своето прошение, изпратено до царигр. патриархъ Самуилъ Ханджери (1763—1768, 1773—1774) по поводъ оставката на патр. Матея, православнитѣ първенци въ Египетъ сѫ заявили, че Алекс. патриаршия вече не може да понесе нито най-малкъ дългъ. Тя има „белезитѣ на падане" (φέρει τὰ σημεῖα τῆς πτώσεως) и „както е известно на всички" едвамъ има срѣдства за прехраната на патриарха и неговата свита (μὲ τὴν συνοδίαν του) и да плаща царскитѣ даждия. „Православнитѣ въ Египетъ всички сѫ твърде бедни (πάμπτωχοι), жителитѣ на Тамиатъ и Рахити (Розета) сѫ достойни за милостиня, и пребиваващитѣ сега търговци повече отъ другъ пѫть намалѣха и претърпѣха нещастия (ἐδυστύχησαν)". Манастиръ Св. Сава въ Александрия се издържалъ само отъ мореплавателитѣ (ναυσιπόροῦντες) православни. Срѣдствата на манастира Св. Георги въ Стари Мисиръ (Фостатъ) едвамъ стигали за прехраната на беднитѣ, които живѣели тамъ, понеже този манастиръ билъ и болница, и сиропиталище, и старопиталище (п. съч., стр. 778).

[12] Той отправилъ това послание отъ 12. VI. 1766 год. до патриаршеския намѣстникъ въ Розета протосингель Мисаилъ и до тамошнитѣ християни. Съобщавалъ, че неговиятъ изборъ е станалъ по Божие благоволение, безъ да причини „голѣми и тежки разходи", които да доведатъ „този беденъ престолъ до изчезване" (εἰς τὸν ἀφανισμὸν αὐτοῦ τοῦ πτωχοῦ θρόνου) (п. съч., стр. 781).

[13] Негова паметна записка у Г. Мазараки, Συμβολὴ и пр., стр. 651—654. Той смѣта злинитѣ, които търпѣлъ за по-варварски отъ тия на тавроскитѣ.

[14] Наполеонъ превзелъ Александрия на 2. VII. 1798 год. и Каиро на 25 с. м.

[15] Партений бележи, че билъ угнетяванъ по разни начини отъ властиницитѣ (πλεονεκτούμενοι ποικιλοτρόπως ἐκ τῆς καταδυναστεύσεως τῶν κρατούντων) (у Χρυσ, Παπαδ., п. съч. стр. 795).

[16] Архиеп. Хрисостомъ казва, че оттогава никой не е съобщилъ, кѫде се намирало това скрито мѣсто и какво станали книгитѣ (п. съч., стр. 895).

[17] У Лопухинъ (п. изд., II, I, стр. 220) — по заповѣдь на египетския хедивъ, а споредъ архиеп. Хрисостомъ (п. съч., стр. 796), поради болесть заминалъ въ Родосъ.

[18] Въ негово писмо до египетския хедивъ (цит. у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 798, заб. 4).

[19] Негово писмо отъ 29. IX. 1826 год. до Дионисия Рота и трима лѣкари, които молилъ да изпратятъ парични помощи, за да открие гръцко училище въ Египетъ (п. съч., стр. 805—807).

[20] Въ 1824 Мехмедъ Али изпратилъ въ Гърция сина си Ибраимъ паша начело на 18,000 д. войска, която после била увеличена още съ 8000 д. Следъ наваринската битка (20. IX. 1827 год., когато съединенитѣ флоти на Англия, Франция и Русия разбили египетско-турската флота), Ибраимъ паша билъ заставенъ да напустне Гърция.

[21] Съ лондонския договоръ отъ 15. VII. 1840 год. било признато наследственото управление на Мехмедъ Али въ Египетъ и освенъ това го признали за пожизненъ управитель на Палестина. Мехмедъ Али, подкрепенъ отъ Франция, не приелъ тоя договоръ, но флотитѣ на държавитѣ, които подписали лонд. договоръ, го принудили да напустне завзетитѣ области и да остане само като управитель на Египетъ, подчиненъ на султана.

[22] Следъ 1832 год. войната била подновена въ 1838 год. и продължила до 1841 год.

[23] Споредъ архиеп. Хрисостомъ, всѣки день умирали по 2000 д. въ цѣлия Египетъ. Въ шесть месеци въ Каиро загинали 35,000 д., въ Александрия — 14,000 д. или $^1/_3$ отъ жителитѣ ѝ. Въ цѣлия Египетъ умрѣли надъ 150,000 д. (п. съч., стр. 813).

[24] Срв. Лопухинъ, п. изд., стр. 235.

[25] Иоакимъ I Πάνυ (Славни) отъ Атина; Силвестъръ отъ Критъ, училъ се въ Цариградъ при учителя Елеавулкъ и билъ игуменъ въ Критъ; Мелетий Пигасъ отъ Критъ, гдето билъ игуменъ; Кирилъ Лукарисъ и Герасимъ I Спарталиотъ отъ Критъ; Митрофанъ Критопулъ отъ гр. Беръ (Верия) въ Македония, бившъ атонски монахъ; Никифоръ (свещеникъ Николай Κλαροζάνης) отъ Критъ; Иоаникий, бившъ верийски митрополитъ; Партений I отъ Аркадия; Герасимъ II Παλλαδᾶς отъ Критъ, бившъ управляващъ Одринската митрополия и после костурски митрополитъ; Самуилъ Капасули отъ о. Хиосъ, бившъ протосингелъ на Цариград. патриаршия; Козма III отъ о. Патмосъ, бившъ писидийски митрополитъ; Матей Псалтъ отъ о. Андросъ, бившъ атонски монахъ. Вж. и по-доле заб. 41.

[26] Тоя митрополътъ се възползувалъ отъ отсѫтствието на патр. Иеремия, който тогава отишелъ на поклонение въ Иерусалимъ. Въ тоя съборъ участвували още патр. Иеремия и антиох. патриархъ Михаилъ IV (1523—1540) (M. Crusius, Turcograecia, Базелъ 1584, стр. 153—155; срв. М. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, Цариградъ 1890, стр. 501).

[27] Въ 1586 год. пловдивскиятъ митрополитъ Теолиптъ заелъ цариг. престолъ, изглежда съ съдействието на алекс. патриархъ Силвестъръ, който билъ противникъ на свалениа Пахомий Патестъ (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 630).

[28] У Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 641.

[29] Въ 1588 год. въ о. Критъ върлувала чума, отъ която умрѣли много мѫже и жени. Нѣкои отъ овдовѣлитѣ свещеници встѫпили самоволно въ втори бракъ, сѫщо и нѣкои отъ овдовѣлитѣ попадии. Това възбудило голѣмо смущение между критското православно население. Цариг. патриархъ Иеремия II се видѣлъ принуденъ да прости второбрачнитѣ свещеници и особено второбрачнитѣ попадии. Единъ иеромонахъ (Иоасафъ Лахнисъ) се опълчилъ срещу това решение на цариг. патриархъ, но билъ смъмренъ отъ Мелетия Пигасъ съ писмо, въ което изтъкналъ, че той е съгласенъ съ снизходителното решение на цариг. патриархъ, макаръ че изобщо втори бракъ трѣбва да се позволява на свещеници, овдовѣли само следъ отказването имъ отъ свещеничеството. Въ 1599 год. самъ Мелетий Пигасъ позволилъ на една овдовѣла попадия да встѫпи въ втори бракъ (документитѣ сѫ посочени у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 644, заб. 1). Той току-що се върналъ отъ Цариградъ въ Александрия презъ юлий 1594 год., цариг. патриархъ Иеремия II го поканилъ да се върне въ Цариградъ поради важни църковни работи. Въ това време Иеремия II му възложилъ разни частни дисциплинарни дѣла (за единъ монахъ, който хвърлилъ расото; за презвитера Яковъ, който изгубилъ ржкоположителната си грамота) (с. тамъ, стр. 644).

[30] Ἀρχιμ. Καλλ. Δελικάνη, Τὰ . . . ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου πρὸς τὰς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου, стр. 3—4.

[31] Подписалъ съборни решения отъ 1. XII. 1620 год., мартъ 1622 год. (за изплащане дълга на Цариград. патриаршия отъ всичкитѣ нейни епархии, за Метонската епархия).

[32] Δελικάνη, п. сб., стр. 5: προτροπῇ τοῦ . . . Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

[33] . . . νὰ συσταλθοῦσιν ὀλίγον ἀπὸ τὲς ἀταξίαις (у Χρυσ. Παπαδ. п. съч. стр. 706).

[34] Δελικάνη, п. сб., стр. 7—9.

[35] Цариградскиятъ патриархъ тъкмѣлъ Козма за алекс. патриархъ още въ 1709 г., когато узналъ за намѣрението на алекс. патриархъ Герасимъ да се откаже отъ престола. Затова, когато митр. Самуилъ се върналъ въ Еги. петъ и отишълъ въ Каиро (12. XII. 1709 год.), цариград. патриархъ побързалъ да го обвини, че той сторилъ това, за да заграби алекс. престолъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 733).

[36] Δελικάνη, п. сб., стр. 16—18.

[37] Δελικάνη, п. сб., стр. 18—21.

[38] Съобщение на съвременникъ отъ 25. I. 1714 год. у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 739.

[39] Патр. Иеремия съ дълго писмо отъ 1718 г. увещавалъ християнитѣ въ Галата (кварталъ въ Цариградъ) да подпомогнатъ алекс. патриархъ Самуилъ (Δελικάνη, п. сб., стр. 21—24); далъ му препоржчително писмо да събира милостиня въ епархиитѣ на Цариград. патриаршия (Δελικάνη, п. сб., стр. 24—29); въ 1718 год. подарилъ на Алекс. патриаршия ставропигиалния храмъ Св. Никола Черника въ Влашко, въ мѣстностьта Гранище (Γρανίστε) (с. сб. стр. 29—32). Хрисантъ Иерусалимски далъ едно имение на букурещкия манастиръ Златари, който принадлежалъ на Алекс. патриаршия (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 744).

[40] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 746 и 750.

[41] Козма II (1723— † 1736) отъ Халкидонъ, бившъ цариград. патриархъ; Козма III (1737— † 1746), Матей Псалтъ (1746—1766); Киприанъ (1766— †1783) отъ о. Кипъръ, бившъ учитель въ патриаршеската академия въ Цариградъ; Герасимъ III Гимари (1783—1788) отъ о. Леросъ, до избора си епископъ Метърски (Μετρῶν); Партений II Панкоста (1788—1805) отъ о. Патмосъ, бившъ протосингелъ на Цариград. патриаршия и до избора си пелусийски митрополитъ; Теофилъ (1805—1825) отъ о. Патмосъ, племенникъ на Партения II и до избора си либийски митрополитъ; Иеротей I (1825—1845) отъ Клиново, Лариска околия, до избора си никейски митрополитъ. Вж. изборни документи у Δελικάνη, п. сб., стр. 33—51; за Козма II у Μαζαράκη, Συμβολή . . ., стр. 585 сл. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 749 сл.

[42] Нѣкои алекс. патриарси били избрани отъ Цариград. патриаршия ужъ по молба на клира и народа въ Египетъ. Въ изборния актъ за патр. Козма III отъ 1737 год. се казва: τὸ ἐκεῖσε ὀρθόδοξον σύστημα καὶ ὁ εὐαγὴς κλῆρος τοῦ ἁγιωτάτου ἐκείνου θρόνου . . ., πεπόμφασι κοινὴν ἔγγραφον ἀναφορὰν πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὸν κατ' αὐτὴν ἁγιώτατον καὶ Οἰκουμενικὸν θρόνον ὡς πρὸς κοινὴν μητέρα καὶ καθολικωτάτην ἀρχήν τε καὶ κεφαλὴν . . . δεόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ἀναλαβέσθαι τὴν φροντίδα καὶ ἀποκαταστῆσαι αὐτοῖς ποιμενάρχην τῷ ἁγιωτάτῳ ἐκείνῳ θρόνῳ (Δελικάνη, п. сб., стр. 34). Сѫщо и въ изборния актъ за Матея отъ 1746 год., за Партения отъ 1788 год. (п. сб., стр. 40, 44—45).

Въ нѣкои избори участвували източнитѣ патриарси, които се случвали тогава въ Цариградъ (Мелетий Иерусалимски въ 1737 г., Δελικάνη, п. сб., стр. 35) или пъкъ изборътъ билъ извършванъ съ тѣхно съгласие (с. сб., стр. 41, за алекс. патриархъ Киприанъ въ 1766 год.). Отъ начало били допускани да присѫтствуватъ въ избора на алекс. патриархъ по-първи цариградски клирици и майсторитѣ на кожухарския еснафъ въ Цариградъ. Тѣ били смѣтани за представители и застѫпници на православното население въ Египетъ. Напр. въ изборния актъ отъ 1737 год. се казва: συμπαρόντος καὶ τοῦ εὐαγεστάτου κλήρου τῆς βασιλευούσης ταύτης τῶν πόλεων, ἔτι δὲ καὶ τῶν τιμιωτάτων μαγιστόρων τοῦ χρησίμου ῥουφετίου τῶν γουναράδων, ἐπιτρόπων ἀποκατασταθέντων καὶ ἐπιτηρητῶν τῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ θρόνῳ τελούντων χριστιανῶν (Δελικάνη, п. сб., стр. 35).

Подъ влияние на нѣкои гръцки първенци въ Цариградъ билъ избранъ

напр., Козма Византиецъ (срв. тукъ по-горе, стр. 314). Матей Псалтъ билъ покровителствуванъ отъ молдавския князъ Константинъ Ник. Маврокордато (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 729 и 735).

[43] Въ документа царигр. патриархъ Хрисантъ казва, че той извършилъ това, като обсждилъ въпроса заедно съ иерусалимския патриархъ Поликарпъ, съ своя Синодъ и съ клира (при Царигр. патриаршия) (Δελικάνη, п. сб., стр. 48—49).

[44] Това съобщава Атанасий Ипсиланти (вж. цитатъ у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 792.

[45] Въ изборния актъ за Козма III се казва, че египетскиятъ клиръ и народъ се обърнали къмъ Царигр. патриаршия ὡς πρὸς κοινὴν μητέρα καὶ καθολικωτάτην ἀρχήν τε καὶ κεφαλήν (Δελικάνη, п. сб., стр. 34).

[46] У Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 750.

[47] За него той ходатайствувалъ предъ царигр. патриархъ Серафимъ (1757—1761) (Χρυσ. Παπαδ., п. съч. стр. 770).

[48] Вж. Δελικάνη, п. сб., стр. 70—75 и 80—82.

[49] Δελικάνη, п. сб., 76—78. Иеротей не получилъ писмата на Григория (кой знае, какъ се загубили). Затова приемникътъ на Григория, Антимъ IV, пакъ му изпратилъ томоса за браковетѣ и други актове по сжщия предметъ съ покана да побърза да му съобщи своето мнение (п. сб. стр. 79—80).

[50] Настоятелитѣ на гръцката община въ Александрия така мотивирали своята молба до царигр. патриархъ да одобри избора и да ржкоположи Иеротея (Δελικάνη, п. сб., стр. 84—85).

[51] . . . ἀείποτε ἐν ἑκάστῃ χηρείᾳ αὐτοῦ, κατ' ἀρχαίαν ἱερὰν τάξιν καὶ προνόμιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἀνεδεικνύετο ἐντεῦθεν παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου ὁ διάδοχος (Δελικάνη, п. сб., стр. 85). Царигр. патр. Мелетий писалъ и отдѣлно писмо до влиятелния църковенъ настоятель Михаилъ Τοσίτσας (Тошица ?) да действува, за да бжде приетъ Артемий (с. сб., стр. 88—90).

[52] βασιζόμενος ἐπὶ ἀπ' αἰώνων διατηρηθέντα διαδοχικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἀλεξανδρινοῦ θρόνου (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 817).

[53] Δελικάνη, п. сб., стр. 94—95: χειροτονηθῆναι κανονικῶς Ἀρχιερέα ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμφάσης ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Διβύης.

[54] Тѣ били Атанасий Смирненски, Вениаминъ Бейрутски и Тадей Севастийски. Последнитѣ двама били изпратени, по писмена покана на царигр. патриархъ Антимъ VI, отъ антиохийския и иерусалимския патриархъ (вж. Δελικάνη, п. сб., стр. 96—97, писмо отъ 31. I. 1848 год. до Кирила Иерусалимски; стр. 98—109, писма на царигр. патриархъ по сжшия въпросъ до клира и народа въ Египетъ, до Иеротея и др. лица).

[55] Δελικάνη, п. сб., стр. 109—111, изборенъ актъ за патр. Иеротей II. Тримата митрополити-избиратели казватъ, че се събрали въ патриаршеския храмъ Св. Никола въ Каиро, за да избератъ достойно лице за александрийски патриархъ, по покана и писмено позволение (προτροπῇ μὲν καὶ ἐγγράφῳ ἀδείᾳ) на вселенския патриархъ Антимъ и съ съгласието (γνώμῃ καὶ συγκαταθέσει) на антиохийския патриархъ Методий и иерусалимския патриархъ Кирилъ. По обичая тѣ поставили трима кандидати, отъ които първиятъ, либийскиятъ митрополитъ Иеротей, билъ украсенъ съ слово, благочестие и разумъ и съ другитѣ добродетели, свойствени на патриаршеското достоинство (ὅσοι τὸν Πατριαρχικὸν παριστῶσι χαρακτῆρα) (стр. 110).

[56] Отговоръ на царитр. патриархъ Антимъ VI отъ 27. V. 1847 год., у Δελικάνη, п. сб., стр. 111—113.

[57] Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, V, стр. 617—627; срв. Δελικάνη, п. сб., стр. 123.

[58] Нѣма неговъ подписъ въ томоса отъ 1850 год., за автокефалностьта на Гръцката църква, но въ посланието си отъ августъ с. г. царигр. патриархъ Антимъ IV, като му съобщава за това, изказва увѣреность, че патр. Иеротей е напълно съгласенъ и ще се радва отъ това църковно събитие (Δελικάνη, п. сб., стр. 122).

[59] Изборенъ актъ отъ януарий1858 год. и уведомително писмо на царигр. патриархъ Кирилъ VI отъ 27 с. м. до новоизбрания алекс. патриархъ Ка

линикъ, у Δελιχάνη, п. сб, стр. 132—135. Представя се, че клиръть и народътъ на Алекс. църква съ заявления молили Царигр. патриаршия да назначи приемникъ на Иеротея.

[60] Δελιχάνη, п. сб., стр. 137.

[61] С. сб., стр. 141—142, писмо на патр. Калиникъ отъ 16. XII. 1859 год., четено въ царигр. народенъ съборъ.

[62] Δελιχάνη, п. сб., стр. 142—143. За причина да се обърне къмъ Царигр. църква той сочи следното: преди четири месеца съобщилъ на православнитѣ общини въ Александрия и Каиро, че се отказва отъ престола по здравни причини. Държейки за правата на алекс. престолъ (καὶ προσοῦντες περὶ τῶν προνομίων καὶ δικαιωμάτων τοῦ Θρόνου), той ги поканилъ да избератъ неговия приемникъ. Обаче тѣ не могли да се спогодятъ и се обърнали съ писмо до тримата източни патриарси.

[63] Δελιχάνη, п. сб., стр. 144—145, изборенъ актъ отъ май 1861 год. за Якова II; стр. 145—149, послание на царигр. патриархъ Иоакимъ отъ 31 май 1861 год. до православната община въ Александрия.

[64] У Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 836; срв. Лопухинъ, п. съч., стр. 224.

[65] Това съобщилъ патр. Григорий VI (1867—1871) съ синодно послание до клира и народа на Алекс. църква.

[66] Участвували триполийскиятъ митрополитъ Теофанъ, 16 иеромонаси и свещеници и архидяконътъ на патриарха Атанасий.

[67] То било адресирано до митрополититѣ Амфилохий Пелусийски и Спиридонъ Кирински и до клира на Алекс. църква, въ отговоръ на тѣхното уведомление за събора противъ Евгения.

[68] Споредъ патриарха, Нилъ билъ още подведомственъ на Царигр. патриаршия клирикъ, тъй като не е получилъ отъ нея надлежна уволнителна грамота. Затова той не могълъ да бъде избранъ безъ мнението на Царигр. патриаршия и сега билъ длъженъ да се подчинява ней. Обаче Нилъ смѣталъ намѣсата на царигр. патриархъ за противоканонична и изтъкналъ, че нѣмало защо да взима уволнителна грамота отъ Царигр. патриаршия, понеже такъвъ документъ той получилъ отъ своя манастиръ (Есфигменски), който билъ самоуправляемъ и независимъ отъ Царигр. патриаршия (Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, стр. 704, 5).

[69] Въ негово писмо до руския архимандритъ Антонинъ въ Иерусалимъ (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 859).

[70] Δελιχάνη, п. сб., стр. 151—153.

[71] Фотий билъ назаретски митрополитъ (1899—1900), а Мелетий — бившъ царигр. патриархъ.

[72] Иоакимъ (1486—1567) билъ братъ на Синайския манастиръ и после на палестинския манастиръ Св. Сава, ржкоположенъ билъ за алекс. патриархъ въ Дамаскъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 592).

[73] Силвестъръ (1569—1590) билъ въ Иерусалимъ и взелъ участие въ избора на иерусал. патриархъ Софроний (1579—1608); Матей Псалтъ въ 1766 год. въ избора на антиох. патриархъ Филимонъ; Партений въ 1788 год. въ избора на иерус. патриархъ Антимъ (Χρυσ. Παπαδ., стр. 614, 777, 793).

[74] Григорий III (1354—1366), Маркъ VI въ 1483—1484, Иоакимъ въ 1529—30 год. (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 607).

[75] Лаврентий билъ ржкоположенъ отъ кипърския архиепископъ Атанасий и единъ епископъ отъ Антиох. диоцезъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 650—651).

[76] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 649, 657, 662, 671, 685.

[77] С. съч., стр. 681.

[78] А. П. Κεραμέως, Ἱεροσ. βιβλιοθήκη, т. I, стр. 445, 21. Срв. Χρυσ. Παπαδ., стр. 715—720.

[79] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 39 (до великия князъ Василий Ивановичъ), стр. 89—93 и 101—102 (до руския царь Иванъ IV Грозни).

[80] С. тамъ, стр. 46.

[81] Въ отговоръ на Иоакимовата молба отъ 1557 год. царь Иванъ Грозни му писалъ пълно съ благоговение писмо. Той билъ удивенъ отъ

разказа на синайскитѣ старци, че изпилъ отрова и останалъ невредимъ. Нарекълъ го страстотерпецъ, непобедимъ, предобъръ воинъ, украсенъ съ победни вѣнци, великъ знаменосецъ, прославенъ съ чудеса отъ Бога. Царьтъ изказалъ желание да види неговото честно и многолюбезно лице и усърдно да цѣлува ржцетѣ му и да се наслади отъ думитѣ на неговитѣ уста повече отколкото отъ медъ, защото жадувалъ като еленъ да слуша неговия гласъ (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 95).

[82] Още въ общото си писмо отъ 1557 год. патр. Иоакимъ и синайскиятъ архиепископъ Макарий изказали своята любовь къмъ руския царь, когото наричали не само руски, но и свой господарь. За тѣхъ руският царь имъ се струвалъ като второ слънце и се утешавали съ надеждата, че кога и да е чрезъ неговата ржка ще се избавятъ отъ ржцетѣ на злочестивитѣ. Тѣ записали имената на неговитѣ родители въ олтара на Синайския манастиръ, за да се споменаватъ всѣки день, а името на царя се възнасяло вечерь, сутринь и на обѣдне въ свещенитѣ молитви (с. тамъ, I стр. 89—91). Сжщо и въ писмото си отъ 1561 год., съ което патр. Иоакимъ съобщавалъ на руския царь за получената милостиня, той го увѣрявалъ, че се смѣталъ длъженъ да отправя непрестанно Богу молитви за него, за да му запази Господь душата и да потъпка враговетѣ му, защото той (руският царь) е упование на всички като утвърждение на християнския родъ. Патр. Иоакимъ още увѣрявалъ царя, че за сжщото се молѣли и синайскитѣ монаси и въ време на литургия заедно съ тѣхъ той моли Бога за здравето на царя и „най-вече да изгони безбожнитѣ агаряни, та и ние да видимъ благолепния зракъ на твоето лице“ (с. тамъ, I, стр. 101—102).

[83] 100 рубли за поменаване на съпругата му и 50 рубли за поменуване на брата му (с. тамъ, I, стр. 126).

[84] С. тамъ, стр. 136.

[85] Въ Цариградъ той се срѣщалъ нѣколко пжти съ руския болярин Борисъ Благой, изпратенъ отъ руския царь да занесе парична помощь на царигр. патриархъ. Руският пратеникъ билъ приетъ отъ цариградския патриархъ заедно съ Силвестра Александрийски и Иоакима Антиохийски. Той се извинилъ, че не носи подаръкъ за двамата източни патриарси, понеже царьтъ не знаелъ, че тѣ се намиратъ въ Цариградъ, но имъ обещалъ да имъ изпрати своя неголѣма милостиня, като ги помолилъ да се молятъ Богу, за да даде чадородие на царя и царицата. Силвестъръ го поканилъ на обѣдъ въ своя домъ и му предалъ за руския царь писмо и златообложена икона Св. Троица съ златна верижка, сжщо и за руската царица писмо, икона Благовещение обложена съ позлатено сребро и обсипана съ бисеръ, малко йорданска земя и хлѣбче на Богородица отъ Велики четвъртъкъ. Той поржчалъ на пратеника да каже на царицата, да изяде това хлѣбче и да пие следъ това света вода, въ която да тури малко йорданска земя. Силвестъръ далъ хлѣбче на Св. Богородица и на царския пратеникъ, като му поржчалъ да хапне отъ него и да го раздаде на своитѣ хора, преди да се качатъ на кораба, за да бжде надъ тѣхъ Божията милость и да бжде тихо тѣхното морско пжтуване. Ако избухне буря по морето — казвалъ той — тя веднага ще утихне, щомъ хвърли въ водата частица отъ това хлѣбче. Патр. Силвестъръ изпратилъ писмо до всеруския митрополитъ Дионисий и кърпа, украсена съ копринена везаница (Муравьевъ, п. съч., стр. 148—152).

[86] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 629, 633, 634, 638, 643, 645—646, 670, 674, 677.

[87] Муравьевъ, п. съч., стр. 308—309, писмо отъ 27. XII. 1603 год.

[88] Въ 1623 год. Герасимъ I писалъ на руския царь Михаилъ, че не трѣбва да се добавя думата „и съ огънь“ (καὶ πυρὶ) въ молитвата при водосветъ. За това имало препирни въ Русия. Въ 1633 год., по нареждане на царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ, билъ изпратенъ въ Москва архимандритъ Иосифъ, клирикъ на Алекеандрийската църква, за учитель-преводачъ на книгитѣ. Патр. Герасимъ съ писмо отъ 1637 год. ходатайствувалъ предъ руския царь за руския поклонникъ Василий Гагара, който се намиралъ въ немилость (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 685 и 688).

Сѫщиятъ патриархъ Герасимъ, насърдченъ отъ получения въ 1624 год. даръ на руския царь (140 рубли), писалъ за нова милостиня на руския царь Михаилъ, на московския патриархъ Филаретъ (1619—1634), дори на руската царица Евдокия. Въ дек. 1631 год. той изпратилъ въ Москва архим. Иоаникий съ свои писма, дарове и мощи на светии за руския царь, грамота отъ 24. XI. 1631 год. за московския патриархъ Филаретъ, комуто отъ свое име давалъ нѣкакви извънредни привилегии. Поради корабокрушение Герасимовиятъ пратеникъ се върналъ въ Египетъ, но следъ една година патр. Герасимъ го изпратилъ пакъ въ Москва съ писма до царя, царицата и майката-царица, на които описвалъ тежкото положение на Алекс. църква (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 685—686).

Скоро следъ като заелъ престола, патр. Никифоръ (1639—1645) молилъ въ Москва за помощь съ сѫщото писмо, съ което имъ съобщавалъ за смъртьта на своя предходникъ Митрофанъ и за своя изборъ. Той се тъкмѣлъ самъ да замине въ Москва, но турскитѣ власти не му позволили и изпратилъ архим. Вартоломей да събира милостиня. Патр. Иоаникий (1645 1657), щомъ билъ избранъ, отправилъ писмо до новия руски царь Алексей, като му изпратилъ дарове и мощи. И той не се излъгалъ: отъ Москва получилъ 1000 рубли (с. съч., стр. 696, 697, 708).

[89] Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, III, стр. 93—118.

[90] Той изпратилъ (около 1692 год.) писма до Петра Велики и царица Наталия чрезъ своя архидяконъ Симеонъ, който носѣлъ и грамотитѣ, дадени по-рано на патриарситѣ Паисий и Партений (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 724—725).

[91] Тогава билъ основанъ т. н. палестински щатъ, споредъ който всичкитѣ източни престоли щѣли да получаватъ периодично по 500 рубли.

[92] Въ 1834 год. императоръ Николай заповѣдалъ да бждатъ дадени на Алекс. патриаршия всички пари, що й се следвали по палестинския щатъ, именно 7650 рубли въ асигнации. Освенъ това той й подарилъ 20,000 рубли отъ собственитѣ си срѣдства (Лопухинъ, п. изд., стр. 235).

[93] За гореизложеното срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 708, 710—711, 720—721, 725, 750, 772—773, 810—811, 821, 841; Лопухинъ, п. изд., стр. 221—222.

[94] Самъ патр. Калиникъ съобщилъ на руския Синодъ за тия пари, които щѣлъ да употрѣби само за нуждитѣ на църквитѣ и духовенството (Лопухинъ, п. изд., стр. 223).

[95] Лопухинъ, п. изд., стр. 228, 236.

[96] Въ Влашко тя притежавала манастира Златари (отъ 1708 год.) и три скита, сѫщо и църквата Св. Никола Черника въ Гранище (срв. по-доле, заб. 143), а въ Молдавия — манастира Ханку (или Бахалница) (отъ 1715 год.) и една църква (срв, Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 753, заб. 6). Либийскиятъ митрополитъ Матей, после алекс. патриархъ, билъ игуменъ на манастира Златари въ 1743 год. (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 753).

[97] Като свещеникъ се казвалъ Николай Κλαροζάνης или Κλαρονζαΐνος.

[98] Съ негово съдействие алекс. патр. Иоаникий постигналъ, царигр. патриарси Партений II (1645—1646) и Иоаникий II (1646—1648) да отмѣнятъ решението на предходника си Партений I по синайския въпросъ.

[99] Δελικάνη, п. сб., стр. 30.

[100] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 641, 676, 692, 694, 697, 699, 701, 716, 719, 725, 731, 732, 746—747, 750, 753, 755—757, 769, 773.

[101] Това направилъ чрезъ гръцкия пълномощенъ министъръ въ Берлинъ Рангаве.

[102] Лопухивъ, п. изд., стр. 220—221, 224, 226—228; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 820, 821, 822—823, 839.

[103] Единъ отъ тѣзи иезуити писалъ, че гърцитѣ (= православнитѣ) поскоро биха станали турци, отколкото паписти (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 610, заб. 1).

[104] Δελικάνη, п. сб., стр. 10—16.

[105] За гореизложеното срв. още Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 597, 609—610, 613—614, 622, 623, 624, 628, 635—636, 648—649, 671, 675, 677, 692, 728, 740—744, 761—763, 766—768, 776—777, 809.

[106] Антоний Leger дошълъ въ Цариградъ отъ Женева въ 1627 год., по покана на холандския посланикъ Корнилий Haga.

[107] Отъ Цариградъ Ant. Leger му писалъ да дойде на събрание по въпроса за съединение на църквитѣ, искалъ да се преведе св. Писание на простъ гръцки езикъ, да се открияТъ протестантски училища на Истокъ и да издаде изповѣдание на вѣрата. Съ писмо отъ 8. VII. 1629 год. патриархъ Герасимъ му отговорилъ, че напусто ще бжде всѣко събрание, преди да му съобщи писмено, че приема неизмѣнно всичко предадено на Православната църква отъ св. отци. Патриархътъ не приемалъ инославни учители, нито намиралъ за необходимо да се преведе св. Писание на простъ гръцки езикъ и да се издаде ново изповѣдание на вѣрата.

[108] Това било по поводъ на молбата на тамошния енорийски свещеникъ иеромонахъ Антимъ да му позволи да напустне Алжиръ, понеже вече нѣмало християни въ Алжиръ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 774).

[109] Споредъ Χρυσ. Παπαδ. (п. съч., стр. 833), отъ завистъ къмъ Порфирия Успенски.

[110] За гореизложеното срв. Χρυσ. Παπαδ., стр. 616, 624—627, 648—649, 658—661, 675, 676, 678 681, 683—684, 690, 692, 694, 714, 740, 767, 775, 763 765, 833, 906—907.

[111] Въ 1579 год. той писалъ на монаситѣ въ Патмоския манастиръ, като имъ внушавалъ точно да пазятъ правилата на монашеския животъ. Патр. Силвестъръ обиколилъ атонскитѣ и др. манастири (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 631 и 632).

[112] Той съветвалъ монаситѣ да не обръщатъ внимание на калугеритѣ иеромонаси — чревоугодници.

[113] Съборътъ на Царигр. църква отъ 20 архиереи, който на 1. XI. 1620 год. го избралъ за царигр. патриархъ, го нарича „прочутъ по добродетель и мждрость“ (ἐπ' ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ διαβόητον).

[114] Мартинъ Crusius съобщава, че въ 1561 год. Алекс. патриаршия имала четири църкви: Св. Георги, Св. Сава, Св. Маркъ и Св. Михаилъ (Turcograecia, стр. 230). Споредъ синайския монахъ Паисий Агиапостолитъ, приятель на Мелетия Пигасъ, къмъ 1577—1592 год. Алекс. патриаршия имала всичко седемь църкви: 4 въ Каиро (Св. Никола, Св. Георги въ едноименния манастиръ, малки църкви Св. Богородица на гробищата и Св Маркъ въ оградата на патриаршията), 1 въ Александрия (въ манастира Св. Сава) и по 1 въ градоветѣ Розета и Дамиетъ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 619 и 717). Вънъ отъ Египетъ Алекс. патриаршия притежавала по една енорийска църква въ Триполи, Тунисъ и Алжиръ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 619, 727 и 774). Въ Каиро сравнително по-голѣмъ билъ храмътъ на синайския метохъ.

[115] Поправилъ зданията на патриаршията въ Александрия и Каиро, храмоветѣ въ Пелусия, Розета, Триполи, манастиритѣ Св. Сава и Св. Георги съ болницата му.

[116] Въ 1839 год. той възобновилъ храма Св. Николай въ Каиро, построилъ странноприемницата при манастира Св. Сава въ Александрия, молилъ въ Русия за срѣдства да издържа болницата въ каирския манастиръ Св. Георги, подарилъ 14,000 талери и много строителенъ материалъ за издигане новъ храмъ Благовещение въ Александрия.

[117] Това съобщава дяконъ Димитъръ Μυσὸς (Мизиецъ?) отъ Солунъ, който служилъ въ Каиро нѣколко години (презъ 1530—1540 год.) (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 606).

[118] Иерус. патриархъ Теофанъ, поради тежкитѣ дългове, изпратилъ за продань въ Александрия нѣкои свещени сждове на Божия гробъ и своята митра. Купили ги евреи и мухамедани. Това оскърбило заможния християнинъ Сейдулахъ. Той откупилъ свещенитѣ вещи и изпратилъ на Божия гробъ парична помощь 8000 златици за погашение на дълга, като обещалъ да му изпрати още 2000 златици, ако тѣ не стигнатъ за цельта (съобщение на алекс. патриархъ Герасимъ Спарталиотъ до патр. Теофана отъ 1624 год., срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 684—685). — Свещеникъ Хури Муса (Моисей), братъ на богатия Сейдулахъ, подарилъ на синайския метохъ въ Каиро кжща въ квар-

тала Джования, следъ като старата кжща на метоха била съборена поради наводнение на р. Нилъ (Δελτιάνη, п. сб., 343).

[119] Той свикалъ първенцитѣ на Алекс. община и имъ обещалъ да плати половината отъ дълга, ако тѣ изплатятъ другата половина. Предложението му било прието. Авероѣ далъ 250,000 фр., алекс. патр. Софроний 25000, други двама първенци по 40,000 фр. и пр. (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 863—864).

[120] Дяконъ Димитъръ Μυσὸς съобщава, че въ каирския храмъ литургията се извършвала на гръцки, но нѣколко молитви се четѣли и на арабски. Апостолътъ и евангелието първенъ се е чело на гръцки и после на арабски. Нѣкои патриарси (Мелетий Пигасъ, Иоаникий I) проповѣдвали на арабски. Словата на патр. Герасимъ I Спарталиотъ били превеждани на арабски. Когато патр. Козма II (1723—1736) проповѣдвалъ, въ сжщото време единъ преводачъ, който стоялъ до него, превеждалъ думитѣ му на арабски (Χρυσ. Παπαδ. п. съч. стр. 606, 617, 689, 699).

[121] Православното население по никой начинъ не пускало Мелетия Пигасъ да се премѣсти за цариградски патриархъ, като заплашвало, че насила ще го задържи (срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 652).

[122] Алекс. първенецъ Иоанъ Анастаси обяснилъ на египетския хедивъ, че Алекс. община се управлява независимо отъ Алекс. патриаршия, и затова хедивътъ не намѣрилъ за нуждно да се намѣси, както искалъ патриархъ Иеротей (срв. с. тамъ, стр. 829).

[123] Срв. Χρυσ. Παπαδ., с. съч. стр. 773, 782, 784, 809, 814, 815, 829, 836, 840, 843, 866, 869, 874, 875, 877—880, 898—900.

[124] Това съобщава споменатиятъ солунецъ дяконъ Димитъръ Μυσὸς: „πλέον τῆς μιᾶς ὥρας — казва той — τὸ κήρυγμα δὲν διαρκεῖ". (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 606).

[125] Архиеп. Хрисостомъ (п. съч., стр. 618) смѣта Мелетия за пръвъ основатель на училище въ Александрия въ турско време.

[126] Въ 1875 год. въ Каиро било основано дружеството „Единство" (Ἕνωσις), което имало за цель духовното развитие на гръцката колония въ сжщия градъ и издавало списание „Κέκροφ". Въ сжщото време въ Александрия имало дружество „Σεράπειον". Въ 1892 год. въ Александрия било основано дружество на ученолюбивитѣ „Ἀθηναῖον", което открило музей и библиотека въ сжщия градъ. Въ времето на алекс. патриархъ Фотий (1900—1925) се образували научни дружества „Πτολεμαῖος" въ Александрия и „Ἑλλήνιον" въ Каиро. Второто дружество сжществувало малко време (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 863, заб. 1 и 872).

[127] За гореизложеното срв. с. съч., стр. 618, 690, 754, 761, 762, 766, 768, 776, 781—783, 787—788, 808—809, 826—827, 839—841, 890—891.

[128] Съ писмо отъ 5. VIII. 1844 год. алекс. патриархъ Иеротей I съобщавалъ на английския консулъ въ Каиро, че, когато „отоманцитѣ" завзели Александрия, тѣ изгорили училището, патриаршията и „оная прочута (περίφημος) библиотека, която имала повече отъ седемдесеть хиляди книги, архивата и кодекситѣ, както много историци свидетелствуватъ" (с. съч. стр. 812). Патр. Иеротей, може би, разбиралъ подъ „отоманци" изобщо мухамеданитѣ, частно арабитѣ, които извършили такива пакости.

[129] Каирскиятъ учитель архим. Никифоръ Глика, който прегледалъ библиотеката и искалъ да я подреди, намѣрилъ, че повечето отъ гръцкитѣ книги и почти всички латински книги носѣли името (подписъ) на Митрофанъ Критопулъ (п. съч., стр. 825).

[130] С. съч., стр. 794—795, 825, 891.

[131] За просвѣтата срв. Лопухинъ, п. изд., стр. 232—234; Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 618, 624, 627, 629, 633, 671, 672, 675, 677—678. 682, 689, 723, 761—763, 785, 802.

[132] Въ времето на патр. Митрофанъ Критопулъ (1636—1639) Алекс. патриаршия имала до 8000 д. паство, което после още повече намалѣло (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 691, 709, 811).

[133] С. съч., стр. 591, 611, 635, 667, 682; тукъ, стр. 320—321.

[134] Иоакимъ, Силвестъръ, Мелетий Пигасъ (архимандритъ), Кирилъ Лукарисъ, Никифоръ Кларозанъ (бившъ свещеникъ), Паисий, Киприанъ, Партений II. Иеротей II.

[135] Въ 1633 год. архим. Митрофанъ Критопулъ билъ възведенъ за „митрополитъ на Мемфисъ и Египетъ“ и управлявалъ Алекс. патриаршия около 3 години като намѣстникъ на боледувалия патр. Герасимъ I. При патр. Паисий (1657—1677) се споменава либийски митрополитъ Партений († 1661), но при неговия предходникъ (1645—1657), както съобщава рускиятъ иеромонахъ Арсений Сухановъ (1651 год.), въ Египетъ нѣмало другъ митрополитъ или епископъ, освенъ патриарха. Сѫщо така било и следъ смъртьта на Партения Либийски до края на XVII в. На 20. I. 1697 год. Самуилъ (Симеонъ) Капасули билъ ржкоположенъ за либийски митрополитъ отъ алекс. патриархъ Герасимъ II Палада въ съслужение съ синайския архиепископъ и газкия митрополитъ (отъ Палестина), но още въ края на сѫщата година той напустналъ Триполи и странствувалъ нѣколко години за събиране милостиня въ Венеция, Цариградъ, Родосто и др. мѣста. Той се върналъ въ Каиро въ края на 1709 год., следъ като патр. Герасимъ му съобщилъ, че се отказва отъ престола въ негова полза.

На 18. I. 1710 год. (4 дена преди възвеждането на Самуила Капасули за патриархъ) патриаршескиятъ намѣстникъ въ Каиро Арсений билъ ржкоположенъ за тиваидски митрополтъ отъ патр. Герасима въ съслужение съ синайския архиепископъ Атанасий и либийския митрополитъ Самуилъ, но и той скиталъ въ Англия и Русия за събиране помощи.

Либийскиятъ митрополитъ Матей Псалтъ (сетне алекс. патриархъ, 1746—1766) пребивавалъ въ Влашко като игуменъ на манастиря Златари. Въ сѫщото време имало и триполийски митрополитъ (Партений), който обаче пребивавалъ въ Молдавия. Патр. Матей Псалтъ поставилъ Йоакима за либийски митрополитъ, но го изпратилъ да бѫде ржкоположенъ въ Иерусалимъ, понеже въ Египетъ нѣмало други православни архиереи (п. съч., стр. 760).

Протосингелътъ на Царигр. патриаршия Партений билъ ржкоположенъ за пелусийски митрополитъ и въ сѫщия день прогласенъ за алекс. патриархъ (1788—1805). Тогава имало и либийски митрополитъ, който сѫщо претендиралъ за алекс. престолъ. Въ 1797 год. се явява и пентаполски митрополитъ Макарий, когото алекс. патриархъ Партений изпратилъ въ Тунисъ.

При патр. Теофилъ III (1805—1825) имало либийски митрополитъ (Гавриилъ), отъ когото много теглилъ. Поради това Теофилъ оставилъ въ своя записка единъ видъ заветъ за своитѣ приемници да не взиматъ архиерей, но по-късно той ржкоположилъ и кирински епископъ.

При все това патр. Иеротей II (1847—1858) билъ ржкоположенъ отъ трима външни архиереи (стр. 316), понеже нѣмало мѣстни. Той изпратилъ синайския монахъ Калистратъ да бѫде ржкоположенъ за архиерей (1847 год.) но, следъ ржкополагането му за либийски митрополитъ, го изпратилъ въ Влашко да управлява манастиритѣ на Алекс. патриаршия, а тиваидскятъ митрополитъ Никаноръ билъ изпратенъ въ Русия да събира милостиня и стоялъ тамъ до 14. I. 1866 год., когато се върналъ въ Египетъ да заеме алекс. престолъ (стр. 318).

Въ 1855 год., по искане на алекс. патриархъ Иеротей II, унгровлашкиятъ митрополитъ Нифонъ ржкоположилъ архим. Атанасий, игуменъ на манастира Златари, за либийски митрополитъ (навѣрно вмѣсто Калистрата). Сѫщиятъ патриархъ Иеротей ржкоположилъ Тимотея за илиополски митрополитъ, но въ 1857 год. го отстранилъ отъ Египетъ поради недоволството на народа (Δελικάνη, п. сб., стр. 128 и 129). Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., 691, 709, 714, 715, 727, 734, 748, 757, 775, 792, 794, 811, 820, 832, 841, 882.

[136] Патр. Силвестъръ записалъ, че умрѣлъ Ἰωαχεὶμ Πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτὴς τῆς Οἰκουμένης и че той (Силвестъръ) станалъ Πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας, Λιβύης, Πενταπόλεως, πάσης τῆς Αἰγύπτου καὶ κριτὴς τῆς Οἰκουμένης (п. съч., стр. 611).

[137] Това забелязалъ рускиятъ пратеникъ въ Цариградъ въ 1585 год., когато четирмата източни патриарси служили въ патриаршеския храмъ (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 149—150).

[138] Отъ страна на другитѣ той е титулуванъ: „блаженейши и достопочтенейши отецъ, господинъ и владика, папа и патриархъ на великия

градъ Александрия, Либия, Пентаполъ, Етиопия и цѣлата египетска земя, отецъ на отцитѣ, пастирь на пастиритѣ, архиерей на архиереитѣ, тринадесети апостолъ и сѫдия на вселената“ (Лопухинъ, п. изд., стр. 230).

[139] Лопухинъ, п. изд., стр. 230.

[140] Подъ председателството на мѣстопазителя, съборъ отъ синоднитѣ членове и представители на клира и народа (всичко 258 духовни и мирски избиратели) избралъ нѣколко кандидати (четирма митрополити на Алекс. църква, атинския архиепископъ Хрисостомъ, и бившия цариградски патриархъ Мелетий Метаксасъ). Следъ като египетското правителство върнало съ одобрение списъка на кандидатитѣ, съборътъ пакъ се свикалъ на заседание и избралъ съ вишегласие Мелетия (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 873—874).

[141] Мемфиска, Леонтополска, Пелусийска, Нубийска, Птолемаидска, Аксомска (въ Абисиния).

[142] За наредбитѣ на патр. Мелетия вж. въ сп. Πάνταινος, 1930, 1931 и 1934 год. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 875 сл.

[143] Алекс. епархия, която е архиепископия, обхваща Александрия, Каиро, Илиополъ и Розета съ 26 храмове и молитвени домове; Триполийска — Триполи, Бенгази и Марса Матрухъ съ 3 храма и 1 молитвенъ домъ; Леонтополска — Загазикъ, Измаилия, Суецъ, Портъ-Теуфикъ и др. съ 11 храма; Пелусийска — Портъ-Саидъ, Мансура, Дамиетъ и др. съ 7 храма; Ермополска — Танта, Кафъръ-елъ-Заятъ, Даманхуръ и др. съ 8 храма и 1 мол. домъ; Птолемаидска — Миния, Бени-Суефъ, Дейрутъ, Асуанъ и др. съ 9 храма и 1 църквичка; Аксомска — Адисъ-Абеба, Дире-Дауа, Джибути, Асмара, Керенъ съ по единъ храмъ и 1 руски молитвенъ домъ въ Адисъ-Абеба; Йоанополска — Йоханесбургъ, Претория, Мосхи Танганика (при носъ Добра Надежда), Умтали, Ликаси (въ белгийско Конго), Мазунка (Мадагаскаръ) съ по единъ храмъ; Нубийска — Хартумъ, Уади, Халфа, Атбара, Портъ-Суданъ и др. съ 6 хр. и 1 мол. домъ; Картагенска — Тунисъ, Свакъсъ, Д. Зерба, Казанблака, Рабатъ, Оранъ, Алжиръ и др. съ 5 хр. и 4 мол. дома, отъ които три сѫ руски. Сѫщо и храмътъ въ Рабатъ е руски. (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 903). За храмоветѣ и манастиритѣ къмъ 1900 год. срв. Лопухинъ, п. изд., стр. 231—232: посочени сѫ 8 храма, отъ които три въ Каиро, по единъ въ Александрия (Благовещение отъ 1847 год.), Суецъ, Розета, Дамиетъ и Триполи; два манастира въ Египетъ (Св. Сава Освещени въ Александрия и Св. Георги въ стария Каиро) и нѣкога владѣнитѣ отъ Алекс. патриаршия четири манастири въ Ромъния Златари Св. Богородица въ Букурещъ, Сгарца задъ рѣката Олта, Св. Никола въ мѣстността Градище (= Гранище) около рѣката Калентина, Ханку Св. Илия въ Яшъ.

[144] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 889. Къмъ края на XIX в. въ Египетъ имало до 50,000 православни (споредъ проф. Диомидисъ-Кириакосъ, у Лопухинъ, п. изд., стр. 234).

Поправка. На страница 310 и 320 да се чете Мелетий Метаксасъ (1926—1935) вм. Мелетий Метаксасъ (1926—1933).

IV. ЦАРИГРАДСКА ПАТРИАРШИЯ

ГЛАВА ПЪРВА

Отъ основаването на християнска община въ Византия до I вселенски съборъ (I в. — 325)

1. Християнската църква въ Тракия, Мизия и Мала Азия презъ I—III в.

а) **Християнството въ гр. Византия.** — Развитието на Цариградската църква се намирало въ тѣсна връзка съ политическото издигане на гр. Византия. Този градъ билъ основанъ въ 658 год. пр. Хр. отъ колонисти гърци изъ гр. Мегара и билъ нареченъ по името на тѣхния водитель Виза (Βύζας). По-късно лакедемонскиятъ царь Павсаний го уголѣмилъ. Византия станала свободенъ градъ, какъвто билъ и подъ римска власть. Въ 196 год. сл. Хр. импер. Септимий Северъ завладѣлъ Византия и разрушилъ голѣма часть отъ него, но после той го възстановилъ и го преименувалъ Antonia (или Antonina). Византия твърде пострадала въ войната между Ликиния и Константина Велики, който подчинилъ и тоя градъ следъ победата си въ 324 год. Решилъ да се отдалечи отъ езическия Римъ,въ 330 год. Константинъ Велики окончателно премѣстилъ столицата си въ Византия, която оттогава се наричала Nova Roma (Нови Римъ), а отъ народа Константинополъ (Κωνσταντινούπολις), сир. Константиновградъ[1]. Славянитѣ го нарекли Цариградъ, а турцитѣ — Стамбулъ или Истанбулъ (отъ израза на околнитѣ гърци εἰς τὴν πόλιν, въ града). При все това, по старото име на новата си столица, източната римска империя се нарича въ историята Византийска.

Нѣма исторически известия, кога била основана християнска община въ гр. Византия. По предание тя била основана отъ ап. Андрея Първозвани, който и поставилъ първия неинъ епископъ — ап. Павловия сътрудникъ Стахий (Рим. 16, 9). Поради това Цариградската патриаршия се смѣта за апостолска църква и тържествено празднува деня на св. ап. Андрея (30 ноември). Обаче по-старото църковно предание (отъ III в.) знае за проповѣдь на ап. Андрея въ Скития, но не и въ Византия или изобщо въ Тракия[2]. Споредъ нѣкои византийски хроники (Александрийска, Теофанъ), пръвъ епископъ на Византия билъ Митрофанъ, който действувалъ презъ първата четвърть

на IV в. Въ отговоритѣ си до българския князъ Борисъ папа Николай I († 867) отрекълъ апостолския произходъ на Цариг. църква. Не може да се опредѣли, кога се появило това сказание. То се намира въ интерполирано съчинение на Доротея (свещеникъ или епископъ въ Тиръ), пострадалъ мжченически на 107-годишна възрасть при импер. Юлианъ Отстжпникъ (361—363). Може би сказанието се образувало, следъ като импер. Констанций (337—362) пренесълъ отъ Патрасъ (Пелопонесъ) въ Цариградъ мощи, смѣтани по предание за мощи на ап. Андрея.

Като вземемъ предъ видъ, че въ втората половина на II в. въ близкитѣ черноморски градове Дебелтъ и Анхиало имало епископи, то по всѣка вѣроятность и въ гр. Византия имало християнска община, която обаче ще да е била разнебитена следъ разрушаването на гр. Византия отъ римския императоръ Септимий Северъ. Възстановениятъ отъ сжщия императоръ гр. Antonia трѣбва да е станалъ езическо срѣдище въ Тракия. Не е известно, кога следъ това въ Византия пакъ била уредена християнска община[3], но въ началото на IV в. тя сжществувала и имала епископъ (Митрофанъ), подчиненъ на ираклийския митрополитъ.

б) **Християнството въ Тракия и Мизия.** — Сжщо така нѣма исторически известия за първитѣ християнски проповѣдници въ другитѣ градове на Тракия. Ап. Павелъ не съобщава да е посетилъ нѣкои отъ тѣхъ, ако и да минавалъ нѣколко пжти презъ съседния до Тракия гр. Филипи (близу до Кавала) и презъ дарданелския градъ Троада. При все това той не ще да е оставилъ безъ грижи голѣмитѣ крайморски градове въ Тракия[4]. По предание въ Филипополъ (Пловдивъ) епископъ билъ апостолскиятъ ученикъ Ерма; въ тракийска Верия или Берое (дн. Стара Загора) — ученикътъ на ап. Павла Карпъ (срв. 2 Тим. 4, 14); въ Ὀδησσὸς (Odessus) (днешна Варна) — мжченикъ Ампли́й[5] (срв. Рим. XVI, 8).

Презъ втората половина на II в. църквитѣ въ градоветѣ Дебелтъ (близу до днешния Бургасъ) и Анхиало се борѣли противъ монтанството. Дебелтскиятъ епископъ Елий Публий Юлий (къмъ 190 год.) подписалъ посланието на антиохийския епископъ Серапионъ до Карика и Понтия относно тази секта, а антиохийскиятъ епископъ Сотасъ „искалъ да изгони демона отъ Прискила“, спжтница на Монтана, но не е успѣлъ[6]. Тертулианъ († къмъ 220—240) увѣрява, че християни имало между племената, които живѣели по долното течение на Дунавъ — гети, даки, сармати и скити[7]. Може да се мисли, че християнски общини сжществували и въ другитѣ черноморски градове на северъ отъ Ὀδησσὸς, населени предимно отъ гърци.

Въ края на III в. християнството ще да било доста разпространено и въ Тракия, както въ другитѣ крайморски

области. Споредъ агиографски паметници, въ Диоклетиановото гонение пострадали стариятъ ираклийски епископъ Филипъ, неговиятъ дяконъ Хермесъ (Hermes), ираклийскиятъ презвитеръ Северъ. Тѣлата на Филипа и Хермеса били хвърлени въ р. Хебрусъ (Марица), но адрианополскитѣ християни ги намѣрили и ги скрили вънъ отъ града. Посочватъ се много християнски мѫченици и въ дунавския градъ Доростолъ (сег. Силистра) (епископъ Дасий, шестима римски войници).

в) **Християнството въ Мала Азия въ апостолско време.** Християнството се движело къмъ Босфора по-силно отъ Мала Азия, отколкото отъ Тракия. Въ много малоазийски градове (Листра, Дервия, Икония, Колоса, Ефесъ) били основани християнски общини отъ ап. Павла и ржководени отъ него. Главна християнска твърдина била Ефеската църква. При третото си пѫтешествие (55—56 год.) ап. Павелъ престоялъ дълго време въ Ефесъ, който билъ главенъ градъ на римската провинция Азия (Asia proconsularis) и голѣмо срѣдище на гръцкото езичество. Тукъ особено била почитана богинята Артемида (Диана). Проповѣдьта на ап. Павла имала голѣмъ успѣхъ. Езичницитѣ начело съ среброковача Димитрий дигнали бунтъ противъ ап. Павла и щѣли да го убиятъ, ако не ги усмирѣлъ римскиятъ управитель. Въ Ефесъ ап. Павелъ поставилъ своя ученикъ Тимотей за епископъ на този градъ (около 64—66 год.). Той ще да е билъ първиятъ ефески епископъ[9]. По предание Тимотей загиналъ мѫченически въ времето на импер. Домицианъ (81—96). Ап. Павелъ ще да е поставилъ епископи и на другитѣ християнски общини въ Мала Азия[8]. Въ Ефесъ действували още и коринтскитѣ сътрудници на ап. Павла — съпрузитѣ Акила и Прискила, които неизвестно кога се преселили въ тоя градъ. Подъ влияние на тѣхната проповѣдь приелъ християнството ученията евреинъ отъ Александрия Аполосъ, който после проповѣдвалъ въ Коринтъ[9]. Въ Колоса пребивавалъ Павловиятъ ученикъ Филимонъ, заможенъ християнинъ (притежавалъ робъ на име Онисимъ). Плодъ на голѣмитѣ грижи на ап. Павла за църквитѣ въ Мала Азия сѫ неговитѣ послания до ефесяни, галатяни и колосяни, които убеждавалъ, че безъ Христа нѣма спасение.

Изглежда, че и ап. Петъръ посетилъ християнскитѣ общини въ Мала Азия (въ провинцитѣ Витиния, Азия, Галатия, Кападокия и Понтъ). До тѣзи общини е адресирано първото му послание, въ което увещавалъ християнитѣ да понасятъ търпеливо гоненията[10].

По старо църковно предание ап. Иоанъ Богословъ сѫщо проповѣдвалъ въ Ефесъ, гдето умрѣлъ въ дълбока старость (въ началото на II в.)[11], а дяконъ Филипъ и неговитѣ четири дъщери-пророчици проповѣдвали въ Фригия и умрѣли въ гр. Иераполъ[12].

г) **Борба между езичеството и християнската църква въ Мала Азия отъ II—IV в.** — Дейностьта на апостолитѣ и тѣхнитѣ сътрудници въ Мала Азия била твърде плодотворна. Въ началото на IIв. Мала Азия била пълна съ християни. За това свидетелствува римскиятъ проконсулъ на Витиния Плиний Млади. Той почналъ да гони християнитѣ, но се уплашилъ отъ множеството мѫченици. Не знаейки, какво да прави по-нататъкъ, около 112 г. той поискалъ упѫтвания отъ императора Траянъ (98—117). Съобщавалъ му, че християнството проникнало въ градове и села, обхванало стари и млади, мѫже и жени, езическитѣ храмове почнали да пустѣятъ, но споредъ Плиния християнитѣ не вършели нищо престѫпно, овладѣни били само отъ суевѣрие. Въ опредѣленъ день (недѣля) сутриньта рано тѣ се събирали и славѣли Христа като Богъ и се задължавали да пазятъ своята религия, която имъ забранявала да убиватъ, да прелюбодействуватъ и тѣмъ подобни престѫпления. Импер. Траянъ предписалъ на Плиния да не търси християнитѣ, да не приема анонимни доноси и да наказва ония отъ обвиненитѣ, които се признаятъ, че сѫ християни, а да освобождава безъ наказание тѣзи, които докажатъ, че не сѫ християни, като принесатъ жертва на римскитѣ богове (diis nostris) [13].

Не сѫ известни имена на малоазийскитѣ мѫченици отъ това време, но тѣхната кръвь още повече затвърдила християнскитѣ църкви въ Мала Азия. Осѫдениятъ на смъртъ (между 104—116 г.) антиохийски епископъ Игнатий Богоносецъ, на пѫть за Римъ, билъ радушно посрѣщанъ отъ християнитѣ въ малоазийскитѣ градове начело съ своитѣ епископи [14], като ги увещавалъ съ слово и послания да стоятъ твърдо въ вѣрата (стр. 108).

Остритѣ отношения между езичеството и християнството въ Мала Азия принудили тамошния проконсулъ Серений Граниянъ да иска наставления отъ императора Адрианъ (117—138). По тоя поводъ импер. Адрианъ издалъ едиктъ до новия проконсулъ въ Азия Минуций Фунданъ: да се наказватъ християнитѣ само, следъ като се докаже, че сѫ извършили нѣщо противъ законитѣ, и да се налага строго наказание на лъжеобвинителитѣ [15]. Огради съ тоя законъ отъ произволитѣ на езическата тълпа, християнскитѣ църкви въ Мала Азия могли по-свободно да се развиватъ. Надъ тѣхъ бдѣлъ смирненскиятъ епископъ Поликарпъ, който билъ ревностенъ ученикъ на Иоана Богослова. По предание той билъ поставенъ за смирненски епископъ отъ ап. Иоана [16]. Той сѫщо оказалъ сърдечно гостоприемство на Игнатия Богоносеца при спирането му въ Смирна. Игнатий му благодарилъ съ приятелско послание, като го признавалъ за апостолски мѫжъ и го молилъ да се грижи ревностно за осиротѣлото му паство. Поликарпъ простиралъ своитѣ пастирски грижи и върху Филипийската църква (въ Изт. Македония). Съ послание той наставявалъ филипийскитѣ християни на послушание и

търпение, като иматъ предъ очи подвига на ап. Павла, Игнатия и другитѣ апостоли и мѫченици. Заедно съ това послание той имъ изпратилъ посланията на Игнатия Богоносецъ[17] и се погрижилъ да препрати въ Сирия тѣхни писма, написани, изглежда, въ връзка съ мѫченическото пѫтуване на Игнатия[18]. За да запази мира въ църквата, той, въпрѣки своята старость, отишълъ въ Римъ, за да уреди въпроса за празднуването на Пасхата (стр. 367).

Езичницитѣ въ Смирна се опълчили срещу тоя голѣмъ свѣтилникъ Христовъ. Изобщо тогава, споредъ Евсевия Кесарийски, били подигнати голѣми гонения въ провинцията Азия. Поликарпъ билъ изгоренъ живъ въ Смирна на 86-годишна възрасть (23. II. 155 или 156 год., въ царуването на Антонина Пий). Християнитѣ откупили неговитѣ останки и ги погребали. Всѣка година въ деня на неговата смъртъ тѣ се събирали при неговия гробъ и чествували паметьта му. Смирненската църква съобщила съ окрѫжно послание на всички други църкви за мѫченическата смъртъ на Поликарпа. Поликарпъ билъ дванадесетиятъ мѫченикъ въ Смирна (заедно съ тия отъ Филаделфия). Въ Смирна загинали и други християни (забележителенъ билъ Пионий). Мѫченици далъ сѫщо и гр. Пергамъ (Карпъ, Папилъ, Агатоника)[19].

Въ първата половина на II в. е разсѣйвалъ езическия мракъ въ Мала Азия сѫщо и иераполскиятъ (въ Фригия) епископъ Папий († около 150—163 год.), приятель на Поликарпа Смирненски и навѣрно ученикъ на Иоана Богослова[20].

Следъ смъртьта на тѣзи апостолски мѫже въ Мала Азия се явили нови Христови ратници като сардскиятъ епископъ Мелитонъ, иераполскиятъ епископъ Клавдий Аполинарий и ефескиятъ епископъ Поликратъ. Увеличението на християнитѣ въ Мала Азия накарало импер. Маркъ Аврелий (161—180) да издаде указъ противъ тѣхъ въ гр. Ефесъ, като го адресиралъ до „обществото на Азия“ (τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας). Образовани християни (Мелитонъ Сардски, Клавдий Аполинарий, риторъ Милтиадъ) подавали до него апологии, съ които го молили да спре гонението срещу християнитѣ[21]. Маркъ Аврелий пролѣлъ много християнска кръвь, но не постигналъ цельта си. Сатирикътъ Лукианъ Самосатски (170—180) се оплаква чрезъ своя герой Александъръ (отъ Авонутихъ), че провинцията Понтъ (по южния брѣгъ на Черно море) била пълна съ атеисти и християни. Презъ III в. въ нейния главенъ градъ Неокесария имало добре уредена християнска църква начело съ знаменития епископъ Григорий Чудотворецъ, ученикъ на Оригена; сѫщо и въ Кесария, главенъ градъ на Кападокия, начело съ епископъ Фирмилиана[22]. Гонението на импер. Декий Траянъ (249—251) взело много християнски жертви и въ Мала Азия[23], но временно разстроенитѣ църкви пакъ се окопитили и продължили своята мисионерска дейность. Особено Ефеската църква при-

добила ржководно значение въ Западна Мала Азия, наричана била „око на Азия"; сжщо и Кесарийската църква — въ Източна Мала Азия. Тѣ се издигнали въ независими митрополии съ подчинени епископии. Изобщо до IV в. Мала Азия била несъкрушима крепость на християнството. Малоазийски християни разпространявали християнството въ други земи, дори въ Галия. Първитѣ известни епископи на гр. Лугдунумъ (Лионъ) Потинъ и Ириней († може би къмъ 202) били малоазийци. Кръстителтъ на арменския народъ Григорий Просвѣтитель получилъ християнско образование въ Кесария Кападокийска и билъ ржкоположенъ за епископъ на Армения (302) отъ кесарийския епископъ Леонтий.

Гонението на Диоклетиана и Галерия засегнало чувствително Мала Азия. Въ самата столица на императора Никомидия (въ пров. Витиния, днешния Измидъ на Мраморно море) единъ християнинъ не се побоялъ да скжса императорския едиктъ за гонение противъ християнитѣ. Много други християни[24] (мжже и жени) храбро бранили своята вѣра и претърпѣли мжченическа смърть (посичани, изгаряни, хвърляни въ морето). Славни мжченици били никомидийскиятъ епископъ Антимъ, военниятъ трибунъ въ Кападокия Георгий, римскиятъ офицеръ въ Амасия (Понтъ) Теодоръ Тиронъ, олимпийскиятъ (въ Ликия) епископъ Методий († 311). Въ Никомидия загинали и придворни люде (Петъръ, Доротей и Горгоний).

По време на борбата между Ликиния и Константина Велики (316—324), и малоазийскитѣ християни, както тракийскитѣ, търпѣли гнета на Ликиния. Той не е предписвалъ общо гонение противъ християнитѣ, но избухвали мѣстни гонения. Тогава (320 год.) пострадали с в. 40 мжченици въ градъ Севастия (Мала Азия).

Следъ издаването на Миланския едиктъ (313) малоазийскитѣ църкви разгърнали свободно своитѣ сили. Необходимо било преди всичко да се закрепи църковната дисциплина, която дългогодишнитѣ гонения поотслабнали. За тая цель били свикани събори (анкирски въ 314 год., неокесарийски около 314 —325 год.)[25].

2. Вжтрешенъ животъ

а) **Малоазийскитѣ църкви и Римската църква.** — Мала Азия и Римъ сж били огласени отъ проповѣдьта на ап. Павла (по предание и отъ ап. Петра), но при все това още презъ II в. се явило между тѣхъ външно различие: не празднували Пасха въ единъ и сжщъ день. Въ Мала Азия билъ затвърденъ обичаятъ да празднуватъ Пасха на 14 нисанъ, когато и иудеитѣ празднували своята Пасха, безразлично въ кой день отъ седмицата. Този обичай билъ смѣтанъ за апостолско предание. На 14 нисанъ се празднувала т. н. кръстна

Пасха (Πάσχα σταυρώσιμον) за споменъ на страданията и смъртьта Христови, а на третия день следъ нея — Пасха на възкръсението (Πάσχα ἀναστάσιμον) за споменъ на възкресението Христово. Първата Пасха християнитѣ прекарвали въ постъ.

Въ Римската и много други църкви (срв. стр. 236) имали за правило да празднуватъ своята Пасха следъ иудейската Пасха (следъ 14 нисанъ) и то въ недѣленъ день, именно въ първата недѣля следъ пълнолунието отъ пролѣтното равноденствие. Въ стремежа си да има и външно единство между църквитѣ, Римската църква искала да възприеме и Мала Азия нейния пасхаленъ обичай. Разпрата ще да е била голѣма, та старецътъ Поликарпъ Смирненски се принудилъ да замине за Римъ. Той защитилъ предъ римския епископъ Аникита (около 154—165) малоазийския обичай като предаденъ отъ апостола Иоана. Двамата епископи не дошли до споразумение, но се раздѣлили миролюбиво. Обаче римскиятъ епископъ Викторъ (190—200) искалъ на всѣка цена да наложи на малоазийскитѣ църкви римския пасхаленъ обичай (около 192—194 год.). Навѣрно по поводъ на това въ Лаодикия станалъ голѣмъ споръ за Пасхата. Срещу неговия диктаторски опитъ рѣзко се опълчилъ ефескиятъ епископъ Поликратъ, който увѣрявалъ, че ап. Иоанъ, апостолъ Филипъ, Поликарпъ Смирненски, Мелитонъ Сардски и др. сж празднували Пасха на 14 нисанъ „споредъ Евангелието“ (κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον) и че самъ той 65-годишенъ следва преданието на своитѣ седемь предшественици, които му били роднини. Той отказалъ да приеме внушението на Виктора съ апостолскитѣ думи: „трѣбва да се подчиняваме по-скоро на Бога, отколкото на човѣцитѣ[26]. Епископъ Викторъ отлжчилъ отъ Вселенската църква малоазийскитѣ църкви като инославни (ἑτεροδόξους) и съ послание поканилъ другитѣ църкви да не влизатъ въ общение съ тѣхъ. Обаче и този пжть той претърпѣлъ несполука. Много епископи не одобрили неговата крайна мѣрка. Ириней Лионски, отъ страна на епископитѣ въ Галия, му изпратилъ послание, съ което го съветвалъ да не лишава отъ общение цѣли църкви, които поддържали старъ обичай[27]. Сжщиятъ писалъ по тоя въпросъ и на други епископи[28]. Въпросътъ за Пасхата, както видѣхме (стр 236), билъ разрешенъ отъ I всел. съборъ, който забранилъ малоазийския обичай и обявилъ за разколници т. н. четиринадесетници (τέσσαρες καὶ δεκατῖται, на лат. quartodecimani).

Малоазийскитѣ църкви и Римската се сблъскали и поради въпроса за еретическото кръщение (стр. 218). Въ Римъ признавали това кръщение, а въ Мала Азия, както и въ Африка, прекръщавали ония, които били кръстени отъ еретици. Римскиятъ епископъ Стефанъ узналъ за тая практика въ Мала Азия отъ александрийския епископъ Дионисий Велики и заплашилъ малоазийскитѣ църкви, че ще прекжсне общението си съ тѣхъ, ако не приематъ римската практика[29]. И въ тоя

случай Римъ билъ безсиленъ да наложи своята воля. Кесарийскиятъ епископъ Фирмилианъ осждилъ римския епископъ Стефанъ, като му изтъкналъ че той е отлъчилъ не други епископи, а себе си. Фирмилианъ се намиралъ въ пълно съгласие съ Киприана Картагенски, съ когото размѣнилъ писма по подигнатия въпросъ.

б) **Борба съ противоцърковни учения.** — Още въ апостолско време въ Мала Азия се явявали еретици. Ап. Павелъ предпазвалъ съ послания колосяни и галатяни отъ иудействуващитѣ сектанти. Въ Мала Азия действувалъ иудействуващиятъ гностикъ Керинтъ (Κήρινθος, Cerinthus). Противъ него се борилъ ап. Иоанъ Богословъ[30] (стр. 12). Въ своето Откровение ап. Иоанъ бичува либертинцитѣ гностици, наречени николаити.

Презъ II в. малоазийскитѣ църкви били смущавани отъ гностика Маркионъ, родомъ отъ гр. Синопъ (въ Понтъ). Изглежда, че Поликарпъ Смирненски водѣлъ борба срещу него още въ М. Азия. Когато билъ въ Римъ, Поликарпъ го срещналъ и на неговото питане, дали го познава, му отговорилъ, че познава добре първородния синъ на сатаната. Въ Римъ Поликарпъ обърналъ много еретици[31].

Презъ втората половина на II в. Фригия станала люлка на голѣмата секта монтанство, наричана въ старо време фригийска ересь (ἡ κατὰ Φρύγας αἵρεσις или ἡ τῶν Φρυγῶν αἵρεσις). Срещу нея се опълчили учени малоазийски християни (иерополскиятъ епископъ Клавдий Аполинарий, куманскиятъ — ἀπὸ Κουμάνης — епископъ Зотикъ, риторътъ Милтиадъ, писателтъ Аполоний), които доказвали, че монтаниститѣ нѣмали пророчески даръ и пророчествата на тѣхнитѣ водители били лъжливи[32]. Въ Мала Азия били свикани нѣколко църковни събори, въ които монтанството било обявено за ересь.

Хилиазмътъ (учение за хилядогодишно Христово царство на земята) ималъ привърженици и въ Мала Азия. Епископитѣ Папий Иерополски и Методий Олимпийски били хилиасти. Въ противовесъ на това учение, сподѣляно и отъ еретици (Керинтъ, монтаниститѣ), въ Мала Азия се е явили т. н. алоги[33] (ἄλογοι), които отхвърляли учението за Богъ Слово (Λόγος) и заедно съ това евангелието на Иоана и неговото откровение.

Малоазийски християни (Праксей, Ноетъ) първи сж развили модалистично-монархианската ересь ия разпространявали чакъ въ Римъ (въ началото на III в.). Не се знае, какъвъ приемъ имало тѣхното учение въ Мала Азия. Обаче малоазийски епископи взимали живо участие въ борбата срещу голѣмия еретикъ (монархианецъ-динамистъ) Павелъ Самосатски. Учениятъ кесарийски епископъ Фирмилианъ председателствувалъ първитѣ два църковни събори въ Антио-

хия нротивъ тоя ересоучитель (264). Споменаватъ се между виднитѣ членове на тия събори още епископитѣ отъ Мала Азия Григорий Неокесарийски, Атинодоръ (неговъ братъ), Никома Иконийски [34].

в) **Църковна просвѣта.** — Малоазийскитѣ църкви били разсадници на християнска просвѣта, чрезъ която се борѣли противъ еретицитѣ. Ревностно пазейки приетото отъ апостолитѣ учение, тѣхни епископи или просвѣтители сѫ го преподавали на млади християни, отъ които подготвяли бѫдещи служители на църквата (напр. Поликарпъ Смирненски — на Ириней Лионски, презвитеръ Иоанъ — на Папия Иераполски). Нѣкои малоазийски епископи сѫ разяснявали вѣрата съ свои съчинения. Така поставили основата на т. н. малоазийска богословска школа, която не изпадала въ крайноститѣ на александрийската и антиохийската школа. Тя държала здраво за апостолското предание и църковното разбиране на християнскитѣ догмати.

По примѣра на апостолитѣ, Поликарпъ Смирненски, апостолски мѫжъ, е отправялъ послания до други църкви, но е известно само посланието му до филипийци (стр. 364). Папий Иераполски въ времето на импер. Адриана написалъ въ 5 книги ценен трудъ, озаглавенъ Λογίων κυριακῶν ἐξηγείσεις. Това съчинение се загубило. За неговото съдържание сѫдимъ по извадкитѣ, които Евсевий Кесарийски дава въ своята църковна история (III 39, 3—19). Папий излагалъ всичко, що е чулъ за живота и учението на И. Христа и апостолитѣ отъ апостолски сътрудници и отъ своя или своитѣ учители (Иоанъ Богословъ, Аристионъ и презвитеръ Иоанъ) (стр. 365 и 373 заб. 20). Той искалъ да напише вѣрна евангелска история не по книги, а „по живия гласъ“ [35]. Навѣрно въ Мала Азия презъ I или II в. нѣкой апостолски ученикъ написалъ съчинението „Учение на 12-тѣ апостоли“ (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων). Никомидийскиятъ митрополитъ Филотей Вриений го намѣрилъ въ преписъ въ Цариградъ и го издалъ въ 1883 год. Варненскиятъ митрополитъ Симеонъ го издаде въ български преводъ (подъ заглавие „Книга отъ II вѣкъ. Апостолско учение за вѣрата и живота“, София 1933) [36]. Въ това съчинение се описватъ двата пѫтя, които предстоятъ на християнина да изпита: пѫть на вѣченъ животъ и пѫть на вѣчна смърть. Въ него има сѫщо и сведения за богослужението и църковната дисциплина.

Презъ първата половина на II в. въ Атина живѣелъ първиятъ известенъ християнски апологетъ Кодратъ или Квадратъ (Κοδράτος, Quadratus), апостолски ученикъ и може би единъ и сѫщъ съ Кодрата, който споредъ Евсевия Кесарийски сѫщо билъ апостолски ученикъ и ималъ пророчески даръ. Обаче той билъ различенъ отъ атинския епископъ Кодратъ, който действувалъ по-късно (въ времето на импер. Маркъ Аврелий).

Аристидъ, атински философъ, подалъ апология до римския императоръ (може би Антонинъ Пий, 138—161).

Атинагоръ, сѫщо философъ, който споредъ нѣкои изследвачи живѣлъ сѫщо така въ Атина, е отправилъ до императора Маркъ Аврелий апология подъ заглавие Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν (Молба за християнитѣ) между 177 и 180 год.[37]. Известно е и съчинението на сѫщия „За възкресението на мъртвитѣ".

Дионисий, коринтски епископъ, живѣлъ около 170 год., отправялъ съборни послания до християнскитѣ общини. Евсевий Кесарийски посочва седемь такива писма (до християнитѣ въ Лакедемония, Атина, Никомидия, Амастрида, Гортина и Кносъ въ о. Критъ, до римския епископъ Сотиръ). Нѣкои отъ тѣхъ били насочени противъ Маркионовата ересь и монтанството.

Голѣмъ църковенъ писатель билъ Мелитонъ, епископъ въ гр. Сарди (Лидия) презъ втората половина на II в. Въ писмото си до римския епископъ Викторъ (189—198/199) Поликратъ Ефески го поставя между покойнитѣ вече свѣтилници[38]. Освенъ апология до императора Маркъ Аврелий, той написалъ и богословски съчинения (За Пасхата, За църквата, За вѣрата на човѣка, За живота и пророцитѣ, За душата и тѣлото, За тѣлесния Богъ). Въ едно писмо до „брата" (епископъ) Онисимъ той дава списъкъ на книгитѣ на Ветхия заветъ.

Неговиятъ съвременникъ Клавдий Аполинарий, иераполски епископъ, сѫщо написалъ много съчинения (апология до импер. Маркъ Аврелий, До елинитѣ въ 5 кн., За сатаната въ 2 кн., До иудеитѣ въ 2 кн., противъ монтанството[39].

Риторъ Милтиадъ[40] написалъ съчинения противъ монтанството, доказвайки, че пророкътъ не говори въ екстазъ. Между новозаветнитѣ пророци той споменава — освенъ Агава, Юда, Сила и Филиповитѣ дъщери — още и Кодрата (апологета?) и „нѣкоя си"[41] Амия (Ἀμμίαν) въ Филаделфия. На Евсевия Кесарийски били известни и други трудове на Милтиада (апология до римскитѣ владѣтели[42], речи до елинитѣ и до иудеитѣ).

До Евсевия Кесарийски дошло и съчинението на Аполония противъ монтанството. То било написано 40 години следъ появата на Монтана, къмъ 196—197 год. Авторътъ давалъ сведения за Монтана и неговитѣ последователки Прискила и Максимила, изобличавалъ монтанистическитѣ „пророци", загдето взимали дарове и пари, и смѣталъ тѣхнитѣ пророчествата за лъжливи[43] (стр. 368).

По произходъ и богословска насока въ кржга на малоазийскитѣ писатели влизалъ лионскиятъ епископъ Ириней († около 202), ученикъ на Поликарпа Смирненски. Той билъ плодовитъ писатель, но повечето му трудове се изгубили. Най-важно е съчинението му „Противъ ереситѣ" (Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως или кратко на латински Adversus haereses), въ петь книги, въ които основно изобличава гностицизма. Отъ гръцкия му текстъ сѫ запазени само откѫслеци, а изцѣло то дошло до насъ въ латински преводъ. Въ това съчинение Ири-

ней дава много сведения за гностическитѣ ереси. Той е писалъ и писма по разни църковни и богословски въпроси[44].

Влиянието на александрийската школа проникнало и въ Мала Азия чрезъ Оригена. Неговъ ученикъ билъ неокесарийскиятъ епископъ Григорий Чудотворецъ († около 270). Отъ неговитѣ съчинения сж дошли до насъ похвално слово за Оригена (Εἰς Ὠριγένην προσφωνικὸς καὶ παννγυρικὸς λόγος), каноническо послание, метафразъ на кн. Еклисиастъ, изложение на вѣрата (Ἔκθεσις τῆς πίστεως), известно подъ названието символъ на Григория Чудотворецъ.

Оригенизмътъ срещналъ силенъ противникъ въ лицето на Методия, епископъ въ Олимпъ[45] (Ликия) († 311). Известни сж трудоветѣ му За възкресението и За сътворението (противъ Оригеновото учение), За свободната воля и за произхода на злото (противъ гностицизма). Отъ първитѣ сж запазени само откжслеци, а последното е загубено. Съчиненията За възкресението и За свободната воля сжществуватъ въ старобългарски преводъ. Изцѣло е запазено въ гръцки текстъ съчинението му Угощение (Συμπόσιον), въ което издига подвига девство и съ това подготвя развитието на монашеството. Епископъ Методий, който познавалъ добре Платоновата философия, успѣшно се борилъ противъ неоплатоническия философъ Порфирий († 304).

Забележки

[1] Срв. Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon, II изд., т. III, кол. 985 сл. — Името Κωνσταντινούπολις за пръвъ пжть се споменава въ монети, които Константинъ Велики е сѣкълъ въ 324 год. въ честь на сина си Константий, когото въ сжщата година възвелъ въ достоинство кесаръ. На 11 мартъ 330 г. било извършено тържественото освещение (τὰ ἐγκαίνια) на Константинополъ. Цариградската църква всѣка година празднува това събитие на 11 мартъ (срв. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδία, т. 15, стр 594, кол. 2).

[2] Възъ основа на Оригеновото съобщение, Евсевий Кесарийски казва: ὡς ἡ παράδοσις περιέχει . . . Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν (Ἐκκλ. ἱστ. III 1, 1).

[3] По предание се наброяватъ повече отъ 20 епископи, приемници на Стахия до началото на IV в. (срв. Le Quien, Oriens Christianus, I, 9 и 196—205; Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, стр. 82—101). Визант. писатели отъ X, XI и XV в. (Симеонъ Метафрастъ, Георгий Кедринъ, Симеонъ Солунски) били убедени, че следъ разрушаването на Византия въ 196 год. епископската катедра била пренесена въ близкия тракийски градъ Перинтъ (по-късно Ираклия) и Византия била подчинена на перинтския или ираклийския епископъ. Споредъ Георгия Кедринъ и Зонара, Домеций (Δομέτιος или Δομετιανός), братъ на императора Пробъ (276—282), въ 280 год. напустналъ Римъ отъ любовъ къмъ християнството и се заселилъ въ Византия, гдето станалъ епископъ. Следъ него епископи въ сжщия градъ били синоветѣ му Пробъ и Митрофанъ. Споредъ Алекс. хроника и Теофана, въ гр. Византия се явява епископъ едвамъ въ началото на IV в. (срв. Kirchenlexikon, III, кол. 993).

[4] Споредъ едно предание (у блажени Теодорита), ап. Павелъ проповѣдвалъ и въ Тракия. Може да се допустне само това, че при нѣкое отъ своитѣ посещения въ Македония се отбилъ въ крайморска Тракия или изпращалъ тамъ свои сътрудници, както напр. Тита изпратилъ въ Далмация,

[5] Въ т. н. менологий на импер. Василия подъ 31 октомврий (Migne, Patr) gr., t. CXVII, col 137; срв. Архиеп. Филаретъ, Святые южныхъ славянъ, стр. 32..

[6] Това съобщава дебелтскиятъ епископъ въ подписа си: Αἴλιος Πούπλιος Ἰούλιος ἀπὸ Δεβέλτου κολωνίας τῆς Θρᾴκης ἐπίσκοπος· ζῇ ὁ θεὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι Σωτᾶς ὁ μακάριος ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ ἠθέλησε τὸν δαίμονα τὸν Πρισκίλλης ἐκβαλεῖν, καὶ οἱ ὑποκριταὶ οὐκ ἀφῆκαν (Евс. Кес., п. съч., V 19, 3). Както се вижда отъ този цитатъ, епископъ Сотасъ не билъ живъ, когато излѣзло посланието на Серапиона.

[7] Adversus Iudaeos, VII 610—611, у Migne Patrol. lat., t. II, col. 650. Срв. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christenthums in der ersten drei Jahrhunderten, IV изд., т. II, стр. 534, 790—793.

[8] При третото си пѫтешествие, на връщане въ Иерусалимъ, ап. Павелъ повикалъ въ Милетъ презвитеритѣ-епископи отъ провинцията Азия (Деян., 20, 17).

[9] Срв. Деян., 18, 24 и 19, 1.

[10] Споредъ Евсевия Кесарийски, който се основава на Оригена, ап. Петъръ отишълъ да проповѣдва въ тѣзи провинции между евреитѣ на разсѣянието (κεκηρυχέναι τοῖς ἐν διασπορᾷ Ἰουδαίοις ἔοικεν) (п. съч., III 1, 2; вж. и III 4, 2—3).

[11] Евс. Кес., п. съч., III 1, 1—2. На друго мѣсто (п. съч., III 23, 3—4) сѫщиятъ цитува съобщения на Иринея Лионски: 1) всички презвитери, които се срѣщали въ провинцията Азия (οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν . . . συμομβληκότες) съ Господния ученикъ Иоанъ, разказвали за Иоана, понеже той живѣлъ съ тѣхъ чакъ до времето на импер. Траяна (παρέμεινεν γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων; 2) основаната отъ ап. Павла църква въ Ефесъ, гдето живѣлъ Иоанъ до времето на Траяна, била истински свидетель на преданието на апостолитѣ. Евсевий Кесарийски привежда и цитатъ изъ съчинението на Климента Александрийски „Кой богатъ се спасява (п. съч,, III, 23, 6): следъ смъртьта на „тиранина“ (импер. Домицианъ), Иоанъ се върналъ въ Ефесъ отъ Патмосъ, гдето билъ заточенъ, и посещавалъ близкитѣ мѣста, за да поставя епископи или да привежда въ съгласие всички църкви.

Ефескиятъ епископъ Поликратъ съобщава, че ап. Иоанъ умрѣлъ въ Ефесъ, въ писмото си до римския епископъ Викторъ (Евс. Кес., п. съч., III 31, 4). За пребиваването на ап. Иоана въ Ефесъ следъ „бѣгството“ му отъ Патмосъ вж. с. съч., III 20, 9.

[12] Въ споменатото си писмо ефескиятъ епископъ Поликратъ казвалъ, че ап. Филипъ и дветѣ му по-стари дъщери умрѣли въ Иераполъ, а друга — въ Ефесъ. Евсевий Кесарийски привежда и съобщението на Гаия, споредъ което въ Иераполъ се намирали гробоветѣ на Филипа и четиритѣ му дъщери. Въ действителность, както се съмнява и Евсевий Кесарийски (п. съч., III 31, 5—6), този Филипъ не билъ апостолъ, а евангелистъ и единъ отъ седемтѣ дякони, въ чийто домъ въ Кесария (Палестинска) ап. Павелъ престоялъ на пѫть за Иерусалимъ (къмъ 59 год.). За това, че дяконъ Филипъ ималъ четири дъщери — девици пророчици, се говори въ Деян., 21, 8—9. Може би после дяконъ Филипъ заминалъ за проповѣдь въ Мала Азия съ срѣдище Иераполъ, гдето иераполскиятъ епископъ Папий (I половина на II в.) добилъ сведения за дякона Филипа отъ неговитѣ дъщери (Евс. Кес. п. съч., III 39, 9; срв. Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 194).

[13] Срв. Евс. Кесар. (по Тертулиана), п. съч., III 32, 33.

[14] Въ посланията на еп. Игнатия сѫ посочени епископи: Поликарпъ въ Смирна, Онисимъ въ Ефесъ, Дамасъ въ Магнезия. (Евс. Кесар., п. съч., III 36, 5).

[15] Съобщение на Юстинъ Мѫченика у Евс. Кес., п. съч., IV, 8 6—9 и 9 1—3.

[16] Евс. Кесарийски (п. съч., III 36, 1) нарича Поликарпа събеседникъ на апостолитѣ (τῶν ἀποστόλων ὁμιλητὴς). Той получилъ епископството на Смирненската църква отъ самовидци и слуги на Господа (πρὸς τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ κυρίου). Вж. и цитатъ изъ съчинението на Иринея Лионски, който казва сѫщото: Поликарпъ не само се училъ у апостолитѣ и се срѣщалъ съ мнозина, които видѣли Господа, но той билъ и поставенъ отъ апо-

столитѣ за смирненски епископъ (п. съч., IV 14, 3). Въ действителность Поликарпъ ше да е билъ ученикъ главно на Иоана Богослова, който, както твърди Тертулианъ, го поставилъ за епископъ, защото другитѣ апостоли, споредъ старото църковно предание, умрѣли твърде рано презъ I в. Ако Поликарпъ умрѣлъ въ 155—156 год. на 86-годишна възрасть, то той се родилъ около 70 год., когато не сж били живи ап. Яковъ Зеведеевъ, Петъръ, Павелъ, Андрей. Другитѣ апостоли, по предание, проповѣдвали далечъ отъ Мала Азия.

[17] Посланията до самия Поликарпъ (до него лично и до Смирненската църква) и други послания, колкото ималъ на ржка.

[18] Евс. Кесар., п. съч., III 36, 13—15.

[19] Евс. Кес., п. съч., IV 14 и 15. Споредъ Евс. Кесарийски, Поликарпъ загиналъ въ времето на импер. Маркъ Аврелий (около 166—167 год.), но споредъ новитѣ исторически изследвания — при импер. Антонинъ Пий, около 155—156 г. (срв. Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 218 и 252). Поликратъ Ефески споменава още мжчениците Трасей (Θρασέας), епископъ на Евмения (Εὐμενείας), пострадалъ въ Смирна, и епископъ Сагаръ (Σάγαρις), пострадалъ въ Лаодикия и др. (у Евс. Кес, п. съч., V 24, 4—5). За посещението на Поликарпа въ Римъ вж. Евс. Кес., п. съч., IV 14 и V 24, 14.

[20] Иринеи Лионски го нарича „слушатель на Иоана и другарь на Поликарпа“ (ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ταῖρος γεγονώς) (у Евс. Кес., п. съч., III 39, 1). Обаче Евсевий Кесарийски се съмнява въ това съобщение. Споредъ предговора на неговитѣ слова (Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις, сир. Изяснение на Господнитѣ слова) самъ Папий сочи (ἐμφαίνει), че той никога не е билъ слушатель и самовидецъ на апостолитѣ, а събралъ сведения за вѣрата (τὰ τῆς πίστεως) отъ лица, които се познавали съ апостолитѣ. Папий споменява единъ Иоанъ между апостолитѣ и следъ тѣхъ другъ Иоанъ, но презвитеръ когото сжщо смѣта за Господенъ ученикъ, както и Аристиона. Като говори за апостолитѣ, Папий употрѣбява за тѣхъ глагола εἶπεν (казалъ), а за втората група Господни ученици (Аристионъ и презвитеръ Иоанъ) — глагола λέγουσιν (казватъ). Очевидно, първитѣ не сж били вече живи, когато Папий писалъ съчинението си, а вторитѣ още били живи и самъ Папий ги е слушалъ. Освенъ това Папий сочи, че приелъ словата на апостолитѣ отъ тѣзи, които сж ги следвали. Поради това Евсевий Кесарийски мислѣлъ, че Папий билъ ученикъ на презвитера Иоана, а не на Иоана Богослова (п. съч., III 39, 1—8). Но все пакъ трудно е да се допустне, че Иринеи Лионски не билъ добре осведоменъ. Трѣбва да се отбележи, че и ап. Иоанъ се нарича презвитеръ въ своето II и III послание (срв. Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 219 и 394—395).

[21] У Евс. Кес., п. съч., IV 13^{8}, 26^{1} и 27.

[22] Срв. Евс. Кес., п. съч., VII 5^{1}, 14, 28, 30.

[23] Сжществува сказание отъ VI в. за седемь ефески изповѣдници отъ времето на Декий Траяна. Тѣ се скрили въ пещера, която езичницитѣ зазидали. Тѣ заспали въ пещерата и се събудили чакъ следъ 200 години, като мислѣли, че спали една нощь. Когато обаче ефескиятъ епископъ и импер., Теодосий Млади (408—450) ги видѣли, изповѣдницитѣ веднага паднали мъртви (Јевс. Поповић п. съч., I, стр. 256—257).

[24] Евс. Кесарийски казва, че къмъ мжченика еп. Антимъ, който билъ обезглавенъ, πλῆθος ἄθρουν μαρτύρων προστίθεται, понеже въ тия дни, когато почнало гонението, изгорѣлъ императорскиятъ дворецъ въ Никомидия и езичницитѣ отдали пожара на християнитѣ (п. съч., VIII 6^{5-6}, 13^{1-2}).

[25] Вж. Hefele, п. съч., I, стр. 219—251.

[26] Послание на Поликрата до Виктора и Римската църква (Евс. Кес., п. съч., V 24, 1—7).

[27] С. съч., V 24, 9—11 и 17.

[28] Мелитонъ Сардски съобщава въ съчинението си за Пасхата. Това било при проконсула на Азия Сервилий Павелъ, когато загиналъ мжченикъ Σάγαρις (у Евс. Кес., IV 26, 3).

[29] С. съч., VII 2—4, 5^{4-5}, 7^{5}.

[30] Иринеи Лионски съобщава, че Поликарпъ Смирненски разказвалъ, какъ веднажъ въ Ефесъ ап. Иоанъ отишълъ да се кжпе въ обществена баня,

но щомъ видѣлъ вжтре Керинта, веднага напустналъ съ другаритѣ си банята, безъ да се окжпе, казвайки: „да бѣгаме, за да не би да падне банята, понеже вжтре е Керинтъ, врагътъ на истината“ (у Евс. Кес., п. съч., IV 14, 6).

[31] Съобщение на Иринея Лионски у Евс. Кес., п. съч., IV 14. 7.

[32] Евс. Кес., п. съч., V 16, 17, 18 и 19. Аполинарий Иераполски билъ срещу тази ересь „силно и необоримо орджжие“ (п. съч., V 16, 1).

[33] Така ги нарекълъ Епифаний Кипърски († 403), който разбиралъ тоя терминъ и на подбивъ въ смисълъ „безумни, неразумни“ (ἄλογος значи безсловесенъ и неуменъ).

[34] Евс. Кес., п. съч., VII 28—30.

[35] „οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης“ (Евс. Кес., п. съч., III 39, 4). Той съобщава, че „апостолъ“ (дяконъ) Филипъ въ Иераполъ възкресилъ мъртвецъ; Маркъ написалъ евангелието по разкази на ап. Петра. чийто тълкувателъ (ἑρμηνευτὴς) билъ; Матей — евангелие на еврейски езикъ.

[36] Проф. прот. Ив. Гошевъ преиздаде гръцкия текстъ съ български преводъ въ Годишникъ на Богосл. ф-тъ, XVIII, София 1941. — Сжществуватъ различни мнения за времето, когато се появило „Учение на 12-тѣ апостоли“. Разглеждайки тия мнения, Bardenhewer заключава, че паметникътъ носи печатъ на голѣма старина, преди началото на II в. (п. съч., I стр. 94).

[37] Споредъ Bardenhewer, Атинагоръ живѣелъ въ Атина около 177 год. когато и подалъ молбата си (п. съч., I, стр. 290, 300).

[38] Срв. Bardenhewer, п. съч. I, стр. 455.

[39] У Евс. Кес., п. съч., IV 26 и 27, V 16.

[40] Bardenhewer допуска, че Милтиадъ билъ съвременикъ на Тациана и може би отъ школата на Юстина (п. съч., I стр. 289).

[41] Изразъ на Евс. Кесарийски (п. съч., V 17, 2).

[42] Адресирано било πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας, подъ които трѣбва да се разбиратъ Маркъ Аврелий (161—180) и неговиятъ съимператоръ Луций Verus (161—169) (срв. Bardenhewer, п. съч., I стр. 286).

[43] У Евс. Кес., п. съч., V 16—18; срв. Bardenhewer, п. съч., I стр. 432.

[44] Евс. Кесар. посочва писмо „До Власта“ за схизмата, „До Флорина“ за монархията или за това, че Богъ не е творецъ на злинитѣ, за огдоадата (противъ теорията на гностика Валентинъ), речь до елинитѣ и до „брата Маркианъ“ (п. съч., V 20 и 26).

[45] По-рано се мислѣло, че той билъ епископъ въ Тиръ (Финикия) или въ ликийския градъ Патара.

ГЛАВА ВТОРА

Цариградската църква презъ време на триадологическитѣ и христологическитѣ спорове (325—680)

1. Борба срещу арианството

а) **Следъ I вселенски съборъ.** — Когато Византия станала столица на римския императоръ, Църквата току що преживѣла голѣмъ вѫтрешенъ смутъ, предизвиканъ отъ ученията на Арий. Въ първия вселенски съборъ, свиканъ въ Никея (325), участвувалъ (прѣко или косвено) и епископътъ на Византия (Митрофанъ или Александъръ)[1], който билъ противъ Ариевото учение. Между това още преди свикването на събора, Арий намѣрилъ добъръ приемъ въ Мала Азия (стр. 233). Въ никейския съборъ негови главни привърженици били Евсевий Никомидийски, Теогнисъ Никейски, Марисъ Халкидонски, Теодоръ Ираклийски (въ Тракия), Митрофанъ Ефески. Отъ тѣхъ първитѣ двама останали до край вѣрни на Ария (заедно съ другитѣ му двама стари привърженици отъ Египетъ Теона Мармарикски и Секундъ Птолемаидски) (стр. 235). Тѣ подписали никейския символъ, но отказали да подпишатъ анатемата на събора срещу Ария. Поради това въ м. декемврий 325 или януарий 326 год., не дълго следъ заточението на Ария, и тѣ сѫ били пратени на заточение (въ Галия)[2].

Следъ осѫждането на Ария, Цариградската църква взимала живо участие въ избухналата борба между православни и ариани, които господствували въ източната половина на римската империя (Тракия, Мизия, Мала Азия, Сирия). Древнитѣ крепости на православието Никомидия, Ефесъ, Кесария Кападокийска и др. станали твърди гнѣзда на арианството. Намирайки се подъ непосрѣдния надзоръ на императора, Цариградската църква често била принудена да поддържа неговата църковна политика. Императоръ Константинъ Велики, подъ влияние на сестра си Констанция, освободилъ отъ заточение Ария и привърженицитѣ му (327—328). Евсевий Никомидийски и Теогнисъ Никейски пакъ заели катедритѣ си. Начело съ Евсевия Никомидийски арианитѣ повели борба срещу стълповетѣ на никейския символъ — Евстатий Антиохийски, Атанасий Александрийски, Маркелъ Анкирски и др. (стр. 237). По искане на Константина Велики, въ 335 год. билъ свиканъ мѣстенъ съборъ въ Цариградъ (подъ председателството на ираклийския митрополитъ Теодоръ, арианинъ) противъ Мар-

кела Анкирски, който билъ сваленъ отъ катедрата и заточенъ. Цариградскиятъ епископъ Александъръ, противъ съвѣстьта си, билъ принуденъ отъ Константина Велики да приеме Ария въ църковно общение (336). Споредъ църковнитѣ историци отъ V в., той колѣнопреклонно се молилъ Богу въ храма да отклони това изпитание [3]. Вечерьта срещу недѣля, когато Арий тържествено щѣлъ да служи въ църква заедно съ епископа Александъръ, той (80-годишенъ) внезапно умрѣлъ когато, разхождайки се изъ цариградскитѣ улици, отишълъ по естествена нужда въ изходно мѣсто (близу до форума на Константина Велики). Православнитѣ виждали въ тоя случай Божие наказание надъ Ария, Изглежда, че и Константинъ Велики сподѣлялъ мнението на православнитѣ за неочакваната смъртъ на Ария (стр. 238). При все това преди смъртьта си († 337) той пренебрегналъ столичния епископъ Александъръ, който нѣмалъ високо образование, но билъ добродетеленъ мжжъ [4], и приелъ да бжде покръстенъ отъ новия вождъ на арианитѣ Евсевий Никомидийски.

б) **Политиката на Константиновитѣ синове.** — Императоръ Констанций (337—361) сжщо поддържалъ арианитѣ. Цариградскиятъ епископъ Павелъ, родомъ отъ Солунъ, (338—339), вѣренъ на никейския символъ, билъ сваленъ и на цариградската катедра билъ премѣстенъ Евсевий Никомидийски. Епископъ Павелъ, подобно на Атанасия Велики, намѣрилъ убѣжище въ Римъ при папа Юлия. Оттогава Цариградската църква била държана здраво отъ арианитѣ. Въ борбата за арианството Цариградъ и неговата митрополия Ираклия си съревнували [5]. Следъ смъртьта на Евсевия Никомидийски († 341), Павелъ се върналъ отъ Римъ, за да заеме катедрата, както народътъ искалъ, но арианитѣ начело съ Теогниса Никейски и Теодора Ираклийски избрали презвитера Македоний за цариградски епископъ. По заповѣдь на импер. Констанция, Павелъ билъ отстраненъ отъ Цариградъ. Народътъ се възбунтувалъ, но билъ усмиренъ, следъ като били избити повече отъ 3000 д. (убитъ билъ и самиятъ усмиритель Хермогенъ). За цариградски епископъ билъ наложенъ Македоний, който после станалъ водитель на духоборцитѣ. По настояване на брата си западния императоръ Констансъ, следъ сердикския съборъ (343) импер. Констанций изгонилъ арианския епископъ Македоний и възстановилъ епископъ Павла на цариградската катедра (346), както и Атанасия въ Александрия, Маркела въ Анкира и др. Обаче следъ смъртьта на импер. Констанса († 350), епископъ Павелъ билъ заточенъ въ Кукусъ (Мала Армения), гдето билъ убитъ отъ ариани. Цариградската катедра пакъ била заета отъ епископа Македоний [6]. Той ожесточено преследвалъ православнитѣ, отнелъ имъ всички църкви, и тѣ били принудени да се събиратъ за молитва въ тритѣ

църкви, които били оставени на новацианитѣ (разколници) въ Цариградъ. Когато арианитѣ се разцепили (357), започнали да се гонятъ полуариани (омиусиани) и строги ариани. Полуарианитѣ, начело съ Василия Анкирски, подкрепени отъ придворни дами, сполучили да изпратятъ на заточение седемдесеть строги ариани (аномиани), между които били Евдоксий Антиохийски, Аеций, Евномий, Теофилъ (бившъ мисионеръ у хомерититѣ въ Арабия). Тогава царигр. епископъ Македоний се присъединилъ къмъ полуарианитѣ. Обаче победата на полуаринанитѣ била временна. Когато импер. Констанций узналъ за тѣхнитѣ насилия, той веднага върналъ заточенитѣ ариани. На 15. II. 360 год. трѣбвало да бѫде осветена новата църква въ Цариградъ Св. София, чийто строежъ Констанций започналъ въ 342 год. По тоя случай въ Цариградъ се свикали на съборъ 72 епископи. Съборътъ потвърдилъ арианското вѣропредѣление на събора въ Ника (януарий 360 год.). Съ това взела връхъ партията на омианитѣ (учели, че Синъ е подобенъ — ὅμοιος на Отца) начело съ Акакия Кесарийски (въ Палестина), който преследвалъ както аномианитѣ, така и полуарианитѣ (стр. 37) Дяконъ Аеций, създатель на аномианското учение, билъ низвергнатъ и изпратенъ на заточение, но неговиятъ сподвижникъ Евномий не само билъ пощаденъ, но и поставенъ за кизички епископъ. Изглежда, че императоръ Констанций почиталъ Евномия, та преди смъртьта си (3. XI. 361) приелъ кръщение отъ него въ Киликия. Реченията цариградски съборъ свалилъ отъ катедритѣ имъ сѫщо и първенцитѣ на полуарианската партия (Македоний Цариградски, Василий Анкирски, Кирилъ Иерусалимски и др.) подъ предлогъ, че извършили канонически престѫпления (не и за неправовѣрие, понеже тѣзи епископи подписали формулата на никския съборъ). Свалени и заточени били още и ония епископи (аномиани и др.), които не искали да подпишатъ вѣропредѣлението на събора. На царигр. катедра билъ премѣстенъ антиохийскиятъ епископъ Евдоксий (27. I. 360), който дотогава билъ съмишленикъ на Аеция (стр. 126).

б) **Македонианство.** — Следъ като билъ лишенъ отъ катедрата, си Македоний прекаралъ последнитѣ години отъ своя животъ († около 365) близу до Цариградъ. Съ неговото име е свързана ересьта на македонянитѣ или духоборцитѣ (πνευματομάχαι), спредъ които Св. Духъ не е равенъ на Отца и Сина, не е Божество, а служебна тварь, подобна на ангелитѣ. Това учение било по-нататъшното развитие на арианското учение, но било оформено отъ полуарианитѣ. Вѣроятно Македоний, като цариградски епископъ или пъкъ после, взелъ да учи неправославно и за Св. Духъ. Ревностенъ защитникъ на това учение билъ никомидийскиятъ епископъ Маратоний, бившъ дяконъ на Македония. Понѣкога духоборцитѣ били наричани и маратоняни. Тази ересь скоро, особено при Юлианъ

Отстжпника (361—363), придобила привърженици въ Цариградъ, Тракия, Витиния и др. съседни области. Противъ нея се борѣли видни православни учители (Василий Велики, Григорий Богословъ, Григорий Ниски), а сжщо и арианитѣ начело съ цариградския епископъ Евдоксий, който се стремилъ да обедини арианскитѣ партии и намѣрилъ пълна подкрепа у императора Валентъ (364—378). Този императоръ отначало като че ли не се интересувалъ отъ религиознитѣ въпроси, но подъ влияние на жена си той скоро се привързалъ къмъ арианството и приелъ кръщение отъ цариградския епископъ Евдоксий. Съ негово позволение полуарианитѣ (между тѣхъ и македоняни) въ 365 г. свикали съборъ въ Лампсакъ (при Дарданелитѣ). Тоя съборъ отхвърлилъ вѣропредѣлението на цариградския съборъ отъ 360 год. и приелъ старата формула, че Синъ е подобенъ на Отца по сжщество (ὅμοιος κατ' οὐσίαν), като членоветѣ му подписали антиохийското изповѣдание отъ 341 год. (т. н. символъ на освещението). На събора били повикани Евдоксий Цариградски и Акакий Кесарийски, но тѣ не се явили, и съборътъ ги лишилъ отъ катедритѣ имъ. Пратеници на събора се явили при импер. Валентъ да утвърди решенията му, обаче Валентъ имъ поставилъ за условие да встжпятъ въ общение съ Евдоксия. Епископитѣ полуариани не приели това предложение. Поради това импер. Валентъ ги пратилъ на заточение и поставилъ евдоксиани на тѣхнитѣ катедри. Гонението на Валента накарало полуарианитѣ въ Мала Азия' да се обърнатъ за помощь къмъ западния императоръ Валентинианъ и папа Либерия. По искане на папата, тѣхнитѣ пратеници (Евстатий Севастийски, Силванъ Тарски и Теофилъ Кастабалски) му представили писмено вѣроизповѣдание, въ което цитували никейския символъ и предавали на анатема Ария и неговитѣ ученици, сжщо и никския символъ и другитѣ еретици (савелиани, патрипасиани, Павла Самосатски, маркионити, маркелиани). Папа Либерий приелъ полуарианскитѣ представители въ църковно общение и имъ врѫчилъ послание отъ 366 год. до епископитѣ, които ги били изпратили въ Римъ (59 източни епископи, между които и бившиятъ цариградски епископъ Македоний). Отъ свое име и отъ името на цѣлата Западна църква папа Либерий имъ писалъ, че той ги признава за едновѣрни, и изтъкналъ, че никейското изповѣдание е единствена истинска вѣра, къмъ която се върнали и всички западни епископи, отстжпили отъ нея въ риминския съборъ. Полуарианскиятъ съборъ въ Тиана (Кападокия), свиканъ въ 367 год., одобрилъ папското послание, като разбралъ термина ὁμοούσιος за равнозначенъ съ ὁμοιούσιος. Обаче въ сжщото време около 34 полуариански епископи съставили отдѣленъ съборъ въ Антиохия Карийска и отхвърлили думата ὁμοούσιος, като се обявили пакъ за антиохийското изповѣдание на „освещението" отъ 341 год. Освенъ това и тѣзи полуариански епископи, които приели никейския символъ, не сѫ били едино-

мислени съ православнитѣ за сѫществото на Св. Духъ. Отъ тази група ще да били наричанитѣ отъ Григорий Богослова „наполовина благомислящи", понеже „почитали Сина, но отстѫпвали отъ Духа Свети". Оттогава ще да се засилили препирнитѣ за Св. Духъ.

г) **Поражение на арианството.** — Императоръ Валентъ още повече преследвалъ православнитѣ, отколкото полуарианитѣ. Въ 367 год. той издалъ указъ да бѫдатъ изгонени отъ катедритѣ имъ всички онѣзи епископи, които били свалени отъ императора Констанций и после възстановени отъ импер. Юлианъ Отстѫпникъ. Въпрѣки това православието имало много привърженици дори въ Цариградъ. Следъ смъртьта на царигр. епископъ Евдоксий († 370), тамъ православнитѣ избрали Евагрия за епископъ, а арианитѣ — Демофила, дотогава епископъ на Верия (Берое, днешна Стара Загора). Импер. Валентъ наложилъ Демофила и изгонилъ Евагрия. Осемдесеть православни презвитери се явили при него въ Никомидия да го молятъ да не преследва православието. Отъ Никомидия тѣ били качени на единъ корабъ ужъ да бѫдатъ заточени презъ Черно море, но, по тайна заповѣдь на импер. Валентъ, матроситѣ подпалили кораба на открито море и всички заточеници загинали. Въ 373 год. императоръ Валентъ почналъ да гони монаситѣ, главно понеже между тѣхъ имало много ревностни привърженици на никейската вѣра. Монаситѣ били принуждавани да напускатъ манастиритѣ и да изпълняватъ държавнитѣ повинности. Млади монаси били принуждавани да служатъ въ войската [8].

Затвърдени въ Цариградъ, арианитѣ правѣли последни усилия да надвиятъ и вънъ отъ него — въ Мала Азия, гдето православието имало авторитетни бранители (Василий Велики, Григорий Богословъ, Григорий Ниски). Тѣхниятъ анкирски съборъ (375) обявилъ за свалени много православни епископи, между които и Григория Ниски. Обаче въ Мала Азия отдавна започнало отстѫплението на арианството. Тамъ се свикали и православни събори (въ Икония презъ 376 год., въ Кападокия), на които се изяснило църковното учение за Св. Троица и частно за Св. Духъ. Следъ смъртьта на Валента († 378) арианството нѣмало вече покровитель. Новиятъ императоръ Грацианъ, православенъ по убеждение, върналъ всички заточени епископи и далъ пълна свобода на християнскитѣ изповѣдания, съ изключение на манихеитѣ, евномианитѣ (аномиани) и фотинианитѣ. Сега се откривала възможностьта да се разбие главната крепость на арианството — Цариградъ. Помоленъ отъ нѣкои близки на Василия Велики епископи, въ 379 год. Григорий Богословъ (Назианзинъ), отишълъ въ Цариградъ, за да се бори срещу арианството. Понеже тамъ православнитѣ нѣмали нито една църква, Григорий отначало извършвалъ богослужение въ кѫщата на единъ свой роднина. Тази кѫща после била пре-

устроена въ храмъ и била наречена Анастасия (Възкресение) въ знакъ на това, че тукъ било възстановено православието [9]. Съ своето красноречие и подвижнически видъ той привличалъ въ църквата все повече народъ. Григорий разглеждалъ въ проповѣдитѣ си догматическитѣ въпроси съ голѣма вещина. Арианитѣ виждали, каква опасна за тѣхъ духовна сила представявалъ Григорий. Затова тѣ почнали да го преследватъ. Веднажъ тѣ го нападнали съ оржжие, но не сполучили да го убиятъ. Другъ пжть се втурнали ноще въ църквата, когато Григорий извършвалъ богослужение. Въ 379 год. Теодосий Велики станалъ източенъ римски императоръ и въ 380 год. издалъ едиктъ, съ който предписвалъ всички негови поданици да изповѣдватъ православната вѣра (стр. 241). Съ този законъ била смазана силата на арианитѣ въ Цариградъ и други градове на Истокъ. На 24. XI. 380 год. Теодосий влѣзълъ въ Цариградъ, следъ като оздравѣлъ отъ тежко боледуване въ Солунъ и приелъ кръщение отъ солунския епископъ Асхолий. Той предложилъ на арианския епископъ Демофилъ да приеме никейския символъ. Понеже Демофилъ отказалъ, той билъ изгоненъ отъ Цариградъ (26. XI. 380). Всичкитѣ църкви въ Цариградъ били предадени на православнитѣ. Арианитѣ се събирали за богослужение вънъ отъ стенитѣ на Цариградъ. Въ съгласие съ клира и народа, импер. Теодосий поставилъ Григорий Богослова за цариградски епископъ (ноември 380)[10]. Единъ отъ добритѣ сътрудници на Григория отначало билъ Максимъ Циникъ, който дошълъ отъ Египетъ. Следъ като спечелилъ довѣрието на Григория, той тайно работилъ, за да заеме цариградската катедра (стр. 242). Една нощь съ съгласието на александрийския епископъ Петъръ, египетски епископи ржкоположили Максима за цариградски епископъ подъ предлогъ, че Григорий си ималъ епархия (Сасимска въ Кападокия)[11]. Следъ това Максимъ не можалъ да остане въ Цариградъ. При все това Григорий, тѣлесно немощенъ и потресенъ отъ станалото беззаконие, искалъ да се откаже отъ цариградската катедра, но поради настойчивитѣ молби на населението останалъ, докато бжде поставенъ другъ вмѣсто него.

д) **Втори вселенски съборъ.** — Въ май 381 год. импер. Теодосий свикалъ въ Цариградъ голѣмъ съборъ, смѣтанъ за втори вселенски съборъ, въ който участвували 150 източни православни епископи [12]. Не се знае точно причината за свикването на тоя съборъ, но отъ дейностьта му се вижда, че императоръ Теодосий Велики искалъ да даде църковна санкция на своя едиктъ за никейската вѣра и да уреди положението на цариградския епископъ. Съборътъ утвърдилъ Григорий Назианзина за цариградски епископъ и следъ смъртьта на Мелетия Антиохийски го избралъ за свой председатель (на второто заседание). При все това скоро се появили недоразу-

мения между него и събора. Отхвърлено било предложението му за отстранение на антиохийската схизма (стр. 127). Епископитѣ отъ Египетъ начело съ Тимотея Александрийски, както и македонскитѣ епископи, поддържали Максимъ Циника и обвинили Григория, че неканонично постжпилъ, като напустналъ епархията си и взелъ цариградската катедра. Чувствителниятъ Григорий си[13] далъ оставката предъ събора (юний 381 год.) съ трогателна речь и се върналъ въ отечеството си Кападокия, гдето и умрѣлъ († 389). Съ одобрението на импер. Теодосия съборътъ избралъ за цариградски епископъ Нектария, дотогава сенаторъ и още оглашенъ[14]. Следъ като билъ покръстенъ и ржкоположенъ за епископъ, Нектарий станалъ председатель на събора.

Импер. Теодосий поканилъ и епископитѣ македоняни (пневматомахи) да дойдатъ въ събора. Явили се 36 епископи. Императорътъ положилъ голѣми усилия, за да се присъединятъ къмъ Вселенската църква, като имъ припомнилъ, че по-рано (въ 366 год.) тѣ сами приели никейското изповѣдание, по силата на което тѣ влѣзли въ общение съ папа Либерия. Обаче тѣ решително отказали да приематъ термина ὁμοούσιος и напустнали събора[15]. Не сж запазени никакви протоколи на II вселенски съборъ. Несъмнено е, че той потвърдилъ никейския символъ и го допълнилъ съ православното учение за Св. Духъ, Съборната църква, таинството кръщение и задгробния животъ[16]. Така той установилъ никео-цариградския символъ, който отъ тогава се приема за вѣроучение на Вселенската църква. Съборътъ (съ 1. правило) предалъ на анатема всички по-важни тогава ереси: 1) евномиани или аномии, 2) ариани или евдоксиани, 3) полуариани или духоборци (πνευματομάχαι)[17], 4) савелиани или маркелиани, 5) фотиниани и 6) аполинариани (стр. 129). Съборътъ издалъ и нѣколко правила[18] по църковното устройство. Съ 3. правило цариградскиятъ епископъ билъ поставенъ по честь следъ римския епископъ. Съ това правило се узаконило първенственото положение, което цариградскиятъ епископъ заемалъ въ II вселенски съборъ като неговъ председатель[19]. Оттогава цариградскиятъ епископъ заелъ първо мѣсто между главнитѣ митрополити или патриарситѣ на Истокъ. Цариградъ станалъ митрополия на Тракийския диоцезъ вмѣсто гр. Ираклия, (Ἡράκλεια Herakiea), чийто митрополитъ билъ поставенъ на второ мѣсто следъ цариградския архиепископъ (патриархъ). За споменъ на древното си високо положение ираклийскиятъ митрополитъ по право билъ и е мѣстопазитель на цариградския престолъ и ржкополага цариградския патриархъ.

По молба на събора, импер. Теодосий Велики потвърдилъ неговитѣ решения съ законъ отъ юлий 381 год. Той заповѣдалъ „всички църкви да бждатъ предадени на епископитѣ, които вѣрватъ въ еднаквото божество на Отца, Сина и Св. Духъ и се намиратъ въ църковно общение съ Нектария Цариградски, Тимотея Александрийски“ и др.[20], и да бждатъ изгонени отъ

църквитѣ като явни еретици, всички, които нѣматъ църковно общение съ реченитѣ епископи. Въпрѣки строгия законъ на Теодосия, на Западъ дълго време не признавали тоя съборъ за вселенски. Западнитѣ епископи поддържали Павлина въ Антиохия и Максимъ Циника въ Цариградъ. Единъ съборъ, свиканъ въ Аквилея (Северна Италия) презъ юний—юлий 381 год., подъ председателството на Амвросия Медиолански, осѫдилъ цариградския (II вселенски) съборъ, защото оставилъ да сѫществува антиохийскиятъ разколъ и поставилъ Нектария за цариградски епископъ. Той поискалъ да се свика въ Римъ вселенски съборъ, който да разгледа антиохийския и цариградския въпросъ. Поради това въ 382 год. въ Цариградъ билъ свиканъ новъ голѣмъ съборъ. Той изпратилъ въ римския съборъ, председателствуванъ отъ папа Дамасъ, трима свои представители съ послание, въ което прибавилъ „томоса“ (вѣроопредѣление) на II вселенски съборъ и заявилъ, че Флавианъ (въ Антиохия) и Нектарий сѫ канонични епископи. Навѣрно скоро Римъ престаналъ да поддържа Максимъ Циника и признаялъ Нектария, но съ антиох. епископъ Флавианъ влѣзълъ въ общение чакъ въ 398 год. съ посрѣдничеството на Иоанъ Златоуста (стр. 127). Римската църква приела цариградския символъ[21], но не и правилата на II вселенски съборъ, главно поради 3. правило, което неочаквано издигнало царигр. епископъ[22]. Едвамъ въ IV латерански съборъ отъ 1215 год. Западната църква приела официално правилата на II вселенски съборъ, макаръ и да били по-рано помѣствани въ частни латински канонически сборници (на Дионисия Мали и Исидора Севилски)[23].

Догматическата дейность на втория вселенски съборъ, подкрепена отъ казания едиктъ на импер. Теодосия, представявала тържество на православието. При все това арианството просѫществувало още между германскнтѣ племена готи, вандали и др. Наемнитѣ готски отреди въ Византия подкрепяли мѣстнитѣ ариани. Въ Цариградъ арианитѣ продължавали да се събиратъ за богослужение вънъ отъ града, поради което били наричани ἐξωκιονῖται (събирали се задъ стълповетѣ, които опредѣляли чертата на града). Иоанъ Златоустъ действувалъ да обърне цариградскитѣ готи въ православието. Наредилъ въ една църква да се извършва богослужението на готски езикъ, а понѣкога отивалъ тамъ да проповѣдва, като словата му били веднага превеждани на готски отъ особенъ преводачъ. Единъ влиятеленъ готски първенецъ поискалъ отдѣлна църква вѫтре въ Цариградъ, но, по съветъ на Иоанъ Златоуста, императоръ Аркадий му отказалъ[24]. Ариани имало въ Цариградъ дори въ времето на импер. Юстинианъ Велики (527—565), който не се решавалъ да ги преследва. По натискъ на цариградското население, импер. Тиверий (578—582) подигналъ гонение срещу тѣхъ. Следъ това не се споменава вече за ариани въ Цариградъ.

2. Александрия и Цариградъ

а) **Борба срещу Иоана Златоуста.** — Въ Александрия не били доволни отъ дейностьта на II вселенски съборъ по сѫщитѣ причини, по които и Римската църква. Дветѣ църкви поддържали Павлина въ Антиохия и Максимъ Циника въ Цариградъ. Александрийскиятъ епископъ, който дотогаваималъ второ мѣсто по честь следъ римския, сѫщо не е могълъ да се помири съ издигането на цариградския епископъ [25]. Александрийскитѣ епископи зорко бдѣли за дейностьта на цариградскитѣ епископи и бързали да се явятъ тѣхни главни обвинители и сѫдии. Следъ смъртьта на Нектария († септ. 397) се явили много кандидати за цариградската катедра. Теофилъ Александрийски желаелъ да постави свой клирикъ за цариградски епископъ. Затова той не билъ доволенъ, че импер. Аркадий, по препоржка на своя сановникъ евнухъ Евтропий, избралъ прочутия антиохийски проповѣдникъ, презвитера Иоанъ Златоустъ. Умѣейки да чете по израза на лицето, още при първата си среща съ Златоуста, Теофилъ се убедилъ, че новиятъ цариградски епископъ не ще му бѫде послушна орѫдие, и неохотно взелъ участие въ ржкоположението но Иоана Златоуста. Съ своята ревностна пастирска дейность Иоанъ Златоустъ разширилъ влиянието на Цариградската църква и вънъ отъ нейния диоцезъ. По молба на ефеския клиръ, въ края на 400 год. той отишълъ въ Ефесъ и разгледалъ обвиненията въ симония противъ починалия ефески епископъ Антонинъ. Той лишилъ отъ санъ 13 епископи (6 въ Азия и 7 въ Лидия), които били купили своя санъ, и ржкоположилъ новъ ефески епископъ. Иоанъ Златоустъ се намѣсилъ и въ дѣлото на египетскитѣ монаси-оригенисти, като се опиталъ да убеди Теофила Александрийски да ги приеме въ църковно общение. Това дало поводъ на Теофила да подигне борба срещу Иоанъ Златоуста и го сразилъ Златоустъ ималъ врагове въ висшето общество и между епископитѣ, но народътъ билъ силно привързанъ къмъ него. Когато се върналъ отъ първото си заточение (403), той билъ тържествено посрещнатъ. Корабитѣ въ Босфора и близкитѣ улици били сияйно освѣтени. Теофилъ Александрийски, уплашенъ отъ заканителнитѣ викове на народа, избѣгалъ отъ Цариградъ (стр. 248). Следъ второто заточение на И. Златоуста (404) неговитѣ привърженици въ Цариградъ не признавали приемницитѣ му и образували отдѣлна община. Иоанититѣ намирали опора у папа Инокентия I, който признавалъ Иоанъ Златоуста за невиненъ, и у Александра Антиохийски, който пръвъ отъ източнитѣ епископи внесълъ името на Златоуста въ църковнитѣ диптихи. Сѫщо и цариградскиятъ епископъ Атикъ, по натискъ на народа, внесълъ името му въ диптихитѣ, съ което привлѣкълъ много иоанити. Този разкѫлъ сѫществувалъ до 438 год.,

когато цариградскиятъ архиепископъ Прокълъ тържествено пренесълъ въ Цариградъ мощитѣ на св. Иоанъ Златоуста.

б) **Несторианството.** — Нова твърде ожесточена борба избухнала между Александрия и Цариградъ поради несторианството. Следъ смъртьта на царигр. епископъ Атикъ (406—426) трима кандидати (презвитеритѣ Филипъ Сидски, Прокълъ и Сисиний) се борѣли за цариградската катедра Всѣки единъ сиималъ поддръжници. Избранъ билъ Сисиний (426—428). Другиятъ кандидатъ Прокълъ билъ поставенъ отъ патр. Сисиния за кизички епископъ (428), но не заелъ катедрата си и останалъ въ Цариградъ, понеже кизичкото население не признавало правото на цариградския архиепископъ да имъ поставя епископъ Следъ смъртьта на Сисиния пакъ се разгорѣла борбата за цариградската катедра между привърженицитѣ на Филипа Сидски и Прокла. За да прекрати тоя раздоръ, импер. Теодосий II избралъ антиохийския презвитеръ Несторий (428—431), който билъ известенъ съ своето красноречие и строгъ животъ [26] (стр. 130). Клиръть и народьтъ го приели радушно, понеже имъ напомнялъ Иоанъ Златоуста, който сжщо дошълъ отъ Антиохия. Отъ начало Несторий се показалъ голѣмъ ревнитель на вѣрата. Въ ентронистичното си слово той се обърналъ къмъ импер. Теодосия предъ многоброенъ народъ съ искане да му помогне да изтрѣби еретицитѣ въ империята (вж. стр. 153, забел. 49). Народьтъ посрещналъ тази закана срещу еретицитѣ съ бурно одобрение. Скоро Несторий започналъ да гони еретици и разколници. На петия день следъ възкачването си на престола, той заповѣдалъ да бжде разрушена арианската църква въ Цариградъ. Отчаяни, арианитѣ сами я изгорили заедно съ съседнитѣ здания и нарекли Нестория подпалвачъ. Импер. Теодосий II подкрепилъ Нестория. Съ указъ отъ 30 май 428 год. той забранилъ на еретицитѣ (ариани, македоняни и аполинариани) да иматъ църкви и на разколницитѣ (новациани и четиринадесетници) да възобновяватъ своитѣ църкви. Еретицитѣ не се приемали на държавна служба и не могли да получаватъ наследство. Въ Мала Азия четиринадесетницитѣ почнали да възставатъ. Сжщо и македонянитѣ убили своя гонитель Антоний, геръмски епископъ (въ Хелеспонтъ). Несторий не преследвалъ само пелагианитѣ, макаръ че не одобрявалъ тѣхното учение за първородния грѣхъ. Дали подъ влияние на Теодора Мопсуетски, който защищавалъ пелагианството, или пъкъ по свое разбиране, той не е смѣталъ пелагианитѣ за еретици. Несторий далъ благосклоненъ приемъ на изгоненитѣ отъ Западната църква пелагиански водители (екланския епископъ Юлианъ, Целестий и др.) и дори въ 429 год. се застжпилъ за тѣхъ предъ императора и папа Целестина (срв. стр. 130).

Обаче импер. Теодосий II ги изгонилъ отъ столицата си, когато латинецътъ Марий Меркаторъ, който тогава се намиралъ въ Цариградъ, писмено[27] го увѣрилъ, че пелагианитѣ сѫ осѫдени отъ западнитѣ събори и отъ папитѣ. При все това Несторий не промѣнилъ своето убеждение за пелагианството. Въ едно писмо до първия сподвижникъ на Пелагия — Целестий той му изказалъ висока почить, като смѣталъ, че несправедливо билъ преследванъ тъй, както Иоанъ Кръститель и апостолитѣ Петъръ и Павелъ[28].

Несторий, изглежда, дошълъ въ Цариградъ съ установенъ възгледъ за личностьта на И. Христа. Христологическиятъ въпросъ билъ засѣганъ отъ арианитѣ (Синъ Божи се въплътилъ, но не се въчовѣчилъ, И. Христосъ не билъ цѣлостенъ човѣкъ, нѣмалъ човѣшка душа), но билъ рѣзко поставенъ отъ лаодикийския епископъ Аполинарий Млади, споредъ когото И. Христосъ сѫщо не е цѣлостенъ човѣкъ (ималъ само човѣшко тѣло и душа) и ималъ не две природи, а една въплътена природа на Бога Слово (μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη) (стр. 145 и 256). Противъ учението на Аполинария се борѣли видни църковни отци като Атанасий Велики, Григорий Богословъ, Григорий Ниски, но най-много сирийскитѣ богослови Диадоръ Тарски и Теодоръ Мопсуетски, които, доказвайки, че И. Христосъ ималъ пълна човѣшка природа, ясно я разграничавали отъ неговата божеска природа (стр. 130). Това схващане усвоилъ и Несторий[29]. Изглежда, че той случайно се увлѣкълъ да разясни този въпросъ предъ своето паство. Когато дошълъ въ Цариградъ, тукъ вече спорѣли, какъ да се нарича Дева Мария: Богородица (Θεοτόκος), както било обичай[30], или Човѣкородица (ἀνθρωποτόκος)[31]. Неговиятъ приятель презвитерь Анастасий, когото довелъ отъ Антиохия, единъ день изтъкналъ въ своята проповѣдь, че никой не трѣбва да нарича Дева Мария Богородица, „понеже тя била човѣкъ, а отъ човѣкъ не може да се роди Богъ“. Въ цариградското общество още повече се усилили препирнитѣ за Дева Мария. Маркианополскиятъ епископъ Доротей предалъ на анатема всѣки, който назовава Мария Богородица. Сѫщо и Несторий доказвалъ въ нѣколко проповѣди, че правилно е, Дева Мария да се нарича Богоприемница (Θεοδόχος) или още по-точно Христородица (Χριστοτόκος), а не Богородица, защото „Богъ слово не се родилъ отъ Мария, а само пребивавалъ въ Оня, Който се родилъ отъ Мария“ (стр. 131 и 251). Църковниятъ историкъ Сократъ ни увѣрява, че едни се съгласявали съ Нестория, други му възразявали, дори нѣкои го обвинявали, че поддържа ересьта на Павла Самасатски. Явнитѣ противници на Нестория били бившитѣ кандидати за царигр. катедра Филипъ Сидски и Прокълъ, сѫщо и схоластикътъ (адвокатъ) Евсевий, после дорилейски епископъ. Мнозина (главно монаси и клирици)

прекѫснали църковното общение съ него, дори го заплашвали, че ще го хвърлятъ въ морето. Противъ него била и сестрата на императора Пулхерия. Обаче Несторий билъ поддържанъ отъ императора Теодосий, и народътъ (мнозинството) още го почиталъ. Затова той си служелъ и съ насилия срещу своитѣ противници, но сѫщевременно гледалъ да прекрати споветѣ, като заявявалъ, че приема и термина Богородица, стига да се знае неговиятъ точенъ смисълъ, та да не се отдава божеска честь на Дева Мария[32]. Може би Несторий съвсемъ щѣлъ да следва традиционния възгледъ за Дева Мария, както го съветвалъ антиохийскиятъ епископъ Иоанъ, ако не се опълчелъ срещу него Кирилъ Александрийски съ цѣлата си борческа енергия. Неправославното учение на Нестория било добъръ поводъ, за да покаже Кирилъ мощьта на своята църква и да разклати високото положение на цариградския престолъ. Несторий отначало се опиталъ да отстрани борбата. На наставническото послание на Кирила той отговорилъ вежливо и миролюбиво. Обаче Кирилъ го увлѣкълъ въ двубой и го победилъ (стр. 249—255). Следъ осѫждането му отъ III вселенски съборъ, Несторий, пребивавайки въ Антиохия, все още се ползувалъ съ голѣма почить. Следъ смъртьта на цариградския епископъ Максимианъ (431—434), привърженицитѣ на Нестория въ Цариградъ дори енергично действували да бѫде възстановенъ той на цариградската катедра. За да предотврати изборни смутове, импер. Теодосий побързалъ да постави Прокла за цариградски епископъ, преди още да бѫде погребанъ Максимианъ. Скоро излѣзълъ указъ, съ който се заповѣдвало да бѫдатъ изгорени всички съчинения на Нестория, неговитѣ последователи да се наричатъ симоняни и да се закриватъ тѣхнитѣ събрания. Несторий билъ изпратенъ на заточение първенъ въ Петра (Арабия), после въ единъ оазисъ въ Египетъ. Въ 439 год. той билъ още живъ. Императорскиятъ намѣстникъ въ Египетъ се отнасялъ твърде зле къмъ него. Несторий умрѣлъ въ голѣми лишения и мѫки[33], но неизвестно кѫде и кога.

б) **Флавианъ Цариградски и Диоскоръ Александрийски.** — Монофизитството било поводъ за александрийския епископъ да прояви своето пренебрежение къмъ столичния епископъ. Импер. Теодосий залѣгалъ да се запази постигнатиятъ чрезъ антиохийската уния (433) църковенъ миръ. Затова той внимавалъ да поставя на царигр. катедра лица явно православни. Максимианъ (431—434), Прокълъ (434—446) и Флавианъ (446—449) били ревностни защитници на учението на III вселенски съборъ. Кирилъ Александрийски († 444) поддържалъ добри отношения съ Максимиана и Прокла, но неговиятъ приемникъ Диоскоръ (444—451) не могълъ да търпи възвишението на цариградската катедра и търсѣлъ слу-

чай да намали нейното влияние. Той осѫдилъ сирийскитѣ епископи, понеже подписали съборно послание на царигр. епископъ Прокълъ и съ това, споредъ него, поставили въ опасность правата на Антиох. и Алекс. църква (стр. 134 и 240). Царигр. епископъ Флавианъ бившъ скевофилаксъ на царигр. храмъ Св. София, билъ благонравенъ, доблестенъ и безкористенъ. Той ималъ смѣлостьта да не даде, по случай на своето ржкоположение, обичайния париченъ даръ за придворнитѣ сановници [34]. Като презвитеръ въ Цариградъ, Флавианъ съ нищо не предизвикалъ недоволство у Диоскора. При все това Диоскоръ не му отговорилъ съ общително писмо споредъ обичая, изобщо не влизалъ съ него въ преписка, по всѣка вѣроятность, за да покаже, че цариградскиятъ епископъ не е самостоенъ, а подчиненъ на ираклийския митрополитъ. Гонението срещу цариградския архимандритъ Евтихъ (или Евтихий) тласнало буйния Диоскоръ да започне открита борба срещу Флавиана въ името на криво разбраното Кирилово учение. Насърдчавала го победата на Александрия надъ Цариградъ въ III всел. съборъ. Евтихъ, родоначалникъ на монофизитството, се славѣлъ като голѣмъ подвижникъ. Още на младини станалъ монахъ [35], той, както архим. Далматий (стр. 255), не излизалъ отъ манастира близу 50 години. Евтихъ билъ около 30 години архимандритъ (игуменъ) на единъ голѣмъ манастиръ (съ около 300 монаси) близу до Цариградъ. Той се борилъ ревностно противъ несторианската ересь. Затова Кирилъ Александрийски високо го почиталъ, дори му изпратилъ преписъ отъ актоветѣ на III всел. съборъ. Навѣрно и той придружавалъ подвижника Далматий при неговото ходатайство въ двореца за православния съборъ въ Ефесъ (431). Евтихъ се ползувалъ съ влияние и въ двореца, кръстникъ билъ на сановника Хрисафий. Той, изглежда, билъ добре начетенъ въ Библията, но нѣмалъ критиченъ умъ и билъ упоритъ въ своитѣ мнения. Въ своята омраза къмъ несторианството, той не одобрявалъ антиохийската уния и почналъ да учи (ужъ както училъ Кирилъ Александрийски), че И. Христосъ има една, природа — божеска, въ която се слѣла човѣшката природа. Учението на Евтиха ще да се разпространявало и въ Сирия, та антиохийскиятъ епископъ Домънъ пръвъ обвинилъ Евтиха въ аполинарианство предъ императора Теодосий II. Може би поради общото уважение, съ което се ползувалъ старият игуменъ, императорътъ не обърналъ внимание на това обвинение. На 8 ноември 448 год. цариградскиятъ епископъ Флавианъ свикалъ на съборъ всички епископи, които се намирали тогава въ столицата (т. н. σύνοδος ἐνδημοῦσα), по дѣлото между сардския митрополитъ Флорентинъ и двама нему подчинени епископи. Въ тоя съборъ дорилейскиятъ епископъ Евсевий, сѫщо ревностенъ борецъ противъ Нестория, писмено обвинилъ Евтиха въ ересь, като казалъ, че нѣколко пѫти въ разговоръ съ него се помѫчилъ да го склони да се откаже отъ

заблудата си, но Евтихъ упорито държалъ за своето мнение (стр. 256). За да избѣгне нови раздори въ Църквата, Флавианъ убеждавалъ Евсевия Дорилейски да оттегли обвинението си, но Евсевий не се съгласилъ. Съборътъ решилъ да разгледа обвинението, но Евтихъ не искалъ да се яви на разпитъ подъ разни предлози (ужъ далъ обетъ да не излиза отъ манастира, но „да пребивава въ него като въ гробъ", или поради болесть). Даденъ му билъ срокъ две седмици. Въ това време той подбуждалъ цариградскитѣ монаси противъ Флавиана. Най-после Евтихъ се явилъ въ събора, придруженъ отъ монаси, войници и полицаи начело съ патриция Флорентий, който, по заповѣдъ на императора, присѫтствувалъ на разпита на Евтиха. Съборътъ предварително далъ формално обещание, че каквото решение и да вземе противъ него, ще го пустне на свобода. Евтихъ давалъ неясни и двусмислени отговори по въпроса за природитѣ на И. Христа, докато най-после заявилъ: „Изповѣдвамъ, че Господъ нашъ се състоялъ отъ две природи преди съединението (въплъщението), а следъ съединението изповѣдвамъ една природа"[36]. Той билъ убеденъ, че този неговъ възгледъ е съгласенъ съ никейския и ефеския съборъ и съ ученията на Атанасия Велики и Кирила Александрийски. Понеже той отказалъ да анатемоса своето учение, именно да признае две природи на И. Христа и следъ въплъщението, съборътъ го обявилъ за привърженикъ на Валентина и Аполинария и го лишилъ отъ санъ, безъ да обърне внимание на неговата последна молба да прочете съответнитѣ мѣста отъ съчиненията на Атанасия и Кирила Александрийски. Съборътъ заплашилъ съ отлѫчване отъ църквата всички, които биха следвали Евтиха. Тази присѫда била подписана, освенъ отъ епископитѣ (29 или 32), още и отъ 23 архимандрити. Флавианъ далъ гласность на съборната присѫда въ цариградскитѣ храмове, а Евтихъ облепвалъ афиши по улицитѣ и потърсилъ защита у папа Лъва и Диоскора Александрийски. Той се смѣталъ за несправедливо осѫденъ, като изтъквалъ, че отказалъ да признае две природи само, за да не изпадне въ противоречие съ никейския символъ и ефеския съборъ. Затова той молѣлъ да бѫде свиканъ вселенски съборъ. Папа Лъвъ обявилъ Евтиховото учение за ересь (въ прочутото догматическо послание до Флавиана отъ 13 юний 449 год.), но Диоскоръ Александрийски взелъ Евтиха подъ своя закрила, призналъ неговия свещенически чинъ и го приелъ въ общение. Евтихъ билъ поддържанъ сѫщо и отъ монаситѣ си, отъ евнуха Хрисафий и императрица Евдокия. Импер. Теодосий II, подъ влияние на Евтиховитѣ приятели, подозрѣлъ Флавиана въ несторианство и поискалъ да му изложи писмено своята вѣра. Флавианъ му представилъ напълно православно изповѣдание (И. Христосъ е едно лице въ две естества) и анатемосалъ Несторий преди всички еретици. При все това импер. Тео-

досий не билъ доволенъ отъ Флавиана. Той се вслушалъ въ молбата на Евтиха и Диоскора да свика вселенски съборъ, председатель на който назначилъ Диоскора. Въ тоя наистина „разбойнически“ съборъ (449) александрийскиятъ патриархъ задоволилъ своето желание да изложи на понижение цариградския престолъ. Флавианъ билъ поставенъ въ събора на пето мѣсто вмѣсто на първо (съгласно съ 3. правило отъ II вселенски съборъ) и после осѫденъ. Неговиятъ приемникъ Анатолий, александрийски клирикъ, билъ рѫкоположенъ за епископъ отъ Диоскора (стр. 257—258).

Обаче тая победа на Александрия надъ Цариградъ била краткотрайна. Въ IV вселенски съборъ (451) царигр. патриархъ (Анатолий) не самоималъ предимство на честь, но съ 28. правило му било дадено и предимство на власть. Несторианството и особено монофизитството нанесли сѫдбоносенъ ударъ на Антиохийската и Александрийската патриаршия и отсега тѣ почнали да упадатъ. Обаче Цариградската патриаршия, здраво свързана съ православието, все повече се въздигала. Съ 28. правило било потвърдено 3. правило на II вселенски съборъ подъ предлогъ, че Новиятъ Римъ трѣбва да бѫде възвеличенъ и въ църковно отношение подобно на Стария Римъ, „като втори следъ него“. Освенъ това била опредѣлена и грададна область на Цариградската патриаршия. Подъ нейна власть били подчинени три диоцеза: Тракийски, Азийски и Понтски. Всички митрополити въ тѣзи диоцези, както и епископитѣ у „варварскитѣ“ жители въ сѫщитѣ страни, трѣбвало да бѫдатъ рѫкополагани отъ цариградския „архиепископъ“. Папскитѣ легати протестирали противъ това правило, но безъ успѣхъ. Запитани отъ императорскитѣ представители, всички митрополити (180 д.), които подписали това правило, заявили, че тѣ сторили това доброволно. Папа Лъвъ решително отхвърлилъ 28. правило като несъгласно съ никейския съборъ и дори прекѫсналъ сношенията си съ Анатолия Цариградски, като го заплашвалъ съ отлѫчване отъ църквата, но въ Цариградъ не действували неговитѣ заплахи, и въ 454 год. папата възстановилъ сношенията си съ Анатолия. 28-то правило дълго време не било внасяно въ латинскитѣ канонически сборници (Дионисий Мали, Исидоръ Севилски, Прискъ), но най-после Римъ призналъ на латинския патриархъ въ Цариградъ (1204—1261) правата, предвидени въ реченото правило, а сѫщо и на гръцкия цариградски патриархъ въ флорентийския съборъ (1439).

Съ 9. и 17. правило IV вселенски съборъ далъ на Цариградската патриаршия правото да бѫде последна сѫдебна инстанция за клирицитѣ въ източната римска империя. Клирикъ или епископъ могълъ да заведе дѣло противъ своя митрополитъ или предъ екзарха на съответния диоцезъ, или пъкъ предъ царигр. патриархъ[37].

3. Цариградската патриаршия следъ халкидонския съборъ (451—680)

а) **При императоритѣ Лъвъ I, Василискъ и Зенонъ.** — Цариград. патриарси били длъжни да следватъ църковната политика, която водили византийскитѣ императори. Докато римскиятъ папа все повече се освобождавалъ отъ влиянието на свѣтската власть, цариград. патриархъ все повече изпадалъ въ зависимость отъ императора, понеже дължалъ високото си положение въ Църквата най-вече на обстоятелството, че Константинополъ билъ царска столица (срв. 28. пр. IV всел. съб.). Главната грижа на императоритѣ била да отстранятъ религиозното разцепление въ империята. За тая цель нѣкои императори гонѣли монофизититѣ, а други гледали съ отстжпки да ги съединятъ съ Православната църква. Изобщо обаче византийскитѣ императори почнали твърде много да се мѣсятъ въ църковнитѣ работи и да ги уреждатъ самостойно. Така се развивалъ т. н. цезаропапизъмъ, който най-много тежалъ надъ цариградскитѣ патриарси. Импер. Лъвъ I Тракиецъ (457—474) пръвъ въвелъ обичая да се коронясватъ визант. императори въ знакъ на покровителственъ съюзъ съ Църквата. Той билъ коронясанъ отъ цариградския патриархъ Анатолий (449—458). Импер. Лъвъ билъ привързанъ къмъ църквата и действувалъ за унищожение на монофизитството. Въ негово време на цариградския престолъ седѣли все православни иерарси (Анатолий, Генадий). Доста години билъ православенъ сжщо и цариград. патриархъ Акакий (471—489), който използувалъ довѣрието на импер. Лъва, за да бждатъ освободени много осждени лица отъ заточение[38]. Подкрепенъ отъ подвижника-стълпникъ Даниилъ и отъ народа, Акакий се опълчилъ срещу монофизитската енциклика на узурпатора Василискъ (476). Застрашенъ отъ народно възстание и отъ съперника си Зенонъ, Василискъ скоро издалъ противоенциклика (ἀντεγκύκλιον), въ която се обявилъ за православието, като анатемосалъ Нестория, Евтиха и всички други еретици. Обаче сжщиятъ Акакий подписалъ енотикона на импер. Зенона отъ 482 г. и билъ въ общение съ александрийския патриархъ монофизитъ Петъръ Монгъ, който сжщо приелъ енотикона. Римскиятъ съборъ, подъ председателството на папа Феликсъ III (483—492), анатемосалъ патр. Акакия, който отъ своя страна изхвърлилъ името на папата отъ диптихитѣ. Съ това било прекжснато общението между Римската църква и Цариградската. Тази т. н. Акакиева схизма траяла 35 години (484—519). Презъ това време се явявали и православни цариградски патриарси, защитници на халкидонския съборъ, като Евтимий I (490—466) и Македоний II (496—511), но тѣ били заточени отъ императора-монофизитъ Анастасий Дирахитъ (491—518). Тогава монофизитътъ Северъ, послѣ антиохийски патриархъ, въвелъ въ Цариградъ при-

бавката „разпнатъ за насъ“ къмъ трисветата пѣсень (стр. 137). Отношенията между православни и монофизити се изострили, имало сбивания и дори убийства (512). Визант. пълководецъ Виталианъ възстаналъ въ защита на православието (514). При все това цариградскиятъ патр. Тимотей (511—518) билъ явенъ монофизитъ, а приемникътъ му Иоанъ II Кападокиецъ (518—520), ако и да билъ православенъ по убеждение, отхвърлилъ халкидонския съборъ, за да угоди на импер. Анастасий.

б) **Унищожение на Акакиевата схизма.** — Скоро следъ смъртьта на импер. Анастасий, царигр. патриархъ Иоанъ II Кападокиецъ билъ заставенъ отъ народа да анатемоса въ църква северянитѣ и да признае халкидонския съборъ. На 20. III. 518 год. той свикалъ съборъ, който сѫщо предалъ на анатема монофизитския водитель Северъ и всички противници на халкидонския съборъ. Освенъ това съборътъ оправдалъ патриарситѣ Евтимий и Македоний, решилъ да се пренесатъ тѣхнитѣ мощи въ Цариградъ и да се внесатъ въ диптихитѣ тѣхнитѣ имена, четиритѣ вселенски събори и името на папа Лъвъ Велики и възстановилъ на катедритѣ заточенитѣ отъ импер. Анастасия епископи. Патр. Иоанъ съобщилъ тия съборни решения на нѣкои източни епископи (иерусалимския патриархъ Иоанъ, тирския архиепископъ Епифаний и др.) съ покана да ги приематъ. Той ги съобщилъ и на папа Хормизда, като го молилъ да изпрати въ Цариградъ легати, които да възстановятъ единението между Изтокъ и Западъ. Сѫщо и импер. Юстинъ I направилъ постѫпки предъ папата (1. IX. 518 год.). Въ началото на 519 год. папскитѣ легати (2 епископи, 1 презвитеръ и 2 дякони) тръгнали за Цариградъ. Минавайки презъ Илирика, тѣ били тържествено посрѣщани отъ клира и народа въ градоветѣ, гдето спирали (Дирахиумъ, Скампа, Лихнида), и тамошнитѣ епископи подписали представения имъ папски libellus (вѣроизложение)[39]. Само солунскиятъ епископъ Доротей не се решилъ да подпише документа, преди да види какво ще стане въ Цариградъ. Папскитѣ легати били посрещнати тържествено и въ Цариградъ (25. III. 519 год.). По натискъ на императора, патриархъ Иоанъ подписалъ libellus'a и въ присѫтствието на папскитѣ легати били изхвърлени отъ диптихитѣ имената на патриарситѣ Акакий, Евтимий и Македоний, сѫщо и на императоритѣ Зенонъ и Анастасий. На 28 мартъ 519 год., Великдень, помирението било изразено съ съвмѣстно свещенослужение въ църквата Св. София. Новиятъ цариградски патриархъ Епифаний (520—535) склонилъ папата да се възстановятъ въ диптихитѣ имената на цариградскитѣ патриарси Евтимий и Македоний. Папата дори ги призналъ за светии, както и Флавиана Антиохийски, Илия Иерусалимски и др. Единението между Римъ и Цариградъ било тъй тѣсно, че въ 525 год.

остготскиятъ краль Теодорихъ Велики, тогава владѣтель на Италия, изпратилъ папа Иоана I да моли импер. Юстина да не преследва арианитѣ[40]. Цариградчани посрещнали папа Иоана съ голѣми почести, съ факли и кръстове. Императоръ Юстинъ му се поклонилъ до земята. На Великдень папата извършилъ литургия въ църквата Св. София заедно съ царигр. патриархъ Епифаний. Импер. Юстинъ далъ религиозна свобода на арианитѣ, но Теодорихъ навѣрно отъ подозрителность, хвърлилъ папа Иоана въ затворъ, гдето и умрѣлъ[41].

4. Вѣрска дейность на Юстиниана Велики

а) **Отношенията му къмъ монофизититѣ.** — Юстинианъ Велики (527—565) билъ не само законодатель, но и богословъ. Присърдце му били догматическитѣ въпроси. Дълбоко религиозенъ, той съставилъ химни („Единородный Сыне и Слове Божій"). Съ своитѣ закони явно целѣлъ да благоустрои Църквата, за да бѫде тя винаги мощна духовна сила за империята. Юстинианъ билъ убеденъ, че Богъ е далъ на човѣчеството два голѣми дара — свещенство и царство (ἱερωσύνη καὶ βασιλεία) и общото благо е осигурено, когато има съгласие (συμφωνία) между църквата и държавата (VI Юстин. новела). Върховенъ изразъ на неговото благочестие и любовь къмъ църквата било възобновяването на величествения храмъ Св. София — ненадмината и досега творба на християнския духъ. Обаче Юстинианъ не всѣкога различавалъ границата между свещенството и царството. Автократския си стремежъ проявявалъ и въ църковнитѣ работи. Той не отстѫпвалъ лесно отъ своето схващане по нѣкой религиозенъ въпросъ. Въ 519—520 год. се появилъ споръ за формулата „единъ отъ Троица разпнатъ", която монаси отъ Скития (днешна Добруджа) употрѣбявали въ противоположность на монофизитската формула „разпнатъ за насъ" (стр. 137) и отишли въ Римъ да искатъ покровителство. Юстинианъ, тогава още патриций, билъ противъ тия монаси-теопасхити и настоявалъ предъ папа Хормизда да ги върне въ Цариградъ. Обаче въ 533 год. Юстинианъ съ указъ призналъ прибавката на скитскитѣ монаси. Цариградскиятъ патриархъ Епифаний не противодействувалъ, а папа Иоанъ II официално приелъ формулата съ послание отъ 25. III. 534 год. до Юстиниана. Следъ смъртьта на Епифания, подъ влияние на жена си Теодора, Юстинианъ премѣстилъ на цариградския престолъ трапезундския епископъ Антимъ, таенъ монофизитъ. Въ 536 год. папа Агапитъ дошълъ въ Цариградъ по заповѣдь на остготския краль Теодагатъ, за да склони Юстиниана да не отваря война на готитѣ. Той открилъ на императора, че патр. Антимъ има неправославни възгледи. Антимъ билъ сваленъ отъ катедрата, и папата ржкоположилъ вмѣсто него презви-

тера Мина (536—552). Скоро патр. Мина свикалъ съборъ, който анатемосалъ Антима, Севера и др. монофизитски водачи (536). Импер. Юстинианъ съ едиктъ отъ 6. VIII. 536 год., адресиранъ до патр. Мина, потвърдилъ решенията на събора и забранилъ на осѫденитѣ еретици да живѣятъ въ Цариградъ или въ другъ голѣмъ градъ. Всички привърженици на Севера трѣбвало да бѫдатъ заточени и съчиненията му изгорени (стр. 138). Патр. Мина съобщилъ тоя едиктъ на другитѣ патриарси. Иерусалимскиятъ съборъ, свиканъ отъ иерусал. патриархъ Петъръ, потвърдилъ присѫдата за Антима (19. IX. 536).

Обаче императрица Теодора разваляла това, що патр. Мина и мѫжътъ ѝ Юстинианъ правѣли за унищожение на монофизитството. Свалсниятъ патриархъ Антимъ намѣрилъ прибѣжище въ нейния дворецъ, гдето живѣлъ до смъртьта си († 548). Съ нейно съдействие римскиятъ дяконъ Вигилий станалъ папа (537—555) следъ смъртьта на Агапита († 22. IV. 536), като ѝ далъ обещание, че ще поддържа нейната политика. Той не се обявилъ противъ халкидонския съборъ, но изпращалъ писма на монофизититѣ Теодосий Александрийски, Антимъ и Северъ.

б) **Противъ Оригена и тритѣ глави.** — Могѫществениятъ Юстинианъ търпѣлъ покровителственото поведение на жена си Теодора къмъ монофизититѣ не само отъ уважение къмъ нея, но и отъ желание да помири монофизититѣ съ православнитѣ. Съ тази цель той наложилъ теопасхитската формула и поставилъ Антима за царигр. патриархъ. Обаче той билъ привърженикъ на халкидонския съборъ и затова не е могълъ да пренебрегва обвинението на православнитѣ, че търпи еретици. Тѣ изтъквали, че изворъ на монофнзитството е Оригеновото учение. По поводъ на палестинския раздоръ заради Оригена (стр. 44), Юстинианъ самъ проучилъ съчиненията на Оригена и съ едиктъ отъ 543 год. го обявилъ за еретикъ[42]. По негово искане патриархъ Мина свикалъ въ сѫщата година съборъ, който осѫдилъ учението на Оригена съ 15 анатеми. Юстиниановиятъ едиктъ противъ Оригена билъ приетъ отъ папа Вигилия и източнитѣ патриарси. Подписалъ едикта и видниятъ оригенистъ Теодоръ Аскида, кесарийски митрополитъ, отъ страхъ и съ намѣрение да отклони Юстиниана отъ гонение противъ оригениститѣ. Ползувайки се съ неговото довѣрие, той го убедилъ, че монофизититѣ биха признали халкидонския съборъ, ако бѫдатъ осѫдени епископитѣ Теодоръ Мопсуетски, Теодоритъ Кирски и Ива Едески, които тѣ смѣтали за несториани. Въ 544 год. импер. Юстинианъ издалъ едиктъ противъ тритѣ глави (тримата речени архиереи). Всички епископи трѣбвало да подпишатъ тоя едиктъ. Патриарситѣ не намирали за основателно осѫждането на тритѣ

глави, но най-после Мина подписалъ едикта при условие, че ще смѣта своя подписъ за недействителенъ, ако папата би отказалъ да го подпише. Папа Вигилий не подписалъ едикта и заедно съ африканскитѣ епископи се борилъ за неговото отмѣнение. Патр. Мина нѣмалъ смѣлостьта да подкрепи Вигилия и дори влѣзълъ въ конфликтъ съ него. Когато дошълъ въ Цариградъ по покана на Юстиниана (януарий 547 год.), папа Вигилий лишилъ патр. Мина отъ църковно общение за четири месеци, понеже осѫдилъ тритѣ глави, и Мина отъ своя страна му се отплатилъ по сѫщия начинъ. Подъ влияние на своята покровителка императрица Теодора, папа Вигилий се помирилъ съ патр. Мина и дори осѫдилъ тритѣ глави (съ т. н. Judicatum отъ 11. IV. 548 год.). Обаче поради протеста на африканскитѣ епископи, папа Вигилий пакъ взелъ да не се съгласява съ осѫждането на тритѣ глави (не приелъ новия Юстиниановъ едиктъ отъ 551 год.) и въ халкидонския храмъ Св. Ефимия отлѫчилъ Мина и Теодора Аскида (януарий 552 год.). Патр. Мина умрѣлъ (авг. 552 год.) непомиренъ съ Вигилия. Неговиятъ приемникъ патр. Евтихий (552—574, 577—582), избранникъ на Юстиниана, се проявилъ като привърженикъ на Юстиниановата политика още преди да заеме царигр. престолъ, като апокрисиарий на амасийския митрополитъ въ Цариградъ. Въ едно съвещание на епископи по въпроса за тритѣ глави той доказвалъ съ библейски примѣри, че може да се осѫждатъ еретици и следъ смъртьта имъ (следъ като разрушилъ Вааловия жертвеникъ, царь Иосия изгорилъ коститѣ на умрѣлитѣ жреци на този Богъ, 4 Царст. XXIII, 16). Папа Вигилий влѣзълъ въ общение съ патр. Евтихия само, следъ като последниятъ го увѣрилъ съ послание (отъ 6. I. 553 год.), че приема 4-тѣ вселенски събори, и изказалъ готовность, въпросътъ за тритѣ глави да се разгледа въ съборъ подъ председателството на папата. Това послание било подписано и отъ Аполинария Александрийски, Домнинъ (или Домънъ) Антиохийски и Илия Солунски (срв. стр. 139 и 264). На 5 май 553 год. билъ откритъ въ Цариградъ V вселенски съборъ, председатель на който билъ царигр. патриархъ Евтихий. Присѫтствували изобщо 164 епископи, отъ които само осемь били западни (отъ Африка) епископи. Папа Вигилий отказалъ да участвува въ събора, ако и да билъ три пѫти поканенъ отъ особена делегация. Той изпратилъ на императора писмено изложение (Constitutum de tribus capitulis) въ защита на тритѣ глави. По искане на импер. Юстиниана, съборътъ изхвърлилъ името на Вигилия отъ диптихитѣ.

а) **Афтартодокетството на Юстиниана.** — V вселенски съборъ осѫдилъ тритѣ глави: Теодора Мопсуетски, нѣкои отъ съчиненията на Теодорита Кирски и писмото на Ива Едески до Марисъ Персиецъ. Въ 14 правила той предалъ

на анатема всички еретици, между които и Оригена. Голѣма часть отъ тѣзи анатематизми сж еднакви съ анатематизмитѣ въ втория едиктъ на Юстиниана отъ 551 год. Императоръ Юстинианъ потвърдилъ решенията на събора, но не постигналъ преследваната цель — да съедини монофизититѣ съ православнитѣ. Настанало дори ново раздѣление между Западъ и Изтокъ. Следъ като билъ пратенъ на заточение, папа Вигилий най-после призналъ петия вселенски съборъ, обаче западнитѣ епископи дълго време (до къмъ 700 год.) го отхвърляли [43]. При все това Юстинианъ не се отказвалъ отъ униалната си политика. Той се отнасялъ добре къмъ бившия цариградски патриархъ Антимъ. Въ 564 год. пъкъ той издалъ едиктъ, съ който налагалъ на поданицитѣ си явно монофизитски възгледъ, че тѣлото на Христа било нетленно (афтартодокетизъмъ). Патр. Евтихий смѣталъ тоя едиктъ за еретиченъ и затова Юстинианъ го изпратилъ на заточение (ян. 565 год.). После въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ, който анатемосалъ Евтихия. Приемникътъ на Евтихия Иоанъ Схоластикъ (565—576) сжщо отбѣгвалъ да признае едикта, но Юстинианъ не се решилъ да го накаже (стр. 139 и 266).

4. Православието следъ Юстиниана Велики

а) **Политиката на императоритѣ Юстинъ II и Тиверий.**— При импер. Юстинъ II (565—578) царигр. патриархъ Иоанъ Схоластикъ се ползувалъ съ голѣмо влияние. Той билъ назначенъ за третейски сждия въ едно публично прение между дветѣ монофизитски партии — теодосиани и тритеити, като учението на тритеититѣ било оборено (срв. стр. 266). По неговъ съветъ и следъ като неговиятъ помирителенъ едиктъ за истинската вѣра не билъ приетъ отъ монофизититѣ, импер. Юстинъ подигналъ гонение срещу монофизититѣ въ Цариградъ (570—571) (стр. 139). Войска обсадила тѣхнитѣ манастири. Монаси и монахини насила били причастени отъ православни свещеници. Ония, които се противѣли, били хвърлени въ затворъ. Приети били въ Православната църква и монофизитски духовни лица. После царигр. патриархъ Иоанъ Схоластикъ искалъ да ги прежкоположи, но, поради съпротивата на много монофизитски епископи, той се отказалъ отъ това намѣрение.

Следъ смъртьта на Иоанъ Схоластика, импер. Юстинъ II възстановилъ Евтихия I (577 — † 6. IV. 582) на цариградския престолъ и продължилъ борбата срещу монофизитството. Обаче неговиятъ приемникъ Тиверий (578—582), заетъ съ войни срещу перситѣ, предоставилъ на църковната власть сама да се справи съ ерéсьта (стр. 140). Патр. Евтихий си служелъ съ увещания и насилия, но нѣмалъ успѣхъ. Той не можалъ да накара монахинитѣ въ единъ сирийски манастиръ въ Цари-

градъ да не прибавятъ думитѣ „разпнатъ за насъ“ къмъ трисветата пѣсень, ако и да били вече съединени съ Правосл. църква. Може би поради това патр. Иоанъ Постникъ (582—595) не намиралъ за нуждно да присъединява монофизититѣ [44].

б) **Цариград. патриархъ — вселенски. Недоволство въ Римъ.** — Цариградската патриаршия не е постигнала съединението на монофизититѣ, които около това време вече се обособили въ отдѣлна църква (стр. 138—139), но нейното междуцърковно значение твърде много се увеличило. Импер. Юстинианъ Велики я смѣталъ за глава на всички църкви (Constantinopolitana Ecclesia omnium ecclesiarum est caput). Въ 587 год. въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ отъ източни епископи противъ антиохийския патриархъ Григорий. Въ деянията на тоя съборъ неговиятъ председатель, царигр. патриархъ Иоанъ Постникъ, се наричалъ вселенски (οἰκουμενικὸς).

И по-рано нѣкой по-виденъ иерархъ билъ наричанъ вселенски епископъ. Напр. Диоскоръ Александрийски билъ почетенъ съ тая титла въ разбойническия съборъ (449). Въ IV всел. съборъ противницитѣ на Диоскора отъ Александрия нарекли папа Лъва Велики „вселенски архиепископъ и патриархъ на великия Римъ“. Въ цариградския съборъ отъ 536 год. царигр. патриархъ Мина и римскиятъ папа били наричани съ титлата „архиепископъ и вселенски патриархъ“. На Изтокъ не сѫ придавали на тази дума юрисдикционенъ смисълъ, употрѣбявали я само като почетенъ епитетъ (иерархъ съ общо, имперско [45] или свѣтовно значение). При това по-рано титлата „вселенски“ била употрѣбявана случайно за отдѣлни лица. Обаче отъ времето на Иоанъ Постника тя станала отличително название на цариградскитѣ патриарси, които я разбирали въ смисълъ, че тѣхниятъ престолъ има първенствено значение въ Православната църква. Поради това папа Пелагий II (578—590) протестиралъ противъ тая титла на цариградския патриархъ и заповѣдалъ на своя апокрисиарий въ Цариградъ да не влиза въ общение съ Иоанъ Постника. Остра борба водилъ папа Григорий I Велики (590—604). Той убеждавалъ визант. императоръ Маврикий (582—602) и императрица Константина да забранятъ на цариградския патриархъ да се нарича „вселенски“, понеже тази титла накърнявала и честьта на императора, тя била внушение на дявола, дори и указание за идването на Антихриста. Папа Григорий писалъ и на източнитѣ патриарси, но не е успѣлъ да наложи своя възгледъ. Приемникътъ на Иоанъ Постника, Кириакъ (595—606), не се отказвалъ отъ титлата „вселенски“, ако и да забранилъ Григорий Велики на своя апокрисиарий да бѫде въ общение съ него, докато не престанѣлъ да употрѣбява тази титла. За да укори цариградския патриархъ, той почналъ да се нарича „servus servorum Dei“ (рабъ на рабитѣ Божии). И днесъ папата употрѣбява тази титла.

Византийскиятъ императоръ Фока (602—610) се отнасялъ благосклонно къмъ Римъ по политически причини, но не се знае положително да е забранилъ на цариградския патриархъ да се нарича вселенски. Следъ като Римъ не сполучилъ да принуди цариградския патриархъ да не се нарича вселенски, папитѣ си присвоили тази титла (universalis)[46] въ разрѣзъ съ Григория Велики и съ претенция, че само римскиятъ епископъ е действително универсаленъ или вселенски църковенъ началникъ.

5. Монотелитство

а) **Развитие на еретическото учение.** — Императоръ Ираклий (610—641), подобно на Юстиниана Велики, се стремилъ да издигне и заздрави вѫтрешно империята, която на Изтокъ била отслабнала отъ войнитѣ съ перситѣ (614—628) и отъ монофизититѣ. За да привлѣче монофизититѣ къмъ Православната църква, той се заелъ да ѝ наложи монотелитското учение. Неговъ близъкъ съмишленикъ билъ цариградскиятъ патриархъ Сергий (610—638), който, изглежда, и му внушилъ идеята за една енергия (μία ἐνέργεια) или воля на И. Христа[47]. Знае се, че Сергий, приемайки две природи въ И. Христа, се интересувалъ отъ тоя въпросъ[48], още преди преговоритѣ на импер. Ираклия съ монофизититѣ въ Армения (622). Около 616 год. той съобщилъ на фаранския епископъ Теодоръ (въ Синайския полуостровъ), че въ посланието на царигр. патриархъ Мина до папа Вигилия се говори за една енергия на И. Христа[49], и го питалъ за неговото мнение. Теодоръ Фарански намѣрилъ тоя възгледъ за правиленъ. По това време патр. Сергий помолилъ съ писмо учения монофизитъ Георгий Арса (Ἀρσᾶς) да му съобщи изрази на църковни отци за една енергия, като му заявилъ, че чрезъ това учение той се надѣва да съедини монофизититѣ съ Православната църква. Това писмо попаднало въ ржцетѣ на александрийския патриархъ Иоанъ Милостиви. Той искалъ да свали Сергия отъ катедрата като неправославенъ (стр. 266), но скоро перситѣ завзели Египетъ (619) и Иоанъ Милостиви умрѣлъ († 12. XI. 619). Патр. Сергий направилъ опитъ да склони на своя страна образования монофизитъ Павелъ Еднооки (може би едески епископъ)[50], като му изпратилъ посланието на патр. Мина и отговора на Теодора Фарански, обаче Павелъ Еднооки искалъ да му се докаже, че църковнитѣ отци учели за една воля при две естества въ И. Христа

б) **Киръ Александрийски, папа Хонорий и Софроний Иерусалимски.** — Импер. Ираклий взелъ да действува за съединение на монофизититѣ съ православнитѣ възъ основа на установената отъ патр. Сергия формула: две природи съ

една енергия (воля). На Ираклиевото писмо отъ Колхида патр. Сергий отговорилъ, че учението за една воля и едно действие въ Христа не само не е противно на преданията на Църквата, но напротивъ то е много по-съобразно съ тѣхъ, отколкото учението за две воли и две действия. Фазискиятъ (въ Колхида) митрополитъ Киръ отначало не приемалъ предложението на Ираклия за съединението на монофизити и православни, понеже въ вѣроопредѣлението на IV всел. съборъ се съдържа мисъль за две енергии. Обаче патр. Сергий го убедилъ въ монотелитството[51], и Киръ станалъ ревностенъ поддръжникъ на Ираклиевата политика (стр. 267). Патриархъ Сергий спечелилъ и папа Хонория (625—638), който въ отговора си на неговото послание заявилъ изрично: „Изповѣдваме една воля (θέλημα) на Господа И. Христа". Привържениците на това учение се увеличавали, и Църквата била смущавана отъ голѣми препирни по тоя догматически въпросъ. Затова Сергий писалъ на Кира Александрийски да не позволява никому да проповѣдва за една или две енергии въ Христа. Сжщото внушавалъ и на самия императоръ, изтръгналъ обещание и отъ монаха Софрония да не говори по тоя въпросъ. Понеже препирнитѣ не преставали и съ това се прѣчело на движението за съединение на монофизититѣ, импер. Ираклий въ 638 год. издалъ указъ, нареченъ Ἔκθεσις τῆς πίστεως (Изложение на вѣрата). Той забранявалъ да се говори за една или две енергии въ Христа, но въ сжщото време обявилъ учението за двѣ воли за нечестиво. „Ние трѣбва да признаваме една воля (θέλημα) на Господа нашъ И. Христа, истинския Богъ"[52].

в) **Цариградскитѣ патриарси Пиръ и Павелъ, противницитѣ имъ папа Мартинъ и Максимъ Изповѣдникъ.** — Скоро следъ издаването на ектесиса умрѣли папа Хонорий († окт. 638) и патр. Сергий († дек. 638). Новиятъ цариградски патриархъ Пиръ (639—642) и александрийскиятъ патриархъ Киръ приели ектесиса, но Римската църква го отхвърлила. Импер. Ираклий се усъмнилъ въ ползата отъ своя указъ и хвърлилъ всичката вина върху Сергия. При все това и следъ смъртьта на Ираклия († 11. II. 641) ектесисътъ билъ въ сила. Патриархъ Пиръ останалъ ревностенъ монотелитъ дори, следъ като билъ сваленъ отъ катедрата си. Той разпространявалъ монотелитството въ Картагенъ, гдето водилъ прение съ защитника на православието Максимъ Изповѣдникъ и билъ победенъ. Сжщо и приемникътъ му Павелъ II (642—653) билъ явенъ монотелитъ, поради което папа Теодоръ (642—649) го обявилъ за сваленъ отъ престола.

За да прекрати вѣрскитѣ препирни въ империята, въ 648 год. императоръ Константъ (641—668) издалъ едиктъ, нареченъ Τύπος περὶ τῆς πίστεως (Образецъ на вѣрата), съ който забранилъ да се спори както за една воля, така и за две воли,

като заплашилъ съ тежки наказания ония, които не биха мълчали по тоя въпросъ. Едиктътъ билъ съставенъ отъ царигр. патриархъ Павелъ II. Сѫщо и типосътъ не умиротворилъ Църквата. Явили се голѣми поборници на учението за две воли, като папа Мартинъ (649—658) и Максимъ Изповѣдникъ. По заповѣдь на импер. Константа, двамата защитници на православието били насила докарани въ Цариградъ, гдето били изтезавани и сѫдени като политически престѫпници (653). Царигр. патриархъ Павелъ се застѫпилъ за папа Мартина, но скоро умрѣлъ. Царигр. катедра пакъ била заета отъ Пира, по чието внушение папа Мартинъ билъ принуждаванъ да признае, че въ Римъ той се отнесълъ жестоко къмъ Пира. Измѫченията папа билъ пратенъ на заточение въ Херсонъ Таврически (Кримъ) и тукъ умрѣлъ († 16. IX. 655). Сѫщо и Максимъ Изповѣдникъ съ двамата си ученици билъ безчовѣчно наказанъ: отсѣкли имъ езицитѣ и дветѣ рѫце и били заточени въ Колхида (земята на лазитѣ), гдето Максимъ умрѣлъ (13. VIII. 662).

г) **Шести вселенски съборъ.** — Римъ временно[53] престаналъ да действува противъ монотелитството, докато най-после папа Адеодатъ (672—676) прекѫсналъ общението си съ Цариградската църква. Отъ своя страна и цариградскиятъ патриархъ Теодоръ I (676—678, 684—687), както Макарий Антиохийски, изхвърлилъ отъ диптихитѣ имената на приемницитѣ на папа Хонория, но импер. Константинъ Погонатъ (668—685) се заелъ да възстанови мира въ Църквата. Той свалилъ царигр. патриархъ-монотелитъ Теодоръ и вмѣсто него поставилъ Георгия I (678—683), който не билъ върлъ монотелитъ, а билъ примирителенъ къмъ Римъ. По негова покана, въ Цариградъ пристигнали папски пратеници, за да се постигне съгласие по догматическия въпросъ, който раздѣлялъ църквитѣ. Тѣ донесли послания на папа Агатона (678—681) и на римския съборъ, който осѫдилъ монотелитскитѣ водители Теодоръ Фарански, Киръ Александрийски и цариградскатѣ патриарси Сергий, Пиръ, Павелъ и Петъръ. Въ сѫщия день, когато пристигнали римскитѣ пратеници (10 септ. 680 год.), импер. Константинъ Погонатъ издалъ указъ, съ който свикалъ вселенски съборъ въ Цариградъ. VI вселенски съборъ заседавалъ (18 заседания отъ 7. XI. 680 год. до 16 септ. 681 год.) въ двореца, въ залата му, наричана Τροῦλλος поради сводообразния му покривъ. Откритъ билъ отъ императора, който и го председателствувалъ въ повечето заседания. Присѫтствували (въ посл. засед.) 174 епископи и презвитери-пълномощници. Желаейки да се установи истината, императорътъ, имъ далъ пълна свобода да си изказватъ мненията. Горещъ защитникъ на монотелитството билъ антиохийскиятъ патриархъ Макарий (стр. 167). Въ събора се явили въ защита на ересьта още монахъ Полихроний и презвитеръ Константинъ отъ

гр. Апамея (Сирия). Цариградскиятъ патриархъ Георги отъ начало съчувствувалъ на монотелитството, но на VIII заседание (7. III. 681) приелъ вѣроизповѣданието на папа Агатона. Сѫщото сторили и подведомственитѣ му епископи. VI всел. съборъ установилъ, че не сѫ автентични привежданитѣ отъ монотелититѣ документи (послание на царигр. патриархъ Мина до папа Вигилия и две статии на Вигилия до Юстиниана Велики и жена му Теодора). Монотелитството било обявено за ересь, сродна съ ересьта на Аполинария и Севера. Споредъ вѣроопредѣлението на събора, въ И. Христа има две воли и енергии, които сѫ съединени нераздѣлно, неизмѣнно, неразлѫчно, неслитно и не сѫ противоположни една на друга, както казвали еретицитѣ, но човѣшката воля на Христа се подчинява на божествената Му воля. Предадени били на анатема между други и цариградскитѣ патриарси-монотелити. Въ съчиненията на царигр. патриарси (отъ 665—676) Тома, Иоанъ V и Константинъ I не било намѣрено нищо неправославно. Затова тѣхнитѣ имена били внесени въ диптихитѣ.

Императоръ Константинъ Погонатъ потвърдилъ съ указъ решенията на VI всел. съборъ, като заплашилъ съ наказания духовнитѣ лица и мирянитѣ, които не биха държали православната вѣра, опредѣлена отъ събора. Папа Лъвъ II призналъ събора, както и присѫдата му срещу папа Хонория. На Истокъ VI вселенски съборъ билъ високо почитанъ въ царуването на Константинъ Погоната и на неговия синъ Юстинианъ II (685—695).

Въ допълнение на догматическитѣ решения на V и VI всел. съборъ, импер. Юстинианъ II въ 692 год. свикалъ въ Цариградъ т.н. петошести трулски съборъ, който подъ председателството на царигр. патриархъ Павелъ III изработилъ 102 правила за църковния животъ. Правилата били подписани отъ 213 съборни членове, между които имало и представители на източнитѣ патриаршии. Шесть отъ тѣзи правила не били съгласни съ възгледитѣ и обичаитѣ на Римската църква, особено 36 пр., което потвърждавало правилата на II и IV всел. съборъ (стр. 167 и 290) за предимството на царигр. патриархъ. Затова папа Сергий решително отказалъ да признае решенията на тоя трулски съборъ. Изобщо Католишката църква не имъ придава значението, което иматъ правилата на вселенскитѣ събори.

д) **Окончателно поражение на монотелитството.** — Въ 711 год. избухнало възстание въ Цариградъ. Загиналъ импер. Юстинианъ II и неговиятъ синъ-наследникъ Тиверий II. Съ неговата смърть се прекратила Ираклиевата династия. Престола завзелъ арменецътъ Филипикъ Вардань (711—713), който билъ възпитаникъ на монотелитския деятель Стефанъ, сподвижникъ на антиохийския патриархъ Макарий. Той не влѣзълъ въ императорския дворецъ, докато не било изтрито тамошното

изображение на VI всел. съборъ. Той изгорилъ предъ народа преписъ отъ деянията на сжщия съборъ, свалилъ царигр. патриархъ Киръ и поставилъ своя съмишленикъ Иоанъ, дотогава дяконъ и хартофилаксъ въ Царигр. патриаршия. Въ януарий 712 год. той свикалъ въ Цариградъ съборъ, който анатемосалъ VI всел. съборъ и обявилъ монотелитството за православно учение. Съборнитѣ решения били подписани не само отъ цариградския патриархъ Иоанъ VI (711—715), но, види се по принуда, и отъ светителитѣ Германъ Казички, после царигр. патриархъ, и Андрей Критски. Папа Константинъ I (708—712) осждилъ тоя съборъ и не споменавалъ името на императора Филипикъ въ време на богослужение. И на Истокъ, следъ сваляието на Филипика (3. VI. 713 год.), монотелитството нѣмало силни поддръжници. Приемникътъ му Анастасий II (713—716) билъ православенъ. Затова царигр. патриархъ Иоанъ VI побързалъ да влѣзе въ общение съ папата, когото увѣрявалъ, че той въ душата си винаги билъ православенъ, но направилъ отстжпка на предишния императоръ-еретикъ, за да не постави истински монотелитъ на царигр. катедра. При все това въ 715 г. Иоанъ билъ низвергнатъ. Приемникътъ му Германъ I (715—730), бившъ казички епископъ, свикалъ новъ съборъ (715 или 716 год.), който възстановилъ авторитета на VI всел. съборъ и анатемосалъ монотелитството[54].

Забележки

[1] Не се знае името му. Евсевий Кесарийски, Сократъ и Созоменъ не съобщаватъ, кой билъ византийски епископъ. По-късниятъ църковенъ историкъ Геласий Кизички и други следъ него посочватъ Митрофана, а Теодоритъ Кирски и Теофанъ — Александра. Евс. Кесарийски съобщава, че „епископътъ на царствуващия градъ отсжтствувалъ (отъ събора) поради старость", и присжтствували негови презвитери (Vita Constantini, III, 7, у Migne, Patrol. gr., t. XX, col. 1061). М. Гѣдеѡн твърди, че тоя старъ епископъ билъ Митрофанъ и вм. него присжтствувалъ въ никейския всел. съборъ презвитеръ Александъръ, който после го наследилъ (Πατριαρχικὸι πίνακες, стр. 108). Никодимъ Агноритъ дори предава, че Яковъ Низибийски, единъ отъ членоветѣ на I всел. съборъ, погребалъ еп. Митрофана, (Συναξαριστής, 31 окт.), Митрофанъ умрѣлъ презъ време на събора (325 год.). Споредъ Пасхалната хроника пъкъ, Митрофанъ билъ на катедрата отъ 313 до 323 год., когато умрѣлъ. Евсевий Кесарийски, като съвременикъ, заслужава по-голѣмо довѣрие. Въ I всел. съборъ участвували представители на визант. (царигр.) епископъ. Не може да се приеме, че отсжтствувалиятъ по старость цариградски епископъ билъ Александъръ, защото той стоялъ на катедрата още 10—12 години. Александъръ († 338), като презвитеръ, билъ представитель на своя престарѣлъ епископъ (срв. Hefele, п. съч., I, стр. 298). Не се знае другъ византийски епископъ между Митрофана и Александра. Поради това може да се мисли, че въ 325 год. на катедрата билъ още Митрофанъ. Срв. В. Болотовъ. Лекціи по исторіи древней церкви, IV, стр. 24: авторътъ се съмнява, дали Александъръ Византийски участвувалъ въ събора и дори дали тогава Александъръ билъ епископъ.

[2] Въ действителность тѣ не подписали никейския символъ, понеже, подписвайки символа, тѣ вмъкнали въ думата ὁμοούσιον буква ι и се получило ὁμοιούσιον (подобосжщенъ), както тѣ учели (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 41).

Константинъ Велики се решилъ да накаже и влиятелния епископъ Евсевий Никомидийски не само, защото го обвинявалъ, че учелъ неправилно, но и защото по-рано помагалъ на Ликиния (Hefele, п. съч., I, стр. 320 и 445; срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 193). Споредъ Созомена, (Ἐκκλ. ἱστ., II, 21, у Migne, Patrol. gr., t. LXVII, col. 908), Евсевий Никомидийски и Теогнисъ Никейски подкупили единъ императорски нотарий (секретаръ) да изтрие тѣхния подписъ въ никейския символъ.

[3] Споредъ Сократа (Ἐκκλ. ἱστ., I 37, у Migne, Patrol. gr. t. 67, col. 177), епископъ Александъръ се молилъ Богу самъ много дни и нощи въ църквата, наричана Εἰρήνη (Миръ), при св. Трапеза: εἰ μὲν ἀληθὴς ἡ Ἀρείου δόξα, ἑαυτὸν τὴν ὁρισμένην ἡμέραν τῇ συζητείσει μὴ ὄψεσθαι· εἰ δὲ ἣν αὐτὸς ἔχει πίστιν, ἀληθής, Ἄρειον τῆς ἀσεβείας δίκην διδόναι, τὸν πάντων αἴτιον τῶν κακῶν (Ако учението на Ария е истинско, то той (Александъръ) да не види опредѣления день за прението; ако пъкъ той (Александъръ) има истинска вѣра, то Богъ да наложи наказание на Ария, който е причина на всички злини).

Теодоритъ Кирски (Ἐκκλ. ἱστ., I, 8, у Migne, Patrol. gr., t. 82, col. 949) предава малко въ другъ видъ молитвата на еп. Александра. Той се молилъ Богу въ църквата да накаже Ария само въ сѫбота вечерьта (срещу недѣля, когато Арий очаквалъ да бѫде приетъ въ църковно общение) и не самъ, а заедно съ презвитера Макарий. Той се молилъ Богу да му даде да умре, ако утре Арий влѣзе въ църква. „Ако пъкъ щадишъ Църквата си — зная, че я щадишъ — ..., не давай своето наследие на изчезване и оскърбление. Отстрани Ария, за да не би, като влѣзе пакъ въ Църквата, да влѣзе заедно съ него и ересьта му и да се узакони нечестието като благочестие“.

[4] Споредъ Теодорита Кирски, той сияелъ съ апостолски дарове (ἀποστολικοῖς χαρίσμασι λαμπρυνόμενος) (Ἐκκλ. ἱστ., I, 2, у Migne, Patrol. gr., t. 82, col. 888).

[5] А. Лебедевъ, Исторія вселенскихъ соборовъ, ч. I. Вселенскіе соборы IV и V вѣковъ, Сергіевъ посадъ 1896, стр. 45—46.

[6] Срв. Hefele, п. съч., стр. 530 и 546.

[7] Тѣ взели това решение, следъ като свикали събори въ Смирна, Писидия, Исаврия, Памфилия и Ликия (все малоазийски области).

[8] Срв. Hefele, п. съч., I, стр. 697, 724, 732, 734—738; Болотовъ, п. съч,, IV, стр. 80—81, 82; Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 543 и 555; Лебедевъ, п. съч., стр. 93—94. Гедеών, п. съч., стр. 126—127.

[9] Днешната джамия Мехмедъ паша, която се намира на югозападната страна на Атъ-мейданъ (иподрома) (М. Гедеών, п. съч., стр. 130).

[10] Това станало по тържественъ начинъ. Единъ день сутриньта въ шпалиръ отъ войска, Григорий тръгналъ за катедралата Св. Апостоли. Утрото било мрачно, но, щомъ влѣзълъ въ храма, слънцето освѣтило зданието. Народътъ видѣлъ добро знамение въ тази природна промѣна. Обхванатъ отъ възторгъ, той взелъ да вика, че императорътъ трѣбва да постави Григория за епископъ. Григорий обаче не се решилъ да седне на архиерейския тронъ и дори казалъ на народа, че за престола ще помисли после.

[11] Въ време на ржкополагането му православнитѣ се втурнали въ храма и разгонили епископитѣ, които обаче довършили ржкоположението на Максима въ частна кѫща.

[12] По-видни отъ тѣхъ били Мелетий Антиохийски, Григорий Богословъ, Тимотей Александрийски, Кирилъ Иерусалимски, Геласий Кесарийски (въ Палестина), Асхолий Солунски, Еладий Кесарийски (въ Кападокия), Григорий Ниски, Петъръ Севастийски, Амфилохий Иконийски, Диодоръ Тарски, Пелагий Лаодикийски, Евлогий Едески, Акакий Верийски (въ Сирия).

[13] 15 прав. на I всел. съборъ и 21 правоел. на антиох. съборъ.

[14] Нектарий билъ роденъ въ Тарсъ (Киликия) и произлизалъ отъ видно семейство. Той билъ благонравенъ и внушавалъ почитъ съ своята външность. Споредъ Созомена, Нектарий билъ препоржчанъ отъ Диодора Тарски. Той балъ записанъ последенъ въ съставения отъ събора списъкъ на кандидатитѣ за цариградски епископъ, но при все това импер. Теодосий го избралъ и настоявалъ на своето решение, макаръ че съборътъ му обърналъ вниманието, че Нектарий още не билъ кръстенъ. Следъ избора Нектарий тутакси билъ покръстенъ и, носейки кръщелна бѣла дреха споредъ стария обичай, той билъ ржкоположенъ въ епископски чинъ.

[15] Споредъ Сократа, тѣ заявили, че по-скоро ще приематъ арианското учение, отколкото да се съгласятъ съ ὁμοούσιον (Ἐκκλ. ἱστ. V, 8, у Migne, Patrol. gr., t. 67, col. 577). Не е известно, какво възразили на учението за божеството на Св. Духъ, но едва ли може да се приеме мнението на Лебедевъ, че тѣ сж били съгласни съ събора по тоя въпросъ (п. съч., I, стр. 123, заб. 30).

[16] Въ своето послание отъ 9. VI. 381 год. до импер. Теодосия отцитѣ на сжщия съборъ казватъ, че тѣ „сж произнесли и кратки опредѣления, като потвърдили вѣрата на никейскитѣ отци (καὶ συντόμους ὅρους ἐξεφωνήσαμεν τὴν τε τῶν πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες) и осждили възникналитѣ противъ нея ереси". Че съборътъ потвърдилъ никейския символъ, това е ясно отъ неговото I правило, съ което предписва да се държи вѣрата на 318-тѣ отци, събрани въ Никея Витинска. Съ сжщото правило съборътъ осждилъ ереситѣ, обаче не може да се мисли, че отцитѣ на събора сж разбирали само това правило. Очевидно тѣ разбирали и други догматически опредѣления въ връзка и потвърждение на никейския символъ. Въ своето послание до римския папа Д а м а с ъ отцитѣ на мѣстния цариградски съборъ отъ 382 год. съобщавали, че вселенскиятъ съборъ отъ 381 год. съставилъ τόμος, въ който, както съобщава Теодоритъ Кирски въ църк. история (V, 9), се съдържало „пространното изложение на вѣрата и писмено анатемосване на появилитѣ се неотдавна ереси". Въ IV вселенски съборъ (въ заседанията на 10 и 17 октомврий 451 год.) билъ прочетенъ символътъ на II всел. съборъ и билъ нареченъ „вѣра на 150-тѣ отци". Текстътъ на цариградския символъ билъ вписанъ въ деянията на IV всел. съборъ и за пръвъ пжть станалъ известенъ по това издание.

Различни мнения има относно произхода на цариградския символъ. Хефеле намира за основателно мнението на френския църковенъ историкъ Tillemont, че II вселенски съборъ не е съставилъ новъ символъ, а просто приелъ съ малки измѣнения символа, който по-рано билъ упо трѣбяванъ и помѣстенъ отъ Епифания Кипърски въ съчинението му Ancoratus (CXX), написано въ 374 год. (Migne, Patrol. gr., t. XLIII, col. 233—235). Обаче и Хефеле не намира толкова голѣма сходство между Епифаниевия текстъ и цариградския символъ, особено въ опредѣлението за Св. Духъ (Conciliengeschichte, II, стр. 10).

Споредъ Харнака пъкъ, II всел. съборъ не е издавалъ никакъвъ символъ. Т. н. царигр. символъ билъ кръщелниятъ символъ на Иерусалимската църква, който билъ прочетенъ отъ Кирила Иерусалимски въ II всел. съборъ и по-късно IV всел. съборъ го обявилъ за „вѣра на 150-тѣ отци", т. е. го приписалъ на II всел. съборъ. Наистина между царигр. и иерус. символъ (споредъ катихизичнитѣ поучения на Кирила Иерусалимски) има сходство, но то не е пълно. Въ иерусал. символъ липсва ὁμοούσιος. Чисто предположение е, че Кирилъ Иерусалимски е прочелъ свой символъ въ събора. IV всел. съборъ не би приелъ безъ „твърди основания", както казва Болотовъ, цариградския символъ като „вѣра на 150-тѣ отци".

Произволно е и мнението на католишкия професоръ Vincenzi, че царигр. символъ за пръвъ пжть се появилъ въ Дамаскъ ококо VI в.

Не може да се отрече, че II всел. съборъ издалъ символъ на вѣрата. Той или допълнилъ никейския символъ съ нови догмати, или взелъ другъ символъ на нѣкоя мѣстна църква (напр. иерусалимския) и го допълнилъ съ никейски формули (така мисли J. Bois). Ако е взелъ Епифаниевия символъ, съборътъ пакъ го е преработилъ. По-вѣроятно е, че имайки за цель да затвърди никейската вѣра, И всел. съборъ съставилъ символъ възъ основа на никейския символъ, като го допълнилъ съ нови догматически опредѣления. Така че цариградскиятъ символъ се явява по-скоро н о в а р е д а к ц и я на никейския символъ, но не и новъ текстъ. Споредъ изчислението на Харнака, отъ 178 думи въ царигр. символъ само 33 сж общи съ никейския символъ, има 4 опущения, 5 стилни измѣнения и 10 прибавки. При все това догматическитѣ опредѣления сж еднакви и въ двата символа. Срв. Лебедевъ, п. съч., I, стр. 111—116; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 113—116; Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 558; Посновъ, п. съч., стр. 383—384; Dictionnaire de Théologie catholique, III, 1, кол. 1274 сл., статия на J. Bois.

[17] Както се вижда отъ това решение, духоборцитѣ или македонянитѣ не сѫ били главнитѣ еретици, които II всел. съборъ ималъ предвидъ. Затова не е основателно да се мисли, че тоя съборъ билъ свиканъ съ цель да осѫди македонянитѣ (срв. Лебедевъ, п. съч., I, стр. 123, заб. 30; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 113; Посновъ, п. съч., стр. 383—384).

[18] На събора се приписватъ 7 правила, но нѣкои учени приематъ, че само първитѣ 4 правила сѫ негови, а 5. и 6. прав. сѫ дѣло на цариградския съборъ отъ 382 год. и 7. прав. се явило следъ 80 години (срв. Hefele, п. съч., II, стр. 12—13, 20—21, 27—28).

[19] Въ 3. прав. се говори само за предимство на честь, но въ 2. прав. сѫ посочени петь църковни диоцези (екзархати или патриархати), на които била раздѣлена Източната римска империя: Египетъ съ митрополия Александрия, Изтокъ (Сирия) съ митрополия Антиохия, Азия (Asia proconsularis) съ митрополия Ефесъ, Понтъ съ митрополия Кесария Кападокийска и Тракия. Старата митрополия на тракийския диоцезъ билъ градъ Ираклия (Heraclea, Ἡράκλεια), но, следъ като цариградскиятъ епископъ добилъ първенство по честь надъ всички епископи (безъ римския), той естествено се издигналъ и надъ ираклийския митрополитъ и станалъ висшъ църковенъ началникъ на тракийския диоцезъ. Това заключение намира опора въ съобщението на Сократа: „Съборътъ (II вселенски) поставя и патриарси между които раздѣли епархиитѣ (провинциитѣ)... Нектарий получи императорския градъ (τὴν μεγαλόπολιν) и Тракия“ (Ἐκκλ. ἱστ. V, 8, у Migne, п. т., кол. 380). Срв. Hefele, п. съч., II, стр. 17—18.

[20] Съ изключение на Нектария и маркианополския епископъ Мартирий, другитѣ епископи сѫ избрани по провинции: въ Египетъ Тимотей Александрийски; на Изтокъ Пелагий Лаодикийски и Диодорь Тарски; въ Азия проконсулска и др. малоазийски диоцези Амфилохий Иконийски и Оптимъ Антиохийски (въ Писидия); въ диоцеза Понтъ Еладий Кесарийски, Отрей Мелитински и Григорий Ниски; Теренций, епископъ на Скития (вѣроятно въ Томи) (срв. Hefele, п. съч., II, 29).

[21] Цариградскиятъ патр. Фотий билъ увѣренъ, че още папа Дамасъ (366—384) потвърдилъ решенията на II всел. съборъ, но навѣрно само символа на вѣрата (Hefele, п. съч., стр. 30). Въ всѣки случай следъ IV всел. съборъ (451) царигр. символъ постепенно билъ приеманъ и на Западъ. Папитѣ Феликсъ III (483—492) и Геласий (492—496) знаели само три вселенски събори: въ Никея, Ефесъ и Халкидонъ. Папитѣ Вигилий (537—555), Пелагий II (578—590), Григорий Велики (590—604) вече признавали тоя съборъ за вселенски. Сравнявайки първитѣ четири вселенски събори съ 4-тѣ евангелия, Григорий Велики го брои за втори и знае, че тоя съборъ отстранилъ заблудата на Евномия и Македония (у Hefele, п. съч., стр. 31 и 32).

[22] Папа Лъвъ I (440—461) казва, че тия правила дори не били изпратени на римския престолъ. Въ IV всел. съборъ (451) папскитѣ представители приели царигр. символъ, но, когато съборътъ потвърдилъ и 3. правило на II всел. съборъ, тѣ напустнали заседанието и на другия день подали протестъ, като заявили, че не може да се смѣтатъ постановленията на 150-тѣ епископи въ Цариградъ за съборни правила. И Григорий Велики говори, че Римската църква „до днесъ“ (hactenus) не е приела правилата на тоя съборъ, ако и да приема неговото опредѣление противъ Македония (Hefele, п. съч., стр. 31, 32—33).

[23] Hefele, п. съч. II, стр. 13. Не е точно твърдението на проф. Евс. Поповичъ, че около срѣдата на VI в. Западъ приелъ и правилата (п. съч., I, стр. 558).

[24] Срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 122; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 354—355.

[25] Хергенрьотеръ твърди, че александрийцитѣ „изобщо съвсемъ не искали да признаватъ този съборъ“ (Photius, Patriarch, von Constantinopel, I, стр. 34). Сѫщо и Лебедевъ казва, че, подобно на римлянитѣ, и александрийцитѣ се отнесли къмъ вѣроизложението и правилата на II всел. съборъ. Въ Александрия едвамъ въ половината на V в. (халкид. съборъ) признали „авторитета на цариградския символъ, но не безъ борба и не единодушно“ (п. съч., стр. 142

и 143). Това твърдение противоречи на факта, че Тимотей Александрийски съ своитѣ епископи останалъ докрай въ заседанията на събора, и на указа, съ който Теодосий Велики утвърдилъ вѣроизложението на II всел. съборъ като вѣра и на Тимотея Александрийскн (срв. тукъ, стр. 381).

[26] Сократъ (п. съч., VII, 29, у Migne, п. т., кол. 804) го нарича „лекомисленъ, гнѣвливъ и пустославенъ“ (οὐκ ἔλαθεν οὐδὲ τὸ κοῦφον τῆς διανοίας, οὐδὲ τὸ θυμικὸν ἐν ταυτῷ καὶ κενόδοξον). Споредъ него, Несторий се смѣталъ за образованъ, а въ действителность нѣмалъ никакво образование и не намиралъ за нуждно да изучава съчиненията „на древнитѣ тълкуватели“ (Оригенъ, Евсевий Кесарийски). Сократъ не е могълъ да бѫде безпристрастенъ въ своята характеристика за Нестория, защото той изобщо хвали вѣротърпимитѣ епископи, а не е разположенъ къмъ гонителитѣ на еретицитѣ. Частно той се отнасялъ съ съчуствие къмъ новацианитѣ, които Несторий сѫщо преследвалъ (срв. Лебедевъ, п. съч., I, стр. 155—158; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 178).

[27] Неговото донесение е озаглавено „Commonitorium“.

[28] Срв. Hefele, п. съч., II, 150.

[29] Не може да се твърди, че той билъ ученикъ на Теодора Мопсуетийски, но между учението на единия и другия има много общо (срв. Лебедевъ, п. съч., I, стр. 158; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 149—156, 177 и 178—179; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 408—409).

[30] Евсевий Кесарийски, Атанасий Велики, Григорий Богословъ и др. употрѣбявали тоя терминъ. Въ времето на Сократа думата Богородица била общоупотрѣбителна. Затова — казва той — нападката на Анастасия срещу това название възбудило безпокойство у клирици и миряни.

[31] Това съобщава Несторий въ едно писмо до Иоана Антиохийски. Такъвъ въпросъ сѫществувалъ и въ Сирия. Запитанъ отъ свои пасоми, Теодоръ Мопсуетски отговорилъ, че може да се употрѣбяватъ и двата термина: Дева Мария е човѣкородица поради факта, че родила човѣкъ, но тя е и Богородица, понеже въ родения отъ нея човѣкъ обитавалъ Богъ. (Болотовъ, п. съч., IV, стр. 156). Хефеле смѣта, че, споредъ Сократа, Несторий не е намѣрилъ този въпросъ въ Цариградъ, но той заедно съ презвитера Анастасий го възбудилъ за пръвъ пѫть (п. съч, II, стр. 151). Не е невѣроятно обаче Сократъ да представя усилването на препирнята за начало.

[32] Срв. Hefele, п, съч., стр. 151—156; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 410—411; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 179; Посновъ, п. съч., стр. 397—398.

[33] Евагрий съобщава, че езикътъ на Нестория билъ изяденъ отъ червеи (Ἐκκλ ἱστ. I, 7 у Migne, Patr. gr., t. 86, p. 2, col. 2433).

[34] Когато придворниятъ сановникъ Хрисафий поискалъ отъ Флавиана „благословии“ поради ржкоположението, той му изпратилъ „чисти хлѣбове“. Хрисафий му напомнилъ, че иска „златни благословии“ (χρυσᾶς εὐλογίας). Флавианъ му отговорилъ, че той нѣма пари и не може да продаде свещени сѫдове за тази цель, защото църковнитѣ имоти сѫ посветени само на Бога и беднитѣ. (Theophanes, Χρονογραφία, Ed. Bonnae, т. I. стр. 150—151).

[35] Въ 448 г. той казвалъ, че отъ 70 години се предалъ на подвижничество.

[36] Ὁμολογῶ ἐκ δύο φύσεων γεγενῆσθαι τὸν Κύριον ἡμῶν πρὸ τῆς ἑνώσεως, μετὰ δὲ τὴν ἕνωσιν μίαν φύσιν ὁμολογῶ.

[37] За тия правила срв. Hefele, п. съч., II, стр. 512—515, 521, 529 сл.; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 307 сл.; п. съч., стр. 580; Посновъ, п. съч., стр. 440—441.

[38] Акакий облѣкълъ въ черно престола и св. трапеза на църквата Св. София (Гедеών, п. съч., стр. 201).

[39] Въ него били предавани на анатема Несторий, Евтихъ, Диоскоръ, Тимотей Елуръ, Петъръ Монгъ, Акакий и общо всички негови приемници презъ време на схизмата, сир. Евтимий и и Македоний.

[40] Въ 523 год. Юстинъ издалъ указъ, споредъ който за манихеитѣ били предвидени тежки наказания, а другитѣ еретици били лишени отъ правото да извършватъ свое богослужение и да заематъ държавни длъжности, както евреитѣ, езичницитѣ и самарянитѣ.

[41] Вж. повече у Робертсонъ, п. съч., I, стр. 483.

[42] Този едиктъ представя богословски трактатъ, въ който оборва неправославнитѣ възгледи на Оригена и вижда въ тѣхъ влияние на Платона и манихеитѣ. И този едиктъ билъ отправенъ въ видъ на писмо до патр. Мина, като го поканвалъ да свика съборъ, за да разгледа и осжди Оригеновото учение.

[43] Папа Григорий Велики (590—604) силно действувалъ, за да се възстанови единството въ Църквата, като доказвалъ, че съ осжждането на тритѣ глави не е било измѣнено нищо въ вѣроучението.

[44] Срв. Hefele, п. съч., II, стр. 798 сл.; Лебедевъ, п. съч., I, стр. 34 сл.; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 387 сл..

[45] Οἰκουμενικὸς произлиза отъ οἰκουμένη (вселена), подъ която тогава, както и по-рано (срв. Лук. 2, I), се разбирала римската империя.

[46] Легатитѣ на папа Агатона (678—681) го подписали въ деянията на VI всел. съборъ (680—681) universalis papa urbis Romae (вселенски папа на гр. Римъ). Срв. по тоя въпросъ Робертсонъ, п. съч., I, стр. 507, 537—539; Поповић, п. съч., I, стр. 529—531.

[47] Въ посланието си до папа Хонория самъ патр. Сергий представя като че ли импер. Ираклий случайно дошълъ до тази мисъль, когато въ 622 год. той се срѣщалъ въ Армения съ вожда на монофизититѣ (северяни) Павелъ Еднооки и водѣлъ разговори съ него върху вѣрски въпроси. Обаче въ пренията на Максимъ Изповѣдника съ бившия цариградски патриархъ Пиръ, Сергий е представенъ за създадель на монотелитското движение (срв. Болотовъ, п. съч., IV, стр. 447—451). Не е безосновно да се мисли, че Сергий билъ вождъ на тази ересь (Гѣдеѡнъ, п. съч., стр. 238).

[48] Не е известно, дали отъ научен интересъ, подъ влияние на сирийскитѣ монофизити (Сергий произхождалъ отъ Сирия и ималъ роднини яковити, срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 564), или пъкъ отъ желание да намѣри срѣдство за съединение на монофизититѣ съ Православната църква.

[49] Шестиятъ вселенски съборъ обявилъ това писмо за неавтентично.

[50] Той превеждалъ отъ гръцки на сирийски езикъ творенията на Григория Богослова и на гръцки пѣснописци (Болотовъ, п. съч., IV, 451).

[51] Въ писмото си до Кира той се изказалъ, че въпросътъ за една или две енергии въ Христа не билъ разгледанъ отъ вселенски съборъ, но Кирилъ Александрийски, Мина Цариградски и др. признавали една енергия и една воля.

[52] По-късно импер. Ираклий писалъ на папа Иоана IV, че ектесисътъ билъ съставенъ отъ патр. Сергий, и той го издалъ по настойчивата молба на сжщия патриархъ, (срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 568; Болотовъ, п. съч., IV стр. 476).

[53] При папитѣ Евгений I (654—657) и Виталианъ (657 — 672).

[54] Срв. Гѣдеѡнъ, п. съч., стр. 238—255; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 564 сл.; Лебедевъ, п. съч., I, стр. 73 сл.; Болотовъ, п. съч., 438 сл., Поповић, п. съч., I, стр. 756 сл.; Посновъ, п. съч., стр. 466 сл.

ГЛАВА ТРЕТА

Цариградската патриаршия следъ христологическитѣ спорове

1. Иконоборство

а) **Иконоборци въ предишнитѣ вѣкове.** — Докато между ереситѣ отъ IV — VII в. имало генетична връзка, иконоборството стояло откъснато отъ тѣхъ. Иконоборцитѣ мислѣли, че иконопочитанието се развило подъ влияние на несторианството и монофизитството. Тѣ изобщо поддържали църковното вѣроучение, опредѣлено отъ вселенскитѣ събори. Иконоборството било самородно явление, заченкитѣ на което се виждатъ още въ предишнитѣ вѣкове. Преди IV в. християнитѣ употрѣбявали символични изображения (И. Христосъ въ видъ на риба, агнецъ, пастиръ; Св. Духъ като гълъбъ, Църквата като корабъ, християнската надежда като котва), но още въ края на III в., подъ влияние на гръцко-римското езичество, християнскитѣ свещени мѣста били украсявани и съ исторически образи. Презъ IV и V в. тоя благочестивъ обичай се разпространилъ въ цѣлата Християнска църква, като постепенно се развило и иконопочитанието. Въ VII вселенски съборъ се изтъквало, че още Василий Велики (329 или 330 — † 379) отдавалъ почитъ на иконитѣ на светиитѣ. Обаче имало и противници на иконитѣ. Елвирскиятъ съборъ (въ Испания, въ началото на IV в.) забранилъ да се изписватъ изображения по стенитѣ на храмоветѣ. Евсевий Кесарийски († около 340) явно смѣталъ употрѣбата на икони за „елински“ (езически) обичай (въ негово писмо до сестрата на Константина Велики Констанция, която му искала да ѝ изпрати икона на И. Христа). Сжщо и Епифаний Кипърски († 403) билъ противъ иконопочитанието. Такъвъ възгледъ сподѣляли и нѣкои разколници (монтанисти, новациани) и еретици (несторианитѣ въ Индия или Томинитѣ християни, монофизититѣ Филоксенъ и Северъ). Презъ VI и VII в. се увеличили гласоветѣ срещу иконопочитанието особено, защото народътъ почналъ да се отнася по езически къмъ свещенитѣ изображения, иконопочитанието понѣкога приличало на идолопоклонство и се придружавало съ суевѣрия. По тая причина марсилскиятъ епископъ Серенъ изхвърлилъ иконитѣ отъ църквитѣ. Навѣрно и мухамеданството, което виждало идолопоклонство въ иконопочитанието, спомагало да се засили иконоборското настроение. Влияели и па-

великянитѣ, които били явни противници на иконопочитанието. На Изтокъ презъ VI в. подвижницитѣ Анастасий Синаитъ и Симеонъ Стълпникъ Нови се борѣли срещу иконоборци, сѫщо и презъ VII в. — епископитѣ Иоанъ Солунски и Леонтий Никополски (въ Критъ).

б) **Борба на импер. Лъвъ Исавриецъ.** — Въ времето на византийския императоръ Лъвъ III Исавриецъ (717—741) вече имало нѣколко малоазийски епископи съ иконоборски възгледи: Константинъ Наколийски (въ Фригия salutaris), Тома Клавдиополски[1] и Теодосий Ефески. По всѣка вѣроятность тѣ имали съмишленици между византийскитѣ сановници. Подъ тѣхно влияние попадналъ самиятъ императоръ Лъвъ Исавриецъ. Дали отъ убеждение, че иконопочитанието е противно на християнската вѣра, или по държавнически съображения той повелъ силна борба срещу иконитѣ — това не може да се установи[2]. Този императоръ билъ воинственъ и нѣмалъ високо образование, но горѣлъ отъ ревность за християнската вѣра. Въ 723 год. той издалъ указъ, съ който заповѣдалъ да бѫдатъ насила покръстени евреитѣ и монтаниститѣ. Евреитѣ привидно приемали християнството, а монтаниститѣ (споредъ хрониста Теофанъ) се затворили въ молитвенитѣ си домове, запалили ги и живи изгорѣли. Очевидно импер. Лъвъ виждалъ въ иконопочитанието вреденъ за обществото обичай, смѣталъ го за суевѣрие, което прѣчело за развитието на чистия християнски духъ. Съ указъ отъ 726 год. той заповѣдалъ да бѫдатъ отстранени иконитѣ[3]. Противъ указа се обявилъ цариградскиятъ патриархъ Германъ и народътъ. Когато единъ войникъ се качилъ по стълба да свали иконата на Спасителя надъ меднитѣ врати на императорския дворецъ, събралитѣ се жени, които го молили да не посѣга на иконата, бутнали стълбата, нахвърлили се върху войника и го умъртвили. Женитѣ били наказани съ смъртъ. Тѣ сѫ първитѣ мѫченици за иконопочитанието. Паметьта имъ се чествува на 9 августъ. Иконата на Спасителя била свалена и на нейно мѣсто билъ поставенъ надписъ противъ иконопочитанието. Въпрѣки усилията на импер. Лъва да го привлѣче на своя страна, патр. Германъ останалъ непоколебимъ. Той билъ лишенъ отъ катедрата (730), която заелъ неговиятъ синкелъ Анастасий II (730—751), явенъ иконоборецъ. Заточени били епископи, защитници на иконитѣ. Особено били гонени монаситѣ, които стояли на предна линия въ защита на иконитѣ. Споредъ хрониста Теофанъ, импер. Лъвъ Исавриецъ затворилъ църковнитѣ училища въ Цариградъ, за да не придобиватъ иконопочитателитѣ нови привърженици[4].

Голѣма съпротива срещналъ импер. Лъвъ въ Гърция и Цикладскитѣ острови, гдето отхвърлили неговата власть и признали узурпатора Козма, но скоро възстанието било по-

тушено (727). Противъ указа на Лъва водѣли енергична борба и папитѣ Григорий II (715—731) и Григорий III (731—741). Въ отговоръ на това импер. Лъвъ отнелъ папскитѣ имоти въ византийската територия (Сицилия, Калабрия), сжщо подчинилъ Източния Илирикъ (съ гл. гр. Солунъ) подъ духовната власть на цариградския патриархъ (къмъ 732 год.). Той взелъ противодействени мѣрки и срещу най-голѣмия бранитель на иконопочитанието — Иоанъ Дамаскинъ (стр. 69 и 167).

в) **Борба на византийския императоръ Константинъ Копронимъ.** — Синътъ на импер. Лъва Исавриецъ, Константинъ Копронимъ[5] (741—775), продължилъ борбата противъ иконитѣ съ още по-голѣма стремителность. Отъ начало той не се проявилъ като жестокъ гонитель на иконопочитателитѣ. Една година следъ възцаряването му (742) неговиятъ зетъ Артавазд се обявилъ за византийски императоръ и, подкрепенъ отъ иконопочитателитѣ, възстановилъ иконопочитанието въ завзетитѣ отъ него области. Дори царигр. патриархъ Анастасий се отметналъ отъ Константинъ Копронима и коронясалъ Артавазда, като съ кръстъ въ ржцетѣ си съобщилъ, че импер. Константинъ богохулствувалъ (ужъ предъ него се изказалъ, че Христосъ билъ обикновенъ човѣкъ, роденъ по естественъ начинъ). Константинъ Копронимъ скоро свалилъ Артавазда (742—743) и наказалъ жестоко патр. Анастасия (ослѣпенъ билъ и го развеждали по иподрома каченъ на магаре съ лице къмъ опашката). После импер. Константинъ се помирилъ съ него и му върналъ катедрата.

Въ 754 год. импер. Константинъ свикалъ въ Цариградъ „вселенски съборъ“, който трѣбвало да одобри иконоборството и да избере новъ цариградски патриархъ вмѣсто починалия Анастасий. Събрали се 338 епископи. Отъ Римъ и другитѣ източни патриаршии нѣмало предствители. Председатель билъ ефескиятъ митрополитъ Теодосий. Съборътъ избралъ силейския епископъ Константинъ за новъ цариградски патриархъ. Императорътъ самъ го възвелъ на амвона, като извикалъ „многая лѣта на вселенския патриархъ Константинъ“ (Κωνσταντίνῳ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ πολλὰ τὰ ἔτη). Вѣроопредѣлението на събора било прочетено предъ народа на площада и били натемосани главнитѣ бранители на иконопочитанието Германъ Цариградски, Иоанъ Дамаскинъ и Георги Кипърски. Възъ основа на това съборно решение, импер. Константинъ заповѣдалъ съ указъ отъ 754 год. да се изхвърлятъ иконитѣ отъ храмоветѣ и други здания и вмѣсто тѣхъ да се изобразяватъ по църковнитѣ стени птици и овощии дървета, ловни сцени и др. Тогава пострадала и хубавата живопись за земния животъ на И. Христа въ влахернския храмъ Св. Богородица въ Цариградъ. Унищожавани били сжщо и книги съ свещени изображения или съ иконопочитателно съдържание. Иконобор-

ското гонение се обърнало и срещу мощитѣ на светиитѣ Хронистътъ Теофанъ съобщава, че мощитѣ на св. Ефимия въ Халкидонъ били хвърлени въ морето, а храмътъ ѝ билъ осквернень. За да унищожи напълно иконопопитанието като обичай, импер. Константинъ Копронимъ по-късно (къмъ 766 год.) предписалъ да се иска клетва отъ всичкитѣ му поданици, че се отказватъ отъ иконопочитанието. Сѫщо и духовни лица проявявали ревность въ унищожението на иконитѣ. Цариградскиятъ патриархъ Константинъ II осѫдилъ иконопочитанието предъ събора, който го избралъ, и, за угода на императора, водѣлъ свѣтски животъ, участвувалъ въ дворцови пиршества, присѫтствувалъ въ зрелища и забави. Изглежда, че той вършелъ това противъ волята си. Обвиненъ билъ, че се намиралъ въ връзки съ голѣмия поборникъ на иконопочитанието монахъ Стефанъ, а сѫщо така, че разпространилъ слухъ, че импер. Константинъ Копронимъ сподѣлялъ несторианската ересь (ужъ въ таенъ разговоръ съ него нарекълъ Богородица Христородица). Поради това императорътъ го заточилъ и на негово мѣсто поставилъ презвитера евнухъ Никита (766—780), по произходъ навѣрно славянинъ (ὁ ἀπὸ Σκλάβων). Новиятъ патриархъ се отличилъ като ревностенъ иконоборецъ. По негова заповѣдь били унищожени свещенитѣ изображения въ патриаршеския домъ. Никита взелъ участие въ изтезанията, на които билъ подложенъ неговиятъ предходникъ Константинъ II (767)[6].

Безстрашни борци за иконитѣ се показали монаситѣ. Затова иконоборството въ действителность станало гонение противъ монашеството. Управителтъ на провинцията Тракия Михаилъ Лахандраконъ се отличилъ като голѣмъ гонитель на монаситѣ. Манастиритѣ били разрушени или обръщани въ казарми и други обществени учреждения. Монаситѣ били подлагани на всевъзможни мѫчения (биели ги съ тояги, изваждали имъ очитѣ, намазвали имъ брадитѣ съ запалително вещество и ги запалвали). Насилвали ги да носятъ свѣтско облѣкло и да встѫпватъ въ бракъ. По заповѣдь на императора, връзвали монаси и монахини двама по двама и ги водѣли на иподрома, гдето всѣки зритель могълъ да се подиграва съ тѣхъ и да ги заплюва. Имало монаси, които се подчинявали на императорската воля отъ страхъ или пъкъ блазнени отъ обещанието на императора да ги назначи на държавна длъжность. Обаче изобщо монаситѣ показвали мѫжество, което смушавало дори императора-гонитель. Монахъ Петъръ Каливитъ не се побоялъ лично да се яви при Константинъ Копронима и да го изобличи като новъ Юлианъ Отстѫпникъ и Валентъ. Той билъ изтезаванъ на иподрома и после удушенъ. Св. Стефанъ Нови, който 60 години се подвизавалъ като монахъ, билъ сѫщо такъвъ смѣлъ изобличитель. Веднажъ се явилъ предъ императора и, за да му покаже, че съ преследването на иконитѣ

той оскърбява самитѣ изобразени на тѣхъ светии, извадилъ една монета съ образа на императора, хвърлилъ я на пода и почналъ да я тъпче. Императорътъ го хвърлилъ въ затвора. Следъ малко време царедворци го грабнали отъ затвора, вързали врѫвь на единия му кракъ и го влачили по цариградскитѣ улици. Отъ тѣзи мѫчения Стефанъ умрѣлъ. Тѣлото му, разкѫсано на части, било хвърлено въ мѣстото, гдето били погребвани отлѫченитѣ отъ църквата, самоубийцитѣ и престѫпницитѣ. Имало и миряни мѫченици. Изобщо гонението на Константинъ Копронима наистина напомняло Диоклетиановото гонение. То обхванало само диоцеза на Цариградската патриаршия, понеже другитѣ източни патриаршии се намирали подъ арабска власть (стр. 65, 167, 290).

г) **Къмъ победа на иконопочитанието.** — Положението на иконопочитателитѣ сравнително се подобрило при импер. Лъвъ IV Хазаръ (775—780), синъ на Константинъ Копронима. Сѫщо така и той билъ противъ иконитѣ и не е отмѣнилъ законитѣ на императоритѣ-иконоборци, но, подъ влияние на жена си Ирина, ревностна иконопочитателка, не гонѣлъ монаситѣ и освободилъ нѣкои заточени монаси — защитници на иконитѣ, дори нѣкои отъ тѣхъ били поставени за епископи. Изобщо императоръ Лъвъ Хазаръ се предпазвалъ отъ рѣзко осѫждане на иконоборството. Между дворцовитѣ сановници имало много иконопочитатели. Императорътъ не обичалъ да се занимава съ вѣрски въпроси, но не могълъ да търпи явно иконопочитание въ своя дворецъ. Затова, когато били намѣрени икони подъ възглавницата на императрица Ирина, той изгонилъ жена си отъ двореца и наказалъ нѣкои отъ придворнитѣ сановници, дори единъ отъ тѣхъ съ смърть.

Следъ смъртьта на импер. Лъвъ IV Хазаръ, византийския престолъ заела жена му Ирина (780—802), като регентка на малолѣтния (10-годишенъ) си синъ Константинъ VI. Тя действувала предпазливо, не се обявила рѣзко противъ иконоборцитѣ може би, понеже имало още много епископи противници на иконопочитанието и въ войската господствувало иконоборско настроение. Тя обявила съ указъ свобода на съвѣстьта. Върнала всички монаси, които още се намирали въ заточение и дала на по-виднитѣ отъ тѣхъ епископски катедри. Храмове и обществени учреждения пакъ се украсили съ икони. Пренесени били мощитѣ на св. Ефимия отъ о. Лимносъ въ Халкидонъ. Въ 784 г. царигр. патриархъ Павелъ (780—784) самоволно се отказалъ отъ катедрата си и отишълъ въ манастиръ, понеже, както призналъ предъ императрица Ирина, мѫчела го съвѣстьта, загдето водилъ борба противъ иконопочитанието. Преди да стане патриархъ, Павелъ билъ иконопочитатель, но когато билъ възведенъ на патриаршеския престолъ, той далъ клетва, че ще бѫде иконоборецъ. Сега горчиво се разкайвалъ, че приелъ

цариградския престолъ и дълбоко жалѣлъ, че Цариградската църква се разстроила и не се намирала въ общение съ всички други църкви. Затова той решително отказалъ да се върне на престола, въпрѣки молбитѣ на императрица Ирина, и я съветвалъ да свика вселенски съборъ, за да се премахне иконоборската заблуда. За неговъ приемникъ билъ избранъ мирянинътъ Тарасий (784—806), дотогава държавенъ секретарь. Той неохотно приелъ високата честь, но при условие да бѫде свиканъ вселенски съборъ, който да възстанови иконопочитанието. Императрица Ирина приела искането му, и Тарасий билъ ржкоположенъ за патриархъ. Папа Адрианъ I (777—795) признаълъ Тарасия за законенъ патриархъ, следъ като получилъ неговото общително писмо съ вѣроизложение. Така се възстановило общението между Цариградската църква и Римската.

д) **VII вселенски съборъ.** — Императрица Ирина искала, новиятъ вселенски съборъ да бѫде по-многоброенъ, отколкото съборътъ отъ 754 год. Тя силно молила папа Адриана лично да участвува въ събора, но папата се задоволилъ да изпрати двама свои представители. Сѫщо така и източнитѣ патриарси имали представители въ събора (стр. 65, 167, 290), като иерусалимскиятъ патриархъ отправилъ и послание въ защита на иконопочитанието. VII вселенски съборъ билъ открить въ Цариградъ въ началото на м. августъ 786 г., но войската, подбудена отъ епископитѣ-иконоборци, се втурнала съ викове въ църквата, гдето заседавалъ съборътъ, и отцитѣ се разбѣгали. Съборътъ билъ отложенъ временно. За да отдалечи иконоборскитѣ войски отъ Цариградъ, императрица Ирина обявила походъ срещу арабитѣ, после скоро прекратила похода и разпустнала войницитѣ по домоветѣ имъ. Вселенскиятъ съборъ билъ свиканъ отново чакъ следъ една година, на 24 септември 787 год., въ Никея. Той билъ многолюденъ. Надъ 300 членове подписали решенията му. Председатель билъ цариградскиятъ патриархъ Тарасий. Съборътъ най-напредъ разгледалъ въпроса за епископитѣ-иконоборци. По виновность тѣ били раздѣлени на нѣколко разреди. По настояване на Тарасия, всички били опростени и приети въ общение съ църквата. Следъ това съборътъ отхвърлилъ като ересь вѣроопредѣлението на иконоборския съборъ отъ 754 год. и възъ основа на св. Писание и св. Предание изяснилъ църковното учение за иконопочитанието въ смисълъ, че свещенитѣ изображения (живописни, мозаични или отъ друго вещество) сѫ срѣдства за спомняне на първообразитѣ и чрезъ тѣхъ се отдава почить (προσκύνησις), на самитѣ изобразени лица, но не и божеско поклонение (λατρεία), което подобава само на Бога. Съборътъ съставилъ и 22 правила. Императрица Ирина утвърдила постановленията на събора въ тържествено събрание, станало въ магнаурския дворецъ.

е) **Нова борба противъ иконопочитанието.** — Ако и да било възстановено иконопочитанието въ цѣлата византийска империя, иконоборци имало и следъ VII вселенски съборъ, особено срѣдъ войската. Тѣ виждали въ успѣшнитѣ войни на императоритѣ-иконоборци Божие покровителство, а въ военнитѣ несполуки и вѫтрешни смутове следъ VII всел. съборъ Божие наказание, загдето било въведено идолопоклонство. Императоръ Константинъ VI, синъ на императрица Ирина, се заканилъ на патр. Тарасия, че ще започне гонение противъ иконитѣ, ако не му позволи да се разведе съ първата си жена Марина и да се ожени за придворната дама Теодора. Марина била затворена въ манастиръ, и придворниятъ свещеникъ Иосифъ благословилъ втория бракъ на императоръ Константина (795). Патр. Тарасий не се осмѣлилъ да осѫди Иосифа, обаче нѣкои монаси — начело съ Платона, игуменъ на манастира Сапудионъ, и неговия племенникъ Теодоръ Студитъ — рѣзко осѫдили импер. Константина и обявили неговия бракъ за прелюбодеяние. Тѣ били строго наказани, но не спрѣли да порицаватъ дори патр. Тарасия, като го обвинявали въ съучастие въ прелюбодеянието. Така се появилъ споръ, нареченъ михианистиченъ (отъ μοιχιανισμὸς — прелюбодеяние). Константинъ билъ сваленъ отъ престола и ослѣпенъ. Майка му Ирина пакъ взела властьта (797). Тогава патриархъ Тарасий се решилъ да низвергне свещеникъ Иосифа и съ това разпрата за „прелюбодеянието“ на импер. Константина престанала за известно време.

Въ 802 год. императрица Ирина била свалена и заточена на о. Лесбосъ. При новия императоръ Никифоръ (802—811), воинственъ и користолюбивъ, иконоборцитѣ се радвали на свобода. Той не поделъ гонение срещу иконопочитанието, но притѣснявалъ Църквата. Смѣталъ папата за орѫдие на германския императоръ Карлъ Велики и забранилъ на царигр. патриархъ да бѫде въ общение съ Римъ. Импер. Никифоръ наложилъ тежки данъци на църковнитѣ и манастирскитѣ имоти, които дотогава били свободни отъ държавни налози, отнималъ църковнитѣ скѫпоценности. Той принудилъ царигр. патриархъ Никифоръ (806—815) да възстанови въ неговия чинъ осѫдения придворенъ свещеникъ Иосифъ, съ което отново билъ възбуденъ михианистичниятъ споръ (808). Игуменитѣ Платонъ и Теодоръ Студитъ прекѫснали общението си съ патр. Никифора, когото още, като заелъ царигр. катедра, не признавали за канониченъ патриархъ, понеже отъ мирянинъ веднага билъ възведенъ въ епископски чинъ. Импер. Никифоръ ги заточилъ, но следъ неговата смърть патр. Никифоръ смѣтналъ за необходимо да низвергне свещеникъ Иосифа.

Новиятъ императоръ Михаилъ I Рангаве (811—813) билъ иконопочитатель, но въ войската още сѫществувалъ ико-

ноборски духъ. Тя свалила Михаила отъ престола и възкачила любимия си пълководецъ Лъвъ отъ Армения. Императоръ Лъвъ V Арменецъ (813—820) не билъ убеденъ иконоборецъ и възнамѣрявалъ да направи опитъ за помирение на православнитѣ и иконоборцитѣ, но все пакъ отказалъ да подпише православното вѣроизповѣдание, което при коронацията му царигр. патриархъ Никифоръ I, по византийския обичай, му предложилъ да подпише. По съветъ на приближенитѣ си иконоборци, той избралъ за съветникъ по вѣрскитѣ въпроси учения църковенъ четецъ (анагностъ) Иоанъ Граматикъ (сетне царигр. патриархъ). По негова поржка Иоанъ Граматикъ му представилъ указания на св. Писание и църковнитѣ отци противъ иконопочитанието. Сжщо и другъ иконоборецъ, силейскиятъ (въ Памфилия) епископъ Антоний, спечелилъ довѣрието на императора. Въ м. декемврий 814 год. императорътъ предложилъ на патр. Никифора да направи отстжпка на иконоборцитѣ — да бждатъ вдигнати иконитѣ повисоко, за да не може народътъ да ги цѣлува. Патриархътъ не се съгласилъ. Императорътъ поискалъ да му посочи свидетелство отъ св. Писание за иконопочитанието. Патр. Никифоръ отговорилъ, че не само св. Писание, но и св. Предание е изворъ на вѣроучението. Евангелието — казалъ той — се почита отъ всички, ако и да не се говори за това въ св. Писание. Войници-иконоборци хвърляли каль и камъни върху иконата на Христа, която била поставена отъ императрица Ирина надъ меднитѣ врати. По заповѣдь на импер. Лъва, тази икона била отстранена ужъ, за да не бжде наново поругана отъ войницитѣ (дек. 814 год.). Явна била вече опасността да избухне борба противъ иконитѣ. Патр. Никифоръ свикалъ ноще въ църквата Св. София съборъ отъ 270 епископи и архимандрити (= игумени)[7]. Присжтствували и миряни. Съборътъ предалъ на анатема силейския епископъ Антоний и цѣла нощь прекаралъ въ молитва Богу, за да вразуми императора. Повиканъ отъ императора за обяснение, патр. Никифоръ се явилъ въ двореца заедно съ членоветѣ на събора, между които билъ и знаменитиятъ подвижникъ Теодоръ Студитъ. Въ заведения споръ съ императора Теодоръ Студитъ смѣло го изобличилъ, че безъ всѣко право се бърка въ работитѣ на Църквата, на която той е длъженъ да се повинува. Понеже монаситѣ се събирали въ Студийския манастиръ, гдето Теодоръ Студитъ ги подготвялъ за борба срещу иконоборцитѣ, императоръ Лъвъ забранилъ да ставатъ такива събрания и изобщо да се обсжждатъ вѣрски въпроси и поискалъ всичкитѣ архимандрити (игумени) да подпишатъ тоя указъ. Нѣкои се подчинили, но Теодоръ Студитъ съ окржжно послание до монаситѣ рѣзко осждилъ ония, които подписали указа. Импер. Лъвъ не можалъ да спечели патр. Никифора за своя иконоборски планъ. Затова той го заточилъ въ манастиръ, гдето

патр. Никифоръ живѣлъ още 14 години, и избралъ за царигр. патриархъ мирянина Теодоръ Каситеръ, роднина на покойния императоръ Константинъ Копронимъ. Теодоръ Студитъ не призналъ тази промѣна и на Връбница 815 г. устроилъ около Студийския манастиръ шествие, на което монаситѣ носѣли икони и пѣели пѣсни въ честь на иконитѣ. При все това иконоборството се засилило. Следъ Великдень 815 г. патр. Теодоръ Каситеръ (815—821) свикалъ въ Цариградъ съборъ, който отхвърлилъ седмия вселенски съборъ и потвърдилъ вѣроопредѣлението на иконоборския съборъ отъ 754 год., като предалъ на анатема всички епископи, които отказали да осждятъ иконопочитанието. Теодоръ Студитъ († 826) и др. борци за иконопочитанието били заточени.

Импер. Михаилъ II Пелтекъ (Τραυλὸς, 820—829), приемникъ на Лъва V Арменецъ, освободилъ заточенитѣ и затворенитѣ иконопочитатели веднага, щомъ се възкачилъ на престола, обаче не е възстановилъ иконопочитанието, колкото и да го молили патр. Никифоръ и особено Теодоръ Студитъ. „Хубави и прекрасни сж вашитѣ слова — отговорилъ той на православнитѣ борци —, но до сега азъ никога не съмъ се поклонилъ на никаква икона и затова оставямъ Църквата такава, каквато я намѣрихъ“. Следъ смъртьта на Теодора Каситера, импер. Михаилъ поставилъ за царигр. патриархъ иконоборския водитель епископъ Антоний (821—832). Той почналъ да наказва по-ревностнитѣ иконопочитатели (монахъ Методий Изповѣдникъ, после царигр. патриархъ, сардския епископъ Евтимий).

Голѣмъ иконоборецъ билъ и неговиятъ синъ Теофилъ (829—842), ако и да билъ иначе привързанъ къмъ Църквата. Той се намиралъ подъ влиянието на своя учитель Иоанъ Граматикъ, когото и издигналъ на цариградската катедра (833—842). И Теофилъ, подобно на Константина Копронима, ненавиждалъ монаситѣ поради тѣхната упорита борба за иконопочитанието. Много манастири били разрушени, на иконописцитѣ били налагани тежки наказания. Самъ Теофилъ влизалъ въ прение съ нѣкои защитници на иконопочитанието и наказвалъ ония, които не се отказвали отъ убежденията си. Ученитѣ монаси Теофанъ (химнографъ) и Теодоръ отъ Иерусалимъ били бити и на челото имъ билъ написанъ подигравателенъ стихъ, поради което тѣ получили прозвището „Начертани“ (Γραπτοί).

ж) **Тържество на православието.** — Въпрѣки всичкитѣ си строги мѣрки, Теофилъ не е успѣлъ да изкорени иконопочитанието отъ своя дворецъ. Жена му Теодора и майка ѝ Теоктиста почитали иконитѣ. Щомъ взела управлението въ свои ржце (842—856), тя прекратила борбата противъ иконитѣ. Царигр. патриархъ Иоанъ Граматикъ билъ сва-

ленъ отъ катедрата и вмѣсто него билъ поставенъ Методий Изповѣдникъ (842—†846). Въ м. февруарий 842 год. въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ който, подъ председателството на патр. Методия, потвърдилъ решенията на седемтѣ вселенски събори, възстановилъ иконопочитанието и предалъ на анатема иконоборцитѣ. Всички иконоборски епископи, които стояли на своето убеждение, били лишени отъ катедритѣ си и на тѣхно мѣсто били поставени духовни лица, които се борѣли за иконопочитанието (напр. Теофанъ Начертани станалъ смирненски митрополитъ). По молба на императрица Теодора, съборътъ опростилъ покойния императоръ Теофилъ, понеже, по нейно увѣрение, той се разкаялъ въ последнитѣ дни на своя животъ. Съборътъ виждалъ въ своето дѣло тържество на православието. Затова той постановилъ, всѣка година първата недѣля на великия постъ да бѫде праздникъ на православието, като се произнася анатема противъ иконоборството. За пръвъ пѫть тоя день, нареченъ недѣля на православието, билъ тържествено отпразднуванъ въ Цариградъ на 19 февруарий 842 год. Въ тоя день били възстановени иконитѣ въ всичкитѣ храмове въ Цариградъ. По-късно въ недѣля на православието се произнасяли анатеми противъ всички ереси и се появили т. н. синодици.

Следъ събора сваленията патриархъ Иоанъ Граматикъ и др. иконоборци все още правѣли опити да внесатъ смутъ въ Църквата. Тѣ подбудили една жена да обвини патр. Методия въ блудство съ нея. Следъ оправдаването на патриарха, всѣка година въ недѣля на православието клеветницитѣ трѣбвало да вървятъ предъ църковното шествие (отъ влахернската църква до църквата Св. София) съ запалени факли и да слушатъ произнасянитѣ срещу тѣхъ анатеми.

з) **Иконоборството на Западъ.** — Оттогава на Истокъ Църквата вече не е била безпокоена отъ иконоборството. Всички нови помѣстни църкви (Българска, Руска, Сръбска), които произлѣзли отъ лоното на Цариградската църква, дълбоко възприели отъ нея иконопочитанието. На Западъ вѣроопредѣлението на VII всел. съборъ било прието безъ колебанис отъ Римската църква, обаче Карлъ Велики (768—814) и неговитѣ епископи не признавали тоя съборъ. Около 890 год. франкски богослови (Алкуинъ и др.) издали отъ името на Карла Велики съчинение подъ заглавие Quattuor libri Carolini (Четири Карлови книги), въ което подложили на критика решенията на иконоборския съборъ отъ 754 г. и на VII всел. съборъ. Тѣ доказвали, че иконитѣ не сѫ идоли и може да се употрѣбяватъ като поучително срѣдство, но не бива да се почитатъ. Почитание (veneratio) трѣбва да се въздава само на кръста, евангелието, свещенитѣ сѫдове и мощитѣ. Франкфуртскиятъ съборъ отъ 794 год., подъ председателството на Карла Велики,

отхвърлилъ иконопочитанието и VII вселенски съборъ[8]. Папа Адрианъ I (772—795) залѣгалъ да убеди франкскитѣ епископи, че решението на VII вселенски съборъ е правилно, но не сполучилъ. Парижкиятъ съборъ, свиканъ въ 825 год. отъ импер. Людовикъ Благочестиви (814—840), сжщо отрекълъ иконопочитанието, допускалъ само да се употрѣбяватъ иконитѣ като възпоменателни картини. Въ франкската държава имало и епископи явни иконоборци (Агобардъ Лионски и особено Клавдий Туински, който отхвърлялъ дори почитанието на кръста и мощитѣ). Отъ половината на IX в. римското влияние се засилило въ франкската държава (Франция) и иконопочитанието постепенно се затвърдило и тамъ[9].

2. Следъ възтържествуването на православието (842—1054)

а) **Игнатий и Фотий.** — Въ Цариградъ престанали препирнитѣ по въпроси на вѣрата, но пакъ се появявали ежби на църковна почва. Следъ смъртьта на царигр. патриархъ Методий, императрица Теодора избрала за неговъ приемникъ подвижника Игнатий (юлий 846 год.), синъ на византийския императоръ Михаилъ Рангаве (811—813). Той отъ 14-годишната си възрасть билъ монахъ и се ползувалъ съ висока почить заради своето благочестие. Презъ време на иконоборството Игнатий се отличилъ като ревнитель на православието. Строгъ къмъ себе си, той бдѣлъ и за живота на своя клиръ и на държавнитѣ мжже. Поради това скоро се образувала партия срещу него. Неговъ непримиримъ противникъ билъ сиракузкиятъ архиепископъ Григорий Асвеста, синъ на визан. императоръ Лъвъ V Арменецъ. Понеже следъ завладяването на Сицилия арабитѣ сж го изгонили отъ епархията му, той живѣелъ въ Цариградъ, изглежда, безъ да спазва правата на цариградския патриархъ, поради което патриархъ Методий (842—846) го анатемосалъ. Игнатий не го допустналъ да вземе участие въ неговото ржкоположение за патриархъ и въ 851 год. дори го низвергналъ, защото ржкоположилъ лица отъ друга епархия. Въ 857 год. на Богоявление патр. Игнатий не е далъ причастие на могжщия кесарь Варда, вуйчо на импер. Михаила III, понеже го обвинявали, че ималъ престжпни връзки съ снаха си (вдовица на своя синъ). Импер. Михаилъ (856—867), разпустнатъ юноша и затова наричанъ Пияница (Μεθυστής), се намиралъ напълно подъ влиянието на Варда. По неговъ съветъ, за да бжде свободенъ въ своя животъ, той решилъ да принуди майка си Теодора и сестритѣ си да приематъ монашество. Поканенъ отъ императора и Варда да извърши тѣхното пострижение, патр. Игнатий отказалъ. Варда го обвинилъ въ държавна измѣна и на 23. XI. 857 г. го заточилъ на о. Теревинтъ (единъ отъ Принцовитѣ острови на Мраморно море). Кесарь Варда поставилъ на царигр. катедра

Фотия (857—867), дотогава свѣтски придворенъ сановникъ (протоспатаръ[10], пръвъ императорски секретарь и съветникъ, сенаторъ[11]). Фотий произлизалъ отъ видно гръцко семейство и се родувалъ съ патр. Тарасия и съ императорското семейство (чичо му водилъ сестрата на императрица Теодора). Той се славѣлъ съ своята голѣма ученость, съ която превъзхождалъ всички свои съвременници, и билъ строго православенъ. Неговитѣ родители били мѫчени отъ иконоборцитѣ. Неговъ добъръ приятель билъ сиракузкиятъ архиепископъ Григорий Ксвеста, който го рѫкоположилъ последователно въ петь дни за четецъ, иподяконъ, дяконъ, свещеникъ и епископъ. Фотий неохотно приелъ патриаршеското достоинство, но при все това привърженицитѣ на Игнатия започнали да го нападатъ като похититель на царигр. катедра. За да предотврати разцеплението въ Царигр. църква, Фотий се опиталъ да убеди Игнатия да подаде писмено оставката си, но не е успѣлъ. Игнатий билъ подложенъ на мѫчения, сѫщо и неговитѣ привърженици били затваряни и бити. Въ 859 год. съборъ, съставенъ отъ Игнатиевата партия, предалъ на анатема патр. Фотия, който отъ своя страна сѫщо свикалъ съборъ и анатемосалъ Игнатия. Трѣбвало да се спечели Римъ. Въ сѫщата година патр. Фотий и императоръ Михаилъ III изпратили въ Римъ голѣма делегация съ писма и подаръци, за да моли папата да признае новия цариградски патриархъ и да изпрати свои легати за събора, който щѣлъ да бѫде свиканъ въ Цариградъ ужъ противъ иконоборцитѣ. Папа Николай I (858—867) използувалъ случая, за да се наложи като висшъ сѫдия и въ Цариградската църква. Навѣрно той билъ осведоменъ за цариградскитѣ разпри. Въ 860 год. папа Николай изпратилъ двама епископи въ Цариградъ съ поржка да разследватъ добре дѣлото на Игнатия и да го уведомятъ подробно за извършеното отъ тѣхъ. Въ писмото си до импер. Михаила III той изказалъ своето очудване, че Игнатий билъ сваленъ безъ съгласието на римския престолъ, за необходимостьта на което ужъ били постановили св. отци. Папата смѣталъ, че и поставянето на Фотия за патриархъ било незаконно, тъй като отъ мирянинъ веднага станалъ архипастиръ. Затова той отказалъ да признае Фотия, преди да го уведомятъ неговитѣ легати за църковнитѣ работи въ Цариградъ. Папа Николай не пропустналъ случая да поиска отъ императора да му върне отнетитѣ отъ импер. Лъва Исаврийецъ илирийски области и именията (патримониитѣ) на Римската църква въ Калабрия и Сицилия (стр. 409). Въ писмото си до Фотия папата поставилъ сѫщото условие, за да признае неговото рѫкоположение, но все му давалъ надежда, че, ако се окаже достоенъ, той ще го прегърне съ братска любовь.

Въ Цариградъ папскитѣ легати били държани три месеци отдѣлени отъ обществото, за да не бѫдатъ повлияни отъ

Фотиевитѣ противници. Тѣ били дори заплашвани съ заточение, ако се противопоставѣли на волята на императора. Въ 861 г. въ Цариградъ билъ свиканъ голѣмъ съборъ, нареченъ първовтори или двукратенъ[12]. Участвували 318 епископи. Възъ основа на документи и показания на свидетели, съборътъ осждилъ Игнатия[13], понеже ужъ билъ поставенъ на царигр. катедра отъ свѣтската власть (императрица Теодора), а не отъ съборъ. Фотий билъ признатъ за законенъ патриархъ. Тоя съборъ съставилъ 17 правила, които се приематъ отъ цѣлата Православна църква. Повечето отъ тѣхъ се отнасятъ до манастиритѣ и монашеския животъ.

Импер. Михаилъ и патр. Фотий изпратили на папата деянията на тоя съборъ съ молба да ги утвърди. Фотий оправдавалъ своето издигане съ примѣри отъ миналото (царигр. патриарси Тарасий и Никифоръ, сжщо и по-рано Нектарий и Амвросий Медиолански, които били избрани още некръстени). Сжщо и Игнатий своевременно уведомилъ папата за несправедливата присжда срещу него.

Започнала остра борба между Римъ и Цариградъ. Папа Николай изпратилъ твърде укорителни писма (отъ 18 и 19 мартъ 862 год.) до императора Михаила III и патр. Фотия. Въ сжщото време той отправилъ окржжно послание до всички вѣрни (ad omnes fideles) и частно до тримата източни патриарси, на които съобщавалъ, че отхвърля Фотия и признава Игнатия за законенъ цариградски „епископъ“. Въ посланието си пъкъ до цариградския клиръ папа Николай нарекълъ двукратния съборъ разбойнически. Свиканиятъ отъ него римски съборъ (въ началото на 863 год.) отлжчилъ отъ църквата папския легатъ епископъ Захария, загдето се съгласилъ въ Цариградъ съ присждата надъ патр. Игнатия, и обявилъ Фотия за низвергнатъ, а Игнатия за законенъ царигр. патриархъ. Лишени били отъ всѣкакъвъ духовенъ чинъ и ржкоположенитѣ отъ Фотия клирици, а духовнитѣ лица, привърженици на Игнатия, били възстановени въ тѣхния чинъ и длъжность. Импер. Михаилъ се отнесълъ съ пренебрежение къмъ упрѣцитѣ на папа Николая и се опиталъ да привлѣче германския императоръ Людовикъ II (855—875), комуто обещавалъ да го признае за римски императоръ, ако той признае цариградския съборъ отъ 861 год. Обаче папа Николай не спрѣлъ да защищава Игнатия (въ редъ писма отъ ноември 866 год. до визант. императоръ, Фотия, Варда, императрицитѣ Теодора и Евдокия).

б) **Български църковенъ въпросъ.** — Борбата между Римъ и Цариградъ влѣзла въ най-опасната си фаза, когато между тѣхъ избухнала разпра за България. Отъ края на 866 год. България се намирала подъ ведомството на Римската църква. Гръцкото духовенство, което дотогава действувало въ България, било изгонено. Въ Византия толкова били недоволни

отъ папата, че неговитѣ легати за Цариградъ били задържани 40 дни на българо-византийската граница, въ очакване на отговоръ отъ Цариградъ. Тѣ били върнати назадъ, понеже отказали да подпишатъ вѣроизложение съ обвинения срещу Западната църква и да влѣзатъ въ общение съ Фотия. Освенъ това патр. Фотий поканилъ източнитѣ патриарси съ послание отъ 867 год. (пролѣтьта) да дойдатъ въ Цариградъ на съборъ противъ латинцитѣ, които обвинилъ, че се втурнали въ България, отстжпили отъ старитѣ църковни обичаи и въвели Filioque въ символа на вѣрата. Презъ лѣтото на 867 год. въ Цариградъ се свикалъ голѣмъ съборъ, който, председателствуванъ отъ импер. Михаила и съ участието на представители на нѣкои източни патриарси (срв. стр. 65 и 290), обявилъ папа Николая за низвергнатъ и заплашилъ съ отлжчване отъ църквата всички, които ще иматъ общение съ него. За да спечели на своя страна германския императоръ Людовикъ II, съборътъ чествувалъ него и съпругата му Ингелберга съ сжщитѣ титли, както и византийския императоръ. Освенъ това импер. Михаилъ III изпратилъ на импер. Людовика деянията на събора, а на жена му голѣми подаръци. Цельта не била постигната. Папа Николай изпратилъ окржжното послание на Фотия отъ 867 г. на франкскитѣ богослови, които започнали съ съчинения да отхвърлятъ гръцкитѣ обвинения и отъ своя страна обвинявали Източната църква въ неправославие.

Политическитѣ промѣни, които станали въ Византия благоприятствували, за да се възстанови папскиятъ авторитетъ. По заповѣдь на импер. Михаила III билъ убитъ кесарь Варда, по подозрение въ държавна измѣна (20. IV. 866 год.). Вмѣсто него кесарь (помощникъ-императоръ) станалъ императорскиятъ любимецъ патриций Василий Македонецъ, родомъ отъ Одринско. Василий участвувалъ въ убийството на Варда, напустналъ законната си жена и се оженилъ за любовницата на Михаила III Ингерина-Евдокия. При все това патр. Фотий не намѣрилъ канонична пръчка да го възведе тържествено въ кесарско достоинство (Петдесетница 866 год.). Обаче Василий скоро почналъ да губи благоволението на императора, понеже налагалъ ограничения на прищѣвкитѣ му. По негова заповѣдь Михаилъ III билъ убитъ въ пияно състояние (24. IX. 867 год.). Василий се провъзгласилъ за императоръ (867—886). Още на следния денъ (26. IX.) той свалилъ Фотия, като привърженикъ на импер. Михаила, и тържествено възстановилъ Игнатия на цариградската катедра (23. XI. 867 год.), съ цель да намѣри опора въ народа, който високо почиталъ патриарха-страдалецъ[14], а сжщо така и въ Западната църква. Импер. Василий побързалъ да възобнови прекжснатитѣ при Фотия сношения съ Римъ. Той изпратилъ на папа Николая писмо, съ което го уведомилъ за извършената църковна промѣна и го молилъ да изпрати апокрисиарии за голѣмия съборъ,

който той щѣлъ да свика за умиротворение на Църквата. Освенъ това, по негово нареждане, въ Римъ заминали по единъ представитель на дветѣ партии игнатиани и фотиани, придружени отъ императорски сановникъ, за да чуе папата като сѫдия дветѣ страни. Фотиевиятъ пратеникъ загиналъ при корабокрушение, и въ Римъ се явилъ само игнатиевиятъ пратеникъ, който предалъ на папата твърде ласкателно писмо на Игиатия[15] и преписъ отъ деянията на Фотиевия съборъ отъ 867 год. Папа Адрианъ II, естествено, твърде много се радвалъ поради тоя неочакванъ обратъ въ отношенията на Византия къмъ римския престолъ. Той не билъ тъй способенъ и деятеленъ, както Николай I, но поддържалъ неговата идея за вселенско главенство. Въ писмото си до Игнатия той писалъ, че не ще отстѫпи отъ решенията на предходника си Николай относно Цариградската църква и ще се грижи за нея. Преди да изпрати апокрисиарии въ Цариградъ, папа Адрианъ свикалъ въ Римъ съборъ (къмъ юний 869 год.), който анатемосалъ Фотия като новъ Диоскоръ, обявилъ Фотиевия съборъ отъ 867 год. за еднакъвъ съ разбойническия ефески съборъ отъ 449 год. и решилъ да бѫдатъ изгорени неговитѣ деяния. Решенията на тоя съборъ подписалъ и Игнатевиятъ пратеникъ, силейскиятъ митрополитъ Иоанъ, който преди събора, когато се явилъ при папа Адриана, хвърлилъ на земята деянията на Фотиевия съборъ като съчинени „отъ служителя на сатаната“ Фотий.

Папа Адрианъ изпратилъ трима свои легати (епископитѣ Донатъ Остийски и Стефанъ Непийски и дяконъ Маринъ), за да участвуватъ въ цариградския съборъ. Тѣ били посрещнати съ голѣми почести и предали писма на папата отъ 10 юний 869 год. до императора и патриарха. Съборътъ, смѣтанъ отъ Западнати църква за VIII вселенски съборъ, билъ свиканъ въ църквата Св. София на 5 октомврий 869 год. подъ председателството на папскитѣ легати. Съгласно съ папскитѣ упѫтвания, тѣ допустнали да участвуватъ въ събора само ония източни епископи, които предварително подписали представената отъ тѣхъ папска формула (libellus satisfactionis). Нѣкои източни епископи неохотно подписали тази формула на единението, понеже въ нея явно се прокарвала идеята за папското главенство. Въ събора присѫтствували и 12 държавни сановници, но отъ начало се явили твърде малко епископи (12 д.), все привърженици на Игнатия, най-достоенъ отъ които билъ Митрофанъ Смирненски. До свършека на събора се събрали едвамъ 102 или 109 епископи. Извиканъ билъ на сѫдъ Фотий, който се държалъ достойно. Съборътъ предалъ на анатема него и привържениците му[16]. Последното заседание (десето, 28. II. 870 год.) било тържествено. Присѫтствували императорътъ и синъ му Константинъ, пратеницитѣ на българския князъ Борисъ и на западния императоръ Людовикъ II. На това заседание

съборътъ приелъ съставенитѣ отъ него правила (14 по гръцкия текстъ или 27 по латинския), едни отъ които били насочени противъ Фотия, а други имали за цель да оградятъ Църквата отъ намѣсата на свѣтската власть. Въ сѫщото заседание било съставено вѣроопредѣление[17] и били подписани деянията на събора (въ петь екземпляра — за петтѣ патриаршии) отъ папскитѣ легати, епископитѣ и най-после отъ императора и неговия синъ. Тѣзи деяния сѫ запазени само на латински езикъ. Съставилъ ги Анастасий Библиотекарь, който, като пратеникъ на германския императора Людовикъ II, се намиралъ въ Цариградъ по време на събора[18]. Съборътъ съставилъ окржжно послание (енциклика) до всички християни, на които съобщавалъ своитѣ решения и имъ внушавалъ да ги приематъ. Три дена следъ свършването на събора, въ особено заседание представителитѣ на източнитѣ патриарси разрешили българския църковенъ въпросъ, въпрѣки протеститѣ на папскитѣ легати (вж. въ очерка за Българската църква). Презъ мартъ 870 год. папскитѣ легати си заминали за Римъ, увѣрени, че папското главенство е утвърдено въ Византия. Папа Адрианъ призналъ събора отъ 869 год. за вселенски, какъвто го смѣта Католишката църква и до днесъ[19]. Обаче той скоро разбралъ, че патр. Игнатий не по-малко отъ Фотия брани правата на Цариградската църква. България се намирала вече подъ ведомството на цариградския патриархъ. Въ писмото си до импер. Василия отъ 10. XI. 871 г. папа Адрианъ рѣзко осждилъ патриархъ Игнатия, че поставилъ архиепископъ въ България, и настоявалъ да вдигне отъ тамъ гръцкото духовенство, като го заплашилъ съ низвержение. Още по-енергично действувалъ папа Иоанъ VIII (872—882), за да си върне България, но патр. Игнатий не му я отстжпвалъ въпрѣки неговитѣ остри укори и заплахи.

в) **Подновена борба между фотиани и игнатиани. Фотиева схизма.** — Бившиятъ патриархъ Фотий билъ заточенъ, но умиротворението на Цариградската църква не било постигнато. Голѣма часть отъ духовенството било на негова страна. Фотианитѣ, ако и да били преследвани, не преставали да отричатъ значението на Игнатиевия съборъ, наричанъ отъ Фотия „варварска засада“, позорно събрание. Тѣ виждали въ него мжченикъ, за какъвто се смѣталъ самъ Фотий, и не влизали въ общение съ Игнатия. Борбата между двете партии толкова се изострила, че въ много градове се явявали по двама епископи (фотианинъ и игнатианинъ), които се карали за катедритѣ. Императоръ Василий смѣталъ за по-добре да се сближи съ Фотия[20]. Освободилъ го отъ заточение и му далъ да живѣе въ магнаурския дворецъ, дори го назначилъ за възпитатель на своитѣ деца и следъ смъртьта на патр. Игнатия († 23 октомврий 877 год.) го възстановилъ на патриаршеския престолъ (26. X. 877 год.). Само малцина отъ епископитѣ-игнатиани (като Митро-

фанъ Смирненски, Стилианъ Неокесарийски) отказали да признаятъ Фотия. За да бѫдѣли напълно обезоржжени противницитѣ на Фотия, необходимо било да го признае общъ съборъ и да отмѣни присѫдата на царигр. съборъ отъ 869/870 год. Патр. Фотий изпратилъ общително писмо на папа Иоана VIII. Сѫщо и импер. Василий писмено молилъ папата да влѣзе въ общение съ Фотия и да изпрати легати за събора, който щѣлъ да бѫде свиканъ, за да утвърди възстановяването на Фотия за царигр. патриархъ. Съ надежда да придобие България, папа Иоанъ VIII призналъ патриаршеското достоинство на Фотия (съ писма отъ авг. 879 год. до него и императора) и изпратилъ свои легати за събора, като заплашилъ съ отлѫчване отъ църквата ония (игнатиани), които не се подчиняватъ на Фотия. Многочисленъ съборъ (отъ 380 епископи) заседавалъ въ царигр. църква Св. София отъ ноември 879 год. до 13 мартъ 880 год. Той тържествено възстановилъ Фотия на цариградската катедра и предалъ на анатема царигр. съборъ отъ 869/870 г. Освенъ това сѫщиятъ съборъ потвърдилъ никео-цариградския символъ, като заплашилъ духовнитѣ лица съ низвержение и мирянитѣ съ анатема, ако прибавятъ или отнематъ нѣщо отъ него. Съборътъ не е отдалъ никакво внимание на папското искане за България, но при все това папскитѣ легати не протестирали и одобрили всички негови решения. Тоя съборъ билъ смѣтанъ на Изтокъ за VIII вселенски съборъ, обаче папа Иоанъ VIII го отхвърлилъ, щомъ узналъ, че България не му била отстѫпена. При това въ Цариградъ се отнесли твърде лошо къмъ неговия легатъ кардиналъ Маринъ (единъ и сѫщъ съ дяконъ Марина отъ 869 год.), изпратенъ тамъ да действува за България. Държанъ билъ цѣлъ месецъ въ затвора и се върналъ безъ да постигне нищо. Папа Иоанъ VIII анатемосалъ Фотия въ църква въ присѫтствието на многоброенъ народъ (881). Сѫщо и приемницитѣ му Маринъ (882—884), Адрианъ III (884—885) и Стефанъ V* (885—891) предали Фотия на анатема. Така, за втори пѫть настанала схизма между Римската и Цариградската църква.

Синътъ на Василия Македонецъ († 1. III. 886), Лъвъ VI Мѫдри (886—912), свалилъ Фотия отъ катедрата и поставилъ вмѣсто него 16-годишния си братъ Стефанъ (886—893). Фотий билъ заточенъ въ манастиръ, гдето и умрѣлъ († 6. II. 891). Не е известна напълно причината на това второ негово нещастие, но може да се мисли, че, ако и да билъ неговъ ученикъ, импер. Лъвъ, не е могълъ да търпи настойничеството му и искалъ да има послушенъ патриархъ [21]. Игнатианитѣ признали съ задоволство патр. Стефана, ако и да билъ ржкоположенъ за дяконъ отъ Фотия. Следъ смъртьта на Фотия се усилило движението за помирение на игнатиани и фотиани, които нѣколко де-

---

* Споредъ друго броене, Стефанъ VI.

сетилѣтия силно смущавали Цариградската църква. По искане на импер. Лъва, неокесарийскиятъ митрополитъ Стилианъ, ревностенъ игнатианинъ, се обърналъ до папа Стефана V съ молба да признае ржкоположенитѣ отъ Фотия духовни лица и заедно съ тѣхъ и новия цариградски патриархъ Стефанъ. Обаче папа Формоза (891—898) още поддържалъ, че Фотий нѣмалъ никакъвъ духовенъ чинъ и затова ржкоположенитѣ отъ него не сѫ получили свещеническо достоинство. Въпросътъ билъ разрешенъ едвамъ отъ папа Иоана IX (898—900) съ общо опрощаване на всички минали грѣшки на източнитѣ епископи (900). Съ това била прекратена тъй наречената Фотиева схизма.

г) **Нови църковни партии** — Импер. Лъвъ билъ уменъ и високообразованъ (поради това го наричали филисофъ, мѫдръ — σοφὸς), но не и високонравственъ човѣкъ. Той билъ голѣмъ женолюбецъ. Още когато била жива първата му жена Теофания, той сиималъ наложница на име Зоя, чийто мѫжъ Стилианъ билъ отровенъ по негова заповѣдь. Следъ смъртьта на Теофания импер. Лъвъ се вѣнчалъ за Зоя, въпрѣки забраната на царигр. патриархъ Антоний II. Вѣнчавката била извършена отъ единъ придворенъ свещеникъ, когото затова патриархътъ лишилъ отъ духовния му чинъ. Не следъ дълго време умрѣла и Зоя. Импер. Лъвъ встѫпилъ въ трети бракъ, ако и да билъ забранилъ този бракъ съ своята 90. новела. Той пакъ овдовѣлъ и, нѣмайки мѫжки деца, встѫпилъ въ IV бракъ съ своята наложница Зоя Карвонопсина, която малко преди вѣнчавката (905) му родила синъ — сетнешния императоръ Константинъ VII Багренородни. Императоръ Лъвъ прогласилъ Зоя за императрица и искалъ, незаконороденото дете да бѫде кръстено като престолонаследникъ. Източната църква, (сѫщо и византийската държава съ законъ на Василия I Македонецъ) решително забранявала IV бракъ. Цариградскиятъ патр. Николай Мистикъ (901—907,912—925), ученикъ на Фотия, низвергналъ придворния свещеникъ Тома, който вѣнчалъ импер. Лъва и Зоя, и увещавалъ императора да напустне Зоя. Понеже императорътъ не го послушалъ, патриархъ Николай му забранилъ да влиза въ църква, докато вселенски съборъ не разгледа неговото дѣло. Въ 907 год. въ Цариградъ пристигнали легати на папа Сергия III (903—911), които обявили IV бракъ на импер. Лъва за законенъ, съгласно съ практиката на Римската църква (срв. стр. 66, 168 и 292) Николай Мистикъ билъ сваленъ и заточенъ[22]. Приемникътъ му патр. Евтимий (907—912) допустналъ императора въ църковно общение, макаръ и да не се съгласилъ да обяви четвъртия бракъ за позволенъ, както настоявалъ импер. Лъвъ. Създали се пакъ две партии: едната поддържала Евтимия, а другата — Николай

Мистика и не влизала въ общение съ Евтимия. Борбата между евтимиани и николаити продължила до смъртьта на импер. Лъва (912), който въ предсмъртния си часъ се каелъ за стореното зло на патр. Николая и изказалъ желание, той да бѫде възстановенъ на патриаршеската катедра. Лъвовиятъ братъ Александъръ, настойникъ на малолѣтния императоръ Константинъ VII Багренородни (Порфирогенетъ), свалилъ Евтимия и възстановилъ Николай Мистика за патриархъ (11. V. 912), като го назначилъ за членъ въ регентството. Евтимий билъ подложенъ на мѫчения и заточенъ. Църковното разцепление се задълбочило особено, когато вдовицата на импер. Лъва Зоя взела въ свои рѫце властьта (следъ смъртьта на Александра въ 913 год.). Тя настоявала да бѫде признатъ IV бракъ, но адмиралъ Романъ Лакапинъ успѣлъ да я затвори въ манастиръ и станалъ съимператоръ на нейния синъ Константинъ VII Багренородни (912—959). Патриархъ Николай Мистикъ осѫдилъ папскитѣ легати, които признали IV бракъ на импер. Лъва, въ писмата си до папа Иоана X (914—928). За да умири евтимианитѣ, той пренесълъ въ Цариградъ тленнитѣ останки на починали въ заточение патр. Евтимий. Съ съгласието на двамата императори, въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ, който, подъ председателството на царигр. патриархъ Николай Мистикъ, и съ участието на папски легати, строго забранилъ IV бракъ (юлий 920)[23]. Съ това решение се съгласили и евтимианитѣ, поради което то било наречено Τόμος ἑνώσεως (опредѣление на съединението). За споменъ на това събитие съборътъ установилъ праздникъ на съединението, на който, споредъ придворния церемониалъ, трѣбвало да присѫтствува и императорътъ Константинъ Багренородни, ако и да билъ роденъ отъ IV бракъ.

д) **Засиленъ цезаропапизъмъ.** — Следъ смъртьта на Николай Мистика († 925) Цариградската църква не била смущавана отъ вѫтрешни раздори, но надъ нея взела да тежи волята на императора. Още импер. Романъ Лакапинъ (919—945), твърде властолюбивъ човѣкъ, се стремилъ да държи въ рѫцетѣ си и Църквата. Той поставялъ на патриаршеския престолъ незначителни личности като евнухътъ Стефанъ II (925—928) и малоазийскиятъ монахъ Трифонъ (928—931). Следъ това безъ всѣкаква законна причина той свалилъ патриархъ Трифона и съ съгласието на папа Иоана XI (931—936) поставилъ на негово мѣсто сина си Теофилактъ, 16-годишенъ, когото рѫкоположили папски легати. Патриархъ Теофилактъ (933—956) нѣмалъ нито нуждното богословско образование, нито влѣчение къмъ духовното служение. По животъ той подражавалъ на тогавашнитѣ папи, при които Римската църква прекарала епоха на порнократия (блудовластие). Патр. Теофи-

лактъ билъ страстенъ ловецъ и яздачъ. Грижата за своитѣ коне го занимавала и тогава, когато извършвалъ литургия. Разказватъ, че всрѣдъ литургия съблѣкълъ богослужебнитѣ си одежди и се отправилъ въ конюшната, когато му съобщили, че любимата му кобила се ожребила. При едно надпрепускане той падналъ отъ коня си и умрѣлъ отъ кръвотечение на 39-годишна възрастъ († 27. II. 956 год). Патр.Теофилактъ допускалъ въ богослужението свѣтски обичаи (викове и смѣхъ, когато се пѣели църковнитѣ пѣсни). Клиръ̀тъ и народътъ, свикналъ да вижда въ своитѣ патриарси примѣри на благочестие, негодувалъ противъ Теофилакта, но, покровителствуванъ отъ императора, той безгрижно си живѣелъ споредъ своитѣ навици.

Приемникътъ му Полиевктъ (956—970), сравняванъ по добродетели съ Иоана Златоуста[24], възстановилъ нравствената сила на цариградската катедра. Той ималъ смѣлостьта да се бори срещу силнитѣ византийски императори Никифоръ Фока (963—969) и Иоанъ Цимисхи (969—976), които понѣкога не зачитали църковнитѣ наредби. Патр. Полиевктъ заплашилъ импер. Никифора Фока съ отлѫчване отъ църквата, загдето искалъ да встѫпи въ бракъ съ майката на своя кръщелникъ. Сѫщо така той отказвалъ да короняса Иоана Цимисхи, докато тоя императоръ не се разкаялъ за извършеното престѫпление (убийството на Никифора Фока) и не отмѣнилъ указа, съ който въ 964 год. Никифоръ Фока забранилъ да се строятъ нови манастири и да се поставятъ епископи безъ съгласието на императора. Обаче приемникътъ на Полиевкта, Василий Скамандринецъ (970—974) билъ заточенъ отъ Иоана Цимисхи, понеже не поддържалъ неговата политика[25]. Иоанъ Цимисхи искалъ да възстанови на римската катедра свалениия папа Бонифаций VII (974), който потърсилъ убѣжище въ Цариградъ[26]. Цариградскиятъ патриархъ Антоний III Студитъ (974—980), изглежда, се съобразилъ съ желанието на императора и не влизалъ въ църковно общение съ съперника на Бонифация, папа Бенедиктъ VII. Обаче неизвестно по какви причини той си далъ оставката презъ време на бунта на Варда Склиръ, и следъ това цариградската катедра е стояла праздна четири години. По всѣка вѣроятность имало важни недоразумения между императора и патриарха (може би по римския въпросъ). Съ византийска подкрепа въ 984 год. папа Бонифаций VII се върналъ въ Римъ, изгонилъ папа Иоана XIV и завзелъ повторно римската катедра, която държалъ до смъртьта си († юлий 985). Дали цариградскиятъ патриархъ Николай II Хрисовергъ (984—995) го призналъ за законенъ папа, не се знае положително. Сѫщо не е ясно, какви били отношенията между приемницитѣ му Сисиний II (995—998) и Сергий II Мануилитъ (998—1019) и Римската църква, но тѣзи отношения ще да сѫ зависѣли отъ политиката на византийскитѣ императори, които се стремили

да поставятъ свои кандидати на папския престолъ въ противовесъ на кандидатитѣ на германскитѣ императори[27]. Имало търкания между царигр. патриархъ Сергий II Мануилитъ и папитѣ, но византийскитѣ хронисти не посочватъ тѣхната причина[28]. Споредъ западни известия, въ 1024 год. патр. Евстатий (1019—1025) и импер. Василий II (976—1025) водѣли преговори съ папа Иоана XIX (1024—1033) да приеме да се наричатъ вселенски и цариградскиятъ патриархъ, и папата. Съблазненъ отъ многото подаръци, папа Иоанъ XIX се съгласилъ съ това византийско предложение, но после го отхвърлилъ, понеже общественото мнение въ Италия и Франция било противъ подобно помирение.

е) **Раздѣление на църквитѣ.** — Византийскитѣ владѣния въ Южна Италия били изложени на външна опасность (арабска, норманска). За да ги запазятъ, византийскитѣ императори намирали за необходимо да поддържатъ добри отношения съ Римъ. Затова тѣ не пропускали случай да действуватъ за сближението на Цариградската и Римската църква. Обаче различията между двѣтѣ църкви били доста голѣми, и раздѣлението имъ било вече неизбѣжно. Папа Бенедиктъ VIII (1012—1024) е въвелъ Filioque въ символа на вѣрата по искане на германския императоръ Хенрихъ II (1002—1024). Обреднитѣ различия били затвърдени още презъ IX в. Сдедъ безуспѣшния опитъ на патр. Евстатия за помирение съ Римъ, неговиятъ приемникъ патр. Алексий Студитъ (1025—1043), поставенъ за патриархъ по заповѣдь на импер. Василия, действувалъ сжщо така, както му заповѣдвали визант. императори[29], и вѣроятно гледалъ да не раздухва враждата между Изтокъ и Западъ. Обаче неговиятъ приемникъ Михаилъ Керуларий (Κηρουλάριος, 1043—1058) билъ буенъ и властолюбивъ. Още като свѣтско лице, въ 1040 год. той участвувалъ въ заговоръ противъ византийския императоръ Михаилъ IV Пафлагонецъ (1034—1041) и следъ несполуката станалъ монахъ. Като патриархъ, той взелъ участие и въ други политически заговори (провъзгласяването на Михаила VI Стратиотикъ за императоръ, възкачването на Исаакъ Комнина въ 1057 год.). Той често заплашвалъ и Исаакъ Комнина, че ще го изгони отъ престола. Добилъ такова влияние, патр. Михаилъ се държалъ като свѣтски властелинъ: носѣлъ червени обувки, както императоритѣ. Но императоръ Исаакъ Комнинъ (1057—1059) скоро се освободилъ отъ тоя честолюбивъ патриархъ, заточилъ го въ единъ островъ.

Михаилъ Керуларий ненавиждалъ латинцитѣ и затворилъ тѣхнитѣ манастири въ Цариградъ, за да не се разпространява римско влияние въ Византия. Съ това той унищожилъ една външна връзка, която представявали тѣзи манастири и гръцкитѣ манастири въ Римъ. По негова поржка охридскиятъ ар-

хиепископъ Лъвъ (около 1037 — къмъ 1056) отправилъ послание до транийския (въ Апулия) епископъ Иоанъ, подведомственъ на цариградския патриархъ, за да го предпази отъ латинскитѣ вѣрски отстѫпления и да бди за православието въ Южна Италия (Апулия, Калабрия и Сицилия)[30]. Архиепископъ Лъвъ обвинявалъ Римската църква въ обредни отстѫпления отъ Източната църква: 1) извършване на евхаристията съ безквасенъ хлѣбъ, 2) постъ въ сѫбота, 3) ядене на кръвь и удавено и 4) не се пѣело „алилуия“ презъ великия постъ. Умоляванъ да даде гласность на това послание въ Западната църква, епископъ Иоанъ Транийски го съобщилъ на кардинала Хумбертъ, който го превелъ на латински. Папа Лъвъ IX (1048—1054) отговорилъ съ дълго послание (отъ 41 параграфъ) до Михаила Керуларий. Той порицавалъ патриарха и Лъва Охридски, загдето се осмѣлили да сѫдятъ Римската църква, която стои надъ всички други църкви и пази чиста Христовата вѣра. Въ Източната църква произлѣзли еретици, на цариградската катедра седѣли еретици. Той смѣталъ за еретикъ дори цариградския патриархъ Иоанъ Постникъ, понеже си присвоилъ титлата „вселенски“. Споредъ папата, римскиятъ епископъ е не само глава на Вселенската църква, но му е дадена и императорска власть (imperialis potestas) отъ самия Константинъ Велики. За доказателство на това той привеждалъ дарителната грамота на Константина (Donatio Constantimi), безъ да знае, че тя била измислица на негови предходници. Царигр. църква по право нѣма никакво предимство предъ Антиохийската и Александрийската църква. Тя дължи своето възвишение само на благоволението на Римската църква. Папа Лъвъ призовавалъ патр. Михаила Керуларий да се отнася почтително и покорно къмъ него. Той го укорявалъ, че отнелъ латинскитѣ църкви и манастири въ Цариградъ, когато въ Римъ и вънъ отъ него гърцитѣ имали много свои църкви и манастири, безъ да бѫдатъ принуждавани да се откажатъ отъ отечественитѣ си обичаи.

Папа Лъвъ IX сѫщевременно отговорилъ и на посланието на антиохийския патриархъ Петъръ, който му съобщавалъ за своето възкачване на престола (стр. 163). Той призналъ неговия чинъ, одобрилъ неговото вѣроизложение и го насърдчилъ да брани достоинството на своя престолъ противъ домогванята на други (царигр. патриархъ).

Църковниятъ раздоръ изникналъ въ това време, когато византийскиятъ императоръ Константинъ IX Мономахъ (1042—1054) и папата сѫ водѣли преговори за обща борба срещу норманитѣ, които нахлули въ Южна Италия (византийско владение) и въ папскитѣ земи[31]. Тѣ се надѣвали да привлѣкатъ и германския императоръ. Затова импер. Константинъ Мономахъ действувалъ да се помирятъ Михаилъ Керуларий и папата. По негова молба папа Лъвъ IX изпратилъ въ Цариградъ трима свои

легати начело съ кардинала Хумбертъ, който билъ сприхавъ човѣкъ, не обичалъ гърцитѣ и ги обвинявалъ, че изопачили символа на вѣрата. Легатитѣ донесли по едно писмо на папата отъ януарий 1054 год. до императора и патриарха, въ отговоръ на тѣхни писма до него, които сѫ изгубени. Папа Лъвъ IX хвалилъ императора за неговата почить къмъ главата на Христовата църква — римския предстоятель и изказвалъ надежда, че войскитѣ на двамата императори (византийския и германския) ще изгонятъ норманитѣ и ще бѫдатъ възстановени правата на римския престолъ въ византийскитѣ владения. Въ писмото си до царигр. патриархъ Михаилъ Керуларий папата пакъ изтъквалъ, че Римската църква е глава и майка на всички църкви, и не одобрявалъ неговата титла „вселенски", която го уличвала въ стремежъ да подчини александрийския и антиохийския патриархъ. Папата смѣталъ особенитѣ западни църковни обичаи за напълно правилни. Частно употрѣбата на безквасенъ хлѣбъ има основание въ Тайната вечеря, на която Христосъ ужъ ялъ опрѣсноци.

Папскитѣ легати пристигнали въ Цариградъ презъ юний 1054 год. Тукъ тѣ се държали високомѣрно, дори не смѣтнали за нуждно отъ учтивость да изразятъ своето почитание къмъ патриарха. Въ Студийский манастиръ, гдето били настанени, тѣ се срещнали съ тамошния образованъ монахъ Никита Ститатъ (Στηθάτος, на лат. Pectoratus, сир. сърдцатъ), който къмъ 1053 год. написалъ полемично съчинение противъ латинскитѣ отстѫпления (евхаристия съ безквасенъ хлѣбъ, постъ въ сѫбота и безбрачие на духовенството). Кардиналъ Хумбертъ написалъ остро опровержение на писмото до Иоана Транийски, като силно нападалъ Михаила Керуларий и приписвалъ на гърцитѣ измислени отъ него заблуди. Той написалъ и отговоръ на полемичното съчинение на Никита Ститатъ. Импер. Константинъ Мономахъ, желаейки пълното помирение, се показалъ благосклоненъ къмъ папскитѣ легати. Въ негово присѫтствие станало прение между тѣхъ и Никита Ститатъ, който, принуденъ отъ императора, се отказалъ отъ своитѣ възгледи и хвърлилъ въ огъня своето съчинение противъ латинцитѣ. Този успѣхъ насърдчилъ папскитѣ легати да искатъ подобна полемична срѣща и съ Михаила Керуларий, обаче патриархътъ не приелъ да води преговори съ тѣхъ, преди да се свика съборъ, на който тѣ трѣбвало да седатъ следъ гръцкитѣ митрополити. Следъ този заслуженъ отговоръ, патриархътъ не влѣзълъ въ никакви сношения съ папскитѣ легати и имъ забранилъ да служатъ въ църква. Това твърде много разсърдило Хумберта и другаритѣ му. На 16 юлий 1054 год. тѣ отишли въ църквата Св. София въ време на литургия и поставили на престола грамота, съ която анатемосали царигр. патриархъ Михаилъ Керуларий и неговитѣ съмишленици, като ги обвинили въ разни ереси[32].

На излизане предъ многобройнитѣ богомолци тѣ си отърсили праха отъ краката си, като викнали: „Нека Богъ види и сѫди"!. Тѣ заповѣдали на латинцитѣ въ Цариградъ да не влизатъ въ църковно общение съ гърци, които отхвърлятъ римската евхаристия. Обсипани съ богати дарове, на 18 юлий папскитѣ легати заминали за Римъ. Въ Силиврия ги настигналъ императорски пратеникъ, който имъ съобщилъ, че патриархъ Михаилъ Керуларий билъ разположенъ да води преговори съ тѣхъ. Тѣ се върнали въ Цариградъ, но народътъ билъ твърде възбуденъ срещу тѣхъ и патр. Михаилъ Керуларий не приелъ никакъвъ разговоръ съ тѣхъ. На 20 юлий 1054 год. патриархътъ свикалъ съборъ, който предалъ на анатема папскитѣ легати и тѣхнитѣ съобщници. На 24 юлий с. г. била изгорена отлѫчителната грамота на папскитѣ легати. Патр. Михаилъ Керуларий съобщилъ съборното решение на другитѣ патриарси съ окрѫжно послание, въ което посочилъ и други отстѫпления на латинцитѣ отъ обичаитѣ на Източната църква (кръщавали съ едно потапяне, въ постни дни яли млѣко и яйца, епископитѣ носѣли пръстени, духовенството се бръснѣло, монаситѣ яли месо). Къмъ решенията на цариградския съборъ се присъединили и другитѣ източнн помѣстни църкви (стр. 66, 169 и 292).

Въ действителность взаимнитѣ анатеми били произнесени срещу отдѣлни лица, а не срещу Цариградската или Римската църква. Папскитѣ легати дори хвалѣли визант. императоръ, клира и народа за тѣхното правовѣрие. Сѫщо и царигр. патриархъ Михаилъ Керуларий заедно съ своя съборъ не говорѣлъ нищо противъ папата, а осѫждалъ само папскитѣ легати, които споредъ него не били пратеници на папата, а на визант. управитель въ Южна Италия Аргиръ и носѣли фалшиви писма [33]. При все това оттогава настанало окончателно раздѣление между Източната и Западната църква. Първата смѣта втората за схизматична или инославна и обратно. До раздѣлението си Източната и Западната църква се наричали католическа (съборна, вселенска) църква (καθολικὴ ἐκκλησία), а следъ раздѣлението първата взела да се именува православна (ὀρθόδοξος), а втората запазила старото название „католическа", който и православнитѣ употрѣбяватъ за нея, само че въ смисълъ на „неправославна".

Забележки

[1] Не е известно кой Клавдиополъ: въ Исаврия или Пафлагония.

[2] Разборъ на мненията по тоя въпросъ у Болотовъ, п. съч., IV, стр. 506—510. Срв. Робертсонъ, п. съч., стр. 607; Лебедевъ, п. съч., I, стр. 137, Едва ли има основание да се уподобява иконоборството съ нѣмския Kulturkampf и съ противоклерикалната борба въ Франция (Болотовъ, п. съч., IV. стр. 511). Близки съветници на импер. Лъва Исавриецъ, както видѣхме, били епископи. Иконоборството, както и другитѣ ереси, било борба вжтре въ Църквата, а не противъ Църквата. Не се измѣнялъ нейниятъ строй, а само една външна черта на нейния култъ.

По-приемливо е, че импер. Лъвъ могълъ да се надѣва за мисионерски успѣхи между мухамедани, евреи, павликяни и др. сектанти, ако се премахнѣла външната пръчка — иконопочитанието.

[3] Обикновено се говори за иконоборски укази на Лъва Исавриецъ (отъ 726 и 730 год.). Тѣ не сж дошли до насъ и точното имъ съдържание не се знае. Лебедевъ не се съмнява, че тѣхното съдържание било едникво (п. съч., I, стр. 141). Болотовъ приема само единъ едиктъ: отъ 726 год. (п. съч., IV, стр. 516—517).

[4] По-сетнешни хронисти (Кедриинъ, Зонара и др.) разказватъ, че импер. Лъвъ изгорилъ и библиотеката отъ 36,000 книги при храма Св. София заедно съ директора ѝ и 12 професори. Обаче това съобщение не се смѣта за достовѣрно, понеже патр. Никифоръ и Теофанъ не говорятъ за това злодеяние (срв. Hefele, п. съч., III, стр. 346; Лебедевъ, п. съч., I, стр. 142, заб. 6; Болотовъ, п. съч., IV, стр. 507).

[5] Прозвището му Κοπρόνυμος се обяснява различно отъ визант. хронисти. Кедринъ го произвежда отъ думата κόπρος (торъ). Така билъ нареченъ Константинъ, понеже при кръщението си осквернилъ купела.

[6] Теофанъ разказва ужасни подробности за мжчението на бившия патр. Константинъ. Въ 767 год. той билъ доведенъ въ Цариградъ. Толкова билъ битъ, че не могълъ да ходи. Пренесли го въ патриаршеската катедрала (Св. София) и тукъ били прочетени обвиненията срещу него, като при всѣко обвинение единъ императорски чиновникъ му удрялъ плесница. Патр. Никита го предалъ на анатема и му снели духовнитѣ одежди. На следния день на иподрома му изскубали коситѣ, вездитѣ и брадата; качили го на магаре, като го накарали да държи опашката му, и племенникътъ на патриарха съ отрѣзанъ носъ водилъ магарето по иподрома. Събралитѣ се зрители се подигравали съ нещастния патриархъ и го оплювали. После той билъ хвърленъ на земята и го тъпчели съ крака, докато се свършили игритѣ тоя день. Следъ нѣколко дни той билъ обезглавенъ. Главата му три дни била изложена на площада и хвърлена заедно съ тѣлото му тамъ, гдето билъ погребанъ по-рано св. Стефанъ Нови.

[7] Споредъ Хефеле, съборътъ билъ свиканъ преди свалянѐто на иконата на Спасителя (п. съч., IV, стр. 3; сжщо и Робертсонъ, п. съч., I, стр. 768), а споредъ Лебедевъ — следъ свалянѐто на тая икона (п. съч., I, стр. 209). Второто мнение изглежда по-вѣроятно.

[8] Това е изразено въ неговото 2. правило, въ което се казва, че съборътъ отхвърля всѣкакво adoratio (= λατρεία) и servitus (= προσκύνησις) на иконитѣ (у Hefele, п. съч., III, стр. 689).

[9] За гореизложеното срв. Hefele, п. съч., IV, § 415, 424, 425, 440; Лебедевъ, п. съч., I, стр. 207 сл.; Робертсонъ, п. съч., I, стр. 670—676, 764, 777—778; Поповић, п. съч., I, стр. 768—772.

[10] Πρωτοσπαθάριος буквално значи началникъ на тѣлохранителитѣ, но това било само почетна титла (срв. Робертсонъ, п. съч., I, стр. 849, заб. 4).

[11] Πρῶτος τῶν σεκρέτων, πρωτοβουλευτής, ἐν τοῖς πρώτοις τῆς συγκλήτου βουλῆς.

[12] Не е изяснено, защо било дадено това название на тоя съборъ. Споредъ Hefele, съборътъ се разпадналъ на два дѣла (за Игнатиевото дѣло

и иконоборцитѣ) и затова говорѣли за първи и втори съборъ на Фотия отъ 861 год. (п. съч., IV, стр. 241), Лебедевъ смѣта за по-вѣроятно обяснението на Hergenröther, че въ Цариградъ смѣтали тоя съборъ като продължение на цариградския съборъ, свиканъ въ 858 год. въ църквата Св. Апостоли пакъ по дѣлото на Игнатия (п. съч., I, стр. 56—57, заб. 1).

[13] Споредъ Никита Пафлагонецъ, Игнатиевъ привърженикъ, Игнатий билъ тържествено разстриженъ на самия съборъ: облѣкли го въ изкжсани и нечисти архиерейски одежди и следъ това единъ иподяконъ ги снелъ отъ него, като викналъ ἀνάξιος (недостоенъ). Папскитѣ легати повторили тази дума. Лебедевъ се съмнява въ това съобщение, но не се обосновава (п. съч., стр. 64, заб. 1 и 2). Деянията на събора не сж запазени, поради което не може точно да се опише неговата дейность.

Никита Пафлагонецъ говори още, че въ събора Игнатий билъ принуждаванъ да подпише собствената си присжда. Понеже той отказвалъ да стори това, единъ стражаръ хваналъ ржката му и написалъ кръстъ върху документа а после Фотий добавилъ думитѣ: „Азъ недостойниятъ Игнатий признавамъ, че станахъ епископъ безъ предварителенъ изборъ и управлявахъ тиранично". Следъ нѣколко време той пакъ билъ доведенъ въ събора, който го задължилъ самъ да прочете присждата си публично отъ амвона. Заплашилъ го, че ще му бждатъ извадени очитѣ и отсѣчени ржцетѣ. Игнатий избѣгалъ (на 25 май 861 год.) и се крилъ въ островитѣ между монаситѣ. Презъ августъ 861 год. станало голѣмо земетресение, въ което народътъ виждалъ Божие наказание заради Игнатия. Варда му позволилъ да се върне въ своя манастиръ.

[14] Срв. Лебедевъ, Исторія раздѣленія церквей въ IX, X, XI в., II изд., С. Петербургъ 1905, стр. 112—113.

[15] Игнатий приема римското гледище, че папитѣ сж наследници на ап. Петра, княза на апостолитѣ. Ако за тѣлеснитѣ болести има различни лѣкари — казва Игнатий —, за болеститѣ въ Църквата Господь И. Христосъ е поставилъ единственъ и най-правовѣренъ врачъ „именно тебе, твоя светость и твоя отеческа любовь". Затова Господь и казалъ на Петра, „великия и висшия отъ апостолитѣ: ти си Петъръ и на тоя камъкъ ще съзидамъ Църквата Си. Тѣзи блажени думи се отнасятъ не само до княза на апостолитѣ, но чрезъ него е пренесено това значение и на всичкитѣ, които следъ него и по неговъ образецъ сж били висши пастири, божествени и свети първосвещеници на древния Римъ".

[16] Споредъ биографа на патр. Игнатия, Никита Пафлагонецъ, присждата срещу Фотия била подписана отъ събора не съ мастило, а съ евхаристийна кръвь; (Mansi, Sacrorum conciliorum... collectio. t. XVI, col 264—265); Migne, Patr, gr., t., CV, Vita Ignatii, col. 545).

[17] Съборътъ признавалъ седемтѣ вселенски събори и анатемосалъ еретицитѣ и частно новия иконоборецъ Теодоръ Екзитинъ, Фотия и неговитѣ привърженици.

[18] Латинскиятъ текстъ е издаденъ отъ Mansi, Sacrorum conciliorum... collectio t. XVI, col. 16—207, и отъ Migne, Patr. lat., t. CXXIX.

[19] При ржкоположението си папитѣ даватъ клетва, че признаватъ и VIII вселенски съборъ (срв. Hefele, п. съч., IV, стр. 434; Hergenröther, Photius, II, стр. 540; Лебедевъ, Ист. разд. церквей, стр. 204.

[20] Лебедевъ (п. съч., стр. 227—229) смѣта, че импер. Василий промѣнилъ своето поведение къмъ Фотия още поради българския въпросъ и поради това, че импер. Василий нѣмалъ желание да бжде въ близки отношения съ Римъ и, следов., съ игнатианитѣ, следъ като не се разбралъ съ западния императоръ Людовикъ II (п. съч., стр. 227—229). Тѣзи обстоятелства не могли да иматъ решително значение: импер. Василий, напротивъ, ималъ нужда отъ папата за възстановяване на Фотия.

[21] Споредъ нѣкои византийски хронисти (Константинъ Багренородни, Георги Амартола), новиятъ императоръ го подозиралъ, че билъ съучастникъ на Теодора Сантаваринъ, който насъскалъ Василия Македонецъ срещу сина си Лъва. Произведено било следствие, и Фотий се оказалъ невиненъ, но при все това той не билъ възстановенъ на катедрата. Лебедевъ приема предположението, че Фотий не одобрявалъ опита на Лъва да заеме престола още, докато билъ живъ баща му (п. съч., стр. 305).

[22] Mansi, п. сб., т. XVIII[a], стр. 242—243. Тамъ и писмо на цариград. патриархъ Николай Мистикъ до папата относно IV бракъ (стр. 243—247).

[23] Вж. Съборния актъ у Mansi, п. сб., т. XVIII[a], стр. 335 сл. Нѣкои църк. историци мислятъ, че следъ този споръ настжпило ново охлаждение между двете църкви (Робертсонъ, п. съч., I, стр. 890; Лебедевъ, п. съч., стр. 326; Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 790—791). Следъ патр. Николай Мистикъ, напротивъ, настжпило сближение между Цариградъ и Римъ и преди раздѣлението имъ (1054) спорътъ за четвъртия бракъ не билъ напомнянъ (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 325).

[24] Срв. статия на S. Vailhé въ Dictionnaire de Théologie catholique, т. III, ч. II, кол. 1357.

[25] Споредъ Кедрина, „по нѣкаква причина съборно билъ сваленъ", но Лъвъ Дяконъ, съвременникъ на импер. Василий II (976—1025), казва, че импер. Иоанъ Цимисхи го подозрѣлъ въ измѣна (срв. М. Γεδεών, п. съч., стр. 310). Vailhé смѣта за причина привързаностьта на патр. Василий къмъ Римската църква по време на борбата между антипапа Франконъ (= Бонифаций VII), поддържанъ отъ импер. Цимисхи, и папа Бенедиктъ VII (974—983) (п. ст., кол. 1358-1359).

[26] Той билъ поставенъ за папа отъ републиканската партия въ Римъ намѣсто затворения и после убитъ папа Бенедиктъ VI (972—974), но стоялъ на катедрата само 2-3 месеца (юний-августъ 974 год.). Тукъ съ помощьта на тускуланската партия го изгонилъ папа Бенедиктъ VII.

[27] Въ цариградски синодикъ, четенъ на Православна недѣля, се произнася вѣчна паметь на „православнитѣ патриарси" Фотий, Стефанъ, Антоний, Николай (Мистикъ) и освенъ това анатема на всичко, що е писано или казано противъ тѣзи патриарси и тѣхни предходници. Лебедевъ мисли безъ да приведе доказателство, че тая статия била написана въ синодика въ края на X в. и че споменатитѣ патриарси, „съставяйки особена група въ синодика, сж внесени тукъ въ качеството на борци срещу папскитѣ претенции". (Ист. разд. церквей, стр. 326, заб. 1). Други историци говорятъ вече и конкретно, че именно патриарситѣ Николай II Хрисовергъ и Сисиний II сж предали на анатема всичко, що било написано противъ Фотия и други негови предходници. При това Сисиний II и Сергий II сж издали наново отъ свое име окржжното послание на Фотия отъ 867 г. противъ латинцитѣ. Дори Сергий II изхвърлилъ името на папа Христофора (903—904) отъ диптихитѣ (Hefele, п. съч., IV, стр. 765; L. Bréhier. Le schisme oriental du XIe siècle, Paris 1899, p. 5.; М. Γεδεών, п. съч., стр. 315; Јевс. Поповић, п. съч., I, стр. 791). Обаче антиох. патриархъ Петъръ III е писалъ въ 1054 год. на цариград. патриархъ Михаилъ Керуларий, че преди 45 години (т. е. къмъ 1009 год.) той видѣлъ съ очитѣ си името на папата въ цариградскитѣ диптихи (срв. Vailhé, п. ст., кол. 1359).

[28] Vailhé мисли, че споръ̀тъ билъ за „титлата вселенски патриархъ" или за юрисдикция върху България (п. кол.).

[29] Константинъ VIII (1025—1028), Романъ III Аргиръ (1028—1034), Михаилъ IV Пафлагонецъ (1034—1041), Михаилъ V Калафатъ (1041—1042).

[30] Още отъ времето на визант. императоръ Лъвъ Исавриецъ (къмъ 732 год.) тѣзи земи били отнети отъ властьта на папата и подчинени на цариград. патриархъ (стр. 409).

[31] На 18 юний 1053 г. норманитѣ нанесли поражение на папската войска при Astagnum, недалече отъ Чивителла (срв. Hefele, п. съч., IV, стр. 764).

[32] Подобно на симонянитѣ тѣ продавали благодатьта Божия; подобно на валезианитѣ окопявали пришелцитѣ и при все това ги ржкополагали дори за епископи; подобно на арианитѣ прекръщавали кръстенитѣ въ името на Св. Троица, особено латинцитѣ; подобно на донатиститѣ твърдѣли, че само Гръцката църква е истинска Христова църква; подобно на николаититѣ позволявали бракъ на духовнитѣ лица; подобно на духоборцитѣ отхвърляли Filioque отъ символа на вѣрата; подобно на манихеитѣ смѣтали кваснія хлѣбъ за одушевенъ; подобно на назарянитѣ пазѣли иудейски тѣлесни очищения: не кръщавали децата преди осмия день отъ раждането имъ, не давали причастие на родилкитѣ (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 345—346).

[33] Срв. Hefele, п. съч., IV, стр. 776; Лебедевъ, п. съч., 345—347. Гръцкитѣ документи по раздѣлението на църквитѣ сж издадени отъ Will, Acta et scripta; латинскитѣ документи отъ Migne, Patrol. lat., t. 143.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Отъ раздѣлението на църквитѣ до падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1054—1453)

1. Отношенията между византийскитѣ императори и Църквата

а) **Обща характеристика.** — Патр. Михаилъ Керулларий освободилъ Източната църква отъ настойническия нагонъ на римскитѣ папи, но не можалъ да затвърди нейната самодейность и независимость. Императорската власть все повече гнетѣла Църквата. Въ тази епоха често явление било онова поведение на императора, което обикновено се нарича цезаропапизъмъ. Надделявалъ възгледътъ, че императорътъ е свещено лице. При коронясването си императорътъ билъ миропомазванъ. Затова на тоя обредъ се гледало като на тайнство. Императоритѣ смѣтали за свое право не само да бѫдатъ попечители на Църквата, но и нейни върховни рѫководители, нѣщо като висши архиереи. Съ това се доближавали до староримския възгледъ за императора pontifex maximus. Импер. Исаакъ II Ангелъ се смѣталъ за замѣстникъ на Бога[1] и за епистимонархъ (най-опитенъ началникъ) на Църквата[2]. Както за патриарситѣ, а по-късно и за митрополититѣ била употрѣбявана титлата „светъ“ (ἅγιος), така станало обичай и императоритѣ да бѫдатъ наричани „свети“. Оттукъ лесно било да се дойде до логическия изводъ, че императоритѣ сѫ „непогрѣшими сѫдии на божескитѣ и човѣшкитѣ работи“[3] и висши сѫдии на архиереитѣ. За издигането на царската власть твърде много благоприятствувало тревожното време, което прекарвала византийската империя презъ описваната епоха. Освенъ отъ вѫтрешни смутове, тя била твърде много безпокоявана отъ турцитѣ-селджуци въ Мала Азия и отъ кръстоносцитѣ. Императоритѣ сѫ били надеждата на народа и духовенството. Тѣ имали срѣдствата да отстраняватъ опасността отъ чуждо робство и да осигуряватъ обществения миръ въ държавата. На тѣхъ възлагали надежда за освобождение и източнитѣ патриарси, угнетявани отъ мухамеданитѣ. Ето защо и архиереи, дори църковни канонисти поддържали цезаропапистичния възгледъ. Споредъ антиох. патриархъ Теодоръ Валсамонъ (между 1185 и 1191—1203), императорътъ, като помазаникъ Божи, има и епископски права (може да влиза въ олтара, да прави кръстно знамение съ трикирий, да поучава народа). Царското миропомазване е равно-

стойно съ епископското ржкоположение и, както последното, опрощава грѣховетѣ на императора (дори убийството), извършени преди миропомазването. Но не само това. Царътъ стои погоре отъ патриарха, тъй като неговата дейность засѣга тѣлото и душата, а дейностьта на патриарха само душата. Сжщо и охридскиятъ архиепископъ Димитъръ Хоматианъ (1216—къмъ 1234) смѣталъ, че императорътъ е върховенъ управитель на Църквата и стои надъ постановленията на съборитѣ. Императорътъ не може само да свещенодействува (ἱερουργεῖν), но притежава всички други архиерейски права. Това било само оправдание на фактическото положение. Императоритѣ явно се мѣсили въ църковнитѣ работи. Поставяли довѣрени лица на цариградската катедра и на другитѣ независими църковни престоли (охридския, кипърския, иерусалимския); взимали живо участие въ богословскитѣ препирни, издавали закони за Църквата по свое произволение. Понѣкога тѣ срѣщали противодействие у нѣкои царигр. патриарси, но отъ това само се засилвалъ натискътъ на държавната власть върху Църквата.

б) **При византийския императоръ Исаакъ I Комнинъ и приемницитѣ му.** — Приемникътъ на византийския императоръ Константинъ Мономахъ, Исаакъ Комнинъ (1057—1059), не можалъ да търпи властния патриархъ Михаилъ Керуларий. Той го арестувалъ, когато служелъ въ църква (8. XI. 1058 год.), и го заточилъ (стр. 427). На негово мѣсто билъ поставенъ монахъ Константинъ III Лихуди (1059—1063), бившъ придворенъ сановникъ-евнухъ, когото импер. Исаакъ Комнинъ принудилъ да се откаже отъ правата си върху Манганския манастиръ[4] Св. Георги, построенъ отъ импер. Константинъ Мономахъ.

Сжщо и приемникътъ на патр. Константина Лихуди, Иоанъ VIII Ксифилинъ (1064—1075), билъ дотогава монахъ въ единъ манастиръ на планина Олимпъ въ Витиния. Цариградската катедра била държана празднa близу петь месеци, изглежда, докато импер. Константинъ X Дука намѣрилъ тоя отдаленъ монахъ за удобенъ да бжде цариградски патриархъ. Иоанъ Ксифилинъ билъ добродетеленъ иерархъ, залѣгалъ да се спазватъ църковнитѣ правила[5] и да подигне нравственостьта на клира Импер. Константинъ X Дука държалъ смѣтка за неговото нравствено влияние, а императоръ Романъ IV Диогенъ не можалъ да издържи борбата си срещу патр. Иоанъ Ксифилинъ и билъ сваленъ отъ престола (1071).

в) **Императоръ Алексий Комнинъ и Църквата.** — Приемникътъ на Иоанъ Ксифилина, Козма I (1075—1081), билъ сжщо монахъ, но безъ високо образование. Той билъ поставенъ направо отъ импер. Михаилъ VII Дука (1071—1078), но за вѣрностьта си къмъ династията на Дука билъ сваленъ отъ импер. Алексий I

Комнинъ (1081—1118). Даровитъ монархъ и съ високо богословско образование, импер. Алексий I Комнинъ живо се интересувалъ отъ църковнитѣ работи и действувалъ за тѣхното уреждане. Въ това отношение той напомнялъ Юстиниана Велики. Участвувалъ въ богословски прения и преследвалъ еретицитѣ (павликяни и богомили), като се опитвалъ предварително да ги убеди да се откажатъ отъ ересьта си. Той искалъ да благоустрои Църквата по свое разбиране. За тази цель издалъ много новели, съ които налагалъ на патриарха и архиереитѣ свои постановления за чисто църковнитѣ дѣла (изборъ на епископи и др. клирици, църковни учители или свещенопроповѣдници, налози и такси за епископитѣ). Такъвъ усърденъ попечитель на Църквата, естествено, искалъ да има послушни патриарси и архиереи. Следъ изгонването на Козма I, той поставилъ на цариградския престолъ Евстратия Гаридасъ (1081—1084), евнухъ и малообразованъ монахъ, а следъ него — Николая III Граматикъ, образованъ монахъ, който съ своитѣ канонически опредѣления подпомагалъ неговата църковноустройствена дейность. Патр. Николай III не защитилъ халкидонския митрополитъ Лъвъ, който се противопоставилъ на заповѣдьта на императора да се иззематъ за държавни нужди златнитѣ и сребърни украшения на църквитѣ. Императорътъ го заточилъ въ Созополъ, следъ като свиканиятъ отъ него съборъ го осѫдилъ като идолопоклонецъ[6].

г) **Императоръ Мануилъ Комнинъ и Църквата.** — Тоя византийски императоръ (1143—1180) се проявявалъ като настойникъ на Църквата. Той се стремилъ съ редъ новели да подигне благосъстоянието на църквитѣ и духовенството, а сѫщо така и духовния животъ на манастиритѣ (съ тази цель възобновилъ закона на Никифора Фока, който забранявалъ да се увеличаватъ недвижимитѣ имоти на манастиритѣ). (стр. 426) Импер. Мануилъ Комнинъ се смѣталъ за вещъ богословъ, пишелъ проповѣди, които четѣлъ предъ своитѣ придворни. Той много обичалъ да се мѣси въ богословскитѣ препирни, които не малко смущавали Църквата въ негово време. Отъ любовь ли къмъ истината (така го представя Евстатий Солунски) или пъкъ отъ страсть къмъ богословствуване (споредъ Никита Хониатъ), той живо участвувалъ въ съборитѣ, изказвалъ свое мнение и се стремилъ да го наложи. Въ цариградския съборъ противъ Сотириха (1158) той лично спорилъ съ еретика, като изкусно защищавалъ решението на цариградския съборъ отъ 1156 год., и по негово искане Сотирихъ билъ низвергнатъ. Въ богословския споръ за Христовитѣ думи „Отецъ е по-голѣмъ отъ Мене“ (Иоан. 14, 28) импер. Мануилъ Комнинъ поддържалъ своето мнение и не престаналъ да спори съ поддръжницитѣ на други възгледи, докато не спечелилъ повечето отъ тѣхъ ту съ убеждение, ту съ заплахи. Най-после цариградскиятъ съборъ, свиканъ отъ императора въ 1166 год., приелъ неговото мнение.

Сѫщо такова упорство проявилъ импер. Мануилъ Комнинъ и по въпроса за Мухамедовия Богъ. Той искалъ да се изхвърли отъ църковнитѣ трѣбници анатемата противъ Мухамедовия Богъ[7], произнасяна отъ ония, които се отказвали отъ мухамеданството и приемали християнството. Императорътъ мислѣлъ, че тая анатема въ сѫщность е отправена изобщо срещу Бога и прѣчи, мухамедани да приематъ християнството. Обаче сега той неочаквано срещналъ голѣма съпротива у цариградския патриархъ Теодосий (1178—1183). За тази цель той свикалъ съборъ, на който защитилъ своето искане, но съборътъ решително отхвърлилъ предложението му. При все това императорътъ доказвалъ, че въпросната анатема е нелогична. Цариградскиятъ патриархъ отхвърлилъ указа. Императорътъ свикалъ втори съборъ, на който било предложено, епископитѣ да подпишатъ неговото изложение по този въпросъ. Той обсипалъ съ тежки укори патриарха и архиереитѣ за противодействието имъ и ги заплашилъ, че ще свика другъ съборъ подъ председателството на папата. Солунскиятъ митрополитъ Евстатий рѣзко се опълчилъ срещу предложението на императора. Между друго той заявилъ въ събора: „Азъ бихъ счелъ, че съмъ лишенъ отъ мозъкъ и недостоенъ да нося тази архиерейска одежда, ако призная за истински нѣкакъвъ Мухамедовъ Богъ, ржководитель и наставникъ на всички гнусни дѣла“. Императорътъ билъ твърде оскърбенъ. Царигр. импер. Теодосий смекчилъ гнѣва на императора съ обещание, че съборътъ ще приеме неговото искане. Въ действителность съборътъ отказалъ да подпише императорското опредѣление, което пакъ било остро разкритикувано, но най-после отстѫпилъ, като замѣнилъ старата анатема съ нова, отправена само срещу Мухамеда и неговитѣ последователи[8].

Нѣкои византийски учени осѫждатъ Мануилъ Комнина за тази негова страсть къмъ богословски препирни.

д) **Положението на Църквата следъ смъртьта на визант. императоръ Мануилъ Комнинъ.** — Приемницитѣ на Мануилъ Комнина сѫщо така се стремили да властвуватъ надъ Църквата. Много страдалъ царигр. патриархъ Теодосий (1178—1183). Най-после той напустналъ катедрата и се уединилъ въ манастиръ, понеже импер. Андроникъ I Комнинъ (1183—1185) го принуждавалъ да разреши на дъщеря му да встѫпи въ бракъ съ своя братовчедъ Алексий, синъ на импер. Мануилъ Комнинъ. Вмѣсто него визант. императоръ поставилъ Василия Каматиръ, дотогава хартофилаксъ на Царигр. патриаршия, който му далъ дума да следва неговата воля. А пъкъ импер. Исаакъ II Ангелъ (1185—1195) произволно свалилъ нѣколко цариградски патриарси въ течение на десетгодишното си царуване. Патр. Василий Каматиръ (1183—1187) му съдействувалъ да стане императоръ, но при все това Исаакъ Ангелъ го

изгонилъ отъ катедрата скоро, следъ като заелъ императорския престолъ, понеже позволилъ да снематъ монашеското си облѣкло много благородни жени, които предишниятъ императоръ Андроникъ I Комнинъ насила покалугерилъ. Той поставилъ за патриархъ Никита II Мунтанъ (1187—1190), но и него свалилъ, понеже билъ старъ и негоденъ за работа. Ужъ по откровение на св. Богородица императоръ̀тъ избралъ за цариградски патриархъ монаха Леонтий (1190—1191), но не дочакалъ и година, за да отстрани и него, и премѣстилъ на цариградската катедра своя любимецъ, иерусалимския патриархъ Доситей (1191—1192). Поради явното недоволство на своя Синодъ и народъ, патр. Доситей скоро напустналъ престола, но останалъ да живѣе въ Цариградъ и билъ влиятеленъ съветникъ на императора. Следъ това Църквата била оставена посвободно да действува, понеже императоритѣ (Исаакъ II Ангелъ, Алексий III Ангелъ) били заети съ борба срещу започналото разпадане на империята (отцепване на България, латински нашествия), а и на патриаршеския престолъ седѣли способни иерарси: Георги II Ксифалинъ (1192—1199) и Иоанъ Каматиръ (1199—1206).

е) **При никейскитѣ императори.** — На 13 априлъ 1204 год. латинцитѣ превзели Цариградъ, който станалъ столица на латинската империя. Вмѣсто византийската империя се образували нѣколко отдѣлни гръцки държави (никейска империя, епирско деспотство, трапезундска империя и др. малки княжества въ Гърция и островитѣ ѝ). Най-важно отъ тѣхъ било никейското царство. Първиятъ ѝ владѣтель Теодоръ I Ласкарисъ (1204—1222) се провъзгласилъ за византийски императоръ въ цариградската църква Св. София, когато латинцитѣ нахлули въ Цариградъ, и избѣгалъ въ Никея (Витиния).

Сѫщо и Цариградската църква претърпѣла териториални промѣни. Патр. Иоанъ Каматиръ избѣгалъ въ Димотика още при латинската обсада на Цариградъ. Изглежда, че той не билъ склоненъ да признае Теодора Ласкарисъ за законенъ византийски императоръ, та поради това не се отзовалъ на поканата му да отиде въ Никея, за да го короняса (1206). Патр. Иоанъ Каматиръ му изпратилъ писмо, съ което си давалъ оставката (февр. 1206 год.), и скоро умрѣлъ въ Димотика († 26. VI. 1206). Въ Никея избрали за патриархъ Михаила IV Авторианъ (15. IV. 1207 — къмъ ноември 1213). Оттогава Никея станала седалище на цариградскитѣ патриарси, които по името на новата византийска столица наричаме никейски патриарси. Тѣхното духовно ведомство признавали митрополититѣ въ никейското царство, но не и митрополититѣ въ епирското деспотство (после царство), които действували автономно подъ духовното ржководство на охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ (1216 — къмъ 1234).

Чакъ следъ разгрома на епирското царство, въ 1232 год. никейскиятъ патриархъ възстановилъ своята духовна власть въ епирското деспотство, тогава васално на българския царь Иванъ Асенъ II (1218—1241). Сѫщо и въ трапезундското царство не били приемани изпращанитѣ отъ Никея митрополити. Трапезундскиятъ митрополитъ се смѣталъ за самостоенъ духовенъ началникъ и, по искане на имперския вождъ Михаилъ Палеологъ (после императоръ), никейскиятъ патриархъ Никифоръ го призналъ за полунезависимъ съ грамота отъ 1. I. 1260 год.[9], именно му далъ правото да бѫде ржкополаганъ въ своя градъ съ участието на представитель на патриарха.

Никейскитѣ патриарси се намирали въ още по-голѣма зависимость отъ никейскитѣ императори, отъ чиито военни победи очаквали да бѫде възстановена византийската империя и заедно съ нея Цариградската патриаршия. Тѣ били поставяни отъ императора и били проводници на неговата политика. По искане на императора, патриархъ Мануилъ I Харитопулъ (1215—1222) учредилъ самостойна Сръбска архиепископия (1219), а патр. Германъ II (1222—1240) провъзгласилъ Търновската архиепископия за патриаршия (1235). Доколко волята на императора тежала надъ патриаршеския престолъ, това се вижда и отъ следнитѣ факти. Следъ смъртьта на патр. Методий II (1240), катедрата стояла незаета, докато императоръ Иоанъ Ватаци намѣрилъ угодно нему лице[10] — Мануила II (1243—1255), който се отличавалъ съ благочестивия си животъ, но но-рано билъ жененъ свещеникъ и нѣмалъ високо образование[11]. За неговъ приемникъ импер. Теодоръ II Ватаци избралъ не посочения отъ клира и народа ученъ архимандритъ Никифоръ Влемидъ, а пакъ малообразованъ и неизвестенъ монахъ — Арсения Авторианъ (1255—1260 и 1261—1267) и заповѣдалъ на архиереитѣ по-скоро да го ржкоположатъ за патриархъ. Въ едва седмица Арсений билъ ржкоположенъ въ тритѣ степени на свещенството. По тоя случай византийскиятъ хронистъ Георги Акрополитъ забелязва, че царетѣ изобщо искатъ, патриарси да бѫдатъ люде смирени и малоучени, които лесно биха приемали тѣхнитѣ желания като законни наредби[12].

Въ сѫщото положение изобщо се намирала Цариград. патриаршия и следъ освобождението на Цариградъ отъ латинското иго (1261) при династията на Палеологовцитѣ (1261—1453). Основателтъ на тая династия Михаилъ VIII Палеологъ (1261—1282), крайно властолюбивъ и упоритъ, гледалъ на Църквата като на учреждение, което безусловно трѣбва да подкрепя неговата власть и политика. Назначавалъ довѣрени лица за патриарси (Германъ, Иосифъ, Иоанъ Векъ), които обаче лесно изгубвали неговото благоволение. Той се отнасялъ деспотично дори къмъ патр. Иоанъ Векъ, който станалъ усърденъ помощникъ въ униатскитѣ му усилия (стр. 444). Михаилъ

Палеологъ заповѣдалъ съ една новела, всички мѣста, които се намирали въ други епархии и дотогава били подчинени на цариг. патриархъ, занапредъ да зависятъ отъ мѣстнитѣ епископи.

Неговиятъ синъ Андроникъ II Палеологъ (1282—1328) билъ строго православенъ, отхвърлилъ унията и прекратилъ арсенитския разколъ (стр. 441), но и той налагалъ свои кандидати за цариградски патриарси[13], дори съ свои новели се опитвалъ да поправи църковния животъ (забранилъ напр. на архиереитѣ да взиматъ възнаграждение за ржкоположение).

Импер. Иоанъ Кантакузинъ (1347—1355) още като висшъ сановникъ на импер. Андроника III Палеологъ (— Андроникъ Млади), се стремилъ да се мѣси въ църковнитѣ работи. Той наложилъ да бѫде избранъ за цариградски патриархъ придворниятъ свещеникъ Иоанъ XIV Калека (1334—1347), койтоималъ жена и деца и нѣмалъ високо образование. Като императоръ, той още повече държалъ Църквата подъ свой надзоръ: смѣнявалъ неугоднитѣ му патриарси (Иоанъ Калека, Калистъ) и поставялъ други (Исидоръ, Филотей[14]), взималъ живо участие въ богословския споръ на паламити и варлаамити и председателствувалъ цариградскитѣ събори, свикани по тоя споръ. Следъ патр. Филотея често се смѣнявали цариградскитѣ патриарси, нѣкои отъ които управлявали съвсемъ кратко време[15]. Приемницитѣ на цариг. патриархъ Матей (1397—1410)[16] се съобразявали съ униатската политика на византийскитѣ императори Мануилъ II Палеологъ и Иоанъ VI Палеологъ. Изобщо Цариградската патриаршия се намирала подъ потисническото настойничество на византийскитѣ императори чакъ до падането на Цариградъ подъ турцитѣ. Презъ тази епоха цезаропапизмътъ станалъ система, срещу която архиереитѣ трудно могли да се борятъ. Затова въ Византия особено презъ XIV в. се очертала църковната партия на т. н. „политици“ (πολιτικοί), които смѣтали влиянието на императора върху църковнитѣ работи за закономѣрно явление и се стремѣли да държатъ въ съгласие църквата и държавата.

Не може да се каже, че всички патриарси затваряли очитѣ си предъ беззаконията на императоритѣ. Наредъ съ патриарситѣ „политици“ имало и патриарси „зилоти“, сир. ревнители на вѣрата и на църковната независимость[17]. Патр. Мануилъ I Харитопулъ, нареченъ философъ, билъ точенъ пазитель на законитѣ и канонитѣ. Той се противопоставилъ на желанието на импер. Теодоръ I Ласкарисъ да даде дъщеря си (въ първи бракъ) за жена на своя шурей, латинския импер. Робертъ. Патр. Арсений се проявилъ като безстрашенъ борецъ срещу насилията на Михаила VIII Палеологъ (1261—1282), ако и да се прославилъ тоя императоръ като унищожитель на латинската империя (1261). Той го отлѫчилъ отъ Църквата, загдето ослѣпилъ законния престолонаследникъ, деветгодишния Иоанъ Ла-

скарисъ, и се провъзгласилъ за византийски императоръ. Михаилъ Палеологъ молилъ да бѫде простенъ, но патриархътъ настоявалъ, той да предаде престола на царския синъ Иоанъ Ласкарисъ. Михаилъ Палеологъ не отстѫпвалъ властьта си и заточилъ патр. Арсения (1264). Следъ това той свикалъ съборъ отъ предани нему архиереи, които узаконили неговитѣ насилия, като обявили Арсения за лишенъ отъ катедрата (1267). Новиятъ цариградски патр. Иосифъ (1268—1275), бившъ духовникъ на императора, по тържественъ начинъ приелъ Михаилъ Палеолога въ църковно общение (1267). Обаче Арсений не празналъ това съборно решение и не отмѣнилъ анатемата срещу императора. Той оставилъ и „духовно завещание", въ което отново анатемосвалъ Михаилъ Палеолога, сѫщо и архиереитѣ и гражданскитѣ началници, които го преследвали. Арсениевитѣ привърженици не влизали въ общение съ неговитѣ приемници. Така въ Цариградската църква се появилъ разколъ на арсенититѣ, който престаналъ едвамъ въ 1312 год., когато импер. Андроникъ II Палеологъ (1282—1328) и царигр. патриархъ Нифонъ I тържествено пренесли останкитѣ на Арсения въ Цариградъ.

Царигр. патриархъ Иоанъ Созополецъ (1294—1304), ако и да билъ любимецъ на импер. Андроникъ II Палеологъ, не призналъ за законенъ брака на малолѣтната му дъщеря Симонида съ сръбския краль Милутинъ. Патриархъ Иоанъ Калека (1334—1347), въздигнатъ отъ Иоанъ Кантакузина на патриаршеския престолъ, се обърналъ противъ него и станалъ регентъ на малолѣтния императоръ Иоанъ V Палеологъ. Сѫщо и патр. Калистъ (1350—1354), избранникъ на Кантакузина, отхвърлилъ искането му да короняса за съимператоръ неговия синъ Матей. Той не отстѫпилъ предъ заплахата му: „Ако упорствувашъ, ние ще изберемъ другъ патриархъ". Кантакузинъ го изгонилъ отъ катедрата, но скоро (1355) и той билъ лищенъ отъ власть. Новиятъ законенъ императоръ Иоанъ Палеологъ възстановилъ Калиста на катедрата. Дори и патр. Филотей (1362—1376) решително отхвърлилъ искането на импер. Иоанъ Палеологъ да му отстѫпи църковна земя за воененъ лагеръ (между Цариградъ и Силиврия). По тоя случай той заявилъ на императора: „Що се отнася до доходитѣ отъ църковнитѣ имоти, азъ съмъ пъленъ господарь и разпоредитель, а относно недвижимитѣ църковни имоти, азъ съмъ само стражъ и не повече". Изобщо имало патриарси, които не се бояли отъ императорския мечъ и смѣтали канонитѣ задължителни и за царетѣ [18].

2. Отношенията между православни и латинци

а) **Засилване на гръцко-латинската вражда.** — Патр. Михаилъ Керуларий (1043—1058) само завършилъ развитието на неприязненитѣ отношения между Цариградската

църква и Римската. Той билъ висшъ изразитель на враждата, която сѫществувала между гърци и латинци. Цариградската патриаршия вече не се опитвала да възстанови единението си съ Западната църква. Папитѣ използували кръстоноснитѣ походи, за да наложатъ на Византия уния съ Римската църква. Тия походи обаче не само не благоприятствували за сближението на православни и латинци, но още повече засилвали тѣхната взаимна вражда. Кръстоносцитѣ нанасяли пакости на населението въ империята и оскърбявали религиозното му чувство. Когато превзели Солунъ (къмъ 1185 год.) тѣ го разграбили, втурвали се въ църквитѣ и клали богомолцитѣ, тъпчели съ крака иконитѣ или ги употрѣбявали за топливо, играели на св. престолъ и оскверняващи олтаритѣ. Единъ тѣхенъ началникъ, яхналъ на конь, влѣзълъ въ храма Св. Димитъръ. Латинцитѣ мажели ботушитѣ си съ мирото на св. Димитровия гробъ. Жени и моми били изнасилвани. Отъ отчаяние много солунци (мѫже и жени) се хвърляли отъ покривитѣ или пъкъ се удавяли въ кладенцитѣ [19].

Пропастьта между гърци и латинци се увеличила съ падането на Цариградъ подъ латинцитѣ (13. IV. 1204 год.). Споредъ визант. хронистъ Никита Хониатъ, латинцитѣ извършили голѣми изстѫпления. Разхвърляли по нечиститѣ мѣста мощитѣ на мѫченицитѣ, изсипвали на земята евхаристийнитѣ дарове, ръзграбвали свещенитѣ сѫдове, разсѣкли престола въ църквата Св. София, откѫсвали нейнитѣ скѫпоценни украшения. Въ кощунствения грабежъ участвували не само войници, но и латински духовни лица. Жени и монахини били изнасилвани. Самъ папа Инокентий III (1198—1216) се възмутилъ отъ безчинията на кръстоносцитѣ въ Цариградъ и ги осѫдилъ, като имъ напомнилъ, че тѣ сѫ дали обетъ да освободятъ християнитѣ отъ невѣрнитѣ, а не да дигатъ орѫжие срещу християнитѣ. Той съзнавалъ, че гърцитѣ ще намразятъ латинцитѣ повече, отколкото кучетата [20]. Обаче сѫщиятъ папа побързалъ да разшири католицизма въ завладѣнитѣ православни земи, поставилъ латински патриархъ въ Цариградъ, и въ 1213 год. било подигнато сѫщинско гонение срещу православнитѣ. Папскиятъ легатъ кардиналъ Пелагий, албански епископъ, забранилъ православното богослужение, хвърлилъ въ затвора православнитѣ свещеници и монаси и ги заплашилъ съ смъртъ, ако не приематъ католичеството. Мнозина избѣгали. Латинскиятъ императоръ Хенрихъ спрѣлъ гонението по настойчивата молба на знатнитѣ византийци, обаче омразата между гърци и латинци не е изчезнала. Гърцитѣ живѣели съ идеята на Теодоръ Валсамона, че цариградскиятъ патриархъ стои по честь погоре отъ римския. Не имъ била чужда и мисъльта на цариградския патриархъ Михаилъ Анхиалецъ (1169—1177), че римскиятъ епископъ не е пастиръ, а болна овца, която трѣбва да се лѣкува. Поради това не било позволявано цър-

ковно общение между православни и латинци[21]. Споредъ западния хронистъ Одонъ, гърцитѣ измивали олтаритѣ, на които било извършено латинско богослужение, и дори прекръщавали латинцитѣ[22].

Остра била и полемиката между гръцкитѣ и латинскитѣ писатели. Валсамонъ смѣталъ латинцитѣ за такива еретици, каквито сж монофизититѣ, монотелититѣ и несторианитѣ. Метонскиятъ епископъ Николай (XII вѣкъ) сравнявалъ православната евхаристия съ жертвата на Авела, а латинската — съ жертвата на Каина. Латинскиятъ пъкъ писатель отъ XII в. Хугонъ Етерианъ обвинявалъ гърцитѣ въ арианство, загдето не приемали Filioque, и имъ приписвалъ суевѣрни обичаи.

б) **Опити за сближение и уния.** — При все това политическитѣ интереси налагали на нѣкои византийски императори да влизатъ въ връзки съ латинскитѣ държави. Напр. Мануилъ Комнинъ (1143—1180) два пѫти се женилъ за католикиня. Неговиятъ синъ Алексий II Комнинъ сжщо се оженилъ за католикиня (френската княгиня Агнеса). Имало и писатели съ примирителни гледища (съветникътъ на импер. Мануила Комнина Теорианъ, охридскитѣ архиепископи Теофилактъ и Димитъръ Хоматианъ, Симеонъ Солунски, абатъ Петъръ Клюнийски, Бернардъ Клервоски, Анзелмъ Кентерберийски). Нѣкои папи не изпускали удобния случай, за да възстановятъ единението между Западната и Източната църква. Главното имъ условие било да се признае тѣхното главенство. Предложения за уния били направени на императоритѣ Михаилъ VII Парапинакъ, Алексий I Комнинъ, Иоанъ Комнинъ, Мануилъ Комнинъ, Иоанъ Ватаци и др., но всички папски опити били безуспѣшни поради противодействието на Цариградската църква. Решителни противници били философътъ Михаилъ Пселъ, цариградскитѣ патриарси Михаилъ Анхиалецъ (1169—1177), Георги Ксифилинъ (1192—1199), Германъ II (1222—1240), митрополититѣ отъ XII в. Евстратий Никейски, Никита Никомидийски и Василий Солунски отъ Охридъ.

Следъ освобождението на Цариградъ (1261) опити за уния правѣли и нѣкои византийски императори. За да осуети кроения отъ папа Урбанъ IV (1261—1264) кръстоносенъ походъ, импер. Михаилъ Палеологъ водилъ преговори за уния съ речения папа и съ приемницитѣ му Климентъ IV (1265—1268) и Григорий X (1271—1276). Противодействието на клира било голѣмо. Импер. Михаилъ Палеологъ напусто убеждавалъ клира на Царигр. църква да приеме унията за благото на византийската империя. Царигр. патриархъ Иосифъ (1268—1274) решително се противопоставилъ на това намѣрение на императора. Сжщо и неговиятъ хартофилаксъ Иоанъ Векъ билъ отявленъ противникъ на унията. Оборвайки римското учение, той наричалъ латинцитѣ еретици. Импер. Михаилъ Палео-

логъ го хвърлилъ въ затвора, гдето неочаквано промѣнилъ своя възгледъ и доказвалъ, че латинското Filioque може да се допустне въ смисълъ, че Св. Духъ изхожда чрезъ Сина. Нѣкои видни клирици приели и другитѣ условия на унията: 1) папата да бѫде признаванъ за глава и на Източната Църква, 2) правото на папата да приема апелация отъ цѣлата Църква и 3) името на папата да бѫде споменавано и въ Източната църква въ време на богослужение. Въ 1274 год. (отъ 7 май до 17 юлий) папа Григорий X свикалъ въ Лионъ църковенъ съборъ, смѣтанъ на Западъ за вселенски. Импер. Михаилъ Палеологъ изпратилъ тамъ своя делегация, съставена отъ бившия царигр. патриархъ Германъ III, никейския митрополитъ Теофанъ, Георги Акрополитъ и др. Тя занесла на папата негово писмо, въ което той му съобщавалъ, че подчинява на Римската църква себе си и своя народъ, но сѫщевременно го молилъ да не се налага на гърцитѣ да прибавятъ Filioque въ символа на вѣрата и да не имъ се забраняватъ църковнитѣ обичаи. Лионскиятъ съборъ приелъ тия искания. Императорскитѣ пратеници подписали актъ за уния съ клетва, че ще я пазятъ, и изпѣли символа на вѣрата съ прибавката Filioque, за да покажатъ, че тоя изразъ е православенъ. Следъ като пратеницитѣ се върнали въ Цариградъ, унията била прогласена тържествено на 16. I. 1275 г. въ време на литургия, извършена въ дворцовата църква. Патр. Иосифъ си далъ оставката и на негово мѣсто императоръ Михаилъ Палеологъ поставилъ хартофилакса Иоанъ Векъ (1275—1282). Обаче клиръть и народътъ не признавалъ сключената уния. Императорътъ преследвалъ противницитѣ, дори сестра си Евлогия, която била голѣма защитница на православието. Въ Римъ не били доволни, че унията не била приета отъ цѣлата Цариградска църква. По искане на папата императорътъ, неговиятъ наследникъ Андроникъ и патр. Иоанъ Векъ дали клетва за вѣрность къмъ Римската църква и приели Filioque. Това още повече възбудило противницитѣ на унията. Тѣ свикали църковенъ съборъ, който предалъ на анатема папата, импер. Михаилъ Палеологъ и цариградския патриархъ Иоанъ Векъ. Отъ своя страна Иоанъ Векъ ги отлѫчилъ отъ църквата. При все това по политически съображения папа Мартинъ IV (1281—1285), привърженикъ на Карла Анжуйски (1265—1284), отлѫчилъ отъ църквата императора Михаилъ Палеологъ като схизматикъ и забранилъ на всички християнски владѣтели да му даватъ помощь, като ги заплашилъ съ анатема (18. XI. 1281 год.). Въ отговоръ на това императорътъ заповѣдалъ да се заличи името на папата въ диптихитѣ. Сѫщиятъ папа още два пѫти го обявилъ за отлѫченъ отъ църквата, но при все това импер. Михаилъ Палеологъ не се отказалъ формално отъ лионската уния до смъртьта си († 11. XII. 1282), ако и да билъ сваленъ отъ престола (18. XI. с. г.) и лишенъ отъ своитѣ имоти. Неговиятъ синъ Андроникъ II

Палеологъ (1282—1328) билъ възкаченъ на престола при условие, баща му да не бѫде погребанъ съ царски почести. Унията нѣмала вече и политическо значение. Въ 1282 г. неаполитанскиятъ краль Карлъ Анжуйски, който се борѣлъ да възстанови латинската империя съ столица Цариградъ, изгубилъ Сицилия вследствие на т. н. Сицилийска вечерь и съ това отслабнала неговата военна сила. Освенъ това следъ две години той умрѣлъ. Затова импер. Андроникъ II Палеологъ веднага обявилъ унията за унищожена, свалилъ патриарха-униатъ Иоанъ Векъ (26. XII. 1282 год.) и възстановилъ престарѣлия Иосифъ на патр. катедра. Свалени били и епископитѣ-униати, а на свещеницитѣ било наложено тримесечно запрещение. Иоанъ Векъ билъ сѫденъ отъ съборъ и изпратенъ на заточение. Той умрѣлъ изоставенъ и презрѣнъ отъ паството си, но до края на живота си защищавалъ унията.

Отъ изтокъ византийската империя била вече силно застрашена отъ турцитѣ. Тая нова и по-страшна опасность принуждавала византийскитѣ императори да търсятъ пакъ военната помощь на папитѣ и да водятъ преговори за уния. Въ 1339 год. импер. Андроникъ III Палеологъ (1328—1341) изпратилъ съ такова поржчение архим. Варлаама, гръкъ отъ Южна Италия (Калабрия), при папа Бенедикта XII (1334—1342) въ Авиньонъ (Франция), но преговоритѣ били безуспѣшни. Неговиятъ синъ импер. Иоанъ V Палеологъ (1341—1391, а заедно съ Иоана Кантакузина отъ 1347—1355) още повече залѣгалъ да се сближи съ Римъ, особено подъ влиянието на майка си Ана Савойска. Въ 1343 год. той съ писмо изказалъ на папата своята преданость къмъ Римската църква и го молилъ да изпрати военна помощь срещу турцитѣ. Папа Климентъ VI (1342—1352) обещалъ да помогне на Византия, ако предварително приеме унията. Византийското правителство не е могло да приеме това условие поради гражданската война, която водилъ тогава великиятъ доместикъ Иоанъ Кантакузинъ (1341—1347). Когато Иоанъ Кантакузинъ станалъ съимператоръ на младия Иоанъ V Палеологъ, той сѫщо влѣзълъ въ преговори съ папа Климента VI: искалъ да се свика истински вселенски съборъ който да даде точно вѣроопредѣление. Папата скоро умрѣлъ († 28. VI. 1350). Твърде застрашенъ отъ турцитѣ, импер. Иоанъ V Палеологъ не чакалъ да се свика вселенски съборъ. Въ 1355 год. той обещалъ да се подчини на Римската църква и въ 1369 год. самъ отишълъ въ Римъ, гдето приелъ католичеството и обещалъ на папа Урбанъ V (1367—1370) да наложи унията въ Византия. Той привлѣкълъ на своя страна нѣкои образовани южноиталийски гръцки богослови като Димитъръ Кидоний († следъ 1384) и Мануилъ Калека († 1410), които пишели въ защита на унията, но срещналъ голѣмо противодействие срѣдъ своя народъ.

Синътъ на Иоана V Палеологъ, императоръ Мануилъ II Палеологъ (1391—1425) добилъ образованието си въ Западна Европа. Турцитѣ вече заплашвали самия Цариградъ. Следъ никополската победа на турцитѣ (1396) импер. Мануилъ Палеологъ заминалъ въ Западна Европа да моли за военна помощь срещу турцитѣ. Той прекаралъ 2½ години въ Парижъ, но не проявилъ склонность къмъ унията и дори тукъ написалъ съчинение за изхождането на Св. Духъ. Следъ като султанъ Баязидъ I разбилъ Тамерлана, турската опасность висѣла вече като Дамоклиевъ мечъ надъ Византия. Въ 1417 год. импер. Мануилъ II Палеологъ изпратилъ голѣма делегация (сановници и 19 архиереи) до констанцкия съборъ (1414—1418) и папа Мартина V (1417—1431), за да води преговори за уния. Констанцкиятъ съборъ предложилъ условия, които визант. пратеници не приели. Импер. Мануилъ II Палеологъ помолилъ папа Мартина да свика въ Цариградъ вселенски съборъ, който да обяви съединението на църквитѣ, обаче той скоро умрѣлъ († 1425). Неговиятъ синъ Иоанъ VI Палеологъ (1425—1448) продължилъ преговоритѣ съ Римъ. Той намѣрилъ съмишленици и между монаситѣ въ Атонъ. Папа Евгений IV (1431—1447) го поканилъ да изпрати свои представители въ базелския съборъ (1431). Понеже тоя съборъ искалъ да внесе църковни преобразования, папата го отхвърлилъ и свикалъ другъ съборъ въ Италия, гдето трѣбвало да се явятъ и визант. пратеници. Обаче и базелскиятъ съборъ искалъ да привлѣче гърцитѣ на своя страна. Както и папата, той поемалъ разноскитѣ на византийскитѣ пратеници и имъ обещавалъ военна помощь. Импер. Иоанъ VI Палеологъ предпочелъ папата. Въ 1437 год. той заминалъ въ Италия, придруженъ отъ цариградския патриархъ Иосифъ II (1416—1439), 20 архиереи, нѣколко презвитери, дякони и свѣтски богослови и голѣма свита (всичко около 700 д.). Нѣкои отъ духовнитѣ лица били представители на александрийския, антиохийския и иерусалимския патриархъ (стр. 68, 170 и 294). По-видни духовни лица били никейскиятъ митрополитъ Висарионъ, ефескиятъ митрополитъ Маркъ Евгеникъ, ираклийскиятъ митрополитъ Антоний, кизичкиятъ епископъ Митрофанъ, дворцовиятъ изповѣдникъ иеромонахъ Григорий Мама, великиятъ еклисиархъ Силвестъръ Сиропулъ или Сгуропулъ. За Италия заминали още киевскиятъ митрополитъ Исидоръ, молдавскиятъ митрополитъ Дамянъ и грузинскиятъ митрополитъ Григорий. Папа Евгений IV свикалъ „вселенския“ съборъ въ гр. Ферара, гдето пристигнали източнитѣ представители. Съборътъ билъ открить въ м. априлъ 1438 год., но редовнитѣ му заседания започнали чакъ презъ октомврий с. г., като отъ януарий 1439 год. той заседавалъ въ Флоренция. Главнитѣ въпроси, по които се водѣла прения между гърци и латинци, били: прибавката Filioque въ символа на вѣрата

католишкото учение за чистилището, евхаристията съ безквасенъ хлѣбъ и папското главенство. Ревностни защитници на унията били Висарионъ Никейски и Григорий Мама, а нейни противници — ефескиятъ митрополитъ Маркъ Евгеникъ и Антоний Ираклийски. Импер. Иоанъ VI Палеологъ и повечето отъ гръцкитѣ владици начело съ патр. Иосифа приели католишкото учение за Св. Духъ. Преди да се свършатъ преговоритѣ, царигр. патриархъ Иосифъ умрѣлъ въ Флоренция († 10. VI. 1439), обаче, подъ натиска на императора, гърцитѣ скоро приели и другитѣ спорни точки и признали папата за върховенъ началникъ на цѣлата Църква. Сключена била флорентийската уния, която отъ гърцитѣ не подписали ефескиятъ митрополитъ Маркъ Евгеникъ и други архиереи, които по-рано избѣгали отъ Флоренция. На 6 юлий 1439 год. гърци и латинци извършили съвмѣстно литургия, презъ време на която билъ прочетенъ актътъ за унията. Папа Евгений настоявалъ да се избере новъ цариградски патриархъ въ Флоренция, но гърцитѣ не се съгласили. Императорътъ билъ решелъ да наложи на своитѣ поданици унията. Той поставилъ за царигр. патриархъ Митрофана Кизички (1440—1443), отявленъ униатъ, който смѣнилъ православнитѣ архиереи и клирици съ униати. Народътъ не посещавалъ богослужението, извършвано отъ униатитѣ. Митрофана наричали на подбивъ Митрофонъ (матероубиецъ). Безуспѣшни били усилията на Митрофановия приемникъ Григорий III Мама (1445—1450) да осѫществи унията, осѫдена и отъ тримата източни патриарси въ Иерусалимъ (1443) и въ Цариградъ (1450). Григорий III Мама напустналъ катедрата и намѣрилъ убѣжище въ Римъ, гдето и умрѣлъ († 1459).

Последниятъ византийски императоръ Константинъ XI Палеологъ (1448—1453), очаквайки военна помощь отъ Западъ, приелъ папското искане да се провъзгласи тържествено флорентийската уния въ Цариградъ. Това извършилъ папскиятъ пратеникъ кардиналъ Исидоръ, бившъ киевски митрополитъ, въ цариградския храмъ Св. София на 12 декемврий 1452 год. Обаче народътъ и сега се противопоставилъ, като викалъ, че подобре да види турска чалма, отколкото червена римска шапка. На 29 май 1453 год. Цариградъ падналъ подъ турцитѣ. Унията нѣмала вече политическо значение. Разединението между Източната и Западната църква още повече се затвърдило[23].

Забележки

[1] Споредъ Никита Хониатъ, импер. Исаакъ Ангелъ казвалъ; „На царетѣ е позволено да вършатъ всичко, защото на земята нѣма никакво различие въ властьта между Бога и царя; на царетѣ е позволено да вършатъ всичко и могатъ нераздѣлно да употрѣбяватъ Божието наредъ съ своето, тъй като самото царско достоинство тѣ сѫ получили отъ Бога и между Бога и тѣхъ нѣма разстояние".

[2] Така се нарекълъ въ една своя новела за избора на архиереитѣ (Migne, Patr. gr., t. 135, col. 440). Срв. А. Лебедевъ, Очерки исторіи византійско-восточной церкви отъ конца XI-го до половины XV-го вѣка, Москва 1892, стр. 210—211.

[3] Никита Хониатъ казва, че визант. императори искали да бѫдатъ смѣтани за такива сѫдии.

[4] Името си добилъ отъ дворецa Μαγγάνων, близу до който билъ издигнатъ (М. Гедеών, п. съч., стр. 325, заб. 374).

[5] Той издалъ нѣколко постановления за годежа и забранитѣ бракове.

[6] Срв. М. Гедеών, п. съч., стр. 336 и 339; Vailhé, п. ст. кол. 1375.

[7] Тази формула гласѣла: „Анатема на Мухамедовия Богъ, за когото Мухамедъ казва, че Той е Богъ ὁλόσφυρος (всескованъ), че Той не ражда и не е роденъ и че никой не е подобенъ Нему".

[8] Подробно вж. у Лебедевъ, п. съч., стр. 222—254.

[9] Този синоденъ актъ е издаденъ отъ L. Petit въ Извѣстія Русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VIII, стр. 163—171.

[10] Г. Акрополитъ (Annales, ed. Bonnae, t. VII, c. 42, p. 77) казва: ἐστέρετο γοῦν ἀρχιερέως ἡ Ἐκκλησία· ὁ γὰρ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐν τοῖς τοιούτοις μὴ πρόχειρος ὢν οὐκ εὐχερῶς εἶχεν ἐκ τοῦ προχείρου τὸν ἄξιον ἐφευρεῖν, ἢ μᾶλλον τὸν ἐκείνῳ ἀρέσοντα· μάλιστα γὰρ οἱ κρατοῦντες τοὺς πρὸς ἀρέσκειαν ἐν τούτοις προσίενται, ὡς ἂν μή τινας ἔχοιεν ἀντερίζοντας τοῖς βουλήμασι. παρερρύη γοῦν χρόνος συχνός, καὶ οὐκ ἦν ὁ διεξάγων τὸ ποίμνιον. Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 327.

[11] Споредъ Г. Акрополита (Annales, t. VII, c. 51, p. 107), той понѣкога не разбиралъ това, що е челъ.

[12] Annales, t. VII, c. 53, p. 112—113.

[13] Следъ смъртьта на патриархъ Иосифа I (мартъ 1283), за неговъ приемникъ билъ поставенъ Григорий Кипърски (1283—1289), който до този моментъ билъ мирянинъ. Въ нѣколко дни, както патриархъ Фотий I (858—867), билъ ржкоположенъ въ всички иерархически степени. Следъ неговата оставка на патриаршеския престолъ билъ поставенъ неизвестниятъ до тогава монахъ Атанасий (1289—1293), който съ своитѣ строги дисциплинарни мѣрки предизвикалъ недоволство въ византийското общество и билъ отстраненъ отъ катедрата. Новиятъ патриархъ Иоанъ Созополецъ (1294—1304) билъ духовникъ на импер. Андроникъ II Палеологъ, който обаче не се поколебалъ да го лиши отъ катедрата, понеже не му билъ послушенъ (отказалъ да потвърди съ съборно решение провъзгласяването на Андрониковия синъ Михаилъ за съимператоръ, осѫдилъ брака на Андрониковата малолѣтна дъщеря Симонида съ сръбския краль Милутинъ). Въпрѣки негодуването на клира, той възстановилъ на катедрата бившия цариградски патриархъ Атанасий (1304—1311), който не можалъ да устои на многото си противници (между тѣхъ и алекс. патриархъ Атанасий) и напустналъ катедрата. Следъ „негодния Нифонъ" (1312—1315), по волята на императора, билъ поставенъ за патриархъ ученията държавенъ сановникъ (логотетъ на дрома) Иоанъ XIII Глики (Γλυκύς 1316—1820), който дотогава билъ мирско лице и ималъ жена и деца. Щомъ го избрали за патриархъ, той се раздѣлилъ съ жена си, която приела монашество.

Следъ Иоана Глики на цариградския престолъ дошли посрѣдствени лица — бивши монаси Герасимъ (1320—1321) и Исаия (1323—1334). Както се вижда отъ тоя списъкъ, царигр. катедра нерѣдко била държана дълго време праздна, очевидно съ цель императорътъ да намѣри угодно нему лице.

[13] Исидоръ (1347—1349) и Филотей (1354—1355) били твърде угодливи къмъ импер. Иоанъ Кантакузинъ. Първиятъ освободилъ Кантакузина отъ анатемата, която предишниятъ патриархъ Иоанъ Калека произнесълъ върху него, и го коронясалъ за императоръ въ Цариградъ, ако и да билъ живъ младиятъ законенъ императоръ Иоанъ Палеологъ. Филотей билъ поставенъ за патриархъ при условие, че ще короняса за императоръ Кантакузиновия синъ Матей. Новиятъ патриархъ изпълнилъ това условие, съ което се целѣло да бжде отстраненъ отъ престола Иоанъ Палеологъ.

[14] Макарий (1376—1378 и 1390—1391), Нилъ (1379 или 1380—1388), Антоний IV (1389—1390 и 1391—1397), Калистъ II Ксантопулъ (отъ май до юний 1397 год.), Матей I (1397—1410).

[15] Ефтимий (1410—1416), Иосифъ II (1416—1439), Митрофанъ II (1440—1443), Григорий III Мама (1445 или 1446—1451). Срв. Лебедевъ, Очерки исторіи византійско-восточной церкви, стр. 432 (авторътъ ги смѣта за „послушни орждия" на императоритѣ).

[16] Не може да се поддържа, че дветѣ партии политици и зилоти заемали „едва ли не по редъ кормилото на църковното управление" (Лебедевъ, п. съч., стр. 441).

[17] Вж. подробна характеристика на царигр. патриарси у Лебедевъ, п. съч., гл. V.

[18] За това подробно разказватъ Никита Хониатъ и Евстатий Солунски.

[19] Негово писмо до кардинала Петъръ, който дошълъ отъ Иерусалимъ въ Цариградъ безъ позволение на папата (Migne, Patr. lat., t. 215, col. 700—701).

[20] Теодоръ Валсамонъ отговорилъ на александрийския патриархъ Маркъ, че не може да се позволява на латинци да присжтствуватъ въ православно богослужение и да се причащаватъ, защото Христосъ казва (Мат. 12, 30), „който не е съ Мене, той е противъ Мене". Той забранявалъ, православни да се женятъ за латинци. (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν··· κανόνων, IV, стр. 460). Царигр. патр. Германъ II (1222—1240) заплашвалъ съ отлжчване отъ църквата ония православни, които приематъ нафора отъ гръцки свещеници, признали папата. (Лебедевъ, п. съч., стр. 110).

[21] У Pichler, Geschichte der kirchliche Trennung, I, S. 288.

[22] За флорент. уния разказватъ визант. хронисти Франци и Дука (Migne, Patr. gr., т. 156 и 157). Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 433—438; Поповић. п. съч, II, стр. 135—144; S. Vailhé, п. ст., въ Dict. de Théol. catholique, III 2, кол. 1400—1402.

ГЛАВА ПЕТА

Вѫтрешното състояние на Цариградската църква презъ византийския периодъ

1. Религиозно-нравственъ упадъкъ

а) **Презъ време на вселенскитѣ събори.** — Цариградската църква не е правила изключение отъ другитѣ патриаршии въ религиозно-нравствено отношение. Свързана съ столицата на империята, тя срѣщала по-голѣми прѣчки за приближение къмъ евангелския нравственъ идеалъ. Императорскитѣ едикти противъ езичеството най-напредъ и най-строго се прилагали въ столицата. Поради това тамъ имало повече привидни християни, съ езически възгледи и склонности. Църквата трѣбвало да прояви голѣма възпитателна дейность, за да преобрази обществото, но никакъ неблагоприятствували остритѣ вѣрски препирни и гонения. Вселенскитѣ събори уяснили и точно опредѣлили църковното учение, но тѣ развивали повече вѣрската любознателность на християнитѣ, отколкото нравственото имъ чувство. Въ прѣкомѣрнитѣ си препирнн християнитѣ забравяли заповѣдьта Христова за взаимна любовь. Тѣ се раздѣляли на партии и ожесточено се преследвали. Вѣрската непримиримость (фанатизмътъ) била характерна черта на духовенството. По предание св. Николай Мирликийски ударилъ плесница на Арий въ никейския (I всел.) съборъ. Това може да не е вѣрно, но все е указание за нетолерантния духъ на срѣдата, която съставила преданието. Разбойническиятъ съборъ (449) не било случайно явление, а рѣзъкъ изразъ на лоши обществени нрави.

Въ периода на вселенскитѣ събори се развилъ християнскиятъ култъ съ много нови обреди. Очевидно Църквата се стремила да развива религиозното чувство на своитѣ членове, мнозина отъ които били по-рано езичници и били свиквали съ церемониалния езически култъ. Обаче малцина сѫ вникували въ вѫтрешния смисълъ на богослужебнитѣ символи. Простиятъ народъ не е могълъ да се освободи отъ магическото схващане на езичника. Отъ обредовѣрието страдала и Цариградската църква. Иконопочитанието се превръщало въ суевѣрно иконопоклонство. Още въ IV в. цариградскитѣ християни не се отличавали съ високъ религиозно-нравственъ животъ. Св. Иоанъ Златоустъ бичувалъ разни тѣхни пороци. Въ храмоветѣ тѣ изказвали възхищението си отъ красноречивитѣ

проповѣдници, както въ свѣтски публични мѣста (ржкоплѣскали, тропали съ крака, махали съ кърпи, възкликвали). Много богомолци отивали само да чуятъ проповѣдьта и напускали църквата преди евхаристията. Обичай станалъ мирянитѣ да взиматъ причастие само на Великдень. Поради натрупването на много народъ не можело да се спази нуждното благоговение. Въ времето на Иоана Златоуста и духовенството не е стояло на нуждната висота. Нѣкои ставали духовни лица за материални облаги, а не по призвание. Единъ цариградски дяконъ посегналъ върху честьта на една знатна жена въ време на нейното публично покаяние и съ това далъ поводъ на цариградския патриархъ Нектарий въ 391 год. да унищожи публичното покаяние. При епископскитѣ избори кандидатитѣ си служели съ взаимни обвинения и клевети. Ставали и смутове.

б) **Следъ периода на вселенскитѣ събори.** — Следъ вселенскитѣ събори византийското общество стояло още понизко въ религиозно-нравствено отношение. Сега се развила т. н. византийщина, символъ на религиозно лицемѣрие, лукавство, нравствена поквара. Гнѣздо на пороци билъ преди всичко императорскиятъ дворъ. Необузданата жажда за власть предизвиквала чести заговори и преврати, извършвани отъ близки хора на императоритѣ (тѣхни жени, синове, съветници)[1]. Свалянитѣ императори, както и съзаклетницитѣ, били наказвани жестоко. Тѣлеснитѣ повреди (отсичане ржка, крак, носъ или уши, ослѣпяване, скопяване) били обичайни наказания за политическитѣ врагове. Известно е, че импер. Василий II ослѣпилъ 15,000 български войници, които пленилъ при Бѣласица. Византийското общество не само не го осждило за тази варварска жестокость, но и го възхвалило, като му дало отличителното прозвище Βουλγαροκτόνος (българоубиецъ). Интриги, клевети, доносничество, раболепие, подозрителность, алчность, сластолюбие — това били характерни черти на висшето византийско общество. Въ такава срѣда само могълъ да вирѣе разпжтенъ императоръ като Михаилъ III Пияница (842—867). Той се предавалъ на оргии и пиянство. Цѣлъ день прекарвалъ въ цирка и самъ взималъ участие въ конни състезания. Безразсждно пилѣелъ държавнитѣ пари, дори посѣгалъ на църковнитѣ съкровища. Въ жаждата си за веселие той се подигравалъ и съ богослужението. Дванадесеть негови другари се наричали митрополити, а себе си титулувалъ колонийски архиепископъ. Ролята на патриархъ играелъ нѣкой си Теофилъ, наричанъ Грилъ (Γρύλλος, прасенце). Тѣ се обличали въ свещени одежди, пѣели цинични пѣсни на църковни напѣви, извършвали причастие съ оцетъ и горчица, вмѣсто хлѣбъ и вино. Веднажъ тѣ срещнали патриархъ Игнатия начело на църковно шествие, пѣели неприлични пѣсни и свирѣли на музикални инструменти:

Цариградскиятъ съборъ отъ 869 год. ги викалъ на сѫдъ, и тѣ се разкаяли за прегрѣшенията си.

Сѫщо и кесаръ Варда, вуйчо на Михаила III Пияница, не билъ нравственъ човѣкъ. Обвинявали го въ престѫпни връзки съ снаха си. Развратни люди били императоръ Романъ II и жена му Зоя, която дори на преклонни години блудствувала. Императоръ Андроникъ II Комнинъ (1183—1185) билъ голѣмъ женолюбецъ. Никога не се смущавалъ отъ общественото мнение, което го осѫждало, чеималъ престѫпни връзки съ своята роднина Евдокия. Той пѫтувалъ чакъ въ Антиохия за да плени тамошната красавица Филипа. Ходилъ и въ Иерусалимъ не за поклонение, а за да завърже престѫпни връзки съ друга своя роднина — Теодора, дъщеря на неговъ братовчедъ. Изобщо Никита Хониатъ го рисува като голѣмъ развратникъ и тиранинъ. Пороченъ билъ и императоръ Исаакъ II Ангелъ (1185—1195). Освободителтъ на Цариградъ Михаилъ Палеологъ не билъ твърдъ въ православието и християнската нравственость. Ослѣпилъ законния малолѣтенъ императоръ Иоанъ Ватаци и жестоко преследвалъ противницитѣ си. Другитѣ Палеологовци, съ изключение на Андроника II (1282—1328), сѫщо не сѫ били нравствени лица.

Византийското общество било твърде суевѣрно. Вѣрвали въ гадатели, прорицатели и магесници. Импер. Лъвъ VI (886—912) заплашвалъ съ смъртно наказание за магесничество, но самъ писалъ за оракулитѣ. Импер. Никифоръ Фока (963—969) търсѣлъ да отгатне бѫдещето си въ апокрифната книга „Видение на Даниила“ и др. подобни книги. Вѣрвало се, че свалениятъ патр. Фотий успѣлъ съ магия да спечели благоволението на импер. Василия I и да бѫде възстановенъ на патриаршеския престолъ. Земетресенията били смѣтани за Божии наказания. Въ кометитѣ, метеоритѣ, затъмнението на слънцето и луната виждали знамения за важни събития. Импер. Иоанъ Цимисхи (969—976) твърде много се разтревожилъ отъ кометата, която се появявала 80 дни. Симеонъ Логотетъ и Стефанъ Никомидийски го увѣрили, че кометата означавала победа. И въ Византия се прилагалъ т. н. Божи сѫдъ, сир. да се докаже невиностьта чрезъ държане разгорещено желѣзо. За предотвратяване на опасности прибѣгвали до баяне противъ болести.

Императорскиятъ дворъ давалъ тонъ на византийското висше общество. То било жадно за чувствени удоволствия. Както ни увѣрява Никита Хониатъ, ако и да била жената затворена въ дома на мѫжа си, развратътъ билъ свилъ гнѣздо въ византийското семейство. Имало и публични домове. Зонара (XII в.) силно осѫждалъ разпространената въ негово време мода — мѫжетѣ да се правятъ младолики (да се гримиратъ), за да се харесатъ на женитѣ. Носѣли дълги кѫдрави коси (естествени или перуки), които боядисвали да бѫдатъ

руси или златисти. Не се бръснѣли, но съ нагорещено керемидено парче изгаряли дългитѣ косми на брадата си и така изглеждали като младежи съ токущо прокаранъ мъхъ по лицето имъ.

Византийцитѣ се отдавали на пиянство. Имало поговорка: „Който и да дойде въ Византия, ще бѫде пиянъ“. Жаждата за пари била обща страсть. Държавнитѣ служители гледали да се обогатятъ. Бирницитѣ вземали подкупи.

Отъ византийскитѣ пороци не било свободно и духовенството. Острitѣ църковни разпри презъ IX и X в.(между игнатиани и фотиани, между николаити и евтимиани) показвали, че византийскиятъ клиръ недостатъчно се въодушевявалъ отъ християнската любовь. Властолюбието билъ главниятъ изворъ на тѣзи раздори. Нито Игнатий, нито Фотий не отстѫпвалъ отъ това, що смѣталъ за свое право — цариградската катедра. Патр. Евтимий отстѫпилъ отъ една древна брачна норма, за да заеме цариградската катедра. Привърженицитѣ на дветѣ партии били озлобени едни къмъ други, ругаели се, дори прибѣгвали до побои (евтимиани и николаити). Патр. Теофилактъ, (933—956) станалъ духовно лице безъ всѣкакво призвание. Той мислѣлъ повече за конетѣ си, отколкото за Църквата (стр. 426). Отъ угодничество къмъ императора Андроникъ III Млади, който го възстановилъ на катедрата, патр. Исаия (1323—1333) приелъ да бѫде съпровожданъ при тържественото си връщане въ Цариградъ не отъ епископи и свещеници, а отъ флейтисти и флейтистки, танцьори и танцьорки. Патр. Фотий изобличавалъ монаситѣ и клирицитѣ заради тѣхнитѣ пороци, пустославие, користолюбие, пиянство. Въ края на XI в. и презъ XII в. срѣдъ светогорскитѣ монаси имало нравственъ упадъкъ. Въ Атонъ били допускани да живѣятъ власи-пастири. Въ края на XI в. тамъ се намирали 300 влашки семейства. Женитѣ пасѣли овцетѣ и прислужвали въ манастиритѣ, като имъ носѣли сирене и млѣко, мѣсѣли хлѣбъ. Монаситѣ взели да ядатъ и месо. Манастирскитѣ зимници били пълни съ спиртни питиета. Монаситѣ били обвинявани въ блудство съ влашкитѣ жени и дори съ животни. Импер. Алексий изгонилъ власитѣ отъ Атонъ, но развалата продължавала. Въ манастиритѣ били приемани момчета, които били съблазънь за монаситѣ.

И въ други македонски манастири монаситѣ не стояли високо въ нравствено отношение, както се вижда отъ съчиненията на солунския митрополитъ Евстатий († къмъ 1194). Въ о. Критъ монаси и монахини живѣели въ общи манастири. Изобщо единъ анонименъ гръцки писатель обвинява монаситѣ, че безсрамно живѣели заедно съ монахини.

Имало клирици, които оскърбявали религиозното чувство на народа съ своитѣ действия. Теодоръ Валсамонъ съобщава, че нѣкои клирици въ праздници се маскирали, а понѣкога се явявали всрѣдъ църква въ военно облѣкло съ мечове. Срѣщали се духовни лица, които не се отнасяли съ благоговение къмъ хра-

моветѣ и свещенодействията. Въ времето на импер. Адроникъ II Палеологъ арсенититѣ, както видѣхме, добили сила. Тѣ събрали като овци противницитѣ си архиереи и други клирици въ влахернската църква въ Цариградъ, наругали ги, свалили имъ покривалата и др. дрехи и, викайки ἀνάξιος (недостоенъ), ги изгонили отъ храма съ удари, ританици и плесници. Анонименъ гръцки писатель кори свещеницитѣ за невъздържанието имъ. Тѣ били поставяни за пари, заживѣвали съ своитѣ бѫдещи жени преди да встѫпятъ въ бракъ, прощавали грѣховетѣ и допускали до причастие за подаръци.

Народнитѣ суевѣрия били сподѣляни и отъ клирици. Теодоръ Валсамонъ разказва, че единъ игуменъ носѣлъ въ пазухата си ризичка на новородено дете като предпазитель срещу одумване. Архиереи обичали да гадаятъ за бѫдещето върху Евангелието. Въ времето на Теодора Валсамона мнозина монаси отивали при врачки, които имъ гадаели за бѫдещето по ечмичени зърна.

Изобщо византийскиятъ хронистъ Никифоръ Григора (XIV в.) скърбѣлъ за старитѣ добри обичаи. Струвало му се, че душитѣ на цѣлия християнски свѣтъ блуждаели по непроходима и безводна пустиня. Дори единъ църковенъ съборъ въ Цариградъ трѣбвало да признае, че съвременното му общество нито отъ Бога се бои, нито се срамува отъ хората[2].

б) **Религиозно-нравствени личности. Монашество.** — При все това не може да се отрече влиянието на християнството върху византийското общество. Християнската църква никога не е била лишена отъ вѣрни служители, които пазѣли ревностно евангелския квасъ за религиозно-нравственото развитие на отдѣлни лица и групи. Презъ периода на вселенскитѣ събори въ диоцеза на Цариградската църква се явявали велики борци за Христовата вѣра и усърдни подражатели на Христа като цариградскитѣ светители Павелъ I Изповѣдникъ, Григорий Богословъ, Иоанъ Златоустъ, Прокълъ, Флавианъ, Анатолий, Иоанъ Постникъ, Германъ, Тарасий. Отъ Мала Азия освѣтявали християнския свѣтъ съ учението и дѣлата си Николай Мирликийски, Григорий Ниски, Василий Велики, Максимъ Изповѣдникъ. Сѫщо и после Цариградската църква била украсена отъ християнски свѣтилници като патриарситѣ Никифоръ, Методий и Фотий презъ IX в., Николай Мистикъ и Полиевктъ презъ X в., солунскитѣ митрополити Григорий Палама (XIV в.) и Симеонъ (XV в.). Предъ тѣзи и други стълпове на вѣрата се разбивали еретическитѣ движения, и Цариградската църква се запазила неразломена и цѣлостна. Изразъ на силно религиозно настроение било развитието на монашеството въ Цариградския диоцезъ. Василий Велики основалъ монашеството въ Мала Азия (Кападокия)

и му далъ първата здрава уредба съ своитѣ „голѣми и малки монашески правила“. Следъ това Цариградъ и околноститѣ му се напълнили съ манастири. Тукъ отъ 430 год. се разпространило акимитското подвижничество (непрекжснато моление Богу). Главно срѣдище на акимититѣ билъ Студийскиятъ манастиръ, основанъ около 460 год. отъ римския консуларий Студий. Тази обитель начело съ своя игуменъ Теодоръ Студитъ († 826) била крепость на православието презъ време на иконоборството следъ VII вселенски съборъ. Прочути подвижници били ава Далматий (V в.) и Даниилъ Стълпникъ (VI в.).

Друго срѣдище на византийското монашество се развило на планина Олимпъ въ Витиния. Тамъ се подвизавали и славянскитѣ апостоли Кирилъ и Методий и създали славянската писменость. Манастири имало по планинската покрайнина Сигриана (при Мраморно море, на изтокъ отъ Олимпъ, близу до гр. Кизикъ). Значителенъ билъ манастиръть τοῦ Ἀγροῦ или Полихронъ, основанъ отъ Теофана Изповѣдникъ († 818). Славянскиятъ апостолъ Методий нѣколко време (къмъ 861—863) билъ игуменъ на тоя манастиръ.

Трето и най-голѣмо монашеско селище станалъ Атонъ, наричанъ още Св. Гора (τὸ Ἅγιον ὄρος). Първитѣ известни атонски подвижници били Евтимий (отъ 857 г.), родомъ отъ Солунъ, и неговиятъ ученикъ Иоанъ Коловосъ (Κολοβὸς, въ края на IX в.); а първиятъ голѣмъ атонски манастиръ билъ Великата лавра или Лаврата, основана въ 963 год. отъ прочутия подвижникъ Атанасий Атонски, († около 1011), който и съставилъ първия уставъ на монашеството въ Атонъ. Презъ X—XII в. сж били построени и други манастири (Ватопедъ, Зографъ, Иверски, Хилендаръ и др.). Въ 1044 год. атонската монашеска община твърде много пострадала отъ арабитѣ. Съ съдействието на импер. Константинъ X Мономахъ тя била възстановена и уредена по новъ уставъ отъ 1046 година.

Атонскитѣ манастири били силни бранители: на православието. Сжщо и тѣ оказали противодействие на визант. императоръ Михаилъ Палеологъ въ стремежа му да прокара лионската уния. Много монаси пострадали за православната вѣра. Презъ XIV в. Атонъ станалъ огнище на исихастското монашество, което се разпространило и въ България. Варлаамититѣ срещнали най-голѣма съпротива срѣдъ атонскитѣ монаси. Отъ Атонъ сж излѣзли и нѣкои цариградски патриарси (Калистъ, Филотей).

Други по-малки монашески срѣдища се развили на планината Латросъ (др. Латмосъ) въ Мала Азия, близу до Милетъ, на планината „Св. Авксентий“ до Халкидонъ, въ околноститѣ на Трапезундъ и Кесария Кападокийска, по бѣломорскитѣ острови, въ Тесалия (отъ XIV в. манастиритѣ Метеори, τὰ Μετέωρα), въ Фокида и Пелопонесъ.

Изобщо следъ победата надъ иконоборството (842) византийскиятъ общественъ животъ дотолкова билъ проникнатъ отъ църковенъ духъ, че византийската култура били предимно религиозна. Презъ X в. увлѣчението отъ монашеството станало почти мания. Затова импер. Никифоръ Фока (963—969), ако и самъ да е билъ монахолюбивъ, смѣтналъ за необходимо съ новела отъ 964 год. да забрани да се строятъ нови манастири и да придобиватъ нови имоти (стр. 426). Импер. Василий II отмѣнилъ тия ограничения съ новела отъ 988 год., очевидно поради противоречието имъ съ общия духъ на визант. общество. Императоритѣ Алексий Комнинъ, Мануилъ Комнинъ и др. сѫщо оказвали покровителство на манастиритѣ.

в) **Борба съ неправославни учения.** — Въпрѣки нравственитѣ си недостатъци, византийското общество, въ по-голѣмата си часть, останало вѣрно на църковното учение. Не биха били поразени голѣмитѣ ереси отъ IV—IX в. (арианство, несторианство, монофизитство, монотелитство и иконоборство), ако клиратъ и паството на Цариградската патриарция не пазѣли ревностно традиционната си вѣра въ Богочовѣка и не скѫпѣли за единството на Църквата. Сѫщо и следъ вселенскитѣ събори Цариградската църква била смущавана отъ неправославни учения, но тѣ се разбивали предъ ясното православно съзнание на църковния народъ. Униатскитѣ опити на нѣкои византийски императори пропадали тъкмо, защото народътъ оставалъ преданъ на православната вѣра. Наистина, както казва Никифоръ Григора, „по-скоро желѣзото може да промѣни свойствата си, отколкото народътъ да допустне отстѫпление отъ догматитѣ на св. отци“ [3].

Отъ втората половина на VII в. нѣкои византийски области били смущавани и отъ павликянитѣ, но поради строгитѣ мѣрки на византийската власть тѣзи еретици останали незначително малцинство, пръснато въ Мала Азия и Северна Тракия.

Павликянството било сродно по свѣтогледъ съ манихейството, което се появило презъ III в. въ Вавилонъ (стр. 112). Затова православни писатели отъ IX—X в. (между тѣхъ и Иоанъ Екзархъ) наричали неговитѣ привърженици манихеи. Обаче тази ересь съдържала и идеи, които я отдѣляли отъ манихейството. Не е ясно на какво се дължало названието павликянство (παυλικιανισμὸς). Споредъ византийски известия, първи проповѣдници на павликянството били Павелъ и Иоанъ, синове на манихейката Калиника отъ градъ Самосатъ въ Сирия, и ересьта била наречена ужъ по тѣхнитѣ имена. Повѣроятно е, че тия еретици били наричани павликяни поради това, че тѣ високо почитали апостола Павла. Самитѣ павликяни приемали, че тѣхенъ пръвъ учитель билъ Константинъ отъ Манаиалъ, близу до гр. Самосатъ въ Сирия. Разказва се,

че единъ дяконъ, връщайки се въ византийската държава отъ пленъ у сарацинитѣ, намѣрилъ добръръ приемъ въ дома на Константина и му подарилъ единъ ржкописъ, който съдържалъ Новия заветъ. Константинъ, който не билъ православенъ по вѣроизповѣдание (манихей или пъкъ маркионитъ), започналъ да чете съ увлѣчение свещения текстъ и се вдълбочавалъ въ него, особено въ посланията на ап. Павла, възъ основа на които съставилъ свое особено учение, съ цель да възобнови апостолския видъ на християнската църква (около 657 год.). Той основалъ община въ гр. Кивоса (Мала Армения), откждето презъ VII—IX в. павликянството се разпространило въ Армения (Мала и Велика), Сирия и Мала Азия (главно въ Понтъ). Павликянитѣ смѣтали своята вѣра за апостолско, истинско християнство и доказвали, че тѣ пазятъ ученията на ап. Павла и тѣхната църква е Павлова (Παυλικὴ ἐκκλησία). Себе си наричали християни, а православнитѣ — римляни. Самиятъ основатель на сектата Константинъ се мислѣлъ за ученикъ на ап. Павла и се преименувалъ Силванъ (по името на единъ отъ Павловитѣ спжтници въ Македония), а своята община въ Кивоса нарекълъ Македония. Сжщо и приемницитѣ му носѣли все имена на ученици на ап. Павла: Титъ, Тимитей, Епафродитъ, Тихикъ.

Павликянитѣ приемали дуалистичното учение на манихейството. Материята е вѣчна. Сжществуватъ: добръръ Богъ — Небесенъ Отецъ, Който е творецъ на духовния свѣтъ, и зълъ Богъ, който устроилъ видимия свѣтъ и господствувалъ въ Ветхия заветъ. За да се освободи напълно човѣкъ отъ властьта на ветхозаветния Богъ, Небесниятъ Отецъ изпратилъ на земята Своя синъ, който приелъ привиденъ човѣшки образъ, миналъ презъ Дева Мария като презъ каналъ. Св. Духъ пребивава винаги между истинскитѣ християни (сир. павликянитѣ). И тѣзи еретици, както маркионититѣ, отхвърляли вехтозаветнитѣ книги, сжщо и посланията на апостола Петра, понеже се отрекълъ отъ Христа. Отъ новозаветнитѣ книги най-вече почитали евангелията на Лука и Иоана и посланията на ап. Павла. Павликянитѣ отхвърляли всѣкакви обреди, тайнствата, поста и монашеството; не почитали иконитѣ, кръста, св. Богородица, светиитѣ и мощитѣ имъ. Споредъ тѣхъ, единствено срѣдство за общение съ Христа е словото Божие. Кръщението и причастието разбирали въ духовенъ смисълъ. Който слуша словото Божие, той се кръщава въ жива вода. Павликянитѣ нѣмали храмове и иерархия. Тѣхното богослужение се състояло отъ дълги молитви и проповѣди, извършвало се въ молитвени домове, наричани на гръцки προσευχαὶ (молитви). Вмѣсто иерархия павликянитѣ имали учители, които били ржководители на тѣхнитѣ общини. Главниятъ ржководитель ималъ свои „спжтници“.

Константинъ-Силванъ действувалъ въ гр. Кивоса 27 години иималъ значителенъ успѣхъ. Обаче въ 685 год., по заповѣдь на византийския императоръ Константинъ Погонатъ (668—685), той билъ заловенъ и наказанъ съ смъртъ (убитъ билъ съ камъне). Византийскиятъ чиновникъ Симеонъ, който приложилъ царската заповѣдь за убийството на Силвана, се удивилъ отъ равнодушието му къмъ смъртьта и самъ станалъ павликянинъ и приемникъ на Силвана подъ име Титъ, но и той билъ убитъ († 690). При все това павликянството не било унищожено. Презъ половината на VIII в. имало много павликянски общини въ Мала Азия (Антиохия Писидийска и др. мѣста). Това накарало императора Константинъ Копронимъ (741—775) да пресели часть отъ павликянитѣ въ Тракия, следъ като въ 752 год. завладѣлъ градоветѣ Мелитина и Теодосиополъ (днешния Ерзерумъ). Следъ това между павликянитѣ избухнали раздори. Тѣхниятъ водачъ Ваанъ (Ваапes) Нечисти (ὁ Ῥυπαρός, † 801) проповѣдвалъ явно безнравствено учение, както древнитѣ гностици-антиномисти (Карпократъ и др.). Въ павликянското общество настаналъ нравственъ упадъкъ. Противъ Ваана се опълчилъ съ всички сили павликянинътъ Сергий, който подъ името Тихикъ работѣлъ да възроди сектата (отъ 801—835). Тя обаче се разцепила на две партии — ваанити и сергиоти. Съ своя строгъ нравственъ животъ Сергий сполучилъ да заздрави своитѣ общини. Въодушевенъ отъ успѣхитѣ си, той смѣталъ, че надминалъ предишнитѣ павликянски учители, наричалъ се блестящъ свѣтилникъ, живодатна звезда, дори и параклитъ. За успѣха на неговата проповѣдь съдействувалъ и византийскиятъ императоръ Никифоръ I (801—811), който не само не гонѣлъ павликянитѣ, но и общувалъ съ тѣхъ (споредъ хрониста Теофанъ, той извършвалъ магични обреди заедно съ манихеитѣ, за да има военни успѣхи). Обаче приемницитѣ на императора Никифоръ I се отнасяли враждебно къмъ павликянството. Импер. Михаилъ I Рангаве (811—813) издалъ законъ да се наказватъ съ смъртъ ония павликяни, които не се отказвали отъ вѣрата си. Импер. Лъвъ V Арменецъ (813—820), ако и да билъ иконоборецъ, сжщо преследвалъ павликянитѣ, а императрица Теодора (842—856), следъ като възстановила иконопочитанието, подигнала жестоко гонение срещу тѣхъ, за да ги принуди да приематъ православието. Обаче павликянитѣ оказали голѣмо упорство, и мнозина отъ тѣхъ били избити. Въ отчаянието си нѣколко хиляди души, предвождани отъ Карвей (Karbeas), бившъ византийски офицеръ, избѣгали въ пограничната сарацинска область (въ Мала Армения), гдето си създали военни крепости, отъ които главна била Тефрика. Оттамъ тѣ често нахлували въ византийска територия, която разграбвали и опустошавали. Импер. Василий I Македонецъ (867—886) сломилъ военната сила на павликянитѣ следъ

убийството на тѣхния главатарь Хрисохиръ (871), а около 970 год. импер. Иоанъ Цимисхи (969—976) успѣлъ да пресели голѣма часть отъ павликянитѣ въ Пловдивъ и околностьта му (стр. 161).

Дълго време павликянитѣ, преселени около Пловдивъ се ползували съ вѣроизповѣдна свобода, понеже изпълнявали служба на византийски граничари. Обаче импер. Алексий Комнинъ (1081—1118) ги подозрѣлъ въ държавна измѣна и почналъ да ги насилва да приемамъ православието (1115). При все това павликянството не е било унищожено. Въ началото на XIII в. павликянитѣ взели страната на българския царь Калоянъ и му предали града Пловдивъ. Сектанти подъ това име сѫществували до половината на XVII в., когато почнали да се покатоличватъ.

Въ връзка съ павликянството презъ XI в., въ византийска Тракия се развила сектата на евхититѣ или масалианитѣ, които отдавали особено значение на дългитѣ молитви. Въ Мала Азия се явили сродни сектанти, наричани фундаяти (торбари), понеже бродѣли отъ мѣсто на мѣсто съ торби на рамо, като просяци.

И другата павликянска разновидность богомилството проникнало въ Цариградъ презъ XI в. Богомилскитѣ проповѣдници ходѣли въ монашеско облѣкло. Импер. Алексий Комнинъ уловилъ тѣхния главатарь Василий и го подложилъ на разпитъ. Ересиархътъ не се отказалъ отъ ученията си, и по заповѣдь на императора той и другаритѣ му били изгорени. Разпространители на богомилски идеи се явявали и после въ Византия (монахъ Константинъ Хрисомахъ преди 1140 год., монахъ Нифонъ въ 1143 год.), но тѣ не намирали почва. Цариградскиятъ патриархъ Козма Атикъ (1146—1147) билъ сваленъ отъ катедрата, защото защищавалъ еретика Нифонъ.

Сѫщо така и ученията на цариградския „философъ“ Италъ, роденъ въ Италия, не е придобило много привърженици. Той училъ за преселението на душитѣ, възставалъ противъ иконитѣ, изобщо сподѣлялъ противохристиянски възгледи на Платона. Отъ него се увлѣкълъ цариградскиятъ патриархъ Евстратий Гаридисъ (1081—1084), но клиратъ и народътъ възстанали противъ патриарха, който билъ сваленъ отъ катедрата. По заповѣдь на импер. Алексий Комнинъ било съставено изложение на Италовото учение въ 11 точки, противни на църковното учение, и единъ църковенъ съборъ предалъ Итала на анатема. Сѫщиятъ императоръ взелъ мѣрки противъ еретическото учение (монофизитско) на египетския отшелникъ Нилъ, който привличалъ хората въ Цариградъ съ своята сурова и загадъчна проповѣдь. Свиканъ билъ църковенъ съборъ, който анатемосалъ Нила.

Презъ XII в. възникнали разни богословски спорове, които били разрешени отъ църковни събори, свикани въ Цариградъ, често съ намѣсата на императоритѣ. Така, въ 1156 год. билъ

осѫденъ антиохийскиятъ патриархъ Сотирихъ, който учелъ, че И. Христосъ принесълъ жертва не само на Отца, но и на Самия Себе; въ 1166 год. — Димитъръ, който учелъ, че Отецъ е по-голѣмъ отъ Сина, понеже е първоначало на Сина и Синъ ималъ човѣшка природа; въ 1180 год. било опредѣлено, при кръщаване на мухамеданинъ да се произнася анатема на Мухамеда, неговото учение и привърженицитѣ му (стр. 437). При импер. Алексий III Ангелъ (1195—1203) били осѫдени монахъ Михаилъ Сикидитъ и ученията Михаилъ Глика, загдето учели, че въ евхаристията се приема тѣлото, съ което Христокъ възкръсналъ, а не тѣлото, съ което Той умрѣлъ.

Голѣмъ смутъ произвелъ въ Византия споръ̀тъ между исихасти (паламити) и варлаамити (отъ 1340 год. до края на XIV в.). Това било сблъскване между мистичното или съзерцателното богословие и разсѫдъчното или схоластиката, между вѣра и знание. По-рано атонскитѣ монаси смѣтали практическата работа като сѫществено условие на подвижническия животъ, но постепенно надделявалъ между тѣхъ възгледътъ, че исихията (ἡσυχία) или тихото, спокойното размишление и съзерцание е истинско подвижничество. По тоя пѫть подвижникътъ може по-лесно да се доближи до Бога и дотолкова, че ще може да види съ тѣлеснитѣ си очи Божията свѣтлиа, която се явила на пл. Таворъ. Въ Атонъ имало и такива исихасти, които вѣрвали, че по механиченъ начинъ може да се постигне богосъзерцание: подвижникътъ трѣбва да се съсрѣдоточи въ себе си, като гледа непрекѫснато на едно мѣсто, най-вече въ пѫпъка си. Противъ тоя видъ исихазъмъ се опълчилъ архимандритъ Варлаамъ отъ Южна Италия — сѫщиятъ, който порано работилъ за унията (стр. 445). Той нарекълъ изобщо атонскитѣ исихасти омфалопсихи (ὀμφαλόψυχοι), сир. такива, чиято душа се намира въ пѫпъка. Противъ нападкитѣ на Варлаама излѣзълъ образованиятъ исихастъ Григорий Палама, солунски митрополитъ, който въ съчиненията си доказвалъ, че е възможно да се види Божията свѣтлина, както апостолитѣ я видѣли на Таворъ. Тая свѣтлина е Божия сила, която произлиза отъ невидимото Божие сѫщество, но се различава отъ Него. Варлаамъ пъкъ обвинилъ Григория Палама, че вѣрва въ два Бога: невидимото Божие сѫщество и видимата свѣтлина, която е различна отъ Божието сѫщество. Споредъ него видѣната отъ апостолитѣ свѣтлина на Таворъ била сътворена. Варлаамъ ималъ видни привърженици въ Цариградъ (писательтъ Никифоръ Григора, царигр. патриархъ Иоанъ Калека, императрицата-регентка Анна Савойска), но неговъ голѣмъ противникъ билъ Иоанъ Кантакузинъ (регентъ на Иоана V Палеологъ отъ 1341—1347, съимператоръ на сѫщия отъ 1347 до 1355 год.). Въ 1341 год. въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ, който осѫдилъ учението на Варлаама. Той се върналъ въ

Италия, гдето въ 1342 год. станалъ католишки епископъ и писалъ съчинения противъ Източната църква. Умрѣлъ въ 1348 год. Неговиятъ ученикъ Григорий Акиндинъ, родомъ отъ Прилепъ, развилъ Варлаамовото учение и добилъ голѣмо влияние, поради което неговитѣ привърженици били наричани и акиндинити.

Подъ влияние на царигр. патриархъ Иоанъ Калека (1334—1347) и императрица Ана Савойска, цариградскиятъ съборъ отъ 1345 год. осждилъ исихазма, но победата на варлаамититѣ била кратковременна. Следъ като станалъ императоръ (1347—1355), Иоанъ Кантакузинъ свалилъ Иоана Калека отъ патриаршеската катедра и поставялъ за цариградски патриарси все явни паламити (Исидоръ, Калистъ). Два цариградски събора (въ 1347 и 1351 год.) пакъ осждили Варлаамовотои Акиндиновото учение като ересь и потвърдили учението на Григория Палама, когото следъ смъртьта му († 1360) цариградскиятъ патриархъ Филотей канонизувалъ за светия (1368). Варлаамити обаче сжществували и после. Никифоръ Григора († 1359) не се отказалъ отъ убеждението си, ако и да билъ държанъ нѣколко години (1350—1354) затворенъ въ манастиръ. Въ 1368 год. цариградски съборъ осждилъ атонския монахъ-варлаамитъ Прохоръ Кидоний. Сжщо и Константинъ Арменопулъ († около 1380), канонистъ и сждия въ Солунъ, билъ варлаамитъ.

Ревностни защитници на исихазма били солунскитѣ митрополити Нилъ Кавасила († 1361), Никола Кавасила († 1371) и Симеонъ († 1429), ефескиятъ митрополитъ Маркъ Евгеникъ

Католишкитѣ богослови се отнесли отрицателно къмъ паламитското учение. Тѣ смѣтали Григория Палама за еретикъ.

3. Духовна просвѣта

а) **Презъ време на вселенскитѣ събори.** — Въ развитието на класическата църковна книжнина живо участвувала и Цариградската църква. Въ нейния диоцезъ действували нѣколко умствени и образователни срѣдища (Цариградъ, Кесария, Солунъ, Атина). Неоплатоническата философска школа въ Атина имала голѣмо влияние за развитието на християнското богословие. Нейни възпитаници станали бележити църковни учители. Въ 529 год. Юстинианъ Велики затворилъ това езическо училище съ цель да порази окончателно езическата философия. Седемь души неоплатонически философи потърсили убѣжище въ Персия. Отъ VI в. богословската мисъль започнала да упада. Презъ VII в. тя изгубила предишнитѣ си голѣми умствени срѣдища Антиохия и Александрия. Иконоборството (726—842), ако и да било отчасть рационалистично движение, не благоприятствувало да се повдигне духовната про-

свѣта въ Византия. Тогава пострадали много образовани иконопочитатели и манастирски библиотеки, изгорени били съчинения на църковни отци, унищожени били и много художествени икони и религиозни картини (стр. 409).

Повечето църковни писатели отъ цариградския кржгъ излѣзли отъ Мала Азия. Самата византийска столица не е успѣла да добие умствено надмощие.

1. Василий Велики, роденъ около 330 год. въ Кесария Кападокийска отъ образовани и благочестиви родители. Баба му (майка на баща му) Макрина била ревностна ученичка на Григория Чудотворецъ, и тя го възпитала въ църковенъ духъ. Василий се училъ въ Кесария, Цариградъ и Атина, гдето съученици му били Григорий Назианзинъ (Богословъ) и Юлианъ Отстжпникъ. Василий и Григорий станали толкова близки приятели, че сякашъ били „една душа въ две тѣла". Следъ като се завърналъ отъ учение въ родното си мѣсто (около 356 год.) Василий приелъ кръщение и решилъ да стане монахъ. Той посетилъ много манастири въ Сирия, Месопотамия, Палестина и Египетъ, гдето изучилъ живота и уредбата на източното монашество. Следъ това се уединилъ въ Понтъ, гдето построилъ манастиръ. Тукъ заедно съ Григория Назианзинъ съставилъ сборникъ отъ избрани съчинения на Оригена подъ название Φιλοκαλία (Добролюбие). Новиятъ кесарийски епископъ Евсевий го склонилъ да дойде въ Кесария и го ржкоположилъ за презвитеръ, а следъ смъртьта на Евсевия († 370) Василий станалъ епископъ на Кесария Кападокийска, какъвто билъ до смъртьта си († 1. I. 370).

Василий билъ образцовъ Христовъ служитель. Епископската власть не го отклонила да живѣе като строгъ подвижникъ. Напротивъ, той се стремилъ да осжществи християнската любовь къмъ ближния, като развилъ широка благотворителность. Въ Кесария открилъ болница, която издържалъ съ свои срѣдства. Заради високитѣ си добродетели Василий билъ почитанъ отъ всички, дори отъ арианитѣ. Императоръ Валентъ не се решилъ да го отстрани отъ катедрата му.

Василий Велики билъ стълпъ на православната вѣра и единъ отъ най-великитѣ богослови, наричанъ билъ „небовидецъ" (οὐρανοφάντωρ)[4]. Неговата критика срещу арианството била съкрушителна. Той писалъ проповѣди (беседи), догматическо-полемични и педагогически съчинения, тълкования на св. Писание, монашески правила, които уреждатъ общежителното монашество. Въ съчинението си „За Св. Духъ" (Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος) той изяснилъ догмата за третото лице на св. Троица, а въ съчинението си „Противъ Евномия" (Κατὰ Εὐνομίου) — опровергалъ строгото арианско учение. Дълбокомислени сж неговитѣ екзегетични беседи за сътворението на свѣта въ шесть дни. Тѣ сж известни подъ названието Шестодневъ (Εἰς τὴν ἑξαήμερον). Отъ Василия Валики сж оста-

нали близу 300 писма, въ които се разглеждатъ различни църковни въпроси. Три отъ тѣзи писма сж канонически, отправени до иконийския епископъ Амфилохий. По тѣхъ и други писма били съставени 92 правила на Василия Велики, които се помѣстватъ въ каноническитѣ сборници на Православната църква[5]. Важно Василиево дѣло е неговата литургия, която представя съкращение на Якововата литургия.

2. Григорий Ниски, по-младъ братъ на св. Василия Велики и неговъ ученикъ. Въ младинитѣ си, ако и да билъ църковенъ четецъ (анагностъ), той нѣмалъ влѣчение къмъ духовното служение и билъ учитель по риторика. Обаче после той се предалъ на християнско подвижничество. Василий Велики го ржкоположилъ за епископъ на гр. Ниса (Νύσσα) въ Кападокия (371). Въ 376 год., арианитѣ го лишили отъ катедрата му. Григорий Ниски се върналъ въ Ниса въ 378 год. (следъ смъртьта на императора Валентъ) и останалъ тамъ до смъртьта си († 394).

Неопитенъ въ пастирската служба, Григорий Ниски билъ силенъ въ науката. Едва ли другъ църковенъ писатель отъ IV в. познавалъ тъй добре езическата философия (частно Платоновата), както Григорий Ниски (Bardenhewer, п. съч., III, стр. 192). Неговитѣ богословски съчинения се отличаватъ съ дълбока философска мисъль. И той, както Василий Велики, ревностно изучавалъ Оригеновитѣ съчинения и сподѣлялъ неговото учение за възстановяване на свѣта въ първобитното му състояние (ἀποκατάστασις τῶν πάντων). По-важни трудове на Григория Ниски сж: Велико катихизическо слово (Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας), което е опитъ за философско изложение на християнското вѣроучение; Опровержителни слова противъ Евномия (Πρὸς Εὐνόμιον λόγοι ἀντιῤῥητικοί); Слово противъ Аполинария. Ценни сж неговитѣ беседи и тълкования на св. Писание. По случай неочакваната смъртъ на сестра си Макрина Млада, подвижница въ Понтъ, Григорий написалъ по подобие на Платоновия „Федонъ или за душата“, съчинение подъ заглавие „Разговоръ за душата и възкресението“.

3. Григорий Назианзинъ или Богословъ (Θεολόγος), роденъ въ 329 год. въ Арианзъ (близо до Назианзъ въ Южна Кападокия). Той дължи християнското си възпитание на майка си Нона, която възпитала въ сжщия духъ и другитѣ си деца Кесарий и Горгоний. Нарича се Назианзинъ, понеже дълго време живѣлъ въ гр. Назианзъ, гдето баща му на име сжщо Григорий (Стари) билъ епископъ. Григорий Богословъ добилъ висшето си (философско) образование въ Атина едновременно съ Василия Велики и Юлиана Отстжпника (стр. 462). Както близкиятъ му приятель Василий, и той приелъ кръщение, следъ като свършилъ ученето си, и се увлѣкълъ отъ аскетизма отъ желание да служи на Бога, съгласно съ обета на майка му. Заедно съ Василия той се подвизавалъ въ

Василиевия манастиръ и изучавалъ Оригеновитѣ съчинения, отъ които двамата сподвижници съставили сборника Филокалия (стр. 462). Около 362 год. баща му го ржкоположилъ противъ волята му за презвитеръ и едвамъ го склонилъ да остане при него за помощникъ въ борбата му срещу арианитѣ. Въ 372 год. Василий Велики едвамъ го убедилъ да го ржкоположи за епископъ на новооткритата катедра въ кападокийския гр. Сасимъ, обаче Григорий не искалъ да отиде въ Сасимъ, за който претендиралъ съседниятъ тиански митрополитъ Антимъ, и прекарвалъ повече въ гр. Назианзъ като помощникъ на баща си († 374). Въ 379 год. Григорий приелъ поканата на православнитѣ да отиде въ Цариградъ, гдето билъ избранъ за тамошенъ епископъ, но въ 381 год. си далъ оставката и се върналъ въ Кападокия, гдето умрѣлъ въ 389 или 390 год. (стр. 381).

Григорий Богословъ билъ отличенъ проповѣдникъ. Известни сж негови 45 слова, повечето отъ които сж били произнесени въ Цариградъ (379—381). Въ тѣхъ се разглеждатъ съ ясно прозрение догматитѣ на християнската вѣра. Петь отъ беседитѣ му сж наречени Богословски слова (Λόγοι θεολογικοί), понеже, опровергавайки евномианитѣ, разглежда църковното учение за Бога Слово (Θεὸς ὁ Λόγος). Приема се, че той е нареченъ Богословъ именно заради тѣзи беседи за Бога Слово, както и евангелистъ Иоанъ добилъ названието Богословъ заради ученето си за Бога Слово. Нѣкои отъ Григориевитѣ слова сж насочени противъ Юлиана Отстжпника.

Григорий Богословъ написалъ и много религиозни стихотворения (дидактични и елегични), но не е успѣлъ да придобие авторитетъ на църковенъ пѣснописецъ. Твърде важни сж неговитѣ писма (повече отъ 200).

3. Иоанъ Златоустъ билъ отъ кржга на антиохийскитѣ богослови (стр. 146), но по-голѣмата часть отъ неговитѣ проповѣди и тълкования сж отъ времето, когато билъ цариградски архиепископъ (397—404, † 407). Затова голѣмо било неговото влияние за развитието на църковната книжнина въ Византия и по-късно въ съседнитѣ православни страни България и Сърбия.

4. Филосторгий се родилъ около 368 год. въ с. Borissos въ малоазийската провинция Втора Кападокия отъ родители евномиани, отъ които придобилъ своята голѣма привързаность къмъ тая арианска секта. Отъ младини той живѣлъ въ Цариградъ. Тукъ написалъ Църковна история въ 12 книги за времето отъ IV в. до къмъ 430 год. съ преднамѣрена цель да защити арианството. Съ него започнала редицата гръцки църковни историци, които продължили църковната история на Евсевия Кесарийски. Отъ Филосторгиевата църковна история се запазили извадки въ съчиненията на патр. Фотий (подъ заглавие Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριῶν Φιλοστοργίου). Въ тия

откѫслеци се съдържатъ сведения за видни арианскн дейци отъ втората половина на IV в. (Аеций, Евномий, Астерий Кападокиецъ, Улфила и др.). Филосторгий написалъ и апология срещу неоплатоника Порфирий, но и това съчинение не се запазило.

5. Филипъ Сидски (Сидиецъ), презвитеръ, роденъ въ гр. Сида въ Памфилия (Мала Азия). Той билъ ученолюбивъ и притежавалъ голѣма библиотека. Презвитеръ Филипъ три пѫти се опиталъ да заеме цариградската катедра (стр. 384), но не сполучилъ (избрани били съперницитѣ му Сисиний въ 426, Несторий въ 428 и Максимианъ въ 431 год.). Сократъ ималъ на рѫка неговата „Християнска история“ (Χριστιανικὴ ἱστορία), която не се запазила. Тя била обнародвана около 430 год. въ 36 книги, пълни съ сведения и по други науки (философия, геометрия, астрономия, музика, естественитѣ науки), поради което цариградскиятъ патриархъ Фотий не смѣталъ тоя трудъ за църковна история. Презвитеръ Филипъ допустналъ въ съчинението си хронологически грѣшки и внесълъ лични чувства (противъ своя съперникъ царигр. епископъ Сисиний и неговитѣ поддръжници). Сократъ не отдавалъ голѣма цена на неговата „Християнска история“ както поради тѣзи недостатъци, тъй и поради тежкото изложение (многословие, повторения, претрупани материали).

Презвитеръ Филипъ написалъ и полемическо съчинение противъ книгата на Юлиана Отстѫпника „Противъ галилеянитѣ“.

6. Сократъ, роденъ и живѣлъ въ Цариградъ, по занаятие схоластикъ (адвокатъ). Негови учители били граматицитѣ-езичници Амоний и Еладий, които навѣрно сѫ му повлияли да почита високо езическата гръцка философия. Той написалъ „Църковна история“ въ седемь книги, въ които описва живота на Християнската църква отъ 306 до 439 год. За извори му послужили църковно-исторически съчинения на предишни автори (Евсевий Кесарийски, Руфинъ Аквилейски, Филосторгий, Филипъ Сидиецъ) и много документи (съборни деяния, писма на епископи, императори). Сократъ се отнасялъ критично къмъ своитѣ извори[6].

7. Ермий Созоменъ, църковенъ историкъ отъ V в., действувалъ въ Цариградъ като схоластикъ почти едновременно съ Сократа. Той написалъ „Църковна история“ въ 9 книги, въ които описалъ живота на Църквата отъ 324 до 439 год.,[7] повече споредъ Сократовата църковна история, много нѣща отъ която повторилъ. Неговиятъ трудъ може да се смѣта само като преправка на „Църковната история“, съставена отъ Сократа[8]. По-самостоенъ е Созоменъ въ описанието на монашеството, но не е безпристрастенъ.

8. Захарий Риторъ или Схоластикъ, действувалъ въ Беритъ (Бейрутъ) и Цариградъ и после билъ митилински епископъ. Около 518 год. написалъ Църковна история, която обхваща времето отъ 450 до 491 год.

9. Теодоръ Четецъ (Anagnostes), роденъ въ Пафлагония (Мала Азия) и на църковна длъжность четецъ при цариградския храмъ „Св. София“. Въ първата половина на VI в. той написалъ църковна история споредъ трудоветѣ на тримата църковни историци отъ V в. Сократъ, Созоменъ и Теодоритъ Кирски и съ допълнение за времето отъ края на царуването на Теодосия Млади (408—450) до възцаряването на Юстиниана Велики (527—565). Ако съ първата часть на своя трудъ Теодоръ Четецъ се явява обикновенъ компилаторъ на предишнитѣ църковни историци, то съ втората часть на църковната си история той е тѣхенъ продължитель. Отъ неговото продължение сж запазени само извлѣчения [9].

10. Максимъ Изповѣдникъ (ὁ Ὁμολογητής), роденъ въ Цариградъ около 580 год., билъ нѣколко време секретарь на визант. импер. Ираклий (610—641), но въ 630 год. станалъ монахъ и билъ игуменъ на единъ манастиръ въ Хрисополъ, до Цариградъ. Поради монотелитската политика на импер. Ираклий, Максимъ заминалъ за Римъ и въ Северна Африка ималъ прение съ бившия цариградски патриархъ Пиръ (638—641), когото оборилъ. Въ Римъ той ревностно поддържалъ халкидонското изповѣдание. Той пострадалъ за борбата си срещу монотелитството (стр. 399). Ако и да почиталъ високо Аристотела, Максимъ се отличилъ като умозрителенъ и мистиченъ богословъ. Негови по-главни съчинения сж: Изяснения на трудни мѣста отъ Св. Писание (Περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας γραφῆς), отправено до игумена Таласий; Коментари върху Псевдодионисия Ареопагитъ и нѣкои слова на Григорий Богослова; Разговоръ между игуменъ и монахъ за духовния животъ; Μυσταγωγία, въ която дава символично-мистично обяснение на Църквата и на богослужебнитѣ действия.

11. Романъ Славкопѣвецъ (ὁ Μελῳδός), първенъ дяконъ въ Беритъ, после първенъ пѣвецъ въ цариградската църква „Св. София“ въ времето на импер. Анастасий I (491—518). Той написалъ много църковни пѣсни, наричани контаци. Нему се приписва дивната църковна пѣсень на Рождество Христово „Дѣва днесь пресъществennаго раждаетъ“. Романъ е единъ отъ най-вдъхновенитѣ църковни пѣснописци. Krumbacher го смѣта за „най-голѣмия поетъ отъ византийско време“ [10].

Църковни пѣснописци били още: 14. цариградскиятъ патриархъ Сергий (610—638), написалъ акатистъ за св. Богородица въ 626 год. поради освобождението на Цариградъ отъ нашествието на аваритѣ; 15. неговиятъ дяконъ Георги Писидиецъ, комуто погрѣшно се приписвалъ акатистътъ на патр. Сергия; 16. цариградскиятъ патриархъ св. Германъ (715—730); 16. св. Андрей, архиепископъ Критски († 712), съставилъ покайни пѣсни, наречени Великъ канонъ, които се пѣели въ четвъртъкъ на петата великопостна седмица.

12. Иоанъ Схоластикъ, антиохийски презвитеръ и после цариградски патриархъ (565—578), е известенъ съ своитѣ църковно-канонически трудове, заради които се смѣта за баща на църковното право на Изтокъ. Той пръвъ съставилъ системенъ сборникъ на канонитѣ (Συναγωγὴ κανόνων), раздѣленъ на 50 глави, и системенъ сборникъ на законитѣ за църквата въ 87 глави. Неизвестно кога точно двата сборника били съединени въ едно цѣло, наречено номоканонъ (Νομοκάνων, сир. Законоправило). Тоя номоканонъ погрѣшно билъ приписванъ на Иоанъ Схоластика. Понеже е раздѣленъ на 50 глави, тоя трудъ е известенъ подъ названието номоканонъ въ 50 титули. Славянскиятъ просвѣтитель св. Методий го превелъ на старобългарски.

б) **Следъ вселенскитѣ събори (787—1453).** — Следъ духовния смутъ, причиненъ отъ иконоборството, въ Византия започналъ периодъ на умственъ подемъ. Последнитѣ византийски императори-иконоборци взели да съзнаватъ ползата отъ богословската наука. Импер. Теофилъ (829—842) открилъ училище. За такъвъ преломъ може би оказала влияние и арабската държава, която, ако и да била мухамеданска, почнала да усвоява византийската образованость и се славѣла съ учени люде (медици, математици). Голѣмъ тласъкъ за развитието на наукитѣ въ Византия далъ кесарь Варда, който въ срѣдата на IX в. открилъ висше училище въ магнаурския дворецъ въ Цариградъ. Това училище е известно подъ названието Магнаурска школа. Въ нея били преподавани философия, геометрия, астрономия, граматика, музика. Пръвъ началникъ на това училище билъ Лъвъ Граматикъ, бившъ солунски архиепископъ, лишенъ отъ катедрата по подозрение въ иконоборски мисли. Той преподавалъ философия. Учението било безплатно, а преподавателитѣ получавали държавни заплати. Кесарь Варда често посещавалъ уроцитѣ и насърдчавалъ прилежнитѣ студенти съ награди. Магнаурското училище твърде се издигнало, когато тамъ преподавалъ голѣмиятъ византийски ученъ Фотий. Единъ отъ отличнитѣ му ученици билъ синътъ на солунския другарий Лъвъ, Константинъ-Кирилъ, който после създалъ старобългарската и славянската образованость. Импер. Василий I Македонецъ (867—886) не билъ образованъ, но силно обичалъ просвѣтата и далъ високо образование на всичкитѣ си деца. Неговиятъ синъ и приемникъ импер. Лъвъ VI Мждри (886—912) билъ забележителенъ ученикъ на Фотия и усърдно се занимавалъ съ наукитѣ въпрѣки тежкитѣ му грижи за държавата, поради което и билъ наричанъ Мждри (σοφὸς) или философъ. Синътъ на Лъва VI, импер. Константинъ Багренородни (912 до 959) сжщо билъ ученъ мжжъ и насърдчитель на общественото образование. Неговото желание било да има образовани

държавни мѫже и служители. Той не жалѣлъ пари да си достави книги, отъ които не се отдѣлялъ и въ време на военнитѣ си походи. Неговиятъ дворецъ билъ отворенъ за хората на науката, станалъ домъ на ученитѣ.

За разпространение на просвѣтата полагали грижи сѫщо и други императори отъ X, XI и XII в. (Константинъ Дука, Михаилъ Дука, Алексий Комнинъ, Мануилъ Комнинъ). Презъ XI в. въ Цариградъ изпъквала цѣла класа учени, наричани философи, съ свой вождъ, титулуванъ ὕπατος τῶν φιλοσόφων. Такъвъ билъ Михаилъ Пселъ, който по ученость и образователно влияние наподобявалъ патр. Фотия. Презъ XII в. въ Цариградъ имало научно учреждение (нѣщо като академия на наукитѣ). То се състояло отъ 12 учени, които били смѣтани за най-вещи по научни въпроси. Следъ падането на Цариградъ подъ латинцитѣ, византийската просвѣта отслабнала, но импер. Михаилъ Палеологъ (1261—1282) взелъ мѣрки за подигане на образованието. Покровители на науката били и неговитѣ приемници, особено Андроникъ II Палеологъ и Мануилъ II Палеологъ.

Византийското образование било тѣсно свързано съ богословието. Философията била главната наука въ Магнаурската школа. Тя обхващала и подкрепяла християнското богословие. Възпитаницитѣ на това училище били единъ видъ богословствуващи енциклопедисти. Така се обяснява, че магнаурски възпитаници — свѣтски лица (напр. импер. Лъвъ VI Мѫдри) писали богословски съчинения и проповѣди. Който билъ титулуванъ „философъ“, той билъ сѫщевременно и богословъ (славянскиятъ апостолъ Кирилъ, импер. Лъвъ VI, Михаилъ Пселъ). Подвластна на богословието, науката не проявила творчески полетъ. Не се създали нови философски системи, нито се откривали нови научни хоризонти. Ученитѣ се прекланяли предъ древната мѫдрость (класическа и християнска) и се стремѣли да я направятъ достѫпна за своето общество. За тази цель тѣ ревностно събирали съчиненията на древнитѣ писатели и по тѣхъ съставили свои компилативни трудове. Ясенъ изразъ на тогавашното библиофилство (книголюбие) далъ Фотий съ своето съчинение „Библиотека“. Липсата на научень критицизъмъ благоприятствувало да се подаватъ на суевѣрия и византийскитѣ „философи“, да се разпространяватъ астрологията и др. окултни схващания. Отъ старогръцкитѣ философи най-голѣмо влияние упражнявали Аристотелъ и Платонъ. Нѣкои учени предпочитали единия предъ другия. Презъ XV в. дори се открила борба между платоници и аристотелици. Повечето образовани духовни лица били привърженици на Аристотелевата философия, която съ своя логически характеръ помагала за изясняване на догмитѣ. Цариградскитѣ патриарси Фотий и Генадий Схоларий били върли противници на Платона и горещи привърженици на Аристотела.

Презъ тоя периодъ богословската мисъль нѣма самостоенъ характеръ. Богословскитѣ трудове, както и свѣтскитѣ, сѫ били подражателни, компилативни [11].

По-видни църковни писатели били:

а) **Презъ IX—X в.** — 1. Теодоръ Студитъ († 826), игуменъ на Студийския манастиръ въ Цариградъ, голѣмъ борецъ срещу иконоборството и бележитъ богословъ. Писалъ епиграми (за иконитѣ, светии, църкви) проповѣди и църковни пѣсни.

2. Никифоръ Изповѣдникъ, цариградски патриархъ (806—815, † 828), сѫщо страдалецъ за иконопочитанието. Освенъ богословски съчинения, той написалъ хронография, въ която дава сведения и за българо-византийскитѣ отношения презъ VII и VIII в.

3. Теофанъ Изповѣдникъ, роденъ въ Цариградъ въ време на импер. Константинъ Копронимъ (741—775) отъ знатни родители, роднини на македонската династия. Той отъ младини се предалъ на монашески животъ и билъ сподвижникъ на цариградския патриархъ Никифоръ Изповѣдникъ въ борбата имъ срещу иконоборството. Теофанъ умрѣлъ на заточение въ о. Самотраки († 817). Въ византийската литература той е известенъ съ своята хронография, въ която описва времето отъ римския императоръ Диоклетианъ (284) до свалянето на визант. императоръ Михаилъ I Рангаве (813). Въ нея сѫ дадени сведения и за България.

4. Теофанъ Начертани (ὁ Γραπτὸς), отъ 843 год. никейски митрополитъ и страдалецъ за иконопочитанието, е съставилъ църковни пѣсни (канони на 8-тѣ гласа за ангелитѣ, апостолитѣ и други).

5. Иосифъ Студитъ, братъ на Теодоръ Студита и солунски митрополитъ, сѫщо се борилъ за иконопочитанието и написалъ църковни пѣсни (великопостни и др.).

6. Иеромонахъ Иосифъ Пѣснописецъ (Ὑμνογράφος) († 883), страдалецъ за иконопочитанието и даровитъ християнски поетъ. Известни сѫ много негови канони. Той се смѣта за съставитель на великопостния триодъ. Пѣснитѣ му сѫ твърде прочувствени.

7. Фотий, цариградски патриархъ (858—869, 879—886, † 891), е най-учениятъ и най-плодовитиятъ църковенъ писатель следъ вселенскитѣ събори. Като свѣтско лице той билъ преподаватель въ Магнаурската школа и после заемалъ висока държавна длъжность. Плодъ на неговата голѣма начетеность било съчинението му „Библиотека“ (Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη), въ което дава свои критични бележки за прочетени отъ него книги (279 съчинения на старогръцки писатели, богословски, църковноисторически и др.) и ценни извадки отъ тѣхъ. Тоя трудъ има историческа стойность, понеже въ него се споме-

натъ древни съчинения, които не сж дошли до насъ. Известенъ билъ подъ негово име номоканонъ въ 14 титли (системно изложение на канонитѣ и държавнитѣ закони досежно църквата въ 14 отдѣли), но той не билъ съставенъ отъ него, а отъ неизвестно лице може би презъ първата половина на VII в. Втората редакция на тоя номоканонъ [12] е станала въ 883 год. и навѣрно патр. Фотий участвувалъ въ нея. Свързанъ съ името на патр. Фотия, тоя църковенъ сборникъ се ползувалъ съ голѣмъ авторитетъ въ Православната църква. Номоканонътъ е съединенъ съ сбирка (συναγωγὴ), въ която всички канони (апостолски, на вселенскитѣ събори и св. отци) сж дадени въ хронологиченъ редъ. Дветѣ книги съставятъ единъ църковноправенъ сборникъ подъ название Σύνταγμα.

Едно важно Фотиево съчинение носи заглавие „Амфилохия“ (Ἀμφιλοχία) по името на кизичкия митрополитъ Амфилохий, комуто Фотий отговарялъ на 300 богословски въпроси. Този компилативенъ трудъ е подобенъ на Μυριόβιβλον, представя сборникъ отъ тълкувания на св. Писание, догматически, философски, исторически и др. изяснения. Авторътъ се ползувалъ нашироко отъ съчиненията на църковнитѣ отци и др. писатели, като въ нѣкои мѣста не посочилъ извора. Патр. Фотий написалъ още историческо-полемично съчинение противъ новитѣ манихеи, сир. павликянитѣ (Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως) въ 4 книги, въ първата отъ които излага историята на павликянството, а въ останалитѣ опровергава учението му. Той се борѣлъ енергично срещу нововъведенията въ Римската църква. Освенъ окржжното му послание отъ 867 год., той отправилъ срещу латинцитѣ и съчинението си „За тайноводството (μυσταγωγίας) на Св. Духъ“, въ което опровергава твърде убедително западното учение за изхождане на Св. Духъ и отъ Сина (Filioque). Това съчинение било високо ценено отъ православнитѣ богослови. Фотий съставилъ „Сборникъ на думи“ (Λέξεων συναγωγὴ), сир. речникъ, въ който обяснява непонятни думи у класицитѣ и др. писатели. Той оставилъ много слова и писма съ разнообразно съдържание (богословско, историческо).

8. Петъръ Сицилийски, родомъ вѣроятно отъ Сицилия, написалъ „История на манихеитѣ“, въ която излага историята на павликянитѣ до срѣдата на IX в. и тѣхното учение. Авторътъ смѣталъ павликянството за манихейство и затова отначало говори за древнитѣ манихеи. Неговиятъ трудъ е най-достовѣренъ изворъ за тая ересь, тъй като ималъ възможность лично да я изучи при деветмесечното си пребиваване между павликянитѣ въ Армения съ политическа мисия. Петъръ Сицилийски написалъ и слова противъ павликянитѣ. Патр. Фотий навѣрно се ползувалъ отъ тоя трудъ на Петра Сицилийски за своята полемика противъ павликянитѣ (между първата киига на казаното Фотиево съчинение и труда на Петра Сицилийски има голѣмо сходство).

9. Симеонъ Метафрастъ. Нѣкои историци го отъждествяватъ съ византийския сановникъ и хронографъ Симеонъ Магистъръ и Логотеръ (X в.). Симеонъ Метафрастъ е живѣлъ въ последната четвъртъ на X в., въ царуването на импер. Василий II Българоубиецъ. Той съставилъ сборникъ отъ „Жития на светиитѣ“ по стари агиографски съчинения, и поради това добилъ прѣкора „μεταφράστης“ (преложитель). Застѫпени сѫ само светиитѣ (предимно мѫченици), почитани отъ Източната църква по реда въ минология (месецословъ) на импер. Василий II Българоубиецъ. Ако и недостатъчно критични, житията на Симеона Метафраста били високо ценени въ Византия. Авторътъ билъ почитанъ наравно съ Василия Велики и Иоанъ Златоуста. Църквата дори го причислила къмъ лика на светиитѣ.

10. Икуменийъ, епископъ въ Трика (Тесалия) около 990 год., е известенъ съ екзегетичнитѣ си трудове, съставени по тълкуванията на древнитѣ църковни отци, особено на Иоанъ Златоуста и Теодорита Кирски.

б) **Презъ XI и XII в.** — 11. Симеонъ Нови Богословъ (род. въ 1025 год. † следъ 1092), монахъ и после игуменъ на цариградския манастиръ Св. Мамантъ. Съ своитѣ произведения той далъ тласъкъ на мистичното богословие и билъ нареченъ Богословъ (Θεολόγος) заради неговото проникновено учение за Бога Слово. Голѣмиятъ му религиозенъ опитъ е изразенъ въ неговитѣ слова („За духовното дѣлание“, „За съвършеното безстрастие и светость“ и др.), написани просто, но вдъхновено и поучително.

12. Никита Ститатъ (Στηθάτος, Pectoratus), монахъ на Студийския манастиръ около срѣдата на XI в., мистиченъ богословъ, както Симеонъ Нови Богословъ, и ревностенъ полемистъ противъ латинцитѣ. Кардиналъ Хумбертъ въ Цариградъималъ предъ видъ неговата „Книга противъ латинцитѣ“, която не е научно и убедително написана. Повечето му съчинения иматъ за предметъ подвижническия животъ и мистиката (За душата, За рая, За небесната и църковната иерархия.

13. Михаилъ Пселъ (Ψελλός) е заемалъ високи длъжности въ Цариградъ още отъ царуването на Михаилъ V Калафатъ (1041—1042) и действувалъ като пръвъ министъръ на импер. Михаилъ Дука (1071—1078). Той билъ смѣтанъ за най-ученія човѣкъ презъ XI в. въ Византия, носѣлъ титлата ὑπέρτιμος и ὕπατος τῶν φιλοσόφων. Пселъ билъ вещъ въ всички тогавашни науки (философия, риторика, богословие, физика, астрономия, геометрия, медицина, военни науки). Въ Цариградъ открилъ училище, отъ което излѣзли цѣлъ, споредъ неговитѣ думи. „сонмъ философи“. Пселъ билъ твърде плодовитъ писатель, поради което билъ нареченъ πολυγραφώτατος. Едно отъ главнитѣ му съчинения е Διδασκαλία παντοδαπὴ (Разнообразно учение), писалъ и хронография за времето отъ 976—1077 год.

14. Лъвъ, бившъ цариградски клирикъ и после (отъ 1037 год.) охридски архиепископъ, се проявилъ като силенъ полемистъ противъ латинцитѣ съ своитѣ послания до транийския епископъ Иоанъ (стр. 428).

15. Теофилактъ († около 1108), роденъ въ Еврипа (о. Евбея), охридски архиепископъ, билъ високообразованъ иерархъ. Преди да заеме охридския престолъ, той билъ на длъжность „учитель на риторитѣ“ въ Цариградската патриаршия. Теофилактъ се прочулъ като опитенъ тълкуватель на св. Писание. Дошли сѫ до насъ негови тълкувания на цѣлия Нови заветъ и на нѣкои малки пророци. Той се ползувалъ най-вече отъ тълкуванията на Иоанъ Златоуста, но дава и свои мнения особено въ връзка съ новитѣ ереси и съ отклоненията на латинцитѣ. Теофилактъ написалъ и за латинскитѣ различия, къмъ които се отнасялъ вѣротърпимо, въ противоположность на цариградскитѣ патриарси Фотий, Михаилъ Керуларий и своя съвременникъ Николай Граматикъ, но въ съгласие съ антиохийския патриархъ Петъръ III. Той смѣталъ за непростима заблуда само латинското учение за Св. Духъ, като приемалъ за православно твърдението, че Св. Духъ изхожда отъ Отца чезъ Сина. Запазени сѫ много негови писма, отправени отъ Охридъ до епископи и държавни чиновници. Тѣ сѫ преведени на български отъ варненско-преславския митрополитъ Симеонъ и издадени въ Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, т. XXVI. Теофилактъ обогатилъ и агиографската книжнина съ житията си на 15-тѣ Тивериополски мѫченици и св. Климента Охридски, за когото писалъ и химни.

16. Евтимий Зигавинъ (Ζυγαβηνὸς или Ζυγαδηνὸς), цариградски монахъ въ началото на XII в., по поржка на импер. Алексий Комнинъ (1081—1118), е написалъ голѣмия си трудъ Παναοπλία δογματικὴ (Догматическо всеоржжие), въ което опровергава ереситѣ (между тѣхъ и богомилството). Зигавинъ изобличилъ богомилството още въ съчиненията си „Опровержение на нечестивитѣ масалиани“ и „Противъ еретицитѣ, наричани фундаяти“. Той съставилъ и тълкувания на св. Писание по трудоветѣ на Икумения Трикски и Теофилакта Охридски.

17. Иоанъ Зонара (Ζωναρᾶς), високъ държавенъ чиновникъ и после монахъ презъ първата половина на XII в., написалъ тълкувания на църковнитѣ правила и хронография, която започва отъ сътворението на свѣта и свършва съ възкачването на импер. Иоанъ Комнинъ (1118—1143).

18. Другъ виденъ канонистъ отъ сѫщото време билъ Алексий Аристинъ (Ἀριστηνὸς), великъ икономъ при Цариградската патриаршия. Въ времето на импер. Иоанъ Комнинъ (1118—1143) той издалъ коментаръ на единъ сборникъ съ църковни правила, съставенъ по-рано.

19. Нилъ Доксапатъръ (Δοξαπατρῆς), византийски архимандритъ въ Южна Италия, после на длъжность въ Цариградъ, по искане на сицилийския краль Роджеръ II (1101—1154) е написалъ въ 1143 год. книга За петтѣ патриаршии, въ която оборва латинския възгледъ за главенството на папата. Въ това съчинение сж даденн сведения и за епархиитѣ на автокефалната Българска (Охридска) архиепископия.

20. Евстатий, роденъ вѣроятно въ Цариградъ, дяконъ въ цариградския храмъ Св. София и преподаватель по риторика, после солунски митрополитъ (1174— къмъ 1194). Добъръ познавачъ на класическата гръцка литература, той написалъ ценни коментарии върху творбитѣ на Омира (Илиада и Одисея) и Пиндара. Евстатий писалъ и много богословски съчинения, въ които блести дълбока мисъль и копнежъ (особено въ съчинението „За лицемѣрието") за истинско християнско общество. Въ очерка си за монашеството („За подобрение на монашеския животъ") той бичува нехристиянскитѣ нрави на тогавашнитѣ монаси.

21. Николай († следъ 1166), епископъ Метонски въ Пелопонесъ, е написалъ богословски и философски съчинения, въ които ясно и просто изяснява разглежданитѣ въпроси, въ противоположность на общия навикъ на византийскитѣ писатели да пишатъ на изкуственъ и натруфенъ езикъ. Съ съчинението си „Опровержение на философа Прокълъ" (V в.) той се опълчилъ противъ увлѣчението на образованитѣ си съвременници отъ езическитѣ философски идеи. Николай Метонски се борилъ съ перото си срещу възникналитѣ въ негово време неправославни учения. Известни сж съчиненията му „За тѣлото и кръвьта Христова", „Възражение на съчинението на Сотириха", „Къмъ латинцитѣ по въпроса за Св. Духъ". Нѣкои учени смѣтатъ Николая Метонски за най-голѣмъ гръцки богословъ не само презъ XII в., но и до падането на Цариградъ подъ турцитѣ [13].

22. Теодоръ Валсамонъ († около 1203), хартофилаксъ на Цариградската патриаршия и после (около 1190 год.) антиохийски патриархъ, билъ бележитъ канонистъ. Неговъ важенъ трудъ сж тълкуванията (σχόλια) на т. н. Фотиевъ номоканонъ (въ 14 титули), направени по поржка на импер. Мануилъ Комнинъ и царигр. патриархъ Михаилъ Анхиалецъ (1169—1177). Той добавилъ нови царски наредби и съборни постановления [25].

23. Никита Акоминатъ или Хониатъ († къмъ 1206), роденъ въ Хона (древна Колоса въ Фригия), висукообразованъ византийски държавенъ сановникъ (билъ и управитель на Пловската тема около 1189 год.), е известенъ главно като хронистъ съ своята „История", която описва времето отъ 1118—1206 год., но ценно е и догматическото му ржководство Θησαυρὸς ὀρθοδοξίας (Съкровище на православието), ако и да се ползувалъ отъ Παγοπλία на Евтимий Зигавина, съ вдълбочената си мисъль и живо изложение.

в) **През XIII—XIV в.** — 24. Михаилъ Акоминатъ или Хониатъ († около 1220), по-старъ братъ на Никита Хониатъ, атински митрополитъ, билъ ученикъ на Евстатия Солунски и далъ важни приноси въ гръцката богословска книжнина (катихизични беседи, слова).

25. Димитъръ Хоматианъ, роденъ въ Хома (Мала-Азия), хартофилаксъ на Охридската архиепископия и после охридски архиепископъ (1216— къмъ 1234), виденъ канонистъ, оставилъ много писма съ църковноправно съдържание.

26. Иоанъ, епископъ въ Китросъ (Южна Македония, близу до Солунъ) въ началото на XIII в., сжщо оставилъ писма съ църковно правно съдържание и полемични трудове противъ латинцитѣ.

27. Никифоръ Влемидъ[14] (Βλεμμύδης, † 1272), прочутъ образованъ аскетъ около гр. Ефесъ (къмъ 1261), преподавалъ въ своя манастиръ тогавашнитѣ висши науки (философия и богословие). Неговиятъ ученикъ Георги Акрополитъ го наричалъ „светъ човѣкъ“ и „философъ“. Неговъ ученикъ билъ импер. Теодоръ II Ватаци (1255—1258). Заради своята ученость и добродетели въ 1255 год. архимандритъ Никифоръ Влемидъ билъ избранъ за цариградски патриархъ[11], обаче той решително се отказалъ отъ тази честь. Той оставилъ много съчинения преди лионската уния (1274) по спора между Православната и Католишката църква. Въ едни отъ своитѣ трудове той порицава латинцитѣ, но въ други се показва склоненъ къмъ общение съ тѣхъ, като тълкува Filioque въ смисълъ чрезъ Сина. Подъ влияние на неговитѣ съчинения хартофилаксътъ на Царигр. патриаршия Иоанъ Векъ (1275—1282) станалъ привърженикъ на лионската уния[15], преди да заеме цариградската катедра.

28. Иоанъ Векъ, цариградски патриархъ (1275—1282, † 1298), билъ единъ отъ виднитѣ богослови презъ XIII в. Съ красноречиви проповѣди и трактати той доказвалъ ползата отъ унията, като се основавалъ на теорията за т. н. „икономия“, т. е. за нуждата отъ отстжпки въ полза на църквното единение. Той поддържалъ унията, като разбиралъ Filioque въ смисълъ чрезъ Сина.

29. Георги Пахимеръ († 1310), роденъ въ Никея въ 1242 год., протекдикъ при Царигр. патриаршия и дикеофилаксъ въ императорския дворъ, е писалъ противъ латинцитѣ и „История“, въ която описалъ не безъ грѣшки историята на византийската империя отъ 1258 до 1308 год.

30. Никифоръ Калистъ (Καλλίστου †, следъ 1340), клирикъ при храма Св. София въ Цариградъ, съставилъ не толкова критична „Църковна история“, която се явява единствена следъ VI в. Авторътъ описалъ живота на Църквата до X в. въ 23 книги, отъ които до насъ сж дошли само първитѣ 18 книги (до 610 год.). Той написалъ още проповѣди, тълкувания на св. Писание, жития на светии, тропари, ржководства по риторика[1,6]

31. Матей Властаръ (Βλάσταρις или Βλαστάρης), солунски клирикъ, съставилъ къмъ 1335 год. Азбучна синтагма (Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον), въ което въ видъ на речникъ обяснява църковноправнитѣ наредби. Това съчинение било твърде полезно ржководство и поради това скоро било преведено на старобългарски езикъ.

32. Константинъ Арменопулъ († около 1380), сждия въ Солунъ, написалъ кратки тълкувания на канонитѣ и водилъ полемика срещу исихаститѣ.

32. Григорий Палама (Παλαμᾶς), атонски монахъ и после солунски митрополитъ (1347—1360), билъ ревностенъ защитникъ на исихазма и борецъ срещу варлаамититѣ и акиндинититѣ (срв. по-горе). Известни сж негови слова и догматическо-полемични съчинения. Съвременницитѣ му го почитали за стълпъ на православната вѣра, за втори Атанасий. Въ 1368 година цариградскиятъ патриархъ Филотей го причислилъ къмъ лика на светиитѣ (срв. по-горе). Православната църква чествува паметьта му, освенъ въ деня на неговата смъртъ, още и на втората великопостна недѣля.

34. Нилъ Кавасила (Καβάσιλας), сжщо солунски митрополитъ (следъ Григория Палама) за малко време († 1361), е писалъ полемични съчинения противъ латинцитѣ.

35 Никола Кавасила († 1371), племенникъ на Нилъ Кавасила и неговъ приемникъ на солунската катедра, билъ върлъ противникъ на варлаамитѣ и единъ отъ най-голѣмитѣ представители на мистичното богословие[17]. Главни негови съчинения сж „За живота на Христа“ (Περὶ τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ζωῆς) въ 7 книги и тълкувание на литургията (Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτοιργίας).

г) **Презъ XV в.** — 36. Симеонъ, солунски митрополитъ (1410—† 1429), писалъ диалози противъ варлаамититѣ и латинцитѣ, по догматически въпроси и за богослужението.

37. Силвестъръ Сиропулъ или Згуропулъ, великъ еклисиархъ на Цариградската патриаршия, присжтствувалъ въ фераро-флорентийския съборъ (1438—1439) и написалъ история на тоя съборъ.

38. Георгий Гемистъ Плитонъ († 1451) роденъ въ Цариградъ около 1355 год., живѣлъ повече въ Пелопонесъ и малко време въ Флоренция, гдето по покана на Козма Медичи челъ лекции по философия. Той се борѣлъ да свърже богословието съ Платоновата философия и да отстрани силното влияние на Аристотела, когото смѣталъ за склоненъ къмъ безбожие и подкрепитель на арианството. Тия идеи сж прокарани въ съчиненията му „Разликата между Платоновата и Аристотелевата философия“, „За законитѣ“. Въ своето увлѣчение отъ платонизма той и неговитѣ последователи изказвали и противохристиянски мисли.

39. Георги Схоларий († 1460) или като монахъ Генадий Схоларий, цариградски патриархъ (1453—1459), билъ най-голѣмиятъ противникъ на Георги Плитона, за когото смѣталъ, че заслужвалъ да бѫде изгоренъ. Той изгорилъ главното Плитоново съчинение „За законитѣ". Георги Схоларий участвувалъ въ флорентийския съборъ и защищавалъ унията, но покъсно се опълчилъ срещу нея. Той оборвалъ и иудеитѣ. Ценно е съчинението му въ 5 книги „За Божия промисълъ и предопредѣлението".

40. Висарионъ, ученикъ на Плитона и никейски митрополитъ, билъ ревностенъ привърженикъ на флорентийската уния и после станалъ папски кардиналъ въ Италия, гдето умрѣлъ въ 1472 год. Писалъ въ защита на унията.

41. Маркъ Евгеникъ, ефески митрополитъ († 1447), билъ пламененъ борецъ на православието въ флорентийския съборъ и после. Оставилъ съчинения противъ флорентийската уния.

4. Църковно устройство

а) **Диоцезъ и епархии.** — Отъ всички автокефални църкви въ византийската империя Цариградската патриаршия имала най-голѣмъ диоцезъ, който се състоялъ отъ тритѣ граждански диоцези Тракия, Понтъ и Азия или отъ 28 граждански провинции[18].

Западната граница на Цариградския диоцезъ започвала отъ р. Дунавъ и по р. Искъръ минавала презъ ихтиманския проходъ и Родопитѣ, следвала течението на р. Места и слизала на Бѣло море. Източната граница се движела по византийско-персийската граница, а южната граница отдѣляла Мала Азия отъ Сирия, която съставяла диоцеза на Антиохийската патриаршия. Къмъ 732 год. Царигр. патриаршия обхванала и Източния Илирикъ (западната половина на Балканския полуостровъ съ Солунъ и о. Критъ), както и Южна Италия (Калабрия, Апулия, Отранто и Сицилия). Следъ учредяването на българската патриаршия въ Преславъ (къмъ 919 год.), Цариградскиятъ диоцезъ твърде много се съкратилъ въ Балканския полуостровъ: обхващалъ Тракия, крайморска Македония (съ Солунъ и Филипи) и Гърция съ островитѣ ѝ. Следъ покръстването на руситѣ (988) Царигр. патриаршия придобила грамадна по пространство митрополия, раздѣлена на епископии — Киевската или Руската църква, а презъ XIV и XV в. — и отвѫддунавскитѣ митрополиии Унгровлашка и Молдавска.

Въ старо време църковнитѣ епархии съответствували на гражданскитѣ провинции, които на гръцки се наричали ἐπαρχίαι. Епископътъ на главния градъ въ провинцията се титулувалъ митрополитъ и подъ неговата непосрѣдна власть се намирали всичкитѣ други епископи въ сѫщата провинция. Обаче по-сетне

нѣкои граждански провинции била раздѣлени на повече църковни епархии. Напр. въ Витиния, следъ IV вселенски съборъ (451), се образували две епархии (Никомидийска и Халкидонска). Въ едни и сѫщи провинции сѫществували и т. н. „автокефални (αὐτοκέφαλοι) архиепископии", които били независими отъ митрополититѣ на съответнитѣ провинции, но били подчинени направо на цариградския патриархъ. Тѣ нѣмали подведомствени епископи. Въ единъ списъкъ на епархии отъ VII в., може би отъ времето на импер. Ираклий (610—641)[19], сѫ посочени 34 „автокефални" архиепископии[20], покрай 33 митрополии съ 352 подведомствени тѣмъ епископии[21] или всичко 419 архиерейски катедри. Съ течение на времето нѣкои архиепископии били възведени въ митрополии и нѣкои епископии — въ архиепископии. Въ първата половина на X в. Цариград. патриаршия имала 51 митрополии и 51 архиепископии (всичко 522 архиерейски катедри въ началото на X в. и 502 кат. къмъ 940 год.). По-нататъкъ въ списъцитѣ на епархии се явяватъ още повече митрополии[22]. Въ тия списъци митрополиитѣ били изреждани съ свой номеръ, който означавалъ тѣхната степень (рангъ). Първа митрополия била Кесарийската. Изобщо първостепенни били главнитѣ малоазийски митрополии (Кесарийска, Ефеска, Анкирска, Кизичка, Сардска, Никомидийска, Никейска, Халкидонска) и Ираклийската (въ Тракия), която заемала трето мѣсто. Собствената епархия на цариградския патриархъ се състояла отъ Цариградъ и предградията му. Тя била архиепископия, сир. въ нея нѣмало отдѣлни епископии. Цариградскиятъ патриархъ се титулувалъ, както и сега „архиепископъ на Константинополъ Новия Римъ и вселенски патриархъ" (ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης).

б) **Управителни органи.** — Близки помощници на цариградския патриархъ сѫ били клиритѣ въ катедралния храмъ Св. София. Както въ всѣка епископия, тъй и въ Цариградъ, катедралниятъ клиръ съставялъ патриаршески съветъ, съ помощьта на който патриархътъ управлявалъ своята епархия.

Нѣкои клирици имали опредѣлени църковни длъжности, които въ Цариградската църква постепенно се увеличавали. Презъ периода на вселенскитѣ събори въ Цариградъ имало църковни чиновници: архидяконъ, протопрезвитеръ, синкели, икономи (управители на църковнитѣ имоти), екдици (защитници въ сѫдилищата или адвокати), нотарии (съставители на църковни документи), хартофилаксъ (пазитель на църковната архива, после канцлеръ или началникъ на канцеларията), скевофилаксъ (пазитель на църковнитѣ сѫдове), сакеларий (пазитель на църковнитѣ съкровища, после надзорникъ на мѫжкитѣ манастири), апокрисиарии (представители при императорския дворъ), хорепископи, после замѣнени съ периодевти (инспектори). По-

късно въ Цариградската патриаршия виждаме добре уреденъ многоброенъ чиновнически щатъ, установенъ по подражание на службитѣ въ императорския дворъ. Тѣ били наричани офикиали (отъ ὀφφίκιον, officium, сир. длъжность), сановници (ἀξιωματικοί), дори първенци (ἄρχοντες). Тѣ били класифицирани на 45 степени. Всѣка длъжность съставяла отдѣлна степень. Освенъ това чиновницитѣ били раздѣлени на деветь групи, наричани πεντάδες (петорки), понеже всѣка една група обхващала петь длъжностни лица, а пентадитѣ — на 2 дѣла, наричани дѣсенъ хоръ и лѣвъ хоръ. Дѣсниятъ хоръ се състоялъ отъ първитѣ три пентади или първитѣ 15 степени, а лѣвиятъ хоръ — отъ останалитѣ петь пентади или 30 степени. По-важни длъжности били великъ икономъ, сакеларий, хартофилаксъ, протонотарий (началникъ на нотариитѣ), референдарий (вм. предишния апокрисиарий), логотетъ (смѣтководитель), протекдикъ (пръвъ църковенъ защитникъ и дисциплинаренъ сѫдия, после δικαιοφύλαξ), учитель и риторъ (ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτωρ τῆς ἐκκλησίας), протопрезвитеръ или протопопъ, протодяконъ или архидяконъ, екзархъ (извънреденъ пратеникъ на патриарха).

Царигр. патриархъ, както другитѣ източни патриарси, управлявалъ съборно (чрезъ Синодъ) своя диоцезъ. Изглежда, че по силата на 2. правило на II вселенски съборъ, още царигр. архиепископъ Нектарий почналъ да свиква на съборъ ония провинциални епископи, които се случвали въ Цариградъ, или тъй наречения на гръцки Σύνοδος ἐνδημοῦσα. На тоя Синодъ се разглеждали общоцърковни въпроси. Оттогава такъвъ съборъ станалъ обичайно върховно църковно управително тѣло въ Цариградъ.

Епархиитѣ били управлявани отъ митрополититѣ пакъ чрезъ съборъ, който се състоялъ отъ подведомственитѣ имъ епископи. Известно време сѫществували и диоцезни събори, които били свиквани отъ екзарситѣ на диоцезитѣ Тракия, Понтъ и Азия. Когато диоцезнитѣ екзарси станали обикновени митрополити, диоцезнитѣ събори престанали да сѫществуватъ. Патриархътъ билъ непосрѣденъ началникъ на всички митрополити въ Цариградския диоцезъ, както и всѣки митрополитъ билъ непосрѣденъ началникъ на всички епископи въ своята епархия или провинция. Той и епископскиятъ съборъ (Синодъ) били висша църковносъдебна инстанция. Такова положение се запазило и въ другитѣ патриаршии.

Следъ раздѣлянето на църквитѣ (1054) цариградскитѣ патриарси придобили по-голѣма власть надъ митрополититѣ, присвоили си тѣхни права. Митрополититѣ имали почти само предимство на честь предъ епископитѣ. Нѣмало митрополийски или епархийски събори. Патриархътъ пакъ управлявалъ чрезъ Синодъ, но по идея той се явявалъ като обладатель (киријархъ) на цѣлия диоцезъ, а митрополититѣ — само негови обикновени

намѣстници. Този смисълъ имала титлата „екзархъ“, която патриархътъ давалъ на нѣкои митрополити (напр. солунския, унгровлашкия, молдавския и др.). Изразъ на сѫщото положение било т. н. ставропигиално право на патриарха, сир. той ималъ право да отнеме църква или манастиръ отъ ведомството на епархийския архиерей и да я подчини подъ своята власть. Така се явили ставропигиални манастири и църкви наредъ съ епархийскитѣ манастири. Освенъ това патриархътъ могълъ да назначи на служба въ своята катедрална църква и клирици отъ друга епархия, безъ да вземе съгласието на тѣхния архиерей.

При все туй „вселенскиятъ“ патриархъ не е достигналъ автократизма на римския епископъ. Не е престанало да сѫществува общо убеждението, че той е облѣченъ въ власть по съборно изразената воля на епархийскитѣ архиереи и трѣбва да я упражнява съвмѣстно и въ съгласие съ своя Синодъ. Затова презъ XI—XV в. въ Цариградъ били свиквани отъ патриарситѣ много събори, на които се разглеждали и въпроси по църковното управление.

Забележки

[1] Споредъ изчисленията на Rambaud, отъ 479—1453 год. 109 д. били византийски императори или съимператори. Отъ тѣхъ 12 се отказали отъ престола доброволно или насилствено, 12 умрѣли въ манастиръ или въ затвора, 3 били умъртвени чрезъ гладъ, 18 — наказани съ тѣлесни повреди (скопени, ослѣпени, отсичане на носъ и ржце), 20 — отровени, одушени, пратени въ изгнание, убити съ ножъ или хвърлени отъ колона (L'émpire grec au X siècle (Constantine Porphyrogénête), Парижъ 1870, стр. 24).

[2] Подробенъ очеркъ за византийскитѣ нрави вж. у А. П. Лебедевъ Очерки исторіи византійско-восточной церкви отъ конца XI-го до половины XV-го вѣка, Москва 1892. Очерки внутренней исторіи византійской восточной церкви въ IX, X и XI вѣкахъ, Москва 1902.

[3] За пръвъ пѫть се явява тоя епитетъ въ житието на св. Василия отъ псевдо-Амфилохия (ср. Bardenhewer, п. съч., III, стр. 135, заб. 4).

[4] Нѣкои отъ приписванитѣ на Василия съчиненения сж негови (срв. Bardenhewer, п. съч., III, стр. 154—156).

[5] Неговата история, кн. X, гл. 8. Срв. Лебедевъ, Очерки исторіи византійско-восточной церкви отъ конца XI-го до половины XV-го вѣка, стр. 205—206.

[6] Срв. Лебедевъ, Церковная историографія въ главныхъ ея представителяхъ съ IV-го вѣка до X-го, С.-Петербургъ 1903, стр. 163, гдето казва: „Критическіе отзывы Сократа о Руфинѣ, Савинѣ и пожалуй Филипѣ Сидитѣ даютъ видѣть въ немъ очень тоикаго критика письменныхъ историческихъ памятниковъ". Bardenhewer, п. съч., IV, стр. 137—140.

[7] Въ предговора си Созоменъ казва, че съчинението му обхваща времето отъ третото консулство на кесаритѣ Криспъ и Константинъ (синове на Константина Велики) до 17-то консулство на императора Теодосий Млади, сир. отъ 323 или 324 до 439 год. Обаче въ тоя видъ, въ който съчинението му дошло, то се простира до 423 год. Лебедевъ приема, че Созомень описалъ историята на Църквата до 439 год., но краятъ на IX-та книга се изгубилъ (п. съч., стр. 114 и 202).

[8] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 187 сл.

[9] Понеже въ ржкописитѣ тѣзи извлѣчения се срѣщатъ съ подписъ ἐκλογοὶ ἀπὸ φωνῆς Νικηφόρου Καλλίστου, то нѣкои историци мислятъ, че именно Никифоръ Калистъ е направилъ тия извадки. Това мнение се оспорва (вж. у Лебедевъ, п. съч., стр. 239). Лебедевъ представя, че Теодоръ Четецъ написалъ като че две църковни истории: една компилация, наричана Historia tripartita, и една оригинална (продължение на предишнитѣ църковно-исторически трудове) (п. съч., стр. 229—231, 238—240). Това схващане едва ли е приемливо.

[10] „Romanos... ist der grösste Dichter des byzantinischen Zeitalters" (Geschichte der byzantinischen Litteratur, II изд., München 1897, 663). стр.

[11] Срв. Лебедевъ, п. съч., гл. Византийская образованность, стр. 147—183.

[12] Въ тая редакция номоканонътъ билъ допълненъ съ правилата на петошестия трулски съборъ и на двата цариградски събори отъ 861 и 879 год. и съ посланието на цариградския патриархъ Тарасий за симонията. (срв. Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία XVIII, стр. 379, кол. 3; Realencyclopadie für protestantische Theologie und Kirche, т. XV, стр. 389—390).

[13] Срв. Лебедевъ, Очерки исторіи византійско-восточной церкви отъ конца XI-го до половины XV-го вѣка, стр. 536.

[14] За смѣсването на Никифоръ Влемида съ цариградския патриархъ Никифоръ отъ XIII в. вж. критически разборъ на Лебедевъ, п. съч., стр. 37—48.

[15] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 346—347.

[16] За него повече у Лебедевъ, п. съч., стр. 590—604.

[17] Проф. Евс. Поповичъ го смѣта за най-великъ мистически богословъ на гръцката църква (Опћа црквена историја, II, стр. 159—160). Лебедевъ отхвърля мнението на нѣмскитѣ учени, че Николай Кавасила билъ мистикъ, обаче самъ признава, че този църковенъ отецъ „такъ много обращаетъ вни-

манія на духовную сторону человѣка, что доходитъ если не до отрицанія значенія чувственной стороны человѣка, то до пренебреженія ею“ (п. съч., стр. 622 и 628).

[18] Въ Тракия 6: Европа, Родопи, Тракия, Хемимонтъ, Мизия (Долна) и Скития; въ Понтъ 11: Витиния, Пафлагония, Галатия, Кападокия I и II, Армения I и II и др.; въ Азия 11: Хелеспонтъ, Фригия, Писидия, Ликаония, Памфилия, Ликия, Кария, Цикладски острови (споредъ списъка въ Notitia dignitatum отъ началото на V в. у Hieroclis, Synecdemus отъ около 535 год.)

[19] Тоя списъкъ погрѣшно билъ приписванъ на Епифания Кипърски († 402) (вж. Gelzer, Ungedrückte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitia episcopatuum, сп. „Abhandlungen der K. bayerische Akademie der Wissenschaften, т. XXI, ч. III, Мюнхенъ 1900, стр. 531—549).

[20] Петь въ провинцията Родопи, 5 въ Европа, 4 въ Цикладскитѣ острови, 3 въ Зекия, 2 въ Тракия, 2 въ Исаврия и въ др. провинции.

[21] Ефеската митрополия (епархия Азия) и Мирската (епархия Ликия, имали най-много епископии — по 36, Ставрополска (епархия Кария) — 28) Сардска (епархия Лидия) — 26, Пергийска (епархия Памфилия) — 18, Синадска (епархия Фригия salutaris) — 24, Антиохийска (епархия Писидия) — 19, Лаодикийската (епархия Фригия пакатийска) — 17, Сидска (епархия Памфилия) — 16, Иконийска (епархия Ликаония) — 14, Кизичка (епархия Хелеспонтъ) — 12, Родоска (епархия Цикладски острови) — 11, Никомидийска (епархия Витиния) — 8, Анкирска (епархия Галатия)—7, Амасийска (епархия Хеленопонтъ) — 6; Кесарийска (епархия Кападокия), Ираклийска (епархия Европа), Севастийска (епархия Армения II), Мелитинска (епархия Армения II), Клавдиополска (епархия Хонориада), Адрианополска (епархия Хемимонтъ I), Маркианополска (епархия Хемимонтъ II) и Иераполска (Фригия пакатийска) — по 5; Гангърска (Пафлагония), Неокесарийска (Понтъ), Макеска (Кападокия II) и Фазийска (Лазия) — по 4; Тианска (Кападокия I) и Филипополска (Тракия) — по 3; Траянополска (Родопи) — 2. Само Халкидонската митрополия (епархия Витиния) нѣмала епископии. Следъ 732 год. подъ Царигр. патриаршия се намирали митрополиитѣ отъ Източния Илирикъ и Южна Италия. Споредъ списъкъ отъ началото на X в. (между 901 и 907 год.) въ Царигр. диоцезъ влизали митрополиитѣ Солунска (епархия Тесалия(съ 5 епископии, Коринтска (епархия Пелопонесъ) съ 7 епископии, Атинска (епархия Гърция или Елада) съ 10 епископии, Патраска (епархия Пелопонесъ) съ 4 епископии, Лариска (епархия Гърция или Елада) съ 10 епископии, Навпактска (епархия Никополска) съ 10 епископии, Филипийска (епархия Македония) съ 6 епископии, Дирахийска съ 4 епископии, Сиракузка (епархия Сицилия) съ 13 епископии, Катанска (въ Сицилия) безъ епископии, Реджийска (Reggio въ Калабрия) съ 12 епископии, Санта-Северинска (въ Калабрия) съ 4 епископии.

[22] При Алексия Комнинъ (1081—1118) 80 митрополии и 39 архиепископии, при Исаака II Ангелъ (1186—1196) 93 митрополии, при Михаилъ Палеолога (1259—1282) 100 митрополии и 44 архиепископии, къмъ 1298—99 год., при Андроника II Палеологъ (1282—1328), 112 митрополии, при Андроника III Палеологъ (1328—1341) 110 митрополии (Gelzer, п. съч.). Въ тѣзи цифри можемъ да се усъмнимъ, понеже списъцитѣ сж известни само по преписи, но все пакъ показватъ увеличение на епархиитѣ, което се получавало поскоро чрезъ раздроблението имъ.

ГЛАВА ШЕСТА

Цариградската патриаршия подъ турска власть (1453 год. до днесъ)

1. Положението на Цариградската църква до XVIII в.

а) **При султанъ Мухамеда II (1451—1481).** — Византийскиятъ императоръ Константинъ VIII Палеологъ водилъ отчаяна борба срещу турскитѣ пълчища, които обсадили Цариградъ. Той загиналъ юнашки. На 29 май 1453 год. турцитѣ превзели Цариградъ. Византийската империя вече не сѫществувала. Турцитѣ три дни разграбвали богатата столица. Много нейни жители били избити и пленени, други избѣгали. Въ Цариградъ почнали да се заселватъ турци. Църквата Св. София била обърната въ джамия. Скоро обаче султанъ Мухамедъ II позволилъ да се завърнатъ избѣгалитѣ цариградчани въ своя градъ. Той преселвалъ християни въ новата си столица отъ Тракия и други области. Образованъ и вѣротърпимъ, той искалъ да привърже гърцитѣ къмъ своята държава и да ги използува за нейното културно издигане. Неговитѣ секретари били християни. Още преди да завладѣятъ Цариградъ, турцитѣ се отнасяли съ уважение къмъ цариградския патриархъ. Позволявали му да поставя епархийски архиереи въ завладѣнитѣ отъ турцитѣ области и да бѫде въ писмени сношения съ тѣхъ[1]. Съ съгласието на турския султанъ, цариградскиятъ патриархъ подчинилъ диоцеза на унищоженатa Търновска патриаршия (1393). При падането на Цариградъ подъ турцитѣ, тамъ нѣмало патриархъ (навѣрно още отъ 1451 год. следъ оставката на патр. Атанасий II). Като узналъ за това, султанъ Мухамедъ II позволилъ да се избере цариградски патриархъ. Избранъ билъ учениятъ монахъ Генадий Схоларий (1454—1456). Султанътъ го приелъ съ голѣми почести[2] и съ особена грамота[3] потвърдилъ правата на цариградския патриархъ и обезпечилъ религиозно-националното самоуправление на гръцкия народъ. Патриархътъ и подведомственитѣ му архиереи били освободени отъ всѣкакви държавни данъци. Църквитѣ и манастиритѣ имали право да владѣятъ недвижими имоти, които се наричали вакъфски. Християнското богослужение се извършвало свободно. Може би още Мухамедъ II позволилъ, Пасхата да се празднува тържествено споредъ старитѣ обичаи въ Цариградъ (въ квартала, гдето се намирала патриаршията), градскитѣ врати да стоятъ отворени презъ тритѣ

великденски нощи. Султанъ Мухамедъ II позволилъ на патр. Генадий да живѣе при църквата Всеблажена вѣсто при църквата Св. Апостоли, която се намирала много на страна отъ гръцкитѣ квартали[4]. Той посетилъ патриарха въ новото му седалище и водилъ беседа съ него по вѣрски въпроси. Патр. Генадий му представилъ обширно вѣроизложение (въ 20 глави), които кадията въ Верия (Беръ) Ахмедъ превелъ на турски.

Изглежда, че нѣкои образовани гърци скоро се примирили съ новото политическо положение. Гръцки писатели (Критовулъ, Георги Трапезундецъ) пишели хвалебствия за Мухамеда II. Обаче патр. Генадий не ще да е могълъ да понася турската власть, та следъ две години управление напустналъ престола и се оттеглилъ въ манастиръ (първенъ въ Св. Гора, а после въ сѣрския манастиръ Св. Иванъ Предтеча). Ако и да се показвалъ вѣротърпимъ, Мухамедъ II се стараелъ да затвърди мухамеданството въ новата си столица. Той обърналъ църквата Св. Апостоли въ джамия „Султанъ Мехмедъ“ или „Фатихъ“, гдето открилъ медресета (духовни училища), болница, безплатна трапезария и др. Изобщо само въ Цариградъ тъй обърналъ въ джамии осемь църкви, като при всѣка отъ тѣхъ открилъ медресе, което трѣбвало да се издържа отъ тѣхнитѣ приходи. Освенъ това той издигналъ въ Цариградъ четири нови хубави джамии, все съ цель да даде на столицата си мухамедански видъ. Деспотъ по нравъ, той не се колебаелъ да накаже жестоко християнскитѣ духовни лица. Той заточилъ царигр. патриархъ Иоасафъ (1464—1466) и неговия еклисиархъ Мануилъ, като на първия остригалъ брадата, а на втория отсѣкълъ кракъ само поради това, че тѣ не дали разводъ на султанския протовестиаръ Георги Амируци, за да встжпи въ бракъ съ пленената жена на атинския владѣтель. Султанъ Мухамедъ II насилвалъ християни да се потурчатъ (умъртвилъ бившия трапезундски императоръ Давидъ Комнинъ и неговитѣ седемь синове, братъ и племеникъ, понеже отказали да се потурчатъ), обложилъ съ данъкъ Цариградската патриаршия. Негови придворни, трапезундски гърци, му предложили хиляда жълтици, за да изгони патриарха Маркъ Ксилокаравъ и да възкачи вмѣсто него тѣхния съгражданинъ иером. Симеонъ. Оттогава станало обичай, всѣки новъ цариградски патриархъ да плати на султана данъкъ, наричанъ пешкешъ (подаръкъ), чийто размѣръ произволно се увеличавалъ[5]. Патриаршескиятъ престолъ, както и епархийскитѣ катедри почнали да ставатъ предметъ на срамна търговия, която твърде много увреждала Църквата. Неплащането на данъка служело на султана за законенъ предлогъ да сваля патриарха и да опредѣля неговия приемникъ. Патр. Рафаилъ (1475—1476) билъ хвърленъ въ затвора, гдето умрѣлъ, понеже не е могълъ да плати обещаната парична сума.

Както българи и сърби, така и гърцитѣ особено страдали отъ детския данъкъ десетъкъ или отнимането на християнски деца за еничерския полкъ, създаденъ още отъ турския султанъ Орханъ въ 1328 год. Султанъ Мухамедъ II издалъ законъ, споредъ който въ всѣки градъ или село се отнимало по едно дете отъ десеть седемгодишни здрави и красиви деца. Отъ тоя страшенъ данъкъ били освободени Цариградъ съ предградието си Галата, Навплия (въ Гърция), владѣнитѣ по-рано отъ венецианцитѣ мѣста, Арабия, Египетъ и Унгария. Мухамедъ II построилъ въ Цариградъ два сарая, гдето се възпитавали събранитѣ за еничери деца и ставали люти врагове на християнството. Еничерски възпитателни сараи имало още въ Галата и Одринъ[6].

б) **Следъ Мухамеда II.** — Опредѣленото отъ Мухамеда II правно положение на Цариградската патриаршия по начало било зачитано отъ неговитѣ приемници. Цариградскиятъ патриархъ придобилъ голѣма власть надъ своето паство. За турското правителство той билъ висшъ началникъ на гръцкия народъ (милетъ-баши, ἐθνάρχης) и отговоренъ предъ свѣтската власть за него. Неговитѣ широки права били посочвани въ берата, съ който султанътъ го назначавалъ. Предписвало се на духовнитѣ лица, монаситѣ и народа да му се покоряватъ. Патриархътъ ималъ право заедно съ своя Синодъ свободно да поставя епархийскитѣ архиереи и да ги лишава отъ катедри; да събира данъци отъ тѣхъ, свещеницитѣ и паството си; да отнима доходитѣ на непослушни архиереи и други духовни лица; да владѣе всички църковни имоти. Архиереитѣ не могли да посещаватъ Цариградъ безъ позволението на патриарха. Турскитѣ власти нѣмали право да арестуватъ и съдятъ духовнитѣ лица безъ съгласието на патриарха. Както и другитѣ православни църковни началници, цариградскиятъ патриархъ разглеждалъ брачни и други граждански дѣла на своитѣ пасоми. Той могълъ да налага и нецърковни наказания, напр. да осѫжда на затворъ, заточение въ манастиръ или на каторжна работа въ военнитѣ кораби[7].

За да заемѣлъ катедрата си, новиятъ епархийски архиерей трѣбвало да получи чрезъ патриарха султански бератъ, въ който се изреждали неговитѣ канонически и граждански права. И той се явявалъ началникъ на своето паство, което било длъжно да го слуша безпрѣкословно и да му плаща данъци. Епарх. архирей ималъ право да управлява църковнитѣ имоти въ епархията си, да разглежда брачни дѣла, да утвърждава духовни завещания. Изобщо въ Турция митрополититѣ замѣствали кадиитѣ по граждавскитѣ дѣла на християнитѣ. За султана епархийскитѣ архиереи, както патриархътъ, били негови висши служители или сановници. Затова турскитѣ власти се отнасяли съ съответното на сана имъ уважение. Архие-

реитѣ имали право да яздятъ конь и да се придружаватъ отъ свита. Мухамеданитѣ наричали архиерея почтително „деспотъ ефенди“ (господинъ владика). Срѣдновѣковното понятие за архиерея като господарь, владѣтель (δεσπότης, владика) се затвърдило, ако и да не сѫ били вече владицитѣ едри земевладѣлци (чифликчии). Тѣ били самовластни стопани на църковнитѣ имоти въ епархиитѣ си и изобщо си доставяли голѣми доходи, особено въ инороднитѣ епархии (български, сръбски, албански), та съставяли часть отъ плутокрацията на турската държава.

За високото издигане на Цариградската патриаршия спомогнало и обстоятелството, че въ Цариградъ, главно въ Фенеръ, постепенно се увеличили гръцкитѣ богати семейства, които давали здрава подкрепа на своята църква. Изобщо въ Цариградъ имало голѣмо гръцко православно общество (въ края на XVI в. до 100,000 християни[8]). Нѣкои членове на фенерски гръцки родове придобили влияние въ Високата порта съ своето образование и дипломатически способности. Фанариотитѣ изобщо вѣрно служели на турската държава, поради което нѣкои ги наричатъ „християнски турци“. Образовани гърци, които знаели турски езикъ, били назначавани за преводачи (драгомани) на областнитѣ управители-паши и дори въ Високата порта. Презъ XVII в. въ Високата порта имало вече велики драгомани гърци, които водѣли дипломатическитѣ сношения съ западноевропейскитѣ държави. Тѣ съдействували да се засилва влиянието на Цариградската патриаршия върху другитѣ православни църкви въ Турция.

Фанариотитѣ до толкова спечелили довѣрието на турското правителство, че отъ 1712 год., следъ руско-турската битка при р. Прутъ (Бесарабия) султанитѣ почнали да назначаватъ фанариоти за князе (войводи) на васалнитѣ държави Унгровлахия и Молдавия, които оттогава станали богатъ изворъ на материални блага за Цариградската патриаршия.

Християнитѣ били свободни отъ военна повинность, отъ която се откупвали съ плащане харачъ, обаче султанитѣ ги допущали на служба въ военната си флота. Много гърци главно отъ островитѣ служели съ заплата въ турскитѣ кораби още преди падането на Цариградъ. Голѣмата заплата примамвала дори и моряцитѣ отъ западноевропейскитѣ флоти да бѣгатъ при турцитѣ.

Гърцитѣ, както и другитѣ християни, се занимавали съ разни занаяти и най-вече съ търговия, която може да се каже се намирала въ тѣхни ржце. Гръцки търговци откупвали държавнитѣ приходи. По тоя пѫть нѣкои натрупвали голѣми богатства и придобивали грамадно влияние въ работитѣ на Цариградската патриаршия. Такъвъ билъ презъ XVI в. анхиалецътъ Михаилъ Кантакузинъ, нареченъ Шейтаноглу заради своето лукавство. Личенъ приятель на могжщия

великъ везиръ Мехмедъ Сокологлу, той качвалъ и свалялъ патриарси и митрополити[9].

Трѣбва да се изтъкне още, че турскиятъ сждъ дори въ половината на XVI в. още ималъ правно съзнание и се стремилъ да не допуща насилия надъ съвѣстьта, както личи отъ сждебния процесъ противъ мжченика Никола Софийски († 1555).

При все това положението на християнитѣ все повече се влошавало. Султанитѣ не скривали своята ревность да разпространяватъ мухамеданството. Баязидъ II (1481—1512), ако и да билъ кротъкъ и ученолюбивъ, издигналъ въ култъ „свещената война“ (войната срещу християнскитѣ държави). Поради това гърцитѣ го наричали μισόχριστος (христомразецъ) и χριστιανομάχος (християноборецъ). Той обърналъ 10 църкви въ джамии. Неговиятъ приемникъ Селимъ I (1512—1520), пръвъ халифъ отъ турскитѣ султани, заповѣдалъ да се превърнатъ въ джамии всички каменни църкви. Въ Цариградъ не били засегнати само патриаршеската църква „Всеблажена“ и „Св. Богородица“ въ Мухли (ἐν Μουχλίῳ). Той дори искалъ да потурчи всичкитѣ си поданици християни, но великиятъ везиръ и мюфтията го отклонили отъ това намѣрение. Сулейманъ Великолепни (1520—1566), турски законодатель, подчертавалъ въ своитѣ закони неравенството мажду „гяури“ и мухамедани. Въ банитѣ „гяуритѣ“ трѣбвало да употрѣбяватъ отдѣлни пещемали, и на бръснаритѣ било забранено да си служатъ съ една и сжща кърпа и единъ и сжщъ бръсначъ за „гяури“ и мухамедани. Тогава билъ поставенъ въ опасность патриаршескиятъ храмъ „Всеблажена“, но патр. Иеремия I (1522—1545) успѣлъ да го спаси съ помощьта на влиятелния гръцки първенецъ Ксенаки. Все пакъ приемникътъ му Дионисий (1545—1555) се принудилъ да свали кръста отъ този храмъ, за да не дразни турцитѣ.

Следъ смъртьта на Сулеймана Великолепни турската държава почнала да упада. Въ двореца, войската и чиновничеството проникнала нравствена поквара. Тѣ мислѣли за пари и охоленъ животъ. Заедно съ това насилията върху християнитѣ се увеличавали[10]. Султанъ Селимъ II (1566—1574), сластолюбивъ и фанатикъ, се смѣталъ за бичъ Божи и Неговъ мечъ, за изпратенъ отъ Бога разрушитель на християнската вѣра. Селимовитѣ приемници[11] си съперничели по разпустнатъ животъ и жестокости. Въ 1586 или 1587 год. Мурадъ III превърналъ въ джамия патриаршеския храмъ „Всеблажена“ и патриаршията се установила най-после къмъ 1600 год. при църквата „Св. Георги“ въ Фенеръ, гдето се намира и днесъ. Данъцитѣ на християнитѣ извънредно много се увеличили. Пешкешътъ на цариградския патриархъ достигналъ до 4600 жълтици при Иеремия I (1522—1545). Патр. Иоасафъ II (1555—1565) сполучилъ да намали патриаршеския данъкъ до 2000 жълтици,

но при приемницитѣ му пакъ се увеличилъ [12]. Цариградската патриаршия доста обеднѣла. Патр. Дионисий II (1545—1555) се оплаквалъ на руския царь Иванъ Грозни, че патриаршескиятъ манастиръ билъ ограденъ съ дъски и нѣмалъ нито келии, нито дървено масло за кандила. Приемникътъ му Иоасафъ II въ 1561 год. писалъ на сѫщия царь, че гръцкитѣ владици „се лишаватъ дори отъ необходимата храна“ [13]. Патриаршията нѣмала срѣдства да вари миро [14].

Презъ XVII в. положението на Цариградската църква било най-тежко. Погубени били нѣколко патриарси (Кирилъ Лукарисъ въ 1638 год., Кирилъ Контарисъ въ 1639 год., Партений II въ 1651, Партений III въ 1657 год., бившиятъ патриархъ Гавриилъ II въ 1659 год.). Потурчвани били насила дори цѣли християнски села (въ Епиръ, Критъ). Явили се нови християнски мѫченици. Не се позволявало да се строятъ нови църкви, нито да бѫдатъ възобновявани разрушенитѣ християнски светини. Великиятъ везиръ Мустафа Кюпрули (1687—1689) обложилъ съ харачъ дори духовнитѣ лица и монаситѣ. Поради голѣмитѣ данъци както патриаршията, така и отдѣлнитѣ епархии били обременени съ огромни дългове, които били една отъ причинитѣ да се смѣняватъ патриарситѣ [15]. Търговията съ епархиитѣ станала обикновено явление. Който дадѣлъ повече пари, той получавалъ бератъ за исканата епархия. Мѣстнитѣ турски голѣмци продавали и енориитѣ по сѫщия начинъ. Тѣ предписвали на епархийския архиерей да постави за свещеникъ кандидата, който имъ далъ повече жълтици. Въ края на XVII в. турското правителство искало да узакони продаването на архиерейскитѣ катедри, но царигр. патриархъ Калиникъ II свикалъ голѣмъ съборъ въ Одринъ и отстранилъ тази опасность съ голѣми парични разходи, въ които участвували и другитѣ автокефални църкви въ Турция (между тѣхъ и Охридската).

Въ края на XVII в. християнското население много е намалѣло и заедно съ това държавата имала по-малко приходи отъ данъци. Великиятъ везиръ Мустафа Кюпрули се принудилъ да направи реформи: съкратилъ разходитѣ въ султанския дворецъ и измѣнилъ данъчната система. Той позволявалъ да се строятъ нови църкви. Великиятъ пъкъ везиръ Хюсеинъ Кюпрули издалъ въ 1691 год. „Новъ законъ“ (Низами джедидъ), съ който уреждалъ правното положение на християнитѣ. Отъ тогава гръцкитѣ първенци отъ Фенеръ почнали да добиватъ силно влияние въ В. Порта. Съ тѣхно съдействие въ 1759 год. Цариградската патриаршия издействувала отъ султана Мустафа III ферманъ, съ който всѣки новоизбранъ патриархъ трѣбвало да посрещне разходитѣ по своя изборъ отъ личнитѣ си срѣдства, а не, както било до тогава, отъ църковнитѣ срѣдства [16]. Въ 1766 год. тя сполучила да подчини Ипекската архиепископия, а въ 1767 год. — Охрид-

ската архиепископия. Съ тия и др. мѣрки Цариград. патриаршия подобрила своето финансово положение. При все това турскитѣ насилия и произволи не престанали. Въ началото на XVIII в. на цариградската и другитѣ църкви билъ наложенъ новъ данъкъ, нареченъ „мири“ (вѣроятно поземенъ данъкъ). По силата на кючукъ-кайнарджийския договоръ отъ 1774 год. и яшкия договоръ отъ 1791 год., Русия имала право да покровителствува православнитѣ християни въ Турция, обаче тъкмо тогава въ Турция настанали вѫтрешни междуособици. Управителитѣ на нѣкои провинции (Али паша Янински, Османъ Пазвантоглу въ Видинъ и др.) се обявили за независими владѣтели и се стремили да се обогатятъ, обирайки християнското население. Споредъ френския пѫтешественикъ A. Ollivier, християнитѣ сѫ били кравата, която мухамеданитѣ мълзѣли, колчемъ имали нужда[17].

2. Положението на Цариградската църква отъ XIX в. до днесъ

а) **Гръцкото възстание.** — Руско-турскитѣ войни окриляли съ надежда за освобождение православнитѣ народи въ Турция. Фанариотитѣ почнали да мечтаятъ за възстановяване на византийската империя. Руската императрица Екатерина II се отнасяла съчувствено къмъ тази гръцка мечта. Цариградскиятъ петриархъ Самуилъ I незабелязано за турцитѣ засилилъ мегалоелинстата идея съ унищожението на славянскитѣ църкви въ Ипекъ и Охридъ. Владѣейки духовно българи и сърби, Фенеръ билъ увѣренъ, че рано или късно ще ги погърчи и ще създаде грамадна гръцка сила, която ще срази разстроената Турция.

Гръцкото освободително движение започнало главно въ Елада въ края на XVIII в., подъ влияние на френската революция. Султанъ Селимъ III (1789—1808) се опиталъ да въведе преобразования, за да привърже християнитѣ къмъ своята империя. Той намалилъ харача (12 гр. за богатитѣ, 6 гр. за срѣдноимотнитѣ и 3 гр. за малоимотнитѣ), но еничеритѣ и мухамеданското духовенство решително се опълчили срещу него. Въ 1807 год. той билъ сваленъ отъ престола и хвърленъ въ затвора. Неговиятъ приемникъ Махмудъ II (1807—1839) потискалъ християнитѣ. Недоволството на гърцитѣ още повече се усилило, особено следъ Виенския конгресъ (1814 год.), който не е предвидѣлъ никакви мѣрки въ защита на християнитѣ въ Турция. Гръцки търговци въ Одеса (1814 год.) и Виена основали революционна организация наречена, „Ἑταιρία ἐθνικὴ“ (Народно дружество). Тя си поставила за цель да освободи християнитѣ отъ турското робство. Най-напредъ тя се състояла отъ гърци, които живѣели въ Русия н дунавскитѣ княжевства, но после тя намѣрила миого привърженици вѫтре

въ Турция. Нашиятъ народъ е гледалъ изобщо чувствено на това освободително движение и го наричалъ за вѣра, т. е. го схващалъ като борба за християнската вѣра. Видни българи станали етеристи. Най-силно било това революционно движение въ Гърция, гдето нѣмало голѣмо турско население и въ нѣкои мѣста (особено въ планинитѣ), гдето турската власть не е била силна. Рускиятъ офицеръ князъ Александъръ Ипсилинти, гръкъ по произходъ, застаналъ начело на отредъ етеристи и въ февруарий 1821 год. обявилъ въ Молдавия възстание срещу турцитѣ. Турскитѣ войски го разбили и той избѣгалъ въ Австрия, гдето билъ заловенъ и хвърленъ въ затворъ. Обаче въ сѫщото време възстанали и гърцитѣ въ Пелопонесъ (Морея) съ лозунгъ „Нито единъ турчинъ въ Морея и дори въ цѣлия свѣтъ“. Раздвижили се и гърцитѣ въ бѣломорскитѣ острови и др. области на Гърция. Въ възстанието взели участие и духовни лица. Патраскиятъ митрополитъ Германъ благословилъ възстаническото знаме и водилъ ожесточена борба срещу турцитѣ отъ манастиря „Μέγα Σπηλαῖον“ (Голѣма пещера). Началници на възстанически отреди били и нѣкои епископи. Сѫщо и атонски монаси дигнали оржжие. Възстаницитѣ безпощадно избивали турцитѣ и скоро станали господари на голѣма часть отъ Гърция.

Цариградската патриаршия се стремила да запази довѣрието на султана. Въ 1770 год. бившиятъ цариградски патриархъ Серафимъ II (1757—1761), избѣгалъ отъ Св. Гора въ Русия, откждето се обърналъ съ възвание къмъ гръцкия народъ да вдигне възстание срещу турцитѣ. Обаче царигр. патриархъ Теодосий II (1769—1793) предалъ това бунтовническо послание на В. Порта, като ѝ представилъ писмено изложение, въ което осжждалъ постжпката на Серафима. Освенъ това той издалъ пастирско послание, съ което съветвалъ своето паство да бжде вѣрно на султана и обявилъ Серафима за низверженъ и смутитель. Сжщо и цариградскиятъ патриархъ Григорий V се стараелъ да не дава поводъ за съмнение у турцитѣ. Въ 1807 год., когато английската флота се явила срещу Цариградъ, той събралъ 30,000 гърци, които почнали да укрепяватъ крайбрѣжнитѣ крепости. Презъ време на гръцкото възстание, по искане на В. Порта, на 11 мартъ 1821 год. той издалъ окржжно послание, съ което анатемосалъ възстаницитѣ и увещавалъ народа да се подчинява на султана, „нашия благодетель“. Възстанието, споредъ патриарха, е сатанинско дѣло, и дадената отъ възстаницитѣ клетва е недействителна, както клетвата на Ирода, който заповѣдалъ да се обезглави Иоанъ Кръститель. Той смѣталъ духовнитѣ лица, които биха участвували въ възстанието, за губители на своя народъ и ги заплашилъ съ низвержение[18].

Заплашителното послание на патр. Григорий не е оказало никакво влияние на възстаницитѣ. Отъ 25 мартъ 1821 год.

освободена Гърция е водила сѫщинска война съ Турция. Въ Цариградъ било подигнато люто гонение срещу гърцитѣ. Избити били видни цариградчани (великиятъ драгоманинъ на Царигр. патриаршия Константинъ Мурузи, банкери и търговци), синодни архиереи били затваряни. На първия день Пасха (10. IV. 1821 год.) тъкмо, когато извършвалъ богосужение въ патриаршеския храмъ, патр. Григорий V получилъ заповѣдь да се яви въ В. Порта. По негова молба изпратениятъ чиновникъ го оставилъ до края на църковната служба, следъ която по обичая той раздалъ на богомолцитѣ пасхални яйца и отишълъ въ султанския дворецъ. Тукъ той билъ принуждаванъ да открие главнитѣ възстанически дейци, дори му внушавали да се отрече отъ Христа. Отъ двореца още въ сѫщия день турцитѣ върнали патриарха въ Фенеръ и го обесили на самата входна врата на патриаршията. Днесъ тази врата стои затворена. Патр. Григорий пренесълъ страшната смърть като християнски мѫченикъ. Преди да увисне на вѫжето, той се прекръстилъ, падналъ на колѣне обърнатъ къмъ патриаршията и смирено се помолилъ Богу.

Гръцкото население много се изплашило. Никой не се явявалъ да вземе тѣлото на патриарха, за да го погребе. То е висѣло три дни съ надписъ, въ който патриархътъ билъ наричанъ главенъ виновникъ на възстанието. Най-после турцитѣ продали мѫченическото тѣло на група евреи за 800 гр. Евреитѣ го предали на злобно поругание. Влачили тѣлото по улицитѣ и около християнскитѣ църкви съ намѣрение, както турцитѣ имъ заповѣдали, да го разсѣчатъ на части и да го хвърлятъ на кучетата. Обаче християнитѣ успѣли да откупятъ тленнитѣ останки на мѫченика за 100,000 гр. и ги отправили въ Одеса, откѫдето въ 1871 год. били пренесени въ Атина.

Въ Цариградъ били избити и много митрополити и други духовни лица [19]. Новиятъ патриархъ Евгений билъ нападнатъ въ жилището си отъ разяренитѣ еничери, които го насилвали да имъ даде пари. Много църкви въ Цариградъ били разграбени и разрушени. Турцитѣ сѫ разграбили и имотитѣ на цариградскитѣ гърци, които успѣли да избѣгатъ въ Русия и Австрия [20].

Турската мъсть се излѣла и въ други мѣста (Одринъ, Солунъ, Негушъ, Св. Гора, Смирна, Кипъръ, Критъ, Хиосъ) [21] Много гърци паднали въ турски пленъ. Въ Египетъ и Тунисъ били продавани много пленници отъ о. Хиосъ.

Гръцкото възстание и турското гонение разстроило Цариградската патриаршия. Тя загубила 80 архиереи и много низши духовни лица. Турскитѣ изтѫпления почнали да намаляватъ поради енергичната намѣса на Русия, която настоявала Турция да възстанови разрушенитѣ отъ турцитѣ християнски църкви и да не преследва невиннитѣ християни. Въ м. августъ 1821 год. султанъ Махмудъ II предписалъ да не се пакости

на мирното гръцко население. По негова заповѣдь цариградскиятъ патриархъ Евгений обявилъ амнистия на възстаналото население, ако сложи оржжие. И това послание не е подействувало. Борбата между гърцитѣ въ Морея и турцитѣ, подпомагани отъ египетския хедифъ Мехмедъ Али, предизвикала военна намѣса на Русия, Англия и Франция. Въ 1827 год. тѣхнитѣ съюзени флоти разбили при Наваринъ турско-египетската флота. Въ м. априлъ 1828 г. Махмудъ II обявилъ война на Русия и заповѣдалъ да бждатъ изгонени християнитѣ отъ Цариградъ и другитѣ голѣми градове. Войната била победоносна за Русия. По силата на одринския миръ (14. IX. 1829 год.) Гърция била призната за независимо кралство и отново било признато правото на Русия да покровителствува православнитѣ християни въ Турция.

б) **Следъ одринския миръ.** — Цариградската патриаршия претърпѣла териториални загуби, понеже новата гръцка държава не е признавала нейната власть и образувала отдѣлна независима църква, наречена Еладска Обаче отъ друга страна следъ одринския миръ положението на християнитѣ почнало да се подобрява. Султанъ Махмудъ II още презъ време на гръцкото възстание се заелъ да преустрои държавата си и да засили централната власть. Въ 1826 год. той унищожилъ еничерския корпусъ, отъ чието хищничество и жестокости най-много страдали християнитѣ. Той стѣснилъ властьта на областнитѣ управители и ги превърналъ въ свои послушни органи. Съ това билъ въведенъ по-добъръ редъ и законность въ провинциитѣ, ограничавали се произволитѣ на мѣстнитѣ паши и бегове. Християнитѣ били изложени на разни насилия отъ страна на бирницитѣ. Султанъ Махмудъ II опредѣлилъ съ указъ отъ 1834 год., харачътъ да се събира отъ особена комисия съ членове кадията, мутеселимътъ (околийски началникъ), войводата (полицейски началникъ), енорийскиятъ свещеникъ и старейшината на християнската община. Богатитѣ християни трѣбвало да плащатъ 60 гр., срѣдноимотнитѣ — 30 гр. и беднитѣ 15 гр. Бирницитѣ щѣли да получаватъ държавна заплата, съ което се целѣло да се отстрани подкупничеството (рушветчилъкъ). Въ 1837 год. султанъ Махмудъ II обиколилъ Тракия и България (посетилъ и Търново)[22], за да внуши на мухамеданското население да се отнася добре къмъ съжителитѣ си християни.

Реформитѣ на Махмудъ II били продължени отъ неговия синъ султанъ Абдулъ Меджидъ (1839—1861) въ сътрудничество съ своя министъръ на външнитѣ работи Решидъ паша. Още въ 1839 год., скоро следъ встжпването си на престола, той издалъ гюлханския хатишерифъ[23], съ който искалъ да въведе Турция въ кржга на европейскитѣ държави. Християнитѣ почти се изравнявали съ мухамеданитѣ по граж-

дански права. Хатишерифътъ обезпечавалъ живота, честьта и имота на всички султански поданици; забранявалъ да бѫде нѣкой изтезаванъ и наказванъ безъ сѫдъ; отмѣнялъ откупването на държавнитѣ данъци и изисквалъ справедливо облатане съ данъци. Следъ това били издадени редъ закони въ допълнение и въ духа на хатишерифа. Отмѣненъ билъ въ 1847 год. стариятъ законъ, споредъ който всѣки потурченъ се наказвалъ съ смъртъ, ако се отмѣтнѣлъ отъ мухамеданството. Сѫщо въ 1855 год. билъ премахнатъ и данъкътъ харачъ, вмѣсто който християнитѣ трѣбвало да отбиватъ военна повинность, както мухамеданитѣ. Въ 1848 год. и султанъ Абдулъ Меджидъ посетилъ България, за да йвдъхне довѣрие въ турската власть[24]. Обаче всички тия реформи оставали почти само на книга. Християнитѣ били въ действителность пакъ угнетявани отъ мухамеданитѣ само съ тази разлика, че сега можели да обосноватъ своитѣ оплаквания върху новитѣ държавни закони. Тѣ не били взимани въ турската войска и пакъ плащали военень данъкъ, който билъ наричанъ официално беделие, но народътъ продължавалъ да го нарича харачъ до наши дни. Намѣсата на Русия и другитѣ европейски сили подигала духа на християнитѣ, но това дразнѣло мухамеданитѣ. Грабежи и убийства били вършени не само отъ мухамеданското население, но и отъ турски войници и държавни служители. Тукъ-тамъ избухвали възстания, които били най-жестоко потушавани. Въ 1849 год. били избити много християни въ о. Самосъ. По това време насила били потурчени голѣмъ брой християни въ Трапезундъ, Босна и Албания.

Цариградската патриаршия и сега била изложена на сътресения не толкова поради финансови мѫчнотии, колкото поради намѣсата на турското правителство въ нейнитѣ работи. Въ течение на 15 години (1840—1855) се смѣнили 10 патриарси. Сега се надпреварвали за влияние върху нея и представителитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ. Съперничеството между Русия, Франция и Англия се разразило въ кримската война (1853—1856), която се свършила съ поражението на Русия. Въ съгласие съ парижкия договоръ отъ 30. III. 1856 год., султанъ Абдулъ Меджидъ издалъ въ сѫщата година новъ указъ, нареченъ хати-хумаюнъ (височайши указъ), съ който давалъ равни права на мухамедани и християни (пълна религиозна свобода, право да се възстановяватъ и строятъ църкви, достѫпъ на християни въ държавнитѣ военни и граждански училища, достѫпъ на способни християни до държавнитѣ длъжности, участие на християнски представители въ административнитѣ съвети и Държавния съветъ, военна повинность и за немухамеданитѣ, смѣсени сѫдилища за граждански и углавни дѣла между християни и мухамедани, изобщо еднакви налози и повинности за всички отомански поданици). Потвърждавайки правдинитѣ, дадени на

християнскитѣ общини отъ Мухамеда II и приемницитѣ му, султанъ Абдулъ Меджидъ, подбуденъ отъ българскитѣ оплаквания, предписвалъ да се внесатъ преобразования въ управлението на Цариградската патриаршия: новъ правилникъ за изборъ на патриархъ, опредѣлени заплати за патриарха и епархийскитѣ архиереи. Всѣки патриархъ и епархийски архиерей, както и великитѣ равини се задължавали да положатъ клетва за вѣрноподаность. Християнскитѣ и другитѣ немухамедански общини имали право да владѣятъ движими и недвижими имоти, които трѣбвало да се намиратъ подъ надзора на смѣсенъ съветъ отъ духовни и свѣтски лица, избрани отъ и измежду членоветѣ на съответната община.

Възъ основа на хатихумаюна, великиятъ везиръ предписалъ на цариградския патриархъ да създаде при патриаршията Временен смѣсен съветъ, който да подобри устройството и управлението на църквата. На 1 януарий 1858 год. патр. Кирилъ VII (1855—1860) свикалъ 30-члененъ Народенъ съветъ (Ἐθνοσυνέλευσις) [25], който заседавалъ две години и изработилъ новъ уставъ (κανονισμοί) на Цариградската патриаршия (опредѣлилъ избора на патриарха и неговитѣ права, избора на епархийскитѣ архиереи и качествата имъ, съставъ на Синода, постояненъ Смѣсенъ съветъ при патриаршията, заплата на патриарха, архиереитѣ и патриаршийскитѣ чиновници). Петима първостепенни митрополити и постоянни членове на Синода се опълчили рѣзко срещу преобразователната дейность на Народния съветъ съ протестъ отъ юлий 1859 год. Отъ своя страна и българскитѣ представители напустнали Народния съветъ, понеже отхвърлилъ исканията на българския народъ. Обаче съ тоя Съветъ се засилило и затвърдило участието на мирянитѣ въ църковното управление и доста било ограничено самовластието на патриарха и архиереитѣ особено по църковно-стопанскитѣ въпроси. В. Порта използувала твърде умѣло и българо-гръцката църковна разпря, за да направи Цариград. патриаршия послушенъ органъ на държавата. Тя разрешила бълг. църковенъ въпросъ (1870 год.) въпрѣки противодействието на Цариградската патриаршия. Загубила българскитѣ епархии, Цариград. патриаршия прибѣгнала до схизмата (1872 год.), но съ това тя изкопала пропасть между гърци и българи и съдействувала на вѫтрешната турска политика, ржководена отъ принципа „раздѣляй и владѣй“.

Хатихумаюнътъ вдъхналъ голѣми надежди у християнското население. Насърдчени отъ хатихумаюна, въ 1870 год. около 20,000 д. привидни мухамедани въ Трапезундъ и околноститѣ се обявили за християни, каквито били тайно до тогава. Русия ги взела подъ своя защита и турското правителство позволило да се открие за тѣхъ отдѣлна епископия (Аргирополска). Приемникътъ на Абдулъ Меджида, неговиятъ братъ султанъ Абдулъ Азисъ (1861—1876) обявилъ при встжп-

ването си на престола, че ще обезспечи благоденствието на всички жители въ империята безъ разлика на вѣра и народность. Християнски младежи се учили въ турски военни училища (по право, медицина). Имало християни членове въ Държавния съветъ и провинциалнитѣ административни съвети (Идаре-меджлиси), сѫщо и чиновници въ нѣкои държавни учреждения. При все това въ действителность християнитѣ не сѫ били равноправни съ мухамеданитѣ. Имало твърде малко християни на държавна служба и тѣ не могли да промѣнятъ общия духъ на турското общество. Християнитѣ не се ползували съ пълна свобода. Турскитѣ власти правѣли различни прѣчки за строене нови църкви. Животътъ, имотътъ и честьта на християнитѣ, особено въ селата, били винаги заплашени отъ мѣстнитѣ турци. Християнитѣ искали да служатъ въ турската войска, но султанътъ, въпрѣки хатихумаюна, ги освободилъ отъ военна повинность. Както преди, тѣ плащали харачъ и много други данъци, произволно увеличавани отъ бирницитѣ и откупвачитѣ. Насилственото потурчване не било рѣдкость. Буенъ изразъ на турския фанатизъмъ било убийството на двама консули (пруския и френския) въ Солунъ на 6 май 1876 год., когато тѣ се явили да освободятъ една българка, която била насилвана да се потурчи. Турскитѣ безчиния предизвикали да възстанатъ критяни (1876 год.), босненци и херцеговинци (1861 и 1875 год.) и българитѣ въ Срѣдногорието (1876 год.).

в) **Следъ Берлинския конгресъ.** — Воплитѣ на българския народъ трогнали дълбоко руския народъ. Презъ декемврий 1876 год. въ Цариградъ била свикана конференция отъ представители на великитѣ сили за уреждане положението на християнитѣ (главно българитѣ) въ Европейска Турция. Турската държава отхвърлила нейнитѣ предложения, като обявила конституция. На 24 априлъ 1877 год. Русия ѝ обявила война, която се свършила съ санъ-стефанския договоръ (19. II. 1878 год.). По настояване на Англия, тоя договоръ билъ измѣненъ въ Берлинския конгресъ въ полза на Турция. По силата на берлинския договоръ (13. VII. 1878 год.), Турция загубила по-голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ (Старопланинска България, Моравско, Босна и Херцеговина, о. Кипъръ, Тесалия, часть отъ Епиръ).

Цариградската патриаршия, органично свързана съ гръцкия народъ, не се отнасяла съчувствено къмъ голѣмитѣ грижи на Русия за българския народъ. Въ панславизма гърцитѣ виждали смъртенъ врагъ на елинизма. Сѫщо и по чисто материални интереси Цариградската патриаршия не е могла да гледа съ добро око на руското разширение въ Близкия изтокъ, защото то ѝ причинявало териториални загуби. Всѣка нова държава, създадена въ бивши турски области (ще рече, въ епархии на Цариг. патриаршия), се обявявала за независима и въ цър-

ковно отношение. Поради това нѣкои руски пѫтешественици сѫ забелязвали голѣма омраза къмъ Русия въ гръцкитѣ духовни срѣди. Презъ време на кримската война, въ 1854 год. цариградския патриархъ (Антимъ VI) издалъ обща молитва за победа на турското орѫжие. Презъ време на освободителната руско-турска война рускитѣ военачалници останали съ впечатлението, че гръцкото духовенство се отнасяло враждебно къмъ руситѣ [26]. Гърцитѣ енергично действували въ Берлинския конгресъ, за да се намали, колкото може повече, българското княжество.

По силата на берлинския договоръ, Цариградската патриаршия се лишила отъ ведомство само въ присъединенитѣ къмъ гръцкото кралство области, които влѣзли въ състава на автокефалната Гръцка църква [27]. Тя запазила своитѣ епархии въ Европейска Турция (Одринския вилаетъ, Македония, Албания и Епиръ) и въ автономната область Източна Румелия. Сѫщо така Босна и Херцеговина, присъединени къмъ Австрия, останали подъ върховната духовна власть на цариградския патриархъ. Освенъ това въ първитѣ години следъ Берлинския конгресъ, когато българскиятъ екзархъ Иосифъ I не билъ официално признаванъ отъ турцитѣ, Цариградската патриаршия придобила възможность да действува за повторното подчинение на българското население въ Европейска Турция.

Обаче отъ друга страна хитриятъ султанъ Абдулъ Хамидъ (1876—1910) не е преставалъ да мисли за ограничаване правата на Цариградската патриаршия. Въ 1883 год. В. Порта издала предписание, съ което отнимала правото на архиереитѣ да сѫдятъ подведомственитѣ си клирици по граждански и углавни дѣла, да утвърждаватъ духовни завещания, да разглеждатъ наследствени и бракоразводни дѣла, да участвуватъ въ турскитѣ сѫдилища по дѣла на свои пасоми. Всички духовни лица (висши и низши) трѣбвало да бѫдатъ сѫдени отъ турскитѣ сѫдилища, безъ предварително разрешение на висшата църковна власть. Сѫщо така бракоразводнитѣ и наследственитѣ дѣла, споветѣ по църковнитѣ имоти трѣбвало да бѫдатъ разглеждани отъ гражданскитѣ сѫдилища. Отнимало се правото на Царигр. патриаршия да преглежда учебницитѣ на гръцкитѣ училища. Това щѣли да правятъ турскитѣ власти. Царигр. патриархъ Иоакимъ III (1878—1884) си подалъ оставката и заповѣдалъ, въ знакъ на протестъ, всички църковни учреждения да спратъ своята работа. Синодътъ не избралъ новъ патриаръ (Иоакимъ IV, 1884—1887), докато В. Порта не отстѫпила отъ своето решение. Обаче скоро следъ смъртьта на патр. Иоакима IV, В. Порта пакъ поиската да отнеме старитѣ правдини на Царигр. патриаршия. Въ 1888 год. тя отстранила отъ катедритѣ имъ двама митрополити (сѣрския и костурския), безъ да иска съгласието на патриаршията, а

следъ това се опитала да подчини гръцкитѣ и другитѣ инородни училища. Въ 1890 год. султанътъ издалъ берати за български митрополити въ Охридъ и Скопие. Това още повече раздразнило Фенеръ. Патр. Дионисий V (1887—1891) си подалъ оставката и затворилъ всички църкви въ своя диоцезъ (4. X. 1890 год.). Турското правителство насила отворило църквитѣ, но духовенството отказало да извършва богослужение. Отъ тази борба между църква и държава победителка излѣзла първата. Цариградската патриаршия, както и другитѣ самостойни църкви въ Турция, запазили старата си съдебна власть и ржководството на народнитѣ училища. Турското правителство само упражнявало висшъ надзоръ чрезъ инспектори надъ нетурскитѣ училища, съ цель да следи тѣхната политическа насока. На 25 декемврий (Рождество Христово) 1890 год. всички православни храмове били отворени, и патр. Дионисий се върналъ въ Фенеръ, тържествено посрещнатъ отъ народа.

По-нататъкъ Цариградската патриаршия влизала въ остъръ споръ съ В. Порта заради Българската екзархия, която до 1897 год. издействувала султански берати още за петима митрополитѣ (Велесъ, Струмица, Неврокопъ, Битоля и Дебъръ). Въ 1896 год. гърцитѣ въ Критъ възстанали противъ турцитѣ и въ 1897 год. избухнала гръцко-турска война, която се свършила съ поражението на гръцкитѣ войски. Обаче, по решение на великитѣ сили, о. Критъ добилъ автономия съ управитель гръцкиятъ престолонаследникъ Георги. Поради тази загуба турцитѣ били възбудени срещу гърцитѣ, но скоро се засилила дейностьта на Македоно-Одринската революционна организация, и Фенеръ успѣлъ да си възвърне довѣрието на турското правителство. Царигр. паърриаршия се сдружила съ агентити на сръбската пропаганда, и подпомагана отъ гръцкитѣ и сръбскитѣ чети, както и отъ турскитѣ власти, се борила да подчини българското население въ Европейска Турция. Страшниятъ режимъ на султанъ Хамида не билъ чувствуванъ толкова отъ гърцитѣ. Затова патр. Константинъ V ималъ основание да каже въ своята речь, по случай 25-годишното царуване на Абдулъ Хамида (19. VIII. 1900 год.), че султанътъ е далъ „особени доказателства на отеческа любовь и разположение“ къмъ гръцкия народъ[28].

Следъ букурешкия миръ (10. VIII. 1913 год.) Цариградската патриаршия запазила своето привилегировано положение, но поради политическитѣ промѣни нейниятъ диоцезъ е намалѣлъ. Западна Тракия минала подъ ведомството на Бълг. църква, а Южна Македония и Епиръ — подъ ведомството на Гръцката църква. Следъ всеобщата война (1914—1918) правното положение на Цариградската патриаршия се измѣнило коренно. Кемалистична Турция премахна привилегиитѣ на всички религиозни общини. Духовенството има право да се занимава

само съ чисто религиознитѣ нужди на своитѣ пасоми. Вънъ отъ храмоветѣ то, съ изключение на патриарситѣ, може да носи само гражданско облѣкло. Понеже следъ гръцко-турската война (1922 год.) гръцкото и изобщо православното население отъ Мала Азия бѣ изгонено, Цариградската патриаршия въ действителность нѣма никакво ведомство въ тази область.

Забележки

[1] Това съобщилъ цариградскиятъ патриархъ Нилъ на папа Урбанъ VI въ 1384 год. (Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, II, № 379, 87).

[2] Султанътъ го задържалъ на обѣдъ и водилъ съ него дълъгъ разговоръ. На тръгване му вржчилъ скжпоценъ жезълъ и го изпратилъ до двора. Яхналъ хубавъ конь, който му далъ султанътъ, патриархъ Генадий билъ придруженъ отъ султански сановници до катедралната църква „Св. Апостоли".

[3] Не е известно, въ каква форма била издадена тази грамота. Не сж известни берати за цариград. патриарси, по-древни отъ XVII в. (срв. А. П. Лебедевъ, Исторія греко-восточной церкви подъ властію турокъ, II изд., Спб. 1904, стр. 103—105, заб. 1). Византийскиятъ хронистъ Георги Франци, който единственъ съобщава за това, говори общо, че султанътъ далъ на патр. Генадия писмени заповѣди (προστάγματα), съ които предписвалъ никой да не го безпокои и да не му се противопоставя, но да бжде защитенъ, свободенъ отъ данъци и обезопасенъ отъ всѣки противникъ, (ἔδωκε δὲ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ μετ' ἐξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένης κάτωθεν, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ καὶ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστον ἀπὸ παντὸς ἐναντίου καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς) (негова хроника, бонско издание, стр. 308).

[4] Crusius, Turcograecia, стр. 109.

[5] Патр. Дионисий I (1467—1472) далъ 2000 жълтици чрезъ мащехата на султана Мара; Рафаилъ пъкъ, сърбинъ по произходъ (1475—1476) — 2500 ж., отъ които 500 еднократно и 2000 ежегодно (срв. моята История на Охридската архиепископия-патриаршия, II, стр. 62—63, заб. 5).

[6] За еничерството вж. повече у Лебедевъ, п. съч., стр. 158—162; у мене, п. съч., стр. 36—40.

[7] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 108 и 111. Такова наказание предвиждалъ и охридскиятъ архиепископъ Паисий въ 1566 год. за низвергнати клирици въ Италийската епархия (срв. у мене, История на Охридската архиепископия-патриаршия, стр. 416, заб. 3).

[8] Тоя брой се изчислява възъ основа на плащания отъ цариградскитѣ християни харачъ (Zinkeisen, Geschichte des osmanisches Reiches, III, 360—361; Лебедевъ, п. съч., стр. 131).

[9] Zinkeisen, п. съч., III, стр. 299; Лебедевъ, п. съч., стр. 150—151.

[10] Лебедевъ обобщава, че положението на гърцитѣ и другитѣ християни въ Турция не е било твърде лошо; че раята не била щастлива, но не била и угнетена (п. съч., стр. 152—156). Това твърдение съвсемъ не може да се съгласува съ фактитѣ, които по-доле посочвамъ. Напълно основателно казва митрополитъ Филаретъ Вафидисъ, че това, което се давало на Църквата съ едната ржка, било отнимано съ другата; че винаги имали голѣмо влияние религиозниятъ фанатизъмъ на турцитѣ, своеволието на властницитѣ и схващането, че християнитѣ сж рая (подчинени на мухамеданитѣ). (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, III, Цариградъ 1912, стр. 15).

[11] Мурадъ III (1574—1595), Мухамедъ III (1595—1603), Ахмедъ I (1603—1617), Мустафа I (1617—1618), Мурадъ IV (1623—1640).

[12] Патр. Тимотей II (1612—1621) заелъ престола, следъ като обещалъ да плати 8000 жълтици пешкешъ (писмо на патр. Кирилъ Лукарисъ отъ 1613 год.). Срв. митр. Германъ, Συμβολή и пр., стр. 103; митр. Филаретъ, п. съч., стр. 27, заб. 1.

[13] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I. стр. 72, 109.

[14] Патр. Митрофанъ (1565—1572 и 1579—1580) писалъ на руския царь, че отъ 50 години не е било варено миро по нѣмане срѣдства, и го молилъ да му изпрати помощь, за да приготви миро. Патр. Теолиптъ II (1585—1586) се обърналъ съ такава молба до руския царь Теодоръ Ивановичъ, понеже мирото, приготвено съ помощьта на неговия баща за Цариград. църква, било вече свършено (Муравьевъ, п. съч., I, стр. 124, 154).

[15] Въ течение на 80 години (1620—1702) имало около 50 смѣни на патриарси.

[16] Μ. Γεδεών, Πατρ. πίνακες, стр. 653.

[17] Voyage dans l'empire Othoman, l'Egypte et la Perse, Paris 1793, I, стр. 299—300.

[18] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 170—172.

[19] Най-напредъ били обесени затворенитѣ синодни членове Дионисий Ефески, Атанасий Никомидийски, Евгений Анхиалски и осемь други синодни духовни лица; въ м. май — Паисий Созополски, Неофитъ Мириофитски, Герасимъ Ганоски и 143 д. отъ различно звание; въ м. юний — Иоаникий Търновски, деркоскиятъ митрополитъ и др.

[20] А. П. Лопухинъ, Исторія Христіанской церкви въ XIX вѣкѣ, II, I, Петроградъ 1901, стр. 15—24.

[21] Въ Одринъ билъ умъртвенъ бившиятъ цариградски патриархъ Кирилъ VI (1813—1818), трима епископи и около 49 видни граждани; въ Солунъ — мѣстниятъ мнтрополитъ, нѣколко други духовни лица и много граждани; въ Кипъръ — архиепископъ Киприанъ, трима епископи и около 36 други духовни лица; въ Критъ — митрополитъ Герасимъ и шесть епископи. Въ Хиосъ образованиятъ митрополитъ Платонъ Пагидасъ билъ мѫченъ да приеме мухамеданството и после обесенъ, а въ началото на 1827 год. цѣлото хиоско население било подложено на клане (Лопухинъ, п. съч., стр. 24—25).

[22] Вж. описание на Илариона Търновски за посещението на султанъ Махмуда II въ Търново въ моята статия „Стариятъ търновски кодексъ", Годишникъ на Богословския факултетъ, т. XI, стр. 58—60.

[23] Тоя указъ се нарича гюлхански, понеже билъ издаденъ въ двореца, Гюлхане (Розовъ домъ). Хатишерифъ ще рече свещено постановление, свещенъ указъ.

[24] Описание на Неофита Търновски въ п. м. тр. т. XII, стр. 10—11

[25] Цариград. патриархъ — председатель, секретарь, 7 избрани отъ Синода митрополити, 10 мирски представители на православното общество въ Цариградъ и 11 представители на православнитѣ общини въ провинциитѣ (отъ виляетитѣ Одрински, Пловдивски, Солунски, Лариски, Битолски, Босненски, Кастамунски, Митилински, Писидийски, Смирненски).

[26] Срв. примѣри у Лебедевъ, п. съч., стр. 175.

[27] Въ българското княжество и Моравско (Нишка и Нишавска епархии) тя е нѣмала ведомство още преди Берлинския конгресъ, по силата на султанския ферманъ за учредяването на Българ. екзархия.

[28] Повече вж. у Лопухинъ, п. съч., стр. 31 сл.; Лебедевъ, п. съч. стр. 343—344.

ГЛАВА СЕДМА

Отношенията между Цариградската патриаршия и другитѣ християнски църкви въ турско време

1. Съ православнитѣ църкви

Следъ като турцитѣ завладѣли Сирия, Палестина и Египетъ (1517), всичкитѣ четири православни патриаршии пакъ се намирали въ една и сѫща държава, както било въ древновизантийско време, до появата на арабитѣ. Сношенията между източнитѣ патриаршии и Цариградската се засилили. Цариградскиятъ патриархъ, имайки постояненъ досегъ съ централното турско правителство, станалъ посрѣдникъ и ходатай на източнитѣ патриарси предъ султана. Титлата му „вселенски“ придобивала действителенъ смисълъ. Цариградската патриаршия повече отъ всѣкога живѣела съ съзнанието, че тя има висшъ дългъ да бди за другитѣ самостойни църкви, за цѣлата Православна църква. Колкото по-слаба била самодейностьта на останалитѣ църкви, толкова по-скоро тѣ отваряли пѫть за намѣса на Фенеръ въ тѣхния животъ. Когато източнитѣ патриаршии обеднѣли, тѣ паднали въ такава зависимость отъ Цариградската патриаршия, че се погърчили и изглеждали като нейни митрополии[1]. Тя унищожила Охридската и Ипекската архиепископия-патриаршия и подчинила всичкитѣ имъ епархии. Тогава ще да се утвърдило гледището, че само цариградскиятъ патриархъ има право да освещава миро и другитѣ църкви трѣбва да взиматъ отъ него миро като знакъ на единство.

Имало опасность да не би каноническото почетно първенство на цариградския патриархъ да се превърне въ главенство, ако не се пробудѣло арабското православно население въ Сирия и Палестина. Презъ XIX в. то повело борба за църковна независимость (стр. 90, 182). Българскиятъ църковенъ въпросъ сѫщо много допринесълъ за пълното отстранение на тази опасность и да бѫде поставена Цариградската патриаршия на опредѣленото ѝ отъ канонитѣ междуцърковно положение. Схващането, че помѣстнитѣ църкви сѫ равноправни членове на Православната църква, било изразено въ иерусалимския съборъ отъ 1867 год. съ опредѣлението му, че отдѣлнитѣ православни църкви признаватъ само вселенския съборъ за висшъ господарь и сѫдия. Затова и цариградскиятъ патриархъ Григорий VI (1867—1871) усилено действувалъ да се свика вселенски съборъ по българо-гръцката църковна разпра. Не-

говиятъ приемникъ Антимъ VI (1871—1873) желаелъ сѫщото, но не е намѣрилъ поддръжка въ другитѣ православни църкви и се задоволилъ да свика помѣстенъ съборъ, който обявилъ Българската църква за схизматична (1872 год).

Цариградската патриаршия сега се намира въ канонично общение съ всички самостойни православни църкви, съ изключение на Българската църква. Тя вече не настоява на предишното си гледище, че тя единствена е правоспособна да освещава миро и да го раздава на другитѣ църкви. Отъ нея получаватъ миро само църквитѣ Александрийска, Иерусалимска, Кипърска, Гръцка и Сръбска (до недавна). Когато се явяватъ общи църковни въпроси, Цариградската патриаршия се обръща съ окръжни послания (енциклики) до другитѣ автокефални църкви за мнение*.

2. Съ Католишката църква

Следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1453 год.), флорентийската уния изгубила всѣкакво влияние. Патр. Генадий Схоларий станалъ неинъ голѣмъ противникъ. Гърцитѣ ненавиждали католичеството. Не сѫ били праздни думитѣ на византийския сановникъ Лука Нотара, съвременникъ на падането на византийската империя: „по-добре чалма, отколкото папска тиара". Гръцкото население въ венецианскитѣ владения (Пелопонесъ, Критъ, Кипъръ, и др. острови въ Егейско и Йонийско море) било твърде притѣснявано и предпочитало да бѫде подъ турска власть, вѣрвайки, че ще запази поне православната си вѣра[2]. Въ самия гр. Венеция правителството (Съветътъ на десеттѣ) дълго време не позволявало на гръцката колония да има своя църква. Презъ XVI в. нѣкои папи се застѫпвали предъ венецианското правителство за православното население[3]. По политически съображения въ 1527 год. било разрешено да се открие въ Венеция православна гръцка църква съ име „Св. Георги". Безуспѣшни били всички усилия на венецианския латински патриархъ Иеронимъ Квиринъ да подчини тази църква и гръцката община въ Венеция. Въ 1556 год. въ Венеция се установилъ закинтско-кефалонийскиятъ гръцки епископъ, а отъ 1582 год. цариградскиятъ патриархъ назначавалъ архиепископъ за венецианската православна гръцка община съ титла филаделфийски. Първиятъ „филаделфийски" архиепископъ Гавриилъ Севиръ (1582—† 1616) билъ голѣмъ ревнитель на православието. Венецианскиятъ православенъ архиепископъ разширилъ своето ведомство върху православнитѣ гръцки общини въ другитѣ венециански владения и отъ 1644 год. се титулувалъ екзархъ (на царигр. патриархъ). Обаче въ края на XVII в. Венеция почнала да принуждава православнитѣ

* За отношенията на Царигр. църква съ Руската, Ромънската и Сръбската вж. въ съответнитѣ отдѣли.

да признаятъ духовната власть на папата. Филаделфийскиятъ архиепископъ Мелетий Типалдосъ (1681—† 1718) призналъ унията, но по-голѣмата часть отъ паството му останала вѣрна на православието. Венецианцитѣ не позволявали да има православенъ архиерей (митрополитъ) въ главния ионийски островъ Корфу, а само протопопъ (титулувалъ се μέγας πρωτοπαπᾶς). Православнитѣ свещеници въ Корфу и др. острови били задължени, облѣчени въ свещени одежди, да участвуватъ при възкачването или погребението на мѣстния католишки епископъ, да се молятъ за него и венецианската република предъ католишки олтаръ, да му плащатъ данъкъ въ свѣщи, да придружаватъ католишкитѣ църковни шествия, да служатъ заедно съ католишкото духовенство въ нѣкои католишки праздници[4].

Въпрѣки безуспѣшнитѣ унионистични опити, Римъ не е губѣлъ надежда да подчини Източната църква. Отначало папитѣ се борѣли да унищожатъ турската държава и подбуждали западнитѣ държави да предприематъ кръстоносенъ походъ срещу турцитѣ[5]. Когато се влошило положението имъ, християнитѣ въ Турция почнали да гледатъ къмъ Западъ и частно къмъ Римъ съ надежда за освобождение. Православни архиереи почнали да влизатъ въ общение съ папата. Напр. кесарийскиятъ митрополитъ Митрофанъ, изпратенъ въ 1546 год. отъ цариградския патриархъ Дионисий II (1545—1555) да умиротвори православната община въ Венеция[6], по своя воля отишълъ въ Римъ, цѣлуналъ нозетѣ на папата и служилъ въ негово присѫтствие. После той завзелъ цариградския престолъ (1565—1572) съ помощьта на Михаила Кантакузина (стр. 485) и, следъ като билъ сваленъ, въ 1572 год. молилъ папа Григория XIII да го подкрепи да си върне престола[7]. Гръцкитѣ общини въ Италия, подведомствени на Охридската архиепископия, постепенно подпадали подъ папско влияние. Къмъ 1585 год. папата ги билъ вече подчинилъ. Охридскиятъ архиепископъ Гавриилъ не успѣлъ да възстанови властьта на своя престолъ върху тѣхъ. Въ 1595 год. папа Климентъ VIII (1592—1605) издалъ ограничителни наредби, съ които целѣлъ по-скорошното покатоличване на гръцко-албанскитѣ общини въ Италия. Следъ това Римската църква забранила употрѣбата на гръцкия езикъ въ тѣхнитѣ църкви. Нѣкои отъ тѣзи общини (Бриндизи, Бари и Отранто) съвсемъ се поиталянчили, но въ Южна Италия се запазилъ гръцкиятъ езикъ. Отъ гръцкитѣ манастири до днесъ се запазилъ манастирътъ Криптоферата (Grotta Ferrata), близу да Римъ. Отъ италиянскитѣ гърци излизали вѣрни служители на папизма, дори кардинали (калабрийскиятъ гръкъ Вилхелмъ Сирлатъ отъ 1566 год.).

Папа Григорий XIII (1572—1585) започналъ да действува енергично за разпространение на католицизма въ Турция. Въ м. януарий 1577 год. той открилъ въ Римъ гръцко училище „Св. Атанасий Александрийски“, което подготвяло мисионери

за православнитѣ страни. То дало ревностни радетели за католицизма, като Лъвъ Алаций (Allatius, † 1669), отъ о. Хиосъ[8], Петъръ Аркудий отъ о. Корфу († 1633), нареченъ „бичъ за гърцитѣ“ (ἑλληνομάστιξ) и др.

Още по-дейни помощници на папството бѫ били иезуититѣ. Въ 1583 год. папа Григорий XIII изпратилъ въ Цариградъ петима иезуити, които се настанили въ Галата, въ църквата Св. Бенедиктъ, построена отъ генуезцитѣ преди два вѣка. Иезуити после се явили и въ други мѣста на Цариградския диоцезъ (о. Хиосъ, Смирна, Навплия, Патрасъ, Атина). Тѣхната цель била на първо време да привлѣкатъ православнитѣ къмъ уния съ Римъ. Тѣ отваряли училища и болници, раздавали на народа книги, помагали на бедни и изобщо поддържали надеждата, че унията ще постави гръцкия народъ подъ покровителството на западнитѣ държави. Иезуититѣ сполучили да създадатъ униатско движение между гърцитѣ. Въ Цариградъ приемали унията клирици и миряни[9]. За да се заблуди православното общество, тогава по заповѣдь на папа Григория XIII било издадено „изповѣдание на православната вѣра“, ужъ съставено отъ гърци[10].

Царигр. патриархъ Иеремия II енергично се борилъ срещу домогванията на Римската църква. Папа Григорий XIII се опиталъ да го склони да приеме реформирания отъ него календаръ. Той му изпратилъ чрезъ нарочни пратеници любезно писмо и подаръци. Съ това за пръвъ пѫть следъ 1054 год. Римъ влѣзълъ въ сношение съ Цариградската патриаршия. Обаче патр. Иеремия II отхвърлилъ григорианския календаръ съ съборно решение отъ 20. XI. 1583 год. Сѫщо неговитѣ приемници Мелетий Пигасъ (като мѣстоблюститель отъ 1597—1598) и Кирилъ Лукарисъ (1620—1638) сѫ били върли противници на иезуититѣ. Тѣ взимали мѣрки срещу униатството както въ Турция, тъй и въ Полша (Литва и Украйна). Иезуититѣ си служели съ клевети срещу тия голѣми бранители на православието. Говорѣли, че Мелетий Пигасъ приелъ унията и че неговото опровержение на тоя слухъ е съчинено отъ калвиниститѣ. Подкрепяни отъ посланицитѣ на католишкитѣ държави Франция, Австрия и Венеция, тѣ обвинявали Кирила Лукарисъ въ калвинство и държавна измѣна. По тѣхни интриги Кирилъ Лукарисъ петь пѫти билъ свалянъ отъ патриаршеския престолъ. Турското правителство, подъ въздействие на посланицитѣ на протестантскитѣ държави Англия и Холандия, понѣкога не вѣрвало на доноситѣ на католишкитѣ агенти и въ 1625 год. изгонило иезуититѣ отъ Цариградъ, но най-после се подало на католишкитѣ внушения и наказало съ смъртъ Кирила Лукарисъ (стр. 487).

До времето на патриарха Кирилъ Лукарисъ, иезуититѣ успѣвали да се мѣсятъ и въ изборитѣ на царигр. патриарси. Подъ тѣхно влияние се намиралъ Рафаилъ II (1603—1607).

Той повикалъ отявления папистъ Францискъ Кокъ (Κόκος) отъ о. Наксосъ за учитель въ патриаршеското училище. Иезуититѣ издействували на бившия цариградски патриархъ Неофитъ II (1602—1603) да заеме повторно цариградския престолъ (1607—1612)[11].

Въ 1622 год. папа Григорий XV основалъ въ Римъ особено учреждение, което да разпространява планомѣрно католицизма въ православнитѣ страни (Congregatio de propaganda fide). Отъ тогава още повече се засилила католишката пропаганда на Истокъ. Римъ е назначавалъ въ разни срѣдища епископи, подпомагани отъ клирици и монаси отъ различни ордени. Католишкитѣ епископи въ София успѣли да покатоличатъ павликянитѣ около Никополъ и Пловдивъ. Католишката пропаганда енергично действувала въ Цариградъ, гръцкитѣ острови и Мала Азия[12]. На цариградския престолъ почнали да се възкачватъ гръцки митрополити, които съчувствували на Римската църква[13]. Въпрѣки всички свои усилия, католишката пропаганда нѣмала голѣми успѣхи срѣдъ гръцкия народъ, който изобщо останалъ твърде привързанъ къмъ православието. Въ 1848 год. папа Пий IX отправилъ енциклика до православнитѣ църкви съ предложение да се съединятъ съ Римската църква, но и този опитъ, както предишнитѣ билъ безуспѣшенъ. Царигр. патриархъ Григорий VI не е приелъ папската покана да участвува въ ватиканския съборъ отъ 1870 год. И папа Лъвъ XIII полагалъ усилия да привлѣче православнитѣ църкви. На 30 септемврий 1880 год. той обявилъ за църковенъ праздникъ деня на славянскитѣ апостоли св. Кирилъ и Методий; въ 1884 год. той поздравилъ цариградския патриархъ Иоакимъ съ избора му чрезъ своя апостолически делегатъ въ Цариградъ; въ 1894 год. основалъ постоянна кардиналска комисия, която трѣбвало да се занимава съ въпроси за сближение съ православнитѣ църкви. Съ енцикликата си Praeclara отъ 20. VI. 1894 год. той поканилъ източнитѣ църкви да се съединятъ съ Римъ, но Цариградската патриаршия отговорила и този пѫть (1895 год.) съ ясното съзнание, че Римъ е отстѫпилъ отъ Вселенската църква. На 12 юний 1902 год. царигр. патриархъ Иоакимъ III, по свой починъ, запиталъ съ окрѫжно послание другитѣ автокефални църкви, дали не може да се действува за сближение съ Католишката църква, обаче отговоритѣ били отрицателни[14].

Католицитѣ, които живѣели въ по-голѣмата часть отъ диоцеза на Цариградската патриаршия, били подчинени на апостолическия викарий[15] (папски намѣстникъ) въ Цариградъ. Неговиятъ диоцезъ обхващалъ Цариградъ, Македония, Одринско, нѣкои бѣломорски острови (Тасосъ, Самотраки, Имбросъ, Тенедосъ) и Мала Азия (отъ Мраморно море и Бѣло море до Грузия и Кюрдистанъ или шесттѣ турски виляети Бруса, Ангора, Кастамуни, Сивасъ, Трапезундъ, Ерзерумъ, мутесари-

флѣкътъ Измиръ или Смирна и др.). Изобщо той граничелъ въ Европа на северъ съ Софийско-Пловдивския викариатъ и Скопската архиепископия, на западъ съ Драчката архиепископия, на югъ съ апостолическата делегация въ Гърция; въ Азия на северъ съ апостолическата делегация въ Грузия, на югъ съ апостолическата делегация въ Месопотамия и Алепъ и Смирненската архиепископия. Къмъ 1912 год. въ Цариградския викариатъ имало около 30,530 католици, отъ които най-много въ Цариградъ (22,000) и въ Солунъ (около 4500). Тамъ действували мисионери отъ различни монашески ордени[16]. Мисиитѣ ржководѣха много училища. Августинцитѣ имаха духовна семинария Св. Лъвъ въ Кади-кьой (предградие на Цариградъ), гдето издаваха отъ 1899 до 1938 год. научното списание Échos d'Orient. Поради вѣрскитѣ ограничения на днешната турска държава, много отъ тѣзи мисии потърсиха подслонъ въ съседнитѣ православни страни.

с) **Съ протестантитѣ.** — Въ 1519 год. Мартинъ Лютеръ († 1546) ималъ публиченъ диспутъ въ Лайпцигъ съ защитника на папството Иоанъ Екъ (Eck), който между друго твърдѣлъ, че източнитѣ християнски народи, които не признаватъ папата, сж отстжпили отъ християнската вѣра. Лютеръ му възразилъ, че въ такъвъ случай трѣбва да бждатъ смѣтани за еретици всички източни мжченици и светии, които не празнували папата за глава на цѣлата Църква. Близкитѣ сътрудници на Лютера се отнасяли благосклонно къмъ Православната църква, понеже и тя водила борба срещу папството. Ученитѣ протестанти Еразъмъ († 1536), Рейхлинъ († 1522), неговиятъ ученикъ Филипъ Меланхтонъ († 1556) и др. били голѣми елинофили. Богословитѣ въ Магдебургъ започнали бележитото историографско издание Магдебурски центурии, убедени, че древната Източна църква трѣбва да бжде образецъ на християнския свѣтъ. Протестантски водачи завързвали писмени сношения съ гръцки учени, които пребивавали въ Западна Европа (Венеция и др.). Антоний Епархъ, основатель на гръцко училище въ Венеция, е действувалъ за помирението на протестанти и католици[17]. Критяннятъ Франциск Портъ (Πόρτος) станалъ учитель на Калвина († 1564) по гръцки езикъ и неговъ съмишленикъ. Яковъ Василикъ Ираклидъ, титулуванъ князъ на о. Самосъ, е живѣлъ нѣколко време въ Германия и толкова се сближилъ съ лютеранския водачъ Филипъ Меланхтонъ, че искалъ да въведе протестанството въ Молдавия, чийто владѣтель станалъ, обаче скоро (1563 год) билъ убитъ. Сжщо и неговиятъ братовчедъ Яковъ Диасоринъ (Διασσωρῖνος или Δηασσωρηνδς), гръцки книжовникъ съчувствувалъ на протестанството[18].

До тогава Цариградската патриаршия нѣмала ясни сведения за протестанството. Ученолюбивиятъ цариградски патриархъ Иоасафъ II (1555—1565) пръвъ се заинтересувалъ

за това ново религиозно движение. Въ 1558 год. той изпратилъ своя дяконъ, солунчанина Димитъръ Μυσὸς[19] въ Виртембергъ, за да изучи добре лютеранството. Следъ нѣколко месеци (1559 год.) дяконъ Димитъръ се върналъ въ Цариградъ и донесълъ на патриарха писмо на Меланхтона. Въ писмото си Меланхтонъ изказалъ своята радость, че Източната църква е запазена срѣдъ толкова беди, подобно на тримата отроци въ халдейската пещь, и увѣрявалъ патриарха, че протестантигѣ почитатъ св. Писание, правилата на съборитѣ и ученията на гръцкитѣ църковни отци, но отхвърлятъ латинскитѣ измислици. Накрай го молилъ, православнитѣ богослови да не вѣрватъ на клеветитѣ, които врагове на истината разпространяватъ срещу протестантитѣ[20]. Патр. Иоасафъ не е отговорилъ на Меланхтона, обаче при все това оттогава лютеранскитѣ водачи били обзети отъ желанието да влѣзатъ въ тѣсни връзки съ Православната църква, която смѣтали по учение за по-близка до протестантството, отколкото до католичеството. Съ тази цель Меланхтоновиятъ приятель Давидъ Chytraeus († 1600) събралъ отъ образовани гърци въ Венеция сведения за православния Изтокъ и съставилъ въ 1569 год. очеркъ за църквитѣ въ Гърция, Азия и другитѣ източни страни. Тюбингенскитѣ богослови особено взели присърдце тази идея. Яковъ Andreae († 1590), канцлеръ на Тюбингенския университетъ, явно е мислѣлъ за съединение на Православната църква и протестантството. Мартинъ Crusius, професоръ по гръцки езикъ въ Тюбингенския университетъ, силно се интересувалъ отъ живота на гръцкия народъ. Двамата сж започнали преписка съ цариградския патриархъ Иеремия II (1572—1579) чрезъ своя възпитаникъ Стефанъ Герлахъ, пасторъ въ нѣмското посолство въ Цариградъ[21]. Не дълго следъ пристигането си въ Цариградъ (5. X. 1573 год.) Стефанъ Герлахъ се представилъ на цариградския патриархъ и му предалъ препоржчителни писма отъ двамата си професори, които изказвали своята голѣма почить къмъ патриарха. Следъ това реченитѣ тюбингенски професори изпратили на патриарха още писма (4. III. 1574 и 15. IX. с. год.) и аугсбургското изповѣдание въ гръцки преводъ. Патр. Иеремия най-после имъ отговорилъ въ края на 1574 год„ като имъ внушавалъ да не въвеждатъ нѣщо ново въ вѣроучението и да пазятъ това, що Христовата църква приела „писмено и неписмено“ (сир. св. Писание и св. Предания“). По-късно (15. V. 1576 год.) той имъ изпратилъ и обстоенъ „отговоръ“ на аугсбурското изповѣдание въ 21 глави, като отхвърлилъ главнитѣ му положения. Единственото условие за съединение на протестантитѣ съ Православната църква е да приематъ тѣ безусловно учението на Православната църква. Размѣнени били още писма между Иеремия и тюбингенскитѣ богослови, но безъ резултатъ[22]. Следъ последния си (трети по редъ) отговоръ отъ 6 юний 1581 год. патр. Иеремия II пре-

кѫсналъ разисквания̀та съ протестантскитѣ богослови, макаръ че продължавалъ да поддържа приятелски връзки съ тѣхъ [23]. Въ Тюбингенъ не губѣли надежда да привлѣкатъ Православната църква. Мартинъ Crusius продължавалъ да поддържа писмени сношения съ православни гръцки богослови (архиепископъ Гаврилъ Севиръ и Максимъ Маргуний въ Венеция, Теодосий Зигомала въ Цариградъ). Той оказалъ сърдечно гостоприемство на охридския архиепископъ Гавриилъ, който въ 1587 год. посетилъ Тюбингенъ.

Следъ брестъ-литовската уния (1594 год.) протестантитѣ въ Полша били гонени отъ иезуититѣ. Подъ въздействие на князъ Константинъ Острожки, между тѣхъ се явило движение за съединение съ Православната църква. Въ 1599 год. тѣ се обърнали съ молба до цариградския патриархъ (Матей) и алекс. патриархъ Мелетий Пигасъ, като представили изповѣдание на вѣрата отъ 18 членове. Обаче отговорено имъ било (писма на Мелетия Пигасъ отъ 1600 год. до Мартинъ Броневски и др.), че съединение може да има, ако протестантитѣ приематъ православното учение. Скоро въ Полша започнало силно гонение противъ православнитѣ и се прекратили преговоритѣ имъ съ протестантитѣ [24].

б) **Калвиниститѣ и Царигр. патриаршия.** — Калвиниститѣ придобили голѣмо влияние въ Цариградъ въ времето на патриарха Кирилъ Лукарисъ (1620—1638). Този високообразованъ иерархъ, ако и да билъ латински възпитаникъ (стр. 344), ненавиждалъ католишката пропаганда. Още въ Полша, като пратеникъ (екзархъ) на Мелетия Пигасъ, той се сближилъ съ мѣстнитѣ протестанти и заедно съ князъ Острожки ги насърдчавалъ да се съединятъ съ православнитѣ. Като александрийски патриархъ (1602—1620), Кирилъ Лукарисъ е водѣлъ преписка съ видни протестантски богослови (холандския калвинистъ Вюртембогартъ, кентерберийския архиепископъ Георги Аботъ и др). Въ нѣкои отъ писмата си той разглеждалъ вѣрски въпроси и понѣкога изказвалъ неправославни мисли [25], дори желание да реформира Православната църква. Когато Кирилъ Лукарисъ заелъ цариградския престолъ, иезуититѣ, сѫщо така френскиятъ и австрийскиятъ посланикъ въ Цариградъ, започнали да водятъ борба срещу него, считайки го за калвинистъ. Ревностни защитници на патр. Кирила сѫ били английскиятъ посланикъ и особено холандскиятъ посланикъ Корнелий де Хага. Така патр. Кирилъ още повече се свързалъ съ протестантитѣ (калвинисти). Свалянъ по интриги на папскитѣ агенти, Кирилъ билъ наново възкачванъ на цариградския престолъ по застѫпничеството на холандския и английския посланикъ. И еднитѣ и другитѣ привличали на своя страна турското правителство съ голѣми подкупи [26]. Кирилъ високо ценѣлъ подкрепата на Англия. Той изразилъ своята

скръбь по случай смъртьта на нейния краль Яковъ I (1627) съ писмо до кентерберийския архиепископъ Аботъ, а въ 1628 год. подарилъ на английския краль Карлъ I александрийския кодексъ на Библията, а на новия кентерберийски архиепископъ Вилхелмъ Лаутъ — арабския преводъ на екзаплитѣ отъ Петокнижието.

Въ 1629 год. въ Женева излѣзло на латински, а въ 1633 год. (втори пѫть) на гръцки и латински Изповѣдание на Кирила Лукарисъ (Confessio fidei reverendissimi Domini Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani) съ явно калвински мисли[27]. Този документъ произвелъ голѣмъ смутъ. Протестантитѣ го смѣтали за собствено дѣло на Кирила Лукарисъ. Католишки учени отначало твърдѣли, че изповѣданието било съчинено отъ подкупенъ отъ Корнелия де Хага гръкъ или пъкъ отъ холандски калвинистъ, обаче следъ второто издание, разпространено въ хиляди екземпляри, католишкитѣ агенти обявили Кирила за еретикъ-калвинистъ. Още въ 1630 год. православнитѣ въ Русия се усъмнили въ православието на Кирила Лукарисъ и писали въ Яшъ на иерусалимския патриархъ Теофанъ, който обаче решително се изказалъ, че Кирилъ Лукарисъ е православенъ. При все това мнението на католишкитѣ агенти за Кирила Лукарисъ се сподѣляло отъ мнозина архиереи и клирици, които нѣмали лична неприязнь къмъ него. Дори иерусал. патриархъ Теофанъ си промѣнилъ мнението. Това се дължало главно на обстоятелството, че Кирилъ Лукарисъ нито веднажъ не е отхвърлилъ официално приписваното нему изповѣдание, ако и да е отричалъ предъ близкитѣ си, че той е съставилъ това изповѣдание.

Следъ мѫченическата смъртъ на Кирила Лукариса (27. VI. 1638 год.), неговиятъ приемникъ Кирилъ Контарисъ (стр. 487) се заелъ да изкорени влиянието на калвиниститѣ. На 24. IX. 1638 год. той свикалъ въ Цариградъ съборъ, който отхвърлилъ изповѣданието на Кирила Лукарисъ[28]. Киевскиятъ митрополитъ Петъръ Могила (1633—1647) предложилъ на цариградския патриархъ Партений I (1639—1644) да свикатъ общъ съборъ противъ калвинскитѣ възгледи. Той съставилъ на латински въ видъ на катихизисъ изповѣдание на православната вѣра[29], което било прието отъ събори, свикани въ 1640 год. въ Киевъ, въ 1642 год. въ Яшъ и въ 1643 год. въ Цариградъ, и обявено за православно изповѣдание (ὀρθόδοξος ὁμολογία). Още по-рѣзко било отхвърлено калвинското вѣроучение отъ иерусалимския съборъ, свиканъ въ 1672 год. отъ иерусалимския патриархъ Доситей и приелъ т. н. Доситеево изповѣдание (ὁμολογία Δοσιθέου). Въ сѫщата година царигр. патриархъ Дионисий IV Муселимъ свикалъ въ Цариградъ съборъ и оповестилъ решението му съ окръжно послание[30], въ което е изложена православната вѣра съ огледъ на оспорванитѣ отъ калвиниститѣ догми (приема 7 таинства,

кръщение на деца, непогрѣшимостьта на Църквата, епископското достоинство, почитанието на светиитѣ, иконопочитанието, поста).

Реченитѣ събори осѫдили приписваното на Кирила Лукарисъ изповѣдание на вѣрата, но не и неговата личность. Все оставало съмнение, че той билъ искренъ калвинистъ, и, както изтъквалъ Доситей Иерусалимски, е умрѣлъ православенъ въ общение съ Църквата. Това убеждение изтъкналъ и иерусалимскиятъ съборъ отъ 1672 год. Той не е осѫдилъ самия Кирилъ, защото Източната църква никога не смѣтала, че той билъ калвиномислящъ (καλβινόφρονα) или че мислѣлъ не тъй, както Източната цьрква [31].

Отъ калвинизма били заразени и нѣкои гръцки богослови отъ XVII в., като Теофилъ Коридалевсъ и Иоанъ Кариофилъ, учитель въ Цариградъ, но и тѣ били отлѫчени отъ Църквата. Коридалевсъ, скоро следъ отлѫчването си (1639 г.), се разкаялъ и въ 1640 год. билъ рѫкоположенъ за навпактско-артски митрополитъ. Кариофилъ, ученикъ на Коридалевса, билъ по-упоритъ. Повиканъ въ цариградския съборъ въ 1601 год., той отхвърлилъ учението на калвиниститѣ и изгорилъ своитѣ рѫкописи, но продължавалъ да разпространява сѫщитѣ възгледи до 1693 год., когато заминалъ въ Влашко. Въ решението на тия събори се настоява на термина преосѫществие (μετουσίωσις [32].

в) **Съ англиканитѣ.** — Както видѣхме, Кирилъ Лукарисъ поддържалъ добри отношения съ мѣродавни представители на Англия. Тогава и англикани, и калвинисти се стремѣли да внесатъ протестанството въ Цариградската църква. Въпрѣки претърпѣната несполука, въ Англия не изчезнала идеята за съединение съ Православната църква. Въ 1716 год. и 1722 год. англикански епископи отъ партията некълнещи се [33] се обърнали до източнитѣ патриарси, сѫщо и до руския Синодъ въ 1722 год., съ молба да се съединятъ Англиканската църква и Православната. Тѣ предложили и условията на съединението. Следъ съборно съвещание цариградскиятъ патриархъ Иеремия III имъ отговорилъ (съ послание отъ 18. IV. 1718 год.), че съединение не може да има, докато Англиканската църква не приеме изцѣло учението на Православната църква. Въ 1723 год. тримата източни патриарси имъ отговорили чрезъ руския Синодъ въ сѫщия смисълъ, като предали въ посланието си Доситеевото изповѣдание отъ 1672 год., което нарекли Изложение на православната вѣра на Източната църква (Ἔκθεσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας) [34]. Като узналъ за тѣзи преговори, кентерберийскиятъ архиепископъ Вилхелмъ Wake уведомилъ (съ писмо отъ 6. IX. 1725 год.) иерусалимския патриархъ Хрисантъ, че некълнещитѣ се сѫ отцепници отъ официалната Англиканска църква. Опити за съединение били правени до 1734 год., но безъ успѣхъ.

Презъ втората половина на XIX в. въ Англия се създало сѫщинско движение за сближение и съединение на Англиканската църква съ Православната. То било ясно изразено въ решенията на три англикански събори (1866, 1867 и 1868 год.) и се поддържало отъ Англо-континенталното дружество (The anglo-continental Society), което сѫществува отъ 1869 год. Въ Цариградъ била открита англиканска църква, на чието освещение присѫтствувалъ представитель на цариградския патриархъ Григорий VI (1867—1871). Кентерберийскиятъ архиепископъ Тома Campell, като благодарилъ писмено на цариградския патриархъ, му изпратилъ единъ екземпляръ отъ 39-тѣ члена на англиканското изповѣдание и изказалъ желание да има взаимно общение между англикани и православни въ таинствата кръщение и евхаристия, сѫщо и въ погребението на умрѣли. По решение на своя Синодъ патр. Григорий VI въ 1869 год. издалъ окржжно послание, съ което позволявалъ погребението на англикани да се извършва отъ православни клирици тамъ, гдето нѣма англикански духовни лица. Въ писмото си до кентерберийския архиепископъ той се изказалъ, че въ англиканското изповѣдание има много точки, които прѣчатъ за съединение на дветѣ църкви. Цариградската църква не е признавала англиканското ржкоположение. Англикански духовни лица, които приемали православието, били прержкополагани[35].

При все това Англиканската църква продължавала да се стреми къмъ по-голѣмо общение съ Православната църква. Ламбетскиятъ съборъ отъ 1897 год. задължилъ ржководителитѣ на Англиканската църква да работятъ за разбирателство съ Цариградската патриаршия. Англикански иерарси правѣли посещения на царигр. патриархъ и др. православни църковни началници. Явили се гръцки богослови (Николай Ἀμβράζης, Христо Ἀνδρούτσος), които смѣтали, че може да се признаятъ англиканскитѣ ржкоположения. Дори нѣкои православни иерарси, като иерусалимскиятъ патриархъ Герасимъ († 1897) и смирненскиятъ митрополитъ Хрисостомъ († 1922), сѫ били на сѫщото мнение. Цариградската патриаршия поддържала, че не може да има евхаристийно общение съ англикани, понеже то е възможно само при еднаква вѣра. При все това цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ III съ окржжно послание отъ 12 юний 1902 г. запиталъ другитѣ помѣстни православни църкви, дали е умѣстно да се работи за сближение съ протестантскитѣ църкви. Само Руската и Иерусалимската църква се отнесли благосклонно къмъ Англиканската църква, а другитѣ църкви отговорили отрицателно.

За да се открие пжтя за съединение съ Православната църква, англиканитѣ настоятелно искали и искатъ, Православната църква да признае англиканскитѣ ржкоположения за действителни. Тоя въпросъ билъ разглежданъ въ нѣколко конференции отъ англикани и православни (1918, 1920, 1930, 1935).

Ревностенъ ратникъ за сближение съ Англиканската църква бѣше атинскиятъ митрополитъ Мелетий Метаксасъ, после за малко време цариградски патриархъ (отъ 1922 год.). Той, като цариградски патриархъ, съобщилъ съ писмо отъ 28. VII. 1922 год. на кентерберийския архиепископъ, че Цариградската патриаршия признава англиканскитѣ ржкоположения за действителни (валидни) именно тѣ иматъ сжщата валидность, каквато и ржкоположенията на Римската, Старокатолишката и Арменската църква. Презъ августъ 1922 год. той съобщилъ това решение на другитѣ автокефални православни църкви, отъ които само нѣкои (Иерусалимската, Кипърската, Александрийската) се изказали утвърдително.

г) **Съ хернхутитѣ и старокатолицитѣ.** — Хернхутитѣ сж протестантска пиетистична секта, основана въ 1727 год. отъ нѣмския графъ Лудвигъ Цинцендорфъ († 1760). Тя обединява въ братство люде отъ три различни вѣроизповѣдания: моравски братя, лютерани и калвинисти. Обща имъ била вѣрата въ изкуплението чрезъ кръвьта Христова, пролѣта на кръста или т. н. Kreuz- und Blut'theologie (богословие на кръста и кръвьта). Въ името на тази вѣра въ 1737 год. графъ Цинцендорфъ се обърналъ къмъ цариградския патриархъ Неофитъ VI (1734—1740) съ предложение да се съедини неговото братство съ Православната църква. Патр. Неофитъ въ 1740 год. запиталъ другитѣ източни патриарси по молбата на Цинцендорфа. Не се знае, какво сж отговорили другитѣ патриарси, но хернхутитѣ не сж постигнали желаната уния.

Сжщо и старокатолицитѣ се стремили да се сближатъ съ Православната църква. Цариградскитѣ патриарси Антимъ VII и Константинъ V (1897—1901) се отнесли благосклонно къмъ тѣхъ[36]. Обаче Иоакимъ III намиралъ, че старокатолицизмътъ не е съгласенъ съ учението на Православната църква. Той запиталъ другитѣ автокефални църкви съ окржжното си послание отъ 12. VI. 1902 год. и относно опититѣ на старокатолицитѣ за съединение съ Православната църква. Почти всички църкви отговорили отрицателно.

д) **Протестантската пропаганда въ ново време.** — Още въ последнитѣ десетилѣтия на XVIII в. били основани протестантски мисионерски дружества, които имали за цель да разпространяватъ протестантството въ цѣлъ свѣтъ. Съ тази цель били основани и библейски дружества (най-напредъ въ Лондонъ въ 1804, въ Берлинъ въ 1814, въ Ню-Йоркъ въ 1817 год.). Тѣ превеждали Библията на разни живи езици и я разпространявали въ множество екземпляри.

Между православнитѣ въ Близкия истокъ най-напредъ сж започнали да действуватъ презвитерианитѣ отъ Англия. Въ 1815 год. тѣ основали на о. Малта специално училище за подгот-

вяне мисионери въ православния Истокъ. Въ тѣхна помощь било лондонското библейско дружество, което отъ 1810 год. разпространявало въ Цариградъ и др. мѣста Библията на гръцки езикъ. Отъ 1819 год. протестантски мисионери съ Библията въ ржце проповѣдвали въ разни мѣста на Цариградския диоцезъ (първенъ по крайбрѣжнитѣ градове и островитѣ на Ионийско и Бѣло море, въ Цариградъ, после въ Мала Азия). Тѣ отваряли народни училища. Отначало православнитѣ гърци се отнасяли довѣрчиво къмъ тѣзи външно кротки проповѣдници на Христовото евангелие. Народътъ отдавна е жадувалъ да чете св. Писание на понятенъ езикъ[37]. Обаче протестантскитѣ мисионери не закъснѣли да проявятъ прозелитска дейность. Въ 1836 год. цариградскиятъ патриархъ Григорий VI осждилъ съ окржжно послание учението на Лютера и Калвина и забранилъ да се употрѣбява протестантската Библия, като заповѣдалъ да се изгорятъ всичкитѣ ѝ екземпляри. Протестантскитѣ Библии и училища вече не намирали добъръ приемъ у православнитѣ гърци. Обаче патр. Григорий VI не позволявалъ да се превежда Библията на говоримъ езикъ, а въпросътъ за Библията въ новогръцки преводъ не е престаналъ да вълнува гръцкото общество и до днесъ.

Въ Цариградския диоцезъ действували и северноамерикански мисионери, но нѣмали голѣми успѣхи. Американското срѣдно училище въ Цариградъ Робертъ колежъ било посещавано и отъ гръцки младежи, които обаче изобщо оставали вѣрни на бащината си вѣра.

Забележки

[1] Лебедевъ, Исторія греко-восточной церкви подъ властію турокъ, стр. 764; „нестоличные патріархи стали немного чѣмъ отличаться отъ епархіальныхъ архіереевъ его собственнаго, константинопольскаго патріархата".

[2] Вж. примѣри у Лебедевъ, п. съч., стр. 180—181. Въ 1480 год. цариградскиятъ патриархъ Максимъ III (1476—1481) молилъ венецианския дожъ Иоанъ Мосинегъ да не бждатъ мжчени православнитѣ въ венецианскитѣ владения. Въ 1596 год. венецианцитѣ опустошили гр. Арта, като разграбили кжщи и църкви (Φιλ. Βαφείδου, Ἐκκλ. ἱστορία, III, стр. 29).

[3] Въ 1514 год. папа Лъвъ X разрешилъ на православнитѣ въ Венеция да иматъ свой параклисъ и гробища, а въ 1526 год. предписалъ да оставятъ свободни православнитѣ въ ионийскитѣ острови да изповѣдватъ своята вѣра. Това потвърдилъ папа Климентъ VII въ 1526 год. (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ λατίνων κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα, Атина 1925, стр. 7—8; S. Vailhé, п. ст., Dictiomaire de Théologie catholique III², кол. 1456). Въ 1540 год. папа Павелъ III забранилъ на католишкото духовенство въ ионийскитѣ острови да извършва богослужение въ православнитѣ храмове и да принуждава православнитѣ проповѣдници да искатъ одобрение на темитѣ имъ отъ католишкия епископъ (Βαφείδου, п. съч., III¹, стр. 30; Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 9, 11).

[4] Документътъ е издаденъ отъ Miklosich въ Acta et Diplomata, V стр. 243. Посочвамъ го по Βαφείδου, п. съч., стр. 30.

[5] Срв. у мене, История на Охридската архиепископия - патриаршия, стр. 94, заб. 4.

[6] Тя била смущавана въ 1534—1535 год. отъ католикофила Арсений Апостоли, незаконенъ монемвасийски епископъ, и въ 1541 год. отъ двамата й енорийски свещеници, които приемали флорентийската уния (Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 8—11; Βαφείδου, п. съч. стр. 41).

Антоний Епархъ, образованъ гръкъ отъ Корфу, виждалъ въ това назначение щастливо събитие за гръцкия народъ — залогъ за съединение на Източната църква и Западната (срв. Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 20—21). Въ връзка съ посещението на Митрофана Кесарийски въ Римъ, Стефанъ Герлахъ съобщава, че тогава въ папския дворецъ имало монаси гърци (срв. п. тр. на сардския митрополитъ Германъ, стр. 42, заб. 80).

[7] Срв. у мене, къмъ историята на Охридската архиепископия - патриаршия, Македонски прегледъ, год. XII, кн. 3, стр. 24.

[8] Въ съчинението си „De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensioni" (3 книги) той прокарва своя възгледъ, че Източната и Западната църква не сж раздѣлени, тѣ иматъ еднакво учение.

[9] Тѣ подписвали изповѣдание на вѣрата, въ което между другото казвали, че приематъ решението на флорентийския съборъ, именно произхождението на Св. Духъ и отъ Сина (Filioque), безквасенъ хлѣбъ въ евхаристията, чистилището и главенството на папата (Παπαδοπούλου, п. съч., стр. 28—29).

[10] Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ὑπὸ Γραικῶν παιηθεῖσα καὶ προστάγματι τοῦ ἁγιωτάτου Κυρίου Γρηγορίου ΙΓ' Πάπα ἐκδοθεῖσα.

[11] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 58—89; Βαφείδου, п. съч., стр. 31; Μητρ. Σάρδεων... Γερμανοῦ, п. съч., стр. 66—97, 101; срв. Vailhé, п. ст., кол. 1457.

[12] P. Carayon съобщава (Rélations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Lévant au XVII-e siècle, Paris 1861), че въ 1664 год. гъркинитѣ въ Цариградъ отивали да се изповѣдватъ при незуититѣ, защото православнитѣ свещеници имъ искали пари. Католишкитѣ мисионери дори били канени да проповѣдватъ въ гръцкитѣ и арменскитѣ църкви. Въ Смирна мѣстниятъ митрополитъ е завелъ свои роднини да се учатъ у католишкия мисионеръ Queyrot и далъ пълна свобода на своитѣ пасоми да се изповѣдватъ у незуититѣ и последнитѣ да изповѣдватъ въ своята църква латинци и гърци. Единъ незуитъ добилъ позволение отъ гръцкия митрополитъ да проповѣдва въ гръцкитѣ църкви, като били заплашени съ наказание ония, които биха имъ прѣчили.

Сжщо и мисионеритѣ капуцини били гледани добре отъ нѣкои гръцки архиереи. Капуцинътъ Тома се хвалилъ въ 1642 год., че голѣмъ брой гърци отивали при тѣхъ за изповѣдь и всички, които се доближавали до тѣхъ, публично изповѣдвали католишката вѣра. Въ 1653 год. капуцинитѣ, снабдени съ препоржка на цариградския патриархъ, (Иоаникий II ?), посетили митрополититѣ въ Синопъ и Амасия, които обаче отказали да имъ позволятъ да служатъ въ гръцкитѣ църкви (вж. цитати у Vailhé, п. ст., кол. 1457—1458).

[13] Въ 1612 год. цариград. патриархъ предписалъ на своя архиепископъ въ о. Скиосъ да остави иезуититѣ свободно да извършватъ своитѣ длъжности. Григорий IV (1623 год.), до тогава амасийски митрополитъ, билъ човѣкъ на френското посолство въ Цариградъ. Следъ отстранението на Кирила Лукарисъ (12. IV. 1623), той, поддържанъ отъ низвергнатитѣ Митрофанъ Охридски и Иоасафъ Сѣрски, завзелъ цариградския престолъ безъ синодно решение. Кирилъ Контарисъ, бившъ верийски митрополитъ, три пѫти изтикалъ Кирила Лукарисъ отъ цариград. престолъ съ подкрепата на католишкитѣ агенти начело съ австрийския посланикъ въ Цариградъ Рудолфъ Шмидтъ. Той е писалъ на папа Урбана VIII, когото увѣрявалъ въ своята преданость къмъ Римската църква. — Отъ сжщия родъ билъ и патриархъ Атанасий III Πατελάριος (1634—1652), бившъ солунски митрополитъ (Μητρ. Σάρδεων... Γερμανοῦ, п. съч., стр. 105, 109—111, 113).

[14] Vailhé, п. ст., кол. 1459—1460.

[15] Въ 1762 год. титлата цариградски патриархъ била замѣнена съ апостолически викарий (Vailhé, п. ст., кол. 1506).

[16] Августинци-асомпционисти съ главно седалище Кади-кьой (древния Халкидонъ), френски капуцини (главно въ Цариградъ), италянски капуцини (главно въ Трапезундъ), конвентуели или братя минорити (mineurs) (главно въ Цариградъ и Одринъ), доминиканци (главно въ Галата), францисканци (главно въ Пера — Цариградъ), иезуити-французи (въ Цариградъ и другаде), австрийски лазаристи (въ Галата), френски лазаристи (въ Цариградъ, Солунъ, Битоля),възкресенци-поляци (Одринъ, Малко Търново), кармелити (въ Фери-кьой — Цариградъ отъ 1903 год.) и др. девически мисии (вж. Vailhé, п. съч., кол. 1509 сл.).

[17] Въ тоя смисълъ той описалъ на кардиналъ Контарини, когото папата щѣлъ да изпрати заедно съ други клирици въ регенсбургския съборъ отъ 1541 год. Въ 1543 год. Антоний Епархъ писалъ и на Меланхтона (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Πρῶται σχέσεις τῶν ὀρθοδόξων πρὸς διαμαρτυρομένους κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα, Атина 1934, стр. 10—11).

[18] Тѣхни писма отъ 1555 год. до Меланхтона, отговори на Меланхтоновия сътрудникъ Иоакимъ Камерарий отъ 1556 год. и Меланхтонови препоржителни писма за Якова Василикъ, вж. у Crusias, Turcograecia, стр, 556—557. Срв. Χρυσ. Παπαδοπούλου, п. тр., стр. 14—17, 18—20; Βαφείδου, п. съч., стр. 44.

[19] Презимето му може би е въ връзка съ името Μυσία (Мизия), което въ визант. време означавало България. Може би дяконъ Димитъръ билъ българинъ по произходъ.

[20] Писмото е издадено отъ Crusius въ Turcograecia, стр. 559. Срв. К. Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β', Атина 1870, стр. ιθ'—κ'. Срв. Χρυσ. Παπαδ.. п. тр., стр. 17—18; Βαφείδου п. съч., стр. 44—45; Vailhé, п. ст., кол. 1450.

[21] Въ 1573 год. императоръ Максимилианъ II (1564—1576) изпратилъ въ Цариградъ за посланикъ Давида Ungnad, лютеранинъ, който взелъ съ себе си Стефанъ Герлаха. препоржчанъ отъ тюбингенскитѣ професори.

[22] Понеже латински учени (полякътъ Станиславъ Socolovius, Иоанъ Фиклеръ) използували писмата на патр. Иеремия, за да нападатъ протестантитѣ, последнитѣ издали цѣлата преписка въ 1584 год. въ Виртембергъ подъ заглавие „Acta et scripta theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani Domini Hieremiae".

[23] Известни сж негови частни писма отъ 1588 и 1589 год. до тюбингенскитѣ богослови.

[24] Сведенията сж взети изъ Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου Β'. μέχρι Κυρίλλου Λουκάρεως, Иерусалимъ 1927. Срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 45—54; Vailhé, п. ст., кол. 1450—1451.

[25] Въ едно писмо казва, че приема действителното присжтствие на И. Христа въ евхаристията, но отхвърля преосжществението и лютеранския възгледъ; въ друго писмо: въ евхаристията ние приемаме духовно тѣлото и кръвьта на Христа, разказитѣ за св. великомжченикъ Георги сж митъ.

[26] Въ м. априлъ 1623 год. иезуититѣ дали на великия везиръ Хюсеинъ 100,000 жълтици, свалили Кирила и възкачили своя привърженикъ Григорий (стр. 513). Понеже Кирилъ сполучилъ да осжди съборно Григория, незуититѣ дали на сжщия везиръ 20,000 талери и заточили Кирила въ о. Родосъ.

[27] То се състои отъ 18 глави и 4 въпроси-отговори. Vailhé не се съмнява, че това изповѣдание на вѣрата било съставено отъ Кирила Лукарисъ. Той самъ го превелъ на гръцки, като сега добавилъ 4-тѣ въпроси и отговори (п. ст., кол. 1427). Въпросътъ обаче още не може да се смѣта за разрешенъ, макаръ че Кирилъ Лукарисъ могълъ да бжде склоненъ къмъ протестански схващания, както се вижда отъ писмата му до протестантски богослови. Трѣбва да се отбележи, че на 2 септември 1629 год. (сир. въ сжщата година, когато излѣзло женевското изповѣдание на вѣрата) Кирилъ Лукарисъ е увещавалъ трансилванския князъ Бетленъ Гаворъ да не допуска да надделѣе протестантството въ неговата страна, защото то сжществено се различава отъ православната вѣра и ще раздѣли духовно населението на Трансилвания отъ еднородцитѣ му въ Влашко и Молдавия. Обаче въ едно свое писмо отъ 1632 год. до професора по богословие Диодоръ Кирилъ Лукарисъ хвали женевскитѣ калвинисти като ратници за Евангелието, изказва надежда, че Източната църква ще се издигне чрезъ протестантитѣ, и признава, че съставилъ издаденото изповѣдание на вѣрата. Сжщо и въ писмата си, които отправилъ отъ мѣстозаточението си (Хиосъ и Родосъ) до калвиниста Антоний Leger, чредникъ въ холандското посолство (отъ 1628 год.). Напр. въ 1635 год. той молилъ Leger, въ случай че умре на заточение, да засвидетелствува за неговата вѣра, както е изложено въ неговото изповѣдание. Въ друго писмо отъ 1636 год. хвалилъ женевскитѣ богослови за тѣхната грижа за православието. Калвински идеи въ реченото изповѣдание сж: Църквата не е непогрѣшима, има люде предопредѣлени за спасение независимо отъ дѣлата имъ, оправдание само чрезъ вѣрата, светиитѣ не сж посрѣдници, Църквата се състои отъ светии, има само две тайнства — кръщение и евхаристия, отхвърля се учението за преосжществяването и чистилището, забранява се почитането на иконитѣ на Христа и светиитѣ, но не и тѣхната употрѣба.

[28] Съборното рещение подписали трима патриарси (цариградскиятъ, Митрофанъ Александрийски и Теофанъ Иерусалимски), 21 митрополити и епископи и 23 други клирици.

[29] Изповѣданието на Петра Могила било напечатано за пръвъ пжть въ 1667 год. въ Холандия. Преди да бжде прието отъ източнитѣ патриаршии, то било преведено на гръцки отъ Мелетия Сиригосъ, който билъ единъ отъ представителитѣ на Цариградската патриаршия въ яшкия съборъ отъ 1642 год.

[30] Подписано е отъ патр. Дионисий Муселимъ, трима бивши цариградски патриарси, александрийския патриархъ Паисий и 41 митрополити.

[31] οὐ χάριν ποιοῦντες Κυρίλλῳ, ἀλλὰ διὰ τὸ μηδέποτε καλδινόφρονα τὸν Κύριλλον παρὰ τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ γνωσθῆναι ἢ ἄλλως πως φρονοῦντα ἢ ὡς ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία.

[32] Сведенията сж взети у Βαφείδου, п. съч., § 209, 211 и 212; Vailhé, п. ст., 1426 сл. Срв. Евс. Поповић, п. съч., II, стр. 273—278.

[33] Така се наричали ония англикани, които отказвали да дадатъ клетва за вѣрность на новия кралъ Вилхелмъ III Орански и на приемницитѣ му (Ана въ 1702 год., Георги I Хановеръ въ 1714 год.).

[34] Вж. Δελικάνη, Πατριαρχικὰ Ἔγγραφα, III, стр. 237—240.

[35] Въ 1868 год. Александъръ Ликургъ, архиепископъ на Сиросъ и Тиносъ (Гърция), по решение на Св. Синодъ на Гръцката църква, е приелъ въ Православната църква Якова Chrystal, презвитеръ въ Американската епископална църква, като отново го покръстилъ и ржкоположилъ. Следъ това Chrystal билъ възведенъ въ чинъ архимандритъ и изпратенъ въ Ню-Йоркъ за свещеникъ на тамошнитѣ православни гърци. Въ 1870 год. англиканскиятъ клирикъ Стефанъ Hatherly приелъ православието и въ Цариградъ билъ прержкоположенъ, следъ което билъ изпратенъ за свещеникъ на православната община въ Wolverhampton (Англия) (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ χύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, Иерусалимъ 1925, стр. 27—29).

[36] Въ писмото си отъ 15. II. 1896 год. до директора на старокатолишкото списание „Revue internationale de théologie", патр. Антимъ VII заявилъ, че той „поддържа сжщитѣ разумни основи, както старокатолицитѣ и сжщия критерий". Константинъ V изпращалъ млади гърци да се учатъ въ старокатолишкия университетъ въ Бернъ (Vailhé, п. ст., кол. 1454—1455).

[37] Още царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ мислѣлъ да задоволи тази нужда (1629 год.). Неговиятъ съмишленикъ Максимъ Калиполитъ превелъ въ 1632 год. Новия заветъ на новогръцки езикъ. Тоя преводъ билъ издаденъ въ 1638 год. въ Женева. Цариградскитѣ патриарси Кирилъ II Контарисъ и Партений I осждили Максимовия преводъ и забранили да се превежда Библията на народенъ езикъ. Царигр. патриархъ Партений II пъкъ одобрилъ Максимовия преводъ, но иерусалимскиятъ съборъ отъ 1672 год. го отхвърлилъ, сжщо и цариградскитѣ патриарси Гавриилъ III въ 1704 год. и Иеремия III въ 1723 год. Синайскиятъ архимандритъ Иларионъ, после търновски митрополитъ (1821 — 1838), по внушение на британското библейско дружество, е превелъ св. Писание. Неговиятъ преводъ въ ржкописъ билъ одобренъ отъ цариградскитѣ патриарси Кирилъ VI въ 1818 год. и Григорий V въ 1820 г. Иларионовиятъ преводъ предизвикалъ голѣма полемика, но при все това билъ напечатанъ въ 1828 год. въ Лондонъ съ одобрението на цариградския патриархъ Константий I. Британското библейско дружество отхвърлило превода, понеже Цариградската църква не го признавала за официаленъ. То натоварило комисия отъ англичани и гърци отъ гръцкото кралство да дадатъ новъ преводъ по еврейския оригиналъ, обаче и този преводъ не е билъ одобренъ отъ църковната власть. Въ 1901 год. царигр. патриархъ Йоакимъ III забранилъ да се издава Библията на народенъ езикъ (Vailhé п. съч., кол. 1452—1453). За преводача Максимъ вж. и у Лебедевъ, Исторія греко-вост. церкви подъ властію турокъ, стр. 682 сл.

ГЛАВА ОСМА

Вѫтрешното състояние на Цариградската църква въ турско време

1. Религиознонравственъ животъ

а) **Миряни.** — Заплашванъ постоянно отъ мохамеданството, гръцкиятъ народъ още повече се привързвалъ къмъ Църквата и той високо почиталъ духовенството. Той храбро устоявалъ на турскитѣ гонения. Тукъ-тамъ отпаднали отъ вѣрата, но изобщо и гърцитѣ, както другитѣ балкански православни народи, запазили православната си вѣра и дали много мѫченици за Христа[1]. Съ тази своя добродетель гръцкиятъ народъ билъ твърдина, на която се възвишавала Цариградската патриаршия. Той й давалъ сила да държи първенствено положение въ православния свѣтъ, и отъ своя страна Цариград. патриаршия, живо свързана съ него, била двигателка на неговия народностенъ животъ.

Набожностьта на народа била, както и по-рано, повече обредна (посещение на богослужението, строго пазене на църковнитѣ пости, понѣкога и извънредни пости за отстранение на обществени бедствия, държане на много праздници, храмостроителство)[2]. Поради прѣчки на турското правителство, не било възможно да се строятъ голѣми и хубави църкви. Повечето гръцки църкви дори въ XIX в. сѫ били малки и бедни. При все това народътъ ги почиталъ за свои светини. Въ тѣхъ се освещавали най-важнитѣ събития на семейството (бракъ, кръщение, погребение). Турцитѣ не позволявали камбани[3], но народътъ се вслушвалъ въ монотонното тракане на клепалото (дървено или желѣзно) и се стичалъ въ своя храмъ. Въ нѣкои мѣста, гдето турската власть не била бдителна, имало хубави храмове (напр. на о. Хиосъ презъ първата половина на XVIII в.)[4]. Народътъ знаелъ, че християнинътъ трѣбва да прави и добри дѣла. Бедни и затворници били приглеждани, пленници били откупувани. Въ Цариградъ сѫществували дори благотворителни дружества[5]. Миряни устройвали болници[6], давали помощи за училища. Имало и странопримницы[7].

Въ религиозния животъ на гръцкия народъ имало и недостатъци. Неговото благочестие се придружавало съ вѣрско невежество. Богомолцитѣ не пазѣли благоговѣйна тишина въ храмоветѣ (недостатъкъ, който и сега сѫществува въ православнитѣ страни). Въ гръцкитѣ църкви, дори въ Цариградъ,

нерѣдко мѫже, особено старцитѣ, стояли въ църква съ фесове на главитѣ си и ги сваляли само при най-важнитѣ моменти отъ богослужението.

Свѣтогледътъ на простия народъ билъ свързанъ съ разни суевѣрия и предразсѫдъци. Въ 1693 год. цариградскиятъ патриархъ Калиникъ II осѫдилъ ония, които вѣрвали въ сѫществуването на вампири (βουλχολάχων), сѫщо и обичая да се погребатъ мъртвитѣ вѫтре въ храмоветѣ [8]. И гърцитѣ вѣрвали, че тѣлото на анатемосания християнинъ остава неразложено [9]. Мелетий Пигасъ въ своитѣ проповѣди бичувалъ православното общество за разни пороци (гадателство, врачуване, пиянство).

Честата смѣна на цариградскитѣ патриарси се отразявала зле върху нравитѣ на народа. Трапезундски първенци първи внесли поквара въ избора на патриархъ (стр. 483), превърнали тоя важенъ църковенъ актъ въ търговско предприятие. После на тѣхъ подражавали и други силни на деня (Михаилъ Кантакузинъ, въ XVI в., Панайотъ Никусиу, Манолаки отъ Костуръ презъ XVII в.). Дори видни жени се мѣсили въ изборитѣ на патриарси [10]. Цариградчани се раздѣляли на партии [11] и се увличали въ ежбитѣ между съперницитѣ архиереи. Съ това се създавали голѣми смутове въ църквата. Не е странно, че при патр. Яковъ II (1685—1686) атинскитѣ християни се отнесли непочтително къмъ Цариградската патриаршия, която затова имъ наложила тригодишна епитимия [12].

б) **Духовенство.** — Въ тѣзи раздори, придружени съ клевети и интриги, сѫ взимали живо участие и цариградскитѣ клирици, особено чиновницитѣ въ Цариградската патриаршия. Иеродяконитѣ Никифоръ и Дионисий (после лариски митрополитъ), привърженици на Иеремия II, водѣли ожесточена борба срещу неговитѣ съперници Пахомий II и Теолиптъ II и временно държали патриаршеския престолъ, докато възстановили на него Иеремия II (за трети пѫть, 1586—1595).

Енорийското духовенство, тѣсно свързано съ своето паство, е сподѣляло неговитѣ теглила и поддържало неговата вѣра съ своя скроменъ и изобщо нравственъ животъ. То изобщо не било образовано, знаело само да чете и пише, и поради това не било чуждо на народното обредовѣрие. Свещеницитѣ не извършвали богослужение съ нуждното благоговение. Както забелязва Ricaut, секретарь въ аиглийското посолство въ Цариградъ около 1670 год., „свещеницитѣ тъй бързатъ да свършатъ църковната служба, както ученицитѣ — своитѣ уроци. Тѣ така бърже мърморятъ думитѣ, че последнитѣ едва ли могатъ да бѫдатъ смѣтани за членораздѣлни думи“ [12]. Нѣкои свещеници поддържали суевѣрия [13] и доходни обичаи (записвали имена за молитвенъ поменъ, помазвали съ елей богомолцитѣ, дори нѣкои свещеници извършвали литургия два пѫти въ день). Имало свещеници, които извършвали литургия върху просфори не отъ пшеница [14].

Главнитѣ виновници за смутоветѣ въ Цариградската църква били архиереитѣ[15]. Облѣчени съ голѣма власть надъ клира и народа, тѣ били не само църковни сановници, но и държавни, б е р а т л и и л ю д е, съ голѣми доходи. Това високо положение ги подлагало на житейски съблазни; да се интересуватъ повече отъ чувственото, отколкото отъ духовното. Въ турско време тѣ станали действителни властници, затвърдило се между народа понятието в л а д и к а (δεσπότης) (стр. 485). Както турскитѣ паши и областни управители имали свободата да взиматъ различни данъци отъ населението, тъй и епархийскитѣ архиереи. Особено страдали енорийскитѣ свещеници, които били ценни за тѣхъ не толкова като духовни пастири, колкото като данъкоплатци. С и м о н и я т а силно е разяждала Цариградската църква. Патриарситѣ и епархийскитѣ архиереи взимали пари не само за ржкополагане, но и за назначаване на длъжность (епархийски архиерей, енорийски свещеникъ), т. н. е м в а т и к ъ, (ἐμβατήκιον), съответенъ на пешкеша, който давалъ новоизбраниятъ патрвархъ на султана. Ония архиереи, които привидно изпълнявали забраната на цариградския съборъ отъ 1565 год. да се взиматъ пари за ржкополагане (стр. 519), взимали е м в а т и к ъ въ двоенъ размѣръ. Изобщо Цариградската църква приличала на тържище, наддавало се за патриаршеския престолъ[15], купували се епархии и енории[16]. Така въ църквата се вмъквали порочни служители, особено презъ XVI и XVII в.[17]. Тогава имало патриарси съ колеблива или нездрава православна вѣра (Митрофанъ, Кирилъ Лукарисъ, Кирилъ Контарисъ, Григорий IV, Атанасий Пателарий, Иоаники II)[18] (стр. 501—503, 506). Въ времето на Кирила Лукарисъ имало безбрачни клирици, които държали жени въ домоветѣ си. Самъ той се обличалъ въ копринени дрехи и позволявалъ на другитѣ клирици да носятъ такива дрехи[19]. Сжщо и въ ново време гръцкитѣ владици се грижели повече за своитѣ права и интереси, отколкото за своитѣ задължения, смѣтали своята воля за единственъ законъ. Произволно наказвали свещеници и миряни. Тѣ оставили най-лоши спомени между българския народъ. „Фанариотинъ“ станалъ синонимъ на наеменъ пастиръ и сластолюбивъ властникъ (стр. 485). Гръцкитѣ владици не се стѣснявали да държатъ „геронтиси“, наричани у насъ на присмѣхъ владичици[20].

При все това Цариградската църква не губѣла н р а в с т в е н о т о с и с ъ з н а н и е. Честата смѣна на патриарситѣ се дължела и на нейната воля за борба срещу покварата. Срещу недостойнитѣ патриарси рано или късно възставалъ клирътъ и народътъ[21]. Веднага следъ смъртьта на патриархъ Иеремия I († 1545), въ Цариградъ билъ свиканъ голѣмъ съборъ подъ председателството на иерусалимския патриархъ Г е р м а н ъ, за да уреди избора на новъ цариградски патриархъ, именно да става „мирно, безъ съблазни и всѣкакви изкушения“. Той решилъ, занапредъ новъ патриархъ трѣбва да се избира

съ съгласието на всичкитѣ епархийски архиереи (митрополити, архиепископи и епископи) отъ Цариградския диоцезъ, а архиерей, който се стреми да стане патриархъ безъ такова съгласие, да се смѣта за лишенъ не само отъ своята катедра, но и отъ архиерейския санъ [22]. Следъ като било прочетено това постановление на събора, ираклийскиятъ митрополитъ, като мѣстопазитель на цариградския престолъ, облѣченъ въ омофоръ и епитрахилъ произнесълъ анатема срещу всѣки, който наруши това съборно решение. Наистина, при тогавашнитѣ пѫтни съобщения, това изборно правило не могло да се изпълнява. Патриаршескиятъ престолъ трѣбвало да стои дълго време празенъ, докато всичкитѣ епархийски архиереи успѣели да се събератъ въ Цариградъ. Може би по тая причина, а главно поради навика на цариградчани да се мѣсятъ въ църковнитѣ работи, съборното опредѣление било нарушено още съ избора на Иеремииния приемникъ Дионисий II (1546—1555), въпрѣки противодействията на нѣкои отъ участницитѣ въ речения съборъ [23]. Все съ цель да се ограничатъ изборнитѣ злоупотрѣби, въ 1741 год., по молба на ираклийския митрополитъ Герасимъ, султанъ Махмудъ I издалъ ферманъ, съ който предписвалъ занапредъ никой да не бѫде поставянъ за патриархъ, ако не се изучи положението му (материалното) и не получи добро свидетелство за своя животъ и поведение отъ петима съседни митрополити — ираклийски, кизички, никомидийски, никейски и халкидонски. Съ това се засилило влиянието на тѣзи митрополити, наречени геронти, въ изборитѣ на патриарси и изобщо въ управлението на Царигр. патриаршия.

Борба се водила и противъ симонията. Още пат. Генадий Схоларий е писалъ противъ това зло. Цариградскиятъ съборъ, председателствуванъ отъ Германа Иерусалимски, изказалъ пожелание, щото бѫдещиятъ избирателенъ съборъ да вземе мѣрки за изкореняване на симонията и всички други беззаконни нѣща въ Църквата. Въ 1565 год. въ Цариградъ билъ свиканъ голѣмъ архиерейски съборъ [24], който осѫдилъ царигр. патриархъ Иоасафъ по обвинение въ симония и заплашилъ съ низвержение ония архиереи, които биха взимали пари за рѫкополагане [25]. Понеже патр. Митрофанъ (1565—1572) далъ широкъ просторъ на симонията (продавалъ митрополиитѣ и не извършвалъ никакво рѫкоположение безъ пари)[26], неговиятъ приемникъ Иеремия II два пѫти свикалъ съборъ (въ 1572 и 1593 год.) противъ симонията (противъ платата за рѫкоположение и емватика, за който царигр. съборъ отъ 1565 год. не споменавалъ). Кодекситѣ на Цариградската патриаршия изобилствуватъ съ низвержения на архиереи за симония и други престѫпления (напр. патр. Пахомий Патестъ, сѣрскиятъ митрополитъ въ 1606 год.).

Царигр. патриаршия проявявала грижи за повдигане нравствения животъ на клира и паството. Вториятъ съборъ, свиканъ

отъ Иеремия II въ 1593 год., забранилъ на монаситѣ да се движатъ изъ градоветѣ и да се мѣсятъ въ чужди работи, сѫщо и на духовнитѣ лица да носятъ дрехи отъ скѫпи платове. Църквата осѫждала разкоша на брачнитѣ дарове и опредѣляла какви украшения да носятъ младоженцитѣ. Тя забранила бракове на православни съ инославни или иновѣрци. Забранени били браковетѣ до седма степень кръвно родство. Патриархъ Рафаилъ II (1603—1607), следъ като построилъ ново патриаршеско здание съ много келии, издалъ синодно решение, споредъ което, за да се избѣгнатъ подозрения и съблазни, епархийскитѣ архиереи, които идвали въ Цариградъ, трѣбвало да живѣятъ въ патриаршията, а не въ частни кѫщи, и да заминаватъ въ епархиитѣ си съ знанието на патриарха [27].

На цариградския престолъ, въпрѣки тежкитѣ времена, седѣли понѣкога достойни патриарси, които, колкото и да сѫ били малко, възпламенявали религиознонравствения духъ на паството. Нравствени личности били Генадий Схоларий (1454—1456), Исидоръ II (1456—1462), бившъ духовникъ въ Цариградъ, Иоасафъ I (1464—1466) [28], Дионисий I (1466—1471), високо почитанъ отъ султанката Мара, Максимъ III (1476 — къмъ 1481) и Нифонъ II (1508) тѣ сѫ почитани за светии [29]. Презъ следващитѣ вѣкове нѣма патриарси съ ореолъ на Божии угодници, но се срѣщали благочестиви и добродетелни като Иеремия I († 1545), който малко преди смъртьта си приелъ велика схима [30]; Дионисий II († 1555) [31], Иеремия II († 1595), Иеремия III († 1735), Григорий V († 1821). Константий I (1830—1834) билъ наричанъ въ Русия „лѫчъ на православната иерархия, стълпъ на Църквата". Григорий VI (1835—1840 и 1867—1871) и Иоакимъ III (1878—1884, 1901—1912) били бележити иерарси по животъ и църковнообществена дейность [32].

Нѣкои патриарси насърдчавали народната благотворителность съ своето строителство и дарения за църквата [33]. При третото си патриаршество (1818—1821) Григорий V основалъ „Ковчегъ на милостинята" (Κιβώτιον τοῦ ἐλέους), за да помага на бедни и болни. Фондътъ на тази благотворителна каса билъ образуванъ отъ еднократни вноски на патриарха, архиереитѣ, първенцитѣ и търговцитѣ. Всѣки новоизбранъ архиерей билъ длъженъ да внесе помощь. Задължила се и Иерусалимската патриаршия да внася всѣка година опредѣлена сума. Германъ IV (1842—1845 и 1852—1853) построилъ народно сиропиталище вънъ отъ стенитѣ на Цариградъ [34].

в) **Монашество.** — Въ турско време манастиритѣ намалѣли. Нѣкои отъ тѣхъ били разрушени отъ турцитѣ (напр. созополскиятъ манастиръ „Предтеча"). Други пъкъ запустявали отъ тежкитѣ данъци и дългове. При все това въ първитѣ вѣкове на турското робство мнозина ставали монаси било отъ влѣчение или за да избѣгатъ отъ турскитѣ насилия. Ако и да не било свободно храмостроителството, все пакъ били издигани и

нови манастири въ скрити планински кжтища [35]. Главни срѣдища на монашеския животъ били Атонъ, Метеорскитѣ манастири (въ Тесалия), Св. Иванъ Предтеча при Сѣръ, Рилскиятъ манастиръ, Св. Иванъ Богословъ на о. Патмосъ, Сумелийскиятъ манастиръ Св. Богородица до Трапезундъ. Монашеското огнище на малоазийския Олимпъ вече изгаснало отъ вълнитѣ на мухамеданството. Останало е само турското му название Кешишъ-дагъ да напомня за срѣдновѣковния му духовенъ характеръ. Къмъ 1670 год. въ Св. Гора се подвизавали около 6000 монаси. Следъ гръцкото възстание (1821), въ което взели участие гръцки монаси, много манастири останали съ малко монаси. Нѣкои цариградски патриарси (Григорий V, Иеремия IV, Григорий VI и Германъ IV) вземали мѣрки за подигане на манастиритѣ. Общиятъ упадъкъ на религиозния духъ не е благоприятствувалъ за развитие на монашеството. Затова въ ново време въ Цариградския диоцезъ значително число манастири имали малко монаси и дори само единъ монахъ. Атонскитѣ манастири прегърпѣли и материаленъ упадъкъ съ отнимането на имотитѣ имъ въ Ромъния [36]. При все това Атонъ не престава до наши дни да привлича иноци. Къмъ 1923 год. само въ атонскитѣ манастири (20 на брой) [37] живѣли 3335 монаси, а въ цѣлия Атонъ (манастири, келии, скитове, пустиници) до 7000 д. Отъ манастиритѣ 17 сж гръцки, Св. Пантелеимонъ — руски, Зографъ — български и Хилендаръ — сръбски, обаче къмъ 1923 год. много монаси били славяни (1760 д. само въ тѣзи манастири). Къмъ края на XIX в. повечето монаси въ Хилендаръ били българи. Общо взето манастиритѣ били крепости на православието и извори, които подкрепяли изнуренитѣ души на вѣрващитѣ. Атонъ билъ и е свещено мѣсто за православнитѣ народи, които затова го наричатъ Св. Гора. Християнитѣ смѣтали за богоугоденъ подвигъ да посетятъ Атонъ. И въ турско време Атонъ е давалъ голѣми подвижници [38]. Отъ манастиритѣ сж излизали и бележити цариградски патриарси (Генадий Схоларий, Исидоръ II, Дионисий I, Нифонъ I, Григорий V). Но и сега, както всѣкога, монашеството страдало отъ неджзи. Много монаси носѣли копринени кукули, изобщо хубаво се обличали, нѣкои пъкъ (въ края на XVI в.) търгували съ жито и др. плодове, ходѣли изъ градове и села, приемали калугерици, предавали се на чревоугодие, яздѣли коне съ хубави седла, вземали лихва и залагали царскитѣ съкровища на Св. Гора [39]. Патр. Пахомий I († 1514) билъ отровенъ отъ своя служитель монахъ Теодулъ, на връщане отъ Влашко и Молдавия, навѣрно съ цель да обере събранитѣ отъ патриарха пари [40]. Нѣкои иерарси смѣтали, че идиоритмениятъ животъ, въведенъ въ Атонъ още въ началото на XV в., билъ причина за нравствения упадъкъ на монашеството. Александрийскиятъ патриархъ Силвестъръ въ 1579 год. и иерусалимскиятъ патриархъ Софроний се обявили противъ идиоритмения редъ, но въ действи-

телность злото идѣло отъ общото разстройство на Църквата. Цариградскиятъ съборъ, свиканъ отъ Иеремия II въ 1593 год., изправяйки живота на клира, издалъ и предписание за монаситѣ (стр. 519). При все това монашескитѣ устави не се спазвали и по-късно, поради което презъ XIX в. нѣкои цариградски патриарски (Григорий V, Иеремия IV, Агатангелъ) предписвали на монаситѣ да живѣятъ съгласно съ тия устави[41].

д) **Духовна просвѣта.** Следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ, много гръцки учени забѣгнали въ Западна Европа. Много ценни съчинения сж били изнесени или пъкъ унищожени. Цариградъ престаналъ да бжде умствено срѣдище на християнския свѣтъ, каквото билъ въ византийско време. Намирайки се въ постояненъ страхъ отъ мухамеданството, Цариградската църква, както и другитѣ автокефални църкви въ Турция, трѣбвало да се грижи главно за своето сжществуване и да запази своето паство отъ потурчване. Тя нѣмала и нуждитѣ парични срѣдства, за да поддържа народното образование на предишната висота, а честитѣ смутове заради патриаршеския престолъ съвсемъ отвличали вниманието на нейнитѣ ржководители отъ въпроса за народната просвѣта. Въ тъмния периодъ (XV—XVIII в.) все имало образовани патриарси (повече презъ XV в. и по-малко презъ XVI—XVIII в.), но следъ Генадия Схоларий не се явилъ ученъ патриархъ като него[42]. Все пакъ тѣзи патриарси[43] поддържали у клира и народа съзнание за нужда отъ просвѣта. Тѣ се окржжавали понѣкога отъ просвѣтени клирици (великиятъ еклисиархъ Мануилъ — после царигр. патриархъ Максимъ III, великитѣ ритори Теодосий и Иоанъ Зигомала). Нѣкои патриарси били усърдни проповѣдници[44] и съ своитѣ слова възбуждали у слушателитѣ си любовь къмъ религиозното знание. Срѣщали се и образовани епархийски архиереи (презъ XVI в. Арсений Търновски, Дамаскинъ Навпактско-Артски, Иеротей Монемвасийски). Гърцитѣ които били чиновници въ В. Порта, сжщо били образовани и се грижели да не оскждѣе гръцката образованость. Енорийскитѣ църкви и манастиритѣ, свързани съ четенето на богослужебни книги, били пазители и разпространители на гръцката грамотность, а тѣхнитѣ библиотеки потиквали нѣкой любознателенъ клирикъ или монахъ да се запознае съ византийската образованость и да преписва стари ржкописи. По тѣзи причини и главно поради нуждитѣ на църквата, училищното образование не се прекжснало. Низши гръцки училища, наричани общи училища (κοιναὶ σχολεῖα), имало почти въ всѣки градъ и село, въ двора на църквата, съ по единъ учитель (обикновено духовно лице или монахъ), плащанъ отъ ученицитѣ. Тѣзи училища подготвяли свещеници. Децата учели гръцко четмо и писмо и главнитѣ богослужебни книги (часословъ, октоихъ, псалтиръ). Учителитѣ били и строги възпи-

татели. Тѣ действували сурово съ пръчката, която нѣкои отъ тѣхъ величаели, че е „излѣзла отъ рая“ [45]. Въ Атонъ пъкъ и др. мѣста имало учители, при които отивали ученолюбиви младежи за по-голѣми знания [46]. Къмъ половината на XVI в., главно отъ времето на царигр. патриархъ Иоасафъ II (1555—1565), се образували и горни училища, наричани на гръцки φροντιστήρια διδασκαλεῖα и още гимназии (γυμνάσια). Въ тѣхъ се преподавали богословие и свѣтски науки (граматика, диалектика, риторика, математика, философия) [47]. Обикновено единъ учитель преподавалъ всички предмети, което било възможно поради малкия брой ученици [48].

Презъ втората половина на XVI в. имало вече прочути гръцки διδάσκαλοι като иеромонахъ Теофанъ Елеавулкъ и неговитѣ ученици Иеротей (после монемвасийски митрополитъ), Арсений (после търновски митрополитъ) и Дамаскинъ Студитъ, Матей Критянинъ, Иоанъ Зигомала. и неговиятъ синъ Теодосий Зигомала. Твърде се издигнало гръцкото училище при Царигр. патриаршия. Нѣкои го наричали (безъ основание) „академия“ [49]. То било основано отъ царигр. патриархъ Генадий Схоларий. Изглежда, че при патр. Иеремия I [50] това училище било закрито. После го възстановилъ царигр. патриархъ Дионисий II (1546—1555) и го засилилъ приемникътъ му Иоасафъ II. Въ патриаршеското училище преподавали Теофанъ Елеавулкъ, Иоанъ Зигомала и Теодосий Зигомала [51]. Царигр. патриархъ Иеремия II посещавалъ тамъ уроцитѣ по словесность и философия [52].

Ревностенъ покровитель на народната просвѣта билъ патриархъ Кирилъ Лукарисъ. По негова покана Теофилъ Коридалевсъ дошълъ за учитель въ патриаршеското училище и преподавалъ тукъ близу 10 години (1629—1639), като давалъ предимство на философията. Патриаршеското училище цъвтѣло и после при главнитѣ си преподаватели Иоанъ Кариофилъ (може би отъ 1646—1665 год.), ученикъ на Коридалевса, и Александъръ Маврокордато, западенъ възпитаникъ, до 1671 год., когато станалъ секретарь на великия драгоманинъ Панайотъ Никусиу и после самъ станалъ великъ драгоманинъ. Възпитаникъ на това училище билъ цариградскиятъ патриахъ Дионисий IV Муселимъ. Въ 1691 год. царигр. патриархъ Калиникъ II Акарнанецъ преустроилъ училището съ материалната помощь на ученолюбивия Манолаки Костурчанинъ. То имало два отдѣла — горенъ и доленъ съ по единъ учитель. сир. общото или първоначалното училище (κοινὴ σχολὴ) и горното (διδασκαλεῖον, γυμνάσιον) били съединени въ едно [53]. Патриаршеското училище съществувало и презъ XVIII в. Молдавскитѣ и влашкитѣ князе го подкрепяли съ щедри дарения. Въ 1748 год. билъ изработенъ правилникъ, споредъ който училището се състояло отъ философски и словесенъ отдѣлъ съ по единъ преподаватель, но

философията не винаги била застжпвана добре. Въ времето на патр. Серафимъ II (1757—1761) тамъ преподавали Евгений Вулгарисъ и други трима учители — всѣки отдѣлна специалность[54]. Възпитаникъ на това училище билъ цариградскиятъ патриархъ Самуилъ I Ханджери (1763—1768 и 1773—1774), който полагалъ голѣми грижи за развитието на гръцкото учебно дѣло.

Горни училища имало и въ други мѣста (Одринъ[55], Солунъ, Кожани въ 1666 год., Янина[56], Навплия, Корфу отъ 1656 год., Хиосъ, Патмосъ отъ 1712—1713 год., Трапезундъ, Венеция)[57]. Ученията Теофилъ Коридалевсъ открилъ философско училище въ родния си градъ Атина скоро, следъ като завършилъ образованието си въ Падуа и преподавалъ тамъ до премѣстването си въ Цариградъ (стр. 523). Голѣмо умствено влияние оказали гръцкитѣ училища въ Букурещъ и Яшъ, както и т. н. Атонска академия въ Ватопедския манастиръ начело съ Евгения Вулгарисъ, ако и да просжществувала само нѣколко години (1753—1757) (Евгений Вулгарисъ напустналъ училището поради недоволство на монаситѣ отъ неговитѣ нови възгледи). Презъ втората четвърть на XVIII в. била основана съ частни дарения Евангелическа школа (Εὐαγγελικὴ σχολὴ) въ гр. Смирна, но въ края на XVIII в. попаднала подъ религиозното влияние на своя покровитель Англия. Нѣкои по-заможни младежи следвали въ западноевропейски училища (Падуа, Лайпцигъ, Лондонъ, Оксфордъ)[58].

За разпространяване на гръцка просвѣта служели още гръцкитѣ печатници, каквито били открити най-напредъ въ Западна Европа (въ Венеция въ края на XV в., въ Римъ въ началото на XVI в.), а въ предѣлитѣ на Турция — въ 1627 год. въ Цариградъ отъ Никодима Метаксасъ. Гръцки печатници били основани още въ Яшъ въ 1680 год. и въ Букурещъ въ 1690 год.

Училищата въ Цариградския диоцезъ не били достатъчни и не давали широко образование. Нѣмало отдѣлни духовни училища и не сжществувалъ опредѣленъ образователенъ цензъ за духовнитѣ служители. Който знаелъ да чете богослужебнитѣ книги иималъ хубавъ гласъ, той могълъ да бжде ржкоположенъ за свещеникъ. Презъ XVI в., както свидетелствува Стефанъ Герлахъ, само малцина отъ свещеницитѣ и монаситѣ разбирали това, що чели отъ богослужебнитѣ книги. Може да е вѣрно изчислението на гръцкия църковенъ историкъ Константинъ Икономосъ († 1857), че въ края на XVIII в. отъ 1000 гръцки свещеници едвамъ 10 д. могли да подпишатъ името си. Който знаелъ и да пише, той се смѣталъ за ученъ и въ знакъ на своята ученость носѣлъ въ себе си мастилница. По-образованъ билъ висшиятъ клиръ, но отъ 180-тѣ архиереи на Източноправославната църква едвамъ 10 д. имали надлежно образование, а отъ останалитѣ 170 д. 30 или 40 може да имали

нѣкакво образование, но то се ограничавало само съ гръцката словесность, и четене на св. Писание и църковнитѣ отци.

Гръцкото революционно движение въ началото на XIX в. било изразъ на жажда за свободенъ народенъ напредъкъ. Създало се просвѣтно движение. Гръцкиятъ книжовникъ Адамантъ Кораи (1742—1833) установилъ новогръцки книжовенъ езикъ и далъ тласъкъ за развитието на новогръцката литература. Цариградската патриаршия, подкрепена отъ ученолюбиви фенерски първенци, особено семейството на Маврокордато[59], се стремила да ржководи и разшири народната просвѣта. Патриаршеското училище продължавало да се развива, Патр. Калиникъ V (1801—1808) съдействувалъ съ свои пари да се благоустрои това училище. За преподаватели били избирани лица съ западноевропейско висше образование[60]. При тѣзи учители имало доста ученици (при Доротея Прой 160, при Кума 100). Поради гръцкото възстание ученицитѣ намалѣли, но после положението на училището се подобрило. То имало четиригодишенъ курсъ, презъ време на който се изучавали старогръцки съ четене на класицитѣ, алгебра, тригонометрия, физика, риторика, метафизика, богословие. Въ училището се образувала голѣма библиотека отъ частни дарения (въ 1830 год. тя имала 568 тома на гръцки езикъ и 840 на чужди езици). Презъ втората половина на XIX в. патриаршеското училище, наричано Велико народно училище (Μεγάλη τοῦ γένους σχολή), било уредено като модерна класическа гимназия и отъ 1883 год. се помѣщавало въ красиво здание въ което и днесъ се намира.

Патр. Григорий V полагалъ голѣми грижи за народното образование. Въ 1798 год. той основилъ гръцка печатница при патриаршията, за да печати богослужебни и религиозно-нравствени книги. Въ 1821 год. турското правителство я затворило. Сжщиятъ патриархъ съ окржжно послание отъ 1807 год. поканилъ духовенството и народа да отворятъ навсѣкжде „общи (народни) училища за свещенитѣ предмети и училища на елинскитѣ науки".

Учебното дѣло на Цариградската патриаршия почнало своето правилно развитие отъ 1836 год., когато патр. Григорий VI основалъ при патриаршията „Централно църковно и духовно настоятелство" (Κεντρικὴ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πνευματικὴ ἐπιτροπὴ), което имало за главна задача да надзирава училищата и да насочва възпитанието на ученицитѣ въ духа на православната вѣра. Единъ отъ нейнитѣ членове билъ главенъ училищенъ инспекторъ (γενικὸς ἔφορος). На сжщото настоятелство било възложено и да цензурира учебницитѣ и други книги. Въ 1839 год. сжщиятъ патриархъ предписалъ съ окржжно послание да не се приематъ за народни учители възпитаницитѣ на Теофила Каири, учитель съ противохристиянски идеи въ о. Андросъ (вж. Гръцката църква). Въ декемврий 1845 год.

патр. Антимъ VI Куталианъ издалъ новъ правилникъ за елинскитѣ и взаимоучителнитѣ училища, а въ 1873 год. сѫщиятъ патриархъ учредилъ особено „Патриаршеско централно образователно настоятелство“ (Πατριαρχικὴ κεντρικὴ ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ), което било висша просвѣтна власть въ Цариградския диоцезъ. Гръцкото учебно дѣло твърде се развило при голѣмия ревнитель на просвѣтата патриархъ Йоакимъ III (1878—1884), който решително отбилъ опититѣ на В. Порта да ограничи автономията на гръцкитѣ училища (стр. 495). Той построилъ новото здание на Великото народно училище въ Цариградъ. Гръцки гимназии, уредени по образецъ на патриаршеското училище, имало въ голѣмитѣ градове на Цариградския диоцезъ (т. н. Зографска въ Цариградъ, въ Одринъ, Солунъ, Сѣръ и др.). Смирненската „Евангелическа школа“, развита въ гимназия, съвсемъ се освободила отъ протестантското влияние и станала огнище на православна просвѣта за цѣла Мала Азия. Открити били девически срѣдни училища. Въ 1897 год. патриаршията изработила „общъ уставъ на общинскитѣ училища“ и уредила тѣхното управление и издръжка. Презъ 1888—1899 учебна година въ Цариградския диоцезъ имало всичко 123 училища (основни и срѣдни) съ 16,259 ученици и 418 учители и учителки.

Почувствувана била нужда и за особена подготовка на духовенството. Въ 1844 год. патр. Германъ IV открилъ първото богословско училище въ манастира „Св. Троица“ на о. Халки, съ паричнитѣ помощи на бившия цариградски патриархъ Константий I (1830—1834) и други гръцки архиереи. То се нарича официално „Богословско училище на Великата Христова църква“. То се издържало отъ годишнитѣ вноски на патриарха, епархийскитѣ архиереи и отъ доброволнитѣ дарения на християнитѣ. По-рано то имало седемь класа, а после осемь класа, въ които се изучаватъ богословски и свѣтски науки. По своята програма и учебна дейность Халкинското богословско училище е духовна семинария, ако и да го смѣтатъ гърцитѣ за по-висше учебно заведение. Негови възпитаници сѫ били много митрополити (между тѣхъ българскитѣ Григорий Доростолски и Червенски, Симеонъ Варненски и Преславски, Доситей Самоковски), сѫщо и много цариградски патриарси.

Въ Цариградския диоцезъ имало и свещенически училища (ἱερατικὴ σχολὴ) (въ Цариградъ, Кесария Кападокийска отъ 1882 год.). Въ 1899 год. било открито монашеско училище въ Атонъ (Карея).

Въпрѣки всички усилия, Цариградската патриаршия, както и другитѣ автокефални църкви въ Турция, не могла да подобри напълно своя клиръ. Споредъ едно нейно окрѫжно послание отъ 1898 год., епархийскитѣ архиереи още рѫкополагали за свещеници лица „неразвити умствено и незакрепнали нравствено, изобщо безъ всѣкаква подготовка и обучение, необходими за изпълнение на свещеническата длъжность“.

Въ помощь на патриаршията за разпространение на народната просвѣта се образували дружества (σύλλογοι). На челно мѣсто стояло Гръцкото книжовно дружество (Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος) въ Цариградъ отъ 1862 год. съ нѣколко научни отдѣли (философски, исторически, археологически, юридически, медицински и др.). Въ Цариградъ било основано още Гръцко музикално дружество, което си поставило за цель да подобри църковното пѣние и въ 1899 год. основало църковно-пѣвческо училище при патриаршията. Въ Цариградъ и въ провинциалнитѣ градове се образували и религиознопросвѣтни дружества. Отъ 1873 год. въ Цариградъ започнало да действува особено дружество, наречено Ἱερατικὸς σύλλογος, за умственото подигане на низшето духовенство. Просвѣтенъ орган било патриаршеското списание „Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια“ (Църковна истина), което основалъ Иоакимъ III на 1 октомврий 1880 год. Следъ всеобщата война патриаршията издава списание „Ὀρθοδοξία“ [61].

е) **Църковна книжнина.** — Колкото тежъкъ да е билъ животътъ на Цариградската църква, отъ време на време се явявали писатели и учени, които съ своитѣ съчинения се мѫчели да поддържатъ огъня на древната богословска мисъль. И презъ време на турското робство сѫ излѣзли книжовни трудове по разнитѣ клонове на богословската наука (църковна история, екзегетика, омилетика, догматика, апологетика и др.) По-видни писатели били:

1. Генадий Схоларий, първиятъ цариградски патриархъ (1454—1456) следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ. Следъ отказа си отъ престола той живѣлъ въ сѣрския манастиръ Св. Иванъ Предтеча, гдето и умрѣлъ [62]. Генадий Схоларий написалъ много богословски и философски съчинения, известни подъ названието Изповѣдание на Генадия (Ὁμολογία Γενναδίου), което патр. Генадий представилъ на Мухамеда II [63] (стр. 483).

2. Матей Камариотъ († къмъ 1490 год.), учитель още въ византийско време въ Цариградъ по философия и риторика и пръвъ преподаватель въ основаното отъ Генадия Схоларий училище при патриаршията. Писалъ е Изяснение на символа на вѣрата, похвала за Три светители, противъ варлаамититѣ и латинцитѣ.

3. Мануилъ Пелопонесецъ отъ Коринтъ, ученикъ на Матея Камариотъ и неговъ приемникъ въ патриаршеското училище и великъ риторъ на Цариг. патриаршия (до къмъ 1522 год.). Той оставилъ полемически съчинения противъ латинцитѣ, за Марка Ефески, противъ философа платоникъ Гемистъ.

4. Максимъ Гръкъ († 1556) отъ Арта, светогорски монахъ, съ западноевропейско образование. Освенъ съ кни-

жовната си дейность въ Русия, той е известенъ съ съчинения противъ реформацията, мухамеданитѣ, евреитѣ.

5. Дамаскинъ Студитъ отъ Солунъ, литско-рентински епископъ (въ Солунската митрополия) и после навпактско-артски митрополитъ, голѣмъ проповѣдникъ. Неговото съчинение Θησαυρὸς (Съкровище), което представя сборникъ отъ беседи, било написано на достѫпенъ гръцки езикъ и повлияло на българскитѣ книжовници да създадатъ твърде полезна за нашия народъ книжнина, наричана дамаскини. Дамаскинъ Студитъ съставилъ на простонароденъ гръцки езикъ очеркъ „За цариградскитѣ патриарси (Περὶ τῶν ὅσοι ἐπατριάρχευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν) отъ времето на Константина Велики до наши дни“ (1572 год.). Особено цененъ е отдѣлътъ за патриарситѣ подъ турско робство.

6. Мануилъ Малаксъ († 1581) отъ Навплия, нотарий въ Тивската митрополия и после учитель въ патриаршеското училище. Дълго време се приписвалъ на Малакса очеркътъ „Ἱστορία πατριαρχικὴ“ (история на Цариградската патриаршия отъ 1454 до 1578 год.), който Мартинъ Crusius издалъ въ своята Turcogrecia (Базелъ 1584 год.) и подъ латинското заглавие Patriarchica Constantinopoleos Historia. Обаче, следъ като билъ намѣренъ ржкописътъ на Дамаскинъ Студита „За цариганскитѣ патриарси“, се установило, че Малаксовата Ἱστορία πατριαρχικὴ не е оригиналенъ трудъ, а преписъ отъ реченото съчинение на Дамаскинъ Студита, именно отъ неговия отдѣлъ за цариградскитѣ патриарси подъ турска власть, съ добавки за патриаршеството на Дионисия II, Иоасафа II и Иеремия II[64]. Мануилъ Малаксъ съставилъ номоканонъ, който билъ преведенъ на ромънски езикъ и издаденъ въ 1652 год. въ Търговище подъ заглавие „Indreptarea legii saŭ Pravila“.

7. Максимъ Маргуний, роденъ въ 1549 год въ Критъ. Той получилъ образованието си въ Падуа и въ 1584 год. билъ ржкоположенъ за китирски (Κυθήρων въ Пелопонесъ) епископъ, но още на следната година заминалъ въ Венеция, гдето стоялъ до смъртьта си въ 1602 год. Той билъ единъ отъ най-добритѣ богослови презъ това време. Писалъ е за изхождането на Св. Духъ, Разговоръ между гръкъ и латинецъ, писма, епиграми. Той билъ увлѣченъ отъ идеята за съединението на Източната и Западната църква. За да постигне това, той се опитвалъ да съгласува учението на дветѣ църкви за изхождането на Св. Духъ. Избухнала остра разпра по тоя въпросъ между него и филаделфийския архиепископъ Гавриилъ Севиръ. Едвамъ ги помирилъ алекс. патриархъ Мелетий Пигасъ, приятель и на двамата.

8. Гавриилъ Севиръ отъ Монемвасия, училъ въ Падуа, гръцки архиепископъ въ Венеция (1577—1616) съ титла филаделфийски. Той билъ голѣмъ ревнителъ на право-

славието, както се вижда отъ богословската му разпра съ Максима Маргуний. По-важни негови съчинения сѫ За седемтѣ таинства, Различията между двете църкви, Срещу обвинителитѣ на православнитѣ.

9. Мелетий Сиригосъ (Συρίγος, † 1662) отъ Критъ, иерокириксъ (свещенопроповѣдникъ) въ Цариградъ при Кирила Лукарисъ, а отъ 1644 год. проилавски (браилски) митрополитъ. Върлъ противникъ на протестантството, той разкритикувалъ изповѣданието на Лукариса и отъ църковния амвонъ изобличилъ Теофила Коридалевсъ заради протестантскитѣ му възгледи. Той прегледалъ въ яшкия съборъ (1642) катихизиса на Петра Могила (стр. 507). Между другото Мелетий Сиригосъ писалъ тълкование на св. Писание, проповѣди.

10. Иеротей Монемвасийски, съвременикъ на патр. Иеремия II, когото придружавалъ въ Русия презъ 1588—1591 год. Той съставилъ хроника подъ заглавие „Историческо съчинение“ (Βιβλίον ἱστορικὸν), въ което описва исторически събития на новогръцки езикъ отъ сътворението на свѣта до свое време. Тази книга била напечатана нѣколко пѫти (1630 или 1631, 1798), но като съчинение на Доротея Монемвасийски. Пръвъ учениятъ цариградски патриархъ Константий I (1830—1834) посочилъ, че монемвасийски митрополитъ съ име Доротей не е сѫществувалъ и че авторъ на тази хроника е монемвасийскиятъ митрополитъ Иеротей. Атинскиятъ ученъ Константинъ Сата доказалъ, че Иеротей Монемвасийски съставилъ своя трудъ по съчинението на Дамаскинъ Студита за цариградскитѣ патриарси, като добавилъ сведения за църковнитѣ събития отъ края на XVI в. Сега тази книга се цитува като Псевдодоротеева хроника[65].

11. Георгий Коресий (Κορέσιος, † 1641)[66] отъ о. Хиосъ, училъ философия и медицина въ Падуа, Въ 1633 год. той дошълъ въ Цариградъ по покана на Цариградската патриаршия, за да полемизира съ калвиниста Антоний Leger. Писалъ догматическо-полемически съчинения (за тайнствата, за предопредѣлението, за изхождането на Св. Духъ, противъ латинцитѣ.

12. Захария Герганъ отъ Арта (Епиръ), навпактско-артски митрополитъ, съвременикъ и привърженикъ на Кирила Лукарисъ. Отъ него е останалъ Християнски катихизисъ, напечатанъ въ Витенбергъ въ 1622 год. Авторътъ посветилъ своя трудъ на саксонския херцогъ, който го издържалъ да следва въ Витенбергския университетъ. Ако и да съдържа протестантски мисли. Гергановиятъ катихизисъ билъ разпространенъ въ Гърция и Западна Русия вѣроятно, защото изобличавалъ Римската църква.

Презъ XVII в. се появили и видни униати-гръцки писатели.

13. Матей Кариофилъ отъ о. Критъ, издалъ критика на Гергановия катихизисъ подъ заглавие „Опровержение на

лъжехристиянския катихизисъ“ (Римъ 1631). Той писалъ и противъ приписваното на Кирила Лукарисъ изповѣдание.

14. Петъръ Аркудий отъ о. Корфу, голѣмъ защитникъ на Римската църква, папски мисионеръ въ Полша около 20 години и после учитель въ гръцката колегия „Св. Атанасий“ въ Римъ, гдето и умрѣлъ въ 1633 год. По-важно негово съчинение е „De concordia occidentalis et orientalis“.

15. Лъвъ Алаций (Allatius, † 1669) отъ о. Хиосъ, даровитъ и ревностенъ папистъ (стр. 502), учитель въ гръцката колегия въ Римъ и после почетенъ библиотекарь въ Ватикана. Той оставилъ повече отъ сто съчинения по разни въпроси. Негова жизнена цель била да примири раздѣленитѣ църкви. Тя била изразена въ голѣмия му трудъ De perpetua consensione ecclesiae occidentalis et orientalis (За постоянното съгласие между Западната и Източната църква).

16. Мелетий отъ Янина, атински митрополитъ († 1714), е оставилъ Църковна история, която не е изгубила значението си и днесъ.

17. Илия Миниатъ († 1714), калавритски епископъ (въ Пелопонесъ отъ 1711 год.), прочутъ проповѣдникъ. Ценно е неговото съчинение „Камъкъ на съблазъньта“ (Πέτρα σκανδάλου), насочено противъ Римската църква.

18. Евгений Вулгарисъ (Βούλγαρις) отъ о. Корфу, добилъ висше образование въ Падуа, бележитъ богословъ и учитель (отъ 1742 год.) въ разни мѣста (Янина, Св. Гора и Цариградъ) (стр. 524). По покана на Екатерина II (1762—1796), той заминалъ въ Русия, гдето билъ поставенъ за херсонски архиепископъ и умрѣлъ въ 1806 год. Оставилъ догматически, полемически, църковноисторически съчинения.

19. Никодимъ Агиоритъ (Светогорецъ, † 1806) отъ о. Наксосъ, билъ плодовитъ писатель. Съставилъ Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν (сборникъ съ кратки жития за светиитѣ, между които и новитѣ мѫченици). Особено ценен трудъ е съставенията отъ него и атонския монахъ Агапий църковно-правенъ сборникъ, наречен Πηδάλιον (Кормчия) и издаденъ въ 1800 год. въ Лайпцигъ.

20. Агапий отъ о. Критъ, атински монахъ, е известенъ още съ изданията си на жития (Νέος παράδεισος, Καλοκαιρινὴ).

21. Монахъ Атанасий Пароски (Πάριος, † 1813) отъ о. Паросъ, директоръ (схолархъ) на Хиоското училище, е написалъ „Изложение на божественитѣ догмати на вѣрата“ и жития на Марка Ефески, св. Климента Охридски и Григория Палама.

22. Адамантъ Кораи (Κοραῆς), роденъ въ Смирна въ 1742 год., завършилъ медицинския факултетъ въ Монпелие (Франция) и действувалъ въ Парижъ до смъртьта си († 1833) за възраждането на своя народъ. Даровитъ ученъ, той има заслуги не само за гръцката литература и учебно дѣло (стр. 525),

но и за Църквата съ богословскитѣ си съчинения. Въ „Спѫтникъ на свещенослужителя“ (Ἱερατικὸν συνέκδημον) той разяснява пастирскитѣ послания на ап. Павла, за да очертае образецъ-пастирь. Кораи превелъ отъ нѣмски на гръцки православния катихизисъ на московския митрополитъ Платонъ.

23. Константий I Мѫдри († 1859), синайски архиепископъ и после цариградски патриархъ (1830—1834), свършилъ Киевската духовна академия въ 1793 год., ревностенъ труженикъ въ богословската наука, особено въ църковната история и археология. По-важни негови трудове сѫ: Константиниада (Κωνσταντινιάς), гдето дава археологическо описание на Цариградъ, За различията въ вѣрата между православни и арменци (1850), Отговоръ на енцикликата на папа Пий IX до Източната православна църква (1848)[67].

24. Филотей Вриений, сѣрски и после никомидийски митрополитъ, оставилъ името си въ богословската наука съ откриването и критичното издаване на старохристиянскитѣ паметници: I и II послание на Климента Римски до коринтянитѣ въ 1875 год. и Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων (Учение на 12-тѣ апостоли) въ 1883 год.

25. Филаретъ Вафидисъ, костурски и после димотишки митрополитъ, написалъ Църковна история въ три тома (отъ апостолско време до 1912 год.).

26. Мануилъ Гедеонъ, великъ хартофилаксъ на Цариградската патриаршия, е далъ много трудове по историята на Цариградската църква. Най-важно отъ тѣхъ е „Πατριαρχικοὶ Πίνακες“, гдето сѫ дадени кратки сведения за цариградскитѣ патриарси отъ апостолско време до 1884 год.

27. Архимандритъ Калиникъ Деликанисъ има заслуги къмъ историята на Православната църква съ своитѣ издания на писма, извлѣчени изъ кодекситѣ на Цариградската патриаршия.

28. Германъ, сардски митрополитъ, е далъ до сега ценни църковноисторически изследвания за миналото на Цариградската патриаршия[68].

д) Устройство и управление

а) **Патриаршията.** — Въ турско време цариградскиятъ патриархъ ималъ голѣми права (стр. 482), обаче той не е билъ „юридически почти неограниченъ пастиреначалникъ“, единъ видъ източенъ папа, нито „е билъ станалъ донѣкѫде приемникъ на византийскитѣ императори“[69]. Той билъ върховенъ началникъ на гръцкия народъ (ἐθνάρχης споредъ гръцкитѣ историци или румъ-патрикъ споредъ турцитѣ), но само като сановникъ на султана, като неговъ намѣстникъ, каквито били управителитѣ на голѣми турски административни области съ титла

бейлеръ бей[70]. Властьта на патриарха била ограничена, както и въ византийско време, споредъ църковнитѣ правила. Патриархътъ управлявалъ не самолично, а заедно съ Синодъ. Той и Синодътъ избирали епархийскитѣ архиереи и ги сѫдѣли. Патриаршескиятъ Синодъ нѣмалъ точно опредѣленъ съставъ, а билъ, както по-рано, Σύνοδος ἐνδημοῦσα, сир. се състоялъ отъ ония епархийски архиереи, които по една или друга работа се намирали въ Цариградъ. По-често участвували въ синоднитѣ заседания митрополититѣ на близкитѣ до Цариградъ епархии (халкидонски, никейски, никомидийски, ираклийски)[71].

Патриархътъ билъ избиранъ отъ случилитѣ се въ Цариградъ архиереи[72]. Не се признавалъ за законенъ оня изборъ, който билъ извършенъ само отъ нѣкои отъ тия архиереи[73]. Съзнавало се, че патриархътъ трѣбва да бѫде избранъ отъ повечето архиереи. Затова за избиране приемникъ на Рафаила билъ свиканъ „голѣмъ съборъ“[74] и за избора на Нифона II — „съборъ отъ източнитѣ и западнитѣ архиереи“ (σύνοδος ἀπο τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν ἀρχιερέων). Следъ смъртьта на Иеремия I, по решение на цариградския съборъ отъ 1545 год., патриархътъ трѣбвало да бѫде избранъ съвмѣстно отъ всичкитѣ епархийски архиереи (митрополити, архиепископи и епископи), въ Цариградския диоцезъ (стр. 519). За тая цель, щомъ патриаршескиятъ престолъ се опразднѣлъ, трѣбвало да се изпратятъ вестители, които да поканятъ всичкитѣ архиереи на Цариград. църква да дойдатъ за изборъ на новъ патриархъ, но, както видѣхме, това правило не било приложено[75].

Въ избора за патриархъ не рѣдко участвували цариградски клирици и миряни (първенци или и народъ)[76]. Тѣ нѣмали право на решаващъ гласъ, обаче архиереитѣ се съобразявали съ тѣхното мнение и искали, изборътъ да бѫде одобренъ и отъ тѣхъ[77]. Тази изборна система била поправена презъ XVIII в., съ цель да се отстранятъ нейни твърде пакостни недостатъци (много претенденти за патриаршеския престолъ, подкупи, интриги). По силата на султанския ферманъ отъ 1741 год. постоянни членове на Синода и, следователно, неизмѣнни избиратели на патриарха станали петимата съседни митрополити: ираклийски, кизички, никомидийски, никейски и хилкидонски. Патр. Самуилъ I (1763—1768) опредѣлилъ постоянни синодни членове или геронти (старци), както почнали да ги наричатъ, да бѫдатъ осемь митрополити на близкитѣ по-стари епархии. Другитѣ епархийски архиереи, които случайно пребивавали въ Цариградъ, сѫщо участвували въ Синода, но решаващъ гласъ имали постоянитѣ синодни членове. Свалянето на единъ патриархъ и избирането на новъ не могло да стане безъ съгласието на осемтѣ геронти, патриаршеския логотетъ и четирма мирски представители (ἐπίτροποι).

Властьта на царигр. патриархъ била ограничена и съ това, че по нареждане на патр. Самуила I патриаршескиятъ печатъ

трѣбвало да се състои отъ петь части, отъ които една държалъ патриархътъ, а останалитѣ части се пазѣли отъ четирма геронти. Така че патриархътъ не могълъ да издава официални постановления, потвърдени съ патриаршеския печатъ, безъ съгласието на другитѣ пазители на печата.

Създадената отъ патр. Самуила I изборна система твърде много засилила властьта на геронтитѣ въ цѣлото църковно управление. При изборитѣ на нови патриарси пакъ ставали злоупотрѣби. Църковно-народниятъ съборъ (ἐθνοσυνέλευσις) отъ 1858—1860 год. премахналъ геронтския режимъ, като въ 1860 год. изработилъ новъ уставъ (κανονισμοί) за изборъ на патриарха и на митрополититѣ. Споредъ този уставъ, утвърденъ отъ султана въ 1861 год., при Цариградската патриаршия има две управителни тѣла: Синодъ и Смѣсенъ съветъ. Когато овдовѣе патриаршескиятъ престолъ, Синодътъ и Смѣсениятъ съветъ избиратъ съвмѣстно единъ отъ синоднитѣ членове за мѣстопазитель. Султанътъ утвърждава съ ферманъ избрания мѣстопазитель и предписва да се извърши изборъ на новъ патриархъ. Синодътъ поканва съ окржжно всички подведомствени на Цариг. патриаршия митрополити въ 14-дневенъ срокъ да съобщатъ въ запечатанъ пликъ името на достоизбираемия, а сжщо така и всѣка епархия да изпрати въ Цариградъ по единъ свой представитель — мирянинъ. Понататъкъ действува избирателниятъ съборъ, който се състои отъ духовни и миряни[78]. Всѣки мирски представитель има право да предложи въ избора кандидатъ, който не се споменава отъ епархийскитѣ архиереи. Следъ като В. Порта върне списъка на кандидатитѣ, избирателниятъ съборъ, въ пълния си съставъ, избира съ тайно гласоподаване трима кандидати. Следъ това духовнитѣ членове на събора (митрополититѣ) отиватъ въ църква и въ присжтствието на всички мирски членове избиратъ съ тайно гласоподаване за патриархъ единия отъ тримата кандидати. Новиятъ патриархъ се представя на султана и после въ В. Порта, която го снабдява съ бератъ.

Споредъ новия уставъ, св. Синодъ на Цариг. патриаршия се състои отъ 12 митрополити подъ председателството на патриарха. Той е висшата духовна власть на Цариградската църква. Всичкитѣ митрополити, подведомствени на Цариградската патриаршия, иматъ праао да бждатъ членове на св. Синодъ — всѣки въ продължение на две години. Всѣка година се смѣняватъ половината отъ синоднитѣ членове.

Другото управително тѣло при Цариг. патриаршия се нарича Народенъ смѣсенъ съветъ, който се състои отъ 12 члена (четирма архиереи и осемь миряни). Той завежда гражданскитѣ дѣла на Цариг. църква (училища, болници, стопанската дейность на църквитѣ и манастиритѣ и пр.).

И въ турско време въ Цариградската патриаршия имало много длъжностни лица (духовни и свѣтски), които носѣли старитѣ названия (великъ логотетъ, великъ скевофилаксъ, великъ еклисиархъ, великъ икономъ и пр.) и сж били раздѣлени на степени (πενταδες)[79]. Нѣкои отъ тѣзи длъжностни названия сжществуватъ и днесъ. Най-близкиятъ помощникъ на патриарха е великиятъ протосингелъ, чийто помощникъ пъкъ е великиятъ архидяконъ.

Цариградскиятъ патриархъ продължава да се титулува, както въ визант. време, архиепископъ на Константинополъ, Нови Римъ, и вселенски патриархъ (ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης). Другитѣ се обръщатъ къмъ него съ титлата всесветейши (παναγιώτατος). Патриархътъ нарича себе си „Наше смирение“ (ἡ μετριότης ἡμῶν), както всички архиереи.

б) **Епархии.** — Цариградската патриаршия имала твърде голѣмъ диоцезъ, понѣкога дори много по-обширенъ, отколкото въ византийско време. Цариградскиятъ диоцезъ е обхващалъ Мала Азия, Тракия, Източна и Южна Македония, Епиръ, Гърция, островитѣ въ Бѣло море и Ионийско море, България (безъ Кюстендилската область), Влашко и Молдавия. Подъ върховната духовна власть на цариградския патриархъ се намирала и Руската църква до учредяването на Московската патриаршия (1589), а следъ това само Югозападна Русия до нейното подчинение подъ ведомството на Московската патриаршия (1686). Следъ унищожението на Ипекската (1766) и Охридската архиепископии (1767), въ Цариградския диоцезъ влизали още Западна и Северна Македония, Албания, Сърбия, Босна и Херцеговина, сир. той обхващалъ Мала Азия, почти цѣлия Балкански полуостровъ, дунавскитѣ княжества и посоченитѣ острови. Презъ XIX в. неговитѣ граници се стѣснили съ учредяването на Българската екзархия и автокефални църкви въ новитѣ балкански държави (Гърция отъ 1833 год., Ромъния отъ 1865 год., Сърбия отъ 1879 год.).

Въ турско време се пазѣло предишното епархийско устройство: 1. митрополии съ или безъ подведомствени епископии и 2. архиепископии. Не може да се установи броятъ на епархиитѣ за всѣко отдѣлно столѣтие. Всички запазени списъци на епархии не сж точни. Въ зависимость отъ значението на катедралнитѣ градове, Цариградската патриаршия издигала нѣкои епархийски катедри въ по-горна степень: отъ епископия въ архиепископия или отъ архиепископия въ митрополия. Случвало се, по финансови причини две митрополии или архиепископии да бждатъ съединени въ една епархия[80]. До подчинението на Ипекската и Охридската църква, Цариградската патриаршия имала повече отъ 120 епархии (заедно съ епископиитѣ)[81]. Тя придобила отъ Охридската църква 14 епархии

(по-късно ги съкратила на 10 митрополии,) а отъ Ипекската — 10 епархии-митрополии [82].

Къмъ 1912 год. Цариградската патриаршия имала 79 митрополии, отъ които 20 въ Мала Азия, 12 въ островитѣ и 47 въ Балканския полуостровъ [83]. Нѣкои митрополити (ефески, ираклийски, солунски, смирненски и критски) имали подведомствени епископии [84]. Въ официалния списъкъ на митрополиитѣ сж наредени споредъ степеньта (ранга), която тѣ заематъ въ иерархията на Цариг. патриаршия. Най-високо мѣсто заема Кесарийската митрополия и следъ нея митрополиитѣ Ефеска, Ираклийска, Кизичка, Никомидийска, Никейска, Халкидонска, Деркоска, Солунска.

Отъ 1906 год. въ България нѣма гръцки митрополити. Затова епархиитѣ Варненска, Филипополска (Пловдивска), Месемврийска, Анхиалска и Созополска (или Созо-Агатополска) сж само имена въ патриаршеския списъкъ на митрополиитѣ. По силата на договора отъ 1880 год. съ Австро-Унгария, Цариградската патриаршия имала само номинално ведомство върху Босна и Херцеговина.

Собствената епархия на цариградския патриархъ се нарича архиепископия и обхваща Цариградъ съ предградията му на европейския брѣгъ. Нѣкои квартали въ Цариградъ се управляватъ отъ викарни епископи, които носятъ титли на древлепросияли епархии. Сжщо и директоритѣ на Халкинското богословско улилище и Великото народно училище отъ 1901 год. сж почетни митрополити (безъ епархии).

Въ Цариградския диоцезъ имало и малки епархии, наричани екзархии (ἐξαρχία), които не били управлявани отъ епископи, а отъ патриарха чрезъ свои клирици. Тѣ обхващали група села. До 1902 год. имало петь екзархии, четири отъ които (една въ Патмосъ и три въ Трапезундъ) сж били подъ ведомството на игуменитѣ на мѣстнитѣ ставропигиални манастири. По настояване на населението тритѣ екзархии въ Трапезундъ били слѣти въ една епархия (Родополска) начело съ митрополитъ (1902 год.).

Следъ гръцко-турската война (1922 год.) Цариградската патриаршия въ действителностъ остана само съ епархията на патриарха (Цариградска), но при все това тя поддържа идеята за своя диоцезъ въ предишнитѣ размѣри. Нейни митрополити на епархии въ Турция пребиваватъ въ Цариградъ и участвуватъ въ Синода (илиополски, сардски, лаодикийски и др.). Въ списъка на своитѣ епархии тя поставя и митрополиитѣ въ новитѣ владения на Гърция (Западна Тракия, Южна Македония, Епиръ и островитѣ). Подъ нейна върховна власть сж автономнитѣ църкви: Критска, Естонска и Латвийска митрополия, Финландска и Чехословашка архиепископия. Други нейни епархии вънъ отъ Турция сж: 1) Парижката екзархия за православнитѣ руси начело съ митрополита Евлогий, 2) екзархия на Западна и Срѣдна Европа съ седалище въ Лондонъ и начело съ тиатирския митрополитъ

Германъ, 3) архиепископия на Северна и Южна Америка (съ двама помощници-епископи, единиятъ отъ които е за православнитѣ украйнци), 4) митрополия на Австралия и цѣла Океания[85].

Уставътъ отъ 1861 год. опредѣлилъ и начина за избиране на епархийскитѣ архиереи. Следъ овдовяването на една катедра, Св. Синодъ съставя списъкъ на достоизбираемитѣ, избира отъ тѣхъ трима кандидати и следъ това въ църква избира съ тайно гласоподаване единъ отъ тримата, когото провъзгласява за канониченъ архиерей. По молба на патриарха, султанътъ издава бератъ за новоизбрания епархийски архиерей. Сѫщо и епархийскитѣ архиереи, както патриархътъ, се избиратъ пожизнено. Митрополититѣ на по-важнитѣ катедри носѣли почетната титла ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος (пречестенъ и екзархъ)[86] или само ὑπέρτιμος (пречестенъ). Кесарийскиятъ митрополитъ се титулувалъ ὑπέρτιμος τῶν ὑπερτίμων, а ираклийскиятъ — πρόεδρος τῶν ὑπερτίμων καὶ ἔξαρχος (председатель на пречестнитѣ и екзархъ).

в) **Материална издръжка.** — Всѣки епархийски архиерей получавалъ отъ епархията си: 1) годишенъ канониченъ данъкъ (τὸ κανονικὸν) отъ всѣки подведомственъ свещеникъ (по една жълтица въ половината на XVII в.), като митрополититѣ взимали „канониченъ“ данъкъ и отъ подведомственитѣ си епископи; 2) налогъ (по една жълтица въ сѫщия вѣкъ) отъ всѣки, който встѫпвалъ въ бракъ; 3) годишенъ данъкъ въ продукти (жито, вино, зейтинъ) отъ всѣки православенъ домъ; 4) отъ манастиритѣ въ епархията. За тѣзи постоянни приходи имаме известие отъ срѣдата на XVII в., но по всѣка вѣроятность тѣ сѫществували и по-рано, а сѫщо така и по-късно. Презъ XVI в. сѫществувалъ налогъ ἐμβατήκιον (даръ отъ новорѫкоположенъ клирикъ). Противъ него се борилъ патр. Иеремия II, но не успѣлъ да го премахне.

И цариград. патриархъ ималъ тѣзи постоянни доходи отъ своята епархия. Освенъ това той получавалъ: 1) даръ (ἐμβατήκιον) отъ всѣки новопоставенъ митрополитъ и архиепископъ, 2) годишенъ данъкъ (κανονικὸν) отъ всѣки митрополитъ (въ половината на XVIII в. по 20-30 мини), 3) данъкъ отъ всѣки православенъ домъ въ цѣлия Цариградски диоцезъ (презъ XVII в. по 13 динарии за три години), 4) данъкъ отъ ставропигиалнитѣ манастири.

Тѣзи налози сѫществували и презъ първата половина на XIX в. Размѣрътъ имъ произволно се увеличавалъ. Патриархътъ не рѣдко взималъ отъ новоназначения архиерей 1000 жълтици (червонци).[87] Той наследявалъ имуществото на архиереитѣ и цариградскитѣ клирици, които следъ смъртьта си не оставяли наследници; взималъ голѣми суми за миро и антиминси, такси за бракоразводни и др. сѫдебни дѣла.

Сѫщото правѣли епархийскитѣ архиереи. Освенъ ематикъ, тѣ събирали данъкъ φιλότιμον[88], γεδίκιον[89], βοήθεια (помощъ)[90] и разни видове подаръци.

Новиятъ уставъ на Цариг. патриаршия премахналъ много предишни доходи на архиереитѣ. Патриархътъ и епархийскитѣ архиереи имали вече опредѣлени заплати. Необходимата за тая цель сума се разхвърляла върху православнитѣ християни въ Цариградския диоцезъ по епархии. Освенъ това всѣки свещеникъ трѣбвало да плаща на своя архиерей канониченъ данъкъ по 10 гроша. Запазени били и нѣкои случайни доходи на епархийския архиерей: за разрешение на бракъ, извършване на литургия, погребение и бракъ по покана.

Тази промѣна поставила патриарха и епархийскитѣ архиереи въ голѣми затруднения, особено поради намалението на патриаршеското паство въ Македония, гдето българското население признавало Българската екзархия. Затова въ 1896 год. патр. Антимъ VII предписалъ, всѣка енорийска църква въ Цариградския диоцезъ да внася годишно опредѣлена сума въ патриаршията въ зависимость отъ приходитѣ си (първоразреднитѣ — по 1 турска лира, второразреднитѣ по половина и треторазреднитѣ по $^1/_4$ л. т.).

Тежко било материалното положение на енорийскитѣ свещеници, които имали отъ църквата само случайни приходи. Едвамъ патриархъ Константинъ V въ 1897 год. успѣлъ да учреди Свещеническа каса (ἱερατικον ταμεῖον) за подпомагане бедни и немощни свещеници отъ Цариградската архиепископия.

д) **Устройство на манастиритѣ.**— Въ Цариградския диоцезъ имало два вида манастири: ставропигиални и епархийски. Първитѣ се намирали вънъ отъ Цариградската епархия, но сж били подчинени направо на патриарха. Вторитѣ сж зависѣли отъ епархийския архиерей. За да увеличатъ доходитѣ си, цариградскитѣ патриарси постепенно обърнали въ ставропигиални тъй наречените царски манастири[91], както и други по-голѣми манастири (между тѣхъ Рилскиятъ и Бачковскиятъ манастиръ). Къмъ 1899 год. Цариг. патриаршая имала до 90 ставропигиални манастири (срещу 77 въ 1888 год.). По вжтрешния си животъ манастиритѣ били киновийни (общежителни) и идиоритмени. Въ киновийнитѣ манастири всички монаси имали еднакви права и задължения, хранѣли се общо, имуществото имъ било общо и се подчинявали на единоличенъ началникъ — игумена, чиято воля била законъ. Въ идиоритменитѣ манастири управлението било съборно[92], и монаситѣ могли да притежаватъ своя собственость, не се хранѣли общо и живѣели самостойно въ келиитѣ си.

Въ Атонъ има и двата вида манастири[93]. Идиоритменията строй се явилъ тамъ въ началото на XV в. (стр. 521) и постепенно надделѣлъ почти въ всичкитѣ светогорски манастири. Обаче въ края на XVIII в. се появило движение за връщане къмъ киновийния строй. Отъ 20-тѣ атонски манастири 11 сж киновийни и 9 идиоритмени.

Въ Св. Гора сѫ пръснати и други монашески жилища: скитове, келии, каливи (колиби). Тѣ зависятъ отъ манастира, въ чието землище се намиратъ. Скитъ[94] се нарича група отъ помѣщения (каливи), въ всѣко отъ които живѣятъ по нѣколко монаси, съ обща църква (кириаконъ) и общъ непосрѣденъ рѫководитель (дикей, проистаменъ). Скитоветѣ плащатъ годишенъ данъкъ на манастиритѣ, отъ които зависятъ. Въ Атонъ има 12 скита, нѣкои отъ които по броя на монаситѣ, уредба и богатство сѫ сѫщински манастири. — Келиитѣ сѫ отдѣлни сгради, въ които живѣятъ обикновено по 2—4 монаси. Всѣка келия има църквичка и обработваема земя, за която тя плаща наемъ на манастира. Каливитѣ (καλύβα или още καθίσματα) сѫ малки жилища, въ които нѣкои монаси се предаватъ на по-уединенъ животъ.

Всичкитѣ светогорски манастири съставятъ една община, начело на която стои Свещениятъ кинотъ (нарича се още синаксисъ или антипросопия, сир. събрание, представителство). Това висше управително тѣло се състои отъ представители на всичкитѣ 20 атонски манастири (по 1 представитель отъ всѣки манастиръ). Свещениятъ кинотъ пребивава въ Карея (Атонъ), гдето било и е седалището на гражданския управитель въ Атонъ. Председатель на Свещения кинотъ е винаги представительтъ на най-стария манастиръ — Лавра та, а въ негово отсѫтствие представительтъ на Ватопедъ, Иверъ, Хилендаръ и Дионисиатъ. По националенъ съставъ гърцитѣ иматъ 17 представители, а славянитѣ (руси, българи и сърби) — само трима, което е явно несъответствие съ количеството монаси славяни. Изпълнителенъ органъ на Кинота е т. н. Епистасия, която се състои отъ четирма монаси, избрани за една година. Членоветѣ ѝ се наричатъ епистати, а председателтъ ѝ — протепистатъ, който по положение съответствува на протата въ предишнитѣ вѣкове.

Св. Гора се намира подъ ведомството на цариградския патриархъ, съ когото Свещениятъ кинотъ е въ връзка чрезъ свой представитель въ Цариградъ. По степень на подвижничеството монаситѣ се дѣлятъ на расофори, малосхимници или ставрофори и великосхимници.

Жени, нито добитъкъ отъ женски полъ не се допускатъ въ Атонъ. Въ киновийнитѣ манастири не се позволява да се яде месо дори на Великдень, а въ идиоритменитѣ се разрешава месо въ непостни дни.

Атонскитѣ манастири, както и другитѣ голѣми манастири, притежаватъ въ разни мѣста имения, които се наричатъ метоси.

Другитѣ ставропигиални и епархийски манастири въ Царигр. диоцезъ сѫществуватъ независимо единъ отъ другъ. Повечето отъ тѣхъ сѫ мѫжки[95]. Тѣ се управляватъ отъ игумени (въ чинъ архимандритъ или иеромонахъ), които се избиратъ отъ братята на манастира и се утвърждаватъ отъ патриарха

или епархийския архиерей. Въ голѣмитѣ манастири игуменитѣ управляватъ съ помощьта на т. н. игуменски съветъ (ἡγουμενικὸν συμβούλιον), съставенъ отъ по-авторитетнитѣ братя. По-важни длъжности въ манастиря сж: икономъ, който завежда манастирското стопанство, скевофилаксъ (пази църковнитѣ утвари), келаръ, еклисиархъ (грижи се за манастирската църква).

Забележки

[1] Вж. Νικοδείμου Ἁγιορείτου, Συναξαριστής.

[2] Въ края на XV в. билъ построенъ храмъ св. Богородица Хрисовица въ с. Палеомило, Янинска епархия; въ 1579 год. — манастиръ Спилеотиса въ Велска (Βελλᾶς) епархия (Северенъ Епиръ), въ 1592 год. — манастиръ Евангелистрия въ Епиръ (Γεδεών, Πατρ. πίνακες, стр. 490, 524, 534).

[3] Камбани били позволявани само въ Св. Гора и островитѣ. Рускиятъ пжтешественикъ Арсений Сухановъ (въ половината на XVII в.) е видѣлъ на о. Хиосъ камбанария съ неголѣма камбана; сжщо и Григоровичъ-Барски — на о. Патмосъ. Камбани имало и въ мѣстностьта Загора въ Епиръ (на пл. Пиндъ) (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 702—703).

[4] Свидетелство на руския поклонникъ Григоровичъ-Барски (Странствованiя по св. мѣстамъ Востока, т. I, Петербургъ 1885, стр. 209).

[5] Срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 126, който се ползува отъ М. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία, Цариградъ, 1893 и др. съчинения.

[6] Въ 1752 год. въ Одринъ съ срѣдства на Димитъръ Иосифъ отъ Аргирокастро, въ 1753 год. въ Цариградъ (вънъ отъ Йеди-куле) съ срѣдства на бакалския еснафъ, въ 1762 въ Галата (Цариградъ) народна болница за моряцитѣ, наричана поради това „Ὀσπιτάλιον τῶν γκεμιτζίων“ (болница на гемиджиитѣ), съ срѣдства на фенерския първенецъ Георги Ставраки (Γεδεών, Πατρ. πίνακες, стр. 647 и 656).

[7] Въ 1692 год. царигр. патриархъ Калиникъ II предписалъ на митилинския митрополитъ да вземе подъ свое покровителство странноприемницата (Ξενοδοχεῖον) въ о. Митилини. Тя била предназначена да помага на странници и други нуждаещи се отъ грижи (М. Γεδεών, п. съч., стр. 612).

[8] Γεδεών, п. съч., стр. 612. Обикновено погребвали богати люде въ храмоветѣ. Отъ гробоветѣ излизала воня, и богомолцитѣ напускали храмоветѣ съ проклятия върху погребанитѣ. При това станало обичай християнитѣ да не посещаватъ храмоветѣ, гдето били погребани тѣхни близки, сърдейки се на Бога, че имъ отнелъ любимия имъ човѣкъ (Лебедевъ, п. съч. стр. 727—728; за вампири стр. 731—732).

[9] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 719.

[10] Напр. жената на великия драгоманинъ Никусиу свалила патр. Дионисий IV Муселимъ (втората четвърть на XVII в.), за да възкачи на патриаршеския престолъ своя любимецъ търновския митрополитъ Герасимъ (Ricaut, État présent de l'Église Grecque, стр. 110; Γεδεών, п. съч., стр. 597).

[11] Напр. презъ втората половина на XV в. едни били противъ патр. Симеона, а други — съ свалениа Маркъ Ксилокаравъ; сжщо и въ края на XVI в. въ борбата между Пахомия II Патестъ и Иеремия II. Дионисий II (1546—1555) заелъ престола съ съдействието на богаташитѣ отъ Галата. Фенерскитѣ първенци действували противъ Дионисия IV Муселимъ. Народътъ не признавалъ избора на Серафима I (1733—1734) и на 1 януарий 1734 год. следъ литургията патр. Серафимъ I билъ нападнатъ отъ единъ изъ тълпата. Калиникъ IV останалъ на престола само нѣколко мѣсеци (1757 год.), понеже го преследвалъ народътъ, който билъ на страната на заточения Кирилъ V (Γεδεών, п. съч., стр. 483, 506, 610, 632—633, 648; Γερμανοῦ, п. съч., стр. 11, 36, 37, 171).

[12] Histoire de l'Eglise Grecque, Amsterdam 1710, стр. 319. Вж. у Ле бедевъ, п. съч., стр. 705—706 и др. случаи на небрежно свещенослужение

[13] Тѣ четѣли надъ болни нѣкаква суеверна книга; въ планина или долина, при запалени смолисти факли, четѣли апокрифна Соломонова книга съ магесническа цель. Свещеницитѣ разрешавали на мирянитѣ да разравятъ гробовитѣ на умрѣлитѣ, за да намѣрятъ Βρικολάκους (вампири) и да ги убиятъ Лебедевъ (п. съч., стр. 731) взима тия случаи изъ гръцкия Πηδάλιον.

[14] У Лебедевъ, п. съч., стр. 708, 710, 713.

[15] Симеонъ (1466 год.) чрезъ трапезундцитѣ далъ на султана 1000 жъл. тици, Дионисий I (1467—1471) чрезъ султанката Мара — 2000 ж., сърбинътъ Рафаилъ (1475 — 1476) — 2500, Иоакимъ I чрезъ привърженицитѣ си — 3500 ж. Теолиптъ I извадилъ бератъ съ даване пешкешъ преди да бѫде избранъ отъ архиереитѣ. Иеремия I билъ сваленъ (1526 год.) понеже увеличилъ харача. Отъ времето на Иоасафа II (1555—1565) пешкешътъ билъ намаленъ отъ 4000 жълтици на 2000 жълтици, но подкупитѣ били обичайно срѣдство. Митрофанъ станалъ царигр. патриархъ (1565—1572), следъ като далъ голѣма сума на Михаила Кантакузинъ, а Пахомий II Патестъ (1584—1585) далъ 10000 жълтици пешкешъ на султана и други подаръци на пашитѣ. (Γερμανού, п. съч., стр. 10, 11, 14, 20, 28, 31, 34, 61; Лебедевъ, п. съч. стр. 277—280, 282—289).

[16] Патр. Иоакимъ I (1498— къмъ 1502) билъ обвиняванъ, че е взималъ отъ клирицитѣ пари, за да внесе на султана обещания увеличенъ харачъ. Псевдодоротей (Иеротей) Монемвасийски твърди, че патр. Иеремия I вземалъ подаръци отъ ония. които ставали архиереи, и той отворилъ вратитѣ на симонията" (Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδίασμα τοῦ Ἱερεμίου Α', прилож. Δωροθέου, стр. 444—445). Патр. Иоасафъ II, ако и да билъ богатъ човѣкъ, обичалъ симонията, продавалъ епископскитѣ катедри, както слушалъ Герлахъ въ Цариградъ. Затова Иоасафъ билъ сваленъ. Патр. Митрофанъ III (1565—1572) безъ смущение вършелъ симония, отъ която той и забогатѣлъ Сѫщото правѣли и епархийскитѣ архиереи. Следъ като билъ сваленъ отъ царигр. престолъ, му били дадени две епархии (Хиоска и Лариска) за препитание, но Митрофанъ продалъ Лариската за 1000 ж. Неговиятъ покровитель Михаилъ Кантакузинъ, поддържанъ отъ великия везиръ, произволно разполагалъ съ архиерейскитѣ катедри като съ свой имотъ. Както съобщава Герлахъ, никой не могълъ да стане митрополитъ, ако не му дадѣлъ 600 ж. Отъ единъ патриархъ той изтръгналъ 16,000 ж. въ течение на осемь годинн.

Въ свои проповѣди Мелетий Пигасъ явно бичувалъ архиереитѣ за търгашеството имъ: „Тѣзи, които трѣбва да ржководятъ другитѣ, напротивъ ослѣпяватъ. И свѣтлината стана у насъ тъмнина, смѣтатъ църквата за тържище (ἐμπόριον νομίζουσι τὴν ἐκκλησίαν), свещеническитѣ и архиерейскитѣ чинове (τάξεις) — не за служба на евангелието, но за дѣла на славострастието и приливъ на пари (δοξομανίας ὑποθέσεις καὶ πόρους χρημάτων)" (вж. у Ваφείδου, п. съч., стр. 127).

[17] Патр. Рафаилъ I билъ страстенъ пияница, дори въ църква се явявалъ пиянъ. За Максима IV (1491—1497) излѣзло лошо име. Свещеници и миряни го обвинявали въ противоестествени сношения съ нѣкой си монахъ Гавриилъ и затова той се принудилъ да напустне престола. Теолиптъ I (1513— къмъ 1522) билъ уличенъ въ плътски грѣхъ (блудство?). Митрофанъ (1565—1672) билъ твърде користолюбивъ службогонецъ, служелъ си ъ разни интриги въ султанския дворецъ противъ Иеремия II, сдружилъ се дори съ султанския лѣкарь — евреинъ, търсилъ помощьта на папата само и само да отнеме патриаршеския престолъ. Пахомий II (1584—1585), нареченъ отъ Псевдодоротея синъ на погибелта, се втурналъ насила въ патриаршията, изгонилъ патриарха Иеремия II и насилствено събралъ архиереитѣ да го провъзгласятъ за патриархъ. Григорий IV (1623) билъ сѫщо грабитель на престола. Неофитъ II (1607—1612) пилѣлъ общественитѣ срѣдства, както и опредѣленитѣ за милостиня пари, за да обогати своитѣ племенници; Партений II (1639—1644), нареченъ „лютъ" (ὀξύς, „кескинъ", за своя остъръ характеръ, се отнасялъ съ пренебрежение къмъ подвсдомственитѣ си архиереи, прахосвалъ събранитѣ за патриаршията пари, отъ

користолюбие не давалъ своевременно разводъ и съ това ставалъ причина за незаконни съжителства. Недостойни патриарси (сребролюбци, властници) имало и презъ XVIII и XIX в. (Γεδεών, п. тр.; Γερμανού, п. тр.; Лебедевъ, п. съч. стр. 260 сл.).

[18] При IV-то си патриаршество (1655—1656) Иоаникий II препоржчвалъ нѣкои латински свещеници на трапезундския, амасийския и неокесарийския митрополитъ и искалъ да дадатъ на тия свещеници мѣсто за свещенослужение (Γεδεών, п. съч., стр. 585).

[19] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 311.

[20] Епископъ Порфирий Успенски ги наричалъ „преосвещени монахини“ (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 115; К. Иречекъ, История на българитѣ, София. Изд. на Стр. Славчевъ, стр. 388).

[21] Гръцкиятъ хронистъ Мануилъ Малаксъ съобщава, че ираклийскиятъ митрополитъ се присторилъ на боленъ и не ржкоположилъ за патриархъ грабителя на патриаршеския престолъ иеромонахъ Рафаилъ. Сжщо не се явили въ Цариградъ кесарийскиятъ и ефескиятъ митрополитъ. Нѣкои архиереи не искали да служатъ въ църква заедно съ Рафаила, но отъ страхъ сторили това. — Максимъ IV напустналъ престола поради недоволството на християнитѣ. Обвиняваниятъ въ плътски грѣхъ Теолиптъ I щѣлъ да бжде осжденъ отъ съборъ, но умрѣлъ преди свикването на събора. Султанътъ изгонилъ Пахомия II Патестъ поради голѣмото брожение на клира и народа, и Синодътъ единодушно го анатемосалъ (вж. Γεδεών, п. съч., s. v.; Γερμανού, п. съч., s. v.).

[22] ... ὅποιος τῶν ἀρχιερέων βουληθῇ μὲ κανένα τρόπον καὶ γείνει πατριάρχης χωρὶς νὰ μαζοχθοῦν ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς μητροπολῖται, ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Πελοποννήσου, ἤγουν τοῦ Μορέως, νὰ εἶναι αὐτακαθαίρετος τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ τοῦ θρόνου (Crusius, Turcograecia, стр. 169—170).

[23] На 17 априлъ 1546 год. скоро следъ речения съборъ, въ Цариградската патриаршия се свикало събрание, въ което участвували нѣкои отъ архиереитѣ, които се намирали въ Цариградъ, клирици, богаташитѣ отъ Галата и други първенци. По предложение на великия сакеларий, събранието провъзгласило за патриархъ никомидийския митрополитъ Дионисий. Народътъ заедно съ архиереитѣ грабнали Дионисия (τὸν ἅρπαξαν ὁμάδι καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς), завели го въ патриаршеската църква и тукъ билъ извършенъ каноническиятъ изборъ (καὶ ἔκαμαν τοὺς ψήφους). Привърженицитѣ на изборната реформа упрѣквали архиереитѣ, които избрали Дионисия, но тѣзи се оправдавали, че тукъ народътъ ги насилилъ. Разпрата била разгледана отъ великия везиръ Рустемъ паша, който не е одобрилъ избора на Дионисия, обаче привърженицитѣ на Дионисия успѣли да подадатъ молба до султана, който взелъ тѣхната страна и мъмрилъ великия везиръ, като казалъ: „Нека бжде волята на моя народъ“ (Hist. Pätri. у Crusius, Turcograecia, стр. 173—177; срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 283—284; Γερμανού, п. съч., стр. 35—36).

[24] Участвували 50 митрополити и 1 епископъ, подъ председателството на охридския архиепископъ Паисий.

[25] Срв. у мене, История на Охр. архиепископия-патриаршия, стр. 87.

[26] Вж. съборния актъ отъ 1579 год. за възстановяване на патр. Иеремия II у Γερμανού, п. съч., стр. 57.

[27] Срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 130—131; Γεδεών, п. съч., стр. 544; Лебедевъ, п. съч., стр. 319.

[28] Срв. Γεδεών, п. съч., s. v.; Лебедевъ, п. съч., стр. 253 сл. Иоасафъ I държалъ строго за каноническия редъ въ църквата. Отчаянъ отъ безредилитѣ на цариградскитѣ клирици (при патриаршията), той се хвърлилъ въ кладенецъ, откждето християни го извадили полумъртвъ. Иоасафъ не е далъ разводъ на трапезундеца Георги Амируци и билъ изгоненъ отъ катедрата, следъ като му отрѣзали брадата (стр. 483). Той претърпѣлъ позорното наказание съ думитѣ: „Заради истината и църковнитѣ канони азъ съмъ готовъ да жертвувамъ не само брадата, но и краката и ржцетѣ, дори главата си“ (Hist. Patri. у Crusius, п. съч. стр. 96—100).

[29] Максимъ, като великъ еклисиархъ, пострадалъ заедно съ патр. Иоасафъ I (стр. 483). Никодимъ Агиоритъ го поставя на 17 ноември съвмѣстно съ Генадия (Схолария) (срв. Γεδεών, п. съч., стр. 487). — Дионисий I билъ го-

лѣмъ постникъ и молитвеникъ. За него билъ съставенъ канонъ, поправенъ въ 1819 год. отъ иеромонахъ Иларионъ Синаитъ, после търновски митрополитъ (Γεδεών, п. съч., стр. 491; Лебедевъ, п. съч., стр. 254—255). — Паметьта на Нифона се празднува на 11 августъ. Неговата глава и дѣсна ржка били пренесени въ 1518 год. въ Куртеа д'Арджешъ, Влашко (Γεδεών, п. съч., стр. 487, 491, 496; Лебедевъ, п. съч, стр. 254—255, 257—258; Γερμανού, п. съч. стр. 24—25).

[30] За Иеремия I срв. Γεδεών, п. съч., стр. 505; Γερμανού, п. съч., стр. 33.

[31] Дионисий II билъ кротъкъ, милостивъ и способенъ на самоотречение. Въ време на литургия той билъ нападнатъ отъ нѣкого съ ножъ и му повредилъ само носа. Народътъ искалъ да бѫде обесенъ нападателътъ, но Дионисий заповѣдалъ да го освободятъ. Този нападатель после станалъ монахъ. Дионисий обявилъ себе си за отлжченъ и заплашилъ съ отлжчване всѣки, който би споменавалъ името му въ богослужение, само и само за да успокои народа, който не билъ доволенъ отъ него заради връзкитѣ му съ Митрофана Кесарийски, който се поклонилъ на папата въ Римъ (Γεδεών, п. съч., стр. 510; Лебедевъ, п. съч., стр. 285).

[32] Срв. Γεδεών, п. съч., стр. 693, 709; Лебедевъ, п. съч., стр. 333 (отзивъ на московския митрополитъ Филаретъ); Лопухинъ, п. съч., стр. 73—84, 81—82.

[33] Дионисий II (1546—1555) построилъ нови келии въ патриаршията и аналои за църковнитѣ пѣвци, възобновилъ манастири въ Халки; Иоасафъ II (1555—1565) подарилъ 1000 жълтици на Цариград. патриаршия за покриване на задълженията ѝ, построилъ въ нейния дворъ (въ двора на Всеблажена) „два красиви голѣми палати (παλάτια)", фурна и мелница; Дионисий III (1662—1665) издигналъ съ свои срѣдства сгради въ атонския манастиръ Лавра; Калиникъ IV (1757) подарилъ библиотеката си на манастира „Предтеча" въ Загора (Епиръ). При първото си патриаршество (1797—1798) Григорий V възобновилъ патриаршеския домъ съ свои срѣдства и съ дарения на архиереи, клирици и манастири (Γεδεών, п. съч., стр. 508, 509, 513, 583, 676; Лопухинъ, п. съч., стр. 65.).

[34] Γεδεών, п. съч., стр. 685; Лопухинъ, п. съч., стр. 67, 77.

[35] Въ първата половина на XVI в. се посочватъ нѣколко новопостроени манастири въ Епиръ, Тесалия, и островитѣ (Γεδεών, п. съч., стр. 499, 506, 507). Манастиръ̀тъ Ставроникита въ Атина билъ възобновенъ въ 1545 год. отъ цариград. патриархъ Иеремия I (Βαφείδου, п. съч., стр, 119).

[36] Лопухинъ, п. съч., стр. 125—127; Vailhé, п. ст., кол. 1403.

[37] Лавра, Св. Атанасий, Ватопедъ. Иверъ, Хилендаръ, Дионисиатъ, Зографъ, Ксиропотамъ, Кутлумушъ, Пантократоръ, Дохиаръ, Каракалъ, Филотей, Симопетра, Св. Павелъ, Ставроникита, Ксенофъ или Ксенофонтъ, Григориатъ, Есфигменъ, Русико или Св. Пантелеймонъ, Кастамонитъ.

[38] Сведения дава Аѳонскій патерикъ. Въ времето на патр. Иеремия I имало прочути по своя животъ подвижници, които основали и манастири (Γεδεών, п. съч., стр. 506—507).

[39] Βαφείδου, п. съч., стр. 118.

[40] Γεδεών, п. съч., стр. 498; Лебедевъ, п. съч., стр. 297.

[41] Лопухинъ, п. съч., стр. 66, 69, 72.

[42] Справедливо казва проф. Лебедевъ. че Генадий Схоларий превъзхождалъ по образование и научни стремежи цариградскитѣ патриарси отъ всички следващи вѣкове до наши дни (п. съч., стр 222).

[43] Презъ XV в. Маркъ Ксилокаравъ отъ Цариградъ, Максимъ III отъ Пелопонесъ, Нифонъ II отъ Пелопонесъ; презъ XVI в. Иоасафъ II отъ Янинско (знаелъ арабски, персийски и турски, вещъ билъ въ църковната музика), Митрофанъ III (споредъ Герлаха, най-ученъ отъ всички гърци, ималъ библиотека), Иеремия II отъ Анхиало презъ XVII в., Кирилъ Лукарисъ, Дионисий IV Муселимъ отъ Цариградъ (ималъ библиотека, която подарилъ на Иверския манастиръ), Калиникъ II Акарнанецъ; презъ XVIII в. Атанасий V (1709—1711) отъ Критъ (знаелъ гръцки, арабски и латински), Иеремия III отъ о. Патмосъ, Калиникъ III (1726) отъ о. Наксосъ (билъ схолархъ, сир. ректоръ на патриаршеската „академия" въ Цариградъ), Самуилъ I отъ Димпцана въ Пелопонесъ. Вж. повече у Лебедевъ, стр. 221 сл.

[44] Напр. Максимъ III и Дионисий IV Муселимъ проповѣдвали всѣки праздникъ. Нифонъ II и Иеремия сѫщо обичали да проповѣдватъ (Лебедевъ, п. съч., стр. 223, 225, 232; Γεδεών, п. съч., стр. 519).

[45] Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 387.

[46] Напр. цариградскиятъ патриархъ Нифонъ II († между 1504 и 1508) на младини училъ първенъ при нѣкой си иеромонахъ Иосифъ, после при монаха Антоний въ Епидавъръ (Пелопонесъ), гдето приелъ монашество и се упражнявалъ въ преписване на ржкописи, а отъ тамъ въ Св. Гора при мждрия учитель Захария, който по-късно станалъ охридски архиепископъ (Γεδεών, п. съч., стр. 489). Ст. Герлахъ пише въ 1576 год., че въ цѣла Гърция имало само низши училища, въ които децата се учели да четатъ богослужебнитѣ книги (Crusius, Turcograecia, 205).

[47] Предметитѣ се изучавали по съчиненията на отдѣлни автори: риторика по Афтония (Ἀφθόνιος), математика — по Евклида или учели аритметиката на Глизоний (Γλυζωνίου), философия — по Никифора Влемидъ; гръцки езикъ — отначало по граматиката на Константина Ласкарисъ и Теодоръ Гази, после по граматиката на Висарионъ Макри и по стахиологията на Еладия (Βαφείδου, п. съч.. стр. 134—135). За просвѣтната дейность на Мануила Костурчанинъ срв. моята История на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 342.

[48] Въ патриаршеското училище Иоанъ Зигомала (втората половина на XVI в.) ималъ 10 15 ученици. Въ училището на иеромонаха Теофанъ се учели около 30 д., въ Хиоското училище на Ермодора — 4 (Crusius Turcograecia, стр. 92 и 216); въ Патмоското презъ 1731 год. — надъ 50, а въ 1736 год. — повече отъ 100 (Лебедевъ, п. съч., стр. 415).

[49] Димитъръ Кантемиръ (срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 135).

[50] Известни сѫ двама преподаватели до негово време: Матей Камериотъ и Мануилъ Коринтянинъ (Лебедевъ, п. съч., стр. 395 сл.).

[51] Може би преподаватель билъ и патриаршескиятъ чредникъ Пахомий Патестъ, който, преди да стане цариградски патриархъ, билъ учитель на султана Мехмедъ III по математика и философия (Γεδεών, п. съч., стр. 526).

[52] Σάθα, Σχεδασμα и пр., 9. Срв, Γεδεών, п. съч., стр. 519; Лебедевъ, п. съч. стр. 226—227.

[53] Въ 1663 год. Манолаки Костурчанинъ открилъ училище въ светогробския метохъ въ Цариградъ. Следъ известно време то се закрило и било възобновено въ 1691 год. Споредъ нѣкои историци (М. Гедеонъ), то не било отдѣлно училище, а доленъ отдѣлъ на патриаршеското училище, издържано съ срѣдства на Манолаки. Това мнение приема и Филаретъ Вафидисъ (п. съч., III, ч. I, стр. 135 и 136), макаръ да приема, че споредъ писмата на Евгения Етолиецъ, изглежда, училището на Манолаки сѫществувало отдѣлно отъ патриаршеското.

[54] Евгений Вулгарисъ преподавалъ богословие, Доротей Лесбиецъ — философъ, Критий — риторика, Анания Алтитарионъ — логически упражнения. Повече за устройството на училището, презъ XVIII в. вж. Лебедевъ, п. съч., стр. 406 сл. (по съчинението на Γεδεών, Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, което не ми е достжпно). Патр. Серафимъ II издалъ и две послания отъ 1759 и 1760 год. за патриаршеската „академия“ (Γεδεών, Πατρ. πίνακες, стр. 650).

[55] Въ Одринъ учителствувалъ Иоанъ Зигомала, преди да отиде въ Цариградъ (Лебедевъ, п. съч., стр. 226).

[56] Тамъ учителствувалъ Евгений Вулгарисъ, преди да отиде въ Атонъ.

[57] Въ Венеция въ 1593 год. било открито училище, наричано гимназия, а въ 1664 год. било основано общежитие (пансионъ) за ученицитѣ, издържани отъ лихвитѣ на сумата 170,000 дукати, завещани отъ венецианския гръкъ Тома Флангини отъ о. Корфу. По името на дарителя общежитието се наричало Φλαγγιανὸν φροντιστήριον (Лебедевъ, п. съч., стр. 448; Βαφείδου, п. съч., стр. 137).

[58] Подробенъ очеркъ за по-главнитѣ училища у Лебедевъ, п. съч., стр. 414 сл..

[59] Сергей Макрей нарича рода на Мавpокордато Медичи на Гърция (срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 409).

[60] Отъ 1803—1807 год. Доротей Прой (Πρώιος), следвалъ философия въ Пиза и Флоренция; отъ 1809—1810 год. Стефанъ Дука отъ Търново, училъ математикъ и философия въ Хале, Гетингенъ и Иена, слушалъ Шелинга; отъ 1814—1815 год. историкътъ Константинъ Кума, следвалъ въ Виена философия и математика (Лебедевъ, п. съч., стр. 410, 412, 413; Лопухинъ, п. съч., стр. 64).

[61] Повече за училищата и народната просвѣта вж. у Лопухинъ, п. съч., гл. V, стр. 162 сл.; Лебедевъ, п. съч., стр. 380 сл.; Ваφείδου п. съч., стр. 134—138.

[62] Датата на смъртьта му е спорна (1457, 1459, 1460, 1464). Германъ Сардски е убеденъ, че Генадий Схоларий заемалъ патриаршеския престолъ три пѫти (1454—1456, 1460—1463, 1464). Той твърди че Генадий умрѣлъ въ 1472 год. или малко следъ това, понеже въ единъ парижки ржкописъ има бележка на Геиадия Схолария съ дата 6980 год. (п. съч., стр. 4—6).

[63] То е дадено въ Πατριαρχική ἱστορία у Crusius, Turcograecia, стр. 83—93. Срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 273—274; Ваφείδου, п. съч., стр. 141; Поповић, п. съч., II, стр. 488. Томъ I отъ съчиненията на Георгия (Генадия) Схоларий излѣзе въ 1928 год. въ Парижъ подъ редакцията на Louis Petit, X. A. Sideridès, Martin Jugie.

[64] Въ Turcograecia на Crusius е помѣстена още Ἱστορία πολιτική на Теодосия Зигомала, който въ сѫщность я заелъ отъ реченатa история на Дамаскинъ Студита, като само я изложилъ на по-хубавъ гръцки езикъ. Разборъ вж. у Лебедевъ, п. съч. стр. 38—43.

[65] Часть отъ нея издалъ К. Сата въ съчинението си Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Ἱερεμίου Β′, Атина, 1870. Разборъ за авторството на Псевдодоротеевата хроника вж. у Лебедевъ, п. съч., стр. 11, 49—52.

[66] Филаретъ Вафидисъ твърди, че Г. Коресий умрѣлъ следъ 1654 год. (п. съч., стр. 147).

[67] Всичкитѣ съчинения на Константия I сѫ издаденн въ единъ сборникъ отъ Т. Аристокълъ подъ заглавие: Κωνσταντίου Β′ τοῦ ἀπὸ Συναίου Ἀσιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου συγγραφαί, Цариградъ 1886.

[68] За писателитѣ срв. Лебедевъ, п. съч., стр. 679—681; Поповић, п. съч., II, 488—492; Лопухинъ, п. изд., стр. 207—215.

[69] Лопухинъ, п. изд., стр. 93; Лебедевъ, п. съч., стр. 121.

[70] Филаретъ Вафидисъ твърди, че царигр. патриархъ заемалъ чинъ съответенъ на достоинството п а ш а съ три туги (п. съч., стр. 87).

[71] Патриархътъ могълъ да избере епарх. архиереи и само съ двама други епархийски архиереи, както напр. въ 1490 год. димитриадскиятъ епископъ Висарионъ билъ премѣстенъ за ларискн митрополитъ (срв. Ваφείδου, п. съч., стр. 87, заб. 2).

[72] Византийскиятъ хронистъ Георги Франци казва за избора на Генадия Схолария: καὶ ἐκλέξαντες οἱ ἐντυχόντες ἀρχιερεῖς. За Исидора II е казано общо: отъ Синода (събора): „καθεζομένης ἐκεῖ τῆς συνόδου εἰς τὴν ἁγιωτάτην τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν"; за Марка Ксилокаравъ: следъ като билъ изгоненъ Иоасафъ I, „ἐσυνήχθησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς"; за Симеона I: следъ изгонването на Марка Ксилокаравъ: „ἔκραξαν ἀρχιερεῖς καὶ ἔκαμον τοὺς ψήφους τοῦ αὐτοῦ τοῦ κυροῦ Συμεὼν τοῦ Τραπεζουντίου"; за Максимъ IV: ἔγινε σύνοδος καὶ ἔκλεξαν τὸν...; за Иоакима I: ἐκάλεσαν σύνοδον; за Теолипта I: ἐκάθησαν ἐπὶ συνόδου ἀρχιερεῖς; за Иеремия I: ἐσυνάχθησαν μερικοὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἔκαμον ψήφους, συνόδου γενομένης. Митр. Германъ Сардски (п. съч., s. v.) привежда тия цитати, взети главно изъ Ἱστορία πατριαρχική на Малакса у Crusius, Turcograecia.

[73] Напр. изборътъ на сърбина Рафаилъ I. Ираклийскиятъ митрополитъ, който по право трѣбвало да го ржкоположи, е узналъ, че нѣкои архиереи взели страната на Рафаила и, преди да се събератъ въ патриаршията за избора (πρὶν περὶ νὰ συναχθῇ ἡ σύνοδος), се приторилъ на боленъ (καὶ ἔγινεν ἀσθενής).

[74] за Максима III: ἐσυνάχθη σύνοδος μέγαλη μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων;

[75] Споредъ Малакса, отъ Цариградъ били изпратени бързоходци (ταχυδρόμους) до епархийскитѣ архиереи, и се събрали всичкитѣ архиереи, които изпратили на кадията списъкъ (συντζελέτη) на достоизбираемитѣ за патриархъ очевидно, за да го потвърди. Обаче новиятъ патриархъ Дионисий II билъ избранъ пакъ по стария начинъ, отъ събора на часть отъ архиереитѣ. За избора на Дионисиевия приемникъ Иоасафъ II дошли мнозина отъ Истокъ и Западъ и съставили съборъ (ἔδραμον πολλοὶ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τὸ μέρος καὶ ἀπὸ τῆς δύσεως καὶ συνόδου γενομένης); Иеремия II билъ избранъ отъ 20 и повече архиереи, които се намирали въ Цариградъ (εὑρέθησάν τινες ἀρχιερεῖς ἐδῶ εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, τὸν ἀριθμὸν ἕως εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα). Има документъ, отъ който се вижда, че въ избори на патриарси взимали участие и бивши цариградски патриарси, както и източни патриарси и автокефални архиепископи, които по време на избора се намирали въ Цариградъ (срв. Ваφείδου, п. съч., стр. 87, заб. 3).

[76] Генадий Схоларий билъ избранъ отъ случилитѣ се архиереи, καὶ οἱ ὀλίγοι πάνυ ἕτεροι ἱερωμένοι καὶ λαϊκοὶ (споредъ Франци); οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ κληρικοὶ καὶ ὁ λαὸς ὅλος ... ἔκαμον αὐτὸν πατριάρχην (споредъ Малакса); за Марка II Ксилокаравъ: καὶ ἠνώθησαν (архиереитѣ) μετὰ τῶν κληρικῶν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ σύνοδον ἔκαμον ποῖον νὰ κάμουν καὶ στήσουν πατριάρχην; голѣмиятъ съборъ за Максима III се състоялъ и отъ κληρικῶν, ἡγουμένων, ἀρχιμανδριτῶν καὶ ἁπλῶς ἄλλων ἱερέων ἀρχόντων, χρησίμων ἀνδρῶν καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ; за Теолита I: ἐκάθησαν ἐπὶ συνόδου ἀρχιερεῖς καὶ κληρικοί; голѣмиятъ съборъ отъ 1545 год. следъ смъртьта на Дионисия се състоялъ отъ ἀρχιερέων, κληρικῶν, ἀρχόντων καὶ πολλῶν ἄλλων χρησίμων ἀνδρῶν. За избора на Дионисия II вж. с. стр. заб. 75. Както се вижда и отъ по-късни официални актове, участвували предимно чиновнитѣ клирици на патриаршията.

[77] Затова хрониститѣ не различаватъ по избирателна правоспособность клирици и миряни отъ архиереитѣ и представятъ избора за общо дѣло. Исидоръ II билъ избранъ по общо гласуване на тритѣ групи избиратели (ψήφῳ τῶν ἀρχιερέων, τῶν κληρικῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ), тѣ единогласно го избрали (ὁμοφώνως ἔκλεξαν); сжщо и за Марка единогласно гласували (ὁμοφώνως ἐψήφισαν); въ голѣмия съборъ за избора на Максима III се съвещавали кого да направятъ патриархъ (καὶ συνεβουλεύθησαν ποῖον νὰ κάμουν πατριάρχην) и по общо съгласие гласували за еклисиарха Максимъ (καὶ κοινῇ γνώμῃ ἐψήφισαν αὐτὸν τὸν ... Μάξιμον); за Теолипта I свикалитѣ се на съборъ архиереи и клирици гласували (καὶ ἔκαμαν τοὺς ψήφους). Обаче за Иоасафа II хронистътъ Малаксъ прави разлика. Свикалитѣ се на съборъ архиереи гласували за одринския митрополитъ Иоасафъ по общо съгласие на архиереи, клирици, архонти и цѣлия народъ (καὶ συνόδου γενομένης, κοινῇ γνώμῃ ἀρχιερέων, κληρικῶν, ἀρχόντων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ἐψήφισαν πατριάρχην τὸν... Ἰωάσαφ). За всички тѣзи цитати срв. у Германосъ, п. съч., s. v.

[78] Духовни сж членоветѣ на Св. Синодъ, намиращитѣ се въ това време въ Цариградъ други митрополити и ираклийскиятъ митрополитъ. Миряни сж: трима висши чиновници на патриаршията начело съ логотета, членоветѣ на Смѣсения съветъ, шестима граждански чиновници, губернаторътъ на о. Самосъ, две военни лица въ чинъ полковникъ, трима представители на Влашко и Молдавия, четирма по-видни учени, петима търговци, единъ банкеръ, десеть представители на най-голѣмитѣ еснафи, двама представители на енориитѣ въ Цариградъ и 28 епархийски представители.

[79] Споредъ единъ ржкописенъ номоканонъ отъ 1645 год., офикиитѣ (длъжноститѣ) въ Цариград. патриаршия били раздѣлени на седемь пентади (Ваφείδου, п. съч., стр. 92, заб. 1).

[80] Срв. Ваφείδου, п. съч., стр. 96—97.

[81] Въ единъ списъкъ отъ срѣдата на XV в. (споредъ издателя H. Gelzer) сж означени 71 митрополии, 8 архиепископии и 79 епископии (Ungedrückte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatuum, München 1901, стр. 673); въ посочения ржкописенъ номоканонъ отъ 1645 год. — сжщо 71 митрополии, 7 архиепископии и 77 епископии (Ваφείδου, п. съч., стр. 97—98).

[82] Вж. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, III, № 1575 и 1590; срв. у мене Ист. на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 152, заб. 1.

[83] Вж. списъка у Vailhé, п. ст., кол. 1462, безъ 4-тѣ епархии въ Босна и Херцеговина (Сараевска, Зворнишка, Ерсекийска и Баня-Лукско-Бихачка). Споредъ Лопухинъ, въ официалния списъкъ отъ края на XIX в. сж означени 78 епархии, въ които влизатъ споменатитѣ четири епархии въ Босна и Херцеговина (п. съч., стр. 100—101, заб. 1). Тукъ не сж посочени петь митрополии, които после сж били открити: въ Азия Илиополска, Родополска Кринска (Κρήνη); въ Европа Калиополска (Галиполска), и Кѫркъ-клисийска (Лозеиградска) (Vailhé, п. ст., кол. 1463)

[84] Къмъ 1901 год. ефескиятъ митрополитъ ималъ три епископии, две отъ които станали митрополии (Илиополска въ 1901 год. и Кринска въ 1902 год.); ираклийскиятъ — сжщо три епископии, но въ 1901 год. Галиполската била издигната въ митрополия; солунскиятъ — петь епископии, критскиятъ — седемь и смирненскиятъ — 1 епископия (Vailhé, п. съч., кол. 1462—1463).

[85] Сп. Ὀρθοδοξία, Цариградъ 1937 год., кн. 2, стр. 68—70.

[86] Напр. солунекиятъ митрополитъ: ἔξαρχος τῆς Θεσσαλίας; търновскиятъ: — ἔξαρχος τῆς πάσης Βουλγαρίας.

[87] Съобщение по Филарета Московски, Собраніе мнѣній и отзывовъ по дѣламъ церкви на Востокѣ, стр. 158.

[88] Всѣки свещеникъ билъ длъженъ да поднесе паричен даръ на новия архиерей.

[89] Владиката продавалъ на свещеницитѣ енорийскитѣ църкви съ доходитѣ имъ.

[90] Помощь, събирана презъ всѣки две-три години свръхъ редовния канониченъ данъкъ.

[91] Така се наричали манастиритѣ, на които ˙византийски императори имъ дали правото (съ хрисовули) да бѫдатъ независими отъ патриарситѣ. Такива били атонскитѣ манастири, патмоскиятъ манастиръ Св. Йоанъ Богословъ, созополскиятъ Св. Йоанъ Предтеча, Μέγα Σπήλαιον въ Пелопонесъ (срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 119).

[92] Управлението било въ ржцетѣ на старшитѣ монаси или т. н. проистамени (предстоятели). Тѣ избирали „свещеното събрание“, което управлявало манастира чрезъ тричленно постоянно присжтствие.

[93] Киновийни: Ксенофъ и Есфигменъ отъ 1796 год., Снмопетра отъ 1801 год., Русико нли Св. Пантелеймонъ отъ 1803 год., Дионисиатъ и Кастамонитъ отъ 1807 и 1809 год., Каракалъ отъ 1813 год., Св. Павелъ отъ 1839 год. Зографъ и Григориатъ следъ 1840 год. Идиоритмени: Лавра, Ватопедъ, Иверски, Хилендаръ, Пантократоръ, Ксиропотамо, Дохиаръ, Филотея и Ставроникита (Лопухинъ, п. изд., стр. 135; Vailhé, п. ст., кол. 1495—1496).

[94] Скитоветѣ почнали да се явяватъ презъ XVI в. (срв. Βαφείδου, п. съч., стр. 121).

[95] Споредъ Евс. Поповичъ, въ Европ. Турция нѣмало девически манастири. Това не е точно. Около 1850 год. билъ отворенъ девически манастиръ въ с. Берово (Малешевско). Преди освобождението на България девически обители имало и въ Калоферъ.

[96] За просвѣтата и църковното устройство вж. повече у Лебедевъ, п. съч., Греческія школы и пр.; Лопухинъ, п. изд., гл. III—V; Vailhé, п. ст. XXIV—XXVII; Јевс. Поповић, п. съч., II, стр. 202 и 204.

V. КИПЪРСКА АРХИЕПИСКОПИЯ

ГЛАВА ПЪРВА

1. Отъ основаването на Кипърската църква до завладяването на о. Кипъръ отъ латинцитѣ (45—1191)

1. Християнската църква въ Кипъръ до III вселенски съборъ (45—431)

а) **Презъ първитѣ вѣкове на християнството.** — Островъ Кипъръ (Κύπρος, 9282 кв. клм.), разположенъ въ източното Срѣдиземно море близу до Сирия, е станалъ римска провинция въ 59 год. пр. Хр. Главното му население било гръцко, но тоя островъ отдавна билъ известенъ на евреитѣ подъ името Kittim. Още въ времето на сирийския царь Антиохъ VII 138—129) се споменаватъ еврейски селища въ Кипъръ (1 Макав. 10, 24). Кипърскитѣ евреи се намирали въ тѣсни сношения съ сънародницитѣ си въ Палестиня и Сирия. Кипърци ще да е имало между слушателитѣ на ап. Петра на Петдесетница въ Иерусалимъ. Чрезъ тѣхъ най-напредъ се разпространило християнството въ о. Кипъръ. Единъ отъ най-дейнитѣ членове на първата християнска община въ Иерусалимъ билъ Иосий Варнава, левитъ, родомъ отъ Кипъръ. Въ порива на своята християнска любовь, той продалъ нивитѣ си и сложилъ полученитѣ пари предъ нозетѣ на апостолитѣ за нуждитѣ на Христовото общество (Деян. 4, 36—37). Споменава се и кипрянинътъ Мнасонъ като „отдавнашенъ ученикъ“ (Деян. 21, 16). Следъ убийството на дякона Стефанъ (около 37 год.) нѣкои иерусалимски християни дошли въ Кипъръ, като проповѣдвали отначало само на иудеитѣ. Между разпръснатитѣ отъ Иерусалимъ християни имало и кипърци, които пристигнали въ Антиохия и проповѣдвали не само на евреитѣ, но и на езичницитѣ (Деян. 11, 19—20). По всѣка вѣроятность и въ Кипъръ иерусалимскитѣ проповѣдници се обръщали къмъ езичницитѣ. Изобщо кипърци заедно съ киринейци първи последвали зова на ап. Петра да се проповѣдва Евангилието и на езичницитѣ. Ревностенъ християнски проповѣдникъ въ Кипъръ билъ Варнава. Той повелъ ап. Павла да почне отъ Кипъръ своитѣ мисионерски пѫтешествия. Около 45 год. Варнава и ап. Павелъ, придружени отъ Варнавовия племенникъ Иоанъ Маркъ, проповѣдвали въ Кипъръ, главно въ пристанищнитѣ гра-

дове Саламинъ и Пафосъ. Тѣ срещнали противодействие отъ страна на лъжепророка Баръ-Иисусъ-Елима, родомъ евреинъ, но ап. Павелъ го поразилъ. Римскиятъ управитель на о. Кипъръ Сергий Павелъ съ внимание слушалъ проповѣдьта на двамата апостоли и повѣрвалъ въ Христа (Деян. 13, 4—13). Следъ апостолски съборъ (около 52 год.) Варнава заедно съ Иоана Марка повторно посетилъ Кипъръ (Деянъ. 15, 39), Следъ това той се върналъ въ Антиохия (Галат. 2, 13). По църковно предание на Варнава прекаралъ последнитѣ си години въ Кипъръ, гдето билъ убитъ съ камъни отъ евреитѣ, и християнитѣ го погребали въ пещера близу до гр. Саламинъ. Той се смѣта за основатель на Кипърската църква.

Още въ апостолско време Кипъръ станалъ твърдина на християнствсто. Нѣма исторически сведения за развитието на Кипърската църква отъ I—III в. Несъмнено, че и тукъ християнитѣ били подлагани на гонения. Гръцкитѣ минелогии посочватъ кипърски мѫченици (епископитѣ Аристионъ, Ираклитъ, Мнасонъ). Християни ще да сѫ загинали презъ време на еврейското възстание (116 год.) когато евреитѣ въ Кипъръ избили до 24,000 жители и разрушили голѣма часть отъ гр. Саламинъ. Римлянитѣ жестоко се разправили съ възстанницитѣ и забранили съ законъ да се заселватъ евреи въ Кипъръ.[1] Въпрѣки гоненията християнството, както и въ съседнитѣ области, печелѣло все повече привърженици въ Кипъръ. Тамъ ще да е имало християнски общини начело съ епископи въ нѣколко града[2].

б) **При Константина Велики и приемницитѣ му.** — Споредъ късно развитие[3], въ 327 год. царица Елена, майката на Константина Велики, връщайки се отъ Иерусалимъ, посетила Кипъръ по време на дълга суша, поради която много жители напустнали острова. Тукъ тя построила църкви и по нейно внушение императоръ Константинъ Велики се грижелъ за благоустройството на Кипъръ. Християнството се затвърдило въ острова. Презъ IV—V в. въ Кипъръ вече имало 14—15 епископи.[4] Саламинскиятъ епископъ стоялъ надъ всичкитѣ други епископи въ острова, сир. билъ кипърски митрополитъ. Така, кипърската църква съставяла отдѣлна митрополия, която както и нѣкои други митрополии, още презъ IV в. се явява независима отъ съседнитѣ главни митрополити или патриарси (въ Антиохия и Иерусахимъ). Тя взимала участие въ общия църковенъ животъ. Двама нейни епископи, Кирилъ Пафоски и Геласий Саламински, присѫтствували въ I вселенски съборъ (325) и подписали неговитѣ деяния. Руфинъ Аквилейски посочва между членоветѣ на сѫщия съборъ и св. Спиридона, който билъ епископъ въ гр. Тримитунтъ (Кипъръ) и се славѣлъ като чудотворецъ[5].

Въ 333 и 343 год. главниятъ градъ на о. Кипъръ Саламинъ твърде много пострадалъ отъ земетресение. Императоръ Констанций (337—361) го възстановилъ и преименувалъ Констанция, по чието име вече се наричалъ и епископътъ на тоя градъ, сир. митрополитътъ на Кипъръ. Ако и покровителствувано отъ импер. Констанций, арианството нѣмало успѣхъ въ Кипъръ.

в) **Епифаний Кипърски.** — Голѣмъ ратникъ за православието билъ констанцкиятъ епископъ Епифаний. Той е известенъ подъ името Епифаний Кипърски (367—†403), понеже билъ митрополитъ на о. Кипъръ. Роденъ въ гр. Елефтерополъ (Палестина) около 315 год. отъ заможни родители християни, той се училъ и въ Египетъ, изобщо билъ високообразованъ мѫжъ, (знаелъ еврейски, сирийски, коптски, гръцки и латински) и строго православенъ. Още като юноша (около 20 години), следъ смъртьта на родителитѣ си, Епифаний станалъ монахъ и основалъ манастиръ до родния си градъ. Като епископъ енергично се борилъ съ слово и съчинения, за да очисти Кипъръ отъ разни ереси (валентиниани василидиани, кариократяни, офити, савелиани). Често влизалъ въ препирня съ валентинианския епископъ Аеций. По негова молба импер. Теодосий Велики предписалъ да напустнатъ острова всички, които не приематъ вѣрата на кипърския епископъ Епифаний. Все съ цель да порази еретицитѣ, Епифаний написалъ наржчни книги: Πανάριον (Ковчеже съ лѣкове), въ която изобличавалъ 80 ереси отъ апостолско време до свое време, и Ἄγκυρωτὸς (Закотвенъ), въ която излагалъ учението на църквата и давалъ на християнина котва срещу арианската буря. Съ тия и други свои богословски съчинения Епифаний Кипърски е авторитетенъ църковенъ учитель и виденъ църковенъ писатель. Епифаний Кипърски участвувалъ въ II вселенски съборъ (381) заедно съ четирма свои епископи, както и въ римския съборъ отъ 382 г. противъ аполинариевото учение. Следъ това той повелъ енергична борба противъ оригенизма. Ако и на преклонна възрасть, въ 394 год. той отишълъ въ Иерусалимъ да отклони тамошния епископъ Иоанъ отъ оригенизма и сполучилъ да спечели Иеронима (стр. 37). Въ 399 или 401 год. той свикалъ въ Кипъръ съборъ, който предалъ Оригена на анатема.[5] Презъ зимата на 402 год. Епифаний, вече деветдесетгодишенъ, отишълъ въ Цариградъ да се бори срещу Иоана Златоуста, почитатель на Оригена. Не успѣлъ въ борбата, той напустналъ Цариградъ, но по пѫтя за Кипъръ умрѣлъ.[6] Заради неговата ревностна вѣра и добродѣтеленъ животъ Църквата го почита за светия.

г) **Антиохия и Кипъръ.** — Не е известно точно, откога Кипърската църква била независима (автокефална), но въ началото на V в. тя поддържала, че била основана отъ апосто-

литѣ и още отначало била независима. Нейниятъ митрополитъ билъ избиранъ и ржкополаганъ отъ събора на епископитѣ въ Кипъръ. Обаче въ гражданско отношение Кипъръ влизалъ въ диоцеза Oriens (Изтокъ) съ центъръ Антиохия, наредъ съ провинциитѣ Сирия, Финикия, Киликия, Палестина и др. Понеже църковнитѣ области обикновено съвпадали съ гражданскитѣ, антиохийскитѣ патриарси не били доволни, че Кипърската църква била независима, и отъ началото на V в. почнали да се опитватъ да я подчинятъ. Патр. Александъръ I (413—418) се оплакалъ на папа Инокентия I (401—417), че кипърци се отдѣлили отъ неговия престолъ презъ време на арианскитѣ смутове въ Антиохийския диоцезъ (Сирия), въпрѣки правилата на I вселенски съборъ (разбира 6. правило) Папата признаълъ искането му за законно, защото първиятъ вселенски съборъ признаълъ властьта на антиохийския епископъ върху диоцезъ, а не върху една провинция[7]. Той писалъ на кипърци да признаватъ антиохийския патриархъ за свой духовенъ началникъ, обаче кипърскитѣ епископи не го послушали. Сжщо и антиохийскиятъ патриархъ Иоанъ I (429—444) принуждавалъ да му се подчинятъ кипърскитѣ митрополити Теодоръ и Троилъ, когато отишли въ Антиохия по своя работа, но не сполучилъ[8].

2. Отъ III вселенски съборъ до латинското владичество (431—1191)

а) **Кипърската църква призната за автокефална.** — Когато щѣлъ да бжде свиканъ III вселенски съборъ, констанцкиятъ епископъ (или кипърски митрополитъ) Троилъ умрѣлъ. Антиохийскиятъ патриархъ Иоанъ I пакъ се опиталъ да сломи упорството на кипърци. По негова молба антиохийскиятъ дуксъ Дионисий заповѣдалъ на кипърския управитель (praeses) Теодоръ да не позволява да се извърши изборъ на новъ кипърски митрополитъ, понеже свиканиятъ въ Ефесъ вселенски съборъ щѣлъ да установи, кой да ржкополага кипърския митрополитъ. Той издалъ сжщата заповѣдь и до духовенството на гр. Констанция. Обаче епископитѣ въ Кипъръ, по старъ обичай, се свикали на мѣстенъ съборъ и избрали Регина (Ρηγῖνος) за свой митрополитъ. Регинъ заминалъ въ Ефесъ заедно съ двама свои епископи (Зенонъ Курийски и Евагрий Солийски). Тѣ подали на вселенския съборъ писмена молба, въ която изтъкнали, че искането на антиохийския патриархъ е противно на апостолскитѣ правила и опредѣленията на I вселенски съборъ[9], т. е. доказвалъ, че Кипърската църква била независима още отъ апостолско време и I вселенски съборъ потвърдилъ това нейно право. Съборътъ запиталъ кипърскитѣ епископи, дали нѣкой констанцки епископъ (= кипърски митрополитъ) билъ ржкоположенъ отъ антиохийския архиепископъ (= пат-

риархъ). Курийскиятъ епископъ Зенонъ отговорилъ, че не е имало такива случаи и че изобщо антиохийски епископи не сѫ се явявали въ Кипъръ, за да ржкополагатъ епископи. Както починалиятъ кипърски митрополитъ Троилъ, така и предходницитѣ му чакъ до апостолско време сѫ били избирани и ржкополагани винаги отъ епископитѣ въ Кипъръ, а не отъ антиохийскитѣ епископи. Ефескиятъ вселенски съборъ подтвърдилъ независимостьта на Кипърската църква при условие, че даденитѣ отъ кипърскитѣ епископи сведения сѫ вѣрни[10]. Тази уговорка била направена вѣроятно, защото не е била изслушана и другата страна. Иоанъ антиохийски заедно съ другитѣ сирийски епископи отсѫтствувалъ отъ събора (стр. 131)

б) **Нова борба между Кипъръ и Антихия.** — Не е известно, какъ се отнесълъ Иоанъ Антиохийски къмъ постановлението на III вселенски съборъ за Кипърската църква, следъ като се примирилъ съ Кирила Александрийски (стр. 131). Обаче въ края на V в., при второто си встжпване на антиохийския престолъ (около 485 год.), монофизитътъ Петъръ Гнафевсъ (или Fullo) не е зачиталъ това съборно решение и искалъ да подчини Кипърската църква подъ предлогъ, че кипърци приели християнството отъ Антиохия. Кипърскиятъ архиепископъ Антимий решително защищавалъ независимостьта на своята църква, доказвайки, че тя е апостолска. Той разгласилъ, че въ нощно видение му билъ посоченъ гробътъ на ап. Варнава около гр. Констанция (древния Саламинъ). Открититѣ мощи били тържествено пренесени въ Констанция. Оттогава независимостьта на Кипърската църква била още по-безспорна. Архиепископъ Антимий отишълъ въ Цариградъ. По негова молба импер. Зенонъ (474—491) възложилъ на цариградския патриархъ Атикъ (471—489) да разгледа съборно спора между Кипъръ и Антиохия. Архиеп. Антимий обяснилъ въ събора, че християнството било разпространено отъ кипрянина Варнава, а не отъ антиохийци. Понеже представителитѣ на Антиох. патриаршия нищо не възразили на Антимия, цариградскиятъ съборъ се произнесълъ въ полза на Кипърската църква. Импер. Зенонъ съ указъ я призналъ за автокефална и забранилъ на антиохийския патриархъ да се мѣси въ нейнитѣ работи[11]. Той призналъ правото на констанцкия епископъ да бжде духовенъ началникъ или архиепископъ на цѣлия островъ и като такъвъ да свиква събори и да ржкополага подведомственитѣ си епископи. Кипърскиятъ архиепископъ придобилъ отличителни белези на своята върховна власть. Ималъ право да носи пурпурна мантия и скиптъръ вмѣсто пастирски жезълъ, да се подписва съ червено мастило, да има титлата блаженство, блаженейши (μακαριότης, μακαριώτατος), както другитѣ

автокефални църковни началници. По-нататъкъ Антиохийската патриаршия не се домогвала вече да подчини Кипърската църква.

в) **Кипърскиятъ архиепископъ въ Хелеспонтъ.** — Следъ като завладѣли Сирия, Палестина и Египетъ, арабитѣ започнали да заплашватъ и о. Кипъръ. Тѣ често го нападали и опустошавали (твърде пострадали главнитѣ му градове Констанция въ 647 год. и Пафосъ въ 648 год.). Много християни били избити, Архиепископската църква въ Констанция, построена отъ Епифания Кипърски, била разрушена и осквернена. Въ 686 год. императоръ Юстиниянъ II Ринотмитъ и арабскиятъ халифъ Абдъ-елъ-Мелекъ сключили миръ, споредъ който тѣ трѣбвало да дѣлятъ по равно доходитѣ отъ о. Кипъръ. Обаче следъ две години Византия нарушила договора, и арабитѣ пакъ започнали да нападатъ Кипъръ. Импер. Юстинианъ II не могълъ да отбранява острова и принудилъ жителитѣ му да се изселятъ въ областьта Хелеспонтъ (Мала Азия, край Дарданелитѣ). Много преселници загинали отъ корабокрушение, а отъ останалитѣ живи мнозина измрѣли отъ лишения и болести.[12] Изселването продължило седемь години. Въ Хелеспонтъ, близу до главния му градъ Кизикъ, билъ образуванъ новъ градъ отъ кипърски бѣжанци, нареченъ Нови Юстинианополъ (Νέα Ἰουστινιανούπολις). Тукъ се заселилъ и кипърскиятъ архиепископъ Иоанъ. Импер. Юстинианъ II го признавалъ за автокефаленъ архиепископъ на Нови Юстинианополъ и му подчинилъ всичкитѣ епископи въ областьта Хелеспонтъ, включително и тѣхния началникъ — кизичкия митрополитъ, който дотогава билъ подведомственъ на цариградския патриархъ[13]. Пето-шестиятъ трулски съборъ съ 39 пр. потвърдилъ правата, които Юстинианъ II е далъ на кипърския архиепископъ въ Нови Юстинианополъ.[14]

г) **Възстановяване на Кипърската църква.** — Въ 690 г. Византия изгонила арабитѣ отъ Кипъръ. Часть отъ избѣгалитѣ кипърци се върнали отъ Хелеспонтъ въ Кипъръ. По-късно, (въ 747 год.) се преселилъ и кипърскиятъ архиепископъ, но негово седалище станалъ гр. Арсиноя (сега Фамагуста), тъй като предишниятъ катедраленъ градъ Констанция билъ въ развалини. Хелеспонтъ пакъ миналъ подъ ведомството на цариградския патриархъ. При все това кипърскиятъ архиепископъ продължавалъ да се нарича официално и архиепископъ на Нови Юстинианополъ или (по-късно) на Нова Юстиниана.

3. Кипърската архиепископия въ живота на Вселенската църква

а) **Презъ време на вселенскитѣ събори отъ V—VIII в.** — Следъ утвърждаването на автокефалията ѝ, Кипърската църква не проявила високъ духовенъ животъ. Тя не била

вече одухотворявана отъ иерарси като св. Епифаний. При все това и тя взимала участие въ общитѣ догматически препирни и въ вселенскитѣ събори. Нейниятъ архиепископъ Олимпий участвувалъ въ разбойническия съборъ (449) Въ IV вселенски съборъ я представяли трима нейни епископи (Епифаний Солийски, Епафродитъ Тамаски и Сотиръ Теодосиански).

Монотелнтството срещнало голѣми противници въ Кипъръ. Императоръ Ираклий отправилъ своя указъ отъ 622 год. срещу монофизитския водитель Павелъ до кипърския архиепископъ Аркадий (600—638), комуто забранилъ да говори за две енергии въ И. Христа. Въ 643 год. кипърскиятъ архиепископъ свикалъ помѣстенъ съборъ, който анатемосалъ ектесиса на импер. Ираклия. Той изпратилъ тази съборна присѫда на папа Теодоръ I (642—649), когото увѣрявалъ, че кипърскитѣ епископи, подкрепени отъ папата, сѫ готови да претърпятъ мѫченичество за ѣправославието. Той заявявалъ, че всичко, що било написано противъ халкидонския съборъ, посланието на папа Лъвъ I и противъ мѫдростьта на сегашния папа, трѣбвало да се унищожи.

Иконоборството не намирало приемъ въ Кипъръ. На архиепископа Григорий се приписва една апология на иконопочитанието [15]. Иконоборскиятъ съборъ въ Цариградъ отъ 754 год. го предалъ на анатема наредъ съ голѣмитѣ поборници на православието — цариградския патриархъ св. Германъ и св. Иоанъ Дамаскинъ [16], но VII вселенски съборъ (787) му произнесълъ вѣчна паметь и го нарекълъ „герой на истината“. Въ VII вселенски съборъ участвували нѣколко епископи отъ Кипъръ начело съ своя архиепископъ Константинъ [17], който въ III заседание на събора заявилъ, че се отнася съ страхопочитание къмъ св. икони и отдава προσκύνησις κατὰ λατρείαν само на Св. Троица. По-късно на Западъ франкфуртскиятъ съборъ отъ 794 год. е разбралъ неправилно тѣзи думи на архиеп. Константина въ смисълъ, че VII вселенски съборъ е изисквалъ да се отдава на иконитѣ сѫщото поклонение, както на Св. Троица [18].

При императора Константинъ Копронимъ (741—775) много монаси иконопочитатели търсѣли прибѣжище въ Кипъръ.

б) **Следъ вселенскитѣ събори.** — Презъ IX и X в. Кипърската църква пакъ била изложена на страдания поради нашествията на арабитѣ въ острова. По тази причина тя, подобно на другитѣ източни църкви, не е могла да взима дейно участие въ общия животъ на християнската църква. Следъ като импер. Никифоръ Фока (963—969) окончателно затвърдилъ византийската власть въ Кипъръ, настанали по-добри условия за Кипърската църква. Разрушенитѣ отъ арабитѣ църкви били възстановени. Почнало да се развива монашеството, особено въ края на XI в. и презъ XII в. Тогава били основани

голѣмитѣ кипърски манастири Св. Богородица Киккосъ отъ монаха Исаия въ времето на импер. Алексий I Комнинъ (1081—1118), Св. Богородица Махера отъ монаситѣ Игнатий и Прокопий въ царуването на Мануила I Комнинъ (1143—1180) и Св. Неофитъ Затворникъ въ времето на импер. Исаакъ II Ангелъ, (1185—1195). Споменатитѣ императори насърдчавали монашеството съ своитѣ голѣми дарения за тѣзи манастири. Киккосъ и Махера били независими или царски манастири. Въ византийско време сѫществували и други манастири (мѫжки и девически). Изобщо Византия се грижела за закрепването на Кипърската архиепископия, признавали нейната автокефалия[19], но императоритѣ упражнявали върховенъ надзоръ върху нея, както било и съ други автокефални църкви въ византийската империя. По съобщение на Нила Доксопатъръ (1143 год.), кипърскитѣ архиепископи били назначавани отъ императоритѣ, но се ржкополагали отъ своитѣ епископи[20]. Това ограничение било наложено навѣрно вследствие на възстанията въ Кипъръ противъ Византия (въ 1040—1043 и 1092 год.).

Кипърската църква се намирала въ живо общение съ Цариградската църква. Нейни предстоятели участвували въ цариградскитѣ събори по догматически въпроси (архиеп. Иоанъ въ 1156—1157)[21] противъ Сотириха, въ 1170 год. противъ керкирския митрополитъ Константинъ[22]. Обаче Цариградската патриаршия се стремѣла да бѫде като опекунъ и спрямо Кипърската архиепископия, както се отнасяла къмъ разстроенитѣ отъ мухамеданското владичество източни патриаршии. Кипърскиятъ архиепископъ Иоанъ свалилъ съборно отъ катедрата аматунтския епископъ Иоанъ, който обаче апелиралъ предъ импер. Мануилъ I Комнинъ. Натоваренъ отъ императора да разгледа това дѣло, цариградскиятъ патриархъ Лука Хрисовергъ (1156— 1169) не е призналъ това низложение, понеже било произнесено отъ 11 епископи и кипърския архиепископъ, вмѣсто отъ 12 епископи (безъ председателя), съгласно съ 12. картагенско правило[23]. Кипърскиятъ архиепископъ Иоанъ билъ принуденъ да отстѫпи и по претенцията на българския (охридския) архиепископъ да се нарича архиепископъ на Първа Юстиниана, ако и да протестиралъ въ цариградския съборъ отъ 1156—1157 год.

Подобни конфликти благоприятствували да се поражда недоволство у твърде чувствителнитѣ за църковната си независимость кипърци. Не е чудно, че въ 1182 год. кипърскиятъ управителъ Исаакъ Комнинъ, внукъ на импер. Мануилъ Комнинъ, се отцепилъ отъ Византия и се обявилъ за независимъ владѣтель на Кипъръ. Колкото и да се мѫчели, византийскитѣ императори Андроникъ II Комнинъ и Исаакъ II Ангелъ не могли да го изгонятъ отъ острова. Византийскиятъ хронистъ Никита Хониатъ го представя за сѫщински тиранинъ. Кипърската църква, отдѣлена политически отъ Византия, не е могла да поддържа тѣсно общение съ Цариградската църква.

ГЛАВА ВТОРА

Кипъръ подъ латинска власть (1191—1571)

1. Положението на Кипърската православна църква до времето на папа Александъръ IV (1191—1260)

а) **Две архиепископии (православна и латинска) въ Кипъръ.** — Заради лошото си управление Исаакъ Комнинъ билъ намразенъ отъ кипърци. Той предизвикалъ и латинцитѣ съ своитѣ нападения по открито море върху кръстоносцитѣ и западнитѣ поклонници. На 9 май 1191 год. английскиятъ краль Ричардъ-Лъвово сърдце, на пѫть за Палестина, нападналъ о. Кипъръ и го завладѣлъ въ нѣколко дни. Той пленилъ Исаакъ Комнина и разрушилъ градоветѣ Аматунтъ и Тримитунтъ. Имйки за цель да завземе Палестина, Ричардъ продалъ острова на ордена храмовници (тамплиери) за 100,000 жълтици. Храмовницитѣ се установили въ Никосия (=Левкосия), но скоро кипърци възстанали срещу тѣхъ. Още отъ 1192. год. храмовницитѣ върнали острова на Ричарда-Лъвово сърдце, който го предалъ на иерусалимския (латински) краль Guido de Lusignan при условие да върне на храмовницитѣ 40,000 жълтици, колкото тѣ били броили при покупката на острова. Новия владѣтель не посегналъ върху правата на Кипърската църква, но неговия братъ и приемникъ Амори Лузинанъ (1194—1205), който се коронясалъ за краль на Кипъръ, притѣснявалъ православното духовенство и население, съ цель да ги покатоличи, защото билъ убеденъ, че само по тоя пѫть ще може да затвърди своята династия. Той повикалъ латинско духовенство и монаси отъ разни ордени. По негова молба въ 1196 год. папа Целестинъ III учредилъ въ Кипъръ латинска архиепископия съ срѣдище въ гр. Никосия, столицата на кипърското латинско кралство. Ней били подчинени три латински епископии (въ Пафосъ, Лимасолъ и Фамагуста). Латинския църковенъ диоцезъ обхващалъ цѣлия островъ. Въ епархията на латинския архиепископъ влизали осемь стари епархии, а въ всѣка епископия — по две епархии. Краль Амори подарилъ на новата латинска църква много имоти, които отнелъ отъ православнитѣ църкви и манастири въ Кипъръ. Той помолилъ папа Целестина да подчини православния архиепископъ на латинския, обаче гърцитѣ начело съ своя архепископъ решително отказали да станатъ униати. Положението на православнитѣ се

влошило и мнозина избѣгали въ Цариградъ и други византийски градове. Безуспѣшни били постжпкитѣ на византийскитѣ императори предъ папитѣ, за да се подобри положението на православнитѣ въ Кипъръ.

б) **Кипърската църква подъ властьта на латинския архиепископъ.** — При краль Хюго I (1205 — 1218) положението на Кипърската църква още повече се влошило. Въ действителность тогава управлявала Хюговата жена Ализа, ревностна католикиня. Тя предложила на латеранския съборъ, свиканъ въ 1215 год. отъ папа Инокентий III, да одобри следнитѣ мѣрки: въ Кипъръ да останатъ само четири православни епархии, следъ смъртьта на православния архиепископъ Симеонъ да не се позволява на православнигѣ да избиратъ неговъ приемникъ, латинскиятъ архиепископъ да бжде духовенъ началникъ и на гръцкото население, всички имоти на Кипърската православна църква минаватъ въ ржцетѣ на латинцитѣ. Папа Инокентий III предписалъ да се прилагатъ тѣзи мѣрки постепенно. Подъ покровителството на Ализа, латинското духовенство отнело много имоти на Кипърската православна църква. Нарочниятъ папски пратеникъ (апостолически легатъ) кардиналъ Пелагий подигналъ сжщинско гонение, за да покатоличи православнитѣ жители. По негова заповѣдь 13 православни монаси били изгорени на клада, понеже следъ дълги изтезания отказали да приематъ католичеството. При все това православнитѣ не престанали да бранятъ правата на своята църква. Следъ смъртьта на архиепископъ Симеона (около 1221 год.) тѣ избрали Исаия за неговъ приемникъ. Новиятъ архиепископъ се оказалъ малодушенъ и призналъ властьта на папата, но скоро се разкаялъ и напустналъ катедрата. Неговиятъ приемникъ Неофитъ отказалъ да се подчинява на латинския архиепископъ, макаръ и да предписвалъ за това папа Хонорий III. Той билъ заточенъ заедно съ много православни духовни лица.

Кипърскиятъ кралъ Хенрихъ I Дебели (1219 — 1253) не е одобрявалъ насилията надъ православнитѣ му поданици, но не е могълъ да се бори срещу категоричното искане на папа Хонория, гръцкитѣ епископи да бждатъ безусловно подчинени на латинскитѣ. На 14 септемврий 1222 год. кардиналъ Пелагий обявилъ следната наредба: запазватъ се само четири гръцки епископски катедри, именно въ Никосия, Пафосъ, Лимасолъ и Фамагуста, т. е. тамъ гдето имало и латински катедри, но гръцкитѣ епископи ще живѣятъ въ други мѣста, а не въ катедралнитѣ си градове; гръцкитѣ епископи сж подчинени на латинския архиепископъ, който има право да ги сжди и да избира тѣхни приемници; игуменитѣ на гръцкитѣ манастири трѣбва да се подчиняватъ на латинскитѣ епископи; гръцкитѣ духовни

лица даватъ клетва за вѣрность предъ латинскитѣ епископи; гърцитѣ (духовни лица и миряни) могатъ да апелиратъ предъ латинскитѣ епископи противъ своитѣ епископи.

в) **Борба на православнитѣ за своята църковна независимость.** — Явна била опасността да бѫде покатоличенъ цѣлиятъ островъ. Православнитѣ кипърци поискали съдействието на никейския (цариградски) патриархъ Германъ II (1222—1240). Тѣхнитѣ пратеници изтъкнали въ Никея безизходното положение на православната църква въ Кипъръ. Ако гръцкитѣ епископи и свещеници — казвали тѣ — не се подчинятъ на латинскитѣ епископи, тѣ трѣбва да напустнатъ острова, обаче въ такъвъ случай паството имъ, лишено отъ пастири, ще бѫде въ рѫцетѣ на латинцитѣ. Патр. Германъ II и неговиятъ Синодъ отначало (юлий 1223 год.) съветвали кипърци да се подчинятъ временно на латинцитѣ, докато мине бурята, но поради рѣзкото недоволство на кипърци тѣ имъ предложили следния modus vivendi: да бѫдатъ отстѫпчиви къмъ латинцитѣ по парични въпроси; гръцкитѣ епископи могатъ да бѫдатъ поставяни съ одобрението на латинскитѣ епископи, но безъ да имъ даватъ клетва за вѣрность; православнитѣ могатъ да апелиратъ предъ латинскитѣ епископи, но да не приематъ тайнства отъ латински клирици и гръцки свещеници-униати. Изобщо патр. Германъ II внушавалъ на кипърци да стоятъ твърдо въ своята вѣра и съ готовность за всѣкакви страдания. Съ друго синодно послание отъ 1229 год. патр. Германъ II посочилъ на кипърци отстѫпленията на Римската църква и пакъ ги увещавалъ да избѣгватъ всѣкакво общение съ ония, които отъ страхъ или за материални изгоди отстѫпили отъ православната вѣра и не сѫ се разкаяли искрено.

Гоненията срещу православнитѣ не престанали. Въ 1231 год. патр. Германъ II писалъ на папа Григорий IX и кардиналитѣ му да прекратятъ преследването на православнитѣ въ Кипъръ, като изтъкналъ, че раздѣлението на църквитѣ се дължи само на властолюбието и користолюбието на Римъ. Въ 1232 год. папа Григорий IX отговорилъ безъ какво да е съчувствие къмъ страданията на кипърци. Споредъ него Гръцката църква страда, защото се отдѣлила отъ Римската църква, чийто представитель е получилъ отъ Бога духовенъ и свѣтски мечъ. Папата изпратилъ въ Никея свои легати, за да водятъ преговори за уния, които, както и въ предишно време, не довели до никакво разбирателство.

Кардиналъ Пелагий, главниятъ гонитель на православнитѣ, напустналъ Кипъръ и за малко време православнитѣ не били изтезавани. Обаче въ 1240 год. латинскиятъ архиепископъ Евсторгий, по заповѣдъ на папа Григорий IX, поискалъ отъ гръцкитѣ епископи да му се подчиняватъ напълно. Гръцкитѣ епископи заедно съ много свои клирици и монаси напустнали

Кипъръ и намѣрили убѣжище въ киликийското арменско царство. Папа Григорий IX предписалъ на архиепископа Евсторгий да завземе изоставенитѣ отъ гърцитѣ храмове и манастири, обаче гражданската власть не му съдеиствувала за прилагането на тази папска заповѣдь.

г) **Възстановяване на Кипърската гръцка архиепископия.** — Православнитѣ кипърци настойчиво молили папата да имъ възвърне църковната независимость съ 14-тѣ епископски катедри. Папа Инокентий IV (1243—1254) имъ позволилъ да си избератъ свой архиепископъ, зависимъ направо отъ римския престолъ и съ була отъ 20. XII, 1251 год. одобрилъ новоизбрания гръцки архиепископъ Германъ, който билъ ржкоположенъ отъ подведомственитѣ си епископи. Папскиятъ легатъ-кардиналъ възвелъ на престола (интронизиралъ) архиеп. Германа, който заедно съ своитѣ епископи далъ клетва за вѣрность на Римската църква. Така въ Кипъръ се явили пакъ две архиепископии: латинска и гръцко-униатска. Архиеп. Германъ билъ разуменъ и добродетеленъ човѣкъ. Затова го уважавалъ и подкрепялъ самиятъ кипърски кралъ Хенрихъ I. Обаче латинскиятъ архиепископъ Хюго де Fagiano (заелъ катедрата къмъ 1248 год.), който проявилъ голѣма ревность за покатоличването на кипърскитѣ гърци, не е могълъ да търпи станалата промѣна и още въ 1251 год. напустналъ Кипъръ, като му наложилъ интердиктъ. Следъ смъртьта на краль Хенриха I († 1253) той се върналъ въ Кипъръ и пакъ почналъ да преследва гърцитѣ, макаръ и да му внушавалъ папа Инокентий IV да не безпокои гърцитѣ. Той веднажъ дори повикалъ на сждъ гръцкия архиепископъ Германъ, като хвърлилъ върху него разни обвинения. Германъ отказалъ да се яви и заминалъ въ Римъ да иска защита отъ папата. Хюго отъ своя страна отлжчилъ Германа отъ църквата и изпратилъ свои делегати въ Римъ.

2. Кипърската гръцка църква отъ издаването на папски уставъ за нея до края на латинското владичество (1260—1571)

а) **Повторно закриване на Кипърската гръцка архиепископия.**—По поводъ на конфликта между латинския и гръцкия архиепископъ въ Кипъръ, на 3 юлий 1260 год. папа Александъръ IV издалъ особена була за Кипърската църква. Тази папска наредба действувала до края на латинското владичество. Въ основата ѝ легнали наредбитѣ на папа Хонорий III. Гръцката архиепископия се закривала (следъ смъртьта на архиеп. Симеона било забранено да се избере неговъ приемникъ). Споредъ папската була, гръцкото духовенство и население въ Кипъръ били подчинени на тамошния латинския архиепископъ, като запазвало своитѣ обреди, обичаи и бого-

служебенъ езикъ. Въ острова оставали само четири гръцки епископии. Тѣ съвпадали по пространство съ четиритѣ латински епархии и имали сѫщитѣ имена, т. е. цѣлиятъ Кипъръ билъ раздѣленъ на 4 епархии, всѣка отъ тѣхъ имала по двама епископи: 1 латински и 1 гръцки. Главенъ епархийски архиерей билъ латинскиятъ епископъ. Гръцкитѣ епископи трѣбвало да живѣятъ вънъ отъ катедралнитѣ градове (папа Александъръ опредѣлилъ за тѣхъ сѫщитѣ селища, които по-рано кардиналъ Пелагий билъ опредѣлилъ)[24]. Гръцкиятъ клиръ на всѣка епархия ималъ право да избира своя епископъ. Избраниятъ кандидатъ трѣбвало да бѫде одобренъ отъ латинския епископъ на сѫщата епархия. Той давалъ предъ латинския архиепископъ клетва за вѣрность на Римската църква. Следъ това латинскитѣ епископи начело съ архиепископа го ржкополагали за епископъ. Гръцкиятъ епископъ ималъ право да разглежда духовни дѣла на гърци безъ намѣсата на латинския епископъ. Но ако единъ отъ тѫжителитѣ билъ латинецъ, дѣлото се разглеждало отъ латинския епископъ. Когато латинскиятъ епископъ обикалялъ изъ епархията си, гърцитѣ трѣбвало да му отдаватъ сѫщитѣ почести, каквито латинскитѣ епископи били длъжни да отдаватъ на латинския архиепископъ. Гръцкитѣ епископи и тѣхнитѣ клирици били длъжни въ тържествени дни да служатъ въ латинскитѣ храмове заедно съ латинското духовенство. При такова съвмѣстно богослужение гръцкиятъ протоиерей челъ апостола, а гръцкиятъ епископъ — евангелието, като предварително се обръщалъ къмъ латинския епископъ съ думитѣ „Благослови, владико, благовестителя“ и му цѣлували ржка. Съ една речь папа Александъръ IV превърналъ гръцкитѣ епископи въ викарии на латинскитѣ епископи.

Частно архиеп. Германъ запазилъ титлата си до своята смърть, наричалъ се архиепископъ на гр. Соли и могълъ да живѣе въ главния градъ Никосия, гдето седѣлъ и латинскиятъ архиепископъ, при гръцката църква „Св. Варнава“. Както и другитѣ гръцки епископи, той сѫщо така далъ клетва като солийски епископъ, но запазилъ правото си да поставя гръцкитѣ епископи следъ одобрението имъ отъ латинската църковна власть, да надзирава гръцкитѣ манастири и църкви. Така че, докато билъ живъ архиеп. Германъ, Кипърската гръцка църква подвластна на латинската архиепископия въ Кипъръ, се ползувала съ ограничена автономия.

Властолюбивиятъ латински архиепископъ Хюго Fagiano не могълъ да търпи гръцки архиепископъ въ своя диоцезъ. Затова той пакъ напустналъ катедрата си и заминалъ въ Тоскана (Италия), гдето и умрѣлъ.

Гърцитѣ сѫщо нѣ били доволни отъ новия църковенъ редъ. Тѣ мѫжествено отстоявали своята православна вѣра. Следъ унищожението на Цариградската латинска империя (1261), тѣ били окриляни отъ надежда за скорошно осво-

бождение отъ латинското иго. Византийскитѣ императори Палеологовци явно се стремѣли да завладѣятъ и Кипъръ. Предъ тази опасность кипърскитѣ крале се отнасяли вѣротърпимо къмъ гърцитѣ, които добивали насърдчение да се противятъ на латинската църковна власть и да преследватъ вѣроотстжпницитѣ си сънародници. Кипърскиятъ латински архиепископъ Рафаилъ поискалъ съдействието на папа Урбанъ IV. Последниятъ съ писмо укорилъ кипърския кралъ Хюго II, че не помагалъ ревностно на латинската иерархия и допускалъ гърцитѣ да не изпълняватъ наредбитѣ на папа Инокентий IV [25], нито предписанията на латинския архиепископъ, който поради това дошълъ въ положението на простъ свещеникъ. Гърцитѣ толкова се засилили, че въ 1313 год. папскиятъ легатъ Петъръ, родоски архиепископъ, щѣлъ да стане жертва на тѣхния гнѣвъ, ако не успѣелъ да избѣга. Римъ вече решилъ да се бори съ огънь и мечъ. Въ 1326 год. папа Иоанъ XXII поканилъ иерусалимския латински патриархъ Раймондъ да изкорени ересьта (православието) отъ о. Кипъръ. Въ 1359 год. папскиятъ легатъ за Изтокъ Петъръ Тома, натоваренъ да води преговори за уния съ визант. императоръ Иоанъ Палеологъ, се отбилъ въ Кипъръ и коронясълъ новия кипърски кралъ Петъръ I. Той повикалъ гръцкитѣ епископи въ храма Св. София въ гр. Никосия. Щомъ влѣзли гръцкитѣ епископи, той заключилъ вратитѣ на църквата и ги насилвалъ да приематъ католичеството. Епископитѣ и придружавалитѣ ги свещеници надали викове. Разчуло се въ града, че папскиятъ легатъ искалъ да обърне гърцитѣ въ латинци. Народътъ се втурналъ къмъ църквата, за да освободи своитѣ духовни пастири. Нѣкои чупѣли вратитѣ на храма, други поставили огънь при сжщитѣ врати. Дошла войска, която освободила гръцкитѣ епископи и свещеници. Папскиятъ легатъ се оплакалъ на краля, че въ негово лице била нанесена обида на самия папа, но намѣрилъ за благоразумно скоро да напустне Кипъръ.

б) **Гръцко влияние върху латинцитѣ.** — Следъ тази несполука престанали насилията надъ православнитѣ гърци и дори се подобрили отношенията между тѣхъ и латинцитѣ миряни. Гърци били назначавани на свѣтски длъжности. Латински благородници усвоявали гръцки обичаи (напр. правѣли вѣнчавки и кръщавки въ частнитѣ си кжщи, а не въ църквитѣ), много латински жени посещавали гръцкитѣ храмове и слушали говоренитѣ тамъ проповѣди. Съ писмо отъ 1368 год. папа Урбанъ V внушавалъ на кипърския архиепископъ Раймондъ да не позволява такива отклонения. При все това гръцкото влиявие въ Кипъръ се увеличавало. Кипърски крале встжпвали въ бракъ съ гръцки княгини [26]. По време на флорентийския съборъ православнитѣ въ Кипъръ били покровителствувани отъ кралица Елена Палеологъ, която взела управле-

нието въ свои ржце вмѣсто слабохарактерния си мжжъ Иоанъ II. Гръцкиятъ езикъ билъ признатъ за официаленъ и билъ употрѣбяванъ при сключване на межународни договори. На свѣтски длъжности били назначавани еднакво гърци и латинци. Следъ смъртьта на латинския архиепископъ тя настоявала предъ папата да утвърди за кипърски архиепископъ нейния кандидатъ, гръкъ по народность. Папата отхвърлилъ нейното искане, но тя не престанала да преследва новия латински архиепископъ Галезио de Montolif, докато не го накарала да избѣга въ Родосъ (1442). Едвамъ въ 1447 год. въ Кипъръ дошълъ другъ латински архиепископъ, Андрей Родоски, когото папа Николай V назначилъ и за свой легатъ на Истокъ съ явна поржка да работи по-ревностно, дори съ помощьта на свѣтската власть, за покатоличване на гърцитѣ. Обаче кралица Елена Палеологъ осуетила папскитѣ намѣрения. Тя подкрепяла материално гръцкото духовенство, пращала дарения за гръцкитѣ църкви и манастири, дори въ Никосия построила манастиръ, нареченъ Манганани (по името на едноименния манастиръ въ Цариградъ).

в) **Нови гонения противъ православнитѣ.**— Положението на гръцката църква въ Кипъръ се промѣнила, когато зетьтъ на кралица Елена (отъ дъщеря) Иоанъ ревностенъ католикъ, станалъ вмѣсто нея съуправитель на мжжа ѝ, кипърския краль Иоанъ II (1454). Той повикалъ въ Кипъръ родоскитѣ рицари и почналъ да преследва православнитѣ гърци, отнималъ имотитѣ на църквитѣ и манастиритѣ имъ и ги давалъ на латинската църква. Елена Палеологъ повела остра борба срещу зетя си и го принудила да напустне острова. Скоро той загиналъ (†1457). Следъ смъртьта на Елена и мжжа ѝ Иоанъ († около 1458 год.) гнетътъ надъ православнитѣ се усилилъ.

Въ 1489 год. Кипъръ билъ завладѣнъ отъ венецианцитѣ, които го държали около 80 години (до 1471 год.). Новитѣ владѣтели не измѣнили заварения църковенъ редъ и угнетявали, както и въ други мѣста на Истокъ, православното население. Тѣ затворили гръцкитѣ училища въ Кипъръ и налагали голѣми данъци. Много кипърци избѣгали въ Мала Азия при турцитѣ. Кипърскитѣ гърци изобщо гледали съ съчувствие на Турция и се радвали отъ нейнитѣ победи надъ венецианцитѣ. Разказватъ, че когато турцитѣ завладѣли главнитѣ кипърски градове Никосия и Фамагуста (1571) гърцитѣ надали викове отъ радость, че се освобождаватъ отъ четиривѣковното латинско иго.

г) **Отношенията между Кипърската гръцка църква и другитѣ православни църкви.** — Кипърската църква продължавала да живѣе съ копнежъ да бжде въ единение съ православнитѣ църкви. Оставайки външно осамотена и обезгла-

вена, тя не губѣла съзнанието, че е членъ на Източноправославната църква и че унията ѝ е наложена противъ нейната воля и рано или късно ще се освободи отъ нея. Затова Цариградската църква признавала нейното сѫществуване и я канѣла да участвува въ разглеждането на общоцърковни въпроси. Цариградскиятъ патриархъ освѣтлилъ съ послание и Кипърската църква по разпритѣ между исихасти и варлаамити.

По-късно обаче въ Цариградъ почнали да се съмняватъ въ православието на кипърци. Въ началото на XV в. Кипърската гръцка църква молила Цариградската патриаршия да я вземе подъ своя закрила и ржководство. Въ 1405 год. патр. Матей изпратилъ въ Кипъръ образования студийски монахъ Иосифъ Вриений да проучи предложенията на кипърци за съединение съ Цариградската църква. Иосифъ Вриений се убедилъ, че не може да стане искането съединение, тъй като кипърци не сѫ били напълно православни (наричали папата светия и изобщо имали общение съ латинцитѣ). Следъ седемь години кипърскитѣ епископи пакъ се обърнали къмъ Цариградската църква съ молба за съединение съ нея, но и този пѫть не успѣли. Цариградската патриаршия възприела мнението на Иосифа Вриений, че да се приематъ кипърци въ общение, това ще значи, че Православната църква влиза въ общение съ Католишката църква.

Сѫщо и Иерусалимската патриаршия отбѣгвала отъ общение съ кипърскитѣ гърци, които идвали въ Иерусалимъ за поклонение[27]. Изобщо гледището, че кипърци сѫ схизматици, е господствувало до поставянето на първия кипърски православенъ архиепископъ въ турско време (стр. 564)

ГЛАВА ТРЕТА

Кипъръ подъ турско владичество (1571—1878)

1. Положението на Кипърската църква до XIX в.

а) **Възстановяване на Кипърската православна архиепископия.** — Въ 1571 год. турцитѣ завладѣли Кипъръ. Надеждитѣ на кипърскитѣ гърци не се оправдали. Тѣ паднали подъ ново робство. При завладяването на острова турскитѣ войски унищожавали всичко християнско особено тамъ, гдето срѣщали упорита съпротива. Десетки хиляди християни били избити, много момчета и момичета били взети въ пленъ и откарани въ Цариградъ, гдето били продавани като роби. Въ отчаянието си майки убивали децата си предъ очитѣ на турцитѣ, за да ги избавятъ отъ позоръ, и следъ това убивали и себе си. Една млада гъркиня на име Мария Синклитика запалила единъ турски корабъ съ млади пленници и самата тя загинала въ пламъцитѣ. Убити били епископи и други духовни лица. Много църкви били обърнати въ джамии[28] или складове и конюшни. Много манастири били разрушени и имотитѣ имъ разграбени.

Въ похода си срещу християнитѣ турцитѣ изливали своята омраза главно срещу латинцитѣ. Много православни клирици били убити, понеже не се различавали по облѣкло отъ католишкото духовенство. Следъ като турцитѣ затвърдили своята власть надъ о. Кипъръ, тѣ почнали да се отнасятъ благосклонно къмъ православното население. Затова нѣкои латинци-миряни се представяли за православни, черкували се въ православнитѣ храмове. Скоро следъ като било уредено гражданското управление на Кипъръ (той съставялъ седми пашалъкъ въ Азия), кипърци изпратили делегация въ Цариградъ при великия везиръ Мехмедъ Сокологлу, когото молила да бѫдатъ възстановени старитѣ епископии въ Кипъръ. Великиятъ везиръ позволилъ на православнитѣ въ Кипъръ свободно да изповѣдватъ своята вѣра, да иматъ свои епископи и църкви, да откупятъ присвоенитѣ отъ турцитѣ манастири, да владѣятъ свои имоти съ право да ги оставятъ на свои наследници. Кипърската православна архиепископия била възстановена. Тя била уредена съ съдействието на Цариградската патриаршия. Въ 1572 год. цариградскиятъ патриархъ Иеремия II свикалъ съборъ, въ който участвували александрийскиятъ патриархъ Силвестъръ (1569—1590), иерусалимскиятъ патр. Германъ (1543—1579), мѣстоблюстителтъ на антиохийския престолъ и 53 архиереи. Този съборъ призналъ

кипърскитѣ клирици и миряни за православни и избралъ за кипърски архиепископъ великия протосингелъ на Цариградската патриаршия Тимотей, родомъ отъ Кипъръ, когото патриархъ Иеремия II ржкоположилъ въ епископски чинъ [29]. Новиятъ кипърски архиепископъ ржкоположилъ още въ Цариградъ епископи за нѣкои епархии въ Кипъръ. Седалището на архиепископа било въ Левкосия, гдето седѣлъ и турскиятъ управитель на острова. Сѫщо и епископитѣ живѣели вече въ главнитѣ градове на епархиитѣ си [30], а не въ незначителни селища, както въ латинско време. Щомъ дошълъ въ Кипъръ, архиепископъ Тимотей наредилъ да се прочете въ всички църкви посланието на цариградския патриархъ и речении съборъ до кипърци, които много се възрадвали. Нѣма сведения, какъ била устроена възстановената Кипърска православна църква, но несъмнено още отначало тя била управлявана отъ Синодъ. Не се знае сѫщо колко епархии били открити [31], но явно е, че не сѫ били възстановени старитѣ 14 епархии, понеже православното население намалѣло и много древни срѣдища били разрушени.

б) **Отношенията на турското правителство къмъ Кипърската архиепископия.** — Великиятъ везиръ Мехмедъ Сокологлу се съгласилъ да се възстанови Кипърската църква не толкова отъ желание да угоди на гърцитѣ, колкото да си създаде нови приходи отъ издаването на владишки берати. Не е невѣроятно, че щомъ той позволилъ да бѫде възстановена Кипърската архиепископия, се явили кандидати, които му предлагали голѣма парична сума, за да имъ даде бератъ за кипърски архиепископъ [32]. По затвърдения вече обичай, първиятъ кипърски архиепископъ Тимотей, както и поставенитѣ отъ него епископи, безъ друго сѫ внесли исканата отъ Високата Порта плата, за да получатъ султански берати. Споредъ единъ бератъ [33] кипърскиятъ архиепископъ се явявалъ не само църковенъ, но и граждански началникъ (ἐθναρχης, милетъ-баши) на кипърското православно население. Изобщо той ималъ сѫщитѣ ѝправа, каквито се предвиждали и въ бератитѣ на другитѣ църковни началници въ Турция. Подъ негова власть се намирали всички клирици и монаси. Той свободно управлявалъ църквитѣ, манастиритѣ и тѣхнитѣ имоти; поставялъ епархийски епископи; разглеждалъ брачни, бракоразводни и наследствени дѣла на подведомственитѣ си християни; ималъ право да налага наказания на клирицитѣ и мирянитѣ, да наследява имуществото на умрѣли безъ наследници клирици и монаси. Вещи и храни, опредѣлени за него, не се облагали съ данъци. Той заемалъ престола пожизнено. Давало му се правото да се обръща къмъ В. Порта. На християнитѣ се обещавала вѣрска свобода и насилственото ютурчване било забранено. Сѫщо и епископитѣ въ Кипъръ, споредъ бератитѣ имъ, имали сѫщитѣ права въ своитѣ епархии.

Архиепископътъ и подведомственитѣ му архиереи, като висши представители на православното население, били признавани за негови ходатаи и застѫпници предъ турската власть. Както и въ други турски области, кипърскитѣ християни страдали отъ тежки данъци, които турскиятъ паша-управитель събиралъ произволно. Мнозина бѣгали въ други земи и къмъ половината на XVII в. населението на о. Кипъръ намалѣло. Къмъ 1660 год. В. Порта възложила на архиепископа и епископитѣ да разхвърлятъ държавнитѣ данъци върху християнското население и да ги внасятъ въ държавното съкровище. Тѣ опредѣляли, колко да плати всѣко село или градъ и събирали данъцитѣ чрезъ особени чиновници, наричани граматици (γραμματικοί). Тѣ били отговорни за редовното изплащане на опредѣленото отъ турската власть данъчно количество. Понеже турското правителство, а особено мѣстнитѣ управители произволно увеличавали глобалната данъчна сума и изисквали пълното ѝ изплащане, кипърскиятъ архиепископъ и неговитѣ архиереи били принудени често да отиватъ въ Цариградъ, за да действуватъ за данъчно облекчение на паството имъ[34]. Понѣкога В. Порта се вслушвала въ тѣхнитѣ молби[35], но се случвало да излѣе своя гнѣвъ върху тѣзи смирени народни ходатаи[36]. Турскитѣ голѣмци се мѣсили въ работитѣ на Кипърската църква. Изборитѣ на архиепископи и епископи били тѣхно доходно перо. Къмъ това трѣбва да се добави, че и въ Кипъръ имало случаи да бѫдатъ мѫчени християни, за да приематъ мухамеданството.

Поради тежкото положение на християнитѣ въ Кипъръ, още въ началото на XVII в. тамъ се появило революционно брожение, по внушение на савойския дукъ Карлъ Емануилъ. Кипърскиятъ архиепископъ Вениаминъ увѣрявалъ неговия пратеникъ Францискъ Акида, че тайно наредилъ чрезъ своя клиръ да възстане народътъ на идния Великденъ (1601 год.), обаче савойскиятъ дукъ не е предприелъ нищо. Вениаминовиятъ приемникъ Христодулъ сѫщо действувалъ да подигне савойския дукъ срещу турцитѣ, като го увѣрявалъ, че 20,000 кипърци очаквали оржжие, за да възстанатъ. Следъ това и други архиепископи правили подобни опити предъ савойския дукъ, но нѣмали успѣхъ. Турцитѣ продължавали своитѣ безчинства, обаче кипърското население не ги понасяло винаги съ наведена глава. Въ 1764 год. християни въ Левкосия убили кипърския управитель Османъ, понеже имъ наложилъ още по-голѣмъ данъкъ (по 47 гр. на всѣки човѣкъ). Поради силни оплаквания на кипърци, другъ такъвъ грабитель, кипърскиятъ управитель хаджи Баки ага билъ наказанъ отъ турското правителство[37].

в) **Вѫтрешни смутове.** — Още въ края на XVI в. въ Кипърската църква се явили раздори, които създавали грижи на

съседнитѣ патриаршии (особено, Александрийската и Цариградската). Може да се каже че историята на Кипърската църква до гръцкото възстание (1821) представя „почти непрекѫснато продължение на вѫтрешни разпри и борби за амбиции“ [38]. Въ 1592 год., следъ смъртьта на архиеп. Неофита (1587—1592), епископитѣ и народътъ се раздѣлили на две партии при избора на новъ архиепископъ. Положително не се знае, кои били съперницитѣ за кипърския престолъ. Живо участие, изглежда, взималъ въ тая разпра учениятъ игуменъ на левкосийския манастиръ Св. Иоанъ Пипи, Леонтий Евстратий. Той помолилъ александрийския патриархъ Мелетий Пигасъ да се намѣси въ кипърския споръ, но патриархътъ му внушилъ съ писмо отъ 1592 год., че е „по-добре да безмълствува въ неизвестность, отколкото да отнима знаменити катедри“.

Кипърскиятъ архиепископъ Атанасий предизвикалъ още по-голѣмъ смутъ. Обвиненъ въ разни престѫпления, въ 1598 год. той билъ сваленъ отъ престола отъ кипърски съборъ, но и следъ това не престаналъ да действува предъ турскитѣ власти, за да си върне престола. Затова цариградскитѣ патриарси Матей II въ 1600 год. и Неофитъ въ 1602 год. потвърдили низложението на Атанасия [39]. При все това Атанасиевиятъ приемникъ Вениаминъ (1600—1604) скоро си далъ оставката. Сега въ Кипърската църква избухналъ още по-голѣмъ смутъ, причиненъ отъ трима епархийски епископи, всѣки отъ които вѣроятно искалъ да грабне архиепископския престолъ. По молба на кипърци, въ 1605 год. александрийскиятъ патриархъ Кирилъ Лукарисъ отишълъ въ Кипъръ и успѣлъ да умиротвори Кипърската църква. Епископитѣ смутители се разкаяли и признали поставения отъ Кирила Лукарисъ новъ кипърски архиепископъ Христодулъ (1606— къмъ 1638), родомъ отъ Кипъръ, необразованъ, но добродетеленъ мѫжъ.

Изглежда, че не били точно опредѣлени каноническитѣ отношения между кипърския архиепископъ и подведомственитѣ му епископи. Презъ половината на XVII в. епископитѣ се титулували вече митрополити, не се признавали за подчинени на архиепископа и искали да бѫдатъ равни по честь съ архиепископа. Когато идвали въ Левкосия, клирицитѣ на архиепископията трѣбвало да имъ отдаватъ сѫщитѣ почести, както на архиепископа. Избухналъ остъръ споръ между тѣхъ и архиепископа Никифоръ (следъ 1638—1674), който решително поддържалъ, че епископитѣ му сѫ подчинени и той има право да посещава тѣхнитѣ епархии и да действува тамъ, както въ своята епархия. По негова молба цариградскиятъ патриархъ Иоаникий II съ синодно послание отъ 1651 год. опредѣлилъ каноническитѣ отношения между кипърскитѣ „митрополити“ (епископи) и тѣхния архиепископъ, когото изтъквалъ за тѣхенъ началникъ [40]. Тази наредба била спазвана въ Кипърската църква.

Архиепископъ Никифоръ е седѣлъ на кипърския престолъ продължително време (около 36 години). Обаче следъ него Кипърската църква пакъ страдала отъ вѫтрешни смутове. Клирътъ и народътъ принудили образования архиепископъ Иларионъ Кигала (1674—1679) да напустне престола, понеже го смѣтали за латиномислящъ. Голѣмъ народенъ ропотъ се подигналъ срещу архиепископа Германъ II, когото обвинявали, че „като кръвожаденъ вълкъ разкѫсвалъ своето стадо“ [41]. Той билъ лишенъ отъ архиерейски чинъ, но при все това действувалъ противъ своя противникъ Атанасий (бившъ антиохийски патриархъ), въпрѣки предупрежденията на цариградския патриархъ Гавриилъ III. Следъ като видѣлъ, че не може да отнеме престола, преди да пристигне архиепископъ Атанасий въ Кипъръ, той рѫкоположилъ за кипърски архиепископъ свещеника Якѫвъ, който билъ жененъ, но оставилъ жена си преди да се рѫкоположи за архиерей. Цариградскиятъ патриархъ Гавриилъ III прекратилъ тоя смутъ, като съ послание обявилъ деянието на Германа за невалидно [42].

Службогонството обаче не се прекратило. Иеромонахъ Варнава Βίκκος, латиномислящъ (λατινόφρων), се опиталъ да отнеме съ турска помощь катедрата на китийския митрополитъ Иоаникий, като обещалъ да плати 2000 гр. Когато архиепископъ Силвестъръ и китийскиятъ митрополитъ Иоаникий се намирали въ заточение, двама епископи въ Кипъръ побързали да грабнатъ катедритѣ имъ. Цариградската патриаршия низвергнала похитителитѣ, които после се разкаяли и били опростени [43]. Въ 1745 год. архиепископъ Филотей билъ сваленъ отъ престола по царска заповѣдь, поради доноси на двама кипърски свещеници. Единъ простъ иеромонахъ на име Неофитъ успѣлъ да вземе кипърския престолъ съ съдействието на Филотеевитѣ противници и съ турско насилие. Цариградскиятъ патриархъ го отлѫчилъ отъ църквата (юний 1745 год.), но Кипърската църква се отървала отъ натрапника само поради скоронастѫпилата му смъртъ.

Управлението на Филотеевитѣ приемници сѫщо не било спокойно. Архиепископъ Паисий (1759 — 1766) избѣгалъ въ Бейрутъ, понеже билъ наклеветенъ отъ нѣкои кипърци, които живѣели въ Цариградъ. Кипърскиятъ престолъ билъ заетъ (може би въ 1761 год.) отъ Киприана, дотогава дяконъ, който платилъ на посрѣдника турчинъ голѣма парична сума (40 пунгии). Поради голѣмото народно недоволство срещу него, той напустналъ катедрата следъ деветмесечно управление и повторно я заелъ желаниятъ отъ народа архиепископъ Паисий.

Следъ смъртьта на Паисия († 1. I. 1767) единодушно билъ избранъ за архиепископъ Хрисантъ, който билъ самоотверженъ иерархъ. Той управлявалъ 43 години (1767—1810), но съ голѣми тревоги и премеждия, причинявани не само отъ

турци, но и отъ користолюбиви християни. Когато той и епископитѣ му избѣгали въ Смирна (стр. 570), катедритѣ имъ били завзети отъ мѣстни клирици (игумени и др.) съ подкрепата на кипърския управитель Баки ага. Хрисантъ и състрадалцитѣ му архиереи се оправдали предъ В. Порта и се върнали въ Кипъръ, но похитителитѣ не искали да имъ отстжпятъ мѣстата По молба на архиеп. Хрисантъ, Цариградската патриаршия ги низвергнала.

Въ последнитѣ години отъ управлението на Хрисанта избухнала свада между него и влиятелния кипърски клирикъ Киприанъ, който се домогвалъ да го измѣсти отъ престола. Хрисантъ въ дълбока старость билъ заточенъ заедно съ своя племенникъ китийския митрополитъ Хрисантъ (юлий 1810 год.)[44].

д) **Отношенията на Кипърската църква съ другитѣ църкви.** — Още въ латинско време Кипърската църква сама искала да бжде подъ ржководството на Цариградската патриаршия. Въ турско време тя се намирала, може да се каже, подъ настойничеството ѝ. Както видѣхме, първиятъ ѝ архиепископъ Тимотей билъ поставенъ отъ цариградския патриархъ. По-нататъкъ раздоритѣ въ Кипърската архиепископия давали поводъ за честа намѣса на цариградскитѣ патриарси въ нейнитѣ работи. Самитѣ кипърци понѣкога молили Царигр. патриаршия да имъ помогне за умиротворение на църквата. Тя утвърждавала и дори избирала нови архиепископи, низвергвала недостойни архиереи и клирици, заповѣдвала на клира и народа да се подчиняватъ на законнитѣ си архиереи, опредѣляла кои кипърски манастири сж „ставропигиални“ или епархийски[45]. Цариградската патриаршия признавала, че Кипърската църква е автономна и имала право да избира своя архиепископъ, но оправдавала своята намѣса като задължение да бди и се грижи за всички други помѣстни църкви. При такова съзнание не е странно, че тя е смѣтала кипърци за свои послушни и покорни чеда[46]. Авторитетътъ на Царигр. патриаршия билъ голѣмъ. Нейнитѣ предписания се изпълнявали. Въ 1600 год. привърженицитѣ на низвергнатия архиеп. Атанасий не се обявили противъ намѣсата на цариградския патриархъ Матей II, но само твърдѣли, че изпратенитѣ отъ него синодни писма до кипърци не сж автентични и че цариградскиятъ великъ архимандритъ Арсений, който донесълъ тия писма, е самозванецъ. Въ 1672 год. царигр. патриархъ Дионисий IV осждилъ съборно кипърския архиепископъ Никифоръ, загдето влѣзналъ въ общение съ низвергнатия и заточенъ въ Кипъръ цариградски патриархъ Партений IV. Архиепископъ Никифоръ се видѣлъ принуденъ въпрѣки старостьта си да се яви предъ „вселенското сждилище“ (ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ κριτηρίου) и молилъ патриарха да го прости. Той се върналъ въ Кипъръ, следъ като получилъ патриар-

шеско писмо, съ което се съобщавало на клира и народа, че е простенъ [47]. Още по-характеренъ е следниятъ случай. Внезапно заточенитѣ архиепископъ Хрисантъ и китийскиятъ митрополитъ Хрисантъ не си давали оставката. Другитѣ кипърски митрополити не се решавали да ржкоположатъ избранитѣ за тѣхни приемници (икономъ Киприанъ за архиепископъ и архимандритъ Мелетий за китийски митрополитъ). Кипърци се обърнали съ молба отъ 28. VI. 1810 год. до цариград. патриархъ Иеремия да разреши на синайския архиепископъ Константий, който тогава се намиралъ въ Кипъръ, да ржкоположи реченитѣ лица. Патр. Иеремия скоро издалъ искането разрешение (15. VII. 1810 год.).

Атанасиевътъ смутъ въ Кипъръ (къмъ 1598 год.) подбудилъ антиохийския патриархъ Иоакимъ VI да действува, за да подчини Кипърската църква. Той привеждалъ за основание 37 и 42 правило на I вселенски съборъ на арабски езикъ (въ действителность има само 20 правила на тоя съборъ). Напраздно се мжчелъ да спечели на своя страна александрийския патриархъ Мелетий Пигасъ, който рѣзко осждилъ неговитѣ домогвания, като изтъкналъ, че привежданитѣ отъ него никейски правила сж апокрифни.

Сжщо и нѣкои александрийски патриарси (Мелетий Пигасъ, Кирилъ Лукарисъ) се мѣсили въ вжтрешния животъ на Кипърската църква, но съ безкористно желание да ѝ помогнатъ. Тѣ пазѣли нейното автокефално достоинство и изобщо признавали, че само Цариградската патриаршия, като вселенска, има право да решава по-тежкитѣ въпроси на Кипърската църква. Така Мелетий Пигасъ, защищавайки независимостьта на Кипърската архриепископия отъ домогванията на антиох. патриархъ Иоакимъ, съветвалъ съ послание клира и народа въ Кипъръ да искатъ съдействието на цариград. патриархъ, за да се умиротвори тѣхната църква. Кирилъ Лукарисъ, както видѣхме (стр. 566), въ 1606 год. по молба на кипърци имъ поставилъ новъ архиепископъ (Христодулъ), но следъ това изпратилъ изложение до цариградския патриархъ, за да оправдае своята намѣса.

2. Положението на Кипърската църква презъ XIX в. (до 1878 год.)

а) **Турци и християни.** — Още въ края на XVIII в. въ Кипъръ турцитѣ се сдружавали заедно съ християнитѣ противъ лошитѣ управители, отъ чиито произволи страдали и тѣ. Страшниятъ гонитель на християнитѣ Баки ага билъ омразенъ и на турцитѣ. Поради тѣхенъ протестъ той билъ вдигнатъ отъ Кипъръ. При султанъ Селима III твърде се подигналъ авторитетътъ на кипърскитѣ архиепископи предъ турцитѣ. Въ Кипъръ турското население ги смѣтало за попечители на

острова. Въ 1804 год. се чуло, че въ острова нѣма достатъчно храни. Турцитѣ държали отговоренъ архиепископа Хрисантъ. Тѣ се възбунтували и завзели гр. Левкосия. Скоро турска войска ги обсадила. Бунтовницитѣ молили архиепископа да посрѣдничи за миръ. Неговиятъ клирикъ икономъ Киприанъ влѣзълъ въ преговори съ обсаденитѣ и, подкрепенъ отъ мѣстнитѣ европейскитѣ консули, спасилъ гр. Левкосия отъ разрушение. После нѣкои отъ бунтовницитѣ образували разбойническа чета и ограбвали селата, дори нападали Левкосия, но турската войска успѣла да я унищожи. Посоченията случай усилилъ влиянието на Киприана предъ турското общество. Затова то го подкрепило въ стремежа му да стане кипърски архиепископъ (стр. 568). Мухамеданитѣ въ Кипъръ писмено благодарили на султана, когато се получили бератитѣ за архиепископа Киприанъ и китийския митрополитъ Мелетий. Уважаванъ отъ свои и чужди, архиеп. Киприанъ успѣлъ да се справи съ голѣмия дългъ на Кипърската архиепископия (повече отъ 3,000,000 гр.) Въ негово време започнало освободителното движение въ Гърция. Сѫщо и въ Кипъръ идвали гръцки революционери да организиратъ гърцитѣ за възстание. Кипърци отказали да участвуватъ дейно въ борбата, но помагали парично. Ако и да били мнозинство въ острова [48], гърцитѣ не смѣели да възстанатъ, понеже били откѫснати отъ другитѣ гръцки земи и близу до мухамеданскитѣ области Сирия и Египетъ [49]. При все това презъ време на гръцкото възстание (1821) гнѣвътъ на турцитѣ се излѣлъ и върху кипърскитѣ гърци. Кипърскиятъ управитель Кючукъ Мехмедъ първенъ обезоръжилъ християнитѣ и следъ това (9 юлий 1821 год.) започналъ да избива гърцитѣ. Трагедията се извършвала на площада въ Левкосия. Най-напредъ били посѣчени тримата митрополити (Хрисантъ Пафоски, Мелетий Китийски и Лаврентий Киринийски.). Архиепископъ Киприанъ билъ обесенъ на една черница. Посѣчени били манастирски игумени, видни клирици и първенци. Кървавото гонение срещу гърцитѣ продължило повече отъ единъ месецъ. Тѣлата на архиепископа, митрополититѣ и др. убити били погребани въ двора на църквата Фанеромени, а въ 1872 год., когато тоя храмъ билъ възобновенъ, коститѣ на мѫчениците били поставени подъ олтара. Кипърската църква чествува всѣка година тѣхната паметь.

Турцитѣ вършели не само убийства, но и разграбвали имотитѣ на църквитѣ, манастиритѣ и частни лица. Грабѣли жени и деца, които насилвали да приематъ мухамеданството.

Нѣкои кипърски духовни лица (заедно съ тѣхъ и тримитунтскиятъ епископъ Спиридонъ) успѣли да избѣгатъ въ Западна Европа, откѫдето действували предъ великитѣ сили за освобождението на островъ Кипъръ.

Кючукъ Мехмедъ всѣлъ ужасъ и трепетъ въ Кипъръ. Кипърци наричали времето на гръцкото възстание по негово

име[50]. Кипърскитѣ архиепископи вече нѣмали предишното влияние предъ турскитѣ власти[51], обаче, както преди, тѣ пакъ били длъжни да извършватъ гражданска служба, именно да събиратъ и изплащатъ държавнитѣ данъци на острова. Въ 1840 год. архиепископитѣ били освободени отъ тази отговорность, понеже турското правителство взело да събира данъцитѣ отъ населението чрезъ свои чиновници. Тѣ били лишени отъ нѣкои политически права, когато почнала епохата на турскитѣ преобразования (съ гюлханския хатишерифъ отъ 1839 г.). Все пакъ нѣкои архиепископи успѣвали да намалятъ данъцитѣ на острова[52]. Архиепископъ Иоаникий (1840—1849) често се ползувалъ съ довѣрието на великия везиръ Решидъ паша и издействувалъ нѣкои отстжпки за острова[53]. Обаче фанатизмътъ на мухамеданитѣ въ Кипъръ не е намалѣлъ. Сжщо и тамъ не се позволявали камбани за църквитѣ и манастиритѣ[54]. Презъ време на кримската война (1854—1856) турцитѣ заловили въ Кипъръ позивъ отъ Атина за възстание. Мухамеданитѣ насмалко щѣли да извършатъ клане надъ християнитѣ, ако кипърскиятъ архиепископъ Кирилъ I (1849—1854) не успѣлъ да ги увѣри въ вѣрноподанността на своето паство. По-спокоенъ билъ животътъ на Кипърската църква при достойнитѣ архиепископи Макарий (1854—1865) и Софроний (1865—1900), които били уважавани и отъ мухамеданитѣ заради тѣхнитѣ грижи за доброто на цѣлото население въ острова. Архиепископъ Софроний издействувалъ, Кипъръ да бжде отдѣлна отъ другитѣ съседни острови административна единица, подчинена направо на В. Порта.

б) **Отношенията между Цариградската и Кипърската църква.** — Следъ клането въ м. юлий 1821 год. Кипърската архиепископия останала безъ иерархия. По заповѣдь на Кючукъ Мехмедъ, кипърското православно население трѣбвало да си избере нови епископи. Кипърски клирици два пжти молили Цариградската патриаршия да имъ помогне да възстановятъ иерархията на своята църква. Въ втората си молба тѣ изтъквали, че наистина отъ древно време Кипърската църква е автокефална и сама си избира и ржкополага епископитѣ, но изключителнитѣ обстоятелства налагатъ да бждатъ повикани архиереи отвънъ, за да ржкоположатъ нови епископи за Кипърската църква. Тѣ изказали убеждение, че не ще послужи за съблазънь, ако антиохийскиятъ патриархъ изпрати въ Кипъръ свои архиереи за тази цель. Такава молба тѣ отправили и до Антиохийската патриаршия. Цариградскиятъ патриархъ Евгений (1821—1822) поканилъ антиохийския патриархъ Серафимъ (1813—1823) да удовлетвори молбата на кипърци. Следъ малко време въ Левкосия пристигнали трима митрополити отъ Антиохийската църква и презъ м. декемврий 1821 год. ржкоположили иеромонаха Иоакимъ за кипърски архиепископъ (1821

—1824), а сѫщо така и трима митрополити за кипърски епархии (Пафоска, Китийска и Киринийска). Високата порта утвърдила новитѣ кипърски архиереи. Въ знакъ на благоволение тя върнала на архиепископа свещенитѣ сѫдове, които били задигнати отъ кипърски турци при клането въ 1821 год., обаче архиепископъ Иоакимъ ги продалъ, за да даде подаръци на своитѣ покровители турци.

Новитѣ кипърски архиереи били мѣстни клирици, но при все това клиръть и народътъ, свикнали на раздори, скоро се опълчили срещу своя архиепископъ и се оплакали предъ турското правителство, което препратило заявленията имъ въ Цариградската патриаршия. Архиепископъ Иоакимъ билъ обявенъ, че нѣма административна опитность. Цариградскиятъ патриархъ Антимъ III (1822—1824) увещавалъ клира и народа въ Кипъръ съ нарочни послания отъ 1823 год. да прекратятъ разпритѣ си и да живѣятъ въ миръ пастири и пасоми[55]. Архиепископъ Иоакимъ знаелъ добре турски иималъ приятели между турскитѣ голѣмци, но недоволството на клира и народа било толкова голѣмо, че правителството го накарало да си даде оставката (1824).

По-нататъкъ все повече се усилвала намѣсата на Цариградската патриаршия въ работитѣ на Кипърската църква[56], която била отслабвана отъ раздори. Архиепископъ Панаретъ (1827—1840), колкото и да работилъ за благото на своето паство, билъ изтиканъ отъ архиеп. Иоаникий (1840—1849), приятель на турския реформаторъ Решидъ паша и поддържанъ отъ нѣкои гръцки първенци въ Кипъръ.

Привърженицитѣ на Панарета се оплакали на цариградския патриархъ Германъ IV, който препратилъ тѣхнитѣ молби въ В. Порта и въ 1847 год. имъ съобщилъ, че ще се произведе разследване на самото мѣсто, та да дадатъ вѣрни сведения[57]. Обаче В. Порта не е устояла на обещанието си. Нейниятъ любимецъ Иоаникий, ако и незаконно поставенъ, останалъ на архиепископския престолъ до смъртьта си. Навѣрно той спечелилъ благоволението на цариградския патриархъ Германъ IV съ подаръка си отъ 5000 гр. за новооткритото богословско училище въ Халки[58].

Неговитѣ приемници Кирилъ (1849—1854) и Макарий (1854—1865) често получавали наредби на цариградскитѣ патриарси за т. н. ставропигиални манастири въ Кипъръ и по други въпроси на своята църква[59]. Макарий билъ разуменъ и деенъ архиепископъ. Уважавали го дори мухамеданитѣ. Обаче монаситѣ на ставропигиалния манастиръ Киккосъ не се поколебали да подбиятъ неговия авторитетъ, за да наложатъ своята воля. Тѣ искали да пренесатъ иконата на св. Богородица въ своя метохъ до гр. Левкосия, понеже щѣли да поправятъ манастирския храмъ, обаче архиепископъ Макарий имъ забранилъ да сторятъ това. Монаситѣ се обър-

нали къмъ цариградския патриархъ Иоакимъ II (1860—1863, 1873—1878), който писалъ на архиеп. Макария да не имъ прѣчи да пренесатъ иконата. Сжщевременно той изпратилъ свое назначително писмо (ἀποκαταστατικὸν πατριαρχικὸν γράμμα) за новия игуменъ на сжщия манастиръ, смѣтанъ отъ него явно за патриаршеска обитель (ἡ ἱερὰ αὕτη πατριαρχικὴ ἡμῶν καὶ σταυροπηγιακὴ μονὴ). Отъ 1864 год. архиеп. Макарий почналъ да получава миро отъ Цариградската църква вмѣсто отъ Антиохийската[60]. Обаче кипърци все държали за своята църковна независимость[61]. Когато имъ било възможно, тѣ прилагали своето право да избиратъ своитѣ архиепископи. Макариевиятъ приемникъ Софроний (1866—1900) билъ избранъ отъ мѣстно църковно събрание, въ което участвували тримата митрополити на Кипъръ и мнозина представители на епархиитѣ. Той закрепилъ автокефалното сжществуване и развитие на Кипърската църква презъ време на своето 35-годишно управление.

3. Духовенъ животъ на Кипърската архиепископия.

а) **Образовани люде и книжовници презъ XV и XVI в.** — Въ турско време Кипърската църква се освободила отъ духовния гнетъ на латинцитѣ, но, неуредена добре и незакрепнала, тя не моɕла да прояви значителенъ духовенъ животъ. Мнозина по-будни кипърски гърци избѣгали въ Венеция и др. мѣста. Въ Венеция имало образовани православни клирици отъ Кипъръ. Филаделфийскиятъ архиепископъ Теофанъ Ксенакисъ (1617—1632) въ Венеция билъ кипрянинъ. Въ Падуйския университетъ (Италия) преподавали и кипърци (Иоанъ Кигала — философия, Александъръ Синклитикъ — църковно право, Ясонъ Денореcъ — философия). Отъ Кипъръ били родомъ полатинченитѣ (доминиканци) хронографи отъ XVI в. Ангелъ Καλέπιος († 1592) и Стефанъ Лузинианъ († 1590)[62].

Бележитъ кипърски ученъ билъ иеромонахъ Леонтий Евстратий († между 1600 и 1602), училъ при Максима Маргуний въ Венеция и после въ Падуа. Той учителствувалъ въ о. Закинтъ и Корфу, посетилъ различни градове въ Германия и се срѣщалъ съ голѣмия тюбингенски професоръ елинистъ Мартинъ Crusius. Отъ 1591 год. Леонтий билъ игуменъ на кипърския манастиръ Св. Иоанъ Пипи (до гр. Левкосия). Тукъ той билъ и народенъ учитель около деветь години. При него идвали ученици не само отъ Кипъръ, а и отъ други страни. Подъ влияние на своя учитель Маргуний, Леонтий смѣталъ за възможно съединението на Православната и Католишката църква. Щомъ пристигналъ въ Кипъръ, тамъ се появили спорове за изхождането на Св. Духъ и за безквасницитѣ. Но, както се вижда отъ писмата на Мелетия Пигасъ до него, Леонтий оставалъ православенъ.

Образованъ иерархъ билъ кипърскиятъ архиепископъ Иларионъ Кигала (1674—1679), следвалъ въ римската колегия „Св. Атанасий“ и въ университета въ Падуа. На младини той действувалъ като агентъ на католишката пропаганда въ Епиръ и др. мѣста, гдето основавалъ училища. Обаче въ Цариградъ (въ 1660 и 1666 год.) Иларионъ се представялъ за православенъ. Той се прочулъ съ своето красноречие и знания. Цариградскиятъ патриархъ Партений IV го провъзгласилъ за „великъ богословъ на вселенския престолъ, равноепископъ и екзархъ (началникъ) на всичкитѣ учители“ въ диоцеза на Цариградската църква. Той прикрилъ своитѣ католишки мисли и предъ бившия иерусалимски патриархъ Нектарий, комуто сътрудничелъ да напише съчинението си противъ папското главенство. Следъ като напустналъ кипърския престолъ, Иларионъ писалъ въ Цариградъ съчинението си „За праздника Пасха“ (Περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἀπλανοῦς ἑορτῆς), но смъртьта въ 1682 год. му попрѣчила да го довърши. Той оставилъ и много други съчинения.

б) **Училища и книжовници презъ XVIII в.** — Ако и колеблivъ между православието и католичеството, архиепископъ Иларионъ възбудилъ у кипърци жажда за просвѣта. Презъ XVIII в. Кипъръ станалъ опора на гръцкото образование. Учители отъ Кипъръ (духовни и миряни) били пръснати въ разни гръцки училища[63]. По искане на антиохийския патриархъ Силвестъръ (1724—1766), родомъ отъ Кипъръ, били изпратени кипърски младежи да се учатъ въ гръцкото училище въ Алепъ. Младежи отъ Кипъръ се учели и въ Иерусалимъ при прочутия учитель Яковъ Патмиецъ (Πάτμιος, † 1767).

Кипърскиятъ престолъ билъ украсяванъ отъ образовани иерарси и книжовници. Архиепископъ Филотей (1734—1759) билъ виденъ учитель въ Цариградъ, преди да заеме кипърския престолъ. Той открилъ въ Левкосия училище за елинско образование и църковно пѣние. Филотей съставилъ изложевие за правата на Кипърската църква, гдето привелъ постановленията на църковнитѣ събори за автокефалностьта на тази архиепископия и тълкуванията не само на старитѣ канонисти, но и на английския ученъ Вилхелмъ Beveregius († 1708). Авторътъ прокарвалъ мисъльта, че кипърскиятъ архиепископъ ималъ правата на патриархъ. Архиепископъ Филотей издалъ поправена и допълнена службата на ап. Варнава (Венеция 1756). Въ негово време имало училище и въ кипърския манастиръ Киккосъ. Тамъ преподавалъ бележитиятъ учитель Ефремъ Атинянинъ (после иерусалимски патриархъ, 1766—1770), който написалъ история на сжщия манастиръ (Венеция 1751).

Архиепископъ Киприанъ I (1761), родомъ отъ Кипъръ, билъ ученикъ на Патмоската академия и Евгения Вулгарисъ.

Преди да стане кипърски архиепископъ, той билъ учитель въ Цариградъ (въ патриаршеската академия и после домашенъ учитель, οἰκοδιδάσκαλος). Но той стоялъ въ Кипъръ малко време и не можалъ да развие тамъ просвѣтна дейность, каквато проявилъ после като александрийски патриархъ (1766—1783).

Сѫщо и архиепископъ Хрисантъ (1767—1810) се грижелъ за развитието на гръцкото образование презъ време на своето дълго, но тревожно управление. Нѣкои гръцки историци наричатъ неговото архиепископство „златенъ вѣкъ на Кипърската църква". Съ негови срѣдства били напечатани въ Венеция служби на кипърски светии. Архимандритъ Киприанъ, първенъ кипърски клирикъ и после предстоятель на гръцката църква въ Триестъ (1724—1798), обнародвалъ ценното си съчинение Хронологическа история на о. Кипъръ (Венеция 1798, преиздадена въ Левкосия въ 1902 год.), която посветилъ на кипърския архиепископъ Хрисантъ. Въ края на XVIII в. се явяватъ доста образовани кипърци като учители и висши клирици въ Цариградската църква [64].

в) **Училища презъ XIX в.** — Училищното дѣло се развивало и при архиепископа-мѫченикъ Киприанъ (1810—1821), който получилъ образованието си въ кипърския манастиръ Махера и въ Яшкото гръцко училище. Въ 1812 год. той построилъ училище на име „Св. Троица" въ Левкосия, близу до архиепископския домъ. Въ учредителната си грамота за това училище архиепископъ Киприанъ изказалъ своята скръбь, че въ Кипъръ господствувало невежеството срѣдъ духовенството и народа, и завещалъ на своитѣ приемници да се борятъ съ всички сили за напредъка на това училище. Неговиятъ заветъ билъ спазенъ. Училището „Св. Троица" станало свѣтилникъ на Кипъръ.

Въ 1820 год. било открито гръцко училище въ гр. Лемесосъ съ паричната помощь на архиепископъ Киприана и населението. Първиятъ учитель въ това училище Димитъръ Темистокли, ученикъ на Теофила Каири, се стремѣлъ да го уподоби по програма на училището въ Кидония, гдето се училъ, и на смирненската „филологическа гимназия".

Следъ гръцкото възстание (1821) едвамъ архиепископъ Панаретъ (1827—1840), ако и да нѣмалъ високо образование, подигналъ народната просвѣта въ Кипъръ. Въ 1830 год. той възобновилъ запустѣлото въ 1821 год. училище въ Левкосия. Въ 1839 год. вече действували три елински учличаща (въ Левкосия, Лемесосъ и Ларнака) и седемь първоначални училища (по две въ Левкосия и Ларнака, по едно въ Пафосъ, Лемесосъ и Кириния). Архиепископъ Макарий (1854—1865) проявилъ грижи особено за образованието на клира, като изпращалъ младежи въ външни богословски училища (Иерусалимъ, Халки и Атина). При архиепископъ Софрония (1865

—1900) гръцкото учебно дѣло въ Кипъръ влѣзло вече въ своето правилно развитие. Въ 1857 год. той открилъ и девическо училище [65].

г) **Религиозно-нравственъ животъ.** — Наредъ съ грижитѣ за народната просвѣта, образованитѣ кипърски архиепископи се стремѣли да подигнатъ религиозния духъ на своето паство. Когато Цариградската патриаршия била смущавана отъ калвинизма, Кипърската архиепископия сѫщо се опълчила противъ тази секта. Въ м. априлъ 1668 год. архиеп. Никифоръ свикалъ въ Левкосия голѣмъ църковенъ съборъ, който осѫдилъ учението на калвинизма въ седемь точки. Въ 1754 год. архиеп. Филотей издалъ синодно послание, съ което отлѫчилъ отъ църквата магесницитѣ и ония, които отивали при тѣхъ, а въ 1815 год. архиеп. Киприанъ съ послание осѫдилъ франкмасонитѣ [66]. Архиеп. Панаретъ (1827—1840) разпространявалъ окржжнитѣ послания на цариградския патриархъ Григорий VI противъ учението на Теофила Каири [67].

Колкото и осѫдни да имъ били срѣдствата, нѣкои архиепископи насърдчавали съ своя примѣръ храмостроителството. Въ 1662 год. архиеп. Никифоръ построилъ „съ собствените си ржце“ [68] архиепископския храмъ въ Левкосия „Св. Иоанъ Богословъ“. По-късно Филотей я украсилъ съ икони, изпълнени съ стихотворни молитвени надписи. Въ кипърскитѣ църкви и манастири сѫ запазени произведения на критския зографъ Иоанъ Корнаръ, който работилъ въ Кипъръ презъ втората половина на XVIII в. Подобряванъ билъ и архиепископскиятъ домъ (архиеп. Силвестъръ въ 1720 год., после Макарий въ 1862—1863 год.). Архиеп. Киприанъ II много се грижелъ за благолепието на храмоветѣ въ Левкосия и селата [69]. Православното население, ограбвано отъ турцитѣ, все отдѣляло отъ залъка си за материалната подкрепа на своята църква и училищата си. Безъ такава народна опора Кипърската архиепископия не би могла да запази своята самостойность.

д) **Католишко влияние въ турско време.**—Когато завзели Кипъръ, турцитѣ унищожили тамошната латинска архиепископия. Всичкитѣ латински църкви и манастири били обърнати въ джамии, а имотитѣ имъ били отнети. Двама латински епископи били убити (пафоскиятъ Контарини отъ знатенъ венециански родъ и лемесоскиятъ Серафимъ). „Цѣлото латинско духовенство — казва Лузинианъ — било премахнато и прогонено, въ Кипъръ не е останалъ никой латинецъ“. Обаче още въ 1572 год. францисканскитѣ монаси се върнали въ Кипъръ и завзели църквата „Св. Лазаръ“ въ гр. Ларнака (Λάρναξ). Тѣ били поддържани отъ католицитѣ търговци въ Кипъръ и отъ поклонницитѣ, които минавали презъ Кипъръ за Палестина. Въ 1593 год.

билъ издигнатъ католишки манастиръ и храмъ въ Ларнаксъ. Въ края на XVI в. имало латинска църква и въ Левкосия (Никосия) за религиознитѣ нужди на настаненитѣ тамъ католици търговци. Въ 1636 год. въ Левкосия се настанилъ францисканецътъ Иоанъ Баптистъ де Тоди преди всичко съ цель да обърне къмъ католичеството маронититѣ, мнозина отъ които приели мухамеданството. После той станалъ епископъ въ Пафосъ и съ това била възстановена Латинската църква въ Кипъръ. Францисканцитѣ имали успѣхъ между маронититѣ, арменцитѣ и дори турцитѣ. Имало до 2000 католици отъ различни обреди. Обаче въ края на XVII в. францисканската мисия вече не сжществувала въ Кипъръ. Тамошнитѣ католици били подчинени на папския викарий въ Цариградъ, а отъ 1762 год. — на викария въ Алепъ (Сирия) и отъ 1848 год. — на иерусалимския латински патриархъ, подъ когото се намиратъ до днесъ.

Францисканцитѣ нѣмали влияние върху православното население, обаче, както видѣхме, имало кипърци, които добили образование въ Западна Европа (Римъ, Венеция, Падуа) и били повлияни отъ католицизма. Такива люде оставали формално православни, но, както било и въ Цариградската църква, тѣ разпространявали между съотечественицитѣ си идеята за уния съ Римската църква. Кипърскиятъ учитель Леонтий Евстратий възбудилъ прения по въпроситѣ за изхождането на Св. Духъ и за безквасницитѣ, съ цель да докаже, че между православното и католишкото учение нѣма сжществена разлика. Поставени въ недоумение, единъ иеромонахъ и първенци на гр. Лемесосъ помолили александрийския патриархъ Мелетий Пигасъ да ги освѣтли по подигнатитѣ въпроси. Мелетий имъ изпратилъ послание, въ което изказвалъ своята скрѣбь, че Леонтий Евстратий смущава кипърци съ въпроси, разрешени отъ църковнитѣ отци (1592 год.) Той изложилъ обстойно православното учение за Св. Духъ и евхаристията и увещавалъ кипърци да стоятъ твърдо въ православната вѣра. Следъ това въ Кипъръ не били подигани тѣзи въпроси. Леонтий Евстратий дори спечелилъ довѣрието на Мелетия Пигасъ, който водѣлъ съ него приятелска преписка и му изпращалъ ученици да ги подготви за бранители на православието. Въ едно писмо отъ 1598 год. той го нарича „любимо чедо на православието“.

По-сетне и другъ западенъ възпитаникъ отъ Кипъръ, иеромонахъ Иларионъ Кигала, оказвалъ влияние на богословската мисъль въ острова. Той взелъ живо участие въ кипърския съборъ отъ 1668 год. противъ калвиниститѣ, а преди две години (1666 год.) далъ на царигр. патриархъ Партений IV свое православно изповѣдание на вѣрата и затова билъ почетенъ съ високо църковно достоинство (стр. 574). Но при все това Кигала си оставалъ прикритъ католикъ. Той съста-

вилъ опредѣлението на казания съборъ и прокаралъ въ тѣхъ католишки възгледи[70], които съборнитѣ членове допустнали отъ невежество или пъкъ по убеждение. Сжщиятъ предалъ това съборно решение въ съкратенъ видъ на кипърскитѣ францисканци, които го обнародвали въ Франция на латински. Въ 1670 год. Иларионъ Кигала представилъ ново православно изповѣдание на царигр. патриархъ Методий, но при все това и като кипърски архиепископъ (1674—1679) поддържалъ връзки съ католишката пропаганда. Съ нейни срѣдства той възобновилъ храма „Св. Варнава" и изобщо разпространявалъ католишки идеи, поради което негови клирици го обвинили, че билъ латиномислящъ (λατινόφρων).

Китийскиятъ митрополитъ Козма Мавруди (1675—1676), поставенъ на катедрата отъ архиепископа Иларионъ Кигала, билъ възпитаникъ на римската колегия „Св. Атанасий". По-рано той действувалъ въ Иерусалимъ, гдето го смѣтали за латиномислящъ. Затова иерусалимскиятъ патриархъ Нектарий († 1676) изказалъ на кипърския архиепископъ Иларионъ Кигала недоумението си, че го ржкоположилъ за епископъ. Козма не стоялъ много време въ Кипъръ и намѣрилъ приютъ въ Охридската архиепископия (неинъ мѣстопазитель и после дрички митрополитъ), но тукъ не е оставилъ лошо име[71].

Латиномислящи клирици се явявали и после (напр. свещеникъ Варнава Викосъ къмъ 1720 год.), обаче Кипърската църква, подъ ржководството на Цариградската патриаршия, стояла на стража на православието. Нейнитѣ епископи веднага осуетили опита на Варнава Викосъ да заеме епархийска катедра.

Католишката пропаганда въ Кипъръ почнала да се засилва отъ 1845 год., когато нѣколко монахини отъ ордена „Св. Иосифъ" открили училище въ гр. Ларнака (или Ларнаксъ). По-късно сестри отъ сжщия орденъ открили болница въ сжщия градъ (1853) и училище въ Левкосия (1877). Сжщо и францисканцитѣ изпращали въ Кипъръ мисионери, които знаели гръцки езикъ. Въ Ларнака тѣ издигнали манастиръ (между 1852 и 1862 год.) при своята енорийска църква. Обаче срещу католишката пропаганда стояла Кипърската православна архиепископия, която презъ това време развивала усилена духовно-просвѣтна дейность (стр. 576).

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Кипъръ подъ английска власть

1. Положението на Кипърската архиепископия

а) **Радость и разочарование.** — Въ 1878 год., по силата на берлинския договоръ, Англия завзела о. Кипъръ ужъ подъ временно покровителство, но въ 1914 год. го присъединила къмъ своитѣ владения и на 5 май 1925 год. го обявила за британска колония. Въ живота на Кипърската църква започнала нова епоха, която още не е завършена. Кипърскитѣ гърци, естествено, посрещнали съ голѣма радость освобождението си отъ тривѣковно турско робство, но скоро се разочаровали отъ новитѣ владѣтели християни. Родолюбцитѣ проклинали часа, когато се развѣло англійското знаме вмѣсто турския полумесецъ. Гърцитѣ очаквали, че Англия ще имъ даде пълна свобода и ще предаде острова на Гърция. Обаче англійскитѣ власти не само не напустнали Кипъръ, а почнали да покровителствуватъ мухамеданитѣ, които били малцинство, и да пренебрегватъ интереситѣ на гръцкото население. Кипъръ билъ смущаванъ отъ нова борба между властници и поданици.

б) **Противъ свободната дейность на Кипърската архиепископия.** — Както и въ турско време, начело на тази борбастояла Кипърската архиепископия. Англия предприемала стѣснителни мѣрки срещу нея, съ цель да отслаби нейния националистиченъ духъ и да я направи свое послушно орждие. Освенъ това архиепископията била заплашена отъ протестантската пропаганда, която свободно действувала въ Кипъръ и дори била покровителствувана отъ англійскитѣ власти. Въ Кипъръ било основано протестантско дружество „The Cyprus Society“ (Кипърско дружество), ужъ съ цель да подпомага за подготвяне образовано гръцко духовенство. Християнскитѣ и мухамеданскитѣ училища били поставяни подъ надзора на англикански пасторъ. За да подобри положението на своето паство, въ 1892 год. архиепископъ Софроний заминалъ въ Лондонъ. Англиканскитѣ епископи го приели любезно. Тѣ водѣли съ него преговори за съединението на Англиканската и Православната църква, но не се постигнало нищо.

в) **Кипърски църковенъ въпросъ (1900—1909).** — Следъ смъртьта на архиепископа Софроний († 22. V. 1900), избухнала остра борба между две партии за архиепископския престолъ.

Едната партия искала за архиепископъ китийския митрополитъ Кирилъ, а другата — киринийския митрополитъ на име сжщо Кирилъ. Другъ епархийски архиерей (митрополитъ) тогава нѣмало въ Кипъръ (пафоскиятъ умрѣлъ наскоро следъ архиепископа Софроний). Китийскиятъ митрополитъ билъ по-популяренъ, защото живо участвувалъ въ национално-общественитѣ работи, а киринийскиятъ митрополитъ се отличавалъ съ своето благочестие и строго изпълнение на църковнитѣ канони. Обикновено новъ архиепископъ билъ избиранъ отъ Синода, който се състоялъ отъ архиереитѣ и игуменитѣ на манастиритѣ Киккосъ и Махера. Сега Синодътъ, председателствуванъ отъ китийския митрополитъ Кирилъ, наредилъ, всички православни, които навършили 20-годишна възрасть, да избератъ 200 представители, които пъкъ да избератъ помежду си 60 представители, и тѣзи 60 д. заедно съ Синода да избератъ новъ архиепископъ. Въ избирателното събрание 46 представители гласували за китийския митрополитъ Кирилъ, а останалитѣ[72], както и членоветѣ на Св. Синодъ[73] — за киринийския митрополитъ Кирилъ. Св. Синодъ обявилъ избора за недействителенъ, но 46-тѣ избиратели рѣзко протестирали. По цѣлия островъ се водѣли разпри. Изникналъ кипърски църковенъ въпросъ, който причинилъ голѣми грижи на другитѣ църкви и особено на Цариградската патриаршия. Духовенството сжщо се раздѣлило. Едни свещеници споменавали въ богослужението китийския митрополитъ Кирилъ като архиепископъ, други пъкъ — Св. Синодъ, а трети — „всѣко епископство на православнитѣ". Въ кипърскитѣ каранници се мѣсили дори протестанти и католици. Борбата придобила и национално-политически характеръ. Китийскиятъ митрополитъ се явявалъ водитель на националното движение въ Кипъръ и затова билъ поддържанъ отъ атинското правителство.

г) **Намѣса на Цариградската патриаршия.** — По молба на кипърския Синодъ, Цариградската патриаршия се намѣсила въ живота на Кипърската църква. Патриархъ Константинъ V билъ повече разположенъ къмъ Кирила Китийски. Той не е призналъ избора на архимандрита Панаретъ Долингери за пафоски митрополитъ, поставенъ на катедрата отъ киринийския митрополитъ и двама синодни членове, които не били архиереи. Сжщото гледище поддържалъ и атинскиятъ Синодъ. Цариградскиятъ патриархъ решилъ да изпрати свои екзарси, за да умиротворятъ Кипърската църква, обаче киринийскиятъ митрополитъ побързалъ да го предупреди, че приема само съвети, но не и заповѣди и че изцѣло отхвърля всѣкаква чужда намѣса. Сжщо и английското правителство изказало на патриарха недоволството си отъ намѣсата му въ кипърскитѣ църковни работи. При все това и новиятъ царигр. патриархъ Иоакимъ III усилено работилъ, за да уреди

Кипърската църква. Въ 1901 г. той увещавалъ кипърци съ послание да се помирятъ, изпратилъ тамъ свой екзархъ, нѣколко пѫти имъ предложилъ външни кандидати за архиепископския престолъ. Обаче и китийскиятъ митрополитъ, и киринийскиятъ отхвърлили това предложение подъ предлогъ, че се нарушавала автокефалията на Кипърската църква. Китийскиятъ митрополитъ много се надѣвалъ да заеме архиепископския престолъ, понеже новитѣ народни представители въ кипърския Законодателенъ съветъ били негови привърженици. Неговитѣ противници го обвинили, че е франкмасонъ. По поводъ на тоя слухъ цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ III официално съобщилъ на Кипърската църква, че ще изпрати шестима архиереи, за да съдятъ Кирила Китийски (1902). Докато Кирилъ Киринийски приелъ съ благодарность тази явна намѣса, обвиненията Кирилъ Китийски я отхвърлилъ като грубо нарушение на Кипърската автокефалия. Патриархътъ не се решилъ да приложи оповестеното си намѣрение.

Източнитѣ патриарси отначало подкрепяли патр. Иоакима III, но, следъ първия отказъ на кипърци, александрийскиятъ патриархъ Фотий не е одобрявалъ външната намѣса. Следъ несполучливитѣ помирителни опити, цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ престаналъ да се мѣси въ работитѣ на Кипърската църква (1904). Така е вървѣло до 1907 год., когато привържениците на китийския митрополитъ внесли въ Кипърския законодателенъ съветъ[74] законопроектъ за изборъ на архиепископъ. Синодътъ на Кипърската църква[73] протестиралъ противъ тоя законопроектъ предъ кипърския управитель и председателя на Законодателния съветъ, изтъквайки, че е насоченъ срещу Православната църква. Цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ III сѫщо обявилъ тоя законопроектъ за противоканониченъ.

г) **Опитъ за разрешение на кипърския църковенъ въпросъ.** — Най-после китийскиятъ митрополитъ Кирилъ се помирилъ съ Синода, който молилъ цариградския патриархъ, заедно съ другитѣ източни патриарси, да уреди избора на кипърски архиепископъ. Презъ лѣтото въ 1907 год., по споразумение между четирмата патриарси, заминали въ Кипъръ александрийскиятъ патриархъ Фотий, анхиалскиятъ митрополитъ Василий като екзархъ на цариградския патриархъ и архимандритъ Мелетий Метаксакисъ като екзархъ на иерусалимския патриархъ. Отначало пратеницитѣ действували за киринийския митрополитъ Кирилъ, но въ края на 1907 г., навѣрно по внушение на английското правителство, патриархъ Фотий и Мелетий Метаксакисъ взели страната на китийския митрополитъ Кирилъ. Отново избухнали ожесточени раздори, сега и съ участието на източнитѣ патриарси. Китийскиятъ митрополитъ Кирилъ настойчиво искалъ да

бѫде архиепископъ. Поддържали го още мирянитѣ и английското правителство. За да се постигне миръ, киринийскиятъ митрополитъ Кирилъ, поддържанъ главно отъ духовенството, се отказалъ отъ кандидатурата си и се обърналъ съ молба къмъ цариградския патриархъ да се избере за кипърски архиепископъ нѣкой външенъ архиерей (отъ Цариградския или другъ патриаршески диоцезъ). Фотий Александрийски работилъ енергично за Кирила Китийски, обаче Дамянъ Иерусалимски не билъ склоненъ вече да го поддържа. При това положение цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ III побързалъ да избере съ своя Синодъ киринийския митрополитъ Кирилъ за кипърски архиепископъ (19. II. 1908 год.). Въпрѣки протеститѣ на противната партия и неодобрението на английското правителство, новиятъ кипърски архиепископъ билъ признатъ отъ своя Синодъ и заелъ престола.

д) **Англия противъ новия архиепископъ.** — Архиепископъ Кирилъ отбивалъ намѣсата на английската власть въ църковнитѣ работи. Въ 1908 год. кипърскиятъ Синодъ изпратилъ протестъ до английския министъръ на колониитѣ, че английското правителство нарушава правата на Кипърската църква и подклажда смутове въ нея. Скоро английската власть завзела архиепископския домъ. Англия не признавала поставения отъ Цариградската патриаршия кипърски архиепископъ и го принуждавала да се откаже отъ престола. Сѫщо и александрийскиятъ патриархъ Фотий не го признавалъ и протестиралъ предъ цариградския патриархъ, загдето го избралъ. Въ м. октомврий 1908 г. той изпратилъ въ Кипъръ трима митрополити, за да произведатъ новъ изборъ за кипърски архиепископъ, но тѣзи митрополити не могли да пристѫпятъ къмъ изборъ поради противодействието на кипърския Синодъ и голѣма часть отъ клира и народа. Цариградскиятъ патриархъ Иоакимъ III предложилъ три условия за умиротворение на Кипърската църква: 1) патриархъ Фотий да не действува самолично по кипърския въпросъ, 2) китийскиятъ митрополитъ Кирилъ да се откаже отъ претенцията си за архиепископския престолъ и 3) Цариградската патриаршия ще посъветва кипърския архиепископъ Кирилъ да се откаже отъ престола. Това внушение на патриархъ Иоакима било успѣшно. Въ 1909 год. Кирилъ Киринийски отстѫпилъ архиепископския престолъ на съперника си Кирилъ Китийски, който управлявалъ Кипърската църква седемь години (1909—1916) подъ име Кирилъ II. Следъ това пакъ заелъ престола Кирилъ Киринийски подъ име Кирилъ III, избранъ отъ мѣстно избирателно събрание (11. XI. 1916 год.).

2. Вжтрешното състояние на Кипърската църква

а) **Просвѣта.** — Подъ ржководството на архиепископа Софроний, учебното дѣло все повече се развивало. Свѣтското образование се разширявало и следъ неговата смърть, ако и да била смущавана Кипърската църква. Въ 1906 год. въ цѣлия островъ имало 325 мжжки и девически гръцки училища съ 412 учители и учителки. Въ 1909 год. имало гимназия въ гр. Левкосия и прогимназии въ други градове. Сжществували девически институти въ Левкосия, Ларнака и Лемесосъ. Всички тѣзи училища били издържани отъ гръцкитѣ общини въ Кипъръ и съ паричната помощь на английското правителство (80,000 фр.). Следъ първата всеобща война гръцкитѣ училища още повече се увеличили[75].

Още въ 1894 год. въ кипърския печатъ било изтъквано, че православниятъ кипърски клиръ стои твърде низко по образование. Въ 1903 год. Синодътъ на Кипърската църква решилъ да основе въ Левкосия богословско училище, подобно на Халкинското и Иерусалимското, но настаналиятъ църковенъ смутъ попрѣчилъ да се осжществи това решение. Чакъ въ 1907 год. било открито духовно училище въ Левкосия. То било издържано отъ вноски на архиереитѣ, църквитѣ и манастиритѣ, както и отъ доброволнитѣ дарения на християнитѣ въ Кипъръ. Въ училището се преподавали общообразователни и богословски науки. Добре били застжпени педагогиката и дидактиката, тъй като възпитаницитѣ на духовното училище ставали и основни учители преди да приематъ духовно звание. Ученицитѣ живѣели въ пансионъ. Тѣ давали задължително, че, следъ като свършатъ учението и достигнатъ каноническата възрастъ, ще станатъ свещеници.

Въ Левкосия действувало (отъ 1903 год.) дружеството „Ὀρθοδοξία“ (Православие), което имало за главна цель да се бори срещу протестантската пропаганда.

б) **Църковно устройство** — Кипърската църква е малка не само по територия, но и по население. Въ 1928 год. населението на островъ Кипъръ възлизало надъ 344,020 души, отъ които 276,649 християни (повечето православни, 6,000 арменци и други изповѣдания) и 67,371 мухамедани[76]. Главни православни срѣдища сж градоветѣ Левкосия, Лемесосъ (Limassol), Кириния, Фамагуста, Ларнака. Повечето отъ православнитѣ жители сж гърци. Въ Кипъръ живѣятъ и малко православни сирийски араби (главно въ Левкосия и Фамагуста). Заселени били тукъ презъ време на кръстоноснитѣ походи. Тѣ съставятъ отдѣлна гражданска община, начело съ „реисъ“ (председатель), но признаватъ ведомството на Кипърската архиепископия. Сжщо така имало и малко православни грузинци, които поддържали и манастиръ, но вече сж погърчени. Подъ английска власть о. Кипъръ билъ раздѣленъ въ гражданско

отношение на шесть окржзи (споредъ по-голѣмитѣ градове Левкосия, Ларнака, Лемесосъ, Амахоста или Фамагуста, Пафосъ и Кириния). Църковно-административното раздѣление не съвпада напълно съ гражданското. Кипърската църква се състои отъ четири епархии: една архиепископска и три митрополитски (Пафоска, Китийска и Киринийска). Седалище на архиепископа е гр. Левкосия, който е седалище и на английския управитель. Въ епархията на архиепископа влизатъ още градоветѣ Карпасия, Фамагуста и др. Архиепископътъ се титулува, както и въ турско време[77], „архиепископъ на Нова Юстиниана и цѣлия Кипъръ". Той се избира отъ митрополититѣ и представители на паството. До 1923 год. турскиятъ султанъ запазилъ правото си да утвърждава съ бератъ кипърския архиепископъ, по предложение на цариградския патриархъ. При богослужение архиепископътъ споменава „всѣко епископство на православнитѣ", а митрополититѣ — своя архиепископъ.

Споредъ устава отъ 21 май 1914 год. Кипърската църква се управлява отъ Синодъ, който се състои отъ архиепископа, тримата митрополити и игуменитѣ на главнитѣ манастири Киккосъ, Махера и Тродотиса. Синодътъ заседава редовно веднажъ въ годината, презъ великия постъ, и извънредно, колкото пжти е необходимо.

Въ архиепископията има малко длъжностни лица (въ края на XIX в. архимандритъ, който завеждалъ вжтрешнитѣ работи, екзархъ — външнитѣ работи, архидяконъ и дяконъ).

Пафоскиятъ митрополитъ заема първо мѣсто следъ архиепископа. Той е мѣстопазитель на кипърския престолъ при опразването му и носи титла ὑπέρτιμος (пречестенъ). Въ пълнитѣ титли на митрополититѣ се споменаватъ и стари епархийски срѣдища: пафоскиятъ митрополитъ е екзархъ на Арсиноя и Ромеонъ, китийскиятъ — проедъръ (πρόεδρος) на Аматунтъ (днешниятъ Лемесосъ), киринийскиятъ — проедъръ на Соли.

Имотитѣ на енорийскитѣ църкви се завеждатъ отъ енорийски епитропи (настоятели), утвърждавани отъ епархийския архиерей.

в) **Издръжка на духовенството.** — Архиепископътъ събиралъ канониченъ данъкъ (τὸ κανονικὸν) отъ църквитѣ въ всички епархии, а митрополититѣ — отъ църквитѣ въ своитѣ епархии. Освенъ това тѣ получавали подаръци (φιλότιμα) отъ енорийското духовенство, такси за извършено богослужение (λειτουργικά) сборъ отъ земедѣлски произведения (ζητεῖαι), приходи отъ манастиритѣ. Материалното положение на свещеницитѣ все било по-сносно, отколкото въ турско време, поради общото стопанско повдигане на острова, обаче въ нѣкои епархии селскитѣ свещеници все трѣбвало да се занимаватъ и съ частна работа, за да си осигурятъ прехраната. Къмъ 1906 год. имало около 1000 свещеници (повечето брачни).

3. Религиозни пропаганди и секти

а) **Католици.** — Въ Кипъръ англичанитѣ дали свобода на. католишката пропаганда. Сестритѣ отъ ордена „Св. София", продължили успѣшно своята благотворително-просвѣтна дейность. Въ 1905 год. тѣ имали свои домове и училища въ Левкосия, Ларнака и Лемесосъ. Много ученици се учели безплатно. Сѫщо и францисканцитѣ развивали голѣма дейность Въ 1882 год. въ Ларнака била построена църква „Св. Иосифъ" а въ 1901—1902 год. била възобновена църквата „Св. Кръстъ" въ Левкосия. Францисканцитѣ имали свои училища при епархйскитѣ си църкви въ Левкосия, Ларнака и Лемесосъ. При все това броятъ на католицитѣ не билъ голѣмъ. Въ 1905 год. имало всичко около 950 д. отъ латински обредъ и 190 д. отъ разни източни обреди (маронити, халдеи).

б) **Други изповѣдания.** — Въ Кипъръ има още арменогригорианци, маронити, копти, яковити и несториани. Маронити се заселили въ Кипъръ още презъ VIII в., но най-вече въ началото на XIII в. при първия латински краль на тоя островъ Guido de Lusignan, който съ своята вѣротърпимость привлѣкълъ въ Кипъръ доста сирийци. Както маронититѣ, така и представителитѣ на другитѣ източни изповѣдания сега сѫ твърде малко, но при все това тѣ сѫ групирани въ отдѣлни общини и признаватъ духовната власть на висшитѣ си църковни началници вънъ отъ Кипъръ (арменцитѣ — арменогригорианския патриархъ въ Иерусалимъ, несторианитѣ — халдейския митрополитъ въ Тарсъ, коптитѣ — коптския патриархъ въ Каиро).

Въ Кипъръ сѫществуватъ сектанти, наричани на гръцки Линовамваки (отъ думитѣ λινός — ленъ и βάμβαξ — памукъ). Тѣхнитѣ вѣрвания сѫ смѣсь отъ християнски и мухамедански елементи. Допуска се, че тѣ сѫ потомци на потурчени маронити, които обаче не сѫ забравили християнската вѣра. Децата си тѣ първенъ обрѣзватъ и после ги кръщаватъ. Носятъ християнско и мухамеданско име. Католишката пропаганда положила усилия да ги покатоличи, но нѣмала голѣмъ успѣхъ.

Протестантската пропаганда е действувала главно между гърцитѣ съ книги и училища. Въ 1927 г. въ Кипъръ сѫществували три училища, издържани отъ американски лордове [78].

Забележки

[1] Евс. Кесарийски, Ἐκκλ. ἱστορία, IV, 2, 6.

[2] Освенъ посоченитѣ, преданието представя Епафраста, спѫтникъ на ап. Павла, за епископъ въ гр. Пафосъ, Тихика — за епископъ на гр. Неаполъ, Лазара — въ Китионъ, откѫдето въ 890 год. визант. императоръ Лъвъ VI Мѫдри пренесълъ мощитѣ му въ Цариградъ (A. Palmieri, Église de Chypre, Dictionnaire de Théologie catholique, II 2; И. Соколовъ, Кипрская правосл. церковь, въ Правосл. богословская энциклопедія, т. X, С. П-гъ 1909).

[3] Хронистътъ Леонтий Махера отъ XIV—XV в.

[4] Въ Саламинъ, Китионъ, Тамасосъ, Пафосъ, Неаполъ (после Немесия), Арсиноя, (после Фамагуста), Тримитунтъ, Курионъ, Соли, Кириния, Лапитосъ, и др.

[5] Неговото име липсва въ списъка на епископитѣ, които подписали деянията на събора (срв. Hefele, Conciliengeschichte, I, стр. 318).

[6] Hefele, п. съч., II, стр. 40, 77, 143.

[7] Срв. Hefele, п. съч. II, стр. 89—90.

[8] Hefele, п. съч., I, стр. 394.

[9] ... contra apostolicos canones et definitiones sanctissimae Nicaenae synodi. Подъ „апостолски правила" тѣ ще да разбирали главно 36 пр., което забранява на епископа да извършва ржкоположения вънъ отъ своитѣ предѣли (= епархия), въ неподчинени нему градове и села; а подъ „опредѣления на Никейския съборъ" — 4 пр., споредъ което всѣки епископъ трѣбва да бѫде поставенъ отъ всичкитѣ епископи на провинцията (ἐπαρχία) и въ краенъ случай отъ трима епископи, следъ като отсѫтствувалитѣ епископи сѫ дали писмено своето съгласие (срв. Hefele, п. съч., I, 797; II, 208). Навѣрно тѣ имали предъ видъ и 6. правило на I вселенски съборъ, гдето се потвърждаватъ старитѣ права не само на александрийския, римския и антиох. епископъ, но и на предстоятелитѣ въ другитѣ провинции (καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις) (срв. A. Palmieri, п. ст.).

[10] Въ нѣкои кодекси сѫ изброени 8 правила вм. 6. Съборното решение за Кипърската църква е предадено като 8 правило (Hefele, п. съч. II, стр. 211). Нѣкои историци така и предаватъ това решение (Соколовъ, п. ст.; проф. О. Лотоцькій, Автокефалія, т. II, Варшава 1938, стр. 26).

[11] Този фактъ навѣрно далъ основание на нѣкои византийски историци (Теодоръ Четецъ, Кедринъ) да смѣтатъ, че именно отъ това време Кипърската църква се ползувала отъ независимость. Никифоръ Калистъ мислѣлъ, че Кипъръ отначало (πρότερον) билъ подчиненъ на антиох. патриархъ, но следъ откриването на мощитѣ на Варнава добилъ църковна независимость. Обаче канониститѣ (напр. Валсамонъ, Зонара, Аристинъ) не приемали, че въ старо време Кипъръ билъ подчиненъ на антиох. патриархъ и виждали въ решението на III вселенски съборъ формално потвърждение на независимостьта, отъ която Кипърската църква се ползувала до тогава (срв. Palmieri, п. ст., кол. 2431; Лотоцькій, п. съч., стр. 26).

[12] Споредъ хрониста Теофанъ (Migne, patr. Gr., т. 108, кол. 741).

[13] Споредъ Константина Багренородни (De administrando imperii, у Migne, Patr. gr., т. 63, кол. 365).

[14] Въ 39 пр. се казва, че кипърскиятъ архиепископъ трѣбва да има правото на цариградския патриархъ (τὸ δίκαιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Но въ единъ ржкописъ стои τὸ δίκαιον τῆς Κωνσταντινέων πόλεως, сир. и въ Нови Юстинианополъ кипърскиятъ архиепископъ трѣбвало да има правата, каквито му давала катедрата на Константия въ Кипъръ. По-вѣроятно е първото четене, което значи, че кипърскиятъ архиепископъ въ Нови Юстинианополъ придобивалъ върху Хелеспонтъ сѫщата юрисдикция, която до тогава ималъ върху тази провинция царигр. патриархъ (срв. Hefele, п. съч., III, стр. 336, заб. 1; Palmieri, п. ст., кол. 2431; Соколовъ, п. ст.; Лотоцькій п. съч.,стр. 26).

[15] Озаглавена е Νουθεσία γέροντος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Съчинението е известно по ржкописи въ Московската синодна библиотека (срв. Palmieri, п. ст., кол. 2432, гдето е посочена и съответната литература).

[16] „Анатема на Георгия, неговъ (на Германа) другарь, изопачитель на ученията на отцитѣ".

[17] Евстатий Солийски, Спиридонъ Китрийски, Теодоръ Китийски, Георги Тримитунтски, Александъръ Аматски.

[18] За горнитѣ събития срв. Hefele, п. съч. III, стр. 131. 188, 335—336, 417, 464, 473.

[19] Това се вижда отъ съчинението на Нила Доксопатъръ отъ 1143 год., тълкованието на Теодора Валсамонъ върху 8. пр. на III всел. съборъ и 39. пр. на пето-шестия трулскн съборъ, отъ синтагмата на Матея Властаръ.

[20] Διὸ καὶ ἕως τοῦ νῦν ἡ Κύπρος καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσι ἐπισκόπους.

[21] Проф. Лебедевъ приема мнението на Dräseke, че тоя съборъ е станалъ въ 1158 год. (Очерки исторіи византійско-восточной церкви отъ конца XI-го до половины XV-го вѣка, стр. 238, заб. 53).

[22] Срв. у мене, История на Охридската архиепископия, I, стр. 86—87.

[23] Срв. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ πίνακες, стр. 363.

[24] Никосийскиятъ епископъ въ Соли, пафоскиятъ въ Арсиноя, лимасолскиятъ въ Левкара, фамагустенскиятъ въ Карпасия.

[25] „Гърцитѣ — писалъ той — не спазватъ правилата, утвърдени отъ уредбата на Инокентия IV. Тѣ презиратъ ония свои свещеници, които признаватъ римската върховна власть и светостьта на Католишката църква. Тѣ отбѣгватъ отъ тѣхнитѣ църкви и ги лишаватъ отъ всѣкакви срѣдства за сжществуване. Тѣзи нещастни свещеници сж въ тежесть на никосийския латински архиепископъ" (по цитати на A. Palmieri, п. ст., кол. 2440).

[26] Петъръ I — за Маргарита, бивша жена на пелопонеския деспотъ Мануилъ Кантакузинъ; Иоанъ II — въ 1441 год. за Елена Палеологъ, дъщеря на пелопонеския деспотъ Теодоръ.

[27] Фактитѣ сж взеги главно изъ п. ст. на Palmieri, който използувалъ предимно съчинението на Mas-Latrie, Histoire de Chypre; срв. и п. ст. на Соколовъ.

[28] Между тѣхъ и църквата Св. София въ Левкосия (Никосия), гдето се коронясвали кипърскитѣ латински крале. Сжщо и едноименната църква въ Фамагуста.

[29] Съобщението на нѣкои хронисти, че първиятъ кипърски архиепископъ билъ нѣкой си сърбинъ еретикъ или арабски монахъ отъ Сирия, изглежда, е невѣрно. Вж. разборъ у Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου, Атина 1929, стр. 5—9.

[30] Пафоскиятъ епископъ — въ Ктима, Лемесоскиятъ — въ едноимения градъ, Карпасийскиятъ — въ Амохоста (Фамагуста).

[31] Архиепископъ Тимотей ржкоположикъ въ Цариградъ единъ епископъ за Соли и другъ за Пафосъ. По други съобщения били ржкоположени трима епископи: за Пафосъ, Лемесосъ (Limassol) и Карпасия. Въ 1575 год. архиеп. Тимотей билъ придруженъ въ Цариградъ отъ аматунтския епископъ, за когото обаче може да се мисли, че нѣмалъ епархия, а билъ викарий на архиепископа. После Карпасийската епархия била закрита и присъединена къмъ архиепископската епархия (Левкосийска). Вмѣсто нея била открита старата епархия Киринийска (явява се въ 1609 год.). При преустройството на епархиитѣ нѣкои отъ тѣхъ имали други срѣдища и други имена. Нѣколко години следъ възстановяването на Кипърската архиепископия се споменаватъ Пафоска, Солийска, Китийска Арсинойска, Курийска епархия (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 11; И. Соколовъ, п. ст.).

[32] Споредъ доминиканеца Ангелъ Καλέπιος, единъ монахъ отъ Сърбия далъ на великия везиръ 3000 венециански жълтици и станалъ кипърски архиепископъ. Единъ игуменъ отъ Кипъръ, избранъ ужъ отъ кипърци за архиепископъ, изхарчилъ много пари, за да измести сърбина. Кипърскиятъ хронографъ отъ XVIII в. Киприанъ, който използувалъ разказа на Καλέπιος, е замѣнилъ „монахъ отъ Сърбия" съ „монахъ арабинъ отъ Сирия". Така е предадено отъ Palmieri, п. ст., кол. 2442—2443 и отъ И. Соколовъ, п. ст.

[33] Стари берати не сж известни. Посоченитѣ права сж изложени по берата на кипърския архиепископъ Софроний (1865—1900) (Χρυσ. Παπαδ, п. съч., стр. 17).

[34] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 16—19, 90—91, 93—95.

[35] Въ 1754 год. архиеп. Филотей издействувалъ о. Кипъръ да плаща всичко 216,419 гр. за различни данъци. Архиепископитѣ и митрополититѣ въ Кипъръ били признати официално отъ В. Порта за коджабаши (старейшини) на християнското население, които могли да се обръщатъ направо къмъ В. Порта по исканята на народа. Въ 1755 год., по ходатайство на архиеп. Филотей, султанътъ опредѣлилъ данъкътъ на монаситѣ въ Кипъръ да бѫде всичко 4000 гр., които да се внасятъ чрезъ архиепископа и митрополититѣ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 77).

[36] Въ 1730 год. архиеп. Силвестъръ (1718—1734) заедно съ своитѣ епископи отишълъ въ Цариградъ и поднесълъ на великия везиръ жалба, че кипърскитѣ турски власти налагали произволни данъци. Султанъ Махмудъ I смѣтналъ това ходатайство за народенъ бунтъ и заточилъ самия архиепископъ и китийския митрополитъ Йоаникий. Неговиятъ приемникъ Филотей (1734—1759) билъ хвърленъ въ затвора, следъ като великиятъ везиръ му обещалъ да намали данъка. Причина било обвинението на кипърски турци, че Филотей събиралъ по три и петь гроша за държавния данъкъ, а внасялъ по-малко на държавата. После Филотей се оправдалъ, но при все това по заповѣдь на султана билъ сваленъ отъ престола. Архиепископъ Хрисантъ (1767—1810) и архиереитѣ му тайно избѣгали отъ Кипъръ (1783 год.), за да се оплачатъ въ Цариградъ противъ кипърския управитель Баки ага, който насила събиралъ произволни данъци отъ християнитѣ. Обаче великиятъ везиръ веднага заповѣдалъ да бѫдатъ заточени въ Св. Гора (с. съч., стр. 69, 74—75, 77, 93—94).

[37] П. съч. 39—42, 91, 95.

[38] Palmieri, п. ст., кол. 2443.

[39] Вж. Δελιχάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, т. II, Цариградъ 1904, стр. 546—555.

[40] Когато епархийскитѣ архиереи отидатъ въ архиепископския градъ Левкосия, тамошнитѣ свещеници да имъ отдаватъ въ храмоветѣ само съответната честь като на архиереи, заемащи първо мѣсто следъ архиепископа. Тѣ трѣбва да бѫдатъ прикадвани три пѫти въ права посока, а не кръстообразно. Въ архиепископската катедрала митрополититѣ не трѣбва да искатъ посрѣщане съ пѣние, не могатъ да държатъ жезълъ, нито да благославятъ народа, нито да произнасятъ „миръ вамъ“, нито да раздаватъ антидоръ (анафора). Архиепископътъ пъкъ може да обикаля цѣлия островъ и да извършва всичко, както въ своя градъ, да бѫде почитанъ като баща. „Защото думата архиепископъ не е само праздно име, но и дѣло, за да нѣма безредие и безначалие или многоначалие въ светата църква“ (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 46—47; И. Соколовъ, п. ст.).

[41] Δελιχάνη, п. сб., II, стр. 567.

[42] „Защото Германъ — казвалъ патриархътъ, — който го ржкоположилъ, е синодно низверженъ и нѣма никаква власть и архиерейска благодатъ да ржкоположи архиерей“ (А. П. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, IV, 316). Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 68.

[43] Δελιχάνη, п. сб., II, 574—580. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 69—70.

[44] Δελιχάνη, п. сб., II, стр. 581—586 и 602—606. Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 93—102; И. Соколовъ, п. ст.

[45] Вж. документи у Δελιχάνη, п. сб., II, отд. IV. стр. 546 сл. Патриарситѣ наричали ставропигиални тѣй нареченитѣ въ старо време, царски манастири. И сега тѣ ги обявявали за свободни отъ кипърския архиепископъ. Тѣ не били длъжни да му внасятъ нищо отъ своитѣ приходи. Кипърскиятъ архиепископъ трѣбвало да се задоволява само съ каноническото споменаване на името му (Δελιχάνη, п. сб., II, стр. 559—562, 589—601).

[46] Δελιχάνη, п. сб., II, стр. 557—559.

[47] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 36 и 39.

[48] 80000 гърци и 20000 мухамедани (Palmieri, п. ст., кол. 2444).

[49] Срв. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 110.

[50] Фактитѣ сж взети изъ п. съч. на Χρυσ. Παπαδ., стр. 101—102, 106, 110—115.

[51] Мѣстнитѣ турски управители лесно могли да ги отстранятъ. Архиепископъ Дамаскинъ (1824—1857) билъ изпратенъ на заточение по обвинение на кипърския управитель.

[52] Архиеп. Панаретъ (1827—1840) сполучилъ да издействува да бждатъ опростени отъ султана 700,000 гр. дългъ на Кипъръ и да се намалятъ данъцитѣ на острова до 3,179,888 гр. (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 119; Соколовъ, п. ст.).

[53] Palmieri, п. ст., кол. 2445.

[54] Колкото и да ходатайствували царигр. патриархъ и кипърскиятъ австрийски консулъ въ 1840 год., тѣ не сполучили да издействуватъ позволение да се употрѣбяватъ подаренитѣ отъ венециански християни камбани за кипърскитѣ манастири Св. Мамантъ, Нержотворенъ образъ и Св. Пантелеймонъ (Δελικάνη, п. сб., II, стр. 624)

[55] Δελικάνη, п. сб., II, стр. 608—613.

[56] Въ 1826 год. патриархъ Хрисантъ изпратилъ увещателно послание до монаситѣ на кипърския манастиръ Киккосъ да пазятъ наредбитѣ за монаситѣ. Въ 1827 год. патр. Агатангелъ съ особенъ сигилий потвърдилъ ставропигиалнитѣ права на сжщия манастиръ, изпратилъ свой екзархъ, за да уреди неговия вжтрешенъ животъ и съ послание до кипърци забранилъ смѣсенитѣ бракове между православни и арменци. И други цариградски патриарси издавали наредби по вжтрешни въпроси на Кипърската църква. Напр., по молба на китийския митрополитъ Леонтий, патр. Григорий VI издалъ решение за бракъ отъ VI ст. кръвно родство (Δελικάνη, п. сб., стр. 616—623).

[57] Посланието на царигр. патриархъ Германъ било адресирано до старейшинитѣ и първенцитѣ въ Кипъръ (Δελικάνη, п. сб., II, стр. 625—626).

[58] Иоаникий билъ на длъжность екзархъ въ Кипърската архиепископия, но въ 1821 год. избѣгалъ въ Парижъ. Тукъ Решидъ паша се запознalъ съ него и го взелъ съ себе си въ Цариградъ, откждето го върналъ въ Кипъръ, като му опредѣлилъ 1000 гр. помощь (Χρυσ. Παπαδ., п. съч. стр. 120).

[59] Δελικάνη, п. сб., II, стр. 627.

[60] Δελικάνη, п. сб., стр. 628—635.

[61] За да затвърди автокефалното съзнание на паството си, архиепископъ Филотей (1734—1759) поставилъ въ архиепископската църква икона на „Кипърскитѣ правдини“ (τῶν Κύπρου προνομίων) съ четири сцени: 1) сновидението на кипърския архиепископъ Антемий, 2) откриване гроба на ап. Варнава, 3) Антемий подарява на императора Зенонъ мощитѣ и намѣреното въ гроба евангелие на Матея и 4) императоръ Зенонъ дава на Антемия правдинитѣ.

[62] Първиятъ, като очевидецъ, описалъ на италянски превземането на Кипъръ отъ турцитѣ; вториятъ написалъ на италянски и френски очерци за историята на о. Кипъръ. Както вѣрно казва Palmieri, съчиненията на Лузинианъ „сж сжщо най-пъленъ изворъ за историята на латинската църква“ (п. ст., кол. 2469).

[63] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 65.

[64] Фотий, логотетъ на патриаршията, преподавателъ въ нейната академия; неговиятъ съвременикъ Илия, директоръ на сжщото училище; Герасимъ, директоръ на сжщото училище, после митрополитъ и цариградски патритрхъ (1794—1797); Атанасий Кариди, никомидийски митрополитъ.

Антиохийскиятъ патриархъ Антемий (1791—1813) билъ отъ Кипъръ, племенникъ на царигр. патриархъ Герасимъ III.

[65] Сведенията сж взети изъ п. съч. на Χρυσ. Παπαδοπούλου.

[66] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 77 и 107.

[67] И. Соколовъ, п. ст.

[68] Така е казано въ надписа на църквата (Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 48).

[69] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 69, 72, 97, 107. Подобрени била катедралата въ Никосия (= Левкосия) Св. София, гдето по-рано се коронясвали кипърскитѣ крале отъ Лузинанската династия, сжщо и катедралата Св. Никола въ Фамагуста (Palmieri, п. съч., кол. 2464).

[70] Освещението на дароветѣ въ евхаристията става съ произнасяне Христовитѣ думи „Това е Моето тѣло“ и пр. Православната църква вѣрва, че освещението на евхаристийнитѣ дарове се извършва съ призоваване на Св. Духъ (т. н. ἐπίκλησις). — Почитанието на светиитѣ е наречено „робско поклонение“ (δουλικὴν προσκύνησιν). Вж. Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 49—51.

[71] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 57, 60—61. За Козма Китийски срв. м. тр. История на Охридската архиепископия-патриаршия, § Драчки епархийски архиереи.

[72] Всичко 19 души — безъ китийския митрополитъ Кирилъ, който не ще да е гласувалъ за своя съперникъ.

[73] Въ съставъ киринийскиятъ митрополитъ Кирилъ, игуменитѣ на манастиритѣ Киккосъ и Махера и архимандритътъ на архиепископията.

[74] Състоялъ се отъ англичани, турци и гърци. Половината отъ членоветѣ на Съвета били православни.

[75] По гръцки сведения въ 1927 год. имало гръцки училища: 626 основни, 4 пълни гимназии, 3 учителски институти (διδασκαλεῖον), духовно училище (Ἱεροδιδασκαλεῖον), търговски лицей, 3 горни девически институти, 1 полугимназия, 1 земедѣлско училище (Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, т. VIII, стр. 312)

[76] Въ 1891 год. въ Кипъръ имало 158,585 православни, които съставяли $^{9}/_{4}$ отъ цѣлото население (200,286). Други вѣроизповѣдания: 47,026 мухамедани, 1131 маронити, 915 латинци, 266 арменогригорианци и 201 протестанти отъ епископалната църква (Palmieri, п. съч., кол. 2447).

[77] Въ посланието на царигр. патриархъ Калиникъ отъ 1700 год.: τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου (Δελτίον, п-сб., II, стр. 5 4). Сѫщо и въ цариградския изборенъ актъ отъ 1745 год. (с. сб., II, стр. 581). Изобщо и въ турско време катедрата на кипърския архиепископъ била свързана съ Нова Юстиниана вм. стария Νέα Ἰουστινιανούπολις (вж. с. сб., II, стр. 546 и др. м.).

[78] Тазн глава е написана по сведенията у Palmieri, п. ст., кол. 2445—2449; И Соколовъ, п. ст., кол. 178; Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, т. VIII, s. v., Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 125, 128; Лотоцький п. съч., стр. 27—28.

VI. СИНАЙСКА АРХИЕПИСКОПИЯ

1. Подъ византийско и арабско владичество

а) **Произходъ на Синайската архиепископия.** — Синайскиятъ полуостровъ (около 59,000 кв. клм.) се простира на югъ отъ Палестина и се вмъква въ Червено море между Египетъ и Арабия. На западъ се мие отъ Суецкия каналъ и заливъ, на истокъ — отъ Акабския заливъ. Планински вериги се издигатъ отъ югъ на северъ успоредно на Суецкия каналъ и Акаба и се увѣнчаватъ съ четири високи върхове-планини: Джебелъ Катеринъ (2606 м.), Джебелъ Муса (2244 м.), Джебелъ Расъ асъ Сафсавъ (1994 м.) и Джебелъ Сербалъ (2060 м.), който се издига на североизтокъ отъ другитѣ върхове. Не се знае, кои отъ тѣзи планини сж библейскитѣ Хоривъ и Синай (въ тѣсенъ смисълъ на думата). Нѣкои смѣтатъ, че Джебелъ Муса (планина на Моисея) е Синай [1]. Въ една котловина на Джебелъ Муса, на повече отъ 1500 м. надъ морето, се намира прочутиятъ Синайски манастиръ.

Синай е свещена планина за евреитѣ и християнитѣ. Осветена е съ Моисеевото законодателство. Тя е дала името на цѣлия полуостровъ. Синайскиятъ полуостровъ е изпълненъ съ голѣми пустини. Тукъ-тамъ покрай морето и нѣкои оазиси живѣятъ бедуини, раздѣлени на много племена. Не се знае, кога проникнало християнството въ Синайския полуостровъ. Въ края на IV в. имало епископска катедра въ Фаранъ, който въ древно време билъ единственъ градъ въ Синайския полуостровъ. Самата планина Синай рано ще да е привличала ревностни християни за монашеско подвижничество. Въ времето на импер. Валентъ (364—378) въ Арабия билъ прочутъ подвижникътъ Моисей Муринъ. По искане на царица Мавия, той билъ ржкоположенъ за епископъ въ нейната държава. Сжщо и въ Синай тогава ще да е било разпространено монашеството. Около 400 год. тамъ били убити отъ арабитѣ-блемиди много синайски монаси, наречени „40 мжченици“. Въ началото на VI в. Синай билъ срѣдище на монашеството. Импер. Юстинианъ Велики (527—565) се погрижилъ да обезпечи неговото развитие, което било спъвано отъ честитѣ нападения на околнитѣ арабски племена. Синайскиятъ манастиръ води началото си отъ негово време. Между 548 и 562 год. импер. Юстинианъ построилъ отъ гранитъ сегашната главна манастирска църква-базилика „Преображение Господне“

и я оградилъ съ голѣми стени, съ което ѝ придалъ видъ на крепость[2]. Църквата била предназначена за обща молитва на пръснатитѣ изъ Синай отшелници въ празднични дни, а крепостьта — за тѣхно убѣжище при нападение на бедуинитѣ. Импер. Юстинианъ построилъ при манастира жилище за войници и преселилъ 200 семейства отъ Понтъ и Египетъ съ задължение да служатъ на обителта и да я отбраняватъ отъ нашествия. Той предписалъ да се доставя тукъ редовно жито отъ Египетъ[3]. Синайскиятъ манастиръ отначало се намиралъ подъ ведомството на фаранския епископъ, но презъ VII в. Фаранъ билъ разрушенъ отъ арабитѣ и епископското седалище се премѣстило въ Синайския манастиръ. Така било установено, игуменътъ на Синайския манастиръ да бжде и синайски епископъ.

б) **Ведомство на синайския епископъ.** — Синайската епископия, като наследница на Фаранската епископия, е обхващала не само Синайския манастиръ, но и християнитѣ, които живѣели въ планината Синай и въ гр. Раитъ (сега Елъ-Торъ, пристанище на Червено море). Синайскиятъ полуостровъ съставялъ часть отъ диоцеза на иерусалимския патриархъ, комуто била подчинена и Синайската епископия, както по-рано Фаранската епископия. Обаче самиятъ Синайски манастиръ, като царска обитель, билъ независимъ въ своето управление отъ иерусалимския патриархъ, не му плащалъ данъкъ. Съборътъ на братята начело съ игумена свободно управлявалъ своя манастиръ и избиралъ изъ своята срѣда игуменъ. Само игуменътъ на Синайския манастиръ билъ ржкополаганъ за синайски епископъ отъ иерусалимския патриархъ, чието име той билъ длъженъ да споменава въ време на богослужение. Въ това положение Синайската епископия не е била още самостойна помѣстна църква. Затова Иерусалимската патриаршия винаги я смѣтала за своя епархия. Въ списъцитѣ на нейнитѣ епархии се изброява и Синайската епископия[4]. Точно не е известно, кога синайскиятъ епископъ взелъ да се титулува архиепископъ, но тази титла не му е била дадена по законенъ редъ. За Цариградската и другитѣ източни църкви синайскиятъ игуменъ-архиерей билъ обикновенъ епископъ.

в) **Притѣснения на арабитѣ.** — Въ 633 год. арабски мухамедански войски нахлули и въ Синайския полуостровъ. Новата вѣра била наложена на арабскитѣ племена. Синайскиятъ манастиръ представялъ малъкъ християнски островъ всрѣдъ мухамеданско море. Изглежда, че нѣкои арабски халифи се отнасяли благосклонно къмъ Синайския манастиръ. Поддържало се предание, че самъ Мухамедъ далъ на манастира ахтинаме съ което му признавалъ старитѣ правдини. Монаситѣ били освободени отъ данъци. При все това Синайскиятъ манастиръ,

както източнитѣ патриаршии, често изпитвалъ гнѣва на фанатизиранитѣ Мухамедови войски. При гоненията, подигани отъ арабскитѣ халифи (Мутаваккилъ, Алъ-Хакимъ) срещу християнитѣ, монаситѣ се криели и разбѣгвали, но следъ като минѣла бурята, пакъ се събирали и възстановявали разрушенитѣ части на манастира. Монаситѣ гледали да издействуватъ благоволението на иновѣрнитѣ властници било съ дипломатически постжпки, било съ подаръци. Така Синайскиятъ манастиръ се запазилъ презъ най-мрачнитѣ вѣкове, като „вѣренъ приютъ на православието въ мусюлманския Изтокъ“ [5] и оказвалъ благотворно влияние до ново време въ всички православни страни. Монаситѣ били принудени да пожертвуватъ много скжпоценности на манастира, за да утолятъ грабителската жажда на иновѣрцитѣ, но все пакъ не забравяли да поддържатъ възможното благолепие на манастира и да го снабдяватъ съ ценни ржкописи. За тия грижи на монаситѣ свидетелствува грамадната входна врата отъ кипарисово дърво въ манастирската базилика, цѣла дърворѣзба, украсена съ символични изображения на разни животни и растения. Тоя бележитъ художественъ паметникъ е отъ VIII—IX в. Сжщо твърде ценно е мозаичното изображение „Преображение Господне“ върху полукупола на олтара въ манастирската църква [6].

2. Подъ турско владичество

а) **Отношенията на турцитѣ къмъ Синайския манастиръ.** — Султанъ Селимъ I (1512—1520) завладѣлъ Синайския полуостровъ заедно съ Египетъ. Синайскиятъ манастиръ временно почти запустѣлъ, понеже турското нашествие въ Египетъ било придружено съ грабежи, убийства и разрушения. Следъ като се утвърдила турската власть, синайскитѣ монаси се стремѣли да спечелятъ покровителството на турскитѣ султани. Привилегиитѣ на Синайския манастиръ били потвърдени съ султански фермани, споредъ които той билъ освободенъ отъ харачъ и всѣкъкъвъ другъ държавенъ данъкъ. Въ времето на великия везиръ Кюпрули-Мустафа, въ края на XVII в., синайскитѣ монаси насмалко щѣли да бждатъ обложени съ данъкъ харачъ, но подкупили харачара съ голѣма сума, и той ги освободилъ отъ тоя данъкъ [7]. При все това още въ времето на султанъ Селима I манастиритъ билъ въ тежко положение. Въ едно писмо отъ 1517 год. до руския господарь Василий игуменътъ на Синайския манастиръ Даниилъ се оплаквалъ, че неговиятъ манастиръ се намиралъ като овца между вълци и че не може да опише всичко, що всѣки день търпи отъ безбожнитѣ агаряни. Поради междуособицитѣ въ Турция, султанъ Селимъ I наложилъ извънреденъ данъкъ на немухамеданитѣ за издръжка на войската. Само отъ Синайския манастиръ поискалъ 2,000 жълтици, за изплащането на които

манастиръ взелъ пари съ лихва. Поражението, което родоскитѣ рицари нанесли на турцитѣ, още повече озлобило мухамеданитѣ [8]. Турскитѣ чиновници често заобикаляли законитѣ, за да ограбватъ Синайския манастиръ. За да не бѫдатъ безпокоени отъ турцитѣ, синайскитѣ монаси взимали тескерета (удостовѣрения) за изплатени данъци отъ харадж и-баши (данъчния началникъ) срещу пешкешъ (подаръкъ). Отначало му давали кафе, захарь и др. нѣща, но после харадж и-башията искалъ и пари. Пешкешътъ билъ произволно увеличаванъ. Къмъ 1760 год. синайскитѣ монаси плащали надъ шесть гроша за всѣко тескере. Синайскиятъ архиепископъ Кирилъ Критянинъ (1759—1790) сполучилъ да премахне този вреденъ обичай съ съдействието на великия драгоманинъ при В. Порта Георги. По поводъ на негово прошение до В. Порта, съ султански ферманъ било забранено на харадж и-баши да безпокои синайскитѣ монаси за тескерета. Даденъ билъ по единъ преписъ отъ тоя ферманъ на 12-тѣ синайски монаси, които пребивавали въ Цариградъ (въ синайския метохъ), за да отбиватъ бѫдещи насилия на бирницитѣ. Следъ смъртьта на великия драгоманинъ Георги, турскиятъ харадж и-баши пакъ поискалъ пешкешъ отъ синайскитѣ монаси, но възъ основа на ферма̀на не му дали нищо. Ферманътъ билъ издаденъ на името на Стамболъ-ефенди, който и билъ опредѣленъ да разглежда тѫжбитѣ на Синайския манастиръ срещу данъчнитѣ чиновници [9].

Синайскиятъ манастиръ билъ често нападанъ отъ околнитѣ чергарски арабски племена (бедуини). И въ турско време, както по-рано, Синайскиятъ манастиръ се принуждавалъ да имъ дава храни, дрехи и пари. Три отъ тѣзи племена били опредѣлени за бранители на манастира и на арабски се наричали кафири (пазители). Обаче тѣ понѣкога не били доволни отъ дажбата, искали повече, а манастирътъ не е могълъ всѣкога да ги задоволи. Бедуинитѣ убивали видни монаси, дори си служели и съ клевети предъ турскитѣ власти. Въ такива случаи синайскитѣ монаси се заключвали въ своя манастиръ-крепость и преставали да даватъ храна на бедуинитѣ, или пъкъ при крайна опасность съвсемъ напускали манастира и временно пребивавали въ Раитъ (Елъ-Торъ) и въ метоха си въ Каиро. Синайскиятъ архиепископъ Иоасафъ (1617—1660) нѣколко пѫти заключвалъ и опразвалъ манастира, съ цель да укроти бедуинитѣ [10]. Той изобщо енергично се борилъ срещу арабскитѣ насилия [11]. По сѫщия начинъ действувалъ по-късно синайскиятъ архиепископъ Кирилъ Критянинъ (1759—1790). Тогава особено безпокоило манастира арабското племе гарасиди съ своитѣ безчинства и настойчиво искане да бѫде и то издържано отъ манастира. Въ 1784 год. Синайскиятъ манастиръ се споразумѣлъ съ тритѣ арабски племена кафири (пазители на манастира) да затвори манастира, за да вразуми арабското племе, наричано роби, което било задължено да слугува на манастира, но увеличило своитѣ искания [12].

Неизвестно кога въ двора на Синайския манастиръ, близу до главната църква, била построена джамия, очевидно пакъ за да се усмири фанатизмътъ на бедуинитѣ[13]. Синайскитѣ монаси били толкова наплашени отъ околното диво мухамеданско население, че не отваряли външнитѣ врати, а изкачвали гоститѣ по стената въ кошница. Това станало обичай, който билъ премахнатъ едвамъ къмъ 1876 год.[14]. Мухамеданитѣ отнели синайскитѣ метоси въ Каиро и Критъ (следъ падането му подъ турцитѣ въ 1671 год.) и ги обърнали въ джамии. Бедуини разрушили въ Синай християнския храмъ „Св. Връхъ" (ἡ ἁγία Κορυφὴ) и тамъ построили малка джамия (1779 год.).

Презъ XIX в. бедуинитѣ станали по-мирни служители на Синайския манастиръ. Усмирилъ ги египетскиятъ хедивъ Мухамедъ Али. Тѣ охотно му служели заради даваната имъ храна. Джамията до манастира отдавна била обърната въ складъ[15].

б) **Синайскиятъ манастиръ и александрийската патриаршия.** — Ако и да било ясно каноническото положение на Синайската архиепископия (стр. 592), често се явявали търкания между нея и съседнитѣ патриаршии — Иерусалимска и Александрийска. Въ миналото, поради труднитѣ обстоятелства, се случвало нѣкои синайски епископи да бѫдатъ рѫкоположени отъ александрийския патриархъ, а не отъ иерусалимския патриархъ, както било канонично. Александрийскиятъ патриархъ Йоакимъ (1487—1567) се опитвалъ да използува своето влияние въ Синайския манастиръ, за да го подчини на своя престолъ. За да убеди синайцитѣ, че неговото искане е канонично, той съставилъ списъкъ на синайски епископи, рѫкоположени отъ александрийския патриархъ. Той намѣрилъ благоприятенъ моментъ. Синайскиятъ манастиръ отъ 25—30 години нѣмалъ архиепископъ и билъ смущаванъ отъ вѫтрешни раздори, „поради настаналото многоначалие и безначалие", както се казва въ документа. Изглежда, че монаситѣ сѫ били раздѣлени на два лагера: едни искали, игуменътъ имъ да бѫде епископъ, а други поддържали да нѣма епископъ въ манастира[16]. Синайскитѣ братя подали обща молба до александрийския патриархъ Йоакимъ да имъ рѫкоположи за епископъ тѣхния игуменъ (καθηγούμενον) Софроний, „споредъ стария редъ на светия манастиръ", както предишни александрийски патриарси сѫ рѫкоположили синайскитѣ епископи Лазаръ (после атински митрополитъ) и Маркъ (тогава иерусалимски патриархъ).

Срещу домогванята на александрийския патриархъ Йоакимъ се опълчилъ иерусалимскиятъ патриархъ Германъ. По негова молба, цариградскиятъ патриархъ Дионисий I (1545—1565) свикалъ съборъ, който се изказалъ, че Синайската епископия принадлежи на иерусалимския престолъ, съгласно показаната отъ иерус. патриархъ Германъ новела на Юстиниана Велики за петтѣ патриаршии. Изглежда, че александрийскиятъ

патриархъ продължавалъ да поддържа своето искане. Затова въ 1575 год. цариградскиятъ патриархъ Иеремия II (1572—1579), по молба на синайското братство, разгледалъ отново синайския въпросъ. Съборътъ, който се занималъ съ тоя въпросъ, решилъ ясно, че Синайскиятъ манастиръ е епископия и неговиятъ игуменъ винаги трѣбва да бѫде епископъ, който да се избира отъ синайското братство и да бѫде ржкополаганъ даромъ отъ иерусалимския патриархъ. Въ събора участвували и трима патриарси: цариградскиятъ Иеремия II, антиохийскиятъ Иоакимъ и иерусалимскиятъ Германъ, които и подписали неговото решение.

Обаче отношенията между Синайския манастиръ и Александрийската патриаршия не се подобрили. Синайскиятъ метохъ въ Египетъ веднажъ билъ разрушенъ отъ наводнение, но при алекс. патриархъ Мелетий Пигасъ (1590—1606) синайци уредили свой метохъ въ кѫщата, която имъ подарилъ единъ свещеникъ въ квартала Джувания въ Каиро. Синайскиятъ метохъ въ Каиро предизвикалъ остри разпри между дветѣ страни. Тамъ монаситѣ нѣмали право да се погребватъ, нито да извършватъ помени безъ съгласието на александрийския патриархъ. При все това синайскитѣ монаси почнали да извършватъ въ своя метохъ дори и обществено богослужение (отначало само вечерня и утреня, а следъ това и литургия). Съ това се намалявали приходитѣ на енорийската църква „Св. Никола“ въ Каиро. Синайскиятъ архиепископъ Лаврентий не само се смѣталъ за законенъ архиерей, въпрѣки отрицателното мнение на Мелетия Пигасъ, но и искалъ да носи митра, каквато тогава носѣли само автокефалнитѣ църковни началници. Освенъ това той извършвалъ литургия безъ негово позволение въ храма на синайския метохъ Джувания. Това увреждало не само каноническитѣ права на александрийския патриархъ, но и неговитѣ материални интереси, понеже въ синайския метохъ се черкували и граждани вмѣсто въ храма на патриаршията и съ това тя се лишавала отъ приходи. Така пакъ се появилъ синайски въпросъ, въ който се мѣсили чужди патриарси въ защита ту на александрийския си събратъ, ту на Синайския манастиръ. По увещание на антиохийския и иерусалимския патриархъ, Лаврентий се разкаялъ, но въ 1607 год. пакъ почналъ да служи въ синайския метохъ въ Каиро, въпрѣки предупреждението на александрийския патриархъ Кирилъ Лукарисъ (1601—1620). Единъ цариградски съборъ, подъ председателството на цариградския патриархъ Тимотей II и съ участието на антиохийския патриархъ Доротей и иерусалимския патриархъ Софроний, извергналъ синайския архиепископъ Лаврентий. Когато александрийскиятъ патриархъ Никифоръ (1639—1645) отсѫтствувалъ отъ Египетъ (пребивавалъ въ Молдавия и Грузия), синайскитѣ монаси убедили молдавския войвода Василий Лупу да пише на цари-

градския патриархъ Партений I Стари, за да имъ позволи да извършватъ литургия въ каирския метохъ. Обаче приемникътъ на Партения Стари, Партений II, съвсемъ отмѣнилъ неговата грамота. Сѫщо и молдавскиятъ князъ Василий Лупу намѣрилъ искането на синайцитѣ за несправедливо (възъ основа на отговора на Цариградската патриаршия отъ 17. I. 1645 год.). Въ 1646 год. цариградскиятъ патриархъ Иоаникий II обявилъ синайския метохъ за обикновенъ домъ и заплашилъ синайския архиепископъ Иоасафъ и монаситѣ му съ низвержение, ако въ метоха Джувания тѣ нарушаватъ кириаршескитѣ права на александрийския патриархъ, когато пребиваватъ въ Каиро. Но синайскиятъ архиепископъ Иоасафъ не се подчинилъ на това решение. Затова следъ единъ месецъ (дек. 1646 год.) патриархъ Иоаникий го низвергналъ. При все това Иоасафъ не се признавалъ за низвергнатъ и продължавалъ да извършва литургия въ синайския метохъ, като спечелилъ на своя страна мѣстната турска власть и успѣлъ да хвърли въ затвора александрийския патриархъ Иоаникий. Затова въ м. януарий 1648 год. той втори пѫть билъ низвергнатъ отъ цариградския патриархъ Иоаникий и Паисия Иерусалимски. Това стреснало Иоасафа Синайски и заедно съ монаситѣ си далъ писмено обещание (26. VI. 1648 год.), че не ще извършватъ литургия въ каирския метохъ, докато е живъ александрийскиятъ патриархъ Иоаникий. После сѫщиятъ цариградски патриархъ Иоаникий II, по молба на синайскитѣ метоси и подъ въздействието на молдавския князъ Василий Лупу [17], имъ разрешилъ да служатъ въ тѣхния метохъ, при условие да споменаватъ името на александрийския патриархъ и да не отварятъ вратитѣ на метоха за външни богомолци [18]. Обаче александрийскиятъ патриархъ Иоаникий (1645—1657), ако и да билъ заплашенъ отъ молдавския князъ Василия, [19] не позволявалъ на синайцитѣ да служатъ въ своя метохъ и предалъ на анатема тѣхния архиепископъ Иоасафъ. По негово нареждане тая анатема била произнасяна въ църквитѣ всѣка недѣля и всѣки праздникъ. Намѣсила се и турската власть, която въ 1653 год. завзела метоха и го обърнала въ джамия [20]. Синайскитѣ монаси обвинили въ Цариградъ александрийския патриархъ Иоаникий, че хвърлялъ иконитѣ на метоха подъ нозетѣ на агарянитѣ, подарилъ метоха на иновѣрцитѣ и го направилъ джамия. Синайцитѣ спечелили на своя страна кожухарския еснафъ въ Цариградъ заедно съ кюркчи-баши Кирица Стати. Въ 1653 год. александрийскиятъ патриархъ Иоаникий писалъ на Кирица Стати да не го клевети, защото съ това уврежда и така упадналия александрийски престолъ. Архиепископъ Иоасафъ ненавиждалъ и ругаелъ Иоаникия Александрийски дори следъ смъртьта му [21].

Чакъ въ 1780 год. синайскиятъ архиепископъ Кирилъ успѣлъ да откупи съ худжетъ часть отъ метоха отъ турцитѣ,

които дигнали минарето отъ вратитѣ му и го поставили на друго мѣсто [22].

Александр. патриархъ пакъ подновилъ опититѣ си да подчини Синайската архиепископия, но ги осуетилъ царигр. патриархъ Гавриилъ IV, който съ грамота отъ 1782 год. обявилъ, че Синайскиятъ манастиръ, който е архиепископия, не е билъ и не трѣбва да бѫде подчиненъ на никой патриархъ.

Обаче алекс. патриарси не се отказвали отъ желанието си да наложатъ своето кириаршеско право надъ синайския метохъ Джувания. По молба на синайския архиепископъ Константинъ (бившъ царигр. патриархъ), въ 1857 год. алекс. патриархъ Иеротей II позволилъ да се извършва литургия въ тоя метохъ само за синайскитѣ монаси при следнитѣ условия: да се споменава името на алекс. патриархъ и то преди името на синайския архиепископъ; на свещеницитѣ и дяконитѣ синайци не се позволява да свещенодействуватъ въ Каиро вънъ отъ метоха; литургията да се извършва твърде рано и при заключени врати, но на 25 ноември, праздника на Св. Екатерина (покровителка на Синайския манастиръ), се позволява да бѫдатъ отворени вратитѣ на метоха и за каирскитѣ православни, като бѫдатъ поканени за съслужение свещеници и дякони, подведомствени на Алекс. патриаршия. Синайскиятъ архиепископъ писмено обещалъ да изпълнява точно тази спогодба. Въ противенъ случай алекс. патриархъ, като кириархъ, могълъ да отнеме даденото на синайския метохъ право.

Иеротеевиятъ приемникъ Яковъ въ 1862 год. отмѣнилъ тия ограничения, позволилъ на синайци свободно да изършватъ литургия въ своя метохъ денемъ и при отворени врати, та да могатъ и православни миряни да се черкуватъ тамъ, но съ задължение да не извършватъ свещенодействия вънъ отъ метоха. Той позволилъ и на синайския архиепископъ безпрепятствено да ржкополага синайски братя съ условие, че той ще споменава името на алекс. патриархъ, а синайскитѣ свещеници — името на синайския архиепископъ.

Обаче александрийскиятъ патриархъ Фотий (1900—1926) не могълъ да търпи, че синайскиятъ архиепископъ Порфирий постоянно пребивавалъ въ своя метохъ въ Каиро, и му забранилъ да извършва тамъ богослужение. Архиеп. Порфирий II (1885—1904) не обръщалъ внимание на неговата заплаха, понеже го подкрепялъ царигр. патриархъ Иоакимъ III [23]. Отношенията между дветѣ страни се подобрили едвамъ при алекс. патриархъ Мелетий съ спогодба отъ 5. XI. 1932 год., сключена съ синайския архиепископъ Порфирий III (заелъ катедрата въ 1926 год.). Тази спогодба установявала следното: 1) синайцитѣ признали, че седалище на тѣхния архиепископъ е Синайскиятъ манастиръ; 2) тѣ иматъ право да притежаватъ метохъ въ Каиро, гдето ще пребиваватъ не повече отъ трима представители на Синайския манастиръ, за назначаването на които

алекс. патриархъ трѣбва да бѫде предварително уведоменъ; 3) синайцитѣ, които живѣятъ въ Алекс. диоцезъ, се намиратъ подъ каноническия надзоръ на алекс. патриархъ и отговарятъ за своитѣ деяния предъ патриаршескитѣ сѫдилища, ако не бѫдатъ наказани отъ синайския архиепископъ въ 15. дневенъ срокъ отъ деня, когато патриаршията му съобщи за обвиненитѣ; 4) синайскиятъ архиепископъ може да пребивава въ Алекс. диоцезъ и да свещенодействува само съ позволението на патриарха и съ задължение да споменава името му въ време на богослужение; 5) въ храма на метоха ще се извършва литургия подъ каноническия надзоръ на патриарха, но не и частни трѣби (кръщавки, вѣнчавки, помени). Въ знакъ на помирение, на 13. XI. 1932 год. (деня на св. Иоана Златоуста) патр. Мелетий служилъ заедно съ синайския архиепископъ Порфирий въ синайския метохъ (срв. стр. 321)[25].

в) **Синайскиятъ манастиръ и Иерусалимската патриаршия.** — Следъ като царигр. патриархъ Иеремия II разрешилъ синайския въпросъ, синайскитѣ архиепископи редовно били ржкополагани отъ иерусалимския патриархъ. Синайскитѣ монаси избирали своя игуменъ и го изпращали въ Иерусалимъ. Тукъ Синодътъ на Иерусалимската патриаршия формално извършвалъ канонически изборъ за него и следъ това го ржкополагалъ за епископъ иерусалимскиятъ патриархъ, който му издавалъ ржкоположителна грамота[25]. Сѫщо така иерусалимскиятъ патриархъ потвърждавалъ писменото обещание, което всѣки новъ синайски архиепископъ давалъ на манастирското братство[26]. Той признавалъ, че Синайскиятъ манастиръ е царски (βασιλική) и изтъквалъ като важна длъжность на синайския архиепископъ да пази, щото Синайскиятъ манастиръ да бѫде свободенъ и неподчиненъ (αὐτελεύθερον καὶ ἀδούλευτον).

Независимото положение на Синайския манастиръ подхранвало у нѣкои синайски архиепископи суетно желание да бѫдатъ автокефални. Присѫдата надъ синайския архиепископъ Лаврентий не е уплашила приемника му, архиепископа Анания, да се смѣта за автокефаленъ, каквито били кипърскиятъ и охридскиятъ архиепископъ, да се нарича блаженейши и да не споменава името на своя патриархъ — иерусалимския. Освенъ това Анания искалъ да управлява самовластно, а не заедно съ събора на манастирскитѣ братства. Въ 1668 год. царигр. патриархъ Методий изпратилъ синодно послание до синайскитѣ монаси и внушилъ на Анания да управлява манастира, както предшественицитѣ му, да се нарича боголюбивейши архиепископъ на Синайската планина и да споменава името на иерусалимския патриархъ, комуто е подчиненъ като заемащъ 24. катедра отъ подведомственитѣ на иерусалимския престолъ епархии. Синайскиятъ архиерей — казвалъ патр. Методий — получилъ титлата архиепископъ по

милость (χάριν), а не по право, защото той нѣма подъ свое ведомство нито единъ градъ. Той нѣма никакво основание да се смѣта за автокефаленъ, понеже автокефалнитѣ архиепископи иматъ подъ свое ведомство митрополити и епископи.

Обаче архиеп. Анания не се вразумилъ. Затова въ 1670 год. цариградскиятъ патриархъ Методий и иерусалимскиятъ Доситей съборно го лишили отъ архиерейския му чинъ. Синайскиятъ манастиръ — казва се въ това решение — наистина е самовластенъ, свободенъ и никому не е подчиненъ, но неговиятъ игуменъ-епископъ е подчиненъ на иерусалимския патриархъ, отъ когото се ржкополага, безъ да му плаща данъкъ, а само да споменава името му. Той може да се нарича боголюбивейши и „наше смирение“ (ἡ ταπεινότης ἡμῶν), а не блаженейши и „наша мѣрность“ (ἡ μετριότης ἡμῶν).

По молба на синайскитѣ отци и по ходатайството на иерусалимския патриархъ Доситей, Цариградската патриаршия опростила архиеп. Анания, но той не си измѣнилъ нрава и най-после се отказалъ отъ игуменството (1671 год.). Бившиятъ архиепископъ Анания и следъ това не е стоялъ миренъ. Ако и да имало другъ синайски архиепископъ, той продължавалъ да се титулува блаженейши, носѣлъ митра и издавалъ опростителни писма. Той дошълъ въ Цариградъ съ свои привърженици — синайски монаси славяни и въ тамошния синайски метохъ се държалъ като патриархъ, макаръ че цариградскитѣ патриарси Яковъ II въ 1687 год. и Калиникъ II въ 1688 год. потвърдили кириаршескитѣ права на иерусалимския патриархъ върху Синайската архиепископия. Освенъ това синайцитѣ подали жалба до турската власть противъ цариградския патриархъ Калиникъ II и Доситея Иерусалимски, които били викани въ турскитѣ сждилища, но турскитѣ голѣмци не намѣрили искането на синайцитѣ за справедливо. Ананиевитѣ монаси, разгнѣвени, явно хулѣли Божия гробъ и св. Кръстъ, ругаели всички патриарси и се заклѣвали да убиятъ патриарситѣ Доситей и Калиникъ. Поради това билъ свиканъ църковенъ съборъ, който втори пѫть низвергналъ Анания и неговитѣ сподвижници. Осѫденитѣ се обърнали къмъ турския сѫдъ, който обаче ги отправилъ къмъ патриарситѣ да разгледатъ тѫжбата имъ споредъ канонитѣ. По поводъ на това въ 1691 год. цариг. патриархъ Калиникъ II свикалъ съборъ, на който тѣ били повикани, но не се явили. Съборътъ отлѫчилъ отъ църквата Анания и пакъ постановилъ, че синайскиятъ архиерей е подчиненъ на иерусалимския патриархъ и че той е и трѣбва да се нарича само епископъ, а не архиепископъ, както погрѣшно се наричалъ. При това съборътъ изяснилъ, че Синайска епископия не е самиятъ Синайски манастиръ, и синайскиятъ епископъ не е епископъ на Синайския манастиръ, а изобщо на Синайската планина.

Следъ смъртьта на Анания († 1692) идеята за независимость на Синайската църква не е изчезнала. Тя се затвърдила особено при дългогодишното управление на учения синайски архиепископъ Константий (1805—1830 и 1834—1859). Той билъ нѣколко години цариградски патриархъ (1830—1834). Следъ като заелъ отново синайския престолъ, Константий продължавалъ да се ползува съ патриаршеска честь, както други бивши патриарси. Следъ неговата смъртъ († 1859) избухналъ остъръ споръ между Синайския манастиръ и иерусалимския патриархъ Кирилъ по въпроса за поставянето на новъ синайски архиепископъ. Синайскиятъ манастиръ искалъ да бѫде независимъ и се обърналъ за защита къмъ цариградския патриархъ Кирилъ VII, който и ржкоположилъ избрания отъ синайското братство иеромонахъ Кирилъ Византиецъ, въпрѣки протеста на Кирила Иерусалимски и на антиохийския патриархъ Иеротей. Царигр. патриархъ оправдавалъ постѫпката си съ увѣрението, че Синайскиятъ манастиръ е независимъ и не влиза въ диоцеза на иерусалимския престолъ[27]. Подкрепянъ и отъ Русия, синайскиятъ архиепископъ Кирилъ не признавалъ върховната власть на иерусалимския патриархъ, докато, поради оплакване на синайскитѣ монаси, въ 1867 год. Синодътъ на Иерусалимската патриаршия го свалилъ и поставилъ на негово мѣсто Порфирия, като обявилъ съ послание на всички автокефални църкви, че само вселенски съборъ има право да реши, Синайската архиепископия да бѫде независима отъ Иерусалимската патриаршия.

3. Вѫтрешното състояние на Синайския манастиръ

а) **Раздори въ манастира.** Има известия, че въ турско време не е имало винаги вѫтрешенъ миръ въ Синайския манастиръ (стр. 596). Въ началото на втората половина отъ XVII в. монаситѣ се дѣлѣли на партии по своя мѣстопроизходъ и се обиждали съ прозвища критяни, румелийци или кипърци. Общежителниятъ редъ не билъ спазванъ. Затова иерусалимскиятъ патриархъ Нектарий вмѣнилъ въ дългъ на новия синайски архиепископъ Анания съ назначителна грамота отъ 1661 год. да държи строго за общежитието въ ядене, пиене и облѣкло, да не допуща въ келиитѣ на монаситѣ нито маси за хранене, нито отдѣлни готварници. Дори архиепископътъ не трѣбва да яде самъ въ келията си, освенъ когато е боленъ или когато има гостъ-чужденецъ. Ако следъ смъртьта на нѣкой синайски братъ се намѣри, че има скрити нѣща вънъ отъ манастира, той трѣбва да не се опѣва, нито да се прави поменъ за него. За да не се подадатъ монаситѣ на свѣтски животъ, патр. Нектарий предписалъ да не се правятъ покупки и продажби вѫтре въ манастира и изобщо монаситѣ да не търгуватъ нито помежду си, нито съ околнитѣ араби, а само манастирскиятъ

икономъ да прави покупки за всички манастирски братя, като не разходва повече отъ една рупа безъ съгласието на игумена.

Въ началото на XVIII в. избухнала остра разпра между синайскитѣ монаси и манастирския игуменъ-архиепископъ Козма, който ще да искалъ да управлява по-свободно. Тѣхниятъ споръ билъ уреденъ въ 1705 год. отъ църковенъ съборъ, свиканъ отъ царигр. патриархъ Гавриилъ III, съ участието на иерусалимския патриархъ Доситей, „началника на тамошния диоцезъ". Съборътъ опредѣлилъ правата и задълженията на синайския архиепископъ и монашеското братство, като повторилъ наредбитѣ на Нектария Иерусалимски. Въ основата на управлението било поставено съборното начало: синайскиятъ архиепископъ да не върши нищо безъ съгласието на монастирския съборъ [28].

б) **Духовно-културна дейность на Синайския манастиръ.** — Въпрѣки тревожния си животъ, синайскитѣ монаси се грижели за издигането на своя манастиръ. Благоговѣйно пазѣли мощитѣ на св. великомжченица Екатерина, чието име и приелъ Синайскиятъ манастиръ. Лишени отъ древни скжпоценни украси, тѣ ревностно украсявали манастирската църква съ нови икони, стенопись и църковни утвари. Изобщо благолепието на манастирския храмъ било постоянна грижа на синайскитѣ монаси (стр. 593). Въ това отношение се отличилъ архиепископъ Иоаникий (1671—1702)[29]. Сжщо и въ ново време били изработвани хубави иконостасни икони и художествени църковни принадлежности. Имало синайски монаси, които били изкусни зографи и участвували въ украсяването на синайската катедрала. Забележителенъ живописецъ билъ Иеремия Паладасъ отъ о. Критъ (въ 1612 год.) [30].

Синайскиятъ манастиръ се слави и като пазилище на ценни стари ржкописни съчинения (арабски, гръцки, славянски, грузински) [31]. Презъ XVI—XVII в. много гръцки ржкописи били изнесени въ Западна Европа (Флоренция, Венеция). Въ 1844 год. лайпцигскиятъ библеистъ Тишендорфъ взелъ синайския кодексъ на св. Писание отъ IV в., но после го продалъ въ Русия, гдето го пазѣше Императорската публична библиотека въ Петербургъ. Тоя кодексъ е единъ отъ най-старитѣ преписи на гръцката Библия. Новиятъ заветъ съдържа посланието на Варнава и „Пастиръ" на Ерма. Той билъ издаденъ фототипно въ 1911 год. въ Оксфордъ. Синайски ржкописи сега има още въ Лайпцигската университетска библиотека и въ Лондонския британски музей. Отъ своя страна пъкъ нѣкои синайски монаси донасяли въ своя манастиръ стари ржкописи отъ Цариградъ, Критъ и др. мѣста. Александрийскиятъ патриархъ Иоакимъ (1487—1567), бившъ синайски братъ, подарилъ на синайския манастиръ доста книги. Така ще да сж попаднали тамъ ржкописи съ тълкование на четиритѣ евангелия отъ българския (охридски) архиепископъ Теофилактъ. Презъ XVIII в. синай-

скиятъ архиепископъ Козма Византиецъ съставилъ каталогъ на намѣренитѣ въ манастира книги. Сжщо и синайскиятъ архиепископъ Никифоръ Μαρθάλης отъ Критъ (1731—1747) билъ голѣмъ книголюбецъ. Въ негово време въ Синайския манастиръ книгитѣ били разхвърлени въ разни мѣста (долапи, келии). По негова заповѣдь протосингелътъ му Исаия ги събралъ, описалъ ги и подредилъ въ отдѣлно помѣщение, построено за библиотека отъ майстори синайски монаси (1734 г.)[32]. Обаче и въ Синайския манастиръ, както въ други обители, монаситѣ не се отнасяли винаги съ нуждното внимание къмъ манастирското богатство. Когато Тишендорфъ (1844 и 1859 год.) и Порфирий Успенски (1845 и 1850 год.) посетили Синайския манастиръ, тамъ нѣмало инвентаръ и нумерация на ржкописитѣ. Рускиятъ архимандритъ Антонинъ увѣрява, че видѣлъ (въ 1870 год.) да се употрѣбяватъ пергаментни листа за гасене свѣщи. Недавна преди посещението на Бенешевичъ (1907 и 1908 год.), стари книги били хвърляни въ пещь за печене на хлѣбъ[33], но после манастирското управление взело мѣрки за запазване на ценнитѣ книги[34].

Въ Синай имало добри книгописци. Синайски монаси, които се случили въ София при мжченическата смъртъ на св. Никола Софийски († 1555), били овладѣни отъ общото религиозно въодушевление на християнитѣ и тутакси съставили пѣсни за новия мжченикъ. Църковниятъ писатель Нектарий Иерусалимски билъ синайски монахъ, преди да заеме иерусалимския прѣстолъ. Отъ Синайския манастиръ излѣзли и други патриарси (александрийскиятъ Мелетий Пигасъ, цариградскитѣ Кирилъ Лукарисъ и Атанасий Пателарий). Синайскиятъ архиепископъ Никифоръ Мартали издавалъ духовни книги[35] и самъ преписвалъ стари ржкописи. За неговата любовь къмъ просвѣтата свидетелствуватъ писмата, размѣнени между него и учителитѣ въ училището на о. Патмосъ. Изглежда, че и въ Синайския манастиръ имало училище: протосингелътъ Исаия билъ наричанъ учитель (διδάσκαλος). Училище сжществувало сжщо и въ синайския метохъ въ гр. Хандаки (древния Ираклионъ) на о. Критъ до завладяването на острова отъ турцитѣ. Покровитель на духовната просвѣта билъ и синайскиятъ архиепископъ Кирилъ Критянинъ (1759—1790). Въ 1777 год. Синайскиятъ манастиръ изпратилъ свои млади монаси да се учатъ въ Патмоското училище. Архиепископъ Кирилъ полагалъ грижи да се издаватъ църковни книги въ Венеция. Презъ XIX в. Синайскиятъ манастиръ билъ издигнатъ отъ своя образованъ архиепископъ Константий, който живѣелъ повече въ Цариградъ и обогатилъ тамошния синайски метохъ съ много книги. Въ ново време манастиртъ поддържа училище въ Раитъ и свои монаси въ духовното училище въ Илиополъ (Египетъ)[36].

в) **Материалното състояние на Синайския манастиръ.** — Една отъ голѣмитѣ грижи на синайскитѣ архиепископи била да обезпечатъ срѣдства за издръжка на Синайското братство. Синайскиятъ манастиръ билъ много почитанъ отъ християнитѣ. Дори морскитѣ пирати (венецианци, малтийци), които въ̀рлували презъ XVIII в., не посѣгали на ония кораби, които имали удостовѣрение, че носятъ нѣща за Синайския манастиръ. Поради това нѣкои гръцки корабопритежатели искали отъ Синайския манастиръ удостовѣрения за свободно пѫтуване[37]. Синайски таксидиоти обикаляли въ православнитѣ земи и събирали милостиня. Православнитѣ държави Влашко, Молдавия, Русия и Грузия щедро подкрепяли Синайския манастиръ. Той придобилъ чрезъ дарения много недвижими имоти (ниви, градини, метоси, кѫщи, магазини) въ разни мѣста. Конфискацията на манастирскитѣ имоти въ Ромъния е засегнала и синайскитѣ владения въ тази държава (1864 год.). Въ ново време той притежавалъ имоти въ Синайския полуостровъ (гр. Раитъ или Елъ-Торъ), Египетъ, Критъ, Кипъръ, Гърция, Мала Азия, Сирия, Бесарабия, въ Киевъ и Тифлисъ.

г) **Устройство на манастира.** — Начело на управлението на манастира стои игуменътъ, който е архиерей съ титла архиепископъ (стр. 599—600). Синайскиятъ архиепископъ се избира отъ събора на монаситѣ, които живѣятъ въ Синайския манастиръ и въ метоха Джувания въ Каиро, а сержкополага отъ иерусалимския патриархъ. Преди своя изборъ той трѣбва да бѫде членъ на синайското братство и да даде обичайно писмено обещание съ опредѣлени задължения[38]. Синайскиятъ архиепископъ управлява манастира и неговитѣ имоти заедно съ събора на манастирскитѣ старци. Ако нарушава манастирския уставъ, той бива сѫденъ отъ манастирското братство, което може да поиска и сѫда на източнитѣ патриарси въ случай, че архиепископътъ отхвърля неговата присѫда.

Синайскиятъ архиепископъ е титулуванъ „архиепископъ на планината Синай и гр. Раитъ и пречестенъ“ (ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ Ραΐθοῦ καὶ ὑπέρτιμος). Той има право да се нарича „наше смирение“ (ἡ ταπεινότης ἡμῶν), както подчинените епархийски архиереи, а не „наша мѣрность“ (ἡ μετριότης ἡμῶν), — изразъ употрѣбяванъ отъ автокефалнитѣ църковни началници. Въ време на богослужение той споменава името на иерусалимския патриархъ. Официалното седалище на архиепископа е Синайскиятъ манастиръ, но обикновено пребивава въ Каиро (въ метоха Джувания). Намѣстникъ-игуменъ въ манастира е дикеятъ, когото избира братството и утвърждава архиепископътъ.

Съборътъ на старцитѣ се състои отъ игумена-архиепископъ, дикея, скевофилакса, ризничара (завежда ризницата и църковнитѣ утвари), икономa, секретаря, отъ почетнитѣ иеромонаси и по-старитѣ монаси.

Освенъ дикея, важно длъжностно лице е и скевофилаксътъ. Затова въ време на богослужение се споменаватъ и тѣхнитѣ имена следъ името на игумена-архиепископъ.

д) **Монашеското братство.** Въ Синайския манастиръ повечето монаси сж били гърци. Постжпвали сжщо и славяни (българи, руси), ромъни и араби. Синайскитѣ монаси, които посетили София въ 1555 год., вѣроятно сж били славяни. Синайски монаси били Анастасий Синаитъ въ 1715 год.[39], архимандритъ х. Теодосий Синаитъ, българинъ отъ Дойранъ и основатель на първата българска печатница (1838—1841).

Въ ново време монаситѣ значително сж намалѣли[40], както изобщо въ всички манастири. Въ 1881 год. били запустѣли всички църквички около Синайския манастиръ. Сжщо и въ съседния малъкъ манастиръ Св. 40 мжченици (Елъ-Арбаинъ) нѣмало нито единъ монахъ[41]. Синайскиятъ манастиръ е общежителенъ. Монаситѣ не ядатъ месо, причащаватъ се всѣки месецъ следъ седемдневенъ постъ. Въ свободното отъ църковна служба време тѣ се занимаватъ и съ ржченъ трудъ (въ манастирската градина, въ мелницата и др. занятия)[42].

Забележки

[1] Други виждатъ въ Джебелъ Муса библейския Хоривъ, а въ Джебелъ Сербалъ — Синай (срв. Н. П. Кондаковъ, Путешествіе на Синай въ 1881 году, Одеса 1882, стр. 48—49). За височината на върховетѣ взелъ съмъ предъ видъ и сведенията въ Lexikon für Theologie und Kirche, II изд. 1937 год., т. IX, кол. 587. Въ Meyers Lexikon (т. IX, 1942 год., кол. 1659) сж посочени: 2602 м. Джебелъ Катаринъ, 2250 м. Джебелъ Муса и 2060 м. Джебелъ Сербалъ, който, споредъ Lex. f. Theol. u. Kirche, има 2052 м. За това, че Джебелъ Муса ще да е библейскиятъ Синай срв. Bibel-Lexikon, Realwörterbuch zum Handgebrauch für geistliche und Gemeindeglieder, Leipzig 1875, т. V. стр. 38.

[2] Сжществувала легенда, че импер. Юстинианъ наказалъ строителя на Синайския манастиръ, понеже издигналъ манастира въ долната часть на планината Синай, а не по нейния връхъ, както му билъ заповѣдалъ (Кондаковъ, п. съч., стр. 34).

[3] За това съобщава Прокопий (De aedificiis Justiniani, V, 8). Въ единъ ржкописъ на Синайския манастиръ е записано, че той билъ построенъ отъ Юстиниана Велики въ 527 год. (Описаніе греческихъ рукописей монастыря святой Екатерины на Синаѣ, т. I, отъ архим. Порфирий Успенски, подъ редакцията и съ допълнения на В. Н. Бенешевичъ, СПб 1911, стр. 560). За синайскитѣ 40 мжченици срв. Lex. f. Theol. u. Kirche, т. II, кол. 396 и т. IX, кол. 588.

[4] Въ единъ Ταχτικὸν на Алекс., Антиох. и Иерусал. патриаршия (ржкописъ отъ XVI—XVII в.) Синайската архиепископия е поставена като 24. престолъ въ Иерус. диоцезъ (Бенешевичъ, п. съч., стр. 347).

[5] Кондаковъ, п. съч., стр. 36.

[6] Кондаковъ смѣта това изображение „за едно отъ най-забележителнитѣ произведения на християнската древность на Истокъ и византийското изкуство въ най-древния му периодъ“, отъ VII—VIII в. (п. съч., стр. 40, 75, 97).

[7] Лѣтописна бележка на синайския архиепископъ Никифоръ Мартали отъ 1734 год. (п. съч., стр. 78—79).

[8] Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 34.

[9] Лѣтописни бележки на архиеп. Кирила отъ 1764 год. и на синайския дикей Калиникъ отъ с. год. въ синайски ржкописенъ кодексъ, вж. Κωνστ. Ἀμάντου, Σιναϊτικα μνημεῖα ἀνέκδοτα, Атина 1928, стр. 99—100.

[10] Манастиръ̀тъ билъ заключенъ въ 1600 год. и го отворилъ архиепископъ Иоасафъ въ 1619 год. После той го затворилъ въ 1633 и 1656 год. (К. Ἀμάντου, п. съч., стр. 6—7, лѣтописни бележки). Другъ подобенъ случай станалъ къмъ 1730 год. при архиеп. Никифоръ Мартали (п. съч., стр. 76—77).

[11] Въ 1619 год. изгонилъ кафира (пазачъ) Зеури заради неговитѣ голѣми вреди (πηρασμοὺς καὶ ἀβανίαις) (п. съч., стр. 6).

[12] П. съч., стр. 96—97.

[13] По предание султанъ Селимъ (I) заповѣдалъ да бжде построена тази джамия (Кондаковъ, п. съч., стр. 36). И. Соколовъ твърди, че това станало преди 1381 год. по заповѣдь на египетския султанъ (у Лопухинъ, Ист. христ. церкви, II, I, стр. 331).

[14] Кондаковъ, който посетилъ Синайския манастиръ въ 1881 год., казва, че това е станало „преди петь години“ (п. съч., стр. 32).

[15] Кондаковъ видѣлъ полуразрушено минаре на джамията, която била обърната въ хамбаръ (п. съч., стр. 36).

[16] Вж. Δελικάνη, Πατρ. Ἔγγραφα, II, стр. 333.

[17] Синайскиятъ братъ Нектарий Πολυπόδης, после иерусалимски патриархъ, заминалъ въ Молдавия и убедилъ князъ Василия да наложѝ искането на синайцитѣ.

[18] Царигр. патр. Иоаникий привеждалъ между друго за основание на това снизходително решение фактътъ, че тжжительтъ, алекс. патриархъ Иоаникий, когато билъ верийски митрополитъ (1638 год.), смѣталъ за канонично, синайци да извършватъ литургия въ своя каирски метохъ, а като

алекс. патриархъ не имъ позволявалъ това. Но въ едно свое повѣрително писмо до Иоаникия Александрийски той признавалъ, че издалъ това решение по насилне (στανικῶς), отъ страхъ да не бѫде заточенъ, и му давалъ да разбере, че може да признава само първото му решение (у Χρυσ. Παπαδ., Ἱστ. τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἀλεξανδρείας, стр. 704).

[19] Князъ Василий му писалъ, че е готовъ да положи душата си за дѣлото на Синайския манастиръ, че докле е живъ, нѣма да остави това „благословено и законно дѣло". Ако алекс. патр. Иоаникий пренебрегне синодиитѣ решения (на Царигр. патриаршия), той ще намѣри приятель паша, комуто ще даде да разреши това дѣло (у Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 705).

[20] Споредъ една бележка на синайския архиепископъ Иоасафъ отъ 1653 год., въ метоха имало петь келии за него, две зали (συνοδικά, една ветха малка и друга голѣма хубава, построена отъ самия Иоасафъ), магазини, фурна, 36 различни келии. Изобщо метохътъ билъ голѣмъ палатъ. Заграбени били и вещи. Загубитѣ на Синайския манастиръ възлизали на повече отъ 6000 аслани (Ἀμάντου, п. съч., стр. 42).

[21] Негова бележка вж. у Ἀμάντου, п. съч., стр. 42—43.

[22] С. съч. стр. 43.

[23] Срв. Поповић, п. съч., II, стр. 750—657; Лопухинъ, п. съч., II, I, стр. 332—333.

[24] Χρυσ. Παπαδ., п. съч., стр. 827, 829, 837—838, 901; Μεγάλη Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεία, Атина, т. 21, стр. 857.

[25] Такава процедура се описва въ една сигилия, която иерусалимскиятъ патриархъ Теофанъ далъ на синайския архиепископъ Иоасафъ (Ἀμάντου, п. съч., стр. 1—3); сжщо и въ ржкоположителната грамота, издадена отъ иерусал. патриархъ Нектарий за синайския архиепископъ Анания (с. съч., стр. 11—14).

[26] Въ споменатата грамота Нектарий Иерусалимски излага съдържанието на писменото обещание, дадено отъ новоржкоположения архиепископъ Анания.

[27] Вж. документи у Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, II, стр. 338—339, 348—361, 369—374, 377—389, 393—448, 498—504, 534—541.

[28] Вж. Ἀμάντου, п. съч., стр. 14; Δελικάνη, п. сб., II, стр. 453—463.

[29] Срв. Кондаковъ, п. съч., стр. 39—40, 71, 98. Споредъ него, времето на архиеп. Иоаникия е една епоха на разцвѣтъ (стр. 39). Вж. надписи върху синайски икони у Ἀμάντου, п. съч., стр. 50—62.

[30] На Кондаковъ разказвали, че единъ английски лордъ давалъ 1000 и повече английски лири за едно ржкописно евангелие, написано съ злато и украсено съ миого миниатюри, но синайскитѣ монаси отказали да го продадатъ (п, съч., стр. 41).

[31] Вж. Бенешевичъ, п. съч., стр. 219—220, №№ 394—397; стр. 275, № 282 (Теофилактово писмо до неговия братъ Димитъръ, който го попиталъ между друго, по каква причина ние цѣлуваме свещеника не по устата, а по рамото — ἐπὶ τῷ ὤμῳ); стр. 373, слова на Теофилакта въ ржкописния сборникъ № 521 противъ латинцитѣ.

[32] Ἀμάντου, п. съч., стр. 77—78.

[33] Бенешевичъ, п. съч.. стр. XVI, заб. 1.

[34] Въ 1881 год. Кондаковъ видѣлъ надписъ Ἰατρεῖον ψυχῆς (Лѣчебница на душата) надъ вратитѣ на библиотеката (п. съч., стр. 40). Въ ново време се наброявали 3263 ржкописи, повечето съ църковно съдържание (2291 гръцки, 260 сирийски, 582 арабски, 86 грузински, 39 славянски и 5 абисински); около 2000 печатни книги, повечето отъ които сж първитѣ издания следъ изнамирането на книгопечатането (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., т. 21, стр. 855) Бенешевичъ намѣрилъ въ Син. манастиръ, освенъ 1223 гръцки ржкописи, описани отъ V. Gardthausen (Лайпцигъ 1886), още 927 ржкописи, които били нумерувани и наредени въ манастирската библиотека отъ синайския братъ о. Павелъ (п. съч.,). Презъ XV—XVI в. въ Синайския манастиръ имало и латински книги съ богослужебно съдържание.

[35] Сборникъ съ службата на св. Екатерина, проскинитарионъ на св. Синайска планина и околнитѣ мѣста (Търговище 1710 год.). Вж. Ἀμάντου, п. съч., стр. 82.

[36] За всичко това вж. Ἀμάντου, п. съч., стр. 77, 83, 94—95, 98, 101—102; Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., т. 21, стр. 855.

[37] Тѣзи удостовѣрения били наричани патенти. Подписани отъ синайския архиепископъ, тѣзи документи били завѣрявани отъ венецианския консулъ въ Египетъ. Въ тѣхъ се казвало, че притежатель на кораба „Св. Екатерина“ е Синайскиятъ манастиръ, съобщавали се името на капитана, пѫтьтъ на кораба, неговата вмѣстимость, екипажъ и стока. Корабътъ отвънъ билъ боядисанъ въ бѣлъ цвѣтъ и носѣлъ знаме (παντέραν) съ образа на св. Екатерина (Ἀμάντου, п. съч., стр. 105—109).

[38] Такова задължително се искало още презъ XVII в. (вж. Ἀμάντου, п. съч., стр. 14—15).

[39] Въ тази година той украсилъ голѣмата икона Срѣтение Господне въ главната църква на Синайския манастиръ. Въ надписа е нареченъ „τοῦ ἐκ Βουλγαρίας“ („който е отъ България“) (Ἀμάντου, п. съч., стр. 50).

[40] Въ 1734 год. имало 72 монаси въ Синайския манастиръ и въ неговия метохъ въ Каиро (Ἀμάντου, п. съч., стр. 78, Β′). Въ 1845 год. Порфирий Успенски намѣрилъ 25 монаси въ Синайския манастиръ, а въ 1881 год. Кондаковъ — 18 монаси, отъ които 1 русинъ, другитѣ гърци (п. съч., стр. 45 и 46). Въ 1890 год. имало 30 д. (Лопухинъ, п. съч., II, стр. 334).

[41] Кондаковъ, п. съч., стр. 46 и 52.

[42] Общо за Синайския манастиръ срв. Лопухинъ, п. съч., II, I, стр. 332—335 и Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., т. 21, стр. 854—857.

VII. ГРУЗИНСКА (ИВЕРИЙСКА) ЦЪРКВА

Положението на Грузинската църква до днешно време

1. Отъ основаването ѝ до XIII в.

а) **Разпространение на християнството въ Грузия.** — Грузия (груз. Картвели, перс. Гурджистанъ, гръцки Γεωργία, фр. Géorgie) е область въ Кавказъ. Тя се мие на западъ отъ Черно море и на изтокъ отъ Каспийско море, на северъ я огражда кавказката планинска верига съ най-високия си връхъ Елбрусъ, а на югъ я отдѣлятъ отъ Персия и Армения р. Араксъ и планината Араратъ. Въ древно време Грузия се наричала Иверия. Въ 63 год. пр. Хр. римлянитѣ успѣли да наложатъ върховната си власть надъ нейнитѣ царе, които заедно съ съседнитѣ народи арменци, партяни и перси водѣли войни срещу римлянитѣ за своята независимость. Ако и да били воинствени, иверийцитѣ се отличавали съ склонность къмъ културенъ животъ. Тѣ изпитвали влиянията на околнитѣ народи. На това се дължи, че въ грузинския езикъ има доста персийски, арабски, арменски, гръцки и др. чужди думи. Грузинцитѣ сж индоевропейски народъ, но тѣхниятъ езикъ е твърде особенъ, поради което лингвиститѣ още не сж установили точно къмъ кое езиково семейство принадлежи (индоевропейско, турансko, хамитско-семитско).

Иверийцитѣ сравнително рано приели християнството. Обаче трѣбва да се отхвърли сказанието, че апостолъ Андрей проповѣдвалъ въ Грузия. То се появило въ Византия чакъ презъ X в. и било разпространено въ Грузия презъ XI в. отъ византийския монахъ Ефремъ Младши, грузинецъ по произходъ. Единъ грузински църковенъ съборъ (1103 год.) затвърдилъ това сказание, като го приелъ за несъмнена истина, макаръ че нито въ византийски, нито въ грузински паметници отъ IV—IX вѣкъ не се споменава за проповѣдь на ап. Андрея въ Иверия[1]. По-вѣроятно е сказа нието, че иверийцитѣ приели християството презъ първата половина на IV в. Една пленница (отъ Кападокия или Сирия) по име Нона[2] (Нина по грузински, Нуне или Нунея по арменски) е проповѣдвала християнството въ Иверия. Споредъ това сказание, св. Нина излѣкувала само съ молитва грузинската царица и я обърнала къмъ Христа. Царицата положила всички усилия, за да убеди мжжа си, царь Мириана, да приеме хри-

стиянството. Веднажъ въ време на ловъ царь Мирианъ се заблудилъ въ планинитѣ и намѣрилъ изходъ само, следъ като призовалъ името Христово за помощь. Следъ това той решилъ да се покръсти. По негова молба императоръ Константинъ Велики му изпратилъ духовенство начело съ епископа Иоанъ[3]. Царь Мирианъ билъ покръстенъ заедно съ голѣма часть отъ своя народъ[4]. Не се подчинили на царската заповѣдь нѣкои племена въ кавказкитѣ планини, но презъ V в. царь Вахтангъ I затвърдилъ християнството въ цѣлата си държава. Отъ Грузия християнството се разпространило изъ цѣлия Кавказъ — найнапредъ между албанитѣ (при Каспийско море) и после между лазитѣ, абазгитѣ и др. съседни племена.

б) **Грузинска църква.** — Съ покръстването на грузинцитѣ била основана отдѣлна Грузинска църка. Тя била втора (следъ арменската) народностна църква. Твърде късни, неточни, дори противоречиви сж известията за нейния животъ презъ първия ѝ периодъ (IV—XIII в.). На това се дължи разногласието между ученитѣ по въпроса за началото на нейната автокефалия. Грузинската църква, изглежда, се намирала подъ върховната власть на антиохийския патриархъ, но се ползувала съ широка автономия. Цѣла Грузия съставяла единъ църковенъ диоцезъ, раздѣленъ на епархии. Началникътъ на Грузинската църква отначало се наричалъ архиепископъ, а после (може би отъ края на V в.) — католикосъ (отъ гръцката дума καθολικὸς) съ седалище въ гр. Мцхетъ и после въ Тифлисъ. Той управлявалъ Грузинската църква почти независимо отъ антиохийския патриархъ: ималъ право да сжди подведомственитѣ си епископи, да свиква мѣстни събори и да ги председателствува. Не е известно, кога и по какви причини Грузинската църква паднала въ зависимость отъ Антиохийската патриаршия[5]. Може да се мисли, че антиохийскиятъ патриархъ успѣлъ да наложи своя авторитетъ на Иверия чрезъ Персийската църква, която се намирала подъ негово ведомство до отпадането ѝ въ несторианство (стр. 134). Изглежда, че Антиохия се стремила да използува тежкото положение на Грузинската църква, за да я подчини напълно. Обаче грузинската иерархия, признавайки само нравствения авторитетъ на антиохийския патриархъ, ревниво пазѣла своята самостойность[6]. Презъ IX в, съ съгласието на антиохийския патриархъ, тя добила право да си приготовлява миро, което дотогава получавала отъ Иерусалимъ[7]. Грузинскиятъ католикосъ се смѣталъ за равенъ на патриархъ. Отношенията между двете църкви били уредени чакъ презъ XI в. Антиохийскиятъ патриархъ Петъръ (1053—1057), както съобщава Теодоръ Валсамонъ, съборно призналъ Грузинската църква за „свободна и автокефална", като нейниятъ католикосъ билъ задълженъ само да споменава името на антиохийския патриархъ въ време на бо-

гослужение[8]. Отъ църковноправно гледище Грузинската църква не е получила пълна независимость (автокефалия), каквато имали напр. Охридската и Кипърската архиепископия. Заради това Нилъ Доксопатъръ (1143 год.) не я споменава между независимитѣ помѣстни църкви. Нѣкои грузински и руски църковни историци се стремятъ да докажатъ, че тя била канонически автокефална[9], но при споменатитѣ факти такова мнение не може да се поддържа.

в) **Външното положение на Грузинската църква.** — Сждбата на Грузинската църква била тѣсно свързана съ положението на грузинското царство. Презъ V в. Грузия била ожесточено нападана отъ перситѣ, които въ завзетитѣ мѣста преследвали християнството и налагали Зороастровата религия (огнепоклонството). Византия водила дълга война въ защита на Грузия. Юстинианъ Велики най-после сключилъ миръ съ персийския царь Хозрой. Югоизточна Грузия останала подъ влиянието на Персия, а Западна Грузия — подъ влиянието на Византия.

Следъ единъ вѣкъ се явилъ новъ врагъ на Грузия — арабитѣ. Въ 642 год. арабскиятъ военачалникъ Халидъ, нареченъ „мечъ Божи“, я опустошилъ. Нападенията на арабитѣ продължили до X в., когато халифатътъ на Абасидитѣ се разпадналъ. Грузинцитѣ храбро бранили своята родина. Жертви за нея сж паднали двама грузински князе, братята Давидъ и Константинъ († къмъ 715 год.), почитани отъ Грузинската църква за светии, сжщо и царь Арчилъ II († къмъ 725 год.). Въ Тифлисъ, се настанилъ арабски емиръ.

Положението на Грузия малко се подобрило при царската династия Багратиди. Подъ покровителството на Византия, презъ X в. Източна и Западна Грузия били обединени въ една държава.

Грузия претърпѣла нови сътресения отъ нашествията на турцитѣ селджуци, които дори завладѣли Тифлисъ (1088 год(. Тази опасность била отстранена отъ грузинския царь Давидъ III (1089—1125). Той освободилъ Тифлисъ и простр ѣлъ границитѣ на държавата си отъ Черно море до Каспийско море. Поради това историцитѣ го наричатъ царь-възобновитель. Царица Тамара (1184—1212), прочута съ свята мждрость, красота и християнски добродетели, още повече разширила границитѣ на грузинското царство и го довела до такова културно развитие, каквото то не е достигало по-рано, нито после[10]. Затова нейното царуване се смѣта за златенъ вѣкъ въ историята на Грузия.

Силнитѣ грузински царе се грижели за преуспѣването на своята народна църква. Царь Арчилъ I (410—434), следъ като изгонилъ перситѣ отъ отечеството си, преследвалъ насадения отъ тѣхъ маздеизъмъ (огнепоклонство). Църковенъ съ-

боръ, свиканъ отъ него, отлѫчилъ отъ църквата грузинския архиепископъ Мобиданъ, който билъ таенъ привърженикъ на маздеизма. Вахтангъ I (около † 502) благоустроилъ Грузинската църква и я обособилъ национално, като издействувалъ, нейниятъ началникъ да бѫде възвисенъвъ степень католикосъ (такава титла носѣли арменскиятъ и сироперсийскиятъ църковенъ началникъ)[11]. Въ началото на VI в. въ Грузия имало надъ 30 епископи, между които обаче проникнало монофизитството. 24 грузински епископи начело съ своя католикосъ сѫ взели участие въ монофизитствувалия църковенъ съборъ, свиканъ въ 506 год. въ гр. Двинъ (Армения), и подписали неговото опредѣление. При все това православието въ Грузия не е изчезнало. Изглежда, че имало епископи, които не били съгласни съ двинския съборъ[12]. Прокопий, съвременникъ на импер. Юстиниана Велики (527—565), смѣталъ Грузия за православна страна[13]. За затвърдяване на православието сѫ спомогнали и 13-тѣ сирийски монаси, които дошли въ Грузия къмъ половината на VI в. Тѣ водѣли борба срещу монофизитството, съживено отъ проповѣдитѣ на Якова Барадей (541—578), и сѫщевременно разпространили монашеството въ Грузия. Въ началото на VII в. Грузинската църква била вече напълно православна. Нейниятъ католикосъ Кирионъ водѣлъ догматическа борба срещу представителитѣ на Арменската църква и навѣрно отъ тогава настанала голѣма омраза между грузинци и арменци[14].

Презъ VI в., особено при царь Фарсманъ или Парсманъ (542—557), Грузинската църква почнала да се освобождава отъ чуждото висше духовенство (сирийско или гръцко) и придобила национална иерархия. Католикоското достоинство дори като че ли е станало наследствено право на два грузински рода отъ Мцхетъ[15].

Грузинскиятъ народъ запазилъ православната си вѣра и презъ време на арабскитѣ и селджушкитѣ нашествия. Тогава той далъ нѣколко мѫченици за вѣрата[16]. Отъ ревность за християнството грузинци се сражавали заедно съ кръстоносцитѣ за освобождението на Божия гробъ[17]. Обаче грузинскиятъ народъ все не е могълъ да избѣгне влиянието на съседнитѣ народи. Грузинки се женѣли за мухамедани, грузинци-православни християни яли и пили съ арменци, мухамедани, дори и съ езичници. Известно време въ Грузия, по подражание на Арменската църква, не вливали вода въ виното на евхаристията[18]. Все пакъ Грузинската църква твърдо държала православното догматическо учение. Новитѣ ереси въ Византия не намирали почва въ нея. Грузия давала убѣжище на гонениттѣ въ визант. империя иконопочитатели (VIII в.). Кримскитѣ готи (православни) виждали въ Грузинската църква крепость на православието. Единъ тѣхенъ архипастиръ (Иоанъ) отишелъ въ Мцхетъ, за да бѫде ржкоположенъ въ епископски чинъ, „понеже въ Цариградъ господствувала иконоборската ересь“.

Поради отдалеченостьта си отъ Цариградъ и поради външнитѣ си бедствия, Грузинската църква не е взела прѣко участие въ разпрата между Цариградската и Римската църква, обаче и тя не е приемала католишкото учение [19].

При грузинския царь Давидъ Възобновитель (1089-1125) Грузинската църква се радвала на благоденствие и духовенъ разцвѣтъ. Той построилъ хубави църкви, болници и приюти; уредилъ училища, въ които се преподавало вѣроучение, граматика, математика и пѣние; изпратилъ 40 младежи въ Атонъ да продължатъ образованието си. Царь Давидъ се интересувалъ отъ богословието и се грижелъ да привлѣче арменцитѣ къмъ православието. За тази цель той свикалъ църковенъ съборъ.

Царица Тамара (1184—1212) сѫщо така силно се интересувала отъ живота на Грузинската църква. Тя свикала църковенъ съборъ противъ лошото управление на католикоса Михаилъ II. Въ нейно време Грузия била украсена съ много църкви [20].

г) **Духовенъ животъ.** — Колкото тревоги и страдания да е изпитала презъ разглеждания периодъ, все пакъ Грузинската църква проявявала понѣкога значителенъ духовенъ животъ. Храмостроителството е станало, както и въ други християнски страни, изразъ на благочестие и любовь къмъ Христа. Споредъ старото сказание, първиятъ християнски храмъ въ Грузия билъ поетроенъ отъ царь Мириана по планъ на св. Нина. Съградили го най-добритѣ майстори. Примѣра на царя-кръстителя следвали неговитѣ приемници.

Грузинцитѣ високо почитали Иерусалимъ [21]. Поклонници отъ Грузия се явяватъ още презъ IV в. Заедно съ това се развило грузинското монашество. Първитѣ известни манастири въ Грузия сѫ били издигнати отъ сирийскитѣ монаси-мисионери къмъ половината на VI в. (стр. 612) [22]. Не само Грузия била покрита съ манастири, а и много грузинци монаси се подвизавали въ манастиритѣ въ Палестина (Св. Кръстъ въ Иерусалимъ, Св. Сава Освещени), въ Синай, Цариградъ, Антиохия, Атонъ (Иверски манастиръ), въ Бачковския манастиръ [23].

Грузинскитѣ монаси сѫ били главни разпространители на духовната просвѣта и книжнина въ своето отечество. Началото на грузинската църковна писменость било поставено съ превода на св. Писание (навѣрно презъ VI в.). Въ връзка съ това, види се, била съставена църковна грузинска азбука [24]. Грузинската книжнина отначало се намирала подъ арменско и сирийско влияние, но отъ VII в. почнало да преобладава влиянието на гръцката книжнина. Грузинскитѣ монаси въ византийскитѣ манастири превеждали църковни и богословски книги и ги разпространявали въ отечеството си. Множество грузински ржкописи, намѣрени въ Иверския манастиръ, Св. Кръстъ и

Синай показватъ, че тѣзи обители сѫ били срѣдища на грузинската духовна книжнина[25]. Плодовити книжовници сѫ били игуменитѣ на Иверския манастиръ Евтимий (964—1028) и Георгий (1014—1066), почитани отъ Грузинската църква за светии. Единиятъ превелъ на грузински 52 гръцки съчинения, а другиятъ — 17. Въ самата Грузия просвѣтни огнища били манастиритѣ Мгвимели, Гареджели, Гелатийски (близу до Кутаисъ). Въ библиотекитѣ на Тифлисъ и други грузински градове сѫ събрани много грузински ржкописи отъ тѣзи и др. мѣстни манастири.

Презъ този периодъ се появили и исторически съчинения (Обръщането на Грузия, Животътъ на Грузия). Грузинскиятъ католикосъ Арсений II (946—976) написалъ съчинение „Пчела", въ което описалъ, какъ се отцепили грузинцитѣ отъ арменцитѣ.

При царица Тамара (1184—1212) грузинската свѣтска литература достигнала своя разцвѣтъ, главно подъ влияние на арабската и персийската поезия. Бележитъ поетъ билъ Шота Руставели. Обаче църковната книжнина не е направила нѣкакъвъ напредъкъ.

Въ Грузия църковното изкуство (архитектура, живопись, златарство) намѣрило добра почва за развитие, както се вижда отъ запазенитѣ стари църкви, стенописи, икони, металически украси и пр. Забележителни художествени старини сѫ нѣколко катедрали: въ Мцхетъ отъ V в. (въ нея били погребвани грузинскитѣ царе и католикоси); Сионска съ кръстъ отъ лозови пржчки, приписванъ на св. Нина; Алавердска отъ VI в.; въ Гелати, построена отъ царь Давида III (1089—1125)[26].

2. Грузинската църква отъ XIII в. до присъединяването ѝ къмъ Руската църква (1801 год.)

а) **Политическото положение на Грузия.** — Следъ смъртьта на царица Тамара (1184—1212) Грузинското царство отслабнало отъ вжтрешни раздори и отъ нападения на външни врагове. Хоросанскиятъ султанъ Джелалединъ Макберни се разсърдилъ на красивата грузинска царица Русудана (1223—1247), дъщеря на Тамара, понеже отказала да му стане жена. Той нахлулъ въ държавата ѝ, разрушилъ Тифлисъ и подложилъ на клане християнското население въ Южна Грузия (отъ 1226—1230 год.). Скоро следъ това Грузия била заплашена отъ монголитѣ, чиято върховна власть най-после признала къмъ края на XIII в. Грузинскиятъ царь Георги V Блестящи (1318—1346) освободилъ отечеството си отъ монголското иго, но отъ 1386 год. Грузия била опустошавана отново около 20 години отъ монголитѣ начело съ Тамерлана. Грузинскиятъ царь Александъръ I (1414—1442) подобрилъ

положението на държавата си, но направилъ сѫдбоносна грѣшка, като въ края на живота си раздѣлилъ царството между тримата си сина [27]. Грузия се раздѣлила на нѣколко държавици, които враждували помежду си (отъ 1469 год. имало три царства: каталинско, кахетинско и имеретинско, петь княжества въ областитѣ Мингрелия, Гурия, Абхазия, Сванетия и Самцкхе). Насърдчавани отъ военната имъ слабость, перси и турци често опустошавали Грузия, (особено Мингрелия и др. съседни области), отвличали пленници и насилвали християнското население да приеме мухамеданството. Въ 1577 год. турцитѣ подчинили Западна (черноморска) Грузия. Ужасъ е всѣлъ въ Грузия персийскиятъ шахъ Абазъ Велики (1577—1628). Той разрушилъ много градове, църкви и манастири; отвлѣкълъ многобройно население въ Персия и вмѣсто него заселилъ перси и арменци (къмъ 1615 год.).

Когато Русия се разширила къмъ Кавказъ, грузинцитѣ, почнали да виждатъ въ нея своя покровителка. Бѣжанци отъ Грузия намирали тамъ поддръжка. При Вахтангъ VI Законодатель (1719—1724) Грузия се съвзела. Тоя царь, насърдченъ отъ военнитѣ успѣхи на Петра Велики въ Персия, сключилъ воененъ съюзъ съ Русия. Обаче Петъръ Велики скоро умрѣлъ († 1725), и приемницитѣ му не мислѣли за война съ съседитѣ си (императрица Ана дори върнала на Персия отнетитѣ ѝ отъ Петра Велики земи). При все това надеждата на грузинцитѣ била въ Русия. По силата на кючукъ-кайнарджишкия договоръ (1774 год.), турцитѣ опразднили грузинскитѣ области Имеретия и Гурия, а задържали само Мингрелия. Въ 1783 год. грузинскиятъ царь Ираклий II (1781—1798) сключилъ съ императрица Екатерина Велика договоръ, съ който призналъ върховната власть на Русия при условие да се запази вѫтрешната самостойность на Грузия и нейната владѣтелска династия. При все това мухамеданската опасность не била отстранена. Въ 1795 год. персийскиятъ шахъ Ага Мухамедъ ханъ нахлулъ въ Грузия. Следъ смъртьта на последния грузински царь Георги XIII (1798—1800), въ 1801 год. рускиятъ императоръ Александъръ I присъединилъ сѫщинска Грузия къмъ руската държава. Скоро следъ това били подчинени и другитѣ самостойни грузински области (княжества): Мингрелия въ 1803 год., Гурия и Абхазия въ 1810, Имеретия въ 1814 год.

б) **Положението на Грузинската църква.** — При такава тежка борба на грузинския народъ, сѫщо и Грузинската църква твърде много бедствувала. Предъ насилията на нашественицитѣ нѣкои отпадали отъ християнската вѣра. Дори грузински князе и велможи приемали мухамеданството, за да запазатъ своя животъ и имотъ. Перситѣ налагали помухамеданчени грузинци за грузински царе [28]. Монголи, перси и турци разграбвали цър-

ковни имоти, разрушавали църкви и манастири, избивали клирици и миряни. Народътъ обеднѣлъ и не е могълъ да отдѣля достатъчно срѣдства за нуждитѣ на родната си църква. Паството ѝ намалѣло още повече поради масовото преселение, извършено отъ персийския шахъ Абазъ I. Значително намалѣлъ и диоцезътъ на Грузинската църква, понеже нѣкои краища паднали подъ персийска или турска власть и имъ било наложено мухамеданството. Така къмъ 1625 год. въ княжеството Самцкхе (Западна Грузия) почти всички жители приели мухамеданството, каквито сж и до днесъ. На мѣста се създала смѣсена религия, „троевѣрие“ (мухамеданство, смѣсено съ езически и християнски вѣрвания). Освенъ това отъ края на XIV в. (1390 год). Грузинската църква се явява раздвоена. Въ Западна Грузия управлявалъ църквата другъ католикосъ[29], съ седалище въ гр. Бидшвинта или Бтунста, гдето се поддържало предание, че тамошната църква била построена отъ самия ап. Андрей. Подъ негово ведомство били областитѣ Абхазия, Имеретия, Мингрелия, Гурия, Самцкхе и Сванетия. Последенъ абхазко-имеретински католикосъ билъ Максимъ (1776—† 1795) чието седалище било въ гр. Кутаисъ (Имеретия). Следъ неговата смъртъ Западна Грузия признала ведомството на тифлиския католикосъ.

Въ мирни години грузинскитѣ царе полагали усилия да засилятъ живота на църквата. Царь Георги V Блестящи (1318—1346) свикалъ църковенъ съборъ, който възстановилъ църковната дисциплина, отслабнала презъ време на монголското иго. Царъ Александъръ I (1414—1442) се грижелъ да поправи разрушенията, извършени отъ Тамерлана. Имеретинскиятъ царь Соломонъ I свикалъ църковенъ съборъ, който заплашилъ съ проклятие ония, които продавали пленници за роби въ Турция — единъ твърде разпространенъ обичай въ Грузия. Имало и грузински владѣтели мухамедани, които се отнасяли покровителствено къмъ Грузинската църква. Подобрило се положението на църквата въ царуването на Вахтангъ VI. Предпоследниятъ царь Ираклий II (1781—1798) се отличавалъ съ своята ревность да строи църкви и манастири, но разорителната война съ перситѣ (1795) спрѣла неговата църковна възстановителна дейность.

Духовенството въ Грузия било привилегировано съсловие. То било освободено отъ държавни данъци и крепостничество. Католикосътъ билъ признаванъ за „духовенъ царь“. Въ това качество той билъ висшъ бранитель на народа, обаче билъ зависимъ отъ грузинския царь. Напр. католикосъ Николай II се явилъ предъ монголския ханъ Хулагу съ ходатайство да спре разграбването на църкви и манастири и молбата му била чута (къмъ 1245 год.). По-късно (1280 год.) сжщиятъ католикосъ свикалъ съборъ противъ прахосването на църковни имоти отъ грузинския царь Димитъръ II (1273—

1289), обаче този царь се отнесълъ съ пренебрежение къмъ внушението на църковната власть. Изобщо грузинскитѣ владѣтели гледали на архиереитѣ като на свои служители. Затова тѣ не рѣдко поставяли на катедритѣ свои роднини или приятели и произволно сваляли неугоднитѣ тѣмъ висши църковни служители.

д) **Вѣрски пропаганди.** — Католишката пропаганда почнала да действува още презъ XIII в. Папа Хонорий III се опиталъ (съ послание отъ 1224 год.) да привлѣче къмъ Римъ царица Русудана, която тогава тъкмо била заплашена отъ настжплението на монголитѣ подъ водителството на Чингизъ ханъ. Тя се обърнала съ молба къмъ папа Григория IX да ѝ изпрати помощь срещу монголитѣ, като обещавала да приеме унията. Римъ не билъ въ състояние да ѝ помогне, но се възползувалъ отъ случая да изпрати въ Грузия нѣколко мисионери, които основали манастиръ въ Тифлисъ (1240 год.). Покъсно папа Иоанъ XXII назначилъ латински епископъ въ Тифлисъ (мѣстния мисионеръ Иоанъ Флорентинецъ въ 1329 год.), но въ началото на XVI в. това епископство било закрито, безъ да е постигнало нѣкакъвъ успѣхъ. Въ началото на XVII в. католишката пропаганда отново почнала усилено да действува въ Грузия. По-успѣшна била дейностьта на мисионеритѣ капуцини, които дошли въ Грузия въ 1661 год. и открили училище въ Тифлисъ. Подъ тѣхно влияние въ 1686 год. приелъ унията грузинскиятъ царь Георги, който възнамѣрявалъ да покатоличи цѣлия си народъ. Скоро последвали неговия примѣръ архиепископъ Евтимий, неговиятъ братъ и свещеници. Царь Георги билъ изгоненъ, обаче неговиятъ приемникъ и племенникъ Козровъ-ханъ се отказалъ отъ мухамеданството и приелъ католишката вѣра. Ревностенъ сътрудникъ на католишката пропаганда билъ князъ монахъ Сава Орбелиани, племенникъ на царь Вахтангъ VI. Следъ като билъ освободенъ отъ пленничество въ Персия, тоя царь взелъ подъ свое покровителство капуцинитѣ, които били преследвани отъ народа, особено отъ арменцитѣ. Братята Иоанъ и Вахтангъ Орбелиани, роднини на монаха Сава, разпространили католичеството въ областьта Имеретия (Западна Грузия). Тамошниятъ царь Александъръ, католикосътъ Висарионъ и др. високопоставени лица приели унията. Сжщото направили и грузинскиятъ (тифлиски) католикосъ Антоний I (1744—1788), много свещеници и монаси, 60 князе и голѣмъ брой миряни (между 1750 и 1755 год.). Грузинскиятъ царь Теймуразъ свалилъ Антония отъ престола и го изгонилъ отъ Грузия (1755 год.). Антоний избѣгалъ въ Русия, гдето билъ назначенъ за владимирски архиепископъ, следъ като далъ на руския Св. Синодъ православно изповѣдание. Следъ смъртьта на Теймураза той пакъ станалъ католикосъ на Грузия (1781—1788), действувайки вече за сближението на Гру-

зинската църква съ Руската. Тогавашниятъ царь Ираклий II, васалъ на Русия, взелъ строги мѣрки срещу униатитѣ (заплашилъ ги съ затворъ, отнемане на имотитѣ и заточение).

Въпрѣки всички усилия на католишката пропаганда, Грузинската църква останала далечъ отъ Римъ. Тя запазила своята слава на поборница за православието.

Протестантитѣ сѫщо така сѫ обърнали внимание къмъ Грузия. Въ 1576 год. въ Цариградъ било предадено аугсбургското изповѣдание на единъ грузински князъ (Кваркваре Атабагъ), който го превелъ на грузински езикъ и го занесълъ въ отечеството си. Обаче протестантството съвсемъ нѣмало успѣхъ въ Грузия.

в) **Духовенъ животъ.** — При тежкитѣ условия, въ които Грузинската църква е живѣла, неизбѣжни били нѣкои нейни голѣми недостатъци. Низшето духовенвтво било малограмотно. Срѣщали се свещеници, които не четѣли вѣрно евангелието и не извършвали правилно тайнствата. Духовенството не е стояло високо и въ нравствено отношение. Мнозина ставали свещеници, за да не плащатъ данъци или да бѫдатъ свободни отъ крепостничеството. Поради това Грузинската църква страдала отъ излишни свещеници (въ село отъ 100 кѫщи до 8 свещ.), които мислѣли главно, какъ да си обезпечатъ приходи отъ църквитѣ, гдето били поставени да се прехранватъ. Имало свещеници които се предавали на пиянство, чревоугодие и др. пороци. Въ 1777 год. абхазо-имеретинскиятъ католикосъ Максимъ изобличилъ духовенството за такива пороци.

Владицитѣ живѣели повече като свѣтски боляри. Занимавали се повече съ свѣтски и дори съ военни работи, отколкото съ духовни. Рѣдко служели въ църква (споредъ руски сведения отъ началото на XIX в., 10 пѫти въ 30 години). Архиереитѣ позволявали на манастиритѣ да приематъ нови монаси безъ голѣмо изпитание, понеже една часть отъ имота на тия монаси оставала за епархийскитѣ архиереи. Въ мѫжкитѣ манастири прислужвали монахини. Въ социално-стопанско отношение Грузинската църква била устроена сѫщо, както държавата: имала свои васали (зависими земевладѣлци) и роби.

Народътъ е тънѣлъ въ голѣмо религиозно невежество. Два църковни събора презъ XVIII в. (въ Мцхетъ презъ 1762 год. и въ Цикланъ презъ 1798 год.) изтъкнали, че християнитѣ не знаятъ да се кръстятъ, не стояли въ църква съ нуждното благоговение, не почитали недѣлнитѣ дни и праздницитѣ, вѣрвали на гадатели и магесници. Пленници християни били продавани за роби въ Турция (стр. 616).

При все това Грузинската църква не забравяла своята висока мисия. Тя напрѣгала всичкитѣ си сили, за да запази своя народъ отъ мухамеданството. Въ тая неравна борба нейни архиерен-

действували не само съ слово, а и заставали начело на военни отреди срещу неприятелитѣ. Грузия дала много нови мжченици за Христовата вѣра[30]. Отъ време на време Грузинската църква взимала мѣрки противъ пороцитѣ на клира и паството. Църковни събори издавали наредби или потвърждавали царски закони[31], които имали за цель повдигането на църковния животъ.

Грузинскиятъ народъ билъ твърде привързанъ къмъ своята родна църква. Свидетелство за това сж грамадитѣ имоти, които Грузинската църква добила отъ дарения на паството си (царе, клира и народа). Той високо почиталъ св. Богородица, както показва фактътъ, че много катедрални църкви въ Грузия сж посветени ней[32]. Ако и да имало доста отпаднали отъ християнската вѣра, изобщо грузинскиятъ народъ, подкрепянъ отъ духовнитѣ си пастири, мжжествено се борилъ дванадесеть вѣка срещу мухамеданската опасность. Неговата твърдость въ православната вѣра била примѣрна (особено въ областитѣ Имеретия, Карталиния и Кахетия). Той доблестно носилъ кръста Христовъ като свое народностно знаме. Затова нѣкои църковии историци справедливо го наричатъ народъ-кръстоносецъ.

Презъ XIII—XVII в. духовната просвѣта се намирала въ голѣмъ упадъкъ. Сжществували само килийни училища. Едвамъ презъ XVIII в. се проявили грижи за засилване на църковното образование. Отворени били две духовни училища (въ Тифлисъ презъ 1762г од. и въТ елавъ презъ 1783 год.), но войнитѣ на Грузия съ перситѣ и турцитѣ имъ попрѣчили да закрепнатъ. Открити били и печатници, (въ Тифлисъ отъ царь Ираклия и въ Кутаисъ отъ имеретинския царь Соломонъ II, 1793—1811). Тамъ били издадени доста църковни книги.

Грузинската църковна книжнина не се развила до сжщата степень, както свѣтската презъ XVII и XVIII в. Но все пакъ тя е съдействувала да се подкрепя православното съзнание на грузинския народъ. Явили се преводи и оригинални трудове (по история на Грузия, тълкование на Св. Писание, църковни пѣсни за грузински светии). Вакхуштъ, синъ на царь Вахтангъ VI, съставилъ съчинението „Животътъ на Грузия“, наричано още Грузински анали, възъ основа на исторически материали, които събрала една комисия, съставена отъ баща му. По поржчка на сжщия била напечатана Библията въ Москва (1742—1753 год.). Добъръ книжовникъ билъ покатоличениятъ монахъ Сава (Сулканъ) Орбелиани. Той съставилъ сборникъ отъ басни подъ заглавие „Книга на мждростьта и измислицата“; сжщо съчинението „Райски врата“, въ което се опиталъ да представи, че Източната църква не е православна. Виденъ грузински богословъ билъ католикосъ Антоний I който написалъ нѣколко съчинения: Теология въ 4 части (догматика, практика, мистика и полемика), Мартирологъ (похвални слова

за 19 грузински мжченици и светии и 1 гръцки светия), Готовъ отговоръ или Опровержение на заблудитѣ на латинската, лютеранската и арменската църква, История на ефеския вселенски съборъ (III), грузинска граматика. Той превелъ Каменьвѣры на Стефана Яворски. Гай, ректоръ на Телавската семинария, сжщо билъ плодовитъ писатель. Оставилъ проповѣди, тълкование на Соломоновитѣ притчи, грузинска граматика; превелъ е отъ руски духовния регламентъ на Петра Велики и съчинението „Богословие“ на московския митрополитъ Платонъ [33].

в) **Руската църква и Грузия.** — Презъ XVIII в., освенъ политически връзки, се установили и духовни връзки между Русия и Грузия. Руската църква се стремила да помага за закрепване на православието въ Грузия. Въ 1737 год., по молба на грузинския царь Бакаръ, рускиятъ Синодъ позволилъ да се издадатъ на грузински езикъ Библията и богослужебнитѣ книги. (стр. 619). Рускиятъ Синодъ изпратилъ мисионери при осетинитѣ и др. кавказки племена. Първата мисия, уредена въ 1746 год., се състояла отъ грузинци. Тя действувала неумѣло и не постигнала голѣмъ успѣхъ. Въ 1771 год., по заповѣдь на императрица Екатерина Велика, заминала въ Кавказъ нова мисия начело съ протоиерея Лебедевъ. До 1790 год. тя покръстила около 6000 осетини. За засилване на мисионерството въ Кавказъ, презъ 1792 год. били открити въ Моздокъ епископия, подчинена на астраханския архиерей, и два манастира (1 мжжки и 1 девически), но въ 1799 год. тѣ били закрити. Планинскитѣ племена, които по силата на кючюкъ-кайнарджишкия договоръ паднали подъ турска власть и се подали на мухамеданството, повлияли на много осетини да се откажатъ отъ християнството и да станатъ сжщо мухамедани. Срещу тази опасность Руската църква взела сериозни мѣрки следъ присъединението на Грузия къмъ руската държава.

Сближението между Руската и Грузинската църква се затвърдило съ договора между грузинския царь Ираклий II и Русия отъ 1783 год. По искане на Екатерина Велика, Грузинската църква била поставена подъ върховната власть на руския Синодъ, като нейниятъ католикосъ получилъ осмо мѣсто между рускитѣ архиереи (следъ тоболския) и титлата членъ на Св. Синодъ (чл. 8 на речения договоръ) [34].

3. Грузинската църква отъ присъединението на Грузия къмъ Русия до днешно време.

Грузински екзархатъ. — Следъ присъединението на Грузия къмъ Русия, Грузинската църква нѣколко години запазила предишното си полунезависимо положение. Тя била управлявана отъ католикоса Антоний II (1788—1811), братъ на последния грузински царь Георги XIII († 1800). Тогава нейниятъ

сравнително малъкъ диоцезъ ималъ 20 епархии: 13 въ сѫщинска Грузия (областитѣ Карталиния и Кахетия или Кахетиния), 4 въ Имеретия, 3 въ Мингрелия[35]. Още въ 1801 год., когато било уреждано гражданското управление на Грузия, рускиятъ Синодъ се занималъ съ въпроса за нейното църковно устройство. Съ царски указъ се заповѣдвало, цѣла Грузия (въ тѣсенъ смисълъ на думата) да съставя една губерния, раздѣлена на две провинции — Картелинска и Кахетинска. Съобразно съ тоя указъ, рускиятъ Синодъ билъ на мнение да учреди въ Грузинската губерния две епархии: Тифлиско-Картелинска (въ Картелиния) и Телаво-Кахетинска (въ Кахетиния). Съгласно съ договора отъ 1783 год., първата била поставена между второкласнитѣ епархии на осма степень (следъ Тоболската), а другата — между третокласнитѣ на осма степень (следъ Вятската епархия)[36]. На грузинския католикосъ Антоний II се предоставяла само Тифлиско-Картелинската епархия, сир. той ставалъ обикновенъ епархийски архиерей, като запазвалъ само титлата си членъ на Св. Синодъ и седалището си въ Тифлисъ. Обаче императоръ Александъръ I не намѣрилъ за удобно веднага да се пристѫпи къмъ такава рѣзка църковна промѣна въ Грузия, а отложилъ синодния проектъ за ново обсѫждане, когато това станѣло нуждно. Въ 1810 год. католикосъ Антоний билъ извиканъ въ Петербургъ и скоро билъ уволненъ (11 юний 1811 год.)[37] съ право на пенсия (10 000 р.) и да има титлата католикосъ и званието членъ на Св. Синодъ. Дадено му било дори пето мѣсто между първокласнитѣ руски архиереи. Обаче руситѣ не го оставяли да живѣе дълго време въ едно и сѫщо мѣсто, очевидно, за да не може да си създаде привърженици, (отначало пребивавалъ въ Москва, въ 1812 год го премѣстили въ Тамбовъ, въ 1819 год. — въ Петербургъ и най-после въ Нижни Новгородъ, гдето и умрѣлъ въ 1827 год.). На 11 юний 1811 год. императоръ Александъръ I одобрилъ доклада на Синода, споредъ който Грузинската църква влизала въ състава на Руската църква и се подчинявала на Св. Синодъ. Отъ нейнитѣ 13 епархии били образувани две епархии: Мцхетско-Карталинска и Алавердско-Кахетинска съ общъ дикастерий (духовенъ сѫдъ). Първенство ималъ мцхетскиятъ архиерей, на когото билъ даденъ чинъ митрополитъ и титла екзархъ на Св. Синодъ.

За пръвъ грузински митрополитъ-екзархъ билъ назначенъ ахтилскиятъ (въ Грузия) архиепископъ Варлаамъ Еристави, родомъ грузинецъ. Отъ 1794 год. той живѣелъ въ Москва, а въ 1801 год. билъ назначенъ за членъ на Св. Синодъ, като вещо лице по грузинскитѣ работи и понеже съдействувалъ за подчинението на своята родна църква. Той заедно съ управителя на Грузия генералъ Тормасовъ изработилъ проектъ за църковното преустройство на Грузия.

Поради присъединяването на другитѣ кавказки области къмъ Русия, въ 1814 год. Грузинската църква била пакъ преустроена. Всичкитѣ кавказски области (Грузия, Имеретия, Мингрелия и Гурия) образували една църковна область подъ началството на екзархъ, подчиненъ на руския Синодъ. Вмѣсто предишнитѣ две епархии били съставени три: Мцхетска, Телавска (Осетинска) и Сигнахска; вмѣсто общия дикастерий, въ Тифлисъ била открита синодна контора (8. V. 1815 год.), каквато имало и въ Москва, и дикастерий въ гр. Кутаисъ (за Имеретия, Мингрелия и Гурия). Кириархъ на Мцхетската епархия билъ грузинскиятъ екзархъ съ седалище въ Тифлисъ.

Скоро (1817 год.) грузинскиятъ екзархъ Варлаамъ Еристави († 1830) билъ уволненъ подъ предлогъ, че предложенитѣ отъ Синода мѣрки не били изпълнени, и вмѣсто него билъ назначенъ руски архиерей — Теофилактъ Русановъ, дотогава рязански архиепископъ. Съ това било поставено началото за порусване на Грузинската църква. До своето отдѣляне отъ Руската църква тя била управлявана все отъ екзарси руси. Новиятъ екзархъ веднага се заелъ да уреди Грузинската църква по руски образецъ. Още въ 1817 год. издалъ заповѣдь да се извършва богослужението въ Сионския съборъ (тифлиската катедрала) на „руски езикъ“ три пѫти въ седмицата (вторникъ, петъкъ и сѫбота), сѫщо и въ недѣлни и тържествени дни. Той довелъ руски свещенослужители и отворилъ руски училища (духовна семинария на 1. X. 1817 год., уездно и енорийско училище въ Телавъ на 11. X. с. год.). По негово предложение, Грузинскиятъ екзархатъ билъ отново преустроенъ, като били образувани четири епархии (вмѣсто предишнитѣ три) — по една въ всѣка область: сѫщинска Грузия (Карталиния и Кахетиния), Мингрелия, Имеретия и Гурия. Преобразованията на екзарха Теофилактъ уреждали и финанситѣ на Грузинската църква. Смѣтайки, че се посѣга на църковнитѣ имоти, грузинското духовенство не било доволно. Въ Имеретия дори избухналъ бунтъ. Духовнитѣ лица грабѣли църковнитѣ ценности и бѣгали съ женитѣ и децата си въ планинитѣ. Съпротивата била сломена, но въ 1820 год. екзархъ Теофилактъ умрѣлъ сравнително още младъ (55-годишенъ) отъ силно напрежение (или пъкъ отровенъ отъ враговетѣ си, както се носѣли слухове).

Следъ Теофилакта още повече се засилило порусването на Грузинската църква. Епархийското ѝ устройство пакъ било измѣнено, все съ цель да се свърже тя по-тѣсно съ Руската църква. Въ 1885 год. била открита Владикавказката епархия, която била отдѣлена отъ Грузинския екзархатъ. Къмъ 1900 г. Грузинскиятъ екзархатъ се състоялъ все отъ четири епархии: Карталинско-Кахетинска архиепископия начело съ екзарха, епископии Имеретинска съ седалище въ Кутаисъ, Гурийско-Мингрелийска съ седалище въ Поти и Сухумска съ седалище

въ Сухумъ Въ сѫщото време първата епархия, наричана още кратко Грузинска, имала единъ викаренъ епископъ — горийски, а по-късно (къмъ 1914 год.) — двама викарни епископи — горийски и алавердски. Екзархътъ билъ членъ на Св. Синодъ и се титулувалъ „архиепископъ карталински и кахетински, екзархъ на Грузия". Той управлявалъ цѣлия екзархатъ съ съдействието на Тифлиската синодна контора, която се състояла отъ председатель — грузинския екзархъ и членове духовни лица (въ 1900 год. 1 архиерей, 3 архимандрити и 1 протоиерей). За екзарси били наначавани все изпитани руски архиереи. Сѫщо и на епархийскитѣ катедри били поставяни духовни лица отъ руска народность или грузинци, които били руски възпитаници. Грузинскитѣ екзарси се чувствували, че сѫ въ чужда земя, — срѣдъ народъ, неприязнено настроенъ къмъ тѣхъ. Тѣ не смѣели да отидатъ въ Сионския съборъ (тифлиската катедрала), за да извършатъ богослужение, ако не бѫдѣли пазени отъ руска войска (това изтъкналъ протоерей Т. Буткевичъ въ петербургското предсъборно присѫтствие въ 1906 год.). Грузинцитѣ били особено недоволни, че църковнославянскиятъ езикъ билъ наложенъ въ тѣхнитѣ храмове (въ градоветѣ и др. по-голѣми селища) и че руската държава отнела отъ Грузинската църква недвижимитѣ имоти, които стрували 137 милиона рубли или надъ 350 мил. франка. Оплакванията имъ отъ руското духовенство само усилвало подозрението на рускитѣ власти къмъ тѫжителитѣ. Въ 1901 год., по случай сто години отъ присъединението на Грузия къмъ Русия, грузински епископи поискали отъ руския Синодъ да открие катедра по грузинска църковна история въ Петербургската духовна академия, но не било обърнато внимание на това предложение. Когато избухнала първата руска революция, грузинското духовенство, насърдчено отъ царския „указъ на свободата" (17. IV. 1905 год.), на 11. X. 1905 год. подало до руското правителство молба, подписана отъ 412 духовни лица, да възстанови независимостьта на Грузинската църква[38]. Грузинскиятъ църковенъ въпросъ билъ разгледанъ въ предсъборното присѫтствие, което действувало презъ 1906—1907 год. Особена комисия[39], назначена отъ руския Синодъ (18. I. 1906 год.), представила единъ проектъ за преустройство на Грузинския екзархатъ. Възъ основа на този проектъ Св. Синодъ предвидѣлъ нѣкои подобрения въ църковното управление на Грузия[40], но запазилъ напълно своята власть върху нея. Епископитѣ грузинци, членове на реченатa комисия, останали на особено мнение, като искали да се възстанови автокефалната Грузинска църква[41]. Тѣ внушавали, че само по тоя начинъ ще бѫде задоволенъ грузинскиятъ народъ и ще се предотврати църковенъ разривъ между него и „братския" руски народъ. Тѣхното справедливо искане било научно подкрепяно отъ руски учени (И. Соколовъ, И. Палмовъ, Н. Заозерски), но предсъборното присѫтствие се бояло,

че църковно-културната независимость на Грузия ще доведе и до политическото ѝ отцепване отъ руската държава. Грузинскиятъ екзархъ Никонъ се противопоставилъ на грузинското църковно-национално движение и затова билъ убитъ (1908 год.). Рускиятъ натискъ още повече се усилилъ. Епископъ Кирионъ, грузинецъ по народность, единъ отъ главнитѣ борци за независимостьта на Грузинската църква, билъ заточенъ въ манастиръ въ Кримъ (1910 год.). Повече отъ 30,000 грузинци били осждени като политически престжпници отъ 1905 до 1914 год. (до всеобщата война).

б) **Автокефална Грузинска църква.** — Руската революция въ м. мартъ 1917 год. раздвижила и грузинския народъ. На 12 мартъ с. год. въ Мцхетъ билъ свиканъ църковенъ съборъ, който провъзгласилъ Грузинската църква за автокефална. Временното революционно руско правителство повидимому се отнесло съчувствено къмъ това дѣло на грузинцитѣ и изработило временни правила (25. VII. с. год.) за положението на Грузинската църква въ руската държава, но то искало да упражнява надзоръ върху Грузинската църква и признавало нейния началникъ за католикосъ на всички грузинци, а не на цѣла Грузия, т. е. ѝ давало само национална автономия, а не и териториална. Грузинцитѣ не били доволни отъ тѣзи отстжпки. Смѣтайки се за църковно независими, тѣ не вече признавали руския екзархъ Платонъ. Несполучливо било посрѣдничеството на правителствения пратеникъ проф. В. Бенешевичъ. Отъ Петроградъ билъ изпратенъ новъ екзархъ на Грузия — Кирилъ, но населението дори не го допустнало да влѣзе въ Тифлисъ. Грузинцитѣ избрали епископа Кирионъ за „католикосъ-патриархъ на цѣла Грузия“ (септ. 1917 год.). Руската църква обаче продължавала да смѣта Грузия за часть отъ своя диоцезъ. Поради това тя поканила грузинскитѣ архиереи да вематъ участие въ московския църковенъ съборъ (1917- -1918), но тѣ не смѣтнали за нуждно дори да ѝ отговорятъ. Така Грузинската църква заживѣла съвсемъ уединено и въ положение на схизма съ Руската църква, която не я признала за автокефална. После тя направила опитъ да влѣзе въ общение съ другитѣ православни църкви, между които и съ Българската православна църква. Цариградската патриаршия не е отказала да бжде въ общение въ нея, но официално не е признала нейната автокефалия.

Грузинскиятъ народъ малко време могълъ да се радва отъ спечелената църковна свобода. Въ 1918 год. била създадена независима Грузинска република, призната отъ Съветска Русия (7. V. 1920 год.), но въ 1921 год. Грузия била завзета отъ болшевишки войски и включена въ Съветска Русия (заедно съ Армения и Азербейджанъ тя образувала „Задкавказка съветска федеративна република“). Грузинската

църква запазила своята автокефалия и, по силата на закона за отдѣляне на църквата отъ държавата, била свободна отъ обременителни връзки съ държавата, но тя страдала отъ непримиримъ националистиченъ духъ и не избѣгвала политико-националната дейность (напр. нейниятъ католикосъ Амвросиой подалъ молба до Генуезката конференция да се даде независимость на Грузия). Грузинската църква изобщо не била подготвена да нагоди своята духовна дейность въ съгласие съ новитѣ политико-социялни условия.

в) **Новото устройство на Грузинската църква.** — Споредъ устава, изработенъ отъ мцхетския църковенъ съборъ (1917 год.), законодателна власть въ Грузинската църква е църковниятъ съборъ, който се състои отъ клирици и миряни. Той се свиква всѣки три години (споредъ устава отъ 1921 год.) Началникъ на Грузинската църква е „католикосъ-патриархъ на цѣла Грузия и тифилиско — мцхетски архиепископъ". Католикосътъ се избира пожизнено отъ църковния съборъ и дава отчетъ предъ него за църковното управление. Той управлява църквата заедно съ Висшия църковенъ съветъ, който се състои отъ архиереитѣ и избранитѣ отъ църковния съборъ представители на духовенството и народа.

Епархийскиятъ архиерей управлява епархията си заедно съ Епархийския съветъ, който се избира отъ епархийското събрание. Епархията се дѣли на духовни околии, чиито ржководители (архиерейски намѣстници) се избиратъ отъ околийското събрание, но се назначаватъ отъ епархийския епископъ. Църковниятъ имотъ въ духовната околия се управлява отъ Общия съветъ. Манастиритѣ сж подчинени на съответния епархийски архиерей, съ изключение на манастира „Св. Нина", който зависи отъ Висшия църковенъ съветъ. Относно рускитѣ енории въ Грузия било решено да се намиратъ временно подъ ведомството на руския епископъ въ Баку[42].

г) **Руската църква и духовната просвѣта въ Грузия.** — Руското църковно управление може би спъвало правилното развитие на грузинския народъ, но то все е допринесло за неговото духовно-културно развитие. Грузинскитѣ екзарси били образовани руски иерарси и тѣхното предназначение преди всичко било да затвърдятъ православието въ Кавказъ. Въ началото на XIX в. мухамеданството имало успѣхъ между планинскитѣ племена въ Кавказъ. Поради това въ 1815 год. била изпратена голѣма руска мисия (19 духовни лица и 5 свѣтски) да действува между осетинитѣ подъ ржководството на телавския архиепископъ Доситей. Материално обезпечена отъ руската държава и пазена отъ казашки конвой, тя успѣла въ две години (до 1817 год.) да покръсти надъ 6000 д. Държа-

вата отпустнала голѣма парична сума (24,000 р.), за да се построятъ църкви за новопокръстенитѣ планинци. Новиятъ грузински екзархъ Тесфилактъ (1817—1821) засилилъ дейностьта на мисията. Презъ време на неговото кратко управление приели християнството до 47,000 осетини и др., за които били възобновени или наново построени около 30 църкви. Богослужението въ осетинскитѣ храмове се изъършвало на грузински или арменски езикъ, а въ нѣкои мѣста дори и на гръцки. Екзархъ Теофилактъ се потрудилъ да бѫдатъ преведени на осетински езикъ нѣкои богослужебни книги и Евангелието, което било напечатано въ 1824 год. отъ московския комитетъ на Библейското дружество.

Теофилактовиятъ приемникъ Иона (1821—1932) сѫщо проявилъ мисионерска ревность между осетинитѣ, отъ кои' о останали некръстени до 1000 д. (споредъ Знаменски). Руската мисия почнала да действува и между другитѣ кавказки племена. За три години (1822—1825) тя могла да обърне до 500 планинци, за които били построени или възобновени до 20 църкви съ държавни срѣдства. Изобщо къмъ 1823 год. всички новообърнати възлизали на около 60,000 д. планинци съ 67 енории и 60 свещенослужители, плащани отъ държавата. Отъ 1860 год. почнало да действува Дружество за възстановяване на православното християнство въ Кавказъ, което се намирало подъ покровителството на императрица Мария Александровна.

Грузинскитѣ екзарси усърдно се грижели за развитието на руското духовно учебно дѣло. Теофилактъ положилъ здрава основа (стр. 622). Приемницитѣ му открили нови духовни училища (мѫжки и девически). Така че въ началото на XX в. въ Грузинския екзархатъ имало 660 църковни училища (църковно-енорийски и за грамотность) съ 26070 ученици и 13 училища при манастиритѣ съ 546 ученици, две духовни семинарии (въ Тифлисъ отъ 1. X. 1817 г. и въ Кутаисъ отъ 18. IX. 1894 г.), осемъ епархиални училища (6 мѫжки и 2 девически). За разпространение на народната просвѣта били образувани библиотеки при църквитѣ (въ 1900 год. имало 179 библ.). Благотворителностьта сѫщо така била развивана. Въ 1900 год. имало три болници при манастири въ Сухумската епархия, странноприемница въ Тифлисъ, поддържана отъ девическия Бобдийски манастиръ Св. Нина, 4 епархийски попечителства за беднитѣ духовни лица. Нѣкои грузински екзарси проявявали грижи за запазване на грузинскитѣ църковни старини. Екзархъ Павелъ (1882—1887) основалъ при Сионската катедрала въ Тифлисъ църковно-археологически музей, който къмъ 1901 год. ималъ до 1000 стари ржкописи (отъ VI в. насамъ) и до 3000 др. старини. Мцхетската катедрала, наричана майка на грузинскитѣ църкви, била два пѫти възобновявана (въ 1832—1844 и 1860—1874 год.) Възстановени

били нѣкои стари манастири (Иоано-Зезданийски въ 1849 и 1885 год., Бобдийски въ 1889 год., Шиомгвимски и др). Издигнати били и нови манастири (Новоатонски Симокананитски въ 1879 год., Драндски въ 1885 год., Василиско-Златоустовски въ 1901 год. — все въ Сухумската епархия).

Въ Грузия имало доста сектанти, противъ които църковното управление водѣло усилена борба чрезъ епархийски мисионери и др. мѣрки [43].

Закрилянъ отъ руската държава, грузинскиятъ народъ се освободилъ отъ вѣковната борба срещу мухамеданството, което иначе можело да го погълне. Затова той и не се стремилъ да се откжсне политически отъ Русия. Подъ ржководството пъкъ на Руската църква той придобилъ по-голѣма духовна култура, която именно повишила неговото народностно съзнание. Увеличило се и паството на Грузинската църква, което въ 1900 год. достигало до 1,278,487 д. [44] съ 2455 църкви (отъ тѣхъ 27 съборни), 32 манастири (27 м. и 5 дев.), повече отъ 1900 свещенослужители (свещеници и дякони) [45], около 1370 монашествуващи [46]. Изобщо Грузинскиятъ екзархатъ изпълнилъ своето предназначение — запазилъ православието въ Грузия и го разпространилъ. Ако неговитѣ началници (екзарситѣ) не проявявали понѣкога противогрузински чувства, то Грузинската църква би запазила такива духовни връзки съ Руската църква, каквито въ старо време имала съ Антиохийската патриаршия.

Забележки

[1] Това предание е отъ рода на други грузински сказания: 1) ужъ когато апостолитѣ си разпредѣлили странитѣ за проповѣдь, Иверия се паднала по жребие на св. Богородица; 2) преди това единъ отъ войницитѣ при кръста Господенъ, еврейскиятъ младежъ Елиазъ, получилъ хитона на И. Христа и го занесълъ въ главния иверийски градъ Мцхетъ, въ чийто катедраленъ храмъ била пазена тази светиня; 3) ап. Андрей билъ придружаванъ отъ Симона Кананитъ или Зилотъ, чийто гробъ билъ посочванъ въ планинитѣ на Абхазия. Авторътъ на „Краткая исторія Грузинской церквы" (С. Петербургъ 1843) Платонъ Josseliani, родомъ грузинецъ, предава тѣзи сказания като достовѣрни (стр. 1—7), макаръ че въ предисловието си основателно изтъква, че въ грузинскитѣ лѣтописи се срѣщатъ „частыя анахронизмы, невѣрности, отсюда затрудненія, которыя останавливаютъ всякаго разбирателя лѣтописей".

[2] Грузинскитѣ лѣтописи не я наричатъ пленница. Нѣкои историци мислятъ, че името на проповѣдницата въ Грузия не е било собствено, а нарицателно — отъ латинската дума поппа (девственица или изобщо монахиня). Известно е обаче, че и майката на св. Григория Богословъ (около † 390) се казвала Нона. Поради това може да се мисли, че въ Кападокия и др. съседни области това название се употрѣбявало и като лично име (срв. Josseliani, п. съч., стр. 7, заб. 13).

[3] Това съобщава Руфинъ Аквилейски по разказа на грузинския князъ Бакурий (Bacurius), който билъ на византийска военна служба въ Палестина (къмъ 380 год.) (Historia ecclesiastica, гл. X, у Migne, Patrologia latina, т. XXI, кол. 480).

Името на първия грузински епископъ Иоанъ се знае отъ грузински изворъ („Обръщането на Грузия"). Не е известно, кой иерархъ го изпратилъ или го поставилъ въ Грузия. Споредъ мелхитския монахъ Никонъ отъ XI в., самъ антиохийскиятъ патриархъ Евстатий (324—330), по покана на Константина Велики, отишълъ въ Иверия, покръстилъ народа и имъ поставилъ епископъ (M. Tarchnišvili, Die Entstehung und Entwicklung der kirchichen Autokephalie Georgiens въ сп. Kyrios, Königsberg/Berlin 1940/41, кн. 3/4, стр. 177—178; срв. Josseliani, п. съч., стр. 11—13; R. Janin, Géorgie въ Dictionnaire de Théologie catholique, т. VI$_2$, Парижъ 1924, кол. 1247). Арменскиятъ пъкъ историкъ Моисей (Псевдомоисей) Хоренски отъ VII—VIII в. (въ своята История на Армения) говори, че Грузия била покръстена отъ арменски мисионери, които Григорий Просвѣтитель изпратилъ на св. Нона по нейна молба. Изобщо той и др. арменски историци представятъ, че Грузия отначало била подчинена на Арменската църква. Tarchnišvili смѣта, че грузинцитѣ били принудени да се обръщатъ за епископи къмъ съседнитѣ народи — арменцитѣ или сирийцитѣ. Споредъ него, вѣроятно е било третиятъ грузински епископъ Иовъ да е билъ ржкоположенъ отъ арменския католикосъ Нерзесъ (около 362—373), чийто дяконъ билъ той (п. съч., стр. 179).

За дейността на Евстатия Антиохийски или на Григория Просвѣтитель въ Грузия не споменава никой древенъ църковенъ историкъ (Руфинъ, Сократъ и др.).

Сжщо не е установено, че Грузинската църква отначало била подъ ведомството на арменския католикосъ (срв. Janin, п. ст., кол. 1248—1251; Tarchnišvili, п. ст., стр. 179 и 189 заб. 44). Можемъ да се съгласимъ, обаче съ Janin (п. ст., кол. 1247), че, по поржка на Константина Велики, Евстатий Антиохийски поставилъ първия епископъ на Грузия, възъ основа на своето юрисдикционно право въ цѣлия Изтокъ (Orient) (безъ Египетъ), и съ това Грузия станала подведомствена на антиохийския престолъ.

Изолирано стои съобщението на кизичкия епископъ Геласий (около 475 год.), че цариградскиятъ епископъ Александръ (къмъ 325—338) изпратилъ първия епископъ въ Грузия.

[4] Не се знае точно годината, когато Иверия приела християнството, Ако Евстатий Антиохийски наистина поставилъ първия грузински епископъ

това е станало между 325 и 330 год. Въ всѣки случай Иверия се покръстила преди смъртьта на Константина Велики († 337).

[5] Tarchnišvili се сили да докаже, че Грузинската църква почнала да се намира подъ ведомството на антиох. патриархъ, отъ когато нейниятъ представитель станалъ католикосъ (между 472—484 год.), а до тогава била оставяна сама на себе си и се колебаела между Арменската и Сиро-персийската църква (п. съч., стр. 179, 185, 187). Обаче, споредъ единъ грузински паметникъ отъ XIV в., когато грузинскиятъ царь Вахтангъ се обърналъ къмъ царигр. патриархъ да постави католикосъ въ Грузия, царигр. патриархъ му отказалъ и го насочилъ да се обърне къмъ антиохийския патриархъ, понеже „Картлия (днешна Грузия), Изтокъ и Северъ" отъ древно време канонически сѫ зависѣли отъ него (п. сп., стр. 183). Срв. и тукъ заб. 3 и 4 за Евстатия Антиохийски.

[6] Споредъ известия отъ XI в. (на грузинския монахъ Ефремъ Млади и мелхитския монахъ Никонъ), въ времето на императора Константинъ Копронимъ (741 775) двама грузински пратеници — монаси дошли при антиохийския патриархъ Теофилактъ (около 744—751) и му съобщили, че отъ времето на антиох. патриархъ Анастасий († 610) Грузия нѣмала католикосъ поради дълѓия пѫть и страхъ отъ арабитѣ. Затова тѣ искали да се признае Грузинската църква за автокефална. Патр. Теофилактъ позволилъ съ съборно постановление, грузинскиятъ католикосъ въ бѫдеще да бѫде ржкополаганъ отъ грузинскитѣ епископи, но съ задължение да споменава името на антиох. патриархъ въ богослужение и да му изпраща годишенъ данъкъ. Въ случай на смутове въ Грузинската църква, патриархътъ си запазилъ правото да отправя свой екзархъ въ Грузия (срв. Tarchnišvili, п. сп., стр. 187). Католикосъ Арсений (855—882) билъ избранъ отъ клира и народа и ржкоположенъ отъ грузинскитѣ епископи (п. стр.).

[7] Споредъ житието на св. Григорий Ханджийски, написано отъ Гер. Мерчулъ и издадено отъ Н. Марръ (С. Петербургъ 1911); вж. цитатъ у M. Tarchnišvili, п. сп., стр. 187—188.

[8] Вж. Migne Patr. gr., т. 137, кол. 320. Споредъ Tarchnišvili, антиох. патриархъ Петъръ не е издалъ и нѣмало защо да издава подобно съборно решение, защото „Грузинската църква поне презъ IX в. била напълно свободна и автокефална (п. сп., стр. 190). Т. погрѣшно мисли, че презъ VIII в., при антиох. патриархъ Теофилактъ, Грузинската църква получила „пълна и окончателна (endgültige) автокефалия" (п. сп., стр. 187).

Janin смѣта, че това билъ монофизитскиятъ антиохийски патриархъ Петъръ Фулонъ, а не антиох. патриархъ Петъръ отъ XI в. (п. ст., кол. 1253), но, както забелязва и Tarchnišvili, макаръ и да е склоненъ да приеме първото мнение (п. сп., стр. 189), Валсамонъ не би нарекълъ единъ еретикъ „светейши патриархъ".

[9] Споредъ Соколовъ, името на антиохийския патриархъ се споменавало въ време на богослужение не поради каноническа зависимость на Грузинската църква отъ него, „а въ знакъ единенія въ вѣрѣ и братскаго общенія между католикосами и патріархами, какъ это и у насъ практикуется относительно восточныхъ патріарховъ". И цариградскиятъ патриархъ — разсѫждава той — се ползува съ по-голѣмъ мораленъ авторитетъ въ православния свѣтъ, много пѫти е взималъ участие въ избирането на източни патриарси (антиох., иерусал. и алекс.), обаче това не доказва, че източнитѣ патриаршии зависятъ отъ царигр. престолъ, „а есть лишь фактъ братской помощи и содѣйствія въ затруднительномъ положеніи". Авторътъ смѣта, „что и отношеніе Грузинской церкви къ Антіохійскому патріарху было (съ XI вѣка) чисто моральное, безъ какой-либо зависимости формальнаго значенія" (Церковныя Вѣдомости, 1906 год., стр. 251). Сѫщо и проф. Лотоцки, цитувайки мнението на Соколовъ и на проф. Палмовъ, приема, че автокефалностьта на Грузинската църква се смѣта за несъмненъ фактъ (п. съч., стр. 31—32).

Споменаването на всичкитѣ източни патриарси наистина е изразъ на вѣрско единение и братско общение, а не на каноническа зависимость. То е равнозначно по смисълъ на израза „всякое епископство православныхъ", защото четирмата източни патриарси олицетворяватъ Православната църква.

Нѣма такова значение обаче споменаването на името само на единъ висшъ иерархъ. Напр., споредъ фермана, българскиятъ екзархъ е длъженъ да споменава името на цариградския патриархъ, несъмнено въ знакъ на зависимость отъ него. Иларионъ Макариополски и други български архиереи (отъ 1860 год. нататъкъ) престанали да споменаватъ името на царигр. патриархъ въ знакъ на това, че не признавали неговата власть. По сѫщата причина бълг. екзарси Антимъ и Иосифъ не изпълнявали задължението на фермана.

Споменатиятъ М. Tarchnišvili отрича, че Грузинската църква презъ IV—V в. била подведомствена на антиохийската патриаршия (п. сп., стр. 178). Мелхитскиятъ монахъ Никонъ отъ XI в. съобщава, че по искане на Константина Велики антиохийскиятъ „патриархъ" Евстатий посетилъ Грузия, покръстилъ я, поставилъ ѝ католикосъ и го подчинилъ на антиох. престолъ (стр. 628, заб. 3). Сѫщото твърди и яковитскиятъ патриархъ Михаилъ Сириецъ (1166—1199). Въ тѣзи късни известия можемъ да се съмняваме, но не може да се отхвърля съвсемъ съобщението на антиохийския патриархъ Иоанъ († 648), че по-рано католикосътъ на перситѣ, тоя на арменцитѣ, на Гурзанъ (Грузия) и Аранъ били подчинени на антиох. престолъ до смъртьта на католикоса Бабай († къмъ 484).

Въ единъ съборъ, свиканъ въ Селевкия (Персия) въ 419 год. отъ персийския католикосъ Маръ Jahbullaha, участвували и „епископи на Gurzan". Понеже тогава Грузия, споредъ Tarchnišvili, била подъ персийска власть, той приема, че въ началото на V в. Грузинската църква „фактически образувала часть отъ Сиро-персийския католикосатъ и може би и канонически зависѣла отъ него", докато грузинскиятъ царь Вахтангъ († 502) основалъ грузински католикосатъ между 472 и 484 год. (п. сп., стр. 179 и 185). Персийската църква — казва Т. — обаче не зависѣла вече къмъ 423—424 год. отъ Антиох. патриаршия (п. сп., стр. 178). Ако приемемъ, че къмъ 419 год. Грузия влизала въ диоцеза на Персийската църква, то чрезъ нея и тя била подъ върховната власть на антиох. патриархъ. Остава въпросътъ: следъ като Персийската църква се освободила отъ Антиох. патриаршия, дали и Грузинската църква постигнала сѫщото. Tarchnišvili смѣта, че тя останала подъ властьта на персийския католикосъ до края на V в., и, следователно, не е зависѣла отъ Антиох. патриаршия. Ако било тъй, то тя би останала несторианска, както и Сиро-персийската. Между това Т. иска да ни убеди, че царь Вахтангъ се обърналъ къмъ антиохийския патриархъ Петъръ Фулонъ — монофизитъ (468—471, 475—477, 485—488) и отъ него получилъ монофизитски епископи начело съ католикосъ (п. сп., стр. 185).

[10] Срв. очерка на Janin, п. ст., кол. 1253—1254.

[11] Споредъ грузинскитѣ лѣтописи („Обръщането на Грузия", „Животътъ на Грузия"), царь Вахтангъ се намиралъ въ лоши отношения съ грузинския архиепископъ Михаилъ и поискалъ отъ Византия другъ архипастиръ въ чинъ католикосъ (патриархъ). Антиохийскиятъ патриархъ поставилъ Петра, ученикъ на Григория Богословъ, за католикосъ и заедно съ него дванадесеть епархийски епископи. Единъ отъ тия епископи билъ монахъ Самуилъ, който после станалъ грузински католикосъ. Нѣкои историци приематъ, че именно антиох. патриархъ Петъръ Фулонъ е създалъ Грузинския католикосатъ (патриаршия) между 472 и 484 год., като поставилъ монофизитска иерархия (Tarchnišvili, п. сп., стр. 184—185; срв. Janin, п. ст., кол. 1252—1253; тукъ заб. 9).

Това твърдение е основано на предположението, че монофизитътъ Петъръ Иверецъ († 488), маюмски епископъ, билъ посрѣдникъ между грузинския царь Ватхантъ I и антиохийския патриархъ Петъръ Фулонъ и че враждата между Ватханга и архиеп. Михаила се дължала на вѣроизповѣдни различия. Освенъ това, ако вториятъ грузински католикосъ Самуилъ билъ на престола около 472 год. (преди смъртьта на св. Шусаникъ, срв. Tarchnišvili, п. съч., стр. 184), то неговиятъ предшественикъ Петъръ действувалъ по-рано. Най-после грузинскиятъ изворъ „Животътъ на Грузия" смѣта първия католикосъ Петъръ за православенъ, та затова казва за него, че билъ ученикъ на св. Григория Богословъ и последниятъ го препоржчалъ на царь Вахтанга за грузински католикосъ. Сѫщо и царь Вахтангъ е

представенъ за православенъ: явили му се на сънь св. Нина, Григорий Назианзинъ и Константинъ (извадки отъ паметника у Tarchnišvili, п. сп., стр. 182).

[12] Тоя съборъ е приелъ енотикона на импер. Зенона отъ 482 год. Отъ 33 иверийски епископи деветь души отказали да приематъ решението на двинския съборъ (Tarchnišvili, п. сп., стр. 185). Иверийски епископи участвували и въ арменския съборъ, който билъ свиканъ въ 491 год. въ Вагхаршапатъ и отхвърлилъ Халкидонския съборъ.

[13] De bello persico, l. I, c. XII. Прокопий съобщава сжщо, че иверийцитѣ имали въ Иерусалимъ свой манастиръ, който билъ възобновенъ отъ Юстиниана Велики (De aedificiis, I, IV. c. VII; l. V, c. IX). Споредъ единъ паметникъ отъ VII в., въ 574 год. иверийцитѣ и албанитѣ отказали да прибавятъ къмъ трисветата пѣсень монофизитскитѣ думи „който бѣ разпнатъ за насъ". За православието на грузинцитѣ говори и фактътъ, че грузински монаси и поклонници се стичали при подвижника Симеонъ Млади отъ VI в., голѣмъ противникъ на монофизитството (срв. Tarchnišvili, п. сп., стр. 185—186, заб. 33).

[14] Понеже грузинцитѣ поддържали халкидонския съборъ, арменскиятъ католикосъ Аврамъ, на събора въ Твинъ (Двинъ) отъ 596 или 597 год, ги отлжчилъ отъ църквата и забранилъ на своитѣ пасоми да отиватъ въ Мцхетъ на поклонение предъ кръста съ честно дърво. Отъ своя страна и грузинскиятъ католикосъ Кирионъ забранилъ на грузинцитѣ да посещаватъ арменскитѣ светини въ Вагхаршапатъ. По тоя случай Кирионъ отправилъ писмо до папа Григорий Велики (590—604), който го поздравилъ за това съ послание (Migne, Patr. lat., т. LXXVII, кол. 1204; срв. Janin, п. ст., кол. 1250—1251).

[15] Първиятъ католикосъ грузинецъ билъ Сава (542—557) (Janin, кол. 1252; Tarchnišvili. п. сп., стр. 186).

[16] Гореспоменатитѣ светии Давидъ, Константинъ и Арчилъ, св. Або Тифлиски (къмъ 786 год.), св. князъ Константинъ († 853), епископътъ на Урбниси св. Неофитъ (Janin, п. ст., кол. 1253).

[17] Josceliani, п. съч., стр. 66.

[18] Валсамонъ осжжда иверийцитѣ за тия обичаи (срв. Josceliani, п. съч., стр. 134—135).

[19] Срв. Tarchnišvili (п.сп., стр. 191). Твърди се, че въ Грузия чакъ до края на XII в. продължавали да споменаватъ въ богослужение името на папата заедно съ имената на източнитѣ патриарси (Janin, п. ст., кол. 1258). Това съобщение ми се вижда съмнително. Откжсната отъ Западна Европа, Груз. църква едва ли могла да знае, кой билъ на римския престолъ. Сжщо не може да се поддържа мнението на Tarchnišvili, че Грузия късно и постепенно се отдѣлила отъ Римъ, едва ли не чакъ въ 1240 год., отъ когато имаме първото известие (п. стр.). Тя фактически била отдѣлена, щомъ не поддържала сношения съ Римъ. Пръвъ папа Хонорий III влѣзълъ въ връзка съ Грузия въ 1224 год.

[20] Janin, п. ст., кол. 1254—1255.

[21] Споредъ грузинското предание, св. Нина била изпратена отъ Иерусалимъ за проповѣдь въ Грузия (Tarchnišvili, п. сп., стр. 189). Грузинцитѣ известно време сж получавали миро отъ Иерусалимската патриаршия.

[22] По-важни манастири сж били Зедадзнели, основанъ отъ водача на сирийскитѣ монаси Иоанъ Зедадзнели и разрушенъ отъ турцитѣ селджуци презъ XII в.,; Гареджели, основанъ отъ св. Давидъ, и Мгвимели, основанъ отъ св. Хио (Janin, п. ст., кол. 1255).

[23] Иверскиятъ манастиръ билъ основанъ къмъ 971 год. отъ единъ велможа на грузинския царь Давидъ I Куропалатъ по име Иоянъ, който порано се подвизавалъ на планината Олимпъ; Бачковскиятъ — въ XI в. отъ грузинеца Пакурианъ, византийски военачалникъ въ Тракия. И двата манастира въ турско време били завзети отъ гърцитѣ. Къмъ края на XI в. грузинцитѣ построили манастиръ „Св. Яковъ Стари" въ Иерусалимъ, но после имъ го отнели арменцитѣ (Janin, п. ст., кол. 1256 и 1257). Грузинцитѣ държали иерусалимския манастиръ „Св. Кръстъ" до 1685 год., когато го завладѣли гърцитѣ.

[24] Грузинцитѣ имали и гражданска азбука. Смѣта се, че тя е по-стара (ужъ била въведена отъ царь Фарнавазъ въ края на IV в. пр. Хр.) и отъ нея произлѣзла църковната. Грузинското писмо има сходство съ арменското. Затова у арменцитѣ се появило предание, че Месробъ (въ началото на V в.) е изнамѣрилъ не само арменската азбука, но и грузинската (църковна), като превелъ свещенитѣ книги на грузински езикъ. Известна прилика има между старобълг. азбука глаголица и грузинската гражд. азбука.

[25] Въ библиотеката на Иерусалимската патриаршия се пазятъ (въ 1913 год.) 147 грузински ржкописи, повечето отъ които принадлежали на манастира Св. Кръстъ. Въ 1867 год. въ Атонъ се наброявали 191 груз. ржкописи (съчиненията на св. Атанасий Велики, св. Василий Велики, Григорий Богословъ, св. Иванъ Златоустъ, св. Иванъ Дамаскинъ, множество жития и пр.).

[26] Сведенията за духовния животъ сж взети изъ п. ст. на Janin, Dict. de Théol. cath., VI 1, кол. 1254—1257, 1274—1277.

[27] Josceliani (п. съч., стр. 86) се съмнява, че при царь Александра I Грузия се раздѣлила на три царства.

[28] Josceliani, п. съч., стр. 97 и 105—107: царе на Карталиния Ростомъ (1634—1658), усиновениятъ отъ него наследникъ Вахтангъ, преименуванъ Шахнавазъ (1658—1660) и др. Срв. Janin, п. ст., кол. 1257.

[29] Една отъ причинитѣ на това разцѣпление ще да е било политическото раздѣление на Грузия или поне то го закрепило. Споредъ Janin, вѣроятно е, че антиохийскитѣ патриарси се опитали да използуватъ политическото раздѣление въ Грузия, за да подчинятъ поне една часть отъ нея (п. ст., кол. 1261—1262). Фактитѣ, които се посочватъ, показватъ, че антиох. патриарси поддържали западно-грузинския католикосатъ, но не говорятъ, че тѣ сж го създали.

[30] Св. царь Димитъръ, убитъ по заповѣдь на монголския ханъ Хулагу (той билъ сжщиятъ царь, който по-рано пилѣелъ църковния имотъ, но после доброволно се явилъ при монголския повелитель, за да спаси народа си отъ неговия гнѣвъ); мжченици отъ XVII в. свещеникъ Теодоръ, карталинскитѣ (грузински) царе Георги и Симеонъ, отровени отъ перситѣ, карталинскиятъ царь Луарсабъ II (1603—1616), кахетинската царица Кетеванъ (Josceliani, п. съч., стр. 101—102; Janin, п. ст., кол. 1259, 1272—1273).

[31] Освенъ горепосоченитѣ събори, съ изправителна дейность се занимали още: съборътъ, свиканъ отъ католикоса Антоний I (1744—1755, 1763—1788) за изправление на общественитѣ нрави и частно за брака; съборътъ, свиканъ отъ царь Ираклия II подъ председателството на католикоса Иосифъ (1755—1763), приелъ законъ отъ 11 члена за дисциплината на клира.

[32] Споредъ Janin — не по-малко отъ 25 храма (п. ст., кол. 1264).

[33] Относно сведенията въ т. абвг вж. Josceliani, п. съч., стр. 86, 90 заб. 73, 106, 109, 117, 120—125; Janin, п. ст., гл. XI—XIV, XV, XXIII. Срв. изобщо по цѣлия очеркъ до тукъ И. Соколовъ, Грузія, въ Православная богословская энциклопедія, т. IV, Петроградъ 1903, кол. 753—764; П. И. Малицки, История на християнската църква, ч. III, прев. М. Поповъ, София 1932, стр. 64—69; Протопресв. Цанковъ, Положението и уредбата на найновитѣ православни църкви, стр. 34—37; Лотоцький, п. съч., стр. 31—32.

[34] П. Знаменскій, Руководство по церковной исторіи, изд. 5, Казань 1888, п. съч., стр. 328, 374—375, 463. Още при преговоритѣ Екатерина Велика предложила: „Чтобы болѣе сей народъ привязать къ Россіи, то бы весьма полезно іерархію ихъ привязать къ нашему синоду, архіепископа же католикоса поставить степенью въ россійской церкви между первыми“. Въ чл. 8 на договора отъ 1783 год. се казва: „Ея императорское величество соизволяетъ, чтобы католикосъ или начальствующій архіепископъ грузинскій состоялъ мѣстомъ въ числѣ россійскихъ архіереевъ въ 8-й степени, именно после тобольскаго, жалуя ему навсегда титулъ члена святѣйшаго синода, о управленіи же грузинскія церкви и отношеніи, каковое долженствуетъ быть къ синоду россійскому, о томъ составить особый артикулъ“ (по цитата у Лотоцький, п. съч., стр. 32).

[35] A. Lamberti, който като мисионеръ пребивавалъ въ Грузия отъ 1630 до 1649 год., посочва 76 епископи, отъ които 20 въ областьта Картли

(Карталиния, сѫщинска Грузия), 20 въ Кахетия, 19 въ Самцкхе или всичко 59 въ Източна Грузия, 10 въ Мингрелия, 4 въ Абхазия и 3 въ Гурия или всичко 17 въ Западна Грузия (подъ имеретинско-абхазкия католикосъ). Вж. Janin, п. ст., кол 1263 (посочва по съчинението Sacra Storie dei Colchi, Неаполъ 1657). Но, както бележи и Janin, презъ XVII в. много отъ тѣзи епархии не сѫществували.

[36] Въ 1764 год. Екатерина Велика раздѣлила епархиитѣ въ Великорусия на три класа: 3 епархии отъ I кл., 8 отъ II класъ и 15 отъ III класъ (Знаменскій, п. съч., стр. 361).

[37] Въ императорския указъ се оправдавало уволнението на католикоса по следния начинъ: „По присъединеніи Грузіи къ державѣ всероссійской естественно долженствовала и церковь грузинская поступить въ вѣдомство святѣйшаго правительствующаго синода. Не совмѣстно было бы съ новымъ управленіемъ оставаться католикосу въ Грузіи“ (цит. у Лотоцький, п. съч., стр. 33).

[38] Въ молбата си тѣ най-напредъ изтъквали лошитѣ последици отъ подчиняването на Грузинската църква. Църковнорелигиозниятъ животъ на грузинския народъ напълно се разстроилъ. Грузинскиятъ народъ изгубилъ въ лицето на католикоса „духовния царь на страната“, своя „естественъ ходатай и покровитель“. „Многовѣковни катедри се упразднили, забележителни въ археологическо отношение храмове се разрушили, манастири запустѣли, училищата при тѣхъ се затворили, а открититѣ вмѣсто тѣхъ чисто руски духовни учебни заведения почнали да пускатъ съвсемъ неподготвени за грузинскитѣ енории кандидати за свещенство“. Свещеницитѣ нѣмали обаянието на предишнитѣ грузински пастири. Поради това се случвало тѣ да бѫдатъ оскърбявани и убивани; да бѫдатъ изгонвани не само пастири, но и архипастири; да се разграбватъ и подпалватъ вѣковни светини.

Просителитѣ били убедени, че Грузинската църква си остава канонически автокефална, „защото нѣма и не би могла да има съборно постановление за унищожение на нейната автокефалия“. Тѣ съзнавали, че „само свободно самоуправляващата се църква може да поддържа у своитѣ чеда пълна, синовно-чиста вѣра въ нея и напълно да обладава необходимия за осѫществение на своето високо божествено призвание гласъ, отъ който биха горѣли човѣшкитѣ сърдца“ и че най-после за независимото сѫществуване на Църквата сѫ необходими срѣдства. Възъ основа на всичко това тѣ искали: 1) да се върнатъ автокефалнитѣ права на Иверийската църква и да се възстанови Мцхетско-Иверийскиятъ католикосатъ въ неговитѣ предишни предѣли (губернитѣ Тифлиска, Кутаиска, Батумска, часть отъ Черноморската губерния — Абхазия, Самурзахово и Закатalски окрѫгъ) начело съ католикосъ; 2) да се възстанови изборното начало при замѣстване на освобождаванитѣ свещенослужителски мѣста; 3) да се учреди свещенъ Синодъ при католикоса и подъ негово председатслство, а при епархийскитѣ архиереи — свѣти отъ духовни и свѣтски лица, избираеми за опредѣленъ срокъ; 4) да се съсрѣдоточи въ свещения Синодъ при католикоса висшето управление на всички църкви, манастири, духовенство, духовни учебни заведения и благотворителни учреждения и 5) да се върнатъ на Иверийската църква всички църковни имоти, които сѫ минали подъ държавно (казённое) управление“ (у Лотоцький, п. съч., стр. 35—36). Тая молба била напечатана въ „Церковныя вѣдомости“, Петербургъ 1906, № 2.

[39] Въ съставъ председатель московскиятъ митрополитъ Владимиръ, кіевскиятъ митрополитъ Флавианъ, владимирскиятъ архиепископъ Николай (по-рано екзархъ на Грузия) и епископитѣ-грузинци сухумски Кирионъ и имеретински Леонидъ.

[40] Св. Синодъ намѣрилъ, че епархийскитѣ епископи въ Грузинския екзархатъ (имеретински, гурийско-мингрелски и сухумски) нѣмали пълна епископска власть, понеже сѫдебнитѣ и бракоразводнитѣ дѣла, издаването на метрически записи и др. дѣла били „съсрѣдоточени въ Грузино-Имеретинската синодна контора“. Въ нѣкои църковни училища не се обръщало достатъчно внимание на грузинския езикъ, сѫщо и въ духовно-учебнитѣ заведения, поради което излизали неподготвени пастири. Като взелъ предъ видъ това, Св. Синодъ опредѣлилъ: 1) да се образуватъ при епарх. епископи

„епархийски управления" отъ три духовни лица, избрани отъ епископа и утвърдени отъ екзарха на Грузия, съ право да разглеждатъ всички дѣла, които, по устава на духовнитѣ консистории въ Русия, сж отъ ведомството на епархийскитѣ началства; 2) Синодната контора, въ съставъ отъ трима постоянни членове, „да изпълнява функциитѣ на духовна консисторія при екзарха", а въ съставъ на всичкитѣ епископи въ екзархата да бжде „църковно учреждение, на което сж подведомствени всичкитѣ епархии на екзархата"; 3) да се засили въ духовнитѣ учебни заведения изучаването на църковния грузински езикъ и мѣстното църковно пѣние, както и обучението на възпитаницитѣ да проповѣдватъ на мѣстнитѣ езици; 4) да се състави комисия, която да преведе Библията на мѣстнитѣ езици.

[41] Лотоцки е предалъ изцѣло и синодното решение, и писменитѣ протести на двамата епископи-грузинци (п. съч., стр. 37 и 39).

[42] За т. абв вж. С. Рункевичъ, Русскій Экзархатъ, Православния богосл. энциклопедія, т. IV, стр. 715 сл.; Исторія христіанской церквы въ XIX вѣкѣ, изд. А. П. Лопухинъ, т. II, кн. II, Исторія славянскихъ церквей въ XIX вѣкѣ, стр. 572—576 и 757—758; Janin, п. ст., гл. XV и XVI; Протопр. Цанковъ, п. съч., стр. 37—41, 44—45; Лотоцький, стр. 32—41; Tarchnišvili, п. сп., стр. 192—103. Църк. устройство е описано главно по сведенията. у Лотоцки и Тархнишвили, който посочва и уставъ на Груз. църква отъ 1921 год.

[43] Въ 1900 год. до 50,000 д. въ Грузинската или Карталинско-Кахе0 тинска епархия. Отъ тѣхъ до 32000 били молокани, до 7000 духоборци, до 6000 скачащи (прыгуны), до 4000 сжботници, повече отъ 2000 баптисти, до 2000 жидовствуващи, до 200 иеговисти, до 20 старообрядци (С. Рункевичъ, Грузинскій Экзархатъ, Богосл. энциклопедія, т. IV, кол. 739).

[44] Срв. Знаменскій, п. съч., стр. 463—465; Рункевичъ, п. ст., кол. 723 сл. Споредъ Janin (по сведения на грузинци), къмъ 1913 год. въ Кавказъ имало най-малко $2^1/_2$ милиона грузинци християни съ 2055 енории (п. ст., кол. 1269).

[45] Споредъ статистиката на С. Рункевичъ, протоиереи 62, свещеници 1647, дякони 231, свръхщатни 3 протоиереи, 68 свещеници, 8 дякони (Правосл. богосл. энцикл., таблица и кол. 737—738).

[46] 615 монаси, 118 монахини, 573 послушници и 163 послушнички. Кратки сведения за манастиритѣ въ Грузия вж. С. Рункевичъ, п. ст., кол. 745—750). Споредъ Janin (п. ст., кол. 1268), има 34 манастири (27 м. и 7 дев.). Високо се почита Мцхетскиятъ манастиръ, чиято църква „Св. Нина", по предание е отъ началото на християнството въ Грузия и до 1811 год. била катедрала. Сжщо и Бобдийскиятъ манастиръ, понеже се вѣрва, че тамъ е гробътъ на св. Нина.

ПОКАЗАЛЕЦЪ

Абази, грузинско племе 610.
Абазъ I, персийски шахъ (1577—1628) 615, 616.
Абасиди, арабска династия, 56, 157, 158, 159, 160, 285, 611.
Абасъ, родоначалникъ на арабска халифска династия 72
Абасъ паша (1850—1853), египетски хедивъ 309
Абдъ-алъ-Азисъ, египетски управитель 284, 285
Абдаллахъ, иерусалимски управитель 56; палестински паша 77
Абдаллахъ ибнъ-елъ Фади (XI в.), писатель 171
Абдъ-алъ-Маликъ(=Абдъ-елъ-Меликъ), арабски халифъ (685—705) 55, 72, 156, 157, 160, 172, 284
Абд-елъ-Мелекъ (= Абдъ-алъ-Меликъ), арабски халифъ 552
Абдулъ Азисъ, турски султанъ 91, 493.
Абдулахъ, арабски военачалникъ 285
Абдулъ Меджидъ, турски султанъ 82, 83, 491, 492, 493.
Абдулъ Хамидъ (1876—1909) турски султанъ 91, 495, 496.
Абулъ-Абасъ-Шефахъ, арабски халифъ (750—754) 285
Амбетско училище въ Каиро 343
Амбетъ, фамилия въ Каиро 343
Абисиния (Етиопия) 210, 227, 261, 236, 265, 334, 360.
Абисинци 80, 329
Abbot Георги, кентерберийски архиепископъ 332, 345, 506
Абу Жафаръ-алъ-Мансуръ, арабски халифъ (754—775) 157
Абукиръ (по-рано Канопъ), градъ въ Египетъ 268
Абуна, название на църковния началникъ въ Абисиния 335
Аба Саба, християнинъ 177
Абу Саидъ, сирийски емиръ 159
Абхазия, область въ Грузия 615, 616, 628, 633
Авва Илия 54
Авва Полихроний 54
Авгаръ, едески царь 161
Авгаръ VIII Варъ Маану (189—216), едески царь 107
Авгаръ Ухама, едески царь 118, 119
Авгинъ (или Евгенъ, Евгений), хритс. подвижникъ 142, 155
Августинци, катол. орденъ 504, 513
Авда, велможа въ Едеса 119
Авелъ, братъ на Каина 443
Аверова гимназия въ Александрия 338
Аверово девическо училище 338
Аверовъ, даритель 358
Авилий алекс. епископъ (83—95), 210, 227
Авиньонъ (Франция) 445
Авксентий Медноланski 153
Авонутихъ, селище 365
Авраамова жена 248, религия 72
Авраамъ, арменски католикосъ 631; иерусалимски патриархъ 68
Авраамъ Протоспатарий, писатель 171
Аврамий, несториански католикосъ 158
Авранитида, область 23
Аврелианъ, римски императоръ 109
Австралия 192, 535, 536
Австрия 489, 490, 494, 502
Австро-Унгария 535
Австрийски посланикъ въ Турция 190
Австрийски сърби 89
Автартодокети въ Александрия) 266
Автартодокетско учение 139
„Автокефални“ (αὐτοκέφαλοι) архиепископии въ Цариград. диоцезъ 477; православни църкви 76, 86
Авторитетни бранители на православието Василий Велики, Григорий Богословъ и Григорий Ниски 379
Αὐτόθεος, терминъ на Оригена 37
Автоликъ, езичникъ 114, 120
Автономия на гръцкитѣ училища въ Турция 526
Ага Мухамедъ ханъ, персийски шахъ 615
Агавъ, пророкъ 104, 370
Агапий, антиох. патриархъ (978—996) 161, 267, 295, 303; мжченикъ 16; атонски монахъ 530
„Ἀγαπητὸς ἀδελφὸς“, обръщение на Оригена до Юлий Африканецъ 21
Агапитъ, папа (535—536) 138, 392, 393
Агатангелъ, цариградски патрнархъ (XIX в.) 522, 589
Агатоннка, мжченица 365
Агнеса, византийска императрица 443

Агодардъ, лионски епископъ-иконоборецъ 417
Агрикола, кесарийскн епископъ (въ Палестина) 33
Агрипа II, иудейски царь 25
Агрипинъ, александрийски епископъ (166—178), 210
Адамъ, прародитель 30
Адамъ Кадмонъ, гностическо понятие 111
Адамантъ Кораи, гръцки ученъ 525, 530, 531
Адеодатъ, папа (672—676) 399
Адисъ Абеба, столица на Абисиния 349
Адрианополска митрополия 481
Адрианъ, римски императоръ(117—138) 13, 26, 30, 32, 45, 110, 364, 369
Адрианъ I, папа (777—795) 412; — II, папа 168, 421, 422; — III, папа (884—885) 423
Adversus haereses, съчинение на Епифания Кипърски 27, 28, 29
Аеций, водитель на аномианитѣ 125, 126, 152, 377, 466; валентиниански епископъ 549
Аеций Лидски (или Диосполски) 278
Азербейджанъ, область въ Кавказъ 624
Азбучна синтагма 475
Азия (материкъ) 25, 107, 112, 114, 116, 159, 165, 233, 284, 331, 476, 478, 481, 505, 546, 563
Азия, Азия проконсулска (административна провинция, Asia proconsularis, Ефеско-Смирненска область) 114, 363, 365, 372, 383, 404
Азийски диоцезъ 253, 389
Азотъ, градъ въ Палестина 3, 22
Азъ-Забеданъ, градъ 203
Акабски заливъ 590
Акакиани 37, 125, 126, 152
Акакиева, акакианска схизма (484—519) 42, 43, 137, 263, 390, 391, 405
Акакий, александрийски военачалникъ 282; верийски (алепски) епископъ 129, 131, 132, 153, 154, 248, 252, 402; кесарийски митрополитъ въ Палестина 36, 37, 126, 128, 150, 152, 377, 378; мелитински епископъ 133; цариградски патриархъ (471—489) 42, 54, 137, 263, 390, 391, 405
Акатистъ на св. Богородица 466
Аквилея 239
Акефали (ἀκέφαλοι), секта въ Египетъ 256
Акила, апостолски сътрудникъ 363; гръцки книжовникъ 222
Акимитско подвижничество 455
Акиндинити 461, 475
Ἀκυϊσγράνης = Aix, градъ въ Галия 39
Аккарска (или Аркадийска) епархия 189, 196, 201
Аккаръ, градъ въ Сирия 201, 206
Акискъ, градъ 205
Актисти (монофизити) 282
Аксомида, градъ 282
Аксомска епархия 360
Akhtal, дворцовъ пѣвецъ 156
Алавердско-Кахетинска епархия 621
Алавердъ, градъ въ Грузия 614
Алани, народъ въ Кавказъ 73
Allatius L., авторъ 175
Албанн, племе на Каспийско море 610, 631
Албания 492, 495, 534
Албинъ, римски прокураторъ въ Палестина 6, 25
Александрийска архиепископия 348; богословска школа 19, 48, 115; гръцка община 316, 337—339, 340, 341, 358, 369, 371; катедра 36, 232, 237, 241, 256, 262; литургия 304; патриаршия 43, 65, 184, 208, 267, 289, 290, 294, 296, 299, 301, 305—311, 313, 316—322, 325, 326, 327, 329, 333, 335, 336, 339—343, 345—348, 350, 352, 356—359, 566, 593, 596, 598, 608; хроника 361, 371; църква 30, 36, 85, 107, 114, 129, 138, 183, 208, 210, 212, 213, 218, 219, 226, 228, 229, 232, 234—236, 248, 249, 252, 259, 261—263, 265, 268, 269, 273, 276, 284, 286, 288—290, 292—294, 297—300, 302—303, 307, 311, 313—318, 320—322, 325—328, 330, 333, 339—342, 344, 345, 347, 349, 350, 354—356, 428, 500, 510
Александрийски богослови 220; гностицизъмъ 214; диоцезъ 42, 43, 216, 228, 260, 349, 599; евреи 208; езичници 244; епископи отъ II и III в. 210; кодекси на Библията 507; митрополити (= патриарси) 52; монаси 248, 263; презвитери въ Цариградъ 247; образовани жители и християни 213, 232; учители 277; проповѣдници 210; синагоги 226
Александрийски съборъ въ 320—321 год. 35, 52, 53, 122; въ 362 год. 152; въ 457 год. 262
Александрийско богослужение 299; катихизическо училище 21, 217, 220, 221, 223—225; унозрително богословие 144
Александрийски патриарси, избирани въ Цариградъ 352; родомъ или клирици отъ Цариград. диоцезъ 351; участвували въ избори на иерусал. патриарси 354

Александрия, 12, 14, 16, 19, 21, 25, 35, 45, 47, 74, 101, 103, 124, 125, 127, 132, 138, 141, 144, 150, 152, 153, 191, 192, 208—214, 219—221, 223, 224, 226—234, 236—247, 250, 252, 256, 261—263, 266, 268, 270—276, 281, 282, 284, 285, 287, 288—290, 295, 297, 299—308, 305, 309—311, 314—320, 322, 324, 327, 331, 333, 336—342, 344, 347, 349—351, 353, 354, 357, 358, 360, 363, 383, 384, 387, 389, 396, 404, 461
Александъръ, визант. князъ 425
Александъръ I, грузински царь (1414—1442), 610, 614, 615, 616, 617
Александръръ I, руски императоръ 615, 621, 632; II, руски императоръ 325; III, руски императоръ 325
Александъръ Авилски, епископъ въ Палестина 43; александрийски епископъ (313—328) 35, 115, 122, 150, 210, 219, 232—235, 277, 278; Амат-ски 587; англикански епископъ 85; —I антиохийски епископъ (413—418), 127, 130, 550; апамейски митрополитъ (въ Сирия) 253, 580; иерусалимски опископъ 13, 14, 15, 17, 19, 30, 108, 220, 291; иераполски митрополитъ (въ Сирия) 132, 153, 154, 253, 260; архим. (после тверски епископъ Леонидъ) 89; — IV, папа 555, 558, 559; цариградски епископъ (325—338), 238, 375, 376, 401, 402, 628; герой на Лукиана Самосатски 365; християнинъ 15; синъ на Симона Киринеецъ 210
Александъръ Велики († 323) 32, 226; — Ипсиланти, князъ 489; — Куза, ромънски князъ 327; — Ликургъ, сироски архиепископъ 515; — Маврокордато († 1709), великъ драгоманинъ при В. Порта 314, 523; — Маврокордато, влашки князъ 81; — Северъ, римски императоръ (222—235) 21, 108, 109, 118; — Синклитикъ, професоръ 573
Алексей Михайловичъ руски царь (1645—1676) 87, 186, 313, 324, 356
Алексий Аристинъ (Ἀριστηνός), канонистъ 472; — I Комнинъ византийски императоръ (1081—1118), 74, 163, 164, 435, 436, 443, 453, 456, 459, 468, 472, 481, 554; — II Комнинъ, визант. императоръ 437, 443; — III Ангелъ, визант. императоръ 438, 460; — Обрѣзковъ, руски пратеникъ 330, 334; — Студитъ цариградски патриархъ (1025—1043) 162, 427
Allenby, английски генералъ 78
Алепска архиепископия 207; епархия 181, 182, 191, 201, 207; катедра 295; митрополия 100, 191, 205
Алепски апостолически викариатъ 192
Алепски униати 191
Алепъ (Верия), градъ въ Сирия, 157, 161, 162, 165, 176, 180, 182, 186—188, 190, 191, 192, 196, 198, 201, 205—207, 295, 303, 315, 331, 504, 574, 577
Алжиръ 333, 357
Ализа, кипърска кралица 556
Алилуия 428
Али паша Янински 488
Алоги, еретици 368
Алодеи (Ἀλοδαῖοι или Ἀλοδοί), племе въ Нубия 265, 282
Алъ-Азисъ, Алъ-Азисъ-Биллахъ, арабски халифъ (975—996) 287, 295, 302
Алъ-Асиръ, арабски хронистъ 72
Алъ-Мамунъ, арабски халифъ (813—833), 157, 160, 172
Алъ-Захиръ, арабски халифъ 59, 288
Алкуинъ, френски богословъ 416
„Алъ-Манаратъ" (Фаръ), списание 199
„Алъ-Махаббе" (Милосърдие), духовно списание 199
Al-Mundhir, вождъ на арабско племе 154
Алъ-Мустаинъ, халифъ (862—866), 286
Алъ-Мутазъ, халифъ (866—869), 286
Алъ-Муфараджъ, арабски шеихъ 58
Алъ Мутасемъ, арабски халифъ 172
„Алъ-Наматъ", (Духовна благодать), списание 199
Алфий, мъченикъ 15
Алъ-Хедаеъ, село 201
Алъ-Хакимъ, египетски халифъ (996—къмъ 1022 или 1005 къмъ 1022) 58, 59, 68, 161, 162, 287, 288, 295, 593
Al-Harith (Ἀρέθας), вождъ на арабско племе 154
Амалфа, градъ въ Италия 287
Amann E., авторъ 73, 74, 75, 102
Ἀμάντου К., авторъ 606, 607, 608
Амасия, градъ въ Понтъ 366, 513
Амасийска митрополия 481
Амастрида, градъ въ М. Азия 370
Аматунтъ (Лемесосъ), градъ въ Кипъръ 555, 584, 585
Амблада (въ Писидия) 152
Amvâs (древенъ Емаусъ) 21
Амвросий, католикосъ на Грузия 625; последователь на гностика Валентинъ 221; приятель на Оригена 223
Амвросий Медиоланси 242, 382, 419
Америка 192, 193, 201
Американска епископална църква 515
Амида (Диарбекиръ) 182, 191, 206
Амидска митрополия 206
Амоний, езически ученъ 465; монахъ 244; нитрийски подвижникъ, единъ отъ четиритѣ Дълги братя 247, 272; тмуйски епископъ 223
Амоний Сакасъ, неоплатонически философъ 221, 223

Амонъ, войникъ 212
Амонъ (или Амунъ) († 350—355), ученикъ на Антония Велики 271
Амори Лузинанъ, краль на Кипъръ (1194—1205) 555
Амориумъ, градъ 172
Аморъ, епископъ на Верника 229
Амохоста (= Фамагуста), градъ въ Кипъръ 587
Амплий, мжченикъ 362
Амфилохий, иконийски епископъ 402, 404, 463; кизички митрополитъ 470; пелусийски митрополитъ 319, 354
„Амфилохия", съчинение на патр. Фотий 470
Амфитеатъръ въ Александрия 243
Ана, английска кралица 514; руска императрица 615;—Савойска, византийска императрица 445, 460, 461;—Стюартъ, англ. кралица 333
Аназарба, градъ въ Киликия II 206
Аназарбска архиепископия 207
Анания, иерусалимски християнинъ 2; синайски архиепископъ 599, 600, 601, 602, 607; християнинъ въ Дамаскъ 103, 117; — Алтитарионъ, гръцки учитель 543; — Амбетъ, основатель на Амбетското училище въ Каиро 343; —Бързоходецъ 119
Ананъ, първосвещеникъ 6, 25
Ἀνάξιος (недостоенъ), възгласъ 432
Анастасий, антиох. патриархъ († 610) 629; солунски епископъ 259; — II, царигр. патриархъ (730—751) 408, 409; царигр. презвитеръ 251, 385, 405; — Библиотекарь, писатель 73, 422; — Дирахитъ, визант. императоръ (491—I 518) 43, 390, 391, 466;—II, визант. императоръ (713—716),401;—I Синаитъ, антиох. патриархъ (559—570) и (593— † 598) 139, 141, 206, 231, 283, 408; —Синаитъ, синайски монахъ 605
Анастасия, мжченица 185; храмъ въ Цариградъ 380
Анатема 39, 42, 44, 53, 235, 257, 375, 378, 395, 416, 431, 433, 441, 444, 449, 459, 460, 549
Анатема за Мухамедовия Богъ 437, 448; на V всел. съборъ 395
Анатематизми (12) на Кирила Александрийски 131, 132, 135, 148, 252, 253
Анатолий (до него адресувано съчинение) 274; цариградски архиепископъ (449—458) 135, 136, 258, 259, 261, 262, 281, 389, 390, 454
Анахоретско монашество 47
Ангели-пазители (праздникъ) 54
Ангелъ Καλέπιος († 1592), хронографъ, 573, 587
Английска власть въ Палестина 82; окупация на Египетъ 310; флота 489
Английски комисаръ въ Палестина 92; посланикъ въ Турция (Палестина) 79; протекторатъ въ Египетъ 333
Английски сектанти 315
Англиканска църква 52, 85, 334, 508, 509
Англикански пасторъ въ Кипъръ 579
Англиканско ржкоположение 509
Англичани въ Александрия 309, въ Кипъръ 590
Англия 78, 35, 91, 310, 313, 330, 332, 333, 351, 359, 491, 492, 494, 502, 506, 508, 509, 510
Англо-континентално дружество 509
Ангора (= Анкара) 503
Андрей Критски, светитель 401
Андрей Първозвани, апостолъ 22, 361, 362, 373, 609, 616, 628
Андрей Родоски, латински архиепископъ въ Кипъръ 561
Андрей Самосатски, епископъ въ Сирия 131, 154, 252
Андроникъ I Комнинъ визант. императоръ (1183—1185), 438, 437, 452, 554
Андроникъ II Палеологъ, визант. императоръ (1282—1328), 75, 170, 289, 293, 294, 303, 440, 441, 444, 445, 448, 454, 468, 481
Андроникъ III Палеологъ, визант. императоръ (1328—1341) 63, 440, 445, 453, 481
Андросъ, островъ 525
Анзелмъ Кентерберийски 443
Анианъ, алекс. епископъ 210, 227; алекс. монахъ-хронистъ 277; антиох. епископъ 126
Аникита, римски епископъ 367
Анкира, градъ въ Мала-Азия, (вж. Ангора) 44, 235
Анкирска митрополия 477, 481
Анкирски съборъ (314 год.) 33, 366; на ариани (375 год.) 379
Анкирско изповѣдание 125
Аномиани, аномии 152, 155, 239, 242, 377
Аномиански символъ 128
Антакие, днешно име на Антиохия 117
Антемий антиох. патриархъ (1791—1813), 177, 589
Антемий, Антимий, кипърски арсиепископъ 551, 589
Антимъ, бълг. екзархъ (1872—1877) 630; иеромонахъ-енорийски свещеникъ въ Алжиръ 357; иерус. патриархъ (1788—1808) 81, 93, 354; никомидийски епископъ-мжченикъ 366, 373; тиански митрополитъ 464; царигр. архиепископъ (417 год.) 130; царигр. патриархъ (536 год.) 54, 264, 392, 393, 395; — III, царигр. па-

триархъ (1822—1824) 572; — IV, цариград. патриархъ 353; — V, цариград. пигриархъ 205; — VI Куталианосъ, цариград. п-хъ (1845—1848) 204, 316, 494, 500, 510, 526;—VII, цариград. патриархъ 515, 537, Антиноя (Ἀντινόη) градъ 210.
Антиох. епархия 206, катедра 123, митрополия 481; патриаршия 43, 65, 73, 103, 140, 159, 160, 161, 162, 166, 167, 168, 170, 175, 176, 178, 179—191, 193, 198, 199, 200, 201, 203—207, 294, 302, 321, 341, 348, 389, 476, 551, 552, 571, 606, 610, 627, 630; униатско-мелхитска патриаршия 190: уния 132, 134, 154, 255, 256, 281, 386, 387; църква 4, 24, 85, 103—109, 112, 114, 121, 122, 128, 129, 137, 140, 142, 143, 150, 159, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 179, 180, 182, 183, 185, 187, 197—200, 207, 281, 428, 571, 573; схизма, разколъ 300, 382; школа 48, 144, 147, 148, 155, 273, 369
Антиохийски диоцезъ 42, 43, 132, 135, 181, 183, 190, 195, 196, 200, 201, 303, 354, 550; монофизитски патриархъ 85; представитель въ цариград. съборъ отъ 869 год. 66; престолъ 79, 204, 205
Антиохийски митрополити (= патриарси) 52; патриарси гърци 182
Антиохийски събори противъ Павла Самосатски 112, 119; съборъ въ 341 год. — 36, 151, 402; въ 344 год. — 53, 151, 124; въ 358 год. — 119, 125; въ 361 год. — 126, 128; въ 363 год. — 128; въ 378 год. — 128, 129, 153; около 431 год. — 131; въ 1910 год. — 184
Антиохийски четири изповѣдания 151
Антиохийско изповѣдание (символъ) на освещението (341 год.) 126, 378
Антиохийско (лат.) княжество 60
Антиохия, гл. градъ въ Сирия 3, 5, 12, 14, 15, 19, 22, 24, 29, 35, 43, 53, 60, 61, 62, 85, 103—110, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 121—130, 132, 136, 138—143, 146, 147, 149, 151—155, 158—165, 168—169, 171, 173, 174, 177, 187, 191, 193, 197, 200, 222, 239, 240, 242, 303, 330, 368, 384, 385, 386, 404, 452, 461, 547—551, 610, 613
Антиохия Карийска, градъ въ Мала Азия 378
Антиохия Писидийска 458
Антиохъ, баща на Селевкъ Никаторъ 117; — VII, сирийски царь (138—129) 547; противникъ на Иоана Златоуста 248
Антипа, христ. мъченикъ 108
Антитринитари 124
Антифони 155, 268, 269
Антихристъ 396
Antonia (Antonina) 361, 362
Антоний, игуменъ 171; езически прорицатель въ гр. Канопъ 244; монахъ 543; — I грузински католикосъ (1744—1755, 1763—1788), 617, 619, 132; — II груз. католикосъ 621 (1788—1811), епископъ въ Хелеспонтъ 384; ираклийски митрополитъ 294, 446, 447; силейски епископъ 414; цариградски патриархъ (821—832), (вж. Антоний силейски епископъ) 415, 433; — II цариград. патриархъ 424; — IV, цариград. патриархъ (1389—1390, 1391—1397) 302;—Велики, светия († 356) 47, 226, 270, 271, 273, 283;—Епархъ, гръцки ученъ 504, 512, 513;—Leger, калвинистъ 332, 333, 357, 514, 529; — III Студитъ (974—980), цариградски патриархъ 426
Антонинъ, ефески епископъ 383; руски архимандритъ, авторъ 354, 603
Антонинъ Пий (138—161), римски императоръ 20, 31, 32, 112, 365, 370, 373
Антропоморфизъмъ, антропоморфна представа за Бога 38, 276, 265 (антропоморфити)
Антуса, майка на Иоана Златоуста, 141, 146
Анхиалска епархия 535
Анхиало, градъ въ Тракия 362, 372, 542
Аонъ (Ἀών), подвижникъ въ Сирия 155
Апамейска (Епифанийска) епархия 201, 207
Апамея (Ἀπαμεία), градъ въ Сирия 148, 206, 400
Аписъ, александрийски презвитеръ 237
Ἀποκατάστατις τῶν πάντων у Оригена 44, 274, 463
Апокрисиарии на Александр. патриаршия въ Цариградъ 251, на Цариград. патриаршия при императ. дворъ 477, на амасийския митрополитъ 334; на папата 396, 420
Апокрифна Соломонова книга 540
Апокрифни писма 119
Аполинариани, 129, 242; въ Антиохия 136
Аполинарианство, аполинарианска ересь 130, 131, 135, 153 (учение) 252, 567, 387
Аполинарий, алекс. патриархъ (551—569), 264, 394; — Иераполски 374; — Лаодикийски (362—† 392) 129, 130, 145, 147, 153, 240, 273, 385, 388, 400; — презвитеръ, баща на лаодик. епископъ Аполинарий 145

Апологетични слова (три), съчинение на Иоана Дамаскина 69
Аполоний, гръцки писатель 226; християнски писатель 368, 370
Аполония, стара александрийска девственица 211
Аполонъ, гръцки богъ 128
Аполосъ, проповѣдникъ на християнството 363
Апостоли 1, 3, 17, 22, 23, 24, 30
Апостолически викарий 331, 503
Апостолска църква (Иерусал.) 17, 40
Апостолски престолъ (иерусал.) 17
Апостолски съборъ (около 50—52 г.) 4, 5, 6, 24, 105, 106
Апостолски съчинения 20
Апостолско приемство 9, 49; време 1, 17, 40; изобличение 2; предание 8, 366, 369; приемство 9, 49
Апофтегми (на Макария Велики) 274
Апфианъ, мжченикъ 16
Апулия (Южна Италия) 428, 476
Араби 15, 55, 56, 57, 59, 65, 67, 72, 90, 91, 92, 98, 121, 139, 156, 161, 162, 165, 172, 173, 176, 232, 232, 284, 285, 288, 289, 296, 297, 300, 338, 406, 412, 417, 455, 499, 552, 553, 601, 605, 629; — енорийски свещеници 91; — номади християни въ Сирия 154, 159; — православни 90, 92, 310, 340, 341
Арабя паша, арабски военачалникъ 310
Арабия 23, 40, 41, 53, 72, 103, 117, 133, 134, 192, 200, 212, 222, 229, 230, 277, 386, 484, 591
Arabia deserta 41
Арабска държава 55, 59, 65, 288, 309; печатница 199; православна книжнина 199, 301; поезия въ Грузия 614; православна община въ Кипъръ 583
Арабски езикъ 61, 67, 70, 83, 85, 97, 157, 158, 160, 171, 191, 196—199, 300, 301, 338, 349, 542, 569
Арабски заливъ 41 (вж. Sinus arabicus)
Арабски междуособици въ Египетъ 286, надписи (на пръстени) 71; насилия въ Синай 594, нашествия въ Грузия 612, ржкописни книги 69; халифи 55, 60, 64; села въ Палестина 93, свещени книги 188, хроники 55; църковенъ въпросъ въ Сирия 91
Арабско владичество въ Палестина 40, 55, 61, 64, 69, 74, 94; въ Синайския полуостровъ 591
Арамейски езикъ (сродно съ сирийския езикъ наречие) 1, 7, 10
Аранъ, область въ Грузия 630
Ἀρβανιτάκης Г. А., авторъ 75
Араксъ, рѣка въ Кавказъ 609
Арарать, планина 609
Аргирокастро, градъ въ Албания 539
Аргирополска епископия (въ Трапезундско) 493
Аргиръ, византийски управитель 430
Арианъ, управитель на Тиваида 213
Арианзъ, градъ въ Кападокия 463
Ариани, арианство, Ариево или арианско учение, ересь 35, 36, 37, 49, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 130, 133, 115, 147, 148, 150—152, 232—242, 246, 250, 273, 276—279, 375—380, 382, 392, 403, 433, 443, 463, 475
Арианска църква въ Цариградъ 384
Ариански влияния (въ Антиохия) 122; партии 378; секти (евномиани, евдокиани и др.) 129, 153; смутове 37
Арий (Ἄρειος) 35, 36, 52, 53, 122, 123, 115, 116, 150, 152, 232—238, 246, 269, 273, 277—279, 375, 376, 378, 402, 450
Аристидъ (позиатъ на Юлий Африканецъ) 21; християнски апологетъ 370
Аристинъ, канонистъ 586
Аристионъ, апологетъ 37, 369
Аристокълъ Т., авторъ 544
Аристолай, императорски пратеникъ въ Александрия 153
Аристонъ, апологетъ 7, 19, 30; кипърски епископъ 548
Аристотелъ, гръцки философъ 216, 266, 276, 466, 468, 475
Аристотелева философия 50, 475
Аркадий, изт. римски императоръ 146, 173, 247, 248, 279, 382; кипърски архиепископъ (600—638), 553
Arculf (може би епископъ) 75
Армения 366, 457, 624, 623
Армения I и II 481
Арменска църква 169, 174, 510, 610, 612, 628, 629
Арменогрегориански патриархъ въ Иерусалимъ 585
Арменогригорианци 85; въ Кипъръ 585, 590
Арменски епископи 133, историци 628, мисионери въ Грузия 628, монаси (τζάτοι), 173, религ. общини въ Каиро и Александрия 335
Арменски езикъ 626, епископъ въ Каиро 335, съборъ (491 год.) 631
Арменско влияние (върху грузинската книжнина) 613, писмо 632
Арменци 80, 81, 82, 87, 88, 89, 100, 109, 169, 267, 583, 589, 609, 612, 617, 628, 631, 632; униати въ Палестина 85
Арсений, алекс. патриархъ (1000—1010) 287, 295, 303; антиох. п-хъ (1283—1289) 166, 174, 175; грузински католикосъ (855—882) 629; — II, грузински католикосъ (946—976) 614; мемфиски митрополитъ 287; тиваидски митрополитъ 333, 359; тирски митропо-

литъ 166, 170; търновски митрополитъ (XVI в.) 522, 523; царигр. великъ архимандритъ 293; — Авторианъ, никейски патриархъ (1255—1260 и 1261—1267) 169, 293, 439, 440, 441; — Апостоли гръцки ученъ 512; — Ипселски, епископъ 235, 237, 238, 278, 279; — Сухановъ, иеромонахъ (XVII в.) 92, 324, 359, 539
Арсенити, арсенитски разколъ въ Цариградъ 440, 441
Арсиноя (Фамагуста), градъ въ Кипъръ 552, 584, 586, 587; область (Ἀρσινόη) въ Египетъ 217
Арсинойска епархия 587
Arles, градъ въ Франция 39
Артаваздъ, визант. сановникъ 409
Арта, гр. въ Епиръ 512, 527, 529
Артемида (Диана), гръцка богиня 363
Артемий, кюстендилски митрополитъ, после алекс. патриархъ 316, 353
Артемъ, еретикъ 113
Архелай, кашарски епископъ 120; управитель на Палестина 38, на Тиръ 279
Архиепископия на Северна и Южна Америка 536
Архимедъ, гръцки ученъ 227
Архонтъ, гност. понятие 214
Арчилъ I, груз. царь 611; — II, груз. царь и светия 611, 631
Assemani, ученъ сириецъ 155
Асирия 20
Асклепъ, епископъ на Газа 36, 53
Асклипиадъ, антиох. епископъ 108, 118
Асомпсионисти въ Палестина 83
Асъ-Сакра (въ Иерусалимъ) 71
Astagnum, градъ въ Италия 433
Астерий, епископъ отъ Арабия 53; Петрански 127; — Кападокиецъ, арианинъ 466
Асфалий, антиох. презвитеръ 125
Асхолий, солунски епископъ 380, 402
Атанасиевъ символъ 273
Атанасий, св. Атанасий Велики, александрийски епископъ 35, 36, 119, 123—125, 145, 151—153, 229, 230, 235—242, 246, 250, 260, 268, 269, 271, 283, 294, 302, 376, 385, 388, 405, 448, 475, 632; — II, алекс. п-хъ (1276—1316) 293, 298, 301; аназарбски епископъ 278; антиох. п-хъ (1156—1170) 174, 293; антиох. моноф. п-хъ (VI в.) 140; антиох. п-хъ (XVI в.) 161; — II Даббасъ, антиох. п-хъ (1685—1694, 1720—1724) 181, 182, 187—190, 194, 198, 204; емески (хомски) митрополитъ 197, 204; — II, иерус. п-хъ 67, 77; — III, иерус. п-хъ (1452—1460), 64, 76; — IV, иерус. п-хъ (1827—1844) 77, 81, 86, 89, 95, 102; кипърски архиепископъ 354, 566—568; коптски епископъ 331; либийски м-тъ 316, 339, 359; никомидийски м-тъ 498; презвитеръ (V в.) 260; синайски архиепископъ 359; смирненски м-тъ 353, хомски м-тъ 181; царигр. п-хъ (1289—1293, 1304—1311) 293, 448; — II, царигр. п-хъ 482; — V, царигр. п-хъ (1709—1711) 542; — Атонски, подвижникъ, 455; — Ипсиланти 350, 353; — Кариди, никомид. м-тъ 589; — Килитъ, алекс. п-хъ († 496) 282; — Пароски, писатель 530; — Пателарий, царигр. п-хъ (XVII в.) 513, 518, 603
Атанасия, алекс. мжченица 279
Атеисти въ Понтъ 365
Атербий, поклонникъ 37, 279
Атихъ, никополски епископъ 260; царигр. архиепископъ (406—425) 244, 249, 348; царигр. п-хъ (471—489) 551
Атина, градъ въ Гърция 19, 31, 72, 95, 226, 230, 260, 283, 295, 354, 369, 370, 461, 463, 490, 502, 524, 542, 571, 575
Атинагоръ, апологетъ 370
Атинодоръ, епископъ 14, 112, 369
Атинска митрополия 481
Атонска академия 524; — лавра Св. Атанасий 282
Атонъ, Св. Гора 92, 187, 312, 317, 446, 453, 455, 460, 521, 523, 526, 537, 543, 613, 632
Атфихъ, градъ въ Египетъ 283
Атъ-мейданъ (въ Цариградъ) 402
Аугсбургско изповѣдание 505, 618
Афраатъ, епископъ 148, 155; антиох. подвижникъ 143
Африкия 159, 209, 228, 367, 394
Афтоний (Ἀφθόνιος), риторъ 543
Ахаия 4, 23, 174
Ахамотъ (= Низша мждрость) 215
Ахилъ (Ἀχιλλᾶς), алекс. епископъ 210, (312—333) 219, 225, 232
Ахмедъ, емиръ 73, 174; кадия 483; — I, турски султанъ 497; — II, турски султанъ 182; — Тулунъ, егип. управитель 286
Ахтинаме, (указъ на Мухамеда) 592
Ахна (по-рано Ираклеополъ) 270

Baalbek, градъ 206
Багдатъ, градъ въ Месопотамия 56, 57, 158, 159, 162, 165, 200, 201, 285
Багратиди, груз. династия 611
Базелски съборъ (1431) 446
Базелъ, градъ въ Швейцария 528
Бакаръ, груз. царь 620
Баки ага, кипърски управитель (XVIII в.) 568, 569, 588
Баку, градъ въ Кавказъ 625

Бакурий (Bacurius), груз. князъ 628
Балатъ, цариград. кварталъ 312
Балдуинъ Фландърски 163
Бале (Baläus), сирийски поетъ (V в.) 149
Балкански полуостровъ 108, 280, 476, 494, 534
Балфуръ, англ. държавникъ 78
Баня-Лукско-Бихачка епархия 546
Баптисти въ Грузия 634
Barcusos, епископия въ Сирия 207
Бари, градъ въ Италия 501
Баркохба, еврейски възстаникъ 13
Баръ-Иисусъ-Елима, лъжепророкъ 548
Басмурско (срѣдноегип.) наречие 226
Батумска губерния 633
Батумъ, градъ въ Кавказъ 192
Бахаръ, нилски островъ 302
Бачковски манастиръ 74, 537, 613, 631
Баязидъ I, турски султанъ 446; — II, турски султанъ 486
Беделие, турски данъкъ 492
Безквасници 573, 577
Бейрутска епархия, митрополия 196, 199, 201
Бейрутъ, градъ 16, 148, 156, 181, 192, 195, 196, 197, 201, 206, 566
Белде, вж. Палтосъ 207
Беневенто, градъ въ Италия 130
Бенедиктъ VI, папа (972—984) 433; — VII, папа (974—983) 426, 433; — VIII, (1012—1029) 427; — XII, папа (1334 — 1342) 445; — XIII, папа 190
Бератлии (люде) 518
Берилъ, бостренски епископъ 14, 222
Беритъ (= Бейрутъ) 16, 21, 48, 206, 465, 466
Берлинска академия на наукитѣ 54
Берлински договоръ (1878 год.) 579; конгресъ 328, 494, 495, 498; университетъ 328
Берлинъ 510
Бернардъ, западенъ монахъ; катол. п-хъ въ Антиохия (1100—1132) 164; — Клервorски 443
Бернъ, градъ въ Швейцария 515
Берово, село въ Македония 546
Bertram, англ. политическо лице 91
Беръ (Верия), макед. градъ 342
Бесарабия 98, 102, 187, 485, 604
Бетъ-Джалъ, близу до Иерусалимъ 96
Бетъ-лъ-Мукаддасъ (въ Иердсалимъ) 56
Бетленъ Гаворъ, трансилв. князъ 514
Бетсамъ, градъ въ Палестина 41
Bibars el Bon-dokbar, егип. султанъ (1260—1277) 165
Библейско общество въ Москва 626
Библиотека въ Александрия, Алекс. патриаршия 298, 343, 358; въ Антиох. патриаршия 178; въ Божигробския метохъ въ Цариградъ 101; въ Иерусалимъ, Иерусал. патриаршия 14, 69, 101, 632; въ Синайския манастиръ 607
Bibliotheca sacra (преводъ на бл. Иеронимъ) 51
Библия 29, 49, 116, 226, 234, 387, 511, 515, 602, 619, 620, 634
Бидшвинта (Бтунста), градъ въ Грузия 616
Битоля, градъ въ Македония 496
Битолски вилаетъ 498
Бичъ Божи (султамъ Селимъ II) 486
Блажени Августинъ 38, 39, 51
Блажени Иеронимъ 9, 10, 11, 27, 34, 37, 38, 39, 44, 47, 49, 51, 54, 118, 129, 143, 149, 228, 230, 231, 246, 247, 273, 274, 283, 549
Блеми, блемиди (Βλέμμυες), арабско племе 282, 591
Близки изтокъ 82, 301, 328, 494, 510
Богомили 301, 436
Богомилство 459, 472
Богоприемница (Θεοδόχος) 131, 251, 385
Богородица (Θεοτόκος) 130, 131, 250, 251, 252, 385, 386, 405, 410
Богочовѣкъ 41, 112, 130, 236, 456
Богъ 11, 16, 18, 19, 20, 23, 34, 71, 72, 95, 110, 111, 115, 117, 141, 173, 213, 214, 220, 223, 233, 240, 241, 246, 250, 265, 269, 279, 280, 284, 291, 304, 323 355, 376, 392, 398, 402, 405, 412, 414, 430, 434, 437, 448 (Мухамедовъ), 454, 457, (ветхозав.) 486, 490, 539, 557; — Монада 216; — Слово 137, 240, 250, 251, 256, 276. 368, 385, 464
Боемундъ VI, антиох. князъ 163, 164, 165, 174
Божигробски въпросъ 79
Божи апостолъ (И. Христосъ) 72; — градъ (Иерусалимъ) 100; — градъ (Антиохия), вж. Θεούπολις 117; — гробъ (Иерусалимъ) 34, 58, 64, 91, 357, 600, 612; — помазаникъ 434; — промисълъ 476; — разумъ (Νοῦς) или Единороденъ (Μονογενής) 215 (гност. понятие); — сждъ 452; — човѣкъ (Атанасий Велики) 237
Божигробско братство 81, 88, 91
Божие откровение 6, 23, 29; — тѣло 29; — царство 1, 17
Божия мисъль (Ἔννοια) 11 (гност. понятие); — религия 72; — свѣтлина (= сила) на Таворъ 460
Болница при каирския манастиръ Св. Георги 357; въ Кесария кападокийска. 462; ня гемиджнитѣ въ Галата (Цариградъ) 539
Бонифаций VII (= антипапа Франконъ) 426, 433

Борба между църква и държава 496
Borissos, село въ Кападокия 464
Борисъ, бълг. князъ 361, 421; — Благой, руски пратеникъ 185, 355; — — Годуновъ 186
Босна 492, 494, 495, 534, 535, 546
Босненски виляетъ 498
Бостра, градъ 14, 138, 187, 222
Босфоръ 63, 248, 258, 363, 383
Boulos (Павелъ) алъ-Рахибъ, сидонски епископъ 171
Бракове (трети) въ Египетъ 299; (смѣсени) между православни и арменци въ Кипъръ 589
Бракъ IV 66; въ VI степень въ Александрия 299, въ Кипъръ 589
Брестъ-литовски съборъ (1596) 324
Брестъ-литовска уния 506
Бриндизи, градъ въ Италия 501
Британско библейско дружество 515
Британия 34, 144
Бруса виляетъ 503
Букурещъ 96, 187, 322, 326, 327, 344, 496, 524
Була за Кипърската църква (1260 г.) 558
Бутросъ Бостани, маронитъ 193

Вааловъ жертвеникъ 394
Ваанити и сергиоти, павлик партии 458
Ваанъ Нечисти, павлик. водитель 458
Вавила, антиох. епископъ († 250) 109, 118
Вавилония 172
Вавилонъ 12, 30, 112, 192, 456
Вавилонски патриархъ 85
Вавилонско стълпотворение 32
Вагхаршапатъ, градъ въ Армения 631
Вакхуштъ, груз. князъ 619
Вакъвски имоти 482
Валезиани, еретици 433
Валентъ, иерус. епископъ 30; мурзийски епископъ 125, 151; римски императоръ (364—378) 47, 53. 128, 143, 153, 241, 378, 379, 410, 462, 591
Валентинианъ III, западенъ императоръ 253, 258, 378
Валентинъ, гностикъ 111, 214, 215, 374, 388
Валентиниани въ Кипъръ 549
Валентинска ересь 112, 119; школа (източна и западна) 215
Валенция 164
Валерианъ, римски императоръ (253—260) 15, 212, 213
Валерий, пелагианецъ 249
Валидъ I, арабски халифъ (705—715) 157, 159, 172; — II, арабски халифъ (743—744) 158
Валисъ, мжченикъ 16
Валтасаръ, асир. царь 248
Вандали 382
Българи 73, 87, 322, 493, 494, 538; — монаси въ палест. м-ръ Св. Сава Освещени 94
Българо-гръцка църковна разпра 87, 499
Българска (Охридска) архиепископия 473; — екзархия 496, 498, 534, 537; — патриаршия въ Преславъ 476; — църква, православна църква 87, 90, 320; 322, 416, 422, 496, 500, 624
Български езикъ 472; — народъ 493, 494; — църковенъ въпросъ презъ IX в. 65, 74, 167, 322, 419, 422, 432 и презъ XIX в. 493, 499
Български епархии 87; — представители въ Народния (патриаршески) съветъ 493
Българско княжество 498; — население 496
България 65, 73, 155, 162, 348, 419, 422, 423, 433, 455, 464, 469, 484, 488, 491, 492, 534, 535, 538, 546, 608
Бѣласица планина 451
Бѣлградъ (въ Сърбия) 54, 80
Бѣло море 476, 503, 511, 534
Бѣломорски острови 455

Варда, визант. кесарь 417, 419, 420, 432, 452, 467; — Склиръ, визант. военачалникъ (X в.) 161, 426; — Фока, водитель на възстание (X в.) 161
Вардесанци 149
Вардесанъ, сирийски поетъ 112, 119, 120
Варлаамити, варлаамитство 170, 440, 455, 460, 461, 475
Варлаамъ, ересоучитель 170, 445, 460; — Ериставъ, груз. екзархъ 621, 622
Варнава, апостолъ 2, 3, 23, 24, 25. 104, 105, 106, 117, 118, 227, 547, 551, 574, 586, 589, 602; — Βίκτος. иеромонахъ 367, 578
Варненска епархия 535
Варсанофий, сектантъ 265
Варсума, архимандритъ 135, 136, 256
Вартоломей, апостолъ 22, 210; архимандритъ отъ Александрия 356; — Едесянинъ (IX в.) 171
Василидиани въ Кипъръ 549
Василидъ, гностикъ 29; епископъ 224; ликторъ 211
Василиева литургия 19
Василий, анкирски епископъ 152, 377; анхиалски митрополитъ 581; богомилски водитель 301, 459; — I, визан. императоръ (867—886), 65, 73, 167, 290. 291, 295, 302, 320, 422—424, 432, 452, 458, 467; — II, визант. императоръ (976—1025) 161, 372, 427, 433, 451, 452, 456, 471; иерусал. п-хъ (820—838) 290, 294; лариски м-тъ

154; мартирополски м-тъ 168; руски великъ князъ 306, 593; селевкийски епископъ 260, 281; солунски м-тъ 443; тесалийски м-тъ 280; тирски м-тъ 159; — Велики 47, 143, 155, 230, 269, 275, 276, 378, 407, 454, 462, 463, 464, 471, 632; — Гагара, руски поклонникъ 355; — Каматиръ, царигр. п-хъ (1183—1187) 437; — Лупу, молдавски князъ (1634—1654) 313, 326, 596, 597, 606, 607; — Познаковъ, пратеникъ на руския царь 323; — — Скамандриецъ, царигр. п-хъ (970—974) 426, 433
Василискъ, узурпаторъ 42, 136, 262, 390
Ватанея 11, 23
Ватикански съборъ 503
Ватиканъ 530
Вахтангъ груз. царь († 502), 610, 612, 629, 630; (Шахнавазъ), груз. царь (1658 — 1660) 632; — VI груз. царь (1719—1724) 615, 616, 617, 619; — Орбелини, катол. деецъ 617
Велесъ, градъ въ Македония 496
„Велика сила Божия" (Симонъ Влъхва) 11
Великдень 16, 109, 125, 209, 239, 265, 288, 391, 392, 451, 538, 565
Велики постъ 428; — четвъртъкъ 268, 355
Велико народно училище въ Цариградъ 526
Великорусия 633
Велска (Βελλᾶς) епархия 539
Венера, богиня 13
Венецианска република 330
Венеция 306, 308, 328, 344, 345, 359, 500, 502, 504, 505, 512, 524, 528, 543, 573, 574, 575, 577, 602, 603
Вениаминъ, бейрутски м-тъ 353; иерус. епископъ 7; кипърски архиепископъ 565, 566.
Верия (= Алепъ), градъ въ Сирия 11, 122, 161, 207; (Беръ), градъ въ Македония 483; (Берое, дн. Ст. Загора) 362, 379
Верника, градъ 229
Веспасианъ, римски императоръ 8, 25, 31
Ветилъ 47
Ветхи заветъ 9, 10, 20, 29, 51, 370, 457
Via dolorosa въ Иерусалимъ 78
Via Egnatia 108
Вигиланций, зап. богословъ 34
Вигилий, папа (537—555) 139, 153, 393, 394, 395, 397, 400, 404
Видинъ, градъ въ България 101
Виена 486, 544
Виенски конгресъ 488
Виза, градъ въ Тракия 361
Византийска империя 200, 438, 439, 443, 445, 474, 482, 488; литургия 116
Византия, градъ 150; (държава) 46, 56, 58, 60, 62, 63—66, 68, 86, 140, 156, 157, 158, 160, 161, 164, 170, 173, 288, 289, 297, 361, 362, 371, 375, 419, 422, 440, 442, 445, 446, 452, 459, 460, 462, 464, 467, 471, 552, 554, 580, 582, 609 611, 612, 630
Викентий Бранко, иерус. катол. патриархъ († 1889) 83
Викторъ, папски легатъ 53; римски епископъ 9, 13, 30, 367, 370, 373
Villehardouin, владѣтелски родъ 174
Willibald, англосаксъ 75
Вилна, градъ въ Литва 323
Вилхелмъ Beveregius († 1708), английски ученъ 574; — Лаутъ, кентерб. архиепископъ 507; — III Орански 543; Сирлатъ, калабриецъ 501
Винценций, пански легатъ 53
Виртембергъ, градъ 505, 513
Висарионъ, груз. католикосъ 617; димитриадски епископъ и после лариски м-тъ 544; никейски м-тъ, после кардиналъ 446, 447, 476; — Макри, гръцки езиковедъ 543
Βητῆς, войникъ 212
Висока порта 80, 82, 86, 90, 91, 98, 178, 179, 190, 191, 310, 314, 320, 485, 489, 495, 496, 522, 525, 533, 563, 565, 568, 571, 572, 588, 594
Виталианъ, визант. военачалникъ 43, 391; папа (657—672) 406
Виталий, ученикъ на Аполинария 153
Витенбергъ, градъ 331, 529
Витиния 229, 234, 235, 280, 363, 364, 366, 378, 435, 438, 477, 481
Витлеемска пещера 34, 47, 79, 80, 83, 98, 110
Витлеемъ 34, 38, 47, 48, 51, 60, 81, 84, 94, 95, 101
Vitry, авторъ 75
Владика (δεσπότης) 485, 518
Владикавказка епархия 622
Владимиръ, московски митрополитъ 633
Влашки семейства въ Атонъ 453
Влашко 88, 101, 187, 198, 308, 324, 326, 327, 329, 332, 337, 356, 359, 508, 514, 521, 534, 542, 545, 604
Βοήθεια (помощь) за архиереитѣ 536, 546
Волга, рѣка въ Русия 324
Wolverhampton въ Англия 515
Воля (θελητὸς), еонъ 215
Воски (Βοσκοί), подвижници 47, 143
Временен смѣсенъ съветъ при Царигр. патриаршия 493
Вседържитель (Παντοκράτωρ), еонъ 215
Вселенска църква 8, 9, 11, 19, 28, 31, 113, 218, 242, 335, 381, 428, 478, 563
„Вселенски", титла 499

„Вселенски" съборъ въ Ферара-Флоренция 446
Всеобща (първа) война 178, 179, 192, 193, 195, 199, 201, 496, 624
II вселенски съборъ 37, 40, 127, 129, 145, 152, 153, 241, 242, 256, 261, 279, 380—383, 389, 400, 402, 403, 404, 478, 549
Втори кръст. походъ (1147—1149) 165
Вуколионъ (Βουκολίων), кварталъ въ Александрия 209
Vulgata 51

Габала, градъ въ Сирия 207
Габрилъ ибнъ Bachtyshy, лѣкарь 172
Гавланитида, область 23
Гавриилъ, бейрутски м-тъ 196; египетски мжченикъ 301; коптски п-хъ (XVI в) 328, 329, 334; либийски м-тъ 359; охридски архиепископъ (XVI в.) 322, 501, 502; пентаполски м-тъ 301; пловдивски м-тъ 102; сръбски епископъ 54; царигр. монахъ 540; — II, царигр. п-хъ 487; — III, царигр. п-хъ 330, 515, 567, 602; — IV, царигр. п-хъ 598; — Севиръ, филаделфийски архиепископъ 344, 500, 506, 528; (Ибни-Финанъ) 190, 205
Гага, ликийски градъ 16
Газа, градъ 3, 15, 17, 36, 40, 209, 264, 296
Гай, груз. писатель 620; римски презвитеръ (около 210 год.) 29; — II, иерус. епископъ 30; — Калигула, римски императоръ (37—41) 23
Галата, царигр. кварталъ 315, 352, 484, 502, 513, 539, 541
Галатия, область въ М. Азия 363, 481
Галацъ, градъ въ Ромъния 186, 326
Галезио de Montolif, лат. архиепископъ 561
Галерий, източенъ римски императоръ 109, 366
Галиенъ, римски императоръ (260—268) 213, 228
Галилея 22, 23, 53
Галиканска литургия 116
Галиполска (Калиполска) епархия 546
Галия 124, 144, 238, 366, 367, 375
Галъ, кесаръ 152
Гангра, градъ въ Пафлагония 260, 262
Гангърска митрополия 481
Гарасиди, арабско племе 594
Гасаниди, арабско племе 154
Гаянъ, еретикъ 266
Гвидонъ II Делар, атински графъ 298
Gúido de Lusignan, кипърски краль 585
Γεδίκιον (данъкъ) за архиереи 536, 546
Геласий Кесарийски, епископъ (въ Палестина) 402; Кизички, епископъ и църк. историкъ 401, 628; папа (492—496) 404; саламински епископъ (въ Кипъръ) 548
Възкресение Христово 1, 10, 12, 38
Възприемничество (на Иисуса, евион. възгледъ) 10
Вѣра на 150-тѣ отци (символъ на II вселенски съборъ) 403
Вѣра въ вампири 516
Вѣроопредѣление на Халкидонския съборъ 42, 43; на VII всел. съборъ 416
Вѣчна паметь на „правосл. патриарси" Фотий, Стефанъ, Антоний 433
Вюртембогартъ, калвинистъ 506
Вятска епархия 621
Гелати, градъ въ Грузия 614
Генадий Схоларий, царигр. п-хъ (1454—1456) 468, 482, 483, 497, 500, 519—523, 527, 541, 542, 544, 545
Георги (II), антиох. п-хъ 158, 167; великъ скевофилаксъ 73; великъ драгоманинъ при В. Порта 594; грузински царь 617; — XIII, груз. царь (1798—1800) 615, 620; гръцки престолонаследникъ 496; игуменъ на Иверския манастиръ (XI в.) 614; карталински царь-мжченикъ 632; кипърски архиепископъ 409, 587; лаодикийски епископъ 125, 150; монахъ-писатель 171; тивериадски епископъ, 54; тримитунтски епископъ 587; (св. Георги), христ. великомжченикъ 366; — I, царигр. п-хъ (678—683) 340, 399; — Аверовъ, алекс. първенецъ 338; — Акрополитъ, хронистъ 439, 444, 448, 474; — Амартола, хронистъ 432; Амируци, трапезундецъ 541; — Арса, монофизитъ 397; — V Блестящи, груз. царь (1318—1346) 614—616; —Плитонъ († 1451), визант. богословъ 475, 476, 527; — Dousa, протест. богословъ 332; — Кападокиецъ, алекс. епископъ 152, 239; — Коресий, писатель 175, 529, 544; — Ксифилинъ, царигр. п-хъ (1192—1199) 438, 443; Маниаки, визант. военачалникъ 161; — Мосхамбаръ, църковенъ чиновникъ 70; — Муркосъ, сириецъ 198; — Пахимеръ, хронистъ († 1310) 474; — Писидиецъ, дяконъ 466; — Ставраки, фенерски първенецъ 539; — Схолария (= Генадий Схоларий) 476; — Трапезундецъ, писатель 483; — Франци, хронистъ 497, 544, 545; — I Хановеръ, англ. краль 514
Гераръ (въ Палестина) 47
Герасимъ III, алепски митрополитъ 190; антиох. п-хъ (1885—1891) 182, 195, 206; ганоски м-тъ 498; игуменъ въ

Иерусалимъ 173; иеромонахъ-учитель 342; иерус. п-хъ (XIV) 63, 67, 75; иерус. п-хъ (1891—1897) 91, 93, 95, 509; ираклийски м-тъ 519; критски м-тъ 498; търновски м-тъ 539; царигр. п-хъ (1320—1321) 448; — III, царигр. п-хъ (1794—1797) 589; — Мазарра, бейрутски м-тъ 179; — I Спарталиотъ, алекс. п-хъ (1620—1636) 312, 322, 336, 345, 355—359, 383; — II Παλλαδᾶς (1688—1710) алекс. п-хъ 314, 322, 325, 327, 330, 338, 315, 352, 359; — III, алекс. п-хъ (1783—1788) 308, 342; — Яредъ, селевкийски м-тъ († 1899) 187

Герлахъ Стефанъ, протестантски богословъ 331, 505, 512, 513, 524, 540, 542, 543

Германикия, градъ въ Сирия 130

Германионъ, иерус. епископъ 13

Германия 85, 95, 333, 513

Германъ, алекс. дяконъ 298; епископъ (III в.) 228; иерус. п-хъ (1543 1579) 75, 79, 88, 90, 95, 321, 328, 518, 563, 595, 596;—II, кипърски архиепископъ (XVII в.) 558, 559, 567, 588; неаполски епископъ 33; патрашки митрополитъ (1821 год.) 489; сардски м-тъ 498, 512, 531, 541, 544, 545; селевкийски м-тъ 203; тарско-адански м-тъ 183; тиатирски м-тъ 535, 536; (I, Св. Германъ), царигр. п-хъ (715—730) 401, 408, 409, 454, 466, 553; — II, никейски (= царигр.) п-хъ (1222—1240) 169, 433, 443, 449, 557; — III, царигр. п-хъ 444; — IV, царигр. п-хъ 520, 521, 526, 572, 589

Герминий, сирийски епископъ 125

„Геронтиси", „преосвещени" монахини (въ Царигр. п-шия) 518

Гетингенъ, градъ въ Германия 544

Гетсимания (до Иерусалимъ) 81

Гимназия (филолог.) въ Смирна 575

Гиттонъ, самарийско градче 11

Главенство на цариград. патриархъ 499

Глаголица, (ст.-бълг. азбука) 632

Глизоний (Γλυζώνιον), гр. математикъ 543

Гностицизъмъ 11, 12, 214

Гобаръ, англикански епископъ 85

Голгота 34, 46, 79, 81, 94

Gonday-Sâbur, градъ въ Персия 157

Гонение противъ гърцитѣ (1821 год.) 490; — монаситѣ (IV в.) 379; — монофизититѣ (VI в.) 395; — християнитѣ 2, 3, 213, 217, 270

Гордъ, иерус. епископъ 13

Горни училища (гръцки)

Гортина, градъ въ Критъ 370

Господня молитва 223

Господь 4, 5, 22, 252, 254, 337, 388, 398, 432

Готи 382, 392

Готфридъ Булонски, лат. краль 60

Градо, (въ Северна Итали) 168

Графъ Игнатиевъ, руски посланикъ 319, 322

Грацианъ, римски императоръ (375—383) 128, 152, 379

Григорианскиятъ календаръ 83, 188, 328, 329, 502

Григорий, алекс. епископъ († 345) 123, 125; — II, алекс. п-хъ (1316—1354) 296, 303, 304; — III, алекс. п-хъ (1354 1366) 304, 354; алепски архиепископъ 189: антиох. п-хъ (570—596) 142, 397; — IV, антиох. п-хъ (1906 год.) 184, 187, 197, 199, 201, 207; беритски епископъ 278; грузински м-тъ 446; доростолски и червенски м-тъ 526; иерус. п-хъ (1259—1283) 68, 70, 75; — II, Βρουλλᾶς, иерус. п-хъ (между 1300 и 1330 год.) 67; кипърски архиепископъ 553; — I Велики, папа (590—604) 67, 396, 404, 406, 631; — II, папа (715—731) 409; — III, папа (731—741) 409; — IX, папа 557, 558, 617; — X, папа (1271—1276) 443, 444; — XIII, папа 33, 188, 192, 501, 502; — XV, папа 503; триполийски м-тъ 197; — II Кипрянинъ (1283—1289), царигр. п-хъ 293, 448; — III Мама, царигр. п-хъ (1445—1450) 68, 170, 294, 446—449; — IV, царигр. п-хъ 513, 518, 540; — V, царигр. п-хъ 177, 489, 490, 515, 522, 542; — VI, царигр. п-хъ 315, 319, 353, 354, 499, 503, 509, 511, 520, 521, 525, 576, 589; — Акиндинъ 461, — Асвеста, сиракузки архиепископъ 417, 418; — Кападокиецъ, алекс. епископъ 239, — Богословъ, Назианзинъ 127, 129, 236, 242, 243, 276, 278, 378—381, 385, 402, 405, 406, 454, 462—464, 628, 630—632; — Неокесарийски 14, 112, 365, 369, 371, 462; — Ниски 51; 52, 129, 276, 378, 379, 385, 402, 404, 454, 463; — Пакурианъ, визант. пълководецъ 74, 631; — Палама, солунски м-тъ 166, 454, 460, 461, 475, 513; — Палама, иеродяконъ 96; — Просвѣтитель 366, 628; — Стари, епископъ 463

Григоровичъ-Барски Вас., пѫтешественикъ 539

Гробъ Господенъ 59, 60, 80, 82; — на Св. Иосифъ Ариматейски 85

Грузино-Имеретинска синодна контора 633, 634

Грузинска губерния 621 ; — република 624 ; — епархия 622, 623, 634 ; — църква 200, 609—625, 627—634
Грузински екзархатъ 622, 623, 627, 933; — католикосатъ (патриаршия) 630 ;— църковенъ въпросъ 623 ; — църковенъ съборъ (1103 год.) 609
Грузинци 80, 90, 615 (помухамеданени) 620, 631, 632, 634
Грузия (Иверия) 98, 102, 189, 200, 503, 504, 596, 604, 609—621, 623. 624, 625, 627—634
Гръцка църква 316, 319, 353, 403
Гръцко възстание (1821 год.) 77, 88, 177, 195, 196, 308, 309, 342, 488, 521, 525, 570, 575
Гръцко-арабска гимназия въ Каиро 343

Давидъ, антиох. п-хъ 164 ; — Възобновитель, груз. царь (1089—1125), 611, 613, 614 ; — Комнинъ, трапез. императоръ 483 ; — I Куропалатъ, груз. царь 631 ; — — Ungnad, посланикъ 513 ; Chytraeus 505
Давидовъ родъ 7, 8, 26
Дакия (въ днешна Ромъния) 280
Далматий, антиох. цензоръ 237 ; — царигр. архимандритъ 255, 387, 455
Далмация 51, 371
Дамасъ, епископъ въ Магнезия 372 ; папа (366—384) 129, 153, 241, 242, 382, 403, 404
Дамаскинъ кипърски архиепископъ (1824—1857), 589 ; навпактско-артски митрополитъ 522 ; — Студитъ 523, 528, 529, 544
Дамаскъ 3, 23, 50, 56, 69, 73, 78, 103, 104, 110, 117, 120, 156, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 171, 172, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 193, 195, 196, 198, 201, 203, 204, 206, 207, 267, 285, 294, 295, 320, 321, 354, 403
Дамасковска епархия 201, 207
Дамиетъ, егип. крепость 288, 297, 339, 342, 349
Дамянъ, иерус. п-хъ (1897—1931) 78, 87, 91, 93, 95, 96, 101, 582 ; молдавски м-тъ 446 ; созуски (созитански) епископъ 54
Даниилъ, антиох. п-хъ (1767—1791) 186 ; ветхозав. пророкъ 21 ; ефески м-тъ 294 ; игуменъ на Синайския м-тъ 593 ; руски поклонникъ 59, 72 ; подвижникъ 390 ; — Стълпникъ 144, 455
Дара, градъ въ Сирия 201, 207
Дарданели 63, 378, 552
Дасий, доросталски, мъченикъ 363
Дафни (при Антиохия) 128

Гръцка колония въ Венеция 500 и въ Египетъ 309 ; — община въ Александрия 315, 320 ; — община въ Венеция 308, 337 ;—община въ Каиро 320 ; община въ Лондонъ 333 ;—църква (Изт. правосл.) 496, 557, 575
Гръцко-мелхитска патриаршия 205
Гръцко-турска война (1897 год.) 496, 535 (1922 год.)
Гурийско-Мингрелийска епископия 622
Гурия, область 615, 616, 622, 633
Gustav Dalman, лайпц. професоръ 85
Гърци униати 502
Гърция 14, 20, 102, 106, 222, 316, 343, 351, 408, 438, 476, 481, 484, 489, 490, 491, 504, 505, 529, 534, 535, 543
Гюлхански хатишерифъ 178, 491, 492, 498, 571

Два бога (варлаам. обвинение) 460
Дванадесеть апостоли 1, 2 ; — малки пророци 147
Двински съборъ (506 г.) 631
Двинъ (Твинъ), градъ въ Армения 612, 631
Дебелтъ, градъ въ Тракия 362
Дебъръ, градъ въ Македония 496
Дева 151 ; — Мария 10, 27, 28, 72, 112, 130, 131, 154, 214, 250, 251, 281, 385, 386, 405, 457
Девство (подвигъ) 29
Декада (десетица), гност. идея 215
Декаполъ, градъ въ Палестиня 11
Декий Траянъ, римски императоръ (249—251) 15, 109, 211, 222, 225, 365, 373
Дексианъ Селевкийски 280
Деликани Калиникъ, гр. ученъ 531
Демокритъ, гръцки философъ 224, 230
Демофилъ, царигр. епископъ-арианинъ 129, 379, 380
de Nointel, франц, посланикъ 80
Деръ-елъ-Меймунъ, егип. градъ 283
Дервия, градъ въ М. Азия 363
Деркоска митрополия 205, 535
Деркосъ, градъ въ Тракия 264
de Césy, франц. посланикъ 79
Детски данъкъ (десетъкъ) въ Турция 484
Деяния на Пилата (апокрифъ) 110
Джафаръ-алъ-Мутавакилъ, арабски халифъ (847—861) 286
Джебаилъ-Батрунъ, епископия 207
Джебелъ Катеринъ, планина 59, 606
Джебелъ Муса (може би Хоривъ) 591, 606
Джебелъ Расъ--асъ—Сафсавъ, план. 591
Джебелъ Сербалъ (може би Синай) 591, 606
Джелалединъ Макберни, хоросански султанъ 614
Джехеннаму, долина 71

Джизие (данъкъ) 172, 173
Джувания, кварталъ. синайски метохъ въ Каиро 358, 596, 597, 598, 604
Дианий Кесарийски (Кападокия) 150
Диарбекирска епархия 201
Диарбекиръ 191
Дидимъ Слѣпи, богословъ 274, 276, 283
Дий (Δίος), иерус. епископъ 13
Димицана, градъ въ Пелопонесъ 542
Димитрианъ Антиохийски 114, 118, 229
Димитрий, алекс. епископъ (189—† 232) 14, 210 222, 223, 225; среброкова̀чъ 363
Димитъръ, братъ на Теофилакта Охридски 607; — II, груз. царь (1273—1289) 616—617; еретикъ 460; — Иосифъ, благодетель 539; — Кантемиръ 543: — Кидоний († 1384), богословъ 445; — Μυσός, дяконъ 357, 358, 505; — Темистокли, гр. учитель 575; — Хоматианъ, охридски архиепископъ (1216—къмъ 1234) 435, 438, 444, 474
Димиургъ, гност. поопятие 111, 215, 216
Димотика, градъ въ Тракия 438
Династия на Дука 435, на Палеологовци 439
Диодоръ, гръцки писатель 226
Диодоръ Тарски, епископъ (360—378) 130, 133, 145, 146, 147, 155, 385, 402, 404; тенедоски епископъ 53
Диокесарийска архиепископия 98
Диокесария Палестинска 241
Диоклетианова ера 213
Диоклетианово гонение 121, 219, 234, 411
Диоклетианъ, римски императоръ 15, 16, 109, 213, 230, 366, 469
Дионисий, алекс. епископъ († 265) 29, 112—114, 217, 218, 223, 224, 228, 229, 230, 367, 396; антиох. дукъ 550; всеруски м-тъ 355; ефескн м-тъ 498; коринтски епископъ 370; лариски м-тъ 102, 517; помпеополски епископъ 166; римски епископъ 31, 113, 216; — I царигр. п-хъ (1467—1471) 497, 520, 521, 540, 541; — II, царигр. п-хъ (1546—1555) 486, 487, 501, 519, 520, 523, 528, 539, 541, 542, 595: — III, царигр. п-хъ (1662—1665) 542; — IV Муселимъ. царигр. п-хъ 181, 507, 514, 523, 539, 542, 543, 568; — V, царигр. п-хъ 496; — Клеопа, архимандритъ 95, 97; — Мали 389; — Телъ Махре, арабски хронистъ 157; Рота, гръцки първенецъ 350
Дионисия, алекс. християнка 212
Дионисъ, гръцки богъ 243
Диоскоръ, алекс. архиепископъ (444—451) 41, 134, 135, 136, 154, 228, 255—261, 268, 281, 386, 387, 388, 405, 421; — II, алекс. п-хъ (516—517) 264, 265, 282; алекс. момче 212; подвижникъ 272
Диосполски съборъ (415 г.) 40
Диосполъ, градъ. вж. Лида 39
Диофизити 42, 262
Диоцезни събори въ Царигр. патриаршия 478; — църковни началници въ визант. империя 242
Дирахийска митрополия 481
Дирахиумъ (Драчъ) 108, 391
Добруджа 392
Добъръ Богъ (павликянско вѣрване) 457
„Догматическо послание“ на Кирила Александрийски отъ 430 г. 250
Додекада, гност. идея 215
Дойранъ, градъ въ Македония 605
Долихианъ, иерус. епископъ 30
Долни Египетъ 271, 275, 338
Домеций, братъ на императоръ Пробъ 371
Доминиканци 83 (въ Палестина), 513
Доминикъ, патриархъ въ Градо 168
Домнинъ (или Домънъ) Антиохийски (VI в.) 394
Домицианъ, монахъ 44; римски императоръ (81—96) 8, 26, 27, 227, 363
Домънъ, антиох. епископъ (441—449) 109, 113, 118, 134, 135, 139, 154, 256. 258, 387; — отпадналъ християнинъ 115
Домъ на ученитѣ въ Цариградъ 467
Донатисти 433
Доростолъ (Силистра), градъ 363
Доротей II. антиох. п-хъ (1484—1523), 68, 170, 175, 295; антиох. п-хъ (XVII в.) 596; антиох. презвитеръ (III в.) 115; иерус. п-хъ (XIV в.) 302; — II иерус. п-хъ 64, 76, 78, 90, 100, 305; маркианополски епископъ 154, 251, 280, 385; монемвасийски м-тъ (Псевдодоротей) 529; солунски епископъ 391; триполийски м-тъ 180; духовно лице отъ Тиръ 362; — Лесбиецъ, гр. учитель 543; — Прой (Πρώιος), гр. учитель 525, 544
Доситеево изповѣдание 84, 507, 508
Доситей, иерус. патриархъ и после цариградски п-хъ (1191—1192) 438, 507, 508; иерус. п-хъ (1669—1707) 75, 80, 81, 84, 87, 95, 96, 175, 181, 600, 602; монемвасийски м-тъ 575; телавски архиепископъ 625
Драчка архиепископия (катол.) 504
Драчъ, градъ въ Албания 164
Друзи, племе въ Ливанъ 177, 178
Дука, визант. хронистъ 449
Дунавски княжества 87, 187, 326, 327, 488, 534
Дунавъ, рѣка 362, 476

Духоборци (пневматомахи) 240, 242, 376, 377, 404, 433; въ Грузия 634
Духовна семинария въ Грузия 622, 626; —семинария на гръкомелхититѣ униати 85, на иезуититѣ въ Бейрутъ 192, въ манастира Баламандъ (Сирия) 197
Духовенъ регламентъ на импер. Петъръ Велики 620

Ева 29, 111
Евагрий, антиох. епископъ 127; солийски епископъ 550; царигр. епископъ 379; — Понтикъ, подвижникъ 274; — Схоластикъ, църк. историкъ 54, 148, 281, 405
Евангелическа школа въ Смирна 529
Евангелски Иерусалимъ 35
Евбея, островъ 238, 472
Евгений, анхиалски м-тъ 498; архимандритъ въ Александрия 317—319, 354; селевкийски м-тъ 264, 282; — I папа (654—657) 416; — IV, папа (1431—1447) 295, 304, 446, 447; царигр. п-хъ 490, 491, 571; — Вулгарисъ 342, 524, 530, 543, 574; — Етолиецъ, писатель 543; — Иоанули, дяконъ 322; — Ксиропотамски, архимандритъ 340
Евдокия, вдовица на Теодосий II 42, 48, 252, 388; нейна внучка 48; една отъ императрицитѣ при Михаила III 419; любовница на Андроникъ II Комнинъ 452; руска царица 356
Евдоксий, германикийски епископъ, после антиох. епископъ 279 и царигр. епископъ 125, 126, 279, 377, 378, 379
Евдоксиани 378, 242
Евдоксия, алекс. мъченица (IV в.) 279; съпруга на импер. Аркадий 146, 247, 248
Евдомада (седемь еони) 214
Евзой, антиох. епископъ 126, 152
Евионити 9, 10, 11, 12, 28, 29
Евионитски гностици 12, 112
Евионъ 27, 28
Евклидъ, математикъ 227, 543
Εὐχράτας (Иоанъ Мосхъ) 54
Евлалий, антиох. епископъ 123
Евлогий, алекс. п-хъ (581—607) 266, 268, 276, 282, 283, 304; — III алекс. п-хъ (XI—XII в.) 301; едески епископъ 402; кесарийски м-тъ 39, 40; презвитеръ 280; руски м-тъ 535
Евлогия, византийска княгиня 444
Евменъ, алекс. епископъ 210
Евномиани 128, 133, 242, 275, 379, 464
Евномий, кизички епископъ, после царигр. патриархъ 152, 376, 377, 404, 465
Еводий, антиох. епископъ 106, 118
Духовни консистории въ Русия 634; — лица въ гръцкото възстание (1821 г.) 489; — училища въ Грузия 619 и въ Царигр. диоцезъ 524
Дълги братя (ἀδελφοὶ μακροί), нитрийски монаси 247, 272
Дѣсенъ сипъ, гност. идея 215
Джбъ, въ Халкидонъ 248

Евпоръ, епископъ 229
Евреи въ Антиохия 103, 104; въ Египетъ 200; въ Кипъръ 547; въ Сирия 157, 160; — заемодавци въ Цариградъ 312, 490; — на разсѣянието 372
Еврейска християнска община (епископия) 9, 13, 27; — църква 8, 9, 19
Еврейски гонения 18; — синагоги въ Александрия 245, въ Антиохия 141
Еврейско възстание (66—70 и 132—135 год.) 731
Евреохристияни 4, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 25, 26, 27, 28; строги, крайни 9
Еврипа, Еврипъ, градъ 298, 472
Европа 19, 192, 280, 481, 504, 522, 546
Европейска Турция 494, 495, 496
Евсевиани 36, 53, 123, 124, 151, 235, 237, 238
Евсевий, алекс. дяконъ 212; анкирски епископъ 281; верцелски епископъ 127, 152; дорилейски епископъ 135; 250, 256—260, 385, 387, 388; кесарийски епископъ (въ Кападокия) 462; кремонски 249; нитрийски подвижникъ (единъ отъ Дългитѣ братя) 272
Евсевий Кесарийски († къмъ 341) 6, 7, 8, 14—18, 20, 21, 23—26, 28—32, 35, 36, 49, 52, 54, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 145, 150, 210, 211, 222, 223, 224, 230, 231, 234, 238, 278, 279, 365, 370, 371—374, 401, 405, 407, 464, 465, 586
Евсевий Никомидийски (после цариградски) 36, 52, 115, 122, 123, 150, 233—235, 278, 375, 376, 402
Евстатиани 125, 126, 127, 141, 240
Евстатий, алекс. п-хъ (813—817) 286; антиох. епископъ (324—330) 35, 36, 53, 122, 123, 145, 150, 151, 173, 237, 628, 629, 630; беритски (бейрутски) епископъ 258, 260, 281; претендентъ за антиох. престолъ (IX в.) 159; солийски епископъ 587, севастийски епископъ 152, 378; солунски м-тъ (1174—1199) 436, 437, 447, 453, 473, 474 царигр. п-хъ (1019—1025) 427
Евсторгий, лат. архиепископъ въ Кипъръ 557, 558
Евстохий, иерус. п-хъ 43, 44
Евстохия, подвижница 47

Евстратий, никейски м-тъ 302, 443; — Аргенти, лѣкарь-философъ 330, 342, 345; — Гаридасъ, царигр. п-хъ (1081 1034) 436, 457
Евтерий Тиански 280
Евтимий I, антиох. п-хъ (1258—1273) 164, 165, 169, 170, 174, 175; — II Карми, антиох. п-хъ (1634 год.) 189, 198; — III Хиотинъ, антиох. п-хъ (1634 —1647) 188; подвижникъ 455; грузинецъ подвижникъ 614; — иерус. п-хъ 74; сардски епископъ 415; — I царигр. п-хъ (490—496) 390, 391, 465; — II, царигр. п-хъ (907—912) 421, 425. 449, 453; нитрийски подвижникъ 272; — Велики 43, 48, 50; — Зигавинъ 472, 473; — Саифъ, тирски м-тъ 181, 189, 204, 205
Евтихий, алекс. п-хъ 55, 57, 71, 173, 286, 295, 297, 300, 301, 303; арианъски епископъ (357—359) 37; — I, царигр. п-хъ (552—574, 577—582) 139, 173, 394, 395
Евтихъ, Евтихий, монофизитъ 135, 148, 256, 257, 258, 260, 281, 387, 388, 389, 390, 405
Евтропий, евнухъ (IV в.) 279, 383
Евхаитъ 262
Егейско море 500
Египетъ 1, 19, 38, 41, 43, 45, 46, 56, 58, 61—63, 72, 119, 122, 134, 142, 159, 176, 179, 190—192, 200, 208—213, 217, 220, 225, 226, 228, 229, 232—236, 238, 242—244, 246, 249, 250, 261, 264—271, 274, 276, 278, 282, 284—290, 297—301, 303, 305—310, 313—316, 318—320, 323, 324, 326, 328, 330, 331, 333, 335, 338, 340, 343, 346, 347, 349, 350, 353, 359, 366, 386, 397, 404, 462, 481, 490, 499, 549, 552, 570, 591—593, 596, 603, 608
Египетско кралство 348
Едемова земя 111
Едеса, градъ 60, 107, 112, 118, 134, 143, 149, 159, 161, 163, 165, 172, 173, 200
Едесий, мжченикъ 16
Едеска епархия 207; — школа 149
Едеско графство (лат.) 60
Едикти на импер. Адрианъ 364; на Константъ отъ 648 год. (Образецъ на вѣрата) 339, 398, 399; на Теодосий Велики (380, 381, 384, 389 год.) 241, 243, 279, 380 (за никейската вѣра); на Теодосий II 40, 245, 254, 256; на Юстинианъ Велики отъ 543 год. противъ Оригена 393 и 406, отъ 544 год. — 393, отъ 551 год. противъ тритѣ глави 394 и 395, отъ 564 год. за автартодокетството 395
Едипови смѣшения 115
Едуардъ Буртонъ, англ. посланикъ (1587 год.) 332
Аіх, градъ въ Галия 39
Екатерина, великомжченица 213; — II Велика руска императрица 325, 488, 530, 615, 632, 633
Екзархии въ Царигр. патриаршия 535
Екланъ, градъ близу до гр. Беневенто 130
Ексуконтиани (аномиани) 152
„Ἔκθεσις τῆς πίστεως“ (изложение на вѣрата), указъ на импер. Ираклий 398, 406
Елагабалъ (Елиогабалъ), римски императоръ 21, 32, 345
Елада 488
Еладий, граматикъ 465, 543; лексикографъ и жрецъ на Зевса 243; кесарийски епископъ (въ Кападокия) 402, 404; тарски епископъ 153, 280
Еладска (гръцка) църква 183, 316, 348, 491
Еланитски заливъ 41
Елбрусъ, план. връхъ въ Кавказъ 609
Елена, майка на Константина Велики 34, 71, 123, 548; развалена жена отъ гр. Тиръ 11, 110; жена на Менелая 11; — Палеологъ, кипърска кралица 560, 561, 587
Еленъ Тарски 31, 112, 113, 218
Елъ-Акса, джамия въ Иерусалимъ 56
Елъ-Гадие (Подаръкъ), списание 199
Елеонска планина 34, 47, 57, 60, 93, 94
Елевтерополска епархия 38
Елевтерополъ, градъ въ Палестина 549
Aelia Capitolina, вж. Елия 13
Елиазъ, евр. младежъ 628
Елий Публий Юлий, епископъ въ Дебелтъ 118, 362, 372
Елисавета, руска императрица (1741—1761) 334
Елиса, градъ въ Сирия 110
Елийска (Иерус. църква) 18
Елия, римски градъ вмѣсто Иерусалимъ 17, 19, 34, 35
Елпидий, визант. сановникъ 256
Елъ-Катибъ-еръ-Руми, арабски военачалникъ 287
Елъ-Кудсъ (Светинята) 56
Елъ-Торъ, вж. Раитъ 594
Емаусъ, градъ 21
Емватикъ, данъкъ 518, 536
Емеса (Хомсъ), градъ 75, 181, 206—207
Емеска епархия 201
Еничерски корпусъ, полкъ 484, 491
Енотиконъ на импер. Зенонъ 42, 54, 137, 263, 390, 631
Енциклика на алекс. п-хъ Григорий VI 315, на визант. императоръ Лъвъ I 262, на узурпатора Василискъ 42, 262

Ёонъ Христосъ, гност. идея 12
Епархии на Алекс. патриаршия 346, 348; на Антиох. патриаршия 201
Епафрастъ, пафоски епископъ 586
Епафродитъ, име на павликянски деятель 457; тамаски (въ Кипъръ) епископъ 553
Епидавъръ, градъ въ Пелопонесъ 543
Епикуръ, философъ 224, 230
Епирско деспотство 438, царство 439
Епиръ 345, 487, 496, 529, 534, 535, 539, 542, 574
Епифаниевъ символъ 403
Епифаний Кипърски (367—† 403) 10, 11, 12, 27, 28, 29, 31, 37, 38, 44, 115, 120, 152, 222, 225, 228, 230, 231, 246, 217, 277, 278, 282, 374, 403, 407, 481, 549, 552, 553; (Епифанъ), синъ на гностика Карпократъ 216, 229; солийски (въ Кипъръ) епископъ 553; тирски архиепископъ 391; царигр. п-хъ (520—535) 391, 392
Епифания (=Хама), сирийски градъ 180
Еразъмъ, протест. богословъ, †1536)504
Ерений (Erenius, 360—361), епископъ 37
Еретици (приемането имъ въ правосл. църква) 223
Еретическо кръщение 218, 367
Ерзерумъ (Теодосиополъ), градъ въ М. Азия 201, 503

Жанъ бей Бахри, католикъ-мелхитъ 191
Женева 84, 357, 507, 515
Жертва на Авела (правосл. евхаристия), жертва на Каина (катол. евхаристия) 443

Ерма, апост. ученикъ 362; писатель 602
Ерманонъ, епископъ (?) 228
Ермодоръ, учитель 543
Ермонъ, иерус. епископъ 15
Ермополска епархия (въ Египетъ) 348
Еросистратъ, гръцки ученъ 227
Ерсекийска епархия (въ Босна) 546
Еросъ, антиох. епископъ 118
Есперия, набожна жена отъ Западъ 273
Естонска митрополия 535
Ἑταιρία ἐθνικὴ, револ. организация 488
Ἐθνάρχης (за царигр. патриархъ) 531,564
Етиопия (Абисиния) 144, 210, 227, 236, 265, 360

Ефеска митрополия 477, 481, 535; — область 25; — църква 120, 365
Ефесъ 363, 365, 372, 373, 375, 383, 474. 550
Ефраноръ, епископъ 229
Ефратска область, провинция 130, 132, 142, 163, 172, 200
Ефратъ, область 206; — кьолнски епископъ 124, 151
Ефремъ, антиох. п-хъ (526—545) 44, 138 139, 141, 264; — II, иерус. п-хъ (1766—1771) 81, 101, 574; — Млади, груз. монахъ 609, 629; — Сиринъ 143, 148, 149, 155, 171
Ефрисъ, иерус. епископъ 7

Жива вода (= Слово Божие) 457
Животъ (Ζωή), гност. понятие 215
Жидовствуващи въ Грузия 634

Забранени бракове 448, 449
Завѣра 481
Завда (Ζαβδάς), иерус. епископъ 15
Загазикъ, градъ въ Африка 348
Загора (въ Епиръ) 539, 542
Задйорйанска земя, область 53, 88
Задкавказка съветска федеративна република 624
Закатalски окржгъ (Грузия) 633
Закинтъ, ион. островъ 573
Законъ за Алекс. патриаршия 348
Законъ на импер. Никифоръ Фока противъ строежа на нови манастири 426, 436
Закхей, еванг. лице 52; иерус. епископъ 7; мжченикъ 15
Западенъ Кавказъ 267
Западна Европа 47, 56, 59, 67, 68, 273, 297, 446, 504, 524, 535, 570, 577, 602, 631; — Грузия 611, 615, 616, 617, 633; — Македония 534; — Русия 529; — Тракия 496, 535; — Украйна 198; — църква 51
54, 69, 378, 382, 384, 420, 421, 428, 430, 442, 443, 447, 512
Западъ 37, 43, 56, 67, 68, 75, 142 142, 153, 155 239, 240, 246, 250, 382, 391, 395, 416, 427, 444, 447, 501, 533, 545
Захария, визенски митрополитъ 326; папски легатъ въ царигр. съборъ отъ 861 год. 419; иерус. п-хъ (VII в.) 45, 46; митилински епископъ 148; папа (741—752) 151; охридски архиепископъ 543; франкски свещеникъ 57; — Герганъ писатель 529; — Риторъ, църк. историкъ 465
Захле, градъ въ Сирия 192, 201, 206, 207
Зворнишка епархия 546
Зевенъ (Ζέβεννος), антиох. епископъ 118
Зевсъ, гръцки богъ 109, 243
Зекия, область въ М. Азия 481
Зегионъ, войникъ 212
Земетресение въ Антиохия (526, 528, 539 год.) 117; въ Иерусалимъ 64, въ Палестина 93

Зенонъ, визант. императоръ (474—475, 476—491) 134, 136, 137, 262, 263, 390, 391, 551, 589, 631; курийски епископъ 550, 551
Зилотъ (вж. Симонъ Кананитъ) 628
Зилоти (въ Византия) 440
Зиновий, сидонски презвитеръ 110
Зиновия, палмирска царица (267—272), 109, 119, 121
Златоустова литургия 19, 147, 299, 304
„Зографска" гимназия въ (Ц/градъ) 526

Ибрахимъ, Ибраимъ, египетски хедивъ 77, 177, 309, 351; турски султанъ (1640—1649) 88
Ива, едески епископъ (436—457) 133, 134, 135, 136, 257, 258, 393, 401
Иванъ, синъ на Иванъ Грозни 323; — Асенъ, бълг. царь (1218—1241) 439; — Грозни, руски царь 185, 306, 323, 336, 350, 354, 487
Иверийска (Грузинска) църква 633
Иверски манастиръ, Иверъ въ Атонъ 455, 538, 542, 546, 613, 631
Иверия (Грузия) 609, 628, 629
Игнатий Богоносецъ, антиох. епископъ 107, 108, 114, 118—120, 193, 364; — II, антиох. п-хъ 166, 170; — III, антиох. п-хъ 180, 188; иерус. п-хъ 74; монахъ 554; име на яковитскитѣ п-си 193; царигр. п-хъ (867—878) 73, 167, 290, 296, 417—422, 432, 451, 453
Идумея, область 53
Иеговисти въ Грузия 634
Йеди-куле (въ Цариградъ) 539
Йезидъ, арабски халифъ († 683) 156; — II, ар. халифъ (724—743) 157, 158; — III, ар. халифъ 160
Иезуити 84 (въ Палестина), 192, (въ Бейрутъ), 328, 332, 356, 502, 506, 514
Йеменъ (= Щастлива Арабия) 230
Иена, градъ въ Германия 544
Иеракъ, оригенистъ 225; учитель въ Александрия 245
Иераполска митрополия 481; архиепископия (въ Иерус. диоцезъ) 98; область 147
Иераполъ, градъ въ М. Азия 363, 372; гр. въ Сирия (дн. Мабугъ) 140, 206
Ἱερατικὴ σύλλογος 527; σχολὴ 96
Иеремия, божигр. протосингелъ 101; — I, царигр. патриархъ (1522—1545) 100, 331, 351, 486, 518, 520, 523, 532, 540, 542, 544, 545; — II, царигр. патриархъ (1572—1579) 351, 502, 505, 513, 517, 520, 522, 528, 529, 536, 539, 540, 542, 543, 563, 569, 595, 599; — III, царигр. патриархъ 181, 189, 190, 194, 204, 205, 315, 352, 508, 515, 542; — IV, царигр. патриархъ 522; — Паладасъ, живописецъ 602
Зоилъ, алекс. патриархъ (542—551) 139, 264
Зонара, канонистъ 371, 431, 586
Зороастрова религия 110, 611 (въ Грузия)
Зосимъ, папа (417—418) 130, 249
Зотикъ, куманскиепископъ 368
Зоя, жена на императора Романъ II 452; — Карвонопсина, жена на Лъвъ VI Мждри 292, 424, 425
Зълъ богъ (у павликянитѣ) 457
Иерихонъ, градъ 48, 56, 60
Иеронимъ Квиринъ, патриархъ въ Венеция 500; Queyrot, катол. мисионеръ 188, 189
Иеротей I, алекс. п-хъ (1825—1845) 308, 315, 325, 330, 336, 337, 33), 342, 353, 358; — II, алекс. п-хъ (1847—1858) 316, 325, 327, 337, 33),340, 343, 353, 354, 359, 598; антиох. п-хъ (1850—1355) 182, 186, 195, 319, 601; иерус. п-хъ (1876—1882) 87, 90; монемвасийски митрополитъ 522, 523, 529; таворски архиепископъ 86, 89
Иерусалимска епископия 34; — катедра 13, 15, 17, 40; — патриаршия 1, 41, 46, 49, 53, 59, 61, 62, 64—70, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 91—95, 97, 98, 101, 182, 183, 184, 190, 191, 194, 205, 294, 296, 320, 321, 335, 341, 348, 562, 592, 595, 599, 601, 632
Иерусалимска християнска община 2, 17; — църква 1, 3—8, 12, 13, 16—20, 24, 26, 33, 35—38, 40—43, 45, 46, 48, 49, 55, 56, 58, 75, 78, 81, 83, 86—90, 95—98, 100, 101, 104—106, 113, 114, 117, 130, 145, 183, 403, 500, 509, 510
Иерусалимски диоцезъ 54, 606; — престолъ 24, 40, 45, 46, 56, 58, 67, 74, 75, 86, 90, 91, 95; — символъ 403;
Иерусалимски епископи евреи 8, 9; — иерарси съ визант. култура 74
Иерусалимски съборъ въ 335 год. —36, 238; въ 454 год. — 42; въ 536 год. 54, 393; въ 745 год. — 290, 294; въ 836 год. — 290, 294; въ 877 год. — 65, 74; въ 1443 год. — 170, 294; въ 1672 год. — 84, 96, 508, 515; въ 1867 год. 499
Иерусалимъ 1—9, 12—15, 17, 18, 19, 21—26, 28, 29, 31, 33—39, 40—43, 45, 47—62, 64, 66—76, 78, 80—83, 85, 89, 90, 93—98, 100, 102—106, 117, 119, 133, 159, 163, 165, 167, 192, 179, 182, 185, 190, 192, 200, 208, 209, 226, 227, 238, 261, 279, 283, 289, 291, 295, 303, 306, 320, 321, 331, 334,

335, 342, 351, 354, 358, 359, 372, 415, 449, 452, 547, 548, 562, 574, 575, 578, 585, 599, 610, 613, 631
Иехова, началникъ на седемь духове (гност. понятие) 214
Изборъ на царигр. патриархъ 532, на епископи 436, на Мелетия Метаксакисъ за алекс. патриархъ 360
Изида, егип. богиня 282
Иаиодъ, гръцки поетъ 230
Измаилъ паша, егип. хедивъ 310, 318
Измидъ, градъ въ М. Азия 366
Измиръ (Смирна), вилаетъ 504
Изповѣдание на Генадия Схоларий 527; на Кирила Лукарисъ 507, на православната вѣра (издадено отъ папа Григорий XIII) 502, на Петъръ Могила 507
„Изповѣдание на православната вѣра", отъ иерус. патр. Доситей 96
Истокъ (земи) 11, 33, 34, 39, 54, 56, 83, 86, 107, 111, 114, 142, 159, 163, 192, 193, 199, 206, 218, 250, 252, 258, 269, 297, 321, 330, 331, 381, 391, 395, 396, 397, 400, 401, 408, 416, 423, 427, 467, 503, 505, 511, 545, 560, 561, 606
Истокъ (Oriens, Сирия), римски граждански диоцезъ 107, 200, 404, 550, 628
Източенъ Илирикъ 409, 476, 481
Източна Арабия 72; Африка 277, Грузия 611; Македония 364, 534; М. Азия 366; Месопотамия 112, 134, 139; Палестина 11; Пасха (алекс.) 236; половина на римската империя, римска империя 33, 147, 375, 404; Румелия 495; хроника (Chronicon Orientale) отъ XIII в. 230
Източна църква 43, 69, 130, 174, 239, 323, 420, 424, 428, 430, 434, 443, 444, 447, 461, 501, 504, 505, 508, 512, 619
Източноправославна църква 524, 562
Иисусъ II, абис. царь 334; — Дамея 25
Иисусъ Христосъ I, 3, 5, 6, 8—10, 12, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24—30, 34, 41, 42, 45, 46, 52, 72, 94, 103, 104, 108, 110—114, 117—119, 130, 137, 139, 145, 153, 155, 161, 163, 167, 194, 209, 211, 213—216, 220, 221, 229, 234, 236, 248—252, 254, 256, 266, 267, 273, 274, 276, 280, 281, 285, 363, 364, 369, 385, 387, 388, 395, 397, 898, 400, 406, 407 (изобразенъ въ видъ на риба, агнецъ, пастиръ) 409, 414, 429, 432, 449, 454, 457, 460, 475, 490, 514, 516, 548, 563, 609, 610, 613, 628
Иконийска митрополия 481
Икония, градъ въ М. Азия 363
Икумений Трикски 471, 472
Иларионъ, подвижникъ 15, 47, 271; — Кигала, кипърски архиепископъ 567, 574, 577, 578; — Макариополски 630; — Пиктавийски 125, 151, 152; — Синаитъ, търновски митрополитъ 498, 515, 542
Иларъ, папски легатъ 257
Илиада 473
Илиополска епархия 348, 546
Илиополъ, градъ въ Финикия 241; въ Египетъ 343, 603
Илирикъ 391
Илирия (= Изт. Илирикъ) 123, 235
Илия, алекс. п-хъ (963—1000) 287, 295, 297, 303; антиох. п-хъ (907—934) 158, 200; директоръ на „академия" 589; иерус. п-хъ (VI в.) 43, 46, 48, 391; — II, иерус. п-хъ (770—779) 58, 296; иерус. п-хъ (IX в.) 65; иерус. представитель въ царигр. съборъ отъ 869 год. 73, 74, 174, 291; иерус. представитель въ царигр. съборъ отъ 879 год. 65, 74, 292; пророкъ 10, 272; солунски м-тъ 394; яковитски п-хъ 158; — Миниатъ, писатель 530
Имбросъ, островъ 503
Именей, иерус. епископъ 15, 17, 30, 31, 112
Имеретинска епископия 622
Имеретия, область въ Грузия 615, 616, 617, 619, 621, 622, 623
Имерий Никомидийски 280
Имранъ, терминъ въ Корана 72
Ингерина-Евдокия, визант. имп-ца 420
Ингенберга, жена на Людовикъ II 420
Индия 134, 277, 210 (Йеменъ)
Ингенъ, войникъ 130, 212
Инокентий I, папа (402—417) 249, 383, 550; — III, папа (1198—1216) 174, 297, 442, 556; — IV, папа (1243—1254) 558, 560, 587; — XII, папа 188; — XIII, папа 83
Иоакимъ I, алекс. п-хъ († 156?) 185, 295, 305, 306, 311, 322, 323, 324, 328, 333, 341, 350, 354, 355, 595, 602 — IV, антиох. п-хъ (въ края на XVI в.) 180, 185, 321, 322, 355, 596; —IV (?), антиох. п-хъ 198; —V, антиох. п-хъ (= бившиъ трипол. м-тъ Доротей) 180, 185, 186, 188; — VI Зиаде, антиох. п-хъ 186, 569; антиох. п-хъ (въ 1724 год.), бившъ драмски митрополитъ 190, 204; иерус. п-хъ (XIV в.) 296; иерус. п-хъ (1431—1449) 64, 68, 170; епифанийски м-тъ, после иерус. п-хъ (1458—1459) 175; католикосъ на Грузия 200; кипърски архиепископъ 571, 572; либийски м-тъ 359; родоски м-тъ (XVII в.) 313; — I, царигр. п-хъ (1498 — къмъ 1502) 540, 544; — II (1860—1863, 1873—1873), царигр. п-хъ 354, 573; — III царигр. п-хъ 495, 503, 509,

510, 515, 520, 529, 580, 581, 582, 598; (IV), царигр. п-хъ (1884 год.) 503; — Камерарий, протест. деецъ 513
Иоаникий, алекс. п-хъ (1645—1657) 313, 324, 345, 356, 358, 597, 606, 607; — I, иерусал. п-хъ 74; кипърски архиепископъ (1840—1849) 571, 572, 589; китийски м-тъ 567, 588; синайски архиепископъ (1671—1702) 602; созоагатополски м-тъ 311; търновски м-тъ 498; филаделфийски архиепископъ 78; — II, царигр. патриархъ (1646—1648 и после) 313, 356, 541, 566 597, 606
Иоанополска епархия 348
Иоанъ, алекс. лѣкарь 213; алекс. мъченикъ 244, 279; — II, алекс. п-хъ (569—579) 282; — I, антиох. епископъ (429—444) 131—134, 144, 153, 154, 252—255, 280, 281, 405, 550, 551; антиох. п-хъ († 648) 630; — IV, антнохийски п-хъ 171; — VI Аплухеръ, антиох. п-хъ (1106— следъ 1134) 169; — V Окситъ (1089—1100), антиох. п-хъ 164; аматунтски епископъ 554; Иоанъ Богословъ, апостолъ 3, 4, 11, 12, 22—24, 29, 75, 106, 108, 115, 217, 363—365, 367—369, 372, 373; готски епископъ 612; епископъ въ Грузия 610, 628; епископъ на Телла 138, 154; иерус. епископъ 7, 36—40, 43, 47, 51; — III, иерус. п-хъ 43, 391; — V, иерус. п-хъ 56; — VII, иерус. п-хъ (964—969) 57, 58, 303; — VIII, иерус. п-хъ (1106 или 1107 год.) 70, 74; кесарийски епископъ 40; китроски епископъ 474; кипърски архиепископъ 552, 554; комитъ 255, 280; ликоноаски епископъ 235; маюмски епископъ 295, 303; — II, кипърски (лат.) краль 561, 587; неговъ съуправитель 561; охридски архиепископъ († къмъ 1037) 273; основатель на Иверския м-ръ 631; подвижникъ 226; презвитеръ 369, 373; синкелъ 167; презвитеръ (бълг.) 273; павликянинъ 456; мнимъ авторъ на Апокалипсиса 217; — I папа 392; — II, папа 67, 392; — III, папа (560—573) 151; — IV, папа 406; — VIII, папа (872—882) 65, 422, 423; — IX, папа (898—900) 424; — X, папа (914—928) 425; — XI, папа (931—936) 425; — XIV, папа 426; — XV (985—986) 297; — XIX (1024 1033) 427; — XXII, папа 560, 617; силейски митрополитъ 421; солунски епископъ 408; транийски епископъ (XI в.) 428, 429, 472; филаделф. епископъ 56; — II Кападокиецъ, царигр. п-иъ (518—520) 391; — V, царигр. п-хъ 400; — VI, царигр. п-хъ (711—715) 401; — VIII Ксифилинъ, царигр. п-хъ (1064—1075) 435; — IX Агапитъ, царигр. п-хъ (1111—1134) 169; — XIII, царигр. п-хъ (1316—1320) 303; — XIV Калека, царигр. п-хъ (1333—1344) 63, 439, 440, 441, 449, 460, 461; — Ajjami, катол. свещеникъ 199; — Анастаси, алекс. първенецъ 339, 340, 358; — Архафъ, епископъ 278; — Баптистъ де Тоди, епископъ (лат.) 577; — VIII баръ Абдунъ, яков. п-хъ 162; — Василий, молдавски князъ 102; — Ватаци, никейски императоръ 169, 233, 439, 443; — Ватаци Ласкарисъ, визант. престолонаследникъ 440, 441, 452; — Векъ, царигр. п-хъ (1275—1282) 70, 289, 293, 298, 439, 443—445, 474; — XIII Глики, царигр. п-хъ (1316—1320) 448; — Граматикъ, царигр. п-хъ (833—842) 414 —416; — Дамаскинъ († къмъ 754) 55, 65, 69, 70, 73, 94, 156, 167, 171, 172, 282, 409, 553, 632; — Екзархъ 69, 456; — Екъ 504; — Зедадзнели 631; — Зигомала 522, 523, 543; — Златоустъ († 407) 127, 129, 130, 141, 146, 147, 154, 155, 247—249, 252, 268, 269, 275, 276, 279, 280, 382—384, 426, 450, 451, 464, 471, 472, 549, 599, 632; — Зонара 472; — Имула, алекс. п-хъ (до 505 год.) 282; — Каматиръ, царигр. п-хъ (1199—1206) 438; Каитакузинъ, визант. императоръ (1347 —1355) 73, 303, 440, 441, 445, 449; — Кариофилъ, учитель 503, 523; — Касианъ († 435), лат. писатель 51, 283; — Кигала 573; — Кинама, визант. хронистъ 173; — Коловосъ, подвижникъ 455; — Комнинъ, визант. императоръ (1118—1143) 173, 443, 472; — Корнаръ, зографъ 576; — Кръститель 10, 29, 30, 385, 489; — Маркъ, евангелистъ 104, 106, 227, 547, 548; — Мосинегъ, венец. дожъ 512; — Меркуропуло, иерус. п-хъ 61, 74, 75; — Милостиви, алекс. п-хъ (VII в.) 45, 266, 268, 282, 397; — Мосхъ, писатель 50, 54; — Никеотъ, алекс. п-хъ (516 год.) 263, 282; — Орбелини 617; — V Палеологъ, визант. императоръ (1341—1391) 441, 445, 446, 449, 460, 560; — VI Палеологъ, визант. императоръ (1425—1448) 440, 446, 447; — VIII Палеологъ 68, 294; — Постникъ, царигр. п-хъ (582—595) 396, 428, 454; — Предтеча (праздникъ) 304; — Созополецъ, царигр. п-хъ (1294—1304) 441, 448; — Схоластикъ, царигр. п-хъ (565—576) 395, 467; — Талай, алекс.

п-хъ 262, 263 ; — Фиклеръ, лат. ученъ 513 ; — Филопонъ, алекс. философъ 266, 276 ; — Флорентинецъ, лат. епископъ 617 ; — Цимисхи, виз. императоръ (969—976) 161, 426, 433, 452, 459, 460, 461
Иоасафъ синайски архиепископъ (1617—1660), 597, 606, 607 ; — I, царигр. (1464—1466) 483, 541, 544; — II, царигр. п-хъ (1555—1565) 486, 487, 504, 505, 519, 520, 523, 528, 540, 542, 545 ; — Лахнисъ, иером. 351
Йовианъ, римски императоръ (363—364) 128, 240, 241
Иовъ, алекс. п-хъ (954— † 960) 286 ; антиох. п-хъ († 844 или 845) 159, 172, 290, 294 ; груз. епископъ 628
Иона, груз. екзархъ (1821—1832) 626
Ионийски острови 512
Ионийско море 216, 510, 511, 534
Ионъ Гика, молдавски князъ 102
Ἰοπάτωρ, ерет. схващане 217
Иопия, градъ въ Палестния 3
Йорданска архиепископия 98, земя 355, пустиня 54
Йорданъ, рѣка 7, 34, 47, 60, 61, 77, 78, 94, 214
„и отъ Сина", „отъ Сина" (Filioque") 331, 512
Иосафатова долина 72
Иосифъ, алекс. патриархъ (980—984) 303 ; архим. отъ Александрия 290, 291 ; архим. отъ Алекс. църква 355; архим. старообредецъ 186 ; бълг. екзархъ 495, 630 ; годеникъ на дева Мария 10, 12, 24, 25; грузински католикосъ (1755—1763) 632 ; иерус. епис. копъ 7, 100 ; иерус. патриархъ (X в.) 295 ; иером. 543 ; коптски патриархъ (IX в.) 297 ; митрополитъ на Кесария Филипова (XV в.) 64 ; придворенъ свещеникъ 413 ; протосингелъ алекс. 332 ; — I, царигр. п-хъ (1268—1274) 439, 441, 443—445, 448; — II, царигр. п-хъ (1416—1439) 446, 447, 439 ; — Вриений, монахъ 562 ; — Бесонъ, униатъ 205 ; — Валерий, лат. иерус. п-хъ 83 ; — Скалигеръ, протест. богословъ 332 ; — Флавий 23, 24, 25, 226; — Химнографъ 50
Иосия, иуд. царь 394
Иосия Варнава, ап. сътрудникъ 2, 547
Иоханесбургъ, градъ въ Африка 349
Ипархъ, гр. ученъ 226
Ипатия, привърженица на неоплатонизма 244, 245, 268, 275
Ипекска архиепископия 482, 499, 534, 535
Ипекъ, гр. въ Ст. Сърбия 488
Иполитъ Римски († 235) 111, 214, 216, 229
Ираклеополъ (сега Ахна), градъ въ Египетъ 270
Ираклидъ, ученикъ на Оригена 211
Ираклий, императоръ (610—641) 45, 46, 54, 140, 167, 266, 267, 298, 397, 398, 406, 466, 477, 553 ; — II, груз. царь 615, 616, 618—620, 632
Ираклионъ, гностикъ 215 ; градъ въ о. Критъ 603
Ираклитъ (Хераклитъ), гр. философъ 230 ; кипърски архиепископъ 548
Ираклия (Heraclia), градъ въ Тракия 381, 404
Ираклийска митрополия 477, 481, 535
Иракълъ, Херакълъ, алекс. у-ль, после алекс. епископъ (232—248), 21, 210, 218, 221, 223
Ирина, императрица 411, 412, 413, 414
Ириней Лионски († 202) 11, 12, 27, 29, 111, 214, 227, 229, 274, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 374 ; визант. сановникъ 255; тирски митрополитъ 134, 135, 256
Иринополска (Багдатска) епархия 207
Иродъ Агрипа († 44 год.), 3, 4, 23, 105 ; — II († 100) 7 ; — Антипа († 37) 23, 104, 489 ; — Велики 3, 23, 26
Иросъ, антиох. епископъ 118
Иса, митрополитъ въ Сирия (XVI в.) 198
Исаакъ, алекс. п-хъ (941—954), 295 ; мъченикъ 226 ; — II Ангелъ, визант. императоръ (1185—1195) 62, 434, 437. 438, 443, 452, 554 ; — Велики, антиох, презвитеръ († 460); — I Комнинъ, виз. императоръ (1057—1059) 161, 427, 435; —Комнинъ, кипърски управитель 554, 555
Исаврия, область въ М. Азия 166, 200, 206, 282, 402, 408, 481
Исаия, алекс. архиепископъ - монофизитъ (V в.) 265 ; едески епископъ 140; кипърски архиепископъ 556 ; монахъ, основатель на кипърския манастиръ Киккосъ 554; протосингелъ синайски 603 ; царигр. патриархъ (1323—1334) 448, 453
Ихтиманссн проходъ 476
Исидоръ, братъ на алекс. презвитеръ Пиерий 213; киевски м-тъ, после кардиналъ 170, 446, 457; —Пелусиотъ († 440), египетски подвижникъ 272, 275 ; Севилски 389 ; синъ и ученикъ на гностика Василидъ 214 ; — I, царигр. п-хъ 170 ; — II, царигр. п-хъ 440, 449, 461, 520, 521, 544, 545
Исихий, иерус. презвитеръ (412—†434) 50
Искъръ, рѣка въ България 476
Ислаидия, островъ 68

Испания 144, 234, 407
Истанбулъ (Цариградъ) 361
Исхирионъ, алекс. дяконъ 260
Исхиръ, презвитеръ (IV в.) 237, 238
Иса Ибнъ Батрикъ, братъ на алексан, п-хъ Евтихий 300, 301
Itala, лат. преводъ на В. З. 51
Италийска епархия 497

Кавала, градъ въ Македония 309
Кавказъ 192, 324. 609, 610, 615, 620, 625, 626, 634
Кади-кой (Халкидонъ) 248, 504, 513
Каинъ, библ. лице 111, 443
Каиро, градъ въ Египетъ 199, 285, 287, 288, 289, 295, 303, 305, 307—310, 313, 314, 316—3 0, 324, 325, 329, 335, 337, 338, 340—349, 351, 352, 357—359, 585, 594—598, 604
Каирска епархия (коптска) 335
Кайфа, градъ въ Палестина 165
Калабрия 409, 418, 428, 445, 476, 481
Калвинъ 504, 511
Каликстъ III, папа 175, 216
Калимахъ, гр. писатель 226
Калиникосъ (Ракка), градъ въ Сирия 159
Калиникъ, алекс. п-хъ (1858—1861) 317, 322, 325, 353, 354, 356; пелусийски епископъ 235; — II Акарнанецъ, царигр. п-хъ 205, 487, 517, 523, 539, 542, 590, 600; — III, царигр. п-хъ 315, 542; — IV, царигр. п-хъ 525, 539, 542; — V, царигр. п-хъ 525
Калиполи, градъ въ Тракия 344
Калистратъ, либийски мнтрополитъ 359
Калистъ, царигр. п-хъ (1350—1354) 166, 170, 440, 441, 455, 461; — II Ксантопулъ, царигр. п-хъ 449
Калосиръ, арсиноийски епископъ 226
Калоферъ, градъ въ Българгария 546
Калоянъ, бълг. царь 459
Калювъ, градъ въ Египетъ 289
„Камаме“ (храмъ Възкресение) 72
Кандакия, етиопска царица 3, 209
Кандидианъ, визант. сановникъ 253, 254
Канопъ, Кановъ (сега Абукиръ) 244, 268
Кападокия 17, 19, 48, 52, 112, 113, 123, 150, 363, 366, 381, 402, 454, 464, 481, 609, 628; — I и II 481; Втора 280
Капаратея, градче въ Самария 12
Карея (въ Св. Гора) 526, 538
Капитонъ, иерус. епископъ 30
Карвей (Karbeas), павлик. водачъ 458
Карикъ, „църковенъ мжжъ“ 107, 115, 362
Кария, область въ М. Азия 481
Карлъ VI, австр. императоъъ 330; — I, англ. краль 507; Анжуйски, неаполитански краль 444, 445; — Велики
Италия 67, 75, 109, 130, 164, 220, 306, 392, 427, 459, 461, 476, 501, 559, 573
Италъ, философъ въ Цариградъ 459
Итурия, область въ Палестина 23
Иудеи 6, 10, 11, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 49, 72, 117, 141, 148, 171, 366, 476, 547
Иудея 4, 22, 48, 53, 208

(768—814) 57, 67, 72, 157, 413, 416; — Емануилъ, савойски дукъ 565
Кармъ абу Мина (въ Мареотида) 268
Карпасия, градъ въ Кипъръ 584, 587
Карпократъ, алекс. гностикъ 215, 458
Карпъ, апостолски сътрудникъ 362; мжченикъ 365
Картагенска епархия 348
Картагенъ 38, 39, 268, 398
Карталиния (Картли, Картлия), область 619, 621 629, 632, 633
Карталинско-Кахетинска (Грузинска) архиепископия 622; епархия 634
Касианъ, иерус. епископъ 30
Касий Тирски, епископъ 30
Каспийско море 609, 611
Кастамунски вилаетъ 498, 503
Катанска митрополия 481
Кафа, градъ 64
Кафъръ-елъ-Заятъ, градъ въ Египетъ 338
Кахетиния или Кахетия, область въ Грузия 619, 622
Кашара, градъ въ Месопотамия 120
Кварквяре Атабагъ, груз. князъ 618
Квинтилъ, иракл. епископъ 259
Kebûrg, мосулски емиръ 163
Кедринъ, хронистъ 371, 431, 433, 586
Кедронска долина 34
Кедронъ, потокъ 48, 94
Келадионъ, алекс. епископъ (152—166) 210
Келесирия, область 11
Кердонъ, алекс. епископъ (96—106) 210, 227; гностикъ 111
Керинтъ, еретикъ 12, 28, 368, 374
Кесарий Дапонте, гр. ученъ 334, 342
Кесария Кападокийска 15, 44, 163, 336, 365, 375, 455, 461, 462, 516; въ Палестина 3, 6, 14—17, 21, 33, 41, 48, 53, 60, 200, 212, 222, 372; Филипова (въ Палестина) 64, 75
Кетеванъ, груз. царица 632
Кефалония, ионийски островъ 216
Кефро (въ Либия) 213
Кешишъ-дагъ (=Олимпъ) въ М. Азия 520
Кивоса. градъ въ М. Армения 457, 458
Кидония, грлдъ въ М. Азия 102, 575
Киевска духовна академия 199, 531; църква 476
Киевопечерска лавра 185
Киевъ, градъ въ Русия 186, 507, 604

Кизикъ, градъ въ М. Азия 455, 552
Кизичка митрополия 477, 481, 535
Киликийска епархия или Тарско-Аданска 201
Киликия 105, 107, 113, 139, 143, 145, 152, 166, 169, 173, 174, 229, 377, 402, 550; — I 200, 206; — II 200
Киприанъ, алекс. п-хъ (1766—1783) 308, 338, 342, 352; архимандритъ 575; — Картагенски 218, 368; — I, кипърски архиепископъ (1761 год.) 567—570, 574; — II, кипърски архиепископъ (1810—1821) 498, 575, 576; кипърски хронографъ 587; царигр. п-хъ 314
Кипърска архиепископия, Кипърска гръкка архиепископия, Кипърска православна архиепископия, църква 183, 311, 321. 322, 348, 500, 510, 547, 554,, 558, 559, 563, 564, 568, 569, 570, 575 576, 578—584, 586—589, 691
„Кипърски правдини" (икона) 589
Кипъръ, островъ 2, 23, 53, 57, 60, 62, 102, 104, 106, 117, 158, 166, 182, 192, 200, 204, 215, 248, 321, 322, 490, 494, 498, 500, 552—590, 604
Кира (Κυρά), богиня 244
Кириакополска архиепископия 98
Кириакъ, царигр. п-хъ (595—606) 396
Кирилонъ, сирийски поетъ (IV в.) 149
Кирилъ, алекс. архиепископъ (412—444) 40, 131—135, 137, 144, 147, 148, 153, 244—246, 249—256, 259—261, 268, 275, 276, 279, 280, 281, 283, 286, 287, 388, 402; лѣкарь 301; антиох. епископъ (280—303) 110, 115, 118; — II, антиох. п-хъ († 1308) 166; — IV, антиох. п-хъ 180; — V, антиох. п-хъ 181, 188, 189, 195, 203; — VI (Серафимъ) Тънъсъ, антиох. п-хъ 182; антиох. лъжепатриархъ 191, 204; екзархъ на Грузия 624; иерус. епископъ (350—387) 37, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 153, 377, 403; (I) иерус. п-хъ (XVI) в. 100; — II, иерус. п-хъ (1845—1872) 82, 87, 90, 93, 95, 102, 319, 353, 601; — I, кипърски архиепископъ (1849—1854) 571, 572; киринийски м-тъ 580—582; — III, коптски п-хъ (1235—1243) 297, 298; коптски п-хъ (XIX в.) 335; лидски м-тъ 86; мелитополски епископъ 89, 335; пафоски м-тъ 548; синайски архиепископъ 317; славянски апостолъ 453, 467, 468; тирски м-тъ 166; — IV, царигр. п-хъ (1711 год.) 194, 314; — V, царигр. п-хъ 205, 315, 330, 539; — VI, царигр. п-хъ 353, 498, 515; — VII, царигр. п-хъ 316, 317, 493, 601; — Атанасиади, архимандритъ 75, 101; — Византиецъ, син. архиепископъ 597, 601; — II, Контарисъ, царигр. п-хъ 313, 324, 487, 507, 513, 515, 518; — Критянинъ, син. архиепископъ 594, 603, 606; — Лукарисъ, алекс. п-хъ (1601—1620) 79, 84, 307, 312, 313, 320, 322—324, 326, 329, 332—335, 341, 342, 344, 345, 355, 366, 498, 502, 506, 513—515, 518, 523, 529, 530, 569, 587, 596, 603; царигр. п-хъ 507, 508; — Макарий, катол. коптски п-хъ; — Скитополски 50
Кирина (Кирена). градъ въ Египетъ 275
Киринаика (Киренаика, Cyrenaïca), область 2, 209, 210, 216, 227, 275
Киринея (= Кирина) 104, 226
Кириний, пелусийски управитель 275
Киринийска епархия 572, 584, 587
Кириния, градъ въ Кипъръ 575, 583, 584, 586
Кирионъ, католикосъ на Грузия (VI в.) 612, 631; — II, католикосъ на Грузия (отъ 1917 год.) 624; сухумски епископъ, грузинецъ 633
Кирица Стати, гр. първенецъ 597
Киръ, фазиски м-тъ и после алекс. п-хъ (611—641) 45, 46, 267, 290, 397—399, 401, 406; лѣкарь 213; алекс. мжченикъ (IV в.) 244, 279; епископъ на Верия 122; сир. градъ 142, 147, 207
Китай 134
Китбога, монголски управитель 165
Китийска епархия 322, 572, 584, 587
Китионъ, градъ въ Кипъръ 586
Китросъ, градче въ Македония 474
Kittim (= Кипъръ) 547
Кифа (Петъръ) 23, 24
Клавдий, римски императоръ (41—54) 4, 23, 104; — Аполинарий, иераполски епископъ 365, 368, 370; турински епископъ 417
Клавдиополска митрополия 481
Клавдиополъ, градъ въ М. Азия 431
Кларъ Птолемаидски, епископъ 30
Клеопатра, егип. царица 268
Климентъ Александрийски 14, 17, 28, 31, 218—221, 227, 229, 230, 372; — Римски 24, 531; — IV, папа (1265—1268) 443; — VI, папа (1342—1352) 445; — VII, папа 512; — VIII, папа 501; — XI, папа (1700—1720) 330
Клитовулъ, писатель 483
Клопа (Κλωπᾶ), братъ на Иосифа 25
Кодратъ, атински епископъ 369; апостолски ученикъ 369
Кожани, градъ въ Македония 524
Козма, алекс. п-хъ (727—768) 100, 285, 290, 294, 296, 297, 435, 436; — II, алекс. п-хъ (1723—1736) 315, 325, 358; III, алекс. п-хъ (1737—1746) 307, 336, 350, 353; алекс. презвитеръ, въ царигр.

съборъ отъ 879 год. 291, 302; визант. узурпаторъ 408; епифанийски епископъ 167, 290; маюмски епископъ 296; — Атикъ, царигр. п-хъ 459; — Медичи 475; — Византиецъ, алекс. и после царигр. п-хъ 314, 327, 330 334, 352; — Византиецъ, синайски архиепископъ 602, 603; — Индикоплевстъ, алекс. писатель 277; — Мавруди, м-тъ 578; — Сладкопѣвецъ 70
Козровъ-ханъ, груз. царь 617
Коинта, алекс. християнка 211
Kokhaba, евреохрист. срѣдище 7
Колонъ, ермополски епископъ 229
Колоса, градъ въ М. Азия 363, 473
Колутъ, алекс. презвитеръ 234
Колхида 45, 146, 398, 399
Кома, село въ Египетъ 270
Комарий, егип. епископъ 280
Комна, градъ въ Понтъ 146
Комнинъ, гръцки архитектъ 88, 93
Комодъ, римски императоръ (180—202) 30
Кносъ въ о. Критъ 370
Кононъ Тарски 264, 282
Конрадъ III, герм. императоръ 165
Констансъ, зап. императоръ 124, 125, 239, 376
Константина, визант. императрица 396
Константинополъ, Константиноградъ 33, 150, 361, 390, 448, 477, 534
Κωνσταντινούπολις 371
Константинъ I, папа (708—712)401; — I, царигр. п-хъ (VIII в.) 400, 431; — II, силейски епископъ, после царигр. п-хъ 409, 410, 431; — III, Лихуди, царигр. п-хъ (1031—1063) 435; — V, царигр. п-хъ 496, 510, 537, 580; груз. князъ 611; груз. мжченикъ 631; внукъ на антиох. п-хъ Макарий III 181; епископъ (български) 273; зап. императоръ 238, 480; керкирски м-тъ 554; кипърски архиепископъ 553; наколийски епископъ иконоборецъ 408; създатель на павлик, ересь 456, 458; антиох. свещеникъ и писатель (XIV в.) 171; презвитеръ-монотелитъ 399; синъ на Василия Македонецъ 421; — Арменопулъ 461, 475; — VI, визант. императоръ 413; — VII Багренородни, виз. им-ръ (912—959) 424, 425, 586; — VIII (1025—1028) 433, 482; — IX Мономахъ (1042—1054) 59, 428, 429, 445; — XI Палеологъ (1448—1453) 447; — Басараба Брайковану, влашки войвода 187, 198, 326, 327, 432; — Вардалахъ, гр. у-ль 342; — Ватикотъ, гр. консулъ 340; — Велики римски императоръ 33—36, 48, 49, 52, 71, 72, 150, 152, 233, 234, 235, 237, 268, 271, 279, 323, 361, 366, 375, 376, 402, 403, 407, 428, 480, 548, 628, 629, 630; — Дука, визант. императоръ 435, 468; — Икономосъ 524; — Копронимъ (741—775) 297, 409—411, 415, 431, 458, 467, 469, 553, 629; — Михаилъ Раковица, влашки князъ 27; — Маврокордато, молд. князъ 327, 342, 353; — Кума 544; — Ласкарисъ, гр. учитель 543; — Мурузи 490; — Острожки, князъ 324, 332; — Погониатъ, визант. императоръ (668—685) 167, 283, 399, 400, 458; — Хрисомахъ, богомилъ 459
Константий I Мждри, синайски архиепископъ 569, после царигр. п-хъ (1830—1834) 205, 515, 520, 526, 529, 531, 598, 601
Константъ II, виз. императоръ (641—668) 46, 156, 167, 290, 398, 399
Констанций, римски императоръ (337—361) 36, 52, 53, 101, 102, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 152, 153, 239, 241, 362, 371, 376, 377, 379, 549
Констанция, гл. градъ на о. Кипъръ 53, 549, 550, 551, 552, 586; сестра на Константина Велики 233, 375, 407
Констанцки съборъ (1414—1418) 446
Контарини, кардиналъ 513; пафоски епископъ (лат.) 576
Confalonieri, пазитель на ватик. архива 175
Коптска патриаршия 335; — църква 264, 265, 282, 288, 297, 301, 304, 321
Коракионъ, хилиастъ 217
Коранъ 71, 72
Коринтска митрополия 481
Коринтъ, градъ въ Пелопонесъ 363, 527
Корнелий Haga, хол. посланикъ 357, 506, 507
Корнилий, антиох. епископъ 118; римски епископъ (251—253) 113, 218, 229; римски стотникъ 3, 22, 23
Корфу, островъ 342, 345, 501, 524, 530, 543, 573
Кремидолъ, егип. мжченикъ 301
Кримска война (1853—1856) 78, 82, 492, 495, 571
Кримъ 399, 624
Кринска (Κρήνη) епархия 546
Криптоферата (Grotta Ferrata) 501
Криспъ, синъ на Константина Велики 480
Критий, гр. учитель 543
Критска митрополия 535
Критъ, островъ 106, 286, 289, 298, 307, 328, 329, 336, 344, 345, 351, 370, 376, 408, 487, 490, 498, 500, 529, 530, 528, 542
Ксенаки, гръцки първенецъ 486

Ксенай Иераполски 282
Ксистъ II, римски епископъ (257—258) 229, 230
Ктима, градъ въ Кипъръ 587
Куббетъ-есъ-Сакра, Куполъ на скалата джамия 56, 57
Кувуклия (гробъ Господенъ) 80
Кукусъ, градъ въ М. Армения 146, 376
Кума, гр. учитель 525
Куртея д'Арджешъ, ром. градъ 542
Курионъ, градъ въ Кипъръ 586
Курийска епархия 587
Кутаиска губерния въ Кавказъ 633

Лавалетъ, франц. посланикъ 82
Лавра (отъ Тиваида) 213
Лаврентий Киринийски, митрополитъ 570; мѣстопезитель въ Иерусалимъ 80; синайски епископъ 321, 354, 596, 599
Лазаръ, иерус. п-хъ (1334—1376). 63, 64, 67, 68, 75, 289; Екси епископъ въ Галия 39; епископъ въ гр. Китионъ 586; синайски епископъ, после атински м-тъ 595
Лазия, область въ М. Азия 481
Лайпцигска универс. библиотека 602
Лайпцигъ 504, 524
Лакедемония 370
Лампсакъ, градъ въ М. Азия 169, 378
Лаодикийска епархия 181, 201, 207; — митрополия 481
Лаодикия, градъ въ Сирия 116, 153, 196, 201, 207, 229, 367
Laud, кентерберийски архиепископъ 332
Лапитосъ, градъ въ Кипъръ 586
Лариса, градъ вилаетъ 498
Лариска епархия, митрополия 481, 540
Лариака, Ларнаксъ, градъ въ Кипъръ 575, 576, 577, 578, 583, 584, 585
Латвийска митрополия 535
Латинска архиепископия въ Кипъръ 555, 558, 576; — империя 438, 440, 445; — патриаршия въ Иерусалимъ 62, въ Антиохия 164; — църква въ Кипъръ 577, 589
Латополъ, градъ 210
Латросъ, планина въ М. Азия 455
Латтакие (др. Лаодикия), 201, 207
Лебедевъ, протоиерей 620
Левий, иерус. епископъ 7
Левкара, градче въ Кипъръ 587
Левкосия (Никосня), градъ 555, 564—566, 570—578, 583, 584, 585,587, 588
Лемесосъ, градъ въ Кипъръ 575, 577, 583—585, 587
Леонардъ Абелъ, сидонски еп-пъ 188
Леонидъ, баща на Оригена 211, 221; викарий, тверски епископъ 89; грузинецъ, имеретински епископъ 633; католикосъ на Грузия 625
Кутаисъ, градъ 614, 616, 619, 622, 626
Κυθήρων, градъ въ Пелопонесъ 528
Кюпрули-Мустафа, великъ везиръ 593
Кюрдистанъ, область 160, 192, 503
Къркъ-клисийска (Лозенградска) епархия 546
Кюстендилска область 534
Кючукъ-кайнарджийски договоръ (1774 г.) 488, 615, 620
Кючукъ Мехмедъ, кипърски управитель 570, 571
Кянсу, мамелюшки султанъ 176

Леонтий, кесарийски епископъ 366; китийски м-тъ 589; царигр. п-хъ (1190—1191) 438; — Византиецъ, писатель 50; — Евстратий, гр. учитель 566, 573, 577; — Кастратъ, антиох. епископъ 124, 125, 142, 152; — Лакедемонецъ, иерус. п-хъ (1184 или 1185) 61, 74; — Махера, хронистъ 586; — никополски епископъ 407
Леонтополскв епархия 360
Леонтополъ, градъ въ Египетъ 208
Лесбосъ, островъ 162, 413
Либерий, папа (IV в.) 151, 378, 381
Либия, область 20, 200, 210—213, 216, 228, 232, 233, 235, 236, 271, 278, 304, 360
Ливаний, риторъ (IV в.) 141, 146
Ливанска епархия или Батрунско-Джебаилска 201
Ливанъ 41, 85, 167, 177, 178, 179, 182, 189, 190, 192, 193, 196, 197, 206, 207
Лида, градъ въ Палестина 3, 39
Лидия, область въ М. Азия 370, 383, 481
Лидска архиепископия въ Палестина 98
Ликаония въ М. Азия 481
Ликиний, римски съимператоръ (316—323) 33, 121, 122, 150, 232, 233, 234, 278, 361, 366, 402
Ликия, область въ М. Азия 402, 481
Ликополска епархия 235
Ликополъ, градъ въ Египетъ 210, 228, 235
Лимасолъ, градъ въ Кипъръ 555, 556
Лимносъ, островъ 411
Лионъ, градъ въ Франция 444
Лисий, римски комендантъ 6
Листра, градъ въ М. Азия 363
Литва 502
Лихнида (= Охридъ) 108, 391
Лихуди, братя, просвѣтители въ Русия 87
Лобно мѣсто 13, 100
Логосъ (Синъ) 112, 153, 215
Лонгинъ, епископъ въ Нубия 265, 282
Лондонски британски музей 602

Лондонско библейско дружество 511
Лондонъ 91, 98, 333, 342, 510, 515, 524, 535, 579
Луарсабъ II. груз. царь, мжченикъ (1603—1616) 632
Лугдунумъ (Лионъ) 366
Лузинанска династия 589
Лузинианъ, историкъ 576, 589
Лука, евангелистъ 21, 185; — Нотара 500; — Хрисовергъ (1156—1169), цариград. п-хъ 292, 293, 554
Лукианъ, антиох. презвитеръ († 312) 110, 115, 120, 122, 124, 150, 232; — Самосатски 365
Луций, адрианополски (одрински) епископъ 53; алекс. епископъ, арианинъ 141; харизматикъ 106
Луций Верусъ, съимператоръ 41, 374; — Киринеецъ 104, 226
Лъвовъ, градъ въ Галиция 185, 324, 326
Лъвъ, охридски архиепископъ (около 1037—къмъ 1056) 427, 428, 472; солунски друнгарий 467; халкидонски митрополитъ 436; — I, визант. императоръ (457—474) 136, 262, 390; — (III) Исавриецъ (717—741), визант. императоръ 69, 73, 158, 167, 171, 285, 297, 408, 409, 418, 431, 433; — IV Хазаръ (775—780), визант. императоръ 411; — V Арменецъ (813—820), визант. императоръ 414, 415, 458; — VI Мждри, визант. императоръ (886—912) 66, 168, 292, 423—425, 432, 452, 467, 468, 586; — I Велики, папа (440—461) 40, 42, 135, 136, 257—262, 281, 389, 391, 396, 404, 553; — II, папа 400; — IV, папа (847—855) 151; — IX, папа (1048—1054) 168, 169, 292, 296, 428, 429; — X, папа 512; — XIII, папа 334, 503; — Алаций, ученъ гръкъ 333, 502, 530; — III Багратидъ, арменски царь 174, 293; — Граматикъ, гр. ученъ 467; — Дяконъ, хронистъ 433
Людовикъ II, герм. императоръ (855—875), 419, 420, 421, 422, 432; — VII, франкски краль 165; — Благочестиви (814—840) 67, 417; — Пиави, иерус. лат. п-хъ 83; — XV, фр. краль 330
Людвигъ Цинцендорфъ, графъ 510
Люциферъ Каларски (Calaris), епископъ 127, 152

Мабугъ (= Иераполъ) 206
Мавия, арабска царица 591
Маврикий, визант. императоръ (582—602) 140, 396
Маврокордато, фенерски родъ 525, 543
Магдебургъ, градъ въ Германия 504
Магнаурска школа 467, 468, 469
Магнезийска църква 120
Мазаванъ, иерус. епископъ 15
Макавеи 208
Макарий, александрийски презвитеръ 237; — антиох. патриархъ (VII в.) 158, 167, 399, 400; — II, антиох. патриархъ 180; — III Заимъ (1647—1676), антиох. патриархъ 180, 181, 186, 188, 198, 200, 203, 313, 324; — — иерус. епископъ († 333) 33—36, 44, 46, 522, 53; кипърски архиеп. 571—573, 575, 576; лаодикийски епископъ (V в.) 154; митрополитъ въ Диарбекиръ (Амида) 191, 204; пентаполски митрополитъ 359; презвитеръ, привърженикъ на Ария 402; синайски архиепископъ 355; цариградски патриархъ 449; богатъ египетски християнинъ 57; — Александриецъ или Млади, егип. подвижникъ 272, 274; — Велики (или Египтянинъ, Стари) 271, 274
Македоний II (496—511), антиох. п-хъ 137, 158, 167, 390, 391; царигр. епископъ (IV в.) 126, 404; царигр. п-хъ (V в.) 405; — I, царигр. епископъ 376, 377, 378
Македонска династия 469
Македония 4, 23, 106, 155, 252, 309, 342, 481, 495, 503, 537; павликянско име на гр. Кивоса 371, 457, 476
Македоно-Одринска революционна организация 496
Макеска митрополия 481
Макрианъ, егип. гадатель 213
Макрина, баба на Василия Велики 462; — Млада, сестра на Григория Ниски 463
Максимианъ, цариградски архиепископъ (431—434), 131, 132, 386, 465
Максимила, монтан. пророчица 370
Максимилианъ II, австр. императоръ 513
Максиминъ, аназарбски епископъ 153; — антиох. епископъ (II в.) 118; — Даза, кесарь (305—313) 15, 16, 33, 119, 150, 270; димитриадски епископъ 154; — Тракиецъ (235—238), римски императоръ 15; тирски епископъ 24
Максимъ, абказко-имеретински католикосъ (1776— † 1795), 618; алексан. епископъ (265—282) 31, 113, 210; аназарбски епископъ 280; антиох. епископъ (V в.) 41, 135, 136, 154; — Бостренски, епископъ 112; — Гръкъ, гръцки богословъ (XVI в.) 323, 527; иерусалим. епископъ († 349), 30, 36,

37; — Изповѣдникъ 46, 398, 399, 406, 454, 466; — Калиполитъ, гр. ученъ 515; — Маргуний, гръцки ученъ 328, 344, 506, 528, 529, 573; — Mazloum, антиох. п-хъ 191; — Хакимъ, униатъ, алепски м-тъ 190, 191; — III, царигр. еклисиархъ, после царигр. п-хъ (1476 — къмъ 1481) 483, 512, 520, 541, 542, 543—545; — IV, царигр. п-хъ (1491—1497) 540, 541, 544; — Циникъ, съперникъ на Григория Богословъ 242, 279, 380, 382, 383, 402

Мала Азия 1, 12, 20, 106, 108, 112, 115, 116, 127, 131, 163, 164, 218, 311, 361, 363—369, 371, 379, 454, 456, 457, 459, 462, 474, 476, 497, 503, 511, 525, 534, 535, 604;—Армения 121, 146, 173, 458

Малекъ-елъ-Камилъ, егип. султанъ 62

Малекъ-Насиръ, егип. султанъ (1293—1341) 63

Малорусия, 188

Малта, островъ 193, 510

Малула, село до Дамаскъ 160, 196, 201

Малхионъ, презвитеръ 113

Малхъ, християнинъ 15

Мамврийски джбъ 34

Манаилъ, харизматикъ 104, 106

Мананалъ, село въ Сирия 456

Манастири—на акимититѣ 136; на Алекс. п-шия въ Влашко 356; атонски 546; Бобдийски 627, 634; божигробски 321; Ботошенски 187; Баламандъ 177, 179, 189, 195—197, 205; въ с. Берово 546; Василиевъ 464; Василиско-Златоустовски 627; Ватопедъ 311, 336, 455, 524, 588, 542, 546; Велика лавра 455; Витлеемски 51, 94, 101; Възнесение 93, 94; Гареджели 614, 631; Григориатъ 542, 546; грузински въ Иерусалимъ 94, 631 и въ Кипъръ 583; Дохиаръ 546; Драндски 627; Дионисиатъ (Атонъ) 538, 542, 546; Deir Zapharan (Сирия) 193; Елъ-Арбаинъ (Синай) 605; Есфигменъ (Атонъ) 318, 354, 542, 546; Евангелистрия (Епиръ) 539; Зедадзнеели (Грузия) 631; Златари (Влашко) 327, 352, 356, 357, 359; Зографъ (Атонъ) 455, 520, 542, 546; Иеронимовъ (Витлеемъ) 38; Иоано-Зезданийски (Грузия) 627; Каракалъ (Атина) 546; Кастамонитъ (Атонъ) 542, 546; католишки въ Палестина 100; коптски въ Иерусалимъ 85; Ксенофъ (Атонъ) 542, 546; Ксиропотамъ (Атонъ) 317, 542, 546; Кяфтунски 197; Лавра (Атонъ) 538, 542, 546; Лесновски 155; въ Ливанъ до с. Шуеръ 189; Мангански Св. Георги 435; Махера (въ Кипъръ) 554, 575, 580, 584, 590; Мгвимели (въ Грузия) 614, 631; Μέγα Σπήλαιον (Пелопонесъ) 489, 546; Метеори (Тесалия) 455, 521; Нержотворенъ образъ (Кипъръ) 589; Нова Лавра (Палестина) 44, Новоатонски Симоканитски (Грузия) 627; Пантократоръ (Атонъ) 175, 542, 546; Патмоски 312, 357, 521, 546; Полихронъ (М. Азия) 455; Предтеча (Епиръ) 542; „преклонени" въ Ромъния 87—90, 186, 327; Преображение Господне (Таворъ) 84, 93; Пресвета Троица (при р. Йорданъ) 94; Рилски 537; Роженски (Мелнишко) 101; Роидийски (Сирия) 163, 173; Сайданая, Сайданайски (Сирия) 93, 196; Св. Арсений (Египетъ) 287, 290, 294; Св. Архангели (сръбски въ Иерусалимъ) 62; Св. Атанасий (Атонъ) 311, 542; Св. Богородица Киккосъ (Кипъръ) 554, 572, 574, 580, 584, 589, 590; Св. Екатерина (Синайски манастиръ) 606; Св. Нина (Грузия) 625, 626, 634; Св. Герасимъ (до Мрътво море) 101; Св. Георги (Каиро) 289, 324, 325, 337, 350, 357; Св. Георги (Яфа и Рамле) 94, 101; Св. Димитрий (Цариградъ) 312; Св. Евпрепий (Антиохия) 130, 131; Св. Иванъ Кръститель (Ливанъ) 197; Св. Иванъ Предтеча въ Палестина при р. Йорданъ 61, 78, 94; Св. Иванъ Предтеча (Сѣрско) 483, 521, 526; Св. Иванъ Предтеча при Созополъ 520, 546; Св. Иоакимъ (при р. Йорданъ) 94, 101; Св. Иоанъ (Богословъ) Пипи (Кипъръ) 566, 573, 576; Св. Кръстъ до Иерусалимъ 70, 94, 95, 613, 631, 632; Св. Леонтий (Струмишко) 74; Св. Мамантъ (Кипъръ) 589, (Цариградъ) 471; Св. Маронъ 167; Св. Неофитъ Затворникъ (Кипъръ) 554; Св. Павелъ (Атонъ) 542, 546; Св. Пантелеймонъ Русико (Атонъ) 521, 542, 546; Св. Пантелеймонъ (Кипъръ) 589; Св. пророкъ Илия въ Атонъ 187, въ Бейрутъ 196, къмъ Витлеемъ 61, 94; Св. Сава Освещени въ Александрия 301, 314, 324, 325, 337, 342, 350, 357; Св. Сава Освещени въ Палестина 48, 50, 54, 56, 65, 69, 70, 73, 90, 94, 101, 181, 185, 354, 613; Св. Симеонъ Стълпникъ, Deir Seman (Сирия) 144, 163, 171, 173; Св. Спасителъ (до Сидонъ) 189; Св. Текла (Сирия) 196; Св. Теодосий Киновиархъ (Палестина) 93; Св, Яковъ (арменски м-ръ въ Палестина) 80; Св. Харитонъ (скитъ) 287; Св. Яковъ Стари (груз. м-ръ въ Иерусалимъ) 631; светоробски манастири въ дунавскитѣ княжества 101;

Симопетра (Атонъ) 542, 546; Синайски 102, 185, 277, 296, 306, 315, 321, 323, 336, 344, 354, 355, 591—596, 598—601, 603—608; Спилеотиса (Епиръ) 539; Ставроникита (Атонъ) 542, 546; Стара лавра (Палестина) 44; Студийски 414, 429, 455, 469, 471; Сумелийски (до Трапезундъ) 521; въ Тифлисъ 617; Тродотиса (Кипъръ) 584; Успение Богородично (Ливанъ) 205; Филотей, Филотея (Атонъ) 542, 546; Ханку (Ромъния) 327, 356; Хилендаръ 455, 521, 538, 542, 546; Хора (Цариградъ) 70; Хумайра Св. Георги (Сирия) 196; Шиомгвимски (Грузия) 627; въ Цариградъ, кварталъ Τὰ Σταίρου 66; въ Черна гора (Сирия) 174
Манесъ († 272) 112, 120
Мансуръ (И. Дамаскинъ) 69
Мануилъ, вел. еклисиархъ (Максимъ III) 522; — II, никейски п-хъ 439; — Гедеонъ, гр. ученъ 531; — Калека, богословъ 445; — Кантакузинъ, деспотъ 587; — I Комнинъ (1143—1180), визант. императоръ 61, 75, 161, 293, 436, 437, 444, 456, 468, 473, 554; — Коринтянинъ, учитель 545; — — (Манолаки) Костурчанинъ 85, 517, 523, 543; — Малаксъ, кронистъ 528, 541, 544, 545; — II Палеологъ визант. императоръ (1391—1425) 440, 446, 468; — Пелопонезецъ, писатель 527; — Харитопулъ, никейски п-хъ (1215—1222) 439, 440
Мара, султанка 520, 540
Маратоний, никомид. епископъ 377
Маргарита, кипърска кралица 587
Mardin (въ Сирия) 193
Мареотида (Кармъ абу-Мина) 268, 285
Марий Меркаторъ, лат. писатель 385
Марина, жена на импер. Константинъ VI 413
Маринъ, дяконъ, папски легатъ (869, после папа (882—884) 421, 423; римски офицеръ 15
Маринъ Сануто Торсела, венецианецъ 174
Марисъ Персиецъ, епископъ 133, 394
Марисъ, Марий Халкидонски 151, 235, 375
Мария (Богородица) 10, 12; на Клопа 25; майка на Иоана Марка 227; латинска княгиня 161; жена на халифа Алъ-Азисъ 287, 295; — Александровна, руска императрица 626; — Египтянка, подвижница 47; — Синклитика 563
Маркелъ Анкирски, епископъ (IV в.) 36, 124, 238, 246, 376; апамейски епископъ 141
Маркианъ, визант. императоръ (450—457) 41, 42, 136, 258, 260, 261, 281; — Абритски 280
Маркианополска митрополия 481
Маркионъ, гностикъ 111, 112, 115 246, 368
Маркъ II, алекс. епископъ (142—152); — III, алекс, п-хъ (1180—1209) 296, 299—301, 304; — VI, алекс. п-хъ (1459—1484) 294, 296, 298, 354; — антиох. п-хъ 175; аретузки епископъ 151; евангелистъ 22, 209—211, 219, 227, 269, 282, 294, 304, 374; иерус. епископъ 30; — III, иерус. п-хъ 68; синайски епископъ и после иерус. п-хъ 595; гностикъ 215; — Аврелий, римски императоръ (161—180), 20, 21, 32, 365, 370, 373, 374; — Евгеникъ, ефески м-тъ († 1447) 68, 170, 446, 447, 461, 476, 522, 530; — Катафлоръ, иерус. п-хъ 75; — II Ксилокаравъ, царигр. п-хъ 538, 542, 544, 545
Маронитска патриаршия 192
Марта, абис. владѣтелка 334
Мартинъ I, папа (649—655), 46, 399; — IV (1381—1281), папа 444; — V папа (1418—1431), 446; — Crusius († 1607), тюбинг. професоръ 331, 344, 357, 506, 513, 528, 541, 543, 544, 573; — Лютеръ 504, 511
Мартирий, антиох. п-хъ (V в.) 136; — макариополски епископъ 404
Μαρτήριον (църквата на Гоагота) 34
Марцела, майка на мжченицата Потамиена 211
Marcheville, франц. посланикъ 79
Маръ Jahballaha, перс. католикосъ 630
Матей, алекс. п-хъ 325; визант. князъ 441, 449; евангелистъ 10, 21, 29, 210, 280, 374, 589; — I, царигр. п-хъ (1397—1410) 440, 449, 562; — II, царигр. п-хъ 566, 568; — Властаръ 575, 587; — Едески, хронистъ 173; — Камариотъ, писатель 527, 543; — Кариофилъ, писатель 529; — Критянинъ, писатель 523; — I Псалтъ, алекс. п-хъ (1746—1766) 307, 308, 315, 327, 330, 333, 334, 337, 338, 345, 349, 350, 353—354, 356, 359, 367
Матня, апостолъ 22; иерус. епископъ 7
Махмудъ I, турски султанъ 519; — II, турски султанъ (1807—1839) 77, 81, 89, 177, 308, 488, 490, 491, 498, 588
Мегара, градъ въ Гърция 361
Медина, градъ въ Арабия 56, 159
Медиоланъ (Милано), градъ 151
Медичи 543
Мека, градъ въ Арабия 56, 159

Мелания, римлянка 47, 273
Меланхтонъ Филипъ, протест. богословъ 504, 505, 513
Мелекъ Есрефъ, егип. султанъ 63
Мелетий, антиох. епископъ († 381) 126, 128, 129, 141, 146, 152, 153, 240, 242, 252, 300; антиох. п-хъ (1899—1906) 183, 184, 187, 197; архимандритъ 325; иерус. п-хъ 101, 352; китийски м-тъ 569, 570; одрински м-тъ 530; охридски архиепископъ 322; тиваидски м-тъ 318; царигр. п-хъ 353; — Кармн, антиох. п-хъ (= Евтимий VI) 188, 198; — Метаксакисъ, алекс. п-хъ 310, 311, 320, 341, 343, 347, 348, 354, 402, 510, 581; — Пигасъ, алекс. п-хъ 186, 306, 307, 311, 312, 320—324, 326, 328, 329, 331—334, 336, 337, 341, 342, 344, 350, 351, 357, 358, 360, 502, 506, 517, 528, 540, 566, 569, 573, 577, 596, 598, 603; — Типалдосъ, филаделфийски архиепископъ 501
Мелитий, ликополски епископъ 219, 228, 230, 232, 235
Мелитинъ, Мелитина, градъ 48, 458
Мелитинска митрополия 481
Мелитонъ Сардски, епископъ 365, 367, 373, 378
Мелнишка митрополия 101
Мемнонъ Ефески, епископъ 131, 253, 254, 255
Мелхиседскъ, библ. лице 225
Мемфисъ, градъ въ Египетъ 208
Мемфиска епархия 348
Менандъръ, еретикъ 12, 29, 110
Менелай, митолог. лице 11
Мену, франц. военачалникъ 308
Ме́нути или Менутй, егип. богъ 279; село 244
Меншиковъ, руски посланикъ 82
Мерванъ II, арабски халифъ (744—750) 172, 285
Меркурия, християнка 212
Мерои, егип. градъ 282
Мерсина, градъ 201
Месемврийска епархия 535
Месия 10, 13, 30, 111, 215
Месопотамия 1, 107, 114, 117, 120, 138, 140, 143, 144, 148, 149, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 163, 171, 173, 200, 229, 296, 462, 504
Месробъ, арменски писатель 632
Места, рѣка въ Македония 476
Метонска епархия 352
Методий, антиох. п-хъ 353; — II, никейски п-хъ 439; олимпийски епископъ 366, 368, 371; слав. апостолъ 455, 467; царигр. п-хъ (XVII в.) 599, 600; — Изповѣдникъ, царигр. п-хъ (842—† 846) 415—417, 454; — Наксиецъ, антиох. п-хъ (1823—1850) 177, 191, 195, 196, 205
Мехмедъ паша, джамия 402; — III, турски султанъ 543; — Али паша, егип. хедивъ 77, 177, 191, 308, 309, 316, 359, 491; — Сокологлу, великъ везиръ 486, 563
Мизия, область 280, 361, 362, 375, 481
Милева, градъ въ С. Африка 39
Милетъ, градъ 372, 455
Милтиадъ, риторъ 365, 368, 370, 374
Милутинъ, сръбски краль 441, 448
Мина, царигр. патриархъ (536—552) 44, 139, 264, 393, 394, 396, 397, 406
Мингрелия, область 613, 615, 616, 621, 622, 633
Миния, градъ 349
Минуций Феликсъ, писатель 28
Минуций Фунданъ, проконсулъ 364
Мирианъ, груз. царь 609, 610
Мирска митрополия 481
Мисаилъ, алекс. намѣстникъ 350; либийски м-тъ 339
Мисиса, область въ Сирия 295
Мисръ-елъ-Каирахъ (= Каиро) 287
Митилини, островъ 88, 93, 311, 498, 539
Митрополия на Австралия и цѣла Океания 536
Митрофанъ, епископъ въ Византия (IVв.) 361, 362, 371, 375; ефески м-тъ 375; — II, царигр. м-хъ (1440—1443) 446, 447, 449; — III, царигр. п-хъ 498, 501, 512, 540, 542; охридски архиепископъ 513; смирненски м-тъ 421, 429; царигр. п-хъ (XV в.) 68; — Критопулъ, алекс. п-хъ (1636—1639) 312, 313, 326, 328, 329, 332, 333, 338, 339, 342, 343, 356, 358, 359, 514
Митрофонъ (матероубиецъ), прозвище на царигр. п-хъ Митрофанъ 447
Михаилъ I, алекс. п-хъ (860—870) 74, 174, 290, 291, 292, 303; — II, алекс. п-хъ (870—903) 286, 291, 292, 294, 295, 300, 301; — II, антиох. п-хъ (въ края на XIV в.) 166, 170, 171, 174; — III, антиох. п-хъ (въ 1456 г.) 174, 175; —IV, антиох. п-хъ (1523—1540), 351; — VII, антиох. п-хъ (въ края на XVI в.) 180, 195; архидяконъ (XVII в.) 188; груз. архиепископъ 630; монахъ 298; — II, патриархъ (католикосъ) на Грузинската църква 613; руски царь 355, 356; синъ на визант. императоръ Андроникъ II Палеологъ 448; танески епископъ 286; — IV Авторианъ, никейски п-хъ 438; — Акоминатъ, атински м-тъ 474; — Анхиалецъ, царигр. п-хъ (1169—1177) 442, 443, 473; — Врайк, свещеникъ

199; — Глика, ересоучитель 460; — Кантакузинъ Шейтаноглу 485, 511, 517, 540; — Керуларий, царигр. п-хъ (1042—1058) 169, 292, 296, 302, 427—430, 433—435, 441, 472; — Лахандраконъ, визант. управитель 410; — Пселъ 443, 468, 471; — Сикидитъ, еретикъ 456; — Синкелъ, игуменъ 70; — Сириецъ, хронистъ, яковитски п-хъ 173, 630; — Теодоровичъ, руски царь 100; — Тосица, гръцки консулъ 337, 339, 353; — I Рангаве, визант. императоръ (811—813) 413, 414, 417, 438, 469; — II Пелтекъ, визант. императоръ (820—829) 172, 415; — III Пияница, визант. императоръ (856—867) 417—420, 451, 452; — IV Пафлагонецъ, визант. императоръ (1034—1041) 59, 427, 433; — V Калафатъ, визант. императоръ (1041—1042) 433, 471; — VII Стратиотикъ, визант. императоръ 427; — VII Дука визант. императоръ (1071—1078) 435, 443, 468, 471; — VIII Палеологъ, визант. императоръ (1261—1282) 169, 170, 174, 175, 293, 439, 440, 441, 443, 444, 452, 455, 468
Младотурска революция (1908 г.) 91
Мнасонъ, мжченикъ 547, 548
Моавия, халифъ (661—680) 159, 172
Мобиданъ, груз. архиепископъ 612
Модестъ, игуменъ 45
Моздокъ, градъ въ Кавказъ 620
Моисей, пророкъ 29, 32, 214, 591; — — Gibbet 475; — Муринъ, подвижникъ 591; (Псевдо-Моисей) Хоренски 628
Моктадиръ, арабски халифъ 160
Молдавия 87, 88, 101, 186, 187, 198, 308, 326, 327, 485, 489, 514, 521, 534, 545, 596, 604, 606
Молдавска митрополия 87, 476
Монахъ Антиохъ, писатель 50, 51
Монемвасия, градъ въ Пелопонесъ 528
Монпелие, градъ въ Франция 530
Монтанъ, еретикъ 362, 370
Мопсуестия, градъ 139, 152, 295
Моравско 494, 498
Морея 489, 491
Москва 22, 64, 87, 98, 100, 101, 184 186, 187, 188, 198, 318, 323, 325, 344, 346, 350, 355, 356, 619, 621, 622
Московска духовна академия 54, 155; — патриаршия 86, 186, 312, 323, 534
Мосулъ, градъ въ Сирия 148, 193
Мраморно море 366, 417, 503
Мртво море 12, 29, 30, 53, 54, 101
Мунтасиръ, ар. халифъ (861—862) 57
Мурадъ III, турски султанъ 486, 497; — IV, турски султанъ (1623—1640) 79, 497
Мустансиръ-Билахъ, ар. халифъ 72
Мустафа I, султанъ 497; — III, султанъ 487; —Кюпрули, вел. везиръ 487
Мутаваккилъ, ар. халифъ (847—861) 57, 158, 593
Мутадидъ, ар. халифъ 157
Мутазъ, ар. халифъ (866—869) 57
Мухайдасатъ, ливанско село 197
Мухамедъ 56, 71, 72, 176, 284, 437, 448, 460, 592; — II, турски султанъ 64, 482, 483, 484, 493, 527; — III, турски султанъ 497; — IV, турски султанъ 80, 313, 324; — Али (=Мехмедъ Али), егип. хедифъ 595
Мухамедъ-алъ-Махди, ар. халифъ 157
Мухтади-Биллахъ, ар. халифъ 158
Мцхетъ, градъ въ Грузия 610, 612, 614, 624, 628, 631
Мцхетско-Карталинска или Мцхетска епархия 621, 622

Набатеи, набати, племе въ Нубия 265, 282
Nablus (Flavia Neapolis) 20
Наваринъ 491
Навилия, градъ 484, 502, 524, 528
Навпактска митрополия 481
Назаретъ 60, 78, 92, 95, 96
Назаретска епархия 98
Назарий, кутаиски м-тъ 625
Назарянска църква 29
Назианзъ. гр. въ М. Азия 463, 464
Наисъ (Нишъ), градъ въ Сърбия 239
Наксосъ, островъ 503, 530, 542
Наполеонъ Бонапартъ 177, 308, 350; — III 82
Нарзесъ, военачалникъ на Юстиниана Велики 265
Нарцисъ, иерус. епископъ (II в.) 13, 17, 18, 30, 31, 291; —Неронийски 151
Насифъ Язи, мелхитъ 193
Наталия, руска царица 356
Натанаилъ (= Вартоломей), апостолъ 210
Неаполска архиепископия (въ Палестина) 98
Неаполъ, градъ въ Палестина 108; въ Кипъръ 586
Неврокопъ, градъ въ Македония 496
Негушъ, градъ въ Македония 490
Нектарий, иерус. п-хъ (1661—1669) 80, 84, 96, 102, 324, 574, 578, 601, 602, 603, 606; царигр. архиепископъ († 397) 146, 252, 279, 381, 382, 383, 402, 404, 419, 451, 478
Неокесария, градъ въ М. Азия 368

Неокесарийска митрополия 481
Неофитъ, бейрутски м-тъ 190, 205; деркоски м-тъ 320; емески (хомски) м-тъ 203; кипърски архиепископъ 556, 566, 567; мирнофитски м-тъ 498; търновски м-тъ 498; унгровл. м-тъ 327; — II, царигр. п-хъ (1607—1612) 312, 332, 503, 540, 566; — VI, царигр. п-хъ (1734—1740) 510; царигр. п-хъ 204;—Хиотинъ, антиох. п-хъ 181
Непотъ, арсинойски епископъ 215, 217
Нерзесъ, арм. католикосъ (около 362—373, 628
Неронъ, римски императоръ (54—68) 58, 227
Несторианска църква 84, 134, 200 (персийска), 630; — халдейска църква 192
Несторий, царигр. архиепископъ (428—431) 40, 130—134, 143, 145, 147, 249, 250—256, 260, 275, 276, 280, 381, 385, 386, 388, 390, 405, 465
Нижни Новгородъ, градъ въ Русия 621
Низибия 142, 143, 149
Низша мъдрость, гност. понятие 215
Никаноръ, единъ отъ 7-тѣ дякони 7; тиваидски м-тъ, ѳпосле алекс. п-хъ (1866—1869) 318, 325, 340, 346, 347, 359
Никейска митрополия 477, 535; — патриаршия 293
Никейски (I всел.) съборъ 52, 53, 126, 260, 273, 388, 389
Никейско царство (= византийско) 438
Никея, градъ въ М. Азия (Витиния) 169, 174, 235, 242, 258, 375, 403, 404, 412, 438, 439, 474, 557
Ники, градъ въ Тракия 126
Никита, никомидийски м-тъ 443; царигр. п-хъ (VIII в.) 410, 431; — Акоминатъ 473, 474; — II Мунтанъ, царигр. п-хъ (1187—1190) 438; — Пафлагонецъ или Пафлагонски 73, 432; — Ститатъ, богословъ 429, 471; — Хониатъ 436, 442, 448, 449, 452, 554
Никифоръ, алекс п-хъ (1639—1645) 326, 356, 596; архимандритъ 324; — I, визант. императоръ 413, 458; иеродяконъ 517; иерус. п-хъ (1022—1027(59; — II, иерус. п-хъ 74, 75; кипърски арх-пъ 566—568, 576; никейски п-хъ 439; — I Изповѣдникъ, царигр. п-хъ (806—815) 413—415, 419, 431, 454, 469; царигр. п-хъ (отъ XIII в.) 480; — Влемидъ, богословъ 439, 474, 480, 543; — Глики, учитель 358, 893; — Григора 454, 456, 460, 461; — Калистъ, църк. историкъ 283, 474, 480, 586; — Μαρϑάλης, син. арх-пъ 603, 606; — Фока, визант. императоръ (963—969) 57, 286, 426, 436, 456, 553
Никодимъ, иерус. п-хъ (1883—1890) 91, 93, 95, 195; меѳонски епископъ 524; — Агиоритъ 401, 530, 541; — Милашъ, задърски епископъ 231
Никома, иконийски епископъ 369
Никола Софийски, мъченикъ († 1555) 486, 603
Николай I, алекс. п-хъ (1216—1243) 288, 293, 298; алекс. п-хъ (XX в.) 320; антиох. п-хъ 173; — II, антиох. п-хъ (1025—1030) 162; владимировски архиепископъ, бившъ екзархъ на Грузия 633; — II, грузински католикосъ 616; единъ отъ 7-тѣ иерус. дякони 22, 103; иерус. п-хъ (1156 год.) 73, 75; иконийски епископъ 112; метонски епископъ (XII в.) 443, 473; (св. Николай), мирликийски епископъ (IV в.) 450, 454; — I, папа (858—867) 65, 290, 362, 418, 419, 420, 421, 561; — V, папа 561; — I, руски императоръ (1825—1855) 82, 325, 356; — Αμβρᾶζης, богословъ 509; — II, Граматикъ, царигр. п-хъ 74, 436, 472; — Кавасила, солунски м-тъ († 1371) 461, 475, 480; — Κλαροζάνης, алекс. п-хъ 329, 356; — Курсула, свещеникъ и учитель 333; — Маврокордато, молд. князъ 327; — Мистикъ, царигр. п-хъ 168, 292, 424, 425, 433, 434; — Сисиний, лѣкарь-философъ 334; — II Хрисовергъ, царигр. п-хъ 426, 433
Никомидийска митрополия 477, 481, 535
Никомидия 33, 35, 150, 233, 234, 237, 366, 370, 373, 375, 379
Никонъ, грузински екзархъ 624; мелхитски монахъ (XI в.) 628, 629, 630; московски п-хъ (1652—1658) 186, 324, 325
Никонъ Черногорецъ, (Μαυροορίτης), ант. монахъ, писатель 163, 173
Никополска епархия (въ Епиръ) 481
Никополъ, градъ на Дунава 503; градъ въ Палестина 21
Никосия (= Левкосия), градъ 555, 556, 559, 560, 561, 587, 589
Нилъ, пентаполски м-тъ 318, 319, 320, 354; егип. подвижникъ 459; рѣка (въ Египетъ) 225, 240, 244, 269, 270, 282, 283, 285, 299, 358; царигр. п-хъ (XIV в.) 449, 497; — Доксапатръ, богословъ 473, 554, 587, 611; — Кавасиила, солунски м-тъ 461, 475
Нина, Нуне или Нунея, Нона, св. Нина, първа проповѣдница въ Грузия 609, 613, 614, 628, 631, 634
Ниса, градъ въ Кападокия 463
Нитрия, область въ Египетъ 247, 271
Нифонъ, алекс. п-хъ (1366—1385) 303; монахъ-богомилъ 459; унгровлашки м-тъ 359; — I, царигр. п-хъ (1312—1315) 441, 448, 521; — II, царигр.

п-хъ († между 1504—1508) 520, 532, 542, 543
Нишабуръ, градъ 201
Нишавска епархия 498
Нишка епархия 498
Nova Roma (= Константинополъ), 361
Новацианъ, противоепископъ въ Римъ 218
Нова Юстиниана, градъ въ Кипъръ 552, 584, 590
Новгородъ, градъ въ Русия 64

Общество на народитѣ 78
Огдоада, гност. понятие 214, 215
Оденатъ, палмирски владѣтель 109
Одеса 488, 490
Odessus (дн. Варна) 362
Одисея 473
Одонъ, лат. хронистъ 443
Одрински вилаетъ 495, 498; — миръ (1829 год.) 77, 89, 491
Одринско 420, 503
Одринъ, градъ 80, 484, 490, 498, 513, 524, 526, 539, 543
Озирисъ, егип. богъ 269, 282
Океания 536
Оксфордъ, градъ 91, 333, 342, 524, 602
Олимпий, езич. философъ 243; кипърски архиепископъ 553
Олимпъ, планина въ М, Азия 435, 455, 521, 631
Олоа, градъ въ Египетъ 282
Омаръ, арабски халифъ 55, 56, 58, 64, 71, 72, 156, 160, 172, 267; — II, халифъ 56, 157, 159, 160, 172, 179
Омаяди, арабска династия 56, 156, 158, 159, 284, 285
Омея, родоначалникъ на династията Омаяди 72
Омиръ, гръцки поетъ 230, 473
Оний IV, евр. първосвещеникъ 208
Онисимъ, апост. сътрудникъ 363; „братъ“ (епископъ) 370; ефески епископъ 120, 372
Оптимъ Антиохийски, епископъ (въ Писидия) 404
Орестъ, алекс. епархъ 244, 245; иерус. п-хъ (984—1005) 58, 74, 287, 295, 305
Оригенъ 12, 14, 15, 21, 27, 29, 30, 32, 37, 38, 43, 44, 49, 51, 108, 139, 145, 147, 211, 212, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 232, 246, 264, 270, 274, 277, 279, 283, 301, 365, 371, 372, 393, 395, 405, 406, 462, 549
Оронтъ, рѣка въ Сирня 110, 117, 153
Орфей 216
Орханъ, турски султанъ 484
Осий Корбудски 35, 53, 150, 234
Османъ, арабски халифъ 172; кипърски управитель 565; — Пазвантоглу 488; — III, турски султанъ (1754—1757) 307
Осроина, область 114, 200
Осроинска държава 21, 107
Отецъ, Богъ Отецъ 11, 12, 28, 37, 52, 53, 75, 110, 112, 115, 116, 119, 120, 122, 124, 126, 128, 151, 152, 153, 215, 216, 223, 224, 232, 233, 240, 277, 436, 460, 472
Отманъ Таукъ, паша на Дамаскъ (1722—1724) 181
Отранто, градъ въ Италия 476, 501
Отрей Мелитински, епископъ 404
Охридска архиепископия, архиепископия-патриаршия (учреждение, съчнение) 87, 322, 473, 487, 499, 534, 541, 543, 545, 578, 587, 590, 611; —църква 96, 184, 322, 487
Охридъ 443, 472, 488, 496

Певелъ, алекс. патриархъ 264; алепски архидяконъ 180, 185, 186; антиох. патриархъ 138; апостолъ 3, 4—6, 10, 23, 24, 27, 104—106, 114, 117, 118, 142, 146, 154, 185, 221, 227, 362, 363, 366, 368, 371—373, 385, 456, 457, 531, 547, 548, 586; архидяконъ 198; грузински екзархъ (1882—1887) 626; епископъ (сваленъ) 246; емески епископъ 132; ираклийски митрополитъ 248; ливански митрополитъ 197; папа (757—767) 267; — III, папа (XVI в.) 512; пръвъ проповѣдникъ на павликянството 456; руски престолонаследникъ 325; — I, (сжщиятъ) императоръ 345; синайски братъ 607; смедеревски митрополитъ (1530—1541) 87, 100, 184, 322; тирски епископъ 279; — I Изповѣдникъ, царигр. епископъ 151, 376, 454; — II, царигр. п-хъ (642—653) 398, 399; — III, царигр. п-хъ (692 год.) 400; царигр. п-хъ (780—784) 411; — Еднооки 397, 406, 553; — Орозий 39, 53; — Самосатски, антиох. епископъ 15, 17, 109, 112, 113, 115, 118—120, 124, 142, 150, 240, 246, 368, 378, 385; — Тивейски 2, 10, 212, 228, 270

Павла, Paula римлянка 47
Павликяни, павликянство 161, 162, 407, 408, 431, 436, 456. 457, 458, 459, 470
Павлинъ, противоепископъ въ Антиохия 127, 153, 242, 382, 383; — Тирски 52, 150, 278
Павсаний, лакедемонски царь 361
Падуа, градъ въ Италия 344, 524, 528, 529, 530, 573, 574, 577
Паисий, алекс. п-хъ (1657—1677) 313, 324, 325, 333, 356, 359, 514; — Агиапостолитъ, синайски монахъ 357; иерусал. п-хъ (1645—1660) 80, 87, 88, 102, 597; кипърски архиепископъ (1759—1766) 567; пловдивски м-тъ 204; охридски архиепископъ 497, 541; созополски м-тъ 498; — II, царигр. п-хъ 204, 313
Паладий Еленополски (IV—V в.) 283
Палемонъ, егип. отшелникъ 272
Палеомило, село въ Янинско 539
Палестина 1 — 9, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 28, 30, 33, 35 — 49, 51, 52, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 69, 75, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 110, 111, 112, 113, 150, 156, 158, 163, 165, 173, 175, 179, 182, 185, 189, 190, 192, 200, 208, 213, 222, 233, 247, 271, 283, 285, 288, 309, 323, 328, 359, 462, 499, 549, 550, 552, 555, 576, 591, 613, 622; — I, II и III 41, 53, 200
Палестински щатъ (въ Русия) 356
Палестинско руско православно общество 102
Палмирско царство 109
Palout, епископъ на гр. Едеса 107
Палтосъ (Белде), градъ въ Сирия 207
Памфилъ, презвитеръ († 309) 14, 15, 16, 21, 30, 48, 49, 223, 224
Памфилия, область въ М. Азия 145, 166, 253, 402, 425, 481
Панайотъ Никосиу, великъ драгоманинъ († 1673) 80, 517, 523, 539
Панаретъ, кипърски архиепископъ (1827—1840) 572, 575, 586, 589; — Долингери, архим. 580
Панаяда, градъ 201
Панеасъ, градъ 206
Панодоръ, ученъ монахъ 277
Пантенъ, алекс. учитель 210, 219, 220, 227, 230
Папий Иераполски 365, 368, 369, 372, 373
Папилъ, христ. мъченикъ 365
Парменъ, единъ отъ 7-тѣ дякони 22
Парижки договоръ (1856 г.) 82
Парижка екзархия 535
Парижъ 52, 155, 199, 446, 530, 589
Паросъ, островъ 530
Парсманъ (Фарсманъ), перс. царь 612
Партений I, алекс. п-хъ (1678—1688) 307, 322, 325, 326, 356; — II Панкоста, алекс. п-хъ (1788—1805), бившъ пелусийски м-тъ 308, 315, 342, 345, 350, 354, 359; баалбекски епископъ 205; иерус. п-хъ (1737—1766) 81, 101; либийски м-тъ († 1661) 359; триполийски м-тъ 359; — I Стари, царигр. п-хъ 515, 597; — II, царигр. п-хъ (1639—1644, 1645—1646) 356, 487, 549; — III, царигр. п-хъ 487; — IV, царигр. п-хъ 102, 313, 568, 574, 577
Пасха 4, 13, 17, 30, 141, 209, 235, 236, 278, 301, 303. 329, 365, 366, 367, 373, 490, 574; на възкресение (възкръсна) 366
Патара, градъ въ М. Азия 374
Патмоска академия 574; — митрополия 481
Патмосъ, островъ 74, 308, 311, 312, 317, 342, 372, 521, 524, 535, 539, 542, 603
Патрасъ, градъ въ Гърция 362, 502
Патриаршеска „академия“ въ Цариградъ 342, 523, 542, 543, 575
Патрофилъ Скитски или Скитополски 122, 150, 278
Пафлагония, область въ М. Азия 260, 280, 408, 466, 481
Пафнутий, епископъ 235
Пафоска епархия 572, 584, 587
Пафосъ, градъ въ Кипъръ 356, 548, 552, 555, 575, 577, 584, 586, 587
Пахимеръ Г., визант. хронистъ 75, 174, 175, 302
Пахомий I, алекс. п-хъ (XIV в.) 166, 170, 174; сирийски свещеникъ (XVII в.) 188] — I, царигр. п-хъ 521; — II Патестъ, царигр. п-хъ (1584—1585) 322, 351, 517, 519, 539, 540, 541, 543
Пахомий Велики 213, 226, 246, 271, 272, 283
Пела, градъ въ Палестина 6, 7, 19, 26
Пелагий, еретикъ (412 год.), 38, 39, 53, 249, 385, 402; кардиналъ 442, 556, 557, 559; лаодикийски епископъ 402, 404; — II, папа (578—590) 153, 396, 404
Пелопонесъ (Морея) 182, 195, 334, 345, 455, 473, 475, 481, 489, 500, 528, 530, 542, 543, 546
Пелусийска епархия 360
Пелусия, градъ въ Египетъ 275, 337, 357
Пентаполъ (Киринаика), область 200, 209, 210, 211, 216, 228, 275, 278, 360
Пера, царигр. кварталъ 513
Пергамъ, градъ въ М. Азия 108, 365
Перея, область 6, 7, 8, 19, 23, 26
Пергийска митрополия 481
Перинтъ, градъ въ Тракия 371

Персийска църква 200, 610, 630
Персиа 11, 128, 133, 134, 142, 144, 148, 157, 158, 172, 192, 200, 201, 461, 515, 609, 611, 615, 617, 630
Петербургска духовна академия 54, 155, 187, 623
Петербургъ, Петроградъ 26, 75, 101, 602, 621, 624
Пети всел. съборъ 41, 43, 44, 139, 147, 264, 274, 394, 395, 400
Пето-шести трулски съборъ 31, 167, 290, 400, 480, 552, 587
Петра, градъ 41, 53, 60, 133, 386
Петроаравийска епархия 98
Петъръ, алекс. епископъ (300—311) 210, 213, 219, 225, 228, 229, 230, 232, 278, 380; — II, алекс. еп-пъ (373—381) 241, 242; — III, алекс. п-хъ (642—651) 284, 290; алекс. презвитеръ 267, 290; — III, антиох. п-хъ (1053—1057) 168, 169, 171, 292, 296, 302, 428, 433, 472, 610, 629; апамейски епископъ 54; апостолъ 3, 4, 5, 11, 23—25, 29, 103, 105, 106, 111, 115, 117, 118, 120, 192, 193, 209, 363, 366, 372, 373, 374, 385, 432, 547; грузински католикосъ 630; — I, иерус. п-хъ (VI в.) 43, 44, 54, 139, 393; кардиналъ, папски легатъ въ иерус. съборъ (877 год.) 74; кардиналъ 449; — I Lusignan, кипърски краль (1358—1369) 289, 560, 587; коптски хорепископъ 329; маюмски епископъ 157; митрополитъ на Дамаскъ 157; патриархъ на египетскитѣ монофизити († 578) 264; родоски архиепископъ и папски легатъ 560; севастийски епископъ 402; царигр. п-хъ 399; — Angoulême, антиох. лат. п-хъ 174; — Аркуди, катол. мисионеръ 501, 530; — Велики (1689—1725) 81, 88, 325, 334, 356, 615, 620; — Гнафевсъ или Фулонъ, Fullo, антиох. п-хъ 136, 137, 263, 551, 629, 630; — Иверецъ, маюмски епископъ († 488) 630; — Каливитъ, монахъ 410; — Клюнийски 443; — Могила, киевски м-тъ 84, 507, 514; — Монгъ, алекс. п-хъ 54, 137, 261—263, 265, 390, 405; — Пустинникъ 60, 163; — Сицилийски 470; — Созоменъ, консулъ 302; — Тома, папски легатъ 560
Pescennius Niger, бунтовникъ 108
Πηδάλιον, църковноправенъ сборникъ 530, 540
Печатница при Антиох. патриаршия 199; въ Иерус. патриаршия 96; въ Грузия 619; въ Турция (гръцки) 524, 525
Пешито (сирийски преводъ на Библията) 116
Пиерий, презвитеръ 213, 224, 225, 231, 277; ученикъ на Оригена 21
Пиза, градъ въ Италия 544
Пий II, папа 175; — V, папа (1566—1572) 306; — IX, папа 503
Пилатъ (Понтийски) 110
Пименъ Велики, подвижникъ († 450) 226
Пиндаръ, гр. поетъ 473
Пиндъ, планина въ Епиръ 539
Пипинъ Кжси, франкски владѣтель 56
Пиръ, царигр. патриархъ (639—642) 267, 398, 399, 406, 466
Писидийски виляетъ 498
Писидия, область въ Мала Азия 152, 280, 402, 404, 481
Писпоръ, мѣсто въ Египетъ 270, 271
Питагоръ, гр. философъ 216, 230
Питий (Pityus), градъ въ Колхида 146
Плакетъ (Placillus) Антиохийски 150
Платонова философия 214, 223, 371, 475
Платонъ, гр. философъ 221, 216, 230, 404, 459, 468; игуменъ 193; московски м-тъ 531, 620; — Иоселиани, авторъ-грузинецъ 628; — Пагидасъ, хиоски м-тъ 498; руски екзархъ на Грузия 624
Плиний Млади, римски проконсулъ 364
Пловдивски виляетъ 498
Пловдивъ 53, 239, 459, 503
Плутархъ, гр. писатель 226; мжченикъ 211, 223
Полибий, гр. писатѣль 226
Поливий, „начáлникъ“ на Тралийската църква 120
Полиевктъ, царигр. п-хъ (950—970) 161, 426, 454
Поликарпъ, иерус. п-хъ 81, 89, 93, 353; — Смирненски 29, 114, 364, 365, 367, 368, 369, 371, 372, 373
Поликратъ Ефески 365, 369, 370, 373
Политианъ, алекс. п-хъ (768—813) 285, 286, 290, 296, 300, 304
Полихроний, апамейски епископъ († 431), 148; монахъ-монотелитъ 399
Полша 322, 324, 344, 502, 506, 530
Понтий, „църковенъ мжжъ“ 107, 115, 362
Понтски диоцезъ (въ М. Азия) 389
Понтъ, провинция 14, 112, 229, 274, 363, 365, 404, 457, 462, 463, 476, 478, 481, 592
Портъ-Саидъ, егип. градъ 338, 340, 348
Порфирий, мжченикъ 16; философъ 145, 335, 371, 465; презвитеръ 40; — I, син. архиепископъ (отъ 1867 г.) 601; — II, син. архиепископъ (1885—1904) 598, 599; — III, син. архиепископъ (отъ 1926 г.) 598; — Успенски 89, 92, 95, 199, 205, 325, 375, 541, 603, 606, 608

Потамиена, алекс. мжченица 211
Потамонъ, егип. епископъ 280
Поти, градъ (др. Фазисъ) 267, 622
Потинъ, лионски епископъ 366
Праздници (господски, богородични и др.) 304; Благовещение 54; Богоявление 154, 269, 417; Въздвижение на кръста 45, 46, 54; езически въ честь на р. Нилъ 269; Кръстовдень 45, 54; Кръстопоклонна недѣля 54; Кръщение Христово 269; Недѣля на православието 416 или Недѣля православна 433, 463; на Озирисъ 269; Петдесетница 1, 22, 23, 25, 103, 209, 253, 420, 547; праздникъ на съединението 425; Рождество Христово 54, 92, 140, 142, 155, 269, 496; Св. Архангелъ Михаилъ 259; Св. Иванъ Предтеча 54; Св. Кирилъ и Методий 503; Св. Петъръ и Павелъ 54; Сретение Господне 54; Θεοφάνεια 269; Усѣкновение на св. Иванъ Предтеча 269; Цвѣтница 80 или Връбница 58, 415
Праксей, еретикъ 216, 368
Праотецъ или Бездна, гност. понятие 215
Преводъ на 70-тѣ 21, 51, 222, 223, 226, 230
Презвитери, избрани за алекс. патриарси 346, 358
Прекръщаване на инославни 330, 367, 433, 443
Преславъ, градъ въ България 476
Придворни люде-християнски мжченици Петъръ, Доротей и Прокопий 366
Прилепъ, градъ въ Македония 461
Примъ, алекс. епископъ (106—118) 210
Принцови острови (въ Мрам. море) 417
Прискила, жена на Акила 362, 363; привърженица на Монтана 118, 370, 372
Прискъ, латински канонистъ 389; християнинъ 15
Пробъ, римски императоръ; епископъ въ Византия 371; абатъ 67
Прой, гръцки учитель 524
Прокопий, иерус. п-хъ (1873—1875)
Рубула, едески епископъ († 435) 133, 134
Разбойнически съборъ 41, 147, 154, 226, 255—259, 389, 396, 421, 450
Раймондъ, иерус. лат. п-хъ 560
Раймундъ, антиох. (лат.) князъ 161, 293
Рамле, градъ въ Сирия 101
Рангаве, гръцки пълномощенъ министръ 356
Раитъ (Елъ-Торъ), градъ въ Синайски полуостровъ 592, 594, 603, 604
Рафаелъ Hawaniní, епископъ 201
Рафаилъ, кипърски латински архиепископъ 560; царигр. п-хъ 481, 497, 532, 90; историкъ 282, 606, 612, 531; мжченикъ 15; основатель на кипърския манастиръ Махера 554; — Даббасъ, иеромонахъ (= антиох. п-хъ Атанасий II) 281; — Назианзинъ Арабоглу (въ Иерус. патриаршия) 97
Прокълъ, философъ (V в.) 473; царигр. архиепископъ (434—446) 133—135, 256, 384, 385, 386, 387, 454
Протерий, алекс. архиепископъ (452—457) 261, 262, 264, 268
Протест. епископия въ Иерусалимъ 85
Проxоръ, единъ отъ 7-тѣ дякони 22; назаретски м-тъ и после алекс. п-хъ (Партений, 1677—1688) 314; охридски архиепископъ († 1550) 87, 184, 322; — Кидоний 461
Прутъ, рѣка въ Молдавия 485
Псевдоамфилохий 480
Псевдодионисий Ареопагитъ 466
Псевдодоротей (Иеротей), монемвасийски м-тъ 540
Псковъ, градъ въ Русия 64
Птеменцирцисъ, егип. манастиръ 278
Птолемаида, градъ въ Египетъ 174, 205; въ Палестина 95; (Saint-Jean d'Acre) 62, 165
Птолемаидска епархия (въ Египетъ) 360; въ Иерус. диоцезъ 98
Птолемей, войникъ 212; гръцки ученъ 226, 227; ученикъ на гностика Валентинъ 215; — Сотиръ, егип. царь 208, 226; — II, Филаделфъ, егип. царь 208
Pouliard, френски консулъ 189
Пулхерия, виз. императрица 252, 253, 258, 386
Пуплий, иерус. епископъ 30
Путивль, градъ въ Русия 186
Първа всеобща война (1914—1918) 78, 82, 583
Първа Македония 259; — Юстиниана, градъ въ Изт. Илирикъ 554
Първи всел. съборъ 35, 53, 107, 122, 141, 145, 149, 150, 200, 211, 228, 229, 234—236, 247, 251, 260, 261, 273, 278, 367, 374, 375, 401, 402, 450, 548, 550, 569
540, 541, 544; — II, царигр. п-хъ (1603—1607) 312, 502, 520
Рафаилъ Амбетъ, първенецъ 343
Рахипъ паша, егип. управитель 350
Рахити, Ῥαχίτιον (Rosette, Rosetta, ар. Рошидъ), градъ въ Египетъ 307, 308, 314, 337, 342, 349, 350, 357
Рашей (близу до Бейрутъ) 178
Регинъ (Ῥηγῖνος), кипърски м-тъ 550
Реджийска митрополия 481
Рейхлинъ, протест. ученъ 504
Реналдъ, антиох. лат. князъ 173
Решидъ паша, великъ везиръ 491, 571,

572, 589
Римска империя 15, 33, 148, 268; — литургия 116; — пасха 236
Римска църква 42, 43, 66—68, 73, 97, 107, 163, 167—170, 188, 218, 221, 236, 248, 249, 252, 282, 292, 297, 298, 366, 367, 382, 383, 390, 398, 400, 404, 416, 419, 423—430, 433, 442, 444, 445, 470, 501—503, 510, 513, 529, 530, 557—559, 613
Римъ 1, 6, 11, 20, 29, 35, 38, 46, 47, 53, 65, 67, 68, 72, 103, 105, 106, 108, 111, 114, 118, 119, 127, 137, 144, 146, 154, 164, 165, 169, 175, 187—189, 192, 214—216, 218, 221, 236, 239, 240, 250, 252, 263, 278, 293, 297, 323, 328, 330, 361, 364—368, 371, 373, 376, 378, 382, 389, 391, 392, 396, 397, 399, 406, 409, 413, 418—422, 426—428, 430. 432—447, 466, 501—503, 512, 524, 530, 542, 557, 558, 560, 618, 631
Ричардъ II, норманскн дукъ 75
Ричардъ-Лъвово сърдце, англ. краль 555
Робертъ, лат. императоръ 440; — колежъ, училище 511
Роджеръ II, сицил. краль (1101—1154), 74, 473
Родопа, єпархия 280
Родопи, планина 476, 481
Родополска епархия 534, 546
Родоска митрополия 481
Родосто, градъ въ Тракия 359
Родосъ, островъ 162, 293, 308, 514, 561
Ромагири, кварталъ въ Нишабуръ 201
Романова династия (руска) 187
Романъ, дяконъ отъ кесарийската епархия 15; — II, визант. императоръ 452; —III Аргиръ, визант. императоръ (1028—1034) 161, 162, 433; — IV Диогенъ, визант. императоръ 435; — Лакапинъ, визант. адмиралъ, после съимператоръ (919—945) 425; — Сладкопѣвецъ, църк. пѣснописецъ 466
Ромеонъ, градъ въ Кипъръ 584
Ромънска църква 90, 327, 500
Ромънния или ромънска държава 90, 187, 328, 521, 534, 604
Роска община 111
Rhossos, градъ въ Киликия 107
Ростамъ, груз. царь (1634—1658) 632
Русия 64, 75, 77, 78, 81, 82, 86, 87, 89, 98, 101, 178, 180—187, 197, 198, 200, 204, 323, 336, 337, 342, 343, 345, 351, 355, 357, 359, 488, 489, 490, 491, 492, 495, 507, 529, 530, 601, 602, 604, 615, 617, 618, 621—623, 627, 632, 634
Руска духовна мисия въ Иерусалимъ 89; — революция 98, 199, 623, 624; —църква 86, 87, 185—187, 319, 335, 416, 476, 500, 509, 534, 614, 618, 620, 621, 622, 624, 625, 627
Руски синодъ 88, 89, 325, 334, 342, 508, 620—622
Руско духовно учебно дѣло въ Грузия 626; — консулгво въ Яфа 205; —православно палестинско общество (дружество) 96, 187, 197, 199, 201
Руско-турска война отъ 1877/78 г. 495
Рустемъ паша, велчкъ везиръ 541
Русудана, груз. царица (1223—1247) 614, 617
Руфинъ Аквилейски († 419) 21, 37, 38, 44, 47, 51, 52, 222, 246, 273, 274, 279, 465, 480, 548, 628
Руфъ, синъ на Симона Киринеецъ 210; солунски епископъ 280

Саба, градъ въ Арабия 230
Сава, алекс. п-хъ (1117 год.) 302; егип. монахъ 298; пръвъ католикосъ грузинецъ (542—557) 631; сръбски архиепископъ (1219—1236) 404; —Освещени, подвижникъ 43, 44, 48, 54; —(Сулканъ) Орбелини, князъ 617, 619
Савелий, еретикъ 124, 216, 217, 240
Савелъ (=Павелъ) 3, 22, 103, 104, 117
Савинъ, християнинъ 212; писатель 180; егип. управитель 211
Сагадъ I, абис. царь 329, 334
Сагаръ, епископъ-мѫченикъ 373
Сайда, пашалъкъ 176
Саидъ-ибнъ-Батрикъ (= патр. Евтихий) 300
Саидъ (Горна земя) въ Египетъ 225
Саладинъ (Салахединъ), егип. султанъ (1171—1193) 61, 62, 63, 165, 288
Salamias, градъ въ Сирия 207
Саламинъ (после Констанция), градъ въ Кипъръ 53, 548, 551, 586
Салекъ Мелукъ, сестра на халифа Алъ-Хякимъ 288
Саломонъ Schweiger, протест. богословъ 331
Самария 3, 9, 11, 20, 22, 53, 105, 208
Самосатъ, градъ 160, 173, 207, 456
Самосъ, островъ 92, 101, 162, 492, 545
Самотраки, островъ 469, 503
Самуилъ (Симеонъ) Капасули, либийски м-тъ, после алекс. п-хъ (1710—1723) 307, 314, 315, 326, 330, 333, 336, 338, 340, 352, 359; груз. католикосъ 630; — Ханджери, царигр. п-хъ 350, 488, 524, 552, 533, 542
Самурзахово, область 633
Самцхе, область 615, 616

Санта Северинска митрополия 481
Санстефански договоръ (1878 год.) 494
Сапоръ II, персийски царь 148
Сапфира, иерус. християнка 2
Сараевска епархия 546
Сарданапалъ, асир. царь 345
Сарди, градъ въ М. Азии 370
Сардиния, островъ 127, 266
Сардска митрополия 477, 481
Сасаниди, перс. династия 172
Сасимска епархия 380
Сасимъ, градъ въ Кападокия 464
Сата (Σάθα) Конст., гръцки ученъ 529, 543, 544
Сатурнинъ, гностикъ 29, 110, 111
Сванетия, область 615, 616
Св. Богородица 438, 457, 628; икона въ кипърския м-ръ 572 и въ сирийския м-ръ Сайданая 196
Св. Екатерина, синайски корабъ 608; покровителка, храмовъ праздникъ (25. XI) на Синайския монастиръ 598, мощи 602
Св. София, (девически орденъ) 585
Св. Троица (Богъ) 115, 218, 232, 266, 274, 276, 291, 379, 402, 433, 533
Св. Або Тифлиски (къмъ 786 г.) 631
Св. Авксентий, планина 455
Св. Андрей, архиепископъ Критски 466
Св. Гора (Атонъ) 311, 483, 489, 490, 521, 530, 538, 539, 543, 588
Св. Григорий Ханджийски (грузински) 629
Св. Гробъ 45, 56, 57, 59, 60, 61, 67, 75, 79, 80, 81, 85, 86, 88, 94, 95, 98, 100 101, 167, 320
Св. Давидъ, груз. мѫченикъ 631
Св. Димитъръ, груз. царь 632
Св. Духъ (Божие лице) I, 3, 11, 22, 23, 27, 28, 128, 129, 145, 147, 149, 151, 214, 216, 225, 240, 242, 257, 274, 377, 379, 381, 403, 444, 446, 447, 457, 470, 473, 512, 528, 529, 573, 577, 590; изображение 407
Св. Климентъ Охридски 472, 530 (житие)
Св. князъ Константинъ († 853), груз. мѫченикъ 631
Св. Конрадъ, костанцки епископъ 75
Св. Людовикъ, франц. краль (1226—1270) 288
Св. Лъвъ, катол. духовна семинария 504
Св. Маронъ, подвижникъ 174
Св. Неофитъ, епископъ 631
Св. Пахомий 279
Св. Спиридонъ, епископъ 548
Св. Стефанъ Нови 410, 411, 431
Св. Хио, груз. мѫченикъ 631
Св. Четиредесеть мѫченици 121, 366
Св. Шусаникъ (грузински) 630
Св. Писание 38, 50, 51, 139, 145—147, 149, 196, 208, 217, 219, 221, 222, 224, 225, 232, 233, 234, 251, 254, 270, 274—276, 278, 358, 412, 414, 462, 463, 466, 470, 472, 474, 505, 511, 515, 529, 602, 613 (преводъ на грузински езикъ)
Светогробско братство 47, 77, 97, 82, 83, 86, 89, 90, 91, 94, 97, 98, 99
Св. Предание 412, 414, 505
Севастийска архиепископия 98, митрополия 481
Севастия, градъ въ М. Армения 121, 366
Севера, жена на импер. Филипъ Арабинъ 222
Северенъ Епиръ 539
Северианъ, противникъ на Иоанъ Златоуста 248; Габалски, епископъ 129
Северна Америка 536; — Африка 20, 62, 216, 287, 466; — Италия 130, 168; — Македония 534; — Мала Азия 45; — Месопотамия 31; — Сирия 62, 160; — Тракия 456
Североизточна Африка, 210
Северъ (Σεβῆρος), антиох. п-хъ (512—518, † 538) 43, 50, 54, 137, 138, 154, 264, 266, 277, 390, 391, 393, 400, 407; ираклийски презвитеръ 363
Севиръ Мукафа (975 год.), коптски епископъ 301
Седемь ефески изповѣдници 373
VII вселенски съборъ (787 год.) 56, 65, 167, 274, 290, 291, 302, 407, 412, 415 416, 417, 431, 455, 553
70-тѣ Иисусови ученици 24, 119; — тълковници 115, 208
Sedvajia, епарх. центъръ въ Сирия 201,
Сейдухахъ, ктиторъ 357
Секстъ Юлий Африканецъ, християнски писатель (III в.) 20, 21
Saint Iean d'Acre (Птолемаида) 62, 165
Секундъ, баща на И. Златоуста 146; — Птолемаидски 233, 235, 375; ученикъ на гностика Валентинъ 215
Селевкъ, мѫченикъ, 16; — Никаторъ, македоно-сирийски царь 117
Селевкийска епархия 201
Селевкийско-Ктезифонска митрополия 200
Селевкия 126, 206, 207; — Ктезифонъ (Персия) 134, 148, 158, 200, 630
Селимъ I, турски султанъ (1512—1520) 76, 176, 305, 806, 486, 593, 606; — II, турски султанъ (1566—1574) 486; — III, турски султанъ (1789—1808) 488, 569
Semo Sancus, сабинско божество 12
Сенека, иерус. епископъ 7
Септимиий Северъ, римски императоръ (193—211) 14, 21, 108, 115, 220, 221, 361, 362

Серапионъ, адресантъ на Ария 279; алекс. християнинъ 211; антиох. епископъ 107, 111, 115, 118, 362, 372; грѣшникъ (старецъ) 229; тмуйски епископъ 269, 283; храмъ на бога Сераписъ 243, 244
Сераписъ, егип. богъ 243, 244
Сергий Александровичъ, руски великъ князъ († 1905 г.) 89
Серафимъ Алепски 190, 205; — Византиецъ, антиох. патриархъ (1813—1829) 191, 571; лемесоски епископъ 576; — I, царигр. патриархъ (1733—1734) 539; — II, царигр. патриархъ (1757—1761) 191, 204, 353, 489, 524, 533; — Тънъсъ-Кирилъ VI, антиох, п-хъ 182, 190, 191, 204
Сервилий Павелъ, проконсулъ 373
Сергий, павлик. водачъ 458; папа (VII в.) 400; — III, папа (908—911) 424; царигр. патриархъ (610—638) 46, 54, 466; — Макрей, гръцки писатель 342, 543; — Мансуръ, чиновникъ въ Дамаскъ 156, 172; — II Мануилитъ, царигр. патриархъ (998—1019) 426, 427, 433; — Павелъ, римски управитель на о. Кипъръ 548
Сергиополъ, градъ 206
Сердика (= София), градъ 239
Сердикски съборъ 36, 53, 151, 235, 236, 239, 376
Серений Граниан, проконсулъ 364
Серенъ, марсилски епископъ 407
Серинъ, Оригеновъ ученикъ 211
Сивасъ, виляетъ 503
Сигнахска епархия 622
Сигриана, мѣстность 455
Сида, градъ въ М. Азия 145, 465
Сидонъ, градъ 165, 178, 189, 192, 206
Сидска митрополия 481
Сикстъ III, папа 132
Сила, апост. сътрудникъ 105, 106, 370
Силвания 273
Силванъ, епископъ 17; епископъ на Елиса 110; (= Константинъ), основатель на павликянството 457, 458; Тарски, епископъ 378
Силвестъръ алекс. п-хъ (1569—1590), 93, 185, 306, 311, 322, 323, 328, 331, 336, 344, 351, 354, 355, 357, 359, 521, 563; антиох. п-хъ (1724—1766) 182, 187, 190, 191, 204, 574; кипърски архиепископъ (1718—1734) 567, 576, 588; римски епископъ (IV в.) 53; — Дахънъ, бейрутски митрополитъ 205; — Сиропулъ или Згуропулъ, великъ еклисиархъ въ Цариградъ 446, 475
Силиврия, градъ въ Тракия 430, 441
Силко, владѣтель на набатеитѣ 265, 282
Симахъ, иерус. епископъ 30; преводачъ на Ветхия заветъ 9, 222
Символъ на вѣрата 427, 429, 433, 444, 446; на II всел. съборъ 261; въ Иерус. църква 49; въ кесарийската 35
Симеонъ, антиох. п-хъ (преди 1206 — следъ 1235) 168, 169, 174; бълг. царь (893—927) 69; варненско-преславски м-тъ 369, 472, 526; визант. чиновникъ, павликянинъ 458; иерус. епископъ 6—9, 18, 25—28, 107; — II, иерус. патриархъ (1084?—1099) 60, 74; карталински (грузински) царь, мѫченикъ 632; кипърски архиепископъ 556, 558; солунски митрополитъ (1410—1429) 301, 371, 443, 454, 461, 475; царигр. патриархъ (1466 г.) 483, 539, 540, 544; — Капасули. алекс. архидяконъ, после алекс. патриархъ (= Самуилъ) 325, 356; — Логотетъ, визант. сановникъ 452, 471; — Метафрастъ, писатель 371, 471; — Нигеръ, харизматикъ 104, 106; — Нови Богословъ (1025 — следъ 1092) 471; — Стълпникъ 143, 144; — Стълпникъ Нови 408
Симонида, сръбска кралица 441, 448
Симонъ, игуменъ 274; Влъхва 3, 10, 11, 12, 29, 110, 133—148; — Кананитъ или Зилотъ, апостолъ 22, 628; — Киринеецъ 210, 214; — Петъръ (св. Петъръ), апостолъ 22
Симплиций, римски папа (468—483) 263
Синадска митрополия 481
Синайска планина, Синай 41, 42, 306, 591, 592, 595, 599, 600, 603, 604, 606, 608, 613, 614
Синайска архиепископия 321, 591, 592, 598, 600, 601, 606; — епископия 592, 600, 606; — църква 601
Синайски полуостровъ 53, 397, 591, 592, 593, 604
Синайски 40 мѫченици 606
Синесий, птолемаидски епископъ († къмъ 414 г.) 244, 275, 279, 283
Σύνοδος ἐνδημοῦσα 478, 532
Синопъ, градъ въ М. Азия 111, 368, 513
Sinus Aelanites, Arabicus, Heroopolites 41
Синъ, Синъ Божи 10, 11, 28, 37, 52, 53, 72, 103, 112, 113, 115, 116, 117, 120, 122, 124, 126, 128, 151, 152, 216, 223—225, 232, 233, 234, 240, 251, 277, 278, 379, 444, 460, 472, 474
Сиракузка митрополия 481
Сирия 1, 2, 5, 11, 12, 19, 43, 55, 56, 58, 60—63, 72, 75, 78, 93, 103—105, 107—112, 114 116. 118, 119, 121,

122, 127, 130, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 152, 155—159, 161—165, 167, 170, 171, 172, 174—181, 183, 184, 186—197, 199, 200, 205, 207, 220, 229, 248, 256, 264, 280, 284—288, 295, 298, 309, 315, 330, 365, 375, 387, 400, 402, 405, 406, 456, 457, 462, 476, 499, 547, 550, 552, 570, 577, 587, 604, 609; — I 200, — II 200, 206
Сиро-персийска църква 629
Сиросъ, островъ 515
Сирмиумъ, градъ въ Панония 125
Сисиний, царигр. архиепископъ († 427) 130, 384, 465; — II (995—998), царигр. п-хъ 426, 433
Сихемъ, градъ въ Палестина 9, 20, 31
Сицилия островъ 219, 409, 417, 418, 428, 445, 476, 481
Сицилийска вечерь 445
Скампа (= Елбасанъ), градъ въ Албания 391
Скандинавия 68
Скарлатъ Григориу Гика, молдавски князъ 327
Скитополъ (Бетсамъ), градъ 41, 53
Скитска пустиня, Скитъ 37, 38, 246, 271, 274
Скиосъ, островъ 513
Скития 361, 392, 404, 481
Скопие. градъ въ Македония 496
Скопска католическа архиепископия 504
Славяно-гръцко-латиниска академия въ Москва 87
Слово (Λόγος) 215; — Божие 23, 344, 457; (И. Хр. въ Апокалипсиса) 108; И. Хр. въ Корана) 72, 392
Смирна, градъ 102, 108, 114, 162, 205, 365, 402, 490, 502, 524, 530, 568
Смирненска евангелическа школа 526; — католишка архиепископия 504; — филологическа гимназия 575; — църква 365, 372
Смирненски вилаетъ 498
Собатра, градъ въ Сирия 160
Созоменъ, църк. историкъ 36, 52, 54, 149, 150, 152, 155, 278, 279, 283, 401, 402, 465, 466, 480, 535
Созополъ, градъ въ Тракия 436
Сократъ, църк. историкъ 36, 52, 53, 151—153, 155, 278, 279, 385, 401—405, 465, 466. 480, 590, 628
Соли, градъ въ Кипъръ 559, 586, 587
Солийска епархия 587
Соломонъ I, имеретински царь 616; — II (1793—1811) 619
Солунъ градъ 74, 89, 108, 122, 242, 317, 376, 380, 402, 442, 455, 461, 474, 475, 476, 490, 494, 498, 504, 524, 527, 528
Солунска митрополия 528, 535
Солунски вилаетъ 498
Сотасъ, анхиалски епископъ (II в.) 118, 362, 372
Сотирихъ Пантевгенъ, антиох. п-хъ (XII в.) 169, 436, 460, 473, 554
Сотиръ, римски епископъ 370; теодосиополски (V в.) 553
Софийско-пловдивски викариатъ 504
София, градъ 503, 603, 605
Софроний I, алекс. п-хъ (841—860) 297; — III, алекс. п-хъ (1137—1171) 292; — IV, бившъ царигр. п-хъ, алекс. п-хъ, (1870—1899) 210, 320, 322, 325, 328, 337, 338, 340, 341, 343, 347, 358; алекс. презвитеръ (V в.) 260; антиох. п-хъ (XIV в.) 170; игуменъ на Синайския манастиръ 595; иерус. п-хъ (634—638) 45, 46, 50, 54—56, 69, 71, 140, 267, 397; — III, иерус. п-хъ (1236—1254) 64; иерус. п-хъ (1579—1608) 78, 83, 93, 331, 354, 521, 596; — VI, иерус. п-хъ (1771—1775) 81, 101; кипърски архиепископъ (1865—1900) 571, 573, 575, 576, 579, 580, 583, 588; птолемаидски, после алепски м-тъ 191, 205; триполийски м-тъ 197
Спаситель, 17, 24, 78, 144, 155, 225, 250, 273, 280, 408, 431
Спиридонъ Киринси, митрополитъ 319 354; китрийски епископъ 587; таворски архиепископъ, после антиох. патриархъ (1891—1896) 93, 182, 183, 197; (св. Спиридонъ), тримитуптски епископъ 570
Сръбска архиепископия 439; — патриаршия 88; — църква 416, 500
Срѣдиземно море 3, 41, 117, 547
Срѣдна Европа 535
Срѣдни Египетъ 270
Срѣдногорие 494
Ставрополска митрополия 481
Стамболъ ефенди, чиновникъ 594
Стамбулъ (Цариградъ) 361
Станиславъ, бълг. книжовникъ (XIV в.); — Socolovius 513
Стари Мисиръ (Фостатъ) 350
Стари Римъ 389
Старопланинска България 494
Стахий, апост. сътрудникъ, епископъ въ Византия 361, 371
Стилианъ, неокесарийски м-тъ 423, 424; бившъ съпругъ на императрица Зоя 424
Страбонъ, гр. писатель 226
Стратфордъ Редклифъ, англ. посланикъ 82
Стридонъ, градъ въ Далмация 51
Струмица, градъ въ Македония 496

Студий, римски консуларий 455
Стълпове на никейския символъ — Евстатий Антиохийски, Атанасий Алекс., Маркелъ Анкирски 375
Суданъ (въ Африка) 310
Суецки каналъ 309, 310, 591
Суецъ, градъ въ Египетъ 340
Сулейманъ Великолепни (1520—1566) 78, 80, 100, 176, 306, 486; — II, турски султанъ 81
Султанъ Мехмедъ, джамия въ Цариградъ 483
Сусана, библ. лице 21, 223
Сухумска епархия 622, 623. 626
Сухумъ, градъ въ Кавказъ 623
Схенути, егип. подвижникъ 272
Съветска Русия 624
Съединени Щати 85
Сърбия 62, 89, 464, 534, 587
Сѣръ, градъ 521, 525, 526

Таворска архиепископия 98
Таворъ, планина 29, 460
Тавена, островъ 142, 283
Тавенисъ, ссло 283
Тангарогъ, градъ въ Русия 89, 98
Тадей, отъ 70-тѣ Иисусови ученици 119; — севастийски м-тъ 353
Тайна вечеря 1, 268, 429
Таласий, игуменъ 466; — кесарийски м-тъ 37, 259, 260, 281
Тамасосъ, градъ нъ Кипъръ 586
Тамара, груз. царица (1184—1212) 611, 613, 614
Тамбовъ, градъ въ Русия 621
Тамерланъ, монг. ханъ 166, 446, 614, 616
Тамиатъ (Дамиетъ) 350
Танкредъ, антиох. лат. князъ 164
Танта, градъ въ Африка 349
Тарасий, царигр. п-хъ (784—806) 412, 413, 418, 419, 454, 480
Тарска, Тарско-Аданска епархия 184, 207
Тарсъ, градъ въ М. Азия 113, 117, 131, 145, 161, 402
Тасосъ, островъ 505
Τὰ Στείρου (въ Цариградъ) 66
Таурусъ, планина 200
Тациянъ, христ. писатель 20, 111, 374
Твинъ, вж. Двинъ 631
Тебутисъ, иерус. епископъ, отцепникъ 8, 10, 27
Тевфикъ паша, егип. хедивъ 310
Теймуразъ, груз. царь 617
Текла, мжченица 15
Телла (Константина), градъ 154
Телаво-Кахетинска епархия 621
Телавска (Осетинска) епархия 622; — семинария 620
Стефанъ, антиох. епископъ (IV в.) 124; — III, антиох. патриархъ (742—744) 158, 172; дяконъ-първомжченикъ 2, 3, 18, 22, 23, 103, 117, 154, 547; дорски епископъ 46, 56; ефески епископъ 259; епископъ (?) 230; иеромонахъ въ Александрия 334; монотелитски деецъ 400; непийски (латински) епископъ 421; римски епископъ (254—257) 218, 368; — V, папа (885—891) 423, 424; рафийски епископъ 54; царигр. патриархъ (886—893) 423, 424, 433; — II, царигр, патриархъ (925—928) 425; — Дука, гр. у-ль 544; — Милутинъ, сръбски краль 62; — Лузинианъ, доминиканецъ 573; — Hatherly, англик. клирикъ 515; — Цициний, белгийски консулъ 339; — Яворски, руски м-тъ 620
Схизма, съ Бълг. църква 320, 322, 493; съ Римската църква 66, 87, 423

Телавъ, градъ въ Грузия 619, 622
Телесфоръ 229
Телска архиепископия (въ Палестина) 98
Тенедосъ, островъ 503
Теогнисъ Никейски, епископъ 122, 235, 375, 376, 402
Теогностъ, алекс. писатель 224, 231, 277
Теодагатъ, остготски краль 392
Теодора, виз. императрица (842—856) 415—419, 458; жена на Юстиниана Велики 138, 264, 265, 392—394, 400; придворна дама, оженена за импер. Константинъ VI 413; роднина на импер. Андроникъ II Комнинъ 452
Теодоритъ, антиох. п-хъ (787 г.) 158, 167; (Блажени), кирски епископъ 31, 52, 53, 119, 123, 127, 130 131, 132, 134, 135, 136, 141, 142, 144, 150, 152, 155, 232, 252, 253, 256, 258, 259, 278, 279, 393, 394, 400, 401, 403, 466
Теодорихъ Велики, остготски краль 392
Теодоръ, алекс. дяконъ 260; антиох. п-хъ (751—773) 290; антиох. п-хъ (970—976) 161; грузински мжченикъ (XVII в.) 632; епископъ въ Месопотамия 296; иерус. п-хъ (745—770) 290, 297; ираклийски, хераклийски митрополитъ 150, 151, 375, 376; кипърски управитель 550; китийски митрополитъ 587; монофизитски епископъ въ Бостра 128; мопеуетски епископъ († 428) 130, 133, 134, 139, 147, 148, 150, 384, 385, 393, 394, 405; папа (642—649) 398, 553; презвитеръ, мѣстопазитель на иерус. престолъ

56; презвитеръ, представитель на Иерус. патриаршия въ VI вселенски съборъ 65; ученикъ на Пахомия Велики 272; фарански епископъ 397, 399; филски епископъ (въ Нубия) 265, 282;—I, царигр. патриархъ (676—678, 684—687) 399; църковенъ пѣснопоецъ 70 — Абукара, харански епископъ 171; — Аскида кесарийски м-тъ 44, 393, 394; — Валсамонъ, антиох. п-хъ 164, 169, 296, 299, 300, 301, 304, 449, 453, 454, 473, 474, 587, 610, 629, 631; — Ватаци, никейски императоръ 439; — Гази, езиковедъ 543; — Екзитинъ, иконоборецъ 432; — Ивановичъ, руски царь 86, 185, 186, 307, 323, 498; — Каситеръ, царигр. п-хъ 415; — I Ласкарисъ, ник. императоръ 438, 446; — Начертани 415; неокесарийски епископъ (=Григорий Чудотворецъ) 14; — Сантавиринъ, визант. военачалникъ 432; — Скривонъ, алекс. п-хъ 282; — Студитъ 290, 302, 413, 414, 415, 455, 469; — Тиронъ, християнски мѫченикъ 368; — Четецъ 281, 466, 480, 586

Теодосий, алекс. п-хъ (535—536) 266, 282, 393; антиох. п-хъ (879 год.) 168, 169; ефески м-тъ, иконоборецъ 408, 409; иерус. п-хъ (867 год.) 65, 73, 74; московски м-тъ (1464 год.) 64; монахъ, монофизитъ 42; (I) царигр. п-хъ (1178—1183) 437; — II, царигр. п-хъ (1769—1893) 489; — Велики 127, 129, 141, 152, 241—243, 246, 380, 382, 403, 405, 549; — II Млади (408—450) 40, 42, 43, 130, 132, 133, 135, 144, 153, 154, 228, 245, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 275, 276, 373, 384—389, 466, 480; — Зигомала 506, 522, 523, 544; — Киновиархъ 48, 54; — IV Принцъ, антиох. п-хъ 170, 174, 175; — III Хрисовергъ, антиох. п-хъ 161

Теодосиополъ (днесъ Ерзерумъ) 205, 207, 458

Теодосия, мѫченица 16

Теодота, алекс. мѫченица 279

Теодотионъ, преводачъ 222

Теодотъ, лаодик. епископъ 49, 278

Теодулъ, монахъ 521

Теокритъ, гр. писатель 226

Теоктиста, алекс. мѫченица (IV в.) 279; майка на визант. императоръ Теофилъ (829—842) 415

Теоктистъ Кесарийски (въ Палестина) 14, 113, 222, 229

Теолиптъ I царигр. п-хъ (1513 — къмъ 1522), 540, 541, 544, 545; — II, царигр. п-хъ бившъ пловдивски м-тъ 185, 351, 498, 517

Теона, алекс. епископъ (282—300), 210; мармарикски епископъ 233, 235, 375

Теопемптъ, новациански епископъ 246

Теорианъ, писатель (1143—1180) 443

Теосевий, хиоски епископъ 154

Θεοτόκος, 251

Теотекънъ, антиох. управитель 110, 121; кесар. епископъ (въ Палестина) 15, 30, 112

Теофания, жена на импер. Лъвъ VI Мѫдри 422

Теофанъ, антиох. п-хъ (681 год.) 167; иерус. п-хъ (1608—1645) 68, 79, 80, 84, 87, 100, 101 313, 357, 506, 514, 607; никейски м-тъ 444; похититель на охридския престолъ (XVII в.) 184; триполийски м-тъ 354; — Елеавулкъ, учитель 523, 543; Изоповѣдникъ, хронистъ 172, 281, 282, 361, 371 401, 408, 410, 431, 455, 458, 469, 586; — Ксенакисъ, филаделфийски архиепископъ 573; — Начертани, смирненски м-тъ 70, 415, 416, 469

Теофилактъ, антиох. п-хъ (около 744—751), 172, 294, 629; груз. екзархъ (1817—1821) 626; охридски архиепископъ 322, 443, 472, 607; царигр. п-хъ (933—956) 158, 292, 425, 426, 453; — Русановъ, груз. екзархъ 622

Теофилъ, алекс. епископъ (385—412) 38, 127, 129, 146, 243, 245—249, 268, 272, 275, 276, 279, 283, 345, 383; — II, алекс. п-хъ (1010—1020) 287; — III, алекс. п-хъ (1805—1825) 300, 301, 308, 315, 342; антиох. епископъ (169—† следъ 180) 114, 115, 118, 120; визант. императоръ (829—842) 70, 160, 290, 301, 415, 416, 467; (Теофилактъ), епископъ въ Александрия, писатель (VII в.) 300; иерус. п-хъ (1020—1022) 59, 63; кесарийски епископъ (Палестина) 13, 17, 30; кастабалски епископъ 378; мисионеръ 371; — Грилъ 451; — Каири, учитель 525, 575, 576; — Коридалевсъ, богословъ 508, 523, 524, 529

Теофроний, тиански епископъ 124

Теохаритъ, антиох. п-хъ († 918) 161

Теревинтъ, островъ 417

Теренций, епископъ въ Томи 404

Тертулианъ, църк. учитель 227, 362, 372

Тесалия 154, 280, 455, 471, 494, 521, 542

Θεούπολις (Антиохия) 117

Тефрика, павлик. крепость 458

Тианска митрополия 481

Тибъръ, рѣка въ Италия 11

Тива, градъ въ Гърция 298

Тивиаида (Горни Египетъ) 152, 210, 213, 225, 228, 240, 271, 285, 304
Тивериада, градъ въ Палестина 78
Тивериадска митрополия, 98
Тиверий I, визант. императоръ (578—582) 140, 382, 395; — II, визант. императоръ (698—705) 284, 400
Тивериополски мжченици 472
Тигъръ, рѣка 31
Тивска митрополия 528
Тимей, антиох. епископъ 118
Тимонъ, единъ отъ 7-тѣ дякони 22
Тимотей, алекс. епископъ (381—385) 153, 242, 243, 246, 279, 381, 404, 405; — IV, алекс. п-хъ (535 год.) 266, 282, 402; антиох. п-хъ (511—518) 137; апостолски сътрудникъ 106, 363; дете 224; йордански м-тъ, после иерус. п-хъ 92, 98; илиополски м-тъ 359; ново име на павликянски деецъ 457; кипърски архиепископъ 321, 564, 568, 587; мжжъ отъ Тиваида 213; мжченикъ 15; презвитеръ 280; ученикъ на Аполинария 53; царигр. п-хъ (511—518) 391; —II, царигр. п-хъ (1620 год.) 180, 312, 498, 596; — Елуръ, алекс. п-хъ 54, 261—263, 277, 281, 285, 405; — II Салофакиола, алекс. п-хъ (460—482) 262, 263
Тиносъ, островъ 516
Τύπος περὶ τῆς πίστεως, едиктъ на императоръ Константъ (641—668) 398, 399
Тиранионъ, тирски епископъ 110
Тиранъ (Τύραννος), антиох. епископъ 118
Тирско-Сидонска епархия 201, 207
Тиръ, градъ въ Финикия 11, 16, 52, 60, 110, 121, 165, 206, 212, 222, 229, 237, 238, 246, 278, 362, 374
Титъ, апост. сътрудникъ 24, 105, 106, 371; ново име на павлик. деецъ 457, 458; римски пълководецъ 7
Титъ Флавий Климентъ, вж. Климентъ Александрийски 220
Тифлиска губерния 633; — синодна контора 622, 623
Тифлисъ, гл. градъ въ Грузия 604, 610, 611, 614, 617, 619, 621, 622, 624, 626
Тихикъ, епископъ на гр. Неаполъ 586; ново име на павлик. деецъ 458
Тишендорфъ, герм. ученъ 602, 603
Тоболска епархия 621
Товия, иерус. епископъ 7
Толстой А., оберпрокуроръ на руския Синодъ 335
Тома, апостолъ 22; бунтовникъ въ Византия 172; иерус. п-хъ (815 год.) 57; клавдиополски епископъ, иконоборецъ 408; капуцинъ 513; презвитеръ, игуменъ на м-ра Св. Арсений 290, 294; придворенъ свещеникъ 424; тирски м-тъ 73, 74, 167, 168, 174, 292, 295; царигр. п-хъ 400; — Варсума, низибийски епископъ 134, 135; — Campel, кентерберийски архиепископъ 509; — Флангини 543
Τόμος ἀνώσεως 425
Тормасовъ, управитель на Грузия 621
Тоскана, градъ въ Италия 559
Тракийски диоцезъ 389
Тракия 115, 118, 126, 144, 150, 151 161, 280, 311, 361, 362, 363, 371, 372, 375, 404, 410, 458, 459, 476, 477, 478, 481, 482, 491, 534, 631
Тралийска църква 120
Трансилвания 514
Трапезундска империя, царство 438, 439
Трапезундъ, градъ въ М. Азия 455, 492, 593, 503, 521, 524, 435
Трасей, мжченикъ 373
Трахонитида, область въ Палестина 23
Траянополска митрополия 481
Траянъ, римски императоръ (97—117) 8, 12, 18, 108, 227, 364, 372
III вселенски, ефески съборъ (431 г.) 33, 39, 40, 131, 133, 200, 249, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 275, 276, 280, 386, 387, 547, 550, 551, 586, 587
Τριάς (Троица) 115
Триединенъ Богъ 115, 224
Триестъ, градъ въ Италия 575
Тримитунтъ, градъ въ Кипъръ 548, 555, 586
Триполи, градъ въ Соверна Африка 348, 357, 359; градъ въ Сирия и епарх. центъръ 60, 165, 176, 178, 189, 191, 195, 196, 197, 201, 206, 207
Триполийска епархия 196, 201
Триполийско графство 66
Триръ, градъ въ Галия 238
Трифонъ, иудеинъ 20; царигр. п-хъ (928—931) 425; — Коробейниковъ, руски пратеникъ 323
Троада, градъ въ М. Азия 108, 114, 362
Троилъ, кипърски м-тъ 550, 551
Троица 240, 392
„Троица въ единица" 233
Тукидитъ, гръцки историкъ 230
Тунисъ 302, 337, 349, 357, 350, 490
Турция, турска империя 64, 76, 77, 79, 82, 87—89, 95, 100, 117, 184, 186, 193, 196, 306, 310, 321, 330, 470, 484, 485, 487, 488, 491, 496, 497, 501, 592, 522,

524, 526, 535, 546, 561, 564, 593, 615, 616, 618
Тюбингенъ, градъ 331, 506
Търговище, градъ въ Ромъния 326, 344, 528, 608

Украйна 329
Улфила, готски епископъ 465
Унгария 484
Унгаровлахия 485
Унгаровлашка митрополия 476; — църква 87
Униатска антиох. църква 191; — халдейска 192
Университетъ (френски) въ Бейрутъ 192, 193
Ураний Тирски 152
Урбанъ, палест. управитель 15, 16; — II, папа 163; — IV, папа (1261—1264) 443, 560; — V, папа (1367—1370) 68; 445, 560; — VI, папа 497; — VIII, папа 513

Фабий, антиох. епископъ († 258) 113, 114, 118, 218, 228, 229
Фазиска митрополия 481
Фазисъ (Phasis, сега Поти) 45, 267
Фамагуста (Амохоста) вж. Арсиноя, градъ въ Кипъръ 552, 555, 556, 561, 583, 584, 586, 587
Фаранъ, градъ въ Синайския п-въ 591, 592
Фармакиди, гръцки ученъ 316
Фарнавазъ, груз. царь 632
Фарсманъ (или Парсманъ), груз. царь (542—557) 612
Фатиме, дъщеря на Мухамеда 72
Фатимиди, егип. династия 58, 161, 162, 287, 295, 302
Фатихъ (= султанъ Мехмедъ), джамия въ Цариградъ 483
Феликсъ III, римски папа (483—493) 263, 390, 404
Фенеръ, кварталъ въ Цариградъ 86, 95, 180, 314, 318, 321, 486, 487, 488, 490, 496, 499
Фено (Φαινώ), селище въ Палестина 16, 229
Ферара, градъ въ Италия 446
Фестъ, римски прокураторъ 6, 25
Филаделфийска епархия (въ Палестина) 98
Филаделфия, градъ въ М. Азия 365; градъ въ Палестина 78
Филаретъ, московски митрополитъ 325, 356, 542, 546; московски патриархъ 100; — Вафидисъ, църк. историкъ 531
Филе, нубийски градъ 265
Филей (Φιλέας), тмуйски епископъ, мъченикъ 229

Търново, градъ въ България 419, 498, 544
Търновска архиепископия 439; — епархия 87; — патриаршия 293, 439, 482; — църква 169

Урбниси, градъ въ Кавказъ 631
Урзакий, сингидунски епископъ 125, 151
Училище богословско въ Едеса 133, 134; въ Иерусалимъ 94, 97, 583; въ Левкосия 583; въ Халки 95, 526; духовно въ Бейрутъ 197, 199; въ Илиополъ 603; енорийско въ Телавъ (Грузия) 622; каирско 342; катихизическо въ Александрия 213, 230, 276; въ Кесария Палестинска 219, 220, 222; Ризариево духовно въ Атина 19; Св. Атанасий въ Римъ 501, 530, 574, 576; Хиоско 530, 588
Училища на изтокъ 357, въ Дамаскъ 193

Филимонъ, алепски м-тъ 191; антиох. п-хъ (1766 год.) 204, 354; римски презвитеръ 229; ученикъ на ап. Павла 363
Filioque въ символа на вѣрата 293, 427, 433, 444, 446, 474
Филипа, красавица въ Антиохия 452
Филипи, градъ въ Македония 362, 476
Филяпикъ Варданъ, визант. императоръ (711—713) 400, 401
Филипийска църква 364
Филипополска епархия, митрополия 481, 535
Филипополъ (Пловдивъ) 53, 239, 362
Филипъ, апостолъ 22, 367; единъ отъ 7-тѣ дякони 3, 22, 23, 209, 363, 372, 374; доминиканецъ 297, 298; иерусал. епископъ 7; ираклийски епископъ 363; — Арабинъ, римски императоръ 109, 211, 222; — Сидиецъ, Сидски 230, 231, 385, 465, 480
Филитъ, антиох. епископъ 118
Филогоний, антиох. епископъ (IV в.) 122
Филоксенъ (или Ксений), Иераполски, монофизитъ 137, 138, 282, 407
Филонъ, еврейски философъ 12, 209
Филоменъ, бунтовникъ въ Египетъ (IV в.) 237
Филоромъ, палест. мъченикъ 229
Филосторгий, ариаинъ 277, 279, 464, 465
Филотей (= Теофилъ II), алекс. п-хъ (1010—1020) 302; алекс. п-хъ (1435—1459) 68, 170, 294, 298; кипърски архиепископъ (1734—1759) 567, 574, 576, 588, 589; царигр. п-хъ (1362—

1376) 166, 296, 440, 441, 449, 455, 460, 475; — Вриени, никомидийски м-тъ 369, 531
Финикия 2, 22, 40, 41, 52, 70, 117, 121, 123, 192, 237, 241, 550; — I 200, 206; — II 200, 206
Финландска архиепископия 535
Фирмилианъ, кесар. епископъ (III в.) 15, 31, 112, 113, 218, 365, 368; палестински управитель 16
Flavia Neapolis, римска колония 20
Флавианъ, антиох. епископъ (IV в.) 127, 129, 155, 242, 252, 282, 382; антиох. п-хъ (VI в.) 137, 391; киевски м-тъ 633; солунски м-тъ 253; филипийски м-тъ 280; царигр. архиепископъ (446—449) 41, 135, 256—260, 281, 386—389, 405, 454
Флорентинъ, патриций 388
Флорентийски съборъ (1438—1439) 68, 170, 175, 294, 298, 323, 328, 389, 475, 476, 512, 560
Флорентинъ, сардски митрополитъ 387
Флоренция, градъ въ Италия 446, 447, 475, 544, 602
Фока, визант. императоръ (602—610) 397
Фокида (въ Гърция) 455
Форисманий, придворенъ евнухъ 275
Формоза, папа (891—898) 424
Фостатъ, градъ въ Египетъ, 284, 300
Фотиева схизма 422, 424
Фотиевъ номоканонъ 473
Фотий, назаретски митрополитъ, после александрийски п-хъ (1900—1925) 320, 333, 341, 348, 354, 358, 581, 582, 598; презвитеръ 250; цариградски п-хъ (857—867, 878—886) 54, 65, 66, 73, 74, 159, 173, 174, 167, 168, 183, 224, 231, 277, 291, 292, 294, 301, 302, 404, 418—424, 432, 433, 448, 452—454, 464, 465, 467—470, 472, 589
Фотинъ Сирмийски 124
Франконъ (= Бонифаций VII), папа 433
Франкска държава 57, 417
Франци, визант. историкъ 449
Францискъ I, франц. краль (1515—1547) 78, 100; — Акида, пратеникъ на савойския дукъ 565; — Кокъ 503; — Портъ 504
Франция 79, 82, 190, 351, 417, 427, 431, 445, 491, 492, 502, 530
Фратила, иракл. митрополитъ 280
Френска революция 488
Фригия, область въ М. Азия 393, 368, 481; — Пакатийска 481; — salutaris 408, 480, 481
Фридрихъ II, герм. императоръ 62
Фридрихъ Вилхелмъ IV, пруски краль 85
Фрументий, епископъ на Етиопия 227, 236
Хаджи Баки ага, кипърски управитель 565
Хаджи Павелъ Божигробски, архимандритъ 89
Хаджи Теодосий Синаитъ, архимандритъ 605
Хаилъ, коптски п-хъ (743—766) 285
Хайреднинъ, егип. султанъ 63
Хале, градъ въ Германия 345, 544
Халидъ, арабски военачалникъ 611
Халки, островъ 96, 197, 526, 572, 575
Халкидонска епархия, митрополия 136, 477, 481, 535
Халкидонъ, градъ (при Босфора) 255, 258, 267, 404, 410, 411, 455
Халкинско богословско училище 343, 526, 583
Халкисъ, градъ 207
Хама (Епифания), градъ въ Сирия 180, 201
Хандаки (Ираклионъ), градъ въ о. Критъ 328, 344, 603
Харамъ-ес-Шерифъ 56
Харитонъ Изповѣдникъ, подвижникъ 47
Хармоний, синъ на Вардесанъ 112
Хартумъ, градъ въ Суданъ 282, 310, 349
Хартъ-еръ-Румъ, православенъ кварталъ въ Каиро 287
Харунъ-алъ-Рашидъ, арабски халифъ (785—809) 56, 57, 72, 157, 160, 172, 285, 286
Хасбей, градъ 178
Хатихумаюнъ (1856 год.) 83, 492—494
Хауранска епархия или Бостренска 201
Хауранъ (Сирия) 192, 203
Хебрусъ (Марица), рѣка въ Тракия 363
Хегезипъ, писатель 7, 8, 9, 18, 20, 24, 25, 27, 28, 30, 32
Хеленопонтъ 481
Хелеспонтъ 481, 552, 586
Хелуанъ, градъ въ Египетъ 285
Хемимонтъ I и II, админ. области 481
Хенрихъ I Дебели кипърски кралъ (1219—1253), 556, 558
Хенрихъ, лат. императоръ 442; — II герм. императоръ (1002—1024) 427
Хераклий (Heraclius), лат. иерус. патриархъ 62
Хераклия, градъ (днесъ Битоля) 108
Херимонъ, нилополски епископъ 212
Хермесъ, дяконъ 363
Хермогенъ, еретикъ 115; управитель на Цариградъ 376
Хермополъ, градъ въ Египетъ 210
Heros Арелатски, епископъ 39
Херсонъ, градъ въ Кримъ 262, 399
Херцеговина 494, 495, 535, 546

Hethoum I, арм. царь (1216—1270) 169
Хиоска епархия 540
Хиосъ, островъ 102, 162, 186, 307, 329, 490, 498, 507, 539, 514, 516, 524, 529, 530
Нуга, крайефратски градъ 172
Хишамъ, арабски халифъ (724—743) 172, 285, 294
Хозрой, перс. царь 45, 140, 611
Холандия 331, 332, 502, 514
Хома, градъ въ М. Азия 474
Хомсъ (= Емеса), градъ въ Сирия 157, 201, 181, 197, 206, 207
Хона, градъ (древна Колоса въ Фригия) 473
Хонорий, папа (625—638) 267, 397, 398, 399, 400, 406; — III, папа (1216—1227) 288, 556, 558, 617, 631; римски императоръ 246
Хорасанъ 201
Хоривъ, планина 591
Хормизда, папа 391, 392
Храмъ на Аполона 128; на Венера 13, 34; при Витлеемската пещера 61; на бога Сераписъ 243, 244; иерусалимски 13, 18, 27, 49, 58—60, 63; иудейски въ Леонтополъ 208; Кесарионъ въ Александрия 268; Соломоновъ 55, 56; Сионски въ Иерусалимъ) 78
Хрисантъ иерусалимски п-хъ (1707—1732) 83, 85, 95, 96, 101, 102, 205, 314, 315, 352, 353, 508; кипърски архиепископъ (1767—1810) 567—570, 575, 588; китийски м-тъ 568, 569; пафоски м-тъ 570; цариградски п-хъ (XIX в.) 589
Хрисвполъ (до Цариградъ) 466
Христофоръ, царигр. патриархъ (903—904) 433
Хрисантъ, пеитаполски м-тъ 318
Хрисафий, визант. сановникъ 387, 388, 405
Хрисостомъ, смирненски м-тъ 509
Хрисохиръ, павлик. водитель 458
Христианъ, лат. антиох. патриархъ 165
Христо Ανδροῦτσος, богословъ 509
Христодулъ, кипърски архиепископъ (1606—1638) 312, 322, 565, 566; коптски п-хъ (1047—1077) 288; — ибнъ Михранъ, иерусалимски п-хъ (907—932) 295, 303
Христородица (Χριστοτόκος) 131, 251, 385, 410
Христофоръ, алекс. п-хъ (817—843), 290, 294, 300; антиох. п-хъ 161
Hugue, тоскански маркизъ 75
Хугонъ Етерианъ, лат. писатель (XII в.) 443
Хумбертъ, кардиналъ 428, 429, 471
Хури Муса, свещеникъ 357
Хюго I, кипърски краль (1205—1218), 556; — II, кипърски краль 560
Хюго де Fagiano, лат. архиепикопъ въ Кипъръ 558, 559
Хюсеинъ, великъ везиръ 514; — Кюпрули, вел. веаиръ 487
Хулагу, монголски ханъ 164, 165, 616, 632

Цариградска епархия 535, 537; — катедра 242, 279; — латинска империя 554
Цариградска патриаршия 43, 66, 69, 70, 85, 153, 164, 166, 169, 170, 204, 294, 311—320, 324, 326, 327, 339, 340, 345, 347, 348, 352, 353, 354, 359, 361, 389, 390, 396, 407, 411, 437, 439, 440, 442, 456, 472—478, 482, 483, 485, 487—497, 499, 500, 502, 503, 504, 509, 510, 514, 517, 519, 523, 525, 527, 529, 531, 534—536, 541, 542, 545, 554, 562, 563, 564, 566, 567, 568, 569, 571, 572, 576, 578, 592, 597, 600, 607, 624
Цариградска църкаа 65, 66, 83, 85, 87, 95, 96, 166, 168, 169, 184, 248, 312, 354, 357, 359, 361, 362, 371, 375, 376, 383, 390, 399, 412, 416, 418, 421—425, 427, 428, 430, 438, 441—444, 450, 454, 456, 461, 477, 488, 498, 508, 509, 515, 516, 518, 526, 532, 554, 561, 562, 571, 573—575, 577, 613
Цариградски викариатъ (катол.) 504; — диоцезъ 73, 311, 502, 511, 519, 521, 528, 532, 534—537, 582
Цариградски (никеоцаригр.) символъ 403, 404; — синодикъ 433
Цариградъ 28, 33, 35, 42, 44, 50, 57, 61, 64—68, 70, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 85, 86, 95, 97, 98, 100, 102, 124, 126, 137, —140, 148, 152, 158, 159, 161, 162 164, 166—170, 174, 175, 179—182, 185, 186, 190, 191, 197, 238, 242, 247, 248, 250, 251, 254, 256, 258, 261 —264, 266, 267, 280, 284, 287, 289—294, 296, 298, 303, 304, 306—308, 311, 312, 314—317, 319—323, 328—332, 334, 340, 342, 344, 351, 352, 355, 357, 359, 361, 362, 369, 375—384, 385, 387, 389—392, 394—396, 399, 400, 404 —405, 408, 409, 423, 424, 426—433, 438—447, 449, 452—455, 459—466, 468, 469, 471, 473—475, 478, 479, 482, 484—486, 489, 490, 492—494, 498, 500, 502—505, 507—509, 511—513, 516, 518, 520, 522, 524, 525—527, 529—532, 535, 538—543, 545, 546, 549, 551, 561—565, 567, 574, 575, 586—589, 594, 597, 600, 612, 613, 618

Царство Божие 34, (Христово) 27; на свѣтлината (духовното царство или плирома) 215
Целестий, пелаг. водитель 39, 384, 385
Целестинъ, папа (422—432) 131, 246, 252, 253, 254, 283, 384, 555
Целъз,-езически ученъ 223
Цикладски острови 408, 481
Църква (Ἐκκλησία), гност. понятие 215
Църкви (храмове): въ Алекс. диоцезъ 349; св. ап. Филипъ въ Таганрогъ 89; Благовещение въ Александрия 337, 339, 347, 357; Вавкалийска 277; Влахернска въ Цариградъ 409, 416, 454; Всеблажена въ Цариградъ 311, 483, 512; Възкресение (Иерусалимъ) 34, 36—38, 45, 49, 52, 57—64, 70, 71, 73, 79—82, 85, 88, 92—94, 97, 106; Εἰρήνη 402; Златна 123; на Константина Велики 71; Преображение Господне (базилика въ Син. м-ря) 591, 592; прор. Илия и Елисей 268; Св. София въ Цариградъ 161, 169, 252, 304, 377, 387, 392, 405, 414, 416, 421, 423, 429, 431, 438, 447, 466, 473, 474, 477, 482; Св. София въ Левкосия 560, 587, 589 и въ Фамагуста 587; Св. Текла въ Палестина 94; Св. Александъръ въ Александрия 245; Св. апостоли въ Цариградъ 402, 432, 497 и въ Александрия 286; Св. Архангелъ Михаилъ въ Александрия 268; Св. Бенедиктъ въ Цариградъ 502; Св. Богородица въ Александрия 268, въ Витлеемъ 82, въ Ефесъ 253, 256, Каиро 287; Св. Богородица Хрисовица (Янинско) 539; Св. Мария въ Витлеемъ 82 и въ Каиро 286; Св. Връхъ (Синай) 595; Св. Вавила въ Антиохия 128; Св. Варнава въ Кипъръ 559, 578; Св. Василий въ Кесария Каподокийска 163; Св. Георги въ Венеция 500, въ Египетъ 284; Св. гробъ 85; Св. Димитъръ въ Цариградъ 312 и въ Солунъ 442; Св. евангелисти въ с. Менути 244; Св. Ефимия въ Халкидонъ 258, 394, 410, 411; Св. Иосифъ въ Ларнака 585; Св. Иосифъ Ариматейски (параклисъ-гробъ) 85; Св. Иванъ Предтеча въ Александрия 262, въ Дамаскъ 159; Св. Камъкъ (въ иерус. храмъ Възкресение) 80; Св. Кръстъ въ Левкосия; Св. Киръ и Иоанъ въ Канопъ 268; Св. Козма и Дамянъ въ Александрия 268; Св. Константинъ и Елена въ Палестина 93, 94; Св. Лазаръ въ Ларнака 576; Св. Маркъ въ Александрия 209, 277, 288; Св. Мина въ Александрия 296 и въ Мареотида 268, 285; Св. Михаилъ въ Каиро 287; Св. Николай въ Каиро 307, 353, 357, 596 и въ Фамагуста 589; Св. Никола Черника въ Влашко 352, 356; Св. Петъръ въ Антиохия 169, 270; Св. Стефанъ до Александрия 318; Св. Теодоръ въ Каиро 287, 303; Св. Теона въ Александрия 239, 241; Светогробски или Божигробски метохъ въ Цариградъ 95, 314, 543; Св. Яковъ въ Иерусалимъ 61; Синайски метохъ въ Каиро 321, 357, 595—598, 606, 608; сжщо въ Критъ 289, 595, 603, въ Цариградъ 603; Сионска катедрала въ Тифлисъ 614, 622, 623, 626; Фанеромени въ Левкосия 570; въ Цариградъ 483, 486 (Св. Апостоли, Св. Богородица, Св. Георги въ Фенеръ)
Червено море 271, 591, 592
Черна гора въ Сирия 174
Черниговъ, градъ въ Русия 185, 186
Черно море 63, 365, 379, 609, 611
Черноморска губерния 633
Честно дърво 34
IV бракъ 424, 425, 433; — вселенски (халкидонски) съборъ 41, 42, 53, 136, 137, 140, 147, 151, 167, 200, 258—261, 262—264, 273, 276, 281, 389, 390, 301, 393, 396, 398, 400
Шахнавазъ, вж. Вахтангъ 632
Швейцария 85, 333
Шейхунъ, егип. управитель 289
Шелингъ, нѣмски философъ 544
VI вселенски съборъ (680—681) 46, 53, 65, 267, 274, 290, 391, 400, 401, 406 403, 404, 405, 477, 553, 631; — латерански съборъ (1215 год.) 382
Четиридесетница 244
Чивителла, градъ въ Италия 433
Четиритѣ Филипови дъщери 370, 372
Чехословашка архиепископия 535
Чингизъ ханъ, монголски господарь 617
Чистилище 447
Човѣкородица (ἀνθρωποτόκος), несториански терминъ за св. Богородица 251, 385, 405
Човѣкъ (Ἄνθρωπος), гност. понятие 215
Шмидтъ (Schmidt) Рудолфъ, австрийски посланикъ 329, 333, 513
Шота Руставели, грузински поетъ 614
Шуеръ, село въ Сирия 189
Шуеритска конгрегация 189

Щастлива Арабия (Йеменъ) 230

Ювеналъ или Ювеналий, иерус. архиепископъ 25, 40, 41, 42, 135, 225, 275—260, 280
Югоизточна Грузия 611
Югозападна Македония 101; — Русия 324, 332, 534
Юда (Ἰούδας ὁ καὶ Θωμᾶς), апостолъ 119; братъ Господенъ 8, 29; иерус. епископъ 7, 9; пророкъ 370; — Варсава 105; — Искариотъ 111, 280; — Яковъ (Левей—Тадей) 22
Юдови потомци 8; — внуци 26
Южна Америка 536; — Армения 201; — Грузия 614; — Италия 427, 428, 430, 445, 473, 476, 481, 501; Микедония 474, 496, 534, 535; — Месопотамия 122; — Франция 67
Южна или Щастлива Арабия 210, 219
Юлианъ, алекс. епископъ (178—189) 210; екланси епископъ 384; — I, иерус. епископъ 30; — II, иерус. епископъ 30; — Лариски 280; мжченикъ 16; пелаг. водитель 130; свещеникъ-монофизитъ 265; сердикски епископъ 154; халкид. епископъ-монофизитъ 139, 266; — Отстжпникъ, императоръ (361—363) 126, 128, 141. 145, 152—154, 239—241, 276, 362, 377—379, 410, 461, 462, 464, 465
Юлий, римски епископъ 239, 376; — Африканецъ, Африкански 7, 21 32, 223
Юлия Мамея, майка на Алекс. Северъ 108, 222
Joung, англ. политическо лице 91
Юстинианъ Велики (527—565), 40, 43—45, 48, 54, 117, 138, 139, 154, 196, 207, 264, 265, 271, 291, 292, 301, 382, 392—397, 431, 436, 461, 466, 595, 606, 611, 612, 631; — II, Ринотмитъ, визант. императоръ (685—695), 45, 130, 264, 395, 400, 552
Юстинъ I, визант. императоръ (518—127) 137, 138, 391, 392, 405; — II, визан. императоръ (565—578) 139, 264; — Мжченикъ, 9, 11, 12, 29, 27, 29, 31, 111, 371, 374
Юстъ, алекс. епископъ, (118—129) 210; — I, иерус. епископъ 7, 26; — II, иерус. епископъ 7
Юпитеръ Капитолийски 13

Яврудъ, градъ въ Сирия 206
Яковитска община, църква 43, 84
Яковова литургия 31, 50, 463
Яково-Симеонова църква 28
Яковови люде 25
Яковъ, ветхозав. п-хъ 71; алексан. п-хъ (1861—1865) 322, 340, 346, 598; антиох. п-хъ (1861—1865) 317; — III, иерус. п-хъ 68; доростолски м-тъ 280; кипърски архиепископъ 567; презвитеръ 351; царигр. п-хъ 600; — I, англ. краль 332, 507
Яковъ Алфеевъ, апостолъ 22; братъ Господенъ 4, 5, 6, 7, 10, 18, 19, 23—25, 73, 106, 108, 229; — Andreae (отъ Тюбинг. университетъ) 505; — Барадай, монофизитски водитель 138, 139, 154, 264, 612; — Василикъ Ираклидъ 504, 513; — Велики, низибийски епископъ 122, 141, 142, 143, 148, 149, 401; — de Vitriano, лат. епископъ 174; — Диасоринъ 504; — Зеведеевъ, апостолъ 3, 18, 22, 24, 373; — Патмиецъ 101, 342,574; — Персийски, мжченикъ 185; — Саругски 149; — Chrystal 515
Янина, градъ въ Епиръ 524, 530
Янинска епархия 539
Янинско 542
Ярукъ, сирийски управитель 58
Ярмукъ, рѣка въ М. Азия 55
Ясонъ Денореcъ, кипърски философъ 573
Яфа, градъ въ Палестина 77, 94, 95, 101, 205, 335; село 92
Яхве, еврейско име на Бога 110, 111
Яхия Антиохийски († 1066), арабски хронистъ 57, 58, 72, 198, 287, 301, 302, 303
Яшъ, градъ въ Ромъния 102, 175, 326, 327, 344, 507, 524, 575

Добавки

Стр. 58, 1 р. отгоре, следъ (964—† 969): — споредъ други историци (966—969) или (967—969).

Стр. 58, 18 р. отдоле, следъ 1009 год.: (въ 398 или 400 год. отъ Хиджра.

Стр. 75, забел. 37. Въ гръцкото заглавие на съчинението на иерус. патриархъ Григорий се казва, че Георги Мосхамбаръ написалъ това съчинение ἀπὸ φωνῆς свой (по свой езикъ), сир. на негръцки езикъ (срв. Καραπιπέρη, п. сп., стр. 327). То е запазено въ ржкописъ на арабски езикъ.

Стр. 78, 15 р. отдоле, следъ думата която: презъ време нареволюцията.

Стр. 101, забел. 10, следъ думата вж.: в. „Дунавски гласъ", бр. 79, 1942 год., статия на иером. Иоанъ, Великиятъ духовникъ на Иерусалимската патриаршия. Тамъ сж дадени портрети на патр. Дамяна и на неговия „братъ" Симеонъ Стояновъ.

Стр. 141, р. 18 отдоле, следъ името Анастасий I: Синаитъ.

Стр. 302, заб. 5, следъ текста: Различаватъ Мисръ и Каиро. Мисръ е старият арабско-египетски градъ Фостатъ, наричанъ още старият Канро (Μαζαράχη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν..., въ сп. Ἐκκλησιαστικὸς φάρος, 1929 год., т. XXVIII, стр. 182, заб. 1).

Стр. 546, забел. 93, въ киновийнитѣ манастири: Кутлумушъ.

Стр. 584, следъ текста на третото подзаглавие:

г) **Манастири.** — Споредъ сведения отъ 1905 год., въ Кипъръ имало 37 манастири, но съ малко монаси. Нѣкои отъ тѣхъ дори нѣмали никакви монаси. Имотитѣ имъ били давани подъ наемъ и отъ тѣхнитѣ доходи били отдѣляни суми за училищата и беднитѣ. Подъ ведомстаото на архиепископа се намирали бележититѣ стари манастири Киккосъ, Махера и Св. Неофитъ Затворникъ. Кипърски светини сж и епархийскитѣ манастири Св. Богородица Χρυσορροϊτίσσης (златоструйна или златна) и Св. Богородица Τρωοδιτίσσης.

Поправки

Стр.	Р.		Напечатано	Да се чете
10	21	отгоре	Изпълненъ съ Божия сила. Той дошълъ	Изпълненъ съ Божия сила. Той дошълъ
11	1	отгоре	Иерионима	Иеронима
11	8	„	гиостици	гностици
13	8	„	гледятъ	гледатъ
18	19	„	въпламенили	възпламенили
20	14	отдоле	християнинъ по	християнинъ, по
21	6	отгоре	Нкополъ	Никополъ
25	10	въ забел. 45	закопъ	законъ
29	3	въ забел. 86	енангелие	евангелие
39	20	отдоле	Обвиителитѣ	Обвинителитѣ
50	10	отгоре	Скитополсли	Скитополски
50	18	отдоле	монастири	манастири
57	7	отгоре	при иерусалимскиятъ	при иерусалимския
58	21	отдоле	по негова	. По негова
72	18	отгоре	платягъ	платятъ
74	14—15	въ забел. 21	Македоски	Македонски
86	14	отгоре	пребивавалъ	пребивавали
86	15	отдоле	нерусалимски	иерусалимски
86	9	„	Иеру,	Иеру-
86	8	„	съборъ-	съборъ,
89	5	„	Леонидъ	, Леонидъ
93	12	отгоре	пъкь	пъкъ
94	3	„	съ улици	съ улици,
96	6	„	Иерусаламъ	Иерусалимъ
98	20	„	севофилаксъ	скевофилаксъ
98	3	отдоле	нодвория	подвория
106	15	отдоле	първията	първиятъ
107	6	„	диозезъ	диоцезъ
121	11	„	Зинаида	Зиновия
125	20	„	Константций,	Константций.
126	24	„	чиниъ	чинъ
128	7	„	146	, 146
129	20	„	Тедосий	Теодосий
129	5	„	Антиохийски	Александрийски
131	8	отгоре	вдобрявалъ	одобрявалъ
131	7	отдоле	архнепископъ	архиепископъ
134	9	отгоре.	Месопотания	Месопотамия
135	3	„	Арсений	Ириней
135	5	„	архиепископъ	архимандритъ
138	1	„	Сирии	Сирия
141	11	„	Аптуса	Антуса
147	10	„	антиохийскиятъ	антиохийския
149	3	„	Кирилона,	Кирилона
152	5	въ забел. 30	аномнаиството	аномианството
153	3	въ забел. 50	охъ	отъ
154	2	въ забел. 62	Месопотами	Месопотамия
155	1	въ забел. 82	вѣроято	вѣроятно
156	15	отгоре	християнитѣ	християнитѣ
156	18	„	хранн	храни
163	17	„	сигуренъ,	сигуренъ.
166	16	отдоле	(1362—1376)	(1364—1376)
172	3	отгоре	миого	много
174	9	„	Босмундъ	Боемундъ
174	1	въ забел. 26	ккзвалъ	казвалъ
175	15	въ забел. 36	нисмо	писмо
176	6	отдоле	Атанасий III	Атанасий II

Стр.	Р.	Напечатано	Да се чете
180	17 отдоле	неговиитъ	неговиятъ
180	17 „	Иоикимъ	Иоакимъ
185	9 отгоре	Иоакимъ IV	Иоакимъ V
186	17 отдоле	Макавий	Макарий
187	7 „	ронънска	ромънска
193	2 отгоре	хилдейски	халдейски
193	21 „	заведения,	заведения.
200	19 отдоле	подозиранъ	подозирана
205	3 въ забел. 24	Констанций	Константий
207	3 въ забел. 55	саанало	станало
207	3 въ забел. 58	антнох.	антиох.
209	14 отгоре	христнянинъ	християнинъ
210	17 отдоле	Εὐμένης,	Εὐμένης
210	16 „	Келадионъ,	Келадионъ
212	2 „	(258—260)	(253—260)
214	22 „	сжшото	сжщото
216	9 и 14 отгоре	Картократянитѣ	Карпократянитѣ
218	16 „	разкола	разкола.
218	заглавие	д) За еретическото кръ-	д) За еретическото кръще-
221	9—10 отдоле	Нѣкио щене	Нѣкои ние
222	19 „	, и краснописци	и краснописци
222	8 „	поставеиъ	поставенъ
222	6 „	Симаха	Симаха,
224	2 „	Тегностъ	Теогностъ
228	12 въ забел. 19	нначалникъ	началникъ
229	2 въ забел. 33	римски	Римски
229	1 въ забел. 44	βαπτισμα	βάπτισμα
230	въ забел. 55 и 61	Barderhewer	Bardenhewer
230	2 въ забел. 66	произхождаль	произхожалъ
230	2 въ забел. 66	племото	племето
234	6 отгоре	цоддържатъ	поддържатъ
236	19 „	сцедъ	следъ
237	4 „	общение	общение
237	20 „	мелитианитѣ,	мелитианитѣ.
237	2 отдоле	Фииикия	Финикия
239	2 отгоре	преследвватъ	преследватъ
241	5 „	месеца	месеци
255	18 отдоле	Халкидонъ,	Халкидонъ.
256	10 отгоре	Оевенъ	освенъ
257	11 „	Доролейски	Дорилейски
257—272	Числата на забележкитѣ да се четатъ съ две единици по-горе : 71, 72, 73, 74 и т. н. вм. 69, 70, 71, 72 и т. н.		
277	10 отгоре	монастиръ	манастиръ
280	2 въ забел. 62	Алексндъръ	Александъръ
281	5 въ забел. 74	Балотовъ	Болотовъ
282	2 въ забел. 82	на шията си нѣкаква по-	на шията си и нѣкаква по-
290	16 отдоле	(858—867, кривка	(857—867, кривка
294	11 „	св. Арсений	Св. Арсений
296	21—22 отдоле	Цариградския	Цариградскиятъ
298	21 отгоре	(1435—1439)	(1435—1459)
300	23 отгоре	монастири	манастири
301	2 въ забел. 3	па алекс.	на алекс.
302	2 въ забел. 11	патриаръ	патриархъ
303	9 въ забел. 33	свешенството	свещенството
303	5 въ забел. 33	забраиява	забранява
304	3 въ забел. 52	(581—688)	(581—608 или 607)
310	4—5 отдоле	Метаксасъ (1926-1933)	Метаксакисъ (1926-1935)
313	23 отгоре	(1651—1651) .	(1651—1653)

Стр.	Р.	Напечатано	Да се чете
313	24 отгоре	бередици	безредици
320	19 отгоре	Метаксасъ (1926-1933)	Метаксакисъ (1926-1935)
322	6 отдоле	съчувствувллъ	съчувствувалъ
333	2 отдоле	Метаксасъ	Метаксакисъ
341	8 отгоре	„	„
343	11 отгоре	Абетско	Амбетско
343	12 и 16 отгоре	Абетъ	Амбетъ
343	16 отгоре	Абетското	Амбетското
347	7 отдоле	Метаксасъ	Метаксакисъ
350	5 въ забел. 8	ъцки	гръцки
358	1 отгоре	Джования	Джувания
359	18 отгоре	митрополътъ	митрополитъ
360	1 и 2 отдоле и въ забел. 140	Метаксасъ	Метаксакисъ
362	9 отдоле	антиохийскиятъ	анхиалскиятъ
383	19 отгоре	послушна	послушно
383	20 отгоре	но	на
383	9 отдоле	Затоуста	Златоуста
385	22 отгоре	Диадоръ	Диодоръ
386	12 отдоле (заглавие)	б) Флавианъ	в) Флавианъ
390	4 отдоле	(490—466)	(490—496)
393	18 отдоле	монофизитството	монофизитството
394	4 отдоле (заглавие)	а) Афтартодокетството	в) Афтартодокетството
395	заглавието	4. Православието	5. Православието
397	заглавието	5. Монотелитство	6. Монотелитство.
401	9 отгоре	Казички	Кизички
401	21 отгоре	казички	кизички
401	12 въ забел. 1	, Митрофанъ	. Митрофанъ
402	4 въ забел. 14	балъ	билъ
403	10 въ забел. 16	въ връзка и потвърждение на никейския символъ	въ връзка съ никейския символъ и въ негово потвърждение.
404	2 въ забел. 25	Patriarch,	Patriarch
409	17 отдоле	предствители	представители
409	15 „	Имперагорътъ	Императоръ
409	5 „	овощии	овощни
421	22 отгоре	Игнатевиятъ	Игнатиевиятъ
428	17 отгоре	еретици	ереси
430	19 отдоле	източнн	източни
430	3 отдоле	който	което
437	24 отгоре	импер. Теодосий	патр. Теодосий
447	19 отгоре	решелъ	решенъ
447	7 отдоле	митропслитъ	митрополитъ
449	номерацията на забележкитѣ	13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22	14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23
450	14 отгоре	неблагоприятствували	не благоприятствували
451	4 отгоре	обичай станалъ	Обичай станало
453	3 „	токущо	току-що
454	заглавието	б) Религиозно-нравствени личности.	в) Религиозно-нравствени личности
455	10 отгоре	(V в.	(V в.)
455	15 отдоле	бранители: на	бранители на
456	заглавието	в) Борба съ неправославни учения	2. Борба съ неправославни учения
457	21 отгоре	Тимитей	Тимотей
460	11 „	Христокъ	Христосъ
463	16 отдоле	написалъ по подобие	написалъ, по подобие

Стр.	Р.	Напечатано	Да се чете
466	23 отгоре	Коментари	коментари
466	цифритѣ въ 6 и 9 отдоле	3, 4, 14, 15, 16	12, 13, 14, 15
466	19—20 отгоре	(638—641)	(638—641 или 639—642)
467	1 отгоре	12.	16.
471	3 „	Логотеръ	Логотетъ
471	4 отдоле	думи,	думи,
472	17 „	въ което	въ който,
472	10, 12 и др.	тълкувания	тълкования
472	21 отгоре	чезъ	чрезъ
473	10 отдоле	цифрата 25	да не се чете
473	7—8 „	Пловската	Пловдивската
474	12 отгоре	църковно правно	църковноправно
474	16 отдоле	църквното	църковното
474	2 отгоре	тълкувания	тълкования
475	8 отгоре	„	„
480	1 въ забел. 4	съчиненения	съчинения
480	3 въ забел. 7	Созомень	Созоменъ
488	24 отдоле	петриархъ	патриархъ
488	23 „	мегалоелинстата	мегалоелинската
496	21 отгоре	митрополитѣ	митрополити
504	заглавието	е) Съ протестантитѣ	3. Съ протестантитѣ. а) Лютеранитѣ и Царгр. патриаршия
508	19 отгоре	1601 год.	1691 год.
513	5 „	патриархъ,	патриархъ
540	12 отдоле	(1565—1672)	(1565—1572)
540	3 „	кескинъ,	кескинъ)
540	2 „	подвсдомственъ	подведомственъ
541	3 въ забел. 28	безредилитѣ	безредицитѣ
543	2 въ забел. 54	философъ	философия
544	3 въ забел. 60	математикъ	математика
544	5 въ забел. 61	Геиадия	Генадия
546	7 въ забел. 83	Калиполска	Калиполска
547	20 отдоле	Иосий	Иосия
549	19 отгоре	Карнократяни	Карпократяни
551	заглавие	Антихия	Антиохия
552	18 отдоле	пето-щестиятъ	пето-щестиятъ
553	7 отгоре	Монотелнтството	Монотелитството
554	8 „	Никкосъ	Киккосъ
554	5 отдоле	Андроникъ II Комнинъ	Анброникъ I Комнинъ
574	13—14 отдоле	изложевие	изложение
576	11 отдоле	турцнтѣ	турцитѣ
585	1 „	лордове	бордове
588	5 въ забел. 36	Иоаиикий	Иоаникий
595	5 отдоле	Дионисий I	Дионисий II
599	24 „	Сжшо	Сжщо
613	23 „	поетроенъ	построенъ
619	21 „	1793—1811)	(1793—1811)
624	25 „	тѣ не вече	тѣ вече не
628	2 отгоре	проговѣдь	проповѣдь
631	5 въ забел. 19	престолт	престолъ

Стр.	Р.	Напечатано	Да се чете
466	23 отгоре	Коментари	коментари
466	цифритѣ въ 3, 4, 6 и 9 отдоле	14, 15, 16	12, 13, 14, 15
466	19—20 отгоре	(638—641)	(638—641 или 639—642)
467	1 отгоре	12.	16.
471	3 „	Логотеръ	Логотетъ
471	4 отдоле	думи,	думи,
472	17 „	въ което	въ който,
472	10, 12 и др.	тълкувания	тълкования
472	21 отгоре	чезъ	чрезъ
473	10 отдоле	цифрата 25	да не се чете
473	7—8 „	Пловската	Пловдивската
474	12 отгоре	църковно правно	църковноправно
474	16 отдоле	църквното	църковното
474	2 отгоре	тълкувания	тълкования
475	8 отгоре	„	„
480	1 въ забел. 4	съчиненения	съчинения
480	3 въ забел. 7	Созомень	Созоменъ
488	24 отдоле	петриархъ	патриархъ
488	23 „	мегалоелинстата	мегалоелинската
496	21 отгоре	митрополитѣ	митрополити
504	заглавието	е) Съ протестантитѣ	3. Съ протестантитѣ. а) Лютеранитѣ и Царгр. патриаршия
508	19 отгоре	1601 год.	1691 год.
513	5 „	патриархъ,	патриархъ
540	12 отдоле	(1565—1672)	(1565—1572)
540	3 „	кескинъ,	кескинъ)
540	2 „	подвсдомственъ	подведомственъ
541	3 въ забел. 28	безредилитѣ	безредицитѣ
543	2 въ забел. 54	философъ	философия
544	3 въ забел. 60	математикъ	математика
544	5 въ забел. 61	Геиадия	Генадия
546	7 въ забел. 83	Калиополска	Калиполска
547	20 отдоле	Иосий	Иосия
549	19 отгоре	Карнократяни	Карпократяни
551	заглавие	Антихия	Антиохия
552	18 отдоле	пето-щестиятъ	пето-щестиятъ
553	7 отгоре	Монотелнтството	Монотелитството
554	8 „	Никкосъ	Киккосъ
554	5 отдоле	Андроникъ II Комнинъ	Ан0роникъ I Комнинъ
574	13—14 отдоле	изложевие	изложение
576	11 отдоле	турцнтѣ	турцитѣ
585	1 „	лордове	бордове
588	5 въ забел. 36	Иоаиикий	Иоаникий
595	5 отдоле	Дионисий I	Дионисий II
599	24 „	Сжшо	Сжщо
613	23 „	поетроенъ	построенъ
619	21 „	1793—1811)	(1793—1811)
624	25 „	тѣ не вече	тѣ вече не
628	2 отгоре	проговѣдь	проповѣдь
631	5 въ забел. 19	престолт	престолъ

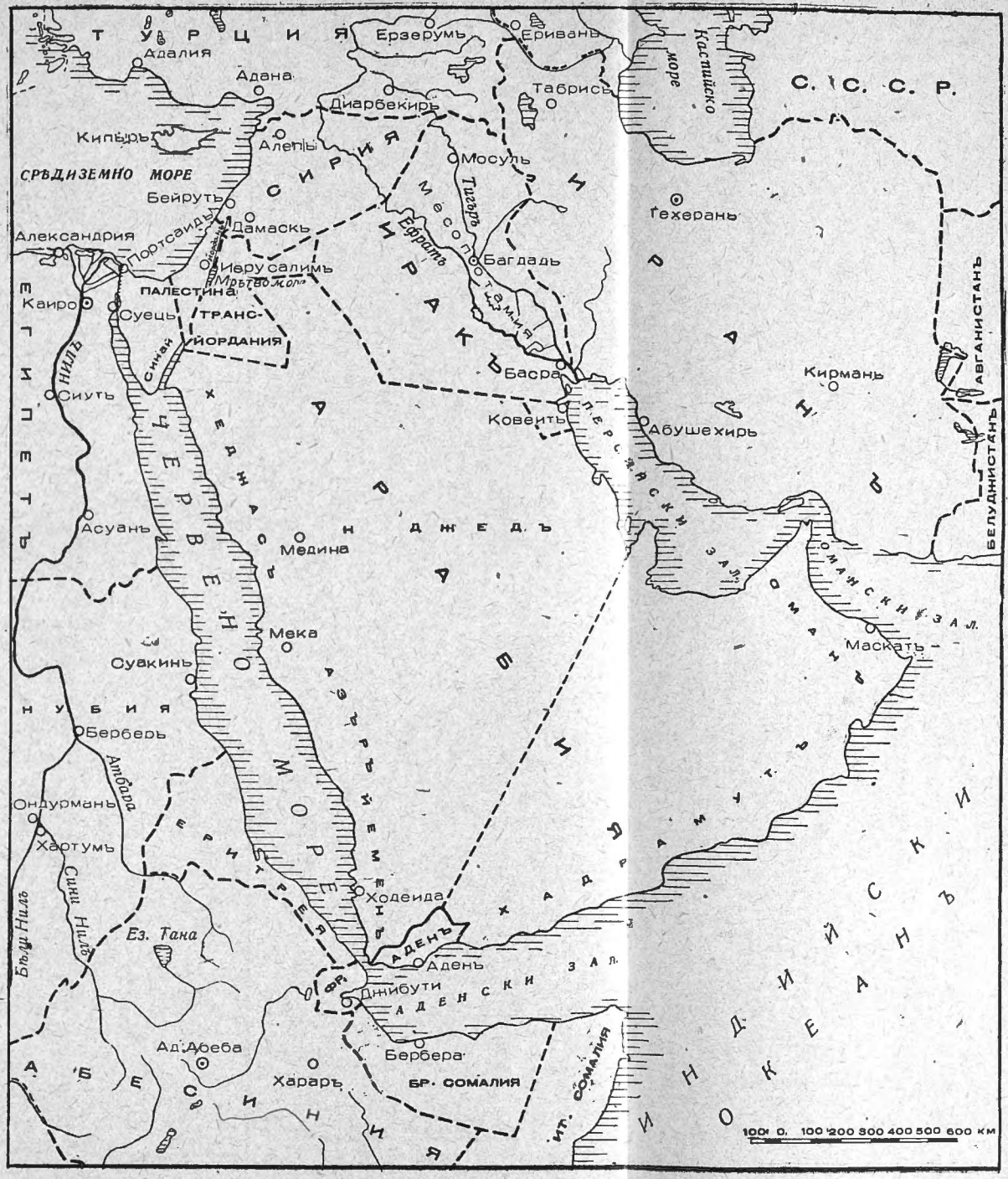
Т У Р Ц И Я
Ерзерум
Ереван
Адалия
Адана
Табриз
Диарбекир
Кипър
Алепо
Мосул
СРЕДИЗЕМНО МОРЕ
Бейрут
Дамаск
Александрия
Порт-Саид
Иерусалим
Багдад
Каир
Суец
ПАЛЕСТИНА
ТРАНС-ЙОРДАНИЯ
Сиут
Басра
Кувейт
Асуан
Медина
Мека
Суакин
Бербера
Ондурман
Хартум
Ходеида
Аден
Джибути
Ад-Дебеа
Харар
Бербера
БР. СОМАЛИЯ
ИТ. СОМАЛИЯ
Техеран
Кирман
Абушехир
Маскат
АВГАНИСТАН
БЕЛУДЖИСТАН
С. С. С. Р.
Каспийско море
Нил
Синай
Ефрат
Тигър
Месопотамия
Сирийска пустиня
Червено море
Арабски полуостров
Персийски зал.
Оманска пустиня
Оманска зал.
Аденски зал.
Индийски океан
Ез. Тана
Син Нил
Бял Нил
Атбара
Абисински
100 0 100 200 300 400 500 600 км

II.

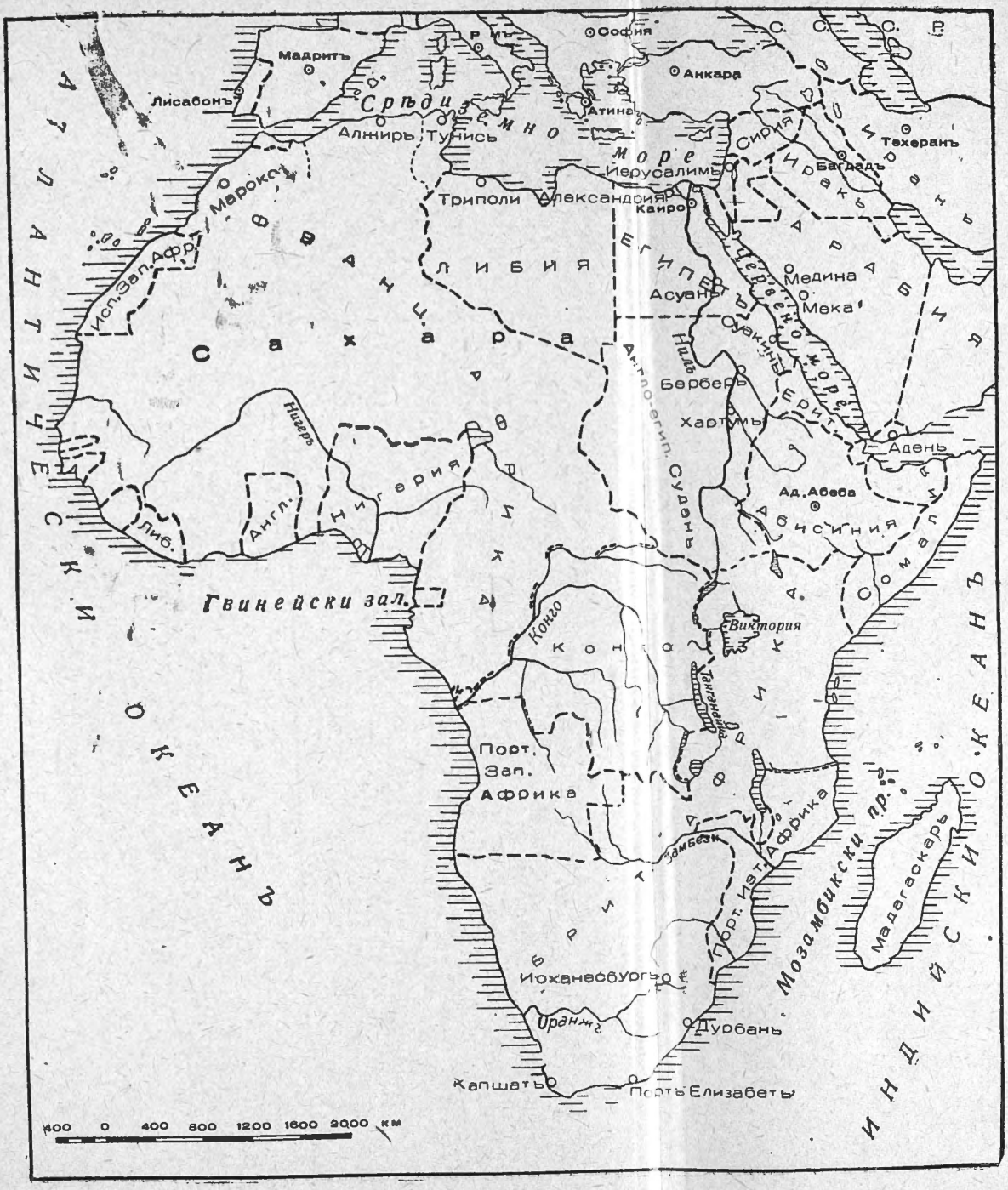
Мадритъ
Лисабонъ
Алжиръ
Тунисъ
Триполи
Александрия
Кайро
Иерусалимъ
Атина
София
Анкара
Сирия
Багдадъ
Техеранъ
Медина
Мека
Асуанъ
Бербера
Хартумъ
Адень
Ад.Абеба
Абисиния
Либ.
Англ.
Нигерия
Гвинейски зал.
Виктория
Порт. Зап. Африка
Иоханесбургъ
Дурбанъ
Капштатъ
Порть Елизабетъ
Мозамбикски пр.
Мадагаскаръ
Сахара
Средиземно море
Червено море
Атлантически океанъ
Индийски океанъ
400 0 400 800 1200 1600 2000 км

III.

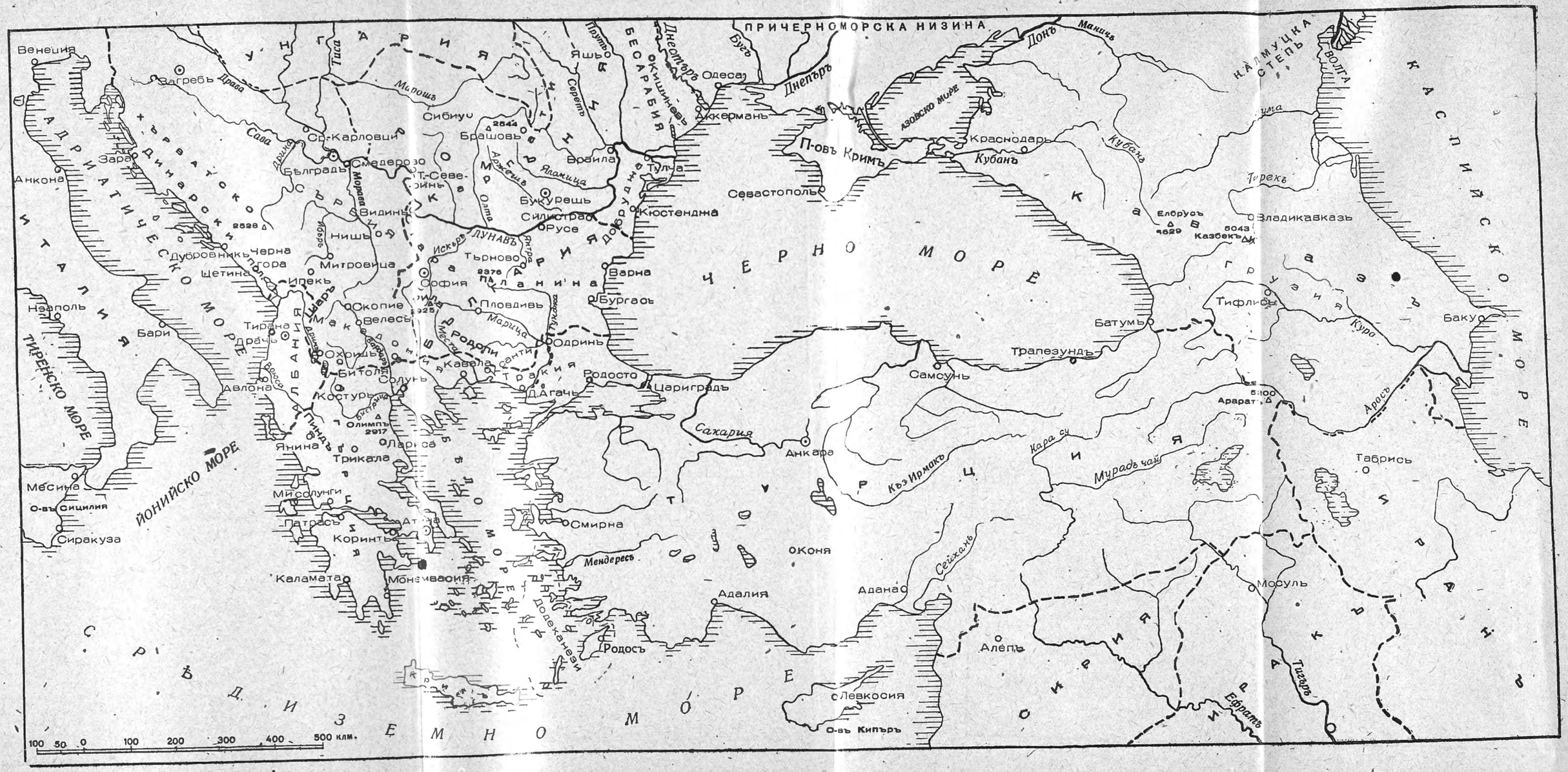
ПРИЧЕРНОМОРСКА НИЗИНА
ЧЕРНО МОРЕ
АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ
ЙОНИЙСКО МОРЕ
ТИРЕНСКО МОРЕ
Средиземно море
Каспийско море
Венеция
Загребъ
Сараево
Белградъ
Ср.-Карловци
Сибиу
Брашовъ
Букурещъ
Силистра
Русе
Тулча
Кюстенджа
Варна
Бургасъ
Одринъ
Царигралъ
Родосто
Одесса
Аккерманъ
Севастополъ
П-овъ Крим
Краснодаръ
Кубанъ
Азовско море
Ростовъ
Елбрусъ
Казбекъ
Владикавказъ
Тифлисъ
Батумъ
Трапезундъ
Самсунъ
Анкара
Бакуръ
Табризъ
Мосулъ
Алепъ
Адана
Адалия
Смирна
Коня
Родосъ
Левкосия
О-въ Кипъръ
Неаполъ
Анконо
Бари
Месина
О-въ Сицилия
Сиракуза
Каламата
Коринтъ
Патрасъ
Янина
Трикала
Ларисса
Солунъ
Битоля
Охридъ
Скопие
Велесъ
Тирана
Дурацо
Валона
Костуръ
Ниш
Видинъ
Смедерово
Т.-Северинъ
Яшъ
Бесарабия
Днестръ
Прутъ
Серетъ
Бугъ
Днепръ
Дунавъ
Сава
Драва
Тиса
Марица
Искъръ
Вардаръ
Струма
Места
Арда
Янтра
Тунджа
Сакария
Кара су
Мурадъ чай
Кизъ Ирмакъ
Араксъ
Кура
Терекъ
Кума
Манычъ
Волга
Н. Калмуцка степь
Балканъ
Родопи
Олимпъ 2917
Ararat 5200
Казбекъ 5043
Елбрусъ 5629
2544
2528
2376
2925
100 50 0 100 200 300 400 500 клм.

УНИВЕРСИТЕТСКИ ИЗДАНИЯ

Лицата, желаещи да получатъ по пощата нѣкоя книга отъ уиниверситетскитѣ издания, трѣбва да изплатятъ предварително по пощенска чекова смѣтка 8966 новата стойность на книгата по този ценоразписъ плюсъ 10 лв. на книга за разноски и препоржка. Въ поржчката да се означава и № на книгата по ценоразписа.

„УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА“

№		лева
1	История и система на Римското право т. I, отъ Паулъ Жирардъ (изчерпана)	
2	Междудържавно право, отъ Д-ръ М. Поповилиевъ (изчерпана).	
3	Дескриптивна геометрия, отъ проф. Шоурекъ (изчерпана).	
4	Форма и отношение, отъ проф. Д. Михалчевъ (изперпана, в. № 107)	
5	История и система на Рим. право, отъ Жирардъ, т. II. (изчерпана)	
6	Иполитъ-Тенъ, отъ проф. Н. Алексиевъ (изчерпана).	
7	История и система на Рим. право, отъ Жирардъ III. т. (изчерпана).	
8	История на бълг. езикъ, отъ проф. Б. Цоневъ т. I. (изчерпана, в. № 203)	
9	Обща биология, отъ проф. М. Поповъ (изчерпана, в. № 138).	
10	Неорганична химия, отъ проф. Караогдановъ, ч. I. (изчерпана).	
11	Основи на неорганичната химия, отъ проф. Караогдановъ, ч. II. метали (изчерпана)	
12	Уводъ къмъ изчисление на кристалитѣ, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ	105
	— Кирилъ и Методий, редица „помагала“, отъ проф. А. Т. Баланъ	65
13	Хистология на човѣка и на гръбначнитѣ животни, отъ проф. М. Поповъ (изчерпана)	
14	Сравнителна анатомия на гръбначнитѣ животни, отъ проф. М. Поповъ (изчерпана, в. № 125)	
15	Перкусия и аускултация, отъ д-ръ Х. Фирортъ, преводъ отъ д-ръ М. Баланъ и д-ръ Б. Клайнъ.	20
16	Отговоритѣ на Папа Николай I, отъ проф Д. Дечевъ (изчерпана, в. № 213)	
17	Нова и най-нова история — Реформационна епоха, томъ I. отъ Г. Дерманчевъ	210
18	Съчинения на Г. С. Раковски, отъ проф. д-ръ М. Арнаудовъ	285
19	Обща хирургия, отъ проф. Д-ръ Пар. Стояновъ (изчерпана).	
20	Българско население въ Влашко и Молдова, отъ професоръ д-ръ Ст. Романски	480
21	Фармакология, отъ проф. Д-ръ Вл. Алексиевъ (изчерпана).	
22	Акушерско-гинеколог. пропедевтика, отъ проф.Д-ръ О. Полано, превелъ Д-ръ М. Славчевъ (изчерпана)	
23	Г. С. Раковски, животъ — произведения — идеи, отъ проф. д-ръ М. Арнаудовъ	120
24	Секционна техника отъ д-ръ Голѣмановъ	25
25	Аналитична механика, ч. I, отъ проф. Ив. Ценовъ	310
26	Симптоматология на заболяванията на нервната система, отъ проф. Д-ръ Яншевски (изчерпана)	
27	Основи на общата психопатология, отъ проф. д-ръ Н. М. Поповъ (изч.)	
28	Държавно право, отъ проф. К. Н. Соколовъ	50
29	Начала на неорганическата химия, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ изчерп.	
30	Диференциално интегрално смѣтане, отъ К. Поповъ (изчерпана, в. № 179)	
31	Ржководство по аналитична химия, I ч., качественъ анализъ, отъ проф. З. Караогдановъ (изчерпана, в. № 184)	
33	Ржководство по аналитична химия, II частъ количественъ анализъ, отъ проф. З. Караогдановъ (изчерпана, в. № 265)	
34	Патологични процеси, отъ д-ръ С. Абрамовъ	50
35	Общо скотовъдство, отъ проф. Ж. Ганчевъ (изчерпана)	
36	Физиологична химия, отъ проф. В. Завьяловъ (изчерпана)	

лева

37 Аналитична механика, II ч., отъ проф. Ив. Ценовъ 350
38 Студии върху българскитѣ обрѣди и легенди, отъ професоръ д-ръ М. Арнаудовъ 200
39 Ржководство за практически занятия по химия, отъ проф, д-ръ Ас. Златаровъ 210
40 Кратъкъ курсъ по зоология, отъ проф. Ст. Консуловъ (изчерп.) . .
41 Нова и най-нова история, томъ II, отъ Г. Дерманчевъ (изчерпана)
42 Дидактика и методика на обучението по бълг. езикъ, отъ проф. Д-ръ П. Ценевъ (изчерпана, в. № 199) . . . . . .
43 Хранене на домашнитѣ животни, отъ проф. д-ръ О. Келнеръ, прев. проф. Ж. Ганчевъ 190
44 Източниятъ въпросъ, ч. I, отъ проф. Г. П. Геновъ (изчерпана) . . .
45 „ „ „ II, „ „ Г. П. Геновъ 230
46 Геодезия отъ проф. Йор. Ковачевъ (изчерпана) . . . . . .
47 Курсъ по сравнителна история на стопанския строй, отъ проф. Ив. Кинкелъ (изчерпана) . . . . . .
48 Ржководство по оперативна медицина, отъ проф. д-ръ П. Ив. Стояновъ 400
49 История на философията, т. I, отъ проф. Ив. Георговъ 260
50 Съвременни схващания по патологията и лѣчението на сифилиса, отъ д-ръ И. Кирле, прев. отъ д-ръ Н. Вълчевъ 35
51 Ржководство по физнологична химия, отъ проф. д-ръ В. Завьялов. 120
52 Оперативно акушерство, отъ проф. д-ръ Г. Е. Рейнъ 325
53 Кратко ржководство по препаративна органична химия, отъ Т. П. Райковъ (изчерпана) . . . . . .
54 Курсъ по обща теория на правото, т. I, отъ проф. В. Ганевъ . . . 240
55 Ржководство по специална хирургия, отъ проф. д-ръ П. Ив. Стояновъ (изчерпана) . . . . . .
56 Основи на проективната геометрия, отъ проф. А. Шоурекъ . . . 250
57 Частно лесовъдство, отъ Т. Димитровъ 220
58 Анатомия на човѣка, ч. I. отъ проф. Д-ръ И. Шапшалъ (изчерпана)
59 Обща дематрология, отъ проф. д-ръ Б. Беронъ (изчерпана, в. № 181)
60 Практическа хигиена отъ проф. Д-ръ Т. Петровъ (изчерпана в. № 181)
61 Енциклопедия на правото, отъ проф. д-ръ Н. В. Рененкампфъ . . 70
62 Лекции по история на бълг. право, I половина, Н. П. Благоевъ . . 90
63 Висша математика, отъ проф. Ив. Ценовъ (изчерпана) . . . . .
64 Палеонтология, отъ проф. П. Бакаловъ 285
65 Геология на България, отъ проф. Г. Н. Златарски 120
66 Анатомия на човѣка, ч. II проф. Д-ръ И. Шапшалъ (изчерпана) . .
67 Граматика на гръцкия библ. езикъ, отъ проф. д-ръ Н. Глубоковски 195
68 Уводъ за изучване новата и най-новата история, отъ проф. П. Бицили 145
69 Лакции по неорган. химична технология, отъ проф. Ив. Трифоновъ . 340
70 Църковно право, отъ проф. С. С. Бобчевъ 170
71 Уводъ въ общото езикознание, отъ проф. д-ръ Ст. Младеновъ (изч., в. № 276)
72 Обща ботаника, ч. I, отъ проф. д-ръ Ст. Петковъ 275
73 Специална ботаника, отъ проф. д-ръ Ст. Петковъ 310
74 Биологични основи на зоотехнията, отъ проф. Ст. Петровъ 170
75 Библейска археология, отъ проф. Ив. С. Марковски 260
76 Учебникъ по органична химия, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ (изчер.)
77 Петрография, отъ проф д-ръ Г. Бончевъ (изчерпана) . . . . . .
78 Критика на теорнитѣ за нуждната отбрана, отъ д-ръ Н. Жабински 230
79 Методи на микробиологични и серологични изследвания, отъ проф. д-ръ Вл. Марковъ (изчерпана) 215
80 Сборникъ отъ решени задачи по аналитична механика, отъ проф. Ив. Ценовъ 285
81 Учебникъ по нервни болести проф. д-ръ. А. Е. Янишевски (изчерпана)
82 Престжпление, деяние и причинна връзка отъ проф. д-ръ Н. Долапчиевъ 130
83 Уводъ въ теорията на аналитичнитѣ функции, отъ проф. д-ръ Л. Чакаловъ 290

№		лева
84	Българска граматика, дѣлъ I, часть I, отъ проф. д-ръ А. Теодоровъ-Бланъ	210
85	Обща минералогия, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ	200
86	За индивидуалнитѣ и колективни нужди, часть I, книга I, отъ д-ръ Ив. Байновъ	150
87	Хигиена на месото, отъ проф. д-ръ Гр. Диковъ (изчерпана)	
88	Анатомия и физиология на домашнитѣ бозайници, отъ П. Петковъ	235
89	Основи на наказателно-процесуалната наука, отъ д-ръ Н. Сарановъ	280
90	Опредѣлитель на европейскитѣ птици, отъ д-рь А. А. Силантьевъ, прев. отъ А. Желѣзкова-Паспалева	70
91	Алманахъ на Софийския, университетъ, 1888—1928 година (в. № 207)	420
92	Основи на висшата геодезия. отъ проф. Йорд. Ковачевъ	260
93	Висша алгебра, томъ I, отъ проф. Н. Обрешковъ	290
94	Сравнителна физиология на животнитѣ, отъ проф. д-ръ Ст. Консуловъ	150
95	Нова и най-нова история, томъ III, отъ Г. Дерманчевъ	285
96	Начала на неорганическата химия, ч. I, отъ проф. Ас. Златаровъ (изчерпана)	
97	Начала на неорганичната химия, ч. II, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ изчерп.	
98	Медицински и отровни растения, отъ проф. Н. Арнаудовъ (изчерпана)	
99	Анатомия на човѣка, часть III, отъ проф. И. Шапшалъ (изчерпан)	
100	Обяснение на листа Царибродъ отъ геоложката карта на България въ мѣрка 1:126,000. Ст. Бончевъ. Съ една карта	145
	„ Бѣлоградчикъ	20
	„ Брѣгово	20
	„ Орѣхово	40
	„ Ломъ	40
101	Сравнителна анатомия на гръбначнитѣ животни, отъ проф. д-ръ Т. Моровъ	325
102	Ветеринарна хигиена, часть I, отъ проф. Ст. Петровъ	295
103	Ржководство по ентомология, съ огледъ на вреднитѣ насѣкоми, отъ Д. Иоакимовъ	280
104	Основитѣ на царската власть и престолонаследието отъ проф. д-ръ Л. Владикинъ	280
105	Обща биология, отъ проф. д-ръ Ст. Консуловъ (изчерпана)	
106	Психология на литературното творчество, отъ професоръ д-ръ М. Арнаудовъ (изчерпана)	
107	Форма и отношение, приносъ къмъ учението за познанието, второ преработено издание, отъ проф. Д. Михалчевъ	250
108	Курсъ по укрепяване поронщата, отъ проф. Т. Димитровъ	310
109	Патогенни микроорганизми и имунитетъ, отъ проф. д-ръ Вл. Марковъ (изчерпана)	
110	Сборникъ отъ задачи и теореми по висша алгебра, отъ проф. д-ръ Н. Обрешковъ	285
111	Астрономическа география, отъ Йор. Д. Ковачевъ	165
112	Ржководство за опредѣляне на минералитѣ, Fuchs-Brauns, прев. отъ 7-то нѣмско издание Н. Николовъ и Ст. Димитровъ	90
113	Технологично изследване на каменни въглища, коксъ, цимеитъ и глина, отъ проф. Ив. Трифоновъ	80
114	Лекции по земедѣлска ботаника, отъ проф. Н. А. Стояновъ (изчерп.)	
115	Чиновническо право, томъ I, отъ Петко Стайновъ, ч. хон. доц.	240
116	Въведение въ Светото писание на Вехтия заветъ, отъ професоръ Ив. Марковски	185
117	Извънкласниченъ месопрегледъ, отъ проф. Гр. Диковъ	255
118	Частна зоотехния, отъ проф. П. Бичевъ	175
119	Теория на статистиката, отъ проф. Г. Т. Данаиловъ	260
120	История на християнската църква, ч. I и II отъ М. Е. Понсовъ	250
121	Педагогическа психология, отъ проф. д-ръ Мих. Герасковъ (изчерпана)	
122	Еклога, отъ Н. П. Благоевъ	120
123	Хигиена, ч. I, отъ проф. д-ръ Т. Петровъ, изчерпана	

№		лева
124	Наука за хранене на домашнитѣ животни, отъ Ст. Петровъ	250
125	Сравнителна анатомия на гръбначнитѣ животни, 2-ро преработено издание отъ проф. Методи Поповъ (изчерпана)	
126	Основи на наказателно-процесуалната наука, томъ II, отъ д-ръ Н. Сарановъ	230
127	Флора на България, отъ проф. Н. Стояновъ и Б. Стефановъ	530
128	Курсъ по биохимия, отдѣлъ бромотология, отъ д-ръ Ас. Златаровъ	255
129	Основи на гинекологията, ч. II. проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерп., в. № 225)	
130	Органична химична технология, ч. I, мѣстни индустрии, отъ проф. Г. Н. Колушки	180
131	Международно частно право отъ проф. Д-ръ Ст. Даневъ (изчерпана)	
132	Курсъ по горска таксация, отъ проф. Т. Иванчевъ	250
133	Курсъ по гражданско право, облигационно право, обща частъ, т. III. отъ проф. Л. Диковъ (изчерпана, в. № 193)	
134	История на българския езикъ, томъ II, отъ проф. Б. Цоневъ, посмъртно издание	325
135	Уводъ въ векторното смѣтане съ приложения и задачи, отъ проф. Г. Ив. Маневъ	240
136	Осиови на гинекологията ч. III, болести на влагалището и вулвата отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерпана, в. № 246)	
137	Болести на културнитѣ растения, отъ проф. д-ръ Д. Атанасовъ съ 221 фигури въ текста (изчерп.)	
138	Обща биология, отъ проф. Д-ръ М. Поповъ, 2-ро прераб. изд. (изч., в. № 251)	
139	Чиновническо право, томъ II, отъ Петко Стайновъ	145
140	Кратъкъ курсъ по зоология, отъ проф. д-ръ Ст. Консуловъ (изчерпана)	
141	Полска граматика, отъ проф. Боянъ Пеневъ, посмъртно издание	155
142	Животиновъдство, отъ проф. Г. С. Хлѣбаровъ	300
143	Лекции и практика по земедѣлска химия, отъ проф. Мих. Д. Хаджиевъ	305
144	Дендрология, отъ проф. Б. Стефановъ	275
145	Литературна история на възраждането въ Италия, отъ проф. Ив. Д. Шишмановъ, посмъртно издание	250
146	Кирилъ и Методи—II, редица „Помагала" бр. 3, отъ проф. А. Тодоровъ—Бланъ	165
147	Метеорология, отъ проф. Р. Райновъ	250
148	Междудържавно право, отъ проф. Г. П. Геновъ (изчерпана, в. № 239)	
149	Частна зоотехния, отъ проф. П. Бичевъ	200
150	Основи на аналитичната геометрия отъ проф. Д. Ст. Табаковъ	415
151	Органическа химия, ч. I, отъ проф. П. Н. Райковъ	480
152	Византийски текстове, подбралъ и наредилъ П. Мутавчиевъ	130
153	Лесоохрана, отъ проф. инж. Т. Димитровъ	310
154	Основи на дидактиката отъ проф. Д-ръ М. Герасовъ (изчерпана)	
155	Обща сравнителиа ембриология, отъ проф. д-ръ Теод. Моровъ	210
156	Курсъ по общо държавно право, ч. I. проф. Д-ръ Л. Владикинъ (изчерпана, в. № 202)	
157	Органична химична технология, ч. II. Вжглеводни индустрии, отъ проф. Г. Н. Колушки	340
158	Ржководство по хигиена на млѣкото, отъ проф. Гр. Диковъ	230
159	Основи на гинекологията, гинекологична симптоматология, II доп. издание отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерпана)	
160	Почвознание, отъ проф. Ив. Т. Странски (изчерпана)	
161	Лозарство, отъ проф. Н. Недѣлчевъ (изчерпана)	
162	Елементарна хидравлика, отъ част. доц. инж. Б. Ангеловъ (изчерпана)	
163	Висша алгебра, т. II, отъ проф. Н. Обрешковъ	265
164	Александрийска поезия, отъ проф. д-ръ В. Бешевлиевъ	135
165	Старобългарски разкази, отъ проф. Йорд. Ивановъ	150
166	Сравнително и бълг. конст. право, ч. I., отъ проф. Ст. Г. Баламезовъ (изчерпана, в. № 194)	
167	История на философията, т. IV, отъ проф. д-ръ Ив. А. Георговъ	185
168	Сравнително индоевропейско езикознание, отъ проф. д-ръ Ст. Младеновъ	255

№		лева
169	Лекция и практика по земедѣлска химия, ч. I, отъ проф. М. Д. Хадживъ	280
170	Кратакъ курсъ по металургия, отъ проф. Ив. Трифоновъ . . .	130
171	Фармакология, отъ проф. П. А. Поповъ	295
172	Генетика, отъ проф. М. Христовъ	200
173	Болести на ухото, носа и гърлото, отъ проф. д-ръ С. Бѣлиновъ (изч. в. №	258)
174	Организация на демократ. държава, отъ проф. Л. Владикинъ (изчерпана в. № 235)	
175	Специалиа минералогия отъ проф. Г. Бончевъ	200
176	Въведеине въ Св. Писаине на Вехтия Заветъ, ч. II, отъ проф. Ив. С. Марковски.	170
177	Сравнително и българ. конст. право, ч. II. отъ проф, Л. Владикинъ (изчерпана)	
178	История на Русия отъ IX до XVIII в., отъ проф. В. Я. Мякотинъ	155
179	Учебникъ по диференц. и интегр. смѣтане, II издание, отъ проф. д-ръ К. Поповъ (изчерпана)	
180	Солупъ въ българската духовна култура, отъ проф. Ив. Снѣгаровъ	175
181	Ржководство по практическа хигиена, 2-ро издание отъ проф. д-ръ Т. Петровъ.	235
182	Курсъ по бъгарско граждаиско право, т. II. Семейно право отъ проф. Д-ръ Любенъ Диковъ (изчерпана в. № 232)	
183	История на български езикъ, т. III, отъ проф. Б. Цоневъ, посмъртно издание	275
184	Ржково ство по аиалитична химия, ч. I. II изд., отъ проф. З. Карагогановъ	250
185	Курсъ по лесоустройство, отъ проф. Темелко Иванчевъ	285
186	Горска технология, отъ проф. В. Стояновъ	235
187	Обща психология, отъ проф. Д-ръ С. Казаиджиевъ (изчерп., в. №	240)
188	Петрография, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ	250
189	Теоретична физика, ч. I. Ученне за материята, отъ професоръ Г. Ив. Маневъ	300
190	Прагматизъмъ, отъ проф. Ив. В. Саржиневъ.	120
191	Историческа граматика на гръцки езикъ, отъ професоръ д-ръ В. Бешевлиевъ	210
192	Учебникъ по обща теория на правото, т. II, ч. I, отъ проф, В. Ганевъ (изч.)	
193	Курсъ по българско граждаиско право, Облигационо право, обща часть, т. III, 2-ро изд., отъ проф. д-ръ Л. Диковъ (изчерп., в. №	266)
194	Сравнително и българско конституционно право, ч. I, 2-ро преработено изданне, отъ проф. Ст. Баламезовъ (изчерпана. в. №	254)
195	Акушерство отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерпана, в. №	237)
196	Рибознание и болести по рибитѣ, отъ д-ръ М. Йордановъ	215
197	Ампелография, съ една карта, отъ проф. Н. Недѣлчевъ	145
198	Учебникъ по микроскопска анатомия на домашнитѣ животни, отъ проф. д-ръ М. Московъ	275
199	Дидактика и методика на сбучението по бълг. езикъ въ осиовнитѣ и срѣдни училища, отъ проф. д-ръ П. Цоневъ	275
200	Дескриптивна геометрия, ч. I. Проективиа геометрия, отъ проф. Д. Табаковъ	310
201	История на Софийския университетъ „Св. Клим. Охридски", отъ проф. М. Арнаудовъ	350
202	Общо учение за държавата отъ проф. Д-ръ Л. Владикинъ (изч., в. №	231)
	Кратка история на Софийския университетъ	45
203	История на българския езикъ, т. I, изд. 2-ро, отъ проф. Б. Цоневъ	230
204	Горска патология, отъ проф. д-ръ Д. Атанасовъ	200
205	Готска граматика, отъ проф. д-ръ К Гълъбовъ	150
206	Земедѣлска икоиомия, отъ проф. Я. С. Молловъ	295
207	Алманахъ на Софийския университетъ Св. Климентъ Охридски, II изд., за 50-годишнината на университета, 1888—1939 год. . .	350
	Юбилейни тържества по случай 50-годишнината на университета 1888—1938	200

№		лева
208	Международно право, ч. II, отъ проф. Г. П. Геновъ (изчерпана)	
209	Ембриология на домашнитѣ животни и на човѣка, отъ Д-ръ А. Петковъ	255
210.	Учебникъ по ветеринарно обдукационно учение, отъ проф. Д-ръ К. Ивановъ (изчерпана)	
211.	Основи на гинекологията, ч. I, II изд. отъ проф. д-ръ Д. Стаматовъ (изч.)	
212	Православно-християнско учение за нравственостьта (Нравствено богословие), отъ проф. Г. Ст. Пашевъ	265
213	Отговоритѣ на папа Николай I по допитванията на българитѣ, отъ проф. Д. Дечевъ	80
214	Дескриптивна геометрия, ч. II. Проекционни методи, отъ проф. Д. Табаковъ	325
215	Сърдце отъ анатомо-клинически гледище, отъ Д-ръ М. Ц. Миневъ	265
216	Млѣкарство, отъ проф. Ас. Кантарджиевъ	165
217	Практическо ржководство по физиология, отъ Д-ръ Т. Гоцевъ	135
218	Палеонтоложки опредѣлитель по В. Ю. Черкесовъ, отъ П. Бакаловъ и В. Цанковъ	175
219	Психология на възприятието, II изд. отъ проф. Д-ръ Казанджиевъ.	100
	Международни актове и договори засѣгащи България, отъ проф. Г. П. Геновъ.	195
220	Обработване на почвата, отъ проф. Ив. Т. Странски	185
221	Земедѣлска таксация и земед. смѣтководство, отъ проф. Я. С. Молловъ	130
222	Оценка на горитѣ съ горска статика, отъ проф. Темелко Иванчевъ	275
223	Сферична астрономия, отъ проф. Д-ръ Никола Боневъ	370
224	Уводъ въ теоритичната физика, ч. II. учение за етера, отъ проф. Г. Ив. Маневъ	390
225	Основи на гинекологията, ч. II. Второ преработено и допълнено издание, отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерпана)	
226	Лѣкуване на бѣлодробната туберкулоза чрезъ изкуственъ пневмотораксъ, отъ Д-ръ Р. Русевъ	40
227	Курсъ по Римско право, томъ I., отъ проф. И. А. Базановъ	300
228	Курсъ по Римско право, томъ II., отъ проф. И. А. Базановъ	155
229	Основни насоки въ историческото развитие на Европа, отъ проф. П. Бицилли	165
230	Неорганична химия, отъ проф. Д-ръ Д. Баларевъ (изчерпана)	
231	Общо учение за държавата, отъ проф. Д-ръ Л. Владикинъ трето издание (изчерпана, в. № 272)	
232	Новото училище (Идеалъ и възможности), отъ проф. д ръ П. Ценевъ, II издание	90
233	Курсъ по българското гражданско право, томъ II (Семейно право), отъ проф. Д-ръ Люб. Диковъ, II издание (изчерпана)	
234	Военно-административно право, отъ проф. Петко Стайновъ	100
235	Организация на демократичната държава, отъ проф. Д-ръ Л. Владикинъ, второ преработено издание (изчерпана, в. № 260)	
236	Сборникъ отъ задачи по проективна и дескриптивна геометрия, отъ проф. Д. Табаковъ.	325
237	Основи на акушерството, II преработено издание, отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изч.)	
238	Полска книжовна речь, отъ проф. Стоянъ Романски	390
239	Международно право, II изд. отъ проф. Г. П. Геновъ	300
240	Обща психология, II изд., отъ проф. д-ръ Сп. Казанджиевъ	235
241	Ческа книжовна речь въ образци, отъ проф. Ст. Романски	390
242	Кратъкъ учебникъ по паразитология, отъ проф. Д-ръ Методий Поповъ (изч.)	
243	Кооперацията въ земедѣлското стопанство, отъ проф. Янаки Млловъ	80
244	Уводъ въ модеритѣ теории на интегрирането, отъ проф. Д-ръ Кирилъ Поповъ	60
245	Кратъкъ курсъ по аналитична химия, отъ проф. З. Караогдановъ (изчер.)	
246	Основи на гинекологията. Часть III. Болести на влагалището и вулната, отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ (изчерпана)	
247	Русия, великитѣ сили и българския въпросъ следъ избора на князъ Фердинанда (1888-1896). отъ Д-ръ Ив. Панайотовъ	175

№		лева
248	Основенъ курсъ по демография, отъ проф. Д. Мишайковъ	170
249	Лесоползуване, отъ проф. инж. В. Стояновъ	275
250	Машиновнание за индустриална химия, отъ проф. Б. Илиевъ	215
251	Обща биология, отъ проф. Д-ръ М. Поповъ. Трето преработено издание (изч).	
252	Зоология Анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни отъ проф. Д-ръ Ст. Консуловъ	370
253	Въведение въ анатомията на дървото, отъ проф. Б. Стефановъ	185
254	Конституционно право, часть първа. Трето преработено издание отъ проф. Ст. Баламезовъ (изчерпана)	
255	Международно частно право, отъ проф. Г. П. Геновъ	295
256	Пѣсеньта за Роланда, отъ проф. Т. Томовъ	375
257	Учебникъ по органична химия, отъ проф. Д-ръ Д. Ивановъ (изчерпана)	
258	Болеститѣ на ухото, носа и гърлото. Второ допълнено издание. отъ проф. Д-ръ С. Бѣлиновъ (изчерпана)	
259	Старогръцка христоматия, отъ проф. Д-ръ В. Бешевликевъ	310
260	Организация на демократичната държава. Трето допълнено издание, отъ Д-ръ Л. Владикинъ (изчерпана)	
261	Основи на гинегологията, гинекологическа симптоматология, III доп. издание отъ проф. Д-ръ Д. Стаматовъ	85
262	Пособие по християнска апологетика, отъ проф. архимандритъ Д-ръ Евтимий	110
263	Библиография на Софийския Университетъ „Св. Климентъ Охридски" 1904—1942 отъ Асенъ Ст. Ковачевъ	190
264	Сборникъ по диференциално смѣтане, отъ Д-ръ Г. Брадистиловъ	230
265	Ржководство по аналитична химия. Втора часть — Количественъ анализъ. Второ издание, отъ проф. З. Караоглановъ	390
266	Курсъ по българско гражданско право, томъ III. Облигационно право, обща часть. III издание отъ проф. Д-ръ Л. Диковъ	385
267		
268	Руска книжовна речь въ образци отъ проф. М. Попруженко и проф. Ст Романски	405
269	Учебникъ по геология, часть I обща геология, отъ проф. Д-ръ Ст. Бончевъ	355
270	Дидактика или теория и практика на обучението, отъ проф. Д-ръ П. Цоневъ	350
271	Историческа граматика на гръцкия езикъ, отъ проф. д-ръ В. Бешевлиевъ	215
272	Общо учение за държавата, IV преработено издание, отъ проф. Д-ръ Л. Владикинъ (изчерпана)	
273	История на политическата икономия, часть I и II, отъ проф. д-ръ Ив. Кинкелъ	245
274	Данъчно право, отъ проф. Петко Стояновъ	310
275	Уводъ въ теоретическата политическа икономия, отъ проф. С. С. Демостеновъ (изчерпана)	
276	Уводъ въ общото езикознание, отъ Ст. Младеновъ	170
277	Кратка история на православнитѣ църкви, отъ проф. Ив. Снѣгаровъ (подъ печатъ)	
278	Кратко ржководство по предистория, часть I, отъ Рафаилъ Поповъ	115
279	La langue des inscriptions grecques en Bulgarie, par Georgi Mihailov	330
280	Учебникъ по обща теория на правото, часть I, отъ проф. В. Ганевъ	480
281	Полско-български речникъ, отъ Иванъ Лековъ (подъ печатъ)	
282	Кръвь и кръвообразуване, отъ проф. Д-ръ А. Хаджиоловъ	380
283	Анатомия и систематика на гръбначнитѣ животни, отъ проф. Д-ръ Г. В. Паспалевъ	290
283	Анатомия и систематика на гръбначнитѣ животни, проф. Г. Паспалевъ	290

Забележка: По сжщия начинъ се изпращатъ и годишнициѣ на факултетитѣ, цеиитѣ на които сж означени въ каталога на университетскитѣ издания, който се изпраща срещу предварително внесени 25 лв. по сжщата чекова смѣтка.